ARADVÁRMEGYE
ÉS
ARAD SZABAD KIRÁLYI VÁROS
MONOGRAPHIÁJA.

ARADVÁRMEGYE, ARAD SZAB. KIR. VÁROS ÉS AZ ARADI KÖLCSEY-EGYESÜLET MONOGRAPHIA-BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

JANCSÓ BENEDEK.

II. KÖTET (ELSŐ RÉSZ.)

ARADVÁRMEGYE
ÉS
ARAD SZABAD KIRÁLYI VÁROS
TÖRTÉNETE.

IRTA

MÁRKI SÁNDOR.

ELSŐ RÉSZ.

ARAD, 1892.
KIADJA A MONOGRAPHIA-BIZOTTSÁG.

ARADVÁRMEGYE

ÉS

ARAD SZABAD KIRÁLYI VÁROS

MONOGRAPHIÁJA.

ARADVÁRMEGYE, ARAD SZABAD KIRÁLYI VÁROS ÉS AZ ARADI KÖLCSEY-EGYESÜLET MONOGRAPHIA-BIZOTTSÁGÁNAK MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

JANCSÓ BENEDEK.

II. KÖTET (ELSŐ RÉSZ.)

ARAD, 1892.
KIADJA A MONOGRAPHIA-BIZOTTSÁG.

Készült: Hölzel és Társa Magyar Földrajzi Intézetében, Budapesten.

B/1469

ARADVÁRMEGYE

ÉS

ARAD SZABAD KIRÁLYI VÁROS

TÖRTÉNETE.

IRTA

MÁRKI SÁNDOR.

ELSŐ RÉSZ.

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A TÖRÖK HÓDÍTÁSIG.

ARAD, 1892.

KIADJA A MONOGRAPHIA-BIZOTTSÁG.

BÁRICS JÓZSEF 1880

ARAD, 1892. NYOMATOTT RÉTHY L. ÉS FIÁNÁL.

ELŐSZÓ.

Sine me liber ibis in urbem. Nélkűlem megy ez a könyv abba a városba, melyet nem szüleimnek, hanem feleségemnek, kis leányomnak első csókja és egy sok munkában sok lelki nyugalmat adó életpályának megkezdése tett édes otthonommá; s melyet szeretnem és becsűlnöm tanított a történetével napról napra való foglalkozás. Tizennégy éve múlt, hogy az aradi állami reáliskola történettanárává kineveztetvén, gyüjtögetni kezdtem az Arad multjára vonatkozó adatokat. Ilykép körülbelül száz czikket közölhettem az aradi lapokban s már 1880-ban egy kis vezérfonalat írtam tanítványaim számára, kiknek, mint hittem, a magyar történet tanúlása közben valamivel bővebben kell foglalkozniok szülőföldjük multjával. Majd megalapítottam a lyceum kis régiségtárát, a Kölcsey-egyesület egyik fő feladatául pedig szintén a vármegye és város történetének kutatását tekintettem. Arra, hogy *Fábián* Gábor, *Török* Gábor és *Lakatos* Ottó művei helyett én írjak egy újat, még akkor sem gondoltam, midőn — már könyvének nyomatása közben — Lakatos Ottó, a város monographusa, többször emlegette, hogy ez a feladat reám vár.

A nemes fölhevűlésnek egy szép pillanatában azonban Aradvármegye, Aradváros és a Kölcsey-egyesület elhatározta, hogy megíratja monographiáját s a történelmi rész elkészítésére engemet szólított fel. Ha az irodalmat emelkedésem eszközéűl tekintettem volna valaha, bizonyosan megmaradok azon általánosabb történeti kérdések mellett, a miknek kutatása és fejtegetése több olvasóval, siker esetében pedig több hírnévvel is jár. Tudtam, hogy a felszólításban kifejezett bizalom, nagyobb alkotásokra nem hívatkozhatván, inkább szorgalmamat és buzgóságomat illette, mint tehetségeimet. S tudtam, hogy ha történtek is már érdemes kísérletek, a történetírásban mindent elűl kell kezdenem, s a forrásokig visszamennem. Gondolnom kellett arra is, hogy munkámat majdan összemérik azokkal, kik ezt jobban végezték volna. Azonban úgy kívánták, hogy aradi író végezze s én nem térhettem ki e kívánság elől. 1885. jún. 24. elfogadtam a bizottság föltételeit.

Hat év alatt bejártam a vármegye egész terűletét, kutattam hazánk s a külföld számos levéltárában, átvizsgáltam a kiadott okleveleket, a kérdésre vonatkozó irodalmat s lekötelezettje lettem száznál több írónak, tudósnak, gyűjtőnek és érdeklődőnek, kik kimeríthetetlen türelemmel adtak fölvilágosításokat. Végtelenűl csekély viszonzás, de a kegyelet jele mégis, ha azon buzgó támogatásért, melyben *Bayer* Károly eleki plébános, báró *Bánhidy* Albert földbirtokos, *Bodányi* József urad. jószágigazgató, *Czárán* Antal borosjenői főszolgabíró, *Feichtinger* János esztergomi cz. kanonok s prímási könyvtárnok, *Haan* Lajos akad. tag, Békésvármegye monographusa, *Lakatos* Ottó aradi h. plébános, Aradváros monographusa, *Pesty* Frigyes, akad. tag, Krassó-Szörénymegye stb. monographusa, id. *Rajla* Péter simándi lakos, *Römer* Flóris, akad. tag, nagyváradi kanonok, *Spilka* László aradi folyammérnök, *Szabó* Károly akad. tag, kolozsvári egyetemi tanár és könyvtárnok, *Tabajdy* Károly Aradvármegye és Aradváros főispánja egykoron részesített, hálásan emlékezem meg az elhunytakról.

Mély hálára köteleztek továbbá *Atzél* Péter, Aradvármegye és Aradváros volt főispánja, *Balás* Gábor halmágyi körjegyző, *Baltha* György borosjenei g.-kel. lelkész, *Banner* József székudvari gazdatiszt, dr. *Barabás* Samu orsz. levéltári tiszt, dr. *Bayer* József budapesti főgym. tanár, *Bittó* Károly Aradvármegye főlevéltárnoka, *Bodorovsky* beszterczebányai nyug. főjegyző, *Bohus* István földbirtokos, *Böhm* Miklós, urad. titkár, ifj. *Bölöni* Sándor földbirtokos, *Bunyitay* Vincze, akad. tag, nagyváradi kanonok s püspöki könyvtárnok, dr. *Csánki* Dezső akad. tag, az orsz. levéltár tisztviselője, dr. *Csontosi* János akad. tag, a muzeumi könyvtár segédőre, *Doby* Antal homonnai sótiszt, *Dölle* Gyula lippai polg. isk. igazgató, *Dömötör* László aradi reálisk. tanár, *Dragán* Gyula erdész, *Fábián* László Aradvármegye és Aradváros főispánja, dr. *Fejérpataky* László, akad. tag, a nemz. muz. levéltárnoka, dr. *Fényes* Dezső aradi reálisk. tanár, *Frank* Ignácz glogováczi plébános, *Földes* János aradi kir. törvényszéki bíró, dr. *Fröhlich* Róbert budapesti gymn. tanár, *Gálik* Mátyás apateleki ág. hitv. ev. lelkész, dr. *Hampel* József akad. tag, egyet. tanár, a nemz. muzeum régiségtárának igazgatója, *Haydu* Elek vadászi ev. ref. lelkész, dr. *Hidegh* Kálmán aradi reálisk. tanár, *Hofbauer* László borosjenői plébános, *Homolka* József m. kir. térképíró, *Horvát* Lipót világosi plébános, *Hunyady* János szentmártoni plébános, *Jahn* Vilmos borossebesi jószágigazgató, dr. *Jancsó* Benedek budapesti gymn. tanár, *Jánossy* Dömjén a Minorita-rend tarto-

mányfőnöke, özvegy *Kallós* Kálmánné úrhölgy, dr. *Kammerer* Ernő orsz. képviselő, dr. *Karácsonyi* János nagyváradi theol. tanár, dr. *Károlyi* Árpád akad. tag, a bécsi cs. és kir. áll. levéltár tisztviselője, *Keszler* József m. kir. honvédőrnagy, *Kiss* Ernő Károly tanár, dr. *Komáromy* András orsz. levéltári tisztviselő, *Kovács* Ernő fegyházi igazgató, *Krausz* Jakab világosi igazgató-tanító, *Lachnitt* Márton halmágyi urad. ügyvéd, *Lanfranconi* Enea pozsonyi mérnök, *Lauko* Albert aradi reálisk. tanár, dr. *Loeher* Ferencz v. b. t. tanácsos, a müncheni kir. levéltár igazgatója, *Lóczy* Lajos akad. tag, egyetemi tanár, dr. *Mangold* Lajos budapesti reálisk. tanár, *Medgyaszay* Lajos pankotai pékmester, *Metianu* János aradi g.-kel. püspök, *Mezey* Béla bornagykereskedő, *Mogyoróssy* János Gyula monographusa, *Mózes* Mihály borossebesi jegyző, *Nagy* Imre akad. tag, kúriai bíró, *Nagy* Iván akad. tag és horpácsi földbirtokos, dr. *Nemes* Zoltán halmágyi ügyvéd, dr. *Németh* Kálmán nagybányai tanár, *Niedermayer* János glogováczi igazgató-tanító, *Ormos* Péter Aradvármegye ny. alispánja, *Orth* József szentannai plébános, *Ortvay* Tivadar akad. tag, pozsonyi akad. tanár, *Paradeyser* Lajos borossebesi főszolgabíró, *Pathy* Károly budapesti reálisk. tanár, *Pató* Károly erdőhegyi ev. ref. lelkész, dr. *Pauler* Gyula, akad. tag, az országos levéltár igazgatója, dr. *Páris* Gábor halmágyi főszolgabíró, dr. *Pertz* a nürnbergi Kreisarchiv tisztviselője, dr. *Pethő* Gyula áll. geologus, *Péchy* Imre a budapesti államnyomda igazgatója, *Pontelly* István, a délmagyarországi muzeum volt titkára, dr. *Ratky* a bécsi udv. kamara levéltárnoka, *Rácz* Károly gyoroki, majd szapáryfalvi ev. ref. lelkész, a zarándi egyházmegye monographusa, *Rázel* István székudvari tiszttartó, dr. *Rieder* Ottó a müncheni kir. levéltár titkára, majd a bambergi levéltár igazgatója, *Rozvány* György nagyszalontai ügyvéd, *Salacz* Gyula kir. tanácsos, Aradváros polgármestere, *Sánka* Lajos világosi nyug. főszolgabíró, *Scheidt* Miklós monyászai plébános, báró *Simonyi* Lajos vadászi földbirtokos, *Svób* Sándor csálai áll. főerdész, dr. *Szabados* József cz. kanonok, pécskai plébános, *Szathmáry* Géza pankotai plébános, *Szathmáry* Gyula, Aradvármegye alispánja, dr. *Szádeczky* Lajos akad. tag, egyetemi tanár, *Szekér* Mihály kétegyházi tiszttartó, dr. *Szendrei* János az orsz. régészeti és embertani társulat titkára, *Szentes* Károly eleki nyug. főszolgabíró, *Széll* Farkas debreczeni kir. táblai tanácselnök, *Szépfaludi* Örlőssy Ferencz Mármarosvármegye levéltárnoka, *Szilágyi* Sándor akad. tag, a budapesti egyet. könyvtár

igazgatója, id. *Szinnyey* József a nemz. muzeumi hírlapkönyvtár igazgatója, *Szirmay* János buttyini plébános, *Szondy* Imre peregi ev. ref. lelkész, *Szőllőssy* Károly aradi polg. isk. igazgató, *Szűts* József f.-gyarmati ev. ref. lelkész, dr. *Tergina* Gyula csongrádmegyei kir. tanfelügyelő, dr. *Téglás* Gábor akad. tag, dévai reálisk. igazgató, dr. *Thallóczy* Lajos akad. tag, a bécsi udv. kamarai levéltár igazgatója, *Thaly* Kálmán akad. tag, orsz. képviselő, herczeg *Thurn-Taxis* Egon orsz. képviselő, *Tiszti* Lajos Aradváros levéltárnoka, *Torma* Károly akad. tag, egyetemi tanár, dr. *Török* Aurél egyet. tanár, a budapesti anthropologiai muzeum igazgatója, *Török* Béla simándi földbirtokos, *Varga* Aurél székudvari g.-kel. lelkész, *Varjassy* Árpád Aradvármegye kir. tanfelügyelője, *Vela* Pál aradi g.-kath. kanonok, özv. gr. *Vécsey* Károlyné úrhölgy, *Wagner* János tanítójelölt, *Zachariás* József f.-gyarmati jegyző, *Zórád* Ferencz szentannai jegyző és *Zsifkovics* Kornél bodrogi g.-kel. apát, s mások, kik munkámban adatokkal és tanáccsal gyámolítottak.

Forrásaimmal részletesen beszámolok a *jegyzetekben*. Aradvármegye története ily terjedelemben először lévén kiadva, e jegyzeteket már bírálóim s a későbbi feldolgozók iránt való tekintetekből sem mellőzhettem. Maga a szöveg azonban, ha minden sora tudományos kutatásokon alapúl is, a *művelt közönség számára* van írva s nyugodtan ügyekszik előadni azt az igazságot, mit korokról, személyekről és eseményekről megállapítanom sikerült. Csaknem mindig oklevelek, vagy más hiteles kútfők alapján írtam; azonban a feldolgozásokat sem mellőztem, mert néhány — közkelendőségnek örvendő — nézetökkel szemben igazolnom kellett saját felfogásomat. De nem a szövegben, hanem lenn, a jegyzetekben.

Előadásomban kétségtelenül sok még a tévedés, a hézag és a hiány. Több ezer adatot állítottam egybe, de mégis igen gyakran küzködtem az adatok hiánya miatt. Mindamellett, úgy hiszem, lejárta már magát az a panasz, hogy nincs elég adat az alföld történetének megírásához. Annyi bizonyosan van, hogy megalkothassuk a mult képének körvonalait.

Terjengősségről senki sem vádolhat. Nem használtam több szót, mint a mennyi bizonyos igazságok kiderítésére szükségesnek mutatkozott. A *csoportosító* rendszert követvén, itt-ott ismételten is elbeszéltem némely dolgot; evvel csak azt akartam elérni, hogy tőlem telhető módon földerítsem a közéletnek minden nyilatkozását.

A megye történetének megírásában *mintát* nem követhettem; mert

nyugodtan elfogadható mintánk maig sincs. *Olvasmányt* kellett nyujtanom a vármegye és város polgárai számára. Rajta voltam, hogy munkám — tudományos becsének koczkáztatása nélkül — valóban ilyen olvasmány legyen s hogy egy középkori vármegyéről képet adjon. Igen bajos volt ez, mert a mai Arad nagyobb részét tevő Zarándmegyének történetét is bele kellett szőnöm. S itt, a magam igazolása végett, meg kell jegyeznem, hogy nem törődtem annyit e könyvben Zarándnak megyeiségével, mint földjével és társadalmával; mert csak ez a két utolsó növelte a mai Arad jelentőségét.

Mások a régi Arad határai, mások politikai, egyházi és társadalmi viszonyai. Az aradi olvasó aránytalanúl kevés ösmeretes vonást talál e könyvben; mintha csak idegen terület történetét olvasná. A vármegye nem volt mozdúlatlan, merev kőbálvány, hanem élő szervezet, s lelke az állam eszméje, mely az idők — s milyen idők! — minden viharában csüggedetlenűl fenntartotta. S ezt bebizonyítva látni és ezt tudni, a nemzet *minden* részének életrevalóságába vetett hitben megerősödni, — tanúlmányainknak legfőbb eredményei közé tartozik. Én, a könyv írója, ezen hatás alatt állok; boldog volnék, ha a fogyatékosan elbeszélt események hasonló erővel hatnának könyvem olvasóira is.

Mesére, történetre édes anyám tanított először; a mesében is megkerestette vélem a valót s a történetben is éreztette vélem a lelket. S ha mesét, vagy történetet mondott, megcsókolt utána. Ennek hevét érzem ma is mindenkor, a midőn történettel foglalkozom. S az állameszmének az a föltétlen híve vagyok máig, a mivé édes apám nevelt. Tudom, hogy ilyes életrajzi adalék fölemlítését könnyen arrogantiának veszik. Ez esetben nem az. Nem is a végből áll itt, hogy az eléggé ösmeretlen író egyéniségét megvilágítva, könyvét is érthetőbbé tegye. Csupán a kegyelet nyilvánúlása. Ma van szüleim házasságának *ötvenedik* évfordúlója. E könyvben teszem az emlékezet és szeretet koszorúját édes anyám sírjára; s e könyvben érintem édes apám kezeit a hála csókjával. És ha van e munkában valami, a mi megjelenését igazolja, senki sem fogja megróni a történetírót azért, hogy a ki rég letűnt idők alakjaival szemben kegyeletes tudott lenni, az marad azokkal szemben is, kik a történet iránt való érzéket beléoltották.

Budapest, 1891. október 10.

Márki Sándor.

TARTALOM.

I. SZÖVEG.

Lap.

Előszó . . . . . I.

I. Aradvármegye őskora. I. A kőkor. Ősvilági kép. Állatok. Az ősember szerszámai és fegyverei. A halmok. Lakóhelyek. Agyagipar. Vadászat, halászat, földmívelés. — II. A réz- és bronzkor. Réz- és bronzfokosok, lándzsák, szerszámok és ékszerek. Arany- és ezüsttárgyak. Gyöngyök. A temetkezés módja. A vaskorszak. Barbár pénzek. . . . . 1—18.

II. Arad a rómaiság korában. Agathyrsok. Görög hatás az érmekre. A dákok. Traján-hagyományok. A rómaiság jelei. Zermizirga és Ziridava. Épületek, utak, bányák stb. maradványai. Éremleletek. Dacia limese s egyéb sánczok. . . . . 19—34.

III. A népvándorlás kora Aradvármegyében. Germán-mozgalmak. Hun-emlékek. Az avarok korszaka. A szentannai avargyűrű és aranylelet. A Papokhalma. Az Ördögárok vagy Traján. Mese Csörsz királyról. A helynevek tanúsága. Szlávok. Kazarok. . . . . 35—47.

IV. A honfoglalás. I. Az igriczek meséi s a Névtelen Jegyző. Háború Mén Marót ellen. Bellarad fekvése. Helyrajzi nehézségek. Velek vezér honfoglalása. Zaránd megalakúlása. II. Az avargyűrűk szerepe a honfoglalásban. Háború Glád ellen. A bolgár-magyar elem egybeolvadása. A Kund-kapitányság meséje. Ősmagyar nevek. A székely-telepítés. Ajtony és nemzetsége. . . . . 48—58.

V. A vármegyei élet kezdete. Ajtony legyőzetése. Arad vezér. Aradvármegye megalakúlása. Első ispánjai. Az ősmegye határai, terjedelme, neve, székhelye. Arad vár és város a mainak helyén állott. . . . . 59—66.

VI. A kereszténység megalapítása. Az őshit nyomai. Görögkeleti kereszténység. Szent Gellért. Az aradi, zsomboly-pankotai és köleséri főesperesség. Az első plébániák és apátságok. Az aradi prépostság . . 67—75.

VII. Arad a XII. században. II. Béla és Borics. Az aradi gyűlés 1136-ban. Ilona királyné beszéde. 68 úr lemészároltatása. Ez esemény jelentősége. Arad első prépostjai. Egyházi intézmények. A pankotai apátság. A Jánoslovagok Tóton, a templomosok Ternován. »A pernahájderek.« Dienesmonostora. Imre király s Elvin és Boleszló püspökök. . . . . 76—87.

VIII. II. Endre kora. II. Endre és Gottfried aradi prépost. Jolánta királyné befejezteti az aradi templomot. III. Honorius újabb áldozatokra buzdítja őt. Belső bajok. Investitura-küzdelem Aradban. A várszerkezet bomlása. Főurak hatalmaskodása. A pápa közbelépése. Az aradi és zarándi vár jószágai. A megye legrégibb szervezete. Első comesei. A megyei élet az Árpádok korában még fejletlen. . . . . 88—96.

Lap

IX. **A tatárjárás.** Hadikészülődések. Albert prépost küldetése. Tamáshida sorsa. A nadabi sziget megerősítése. Kísérletek menekvésre. A tatárok betörnek a szigetre. Az Erdőhát nyomora. Tatár közigazgatás. Pereg, Egres és Arad ostroma. A tatárok kivonulása. . . . . 97—106.

X. **A várak, 1241—1552.** IV. Béla telepítései. Új várnemesek. A kunok. Újabb tatárjárás. Az oligarchia buzgósága. A papság és a király. Várnagyok esküje. A Maros balpartján 12, a jobbparton 15 és az egész Zarándban 17 vár s erősített hely épült a tatárjárás után. Ezek történetének főbb vonásai. . . . . 107—131.

XI. **Daliás idők.** Az Anjouk és vezéreik. Fegyvernemek. A XV. század hősei. Török háborúk. Pártvillongások. Lázadások. . . . . 132—142.

XII. **Közigazgatás és törvénykezés.** A megyeiség kezdete. Fő- és alispánok, szolgabírák és esküdtek. A megyegyűlések. A nemesség. Arad az országgyűlésen. Igazságügy. Istenítéletek. Párbaj, sorshúzás, eskü, választott bíróság. Ügyvédek. Perek. A főbb büntettek. Az aradi káptalan, mint hiteles hely. Adó, vám, pénzverés, a kamara haszna. . . 143—174.

XIII. **Városok.** Arad városa. Lippa városa. Aradi mezővárosok. Zarándi mezővárosok. . . . . 175—189.

XIV. **Aradvármegye helységei.** 437 falu és nagy-puszta névsora betűrendben. 190—220.

XV. **Zarándvármegye helységei.** 419 falu és nagy-puszta névsora betűrendben. . . . . 221—253.

XVI. **A nemzetségek.** Az Abák, Ajtonyok, Borsák, Bők, Becse-Gregorok, Buzádok, Csanádok, Csákok, Dorosmák, Gútkeledek, Hermánok, Hunt-Pázmánok, Kaplonyok, Szalókok, Tomajok. . . . . 254—285.

XVII. **Aradvármegye nemescsaládai.** 242 család névsora betűrendben . . 286—338.

XVIII. **Zarándvármegye nemescsaládai.** 292 család névsora betűrendben . . 339—369.

XIX. **A papság.** Az aradi világi prépostság és káptalan tagjai. Aradi, zsomboly-pankotai, köleséri és gyulafejérvári főesperesek. Plébánosok. Szerzetesrendek. Egyházi birtok. . . . . 370—387.

XX. **Földesúr és jobbágy.** A latifundiumok általában. Egyházi és világi jószágok. Uradalmi élet. Gazdatisztek. Az ingatlanok forgalma. Munkáskezek. Jobbágyok. . . . . 388—398.

XXI. **Őstermelés.** Halászat. Vadászat. Állattenyésztés. Földmívelés. Kertészet. Szőllőmívelés. Erdészet. Bányászat. . . . . 399—421.

XXII. **Ipar, kereskedelem, közlekedés.** Szövő-fonó-, bőr-, agyag-, kőfaragó- és kőmíves-, fa-, vas- és élelmezési ipar. Átmeneti kereskedés. Piaczok és vásárok. Főbb árúczikkek. Folyami közlekedés, hajózás. Szárazföldi közlekedés. . . . . 422—436.

XXIII. **Művészet.** Az egyházi és világi építkezések főbb emlékei. Falfestmények. Szobrok. Üvegfestés. Zene. . . . . 437—459.

XXIV. **Közműveltség.** Tanügy. Káptalani iskola. A külföldi egyetemek látogatása. A lippai deákiskola. Királyi kanczellárok. Mesterek és deákok. Nyelvemlékek. Szónoklat. Igriczek és költők. Tudósok. Codex-írás és sajtó. . . . . 460—476.

XXV. **Földmívesek forradalma.** A köznép s a társadalom, vallás és nemzetiség. A parasztság helyzete. A forradalom kitörése. Dósa György Aradban. Lippa és Solymos ostroma. A forradalom bukása. . . . . 477—493

XXVI. **Nemzetiségek.** Magyarok, szlávok, oláhok vagy románok, németek, czigányok. Szláv nemzetiségi mozgalmak. . . . . 494—513.

Lap.

XXVII. A vallásújítás. Aradi hussiták. Brandenburgi György s a lutheranismus. Kenderesy János. A földesurak viszonya a reformatiohoz. János király magatartása. Szegedi Kis István. A toronyi zsinat s a helvét hitvallás. Kölcsönös gyűlölködések. A kath. intézmények megszűnése. . . . . 514—522.

XXVIII. Három állam követelése. Unio Erdélylyel. Lippa mint fejedelmi székhely. Az 1551. évi hadjárat. Arad, Simánd és Lippa török kézre kerül. Castaldo és Martinuzzi Lippa alatt. Aldana Lippán. Arad behódolása. Gyula és Boros-Jenő elfoglalása. Zaránd behódolása. . . . . 523—564.

II. A KÉPEK ÉS ÁBRÁK JEGYZÉKE.

1. Aradvármegye középkori térképe. Tervezte Dr. **Márki** Sándor, rajzolta **Homolka** József. Hölzel és Társa magyar földrajzi intézetének nyomása. (A címlaphoz mellékelve).
2—3. A paulisi kőkalapács. A nemzeti muzeumból. Rajzolta **Malachovszky.** . . . 2.
4. A glogováczi Öthalom. Rajz. **Dörre** Tivadar. Fára metszette **Morelli** Gusztáv. . . 6.
5. Paulisi cserépedények. A nemz. muzeumból. **Malachovszky.** . . . . . 9.
6. Paulisi örlőkő. A nemz. muzeumból. **Malachovszky.** . . . . . 11.
7. A peregi díszfokos. A nemz. muzeumból. . . . . 13.
7. A vadászi bronzlelet. Ugyanonnan. **Malachovszky.** . . . . . 14.
8. Aradvidéki fibulák. Lóczy L. gyűjteményéből. (Most a nemz. muzeumban.) Rajz. **Márki** S. . . . . 15.
9. Aradi aranylelet. (Karika-pénz). A nemz. muzeumból. **Malachovszky.** . . . . . 16.
10. Pécskai aranylelet. A nemz. muzeumból. **Ugyanaz.** . . . . . 16.
11. Peutinger térképe a IV. századból. **Fac-simile.** . . . . . 26.
12. Római sáncz a szabadhelyi határban. **Fénykép után.** . . . . . 32.
13. Római sáncz a szabadhelyi határban. **Lóczy** Lajos fényképe útán **Biczó** Géza. Fára metszette **Morelli** Gusztáv. . . . . 33.
14. A szentannai aranyleletből. A nemz. muzeumból. **Malachovszky.** . . . . . 40.
15. Aradvármegye a Lazarus-féle 1528. évi térképen. Egyetlen példánya gr. **Apponyi** Sándornál, fényképe a budapesti egyet. könyvtárban. . . . . 62.
16. II. Béla király. Thuróczy 1488. évi krónikájából. **Fac-simile.** . . . . . 78.
17. Az aradi gyűlés leírása Thuróczynál, 1488. **Fac-simile.** . . . . . 79.
18. Az aradi gyűlés. **Márk** 1358. évi krónikájából. **Fac-simile.** . . . . . 81.
19. Jolánta királyné és II. Endre. **A strassburgi codexből.** . . . . . 89.
20. Solymos vára. **Krausz** Jakab fényképe után rajz. **Biczó** Géza . . . . . 121.
21. Világos vára. **Krausz** Jakab fényképe után rajz. **Biczó** Géza. . . . . 125.
22. Boros-Jenő jelenleg. **Krausz** Jakab fényképe után rajz. **Biczó** Géza . . . . . 129.
23. Károly-Róbert s Nagy Lajos. **Márk** krónikájából. Egyeztetett **Fac-simile.** . . 133.
24. Aradvármegye **F. de Witt** térképén. **Fac-simile.** . . . . . 156.
25. Az aradi káptalan egy 1532. évi kiadványának kezdőszavai. Az Újhelyi-levéltárból. **Fac-simile.** . . . . . 169.
26. Az aradi káptalan régibb s újabb pecsétje. . . . . 170.
27. I. János király arczképe (egykorú érem után) és névaláírása 1526-ból (Orsz. lt.) 182.
28. Lippa város kis és nagy pecsétje. Az Újhelyi-lt. XVI. századbeli leveleiről. Rajz. **Malachovszky** . . . . . 183.
29. Izabella királyné névaláírása 1540-ből. Az orsz. lt.-ból. **Fac-simile.** . . . . . 183.
30. A glogováczi romok. Dr. **Fényes** Dezső fényképe után rajz. **Biczó** Géza . . . 195.

Lap.

31. A Kalodvai-völgy bejárata a várhegygyel. **Lóczy** Lajos fényképe után rajzolta **Dvihally** Emil. . . . . 205.
32. Bethlen-czímer. . . . . 256.
33. Bánffy-czímer. . . . . 262.
34. A Csák-nemzetség czímere . . . . . 267.
35. Ábrahámffy-czímer. . . . . 269.
36. Garay-czímer. A kassai dómból. . . . . 271.
37. Báthory-czímer. . . . . 272.
38—39. Laczkfy Imre és István nádorok pecsétje 1375—1389. . . . . 279.
40. Bessenyey-czímer. . . . . 282.
41. Losonczy czímer. . . . . 283.
42. Arady-czímer. . . . . 287.
43. Both-czímer. . . . . 292.
44. A Dósák pecsétje. A nemz. muzeumban levő nadabi leletről. **Malachovszky**. . . 303.
45. György, branderburgi őrgróf. A berlini kir. képtár eredetije után. . . . . 310.
46. Frangepán Beátrix. **Mogyoróssy** Gyulai Codexéből. . . . . 311.
47. A Hunyadyak czímere. Az orsz. lt. 1453. évi oklevéről **Dörre** Tivadar. Fára metszette **Morelli** Gusztáv. . . . . 314.
48. Corvin János névaláírása. A nemz. muzeumnak egy 1492. évi okleveléről. . . . 316.
49. Lépes-czímer . . . . . 320.
50. Országh-czímer. A kassai dómból. . . . . 324.
51. Perényi-czímer. A kassai dómból. . . . . 328.
52. Pongrácz János pecsétje. Az orsz. lt. 20827. sz. okleveléről. . . . . 330.
53. A Szapolyay-czímer. A kassai dómból. . . . . 333.
54. A Szilágyi-czímer. . . . . 335.
55. Balassa-czímer . . . . . 340.
56. Bácsmegyei-czímer . . . . . 341.
57. Estei Hyppolit. Egykorú érem után . . . . . 379.
58. A lippai konvent pecsétje, egy 1526. évi oklevélről, az Újhelyi-levéltárból . . . 385.
59. Solymár. A nadabi középkori domborművön, a nemzeti muzeumból. Rajzolta **Malachovszky**. . . . . 402.
60. Favágó magyarok. Ugyanonnan. **Malachovszky**. . . . . 415.
61—62. Pankotai tégla. Csálai szeglet- és párkánykő. A helyszínéről. Rajz. **Márki**. . 424.
63. Nadabi kályharészlet. A nemz. muzeumból. Rajz. **Malachovszky**. . . . . 424.
64. A Fejér-Körös torkolata, **Lazius** szerént, Ortelius krónikájának 1580. évi kiadásából. **Lanfranconi** Enea gyűjteményéből. . . . . 433.
65. A Fekete-Körös folyása **Sambucus** 1579. évi térképén. Ugyanonnan . . . . . 433.
66. A vadászi templom. **Lóczy** Lajos fényképe után rajz. **Biczó** Géza. . . . . 439.
67. Az ágyai templom. **Lóczy** után **Biczó**. . . . . 440.
68. Dienesmonostori oszlopfő. A nemz. muz. 1878. évi naplójából. . . . . 441.
69. A dienesmonostori templom alaprajza **Márki** Sándortól. . . . . 442.
70. Pankotai oszloprészlet **Malachovszkytól**. . . . . 443.
71—72. Pankotai dombormű és a pankotai apátság temploma. **Márki** S. vázlata . . 444.
73. A világosi Mindszentek-kápolnája. **Márki** S. vázlata . . . . . 445.
74. A kovaszinczi templom vázlata. **Kallós** Lajos rajza után . . . . . 447.
75. A bizerei (glogováczi) templom alaprajza **Szaládi** Árpádtól. . . . . 448.
76. Faragott kövek a bizerei templomból. Dr. **Fényes** D. fényképe után rajz. **Márki** S. 449.
77. A feketegyarmati freskó. **Kallós** Lajos rajza. Külön melléklet. . . . . 455.
78. A vadászi freskó. Rajzolta **Somogyi** Ágoston. Fára metszette **Morelli** Gusztáv. . 457.
79. Felíratos szalag a vadászi freskóról. Rajz. **Somogyi** Ágoston . . . . . 458.

Lap.

80. Aradi földesurak névaláírásai, 1446—1561. kelt oklevelekről . . . . . 461.
81. Aradvármegye *Mercator* térképének egy 1606. évi kiadásában. **Lanfranconi** E. gyűjteményéből. . . . . 472.
82. A solymosi vár belseje. **Lóczy** Lajos fényképe után rajz. **Biczó** Géza. . . . . 484.
83. Világos vára. **Bohus** László fényképe után rajz. **Márki** S. . . . . 510.
84. Szegedi Kis István. A békésmegyei muzeumból. . . . . 519.
85—6. Fráter György arczképe. A trakostyáni várban levő eredeti olajfestményről. Névaláírása eredeti oklevélről. Metszette **Pollák** Zsigmond. . . . . 526.
87—8. Nádasdy Tamás arczképe. **Marastoni** József rajza után. Aláírása egy 1531. aug. 3. kelt oklevélről. . . . . 538.
89. Aradvármegye **Münster** 1552. évi térképéről. **Lanfranconi** gyűjteményéből. . . 548.
90. Schwendi Lázár. Ortelius Chronologiájának 1604. évi kiadásából. Fára metszette **Pollák** Zsigmond. . . . . 560.
91. Kerecsényi László zarándi főispán és Gyula védője. **Mogyoróssy** rajza után . . 561.

ARAD TÖRTÉNETE

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL A TÖRÖK HÓDÍTÁSIG (1566.).

I. ARADVÁRMEGYE ŐSKORA.

I. A KŐKOR.

Ősvilági kép. Állatok. Az ősember szerszámai és fegyverei. A halmok. Lakóhelyek. Agyagipar. Vadászat, halászat, földmívelés.

Rengeteg erdők borították az ős Aradvármegyét. Ez erdők uralkodó faneme a síkságon a szil volt, mint ezt a vármegye czímere ma is bizonyítja; a mellett különösen a tölgy díszlett. Benn, a Mátra és Makra alja (a Moma Kodru s a Hegyes-Drócsa) lejtőségein, mint ezt a kövületek és százados helynevek bizonyítják[1]), nyír és gyertyánfa is sűrűn találkozott. Sőt a középkorban Nyírköznek nevezték a mai egész Erdőhátat (Lunkaságot), s Nyírségnek a Körös-Maros közét. A hárs, juhar, kőris, fűz és vadkörte a vármegyének oklevelekben legrégibb idők óta emlegetett fanemei közé tartozik.

A síkságon kevés volt a tisztás; de nem hiányzott végképen. A nádasok nagy terűletet foglaltak el és kicsillogott közűlök az utolsó áradások óta lappangó víz. Mély barázdákat vágva, minden irányban folyók ágazták be a vidéket, mely a természet őserejét mutatta. A *Maros* volt már akkor is a főfolyó; pedig jobban pazarolta kincseit, mert nagyjából híven őrzött mai irányán kívűl egy másikat is követett. Paulisnál lekerűlt Világos alá s a *Szárazér* medrében hömpölygött tovább. A két *Körösön*, *Tőzön*, *Csigeren* kívűl tömérdek ér és fok vezette le a fölösleges vizet, mely több lehetett a mainál, mert a roppant nagyságú erdők sűrűbbé tették a csapadékot. Még történeti időkben is óriási terűletek voltak fával benőve s emlékeink a mainál több patakról beszélnek.

Erdők nyugalmát, nádasok csendjét gyakran zavarta *vadállatok* zaja. A közönséges dúvadak ösmeretes alakjai mellett soha nem látott szörnyetegek mutatkoztak. Például a *mammut*. Milyen jelenet lehetett az, mikor ez a sötétszürkés bőrű őselefánt, melynek vöröses gyapját lósörénynél vastagabb, hosszú, fekete sörte tarkította, csapatosan végig-csörtetett a

[1]) A déznai barlangokban faopált is találtak. Baszarabászán nagyobb faopál-telep van. (Schmidl, Das Bihargebirge, 310—11.)

százados fák közt, hosszú vonalon ledengelte maga előtt a sást és a nádat s azután megállt a Maros vagy a Körös partján, hogy orrmányát vízzel szíjja tele![1])

Izmos fejét szügyébe vágva rohant tovább az *ősbölény* (bos primigenius) s röfögve keresztezte útját a *vaddisznó;* zsákmány után éhesen futkosott a *farkas* és a *róka*, melyek elől remegve tért ki a *jávorszarvas* és az *őz*. Monyásza vidékén, a Piatra-ku-laptye déli lejtőjén a vörös-tarka márványban támadt üreg a *barlangi medve* (ursus spelaeus), *barlangi farkas* (canis spelaeus) és *barlangi hiéna* (hyaena spelaea) csontvázainak töredékeit őrízte meg. E ragadozók a diluviális korban keletfelé e vidékig voltak elterjedve s jó búvóhelyeket találtak itt s a Bihar-hegység odúiban[2]).

Mindezen állatok féltek egymástól; de méginkább féltek a rájok vadászó *ember*től. Mert az ember, ki oly törpe volt a mammuthoz és medvéhez képest[3]), űzte, vadászta valamennyit, hogy éhségét csillapítsa, bőrükkel testét födözze s agancsaikból, szarvaikból, csontjaikból eszközöket készítsen.

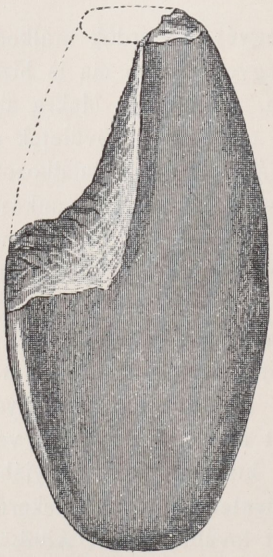

A paulisi kőkalapács.

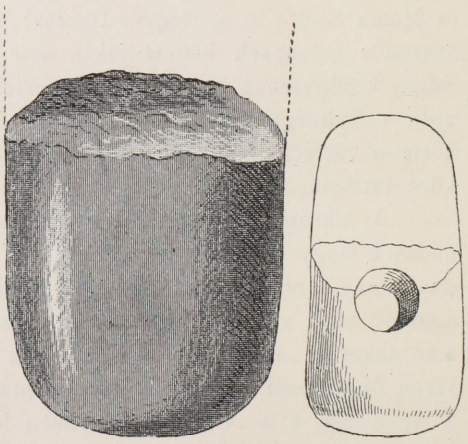

A paulisi kőkalapács.

Egyetemes lángésznek kellett lennie; értenie mindenhez, mire a közönséges életben szüksége volt.

Ha meggondoljuk, mily kezdetleges műszereik lehettek, ámulattal kell néznünk azokat a *kőbaltákat* és *kőkalapácsokat*, melyeket Ágyán,

[1]) Újabb időkben a Maros és Körös ágyából ismételve napvilágra került egy-egy mammut csontja. 1811-ben az ágyai Körös-mederben egy mammut farcsontját találták, mely most a békésmegyei muzeumé. Az aradi lyceum természetrajzi szertárában is több részlet van a megyében élt mammutokból. Különösen érdekes a Maros áradmányában 1878. talált csigolya. — [2]) *Pethő,* a Kodru-hegység geologiájához. (A földt. int. 1889. évi jelentése, 37—8.) — [3]) Arad területéről mindháromnak érdekes csigolyái vannak az aradi lyceum természetrajzi szertárában.

Solymos-Bucsáván, Pécskán, Simándon, főleg pedig Paulison találtak[1]). Súlyuk sem hiányzott, mert a péli gránit kőbalta két és fél kilogrammot nyom[2]). Ezek mind az aradi háziipar termékei. A paulisi kőbalta mellett gránit *csiszolókőre* is akadtak, melyen a kőbalta élszélességének megfelelő mélyedés látható. Trachiton kívül közönséges homokkőből is készültek s más, egészen vagy félig csiszolt tárgyak kíséretében, kivált Új-Paulison mutatkoznak[3]). A baltákat és vésőket ugyanis nem készítették mindig kemény anyagból. Paulison és a csálai erdő táján a Maros medrében csillámpalából valóra is bukkantak[4]). Arra szolgáltak, hogy gazdáik mellett nyugodjanak a sírban; jelek, a melyekből a túlvilági életbe vetett hitökre lehetne következtetni.

A baltákhoz és kalapácsokhoz hasonló módon készítették *kővésőiket*, melyek, erős rúd végére jól odakötözve, lándzsahegyekül is szolgálhattak. Paulison az említett csiszolókő és balta mellett két szerpentin, és egy fínom szemű diorit kővéső is került felszínre[5]); Ágya, Szent-Anna és Simánd szintén szép példányokat őrizett meg számunkra a föld mélyében; legépebb a simándi, mely igen élesre és finoman van csiszolva, míg ugyanonnan egy 9 cm. hosszú gránit vésőnek csak töredéke maradt ránk[6]).

Az ősnépek nyélbeüthető vagy felkötözhető véső, lándzsái a közelről való támadásnál szerepeltek; a távolból *nyilak*kal lőttek elleneikre vagy a vadállatokra. Vékony fahánccsal ügyesen kötözték a veszszőre kova-, jaspis- és viaszopál-szilánkokból álló nyilhegyeiket. Acsucza egyik hegyén sok szép piros jaspis van elszórva s már múlt századbeli földleírók is tudták, hogy a jószási Kreminyósza (Tűzköves) nevű völgyben sok a «kovának való tűzkő[7]).» 1787. május 12-én Aradmegye kihirdette, hogy illő jutalomban részesíti azt, ki a megyében tűzkőtelepet fog fölfedezni. Jól ismerték ezt a reájok utalt őslakók, kik, a mint bőven találtak hegységeink-

[1]) Az ágyai (kissé lepattogott éllel) a békésm. muzeumban 9. sz. a. Ki volt állítva a nemzetközi régészeti congressus alkalmával Budapesten (l. *Hampel*, Catalogue de l'exposition préhistorique, 105. l.); a bucsávait a barnakőbányában találták s talán legrégibb bizonysága annak, hogy Aradban is foglalkoztak már a bányamívelés egy nemével az őskorban; *Hoffmann* Ráfael bányaigazgató ajándékából a nemzeti muzeumé (1879. évi jkönyv, 124. sz.); a pécskai (mely inkább kalapács) az aradi lyceumban (166—7.), a paulisi a nemzeti muzeumban (1876. évi jk., 171. sz.) s a délmagyarországiban két kisebb (99. és 101.). Van kettő, a szent-anna-simándi vasút vonaláról, az aradi Kölcsey-egyesület régiségei közt és ismeretlen helyről egy az aradi polg. iskola gyűjteményében is. — [2]) 1883-ban $3^1/_2$ méternyi mélységben találták. (Békésm. muzeum.) — [3]) Nemz. muzeum. 1876. — 171 (2.), 302. (5., 68.) jk. szám. — [4]) Amaz a délmagyarorsz. muzeumban 98., emez az aradi lyceumban 158. sz. a. — [5]) Amaz 1875. okt. 22. (Rajza a Tört. Értesítőben, 1876. — 108 l.) a délmagyarországi muzeumé, — emez az aradi lyceumé. — [6]) Az ágyai a békésm. muzeumban, 12. sz. a.; emezek jobbadán *Török* Béla simándi gyűjteményében; a simándi töredék s a szent-annai gránitvéső a Kölcsey-egyesületé. — [7]) *Vályi*, Magyarorsz. leírása (1799.) II. 257. és P. *Nagy* László, Aradmegye leírása, V. 162. (Kézirat a nemzeti muzeumban.) Az Erdélyfelől jövő móczok ma is bebetérnek oda tűzkövet szedni.

ben baltáik és kővésőik számára gránitot, trachitot, vagy homokkövet, úgy nyilhegyeik beszerzése végett sem kellett épen az Eperjes-tokaji-hegyláncz vidékére fáradniok[1]). Paulison, Okkopváron találtak kova- és obszidián magköveket (nucleusokat) is, melyekből nyilhegyeiket lepattogtatták[2]); a szebb és nagyobb példányokat kések, sarlók, sőt, kissé kicsorbítva, helyenként fűrészek gyanánt használták. E végből legszívesebben *szarvasagancs*-nyelekbe ütötték be s erősítették meg őket. Ilyen lefűrészelt, idomított agancsokat eleget gyűjthetünk a szentannai Papokhalmán, Pankotán, Paulison, Erdőhegyen, Pécskán stb. A Fejér-Körös szabályozása idejében egész kis muzeumra valót emeltek ki az iszapból[3]). A jobb, épebb példányokat külön be is metélték s fúrásra használták[4]). Az őz- és szarvasagancsok csákányok gyanánt is szolgálhattak.

Messzehordó fegyvereik közé tartoztak a *parittyakövek* is. Meglehetős nagyságút találtak a paulisi őstelepen, míg a szentannai avargyűrű közelében levő földvárban agyagból égetett golyócskákra bukkantak, melyek könnyebbségöknél s annál fogva, hogy, gyorsan elhajítva, mégis kellő erővel sujtottak, a nagyobb távolságból való harczot is lehetővé tették. Ez égetett veres golyócskák, miket kisebb kavicsok különben gyakrabban s talán több sikerrel helyettesítettek, az őslakók *tűzhelyére* vezetnek bennünket.

Már Cotta[5]) figyelmeztette a világot a paulisi szőllőhegyen a Maros felszíne fölött mintegy 70—80 méterrel, agyagrétegben talált *cserépedények*re. Ott a Marosra dűlő sziklás hegyfokon, a Boros-féle szőllőben és annak közelében a munkások ásója, kapája most is gyakran lök felszínre hamuval kevert edényeket. Lenn, a Szárazér kiszakadásánál, a paulisi temető-domb, a zimándi, simándi, pécskai, bánkúti, s általán az Aradvármegyében többékevésbbé még álló 110 halom mindmegannyi őstelep, igazán az *Ősvilág-halmateleke*, a hogy a középkor végén nevezték Aradmegye nyugati részén Vizes-puszta egyik dombját[6]); vagy *hőhalom*, a mint a XV. században hítták a ma már puszta Szent-Király egyik földhányását[7]). Az őslakók tűzhelye, műhelye, konyhája, erőssége s egyúttal temetője! E halmok közűl tudományosan még egy sincs megvizsgálva; esetleges megbolygatásuk azonban már többször vezetett azon fölfedezésre, hogy őket mint a kő-

[1]) A leggazdagabb lelőhelyek Paulis, Simánd és a keszinczi Okkopvára (most Temesben, a középkorban Aradban.) — [2]) Szép példányok vannak Paulisról a nemz. muzeumban. (1876. — 302. sz., 12—13.) Szent-Anna és Simánd vidékéről 1 fekete obszidián s két obszidián-szilánk az aradi Kölcsey-egyesület régiségei közt is, 18—19. sz. — [3]) A legtöbb *Török* Béla gyűjteményében s onnan az aradi lyceumban. — [4]) Új-Paulison *Varga* Ferencz 1876. máj. 2. ásott ki egy ilyet. A délmagyarorsz. muzeumban, 84. sz. a. Pankotán a hajdani apátsági templom baloldali tornya s a mellékoltár külső falazata tövében volt a legtöbb kidolgozott szarvasagancs. — [5]) *Cotta*, A jelen geologiája, 286. l. — [6]) Essewylaghalmateleke egy 1506. évi oklevélben. Orsz. lt. Dl. 21525. — [7]) Monticulum vulgo Hewhalom vocatum, 1394. — *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 56.

és bronzkor embereinek otthonát tekintsük. Még halottaikat is ezekbe temették. A mint más ősnépek, még a történelmi rómaiak is hódoltak az ősök, a penátok emlékének, s a nekik emelt oltárokon gyujtottak tüzet mindennapi eledeleik elkészítésére, ép oly kevéssé borzadtak vissza Arad őslakói attól a tudattól, hogy ugyanazon domb mélyében porladnak kedveseik, a mely domb tetején ők élnek. Az itt-ott megbolygatott halmok az eleven földdel vegyesen mutatják az ember és az eledeléül szolgált állatok (gimszarvas, ökör, kecske, macska, kutya, hörcsög, disznó, kagyló, békateknyő, hal) csontjait[1]), — a hamuréteget, mely néha oly vastaggá nőtt, hogy többé meg sem találták benne odatévedt házieszközeiket. Azt kell gyanítnunk, hogy az örökös tüzelés miatt nagyon is felgyűlvén a hamu, új, eleven földréteget hordtak reá, újra kezdték a tüzelést és ismételték eljárásukat annyiszor, a hányszor szükségesnek gondolták.

Valóban, minden jel oda mutat, hogy így, mesterségesen keletkeztek Aradmegyében a *halmok*, melyeknek számát, mint említettem, száznál többre tehetjük. Már 250 év előtt akadt a vidéket jól ismerő író, ki azt mondotta, hogy a glogováczi Öthalom lerakodott homokból természetes úton keletkezett[2]). S e véleményben egyideig az újabb kor geologusai is osztoztak. A néphagyomány találékonyabb. Azt beszéli, hogy az óriás király egyszer vándorolni, országot, világot látni küldte öt fiát. Mentek, mendegéltek s a roppant sárban gázolva, kimerülten álltak meg a mai Glogovácz helyén. A mint sorban egymásután következtek, botjaikra támaszkodtak s azok segítségével tisztították le a bocskoraikhoz tapadt sarat. S ez annyi volt, hogy mindegyiknek helyén egy-egy halom támadt. Óriásokról beszél egy oláh néprege is, mely más vidéken sem ösmeretlen ugyan, az Öthalomra vonatkozó része azonban eredeti. Egyszer három óriás kisasszony elhatározta, hogy egy-egy várat épít; az egyik Világoson, a másik a Vurvu-Tornyán (Kuvin mellett), s a harmadik Solymoson. Kötőjükben a Marosból hordták a homokot és a földet. A világosi és a solymosi kisasszony azt mondta, hogy váraik, ha Isten is úgy akarja, nemsokára készen állnak. A vurvu-tornyai kevélyen azt felelte, hogy az övé akkor is elkészül, ha Isten nem segíti. E pillanatban nagy robajjal összeomlott Vurvu-Tornya, a lányok kötejéből pedig a föld kihullott, épen Glogováznál. Ebből keletkezett az öt (nem tudjuk, miért épen öt) halom. — Mások máskép mondják. Óriás király lakott azon a helyen, hol most Glogováczon egy régi nagy templom romjai állanak. A vén uralkodót hiában kérte öt fia, hogy birodalmát köztük feloszsza. Elhatározták tehát, hogy megvakítják s alkalmatlanná teszik az uralomra. Egy éjjel rémítő sikolyra ébredt föl a palota népe; az előrohanó szolgák épen idején érkeztek, hogy megmentsék

[1]) Paulisról gazdag gyűjtemény a nemz. muzeumban, 1876. jk., 171. sz. 116—132. V. ö. Történ. Értesítő, 1876., 69. l. — és Pankotáról u. o. 1885., 200. l. — [2]) »Ex aggesto sabulo natura surrexerant.« *Szamosközy* István Tört. Munkái, III. 320.

uruknak másik szemét, melyet az elveteműlt fiúk szintén ki akartak tolni. A vak király csakhamar törvényt láttatott fiain s kivégeztetve valamennyit, öt nagy halom alá temettette[1]). E mondába ugyan sajátságos módon belejátszik II. vagy vak Béla király történetének homályos emlékezete, de mesés jellegét teljesen megadta az óriások szerepeltetése. Három holdnyi terűleten ma csakugyan öt halom van Glogovácz mellett s egy vonalban, szabályos távolságban állnak éjszakdéli irányban. Érdekes volna tudni, van-e hasonló monda a Szörénységben 1493-ban emlegetett Öthalom faluról, vagy az újabb időkben megásatott szegedi Öthalomról?

Az Öthalom Glogovácz mellett.

Ezt a szabályosságot a megye más vidékeinek halmainál is feltaláljuk. Így pl. a mai Szent-Márton közelében a szentkirályi halom, melynek átmérője $52^1/_2$ méter, köröskörűl van véve halmokkal, melyek, a szántás következtében, már-már alig látszanak. Tőle délnyugatra, a Bugyér mentén, 7, éjszakkeletre pedig 8 apró domb körvonalait lehet még kivenni. Szent-Királytól éjszakra Székudvar és Ottlaka közt (tehát kelet-nyugati irányban) a Bugyér folytatását képező Kékesben 47—50 kisebb-nagyobb halom látszik, melyek ismét egy középpont körűl csoportosúlnak. A szentkirályi és ottlakai (kékesi) halomrendszer közt körűlbelűl középütt, a sikló-eleki or-

[1]) Az első és utolsó regét glogovácziaktól hallottam; az óriáskisasszonyokról szólót, gyoroki, kuvini és ménesi vinczellérek elbeszélése után *Földes* János törvényszéki bíró volt szíves velem közölni.

ságút déli oldalán emelkedett az ú. n. Kéthalom. Az egyiket, egy nagy mélyedés betöltésére, elhordták; a másik ma is 17—18 méter magas, be van fásítva és tetejéről szép kilátás nyílik a síkságra. A vármegye nyugati részén, a budapest-aradi vasútvonal keleti oldalán ismét egész halomrendszer mutatkozik. A Mácsa, Ottlaka és Kétegyháza által képezett tompaszögű háromszögben térkép, szemlélet és értesítés alapján 37 dombról van tudomásom; eredetileg azonban e csekély, alig 85 □ kilométernyi területen, a talajnak egyéb egyenetlenségeit tekintve, kétannyi halom is állhatott; úgy, hogy majdnem minden négyszög kilométerre lehet számítani egyet. Különösen sűrűn sorakoztak egymás mellé Lőkösházától délkeletre.

Míg a vármegyének éjszaknyugati részében csoportosan helyezkednek el a halmok, éjszakkeleten már inkább csak egyenként találkozunk velük. A hegyek közt Déznán, Lázon és Bohányban csak 1—1 van. A Szartos folyó két oldalán azonban, a Tőz és Fekete-Körös közt, Miske és Vadász határában ismét 14—14, Apáti körül pedig 11 domb van, melyeknek magassága ez idő szerént 2—4 méter közt váltakozik. Legmagasabb az a domb, melybe 1837-ben «a legvitézebb huszár»-t, Simonyi ezredest temették[1]). Ki tudja, az őskornak mely nagy embere mellé került koporsója! Mert több, mint valószínű, hogy a magyar alföldi halmok nagy része eredetileg temetőhelyül szolgált, melybe részént csoportosan, részént egyenként hantolták el a halottakat[2]). A glogováczi halmokról már említett rege, s azon másik hagyomány, hogy oda vagy Trajanus temettette Decebal legyőzött népét, vagy pedig vak Béla az Aradon levágott 68 főurat; a Vérhalom-név[3]), mely talán hasonló körülményre vonatkozik, — azt bizonyítja, hogy a nép temetőhelyeknek tartja azokat. A glogováczi legdélibb halomban, melyet a kincstár 1851-ben kápolna-építésre engedett át, fegyvereket találtak[4]); a dombegyházi (most csanád-, a középkorban aradmegyei) Attila-halomban Attila, az apáti 11 halomban az őslakók sírját gyanítja a nép; a szentkirályi s más halmokon látható ásatások nyomai eléggé bizonyítják, hogy a nép harczosok és előkelő emberek nyugvóhelyét látta és látja e dombokban. Nagyon érdekes, hogy Aradmegyében Vaszója falu határában a Topila-hegyen már e század elején régi temetőre bukkantak, melyben minden sírgödör téglával s kővel van kirakva; hogy ez eset Kiszindia (a régi Közönd) határában is ismétlődik[5]) s hogy ezekben ülőhelyzetben voltak eltemetve a halottak[6]). Az ősemberek való-

[1]) Később fia, b. Simonyi Lajos helyeztette őt el a vadászi családi sírboltba. — [2]) Az alföld halmairól l. Dr. *Dudás* Gyula czikkét (Történ. Értesítő, 1887—61—82. l.) *Lenhossék*, a szeged-öthalmi ásatások. (Budapest, 1882.) *Varázséji* Gusztáv jelentése ugyanazokról (Arch. Ért. 1881. — 323—336.) stb. P. *Nagy* László czikke (Aradvármegye régiségei közé számlálható halmokról. Tudom. Gyüjt. 1819. II., 80—83. l.) csak helyrajzi érdekű; ép úgy, mint *Daurer* Jánosé (Figyelmeztetés az arad-környéki helynevekre és halmokra. »Alföld«, 1863.) — [3]) *Jerney*, Keleti utazás, II. 91. — [4]) *Parecz*, Aradmegye ismertetése. 77. l. — [5]) *Fábián*, Aradmegye leírása. II. rész. (Kézirat), 179. és 181. l. — [6]) *Parecz*, id. h., 9. l. és Tört. Ért. II. 68—9.

ban ilyen kitűnő helyeket kerestek ki halottaiknak s a hegyvidéken követett szokásaikat valószínűleg megtartották akkor is, midőn a síkságra költözködtek; csakhogy akkor már halmokat kellett emelniök. Vannak-e az aradi halmok belsejében kővel, esetleg téglával kirakott sírüregek, rendszeres ásatások nem történvén, nem állíthatjuk. Csupán a kisjenői uradalomhoz tartozó bánkúti dombokról hallottam, hogy azokban kőkoporsókat (talán inkább kővel kirakott boltozatokat) s bennök embercsontokat találtak volna; bizonyosat azonban senki sem mondhatott. Valószínű, hogy a legtöbb esetben fával bélelték a sír üregét s még valószínűbb, hogy sírkamara nélkül készültek, mint a magyar alföldi halmok általán. Az új-paulisi temetődombban[1]) két méternyi mélyen, kőkori tárgyak közt, 18 darabra törve egy ember koponyáját találták[2]). Ezen koponya mindenesetre valamely ősemberé; felső állkapcsában megmaradt fogai nem állnak függélyesen, hanem előre nőttek s így, hacsak rendellenes képződésre nem kell gondolnunk, egyetlen, Európában ma élő népcsaládhoz sem számíthatjuk. A pécskai nagy sánczban, mely — a nép szerént — eredetileg 50 méter magas lehetett, szintén tömérdek csontot, cserepet, békakagylót stb. s nagy mennyiségű hamut találtak. Ugyanott az országúton a nagy és kis sáncz között parittyakövek és urnák közt négy, meglehetősen ép hullára bukkantak; metszőfogaik elűl hiányzottak, a többiről azonban még a zománcz sem kopott le.

Rendes falvakban nem tartózkodott ugyan s a házról sem lehetett kellő fogalma, — az összetartozás érzete azonban némileg már kifejlett e vidék első lakosságánál is. A dombokon, melyek — a megye legtöbb vidékén — egy-egy középpont körűl sorakoztak, állandó őrséget tartott s ennek legszentebb kötelessége a *tűz* folytonos táplálása volt. Tüzet oly kínnal gyujthattak, hogy okvetetlenűl közösen kellett ápolniok egy-egy tűzhelyet, hova messze-vidékről is visszatértek, hogy eledeleiket elkészítsék. E halmok az ősök első társadalmi érintkezéseinek tanúi. A hegyökben lobogó láng kalaúzolta otthonához a rengetegben és a folyók partjain élelmi szereket kereső vadászt vagy halászt; ott melegítették föl dermedt tagjaikat; erdei gyümölcsök által gyengén tápláltatva, ott juthattak frisen sűlt húshoz s ott készítették el az élet kényelmének emelésére szükséges ama tárgyakat, a miknél semmiesetre sem nélkülözhették a tüzet.

E halmokon ringott az *agyagipar* bölcsője.

Vármegyénk őskori leletei közt vannak ugyan még durván idomított, símítatlan, czifrázatlan, vagy csak ügyetlenűl ékesített edények; a legnagyobb rész azonban a korong használatára, tehát a fazekasság fejlettebb voltára vall. — Némelyik nagyon is felületesen van égetve; agyaga mál-

[1]) Mint őstelepet és pogány temetőt leírta *Miletz* a Tört. Ért. II. 60—70. — *Varga* (u. o. 91—94.) és *Hampel* (id. m. 110—111. l.) a koponyán kívűl a többi tárgyat is leírta. A dombot ma is temetőűl használják. — [2]) Megvan a nemzeti muzeumban. 1876. jk. 171. sz., 113.

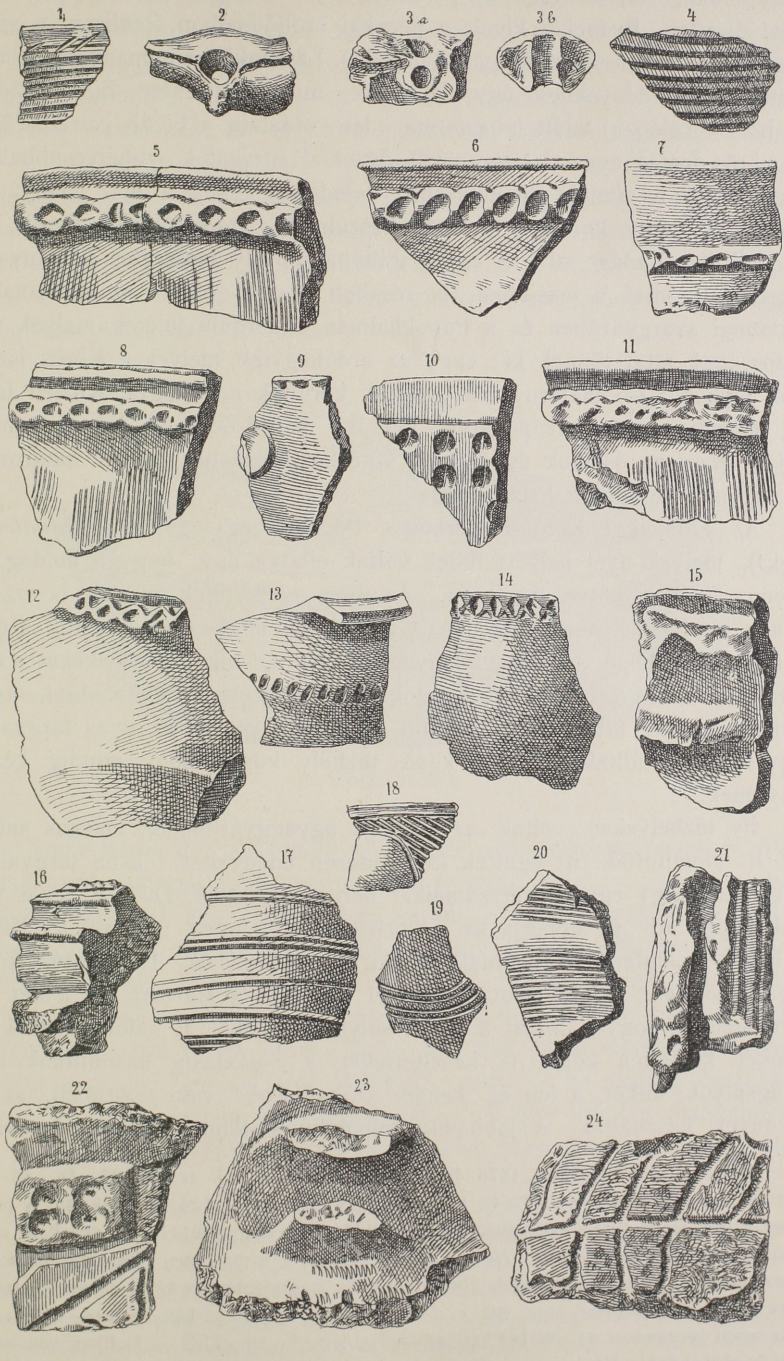

Paulisi cserépedények.

lékony, oldala csupasz vagy ujj-, esetleg vesszőbenyomatokkal s karczolatokkal díszített. Ilyeneket kivált a pécskai szőllődombon, Paulison, a székudvari törökvárban s Erdőhegyen találtak[1]). Lassankint mindnagyobb gondot fordítottak az edényeknek úgy égetésére, mint díszítésére. Egy Livádián (Kis-Jenő közelében) talált lábasforma edény oldalain a kivájt czirádák közt már vörös festés nyomai látszanak[2]). Az oldalczifrázatok szabályosabbak és ízlésesebbek, a símítás tökéletesebb; feledtetni képes a máz hiányát és szembeötlik, hogy korongon kellett készűlnie[3]). Arad, Pécska, Paulis, Simánd, Csála, Vadász stb. az egyik irányban ép oly nevezetes példányokat szolgáltatott, mint a másikban. E részben kiváló érdekre számíthatnak a szentannai avargyűrűben és a Papokhalmán előfordúló leletek, melyek változatosságuk által tűnnek ki; vagy az erdőhegyiek, melyek a Körös iszapjából, olykor 5—6 méternyi mélységből, kerűltek napvilágra. Kisded fazekak, bögrék, csuprok, ivópoharak, korsók, merítő-edények már azt bizonyítják, hogy az őslakók értettek a sütéshez, főzéshez, a mi határozott, sőt nagynak mondható haladás jele.

Az erdőhegyi Körös-mederben s Pécskán egy-egy *agyagkanalat* is leltek[4]), melyek nyél helyett füllel voltak ellátva úgy, hogy a boldog tulajdonos övéhez kötve hordhatta. Az ilyen edényfülek maguk is számot tesznek a míveltség-történelemben. Gyakorlatias módon helyettesítik a csak díszítésre, ritkábban az edény könnyebb fogására szolgáló csücsköket s első sorban az edény felakasztására valók. Ez rendezettebb életmóddal, *lakás*sal jár; a lakás falára, vagy inkább oldalára aggatták az ilyes tárgyakat. Vagy talán ott álltak sorban a közös tűzhely körűl, hogy mindig kéznél lehessenek.

Ily tűzhelyeken voltak az őslakók agyaggyártelepei, fazekas műhelyei. Itt idomították, itt égették ki mindezen edényeket s azon tárgyaikat, mikkel kő- vagy egyéb szerszámaikat helyettesíthették. Dúd, Fazekas-Varsánd, Lippa stb. jó agyagja az őskorban sem lehetett ismeretlen. Néhol, pl. Paulison, határozott nyomai vannak ily műhelynek. Itt égették ki pl. *hálónehezékeiket*, mikkel azután a közel folyókra, a Marosra és a két Körösre mentek, hogy hálóikat a vízbe sülyeszthessék[5]). E hálónehezékekhez, minőket különben kőből is készítettek[6]), a csalódásig hasonlítnak azon agyagsúlyok, miket, a len és kender szabadkézzel való *fonás*ánál, az ősasszonyok használtak. A jobbadán kúpalakú s felül átfúrt pondusokat a

[1]) A nemz. muzeumban, 1876. jk. 171. (6—110.) és 302. sz. (7., 22—38., 46—67.) Az aradi lyceumban 43—4., 53—4., 82—3., 97., 99., 114—7., 128—9., 188. sz. A paulisi leletek rajzát, mely az edénydíszítést a maga fejlődésében tünteti föl (1—24. sz.) l. az előbbi lapon. Köszönetet mondok dr. *Hampel* József úrnak, a nemz. muz. régiségtár őrének, ki a muzeumban levő aradi régiségek kiválogatása és megrajzoltatása körűl szíves készséggel támogatott. — [2]) Békésm. muz. 86. sz. — [3]) Aradon kivált a 162. es 198—201. sz. — [4]) Az aradi lyceumban 81. és 165. sz. a. — [5]) U. o. 8., 38., 112. — [6]) Ilyen van egy az aradi kúnhalomból a Kölcsey-egyesületben.

fonás vagy szövés megfeszítésére alkalmazták, mint a folyókban a hálók súlyának növelésére. Pankotán átfúrt és csiszolt kőgolyók mellett valamivel kisebb ($1^1/_2$ cm.) átmérőjű agyaggolyót is találtak[1]), mely azokkal egy czélra szolgálhatott, ha-ugyan — legalább részben — istentiszteleti czélokra nem használták. Ez egyszerű pondusok, minőket Ágyán[2]) és Simándon is találtak[3]), valamint a különböző *orsófejek* és *orsóaljak*[4]), annak bizonyságai, hogy az őslakók ízlése az öltözetben való kényelmet is megteremteni ügyekezett, ha a varrásnál egyelőre hasított *csonttű*vel kellett is beérnie[5]). Sőt *ékszerek*et is aggatott magára; de a mint a vadászi[6]) és székudvar-törökvári lelet mutatja[7]), beérte jónagy cserépgyöngyökkel, vagy állatfogakból összefűzött nyakékkel.

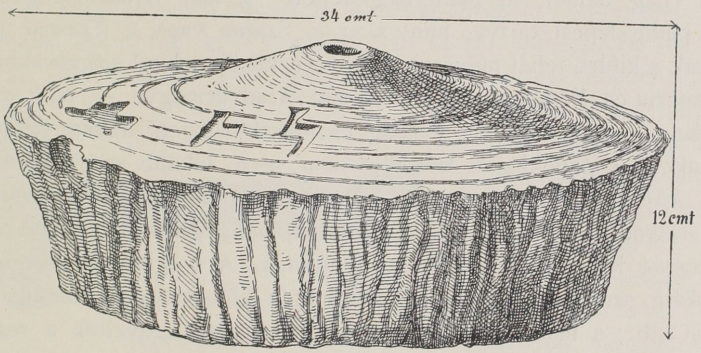

Paulisi őrlőkő.

Vadászaton és halászaton kívül már némi *földmívelés*sel is foglalkoztak az ősemberek; agyagedényeiken gyakran látjuk a pelyva nyomát s Paulisról ismerünk egy *kőkést*, vagy sarlót is, mely a gabona learatására szolgált. Az arad-csanádi vasút pályatestének ásatásakor[8]) Szent-Annán és Paulison találtak csillámpalából, aphanitszerű dioritból, vagy csak egyszerű homokkőből való *őrlőköveket* és egyszerű *magzúzókat*[9]), melyekkel a gabonaszemeket lisztté törték össze. Egészen a mai tengeri-daráló kövekre emlékeztet a paulisi hegyen talált őrlőkő[10]), mely — ha szabad összehasonlítni — legrégibb emléke az Aradmegyében ma úgy kifejlett malomiparnak.

Önmagát kitartóan képezve, az ősember lassankint odáig jutott, hogy

[1]) Nemz. muz. naplója, 85. és 165. sz. a. — [2]) Békésm. muz. 21. sz. — [3]) *Török* Béla gyüjteményében Simándon. — [4]) A szentanna-simándi vasútvonalról az aradi Kölcsey-egyesület régiségei közt, 25., 26. — [5]) U. o., 17. sz. — [6]) Aradi lyceum, 69. sz. — [7]) Ezt az erdő éjszaki részén, a Körös zsilipjének készítésekor találták egy bronzkarperecczel együtt; *Rázel* székudvari tiszttartó őrzi. — [8]) A Kölcsey-egyesületé, 24. és 35. U. o. Szent-Annáról újabban is adtak be lapos és gömbölyű őrlőkövet. — [9]) Nemz. muz. 1876. — 171. (1., 3—4., 60.) s 302. (12., 39., 43., 45.) — [10]) Az aradi lyceumé.

egy-egy *kunyhót* galyabíthatott a közös telep körül s ezekben *mécsest* gyújtott esténkint[1]), sőt a homályosabb téli napokon is, hogy a mécs lángjainál könnyebben éleszthető tűz köré telepedve s annál melegedve végezze — kivált a nő — a maga munkáját. Az erdőhegyi, simándi, szentannai és paulisi függő[2]) — s a simándi és csálai álló — részben csinos — mécsesek[3]) már a műveltségnek e fejlettebb fokára utalnak.

II. A RÉZ- ÉS BRONZKOR.

Réz- és bronzfokosok, lándzsák, szerszámok és ékszerek. Arany- és ezüsttárgyak. Gyöngyök. A temetkezés módja. A vaskorszak. Barbár pénzek.

A világ haladt, az emberiség fejlett: a mai Aradvármegyében ép úgy és pedig lépést tartva, mint akár a Szajna vagy a Themse partján; sőt nálunk a kifúrt, tehát művésziesebb kőeszközök sokkal számosabbak, mint Dél-Franczia és Németországban. A mai Aradvármegye — mint az alföld egyáltalán — nemcsak nem gazdag csonteszközökben, hanem, az erdőhegyi, pankotai s papokhalmi leleteket nem véve, inkább szegénynek mondható a kő-szerszámokhoz képest. De megszűnik ezeknek minden mást kizáró uralkodása is; a Kárpát s Mátra aljában leginkább képviselt *réz-* és *bronztárgyak* itt szintén csakhamar feltűnnek. A szegényebbek ugyan még igen sokáig, századokon keresztül használták kőbaltáikat, kővéséiket, kovanyilaikat stb.; a módosabbak azonban már jobban kedvelték a rezet és a bronzot.

Tudvalevőleg *Pulszky* lepte meg azzal a teljesen igazolt állítással tudósainkat, hogy hazánkban egy külön *rézkorszak* előzte meg a bronzkorszakot, kimutatván, hogy rézeszközök nem az ón hiányában készültek[4]). Az általa felsorolt 240 darab réztárgy mellé 241.-nek írhatjuk most már az aradi lyceum gyüjteményében[5]) levő vörösréz fokost, mely mindenesetre hazai, de nem oly biztosan aradmegyei lelet; e részben ajándékozója, fájdalom, nem mondhatott biztosat. A 242. réztárgy azon teljesen ép fokos, melyet Csermőn 1862-ben találtak[6]). Alakja, technikája, de — a mi ennél

[1]) Kőkorbeli tárgyak közt találtak egy mécsest a szentannai avargyűrűben. (A Kölcsey-egyesületé). — [2]) Aradi lyceum 105., 107. és 210. sz.; Kölcsey-egyesület, 33. — [3]) Lyceum 6. és 202. — [4]) *Pulszky* (A rézkorszak Magyarországban, 27. és 58. l.) szerént Lippáról és a murányi szőllőhegyekből (Vingáról) egy-egy rézcsákány ismeretes. »A rézszerszámok közt — úgymond az 58. lapon — legsajátságosabbak azon rendkívül hosszú és súlyos csákányok, melyek bronzból sohasem kerülnek elő s mondhatjuk, hogy ezek a legnagyobb és legsúlyosabb fémszerszámok, melyeket az őstörténelmi időkből birunk s melyeket máshol, mint Magyarországban, nem találunk sehol.« *Milleker* szerént (Tört. Értes. 1889. 4. és 5.) a *régi* Aradmegyének e két emléke a délmagyarorsz. muzeumban van; ez ellen l. *Patzner*, u. o. 15. és 16. l., hol azt is kimutatja, hogy Pulszky hibásan említette lelethelyül Lippát, Csákova helyett. — [5]) 260. sz. a. — [6]) U. o. 150. sz. Báró *Bánhidy* Antal ajándéka.

főbb — anyaga is tökéletesen megfelel az imént említett leletnek[1]). A 243. azon rézburkolatú füles karczvéső, melyet 1850-ben Al-Csilen találtak[2]).

Aradban a milovai s keleten a Biharhegység nyugati lejtőségein a rézbányai, hajdan inkább művelt rézbánya elég anyagot szolgáltatott bronzeszközökhöz, melyek számára csak ónt kellett más vidékről hozatni. S őstelepeinken valóban három helyütt, Déznán, Vadászon és Pécskán találtak olvasztó-tégelyeket és bronzsalakot[3]), míg Pankotán bronzvéső és szarvasagancsok társaságában bukkantak bronzrögökre[4]). E helyeken tehát műhely volt az őskorban.

Pécskáról egy bronz*fokost* s egy kerek, laposfejű *csákányt* ismerünk[5]). Egyszerű nemessége által tűnik ki a paulisi bronz *csákány*[6]). A már említett pécskai fokosnak fontosságát rendkívül emeli azon körülmény, hogy a szomszédos Peregen 1876 tavaszán több czizelirozott, csigavonalakkal díszített fokost szántottak ki[7]), minőket csak kiváló, ünnepélyes alkalmaknál használtak. Az őslakók tehát már nemcsupán az élet mindennapiságára gondoltak. Azon tény, hogy e fokos még csiszolatlan s oly állapotban maradt, körülvágás és idomítás nélkül, a mint a mintából kikerült, azt mutatja, hogy Arad őslakói helyben öntötték az ilyes művészviesebb tárgyakat is. A peregi fokos e nemben a nemzeti muzeum legszebb példánya. Baltáin, fokosain kivül *lándzsáit* is bronzból készítette már e kor, miről a paulisi erősen élegült lándzsahegy tanúskodik. A pécskai bronz*tőr*nek csak pengéje

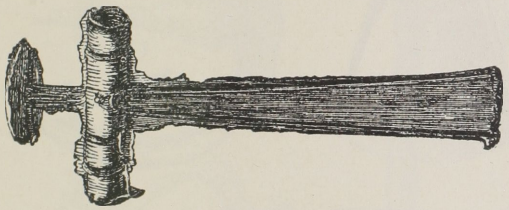

A peregi díszfokos.

[1]) Ez utóbbi tekintetben kétség merülvén fel, kérésemre dr. *Hidegh* Kálmán (ki fémelemzései s más művei által épen e téren elösmert nevet szerzett a szakirodalomban) önként vállalkozott mindkettőnek vegytani elemzésére; s kiderítette, hogy míg pl. a *Jellenberg* által elemzett bieli bronz-szekerczében 88.4% tiszta réz mellett 10.53% ón s még némi kobalt s álany (Nickel) fordúl elő (l. *Jehling,* Neues Handwörterbuch der Chemie), s míg 9 rész rézhez világszerte átlag 1 rész ónt használtak, addig a cserműi fokos csak *nyomait* mutatja az ónnak; úgy, hogy azt koránsem tekinthetjük ötvénynek, hanem csak fertőzetnek. Már pedig alig van réz, mi természállapotban némi ezüsttől s más fémektől menten fordúlna elő. (V. ö. *Roscoe,* Chemie. II. 248.) — [2]) Nemz. muz. napló, 1851., 7. sz. — [3]) Aradi lyceum, 27., 168., 173. A vadászi öntőműhely tárgyai a nemz. muzeumban LI. 28. sz. a. kiállítva. — [4]) Nemz. muzeum, 85—1884. — [5]) Aradi lyceum, 170. sz. Utóbbi (melynek hossza 18.5, szélessége 2.3 cm.) a nemz. muzeumban, 16.6. (1883.). *Hampel* (A bronzkor emlékei Magyarhonban, XXX. tábla, 7. ab.) tévedésből közli egy szép tokos csákány képét, mint vadászi leletet, mivel az Erdélyből került a nemz. muzeumba. (LI. 28.) — [6]) Rajza három fölvételben, Tört. Ért. 1876. — 107. l. Eredetije nemzeti muzeum, 1876. 302. sz., 40. a. — [7]) *Lubbock,* A történelem előtti idők. Pulszky bevezetése. II. kötet, XXXVII. l. (Rajza a XXXV. lapon, XIX. ábra). — A Kölcsey-egyesületnek *Madarász* Antal által ajándékozott teljesen ép bronz fejsze lelőhelyét nem ösmerem.

maradt reánk; a penge végén két bronzszeg jelöli azon helyet, hol a markolat kezdődött[1]). Elég egyszerűen utalni rá, hogy ezen, a kőnél sokkal élesebb fegyverek nemcsak a műveltségnek, hanem a harcziasságnak emelkedése mellett is bizonyítanak.

Másrészt azonban nem szabad csakis vérengző vadat látni a bronzkor emberében. Az alcsili füles *véső* és tál[2]) s a pankotai véső[3]) nyitja meg Aradmegyében a bronzkor békés alkotásainak sorát. Vadászon a Levelesfolyó balpartján levő téglaégetőben a már említett fémrögökön kívül bronzból karikát, vésőt, *sarlókés* és *tölcsércső* töredékeit stb. találták[4]), Lippán pedig (a középkori Arad legnagyobb városában) két bronz *kalapács*ot lel-

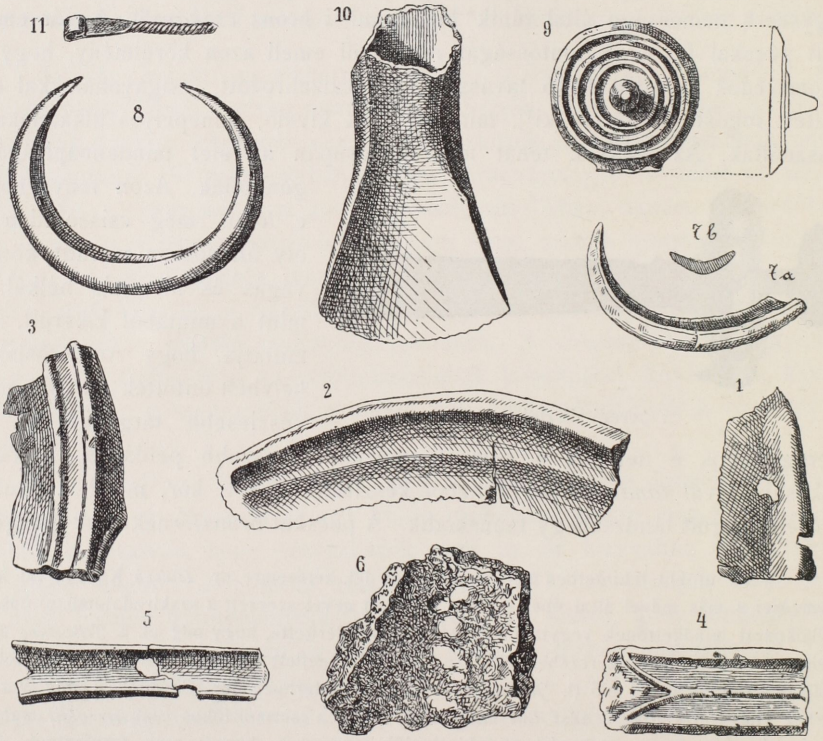

A vadászi bronzlelet.

tek[5]). Valószínűleg Aradmegyéből való a Kölcsey-egyesület füles bronzvésője is[6]). A lakosok fogékonyak voltak már az élet kellemei iránt s jóval inkább ügyeltek *ruháik*ra s *ékszereik*re. Ha azelőtt beérték azzal, hogy

[1]) Nemz. muz. 16a. (1883.) — [2]) Muzeumi jk. 1851. — [3]) U. o. 1884., 85. sz., 2. Hossza 6 cm. Medgyaszay L. ajándéka. — [4]) U. o. 1870., 120. (1—6.) sz., b. Simonyi L. ajándéka. (L. a mellékelt ábrát. Ezen 1—5. a sarló töredéke, 6. a bronzrög, 7. késhegy keresztmetszettel, 8. bronzkarika, 9. csattdísz, 10. tokosbalta. — [5]) U. o. 1874., 1., 344. sz. (*Ráth* Gy. gyüjteménye.) Ki volt állítva az 1876. évi őstört. congressuson. (*Hampel*, Catalogue, 143. l.) — [6]) 15. sz. a.

állatbőrrel, vagy épen gyékényfonattal takarják el testök mezítelenségét, és hogy csak így védekezzenek az idő viszontagságai ellen, most a ruha czélszerűsége mellett annak külső díszére is ügyeltek. Kaczagányaikat, mint ezt a pécskai úgynevezett pápaszemes *mellcsatt* tanusítja[1]), hatszoroson, hétszeresen hajlított *fibulá*val, részént gombos *bronztű*vel tartották össze[2]). Az efféle tűt, ár gyanánt, *varrás*ra is használták, s fonalat, vagy inkább állatbeleket fűztek bele.

*Ékszereik*re is bizonyos gondot fordítottak már, mit eléggé igazol a fibulák divata. Legszebb lelet e nemben azon aradi három fibula, melyek közűl kettő sodrott rugóval, jó tűvel s részént hajlított, részént tág ívalakú előlappal van ellátva, a harmadik pedig bronz alapon fejéren zománczolt nyulat ábrázol[3]). Ez egyúttal az első *kép*, melyet Aradban a bronzkorból ismerünk. — *Kar- és lábpereczek*et elég gyakran találnak az

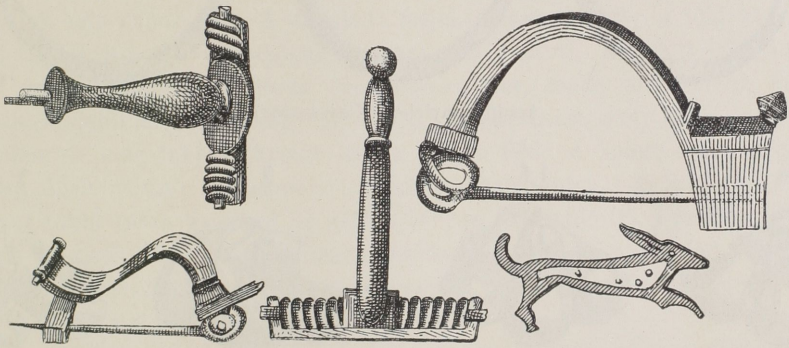

Aradvidéki fibulák.

ősrégiségei miatt oly nevezetes pécskai sánczban[4]), Vadászon[5]), Székudvaron, Simándon és Gelvácson[6]). Peregen a Szondy-tanyán, dombos helyen, 1 m. mélyen 1885-ben porrá omlott csontvázat, egy fibulát s két bronz karpereczet ástak ki[7]). Vaszóján 1881. májusában a felhőszakadás egy hegy oldalából 1 cm. széles és 4 cm. átmérőjű kettős bronzkarikát mosott ki[8]). — Újjaikat is ékesítették; Peregen, Dombegyházán bronz gyűrűket ástak ki[9]).

Sőt feltűnnek már a *nemes fémekből* készült *ékszerek és eszközök* is.

Állítólag aradi lelet három nyilt *aranykarika*, mely két vége felé egyre vékonyodik s egészben rovátkosan van díszítve[10]). A szomszéd Pécskáról

[1]) Aradi lyceum, 55. sz. — [2]) U. o. 174. sz. — [3]) Találták az aradi 3. és 4. sz. vasúti őrház közt. *Lóczy* Lajos ajándékából — sok mással együtt — a nemz. muzeumé. — [4]) Aradi lyceum, 171., 172. és 175. sz. — [5]) A nemz. muzeumban. — [6]) A székudvari *Rázel* tiszttartóé, a simándi *Török* Béláé, a gelvácsi az aradi lyceumé. — [7]) Dr. Szondy György tudósítása. — [8]) Tört. Értesítő, 1882. — 36. l. — [9]) Az aradi lyceumé. — [10]) A nemz. muzeumé (ügyv. napló, 75—1883.) Az elsőnek és másodiknak súlya 6.10, a harmadiké 4.60 gramm. Átmérőjük 3—3.3 cm. közt változik. A muzeumba vétel útján került.

— bronz tárgyakkal együtt talált — két *aranylemezt* ismerünk; mindegyik domború, szívalakban háromszorosan hajtva s külsején vésett vonaldíszszel ellátva[1]). Az is, ez is pénzül szolgált az ókorban. Az aradi nagyszerű *arany-merőkannáról* és a szentannai *aranykoszorúról* később, a népvándorlás korában lesz szó; de itt sem hagyhatom említés nélkül, mert hiszen kétségtelen, hogy a népvándorlás a bronzkor végén érte e vármegye területét. A zimándi kavicsgödörben talált *fülönfüggők, csattok*[2]), a déznai várban lelt *ezüstfibula*[3]), a kéthalmi pusztán Heraklitos ezüstjei közt talált

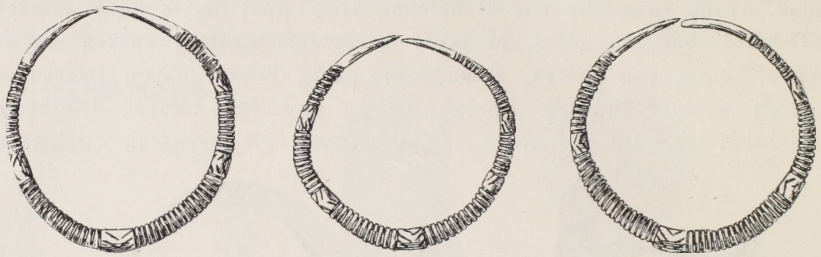

Aradi aranylelet. (Karika-pénz).

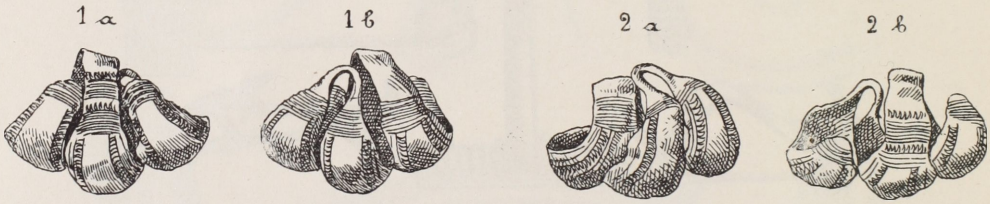

Pécskai aranylelet. (Kétoldalról nézve.)

félhold alakú *aranydarab*[4]), stb. kétségkívül érdekes adalékai e kor műveltségének.

Fekete-Gyarmaton, egy csontváz mellett, aranynyal befuttatott veres-réz-*fibulára* bukkantak[5]), a mi azt mutatná, hogy ragyogni már a kevésbbé módosok is óhajtottak; s e benyomást teszi ránk a vadászi bronz boglár töredéke is[6]). A siklói határban állítólag 90 bronz fibulát találtak[7]).

Nagyon kedvelték a színes *gyöngyöket.* Az aradi két khalcedon[8]), a pécskai színes gyöngy[9]), a feketegyarmati lapos fejér és gömbölyű zöld gyöngyből álló fűzér[10]), a Pil és Székudvar közt a földben 2 méter mélyen egy csontváz és egy kétfelé tört ezüstdarab mellett talált üveg kláris-sor[11]),

[1]) Egynek-egynek súlya 3.90 gr. Az arad-csanádi vasút ajándékából a nemz. muzeumé. (1883. — 16a., 1.) A mellékelt ábrán mindkettőt két állásból lerajzolva közlöm. — [2]) Az aradi lyceumban. — [3]) A nemz. muzeumban (1857. jk.) — [4]) *Miletz,* Temes- és Aradvármegyék tört. és rég. emlékei. 21. l. — [5]) 1877-ben. A békésm. muzeumé, 18. sz. — [6]) Aradi lyceum, 69. sz. — [7]) Néhány a Kölcsey-egyesületé. — [8]) 1881-ben a 3. és 4. őrház mellől. A nemz. muzeumé. — [9]) Nemz. muz. 1883. — 16. Zs., 8. — [10]) A békésm. muzeumé, 6. sz. — [11]) Békésm. tört. társ. évk. X. 205.

legfőkép pedig az almás-iratosi vörös, fejér, zöld (véletlenül tehát épen magyar nemzeti) színű gyöngyfűzér[1]) a fényűzés terjedésének tanúi. Némelyik egészen finom anyagból készült s kívülről néha arany sodrottszálakkal volt bevonva. Egy sem az aradmegyei ősipar gyártmánya, hanem — mindenesetre már a bronzkorban — külföldről, nevezetesen délről, kereskedelem útján került ide[2]). Figyelmet érdemel végül azon pillangókkal és négyszögletű üvegdarabokkal ékesített czifra, ezüst dísztárgy, mely szintén kereskedés útján juthatott Nagy-Iratosra, hol szántásközben, nagy kőhalmaz közt, kőszilánkokkal együtt fedezték föl[3]).

S nem kevés fényt űzhettek az élők, ha már halottaikat is díszbe öltöztetve tették nyugalomra. Mert e tárgyak jobbadán sírokból kerültek ki. Fájdalom, csak kevésnek felbontásánál ügyeltek az eltemetés módjára. Peregen dombos helyen, valószínűleg mesterséges dombban volt a bronzkori temető. 1886-ban ott, Szondy Imre tanyáján, egy méternyi mélyben találtak egy csontvázat. A csontváz fejjel délnek feküdt; a föld közvetlenül tapadt reá s a koporsónak nyoma sem látszott. A halott jobb karján két darab kinyitható sodrony bronzkarpereczet, melle alatt bronz fibulát találtak; lábfejei közt pedig egy talpas cserépcsészét, mely körül — feltűnő módon — nem fekete, hanem sárga volt a föld. A halott fogai még teljesen épek voltak; a koponyát s a láb- és karcsontokat ki lehetett emelni, a váz többi része azonban az első érintésre szétmállott[4]). Pécskán, Simándon, Paulison, Szent-Annán több helyütt bolygatták már e kor halottjainak sírját; a csontokat és cserépedényeket azonban csalódva dobták félre a jobbadán kincs után epedő munkások.

A már említett halmokat a kő- és bronzkorban folyton használták; agyagedényeik törmelékeit s halottaik maradványait egyaránt őrzik azok.

Az eddigiekben csak a bronzkorszakról volt szó s egészen figyelmen kívül maradt a *vaskorszak*, melynek emlékeit oly bajos meghatározni. A vas legkevésbbé állt ellen az idő viszontagságainak, a nedvesség s a lég hatásának; a simándi és kisjenői őstelepen talált vaslándzsa[5]) — s a paulisi őstelepen kiásott vasnyilhegy ép úgy tartozhatik ezen vaskorszakba, mint a hogy ujabb századok gyártmánya is lehet. Szépfalu és Kisfalud közt — a középkori Aradmegyében — egész csontvázakat mos ki az ágyát egyre bővítő Maros; de az onnan kikerült vasnyilhegy, a csontvázak bővebb megvizsgálása nélkül, még semmiesetre sem bizonyíthat a mellett, hogy itt a tulajdonképeni vaskorszak embereinek nyugalmát zavarja a Maros.

Alig hihetni azonban, hogy a görög és római befolyás, vagy pedig a hún és avar hóditás korában az őslakók nem méltányolták volna a te-

[1]) 1886-ból az aradi lyceumé. — [2]) — *Römer*, Műrégészeti kalauz, I. 48. — [3]) Tört. Értes. III. 24. — [4]) *Szondy:* Az Egyekből lett Kis-Pereg története. 24. l. — [5]) Nemz. muz. napló, 1846—1856. — V. (1847.), 21. sz.

rűlet vastelepeit, melyek önként kínálták kincseiket. Aradmegyét kétségkívűl a bronz- és vaskorszak küszöbén érte a római hódítás és a népvándorlás. Déznáról pl. a bronzkorszakba sorozott szép kelta-érmeket őríz a nemzeti muzeum; de ki nem ösmeri azon úgynevezett *barbárpénzeket*, melyeket a vaskorszakba helyez a tudomány s fölteszi, hogy művelve hatott a vaskorszak mindenütt, hol ilyen pénzek előfordúlnak. Már pedig Ágris, Madrizesty és Szlatina vidékén oly nagyszámúak azok, hogy bizonyító erejöket semmiesetre sem szabad kétségbevonnunk.

Ezzel azonban a történelmi idők küszöbére érkeztünk; s ha még folyton tapogatózva kell is haladnunk, ha mesékkel, gyanításokkal és föltevésekkel vagyunk is kénytelenek kitölteni a mult elbeszélésének hézagait, legalább megvan az az előnyünk, hogy ismerjük már névszerént azon népeket, melyek Aradmegyében is éreztették átalakító hatásukat.

II. ARAD A RÓMAISÁG KORÁBAN.

Agathyrsok. Görög hatás az érmekre. A dákok. Trajan-hagyományok. A rómaiság jelei. Zermizirga és Ziridava. Épületek, utak, bányák stb. maradványai. Éremleletek. Dacia limese s egyéb sánczok.

Heraklesznek s a hylaeai szörnynek három ikergyermeke közől *Agathyrs*, ki atyja íjját megfeszíteni nem bírta, kivándorolt anyja hazájából s hazánk mai délkeleti felföldjén települt meg, a Maris-folyó mellett, mely az Isterrel egyesült[1]). Marisnak a mai Marost s az ennek torkolatától délre eső Tiszát, Isternek a Dunát nevezték[2]). Ez agathyrsok fényűző emberek voltak, kik nagy előszeretettel hordtak aranyékszereket. Közös feleségeket tartottak, úgy, hogy testvéreknek tekintették, s irígységgel és ellenségeskedéssel nem bántották egymást. Erkölcseik, szokásaik különben a thrákokra emlékeztettek.[3]) Krisztus előtt az V. században tehát egy, a később nagy történeti szerepű gétákkal és dákokkal rokon népséget találunk a Maros mentén, melytől odább éjszakra eső terűletet nem is ösmertek az Alduna vidékén s a Fekete-tenger partjain élő görög gyarmatosok. A görögök főkép az arany miatt keresték föl e tájakat, melyeknek ezen lakóitól erednek a Maros vidékén mindenütt, Aradmegyében is előfordúló kő- és bronzleletek. Ezek a leletek s Herodot leírásai egyaránt a mai, úgynevezett természetes népekkel egy fokon állóknak bizonyítják az agathyrsokat, gétákat és dákokat, kiket az árja nyelvcsalád tagjai közé számíthatunk a jazygokkal és származákkal együtt[4]).

A tulajdonképeni gétákat vagy dákokat a Kr. előtti IV. századtól a kelták délről s a bastarnák (vagy a származ roxolánok és jazygok) éjszakról szorították a Kárpátok délkeleti felföldjére, hol csakhamar magukba olvasztották a rokon agathyrsokat, s Dacia névvel hatalmas országot alapítottak. *Burvista* király idejében (a Kr. e. I. században) a dákok már a a Tiszáig kalandoztak. *Augustus* korától kezdve elég bajuk volt velük a légióknak.

A barbár karikapénzeket már a IV. századtól kezdve kiszorították a

[1]) *Herodot* történetei. IV. könyv, 10., 48. — [2]) *Hunfalvy*, Magyarország Ethnogr. 59. — [3]) *Herodot*, IV., 104. — [4]) *Hunfalvy*, 97—98. l.

görög pénzek és ezek utánzatai, melyek az államban-élés első bizonyságai. Az attikai pénzlábat Dacia is elfogadta és II. Fülöp módjára verette a maga pénzeit. Aradvármegyében Kis-Jenő vidékén egész gyűjtemény került e féle pénzekből a bécsi császári régiségtárba[1]). Ágrison a Botpatak völgyében 1880. július 18. cserépedényben egyszerre 132 ilyen barbár érmet találtak. Az egyiknek avers oldalán jobbra fordult szakállas férfiú van ábrázolva, fején háromsoros babérkoszorúval; a revers oldal balfelé menő lovas férfiút mutat; a másiknak avers lapján arczélben fölvett és három gyöngysorral díszített férfi-fej látszik, a reversen pedig jobbra tartó lovas, előtte O jegygyel[2]). A lelet, melynek egyes darabjait 2 frtjával adogatták el az aradi piaczon, — egy tudósítónak föltevése szerént[3]) — épen a pénzöntés helyéről való lehet, mert a példányok egyazon jellegűek, s oly épek, hogy talán még forgalomba sem kerültek. Némely darab tökéletlenül van készítve, s a jobbra fordult dús hajú férfiúnak csak félképét vehetjük ki. Lőkösházán 1817-ben[4]), Paulison 1854-ben[5]) s azóta Borosjenőn *ΣΩΤΗΡΟΣ ΑΚΑΣΟΥΣ ΘΑΣΙΩΝ*, Kutason (1862-ben) Molossi Epiri[6]), Kéthalmon — egyszerre 120 darabot — Heraklitos, Ágrison néhányat *PH. NOΣ. ΑΠΟΛ.* és *NOKAHΣ* felírattal s bikával jelzett[7]) görög pénzeket, Déznán pedig görögutánzatokat[8]) találtak. A legszebb ilyen utánzatok közé tartozik azon 6 barbár érem is, melyekre 1873-ban a madrizesty-szlatinai útvonalon akadtak; ezek közül hármon jobbra, kettőn balra induló lovas és egyen egy jobbra menő ló van ábrázolva[9]). Valamennyinek anyaga ezüst.

A rómaiak görög alattvalóival való csendes érintkezést Burvista halála után megzavarta az a nagyszabású politika, melyet *Decebal* kezdett űzni. Midőn, incselkedéseit megunva, Domitianus hadvezére, Julianus közvetlenül Sarmisegethusára akart törni, Decebal Pannoniára zúdította a magyar alföldön kóborgó harczias törzseket s békére kényszerítette az imperatort. A föltételek szerént, egyebek közt, római mérnököket, tiszteket és munkásokat kell vala Daciába küldeni[10]), s nem lehetetlen, hogy azon sánczvonalak közt, melyek ma több párhuzamos vonalban metszik Aradmegyét, az egyik ezen mérnökök terve szerént készült s hogy ezért nem felel meg mindenben a római töltés-építés minden föltételének. A dák király jól felhasználta a béke éveit s városokkal, várakkal védelmezte a dél-

[1]) *Téglás*, Őskori nemes fémbányászatunk némely adalékai, 29. — [2]) A lelet leírása *Ormos* Zsigmondtól, Tört. Értes. 1883., 45—6. l. — [3]) »Alföld« 1880. — 170. sz. — Ez érmekből azonban 7 darabot Nasch Illés 1885-ben az aradi lyceum régiségtárának ajándékozott. Az érmek nagyobb részét *Granichstädten* budapesti ékszerész vásárolta meg, hogy mint óralánczra stb. való joujout bocsássa árúba; mint ilyen, Aradmegyében általánosan ösmeretes. — [4]) B. Bánhidy Albert ajándékából a nemz. muzeumé. L. Arch. Közl. IV. 161. — [5]) Az aradi lyceum régiségtárában, Nyári Béla ajándéka. — [6]) Archaeol. Közl. III. 173. — [7]) Parecz, Aradmegye ism. 14. Az ágrisi ezüst *Balás* Gábor úré N.-Halmágyon. — [8]) Archaeol. Közl. II. 45. — [9]) A nemz. muzeumé. L. $^{158}/_{1873}$. Ü. N., 1., 3., 5., 8., 10. ábra. — [10]) Dio Cassius, 67., 6.

keleti felföldnek párkány-hegyeit, kivált nyugaton, hol az országnak az alföld és Pannonia felé nem voltak jó természetes határai. A Duna-Tisza közében lakó kivándorolt (metanasta) jászokat szinte közreszorította a római és a dák hatalom, mely utóbbi már-már a Tiszáig terjedett.

Decebal dák király nagyon veszélyes ellensége volt egy *Domitianus*nak, de nem imponált egy *Trajanus*nak. A mint épen betelt Krisztus születése után az első század, hatalmas hadat indított ellene az imperator; átkelt a Dunán, harcz nélkül vonúlt végig *Decabel* szövetségesei, a szárnáták lovas alföldi népe közt s egyszerre, úgy látszik, két vonalon támadt. A Temes-Bisztra völgyén fölfelé a Vaskapun át Sarmisegethusára s a mai Aradtól a Maroson föl, Déva irányában[1]). Délnyugatról jövő támadás észszerűen csak e két völgyön át érhette Daciát; s egy tudákos hagyomány szerént[2]) Decebal csakugyan ez oldalról várta azt. Bölcs előrelátásból ő építtette volna Arad vagy Hrad várát s annak környékén előre szörnyű nagy sírokat ásatott, hová *Trajanus* egész seregét temethesse. A 100—107. év közt azonban, két nagy hadjáratban, teljesen legyőzte őt a császár, ki azután az öngyilkos király futó hadának romjait hantolta el Arad közelében a glogováczi öt halom alá. Majdnem tizennyolcz évszázad óta porladoznak ott a dákok; s nem egynek csontját találták már meg, a mint késő utódok a halmokat bolygatták.

Ha még oly gyermekes is ez a mese, annyi áll, hogy a nép Aradmegyében most is megőrízte *Decebal* és *Trajanus* emlékét. Amannak tulajdonítja a kovaszinczi templom és a déznai vár építését[3]) s emennek a vármegyén végigvonúló sánczokat, melyeket általán Trajan útjának (drumul lui Traianu) nevez. Azt a felvilágosítást, melyet róluk papjaitól s más írástudóktól egykoron kapott, hagyománynyá tette.

Nem kell azonban, legalább e helyütt, bővebben bizonyítgatnom, hogy a Maros vonalának hadi jelentőségét mindenesetre már a rómaiak fölismerték s hogy azt, a Dacia nyugati része előtt levő szakasz mindkét partján, tehát oly helyen is megerősítették, hol a lakosokat inkább csak szövetségeseikké tették, mint alattvalóikká. A mint ugyanis megszünt a hódítás zaja Daciában s a legiók átvehették a rómaivá-tevés nagy munkáját, a Maros partjának védelme s várakkal való megerősítése a XIII. iker légiónak jutott feladatúl. Német-Csanádon ép úgy találtak ennek bélyegével ellátott téglákat, mint Bulcson, mely a középkorban Aradmegyéhez tartozott.[4]) S e két ponttal jelezve van Magyarországon is azon, maros-

[1]) *Salamon*, Budapest tört. I. 170. — [2]) *Fábián*, Arad. I. 2—3. — [3]) P. Nagy László (Orodias, 49. l.) tudákos megjegyzése szerént Dézna neve a Decinának, vagy Decerinának összevonása s e név Decebalt, az építtetőt, jelentené. — [4]) *Römer* a Századokban, 1868. — 428. V. ö. Századok, 1883. 161—2. Maga a bulcsi tégla felírata: »LEG XIIIG« azaz legio XIIIa gemina. Kiadta az Archaeol. Közl. 1868., 191. l. és *Desjardins-Römer*: Inscriptiones Monumentorum Romanorum; 168. l., 445. sz.

menti hadiút, melynek daciai részét ujabb időben állomásról állomásra csaknem teljes pontossággal megállapították[1]).

A XIII. iker-légió sokáig lakott Daciában s tőle származik Dacia legtöbb felíratos emléke, sőt Alsó-Pannoniában is egynéhány[2]). A légio, mely már a hódításban is résztvett, Apulumban (Gyulafejérvártt) tartotta főhadiszállását s onnan egészen a mai Szeged tájékáig felügyelt a jászok földén keresztül vezető útra, mely Pannoniát s Daciát kötvén össze, kereskedelem és védelem tekintetében egyaránt fontos volt.

A Maros balpartján, hol délfelé körülbelül az éjszaki szélesség 46. fokáig kell keresnünk a középkori Aradmegye határait, veszély idején más légiók is megjelentek s valamivel jobban kifejlett a rómaiság. De épenséggel virágzott az a (Ferrótól számított) keleti hosszúság 40. fokától odább keletre, vagyis az Araddal határos Hunyadban és környékén. A mint a mai Aradmegye legdélkeletibb részén az Almás-patakot fölveszi a Maros, Hunyadmegyében, Zámon vagyunk s Aradmegyétől pár lépésnyire oly parkban sétálhatunk, melynek fő érdekességét a környéken talált római szobrok és síremlékek képezték s részben képezik ma is. Pár lépéssel odább nyugatra már semmi maradandót sem alkotott volna a római? A dévai muzeumban, a demsusi gkel. templomban, a hajdani Sarmisegethusában s annyi más helyen tett látogatás, egyéb adatok híjján is, valószínűvé tenné, hogy a rómaiság rendkívüli hódítása nem állhatott meg mereven a hosszúság 40. fokánál s hogy érezni kellett annak hatását odább nyugaton, ott is, hol a Maros már az alföldre ért.

Aradmegye római leleteit azonban alig érdemes említeni a szomszéd Hunyad gazdag emlékei mellett. Állandó építkezés nyomát a Maros mellett csak Bulcson és Paulison találjuk. Kis-Batta (Batucza) és Batta közt, melyek egymással szemben fekszenek, a Marost összeszorítják a Kárpátok és sziklái még a meder alatt is folytatódnak. Keleten Soborsin és Valemare közt egy második szoros van. E két szoros közt azonban be Czelláig, Bakamezőig és Osztrovig ismét kitágúl a völgy s elül szinte elszigetelve áll Bulcs. A falu és temető éjszaknyugati részén alig járható bozótos földháton csekély romok látszanak, melyek egy középkori apátság templomából és kolostorából származnak. A légió jegyeivel ellátott téglákat felhasználták a szerzetesek. 1871. márcz. 21-én, midőn a bulcsi apátság nyolczszögű szentélyének tömör falait lerombolták, hogy föléje a mostani új templomot emeljék, a romok közt számos római téglát, századunk első felében pedig, a nép elbeszélése szerént, más régiségeket, nevezetesen sarkophagokat is találtak itten.[3]) Mindezt elhordta, beépítette, vagy elfecsérelte a nép; a romok tüzetesebb megvizsgálása azonban még most sem múlta idejét. E

[1]) A veczeli castrum köveit 1806-ban beépítették az Aradfelé vivő országútba! (*Neigebaur*, Dacien 52.) Így pusztúlhatott el az út aradmegyei része is. — [2]) *Desjardins*, u. o. 139. l., 273. sz. — [3]) Történelmi Adattár, II., 378. l. *Römer* e romokat 1868-ban vizsgálta meg.

helyen mindenesetre római telep állott, melynek neve, ha egyetlenegy adatnak, a II. századbeli Ptolemaeusnak hihetünk, *Zermizirga* volna[1]).

Odább nyugaton Lippa és Paulis közt a Maros balpartján, a most Temesben levő Újfalu (Neudorf) falu mellett a legelőn (az úgynevezett Steinbuckelen) a délnyugatról éjszakkeletfelé vezető római sáncz mellett ma is látható egy propugnaculum[2]). Paulis és Szabadhely közt viszont több feliratos római téglán kívül elég ép bolthajtásokat és felül boltozott kis téglafolyosókat tártak fel, melyeknek üregét, sőt a boltozat tetejét is omlott föld borítja. Figyelmet érdemel, hogy ezen 125 cm. magas folyosók, a föld alatt 1 méter mélyen, délnyugatról éjszakkeletnek, tehát a római sáncz csapásának irányában haladnak[3]).

Feltaláljuk a rómaiság nyomát Arad-Hegyalja tövében s magának a megyének síkságán is. A leletek szintén túlnyomóan érmekre szorítkoznak, mi eléggé mutatja, hogy nemcsak a germánokat, de az itt lakókat is «megtanították» már a rómaiak a pénz elfogadására.

Arad-Hegyalja nyugati részét valószínűleg castrum védelmezte. Bohus János, Aradvármegye főispánja, a XIII. ikerlégió jegyével ellátott kúttéglákat talált a *világosi* középkori várban[4]), melynek falába sok római téglát építettek be.

Odább éjszakkeleten különösen két pontot nem hanyagolhattak el a rómaiak. Az egyik a Hegyes-Drócsa éjszaknyugati része, hol a Fejér-Körös teljesen a síkságra lép; s a másik, valamivel odább keleten, a Fejér-Körös utolsó szorosa. Amott jelenleg Boros-Jenő, emitt Boros-Sebes áll.

Boros-Jenőről bizonyos tudákos hagyomány maradt fenn, mely szerént *Hadrianus*, mások szerént *Valens* császár (!) palotát építtetett ottan, *Probus* császár (!) pedig szőllőtőkékkel ültette be a Makra hegyét, illetőleg Kövespatakot[5]).

[1]) *Ptolemaeus* (Geogr. Lib. II. *Magini* János 1597. évi kiadásában a 72. lapon) Zermizirgát a kel. hosszúság 49°30′-e s az éjsz. szélességnek épen 46.°-a alá teszi. Ptolemaeus a szélességre nézve csak igen ritkán tévedett, itt pedig egész hibátlanúl járt el. Ziridava 20′-czel odább éjszakra, de ugyanazon hossz. fok alatt esik. Észszerűbb tehát Bulcscsal azonosítni Zermizirgát. A hosszúságot illetőleg *Salamon* figyelmeztette legújabban a tudós világot (Budapest története, I. 213.), hogy Ptolemaeus hosszúsági foka egy mostani fok 50′-évei s 30′-e a mostaninak 25 perczével ér föl; s hogy e fokok meghatározásában néha 1—2 fokot is téved az alexandriai tudós. Ezt szem előtt tartva, a Zermizirgára nézve Ptolemaeusnál jelzett 49°30′ a valóságban 41°15′-czel egyenlő, (s így Zermizirga körülbelül Gyulafejérvár helyén lett volna), míg Bulcs tényleg a kel. hossz. 39°46′-e alatt fekszik; tehát Ptolemaeus 1°29′-czel tette odább keletre a hosszúságot. Tévedésének oka az lehetett, hogy Bulcsnál erősebb kanyarúlatot tesz a Maros éjszaknyugat felé; ő pedig a hosszúságot az utazók lépésmérései, vagy egyszerűen csak világtájak szerént határozta meg, miért is rendesen tévedett a folyók kanyargásainál fekvő városok meghatározásában. *Goosz* szerént (Studien zur Gesch. des trajanischen Daciens, 50—51. l.) itt Ziridava állott; ezt azonban odább éjszakra kell keresni. — [2]) *Torma* Károly 1882. aug. 26. maga is annak ösmerte el. — [3]) Történ. Értesítő, II. 103. — [4]) E téglák a nemz. muzeumba kerültek. — [5]) L. Thiele és Chevapovich munkáit.

Az a kővár, melynek építését 1652-ben fejezte be Haller Gábor, korának legkitűnőbb magyar várépítője, a borosjenői nép szerént a régi római castrum helyén emelkedik. A várnak maig fenntartott négyszögletű alakja szolgálna bizonyságúl.

Ezt a hagyományt annál a néhány pénzleletnél s elkallódott régi tárgynál jobban bizonyítja azon körülmény, hogy épen a mai vár s az állítólagos castrum irányában, Boros-Jenőtől éjszakra az istvánházi major előtt az Erdőhát felé római töltés vezet. E töltéstől nyugatra marad a Gyeszima nevű irtott rész és keletre a Regyitar nevű mezőség. A töltés túlmegy a Tőz patakán és Csermő s Mocsirla közt Kislaka — tehát Biharvármegye — felé folytatódik. Az erdőségben egész határozottan látszik a szerkezete, míg Boros-Jenő közvetetlen közelében körvonalai elég elmosódottak. Ha már most tudjuk, hogy azon három töltésvonalból, mely Daciának az alföld ellenében való védelmére a mai Aradmegye területen emelkedett, a középső Temes-Újfalútól Ágrison és Ternován át Sikuláig, az ehhez legközelebb eső keleti vonal pedig Dudtól Repszegig, de éjszakfelé mindkettő csak a Sebes-Körös balpartjáig ért; s tudjuk viszont, hogy e két vonaltól teljesen függetlenül, épen Boros-Jenőnél, a Körös jobbpartján kezdődik egy új limes, mely azután a Fekete-Körös felé vezet, belátjuk, hogy Repszeg és Sikula közt a Fejér-Körösnek kellett pótolnia a határt. S ha Sikula és Boros-Jenő, e közeli szomszédok, közt összefüggött is valamikép a limes, oly szöget képezett, hogy Borosjenőnél ennek s a Körösnek védelmére okvetetlenül kellett valami erődöt építniök a rómaiaknak, mint a hogy megerősítette e helyet minden később jövő nép.

Mintegy 15—20 kilométerrel odább, szintén a Sebes-Körös jobb partján, egy másik telep állott. Legalább Ptolemaeus szerént Zermizirgával ugyanazon hosszúsági fok alatt, de a szélességnek 20 perczével odább éjszakra feküdt Daciának egy másik városa, *Ziridava*[1]). Ez a két fok épen a mai Berza, Boros-Sebes és Buttyin által képzett háromszögben metszi egymást s így itt, körülbelül a Sebes-pataknak a Körösbe való ömlésénél,

[1]) *Ptolemaeus* szerént Ziridava a kel. hossz. 49°30′-e, vagyis — átszámítással — annak 41°15′-e, míg Boros-Sebes tényleg a kel. hossz. 39°47′15″-e alatt fekszik s így 1°13′ volna az eltérés; sokkal csekélyebb, mintha Nagy-Szebennel azonosítanók (hol különben Cedoniét, Praetoriumot vagy Castra Traganát is keresték), mely 41°48′58″ h. és 45°47′4′ sz. közt fekszik (V. ö. *Vass,* Erdély a rómaiak alatt, 103.); vagy ha épen egynek vennők Békés-Gyulával, mely 38′55′30″ alatt épült s így 2°19′45″-czel odább nyugatra, s 18′45″-czel odább éjszakra, míg Boros-Sebes az éjsz. szél. 46°23′16″-a alatt, a három város közt kijelölt pont pedig valamivel odább délen fekszik. A Ptolemaeus által (id. h. 72. l.) kijelölt 46°20′ szélesség tehát, kivált ha a szokásos correctivumot is tekintetbe vesszük, teljesen megfelel a valóságnak. Mennyire eltérnek Ptolemaeus hosszúsági fokai a valótól, bizonyítja, hogy ő Napocát a hossz. 49°, vagyis, átszámítva, a 38°20′ alá teszi, holott a 41°20′ alá esik s így 3° a különbség. A szélesség (Ptolemaeusnál 47°40, tényleg azonban 46°53′) kivételkép szintén igen nagy eltérést mutat s nem csoda, ha ennek következtében sokfelé

mint védelemre amúgy is alkalmas ponton állt Ziridava, ha-ugyan hitelt adhatunk Ptolemaeus táblázatának[1]).

A kijelölt pont mindenesetre fontos.

Innen nyilt az út az erdélyi aranybányákhoz, másrészt a Bökény- és Sebes-patakok mentén az aradi érctelepekhez. Épen e vidéken — Berzán, Gurahonczon, Bohányban, Déznán stb. — találják a legtöbb római érmet; Zimbrón, Kiszindián és Voszdócson római bányaművelés nyomait sejtik s ha ezekről biztosat nem mondhatnak is, határozottan föllelik azt Aradmegye keleti határától 10—15 kilométerre, Körösbánya és Karács vidékén[2]). E vidékre a Fejér-Körös völgyén fölfelé rendes út vezetett s az Ocson, a mostani hídon alúl levő kőhíd alapjait a nép római korbelieknek tartja. Boros-Sebes szomszédságában, Déznán még fenn a várromok közt is találtak római fibulákat, ékszereket s érmeket[3]); a Fejér-Körösnek egy baloldali mellékvizénél fekvő Fericsén a század elején egy ódon templom romjai közt köveket láttak, állítólag római felírattal; mivel azonban az oláh pásztorok már akkor kereszteket véstek e kövekre s kipattogtatták az írásokat és jeleket[4]), — azóta pedig még a köveket is széthordták, — bizonyosat e tekintetben sem mondhatni. A vidék rómaiságának leghatározottabb bizonyságai mégis az ú. n. *római sánczok*, melyekről alább lesz szó.

A római birodalomnak a IV. századból fennmaradt térképén a Maros melléke már nincs feltüntetve. Annak balpartján, a középkori Arad déli részén, a bizonytalanságot, tájékozatlanságot bevalló fekete, párhuzamos vonalkák sorakoznak egymás mellé, csupán az ott lakó nép, a származata lupigónok (Lupigones sarmatae) vannak megnevezve)[5]. A mostani Arad-

keresték a tudósok Napocát, míg végre *Mommsen* (Corpus Inscriptionum Latinarum, III. k., 169. l., VIII. sz.) a felíratokból mutatta ki, hogy Kolozsvár területén állott. Ott azonban, hol felíratos köveket nem találnak, jobb adatok híjjában Ptolemaeusnak kell hinni; de mindig szem előtt tartva azt a körülményt, hogy ő egy-két fokkal rendesen odább keletre teszi az illető várost, mikor a valóság földerítésénél igen is figyelembe kell venni a helyrajzi körülményeket s kivált a földrajzi tényezőket.

[1]) *Téglás* szerént (A rómaiak daciai aranybányászatáról, 15. l.) a Fejér-Körös mellett katonai táborhelyet nem ismerünk s így e folyó felső vonalát s a Marost, nyugaton egészen az arad-hegyaljai limes vonaláig, Micia (Veczel) őrsége védte. A községi élet azonban nem hiányzott, mint ezt pl. Körösbányáról maga Téglás is mondja (40. l.) s hogy e gyarmatokat utóbb helyőrségek védték, egyes leleteken kívül már csak abból is következik, hogy a limest nem hagyhatták csapatok nélkül; Boros-Sebesre nézve pedig megállapíthatni, hogy a Körösnél épen ott végződött a limes egyik szárnya. — [2]) *Téglás*, u. o. 40—42. A zimbrói vasbánya mellett egyidőben rézbányát is nyitottak, miközben ott római mécsest találtak. (Ez most, tudtommal, a belényesi gymnasiumé). Voszdócson állítólag aranybányát műveltek a rómaiak. A Halmágyról Lungsorára vezető út mellett látszik az egykori bánya, mely mindjobban omladozik, de 40—50 lépésnyire még járható. — [3]) P. *Nagy* L. Orodias, 49. — [4]) P. *Nagy* L. Aradm. ism. (A nemz. muz. kézirata), V. 161. — [5]) *Peutingeriana* tabula itineraria. Bécs, 1753. A VII. szelvény A. darabja tünteti föl a Duna-Béga közét; a Béga-Maros köze már nincs kidolgozva. (L. e könyv köv. lapját.)

vármegye terűlete, úgy látszik, nem érdekelte már Róma geo- és kartographusait.

E közben nagyobb fennakadás nélkűl kereskedtek egymással győzők és legyőzöttek. Már a római köztársaság utolsó századából való családi érmeket is találtak Aradvármegyében, Kapruczán a Maros mellett Carisius Vibius, Plautius, Antonius, L. Hostilius Saserna és Caesar[1]) s Moroda körűl a Csiger partján a Carisius, Cordius, Didius, Junius, Plautius, Pompeius, Roscius, Tititius, Vibius és Caesar[2]), — a kutasi pusztán (1862) Afranius, Coponius, Sicinius, Sentius, Terentius, Lucanus családjaitól[3]) és J. Caesartól. — 1854-ben Paulison is leltek néhány családi s 1879-ben Vadászon néhány consularis érmet[4]).

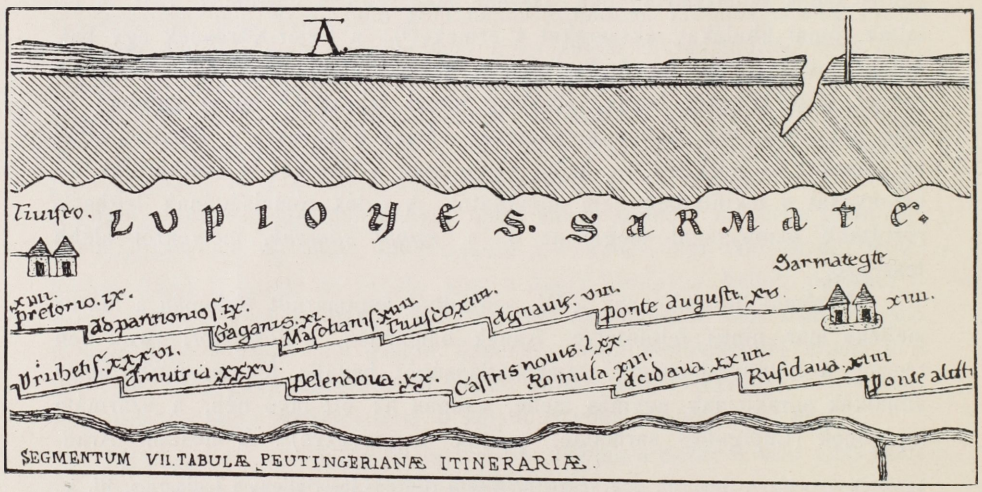

Peutinger térképe.

A császárok pénzei *Nero* ideje (54—68.) óta elég gyakoriak. Új-Panát és Kovaszincz közt Nerótól 2, *Galbá*tól 1 s *Vitellius*tól 3 darabot talált 1872-ben egy román fiú[5]). *Vespasianus*tól Aradmegyéből csak a délmagyarorsz. muzeumban 46 darab van 15 változatban[6]), 2 a nemz. mu-

[1]) Legrégibb, Kr. e. 100-ból, a T. Carisius-féle ezüst moneta s Kr. e. 73-ból C. Vibius C. F. ezüst dénárja. Érdekes Kr. e. 57-ből a Plautia-familia dénárja a szárnyas Aurorával s 50-ből a Familia Antoniáé, vagyis a polgárháborúkban Marius egyik praetorának, Q. Antoniusnak fűrészes karimájú pénze. Hostilius dénárján egy Venusfő látszik. Caesar két különböző pénze a Kr. e. 48. évből való. (Az aradi lyceum régiségei közt.) — [2]) A helytartótanács ezeket 1867-ben 17,715. sz. a. küldte át a nemz. muzeumhoz. L. Muz. jegyzőkönyv, 1869. 19. sz. — [3]) *Miletz:* Temes- és Aradvármegyék tört. és rég. emlékei. 22. Ezt az Arch. Közl. III. 173. ismeretlen helyről valónak mondja. — [4]) Amaz az aradi lyceumé, emez a nemz. muzeumé. (Napló, 1879. — 4. sz.) — [5]) A délmagyarorsz. muz. főkönyvében 1—5. sz. a. Leírta *Deszpinits* Péter a társulat 1873. évi emlékkönyvében. — [6]) U. o. 6—31. sz. a. Leírásuk az említett emlékkönyvben, 60. l.

zeumban[1]) s ugyanannyi Halaváts Gyulánál. Valamennyi Kovaszinczról. *Titus*tól 15 s leányától Juliától 1, *Domitianus*tól 12 (ide nem számítva a vadászi templom építésekor 1883-ban találtakat) s *Nerva*tól 2 érem ösmeretes[2]).

M. Ulpius *Trajanus*ra, Daciával együtt e vidéknek is meghódítójára a kovaszinczi 34 darab (18 féle) ezüst dénáron kívül[3]) főkép a Kis-Peregen, szántásközben talált «NERVAE TRAIANO AVG. GER. DAC. PMTR» felíratú bronz pénz emlékeztet[4]). Utódai közül különösen *Hadrianus* (117—138.) érmei forogtak közkézen. Vadászon és Szent-Annán (az ú. n. avargyűrűben) néhányat, Kovaszinczon egymagán 23 darabot hozott felszínre az ekevas, *Sabina* császárné és *Faustina* senior 1—1 dénárjával együtt[5]).

Antonius korára (138—161) két ezüst utal Kiszindiáról. Az egyiken ANTONINUS AUG. IMP. s a bőség szaruja köré I. M. P. II. G. O. S. III. P. M. A. P. XIX., — a másikon D(IVUS ANTON)INUS AUG. GOT. III. P. s túloldalt VOTA PUBLICA van írva[6]).

Marcus Aurelius (161—180.) korából szép arany pénzeket adtak be Bohányból a nemzeti muzeumba, mely a szomszéd Déznáról «számtalan» ezüst és réz római éremmel gyarapodott. Tőle való pénzeket Ocson is találtak[7]). A tauczi patak mellett 1800-ban a szél egy vén tölgyfát kicsavarván, annak tövéből pásztorgyermekek két darab SEVERUS IMPER. köríratú ezüstöt vájtak ki, másik oldalán Fortuna képével[8]). A leírásból nem tűnik ki, Septimius *Severus* (193—211.), vagy Alexander Severus (222—235.) pénze-e? Pannoniával azonban amaz állott élénkebb összeköttetésben.

III. *Gordianus*tól (238—244) Livádián találtak egy ezüstöt[9]). *Philippus* Arabs (244—249.) az utolsó imperator, kitől Aradmegyében Kiszindián egy Daciára emlékeztető rézérem maradt reánk. Arczképe körül IMP. M. JUL. PHILIPPUS AUG. s az érem másik oldalán PROVIN. DAC. AUG. IMP. felírat áll a zászlós Victoria körül, kinek lábainál oroszlán és sas hever[10]). Értelmetlen symbolum egy negyedszázad mulva!

Aurelianus (270—275.) tudvalevőleg visszarendelte Daciából s így e vidékről is a légiókat és Constantinus császár, kitől a csálai várban 2 ezüstöt s Pécskán 2 rezet találtak[11]), már nem uralkodott e tájékon. Az ő

[1]) Muzeumi jkönyv, 1873. — 68., 69. sz. — [2]) Muz. jk. 1873. — 68. és 69. sz. Délm. muz. főkönyv, 32—58. és 1190. sz. Leírásuk: Emlékkönyv, 62. l. *Titus*tól Kiszindián is találtak ezüstöt. — [3]) Muz. jk. id. h. — Délm. muz. főkönyv, 59—97. sz. Emlékkönyv, 63—65. l. Néhány darab Halaváts Gyulánál. — [4]) Nemz. muz. jk. 1875. — 15. sz. Délm. muz. főkönyv, 1191. sz. Arch. Ért. IX. 123. — [5]) U. o. 1873., 68—9. sz. — Délm. muz. főkönyv, 98—126. sz. Emlékkönyv, 65—67. l. Egy darab dr. Halavátsnál. A vadászi lelet 1883-ból. A szentannai 1888-ból a Kölcsey-egyesület gyüjteményében. — [6]) *Nagy*, Aradm. ism. (kézirat), V. 186. (Nemz. muz. 60. Qu. H.) — [7]) *Parecz*, Aradm. ism. 13. Az ócsi ezüst Balás Gábor úré Nagy-Halmágyon. — [8]) *Nagy*, id. h. III. 29. — [9]) A békésm. muzeumé. — [10]) *Nagy*, id. h., V. 187. — [11]) Az ezüst *Árkay* Kálmán ügyvédé, a réz *Hegyes* János pécskai gazdáé.

korából, a IV. századból, még csak egy lelet bizonyítja, hogy a Maros azontúl is vonala maradt a kereskedésnek. Kapriorán (mely most Krassó-Szörénymegye éjszaki részén fekszik, a középkorban azonban Aradhoz tartozott) Dyrrachium Illyricum (Durazzo) város 85 ezüst érmét találták[1]). Alcinous kertje, mit revers oldalára vésték, s vele a rómaiság végkép eltűnt e területről; csak a revers oldalán, a borját szoptató tehén által jelentett állattenyésztés: pásztornépek egyszerű foglalkozása maradt meg továbbra is.

De a röviden vázolt időkből mennyi érem kallódott el a nélkül, hogy korukat valaki megharározhatta volna! Berzán egyszerre 1000[2]), Kovaszinczon 500[3]), Vadászon 150 és Kis-Peregen is számos római ezüstöt és rezet találtak[4]). Csicséren, Borosjenőn, Déznán, Várajton, Silingyián, Gurahonczon[5]) hasonlóképen; Török Gáboron, a néhai híres alispánon kívül azonban senkisem gondolt rendszeres gyűjtésökre; az ő gyűjteménye pedig tönkre ment 1848-ban, déznai kúriájának kirablásakor.

Még gyérebbek a rómaiság egyéb emlékei.

Morodán, a Csigér partján egy disznófejben végződő s közepe táján három élűvé csavarodó ezüst karpereczet találtak (1866.) a már említett római családi dénárokkal együtt[6]); Kurticson ezüst gyűrűket és női ékszereket ástak ki[7]). Déznán is római pénzek társaságában leltek ezüst fibulákat és ékszereket[8]), Várajton pedig (Gelvács tövében a majornál) két bronz karpereczet s más tárgyakat. Nadabon, egy középkori vár helyén egy bronz verekedő gyűrű mellett állítólag egy háziisten-szobrocskát is találtak bronzból; római volt-e valóban, most már nem lehet megmondani, mert a déznai rabláskor Török Gábor gyűjteményéből eltűnt[9]). A livádiai bálványszobrocska, mely 3 cm. magas kőből van faragva és négyszögű égetett agyagtalpon áll, nem az ugyan, de ilyen gyanánt mutogatják a békésmegyei muzeumban[10]).

Nagyon emlékeztet a rómaiak pondusaira az a szabályos bronz idom is, mely 1400 grammot (egy negyed fontot) nyom s Borosjenő határában került felszínre[11]). Acsuczán némi nyomai vannak a római kőfejtésnek s a bánya helyén római mécsest is találtak[12]). Egyik hegyén karneol, achát,

[1]) Ebből csak 4 jutott a délm. muzeumba. Leírása: Tört. Értesítő, 1876. — 104. l. — [2]) Archaeol. Közl. III. 174. — Ország (napilap), 1862. I. 20. szám (az ujdonságok közt). *Parecz*, Aradm. ism. 12. és *Miletz*, id. h. 22. Jobbadán rómaiak, Dacia és Pompeius felírattal. — [3]) »Alföld«, 1880. — 87. sz. — [4]) Archaeol. Értesítő, IX. (1875.) 123. l. — [5]) Valamely lapban olvastam, hogy itt 1856-ban 600 családi (Apollinarius stb.) érmet találtak s küldtek volna fel Bécsbe. Naszády S. akkori szolgabíró, Borsos gurahonczi, Mózes Mihály borossebesi jegyző urak s más megkérdezett környékbeliek azonban nem adhattak felvilágosítást e leletről. — [6]) Arch. Közl. V. 170. és *Téglás*, Az erdélyi ősmedencze történelméhez, 65. Nemz. muz. napló, 19/1867. — [7]) *Parecz*, Aradm., 9. A Fábián-családé Aradon. — [8]) *Parecz*, 13. Ezek a nemz. muzeumba jutottak. — [9]) U. o. 16. l. — [0]) 7. sz. a. — [11]) Délm. muz. — [12]) *Hollaky* Imre képviselő tudósítása.

jaspis, khalcedon nagy számmal fordúl elő; lehet-e képzelni, hogy ezeket ép úgy feldolgozatlanúl hagyták volna ott heverni a gyarmatosok, mint a hogy mostanában hevernek?

Beszélnek arról, hogy Simándon, az ú. n. Traján út közelében, gr. Károlyi Tibor földén márványszerűen égetett márgás talajban vízvezeték-féle csövekre akadtak, melyeknek üregében elfért egy középvastagságú ember[1]). S azon a tájon a római pénzek sem ritkák. Pécskán egy házépítés alkalmával ötven római hamvvederre bukkantak[2]), szépen sorjában egymás mellé állítva. — Simándon is találtak egy feltűnőbb nagyságú urnát, melyet azonban a munkások széttörtek[3]).

Mindezen, többnyire csak laikusok által említett, részletesen le nem írt, részben pedig egészen elkallódott, feledésbe ment emlékek ha nem is a rómaiságot, legalább a római hatást mutatják, mely alatt másfélszázadon át Arad vidéke is állott.

Nagy gazdagsággal nem-igen édesgette magához e tájék a környék lakosait; de elég élénkség uralkodhatott ott mégis, mert a tulajdonképeni Dacia védővonalai[4]) több párhuzamos irányban épen e területen át vonúltak.

A legkeletibb s valószínűleg legrégibb a tulajdonképeni *limes dacicus*, mely a Karasnak a Dunába való ömlésétől Verseczen át éjszaknak tartva, Bukovecznél szegi a Temest, Remeténél a Bégát s innen hullámos vidéken éjszakkelet-felé folytatja útját Újfalu felé, hol a Marost s vele a mostani Aradmegye déli határát eléri. Épen ott, a falutól éjszakkeletre levő szilváskertnél maradt fenn legszebben a sáncz. E vonalon mélyebb a Dacia felé eső árok, míg a Pannoniára (nyugatfelé) menő lejtőség le van szántva[5]). A pannoniai oldalon még a porondozás nyomai is látszanak. A falutól éjszakkeletre mintegy 460 lépés hosszan a mezőséget a szántóföldektől elválasztó árkon túl többszörösen át van szántva s itt egy méternél már seholsem magasabb. Hasonlóképen elmosódott 4—500 lépésnyi vonalon a paulis-újfalui útvonaltól balra eső rész is; az újabbkori árok azonban felismer-

[1]) *Török* Béla földbirtokos tudósítása. Ezek inkább a törökök vízvezető-csövei lehettek. — [2]) Ezek közűl kettő az aradi lyceumé. Találtak Pécskán ily urnát 1858-ban is, midőn a cs. kir. pénzügyminisztérium ott, a föld szerkezetének kikutatása végett, ezer lábnyi kútat akart fúratni (*Szabó* József, Gazd. Lapok, 1858. — 703. l.) — [3]) Parecz, 18. l. — [4]) Torma K., Téglás G. és Pontelly limesnek tartják, míg Ortvai és Fröhlich Róbert részben azok római eredetét is kétségbe vonják. Határozottan csak akkor lehet nyilatkozni, ha az adatok együtt lesznek. Az alábbiakban az aradi vonalakról előttem ismeretes adatokat ügyekezem összeállítni. — [5]) Korona-szélessége 340 cm; Dacia felé a lejtő 630, Pannonia felé 300; az árok (fossa) felső szélessége 920, az alsó 200, lejtője 200; töltésmagassága (Pannonia felől) 195 cm. Dacia felé 29° alatt lejtősödik. (*Torma* Károlylyal együtt tett mérés.) Torma Károly e műveket határozottan római eredetűeknek tartotta; »dispositiojukból következtetve — úgymond (Egyetértés, 1883. márcz. 5.) — a mennyiben mindkét töltés-vonal árka Dacia felé esik, úgy véli, hogy e délről a Dunától éjszak felé a Marosig egyenközűleg húzódó vallum-pár *korábban Pannonia limesét képezte*, később pedig Dacia határtöltésévé vált.«

hetőbbé teszi s dombját, koronáját jól megösmerhetni. Egy kút van rajta, épen a Maros régi ágyában. A Maros felé különben eltűnik a limes, mely azután a kladovai fennsíkon levő középkori romok felé vezet s onnan a kladovai-völgy baloldalán emelkedő hegy gerinczén fölfelé halad a Kapo-Kicsora-csúcsig, honnan a Fejér-Körös völgyébe nyíló Almáspatak jobbpartján lassankint ismét a síkra ér. Onnnan Ternova felé tart tovább, majd a sikulai határban, a falutól délkeletre, Borosjenő felé kanyarodik, hol a Fehér-Körösöt átlépi. A Körös jobb partján levő vártól éjszakra, az istvánházi majortól kezdve ismét egyre kivehetőbben követhetjük a töltést s a Regyitar-erdőben, a hajdani Erdőhát ősi tölgyei közt, már épnek mondható. Útját Csermő és Mocsirla felé folytatva, Koroj és Kislaka közt lép át Biharmegyébe[1]).

A propugnaculumok nem állhattak mindenütt a vallum fő vonalán, mert ezt nem mindenütt engedték meg a terepviszonyok. Például Boros-Jenőn, alkalmasint a mostani vár helyén, mint a Fejér-Körösön s mellékvizein, a Tőzön és a Csigeren uralkodó helyen épült, keletfelé azonban egy szárnytöltés még külön is erősítette. E szárnyvonal Dudon, Lugozón és Járkoson áthaladva, Repszeg mellett a Körösnél végződött[2]). Az erdők közt, vadregényes vidéken fekvő Járkos, helyesebben Árkos neve maga is eléggé utal reá. Dud és Aranyág réztelepei[3]), melyek keletfelé Taucz irányában terjednek, igazolják ezen vidéknek a castrummal való összekötését. — Egy keletibb szárnyvonal Kislaka táján vált ki a vallumból s egészben délkeletnek tartva, Árkosig (Járkosig) ért, hol egy tekintélyes négyszög

[1]) *Römer* szerént (Magyarorsz. őstört. térképe. Rajzolta Hátsek, 1877.) Ternovától és Sikulától ez a vonal Inánd felé megy. Én a vonalat csak Kislakig ösmerem, hol a hegyek közt nyoma vesz; de ez irány éjszakkelet felé neki vág a Sebes-Körös mellett levő Kis-Sebesnek, a hol a Torma Károlytól lépésről lépésre bejárt limes dacicus felső része Tihóig, a Nagy-Szamosba ömlő Almás-patak torkolatáig teljesen ösmeretes. Ha helyes a Kislaka és Kis-Sebes közt levő praesumtiv vonal, mely Biharnak épen két határpontját köti össze, akkor ismerjük a limes főbb pontjait a Duna-Karas és a Szamos-Almás összefolyásáig s egyúttal egy ettől nyugatra, az Aldunától a Krasznáig terjedő más töltésvonalat is hézag nélkül kijelölhetünk. *Torma* Károly (A limes dacicus felső része, 103—104. l.) azon nézetben volt, hogy a Daciának általa kimutatott éjszaknyugati valluma Kis-Sebestől nyugatnak Biharmegye felé egyenes szögletben tört meg, azt Nagyvárad tájáig a Körös vize képezvén s hogy innen kell a vallum folytatását le Arad-, illetőleg Temesmegye felé keresnünk a biharmegyei úgynevezett Csörszárkában s majd a római sánczoknak nevezett töltésben. — Az arad-temesi szakaszt azonban csak 1882-ben vizsgálta meg a tudós szerző s azt a limeshez tartozónak nyilvánította. Művének második részét, mely a limes e szakaszát ismertetné, fájdalom, még nem készíthette el. Ennyit laikus létemre tett combinatiom igazolására, esetleg mentségére. — [2]) *Römer* térképén. Dudnál a fővonallal való összeköttetést nem mutathatni ki; de nevezetes, hogy Lippa és Szisztarovácz közt (*Lóczy* Lajos nyomozása szerént) szintén római sánczok vannak, úgy, hogy a repszeg-dudi vonal meghosszabbítása a lippa-szisztarováczi volna, mi által Szisztarovácz-Repszeg közt egy párhuzamos sánczot kell keresni. — [3]) *Lóczy* Lajos a Földtani Közlönyben, 1876. — 278. l.

gyaníttatja a régi castrumot. Körvonalai az erdőben jól láthatók[1]). Ignest határán át tovább megy az ignesti határon s Boros-Sebesnél s Buttyinnál a Fejér-Körös mellett azon a tájékon enyészik el, hol talán Ziridava állott s a Fejér- és Fekete-Körös közt elterülő bányavidék könnyebb megvédésére szolgált. A Pilisen s a vele szemközt levő, 196 méter magas, kopár Piliskén, általán pedig a Bolhád nevű erdős hegységben vonalát még jól láthatni. Árka nyugatfelé mélyebb; Daciának fordított oldalán ellenben az esővízzel lerohanó iszaptömeg már jócskán feltöltötte. A töltés alapja 8, koronája 2 méter, magassága 80, Pannonia felé levő lejtője 510, a daciai 250 cm[2]). Oly méretek, melyek többé kevésbbé megfelelnek a vallumnak Palánkától Tihóig terjedő közel 400 kilométer hosszú vonala minden megmért pontjának[3]).

Daciának e belső határa kijelölését valószínűleg *Trajanus* kezdte meg[4]); s ő és utódai el is készültek a hatalmas művel meglehetősen. Az őrtornyokból mindig jelt adhattak, merről fenyegeti veszély a római tartományt s a sánczok mögött gyorsan fegyverbe állhattak a jazygok s más támadók ellen. A vallum közelében lakó jazygok azonban csakhamar behódoltak s most újabb védő- és határvonalakról kellett gondoskodni, mely Dacia nyugati határát pontosan megjelölje. Temes- és Arad-, sőt részben Biharmegyében is csakugyan még két, többé-kevésbbé párhuzamos római sáncz nyomai látszanak. Daciai rómaiak, mivel az imént jelzett sánczon túlestek, méltán nevezhették regio transvallumnak e vidéket, noha csak egy adat van ez elnevezésre[5]).

A külső limes általában igen közel épült a belső limeshez. Temes- és Aradmegyében átlag csupán 11—12 km. távolság van köztük.

Kubin táján, a Duna mellett egy másik sáncz kezdődik s épen Temesvár városa nyugati részén halad el. Fibis táján lép a középkori Aradmegye déli határára s Világosig majdnem tökéletesen párhuzamosan halad a belső limesszel. Délen a máslaki (blumenthali) temetőtől az Allios és Hidegkút (Gutenbrunn) közt levő Valea-Maréig, de kivált Alliostól nyugatra a falutól mintegy 400 lépésre oly jó állapotban van a «jarku,» hogy a köznép, a nevezett helyen, jó ároknak (jarku buna) nevezi. Ez irányt megtartva, a töltés Szabadhely és Ó-Paulis közt, a Maros tulsó partján, már a mai Aradmegyében ismét elég jól látszik[6]). E helyütt római régiségeket

[1]) *Fábián*, Aradm. leírása. II. kötet. (Kézirat, birtokomban) 171. l. — [2]) A Piliskén *Torma* Károlylyal együtt tett mérések. Torma szerént valószinű, hogy eredetileg épen Dacia felé volt mélyebb az árok. — [3]) A limes felső és aradmegyei vonalán (ez utóbbinak adatai zárójelben) így viszonylanak: a töltés koronája 140—350 cm. (200—340); alapja 1—1200 (800); a töltés belső oldalmagassága 250—600 (250—630); a külsőé 350—700 (300—510); a fossa alapja (itt-ott mérve) 120 (200); felső szélessége 3—500 (920, de csak egy mérésnél). — [4]) *Torma*, id. h. 104. — [5]) U. o. 3—4. l. — [6]) Egy 1783. évi térkép szerént (*Szentkláray*: Száz év Délmagyarorsz. tört. I.) a Mondorlak és Szabadhely közt levő Ternova pusztánál — tehát odább nyugatra — végződik a sáncz.

sem ritkán találnak. A töltés azután tovább megy Gyorok, Kuvin, Kovaszincz és Világos felé, hol a belső limestől kissé nyugatra hajolva, egyenesen éjszaki irányt vesz. A nép úgy tudja, hogy ez árkok Orsováig haladnak s hogy régente Erdély határát képezték. Világos, Zaránd és Szintye közt már teljesen elmosódtak a leszántott sánczok. Szintyén, illetőleg a Fejér-Körösnek jobb partján levő somosi erdőn túl azonban már két töltést is ösmer a nép s azt fölváltva (egy és ugyanazon irányban is) Trajánnak és Ördögárkának nevezi. A nyugati, úgy látszik, csupán a két Körös összekötésére szolgált. Szépen fennmaradt a horgostói és a csereklyési határrészben, honnan a római éremleleteiről ösmeretes Livadia-puszta és Tamásda felé megy tovább. A másik, fő vonal, Szintyétől éjszakra s Ágyától keletre, az ágyai erdő és Sáros-zug közt feltűnő épen maradt meg. Itt Ördögárok, a Holumbár-erdőben pedig már Traján a neve[1]). Majd Szalonta, Inánd, Püspöki és Siter felé folytatódik a sánez s a Rézhegységen keresztül lépve, Ákosnál (Szatmártól délre) a Kraszna folyó baloldalán nyoma vesz.

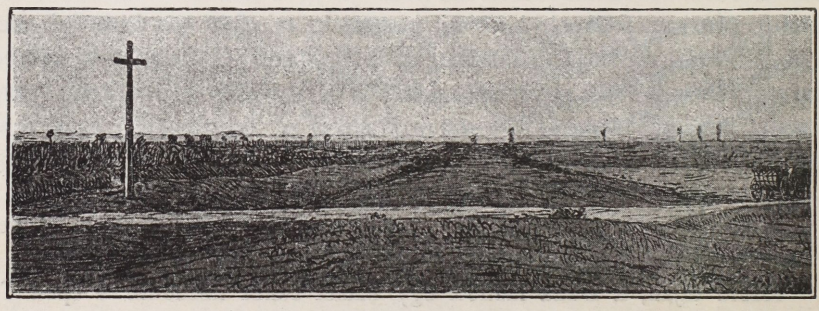

Római sáncz a szabadhelyi határban.

Ez a regio transvallum «ha tán nem tartozott is egyenesen a provinciához, ha annak kiegészítő részét nem is képezte, de mindenesetre a rómaiak hatalma vagy clientelája alatt állt»[2]). A limesnek ezen külső vonala teljes összefüggésében nem épült ki; temes- és aradmegyei része egyáltalán épebb maradt, mint a síkbihari. Temesben Kubinnál és Alibunárnál alapjuk átlag 4—5 méter; koronájuk $1^1/_2$ méter széles, magasságuk 2 méter; az egész sánczot jobbról balról árok kíséri, melynek mélysége 2 méter, szélessége pedig változó[3]). Szabadhely és Gyorok közt igen jól látszik a töltés teste és szerkezete[4]), s a mi feltűnő, három párhuzamos töltés vonúl ott egymás közvetlen közelében. Itt e szerént a sánez alakja nem

[1]) *Zachar,* A kisjenei uradalom térképe. (Jószágismertetés, III. k., 1. térkép.) — [2]) *Torma,* id. h. 103. A regio transvallum voltaképen csak a Réz- és Bükkhegység vidékét foglalta magában. (U. o. 105. l.) — [3]) Tört. Értesítő, 1885. 7. l. *Böhm* Lénárt közlése. — [4]) E szakaszról l. *Lóczy* Lajos felvételei után készített képeinket.

felel meg a limesek szokott alakjának[1]; — ellenben megőrízte annak minden jellegét az ágyai erdőben. Alapja itt 11 m., Dacia felé való lejtősége 480, Pannonia felé 530; a korona szélessége 270 cm.; Dacia felől az árok 8, Pannonia felől 10 m. (alant 270 s illetőleg 240 cm.) széles[2]). Az erdő belsejében még magasabb helyek is vannak, de élénken láthatni vonalát az erdőn kívül, Miske felé eső vonalon is.

Daciának ezen külső limese, mely egészben véve mintegy négyszáz kilométer hosszú, Aradmegyében 60 kméternyi vonalra terjed s így az egésznek 15%-ára. Talán nem készült egységes terv szerént s nem is épült ki mindenütt; a castrumok építését alkalmasint legutoljára, oly időre

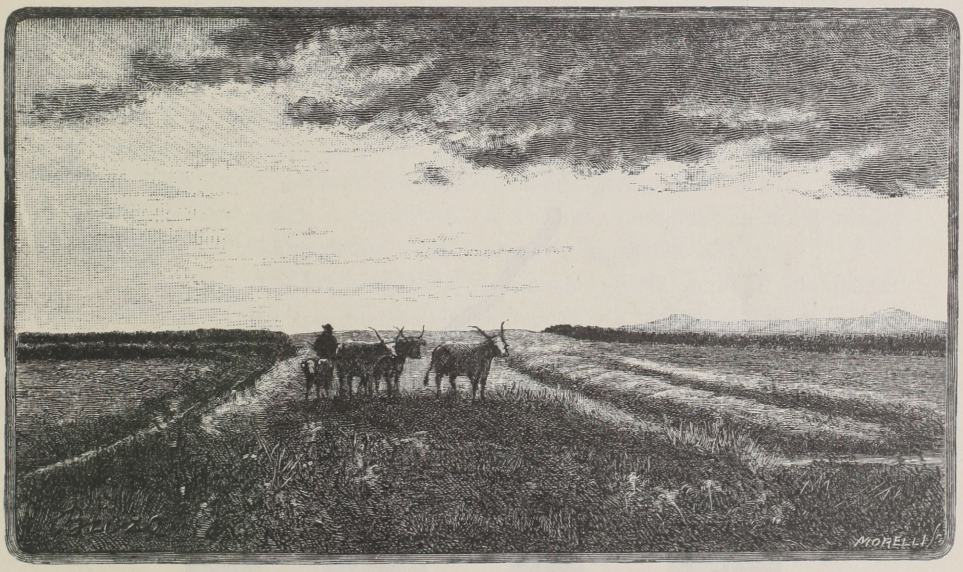

Római sáncz a szabadhelyi határban.

hagyták, midőn a római befolyás alól a terület mindinkább kisiklott. Készítésökre minden bizonynyal befolytak a rómaiak, ha e sáncz, szakadozott volta miatt, nem érdemlené is meg a tulajdonképeni limes nevét s ha castrumok és burgusok nincsenek is mellette[3]), a mi egyébként még bővebb utánajárást követel.

[1]) *Fröhlich* Róbert, Archaeol. Ért. 1890. — 78. l. — [2]) A *Torma* Károlylyal együtt mért hely a Tőz jobb partján, az erdészlaktól éjszakkeletre mintegy 4000 lépésre, az ú. n. palatinalis lineán van. Livádia-pusztán az Ördögárok basisa csak 850 cm. s magassága 1 méter. Az egész nagyon megvan rongálva s össze sem lehet téveszteni a limes vonalával. — [3]) Archaeol. Ért. 1890. — 78. l.

E külső vonal építését *Hadrianus*nak[1]) s utódainak, *Antonius Pius*nak és *Marcus Aurelius*nak tulajdonítják. A dákok ugyanis nem nyugodtak meg szolgaságukban s részént az éjszaki Kárpátokban szabadon élő társaikkal, részént a roxolánokkal kezet fogva, meg-megújították támadásaikat. E támadásokban bajosan volt részök az alföldi Maros mellett lakó származa *lupigonok*nak; különben aligha lehetett volna egyesíteni — már Hadrianus alatt — Pannonia és Dacia védelmét Qu. Marcius *Turbo* kezében. Tart a népek hullámzása az egész koron át; s az éjszakkeleti Kárpátoktól a mai magyar alföld keleti részén délfelé az Aldunáig, sőt 165-ben még a dunántuli dombosvidéken is helykereső barbárok fegyveres csoportjai tolongottak.

[1]) Aelius *Spartianus* (Vita Hadriani, 11. 12. Script. historiae Augustae) szerént Hadrianus Angol- és Németországban — ezekhez hasonlóan — csak földsánczokat hányatott határvonalúl; Severus ellenben jobbadán kő-limeseket építtetett.

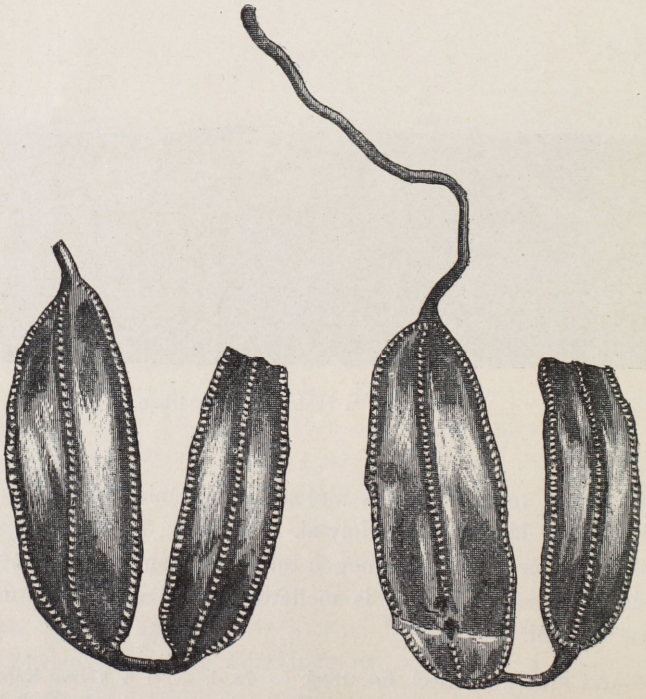

A szentannai aranyleletből. (L. 39. lap.)

III. A NÉPVÁNDORLÁS KORA ARADVÁRMEGYÉBEN.

Germán-mozgalmak. Hún-emlékek. Az avarok korszaka. A szent-annai avargyűrű és aranylelet. A Papokhalma. Az Ördögárok vagy Traján. Mese Csörsz királyról. A helynevek tanúsága. Szlávok. Kazarok.

Daciának a Maros (Marisia), Fejér-Körös (Miliare), Fekete-Körös (Gilpit) és a Sebes-Körös (Grisia) mellett levő részét a harmadik század végén germán vandálok szállották meg[1]). Éjszak-nyugatról jöttek s e folyók völgyein fölfelé a kvádokon és jazygokon keresztül jutottak Erdélybe. Onnan, a húnok által nyomatva, a gótok hatalmas királya, *Geberik* verte ki őket. Tudákos hagyomány szerént fél miliónál több görög, gót, vandal, gepida és bolgár (!) vett részt a csatában. A vesztes vandálok az aradi várba menekültek; halottaikat pedig az öt halomban temették el[2]).

A Dacián s így Arad vidékén is osztozó gótok, gepidák csakhamar elismerni kényszerültek a húnok fennsőbbségét, de megmaradtak az elfoglalt tájakon. A hún birodalom középpontját, a mennyiben ilyenről e fajta szövetségnél szó lehet, a Maros torkolatánál kell keresnünk; s ugyane folyó alsó folyásánál kerültek felszínre (Nagy-Szent-Miklósnál, Perjámosnál) a hún kor legnevezetesebb emlékei; arany ötvösművek, melyeknek mesterei a gótok. Kétségtelenül germán munka azon 334 arany súlyú merőkanna féle, igen tiszta aranyból vert edény is, melyet 1848. táján állítólag Aradvármegyében találtak. Forrasztásnak nyoma sincs rajta. Dudorai a régi éjszaki kürtökön található hadi zeneeszközök ízléses művezetére emlékeztetnek[3]). Az alább említendő szentannai aranylelet szintén némi bizonyság a mellett, hogy germánok e vidéken is laktak és pedig a húnok idejében. Ha a Tisza-Duna közt akárhol, legvalószínűbben mégis Szeged környékén volt Attila főhadiszállása, közvetlenül hún uralom alatt kellett állnia az aradi síkságnak egész a Hegyaljáig, melyen túl már bizonyosan nem kalandoztak oly szívesen a lovas vitézek.

Attila főhadiszállását egy kis erőltetéssel Aradon lehetne keresni. A követ, Priszkosz Rhetor, mint előadásából kitűnik, a fejértemplomi táborból

[1]) *Jordanis*, Closs kiadása 76., 77. l. *Hunfalvy*, Ethnogr. 106. — [2]) *Knauz*, Egyet. M. Encycl. III. 657. — [3]) *Arneth*, Die antiken Gold- und Silbermonumente des k. k. Münz- und Antiken-Cabinettes in Wien, 87. l. — Archaeol. Közl. V. 31. — Vételre 1848-ban ajánlották fel a bécsi cs. muzeumnak, mely azonban túlságosnak találta az árát. Azóta, fájdalom, nyoma veszett.

éjszakra utazott a főtáborhoz. Ezzel az irányt csak általában jelezte, mert az éjszaktól kissé nyugat vagy kelet felé eltérhetett. Hat napig tartó útja végződhetett Gyula vagy Szeged tájékán; sőt, ha figyelembe vesszük a kerülgetést és lassú haladást, Aradon is[1]). Ez a föltevés azonban elesik, mert Priszkosz elég világosan írja a főhadiszállásról, hogy «sem kő, sem fa nincs az ezen tájakon lakó barbároknál; hanem ott máshonnan szállított fát használnak.» Aradon elég közel volt a kő, a várost pedig az egész középkoron keresztül rengeteg erdőségek környezték. Magát a fát Szegedre, melynek táján feküdhetett a főtábor, alkalmasint innen, a Maroson úsztatták le. Lehet, hogy a görög követség, mely Attilához ügyekezett, az ú. n. Bánsági-hegyek nyugati lábánál haladt előre a síkságon s Fejértemplomról Versecz, Detta és Temesvár felé menve, Aradnál kelt át a Maroson, melynek jobb partját követve szállt Szegedhez. De mégsem hihetjük, hogy ez volt az út iránya; mert a Marosról az út hatodik napjáig még csak nem is emlékezik. Így a követség inkább Lovrinon és Kis-Zomboron át ért Szegedre.[2])

Attila hadi eljárásának alapeszméje volt, hogy «lerombolja azt a római limest, mely erős várrendszerben khínai falat vont a római birodalom és a barbár-világ közt»[3]). S a mit szemelőtt tartott délnyugaton, semmiesetre sem hanyagolta el kelet felé sem. Hogy Erdélyt bírja, hatalmába kellett kerítnie az Aradmegyén is átvonúló külső és belső limest. Talán ősei is megtették már ezt; a hún korból azonban csak az ő nevét ismeri a hagyomány.

A megyében levő halmokat helyenként hún halmoknak nevezi a nép, némelyiket Attila halmának is.[4]) Dombegyházán — ma Csanádnak, a középkorban Aradnak e falujában — keresi Attila sírját[5]) s meg-megbolygatja halmát a mesés vas, ezüst és arany koporsó kedvéért[6]). Ebben csak megerősíthette az ott talált Attila-pénz[7]), nem gondolván vele, hogy ez csak e századbeli gyártmány. A tudós hagyomány szerént is: «Attila natus est Engaddi, educatus est in Zelemér, *sepultus est in Dombegyháza*»[8]). Arad-

[1]) *Salamon* a Századokban, 1881. 24. l. — [2]) *Salamon*, id. h., 29. l. *Révész* ellenben (Ettellaka. Debreczen, 1859.) nagy súlyt helyez arra, hogy Priszkoszék a Maroson átkeltek s azt hiszi, hogy e folyó a követség útjának leírásában említett Drékon, vagy Dricca, melynek nevét — úgymond — Zarándmegyében — épen a Maros mellett eső Drejka nevű kis bányaközség tartotta fenn. Helyesen jegyzi meg *Szabó* K. (Kisebb tört. dolg. I. 67), hogy a Maros sohasem is folyt Zarándban s hogy ma sem a Fejér-Körös, sem a Maros mellett nem találhatunk ilynevű helyet. Salamon (34. l.) — mint kiemeli — semmiféle hún névre emlékeztető helynév kedvéért sem tért el a szerénte helyes útról, »bár Aradmegyében az Elek falu név Ellákra emlékeztethet vala.« Azt hiszem, Elek inkább emlékeztet Velekre, kiről a honfoglalás történetében lesz szó. — [3]) *Salamon*, id. h. 35. — [4]) *Parecz*, Aradm. leírása, 77. — [5]) Ezt *Pesty* is említi a Századokban, 1876. — 87. l. — [6]) Legújabban *Medgyaszay* Lajos készült kutatni. V. ö. *Hunfalvy*, Egyet. földr., II. 228. — [7]) 1861. évi lelet a békésmegyei muzeumban. V. ö. Békésm. tört. évk., II. 167. — [8]) *Szabó*, Kisebb tört. dolg. I. 72.

megyében 1455-ben *Buda*falvát, 1484-ben *Buda* falut[1]), 1483-ban egy, a váradjai kastélyhoz tartozó *Csaba* nevű falut is említnek az oklevelek[2]). A magyarság erősen használta e helyneveket máshol is, melyekhez talán nem is a hún mondából, hanem a szláv nyelvből jutott; míg azonban ez utóbbi nincs bebizonyítva, szabad utalni rájok azon másik, kicsúfolt szempontból is. Van még egy utolsó, bágyadt emlékezés a húnok nagy koráról, hogy «a pécskai körsánczot a *nagy-magyarok* építették, *mikor Erdély felé bemenekűltek*«[3]). Ha jobban kutatnók a néphit ezt a részét, alkalmasint kitűnnék, hogy a Királyhágón erről is van még nyoma a székelyek hún eredetének!

A hún szövetség felbomlása után ismét mozogni kezdtek a germán elemek; 488-ban a gepidák a Fekete-tengertől a Tiszáig terjedő részekben már otthonosan érezték magukat; s ki tudja manap, mily mozgalmakat okozhatott e vidéken is a longobard *Alboin* s a gepida *Kunimund* küzdelme (566). A két vitatkozó között egy harmadik örűlt: a longobardok szövetségese, *Baján* avar khágán lépett a gepidák tiszabalparti örökségébe. Több mint százévi bizonytalanság után ismét szabályozottabb állam tagja lehetett tehát a mai Arad vidéke.

Az avar rokon és sokban egy természetű volt a húnnal, melynek mintájára szervezkedett. A Marosnak Paulis és Szeged közt levő alsó folyása tehát jelentőségéből e korban sem veszíthetett. A vidékünk tőszomszédságában levő Kunágota híres leletei ép oly fontosak az avar, mint a szentmiklósiak a húnkorszakra nézve. Az aradi határban egy kún- vagy húnhalomban 1890-ben nagy ép bilikomot, edényeket, kengyelvasakat és zablát, lópatkót és lócsontot s kő hálónehezéket találtak[4]), kétségtelen bizonyságúl, hogy a kőkorbeli telepet utóbb turáni származásúak használták.

Egy hatalmas építmény, a szentannai *avargyűrű* s az ezt metsző *Ördögárok*, valamint a szentannai *aranylelet* méginkább mutatja, hogy e vidék nem csekély értékű lehetett az új hódítók szemeiben.

Az arad-csanádi vasút Zimándtól négy és fél kilométernyi távolságban egy töltést metsz át; egy kilométerre e töltést egy másik követi s azután — a 6 kilométerre levő szentannai állomásig — ismét teljesen sík földön halad tovább. Az említett két töltés egybefügg s egy kerűlékhez tartozik, melyet a vasút úgy szel keresztűl, hogy az idom egyharmada éjszaknyugatra, kétharmada pedig délkeletre marad. Amannak éjszakkeleti pontján a katonai háromszögelés déli alappontját jelző gúla, emennek délkeleti részén pedig a Földvár (a románoknál Várba) nevű sánczolat ötlik szembe[4]).

[1]) Orsz. lt. Dl. 322. és 18940. — [2]) U. o. Dl. 18198. — [3]) Pécskai néphagyomány. — [4]) Az arad-csanádi vasút körösvölgyi vonalának 28. szelvénye mellett. *Dáni* János ajándékából a Kölcsey-egyesűleté. — [5]) Fekszik, a katonai térkép szerént, az é. sz. 46°18'30"-től a 46°19'-e és a kel. hossz. 39°6'7"-től a 39°7'50"-e alatt; nyugaton Tövisegyház, délen és keleten Puszta-Szelistyera (melytől a földvári puszta odább dk-re esik) határos vele.

A kőemléktől délnyugatnak 10 lépésre tett mérések, melyek az egész földhányásra nézve irányadók, koránsem vonatkozhatnak az eredeti állapotokra. A lejtőség mindkét oldalt le van szántva s a sáncz koronáján is gazdag búzavetés tarlóján virít a szarkaláb[1]). — A sánczolat belseje sík, alakja pedig kerülékhez hasonlít, melynek hosszabb tengelye mintegy 2, kisebb tengelye viszont (délnyugatról éjszakkeletre) valamivel több, mint egy kilométerre nyúlik; terjedelme tehát hozzávetőleg 200 hektár. Ennélfogva oly nagy, hogy az idáig ösmert avar gyűrűk közül csupán a két-akkora temes-zsadányi múlja felül[2]). A szentannai gyűrűnek különben csak belső körét ismerjük.

Az avar Ringeknek egyik legjellemzőbb sajátsága, a föld-beégetés, itt sem hiányzik. A sáncz töltésének burkolata égetett föld, melynek vastagsága 50—60 cm. E réteget a több mint egy ezredév alatt annyiszor ismételt szántások elkoptatták ugyan; több helyütt azonban most is jól láthatók, az égett föld rögeit pedig mindenütt találjuk[3]). Edény-törmelékek is nagy számmal mutatkoznak.

Csupán ezen leletek pontos gyűjtése, megfigyelése, tanulmányozása s más vidékek leleteivel való összevetése által lehetne írni oly törvénykönyvet, melynek nyomán az egyes tárgyak avarvoltát s ezzel a fejlődés fokát megállapíthatnók. Mert ha a keszthelyi avar sírok s a kunágotai, szentendrei és ozorai leletek alkalmasak is arra, hogy belőlük az avar-kánonnak némely czikkét megszerkeszszük, arra semmiesetre sem elegendők, hogy általános törvényeket vonjunk le belőlük. Ezt az adatok szorgalmas gyűjtésének kell megelőznie.

Maga a nép «die Schanzen» név alatt ismeri a szentannai karámot; s ha műveltebbek még régen Ringnek hítták is azt, elnevezésök jogos voltát csak a sáncz alakjában s nem annak alkotása természetében keresték[4]).

[1]) Jelenleg a korona mintegy 4 m. széles, a neki megfelelő lejtőség pedig 19—19 méter. A külső lábánál levő árok teljesen elmosódott s egy második töltésnek csak alig sejthető körvonalait jelzi. A belső árok szélessége azonban annyi szántás után is tetemes; és pedig a belső lejtőnek aljától a töltést belül kísérő emez árok éléig 38 méter s így a lejtőnek épen kétszerese. A megmért pontnál vannak alacsonyabb, de magasabb fekvésű pontok is; pl. délen és délnyugaton szembetűnőleg emelkedettebb a térség s így az adott méretek csupán átlagos számok gyanánt szerepelhetnek. — [2]) *Pécli* József: A zsadányi avartelepek Temesvármegyében. (Történ. Értesítő, 1877. — 49—59. — [3]) Ebből is sejthetni, mily roppant tüzet kellett kiállnia a rőzsével borított földrétegnek. A szentannai rögök ép olyanok, mint a zsadányiak és csak erősebb égetésök és könnyebbségök által különböznek az alább említendő és szintén a szentannai határban levő Papokhalmán talált rögöktől, melyek vassalakfélét nem tartalmaznak. — [4]) *Bél* Mátyás szerént (Comitatus Aradiensis. Kézirat az esztergomi prímási könyvtárban, B. Nro 17. X. d. 6. — Pars specialis, §. 2.) a törökök, Orodot elfoglalván, »facta specula, a Marusio versus Komlós vicum usque ad montes vastos aggeres deduxerunt.« Említ ilyesmit Knauz is (M. Encycl. III. 659.) A kémhelyet aligha azonosíthatjuk akár a szentannai avargyűrűvel, akár a Papokhalmával s a töltéseket sem téveszthetjük össze az Ördögárkával, melyről később lesz szó.

Csupán arra hivatkoztak, hogy e helyütt — talán parittyákban használt — égetett veres golyócskákat találtak; s arra, hogy a földhányás keleti részén, a földvárból, néhány évtized előtt ütő és vágó vasfegyvereket ástak ki. Kár, hogy elkallódtak; máskülönben nevezetesen tájékozhatnának a sánczok korára nézve, kivált ha igaz, hogy pénzek kíséretében fordúltak elő. A szomszédmegyei kunágotai avarlelet egyik legfontosabb része épen Justinianus (527—565.) aranya[1]). Hogy valamikor több pénzt s talán, mint Kunágotán, egyéb kincset is találtak e Ring belsejében, azon homályos tudósításból sejthetni, hogy pár évtized előtt állítólag néhány törökországi ember kért és nyert engedélyt az itten való ásatásra. Mint mondták, egy világosi pasának ide rejtett kincseit kutatták. Ha ez tény, ha valóban Törökországból kerűltek ide azon emberek és ha valóban írott emlék utasítása nyomán keresték föl a helyet, úgy arra következtethetünk, hogy ez avargyűrűt lelethely gyanánt ismerték már a török hódítás korában is[2]).

1888. április 21. a földsáncz oldalában a vasúti munkálatok alkalmával durva cserépedény töredékeit, egy csontváz maradványait s a feldúlt sírban több arany ötvösművet találtak. A lelet fő része egy aranykoszorú, mely valószínűleg hármas sodrony-abroncsra felfűzött és 12 vertarany babérlevélből áll.

Eredetileg, úgy látszik, négyesével voltak összefűzve a középső erezetet kivéve teljesen síma levelek s úgy akasztották ezt a vékony aranysodronyra. A lelelet egy sodrony-karperecz s egy tömör aranygyűrűkből álló másik karperecz egészíti ki[3]). Az egésznek súlya 40 cs. arany. Közelében egy gyermek s két felnőtt egyén csontvázát találták[4]). Ez a lelet s

[1]) Justinianus korából aradmegyei lelet gyanánt csak egyetlen rézérmet ösmerek. Körírata DNIVSTINI/ANVS PPAVG a szokott mellképpel; hátlapján

A
N
N
O M X V II
B
CON

Aradon a Marosban, homokhordás-közben találták. Most *Deniflée* Sándor ajándékából a nemz. muzeumé. (1875. évi jk. 114. sz.) — [2]) Egy szentannai öreg embertől hallottam, hogy máig is a földvár boltozott pinczéjében van elrejtve a pasa kincse s hogy a pinczéből éjfelenkint óraketyegéshez hasonló zajt lehet hallani. »Ich hab' selbst nicht gehört«, tette hozzá kedélyesen. Szerénte Bibics, Arad egykori híres alispánjának bérese a mult század első felében sok kincset talált a sánczban. Gazdája, kinek ezt jelentette, felakasztotta őt s a kincset magához vette. Az öreg azt is hitte, hogy Bibicset nemsokára »wegen Hochverrath« fekete zárt kocsin vitték Bécsbe, honnan többé nem is jött vissza. — [3]) A leletről először az »Alföld« (1888., 95. és 96. sz.) hozott tudósítást, majd az »Arad és Vidéke« (99. sz.) s az Archaeol. Értesítő (286. l.) A leletet az arad-csanádi vasút igazgatósága a nemz. muzeumnak engedvén át, ezt *Pulszky* Ferencz néhány szóval a régészeti társulat 1889. okt. 29-iki ülésén mutatta be a nélkül, hogy a babérkoszorú koráról nyilatkozott volna. — [4]) Amaz a Kölcsey-egyesület muzeumába, emez, a leletet megvizsgáló dr. *Török* Aurél által, az anthrop. muzeumba jutott.

több más elkallódottnak emléke megfelel azon hitnek, hogy az avarok gyűrűik belsejében gyűjtötték össze rablott kincseiket; többet azonban, a tér alapos átkutatása nélkül, valóban nem lehet mondani; az igazságot magát hozzávetések nem pótolhatják.

A szentannai gyűrűtől odább éjszaknyugatra, $5^1/_2$ km. távolságra[1]) a Papokhalma szintén az avarkorra emlékeztet[2]). Kincskeresők régóta kutatják oldalait s ezer meg ezer cserépdarabot löktek ki az árkokból, melyek-

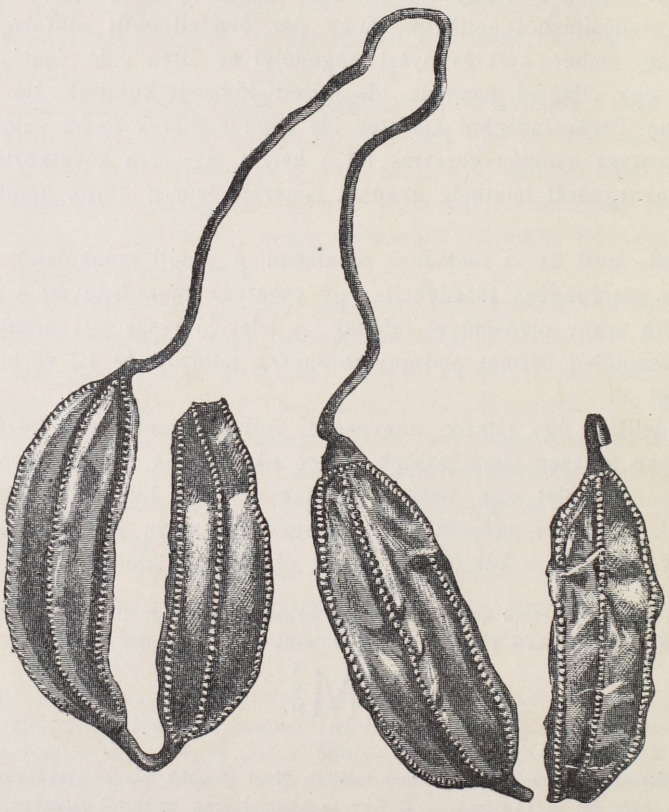

A szentannai aranyleletből.

kel hepehupássá tették a domb szabályos alakját. Itt is jól s még tömörebben égetett rögök borítják a jobbadán már lehordott, ez idő szerént azonban nem szántott halom felületét. A földet itt már nem rőzsével, hanem árpa-szalmával égették be, mint ezt a szalma szövetének lenyomata bizonyítja.

[1]) Metszi a kel. hossz. 39°6′50″-e s az é. sz. 46°20′20″-e. — [2]) Magassága 3—4 m.; átmérője 27, kerülete 85 m., területe mintegy $572^1/_2$□ m. A környező s részben vízzel borított sáncz belső lejtősége 16, maga az árok lenn 11 s fenn nem kevesebb, mint 48 m. széles. Az ezen sánczon kívül eső és az egész földhányást környező töltés alapja 27, oronája $6^1/_2$, magassága mintegy 1 m.

A Papokhalma a földvári avargyűrűnek mintegy előretolt őrhelye. Azok, kik avar emlékek gyűjtésére vállalkoznak, hogy azokkal a civilisatiónak igen alacsony turáni fokán álló nép multját világosabbá tegyék, nem mellőzhetik egyszerűen e telepet; és pedig annálkevésbbé, mert az égetett föld között itt is számos edénydarabot találunk. Szabadkézzel készített, sajátságos alakú, felakasztható tányérok; csücskökkel ellátott, barnán égetett egyéb edények, füles kannák, vörösre égetett fazekak, merítő és hol finomabb, hol durvább kidolgozású ivóeszközök stb. hevernek szerteszét[1]). Hasonló leletek máshol, Aradmegyében sem ritkák ugyan s a tányért kivéve nem mutatnak eltérő mintákat; azon körülménynél fogva azonban, hogy a

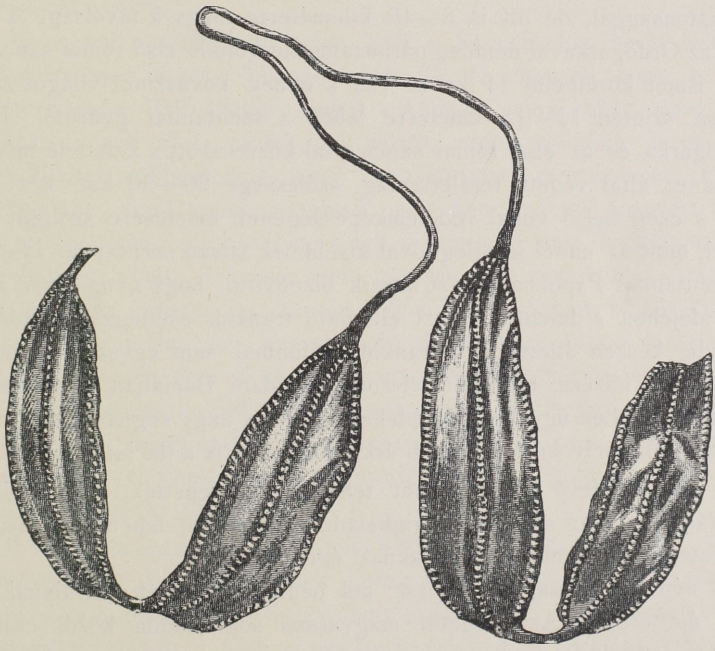

A szentannai aranyleletből.

szentannai avargyűrű rendszeréhez tartozó dombon fordúlnak elő, mindenesetre megérdemlik az avarkor kutatóinak figyelmét.

E két földműtől nyugatra, csekély távolságban halad az úgynevezett *Ördögárok*, vagy *Trajan*. E töltés alapja 12, koronája $2^1/_2$, magassága 0·8—1 s lejtője körülbelül 1 méter. A lejtő mindakét oldalon egyforma, a mi figyelmet érdemel[2]). Ezen Ördögárka valószínűleg egy azzal, mely Ho-

[1]) Néhány példány az aradi lyceumban. — [2]) A zimánd-simándi országúton levő Vásárhelyi-csárdától éjszakra, a Debreczentől való 168 km. távolságot jelentő oszloppal szemben, az úttól balra mintegy 20—30 méterre levő töltésen eszközölt mérés. Székudvarnál az árok szélessége lenn 6, fenn 10—11, mélysége 1 m.

dony, Monostor[1]), Ároki[2]), Arad, Zimánd, Kurtics, Árokszék[3]), Simánd, Székudvar[4]), Nagy-Csorvás és Szelistye-puszta, Pély, Varsánd, Sarkad, Geszt, a bihari Zsadány határán át egészen a Tiszáig (Tisza-Dobig) vezet[5]), legnagyobb részében azonban csaknem teljesen el van mosódva.

Ezen Ördögárka nyugatról várható támadások ellen védelmezte a temes-zsadányi és a szentannai avar gyűrűket. Keleten a római kettős limest használták föl védelmökre.

Ha a szentannai avargyűrűt a zsadányival légvonalban összekötve képzeljük, éjszakkeletről délnyugatra menő mintegy 51 km. hosszú vonalat nyerünk. A zsadányi gyűrűhöz az Ördögárka Knéznél van legközelebb, t. i. mintegy 15 km-re; a szentannaira nézve ezt nem állapíthatjuk meg hasonló biztonsággal, de ott is 8—10 kilométerre megy a távolság. A keleti oldalon az Ördögárkával némileg párhuzamosan vonuló első római sáncz Zsadánytól ismét körülbelül 15 km-re van s ennek kovaszincz-világos-zarándi folytatása szintén 12—15 kméterre lehet a szentannai gyűrűtől. Ekként az Ördögárka és az első római sáncz által közrefogott s keletfelé még más római sáncz által védett terűletszalag szélessége 20—30 km. közt váltakozott; s ezen belső vonal védelemképességének emelésére szolgált úgy a zsadányi, mint az ennél jelenleg jóval kisebbnek látszó szentannai avargyűrű is. A szentannai Papokhalma azt látszik bizonyítni, hogy nyugatfelől a nagy Károly idejében a dunántúli részt elfoglaló frankok esetleges támadása ellen mindig készen állottak; a frankok különben sem egyszer csaptak be a Duna-Tisza közére. Keletfelől viszont a hajdani Daciában elhatalmasodni kezdő szlávok ellen ügyekeztek védekezni, miben nagy segítségökre voltak a római sánczok, melyeknek mélyebb árkai különben is a daciai oldalfelé estek.

A már meglevő földmunkákat tehát, a hol tehették, saját czéljaikra használták fel; s az alföldön végighaladó ezen árkot lehetetlen meg nem különböztetni maguknak a rómaiaknak építkezéseitől.

A nép hol Csesz, hol Csörsz, hol pedig egy «cseh» királynak tulajdonítja építtetését. Az eredetét magyarázó sok monda közől csak egy változatot említek föl.

[1]) *Römer* régészeti térképe szerént (1877) Pécska felé is. — [2]) Csála és Arad közt feküdt; egy 1723. évi térkép a Maros melletti Jareckot, mely nevét kétségkívül ez ároktól vette, már pusztúlt helynek mondja. — [3]) Ez viszont 1394-ben (Haan-Zsilinszky, Békésm. okl. 57.) a mai Szent-Márton mellett levő Királyihoz tartozott. Mácsának Szent-Mártonba vezető útczáján a háztelkeken szintén van nyoma a sánczolatnak; az Ördögárkához tartozott-e, mint mondják, ma már nem lehet eldönteni. — [4]) Székudvarnak 1811. Farkas János által rajzolt térképén délről éjszaknak megy az »Agger Troján«, csak Szelistyénél van egy kanyarúlata; a Balta-csel-Marénál mocsarakban veszett el, a pélyi határban azonban jelezve van a folytatása. Legszebben a székudvari uradalmi rét éjszakkeleti, a község rétjével határos helyén látszik s a Szittyurellén (Szitty-ér-elején), hová délről b. Wenckheim Trajan nevű 500 holdas majorjából jön. — [5]) »Végét csak az Isten tudja«, mondta volt Öreg *Nagy* János, székudvari gazda.

Csesz király elakarta venni egy másik király leányát. Azt mondták, neki adják, ha árkot húz a Dunán, Tiszán, Körösön és Maroson keresztül. Azért mondtak pedig ilyen nagyot, hogy meg ne tudja tenni. Ő azonban rettenetes sok embert hajtott fel, mint a hogy most mindenkit elvisznek katonának. Elhajtottak egy szegény muzsikust is és sokáig ott tartották a keserves munkában. Olyan sokáig, hogy azalatt felnőttek piczi gyermekei s megis tanúltak játszani apjuknak otthon hagyott hegedűjén. Eltökélték, hogy törik, szakad, fölkeresik apjukat. A nagy árok mentén indúltak el, mert gondolták, hogy ott lesz valahol a sok ember közt; — meg-megálltak, a hol legsűrűbb volt a munkás népség s húzták a szebbnél szebb nótákat. Hallotta őket apjuk is; de nem szólt, csak kivette kezeikből a hegedűt s még szívrehatóbban, még siralmasabban húzta, úgy, hogy mind több és több munkás jött oda hallgatni. Odajött utóljára a király is, de csak azért, hogy megszidja az öreget, ki ha már maga nem akar, legalább másokat hagyna dolgozni. Erre azonban nekibúsúlt az öreg, eldobta hegedűjét s ásót ragadva, menten agyonütötte a királyt. Azért nem készűlt el a sáncz.

Az egyszerű székudvari csősz, kitől e 12 százados mesét hallottam[1]), semmiesetre sem olvasta Theophylaktoszt[2]), ki elbeszéli, hogy kevéssel a 600. év előtt a Balti-tenger mellől a khágán szlovénokat akart fogadni zsoldjába s ezek el is vették ajándékait, utóbb azonban három kobzos embert küldtek a khágánhoz, hogy múlasztásukat mentegessék. E szlovének, úgymond, mind kobozt viselnek, mert nem szoktak fegyvert forgatni. Náluk nincsen vas; ott békében élnek s minthogy nem hadakoznak, zeneszó mellett mulatnak. A mese, mely némileg arra emlékeztet, Arszlánszívű *Richard*ot mint kereste hű dalnoka, *Blondel*, különben is két külön nép királyáról szól; s ha cseh királyt említ *Csesz* vagy *Csörsz* mesebeli avar király helyett, még nem is követ el nagy ethnographiai botlást. Annyi valószínű, hogy hatalmas földműveik ásatásánál hadi foglyokat s meghódolt szláv lakosokat használtak, kik tömegesen épen az avar honfoglalás első éveiben lepték el Cseh- és Morvaországot, az Al-Dunát s általán a Balkán-félsziget éjszaki részeit.

E sánczok eszméjét az avarok Ázsiából hozták magukkal; *Lóczy* és más utazók, kik Ázsia belsejében jártak s kiknek szemléleten alapúló tudományos észleletei igen sok figyelmet érdemelnek, nem haboznak kijelenteni, hogy e találkozás több az egyszerű véletlennél. S ha az ethnographia számol azon lehetőséggel, hogy Amerika indiánjai, kik oly bámulatos moundokat, óriási mértani idomokat, állatokat stb. ábrázoló földmunkálatokat építettek, voltakép ural-altájiak s mongolok ivadékai, — miért tagadnók azt, hogy e hazai sánczok mintái szintén Ázsiából kerűltek ide? Onnan való az avarnép, melynek közönségesen tulajdonítják, sőt kell is tulajdonítni. Az az ellenvetés, hogy a kivándorlástól a letelepedésig körűlbelűl

[1]) Így különösen Pécskán, melyen, *Rómer* térképe szerént, szintén keresztűl húzódik ez árok. Én ott ezt nem láthattam; a kis sánczról azonban hallottam azt a regét, hogy ott »valami cseh király« lakott. A jászsági telepesek, kik Gvadányi Peleskei Nótáriusa szerént is cseh, vagy Csősz király árkának hítták e földművet, az otthon megismert nevet, úgy látszik, új lakóhelyük viszonyaira alkalmazták. — [2]) VI., 2.

kétszáz év telhetett el, komolyan alig jöhet számba; mert hazát cserélő nép, mely időközben nomádságra volt kárhoztatva, nem kapkod azon nép intézményei után, melynek szomszédságába jutott, hanem az őshazában látottakat követi, mint ahogy gyarmataiban az ősgörög is a hazai oltárról vett parázszsal gyujtott tüzet[1]).

Az aradi Ördögárok mellékét hajdan jobbadán rengeteg erdők borították; a szentannai gyűrű készítésénél tehát fát és rőzsét bőségesen használhattak az avarok a föld beégetésére. Annál feltűnőbb, hogy a Papokhalmánál kalászos növények szalmáját használták e czélra. Azon környéken tehát földmívelést űztek, mit közvetve különben is megerősít Adalbert, az avarok ellen nagy Károly seregében harczolt szemtanúnak tudósítása.

Adalbert szerént »Egy-egy kerítés akkora vala, mekkora távolság van Turicum (Zürich) és Constantia közt. Tölgy-, bükk-, vagy fenyőczölöpök közt húsz láb széles és húsz láb magas töltés kőből és agyagból s tartós gyeppel beburkolva. A kerítésen belül a falvak és lakások úgy valának elhelyezve, hogy egyiktől a másikig elhallott az emberi szó. A kivíhatatlan kőfalakon pedig, szemközt az épületekkel, kapuk voltak, melyeken kívülről befelé s belülről kifelé járhattak. A második kerítésről, mely egyébként ép úgy volt építve, mint az első, tíz német, vagy negyven olasz mértföldnyire vala a harmadik s így tovább, egész a kilenczedikig, ámbár nem mind egyenlő nagyságúak. A kerítések közt is a birtokok és lakások mindenfelé úgy valának elrendezve, hogy trombitaszóval adhattak jelentést egymásnak.«

Ezen leírásnak, melynek legalább is van annyi becse, mint egy-egy régi obsitos elbeszélésének Taljánországról, nem egy vonása illik a szentannai gyűrűre. A Zürich és Konstanz közti távolság csak 10 kilométerrel nagyobb, mint a Szent-Anna és Zsadány közt levő. Tölgy és bükkczölöpök bőven kerülhettek a szomszéd erdőkből. A mai méretek nem mondanak ellen Adalbert adatainak. A kő- és agyagtöltés alatt, természetesen, itt is beégetett földet kell értenünk, mert hiszen alföldünkön honnan vették volna a követ az avarok? A kerítésen belül itt is nagy számmal voltak a falvak. Például a zsadányi gyűrű közvetlen közelében Szécsény, Murány, Zsadány, Cserényegyháza (most Csernegyháza), Karány (most Mercyfalva) és Hodony. S tekintve, hogy a fennmaradt három avar név: a Kágán, Baján és Sodán (Zsadány?) szintén *án*-on (lágyítva ma *ányon*) végződik, a zsadányi avartelepek ismertetője, *Pech* József ezeket avar helyneveknek, az -ányt, -ényt pedig avar képzőnek tartja[2]). Ha van ennek va-

[1]) A Csörszárkára vonatkozó mondákat és egyéb adatokat l. *Pesty* Frigyesnél, Magyarorsz. helynevei, I. 71—75. Én csak az aradmegyeieket említettem föl, mikről Pesty nem szól. *Pulszky* (az Osztrák-magyar monarchia leírásában, VI. 154.) a népvándorlás korát megelőző időkből valóknak mondja ez óriási, de kezdetleges művet. *Fekete* Zsigmond (Magyarorsz. vizei multjának és vízépítkezésének történelme) avarvízszabályozási munkáknak tartja az Ördögárkát; ez *Ortvai* szerént (Századok, 1883., 166.) »rögeszme«, de avarvoltát nem feszegeti, csupán védelmi természetét hangoztatja. E kérdéssel ő már az Archaeol. Értesítőben (IX., 261—6.) is foglalkozott. V. ö. a szentannai avargyűrűről írt értekezésemet az Arch. Értesítőben és a Kölcsey-egyes. évk. I. 185—194. l. — [2]) Tört. Ért. 1877. — 54. l.

lami alapja, úgy figyelmet érdemelnek a mai s a régi Aradmegyének épen az Ördögárok közelében fekvő következő helyei is: Abony, Barakony, Bekény (Bököny), Bodony, Czipány, Csepánháza, Görcsöny, Marján, Mártony (nem Szent-Márton), Meszlénymező, Sebreny, Két-Soprony (ma Sofronya), Szelecsény (ma Selezsán), Temerkény, Torony s a két Zábrány. Sőt, a véghangzót későbbi ragasztéknak véve (mint a hogy Sopronyból Sofronya lett), ide vehetjük Batonya, Csorronya és Gutonya nevét is. De vannak és pedig részént a szentannai avargyűrű közvetlen közelében, részént pedig az árok mentén más, feltűnő módon képzett helyneveink is. Ilyenek: a hat Simánd, a két Zimánd, Zaránd, Szihond (a mai Szionda) s kissé távolabb a két Zerind, Selind (Silingyia), Berend (Berindia), Közönd (Kiszindia), Karánd, Tamánd és Lorándfalva, melyekben az *-ind*nek mindenesetre van jelentősége, ha nem is avarértelemben. A Zsadány nevű falvak máshol az is az Ördögárka vidékén feküsznek. S mivel a Csörsz vagy Csersz király regéjében nem hivő nyelvtudósok szerént a Csörsz szó az ördögnek szláv Csert nevéből van elferdítve, mindenesetre érdemesek egy kis fejtörésre Aradmegyének Cserne, Csernabarcz, a Földvárral (a gyűrűvel) 1656-ban világosan egynek vett Cserfalva[1]), Csernesfalva, Csernakócz, Csertelek, Csesztarócz, a hidegkúti római sánczot metsző Valea Tirşu, legfőkép azonban az 1429-ben említett *Cserezgyepűrétje* helynevei[2]). Ez utóbbi, melyet Csersz gyepű-rétjére magyarázhatunk, nyilván fenntartotta az ilyes földsánczok eredeti magyar gyepű nevét. De fennmaradt a gyepűnek ősnémet *hegin* (Hege, Hecke, Haga, azaz kerítés) neve is *Hegenháza* elnevezésében. E falut 1418—1548. közt mint Csente (Csintye) falu szomszédját, tehát az avargyűrű, Ördögárok és a külső limes közt említik az oklevelek[3]). Ha ez is véletlen, úgy ugyancsak véletlen találkozás.

A Maros mellett, a mai Arad tájékán még két helynév kelthet feltűnést. Az egyik Bécs, a másik Csesztöreg.

Bécs (Bech) 1421-ben körűlbelűl ott feküdt, a hol a Temesből Aradba átjövő Ördögárok a Marost érinti. A XV. században valóban gázló volt e helyütt[4]). Bécs nevét közönségesen avar származásúnak tartják s azt hiszik, hogy várat, erődítést jelent[5]). Ily erődítésre szükség is lehetett ottan, hol a töltésvonalat szinte derékszög alatt metszi egy tekintélyes folyó. Még inkább emelte a hely fontosságát azon körűlmény, hogy épen e gázló táján szakadt ki a Csesztöreg (Harangod, ma Aranka) folyó a Marosból[6]), hogy

[1]) Orsz. lt. Erdélyi Liber Regius, XXVI., 634—5. — [2]) A Szárazér közelében. Orsz. lt. Dl. 12086. és Haan-Zsilinszky, Békésm. okl. 40—1. — [3]) Orsz. lt. Dl. 10711., 13244., 16085., 16157. stb. Hasonló körűlmények közt találjuk Hegenfölde nevét Zalában 1418-ból. Orsz. lt. Dl. 10621. — [4]) Történ. Adattár, III. 343. — [5]) Ethnographia (szerk. dr. Réthy L.), 1890. — 163. l. — [6]) A Csesztöreget, melyet a Névtelen Jegyző (44. fej.) Sztureg-nek ír, Szabó Károly (a Névt. J. ford., 61. l.) az Arankával veszi egynek. Turegháza nevű puszta ma is van Német- és Kis-Szent-Péter közt Temesben (a régi Aradban), körűlbelűl a Csesztöreg kiszakadásánál. Hunfalvy szerént (Ethnogr. 399.) a var, uar vogul és permi

azután a bácsmegyei Ada átellenében ott ömöljön a Tiszába, a hol a római sánczok elenyésznek. A két Cseszárkot összekötő *Cseszlöreg* nevében ismét vonatkozásra kell gondolnunk.

Hagyomány szerént szláv alattvalóikkal ásatták ez árkot az avarok; s láttuk, hogy az árok nevét magát is az ő nyelvökből szokás megfejteni. A mai Aradvármegyének már az Árpádok idejében is vannak ugyan tősgyökeres magyar helynevei; feltűnően nagy azonban a szláv helynevek száma is e korban s az Anjouk idejében, általában véve pedig a szerbeknek a XV. század első felében tömegesen történt letelepítését megelőző években[1]).

A *szláv elem*nek ezen tagadhatatlan terjedtsége adhatott okot és jogot azon föltevésre, hogy a IX. század végén a Tisza és Igfon erdő, a Maros és a Szamos közt szláv pásztorok éltek Mén-Marót uralkodása alatt[2]). Kazár a kecskepásztor tót neve. S ime, szól a félig népies, félig tudós hagyomány[3]), »*úgynevezett kazar népek*« lakoznak vala azon földön, hol mi csak avarokat és szlávokat találtunk. Oklevelek tanúsága szerént Biharban és Szatmárban valóban laktak kazarok[4]), magában Aradban (a régi Zarándban) pedig Dézna határában (tehát épen azon tájon, hol a kazár fejedelemség székhelyét keresik) ott találjuk a háromcsúcsú Kozárhegyet[5]). Ha magyarországi kazarokról nem emlékeznek a byzanczi írók, ez meg épen nem ok, hogy bennlakásukban kételkedjünk. Mert Dél-Oroszország vezető népei közé tartoztak a kazarok s mégis jobbadán csak arab s perzsa földleírók és utazók tudósításaiból értesülünk viszonyaikról.

nyelven erdőt, hegyet jelent s az Uralt, honnan az avarok útnak indúltak, csak varnak, uarnak nevezik, úgy, hogy az avar erdei, hegyi lakót jelentene. Péch (Tört. Ért. 1877. 58. l.) szerént akkor az is valószínű, hogy tőlük ered Ard-el (Erdély) vagyis »erdőn túl«, sőt Arad neve is, mely azt jelentené, hogy ott eredt valami (a Cseszlöreg), vagy hogy ott már az avarok idejében erőd volt. Az Arad különben a régi magyaroknál személynév.

[1]) *Árpádkorbeli:* Birsorog (Basarága), Duburdun, Galosa, Kaprevár, Nikad, Novák, Vojla, Zemerdi. Először *XIV—XVI. századbeli* források említik a következőket: Alatka, Bábolna, Bara, Barza, Bizere, Bodrog, Bozova (Berzova), Branovczi, Bratisinovcze, Breztovecz, Bruznik (vagy Brozink), Bukócz, Csernek, Cserne, Csernabarc, Csernakócz, Csernesfalva, Deszk, Dezne (Dézna), Dobokna, Dobreincze, Dobreszlancz, Dominócz, Dorsz, Dragamanócz, Drugsovczi, Dud, Dumbrava, Gabrilócz, Galsa, Gelvács, Grodona, Guzavina, Gyakorócz, Gyelid, Harna, Kelmák, Kermelovcz, Kalodva, Klethova, Komarovczi, Konop, Krivavára, Karatna (Krokna), Labasócz, Leza, Lippa, Lizthora (Lestyora), Livadia, Lonka, Makra, Makzina, Meszt, Miladini, Milana, Milova, Morács, Negroanolcz (Nigranóczi), Panád, Pankota, Paulovcz, Perdeve, Pertha, Petrovcz, Pécsk, Plestafalva, Peleszke, Podradje, Ponostefalva, Priskofalva, Radajócz, Radmanócz, Radna, Radovecz, Raznicza, Rosztócz, Sabarsin, Samarovcz, Sestarovczi, Sikula, Siri, Somboly, Spatta, Sterkovácz, Stojanovczi, Stregolcz, Szinte, Szlatina, Tornova, Tudurócz, Vinga, Virigkovcz, Viznya, Voksincz, Vonuk, Vrekolcz, Vrecsevcze, Zagorincz, Zamarinócz, Zinteri, Zombró, Zorast stb. E jegyzékben főkép csak a Maros által kettéosztott középkori Aradmegye van tekintetbe véve. — [2]) *Pauler,* A magyarok megtelepedéséről. (Századok. 1877. — 390. l.) — [3]) Béla király Névtelen Jegyzője, II. fej. — [4]) A magyar faj és mívelődés eredete. I. 101. — [5]) Déznaváros határjárása 1804-ből.

A középkornak épen ez a szakasza volt az, midőn a legtöbb példát idézhetjük arra nézve, hogy kis törzsek nagy népségeken szereznek vezérszerepet. A normannokon kívül talán felesleges is másokra hivatkozni. Nagy Károly hódításai következtében sem állott szét az avar népség; de elvesztette egységét, helyi középpontját és részekre szakadt. Ezen tuczatállamok közől való lehetett az, melynek egyik legfőbb gyepűsánczа Szent-Anna vidékén feküdt. A kazarok az avar birodalom gyengülése idejében nyomúlhattak Dél-Oroszországból Magyarországba, hol egyezkedés vagy harcz következtében átvették a hegemoniát azon avartöredékek fölött, melyek a Meszestől a Sebes-Körös jobb oldalán Biharig, Bihar-Zsadánytól s a Sebes-Köröstől délre Aradig s az Ördögárkától keletre Erdély felé bizonytalan határokig tömegesen éltek. Hogy a Tisza balpartján le a Marosig az így nagyjából vázolt határokon kívül csak elszórva lakhattak, bizonyítja a honfoglalás története, mely szerént Szabolcs várától be Erdő-Szádáig és ismét Szabolcstól délkeleten Zilahig; majd onnan ki Székelyhídig, a Berettyó jobb oldalán a Sárrétig s éjszaknak a Tisza dorogmai (borsodi) révéig az első hadjáratban ellenállásra sehol sem találtak a magyarok s Marót csupán a Sebes-Körös balpartjának védelmére szorítkozott.

«Különféle nemzetekből összegyülekezett» vitézek harczoltak ellenök[1]) a szláv nevű, de kazar földön levő Bellarad vagy Bihar várában. Voltakép tehát a krónika szerént is sok nyelvű nép fölött uralkodtak a kazarok, kiket csak «úgynevezett» kazaroknak mond maga a Névtelen is. Fejedelmök többnejűsége azt mutatja, hogy mohamedánok voltak. A kazarok tényleg meghallgatták mindhárom egyisten-hivő vallást. Déloroszországi hazájában a többség a zsidóhitet követte ugyan, — nagyobb városokban azonban a mohamedánoknak is voltak mecseteik. Vallástürelmök mellett is megtörténhetett, hogy a mohamedánok egy törzsének oda kellett hagynia hazáját s kisebb csapatban mai honunk földén keresnie új szállást.

Chronologiában, hely és személynevekben tévedhetett a krónika; de tényűl fogadhatjuk el, hogy a Körösök és a Maros közt szláv népeken valóban egy uralaltáji néptörzs uralkodott. S e törzszsel kellett számolniok a honfoglaló magyaroknak.

[1]) *Névtelen Jegyző*, 51. fej.

IV. A HONFOGLALÁS.

I. Az igriczek meséi s a Névtelen Jegyző. Háború Mén-Marót ellen. Bellarad fekvése. Helyrajzi nehézségek. Velek vezér honfoglalása. Zaránd megalakúlása. II. Az avargyűrűk szerepe a honfoglalásban. Háború Glád ellen. A bolgár-magyar elem egybeolvadása. A Kund-kapitányság meséje. Ősmagyar nevek. A székely-telepítés. Ajtony és nemzetsége.

I.

A honfoglalás történetének részleteit csak homályos tudósításokból ismerjük. A Névtelen Jegyző bő leírása a legjobb esetben is kétszáz év előtti eseményeket beszél el s aligha más, mint a hegedősök és igriczek verseinek, a parasztok csalfa meséinek átírása.

Igriczek, hegedősök laktak a mai Aradvármegye éjszaki részén, a Fekete-Körösbe ömlő Tőz vidékén is. *Igriczverse* (Igrechwerse) nevű földet hallunk említeni még 1429-ben is azon a tájon[1]), merre felé *Ócsöb* és *Velek* hadai végső küzdelemre készültek *Mén-Marót* ellen; s a hol azután, Zaránd vidékén, telepedett le a hódító Velek. Az igriczek a már keresztény korban a közel zarándi vár udvarnokai lehettek, nem-messzire *Marót*-tól (a mai Morodától) s *Elek*től sem távol. Valószínűtlen-e, hogy a *Névtelen Jegyző* korában, ha a legkésőbbi időre, a XIII. század második felére teszszük is azt, a környék hatalmas urai előtt el-elénekelték régi dalaikat régi diadalokról? S ha az ősnevű helységekhez ott, a maguk körében kerestek heros eponymost?

Kazárország éjszaki részét, körülbelül az éjsz. szélesség 47°30′-éig (a Berettyó jobboldalán) már az első támadással elfoglalta volt *Szabolcs*, *Tas* és *Töhötöm*. Érdekes, hogy foglalásuk legdélkeletibb határa körülbelül azon hely, hol az Almás vize a Nagy-Szamosba torkollik[2]), vagyis a hol délfelé Kis-Sebesig a Szamos és a Sebes-Körös völgye közt a limes dacicus kezdődik. Ezt a limest további hódításaikban is feltűnő figyelemben részesítik a magyarok.

A második hadjárat (903. táján) nem a tiszamelléki Szabolcsról,

[1]) Orsz. levéltár, Dl. 12086. — [2]) Torma meghatározása szerént. L. »A limes dacicus felső része« cz. értekezéséhez (Budapest, 1880.) adott térképét.

mint a korábbi hadműködés alapjáról, hanem magáról a Csepel-szigetről indult ki.

Körülbelül a soroksár-kecskemét-csongrádi út irányában haladtak Szentes felé a böldi révig; onnan, hatalmas és szinte érthetetlen kerülővel éjszakkeletnek (egy darabon a Kórógy vize mellett) Szarvasig, hol a Hármas-Körösön átköltözvén, a Sebes-Körös egyik mellékvizénél, a Tekerőérnél, ott szálltak táborba, hol az Ördögárkának nyomai maig is láthatók. Valószínűleg ez árok mentét követve jutottak el a Jószás- (Jouxas) patakig, hol táborba szállottak.

S itt fogas kérdés előtt állunk.

Ha valóban a mai Aradmegyében volt e Jószás-folyó[1]) s egy azzal, a melyik Gurahoncz átellenében ömlik a Fejér-Körösbe, oly jó geographus, mint a Névtelen Jegyző, hogyan nem említi a Sebes- és Fekete-Köröst, a melyen át s a Fejér-Köröst, a meddig el kell vala jutniok a hódítóknak? S ha Kórógy, Tekerőér, Jószás féle ereket és patakokat felsorol, miért nem emlékeznék a Körösök rendszeréhez tartozó s útjokba eső Kölesér, Gyepes és Tőz folyókról, melyek még nagyobbak is amazoknál?

E fontos helynevek elhallgatását bajosabb megérteni, mint belenyúgodni abba, hogy a Bihar, vagy Bellarad várig még útban levő egyetlen folyó, a Jouxás, vagy talán Jószás, inkább a Nagyváradnál kiszakadó s a Berettyó-Újfalu átellenében a Berettyóba ömlő Kis-Körösnek feledésbe ment régi neve. Onnan, két napi pihenés után, harmadnap csakugyan vígan kezdhették ostromolni a közel Bihar várát[2]). A Tekerő-ér, majd a Sebes-Körös mellett egyenesen ide vezetett az útjok.

Azonban tegyük fel, hogy a honfoglalók Szeghalom-Csökmő tájától Gesztig az Ördögárkát, Szalonta vidékétől pedig a limes dacicust követve, annak Kislakon, Árkoson és Boros-Sebesen át maig is látható vonala mentén[3]) valóban eljutottak oda, hol e limes végződni látszik, t. i. a Jószáspatak torkolatáig, a mai Aradmegyébe. Onnan valjon csakugyan vígan lovagolhattak-e Bihar vára felé, mint a krónikás mondja?[4]) Hiszen a Jószáson fölfelé nem is vezet út Biharba[5]). Arad és Bihar közt az egyetlen

[1]) *Szabó* K. Béla kir. névt. jegyz. 74. l. és Magyar Vezérek kora, 100. l. — [2]) Utal erre *Podhradczky* is: Béla király névt. jegyzőjének idejekora és hitelessége, 362. l. — [3]) *Szabó* szerént (Vezérek kora, 100. l.) »a bihari s aradi erdős vidéken, az úgynevezett Erdőháton.« Előadását követi *Kápolnai* István is (Honvéd, 1868. — 163. l.) — [4]) Névt. Jegyző, 51. fej. — [5]) *Kápolnai* (id. h.) feltűnő ügyes fogásnak tartja, hogy a magyar sereg Mén-Marót egész országát a Körös balpartján megkerülte s ezáltal — a védelem több vonalának megvívását kikerülve — egyszerre a védelem szívébe tört. Azonban csak a Jouxás név említése jogosít azon föltevésre, hogy a magyarok átkeltek a Körös balpartjára; Jószást pedig — legrégibb okleveles említésekor, 1553-ban, 1561-ben és 1574-ben is — Jószásnak és nem Jouxasnak találjuk írva, Bihart ellenben csak a XIII. századbeli s így Jegyzőnkkel közel egykorú Váradi Regestrum is 81-szer írja így és csak egyszer Bellaradnak; ez tehát oly ösmert hely volt akkor is, hogy nem lehet kétség, mit értett alatta a Jegyző.

járható út e szakaszon az, mely Jószástól kissé odább keleten a Fejér-Körösbe Csúcs vidékén ömlő Strumtura-patakon fölfelé Kristyóron át Kerpenyétnél ér a Fekete-Körös völgyébe s elválasztja a Moma-Kodrut a Bihar-hegységtől. Kerpenyétnél leereszkedve azután elég könnyen elérhették Bélavárát, melyet a Névtelen Jegyző Bellarad, vagy Bihar várával szokás egynek venni.

Ez a vár nem is a Fekete-Körösön, hanem annak csak egyik jelentéktelen mellékvölgyén, a Kodruból jövő fenesi patakon uralkodott s úgy el van dugva, hogy valóban bámulhatunk őseink gyorsaságán és tájékozottságán, ha egy nap alatt (harmadnap) már reáakadtak. S még jobban bámulhatunk azon, hogy mellé *vígan* tették meg ez útat, mely egy Hannibalnak is becsületére vált volna; mert hiszen az aradmegyei Jószás és a biharmegyei Bélavár közt levő hegység a szó legszorosabb értelmében vett karsztvidék, melyen igen tanúlságos kirándúlást tehet egy túrista, vagy egy szaktudós, de szinte legyőzhetetlen akadály lovas katonaság számára. Nem is szerepel az a hadtörténelem más egyetlen korszakában sem.

Az sem utolsó bökkenő, hogy a Bélavár nevet csak az 1548. évi 12. törvényczikk használja először s hogy odáig következetesen Fenesnek nevezték[1]). Castrum Fenes a neve már 1290-ben is; honnan mondhatta volna tehát Bellaradnak, vagy Bélavárnak a legkésőbb a XIII. század végén élt Névtelen Jegyző? Azt, hogy Bélavár a váradi püspökök középkori kővára, inkább vadászkastélya volt[2]), csak mellesleg említem. E 450 lépés kerületű kis várban bizony sohasem lakott Mén Marót és 300 felesége; és sohasem volt ez egy külön (kazar) fejedelemség székhelye.

S talán maga Bihar sem volt az. Idők folytán a morvaországi Wellehraddal tévesztették össze a krónikaírók[3]). Ott uralkodott Marót, majd Szvatopluk a cseheken, morvákon és tótokon s az ő Wellehradját nevezték azután Belaradnak, Belaridnak, vagy Biharnak. Mennyire hibásan, az is bizonyítja, hogy hradnak a várat csak a felvidéki tótok nevezik; a várnak alföldi ős szlovén neve grad[4]). Ez érv lehet arra nézve is, hogy Bell-Aradot (Bjela hrad), ha első pillantásra oly meglepő is a hasonlat, ne azonosítsuk a mai Araddal[5]), melyet a középkorban egyébként többnyire Orodnak írtak s melynek helyrajzi viszonyai semmiképen sem illenek a honfoglalás e részletéről adott leírásra[6]).

[1]) *Bunyitay*, A váradi püspökség története, I. 105. és III. 454. — [2]) Tervrajza, képe s leírása u. o. II. 310—14. És K. *Nagy* Sándor, Biharország, I. 246—254. — [3]) *Pauler*, Anonymus külföldi vonatkozásai. Századok, 1883. — 110. l. — [4]) *Földes* János *Lakatos* Ottó Arad Története cz. művében, I. 12. — [5]) Mint ezt *Knauz* Nándor tette volt (Magy. Encyclopaedia, III. 667. h.) Pár hasábbal alább — u. o. 675. — Már *Wenzel* figyelmeztetett ennek helytelenségére. — [6]) *Nagy* Sámuel szerént (Észrevételek a magyaroknak táborozásáról bihari vezér Mén-Maróth ellen. 1824. Nemz. muz. MS. 241. Oct. Hung. 10—12. lap) a vezérek a bódi révnél keltek át s a Csongrádmegyében Szegvártól délre a szentgyörgyi pusztán a Kurcza vizébe szakadó Kórógy érnél szálltak meg először. »Itt a székelyekkel

Nem egy példa mutatja, hogy a helytörténetek elcserélődnek; ez eset maga azonban még legfeljebb csak azt bizonyítja, hogy zavar van a honfoglalás eme részének elbeszélésében; s nem azt, hogy a hely- és személyneven kívül a többi teljesen eldobni való.

Őseink valóban nem kerültek harcz nélkül a Körösvidék birtokába; s az is valószínű, hogy a döntő harcz valahol a mostani bihari földvár közelében ment végbe. Magát a várat, a krónika szerént, csak kemény ostrom után vehették be.

Feltűnő, hogy valamint útrakelésök idején a kazar király javasolja volt szövetségeseinek, a magyaroknak, a fejedelem választását, — úgy e haza földén is a kazar népség meseszerű vezérének leányát fogadja el fia nejéül Árpád. Ez, ha költemény, nagyon is logikus költemény. Azt a körülményt szintén érdemes volna megfontolni, hogy kazarokat ugyan egyedül a Névtelen említ hazánkban; de a középeurópai szerzetes és más írók, kiknek előadásai nyomán egyben-másban indult, egész Európában nem ösmerik az ural-altájiaknak «politikai tekintetben legfontosabb» eme népét. Másrészt bajos volna azt állítni, hogy egy magyar király jegyzője épen a királyok nemzedékrendében követne el oly durva botlást, hogy — ha már bizonyosat mondani nem tud — nem külföldi hatalmas, hanem egy belföldi kisebb nép legyőzött fejedelmének leányát írja Zsolt nejéül.

»Öcsöb és Velek, valamint az egész sereg, uruk parancsának engedve, Mén-Marót leányát — lakodalmat tartva — átvevék s a lakosok túszokúl vett fiait magukkal vivék és magát Mén-Marótot Bihar várában hagyák.« .... »Akkor a vezér Veszprém várát Öcsöbnek, Szalók atyjának adá nagy hű szolgálataiért minden tartozandóságaival, — Veleknek pedig a zarándi ispánságot adá s így a többi nemeseknek is tisztségeket és helységeket ajándékoza[1]).«

A krónika szerént tehát a bihari vezér országa az Árpáddal való szerződés után csak a Berettyó, az Ördögárka, Fekete-Körös és a későbbi erdélyi határ közt levő területre, más szóval a Sebes- és Fekete-Körös felső- és középfolyásának vidékére szorítkozott. Legkésőbb vesztette el a Fekete-Körös és a Maros közt levő szép vidéket, a mai Aradmegyét. Ennek éjszaki részét, vagyis a Fejér-Körös mindkét partvidékét csaknem a torkolatig, tehát a későbbi Zarándmegyét nem kapta ugyan adományúl Velek,

egyesűlve, jöttek a Maros- és Fejér-Körös közt, míg a mai Aradvármegyében a borosjenői hegyek körűl Csermő (Cerumo) nevű cameralis helység eránt a Fejér-Körösön általúsztattak; onnét ellovagolván, a Tekerő vize mellett táborba szállottak. Ez a Tekerő vize a Fekete-Körös, úgy, hogy a béli hegyeket jobbra hagyván, legtermészetesebb útjok Tenkének vezetett; a Tekerő nevet Tenke nevében-e, vagy a Fekete-Körösben találod meg, mindegy (?)«. A Jóúszás folyót (12. l.) a Sebes-Körössel azonosítja. Bihar várát a mai Biharnak veszi s alaprajzát is mellékli. Azt hiszi azonban, hogy innen Belevár felé, az Igfon erdejéhez fordúltak s hogy voltakép csakugyan a mai Bélavárat ostromolták meg. (13—14. l.)

[1]) Névt. jegyző, 52. fej.

mert ez csak a krónikaíró anachronismusa[1]); hanem megszállotta azt, mint első foglaló, a maga és nemzetsége számára. Benne volt-e ez az Árpád és Marót közt kötött egyezségben, vagy talán külön hadikalandon szerzett rá jogot Velek, adatok híjján meddő feladat volna feszegetni. Annyi áll, hogy Bíborban született Konstantin császár szerént is[2]) magyarok szállották meg a IX. század végén a Tisza, Körös, Maros, Temes és Tutez (Tőz?) vidékét[3]); s a Körös, Tőz és Maros vidékén Elek, (Kis- és Boros) Jenő, a két Bököny, Otlaka (Otról), Zaránd, Simánd, Gyorok, Nyék, Megyer, Bulcs, Arad, Karancs, Kaza, Lőkösháza (Lőkösről), Gyarmat stb. igen régi helységek, melyek mint nemzetség- és személynevek is szerepelnek a krónikákban és az oklevelekben.

Jobbadán oly helyek, melyek az úgynevezett római sánczok irányában esnek. Így különösen maga Zaránd is, melynek földvára a Csigernek a Fejér-Körösbe való ömlésénél feküdhetett. Az őt metsző római sáncz némi kanyarúlattal Kubint, Dentát, Temesvárt, Világost, Ágyát s a Tőz torkolatát kötötte össze s nyomait helyenként most is láthatni. Tőle keletre és nyugatra 15—20 km. távolságban megy a másik két sánczolat, melyek délen a Marosra, éjszakon a Fekete-Körösre támaszkodva, egy körülbelül 1800□ km.-nyi síkságot védelemre teljesen alkalmassá tettek; s annyival inkább, mert ennek éjszaki részét számos folyó öntözte. Valóban kedvező hely egy egész nemzetség letelepedésére. Vizenyős síkság, hol méneseit, gulyáit nyugodtan legeltethette és kedve szerént halászgathatott a magyarság; védelmezhette magát a nélkül, hogy falak mögé kellett volna szorítkoznia. Őserdők váltakoztak gazdag legelőkkel; a két Körös közép, valamint a megye délnyugati részén csak néhol nyíltak tisztások, hol az egyes ágak sátorfalvai megalakúlhattak. Ez erdős vidékeken a halmok uralkodtak. A vezérek korára emlékeztet a Csörsz-, Kádár- és Lehel-halom neve[4]). A halmok egész tömege emelkedik Sikló és Szent-Márton vidékén s az egész mai Aradmegyében 110-re teszik a számukat. E nagy tömeg jobbadán a most említett 1800□ kilométernyi területen van összezsúfolva. Lehetetlen, hogy ne számolt volna velök a honvédelem.

A nemzetségek és ágak fegyverfogható férfiai személyesen teljesítették a honvédelem kötelességét[5]) s egészen Szent-István koráig a vár körül

[1]) A Névtelen csak Borsod- (31. fej.) és Zarándmegye vagy ispánság elajándékozásáról szól s Árpád idejéből más comitatust nem említ. De ő maga sem mondja, hogy ezt a megyét Árpád készen találta, vagy maga állította volna föl. S helyesen veti föl *Torma* József (A zónoki grófságról. Történelmi Tár, 1887. — 348. l.) azt a kérdést, hogy Árpád csak Borsod- és Zarándmegyét találta volna készen, vagy csak ezeket szervezte volna? Bizonyos, hogy Velek azon részen telepedett le, hol a Névtelen Jegyző idejében Zarándmegye feküdt és hogy a Névtelen csak a maga korabeli beosztás szerént beszélt. — [2]) De administrando imperio, 40. fej. — [3]) Pauler (Századok, 1877. — 383. l.) a rejtélyes Thutez alatt a Marossal egyesült Tiszát érti, melyet így a császár máskép is nevezne. — [4]) *Jerney*, Keleti utazás, II. 91. — [5]) *Botka* a Századokban, 1870. — 501.

levő szállások széleskörű önkormányzati joggal voltak a magyar nemzeti confoederatio tagjai. A benntalált lakosokat vagy a földvárak szolgálatára s a körülöttük levő földek mívelésére kényszerítették, vagy szabad tanyázást engedtek nekik a hegyek közt, hová a lovas nép nem-igen kívánkozott.

A behódolt nép egy része csakhamar beolvadt a magyarságba; s magának Marótnak férfirokonai még századok múlva is nagybirtokosok voltak Bihar vára közelében[1]).

II.

Akkor már, midőn a zarándi részek a magyarok kezére kerültek, két év óta övék volt a Maros baloldalán a Tiszáig, Dunáig s Erdélyig terjedő tartomány. (A középkorban a mai Krassó-Szörény- és Temesvármegye éjszaki része, tehát közvetlenül a Maros balpartján elterjedő vidék Aradvármegyéhez tartozott; és pedig körülbelül a mostani újaradi, vingai és lippai járás.) «Azon földet pedig, mely a Maros vizétől Orsova váráig vagyon, bizonyos *Glád* vezér foglalta el, ki Viddin várából a kúnok segélyével kijött»[2]). Bolgárok és kúnok barangoltak tehát e tájon. Ha nem szabad is szó szerént vennünk a krónikás tudósítását s a bolgárok és kúnok alatt, kik az ő korában csakugyan éltek ottan, egyszerűen uralaltájiakat kell értenünk, lehetetlen, hogy azonnal az avarokra ne gondoljunk[3]). Az avarok sánczgyűrűi itt, a Maros jobb és balpartján, mint tudjuk, csaknem egyenlő, 22—23 kilométernyi távolságban, Aradban Szent-Anna, Temesben Zsadány határában az Ördögárok és a legnyugatibb római sánez közt elég épen fennmaradtak. Nincs róla írásba foglalt emlékezés, de több, mint valószínű, hogy mindkét sánez szerepet játszott a honfoglalás történetében. A magyar középkorban Zarándmegye délfelé nem terjedt a szentannai s Aradmegye, szintén délen, a zsadányi földváron túl.

S a Glád ellen intézett első támadás csakugyan e tájt érte. Szoárd, Kadocsa és Vajta (vajda?), Árpád által küldetve, Magyar-Kanizsánál kelt át a Tiszán, azután a Csesztöreg, vagyis a Marosból Arad táján kiszakadó Aranka mellett ütött tábort[4]), onnan pedig (körülbelül a szabadka-temesvári

[1]) *Nagy* Gábor (Tud. Gyüjt. 1836. V. 25—31. l.) azt bizonyítgatja, hogy Biharvármegyében — 1261. óta oklevelek szerént is — még pedig Bihar városához közel sok századig fennállott a Marót-nemzetség; a mi a Névtelen Jegyző hitelességének bizonysága. S ezt az is mutatja (?), hogy e nemzetségben kedvelt név az Álmos és a Marót. Zsigmond híres hadvezére, Maróthy János, nem a Marót- és Álmosdi-Csire-nemzetségből származott. — (29. l.) — [2]) Névtelen Jegyző, 11. fej. — [3]) A szentannai avargyűrűről l. czikkemet, Archaeol. Értesítő, 1882. s a Kölcsey-egyesület évkönyve, I. 185—194. l. — A zsadányi avartelepről *Pécli* József, Tört. és Rég. Értesítő, 1877. — 49—59. l. V. ö. ugyanott (1875.) *Miletz* czikkét, a 12—13. l. s *Pontelly*ét (Római vagy avar emlékek-e a délmagyarországi párhuzamos műsáncz-vonalak?) u. o. 1886., 181—209. l. — [4]) Az Aranka régi neve Harangod; ebből lett az Aranka-név. Csak hozzávetve mondhatjuk, hogy valaha Csesztöregnek is hítták.

útirányt követve) a begei részekre szállt. «És ott — úgymond a krónikás[1]) — két hétig maradának, míg azon haza minden lakosait a Marostól a Temes vizéig meg nem hódították és azok fiait túszokúl nem vették.» Valószínű, hogy az egyik csapat a Csesztöreg mentén Arad tájékán érte el a Marost, mely mellett a rómaiak útját még elég ép állapotban találhatták; s ez úton Bulcsig nyomúlhattak, hol a rómaiak idejében is castrum állott. Ettől keletre már szűk a Maros völgye, tovább tehát alig érdekelte őket a táj. Bulcs még a honfoglalás idejében nyerhette magyar nevét; szent Mártonról címzett apátságának korát egészen szent Istvánig viszik vissza[2]). Az a körűlmény, hogy a rómaiak castrumát a középkorban épen egy magyar vezérről nevezték el, valószínűvé teszi, hogy foglalásaikban, mint rendesen, most is a folyók völgyén fölfelé haladva hódítottak.

A Bege mellől — talán egy másik csapat — éjszak felé haladva, első sorban a zsadányi avarsánczot vívta meg, melyet egy ismertetője[3]) Európa legnagyobbszerű középkori erődművének nevez. Annyi bizonyos, hogy hasonló nagy arányú földvárra sehol sem akadunk a Bege és a Maros közt; s mivel a krónikaíró hódításról beszél, kétségtelenül épen itt kellett folynia valamilyes küzdelemnek.

Maga *Glád* «nagy lovag és gyalog sereggel, a kúnok, bolgárok és oláhok (szlávok) segítségével» a Temes mögött szolgáltatott csatát, melyet azonban tökéletesen elvesztett[4]). E döntő csata s néhány kisebb helyvédelem után az egész tartomány a magyarok birtokába jutott. Glád hűséget fogadott s mint alárendelt főnök működött azontúl a Maros, Tisza, Duna közében, hol Torontál-, Temes-, Krassó-Szörény- és Aradmegyében több helynév őrzi emlékét, míg ily helynevekre az ország egy más részében sem találunk[5]). Csupán a mai Torontál nyugati részén, Tarasnál telepedtek le tömegesebben a Vajta által vezetett magyarok. Gládot nem fogadták volna el alattvalóúl a honfoglalók, ha nem rokon törzsből származik; mert hiszen minden ponton diadalt arattak, a másik két vezér (Szoárd és Kadocsa) még a Balkán-félszigetre is benyomúlt, — Glád erejétől tehát nem tartottak többé. Csak úgy érthetjük a dolgot, hogy az avar és más

[1]) Névt. Jegyző, 44. fej. Horváth szerént (Magyarok tört. I. 54.) a Temesig nem találtak ellenállásra; de a Névtelen *hódítást* említ. — [2]) Monographiája a Tört. Adattárban (1872., 339. és 371. l.) — [3]) *Pontelly*. Tört. Értesítő, 1886. — 197 l. — [4]) Névt. Jegyző, 44. fej. — [5]) Glád, Galád és Gelid változatban. Az utóbbi kettő a névnek magyaros ejtése. A Valea Gladu Aradban Tótváradtól éjszaknyugatra, Galád, mely 1551. szeptemberében a törökök kezeibe esett, Torontálban (l. Istvánffy Hist., 1662. évi kiadás, 300. l.), Geled, mely utóbb Gyelidre változott, 1471—1561. közt Arad és Gyorok közt, Gilád Temesben Csákovár vidékén, Gladna Krassó-Szörényben Facset táján feküdt. S talán idevezethetjük vissza a Kladova (régen különben Kalodvának ejtett s az 1332—7. évi pápai tizedjegyzékben Galodvának írt) arad-, déli-zaránd- és krassó-szörénymegyei helyneveket is, melyek — országszerte — csak itt fordúlnak elő (legalább csupán itt említi őket a helynévtár).

rokon népek töredékeivel állama erejét, vitézei számát akarta növelni Árpád; azért kímélte Glád népének önkormányzatát.

A források nem szólnak róla, de nem valószínűtlen az a feltevés, hogy Gláddal olyanforma szerződést kötöttek a magyarok, mint kevéssel utóbb Maróttal; t. i. hogy csak életének tartamára maradt meg a temesi részek birtokában. Egy rokontörzs sarjával szemben elég nagy, de érthető engedmény. A magyarságnak szervezett hadereje sem lehetett arra elég, hogy Európa felét kétségbe ejtse harczi sikereivel, midőn itthon szabadúlni vágyik tőle a meghódított nép. Ezzel csínyján kellett bánni; s bevárni az időt, míg önként beolvad a hódító népségbe, a mire rokon fajnál számítni lehetett. Mert hiszen azok a bolgárok, kik Glád előtt és alatt az avar és más népek fölött a Tisza, Duna, Maros közében vezérszerepet vittek, épen a szláv befolyás elől vonúlhattak ide a tulajdonképeni Bolgárországból; s annyira pogányok maradtak új hazájukban, hogy e részeken csak szent István király uralkodásának második felében kezdett terjedni a kereszténység.

Glád és *Árpád* halála után a Duna lett a magyar és bolgár uralom határvonala. A temesi részek uralaltáji és szláv származású lakosai — miként, nem tudjuk, de tényleg — közvetlen tagjai lettek a magyar államnak. Glád halála után nem tekinthetni többé tartományúl a temesi részt. Ezt talán már eleve Vajta vezér ivadékainak szánta Árpád s őt úgyszólván Glád hűségének ellenőrzése végett telepítette le a Tisza balpartján. A történelmi nyomozás jelen állásában alig kételkedhetünk azon, hogy már a vezérek korában valamely magyar nemzetség szállta meg a Délvidéket; és pedig azon nemzetség, melyből *Ajtony* (Ochtum) származott. A Névtelen Jegyzőnek azt az állítását, hogy ő Gládnak ivadéka volt, nyugodt lelkiösmerettel elvethetjük[1]; mert az adatok — igaz, igen gyér adatok — összevetéséből kiviláglik, hogy ő magyar nemzetségfő volt[2]). Nem foghatjuk reá, hogy épen Vajta családjából származott volna; pedig az volt mindenesetre a legtermészetesebb, ha a bolgár önkormányzat megszüntével épen a bolgárok megverője, vagy annak valamely utóda vette át a kormányt, annyival inkább, mert szűkre szabott szállását különben is azon terűleten kapta.

Egyébiránt van is annak nyoma, hogy a Délvidéket már a királyság megalapítása előtt magyar lakosság szállta meg.

Egy irodalmi hagyomány szerént a Temes és Maros közt levő terűletet, tehát a régi Aradmegye déli részét is, a hét vezér egyike, *Kund* kapta volna, kit elegendő sereggel láttak el a rend fenntartására. Az így leigázott földet *Kund-kapitányság*nak nevezték, mely nevezet azonban

[1]) *Florianus*, Hist. Hung. Fontes Dom. II. 258—302. l. Mivel azonban utóbb Ajtony is a görögöktől kért Viddinben segítséget s ott meg is keresztelkedett, legalább megmagyarázhatjuk a Névtelen tévedését. — [2]) *Karácsonyi*, Sz. Gellért élete. 83—86

csakhamar elenyészett[1]). Középkori íróknál semmi nyoma sincs e kapitányságnak s az egész logikátlan tudósítás, körülbelül száz év előtt, megfoghatatlan módon csúszott be irodalmunkba, honnan alapos vizsgálódások most már érdeme szerént kiküszöbölték[2]). Az egészet csak azért említettem föl, mert oly általánosan elterjedt vélemény az, hogy a róla való hallgatást sokan a történelmi előadás hézaga gyanánt vehetnék.

Ennél azonban hasonlíthatatlanúl fontosabb Bíborban született Konstantin császárnak azon — már említett — adata, hogy a magyarság zöme a Temes, Thutez, Maros, Körös és Tisza közt lakik[3]). S ezt ő a X. század közepén, a honfoglalás után mintegy ötven évvel írja. Ez ötven évnek első felében kellett tehát végbemennie a megszállásnak, ha már a század közepén Görögországban is magyarnak ösmerték azon területet. Ily értesítés, oly tekintélyes kortárstól, egymaga is megdöntheti azt a hitet, hogy Glád ivadékai bolgár, avar, kún és szláv alattvalókkal külön tartományon uralkodtak ottan.

Ez a megszállás éjszak felé egészen a Zaránd-nemzetség földjéig terjeszkedett s így a középkorbeli értelemben vett Aradmegye teljesen csak Glád halála után került a magyar vezérek hatalma alá. Képzelhetetlen is, hogy az Erdélylyel való hadi és kereskedelmi érintkezés egyik legfontosabb útvonalát, a Marost, őrizet nélkül hagyták volna. A sót Erdélyből ez úton kapta az alföldi magyarság, melyet ettől minden pillanatban meglehetett volna fosztani, ha «a Maros termő partinál» megbízhatatlan népség tanyáz. De magyarok tanyáztak ott. Még a XIV. században is oklevelek tanúskodnak arról, hogy a Maros jobb partján is, a mostani Arad- és Csanádmegyék határán, Pécska és Nagylak közt a Glád örökségébe lépő Ajtony- (Ohtun vagy Achton) nemzetségnek voltak jószágai.[4]). Ajtony (Achton) ugyanakkor mint helynév is szerepel[5]). A Pécska vidékén, közvetetlenül a Maros partján levő hatalmas sánczok egy része, mely határozottan a földvárak közé tartozik, még a vezérek korából való lehet[6]).

A Maros aradmegyei szakaszának jobb és balpartján, főkép a síkon, de meg a völgy egy-egy kitágúlásánál egymást érik a legmagyarabb hangzású helynevek, melyek még a XVI. század előtt s részben Árpádkori oklevelekben fordúlnak elő, és egészen a honfoglaló, még pogány magyarokra emlékeztetnek.

Törzs- és személynevek rejlenek pl. ezekben: Kupa, Szemlek, Bod (Bodpéterfölde), Benkefalva, Buda, Budafalva, Csála, Csenkeverme, Csenk-

[1]) Az erre vonatkozó irodalmat összeállította *Ortvay* a Történelmi Értesítőben (1875. — 157—162. l.) — [2]) *Ortvay*, A Kund-kapitányság. Tört. Értesítő, 1875. — 157—171. l. — [3]) Id. h. — [4]) 1318-ból Anjoukori okmánytár, II. 418.; 1352-ből u. o. V. 594. l. és orsz. levéltár, Dl. 4289. — [5]) Csanádban 1355-ben egy Achtonmonustor nevű helyet említnek. Dl. 4643. — [6]) Pogánykorbelinek mondja *Römer* is. Muzeumi jkönyv, XXV., 151.; 674. sz. *Hízy* Sándor pécskai urad. mérnök által készített térképe u. o.

örvénye, Itelaka, Gyelíd, Arad, Zádorlaka, Kaza, Gyerk, Gyorok vagy Gyarak, Gyirakszék, Mácsa, Mácsalaka, Mácsaszéke, Csaba, Cserne, Simánd (a Maros balpartján négy is), Zábrány (vagy Ábrány, törzsnév a székelyeknél), Bulcs, Gyulató, Gyulakápolnás. A pogányvallásra utal Ősvilághalma-teleke, Bálványos, Iltyó[1]). Az őseredeti halászatra sok név; a földerősítésre Árok, Földvár stb. S ha részletesen ismernők Aradmegye megszállásának történetét, bizonyosan megtalálnók a személy- és helynevek egy részének egymásra való vonatkozását.

A Vajta-[2]) és Ajtony-nemzetségnek s ágainak birtokai Csanádban és Aradban egyaránt a Maros mindkét partján terjedtek el; amannak éjszaki, emennek déli határa csak a törökök kiűzetése után lett e folyó. Már csak ezért is el kell vetnünk a csíki székely krónikának azt a mesé-jét, hogy szent István király megigértetvén, Gyulának leveretése után, Apor rabonbánnal a keresztség fölvételét s a király iránt való hűséget, egyik fiát Sándort törzsével (?) Araddal együtt «áthelyezte a Szállás nevű patakhoz, mely nem messze volt a Zarán-törzs földéhez, csaknem Magyarország határán, az oláhok hegyénél.»

Ez az Arad, ugyanazon krónika szerént, Köröncsnek fia, Becsének unokája volt, ki híve lévén a királynak, «Pannoniában» igen bő ajándékokat kapott; de mégis megúnta Magyarországot s visszament Erdélybe.

A csíki krónika úgy képzeli a dolgot, hogy onnan, Zám vidékétől, honnan a Maros Magyarországba jön, egészen odáig, hol a Tiszába ömlik, 1002-ben Arad vezetése alatt székely határőröket telepített le szent István s hogy Arad vezér építtette volna a róla nevezett várost.

E krónikáról azt mondja egy ismertetője[3]), hogy alig van sora, mely erősen arczúl ne csapná a kritikát. Az Aradra vonatkozó is azok közé tartozik. Miért nem ír Maros folyót, vagy legalább Szárazeret a nem is létező Szállás-pataka helyett? Miért telepítne ki szent István épen akkor székelyeket, midőn leginkább lett volna szüksége rájok Keán besenyői ellen? Egyáltalán miért változtatnának hazát 2—3 év alatt ismételve is? Csak egyetlen helynév utal reájok Aradmegyében, a már elpusztult *Pórszékely*, melyet 1466—78. táján Szent-András és Gyarak közt említnek[4]). Jellemző különben, hogy ugyanazon században Simontornya közelében, — tehát épen a Dunántúl, hol a csíki krónika szerént imént az Aradra települt székelyek tartózkodtak — szintén volt egy *Parasztszékely* nevű hely[5]). — Pórszékelyen kívül nincs nyomuk a székelyeknek a mai Aradmegyében. Mert Szék és Székudvar csak nem szolgálhat bizonyítékúl a székelyek itt-

[1]) L. erre nézve *Ipolyi*, Magyar Mythologia, 90. — [2]) Woyla nevű helynév Aradban is, 1230-ban. *Fejér*, Cod. Dipl. III., 2., 204. és Hazai okmánytár, VI. 24—25. — [3]) *Marczali*, A magyar történet kútfői. — 133. l. A krónikát védi *Szabó*, Kisebb tört. munkái, II. 11—122. — [4]) Orsz. lt. Dl. 17276. A megye különben nincs világosan megnevezve. — [5]) 1416-ból. Orsz. lt. Dl. 10431.

léte mellett, akár a nyelvben való jelentésöket, akár — Zarándban lévén — földrajzi fekvésöket veszszük.

Szent István uralkodásának első felében Arad még, mint vármegye, nem alakúlhatott meg, mert Ajtony uralkodott a Maros mindkét partján; éjszakon a Fejér-Körösig, illetőleg annak egyik mellékvizéig, a Csigerig, tehát egészen a Velek-nemzetség zarándi terűletéig. Az ő lovai és barmai legeltek a folyó áradásai által termékenyített síkságon; az ő vámosai és őrei szedtek vámot a Maroson sót szállító királyi hajóktól.

Kupának, majd Gyulának leveretése után az ő nemzetségének terűletére menekűltek a legyőzött főbbek, kik nem tudtak megnyúgodni a magyar állami, vallási és társadalmi élet átalakításában. S Ajtony, a büszke nemzetségfő, mai nyelven szólva, a magyar konzervativ politika vezére lett a reformpárt élén merészen haladó király ellenében. A Duna, Tisza, a Körösök és a Maros választotta el birtokát Esztergomtól és Székesfejérvártól, hol a hívatalos Magyarország ügyei összefolytak; meglepetéstől már a természet akadályai következtében sem tarthatott; de különben is volt annyi, ha nem több katonája, mint magának a királynak s így bátran daczolhatott vele. Talán nem is annyira az ősi intézmények fenntartásáért lelkesedett, hanem inkább csak azon mesterkedett, hogy ne kelljen lemondania azon nagy hatalomról, melylyel — mint nemzetségfő — a hétvezérség, heptarchia, korának intézményei szerént élvezett.

Magyarországban a vallásért való küzdelem csak úgy számíthatott diadalra, ha a szabadságot is zászlajára írta. Ajtony azonban 1019. táján fölvette a kereszténységet Viddinben s így — mint görögkeleti vallású — nem is küzdhetett a kereszténység ellen. Igaz, hogy szívében ép úgy pogány maradt, mint előtte egy emberöltővel maga Géza vezér s hogy nemzetsége terűletén alig bírt terjeszkedni a görög vallás; de nyíltan mégis ezt vallotta, hogy segedelmet nyerjen Vazúl görög császártól, védőurától, ki a mily erősnek mutatkozott Bolgárország meghódításában, ép oly jó segítség lehetett István egyedűl való uralkodása ellen. Az egységes, római katholika vallású és nyugathoz símúló magyar állam ellenében ő a görögkeleti vallású, görög fennhatóságnak hódoló s a byzantinismusban megmerevedő heptarchiát állította oda — eszményűl. S Ajtony egyéni nagyravágyásának könnyen az lehetett volna a vége, hogy Magyarország, vagy legalább annak a Duna, Tisza, Maros és Körös közt levő része, ép úgy elveszti függetlenségét, mint 1014. július 29-e után Bolgárország; és Sámuel bolgár czár bukása után a szent Istváné következhetett volna.

De nem következett.

V. A VÁRMEGYEI ÉLET KEZDETE.

Ajtony legyőzetése. Arad vezér. Aradvármegye megalakúlása. Első ispánjai. Az ősmegye határai, terjedelme, neve, székhelye. Arad vár és város a mainak helyén állott.

Ajtony, ki már 1015. táján gyanússá lett István előtt, Bolgárország teljes meghódolása után 1019. táján maga is hűséget fogadott a «bolgárölő» Vazul iránt. Büntetése késhetett, de nem maradhatott el. Öregedésének napjaiban szent István legkevésbbé sem tűrhette, hogy szétmálljék egész életének nagyszerű alkotása, az egységes magyar állam. 1029-ben rokonát, *Csanád* urat, korábban épen Ajtonynak egyik vezérét küldte a túlhatalmas nemzetségfő ellen, ki a nagyőszi téren fogadta el a csatát. Magyar módon harczolt ép úgy, mint támadója, Csanád, ki azonban egy éjjeli rohamban végkép legyőzte őt. Ajtony a csatával együtt életét is vesztette.

A következő napok a tartomány meghódoltatásával teltek el. Maga Csanád az utóbb róla nevezett városig, Ajtony székhelyéig hatolt s azt kardcsapás nélkül elfoglalta. Az eddigi küzdelmek általán a Tisza, Maros és Harangod (Aranka) vizének közében folytak. Ő maga visszasietett a királyhoz, hogy jelentést tegyen és jutalmát vegye[1]). Természetes azonban, hogy a csak imént elfoglalt terűletet nem hagyhatta magára s hogy nem érhette be a nemzetségek és ágak urainak egyszerű hódolatával. Alvezérei gondoskodtak, hogy távollétének ideje alatt teljesen visszatérjen a csend és a rend az engedelmességre szorított vidéken.

Alvezérei közt egy *Orod*, vagy *Arad* nevű is lehetett, ki az Ajtony-nemzetség legéjszakkeletibb terűletének biztosítását vállalta magára; s kit, Csanádvármegye megalakúlása után, az attól keletre, Zarándtól délre be egészen Erdélyig, a Maros mindkét oldalán, délfelé a zsadányi avargyűrű vidékéig terjedő ispánság élére állított a szent király. Ezt egy forrás sem mondja; az azonban már az eddigiekből is bizonyos, hogy *1029 előtt meg nem alakúlhatott Aradvármegye* s hogy sorsa idáig egy volt a délvidék sorsával.

[1]) Legjobban összeállítja e hadjárat történetét *Karácsonyi*, Sz. Gellért életének »Marosvár meghódítása« cz. fejezetében (82—101.) *Jireček* (Geschichte der Bulgaren. Prága, 1876.) nem szól sem Gládról, sem Ajtonyról. A Csanád-nemzetségnek 80 birtoka közől a XIV. században 8 vagy 10 feküdt Arad-vármegyében. L. Karácsonyi, Történ. Ért. 1884. — 3—24. l.

Nem kételkedhetünk azon, hogy Arad, vagy, régiesen írva, Orod csakugyan élőemberről vette nevét[1]) s nem a hrad szláv szótól, a mi várat jelent. Ily helynevet az országnak több részében s oly helyeken is találunk, hol szlávok tömegesebben nem éltek. 1297-ben említik Ungban[2]), 1369-ben Somogyban[3]), 1433-ban Biharban[4]), s van ilyen nevű hely Esztergom-, Torda-Aranyos- és Zemplénmegyékben is. Tényleg a XVI. században már elterjedt azon hit, hogy Arad-, vagy Orodvármegyét szent Istvánnak egyik vezéréről nevezték el[5]), úgy mint Szabolcsot, Borsodot, Csanádot, Soltot stb. a hasonló nevű vezérekről.

Arad, mint vármegye, oklevelekben csak 1214 óta szerepel, midőn comeséül épen a Csanád-nemzetség egyik tagját, *Kelement* említik[6]), de ugyanazon időtájban szó van az aradi várnépekről is a váradi regestrumban, tehát szintén hiteles okíratban. Míg ezek a vármegyei élet bizonyságai, a XII. század közepéről szintén van egy — csak töredékben maradt — okíratunk az aradi prépostságról[7]), a krónikák pedig kivétel nélkül megemlékeznek egy Aradon 1136-ban tartott országgyűlésről. Ekkor már mintegy száz év óta állott az aradi vár, szent Gellért ideje óta a csanádi egyházmegye egyik főesperességének is székhelye[8]). A szent püspökről nevezték el az Arad közelében feküdt Giroltfalva és Geroldháza falvakat is.

Az aradi főesperesség valóban *sz. István és sz. Gellért korából való;* már pedig az első alapítású vármegyék területe összeesett a főesperességek területével s még nevök is egyezni szokott[9]). Akármily ködben borong tehát a meseszerű Arad vezér személye, történelmi tény, hogy *Arad az országnak először alapított vármegyéi közé tartozik*[10]) s hogy *heros eponymosa szent Istvánnak egyik híve*, valamely Arad nevű vitéz.

Aradvármegye szent Istvánnak saját alapítása; egészen más körül-

[1]) *Nagy* Iván (Magyarorsz. családai, I. 63.) megjegyzi, hogy az »Arady oly név, melyet történetünkből nem ismerünk, pedig nemzedék-tana nagy embereket mutat fel.« Arad elnevezését csakugyan egy személyre kell visszavinnünk. Orod mint személynév 1214-ben (Fejér, Cod. Dipl. III. I. 153., 471., 478); Arad 1273-ban (Tud. Gyüjt. 1836. II. 122. és Hazai Okmánytár, VII. 143.); 1328-ban (Anjouk, okm. II. 364.), 1369-ben (u. o. V. 150.) stb. — [2]) Hazai Okm. VII. 262.; 1477-ből orsz. lt. NRA. fasc. 1533. nro 18.; 1658-ból u. o. fasc. 911. Nro 33., 34. — [3]) Hazai Okm. V. 150. — [4]) Dl. 12523.; 1436-ból u. o. Dl. 12850. sz. — [5]) L. az értéktelen csíki krónikán s a Trophaeumon (*Hevenessy*, MSS. GG. XXVIII.) kívül *Szamosközy* István Tört. Maradványait. (Magy. Tört. Eml. II. oszt. Írók, 28. kötet, 161. l.) Így *Bél* M. is Aradmegye leírásában. (Kézirat az esztergomi primási levéltárban. B. Nro 17. X. d. 6. Pars specialis. §. 1.) — [6]) *Fejér*, Cod. Dipl. III. I. 153. — *Fábián*, Aradm. leírása, I. 210—213. stb. — [7]) Zsigmond királynak egy 1399-ben kelt itélet-levelében átírva. Közli a Tört. Adattár Csanád-egyházmegye hajdanához, II. 256. — [8]) *Karácsonyi*, Sz. Gellért, 115. *Schem.* Cleri dioec. Csanadiensis, 1880. — 39—60. l. — [9]) *Balásy:* A pankotai főesperesség. (Egri Egyházm. Közlöny. 1875. — 15. sz.) és *Karácsonyi:* Az orodi főesperesség. Tört. és Rég. Értesítő, 1882. — 149. l. — [10]) *Pesty*, Az eltűnt régi vármegyék, I. 40. *Katona* (Hist. Crit. I. 87—88. l.) ellenben nem számlálja a legrégibb 24 vármegye közé.

mények közt keletkezett, mint éjszaki szomszédja s most kiegészítő része, Zaránd. Ezt a honfoglalás idején *Velek* vezér kapta, s az első megszállás jogán, a földosztáskor, mint nemzetségének, illetőleg ágának birtokát hagyta utódaira. A honfoglalás-korabeli várak szent István idejében nagy változáson mentek keresztül. A fenntartott regálék sorába jutottak. Törvény mondta ki, hogy minden vár a koronáé[1]). Ezt Zarándban könnyen tehette, mert ott a nemzetség terűlete nem volt nagy, de összefüggő; épen elég egy vármegye kikerekítésére. A középkori Zarándvármegye határai nagyjából összeestek a vezérek-korabeli Zaránd-szállás határaival. Ellenben *Aradmegyét külön kellett kihasítani Ajtony javaiból*, melyek azelőtt, körűlbelűl 281□ myriaméternyi kiterjedésben, összefüggő egészet képeztek[2]). Emitt kénye-kedve szerént alkothatott a nagy király, már csak azért is, mert fegyverrel győzte le alattvalójának fölkelését; amott, Zarándban, számolnia kellett az adott körűlményekkel[3]). Magánosaknak, az új alkotmány szellemében, nem lehetett váruk; s hogy ez elvet Zarándban már szent

[1]) Szent István, II. könyv, 6. fej. — [2]) Ide tartozván a mai Arad pécskai, aradi és radnai járása (17·6□ myr.) s az egész Torontál-, Temes- és Krassó-Szörénymegye terűlete. *Botka* szerént (Századok, 1870. — 518. l.) Csanádmegye terűletét, Ajtony legyőzetése után, annak egész fejedelemségére határozta szent István. Ezt a Névtelen Jegyzővel (11. fej.) és Sz. Gellért legendaírójával igazolja (*Endlicher,* Monum. 217.). E szerént István király megígérte Csanád vezérnek, hogy Ajtony tartománya comesévé teszi s azt az ő nevéről Csanád provinciának fogják hívni. Azonban épen ő állította föl azon tételt, hogy »Szent István nem egyedűl a kisebb számú nagy megyéket — provinciákat — alapította, hanem bennök a nagyobb számú, de kisebb körű várispánságokat is« (517. l.) Ő — Kálmán törvényeire hívatkozva — a megyét egynek tartja a provinciával, melyből tehát utóbb rajzottak ki a várispánságok. Botka vezérelvei közé tartozik, hogy »oly földterűlet, melyben nemesek — servientes regales — laktak, megye volt«; de hisz ilyenek már a XIII. század elején feltűnnek Aradban s így Arad nem tartozik azon várispánságok közé, melyekben csak IV. Béla idejében — a tatárjárás után — kapott nemességet a várkatonák egy osztálya; vezérelve, hogy a nádori vagy megyei közgyűlések rendesen megyei joggyakorlatot bizonyítnak. Aradban több ily közgyűlésről tudunk. De a várispánságnak is vannak bizonyságai. Ilyen a várjog, a várispánság hadi tisztsége s a várkötelék alól való fölmentés. Az első kettőre már II. Endre idejéből vannak adataink Aradmegyéből, melyet tehát e criteriumok alapján csak várispánságnak tarthatnánk. A megye és várispánság fogalma azonban — teljes szabatossággal — még Botka nyomozásai után sincs megállapítva s még ma is jobbadán általános az a nézet, hogy a két fogalom fedte egymást. — [3]) Fábián (Aradm. I. 71.) azt mondja, azért nem állhatott Világosvára a magyarok bejöttekor, mert különben e fenséges helyről s nem az alacsony Zarándról nevezték volna el a megyét. Világosvárról azonban — Botka szerént (Századok, 1871. — 307. l.) — csakugyan elneveztek egy comitatust, de mindjárt siet is figyelmeztetni, hogy alárendelt minőségű testűleteknek is jutott comitatus czím. A világosvári példáúl, mint a hatvani, csak birtok-kerűlet volt. »Mennyi alkalom — úgymond — a tévedésre, ha a comitatus szónak, mely oly elasticus értelművé vált, mindig csak egy jelentést tulajdonítunk.« Botka a világosvári comitatust illetőleg a Codex Patriusra (III. 32.) hívatkozik; ott azonban s a többi kötetben szó sincs róla s máshol sem akadtam nyomára. Ily körűlmények közt nem tudhatom, nem a győri Világosvárt illették-e e nevezettel; mert hogy Botka, ha hibásan is, positiv adatot idéz, arra elég biz-

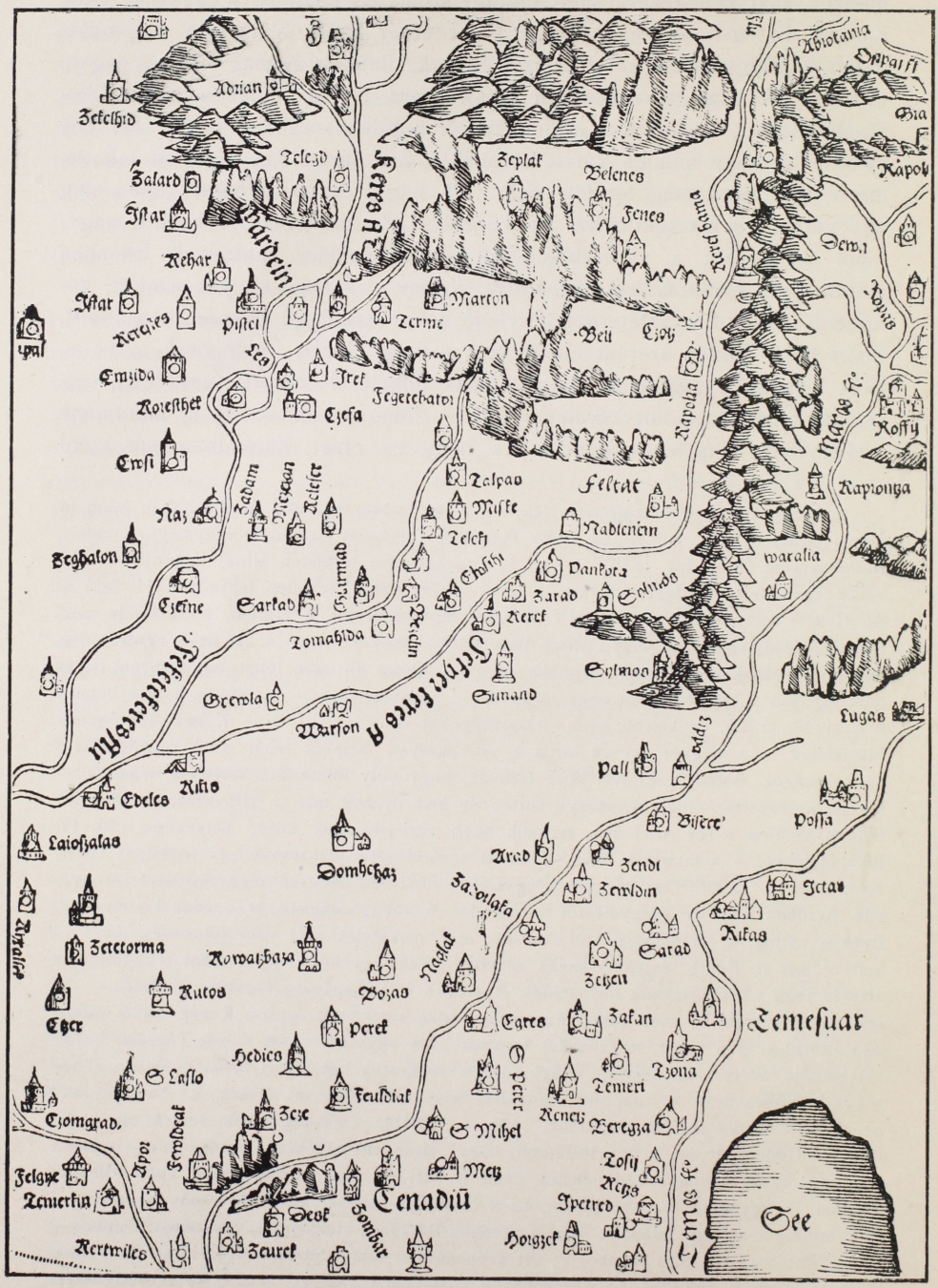

Aradvármegye a legrégibb (1528. évi) magyar térképen.

István foganatosította, bizonyítja, hogy Zarándban is volt Szentkirály nevű falu, melyet a szent király eredeti várkatonáiról neveztek így el[1]); úgy, mint talán az aradi Szabadfalut[2]).

Aradvármegyének az Árpádok korában egészen mások voltak a *határai*, mint manap[3]). Éjszakon, körűlbelűl a Rossia-patak forrásától (a Vurvu Codrovasitól, Cucuiedutól és Omegától) kezdve a Maros és Fejér-Körös vízválasztója képezte a határt nyugatfelé egészen a Kalodva-patak eredetéig. Ezen Hegyes-Drócsa-hegység déli lejtője századokon át Aradhoz, az éjszaki Zarándhoz tartozott. A mai Korcsmahegytől, melynek déli aljában ered a Kalodva-patak, a *hidegkúti* völgy baloldalán haladt a határ. E völgy Siritől (a mai Világostól) délre ért a síkságra s itt más, a hegyről lefutó vizekkel együtt meglehetősen mocsarassá tevén a vidéket, a Szárazérbe folyt le[4]).

Siritől kissé délnyugati irányban, a mai földvári puszta délkeleti részéig, Görcsönyig vannak ugyan kiszáradt erek; ezeknek összefüggését azonban nem lehet kinyomozni[5]). Panádtól éjszakra (a földvári és nagyszentpáli puszta határán) a Tisza mellékvize, a Ménesi-hegyről eredő *Szárazér* volt a határ Zimánd-Bánkútig, honnan azonban délnyugatnak kanyarodva, Gájnál három kilométerre megközelítette a (régi) Marost. Zimánd, Ötvenablaka (Ötvenes), Két-Soprony (Sofronya) és Szent-Pál közt tehát nem volt természetes határa Aradnak és Zarándnak. Szent-Pál vidékén azonban délnyugatfelé ismét erek vezetnek, melyek a kis-szentpáli puszta legdélnyugatibb részén torkollanak a Szárazérbe. Ez ereket s torkolatuktól kezdve a Szárazeret követte a határ Jászpél, Baktornya (a mai Tornya)

tosíték az ő neve. Különben az arad-zarándi Világosvár a XV. századtól kezdve mintegy 100 faluból álló birtokkerűletet képezett s így méltán híhatták comitatusnak. (V. ö. Századok, 1870., 516., 1871. 298. és 307. l.)

[1]) E várkatonákat utóbb a szentkirály fiainak vagy szabadjainak hítták. (Váradi Regestrum, 147., 304., 360. §§.) — [2]) Így nevezik már 1440-ben. Dl. 13597. A Marostól délre feküdt. A mai Szabadhelyet még 1787. is Szombathelynek hítták. (Aradm. jegyzőkönyve, 1787., 1269. sz.) Ez tehát másik. — [3]) Aradvármegye e könyvhöz mellékelt középkori térképe félezredév adatait dolgozván föl, a benne jelzett határok időnkint némi módosítást szenvedtek. A régi Arad helységeit, melyek alapján e térképet készítettem, külön fejezetben tárgyalom. A 62. lapon levő 1528. évi térképet irodalomtört. érdeke miatt csatolom. Nagy elösmerést érdemel *Karácsonyi*, ki »Az orodi főesperesség és Orodmegye hajdani határai« című értekezésében (Tört. Ért. 1882. 149—171.) és *Csánki* Dezső, ki »Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában« (I., 757—782.) című nagy művében — amaz a XIV., emez a XV. századra nézve — nagy biztonsággal jelölték ki a vármegye határait. A mit *Pesty* Frigyes (Eltűnt vármegyék, I. 18—49.) mond a régi Arad terűletéről, sok tekintetben helyre kell igazítni. — [4]) V. ö. *Lóczy* jelentésével. Földtani Közlöny, XIV. (1884.) 199. l. — [5]) A világosi rétföldek éjszaknyugati része (az arad-világosi országút s a világos-kladova-földvári dűlőút találkozásánál) a tenger felett ép oly magasan (121 m.) fekszik, mint Új-Panád, a Szárazér balpartján. A jobbpart felé levő vidék némileg mélyebben fekszik a baloldalinál s igy fel is vehette a Világosfelől jövő erek némely részét.

és Kinged mellett Sziondig, honnan, a mai pécskai szőllődombok felől ismét erek nyíltak a Szárazérbe. Ezek, Kingedtől délre, már Arad nyugati mesgyéjét alkották. Szent-Páltól Kinged közelében le a mai Pécska nyugati részéig Csanádvármegye volt Arad szomszédja. Innen a mai Német-Szent-Péterig a Maros és a belőle Papi (a mai Poppin-erdő) átellenében kiszakadó Harangod kanyarúlatait követte az arad-csanádi határ.

Német-Szent-Pétertől délkeletfelé Monostorig csak kisebb völgyek mentén találkozott Arad és Csanád. Monostortól délkeletre a rét s a vingai szőllődombokról jövő völgy már Temesvármegyétől különítette el Aradot. A szécsényi erdőtől odáig, hol a Beregszó fölveszi a Nádasd felől jövő patakot, nem volt természetes választó-vonal. Innen azonban (Piskitől, a mai Bruckenautól éjszakkeletre) mindenütt ez utóbbinak jobbpartjáig ért Aradmegye. E patak forrása volt az ősmegye legdélkeletibb pontja. Onnan éjszakra Solymoson át, az ott a Marosba omló solymosi patak mentén érte el az ősmegye keleti határa a Hegyes-Drócsát, úgy, hogy az első Árpádok idejében az innen keletre Erdélyig vonuló hegyvidékre aligha terjedett ki a megyei élet. Az Árpádok uralkodásának végefelé azonban már bizonyosan kiterjedett. Ekkor a határ a nádasdi patak forrásától (a Torkosától) keletnek a hodosi határhegyen, az Obbin, Puerin, Barrán és Grüdán át a Lunkaságig, illetőleg a Bege (Béga) folyóig ért s Arad, a Barra-oromtól kezdve, Krassómegyével jutott szomszédságba. Onnan, hol a Bege a lapusnyiki patakot fölveszi, egészen a Bunya-torkolatáig a Bege, majd maga a Bunya-patak lett a határ, egészen ennek forrásáig. Bunyától s illetőleg az Istvándombtól (Dimpu lui Stefan) kezdve a Nagyhegyen (Deauli Mare), a marzsinai réten (Margina Ritului), Grumanon, Tudoron, Maguriczán és Pestesen át egészen az erről fakadó Pestes-patak forrásáig mindenütt a Maros és Bege vízválasztója volt a határ Arad és Krassó közt. Keleten Hunyadvármegyével érintkezett a Dragoitól éjszakra az Almásnak a Marosba-ömléséig, majd a Marosnak s a Rossiai-pataknak összefolyásáig és föl egészen a már említett Rossiai-patak forrásáig, hol Arad, Hunyad és Zaránd összeszögellett.

Ehhez képest az ősmegye[1]) *feküdt* a Ferrótól számított kel. hossz. 38°44′—39°23′30″-e s az é. szél. 45°54′30″—46°18′-e alatt; az Árpádkor vége felé pedig már a kel. hossz. 38°44′—40°5′30″-e s az é. szél. 45°48′30″—46°18′-e jelölte a vármegye legszélsőbb határait. Az ősmegye *terjedelme* mintegy 20·5□ myriaméter volt, melyhez keletfelé (Lippától keletre) még közel 20□ myr. járult[2]), úgy, hogy az Árpádkorszak végén Aradvármegye területét 45·5□ myriaméterre becsűlhetjük[3]). A mai Aradnak tehát csak 75%-át, vagyis háromnegyedét tette (kezdetben alig felét).

[1]) Értve alatta az aradi főesperességet. — [2]) Pontosabban 19·38□ myr. — [3]) E számítás csak az *átlagos* területre vonatkozik, mert időközben a határok kisebb-nagyobb változásokat szenvedtek. E számok is csak megközelítő természetűek.

Az Árpádkorszak végén az országnak egyhetvened részét foglalta magában (most $^1/_{53}$-át teszi); s így, ha csakugyan 72 vármegyére volt felosztva az ország, a szabályos nagyságú vármegyék közé tartozott[1]).

Határai gyakran, de nem lényegesen változtak a középkorban[2]).

A vármegyét az Árpádok és a vegyesházbeliek korában *Orodnak nevezték;* így találjuk írva minden régi oklevélben. Az Arad-név csak a XIV. és XV. században kezd feltünedezni[3]).

Egyetlen adatot sem találunk a középkorból, mely azt bizonyítaná, hogy Aradmegye a maga *gyűléseit* máshol tartotta volna, mint Aradon

[1]) A vármegyéknek állítólag *Verbőczy* által készített jegyzékében, mely 72 nevet sorol fel, Arad sem hiányzik, kivéve a Tripartitum és Corpus Juris 1696., 1740., 1751., 1822. és 1844. évi kiadásait. — 41 vármegyéről szól, köztük Aradról is, a Pécsett 1416-ban tartott országgyűlés; a felsőmagyarországi vármegyéket — mint a rendek maguk írták — névszerént nem ösmerték. *(Fejér,* Cod. Dipl. X., VIII., 568.) — 1435-ben Zsigmond 58 vármegyét utasított — köztük Aradot is — a honvédelmi rendszer tárgyában. (*Pesty,* Eltűnt vármegyék, I. 20.); *Bonfini* (Hist., I. decas, 1. könyv) 56 vármegyét sorol fel. *Falco* János, Miksa trónkövetelő titkára, 62 vármegyéből csak 46-ot tudott megnevezni; köztük Aradot is. *(Pesty,* id. h., I. 34.) Az 1505. évi országgyűlésen képviselt 53 vármegye közt Arad is ott volt. *(Jászay,* A magyar nemzet napjai, 156.) Izabella királyné 1542. évi adórovása szerént az országnak 62 vármegyéje van; az egyik Arad *(Pesty,* I. 25.). *Heltai* 1571-ben a Hármaskönyvhöz írt bevezetésében 53, krónikájában pedig, melyet 1575-ben adott ki, 66 vármegyét sorolt fel; amott 46., emitt 37. helyen Aradot. Szenczi *Molnár* Albert szótárában (1644.) 74 vármegyéről tud; Arad a 62-ik (Zebernek és Szaránd közt!). — [2]) Nagyon téved *Pesty,* midőn (id. h.) azt hiszi, hogy »a most kicsiny Csanád egykor a majd Zarándhoz, majd Aradhoz tartozó Világosvárát is magában foglalta.« (Alkalmasint Felgedus nevét magyarázta Fulgidusra s így értette ezt, mint több elődje, Világosra. Gedus azonban romjaiban ma is megvan Pécskától délnyugatra, csanádi területen.) Még feltűnőbb az az állítása, hogy »a ma Torontálban fekvő Deszk falu a Maros balpartján különféle időben majd Arad-, majd Csanád-, sőt 1510-ben Csongrádmegyéhez is tartozott. Ez a Deszk — úgymond (I. 40.) — annyiból is nevezetes, hogy ez volt Aradvármegyének legnyugatibb pontja, akkor t. i., midőn Aradvármegyének területe jó mélyen, a Maros balparti vidék térségeibe benyúlt. Miután Aradmegye a mai krassómegyei részeket Facsettől a Marosig is magában foglalta, valóban különös földrajzi configurationak volt példánya.« Azonban szó sincs ilyen szörnyalakról. Deszket 1465—1520-ig mindig mint aradmegyei promontoriumot említi 21 előttem ösmeretes oklevél, melyek szerént Aradtól éjszakkeletre a Maros közelében feküdt. *Mercator* térképén (Atlas sive cosmographicae meditationes. Amsterdam, 1606.) és *Kreckwitz*nél (Richtige Beschreibung des Königr. Ungarn. Frankfurt, 1686.) a Tiszáig terjed az Orodiensis comitatus; *Valck*nál (Le Royaume de Hongrie) az Érmelléktől a Dunáig van kijelölve, a nagyon elterjedt *De Wit*-féle földleírásban pedig (Amsterdam) a »Regnum Hungariae« felíratú térképen a Sebes-Köröstől délre a Marosig — Nagyváraddal és Gyulával együtt — minden terület »Comitatus Orodiensis.« Hát még ha utánamondanók Pestynek azon egyik megfoghatatlan tévedését, hogy a tordai Egyházfalva is ide tartozott, mert — az aradi káptalané volt! Ekként az Aranyos, Sebes-Körös, Tisza és Bege közt mintegy 240□ myr. terjedelmű földet érthetnénk Arad alatt. — [3]) Már 1358-ban Aradot ír Márk krónikája (1867. évi kiadás, XCII—XCIII. l.). 1455-ben Aradmegyét említi *Thelegdy* Miklós. (Dl. 322.) Maga a Corpus Juris csak 1779-en túl ír Aradot Orod helyett. De ezen hangváltozás más vidékeken is tapasztalható. A bihari Orod 1452-ben Arad néven szerepel. (Dl. 14563), tehát egyszerre két alakban is. Orodban úgy, mint Horommegyében

(Orodon); de többet találunk arról, hogy Aradmegyén kívül más szomszédmegyék is tartottak ott gyűléseket[1]). Jelen kellett lennie a megye ispánjának (comesének), a várispánnak (ki mint várnagy szerepelt), a vár hadnagyának, a fő- és alhíradóknak, századosoknak, tizedeseknek; rendszerént a comes meghívására gyűltek ott össze az egyházi és világi főurak, a köznemesek, a várkatonák, várőrök, udvarnokok s a várnép (castrenses). Az ős megyeiélet e tényezői közől többnek nevét ismerjük a XIII. századbeli Aradmegyéből is. E megye-gyűléseken már az Árpádok idejében szigorúan láttak törvényt; s Aradon magát a *tüzesvasítéletet* is alkalmazták a székhelyen levő prépostság templomában, hová a szomszéd megyék perlekedőit is utasították.

Aradmegyének Arad (Orod), Zarándnak Zaránd vára képezte középpontját.

II. vagy vak Béla nyitja meg azon királyok sorát, kik az *aradi vár jószágait*, a honvédelem rovására, elajándékozgatták. Ő alapította az aradi prépostságot és káptalant 1135. táján[2]). Könyvalakban kiadott kiváltságlevele fölsorolta azon szállásokat, melyeket a káptalannak az aradi várban adott (mansiones in castro Orodiensi), valamint a falvakat, melyek közől azonban csupán néhánynak neve maradt reánk.

A várban eredetileg csak a templom és a káptalanház részére ajándékozott telket a király. E templom a várban feküdt, a *mai Aradvárosában*, a város legdélkeletibb sarkában levő Óvártéren[3]).

(Századok, 1874. — 21.) csak a török hódítás idejében kezdett uralkodni a nyiltabb *a* hang. E sajátságos körülmény megvilágítása Aradmegye régi ethnographiájának körébe tartozik. A szó etymologiája *Földes* Jánostól (Lakatos, Arad tört. I. 9—15.)

[1]) Ezeknek alakjáról és módjáról l. *Botka* tanulmányát (Századok, 1870. — 513—514.) s alább e könyvben. — [2]) *Zsigmond* királynak egy 1399. (Tört. Adattár, II. 256. Ösmerte már ifj. *Vásárhelyi* János is. L. Kézírások Félíven, V. 65., az aradi lyceum Vásárhelyi-könyvtárában) és a csanádi káptalannak egy 1405. évi oklevelében (Dl. 31121.) csak néhány pont van fölvéve II. Béla privilegialis leveléből. — [3]) E kérdéssel alább a városok leírásában bővebben foglalkozom.

VI. A KERESZTÉNYSÉG MEGALAPÍTÁSA.

Az őshit nyomai. Görögkeleti kereszténység. Szent Gellért. Az aradi, zsomboly-pankotai és köleséri főesperesség. Az első plébániák és apátságok. Az aradi prépostság.

A vármegye, mint intézmény, európai értelemben vett állam tagjává tette Aradot és Zarándot. Igazán európai szellem azonban ott is csak a kereszténység fölvételétől fogva terjedezhetett.

A XI. század elejéig e téren nincsen nyoma Krisztus hitének. A délfelé a Szárazérig uralkodó Marótot a könyvhagyomány többnejűnek s így, ha nem pogánynak, mohamedánnak tartja. A Szárazértől délre Glád, majd Ajtony volt az úr, ki csak 1019 után vette föl a kereszténységet, akkor is görög módon. Amott Zarándnak, emitt Ajtonynak magyar kormánya alatt körűlbelűl szent István koráig virágozhatott az őshit.

Terem isten nevét gyanítjuk Terimtelek aradi falu (1256), nevében[1]; Tündér Ilona nevével egy tőből származtatják Iltyó nevét[2]. Táltosgyermekekben helyenként még mostan is hisz a nép[3]. Arad közelében Bálványos falu állott[4], mely kétségtelenűl valamely kőbálványtól vette nevét[5]; 1396-ban Kereki közelében említik a Pogányeret, Gelvács vidékén a Fejér-Körös révénél 1438-ban az esküdtfát[6]; Barrán (hajdan Aradban) ma is mutogatják a Sárkánytavat, melynek feneketlen mélységéből a sárkányt, a sötétség királyát, csak éjféltájban idézhetik föl a kuruzsló banyák[7]. Ma is szólnak még a regék olyan várakról, melyeket tündérek építettek.

Pécskán, melynek lakói különböző vidékről való magyarok, palóczok s elmagyarosodott tótok, fennmaradt még a *haláltáncz* pogányszokása. Ha t. i. legényt, vagy hajadont temetnek, megtartják a lakodalmát; zene mellett indúlnak el a halottas házból, temetés után a temető kapujában ráhúzatják

[1]) *Árpádk.* új okm. VII. 429. — [2]) *Ipolyi,* Magyar Mythologia, 90. »Kétségtelen eredetű tündéri nevünk — úgymond — Ilona; a nevet még a dús értelmű *il* gyöki származékaink: illat=odor amoenus, illik=decens, decor; illan=fuga clandestina akár a tündéri bájt, akár fényt vagy eltűnést értve, magyarázhatnák. Helyneveink is, mint Iltyó Aradban« stb. Iltyó-tó Aradban már 1337 előtt a Csanád-nemzetségé volt. — [3]) Ilyennek tartottak egy Almás-Kamaráson 1882. július 6-án született nyomorék fiút is. — [4]) 1388-ból említi *Lakatos,* Arad, I. 32. 1607-ből Fábián, I. 64. — [5]) *Jerney,* Keleti utazás, I. 101—6. — [6]) *Haan-Zsilinszky,* Békésm. okl. 44. — [7]) Történ. Adattár, II. 371.

a Rákóczit, melynek hangjai mellett ugrálnak; azután zeneszóval mennek vissza a halottas házhoz, hol esznek, isznak, tánczolnak; szóval lakodalmaznak[1]). A temetésnek egyik pogánymódja, a *halott égetése*, még később is divatozott Aradban; 1498-ban a sződi várnagy egy elfogott jobbágyot máglyán hamvasztatott el. A lótej használatának emlékét látszik megörökíteni a pécskai bethlehemesek tréfája:

«Ösmered-e pajtás azt a fejér vak lovat,
A kitől gyűjtöttünk hatvan akó vajat?«[2])

A javas asszonyok, a magyar mythologiának is állandó alakjai, még koránsem vesztek ki s épen a magyaroknál örvendenek legnagyobb tekintélynek[3]). Kenéssel, ráolvasással, ráimádkozással, kuruzslással ügyekeznek segítni a betegen. Mindezek ma keresztény jellegűek, de lehetetlen föl nem találni bennök a pogánykorbeli vonatkozásokat[4]). Boszorkánypereket nem ösmerek ugyan Aradmegyéből, de boszorkányokban hisz a nép ma is. Szent-György napján, főkép az Erdőháton, vadrózsaszálat tesznek az ablakba, a pajta és az istálló ajtajába, hogy a boszorkányokat, a rosz szellemeket elűzzék[5]).

Magyar beköltözők s a benn talált népségek mikor fordúltak az egy Istenhez, teljes biztossággal nem lehet megmondani. A kereszténység megalapítása mindenesetre szent István korába esik. 1019 után — mint ösmeretes — a Szárazértől délre eső vidéken parancsoló Ajtony Bodonyba (Viddinbe) utazott s megfogadta a görög császárnak, hogy népével együtt megkeresztelkedik, befogadja a hithirdetőket, ha a császár megsegíti szent István ellen. Ő-maga föl is vette Krisztus hitét s görögkeleti szerzetesekkel tért vissza hazájába. Marosvártt, ma is ösmert helyen, templomot építtetett számukra; ennél többet azonban sohasem tett a kereszténység terjesztésére. Régi hitét, hét feleségét megtartotta s nem tapasztalván a császár pártfogását, az új hittel sem törődött[6]).

A büszke nemzetségfőt tíz év mulva alázta meg a király. Vezére Csanád, ki azelőtt Ajtonynak főembere volt s maga is csak nem régen tért át a kereszténységre, megverte és megölte Ajtonyt s hadaival nemzetségének egész területét elárasztotta. A vidék apostola szent Gellért lett. Tíz szerzetest vitt magával, kik közől heten jól beszéltek magyarúl. Marosvártt, vagy — mint utóbb nevezték — Csanádon róm. kath. templom épült, a görögkeleti szerzeteseket pedig Oroszlánosra (Torontálba) telepí-

[1]) *Kálmány*, Koszorúk az alföld vad virágaiból. II. 225—6. V. ö. *Ipolyi*, Magyar Mythologia, 561. De e szokást alkalmasint magával hozta a pécskai ember, ki most is a Sári-vizét, Tiszát emlegeti dalaiban. — [2]) *Kálmány*, I. 16. — [3]) *Parecz*, Aradm. 26. — [4]) Aradmegye babonáit főkép *Varga* János tanúlmányozta, ki a nép számára igen becses művet írt »Babonák könyve« czím alatt (Arad, 1877. — k8 r. 208 l.), mely jutalmat nyert az orvosok és természetvizsgálók nagygyűlése részéről. — [5]) *Alexi*, A román nép boszorkányairól. (Arad és Vid. 1884. szept. 3.) — [6]) *Karácsonyi*, Szent Gellért, 88—9.

tették át. De nem Aradra, mint sokáig hitték[1]; mert itt sohasem volt görögkeleti szerzet, mint a hogy soha nem tartozott Aradmegye a váradi — állítólag a XIII. században megszűnt — görögkeleti püspökséghez. Ily püspökség fölállítása szóba sem jött 1204-ig[2].

A nép, comeseinek vezetése alatt[3], tömegesen tódúlt Csanádra s a kis templom körűl napokig türelmesen várt, míg a keresztelésben sor kerűl reá. A hét magyar pap egész nap hitoktatással, szentbeszéddel, maga Gellért püspök pedig kereszteléssel volt elfoglalva; ez utóbbit még ős-keresztény módon, víz alá való merítéssel eszközölték. A betonnal bevont és Csanádon újabban ismét föltárt ős keresztelő-medencze az aradi kereszténységnek is legősibb, legszentebb emléke. Szent János ünnepén ismét nagy sokaság jelent meg Csanádon s a mise után száz férfiú járúlt a püspökhöz azon kérelemmel, hogy mivel ők egyházakat akarnának építeni, jöjjön közéjök s jelölje ki azok helyét.

A püspök el is ment. Előtte járt a magyarúl tudó hét szerzetes, térítve s megkeresztelve a sátortáborok, szállások pogány magyarjait; maga a püspök pedig személyesen mutatta ki az építendő templom telkét. Az ő apostoli működésére emlékeztet Giroltfalva és Geroldháza Aradmegyében a Maros mentén, melyek még a XIV. században is mint derék plébániák hirdették Arad népének a szent püspök nevé[4]) és emléke iránt érzett tiszteletét. Már első útjában megtérítette a csanádi püspökmegye s vele Arad népének legnagyobb részét[5]), miért is hét főesperességre osztotta fel az egész egyházmegyét, s minden főesperesség élére egy-egy magyarúl tudó szerzetest állított. Őt kell tehát az aradi főesperesség megalkotójának tekintenünk s azon apostoli férfiúnak, ki e vidéken a hitéletet szervezte[6]).

A monostorok és egyházak alapításánál ketségkívűl felhasználták a legyőzött pártvezér vagyonát is, melyet a szent király nagylelkűsége különben jobbadán Ajtony ivadékai kezében hagyott. A mint Zalában is épen a pogányság érdekeiért harczoló Koppány nevét viselte egy apátság[7]), úgy

[1]) A legenda Strasius helynevét először *Pray* (Specimen hierarchiae Hung. II. 287.) »javította« Arasinusra, illetőleg Aradinusra. Őt követte *Katona* (Hist. Crit. I. 134.), *Cornides* (Vindiciae anonymi, 253), *Budai* (Polg. Lex. I. 498.), *Knauz* (Encycl. III. 657.) és *Jászai* (A magyar nemzet napjai az aranybulláig, 243.) Ez ellen l. *Karácsonyi:* Aradi prépostság. (Emlékkönyv, 81—2. l.). *Fessler* (Gesch. v. Ungarn, II. 35.) és *Balics* (id. m. II. 1., 106.) még 1136. táján is úgy beszél Aradról, mint melyet »jól megszállottak« a göröghitűek. De ha Ajtony az egész nagy terűleten csak egy görögkel. monostort alapíthatott s ha csaknem azonnal róm. kath. irányban folyt tovább a térítés, mikor gyökerezhetett volna meg itt az óhit? — [2]) *Siaguna* ellen Századok, 1878. — 734—5. és 1879. — 727—8. l. — [3]) A legenda *Batthyány*nál, Sancti Gerardi scripta et acta, 327. — [4]) Gellért, Gerhard, Gerold, Girold, Gyirót egyazon jelentésű. — [5]) *Batthyány*, 329., 346. — [6]) A legrégibb hét főesperesség a székesegyházi, marosontúli, aradi, temesi, kevei (torontáli), krassai és sebesi. A magyarúl tudó hét szerzetes neve: Krátó, Tázló, Albert, Konrád, Fülöp, Henrik, István. E hét férfiú közt kell keresnünk Arad első főesperesét. — [7]) Koppanmonostor 1413-ból. Dl. 10078.

viselte Ajtonyét a mai Aradmegye nyugati határa közelében, Csanádmegyében egy monostor[1]). Ezen korra esnék a bulcsi apátság megalapítása is, mely a Bold. Szűz tiszteletére történt[2]).

A mai Aradmegye éjszaki részének egyházi ügyeit szintén szent István rendezte. A Tisza, a Körösök és a Maros közében nem alapított püspökséget, mert ott csak a Fejér-Körös mindkét partján, Zaránd síkságán laktak tömegesebben keresztények[3]). Szent István, egyházi kormányzat tekintetében, az egri püspökséghez osztotta be őket. Tizedszedés jogával ruházta fel az egri püspököt Zarándban s neki adta Zsombolyt a Zsombolyhegyével, Pecsért s a Fejér-Körös vidékén Nevegyet vagy Nyüvedet[4]). Az első sorban nevezett *Zsomboly*[5]) főesperesség székhelye volt s főespe-

[1]) Achtunmonostor 1355-ből. Dl. 4643. — [2]) Tört. Adattár, II. 34. Dl. 29735. Az oklevelek azonban csak 1225-től említik. — [3]) *Bunyitay,* A váradi püspökség tört. I. 22—23. l. — [4]) Az 1261. évi oklevél *(Fejér,* Cod. Dipl. IV. 3., 40.), melyben IV. Béla megerősíti az egri püspökség kiváltságait, nyiltan említi, hogy mindezt szent István ajándékozta oda. — [5]) Nevét sokfélekép írják. 1241-ben Zombor *(Fejér,* IV. 2., 26.), 1255. Sumbun (*Árpádk.* új okm. VII. 407.), Sumbur *(Fejér,* IV. 2., 396.), 1261. Sombol (u. ő. IV. 3., 40.), 1278. Zsumbur (U. o. V. 2., 403.), 1291. Sumbul (*Századok,* 1883. — 589.) stb. Tehát már csak az Árpádkorszakban is rendkívül sok eltéréssel írták, pedig kétségkívül mind egy helyre, mert az egri káptalan ugyanazon főesperességére vonatkozik. Én azt hiszem, egészben véve Zsomboly a helyes kiejtés. Így írják 1261., 1291., 1302. *(Századok,* 1883. — 589.), Egyházassombolynak 1477-ben (Dl. 17902.). Sombol 1518-ban (Dl. 30279.) 1559-ben (Orsz. lt. NRA. fasc. 1763. nro 43.), 1561. (a Földváry-féle összeírásban), 1564-ben (Századok, id. h. 592.), 1650-ben (NRA. fasc. 1862. nro 47.), 1651. (Orsz. lt. XXV. Lib. Reg. 330—2. l.). Némelyek szerént a mai Simánd területén feküdt (Századok, id. h. 592.), *Csánki* szerént (Magyarorsz. tört. földr. I. 749.) a megye ény-i vidékén, de mindenesetre a Borosmegyer, Pankota és Világos közti vidéken, mert mindig e tájon említik az oklevelek. A P. *Willius*-féle XVI. századbeli (Danubius fluminum Europaeorum princeps) térképen (Lanfranconi Enea gyűjteményében) »Aradt« és »Czur« között Chalyatól (Csála) délnyugatra Zarándmegyében közvetlenül a Maros mellett van egy Zombor. (Szerénte Csála és Pereg is Zarándban feküdt s a megye e két hely, illetőleg Csúr és Zombor közt, délnyugatfelé a Marosig terjedt). *Sambucus* térképén (Ungariae loca praecipua recens emendata, 1579., u. a. gyűjteményben) Világoszuertól (Világosvártól) és Simándtól délnyugatra, szintén a Maros mellett Scharadaliában (Saradaljában van Zombor. *Mercator* (Cosmographia, 1606), bár részletesebb, nem tünteti föl s a XVII. századbeli térképeken — Aradban — már egyáltalán nem találom, kivéve *de Wit* híres atlaszát (Regnum Hungariae, u. a. becses gyűjteményben), hol Orodmegyében, Csúr és Csála, illetőleg Csanád és Arad közt épen a Maros mellett van bejegyezve. Ebből is látszik, hogy nem vették egynek a mai Kis-Zomborral. Én azt hiszem, hogy Zsombolyt Galsa és Muszka határában kell keresni; ott van a *Zsimboja* nevű, mintegy 420 hektár terűletű rét, *(Vályi,* Magyarorsz. leírása, II. 11. l. és *Fábián,* Aradm. leír. kézíratban, II. 102.), mely egyrészt a világosi határban levő Vonta nevű dűlőből, másrészt pedig a muszkai szőllőhegyekről lejövő patakokból kap vizet. Magyarát, Muszka, Pankota és a Kis-Úri-hegy közt egy határrészt a magyarok most is Sombolynak neveznek. Muszka délkeleti részén, egy dombon, mely két mély völgy összefolyása fölött fekszik, a múlt század végén sánczokkal körített épűletromok fölé emelték a Buday-, most gr. Wenckheim-féle borházat. Ennek mintegy 30 m. hosszú s 10 m. széles, faragatlan terméskőből elég magas boltozattal épített száraz és igen hideg pinczéjét készen találták s most is

resei az egri káptalan tagjai egészen 1337-ig, mely időtől kezdve *pankotai* főespereseknek nevezték őket. Ezen zsombolyi, majd pankotai főesperesség területe és hatósága majdnem az egész Zarándmegyét (a mostani Aradnak éjszaki nagyobb részét) magában foglalta[1]).

A vallásosság erősebb alapokon állt a csanádi egyházmegyében, hol szent Gellért, majd — ennek vértanú-halála után — *Mór* püspök a pogányság hullámzásai közt is bölcsen kormányozta szent Péter hajóját. Péter, Aba Sámuel és I. Endre idejében (1041—1046.) ugyan jelentékeny politikai elhatározások indúltak ki Csanádról s képzelhetetlen, hogy ennek közvetlen szomszédja, Arad nem érdeklődött volna a nemzet nagy törekvései iránt; másrészt azonban semmi nyoma, hogy itt egy perczre is megingott volna a hitben való állhatatosság.

Más viszonyok voltak a Szárazértől éjszakra.

Zerénd fiának, Kupa vagy Koppány somogyi vezérnek nagy rokonsága volt ama tájon. A család emlékét ma is őrzi Csanádban, Arad határán Kupa, magában Aradban — a régi Zarándban — Zaránd s a két Zerind. Rokonai éltek e tájon Gyulának, Erdély föllázítójának s Abának, kit, mivel kereszténynyé lenni nem akart, szent István elevenen temette-

használják. Az épületet igen mély (ma is 4 méteres) árok körítette, mely egyhelyütt oly közel jut a pinczéhez, hogy mellette csak bajosan haladhat el egy kocsi. A nép az egészet egy régi zárda romjainak tartja. Ilyen zárdáról azonban sehol sincs emlékezet. Én azt hiszem, hogy itt a zsombolyi főesperesség temploma s épülete állott; itt lakott az Egerben tartózkodó főesperes helyettese s e pinczében gyűjtötték össze az egri püspököt illető bortizedet. Magát a hegyet alkalmasint Zsombolyhegynek nevezték, mint ezt az 1261. évi említett oklevél is mondja s ennek aljában (a mostani Zsimboja-mocsár szélén, közvetlenül Galsa és Muszka közt) feküdt maga Zsomboly helység. Hogy idébb éjszaknyugaton — Simánd felé — nem feküdhetett, mint mások gyanítják, az oláhok által kissé eltorzított helyneven kívül az is bizonyítja, hogy hegy mellett épült, míg Simánd síkon áll, hacsak a közepén levő s őskori telep gyanánt ösmeretes Kúnhalmot nem veszszük hegynek.

[1]) L. *Kandra* Kabos: A zarándvármegyei főesperesség. (Századok, 1883. — 586—592. l.); *Balássy* Ferencz: Válasz Kandra Kabosnak a sombolyi főesperesség kérdésében. (U. o. 1884., 543—550.) Nagy elmeéllel vitatja, hogy volt egy külön Szerencsvármegye, melynek területével összeesett a zombori főesperesség s melyet csak azután szüntettek meg, midőn Szerencsvármegyét tényleg Zemplénhez csatolták. *Kandra* ekkor fölvetette azt a kérdést: »Volt-e Szerencsvármegye?« (Századok, 1885. — 241—251. és 326—344. l.) s azon eredményre jutott, hogy »Szerencsmegye és a vélt zombori főesperesség közt távolról sincs kiterjedési azonosság s így Zombor terminologiája helytelen, Szerencs-területe meg nyomtalan.« (344. l.) Képtelenségnek tartja, hogy a zempléni területen két főesperesség állhatott volna fel, első czikkének tételeit tehát továbbra is vallja. Magának a pankotai főesperességnek területéről kitűnően értekezett *Balássy* Ferencz. (Egri Egyházmegyei Közlöny, 1875., 15—19. sz.) A Balássy és Kandra közt folyt érdekes vita előtt is nagyon elterjedt az a vélemény Aradban, hogy a pankotai apátság romjait a világosi vár közelében, a régi Kálvária-hegyen kell keresni. Az apátsági templom romjait azonban azóta felfedezték Pankotán s így a régibb főesperesi templomot kell érteni e távolibb vidék temploma alatt. Lényeges benne épen az, hogy egy pankotai egyh. institutiót Pankotán *kívül* keres a néphit s így a főesperességi székhely vándorlásának halvány emlékét mégis megőrizte.

tett el; a szent király halála után pedig a szomszéd Bihar területén Vata és Kórógyi állottak a kereszténységellenes mozgalmak élén. Csak 1047 után következhettek nyugalmasabb idők, midőn Béla herczeg a Tiszavidék ura lett. Ő és fiai (Géza, László, Lambert) gyökereztették meg ott Krisztus hitét s e vidéken fejlődött a magyar keresztény erények mintaképévé László.

A Tiszántúl a Szárazérig, a zástyi apátságot kivéve[1]), a XI. század első nyolcz évtizedében nem találunk egyházi alkotásokat. Ezeknek sorát szent László nyitotta meg. Ő alapította a váradi prépostságot s ő fejlesztette azt püspökséggé[2]). E tette közvetlenül érdekli a mai Aradmegyét, mert a püspökség számára Bihar- és Békésvármegyén kívül Zarándnak a Fejér-Körös jobbpartján levő részét is átengedte; úgy, hogy a zsombolyi főesperességet századokon át elválasztotta anyaegyházától, az egri püspökségtől, a váradi dioecesis. Zarándnak tehát a Szartos és a Fekete-Körös balpartjától délfelé a Fejér-Körösig terjedő mintegy 5□ myriameternyi része a váradi 6 főesperesség közől a legdélibbhez, t. i. a *kölesérihez* tartozott[3]). Ez alakításban két dolog tűnik fel. Az egyik, hogy az egy Zarándmegye tényleg két egyházmegye közt oszlott meg; s a másik, hogy a tizedet, némi csekély kivétellel, mégis csupán az egyik, t. i. az egri

[1]) *Zásty* holfekvésének kérdésével legtűzetesebben idáig *Foltin* János (A zásty-i apátság. Eger, 1883. — 8 r., 174 lap) foglalkozott s ő az 1067-ben alapított apátságot Szabolcsban, a mai Halász helyén kereste. Ugyanazon évben *Rácz* Károly is (Történ. Értes. 97—111. l.) fölvetette Zásty helyének kérdését. Legfőbb érve Foltinnal (11. l.) szemben, hogy Zásty, mint helynév, igenis előfordúl a Szentkláray »Száz év Délmagyarország történetéből« czimű munkájának 1723-ból és 1778-ból való térképén Aradmegyében, a Maros jobbpartján, Szentgyörgy, Mondorlak és Csolda közt a csicséri Háda-szigeten. *Pesty* Frigyes (u. o., 166. l.) ezt figyelemreméltónak ismerte el, de kijelentette, hogy névrokonságról is lehetvén szó, felette sokat — egyedűl e körülményre — nem lehet adni. S kiemeli, hogy az elősorolt püspöki jószágok mind Heves-, Borsod- és Újvármegyében terűltek el s így nincs jogunk azokat Aradban keresni; végre pedig, hogy a zástyi és bizerei apátságot egynek venni nem lehet. Egyébként a holfekvés kérdését eldöntetlennek tartotta. Erre *Foltin,* kimutatva Pestynek is azon tévedését, hogy egy Szajolra vonatkozó adatot Zástynál idéz és fölemlítve, hogy az apátság birtokai valóban legnagyobbrészt Szabolcsban feküdtek, hogy a helynevek vándoroltak s hogy a Zásty nevet tényleg Szabolcsban is ösmerték, állításait fenntartotta, (U. o., 1884., 25—28. l.), mint *Rácz* Károly is fenntartotta a magáéit. (Alföld, 1884. május 21.) Érveinek tarthatatlanságát, elég szenvedélyes hangon, *Karácsonyi* János mutatta ki. *(Tört. Adattár,* 128—133. l.) Szemére vetette, hogy neveket elferdített (pl. az 1723-i térkép Zcycher, vagyis Csicsér nevét Zástyérnak, Balát Csálának, Tekeres-Csigert Székeresnek, Bizerét Csicsérnek írta) s bizonyítgatta, hogy a csicséri szigeten Bizere állt. Ezek után Zásty történetére nem terjeszkedhettem ki. — [2]) *Bunyitay,* id. m. I. 29—35. — [3]) Az eredetileg 1374. táján keletkezett váradi chartularium Vadászt, Jenőt, Csubát politikailag Zarándmegyéhez, egyházilag azonban Váradhoz számítja. *(Batthyány,* Leges eccl. III. 233.) Ha 1467-ben Szintyét s az 1552. évi adókönyvekben a váradi káptalannak s püspöknek a Fejér-Körös jobb partján levő birtokait mégis Biharban sorolják föl (l. *Bunyitay,* id. m. III., 11.), ezt csak könnyebb kezelés kedvéért tették, mert a hiteles oklevelek egész sora tanúskodik arról, hogy különben mindig Zarándban feküdtek.

püspökség szedte[1]). Az első vármegyék alakításával, mint láttuk, a főesperesség megalkotása együttjárt; ha most szent László az egy Biharmegyét 3 s Békést 2 főesperességre oszthatta, s Bihar legdélibb és Zaránd legéjszakibb részéből még egy külön főesperességet hasíthatott ki, e körülmény mutatja, hogy a vezérnek itt már adott viszonyokkal kellett számolnia.

Szent István és szent László mindenesetre megszabta azon határokat, melyek közt a középkori Aradban és Zarándban az egyháznak működnie kellett. Az első templomok szokás szerént fából készültek s mint másutt, itt is gyakran megtörténhetett a XI. században, hogy a sátrakban tanyázó magyarok odahagyták templomaikat, vagy hogy azokat is magukkal költöztették. E korszakról nincsenek írott emlékeink s nincs egy plébániánk sem, melynek eredetét első királyaink koráig vihetnők fel. E küzdelmes kornak legrégibb meglevő tanúja talán az a bekarczolt kereszttel ékesített agyag talizmán, melyet — a mai Székudvar és Pél vidékén — nyakában hordott tulajdonosa[2]). Nem jutott-e eszébe az új jelvénynyel ellátott régi talizmán csókolgatása közben az elhagyott ősvallás? S megnyugodott-e benne olykönnyen, hogy míg maga agyagkeresztet hord, tizedet fizessen az aranykereszt viselőinek?[3])

Ez utóbbiak száma csakhamar gyarapodott Arad vidékén is. A XII. és XIII. századból már oklevelek szólnak apátságokról és prépostságokról s aránylag szűk terűleten számos nevezetes egyházi intézmény emlékét őrízték meg. Alapíttatásuk nemcsak a hitélet fejlődését, hanem a nagybirtokok terjedését, az urak áldozatkészségét is bizonyítják. Szent Gellért, ki oly apostoli módon buzgólkodott, hogy alkalmas papokat neveljen egyházmegyéje számára, Aradban is czélját érte. Az Árpádok idejében mintegy 30 plébánia tartozott az általa szervezett aradi főesperességhez[4]) s az egyszerű fatemplomok helyett több helyütt emlékszerű templomokba gyülekezhettek kereszteltjeinek ivadékai.

Aradmegye *legrégibb plébániája*, melyet, mint helységet, már a XII. század közepe táján említenek, *Mikelaka*[5]). Vele egyidőben van szó Vonuk, Novák, Gyarak (Gyorok), Hék, Ség, Csemperlaka, Milona, Abád, Bán pusztája, Ösztövérd, Hodosd és Geled (Gyelid) helységekről[6]) s kevésbbé megbízható alakban Zengő, Csuma, Csila és Tamási birtokokról; azonban egy oklevél sem bizonyítja, hogy az Árpádkorban külön lelkipásztorok működtek volna bennök.

[1]) *Bunyitay*, id. m. III. 11. l. — [2]) *Kis-Szabó* János ajándékából a békésm. muzeumé. — [3]) Pécskán a nagy sáncz közelében kövekkel kirakott s mintegy öt cm. hosszú, állítólag igen régi aranykeresztet talált *Hegyes* János. A kereszt elkallódván, koráról semmit sem mondhatunk; de fölemlítem, mint Arad egyetlen ilynemű leletét. — [4]) Ennyit említ az aradi főesperességben az 1333. évi pápai tizedjegyzék. (Monum. Vaticana, I. 1., 146.) — [5]) Itelaka vagy Mikelaka Vonukkal együtt az aradi prépostság örökös, tehát még az alapítótól adott jószága volt. *(Fábián*, I. 226. és Tört. Adattár, II. 138.) — [6]) Dl. 31121.

Az aradi főesperes talán kelleténél is többet tartózkodott Csanádon, a püspökség székhelyén, úgy, hogy csak időnkint látogatott el kerületébe. A kereszténységnek azonban biztosabb középpontjai is voltak itt már a XII. században is. Ilyen volt a Temesközben az *eperjesi apátság*, mely a mai temesi Féregyháza helyén állott. 1135. táján jószágait a Maros vidékén, Hék, Ség, Milona, Csemperlaka, Hodosd és Deszk vidékén említik[1]). 1233-ban még 3000 kősó évenkint való szállítására nyert jogot II. Endrétől. Az 1569. évi zsinat az ismeretlen apátságok közé sorolta. — Úgy látszik, a tatárjárás idején pusztult el, mint apátság; magát a falut azonban 1511. decz. 3. Eperjes-Fejéregyháza néven írják[2]). Benedekrendi apátság lehetett ép úgy, mint *Bulcs*, mely már közvetetlenül a Maros mellett feküdt s romjai a mai Bulcs mellett most is láthatók. Apátsága állítólag még szent István korában keletkezett; okleveles nyomai azonban csupán 1224-től vannak[3]).

A Marosnak az alföldre való érkezésénél csak a XII. század első felében keletkezett két olyan egyházi intézmény, mely körül a vidék kereszténysége tömörülhetett. Az egyik a boldogságos szűzről nevezett *bizerei* benczés apátság[4]) s a másik a szent Márton tiszteletére emelt *aradi* prépostság és társaskáptalan.

Bizere a mai Glogovácz területén feküdt[5]), a Maros mellett, melyen

[1]) Dl. 31121., a csanádi káptalannak vak Béla privilegiumát Zsigmond után átíró patens levelében, 1405. — Ugyanott szó van egy *Sode* apátról, kinek jószága Sápkerek és Sáp közt esett. Ez oklevél azonban, bár az aradi káptalan birtokairól s a Temes vizéről szól, a határjárásban dömösi és karasznai várat s ruthéneket említ, úgy, hogy szavait nem mertem a Maros-Temes közére vonatkoztatni. — [2]) Tört. Tár, 1890., 338. l. Ez adat megjelenéséig, megvallom, magam is Lippától keletre kerestem az apátság helyét; most azonban bebizonyítva látom (egyrészt a szomszédság, másrészt a kettős név felemlítése által), hogy Aradban hajdan két Eperjes volt s hogy az apátság maga a Temesközben feküdt, mire ott nagyobb szükség is lehetett, mint Bulcs közelében. — [3]) *Fejér*, III. 2., 25. — [4]) *Fuxhoffer* szerént (Monasterologia, I. 284.) »hujus nec origo, nec locus (?) satis noscitur.« *Balássy* szerént (Magyar Sion, VI., 336—350. l.) talán már a XI. században, legkésőbb a XII. század első felében alapították. *Balics* (A róm. kath. egyh. tört. Magyarországban. II. 2., 167. l.) az ő fejtegetései után sem nyilatkozik az alapítás koráról; alapítóját ismeretlennek mondja s adatokat csak 1225. óta közöl róla. — [5]) A csicséri Háda-szigeten kereste *Fábián* (id. h.,) *Fényes* Elek (Magyarorsz. stat. IV. 467), *Oltványi* Pál (A csanádi püsp. megye birtokviszonyai, 89. l.). Ellenben Gyula határában, a szent-benedeki pusztán kereste *Mogyoróssy* (Gyula hajdan és most, 105. l.) s utána indúlva *Rupp* (Magyarország helyr. tört. III. 67. l.), nem vevén észre, hogy egy, a csanádi püspöksséghez tartozó apátságot Békésmegyében (mikor még az egri egyházmegye is közbeesett!) nem volna szabad keresnie. *Pázmány* Péter (*Péterffy*nél, Concil. Regni Hung. II. 273.) és *Szentiványi* (Miscellanea, 1702. I. 105.) csak általában említi, hogy Aradban feküdt. *Lázár deák* Magyarország 1528. évi térképén (egyetlen példánya gr. Apponyi S. könyvtárában), ép úgy, mint De *Witt* Frigyesnek 1688. évi térképén (Hungariae novissima delineatio, *Lanfranconi* gyűjt.) Lippától éjszaknyugatra, Illiz (Pálülése, azaz Paulis) táján találjuk Biserét. Ezen, általa különben figyelembe nem vett adat még jobban igazolta *Karácsonyit*, ki (Történ. Értesítő, 1884. 131—2. és Békésm. tört. társ. évk. X. 29—30.) 1507—1522. évi oklevelekre hivatkozva bizonyítgatta,

apátjai utóbb vámot szedtek, bár illetéktelenül[1]). Alapítóját s legrégibb történeteit nem ösmerjük.

Aradon a prépostságot II. vagy vak Béla alapította 1135 táján[2]). Nem szerzetesek, hanem világi papok részére alapította s így már eleve társas káptalannak (capitulum collegiatum) s nem monostornak szánta[3]). A király bőkezűnek mutatkozott s «fölötte hosszadalmasan» sorolta föl a prépostságnak és káptalannak adott kiváltságokat[4]). Ezek közé tartozhatott a tüzesvasitélet és az oklevelek hitelesen való kiadásának joga is[5]). Ősi birtokainak csak egy részét ösmerjük ugyan, azonban, ha utóbb igen sokat kellett is szenvednie a világiaktól, egészben véve gazdagnak és tekintélyesnek mondhatjuk a káptalant és prépostot.

Ez alapítással körülbelül egyidőben lép nagyobb világosságba Aradmegye politikai története is.

hogy Bizere Sződi (Schöndorf) és Csolt szomszédságában, tehát a mai Csicséren feküdt, hol romjai — melyeket Rácz K. a zástyi apátság romjai gyanánt rajzolt le (Tört. Értes. 1883. III. füzet) — mai napig is láthatók, míg a Gyula mellett levő Alabián csak 1700 után nyerte a maga Bizere nevét. (Békésm. évk. X. 31.) A hádaszigeti romok közt azonban semmi nyoma sincs nagyobbszerű templomnak, a romok inkább várra utalnak s bizonyosra vehetjük, hogy azok — Mondorlak és Schöndorf közt középen — Sződi-vár omladékai. Mintegy 6 kilométerrel odább éjszaknyugatra, a mai Glogovácz dny-i részén álló omladékok helyén állt Bizere egykori apátságának temploma; ugyanott, hol idáig Arad prépostsági templomát kerestük. A Marosnak egy ága, mint ezt most is jól kivehetni, akkor egészen Glogovácz alá kanyarodott; az apátok tehát szedhettek rajta vámot. Másrészt ezek után is el lehet mondani, mire *Karácsonyi* (Tört. Ért. 1884., 131. l.) nagy súlyt fektet, hogy a bizerei apát Sződinek is, Csoltnak is szomszédja volt, a mennyiben birtokai ezekkel határosak voltak.

[1]) A solymosiak panasza 1514-ből. A müncheni kir. levéltárban (Limbus). — [2]) Erre vonatkozó kiváltságlevelének, mely egyúttal alapítólevél, csak töredéke maradt fenn Zsigmond királynak egy 1399. évi okíratában. (Közli Tört. Adattár, II. 256.) Ezt érdekesen fejtegeti *Karácsonyi,* Emlékkönyv, 87—90. l.. Kár, hogy akkor még nem ismerte a káptalan ősi birtokaira nézve az orsz. levéltárban Dl. 31121. sz. a. levő fontos okíratot, mely 2 pontot szintén közöl az alapító levélből. — [3]) *Balássy* a M. Sionban, VI. 350. — [4]) Imre király 1197. évi szavai szerént. Ez oklevél NRA. fasc. 1686. nro 2. jegy alatt volt meg az orsz. levéltárban, honnan azonban már a NRA. tomi XCV. 117. lapján tett jegyzet szerént is hiányzik. Közölte azonban *Fejér,* Cod. Dipl. I. 228—229., *Teutsch* és *Firnhaber,* Urkundenbuch, 5. l. és *Wenzel,* Árpádk. új okm. I. 85. — [5]) 1220—1235. már ilyenül említi a Váradi Regestrum, 347. §. Ez előkelősége mellett bizonyít; Kálmán király, félszázad előtt, még úgy intézkedett, hogy tüzes vas és forróvíz által való bizonyítást csak a püspökségek és nagyprépostságok (Pozsony, Nyitra) székhelyein enged meg. *(Batthyány,* Leges eccl. I. 454.)

VII. ARAD A XII. SZÁZADBAN.

II. Béla és Borics. Az aradi gyűlés 1136-ban. Ilona királyné beszéde. 68 úr lemészároltatása. Ez esemény jelentősége. Arad első prépostjai. Egyházi intézmények. A pankotai apátság. A Jánoslovagok Tóton, a templomosok Ternován. »A pernahájderek«. Dienesmonostora. Imre király s Elvin és Boleszló püspökök.

Harczi lárma hangzott Arad térségein a XI. század elején s végén is harczi lárma töltötte azt be. 1089-ben *Kopulcs* vezér a kúnokkal és besenyőkkel feldúlta, fölégette Erdélyt, Békést és Bihart és Zarándon, Aradon át pusztítva vonúlt a Maros tulsó oldalára. Szent László azonban utána eredt s a Temes-folyónál szétverte csapatát, elszedte foglyait, zsákmányait. A beszédes monda csodás részleteket emleget e hadjáratról s ha a leírás talál, valahol Arad térségein kell vala történnie annak a csodának, hogy a király imájára szarvasokat és bivalyokat küldött Isten az éhező sereg táplálása végett.

Monda és történelem sajátságosan egybevegyűl még II. vagy vak Béla király uralkodása egyes részeinek elbeszélésében is. Boricsot, ki Kievben született s kit anyja, Eufémia orosz földön, orosz szellemben neveltetett, Kálmán király nem ösmerte el a maga fiának; Magyarországban azonban sokan hitték, hogy II. István halála után őt illeti a korona. A király, Álmosnak és az ifjú Bélának megvakíttatása után, egyideig csakugyan reá gondolt, mint utódjára; később azonban üldözte őt s a sors úgy hozta magával, hogy Álmosnak és Boricsnak, kik mindketten egyazon országra vágytak, a görög császár vendégszeretetét kellett igénybe venniök[1]). Ez idő alatt *Ottmár* (aradi?) főispán és Pál püspök fölfedezték a beteg II. István előtt, hogy él még Álmos megvakított fia, Béla herczeg; mire a gyermektelen király azonnal udvarába hozatta őt, utódává tette s megérte azt az örömet, hogy az Ilona szerb herczegnővel egybekelt Bélának fiát, a kis Gézát még karjaira vehette.

1131. április 28-án a nemzet *II. Béla* fejére tette a koronát. Borics azonban, mint Kálmán fia, mostoha bátyjának halála után magát tartotta

[1]) Századok, 1886. — 425. l. és *Hodinka*, Tört. Tár, 1889. — 425. s köv. ll.

törvényes örökösnek; visszatért, hogy jogait kivívja s Béla hívei közől is többet vont a maga pártjára. Ezek közé tartozott Tivadar, az Aradban és Zarándban otthonos Simánd-nemzetség[1]) egyik tagja is; ellenben őszinte hívei maradtak *Bod* comes és *Gáb* urak[2]), kik a csatatéren személyesen is kitűntették magukat. Mindkettőnek emlékét helynevek örökítik Aradmegyében.

1132—1134-ig teljes hevességgel folyt az ellenségeskedés s orosz hadak élén többször bekalandozta Borics Felső-Magyarországot[3]). Az orosz befolyás Magyarországban, már az Árpádok alatt, a Balkán-félsziget éjszaki részén elterülő hűbértartományok feláldozását, vagy legalább koczkáztatását jelentette s jelentett volna talán egyebet is. Mert a XII. században hazánk szláv lakossága az akkori népességnek jóval nagyobb százalékát tette, mint a mai.

Az 1135-ik, kissé nyugalmasabb évet, úgy látszik Aradon töltötte a király s ekkor-tájban alapította annak prépostságát. A következő évben, midőn a templomépítés ellenőrzése végett ismét Aradra ment, épen e városba hítta össze az országgyűlést[4]). A délvidéket azért is választhatta, hogy közelebb legyen szerb rokonaihoz, kiktől Borics ellenében támogatást remélhetett; de azért is, mert épen Aradnak főispánja, *Ottmár* sze-

[1]) Aradmegyében a török uralom előtt öt Simánd volt. *(Pesty,* Helynevek, 41. l.) Ez a nemzetségnek egyetlen említése. *Thuróczy* Schwandtnernél, Script. Rer. Hung. I. 143. *Nagy* Gyula (Századok, 1870. — 701. l.) fölveszi a nemzetségek közé. — [2]) *Márk* krónikája, XCI. lap. — [3]) *Wertner* (Boris und Rostislav. Berlin, 1889.) azt vitatja, hogy 1133. (szerénte egy évvel az aradi gyűlés) után Borics nem csatázott többé vak Bélával. Ez helyes ugyan, ha nem egyezik is a krónikákkal; de értelme csak az aradi gyűlés idejének kiigazításával lesz. — [4]) *Bartal* (Commentarii, II. 74.) az aradi gyűlést 1132-re, az esztergomit (75. l.) 1136-ra teszi. A legtöbb történetíró (Horváth, Szalay stb.) közvetlenül Béla trónralépése után említi ez eseményt. Azonban *Thuróczy* szerént is (II., 64. fej.) a gyűlést már akkor tartották, mikor az ország megerősödött Béla király kezeiben, mit csak 1136. táján lehetett elmondani. A gyűlés idején Bélának — szerénte s *Márk* krónikája szerént — négy gyermeke volt, holott, 1130-ban nősülvén, 1132-ről, vagy épen 1131-ről ilyesmit mondani képtelenség. *Katona* (Hist. Crit. III. 500.) a chronologiai nehézségeket tekintetbe véve, már az 1136. évet fogadta el az aradi gyűlés idejéül. Szalay szerént (I. 248.) »ha az aradi gyűlés 1136-ban tartatott volna, Borics kísérletei Béla végéveire esnének; már pedig melyik komoly történetíró vetné Borics és Boleszláv vállalatát 1132—4-nél későbbre?« De ha, Szalay szerént, azon fordúl meg a dolog, hogy az Aradon lemészároltak rokonai Boricsot az ország elfoglalására hítták meg, ott van bizonyságúl egy, az események után csak 80—90 évvel író férfiú, *Boguchval* poseni érsek (Monum. hist. Poloniae, II. kötet, 516. l.), ki szerént 1135. után (tehát 1136-ban) a halicsiak s a magyarok közösen kérték Boleszlávot az »elűzött« Borics »király« visszahelyezésére. Vak Béla s a lengyelek tényleg csak 1137-ben kötöttek békét. Egyébiránt az aradihoz hasonló jelenet a Sajó mellett is történt volna; valószínű, hogy a sajói véres és zajos tábori gyűlést utánozta az aradi országgyűlés, mely annyi belviszály után drastikus példát akart nyujtani; s ha 1136—1146. között Borics eltűnt a szemhatárról, az épen azt bizonyítja, hogy a példa hatott s a pártosok megfélemledtek.

rezte meg számára II. István kegyelmét s vele a trónt, úgy, hogy a vezetése alatt levő megyében mindenesetre biztosan érezhette magát.

Tárgyalásra, úgy látszik, egészen közönyös dolgok voltak kitűzve; különben nem jelentek volna meg oly nagy számban Borics hívei, kik

II. Béla király. (Thuróczy 1488. évi krónikájában).

újabb, nyilt föllépésre nem találván alkalmasnak az időt, az ellenök táplált gyanút épen tömeges megjelenésökkel akarták eloszlatni. Szabad ég alatt gyűltek össze: «szőke Maros mellett kiszegett térségen emelvén lengő sátraikat[1])». Emelkedett helyről mutatta meg férjét Uroz leánya, Ilona ki-

[1]) *Czuczor* az Aradi Gyűlésben.

rályné a sokaságnak, mely már közel három évtized óta nem látott országgyűlést. Innen szólt a néphez, melyre magában véve is mélyen hatott az a szokatlan jelenet, hogy országos dolgokban asszony szól a király helyett, kinek trónját fiacskái környezték[1]).

«Híveim, — nemesek, öregek, ifjak, gazdagok és szegények! — kezdé a királyné. — Hallgassatok meg! Mivel az Isten mindnyájatoknak ép szemet adott, szeretném hallani, miért fosztották meg szemeitől urunkat, királyunkat s kiknek tanácsából történt ez? Mondjátok meg nyíltan s rajtok ezen helyen hűségesen boszút állván, számoljatok róluk. Mert, ime, királyotoknak az Isten két szeme helyett négyet (négy fiút) adott!»

Regina beleit.

Quo regnãte: regina hc lena habito ꝓſilio regis ⁊ baronũ fecit ꝓgregatiõez generalẽ in re gno iuxta arad. Illa igiť die dicte ꝓgregatiõis dũ rex ſedilſet ſup ſoliũ regni ſui: venit regina cũ filijs ſuis ⁊ ſedit circa regez. Dixit aũt ad ppũm vniverſũ. Oẽs fideles: nobiles: ſenes: ⁊ iuuenes: di uites ac pauperes: audite. Cũ cuiqz nr̃m de⁹ vilũ dederit natura lẽ: volo audire cur dñs nr̃ rex ſuis oculis ſit priuat⁹: ⁊ quoꝛ ꝓſilio hoc ſit actũ mõ mihi ꝓpalate. ⁊ eos fideliter in hoc loco vindicã/ tes nobis de ipſis fine date. Ecce enĩ de⁹ regi nr̃o ꝓ duob⁹ oculis dedit filios q̃tuoꝛ. Facta igiť hac voce irruit oĩs ppũs ſup illos barones quoꝛ ꝓſilio rex obcecat⁹ fuerat: ⁊ quoſdã ex ipſis ligaue rũt: quoſdã vo detrũcauerũt: ſexaginta aũt ⁊ octo ꝓphanos ibidẽ crudeliter occiderũt: ⁊ oẽs ſucceſſoꝛes eoꝛ tã virꝛ qz mulieres eo dẽ die ſũt regiſtrati. Inſup oĩs illoꝛ poſſeſſio eccliſi cathedralib⁹ eſt diuiſa. ⁊ ſic oẽs ville ꝓditionales de hũgaria donatiões regũ noiant.

Sexaginta ⁊ octo

oẽs ville.

Az aradi gyűlés leírása Thuróczynál, 1488.

A beszéd, melyet csak egy kétszázad múlva írt krónikából ösmerünk, nem volt remeke a logikának s bizonyosan csak a zavarok okairól folytatott vita hevében, a pártosok újabb mozgalmaira tett czélzások hallatára mondotta el a királyné. Ereje nem is az előre való meggondolásban, hanem a váratlanságban s abban a szenvedélyben rejlett, melylyel egy szép asszony lépett föl deli férjének megnyomorítói ellen[2]). Ötödik éve uralkodott már a király; részvétre indító álmatag arczát megszokhat-

[1]) Géza, László, István és Álmos. Az alábbiak főkép *Márk* szerént (Marci Chronica de gestis Hungarorum. A latin szöveg a XCII—III., a magyar LXXXIX—XC. lap) és *Thuróczy* után (II. könyv, 64. fej.). *Bonfinit* (VI. könyv, 11. tized, 255. l.) népszerűen átírta *Heltay* (Magyar Krónika, 192—3. l.). *Pethő* Gergely (Magyarok Krónikája. Pozsony, 1742.) az 1131. évnél beszéli el az eseményt. A beszéd közben szerentök a király gyakran intette mérsékletre »az asszonyt és kéri vala, hogy elfelejtené haragját.« — [2]) *Szalay* (Magyarorsz. tört. I. 248.) nem tekinti komoly történetírónak, kik átírták történeti munkájokba a személyeket és dolgokat a maga teremtő elméjéből merítő *Bonfini*nak az aradi or-

ták hívei. Ily hosszú idő után alig juthatott eszébe Ilonának, hogy óvatosan megfontolt terv szerént fenyítse a gyanútlan urakat. I. Béla alatt a várkatonaság meglephette és szétmorzsolhatta a Hadúrhoz visszatérni óhajtó népet; II. Béla alatt a külfölddel alkudozó s a diplomatiai cselszövényekhez értő pártos urak nem engedték volna meg, hogy oly durva csellel főzzék le őket. Borics sokszoros támadásai után békűlni, az ország állapotait rendbehozni gyűlt össze a nemzet. Hogyan maradhattak volna el a szemrehányások? S mikor egy királyné a tárgyias vitát egyszerre csak azzal vágja ketté, hogy csupán azt ragadja ki belőle, mi az ő szerelmének legnagyobb keserűsége — s nem törődvé az ország jelen érdekeivel, csak a múltra, arra gondol, hogy a most békejobbot nyujtók örökre nyomorékká tették urát és azután ő, az asszony híjja föl a leventéket, hogy álljanak boszút egy férfiért: ezen jelenet hatása alól még akkor sem vonhatták ki magukat a hű urak, ha egyszerűen csak lovagok lettek volna[1]).

A királyné beszéde azonban csupán kiszakasztott rész az országgyűlés tárgyalásaiból. Előzményei nélkűl még akkor is érthetetlen, ha tudjuk, hogy hatszáz év mulva egy másik szép királyasszony szintén rajongókká tette «hű magyarjait». Az Ilona beszédére vonatkozó hagyománynak van ugyan magva, a történetíró azonban alighanem históriás éneket használt forrásúl; históriás éneknek pedig nagy oka van több súlyt fektetni a személyre, mint magára a tárgyra. Előzőleg fölfedhették már az országgyűlésen, hogy — a mi valóban úgyis volt — Boricsék ujabb pártütésen törik fejöket s kimutathatták, hogy e pártütés aknamunkái nagyon előhaladtak. Ekkor, már amúgy is elkeseredve, teljes drámai erővel hatott rájok a szerelmes királyné boszút lihegő szenvedélye s mindenesetre e beszéd adott alkalmat, hogy elemi erővel törjön ki dühök a diplomatizáló hazaárúlók ellen. Előre elrendezett szinpadias jelenet nem keltett volna ily vihart.

A hely színén hatvannyolcz pártos urat kaszaboltak össze. A mit a nép tett, a féktelen szenvedély, végső elkeseredés műve volt. A mit a modernebb «lettres de cachet»-kban gyűlöl az igazságérzet, nem hagyja jóvá

országgyűlésről szóló s magukat érdekességök által behízelgő adatait. Csakhogy ilyes drámai leírást, Bonfini előtt majdnem másfélszázaddal, már Márk is felhasznált s ha teljesen igaz is Szalay megjegyzése, hogy »a beszéd, melyet a chronographus Ilona szájába ad, nem hiteles okírat«, már félezredév előtt annyira átment — bizonyosan az igriczek útján is — a köztudatba, hogy a *komoly* történetírásnak is számolnia kell vele. S talán azt mondhatjuk, mit *Sybel* (Gesch. des I. Kreuzzugs, 185.) mond II. Orbán pápa clermonti világrázó (1095.) beszédéről, hogy »a komoly történetíró számára, ha nem akar bízni a mellékesemények leírásában és az olvasók nagy képzelőerejében, nem marad egyéb hátra, mint az önálló alkotás és annak megkísértése, hogy kigondolja az igazságot«.

[1]) *Garay* Jánosnak, a költőnek, egy megjegyzése szerént (Összes költ. 1058. l.) Ilonát nem lehet furiának festeni. »Ő sem angyal, sem ördög; tette helyzete által lélektanilag indokolva, női és anyai szerelme által épen szelídítve van.«

az aradi vértettben sem. S mégis van valami, a mi fölötte áll a paragraphusok szerént ítélgető igazságnak s a mi törvényerőt ád a szenvedély kitörésének. Nem is egy példát mutat a magyar történelem, mikor magában az országgyűlésben ömlik vér s mikor a köztudat, vagy akár a közgyanú, már ítélt is egyszersmind. Talán kitűnt utóbb, hogy ártatlan a *személy*, de sohasem tűnt ki, hogy rosz lett volna a *czím*, mely alatt boszújok sujtott: «Ha valaki hűtelenné válnék a fejedelem iránt, vagy viszályt támasztana közte s vérrokonai közt, a bűnösnek vére folyjon, mint a szerződő vezérek vére folyt az eskünél, melyet Árpáddal egyetemben végrehajtottak.» De ha már az Aradon leöltek nagy száma is mutatja, hogy nem csupán Béla vakságának okozói bűnhődtek, hanem hogy a nemzet fölgerjedt haragja a későbbi békerontókat is sujtotta, még inkább tanúsítja ezt az aradi országgyűlés további magatartása. A jelenlevő gyanúsak egy részét börtönbe hurczolták, azután meghiggadva láttak az ítélet kimondásához. Még aznap «rovásba foglalták» Borics meg nem jelent legfőbb pártosait, birtokaikat pedig a székesegyházak közt rendelték szétosztani. Ez is mutatja, hogy a szörnyű elégtétel vételénél nem játszott közbe alacsony önérdek.

Az aradi gyűlés. (Márk krónikájából, 1358.)

Az áldozatok vagyonából kétségkívül kijutott az épülőfélben levő aradi egyháznak is. Talán e körülménynek kell tulajdonítnunk, hogy a prépostságnak Erdélyben s a Dunán túl is voltak ősi, azaz az alapítás idejében kapott javai[1]). Azon alapító oklevél, melyet II. Béla bocsátott ki a prépostság részére, fölötte hosszúnak tetszhetett — ötven év mulva — Imre királynak; a könyvalakban írt privilegium azonban, melynek ma csak csekély töredékét ösmerjük, ha előkerül valaha, egyedül hozhat fényt a történelemnek e még homályos részébe. Költők, történetírók beszéltek e

[1]) Imre királynak 1197. évi oklevele szerént »ultra sylvas et ultra Danubium.« *Karácsonyi* (Tört. Értes. 1890. — 2. l.) szerént Imre király Székesfejérvárról az aradmelléki birtokokat is dunántúliaknak mondhatta. Ha azonban tudjuk, hogy az adományozó Béla király azelőtt Tolnán tartotta udvarát, hogy tehát itt közvetlen birtokai is voltak, a »Dunán túl« elnevezéssel szemben aligha kell túlságosan aggodalmaskodnunk.

híres országgyűlésről; költők mint históríkusok, történetírók mint poéták, kik hiába esengtek, hogy

»Majd mikor a késő század maradéka Aradnak
Térmezejére jövend, fölsóhajt lelke mihozzánk
S kisded gyermekinek mutogatva, beszélleni fogja:
Álmosi Béla alatt itt gyűltenek össze atyáink
S hosszu vitáik után itten békűltenek össze!«[1])

A felkonczolt urakat, «az óriás vak király föllázadt fiait» népies hagyomány szerént a glogováczi öt halom alá temették.

Maga Béla király, úgy látszik, azután is gyakrabban tartózkodott Aradon. A korából talált pénzeken kívül[2]) emlékét jobban őrzi azon hagyomány, hogy 1141-ben az általa épített templomban[3]), a nép szerént pedig a mikelakai erdőben egy kövekkel kirakott üregben választotta örök nyugalma helyét[4]). Az adat maga ugyan téves, mert vak Bélát Székesfejérvárott temették el[5]), de megmagyarázható; mert hiszen idáig minden magyar király egy-egy általa emelt templomban kívánt pihenni s Béla, ki felesége, Ilona emlékére a Duna partján a szent Ilonáról nevezett földvári apátságot alapította, az aradit talán csakugyan azon szándékból kezdte építtetni, hogy tetemei majdan ott pihenjenek. Vagy talán a 68 véres árnyék tartotta vissza, hogy valóban odatemetkezzék? Annyi tény, hogy csak e két alapítását ösmerjük; a pannonhalmi, dömösi, bozóki és spalatói egyházakat csupán bővítette, gazdagította.

Arad-Zarándban is az egyház gazdagítása képezte a királyok és urak gondoskodásának egyik legfőbb tárgyát. 1156-ból már név szerént is ösmerjük *Primogenius* aradi prépostot[6]), kinek utóda, *Richard*, Imre királytól a káptalan alapítólevelének megerősítését kieszközölte. «Mivel — úgymond 1197-ben a király[7]) — idő folytán és az emlékezet homályosodásával a mulandóság, mely változni szokott és a feledés, mely az elmének vetélytársa, felforgatja a dolgok rendjét, azért az emberi okos eszélyesség későbbi korra nézve is gondoskodni akarván magáról, elhatározta, hogy czélszerű okíratok segítségével óvja meg az emlékezetet a feledékenység veszélyé-

[1]) *Czuczor* Gergely: Az aradi gyűlés. Hőskölteméný 5 énekben. (1828.) A magyarnak királyához való hűségét dicsőíti. Toldy szerént (Irodalomtört. II. 43.) »a korrekt compositio, szigorú indokolás, a karöltve fejlődő emberi és politikai érdek, e ritka erő dagály nélkül, a nyelv és technika bevégzett szépsége azt költészetünk legnemesebb művei közé emelik.« Tartalmát ösmertettem az »Alföld«-ben. (1886. — 208. sz.) P. *Nagy* László szintén írt egy históriás verset »Az öthalmi tor« czímmel, s a gyűlést az »Árpádok«-ban *Garay* János is megénekelte. (Összes költem., 2. kiadás, 485—7. l.) — [2]) Glogováczon 1810-ben az urad. kocsma alapjának ásatásakor számos ezüstpénzt ástak ki valamelyik Béla király korából. [3]) *Ranzan*, Epitome rerum Hung. (Schwandtnernél, Script. I. 334.) s utána többen, pl. *Fábián*, I. 129. — [4]) Helyi hagyomány. — [5]) *Márk* Krón. XCI. l. *Thuróczy*, II. 64. s utánuk a legtöbb történetíró. — [6]) *Knauz*, Monum. eccl. Strigoniensis, 108. l. Arad itt Urodnak van írva. — [7]) *Fejér*, Cod. Dipl. I. 228. *Wenzel*, Árpádk. új okm. I. 85.

től.» Azonban a közvetlenül megyénkre vonatkozó ezen első, kétségtelen évszámmal kiadott oklevél is mindjárt abba a hibába esik, hogy II. Béla alapítólevelének csak egy töredékét közli, csupán általánosságban jelentvén ki, hogy «ha valamely másodrangú, vagy másodrendű makacs és engedetlen személy daczolni merne a király jelen parancsával, a mindenható Isten haragját vonja magára s nagyobb mértékben fogja érezni a király neheztelő ítéletét és szigorúságát.»

Az «elme vetélytársa», a feledés, míg egyes régi *egyházi intézményeket*, melyek valaha e megye terűletén virágzottak, homályba borított, másokat viszont, talán csak a helynevek hasonlóságán indúlva, jogtalanúl helyezett át Arad-Zarándba. Sohasem volt például apátság Világoson[1]), nem volt ilyen Székudvaron[2]) s nem Kőben, a mai Kuvinban[3]).

[1]) A bold. szűz nevére 1190-ben alapított »abbatia de Lucentia« (Katona, Hist. Pragm. 688.) *Fábián* szerént (I. 70. és 112.) a világosi apátság volna s valaha a cziszterczieké lehetett. Romjait a város keleti oldalán keresik. Azonban 1795-ben is mint a *győri* püspöki megyéhez tartozót ajándékozza a király az »abbatia BMVirginis de Lucentiá«-t. (Orsz. lt. Lib. Reg. Dign. 1795. — 365. l.) Magának a csanádi egyházmegyének schematismusa (1880. — 113. l.) beéri azzal, hogy az apátságnak 1190-ben III. Béla által történt alapítására nézve Fábiánt és Hunfalvyt (Magyarország és Erdély képekben, 306.) említse, holott ők sem idézhettek oklevelet. A schematismus szerént a világosi plébánia teendőit eleinte az apátság papjai végezték. Azonban a török hódítást megelőző időkből Világost, mint községet, nem ösmerjük, Sirinek pedig külön plébánosa volt. — [2]) Székudvar mellett nyomósabb érvek szólnak. Czikador a cziszterczita rend legrégibb monostora hazánkban; még II. Géjza idejében, 1142-ben alapították. 1212-ben Sekudvornak (Székudvarnak), majd Sicodornak stb. írják, Székudvart pedig ma tényleg Szokodornak hívja a román nép. Meg is mutatják Székudvar piaczán az apátság romjait, illetőleg az azok helyére épített urasági pinczét. Sőt azt a mesét is hallottam a székudvari cziszterczita zárdáról, (igaz, hogy néhányan, pl. *Fényes* Elek, Magyarorsz. leírása, II. 430., ezt kinn a határban, a Körös mellett levő török várban gyanítják), hogy azokon, kik romjainak közelében hálnak, boszút áll az alapító szelleme; fektökben megfordítja őket s lábaikhoz teszi a párnát. Gr. Wenckheim József e romok közt ásatásokat rendelt el s a sírboltban (?) csontvázakat s ereklyéket találtak. (Archaeol. Ért. VIII. 238. l., *Keller* József tudósítása.) Fábián (I. 108.) szerént két czikadori apátság volt; egy a pécsi, egy a csanádi püspökségben. Okoskodása szerént az oklevelek nem teszik ki mindig, hogy az illető apátság a pécsi megyében volt; a pápák különben is egyszerre bíztak némely dolgot a csanádi püspökre és a czikadori apátra; pl. Kalán pécsi püspök ügyének megvizsgálását. Ez utóbbi oklevélben azonban világosan ki van téve, hogy a czikadori apátság maga is a pécsi egyházmegyében fekszik. Ezt ő hibának tartja; mert alig hihető, hogy Kalán megvizsgálására a pápa saját megyéjebeli papot küldött volna ki s mert az első levélben az egyházmegye egyáltalán nincs megnevezve. Hátha még azt is hozzátenné, hogy a Székudvarról Bökényfelé vezető országúton már 1394-ben állt Szék (l. *Haan-Zsilinszky*, Békésm. 56.), pedig tudvalevő, hogy Széken a benedekrendieknek volt apátságuk *(Fuxhoffer-Czinár*, II. 89—90.) s hogy a kettőt egymás mellett emlegetik, sőt egynek is veszik! S még az is tény, hogy Székudvar, Szokodor és Szék neve leghamisítatlanabbúl épen Aradban maradt fenn, míg a Dunántúl Czikadort Bátaszéken keresik; Szék nevű hely most is van ott. Azonban nincs kitéve a megye egy 1353. évi oklevélben sem, melyben a czikadori apát s konventje egy Székmál nevű szőllőhegyet engednek át jótevőjüknek, Tötös mesternek (Zichy-okmánytár, II. 501.), de egy 1371. évi

A zsombolyi főesperességben kétségtelenül csak egy régi apátságot mutathatunk ki, t. i. a *pankotait.* Ezt ösmeretlen jótevő alapította a bold. szűz tiszteletére s a monostorba benedekrendieket helyeztetett[1]). 1219-ben a pankotai apát már mint bíró ítélt a pankotaiaknak két pankotai ember ellen emelt panaszában[2]). Úgy látszik, a XII. század második felében keletkezett; 1219-ben valami Endre nevű úr volt a patronusa[3]). Legrégibb birtokai közől Úrit említik, mely Oszlár falu szomszédságában feküdt[4]).

Ugyanezen időre, t. i. a XII. század végére esik a jánoslovagok *tóti* (most tauczi) konventjének alapítása is, hacsak föl nem teszszük, hogy az első alapításúak — a II. Géza idejében jöttek — közé nem tartozik[5]). 1187-ben III. Orbán pápa már a jánoslovagok egyházai közt említi[6]). 1238 jan. 24. IV. Béla a jánoslovagoknak a Maros folyón hat hajót ajándékozott s nekik adta Asszonylaka falut is a Maros mellett[7]); ugyanakkor azonban hallgat *Tót*ról, mely különben 1272-ben is az esztergomi lovagok faluja gyanánt szerepel[8]). Lehet, hogy csak egyszerű egyház volt[9]), de hihetőbb, hogy monostor is állott ottan. Mai napig is igen terjedelmes

oklevélből kitűnik, hogy e hegy Czikador határában van, mint ezt nyiltan említi is a László úr és az apát közt folyó perben eljáró pécsváradi konvent (u. o., III. 417.) Mit keres Székudvar határában hegy és pécsváradi konvent? Határozottan a dunántúli Czikadorról szól u. o. III. 486., 488., 620.; IV. 55., 255., 263., 296., 475., 575., 587. l. Érdekes, hogy 1391-ben (IV. 475.) és 1394-ben Czikadort Székkel azonosítják. S érdekes, hogy ez ügyekben hol a pécsváradi konvent, hol a kalocsai vagy bácsi káptalan, hol meg a szegszárdi konvent jár el, de sohasem az aradi, csanádi, vagy váradi káptalan. — [3]) A kewi benedekrendi szerzetház *Rácz* Károly szerént (Alföld, 1883. júl. 27.) Kuvinban állt s azt Belus herczeg, II. Géza gyámja alapította. III. Inczének 1198-ban Saul kalocsai érsekhez intézett parancsa szerént időközben őket az Ábrahám-rend kanonokjai váltották fel; ezek helyébe pedig — mivel sikamlós erkölcsűek és pazarok voltak — az érsek (1198. jún. 14.) az ágostonrendiek bevitelét javasolta. *(Fejér,* CD. II. 336.) Az oklevél nyiltan mondja, hogy a kalocsai egyházmegyében feküdt, mindenesetre Bácsmegye déli részén s 1229-től kezdve a szerémi püspökséghez tartozott. *(Katona,* I. 84—5., 272—3.; *Rupp,* III. 36—8., *Balics,* II. 2., 288., 291.) Már hogy Arad az Árpádok közt a csanádi, egri, váradi, pécsi, kalocsai és esetleg szerémi püspökséghez tartozott volna, azt nem hihetjük el pusztán azon adatnak, hogy Kuvinban is vannak monustirnek nevezett romok s azon közmondásnak, hogy »a benediktinus a hegyeket szereti.« Annyival kevésbbé, mert a Szerémség határán voltak Magyarországnak akkor leghíresebb szőllőhegyei.

[1]) *Pázmány* (Syn. dioec. 275.) az ismeretlen apátságok közé sorolja, csak gyanítja, hogy a benczéseké volt. *Fuxhoffer* (Monasteriologia, I. 229. és a Czinárféle kiadásban I. 291.) ez utóbbit bizonyosnak tartja. Őt követi *Balics,* id. h. II. 2.. 189. — [2]) Ritus expl. ver. (Bél, Adp. 204—5. l., 43. §.) Rupp (Helyr. III. 79.) 1217-et említ évszámúl. — [3]) Bél, 205. — [4]) 1252-ből. *Wenzel,* Árp. új okm. VII. 338. Úri, Mende és Üllő közt, Pestmegyében fekszik. — [5]) *Pázmány* szerént a johannitáké volt. *Fábián* szerént (I. 120.) előbb talán a templomosoknak volt itt manseriájok, utóbb a johannitáknak konventjök; V. Kelemen az előbbi rend birtokait jobbadán úgyis ez utóbbiaknak adta. Azonban Thout már 1187-ben a johannitáké s így azt nem kaphatták, mint *Rácz* hiszi (Zaránd, 184.), a templomosok rendjének eltörlése után. — [6]) *Knauz,* Monum. Strig. I. 132. — [7]) *Fejér,* Cod. Dipl. IV. 1., 104. — [8]) *Wenzel,* Árp. új okm. XII. 93. — [9]) *Balics,* II. 2., 315.

romok vannak Taucz határában s a hármas sáncz által körített templom környékén tömérdek csontvázat találtak[1]).

A templomosoknak egy konventjök volt Arad területén, t. i. a *tornovai*, vagy *csura-szombati*[2]). Alapíttatása korát ennek sem ösmerjük, de nem tehetjük azt a XIII. század kezdeténél előbbre. A XVII-ik századig párhuzamosan Csurának vagy Tornovának nevezték. Romjai a Szabadhely (a régi Szombathely) határában, az almaszegi pusztától délre, a ternovai dűlőben most is láthatók[3]). Lehet, hogy már IV. Béla alatt a jánosvitézek kapták meg Ternovát, mely a Maros mellett feküdvén, Asszonylakkal együtt nagyon alkalmas volt arra, hogy a johanniták hajói ott állomást tartsanak.

Csak könyvhagyomány emlegeti, hogy Aradmegyében a *Szent-György-lovagok* is laktak volna; talán a kereszteshábórúk korabeli bajorok, vagy a XV. században III. Frigyes német császár által pártfogolt osztrákok. Tagjai utóbb Isten dícsérete s a pogányok ellen való harcz helyett szívesebben fosztogatták a birtokosokat. Jelvényök medvebőr-palást lévén, a svábok Bärenhäutereknek, az aradmegyei magyarok pedig *pernahajder*eknek nevezték őket[4]). Aradban, mint látni fogjuk, nagyon tisztelték ugyan szent Györgyöt; az itteni rendjéről szóló hagyománynak azonban nincs történeti bizonysága.

A köleséri főesperességben *Dienesmonostorának* ősrégi ágostonrendi prépostsága a Szent-Lélek imádására volt szentelve. A Makrahegy közelében, a Körös folyón felül feküdt s már 1199-ben mint Dienes comes monostorát említi egy oklevél[5]). Imre király ekkor már Dienes comes unokáit, Becse fiait, Lukácsot és Jánost mint olyanokat említi, kik a monostor javait bűnösen világi czélokra fordítják; elvevén tehát tőlük a kegyúri jogot, ezt Belusnak, azon hely prépostjának kérelmére Onth comes fiainak (János, Jakab, Onth) ajándékozta. Ebből is látszik, hogy a monostor a XII. század közepe táján, II. Géza idejében keletkezett. Boros-Jenő határában, a balukányi malom környékét ma is Barátok rétjének (Ritu Kalugyeri) hívja a

[1]) *Parecz*, 19. s Wagner Jánosnak 1886. hozzám intézett levele. A romok az Orbán (illetőleg Gebhart)-féle birtokon vannak. A szebb köveket állítólag beépítették a silingyiai magtárba. — [2]) *Pray*, Prioratus Auraniae. *Fábián*, I. 163. Még 1668-ban is »Czura aliter Tornova« Orodban (Tört. Ért. 1884. — 168. l.) — [3]) *Rácz* K. (Alföld, 1884. — 125. sz.) szerént a romok hossza 74, szélessége 40, — a belső romok hossza 29, szélessége csak 9 lépés. — [4]) *Szirmay*, Hungaria in parabolis (1804). Még jobban útat tört e hitnek *Jókai* Mór (Névtelen vár. 3. kiadás, I. 240.). Pedig a középkorban Arad *svábjait* (mivelhogy nem voltak), nem-igen »mortifikálhatták« e lovagok. — [5]) *Knauz*, Monum, Strig. I. 160—1. *Fejér*, Cod. Dipl. II. 373—5. *Fábián*, I. 235—6. Egy másik oklevél szerént egy szigeten, Bethlen falu mellett feküdt. *(Fejér*, VII. 4.. 121.) Bethlen-Ősi közelében valóban volt egy Monostor nevű falu *(Lampe*, Hist. eccl. reformatae, 639.). *Bunyitay* (id. m. III. k., a térképen) Boros-Jenőtől kissé éjszakkeletre, Tamándtól ény-ra tünteti föl. Hogy ágostonrendi premontrei prépostság volt, maga a pápa írja 1390. okt. 10. (Monum. Vatic. I. 3., 67.)

nép, magát a kettős sánczczal körített s természkövekből és téglákból álló romokat pedig váracskának (csetátyel.)[1]).

Az eddigiekből is kitűnt, hogy Arad egyházi ügyei tekintetében *Imre* király uralkodása nem csekély fontosságú; az ő idejéből halljuk először több egyházi intézmény nevét, ekkor van szó először az egyházi kegyuraságról s ő rendezte nemcsak az aradi prépostságnak, hanem — egy év mulva, 1198-ban — a váradi püspökségnek birtokviszonyait is. Ekkor ugyanis megerősítvén jószágaiban szent László váradi egyházát, azt még Bihar, *Zaránd*, Újvár, Heves, Abaújvár és Békésvármegyék vámjának felével, illetőleg egyharmadával gazdagította[2]). Várad ekkori püspöke, *Elvin* (1189—1200.) maga is a mai Aradmegye éjszaki részén, a Fejér- és Fekete-Körös közt nagybirtokos Becse-Gregor-nemzetség sarja volt s midőn 1192-ben Váradon László király szentté-avatását nagy ünnepélyek közt kihirdette, kétségkívül egyházmegyéjének e részéből is százanként tódultak oda a hívek, kivált nemzetségének tagjai. A váradi püspöknek vérszerénti rokona volt *Boleszló* váczi püspök is, II. Béla keresztfia, a levéltárában Arad történetéből sok becses adatot tartalmazó leleszi konvent alapítója; tekintélyes birtokos Arad-Hegyalján, nemcsak öröklés, hanem vásárlások következtében is. Úgy látszik, ő építtette a Makraaljén, Nyikád pusztán szent Margit egyházát s így szintén járult Arad vallásos életének emeléséhez. Zaránd- (most arad-)megyei örökölt és vett jószágait ezzel együtt jobbadán a premontreiek leleszi konventjére hagyta. E javak egy részét testvérétől, Elvin püspöktől vásárolta, midőn ez káptalanával meghasonolva, 400 ezüst márkáért eladta vagyona egy részét, hogy Rómába utazva, a püspökségről való letételét megakadályozza[3]). A vétel Jób esztergomi

[1]) A Ritu Kalugyeri a Balukánban van, a Mondru Mariucza (a szép Marcsa) nevű kocsma közelében, b. Atzél Lajos földjén. Két kőrös- és két szilfa nőtt a sánczoldalon, melyen belül keresztben még két mélyebb árok vonúl. A kövek és zabszalmával égetett téglák nagyobb részét már jobbadán elhordta a lakosság. Ott-jártamkor a magas kukoricza miatt nem tudtam kellően fölvenni a terepet. A romokat már sokan bolygatták. P. Nagy László — mint maga írja (kézírati naplójának 1855. száma alatt) 1818. április első napjaiban »kiment volt Érsek-Apáti (?!) romjait látni a Balukánnál, holott sok kincs van régi, 1426. esztendei levele szerént, melyről a kir. fiscust és Platty praefectust tudósította pro tertialitate.« *Bunyitay* szerént (II. 416.) *Pétermonostora* nevű monostor, a dienesmonostorinak társa, a borosjenei vár helyén állhatott, de utóbb mégis inkább Kötegyán (Bihar) határában keresi azt. *Fábián* szerént (I. 126.) a balukányi romoktól nem messzire »az erdőben egy más régi épület falai is láthatók a halastóval együtt. Ez utóbbi nagyobb lehetett — úgymond — a gazdagabb veresbarátoké, a másik, kisebb, épen az országút mellett, az observansoké.» 1804-ben Oroszy Antal 92 esztendős borosjenei lakos állította, hogy az ő apja ott, hol a borosjenei határban a tamándi erdő és puszta fekszik, a Balukánnál egy nagy monostort és kéttornyú templomot látott. (P. Nagy, Arad tört. kézíratban, V. 108.) — [2]) Az oklevél: Századunk, 1839., 4. sz., 31. l., *Fejér*, CD. VII. 5., 149. s legjobban Hazai Okm. I. 85. Kritikája *Bunyitay*nál, I. 85. V. ö. u. o. 178.. II. 263., 264. és 290. — [3]) Boleszló 1214. évi végrendelete. *Fejér*, III. 1., 153. *Fábián*, 210—3.

érsek előtt történt s a három egyházfejedelem ezúttal talán maga a király ellen is szövetkezett s a trónra vágyó Endre herczeghez csatlakozott. Imre király 1199. márczius 10. a váczi székesegyházba ment s le akarta foglalni az öcscse pártos czéljaira nyitva álló püspöki kincstárt. «Nézz le urunk szent trónodból s gondolj reánk!» éneklé a zsoltárt a püspök az oltár fölépcsőjén, midőn a kincstár ajtaját felnyittatta a király. S a hirtelen haragú fejedelem saját kezével lökte le szent helyéről a püspököt, majd a templomból is kivezettette szolgáival[1]).

A király s Endre herczeg seregei még azon évben ismét szemben állottak egymással s ez előzmények után alig kételkedhetünk azon, hogy a két hatalmas püspök személyében úgy megsértett Becse-Gregorok s a körösvidékiek melyik párttal rokonszenveztek[2]). A fegyelem még az alsó papságnál is teljesen felbomlott s az Aradot magában foglaló csanádi püspökségben oly aggasztóan növekedett a házas papok száma, hogy III. Incze pápa már egyházi átokkal fenyegette az engedetleneket[3]).

[1]) *Balics*, II. 1., 181—3. *Horváth*, I. 460. — [2]) Erre mutat a dienesmonostori ius patronatust illetőleg Imre által 1199-ben kiadott s már ösmertetett levél is. — [3]) *Fejér*, II. 399.

VIII. II. ENDRE KORA.

II. Endre s Gottfried aradi prépost. Jolánta királyné befejezteti az aradi templomot. III. Honorius újabb áldozatokra buzdítja őt. Belső bajok. Investitura-küzdelem Aradban. A várszerkezet bomlása. Főurak hatalmaskodása. A pápa közbelépése. Az aradi és zarándi vár jószágai. A megye legrégibb szervezete. Első comesei. A megyei éle az Árpádok korában még fejletlen.

II. Endre uralkodása (1205—1235) épen nem javított az állapotokon; hiszen Imre kapkodó politikájának s vele a királyi tekintély csökkenésének is ő volt egyik legfőbb oka. Pedig kanczellárja, *Gottfried*, ki épen akkor (1205.) lett aradi prépost, midőn ő-maga a trónra lépett, abban találta a királyi hatalom feladatát, hogy a fejedelem Isten kegyelméből örökölvén az országot, már azzal is hódolnia kell a folytonosságnak, hogy elődeit minden elhatározásában kövesse[1]). Legkevésbbé ő követte; s épen az elv fölállítójával, első kanczellárjával, az aradi préposital, ki két éven át jelentős befolyást gyakorolhatott az államügyek intézésére, akként bánt, mintha nem is saját alattvalója, hanem ellenség volna, kinek javait, régi királyok adományait szabadon dúlathatja. II. Géza és Imre idejében a királyok és egyesek Aradban is úgy meggazdagították a papságot, hogy nem csoda, ha erejét érezve, nem mindenben követte a király parancsait s mint Gottfried esete mutatja, nyiltan is ellenállt. A Gertrud megöletését, majd a Szentföldre vezetett hadjáratot követő politikai s főkép pénzügyi zavarok, majd azok a mozgalmak, melyek az arany bulla kiadására vezettek, Aradot sem hagyták érintetlenül.

Gertrud királynét az elégületlen urak 1213-ban Leleszen megölték s testének egy részét ott temettette el a király, ki már a következő évben megerősítette Boleszló váczi püspöknek azon hely monostora részére tett végrendeletét. Ezt *Kelemenös* aradi főispánnak tanácsával is tette; a mi érthető, mert az ajándékozott földek legnagyobb része a mai Arad éjszaki részében, Zarándmegyében feküdt. A disznótized, melyet a megjelölt falvakban odáig a váradi püspökség szedett, ezentúl szintén a leleszi prépostságot illette[2].)

[1]) *Wenzel*, Árpádk. új okm. XI. 300. V. ö. Hazai Okm. I. 3. — [2]) *Fejér*, III. 1., 153.

Kedvesebb emlékben maradt Aradon a király második feleségének, *Jolántá*nak neve, melyet a megye legnagyszerűbb műemlékének, a prépostság templomának fölépítése tesz nevezetessé. II. Endre Jolántát, a franczia királyi családból származó *Courtenay* Péter herczegnek, Auxerre grófjának s a szép Jolánta konstantinápolyi herczegnőnek leányát 1216-ban vette nőül. Henrik latin császár halála (1216.) után Konstantinápolyban az egyik párt Jolánta királyné atyját, a másik ellenben férjét óhajtotta a latin császári trónra emelni. II. Endre most már valóban komolyan foglalkozott keresztes hadjárata tervével, remélvén, hogy egyúttal az egész Balkánfélszigetet is megszerezheti. Úgy látszik, hadgyűjtés végett a Maros vidékén is megfordúlt s ekkor történhetett, hogy egykori kanczellárja, *Gottfried* prépost a társaságában levő ifjú királynét a nyolczvan év óta lassan épűlő aradi templom befejezésére ösztönözte. Jolánta királyné — talán, hogy

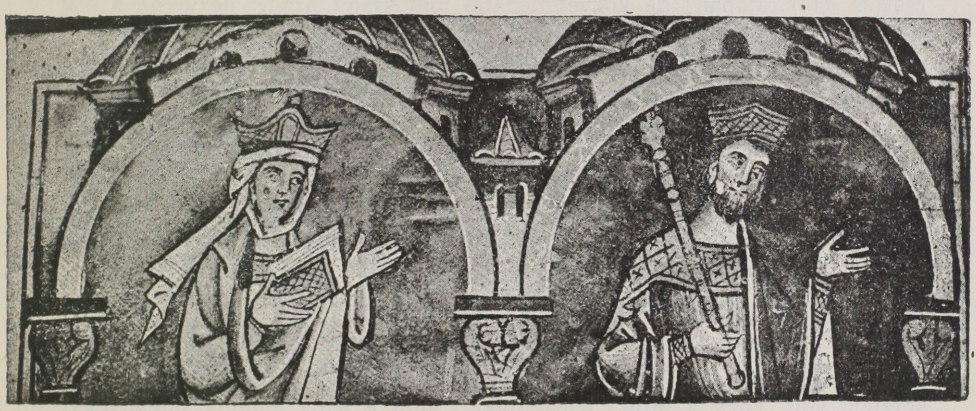

Jolánta királyné és II. Endre[1]).

kívánt végre jussanak férje szándékai s hogy a keresztes hadjáratban Isten segítse a királyt, — fogadalmat is tett a nagy arányú templom fölépítésére. III. Honorius pápa 1224. deczember 21. már köszönetét fejezhette ki a királyné iránt, hogy azt fölszenteltette[2]). A fölszentelés, a körűlmények egybevetése szerént, 1224. november 18-án történt. Ekkor volt ugyanis az egyház védőszentjének, Márton püspöknek ünnepnyolczada, s egyúttal Jolánta királyné nevenapja. Valószínű, hogy Márton-naptól (nov. 11.) Jolánta-napig (nov. 18.) tartottak az ünnepségek s hogy azokon a királyné, sőt a király is résztvett. «Reméljük, — írta Jolántához a pápa — hogy az ájtatosság, mely téged amaz egyház fölszentelésére buzdított, annak kellő felszerelésére is ösztönözni fog.» Annál bőkezűbbnek kell lennie, mivel ezt könnyen teheti s illik is tennie. Kéri és buzdítja tehát, adjon és biztosítson kellő jövedelmet az aradi egyháznak. Ekként nemcsak jámbor-

[1]) A strassburgi codexből. — [2]) Az oklevél *Fábián*nál, I. 227—8.

ságáról tesz bizonyságot, hanem azt is eléri, mit kétségkívül óhajt, hogy a jóságában részesült egyház Isten szolgálatában előhalad s idők folytán a szellemi téren másképen is gyarapodik[1]).

Jolántánál, ki oly vallásosan nevelte hasonló nevű leányát, hogy ezt utóbb a boldogok sorába igtatta az egyház, nem is hiányzott a jóakarat. Még talán azt is az ő, 1232-ben történt elhunytának emlékére tette a király, hogy a királyi kamarákból évenkint 2000 darab kősót ajándékozott az aradi egyháznak[2]), mi egyébiránt együttjárt azon régibb jog elvesztésével, hogy az aradi egyház három hajója a Maroson Aradig vám nélkül szállíthasson sót[3]). Az aranybulla 1222-ben különben is elrendelte, hogy a sót ne tartsák az ország közepén, hanem csak Szabolcsban, Regéczen és a végekben.

Arad vidékéről is számosan vehettek részt II. Endre 1217. évi keresztes hadjáratában; de közvetetlenebb fontosságú Aradra nézve az a sok belső baj, melylyel a király hosszas távolléte járt. A csanádi püspök magának tartotta meg a vert pénznek — az esztergomi érseket illető — tizedét[4]), de azért megkövetelte III. Honorius pápától, hogy ez — az aradi prépost közbenjárása mellett — megfizettesse a váradi püspöknek kölcsönadott pénzt[5]). Az aradi várnépek viszont Miklós aradi főesperest vádolták, hogy erőszakosan elfoglalta tőlük Basarág nevű földjüket[6]). A besenyődi Kilián hat varsándi lakost pénzének elvétele, a dolmányi Lőrincz neje több galsait (de villa colosa) tolvajlás, a septelyi Simon másokat ló-, ökör- és juhelhajtás, a pankotai nép két más pankotait két márkányi kártétel, az aradi prépost több berenteit 15 ökör elhajtása miatt vádolt be[7]). Néhány aradi várjobbágy megölte a szentpáli egyházfit stb.[8]) Ennél jóval nagyobb sérelem volt, hogy a király izmaelitákat, mint a pápa mondja, pogányokat küldött a kegyeiből kiesett aradi prépost, Gottfried javainak pusztítására. Temerkényről névszerént is tudjuk, hogy ott mohamedán bolgárok laktak[9]); Basarág Aradban, Basarabásza Zarándban neve szerént is a Bessarabákra, az izmaelitákra vagy szerecsenekre utal. Aradban tehát mélyebb értelme lehetett, mint az ország sok más vidékén, az aranybulla azon intézkedésének, hogy izmaeliták kamara-ispánok, só- és vámtisztek ne lehessenek. Endre kivette ugyan a sószállítást a zsidók és izmaeliták, mint bérlők kezeiből, mivel azonban a hajók beszerzése, tárházak felállítása nagy költséggel terhelte volna az amúgy is kimerült kincstárt, úgy egyezett meg a szállítás útjába eső káptalanokkal és apátságokkal, hogy a királyi sótisztek félévenkint fizessék meg nekik a szállítás költségeit. Az erdélyi sót Szegedig a bulcsi apát és az aradi káptalan szállította. Úgy látszik, átra-

[1]) *Theiner*, I. 52. *Fábián*, I. 227—8. — [2]) *Fejér*, III. 1., 323. — [3]) *Wenzel*, Árp. új okm. VI. 520. — [4]) *Fejér*, III. 1., 298. — [5]) *Wenzel*, I. 165. — [6]) Ritus expl. ver. 249. §. (Bélnél, 245.) — [7]) U. o. 43., 46., 298., 309., 331. §§. — [8]) U. o. 296. §. — [9]) Dr. *Réthy*, Magyar pénzverő izmaeliták, 11. l.

kodás nélkül jutottak el egészen a torkolatig. Az aradi káptalan a már említett 2000 darab kősót a szokásos fuvardíjon felül e szállítás fejében kapta II. Endrétől, míg nemsokára, 1238-ban, mint szintén láttuk, a jánosvitézek is kaptak 6—6 hajót, melylyel az Olton és a Maroson sót szállíthattak s egyébként is kereskedhettek[1]). Az aradi egyháznak tehát kétségkívül haszna volt a király nemzetgazdasági zavarából.

A basarági és izmaelita-ügyre vissza kell még térnem, mert az szorosan összefügg a várszerkezet felbomlásával. Előbb azonban Endrének két egyházi intézkedését említem meg. Mind a kettő elvi jelentőségű. Az egyik, hogy 1225-ben III. Honorius a benedekrendiek madocsai generale capitulumja tartását megengedvén, a rend ujjáalakítására s a visszaélések kiirtására szóló fontos gyűlés vezetésével a pécsváradi s Aradmegyéből a bulcsi apátot bízta meg[2]). A másik mint az Európát megrendítő investitura-harcznak elkésett hullámcsapása érte Aradmegyét. 1225-ben ugyanis István aradi prépost zágrábi püspök lett s lemondott aradi méltóságáról. Honorius pápa a maga udvari káplánját, az olasz *Capuci* Jánost, a király pedig Albertet nevezte ki prépostúl. A pápa úgy fogta fel a dolgot[3]), hogy Arad királyi prépostság lévén, eladományozása őt illeti meg, a királynak pedig csak a prépost kijelölésére van joga. Egyúttal azonban hangoztatta, hogy ezzel legkevésbbé sem akarja a király jogait csorbítni[4]). A parancsa végrehajtásának ellenőrzésével megbízott győri püspökhöz (1225. szept. 10.) írt levelében már érvénytelennek és semmisnek jelentett ki minden intézkedést, mi az ő akaratával ellenkezik s egyúttal szabatosabban fejezte ki fölállított tételét, mely szerént az aradi prépostság királyi lévén, hozzá *lelkiekben* (in spiritualibus) és a királyhoz *anyagiakban* (in temporalibus) tartozik[5]). A király azonban nem engedett s másfél év múlva is csak úgy nyert elintézést a kérdés, hogy Albert Rómába utazott, ott Capucit — valószínűleg a prépostság jövedelme egy részének átengedésével — lemondásra bírta s ezt a pápa, ki talán maga is belátta, hogy többet követelt, mint a mennyihez joga volt[6]), 1227. febr. 12-én végre is megerősítette[7]). A király, ez egy esetben, meg tudta óvni felségjogát s politikai szempontból már csak alárendelt fontosságú volt azon körülmény, hogy az ő jelöltje, Albert, kit immár a pápa is megerősített méltóságában, Róbert esztergomi érsek egyházi átkát vonta magára, mivel nem ösmerte el az esztergomi egyház joghatóságát s hogy őt a kiközösítés alól csak a pápának (1235. szept. 26.) kelt rendeletére oldotta fel a vizsgálattal megbízott pilisi és bélai apát s a bácsi főesperes.

[1]) *Fábián*, I. 184—6. — [2]) *Fejér*, III. 2., 25. — [3]) U. o., 50. — [4]) *Theiner*, I. 62. — [5]) *Theiner*, I. 63. — [6]) *Knauz* (Zumbur) szerént (Új M. Sion, 1880. 676. l.), »itt a pápa az ő jogát kétségkívül kelleténél tágabban értelmezte!« Téves *Lányi*nak (M. egyh.-tört. l. 420.) ez egyetlen esetre alapított azon következtetése, hogy a prépostságokat egy darabig maga a római szék adományozta. — [7]) *Fejér*, III. 2., 457. és *Theiner*, I. 137—8.

Egyházi tekintetben tehát fontos volt Aradmegyére nézve az ő korszaka; másrészt azonban épen az ő nevéhez fűződik Aradban és Zarándban a *várszerkezet bomlása* s egyúttal a *nemesség erélyesebb szereplésének kezdete* a megyei életben. Említettem, hogy Aradot, mint királyi várat az oklevelek csak 1217-ben, tehát akkor emlegetik először, midőn a prépostság is virágozni kezdett. 1217-ben ugyanis az aradi várnépek (castrenses) közől Mátyás és Sarlód (Sorloud) a király által kiküldött bíró, Dezső csanádi püspök előtt arról vádolták Miklós aradi főesperest és csanádi kanonokot, hogy Basarág (Bursorog) nevű földüket sérelmesen elfoglalta; a főesperes azzal védekezett, hogy ő pénzen vette azt a földet, még pedig egy szabad ember, Ug fia, Kelemen adta el neki. Ez érdekes adat arra nézve, hogy a várnépek már elidegenítik a számukra csak élethosszig átengedett földeket. A bíróság előtt Kelemen nem is tagadta az eladást, de azzal védekezett, hogy azon föld öröklött birtoka volt. Akkor pedig a várnépeknek semmi szavuk hozzá. A püspök tehát Váradra küldte őt, hol meg nem égetvén magát, fölmentették[1]).

Azonban II. Endre könnyelmű ajándékai következtében is fogytak a vár jószágai. Különösen a Csák-nemzetség egyik tagja, Miklós comes, Ugrin esztergomi érsek öcscse, a Kisfaludyak őse szerzett nagy birtokokat az aradi és zarándi várak rovására. A király, valamiért megharagudván *Gottfried* aradi prépostra, 1220-ban megfosztotta őt méltóságától s meghagyta *Miklós*, valamint *Othes* (Tötös?) comeseknek, hogy az izmaeliták (bolgárok) segítségével pusztítsák a káptalan s a prépost jószágait. E pusztításban résztvett Kalád fia, György úr is, kit e miatt már 1221-ben *egyházi átok* ért, melytől csak jelentékeny pénzösszeg lefizetése után bírt szabadúlni[2]) A rablásban az egyház szereinek egy része is áldozatúl esett[3]), a mit csak úgy érthetünk meg, ha fölteszszük, hogy Aradvár jobbágyai és népei akadálytalanúl bocsátották erődítéseik közé a két comest, kik csupán így férhettek a vár közepén levő templomhoz. A birtokok nagy részét azután a foglalóknak adta a haragos király. Ily körűlmények közt Honorius pápa személyesen lépett közbe. Különben is egyenesen hozzá ment Rómába panaszra Gottfried. A pápa az esztergomi érseket bízta meg a vizsgálattal. Adorján bíbornok oly egyességre bírta a prépostot s György urat, hogy ez 98 ezüst márkát fizessen az okozott károkért s visszaadja az elhajtott 150 juhot is; ha fizetni nem akarna, Csőrévi nevű birtoka legyen örökösen az aradi egyházé s ha ezt is ellenezné, másodszor is kiközösítsék. A pápa 1222. évi január 17. kelt rendeletéhez képest még szigorúb-

[1]) Ritus expl. ver. 249. §. (*Bél*, 245.) Egészen hasonló ügyben ítélt ugyanazon évben az aradi prépost, midőn a békési várkatonaság járúlt hozzá panaszszal Kechen-föld elvétele miatt. Ő is istenítéletet alkalmazott. (U. o., 347. §., 263. l.) — [2]) *Theiner*, I. 37. *Fejér*, III. 1., 406. és *Kaprinay* kéziratai a budapesti egyet. könyvtárban, 4r. C. 5. kötet, nro. 75. — [3]) *Balics*, II. 1., 246.

ban vizsgáltatta meg Miklós és Othes comesek ügyét. Az esztergomi érsek, veszprémi püspök és egresi apát köteles volt két hónap alatt kimerítő jelentést tenni s ha ezt ők elmúlasztanák, önigazolásukra személyesen kell vala megjelenniök Rómában. Egy év múlva csakugyan az örökvárosban találjuk a veszprémi püspököt a király két más küldötte kíséretében, kik teljes elégtételt ígértek a prépostnak, ha visszatér. Ebben, 1223. ápr. 29. a pápa is megnyugodott; csak arra kérte Endrét, hogy a prépostnak s káptalannak Isten s a pápa iránt való tiszteletből teljes elégtételt adjon s így nyerje meg Isten tetszését, ki gyűlöli az igazságtalanságot és szereti az igazságot. Legyen rajta, hogy a prépost és káptalan necsak ne panaszkodjék, hanem inkább kegyelméről beszélhessen a szentszék előtt[1]).

A király, Honorius pápának egy 1225. júl. 15. kelt levele által is sürgettetve, végre felhatalmazta IV. Béla ifjabb királyt a helytelenül elajándékozott királyi javak visszavételére. Már 1230-ban jóváhagyta fiának, Bélának öcscse, Kálmán herczeg meghallgatásával tett azon intézkedését, hogy Miklóstól visszavette az aradmegyei Anha-Zehund és Hudi falvakat[2]). S tette ezt, mint mondja, azért, mert jogtalan adakozása és mérhetetlen bőkezűsége által, saját értesülése szerént, a vármegyék jogai jobbadán megromolván, jobb tanácsra hallgatva, azokat a korábbi állapotba akarta visszahelyezni[3]).

Az öreg király azonban csakhamar ismét Dénes nádor befolyása alá került s már 1232-ben ismét eszébe jutottak Miklós comes hű szolgálatai, melyeket az országban és országon kívül hűségesen és fáradhatatlanúl tanúsított. Nem akarván, úgymond, hogy ne tapasztalja jótéteményeit, visszaadta elkobzott jószágait. Így Anhazehundot, mely határos az aradi vár jobbágyai által bírt és szintén Anazehundnak nevezett földdel[4]). Innen Péternek Babos nevű földje felé fordúlt a határ[5]), majd nyugatfelé is mindenütt Babos mellett terjedt; akkor éjszaknak folytatódva, Basarágig ért[6]), honnan keletnek kanyarodott s ott Oshyz földével, melyet Szornak neveznek, jutott szomszédságba, honnan egy Csiszár nevű várjobbágynak Szor nevű földje felé tartott[7]). Az egész terület 50—60 □ kilométer lehetett; mai napig is színe, java a földnek, Arad közvetlen közelében[8]).

A Csákyakon kívül a hatalmas Csanád-nemzetség is csorbítgatta az aradi vár jogait. Így 1235-ben Miklós nádor és a Hodos (Hudus)-nemzetségből való Gonga nevű pristaldus előtt az aradi vár jobbágysága nevé-

[1]) *Fejér*, III. 1., 411—2. *Fábián*, I. 227. — [2]) *Fejér*, III. 2., 204.; *Fábián*, I. 6. Leghelyesebben Hazai Okmánytár. VI. 24—5. — [3]) Hazai Okm. VI. 24. — [4]) Szionda puszta Tornya és Batonya közt. — [5]) Szionda, Varjasháza és Babos puszták közt még 1759-ben is határjárást eszközölt Aradvármegye. — [6]) Arad egyik legrégibb helye. Hovátartozósága miatt még 1881-ben is vitatkozott Csanád- és Aradvármegye, mely, a történelmi jog daczára, azzal végződött, hogy 1884. máj. 20. Basarágot és Sziondát Csanádmegye kapta. — [7]) Basarág és Szent-Tamás közt lehetett. Most ismeretlen. — [8]) Ez oklevél: Codex Patrius, I. 10—14. Haan, Dipl. Békésiense, 5—7.

ben Basu hadnagy, Nuhu, Bayr, Belche és Kelenin százados (centurio), a Csanád-nemzetségből való Gerváz ellen panaszt emelt Besenyő föld miatt. Az egyik kemény markú várjobbágy Váradon szent László templomában alávetette magát az istenítéletnek is; hordozta a tüzes vasat s baja nem esvén, megnyerte maga és társai részére a pert[1]). Ellenben összeégette magát az Aradhoz közel levő Szent-Pál egyházának szolgája, ki Váradon, az aradi prépost által küldve, épen a miatt keresett igazságot, hogy Kátai Mihály fia, *Bodó* várszolga (serviens) megölte a Szent-Pál-egyház szolgáját, Hejkát[2]).

Aradon kívül még csak egy királyi vár volt a Maros-Körös közében; *Zaránd*, a hasonlónevű vármegye középpontja. Igen sok várjószág tartozott hozzá s az utolsó falvak csaknem egészen Békés-vár szomszédságában feküdtek. Ezek közől Szerhetet (a békésgyulai határban az Aranyág és Itczefok közt ma is Szeregyháznak nevezett területet), Albát, (Fejéregyházat) és Krakkót[3]) II. Endre elvette, majd 1232-ben ismét visszaadta *Csák* Miklós comesnek[4]). E területen 6 halásztanyája volt a várnak. Ugyanígy tett Krakkóval is, mely egyebek közt a királyi kovácsok Kesej nevű földével volt határos[5]). Magának a várnak területén a Csiger folyón külön molnárok őröltek a vár számára[6]); még a XIV. század elején is van szó a vár rabszolgáiról, kiket Károly-Róbert király Zarándvármegye főispánságával együtt ad ajándékba[7]); sőt külön regemondók, igriczek is tartoztak ehhez a várhoz[8]). Ide számították Varsánd (Gyula-Varsánd) falvat is, melynek lakosai királyi szekerészek és favágók voltak[9]). Várinak, Várajtnak puszta neve is mutatja, hogy lakosai a vár népei (castrenses) voltak. A fekete-gyarmatiaknak 1241-ben külön vajdájuk volt, tehát bizonyos katonai szolgálatra voltak rendelve. Szóval e néhány adatból is kitűnik, hogy terjedelmes várjószágai voltak hajdan Zaránd várának; csakhogy a védelem gyöngült már, mert itt is egyre több föld és nép jutott magánosak kezére.

Magának a megyének, mint közigazgatási területnek legrégibb szervezetéről kevés biztosat mondhatunk.

A megye élén a *comes*, vagyis főispán állott.

Már szent István korából tudjuk ugyan, hogy Ajtony meghódított területéről a nép a maga comeseinek vezetése alatt sietett Csanádra, hogy megkeresztelkedjék[10]), az egész területen pedig a későbbi időkben is csak 5 vármegye volt (Arad, Krassó, Horom, Temes, Torontál), melyeknek élén comesek állhattak; ez adat azonban, ha Aradra vonatkozik is, elhallgatja

[1]) Váradi Regestrum *Bél*nél, 229. l., 158. czikk. — [2]) Váradi Reg. *Bél*nél, 235. l., 203. §. — [3]) *Karácsonyi* a Békésm. tört. társ. évk. X. 18. — [4]) Codex Patrius, I. 13. — [5]) U. o. — [6]) Codex Patrius, III. 110—1. — [7]) U. o. — [8]) Orsz. levélt. Dl. 12086. — [9]) *Fejér*, Cod. Dipl. V. 3., 215. — *Szabó*, Kún László. 103. (1280-ról); és orsz. levéltár, Dl. 1179. (1284-ről). — [10]) *Batthyány*, Sancti Gerardi vita et scripta, 327.

a főispán nevét. S a XII. század elejéig valóban nem tudunk megnevezni egyet sem[1]; a XII. századból is csak két nevet ösmerünk, melyet, jeles történetírók tekintélye alapján, a névsor élére illeszthetünk. E szerént Arad első főispánja, kinek neve fönnmaradt, *Ottmár*, Kálmán, II. István s vak Béla király hű tanácsosa, 1107 táján[2]. Ott állott már Kálmán király halálos ágya mellett is. «Ottmár ispán — igy szól a krónika[3]) — megtekintvén (a király fültövére tett) tapaszt, látá benne a kiszívott agyvelőt és mondá a királynak: Uram, jó lesz készűlnöd az útra. Mit hallván a király, megijede és felsóhajta.» Az utóda miatt aggódó, beteges II. Istvánnak is ő mondta meg 1129-ben, hogy a megvakított Béla herczeg él, mire a király ezt azonnal udvarába hozatta, örökösévé tette s Uroz szerb fejedelem leányával, Ilonával házasította össze[4]). Az 1198. évre még egy *Bethlent* említnek aradi főispánúl[5]), kinek talán testvére volt azon Bethlen, ki 1175-ben mint a párizsi egyetem tanulója húnyt el.

Az első főispán, kit teljes hitelű oklevél említ, *Kelemenös bán*. Nevét 1214-ben a méltóságviselők közt utolsó helyen említi II. Endrének azon okírata[6]), mely jóváhagyja a Boleszló váczi püspök által a leleszi prépostság részére tett adományt. A Csanád-nemzetség tagja; Belenignek s egy Kalán-leánynak fia volt. Bánná csak 1214 után lett; úgy látszik, 1224 előtt, mert ekkor már más comese volt Aradnak. 1247-ben mint Arad néhai főispánját emlegetik[7]); talán a tatárjárás idejében esett el. Négy fia maradt; Pongrácz ki Aradmegyében két falut alapított, Csömör, Izsák és Elek. A család fenntartója Pongrácz lett[8]).

Aradi comes és egyúttal Magyarország nádora volt 1224-ben, *Gyula*, vagy Jula, midőn II. Endre visszaadta Gergely győri püspöknek a Rábaközben levő Szovát földet, melyet annak idejében Péter győri püspök kapott, ennek utóda, Kozma azonban idegen kézre juttatott[9]). Mint aradi főispánról csak egy adat maradt fenn. Azelőtt is fontos szerepet játszott. Sopronyi főispán volt már 1207-ben, 1219-ben bán és somogyi comes. Nádori méltóságában csakhamar a népszerűtlen Dénes váltotta fel, s ő, úgy látszik, beérte a báni méltósággal. IV. Béla utóbb megfosztotta minden

[1]) Ez nem akadályozza P. *Nagy* Lászlót (Aradm. ism. kézirat, VI. 13—33. l.), hogy az Árpádház kihaltáig *22* comest ne soroljon fel, kik közől különben csak *2* (Ottmár és Bethlen) igazolható némileg, a többi mind csak naiv föltevés; pl. a vezérek korából Velek, Arad, Csanád, Bua, Bukna. Ép ilyen tarthatatlan *Rácz* K. (Zarándi egyházmegye, 180. l.) azon állítása, hogy 1055-ben Ernyey, Salamon híres tanácsosa, volt az orodi comes. Talán onnan gondolja, hogy Buday (Polg. Lex. I. 65.) őt »valamely« megye főispánjának s 1067-ben a zastyi apátság alapítólevele »aláírójá«-nak (!) mondja, — ő pedig Zástyot Aradban kereste. — [2]) *Wenzel*, Egyet. Encycl. III. 681. — [3]) *Márk* krónikája (ford. Szabó), LXXXIII. l. — [4]) *Thuróczy* krónikája, II. r. 63. fej. Budai (Polg. Lex. III. 32.) barsi főispánnak tartja, mi ellen *Wenzel* tekintélye áll. — [5]) *Benkő*, Transylvania, II. 366. *Lehóczky*, Stemmatographia. — [6]) *Fejér*, Codex Dipl., III. 1., 163. V. ö. Fábián, I. 191. — [7]) Árpádkori Új Okm. VII., 242—4. és Orsz. lt. Dl. 322. — [8]) Bővebben: *Karácsonyi*, Tört. Ért., 1884. 7—9. l. — [9]) *Fejér*, Cod. Dipl. III. 1., 466.

jószágától s uradalmait 1251-ben a bán rokonának, Demeter comes fiának, Sándornak adta[1]).

1240. április 20-án *Saul* volt Arad comese, midőn IV. Béla a cisztercziták egyetemes káptalanának a Bárczaságban néhány egyházat ajándékozott[2]). Az ő idejében érte hazánkat s különösen Aradot is a tatárjárás veszedelme. E szörnyű hadjárat megingatta, de nem törte meg Aradban a megyei életet; azonban mindenesetre feltűnő, hogy attól kezdve egészen az Anjouk trónraléptéig egyetlen egy aradi comesnek nevét sem ösmerjük[3]). A szomszéd Zaránd főispánjait is csak 1324 óta sorolhatjuk föl, Arad főispánjait pedig csupán 1344 óta.

Míg a tatárjárás előtt a megyei nemesség körömszakadtig ellenállt a fő- és várispánok, valamint udvarbírák (alispánok) minden bíráskodásának s megvárta, hogy a király, a nádorral együtt, magában a megyében keresse föl a panaszosokat s a megyegyűlésen mindenkinek alkalmat nyujtson kivánságai előadására, addig az 1298. évi 32. törvényczikk már mindenkire kiterjesztette a megye hatóságát; s ha a tömérdek kivételt csupán az 1495. évi 15. t.-cz. szüntethette is meg, bizonyos, hogy *szorosabb értelemben vett megyei élet csak a vegyesházbeliek korában fejlődhetett ki Aradban is, máshol is.*

[1]) U. o., III. 1., 47., 272. és IV. 2., 103—5. Arad főispánjául Lehóczky Stemmatographiája 1228-ból Simon Dénes tárnokmestert említi, de bizonyíték nélkül. — [2]) *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 3., 552. Utolsó helyen említve. — [3]) P. *Nagy* L. 1288—1307-re említi ugyan Talpasi Tamást (id. Kézir. VI. 33.), de, szokás szerént, nem bizonyít. A Századok 1871. 670. és a Hazai Okmánytár VII. 262. lapján szó van egy orodi *Fekete* Péter comesről (comes Petrus Niger de Orod), ki a Csicséri-családból származik s ki Omode nádornak 1297. okt. 20. kelt levele szerént úgy egyezett ki Csicséri Jóbbal (a most Aradban és Temesben élő Ormosok egyik ősével), hogy testvéreivel együtt átengedi Jób mesternek Latorcza nevű erdejöket, de kikötik, hogy az ő Orod nevű földjük ezen említett erdejének széléig, illetőleg azon folyóig terjedjen, mely Orodföldet Csicsérföldtől elválasztja. Az oklevél azonban Ungban kelt s ungi viszonyokra, a comes szó pedig nem Orodra, hanem Fekete Péterre vonatkozik, úgy, hogy őt nem vehetjük fel Aradmegye főispánjainak névsorába. Ép oly kevéssé tehetjük ezt az Aba-nembeli *Péter* comesszel, kinek és Sándor comesnek (Gyula volt orodi főispán vagyona örökösének) fiai a Maros és Fejér-Körös közt — tehát Aradban és Zarándban — levő javakon osztozkodtak 1299-ben. (Orsz. lt. 1536—1538.) A comes czím ez időben már nem-ritkán átszállt az apáról a fiúra s ha ezt mindjárt az illető terület főispáni méltóságára vonatkoztatnók, egy megyében egyszerre több főispánt is találnánk.

IX. A TATÁRJÁRÁS.

Hadikészülődések. Albert prépost küldetése. Tamáshida sorsa. A nadabi sziget megerősítése. Kísérletek menekvésre. A tatárok betörnek a szigetre. Az Erdőhát nyomora. Tatár közigazgatás. Pereg, Egres és Arad ostroma. A tatárok kivonulása.

1241. kora tavaszán IV. Béla király Aradvármegyében is meghordoztatta a véres kardot, hogy a minden oldalról betört tatárok ellen fegyverre szólítsa híveit. *Saul* aradi főispán[1]) a megye zászlóalját valószínűleg az erdélyi és délvidéki dandárokkal együtt vezette a király táborába s mivel a tatárok ekkor még — márczius második felében — a felvidéken portyáztak, akadálytalanúl egyesülhetett azzal. Ezt annak köszönhette, hogy, a Maros völgyét követve, nagyobb kerülőt kellett tennie, míg pl. a rövidebb úton, a Körös völgyén haladó váradi püspök egyenesen a tatárok elé került. *Bulcs* csanádi püspök, ki később indúlt, alig menekülhetett a kunok elől, kik királyuk, Kuthen megöletése után zajongva tértek vissza s ellenségnek tekintettek minden szembejövő magyart[2]).

Albert aradi prépost már márcziusban parancsot kapott Béla királytól, hogy *Vancsa* váczi püspökkel és a csanádi préposttal együtt Ausztriába, *Babenbergi* Frigyes országába kísérje *Mária* királynét s gyermekét *István* herczeget; és ott várja be a hadi szerencse eldőlését[3]). Albert prépost udvari ember maradt azontúl is, hogy kanczellári méltóságától megvált; s küldetését annak köszönhette, hogy, mint régi bizalmas ember, most is kéznél volt[4]).

[1]) 1240-ben mint ilyet említik. (*Fejér,* IV., 3., 552.) Feltűnő, hogy ez évtől kezdve az egész Árpádkorszakból nem ismerünk több aradi főispánt. — [2]) *Rogerius* siralmas éneke (ford. Szabó K.), 23—24. V. ö. *Ballagi* czikkével (Századok, 1877., 253. l.). — [3]) *Rogerius,* 15—16. — [4]) *Karácsonyi* (Emlékkönyv, 112. l.) azt véli, csak úgy maradhattak meg az aradi prépostság legfontosabb oklevelei, hogy azokat is magával vitte a prépost. Nem hiszem, hogy rendes körűlmények közt a káptalan kiadta volna még saját prépostja számára is e fontos okíratokat, — Budáról pedig, a dolog sürgősségéhez képest, a nélkül kellett elutaznia Albertnek, hogy, Aradra lemenve, ez íratokat magához vehette volna. Különben, mint az alábbiakból kitűnik, egy adat sem bizonyítja, hogy Aradvára és a prépostság székhelye a tatárjárásban elesett volna s így az oklevelek eredeti helyükön, a káptalan levéltárában is fennmaradhattak. *Rogerius,* a mostani Aradmegyében lefolyt küzdelmek szemtanúja, semmit sem szól Arad pusztulásáról, de megemlíti, hogy vitézei többször sikeresen kitörtek a tatárokra.

Lehet, hogy a csanádi püspök tanácsára, mivel maga Aradvármegye jobbadán ennek egyházi hatósága alá tartozott, a nép itt is megkezdte a hegyek közé, erdők mélyébe való menekülést[1]; a bátrabb rész azonban sánczok és falak mögött foglalt állást és a legtöbb esetben elösmerésre méltóan oltalmazta életét, családját és vagyonát. Erélyesen készültek a helyvédelemre; sánczokkal, árkokkal erősítették meg a fontosabb helyeket, mi mellett nagy munkát kellett végezniök, mert az eféle sánczok 50—70 falu népének befogadására voltak szánva, s a nagy kiterjedésű védőművek őrzése, egyúttal az egybeözönlött nép élelmezése nagy gondot okozhatott. Az első rémhírek éjszakról érkeztek.

1241. májusa végén a tatárok, *Kádán* vezetése alatt, Nagyváradot feldúlták, mire a nép egy része az erdők és lápok közt Tamáshida felé menekült. Menekvésök irányát körülbelül a nagyvárad-szalonta-aradi országút jelzi.

Tamáshida (ma Tamásda) a Fekete-Körös jobb partján, a Tőz folyó torkolatánál, éjszakfelől a Gyepesfolyó által is védve, még Biharmegyében feküdt. A tulsó part már Zarándmegyéhez tartozott. A városnak, melyet 1169 óta emlegetnek az okíratok[2]), német lakosai nem engedték meg, hogy a Fekete-Körösön át Zaránd- (a mai Arad-) vármegyébe vezető hídon átkeljenek a futók, hanem jól megerősített városuk védelmére akarták őket kényszerítni.

Rogerius váradi kanonok azonban társaival együtt mégis átkelt a Körösön és pedig, mivel az erősen őrzött hídon ezt alig tehették, alkalmasint csolnakon[3]), ott, hol a Tőz folyó Tamásda délkeleti részén a Fejér-Körösbe ömlik. E vonalat azért választhatták, mert épen a Tőz torkolatánál kezdődik az Ördög-árka, vagy — mint a nép nevezi — Traján útja, mely sok helyütt az erdőkben ma is teljesen ép s akkor még épebb volt. Sűrű erdőkön keresztül vezetvén, kitűnő kalaúzúl szolgálhatott a bujdosóknak. Helység közelébe csak Ágyánál ért s egészben véve délfelé tartva, egyenesen a Körös egyik szigetére vezette őket.

Ezen sziget a Csigernek a Körösbe-ömlésénél Zarándtól éjszaknyugatra kezdődött, s Nadabtól éjszakkeletre végződött[4]). Ma is erdőség borítja,

[1]) *Rogerius*, 23. — [2]) *Fejér*, VII. I. 162. — [3]) Így kell érteni Rogerius (Siralmas ének, ford. Szabó Károly, 37. l.) azon kifejezését, hogy bár »a németek bennünket a hídon átkelni semmikép nem engedének, — — — *mindamellett* egy szigetre betérénk.« — [4]) »Közönséges vélemény és pedig igen alapos vélemény — úgymond a helymeghatározásokban sok szerencsével működő dr. *Karácsonyi* János (Békésm. tört. társulat évkönyve. VIII. 130.), — hogy ez a sziget a mai Gyula, mely akkoriban a sarkadi tó és a Körös kiöntése közt valóságos szigeten feküdt.« *Römer* Flóris, a helyet megszemlélve, már 1878. kimondotta, hogy a leírandó véres esemény színhelye Nadab várhelye (»Alföld« 1878., 222. sz.), *Bunyitay* Vincze pedig (A váradi püspökség története, III. 458.) nyiltan kijelentette, hogy semmikép sem lehet e sziget alatt Gyulát érteni. »Minden e magyarázat ellen szól; a sziget névtelensége, holott Gyulának már akkor neve volt, még pedig olyan, mely papi

a somosi-erdő és a csintyei irtás. A Holt-Körösnek déli részét századunkban szabályozták s abban, ha többé nem is az eredeti mederben, víz folyik; a Körösnek éjszaki ága azonban most már holt meder és csak áradások, vagy nagy esőzések idején telik meg vízzel, mint azok az erek és laposak is, melyek maig bizonyítják, hajdan mily vizenyős volt ezen sziget.

Körösköről rengeteg erdőség vonúlt, az úgynevezett Erdőhát, melynek tisztásain elég nagy számmal voltak a falvak. E terület éjszaki és déli természetes határát a Fekete- és Fejér-Körös képezte, s ezeknek és a beléjök szakadó Tőz, Korhány, Hosszúrét, Horgosrét, Ered, Pogányér, Sásér, Szivárgó, Leveles, Szartos, Bondos stb. vizeinek kiöntései lápossá és vizenyőssé tette a tájékot.[1]). Ant és Tamász, Bél-Zerind és a sziget közt párhuzamos római sánczok vonúltak, melyeket a két Körös közének védelmében előnyösen föl lehetett használni. A mellett, a sziget délkeleti csúcsával átellenben, a Csiger torkolatának védelmére a zarándi vár szolgált, míg éjszaknyugaton a nadabi várhely nevezete figyelmeztet, hogy a sziget tulsó része sem maradt védelem nélkül. Különben pedig az ágyai nép és a geróti vajda[2]) más szomszéd helységek népével együtt jól megerősítette a szigetet.

A szigetbe csak igen keskeny és szoros úton — alkalmasint a Trajánon — lehetett bemenni. Az úton egy mértföldön három tornyos kapu épült s ezeken kívül egy mértföldre köröskörül igen erős sánczok. Az egy mértföldnyi (hét és fél kilométernyi) távolság épen megfelel az Ágya és a sziget közt való útnak, míg az igen erős sánczok alatt részben a római sánczot érthetjük, mely az ágyai erdő felől szintén egyenesen nekivág a sziget keleti részének. Valószínű, hogy ez éjszakról délre vonuló párhuzamos sánczokat más, éjszaknyugatról délkelet felé haladó párhuzamosokkal kötötték össze a környék lakosai.

A szigetbe menekült nép kérésére, de meg a hely erőssége által is bátorítva, Rogerius egyelőre cselédeivel együtt ott maradt. A kémek azonban csakhamar hírül hozták, hogy a tatárok közelednek. Titkon kiment a szigetből s egy szolgája és egy vezető kíséretében, összesen kilencz lóval délnyugatfelé menekült tovább, Csanád város irányában, mely oda nyolcz mfdre van[3]). Egész éjszakai erős lovaglás után hajnalban ért oda. A tatá-

ember előtt, mint Rogerius, nem lehetett ismeretlen; és ha szegény falvakat megnevez, hogyan hagyott volna névtelenül monostoros helyet? Továbbá Rogerius útjának iránya egészen másfelé tart és nem Gyulának; ha ide igyekezett volna, már fentebb, Szalonta táján, arra tér vala.«

[1]) L. *Zachar*, A kisjenői uradalom térképe. (Jószágismertetés. III. füzet. Pest, 1864., a kötet végén.) A 2. térképen Kisjenő, Dohányos, Horgostó és Somhíd kerületei. — [2]) Wayda de Gerroh. (Rogeriusnál, 37. l.). *Szabó* Károly szerént alatta csak Fekete-Gyarmatot érthetjük. Nem lehetetlen azonban, hogy valamely Gerót, vagy Gerold (Gellért) nevű helység lappang e név alatt. — [3]) Légirányban 9; a nadab-csanádi országút, a kanyarúlatokkal együtt is, csak 10½ mfd.

rok azonban épen előtte való nap foglalták el s dúlták fel Csanádot s az egész vidéket elárasztották. Fáradt lovaival vissza nem fordúlhatván, a napot vermekben és kunyhókban lappangva töltötte, — éjjel pedig rendkívűl óvatosan keresztűllopózott a tatárok között. Szégyenszemre vissza kellett térnie a szigetre, hol sok rosz hír várt reá. Az egyik, hogy a sziget bejárása előtt visszahagyott cselédei a lovakkal megszöktek; azok pedig, kik a szigetben vele voltak, pénzével és ruháival együtt elillantak. Ezeket azonban csakhamar utólérte sorsuk, mert a tatárok rájuk akadván, kard élére hányták őket. A másik, hogy megbízható hírek szerént a tatárok már is bevették a csak 15 kilométernyire levő Tamáshidát; a lakosok egy részét rabságba vitték, a többit lemészárolták.

«Minek hallatára — úgymond Rogerius — fölborzadának hajam szálai, testem remegni és alélni, nyelvem nyomorúltan hebegni kezdett, átlátván, hogy közel van az iszonyú halál pillanata, melytől többé menekűlni nem lehet.» A mai Dohányos-szigetet, mely csak 1100 méterre van Nadab falutól s mely a Fejér-Körös és a Pogányér által berekesztve, legerősebb helye volt a nagy szigetnek, különösen megerősítette a nép. A sziget keleti részén jól meggyúrt sárból erősen kiégetett téglákat s oszloptalpakat találtak újabban, melyek egészen úgy vannak idomítva, mint az árpádkorbeli tamáshidai templomnál alkalmazottak[1]). Itt tehát vagy a Rogeriusnál említett egyik kaputorony, vagy már némi téglaerősség állott. Valószínű, hogy az utolsó kaputorony, mely a mintegy 150 hektárnyi kisebb szigeten uralkodott. Rogerius, a többi elűljáróval együtt, meggyőződött, hogy e szigetet megvédni nem lehet s rávette a nép egy részét, hogy inkább a szomszéd nagyobb szigeten, a somosi erdőben, a lápok közt keressen menedéket. Magával vitte a sziget elűljárójának két fiát is, tudván, hogy azok kedvéért az apa majd csak küld élelmet utánuk. Az első nap hajnalán már meg is kapta az élelmet, egyúttal azonban arról értesült, hogy a tatárok az egész szigetet körűlvették. Intézkedéseikből azt lehetett gyanítani, hogy a Körösnek meg nem erősített oldalán fognak támadni. A kardforgató nép tehát a nagyobb sziget védelmére sietett. A tatárok azonban hirtelen egyenesen az őrizet nélkűl maradt kapukra rohantak, azokat bevették, «s a szigetbe bemenvén, nem találának a mieink közűl senkit, ki nyilat lőtt s vagy lóháton, vagy gyalog velök szembeszállt volna. Mi s milyen, mennyi s mily nagy gonoszságokat és kegyetlenségeket követtek ott el, nemcsak látni volna rettenetes, hanem hallani is írtóznának az emberek. S miután onnan a zsákmányt elhordták, a nők és férfiak részént darabokra vágott, részént ép holt testei meztelen maradának»[1]). A szerencsétlen áldozatok csontvázai csak 1878-ban kerűltek ismét napvilágra. Mintegy 1000□ méter terűleten több, mint egy méter magas csonttelepre bukkantak épen azon tájon, hol a Körös-csatorna derékban metszi ketté a

[1]) Alföld, 1878. — 222. sz. — [2]) *Rogerius,* id. h. 40. l.

nadabi várhelyet. Úgy vannak egymás fölé helyezve, mint az ölberakott hasábfák[1]).

Három egész napig pihent a szigeten Kádán tábora s a negyediken is, zsákmánynyal megrakodva[2]), a seregnek csak egy része ment tovább; a többi elbújva leselkedett a visszaszállingó magyarokra. Éhségtől kényszerítve a falvak népei valóban fölkeresték a nadabi várhelyet, remélve, hogy éléstáraikban még találnak valamit; az elrejtőzött tatárok azonban rajtok ütöttek s nagy részüket levágták. Maga Rogerius tized- vagy huszadnapra ment be a szigetre, hogy a holt testeket felforgatva kutasson valami maradék-étel után. «Mily nagy lehetett ott — úgymond — a bűz, mily nagy a gyász, mily nagy a félelem, gondoljátok meg.»[3])

Az Erdőhátat, mely a Fekete- és Fejér-Körös közt levő egész vidéket magában foglalta s általán a zarándi erdőségeket, «a sűrű bozótokat, a homályos berkeket, a vizek mélységeit, a puszták sivatagjait» egy hónapnál tovább hajszolták a tatárok, mi azt mutatja, hogy a zarándi várkatonaság vagy szétzüllött már, vagy maga is áldozatúl esett a tatárok vérszomjának. Egyszerű földvár lévén, a kővárak ostromához különben nem-igen értő ellenséggel alig szállhatott szembe. Hiszen csak néhány év előtt is bizonytalan volt a sorsa s földeinek egy része Csáky Miklós comes kezeire kerűlvén, várkatonái is megfogyatkoztak.

Kővár az egész mai Arad-, a hajdani Zarándmegye éjszaki sík részén nem állta útját a dúló seregnek, hacsak egyes megerősített monostorok, vagy földsánczok nem mentették meg az üldözött nép egy-egy csapatát. Csupán az élelmezés okozott fejtörést a tatároknak. A gabona — mert hiszen ez események júniusban történtek — még lábán állott, a gazdák azonban az erdőkben, ott is a gödrökben, vermekben, odvas fákban meglapúlva, rejtőzködtek. A tatárok most néhány elfogott bujdosót azon biztatással bocsátottak el, hogy mindenki bántatlanúl hazatérhet falujába, ki nekik bizonyos határidőig meghódol. Az éhségtől elcsigázott nép hitelt adott az igéretnek s tömegesen tért haza házaiba, melyeknek felgyujtásától a tatárok óvakodtak. Három napi járóföldön egészen új élet kezdődött.

A hódolt lakosok bizonyos katonai igazgatás alá jutottak s minden

[1]) *Alföld,* 1878., 222. sz. Mivel e tájon egy oly csatát sem ösmerünk, mely hasonló vérontással járhatott volna s mivel Rogerius útiránya habozás nélkűl e szigetre vezet bennünket, semmi kétség sem férhet hozzá, hogy a Rogerius által leírt mészárlás a nadabi várhelyen történt. — [2]) A nadabi várhelyen igen sok vas- és cseréprégiséget találtak, melyekből József főhg 1880. jún. 25. sokat ajándékozott a nemz. muzeumnak, különösen vas lándzsacsúcsokat, sarkantyút, kengyelvasat, patkókat, vaslemezeket és kapcsokat, valamint lófogakat. (L. a nemz. muzeum 1880. jk. 93. sz. s *József főhg* eredeti levele »$^{325}/_{1880}$. ügyv. N.« jegy alatt), becsesebb tárgy azonban nem került felszínre, mi a rablás teljes voltát bizonyítná. Valószínű azonban, hogy később ép ezen helyen állott a Nadabyak és Dóczyak kastélya, mint ezt az ott talált domborműves kályharészletek mutatják. — [3]) *Rogerius,* 40. l.

falu egy-egy tatár előljárónak[1]) engedelmeskedett. Sőt az igazság kiszolgáltatásáról is gondoskodtak a balivok, vagy kenézek, kivált ha lovakat, barmokat, fegyvereket s más ajándékokat vittek nekik. Ők kapták a legszebb leányokat, kikért különben juhokat, vagy ökröket, lovakat adtak cserében[2]). Egyébiránt «kinek-kinek szoros igazságot szolgáltatnak vala» s még a vásárok megtartásáról is gondoskodtak.

E közben az egész nyáron serényen folyt az aratás, nyomtatás; betakarították már a gabonát, csűrökbe hordták a szalmát és a szénát, sőt még a szürettel is elkészültek. A békességes egyetértés csak akkor bomladozott a hódítók és hódoltak közt, ha az apák leányaikat, a férjek feleségeiket s a testvérek szép húgaikat megtagadták a tatár uraktól.

A kenézek rendesen hetenkint összegyűltek a parancsok átvételére s a tennivalók megbeszélésére. Egy ily gyűlés után október közepe táján valamennyi kenéztől parancsolat érkezett, hogy a megjelölt falvakból férfiak, nők és gyermekek ajándékokkal járúljanak eléjök. A nép nem értette ugyan a parancs okát, de nem mert ellenszegűlni. A kenézek azonban, alig vették át az ajándékot, egy völgybe vezették, mindenből kifosztották és irgalom nélkűl legyilkoltatták őket.

Egy éjjel azután közösen a még megmaradt falvakra rohantak s vérszomjuk elül csak igen kevesen menekűlhettek az erdőkbe és a barlangokba[4]). A többiek csupán úgy maradhattak meg, ha valamely tatár-szolgálatba állt magyar úr cselédeiül szegődtek el. Így tett maga *Rogerius* is. Hajadon fővel és mezítláb menekűlt azon rettenetes napon a maga balivájától a szekerek őrizetére rendelt s «tetteikben» már tatár-magyarok sátrai közé, hol egy úr nagy kegy gyanánt fogadta őt szolgájává[5]).

[1]) *Rogerius* (41. l.) királynak nevezi. [2]) *Rogerius* (u. o.) száz kenézről tud és szerénte csak az ő gazdája is majdnem ezer falut kormányzott. A szám maga, ha falvak alatt voltakép csak tanyákat kell is értenünk, bizonyosan túlzott; a kanonok azonban mint szemtanú írt, ki »hogy életöket lássa«, az előkelő tatárurakkal megismerkedett és gyakran járt köztük. — [3]) Arad-Hegyalja éjszaki részén, Galsán, Egregyen (Agris) s a Makra alján már fejlett szőllőművelés volt. Mi természetesebb, mint hogy a tatárok Nadab alól, honnan e helyek csak pár órai járóföldre vannak, ide is elkalandoztak. S mert síksági (kerti) borokra nem gondolhatunk, bizonyos, hogy ezeket a kényszerűlt szüreteket a boráról ma is híres Arad-Hegyalján és Makraalján tartották. — Annak azonban, hogy a bizonyosan megerősített somboly-pankotai és világosi apátságok monostorait megostromolták volna, nincs nyoma. — [4]) Azon — mint láttuk, tarthatatlan — esetben is, ha Gyula környékén kellene keresnünk a Rogerius által említett szigetet, az emlékírónak ezen (a 43. lapon följegyzett) adatából kitűnik, hogy a dúlás kiterjedt az egész Erdőhátra vagy Lunkaságra, azaz a mai Aradmegye éjszaki részére, körűlbelűl Boros-Sebes, Dézna és Biharban Rézbánya vidékeig, hol a mészkőhegységben valóban vannak barlangok, az őserdők pedig most sem hiányzanak. Általán a szenvedéseknek ezen megható leírása különösen Aradvármegyére vonatkozik ugyan, de bizonyosan így történt ez azon a szomorú nyáron Magyarország más vidékein is. — [5]) Később a nemzeti visszahatás tatároknak nevezte e magyarságukról megfeledkezett embereket. Így említ az aradi káptalannak egy 1332. évi oklevele is bizonyos

Az ellenség azonban nem semmisítette meg az emberek és az állatok számára fölhalmozott élelmet s most sem gyujtotta fel a házakat. Az ősz már beköszöntött[1]) s a minden ponton győztes tatárok vagy azt remélték, hogy a télen itt pihenhetik ki a nyár fáradalmait, vagy legalább hogy — kellő őrizet alatt — családjaikat megkímélhetik egy téli hadjárat viszontagságaitól.

Azonban csakhamar odahagyták a Körösök vidékét. Egy zavaros néphagyomány szerént[2]) azért, mert a nekibúsult lakosok végre összeszedelőzködve, a Bihar havasaira szorították föl a mongolokat, kikre másoldalt az erdélyiek rontottak, úgy, hogy egy szálig levágták a gyűlölt ellenséget. A nagy esemény emlékére szent Péter és Pál napján ezentúl évről évre összejöttek a Gajna csúcsán, hol most Arad-, Alsó-Fejér- és Hunyadmegyék határa összeszögellik s leányvásár néven ott tartják maig is a rögtönzött lakodalmakat. A tatárok azonban más okból hagyták oda a Körös mellékét.

A Maros vonalát akarták kezeik közé keríteni s mivel a Maroson való átkelést, a folyó elég széles lévén, nyáron csekélyebb számú sereg is megakadályozhatta, úgy látszik, be akarták várni azt az időt, míg a folyó beáll, hogy azután a jegen őrizetlenebb helyeken keljenek át a balpartra. Ezen a télen a Dunántúlt is így hódították meg.

Arad és Csanád vára felé vonúltak, melyeket a közelükben eső Pereggel és Egressel együtt csak akkor akartak megtámadni, ha környéküket már egészen elpusztították. Ebből is látszik, hogy az erősített helyeket, hol nagyobb volt a katonaság, de több a nagy zsákmánynyal kecsegtető gazdag, nemes menekvő, különösen úriasszony, — elég következetességgel kerülték és csupán akkor rohantak rájuk, ha a környéket feldúlva, kiéheztetésökre számítottak. Csak hébe-hóba, kisebb csoportok száguldoztak a várak alá, mikor azután az aradi és csanádi őrség nagy tűzzel ütött rájuk s jó darabon kergette az ellenséget. A mostani Aradvárosnak Csanádmegye felé eső határán a Scherz-féle tanyán 1850-ben másfélszáz lapos és vastag csontú, rendkívül széles állú, mongol jellegű koponyát találtak, melyeken jobbára fegyvervágások nyomai látszottak[3]). Alkalmasint az akkor még folyó Szárazéren való átkelést erőszakoló mongolok ösmerték ott meg az aradi vitézek erejét. S a tatárjárás idejére utal az Arad mezővároshoz

Tatár Miklóst, ki Varsányi Márk szolgája volt. (Zichy-okm. I. 387.); s 1438. Zsigmondé egy *Tatár* Mátyást, ki jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határjárásánál. (Dl. 13244.)

[1]) Arad-Hegyalja magyarádi részén s a Makraaljján a szüret régtől fogva október 10-e táján szokott lenni. — [2]) *Schmidt*, Das Bihar-Gebirge. 145. l. Őt írta át *Jung*: Roemer und Romanen in den Donau-Ländern, a IX. szakaszban. — [3]) Ez eredményt akkor külön szakértő bizottság állapította meg. *Török* Gábor jegyzetei *Parecz*nél. (Aradvármegye ismertetése. 11. l.)

tartozó *Tatárfürmezőnek*[1]), az Arad városhoz tartozó rengeteg erdő egyik tisztásának neve is[2]). Ekkor pusztúlhatott el a város határában épült Szent-Péter-egyház[3]) és ezen időre emlékeztet a Tatárhalom elnevezés[4]).

A Szárazér mellékén, Aradvármegye éjszaknyugati részén egy *Perg* (ma Pereg) nevű körűlsánczolt «új falu»-ban[5]) verődött össze a közelben levő, mintegy hetven falu népe[6]). A szegény nép esténkint remegve találgatta, melyik menekvő csoport falujának tüze festi pirosra az égboltot. Mert Aradmegyében már semmit sem kímélt az ellenség, hanem féktelenül dúlt és pusztított.

Mikor azután sivataggá tette a vidéket, teljesen bekerítette Pereget. Jellemző, hogy a csapat nagyobb részét kúnok, bolgárok, ruthének és magyar foglyok tették; a tatárok kevesen, talán csak annyian voltak, a mennyi a sereg együvétartására feltétlenül szükségesnek mutatkozott. Első rohamra magyar rabjaikat küldték s nagyon örvendeztek, mikor azokat peregi testvéreik egy szálig agyonnyilazták, vagy levágták. Azután a ruthéneket, majd a bolgárokat s végűl a kúnokat küldték. Nevetve szemlélték, mint gyilkolják egymást az európaiak; s ha a támadókat, kik különben sem mehettek valami lelkesűlten a rohamra, a peregiek visszaverték, a megfutamodók egyenesen tatár uraik kardjába szaladtak.

Éjjel-nappal egy hétig harczoltak már s végre is kimerítették a védők erejét. Betöltötték az árkokat s a falut bevették. A peregi sánczokban még mostan is gyakran találnak fegyverdarabokat és embercsontokat[7]). Elpusztúlt, néphagyomány szerént a templom is, mely körűl e sánczokat építették.

[1]) Így van írva az orsz. levéltárban levő eredetiben (Dl. 29728.) *Fábián* (Aradm. leír. I. 237—8. l.) ezt Tatár-Fischnek olvassa, mint a hogy Anthokpatakának nézte ugyanazon oklevélben a »Kuchokpathakát«. *Rácz* Károly azután (Alföld, 1883. — 125. sz.) Tatár-Fussnak magyarázza Fábián Tatár-Fischét. A mellett azonban, hogy a parancsoló módban alkotott helynevek igen is ritkák, a szabály az, hogy a helynevet úgy kell olvasnunk, a hogy hiteles alakban írva találjuk. Alkalmasint Fürjmezőnek nevezték azelőtt. — [2]) 1388-ban egy bizottság széltében és hosszában három nap alatt járta be. (*Fábián*, id. h.) — [4]) Emberemlékezetet haladó idők óta elhagyottnak mondja azt 1384. jan. 27. Mihály aradi prépost. Dl. 7064. — [4]) *Jerney*, Keleti utazás, II. 91. — [5]) »Újfalu, melynek neve Perg volt« (*Rogerius*, 43. l.); 1298-ban és 1320-ban oklevelesen is Pereknek írva (Dl. 1506. és 2019. sz.) — [6]) Ez mindamellett sem hihetetlen, hogy Arad vára nemegészen 38, Csanád 34 s Egres, hova szintén sokan menekűltek, de mely már a Maros túlpartján volt, csupán 23 km.-re feküdt Peregtől. Kétségkívűl mindegyik erősített helyen sok falu népe vonúlt meg; de a falvak száma az akkori Aradvármegyében jóval többre is rugott, mint manap. Hogy nem lehet, mint *Fessler* tette (Geschichte der Ungarn, II. 532.) Pereget a *magna villa* jelzés alapján Nagylaknak mondani, mikor Rogerius nyiltan írja, hogy ez új (nagy) falu neve Perg volt, már *Szabó* K. bebizonyította. (Rogerius, 44. l.). Határában most is láthatni egy erősség sánczainak nyomát. *Szondy* Imre: Az Egyekből lett Kis-Pereg története, 22. l. (Névtelenül jelent meg.) — [7]) *Szondy*, id. h. 22. l. és *Bedrich* Lajos peregi jegyző úr tudósítása.

S most szörnyű jelenet következett.

A tatárok kinn a mezőn sorba állították egyoldalt az elfogott vitézeket s úriasszonyokat, másoldalt pedig a parasztokat s mihelyt elszedték pénzöket, fegyvereiket, ruháikat s más értékes tárgyaikat, a szerencsétleneket karddal és fejszével vagdosták agyon. Csak azok maradtak meg, kik az általános mészárlásban észrevétlenül ledobbantak a halottak közé, hogy azoknak vére rájuk frecscsenvén, a barbárok őket is holtaknak higyjék. «A ki ennyi nép elvesztét — úgymond a szemtanú Rogerius[1]) — józan észszel elgondolja, ezen helyet vérmezőnek méltán nevezhetné»[2]). Még roszabbúl jártak azon nők, kiknek szépsége lebilincselte a tatárurak szívét; életben hagyták, de magukkal hurczolták őket.

Pereg alól kissé délnyugatnak menve, az arad-csanádi határ közelében átkeltek a Maroson s a már Csanádvármegyében (most Torontálban) fekvő Egrest vették ostrom alá. A cziszterczíták e monostora meg volt erősítve s valószínűleg egészen újonan, mert hiszen csak 6 évvel előbb helyezték ott örök nyugalomra II. Endre királyt neje, az aradi templom építője, Jolánta királyné mellé. A tatárok hajító és faltörő gépeket alkalmaztak a falak ellen, mire az ostromlott barátok önként feladták az erősséget. Magukat a czisterczitákat nem bántották, sőt eleresztették őket; néhány úriasszonyt és igen szép leányt azonban innen is magukkal hurczoltak, míg a többieket kardélére hányták. Magát a monostort nem dúlták föl teljesen[3]).

Egyébiránt Aradvármegyének a hegyek közt, a Marosmentén eső része, úgy látszik, elkerűlte a végromlást, mert a Marosmentén működő tatár sereg október végén a Fel-Duna felé tartott. Az volt a czéljuk, hogy a Duna és Dráva közének elfoglalása után közvetetlenül Németországra támadjanak[4]). Kádán, kit egyébiránt a többinél «jólelkűségben derekabbnak mondanak vala» Batuval egyesűlt[5]) és egészen a Dunántúlra, majd Dalmátiáig hatolt, hogy, ha lehet, magát a királyt is elfogja[6]). Foglyait, zsákmányait mindenüvé magával czipelte, mégis nagy gyorsaságot tanúsított

[1]) Siralmas éneke 44. lapján. »A város — ú. m. *Hammer*-Purgstall (Gesch. der goldenen Horde, 123. l.) — vérmező lett, melyen a vér vetése burjánzott.« — [2]) Ezt nemsokára, midőn a történeti helynevek fölújítására kerül a sor, valószínűleg meg is teszi Aradvármegye. — [3]) *Henszlmann* és *Römer* szemléje alapján *Rupp*, Magyarorsz. helyr. tört. III. 70. 1280-ban Egres monostora már kibírta a kunok támadását. (*Fejér*, Cod. Dipl. V. 3., 207.) — [4]) Egres ostromának elmondása után *Rogerius*, mintegy belefáradva a történetek elbeszélésébe, némi phrasis után a tatároknak a Dunán való átkelésre kigondolt ravaszságáról és Esztergom ostromáról kezd szólni (45. l.) s ennek kapcsán említi, mily roszúl esett neki az a hír, hogy »a tatárok felhagynak vala Németország megvívásával, mivel azt gondolom vala, hogy *ott* gyilkosaim kezéből menekűlhetek.« (U. o. 48. l.) — [5]) *Bretschneider*, Notices of the mediaeval geography (Sámi fordításában, Vasárn. Ujság, 1876. 42. sz.) ezt, az évkönyvek hallgatása mellett is, igazolhatóan gyanítja. — [6]) *Hammer-Purgstall* szerént (id. h., 124. l.) Egres alól a tatárseregnek csak egy része ment a Dunántúlra, majd Dalmáczíába hol sokan le is telepedtek. Ezeknek utódai volnának a morlákok. (126. l.)

mozdúlataiban. Dalmátországból Bosnián, Szerbián, délkeleti Magyarországon és Erdélyen át[1]) kezdték meg a visszavonúlást 1242-ben[2]). «Az elpusztított földön, zsákmányokkal és bútorokkal terhelt szekerekkel, baromcsordákkal és juhnyájakkal» lépésről lépésre haladtak, «kutatták a barlangokat és a berkek sűrűjét, hogy a mit az előnyomuláskor meg nem találtak, visszamenet megleljék.» Ettől a nyomorúságtól Aradvármegye mostan ment maradt s valószínű, hogy a Pálűlésétől (Paulistól) körűlbelűl Dévaig terjedő Marosvölgy, Aradvármegyének e szép része, tatárt sem látott.

[1]) V. ö. Tamás spalatoi főesperes tudósítását (Rogeriusnál 82—83. l.) és Rogerius elbeszélését (u. o. 48—51. l.). Erdélybe valószínűleg a bisztra-hátszegi völgyön nyomúltak be s a Sztrigy torkolatától fölfelé a Marost követték. — [2]) *Bretschneider* (id. h.) adatai szerént 1243-ban; s az egri püspökség szabadalmait 1271-ben megeresítő levél szerént is 3 évig rejtőzködött Béla király a tengerparton, (*Fábián,* id. h., I. 260.). *Hammer* azonban (id. h. 126. l.) kimutatja, hogy 1242-ben tértek vissza, noha *Kujuk*ot csak 1246. választották khánnak. (132. l.)

X. A VÁRAK.

1241—1552.

IV. Béla telepítései. Új várnemesek. A kunok. Újabb tatárjárás. Az oligarchia buzgósága. A papság és a király. Várnagyok esküje. A Maros balpartján 12, a jobbparton 15, és az egész Zarándban 17 vár s erősített hely épült a tatárjárás után. Ezek történetének főbb vonásai.

Nagy szerencsétlenség érte Aradvármegyét a tatárjárásban s irtózatos nyomorúság és inség uralkodhatott az 1242-ről 1243-ra menő télen. Különösen lakossága fogyott meg nagyon. Valószínű, hogy ekkor kezdtek tömegesebben betelepedni a románok és pedig a hegyvidéken kívül az Erdőháton is, hol oly sokat gyilkoltak a tatárok.

S e telepítés különösen érdekes. Épen 200 évvel a tatárjárás után halljuk annak említését[1]), hogy Világosvárnak *oláh* várnemesei vannak a magyarokon kívül. Az oláhoknak a várjószágon való megnemesítése csak a tatárjárás után történhetett. Károly-Róbert 1331-ben nevezi először várnak *Világost*, a mikor egyúttal több faluval egyetemben *Széchy* Dezsőnek és fiának ajándékozza[2]) s így királyi vár jellegét egyelőre megszűnteti.

Más betelepülők voltak a *kunok*, kiket Bolgárországból visszahívott a király s a Duna és Tisza közt, a Körös folyók mellett s a Körösök és a Maros közt telepített meg[3]). Arad-Zaránd-vármegyének síkrészén, sőt a Maros-Temes közében is laktak[4]), mint az ország nemesei. IV. *László* király utóbb 1279. aug. 10. elrendelte, hogy a kunok csak a számukra IV. *Béla* által kijelölt helyeken lakjanak és ott szálljanak meg; nekik adta ottan a királynéi udvarnokok s más szolgálattevők, vagy örökös nélkül elhalt nemesek birtokait s pénzért vagy cserében a nemesek és várjobbágyok azon földjeit, melyek a tatárjárás óta az ő szállásaik közt pusztán állanak. A nemesek és várjobbágyok benépesített szállásait és falvait azonban nem

[1]) 1441-ben, Ulászló király oklevelében. Orsz. lt. NRA. fasc. 957. nro 4. és György rácz despota 1444. évi örökbevallásában u. o. Dl. 13786. sz. — [2]) Hazai Okmánytár, III. 110—111. — [3]) *Hornyik*, Kecskemét tört. I. 121. — *Gyárfás*, A jászkunok tört. II. 339. *Szabó*, Kun László. 83—4. l. — [4]) Torontálban, Mokrin táján feküdt 1244—1450. táján a kunok Szenteltszéke. L. *Karácsonyi*, A kunok Délmagyarországon. (Tört. Értes. 1882. 93—107. l.)

szabad bántaniok. Egyebek közt a csanádi püspököt is megbízta, hogy fölkeresvén egy zászlósúrral s két nemessel az egyházmegyéjében szállásoló kunokat, a pogányokat megkeresztelje, a belföldi foglyokat szabadon bocsáttassa, a kun szállások közt fekvő puszta földeket pedig megvizsgáltassa[1]).

A kunokat azért telepítette le IV. *Béla*, hogy fölfrissítse velök a várkatonaságot; csakhogy e pusztai nép alkalmasabb volt támadásra, mint helyvédelemre. Nem feladatom annak vázolása, rövid időn a harcztéren mint szereztek ismét hírt, nevet maguknak a kunok.

Míg azonban a nagy király mindent elkövetett, hogy, királyi birtokokon letelepítve, a helyvédelemre is alkalmasakká tegye őket[2]), ők e vidéken is többször fenyegették a magántulajdont. 1280-ban nyiltan fellázadtak a Tisza és Maros mentén lakók[3]). A határon levő egresi monostort megvédte ugyan ellenük a *Rátold*-nemzetség négy tagja[4]); Pélt azonban, a Fejér-Körös balpartján (akkor Zarándban) egy *Vancsok* nevű kun erőszakosan elfoglalta s bár ő-maga csakhamar elesett, vagy meghalt, özvegye mindaddig elfoglalva tartotta, míg 1283. június 23-án IV. *László* vissza nem adta azt *Apa* comes fiainak, Gergelynek és Jakabnak[5]).

Végre haddal nyomúlt ellenök a király. Hód helységnél, a Hód tava mellett, mindenesetre az érdekelt Zaránd- és Aradmegyék fölkelt nemesei által is támogatva, verte meg a kunokat. Gergely mester Miklós fia a király szemeláttára több kunt megsebesítvén, Erzsébet anyakirályné örömében az ő szekerészeinek és favágóinak Varsánd (Wosyan) nevű földjével jutalmazta meg őt s testvéreit, Dénest, Mikét és Lászlót[6]). A futó kunok menekülésének természetes vonala a Maros volt s így átvezetett Aradvármegyén. A megye nemessége azonban, mely kétségkívül örült a rendbontók baján, néhány év múlva eléggé érezhette a megalázottak boszúját.

1285-ben ismét rengeteg erdőkbe, tavak és lápok közé kellett menekülnie, másként alig védhetvén magát a tatárok ellen, kiket a kunok Krimiából behíttak s kik óriási hadaikkal megint elözönlötték az alföldet. Aradvármegye súlyosan szenvedett a pusztítások következtében[7]); e máso-

[1]) L. e könyv 108. l. 3. jegyz. — [2]) Sajátságosnak mondhatnók IV. Béla azon adományát, melylyel 1265. ápr. 16. Benedek *aradi* prépost szolgáit, Simont és Sinkét, Fényes *zalai* várjobbágy földével jutalmazza (Hazai Okmánytár, VI., 130—2.), ha nem tudnók, hogy a prépost maga is zalai családból származott és csaknem folytonosan a király udvaránál tartózkodott, mint alkanczellár. — [3]) L. az évszámra nézve: *Szabó*, Kun L. 99—100. l. — [4]) *Fejér*, V. 3. 207. — [5]) *Wenzel*, Árpádk. új okm. XII. 388. És orsz. levéltár, Dl. 1146. az erdélyi káptalan 1353. évi átíratában. — [6]) Dl. 1179. (1284-ből); és *Fejér*, V., 3., 215. *Haan* L. szerént (Békésvárm. hajdana, I. 315.) Varsándot azért írták eleinte Vosiánnak, mert »lakosai s tulajdonképi alapítói besenyők (Vosani, Bossani, Bisseni) voltak.« 1269-ben azonban Fejérvár mellett is említnek Wosyant! (Hazai Okl. 57.) Varsánd és Varsány neve, *Herman* szerént (A magyar halászat könyve, I. 27.) halászattal való foglalkozásra mutat. — [7]) *Wenzel* a M. Encyclopaediában, III. 678.

dik tatárjárásnak azonban nem akadt Rogeriusa s minden részlete homályban maradt.

A kunok letelepítése tehát nem sikerült[1]) s ha itt, az eseményeknek eléje vágva, már is elmondottam Aradvármegyére vonatkozó szerepök főbb adatait, ez csak azért történt, hogy a várkatonaság ilynemű felújítását czélozó kísérletek sorsa felől azonnal tájékozódjunk. Aradvármegyében a XIII. század végén külön kunságnak semmi nyoma.

IV. *Béla*, a haza újraalapítója, nemcsak idegen, vagy rokon népelemek fölhasználása által akarta növelni a nemzet erejét, hanem a megmaradt nép becsületérzetét s hazafiságát is oly tőkének tekintette, melylyel okvetetlenül számolnia kell. A fő- és köznemességet, valamint a főbb papságot itt is, mint mindenütt, kedvezésekben részesítette, hogy a haza iránt nagyobb áldozatok hozatalára buzdítsa.

Aradban az oligarchia élén továbbra is a hatalmas *Csanád-nemzetség* állott, melynek egyik tagja, Kelemenös bán, volt aradi főispán fia, Pongrácz, a tatárjárás után[2]) két új falut telepített meg a vármegyében; Pongráczfáját s Pongrácztelkét, szép tölgyerdők és berkek közt, Pongrácz-örvénye nevű halastóval is ellátva[3]). A Szárazér és a Maros közt feküdvén, a népnek elég jó menedékhelyül szolgálhatott. Az *Ajtony-nemzetség* épen a tatárjárás utolsó véres jeleneteinek, a pereginek és egresinek vidékén bírt egyes helyeket, Pécska és Nagy-Lak közt egész összefüggő vidéket. Az *Aba-nemzetség* Székudvar, Varsánd, Árkicsalán s a Fejér-Körös és Maros közt volt nagybirtokos[4]). A Makraaljától a biharmegyei Sarkadig, a Fejér- és Fekete-Körös közében, az egész Erdőháton a franczia származású[5]) *Beche-Gregor-nemzetség* volt az úr s Biharban, Zarándban egy-egy helynév emlékeztet a család egyik-másik tagjára[6]). Mivel uradalmuk igen sokat szenvedett a tatároktól, néhány évvel azonban azoknak kitakarodása után a községek ismét virágoztak, ezt részben az ő erélyes munkásságuknak kell tulajdonítnunk.

A köznemesek közül az Ajkayak, Csolthyak, Bakyak, a nemsokára oly hirtelen fölgazdagodott Becheyek, a Bodók, Csepanagházyak, Dósák, Lépesek, a gazdag Markusyak, Sámolykeszyek, Samosházyak, Sárok, Udvardyak, Varsányiak neveit ösmerjük a tatárjárást közvetetlenül követő 50—60

[1]) Kunok állítólag tovább is laktak a régi Zarándhoz tartozó egyik faluban, Kenderesen vagyis Kerekegyházán, melyet a Bői-nemesektől foglaltak el. V. ö. Békés és Zarándmegyék bizonyságlevelét 1397-ből, (Dl. 4253., 8265. és 8272., kiadta *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 15.) s az egri káptalan levelét 1405-ből. (Dl. 9029.) Csakhogy e Kenderest Külső-Szolnokban (Dl. 17062.), Hevesben (Dl. 15747., 15429., 4253., 11091. és 11169.), sőt Pestmegyében is említik. — [2]) Kelemenös 1240. táján halt meg. (Tört. Értes. 1884. — 7.) — [3]) A csálai vártól nyugatra, Zádorlakával szemközt feküdt. Később a két helység egyesült s mint ilyet, Pongrácz név alatt 1437-ben Országh Mihály kapta. Orsz. levélt. Dl. 13093. — [4]) Orsz. lt. Dl. 1536. és Dl. 1792. — [5]) *Kézai* S. mester magyar krónikája, (ford. Szabó), 89. l. — [6]) *Bunyitay*, A váradi püspökség tört. II. 412.

évből; a többit rendesen csak keresztnevökön nevezik; így a tatárjárás után 12 nemes családot ismerünk az aradmegyei Simándon[1]), pedig köztük egy Szállas nevű comest is találunk[2]).

Mindebből kitűnik, hogy azon a területen, melyen most Aradmegye fekszik, csak 3—4 hatalmas család tartott nagy uradalmakat, a többiek már jelentékenyen kisebb birtokosok voltak. A tatárjáráson okúlva egyikmásik bizonyosan megerősítette a maga nemesi kastélyát, vagy a kegyurasága alatt álló monostort, mint ezt a Bechéknek Dienesmonostora iránt való buzgalma tanusítja; általában véve azonban e vidéken csak két tényező működött közre, hogy a helyvédelem erősödjék. Az egyik a *szerzetes papság*, mely nem akarhatta, hogy kelyhei és szentedényei esetleg ismét Ázsiába kerüljenek; s a másik a *király*, kinek birtokai, egyes családok kiirtása következtében, még inkább gyarapodtak Aradmegyében.

Amaz templomait s rendházait egyre szilárdabb anyagból építtette s többnyire árkokkal vétette körül; úgy, hogy legalább az első támadás felfogására alkalmasak legyenek.

A király maga kővárakat emeltetett.

A *helyőrséget* mindezen várakban a korszak elején a várjobbágyok és várnépek szolgáltatták. 1235-ből névszerént is ösmerjük az aradi vár *hadnagyát* (hodnogio), Basut s négy *századosát*, Nuhut, Bayrt, Belcsét s Kelement. Ott, hol a tatárjárás után, pl. Világoson, a királyok a várszerkezet megújítására kísérletet tettek, még a XV. század közepén is említnek várnépeket s ezek tiszteinek csak czímei változtak, pl. várnagyok és alvárnagyok állottak a katonaság s tiszttartók a gazdaság élén; a nemes tiszteket, rangjuk kitétele nélkül, familiareseknek, a közlegényeket jobbágyoknak nevezték. Az oligarchák saját váraikban csak a maguk hűségére eskették föl a várnagyot és a helyőrséget, melyet rendesen szegődtettek, míg a jobbágyságot, katonai czélokra, már csak kivételképen használták. 1509-ből fennmaradt Horváth János és 1512-ből Bodó Miklós hitlevele, melyet Lippa és Solymos várnagyságának átvételekor uruk, György brandenburgi őrgróf és felesége számára állítottak ki.

E szerént a várnagy Solymos és Lippa várakat és Lippa várost gépezeteivel, fölszereléseivel és a hozzátartozókkal együtt addig bírja, míg urának és asszonyának tetszeni fog. Keresztény hitére, becsületére s emberségére fogadja, hogy mentség, kifogás, vonakodás, alkudozás nélkül azonnal távozik helyéről, a mint ura azt kívánja, vagy jelen hitlevelét visszakéri; ha az őrgróf e váraktól megválnék, feleségének, — ha pedig mindketten megválnának a birtoktól, annak tartozik hasonló engedelmességgel, kire jogaikat átruházzák. Erre fölesketi valamennyi alvárnagyot, a gyalogságot s a várakban és a városban alkalmazandó minden többi cselédségét (familiares). Ha megtalálna halni, akkor egyik alvárnagya illő és bíztos őrséget tartson a két várban s a városban, a másik pedig a maga

[1]) A mostani Simánd eredetileg Zarándban, az itt említett Simánd pedig a mai Temesmegyében, Bencsek közelében a Beregszó-patak mellett feküdt. — [2]) *Zichy*-Okmánytár, I. 552.

és társai nevében azonnal és bárhol fölkeresse az őrgrófot s annak, a kinek az őrgróf parancsolja, a két várat és a várost mindenestől átadja. Az őrgrófot és feleségét, a hányszor csak meglátogatni kívánják váraikat s a várost, embereikkel együtt beengedni tartozik a várnagy. Az egyik tulajdonos halála esetén a várakat az életben maradónak adja át, de olykép, hogy ez is visszaadja hitlevelét.

A várak fölszereléséről, berendezéséről, építésök koráról és módjáról, az őrség számáról, ellátásáról és szolgálatairól stb. nincsenek oly biztos és annyira teljes adataink, hogy világosan áttekinthetnők Arad és Zaránd egész várrendszerét. A XIII. század második felétől a XVI. század elejéig ott épített 43 várról és erősségről nem is chronologiai, hanem topographiai rendben emlékezem meg, hogy ekként legalább a helyvédelem főbb vonalait megjelölhessem.

A Maros balpartján emelt várak.

A Maros Erdélyből *Fülöpkövé*nél (Piatr'a lui Philippu) jött Aradmegyébe, gyönyörű vidéken. A folyó szintje már csak 154 méter a tenger fölött. Mellette, aránylag csekély magasságban, meredek falakkal emelkedik egy hatalmas sziklatömzs; a tulajdonképeni Fülöpköve. Ma rosz, homokkőből faragott kereszt van a csúcsán, telekarmolva mindenféle nevekkel. Fenn a kopasz dombról, melyet oldalt egy-egy vadrózsa élénkít, a legkedvesebb tájon merenghet a szem. A XII. században a Csanád-nemzetségből való Fülöpé volt s ő róla vette nevét a hely. Kőnek rendesen a megerősített helyet nevezték; s valószínű is, hogy az erdős vidéket, hol a Maros vidéke meglehetősen kiszélesedik s hol uradalmai kezdődtek, a hatalmas nemzetség kellően megerősítette[1]).

Odább nyugaton *Kaprevár* (ma Kapriora) volt a Csanádok uradalmának másik erősített helye, melyet már 1256-ban említenek[2]). Nevén kívül semmi sem bizonyítja vár voltát; magát a nevet azonban, annyi példán okúlva, mindig el kell fogadni bizonyságúl. Kaprevártól nyugatra a Magura erősen kiszökik éjszakfelé és Soborsinnal szemben összeszűkíti a Maros völgyét, mely azután innen egészen a kapronczai várig szigetekre szaggatott széles völgyben kígyózott végig. A Magura tetején, a Nagypatak torkolatánál állott *Szádvár* s alatta Szádia vagy Szágya mezőváros, vámmal[3]). Mint castellumot csak a XV. században említik[4]). 1427—

[1]) *Karácsonyi* (Tört. Értes. 1885. — 69. l.) nevét az itt űzött kőbányászattól magyarázza. Kőfejtésre azonban ez a hely nem alkalmas. — [2]) U. o. 65—66. és 75. l. — [3]) Zaad, Zadya és Zadia néven szerepel 1427—1483. közt. 1475-ben a lippai uradalomnak egy Szágya (Zagya) Dénes és szágyai (Zagyai) Kovács János nevű jobbágya is volt. (Dl. 17660.) A Szádja (t. i. a Nagypatak szádja) tehát a kimondásban csakhamar Szágygyára lágyult. A mi holfekvését illeti, semmi okunk sincs a hunyadi Guraszádára gondolni; az 1479., illetőleg 1483. Szádvárhoz tartozó helyek határozottan megjelölik középponti fekvését; a Magura strategiai fontossága s az oldalán látható kőtörmelék pedig bizonyságúl szolgál, hogy a szádi kastélynak itt kellett állania. — [4]) *Pesty*, Krassó, III. 448., 450., 472.

1479. a Garayak egyik uradalmának feje volt; várát a hozzátartozó helységekkel együtt (1479.) Garay Jób a Bánffyaknak 4000 forintért adta el[1]). Tőle délnyugatra, a Marosnak a mai Osztrovnál (hajdan Szigetfőnél) kezdődő nagy szigete védelmére, a Birkis fölött emelkedő Várhegyen (Vurvu Vara) a *morzsinai vár* állott. A Maros és Béga vízválasztóján közvetlenül e Várhegy mögött van a morzsinai rét (Margina-Ritului) s odább nyugatra, Bakamező mögött a Dimpu Margina, míg maga Marzsina helység most a Béga völgyében, Facséttól nyugatra áll. Kicsiny vára a Hunyadiak történetében regényes szerepet játszó Morsinayaké, majd a Szilágyiaké volt. Ettől éjszaknyugatra 8—9 km. távolságban, már egészen a Maros mellett feküdt *Bulcs*, melynek kora a rómaiak idejéig nyúlik vissza. A XIII. ikerlegio tégláit találták azon a helyen, hol, hagyomány szerént, már szent *István* alapított volt monostort a benczések részére. 1225-ben oklevelek is szólnak ez apátságról, melynek részére, II. Endre parancsához képest, évenkint 5000 darab kősót szállítottak a Maroson. Nincs rá történeti adat, hogy, valóban elpusztúlt volna a tatárjárás idejében. Valószínű azonban, hogy a nagy veszedelem által figyelmeztetve, jobban megerősítették[2]). Bulcs a XV. század második felében még elég védelmet nyujthatott a törökök apróbb portyázásai ellen. 1551. nyarán a magyarok ugyan Bulcsot (Buycz) is visszafoglalták a beglerbég által elvett egyéb várakkal együtt[3]), Temesvár elfoglaltatása után (1552.) azonban a szerzetesek menekültek s a templom a szerzetházzal és védőfalakkal együtt romba dőlt.

Ez az öt, valamennyire kiépített erőd, hajdan mind Aradmegyében feküdt, míg ma Krassó-Szörényhez tartoznak. Odább nyugatra temesmegyei — azon időkben szintén aradi — terület következik.

Itt először is a *kelmáki* romokat keressük fel. A Maros által rongált síkon levő falmaradványokat ma is várnak (Gurl'a Csetátye) nevezi a nép. Délnek három tömb, balra egy nyugatról keletnek csapó hosszabb fal; környéke letarolva, csak a jobboldali romok közt lézeng néhány kecskerágta cserje. Délnyugaton az erősen összeragasztott terméskőfalak mintegy 12 méter hosszú kapualjon vezetnek végig, jobbról — a már említett 3 tömbön kívül — még egy faltörmeléket mutatva. Balra, az épület végén, nyílás van, melyen az omladék belsejébe hatolhatunk. Ott egy délről éjszaknak vonúló fal $4^1/_2$ méter magas. A délnek eső 20 méternyi darab elég összefüggő; közepe táján másfél méter magasságig nyílás van, talán a pincze bejárása. Odább éjszakra három, de már mindinkább ellapúló tömzs tölti ki a Holt-Marosig még hátralevő, szintén 20 méternyi tért s magában a Holt-Marosban is van egy különálló omladék. Mindez tagadhatatlan bizonyság arra nézve, hogy Kelmákon már a középkor végén vár állott,

[1]) *Dl.* 18198. — [2]) Története: *Adattár*, II. 339—351. — [3]) Történ. Tár, 1881., 64.

melyet egynek tartok *Eperjes*sel[1]). 1511-ben ennek várában született Pathócsy Ferencz. Eperjes volt a caput dominii már 1418-ban[2]). 1551-ben Frater György felsorolván a beglerbég által elfoglalt várakat, ezt Bulcs és Lippa közt említi[3]). 1595-ben hányatták szét; 1607. nov. 19. azonban Rákóczy Zsigmond fejedelem már megengedte Kamuthy Farkasnak, hogy ekkor kapott eperjesi kastélyát tetszése szerént kijavíttassa és újraépíttesse[4]). Megtette-e, nem tudok róla[5]). A vár utóbb még nevét is elveszítette s a történelem csak újabban kutathatta ki, hol feküdt hajdanában.

Ismét nyugatnak tartva, Kelmák és Lippa közt körűlbelűl középütt a Boszporda meredek csúcsán újabb várrom kelti föl figyelmünket. Ötszögű zömtornyának elég jelentős, mintegy 5 méter magas maradványait láthatni még. Az ötszög 1—1 oldala 8 méter, a fal vastagsága valamivel több 2 méternél[6]). A pár kilométerrel odább nyugatra lakó lippaiak ezt Lippa egykori fellegvárának tartják. Nevét nem ösmerjük; valószínűleg csakugyan a vár külsőművei közé tartozott.

Magának *Lippá*nak vára különböző korokban épűlt. Alapját IV. *Béla* vetette meg, ki a tatárjárás után Miháld (Mehádia), Karánsebes, Lugos és Lippa várait emeltette a délvidék védelmére[7]). Nagyobb arányokban Lippa város csak az Anjouk idején kezdett fejlődni. *Károly-Róbert* díszes templomot alapított itt nagybátyja, szent Lajos tiszteletére, mellé társházat a minoritáknak[8]); I. Lajos itt állította fel az ország egyik pénzverő-intézetét és kamaráját[9]). Itt volt a Maroson lehozott só fő tárháza, s a Maros egyik legnevezetesebb réve, vámja[10]). Károly-Róbert s neje Erzsébet, nagy Lajos és Zsigmond ismételten is tartózkodott itten s első szépűlését, épűlését, «civitas» rangra való emelkedését[11]), vele iparának, kereskedelmének fejlődését különösen Károly-Róbertnek köszönheti; gyakran múlatoztak itt egyes zászlósurak is és Zsigmond híres vezére, Ozorai Pipo aradi főispán 1426-ban Lippán húnyt el. Gazdag róm. kath. plébániáján s minorita kolostorán kívűl g. n. e. temploma is volt, mivel Zsigmond király a várost 1426-ban a bolgár fejedelem fiának, *Sizmán*nak ajándékozta. Királyi vár jellegét azonban továbbra is megtartotta s úgy látszik, ösmeretlen időkben, valószínűleg az első Anjou kedvezései következtében, átvette Aradvár szerepét, mely királyi vár jellegét egészen elvesztette. Így pl. 1463-ban a

[1]) *Karácsonyi* (Tört. Ért. 1883. 153—163. és Századok 1889., 121—130.) fényesen bebizonyította, hogy Eperjes vára a Maros mentén feküdt. (Utóbbi czikke válasz *Zsilinszky*nek a Századok 1888. évi folyama 613—4. lapján közölt megjegyzésére.) Csakhogy ő a boszpordai donjonnál keresi a várat, valószínűleg azért, mert csupán írott források alapján dolgozott s közvetetlen szemléletből e terepet nem ösmerte. — [2]) *Haan*, II. 47. — [3]) — *Tört. Tár*, 1881., 64. — [4]) IV. Lib. Reg. 244. a. — [5]) A korábbi századokban reá vonatkozó adatok csak birtokjogi természetűek. — [6]) *Pontelly* a Tört. Ért.-ben, 1883., 162. l., jegyz. — [7]) *Griselini*, Gesch. des Temesvárer Banats, I. 22. — [8]) *Márk* krónikája, CXIII. l. — [9]) *Rupp*, Magyarorsz. pénzei, 160—7. l. és Kathol. Szemle, 1889. — 556. l. — [10]) L. már 1389-ből. Dl. 29729. — [11]) E czíme 1426-ból. *Fejér*, X. 6., 791.

lippai kir. várhoz tartozik a ma részben már Csanádmegyében fekvő Dombegyház, Kupa, Batonya, Donáttornya, Kerekegyház és Nagyfalu aradmegyei helység, melyet ekkor adott édes anyjának, *Szilágyi* Erzsébetnek[1]). Ezt megelőzve, már 1459. szept. 9. *Mátyás* király a fogságából kiszabadult *Szilágyi* Mihály volt kormányzónak ajándékozta Lippát és várát[2]). 1462-ben Brandisi *Giskra* János, a mogorva cseh vezér, a vele kibékülő Mátyás királytól, pénzen vette meg magát a várost[3]). A várra azonban, Mátyás adománya értelmében, *Bánffy* Miklós aradi és pozsonyi főispán tartott igényt, különösen midőn Miklós úr 1471-ben a solymosi várral együtt az aradi főispánságot is megkapta[4]). Két év múlva a király a maga és Aradmegye részéről külön bizottságot rendelt ki a Bánffy Miklós és Lippa kir. város polgársága közt keletkezett egyenetlenségek eligazítására[5]); úgy látszik, nem állott helyre a jó egyetértés, mert 1474. aug. 20. Dengeleghi *Pongrácz* János lippai várnagya, *Kérő* Fóris, a maga alvárnagyaival, Muroni Ferenczczel, Itebői Ethele Andrással s Kragol Jánossal és Simonnal, továbbá Kerei István, Serjényi Orros László s Asszonylakai Ravazdy Miklós nemesemberekkel, 10 nem-nemes szolgával és 95 lippai jobbágygyal fegyveresen rontott Bánffy Miklósnak és Jakabnak a lippai vásáron levő 3 alsókalatai jobbágyára s őket bilincsekbe verette; majd 1474. nov. 25. táján ezzel a száz főnél nagyobb csapattal egyszerre csak a Bánffyaknak szintén Aradmegyében levő pataki várára rontott s azt megszállva, addig ostromolta, míg Pongrácztól ellenkező parancsot nem vett. Az sem utolsó merénylete volt Kérő várnagynak, hogy 1475. febr. 2. Berendy Miklóst, a Bánffyak solymosi várnagyát, midőn Lippa városába misét hallgatni ment, katonáival körűlfogatta s megöletéssel fenyegette, ha magát védeni merné[6]). Ezen Pongrácz különben a Bánffyaktól zálogba vette Lippa várát és városát, melynek kiváltására a nádor 1483. hatalmazta fel *Bánffy* Miklóst[7]). 1486-ban még a budai káptalan azt jelentette, hogy a kir. udvar elé idézte *Ujlaky* Lőrincz herczeg feleségét, Katalint, Pongrácz János fiának, Mátyásnak leányát, mivel nem bocsátotta vissza a zálogjogon bírt Lippa várost és várat a Bánffyaknak[8]). *Bánffy* Miklós azonban önhatalmúlag vett elégtételt s visszafoglalta úgy Solymos, mint Lippa várait; miért is *Mátyás* király már 1487-ben szigorúan meghagyta Aradmegye nemeseinek, hogy *Dóczy* Péter és *Jaksics* István kir. biztosokat mindenképen segítsék Solymos és Lippa visszavételében, mert e váraktól bizonyos súlyos okok miatt megfosztotta Bánffy Miklóst[9]). *Dóczy* valóban ostromolta

[1]) Dl. 15814. Kiadta *Haan*, Békésm. hajd. II. 71—2. — [2]) Követi jelentés a milanoi fejedelemhez. *Dipl. emlékek* Mátyás korából. I. 65. — [3]) *Bonfini* Hist. III. 10., 542. *Teleki*, Hunyadiak kora, III. 260. — [4]) Dl. 17154. — [5]) Dl. 17486. — [6]) Dl. 17660. — [7]) Dl. 18601. és Dl. 19129. (1486-ból.) — [8]) Dl. 19129. — [9]) Dl. 19303. E visszafoglalást már 1483. említi egy oklevél. (Dl. 18791.) Hogy ez 1486-ban történt, nemcsak Mátyás parancsából, hanem II. Ulászlónak 1503. évi ítéletleveléből is (Dl. 21224.) kiderül, mely szerént a várat 15 évvel azelőtt foglalták el.

Lippa várat[1]), melyet az aradmegyei fölkelő nemesség segítségével be is vett. Tényleg 1490-ben már *Hunyadi* Mátyás király fia, János herczeg rendelkezik *Haraszthy* Ferenczczel, Solymos és Lippa vár kapitányával[2]). Érdekes, hogy Lippának mindkét igénylője eleinte II. *Ulászló* ellen foglalt állást. Bánffy Miklós Miksa király híve lett s új urától zsold fejében a maga részére 50, katonái számára pedig 400 frtot kötött ki havonkint s egyúttal váraiban s javaiban való megtartását kérte 1490-ben[3]); János herczeg pedig nyilt csatát is vívott ellene a Csontmezőn, hol a harczczal együtt Munkács, Solymos, Lippa és (Zágráb mellett) Medve nevű váraira vonatkozó íratait is elvesztette, úgy, hogy e miatt jogait sem védhette kellőképen a Bánffyak ellen[4]).

Az elkeseredett Bánffyak magát Mátyás királyt is jogtalan tulajdonosnak nevezték s azt beszélték, hogy 32000 forintnál nagyobb kárt okozott nekik[5]). *Pongrácz* Mátyás ugyan, kit szintén erősen érdekelt a dolog, magában az országgyűlésben vádolta *Bánffy* Miklóst, hogy Lippa várát sérelmesen foglalta el; de ezt maga II. Ulászló nyilvánította hazugságnak[6]). S a király már 1494-ben s 1496-ban ismételve is megparancsolta, hogy Bánffy Miklóst be kell igtatni Solymos és Lippa várak uradalmába, ha szinte ő, a király, időközben *mást* parancsolna is![7])

Sokáig húzódott még a pör, mely Aradvármegye s az egész magyarországi Marosvidék legfontosabb városát és várát magánosak játéklabdájává tette; *Bánffy* Miklós ép úgy nem érte meg annak végét († 1503.), mint *Corvin* János († 1506.). Corvin János özvegyét, a szép *Frangepán* Beatrixet, *György* brandenburgi őrgróf nőül vevén, nagybátyja, II. Ulászló király őt 1510. márcz. 22. a herczeg összes birtokaival, megajándékozta[8]). Míg az adománylevélben a király szabadkozik az ellen, mintha az őrgróf oly idegen volna, kinek törvényértelmében örökös jószágot adni nem szabad, — jellemzi a kor frivol felfogását, hogy Razvajai *Horváth* János, Lippa és Solymos várak új kapitánya, már az előbbi évben, 1509 márcz. 5. az őrgrófnak és nejének fogadott hűséget, midőn a két várat átvette[9]). Három év mulva, 1512. jan. 20. az új várnagy, *Bodó* Miklós ugyanezen esküt ismételte[10]).

Lippát, melyet falak azelőtt nem körítettek, az őrgróf e várnagyok idejében látta el falakkal és védőművekkel, — «egész életében ezt az egy emlékezetes tettet vivén véghez»[11]). Az első ostromot ugyan nem ál-

[1]) Dl. 19307. — [2]) Dl. 19647. és 19682. — [3]) Dl. 33449. — [4]) Dl. 20053. (Kiadva: Hazai Okm. VII., 484—5.) — [5]) *Müncheni* kir. levéltár, Hunyadi-okl. Fasc. XVII., nro 102. — [6]) Dl. 20629. Bánffy János pedig a kapornaki konvent előtt 1505. letette a tisztitóesküt, hogy atyja ártatlan a vár elfoglalásában. (Dl. 21502.) — [7]) Dl. 20184. és 20506. — [8]) *Müncheni* bajor kir. levéltár, Hunyadi-iratok, fasc. XXXVI., nro 274. Lippa ugyan nincs fölemlítve, de ezt is ekkor kapta az őrgróf. — [9]) *Müncheni* bajor kir. levélt. Fasc. XXXV nro 267. — [10]) U. o. Fasc. XL. nro 312. — [11]) *Istvánfy*, Hist. Hung. XVII. könyv.

lotta ki Lippa, mert Bodó 1514. jún. 7. feladta *Dósa* Györgynek s öt szolgájával csupán Fóris porkolábot hagyván vissza a várban, — «becsületéről s esküjéről megfeledkezve» — 40 katonával kivonúlt Lippáról[1]). *Dósa* György leveretése után *Szapolyai* János Lippát és Solymost is megszállta s Német- és Lengyelország diplomatiájának kellett közbelépnie, hogy 1516. jún. 6. lemondjon a két várról[2]). A várat különben még aznap *Perényi* Imre nádornak adta el az őrgróf[3]), melynek igazán országos fontosságú szereplése mindjárt a mohácsi veszedelem után kezdődik.

Azon eseményekre azonban ezúttal nem terjeszkedhetvén ki, folytassuk Aradvármegye marosmenti várainak szemléjét.

A Maros mentén odább nyugatra feküdt *Sződ*[4]), akkor Aradvármegyének egyik tekintélyes mezővárosa, a Maroson át vezető révvel[5]). Kastélyát, melynek romjait a csicséri Háda-szigeten most is láthatni, 1479 óta emlegetik az oklevelek. Ekkor ugyanis Garay Jób a várkastélyt a hozzátartozó 15 aradi helységgel együtt *Bánffy* Miklósnak adta el, mit Mátyás király, a beigtatás még 1479-ben megtörténvén, 1483-ban hagyott jóvá[6]). 1484-ben *Muthnoky* Dénes volt a sződ i kastély várnagya[7]), kinek ügye Aradmegye elé került, mivel arról vádolták, hogy Nádasdi *Ongor* János özvegyének, Margitnak némely, a Maros túlpartján, Ménes faluban lakó jobbágyát megverte[8]). A várnagy a részére ez ügyben megítélt esküt nem tette le[9]). Utóbb is, 1498. decz. 17-én, midőn az aradi káptalan némely jobbágya az Arad mezővárosban szent Péter és Pál apostolok tiszteletére akkor épített templomhoz szükséges fák elhozatala végett a kisrékasi erdő felé ment, *Salathiel* Bertalan sződ i várnagy, ura Ongor János nevében, parancsot adott *Nagy* Bálint és *Pethő* Péter alvárnagyoknak a szekerek föltartóztatására; ő-maga a káptalán egyik jobbágyát fogva vitette a várba s ott úgy megverette és kínoztatta, hogy még azon éjjel meghalt a jobbágy, mire harmadnap máglyán égettette el a kapitány[10]). 1500-ban ismét a vár második gazdájának, *Országh* Lőrincznek a várhoz és Aradmegyéhez tartozó 15 faluja népével fogatta el Nagylucsei *Dóczy* Ferencz 3 jobbágyát[11]). E várkastélyt s uradalmát[12]), melyet a Pethőktől hatalmas-

[1]) *Márki:* Dósa György korából. (Századok, 1887., 197. l., hol a 193—209. lapon a müncheni oklevelek alapján van elmondva Lippa és Solymos 1514. évi ostroma.) — [2]) *Müncheni* levéltár, fasc. XLIX. nro 393. és fasc. XLVIII. nro 383. — [3]) U. o. a rendezetlen iratok között. — [4]) A mai Schöndorf, Temesben. Neve 1333—1507. közt Sewdy, Zovody, Zeweczy, Zewdj stb. A románok Sefdinnek és Zödinnek nevezik ma is. *Verancsics* szerént (Összes munkái, VII. 166.) Zewdy a Maroson túl mintegy 5000 lépésre van Orodtól. Ez 75 cméterjével 3750 méter volna, míg a távolság (az aradi vártól a csicséri Hádaszigetig), háromannyi. A mai Schöndorf, mely a vár követ s tégláit építkezéseihez jobbadán elhordta, 1½ km-re van a romoktól. Az ú. n. török sánczok (az uraság szőllőskertjénél) XVII. századbeliek. — [5]) 1472-ben. Orsz. levéltár. Dl. 17282. — [6]) Dl. 18198. és 18199. — [7]) Dl. 19001. — [8]) Dl. 19078. — [9]) Dl. 19098. — [10]) Gyulafejérvári káptalan. Közli Tört. Adattár, 1872. — 379—381. l. — [11]) Dl. 26078. E falvak: Kő, Kovászi, Panád,

kodva vettek el az Ongorok, 1506. okt. 29. ismét Gersei *Pethő* Jánosnak, Györgynek és Ferenczne adta vissza a király[1]), ki a következő évben febr. 12. újabban is megerősitette őket ez uradalomban[2]). Ekkor a Pethők a várat közösen bírták *Pathócsy* Bertalannal, kinek sződi várnagya nemes *Kebles* Albert volt[3]). Ez időtől kezdve többé seholsem találom említve a sződi kastélyt.

Zömtornya, mintegy $2^1/_2$ méternyi magasan, most is áll s körülbelül 95 méter hosszan elég jól kivehetni a főépület alapfalait[4]).

Odább nyugaton *Zádorlak*on volt egy kisebbszerű várkastély. E falut 1470-ben *Dóczy* Imre szerezte meg[5]) s ő kezdte épittetni a várat is. *Kinisy* Pál országbiró s temesi gróf 1494-ben megparancsolta a temesieknek egyenként és összesen, különösen azonban az aradi káptalannak, hogy míg *Dóczy* Imre özvegye be nem fejezi ezen várat, az ő javaikra átköltözni akaró jobbágyokat szent Mihály-napig magukhoz fogadni ne merjék[6]). 1511-ben, midőn a Jaksics Péter elfogott jobbágyai miatt a király vizsgálatot rendelt el Ravazdy Péter ellen, ennek zádorlaki várnagya, *Boldi* Benedek a jobbágyok élére állt, fölfegyverezte őket íjakkal és nyilakkal, kézi és szakállas puskákkal (pixidibus manualibus ac barbatis) s visszatérésre kényszerítette[7]). A Dóczyak még azon évben eladták 12 falvukat *Tarcsay* Miklósnak, ki az ellenük intézett támadásban Lipcse, Zólyom és Saskő felvidéki várakat megvédelmezte[8]); azonban továbbra is a Dóczyak kezében maradt Zádorlaka. 1514-ben *Dósa* György a parasztoknak egy ismeretlen kapitányával, továbbá Simándi *Hajnal* Istvánnal és Harmathi *Sós* Benedekkel együtt benyomúlt nagylucsei Dóczy Ferencz ezen kastélyába s a Dóczyaknak ott talált okleveleiről a pecséteket letépette, magukat az okleveleket pedig megégettette[9]). Az országos történetben egyébként, mint vár, csak a XVI. század közepén szerepelt.

Közelében feküdt a *bodrogi* zárda és vár, melyet Mátyás király idejében a törökök elől Jagostin ó-szerbiai városból menekülő Jaksits István és Markó testvérek alapítottak. A Jaksics-torony déli homlokán ma is láthatni a két testvér czímerét. E toronynak azonban csak alapja régi; többi része a XVIII. század elejéről való.

Az övék volt *Fellak* is, melynek határában, a Maros közelében még vannak némi kazemátaféle épitkezések. Várát a XVI. század elején *Czefresd*nek nevezték s ezt a Jaksicsok osztozásánál Jaksics Skolasztika nyerte[10]).

Gyarak, Ménes, Szent-Pál, Pél (t. i. Jászpél), Árok, Szárcsaháza, Mácsalaka, Tót-Simánd, Fülöptelek, Olyvos. — [12]) Mácsalakát, Zábrányt és Kaszát.

[1]) *Hazai Okm.* V. 397—399. és 399—402. — [2]) U. o. V. 397. — [3]) U. o. V. 399—403. — [4]) Alaprajzát s leirását közölte *Rácz* Károly (Tört. Értesítő, 1883. 97—111. l.), de a zástyi apátság neve alatt. — [5]) Dl. 17076. — [6]) Dl. 20189. — [7]) Dl. 22214. — [8]) Dl. 22134. — [9]) Dl. 22715. (Aradmegye bizonysága 1515-ből.) — [10]) Magát az aradi főesperességben levő helységet 1330. óta emlegetik az oklevelek. (Anjoukori Okm. II. 480.) Czefresd

A Maros jobb partján emelt várak.

A Maros jobb partján, a hol Csanádhoz, hol Aradhoz tartozó *Felgedus* volt az Aradvármegye védelmére emelt első erősség. 1206. óta van okleveles nyoma[1]). A nép szerént itt a pécskai nagy sánez átellenében levő Hitlányadombon hajdanában vár állott. Körgyűrű alakjában volt körülsánczolva a gedusi erdő éjszaki oldalán mind maig mutogatott pusztatemplom is[2]). Szomszédságában keletfelé *Pécska* szintén többszörösen meg volt erősítve s a múlt században a szerb határőrök sok helyütt csak felhasználták a régi sánczokat; történeti szereplésök azonban ismeretlen.

Erdők mélyében állott odább keleten *Csála*, hol az ú. n. törökvárat most is ösmeri a nép[3]). Pinczéi még meglehetős épek, a felépítményt azonban elhordták[4]). A külső földvár egy 2500□ méternyi térséget vesz körül s ennek egyik részében állott a kővár, melynek szépen faragott kövei szanaszét vannak szórva. A kétszeres sánczok között állott Belső-Csála falu, s odább éjszaknyugatra Külső-, vagy Szélső-Csála. Belső-Csálában már 1486-ban *palotája* volt Országh Sebestyénnek, melyet azonban *Országh* Lőrincz s neje foglaltak el[5]). Részbirtokos volt e palotában *Haraszthy* Ferencz aradi főispán is, ki, mint szörényi bán, gyakran harczolt a törökök ellen és számos török rabot záratott a csálai vár tömlöczébe. Ezek közé csukatta *Andorko* András várnagy 1499. decz. 17. az aradi káptalan két jobbágyát is[6]). Haraszthy különben a következő évben az aradi káptalan előtt oly egyességre lépett *Országh* Lőrinczczel és *Pathócsy* Bertalannal a csálai várban emelt palotára nézve, hogy Országh és Pathócsy a nevezett palota felét, vagyis a maguk részét Haraszthynak örökösen átengedik ugyan, ez azonban számukra a várnak kijelölendő másik végén új kőházat építsen; különben elveszti az aradi Kő faluban levő részbirtokát[7]). A mohácsi veszedelem után *Petrovics* Péter kapta s a török ellen való védőháborúkban jó szolgálatokat tett.

Arad keletre levő váráról hallgat a krónika a vegyes házbeliek uralkodásának egész tartama alatt. Csupán 1344-ből olvassuk, hogy várbírája (Iudex Castri) Miklós volt, ki Ajkay Mihály mester csolti nemes földét az aradi prépost aradi s más falusi jobbágyaival elszánttatta[8]). Maga a vár

vár Fellak puszta határában állt. (NRA. fasc. 759. nro 43.) 1330-ban már egyszerűen csak Fellak váráról van szó. (U. o. NRA. fasc. 1536. nro 92.) Czefresd alkalmasint egy hely Serfesddel, melyet Aradban Fellakkal és Farkastelekkel együtt 1478-ban kaptak a Jaksicsok. (*Fábián*, Aradm. I. 253—4.)

[1]) *Fejér*, Cod. Dipl. IV. 3., 34—44. l. — [2]) *Szuhánszky* János nagylaki tót ember szerént a gedusi vár romjait a múlt század végefelé nagylaki robotosok két álló hétig hordták a pécskai s apátfalvi magtárakhoz. — [3]) E várról szól »Csála és vára« czímű értekezésem (Arad, 1882. — 8r. 16. l. és a Kölcsey-egyes. évkönyve, I., 194—205. l. — [4]) Arad Pernyáva nevű külvárosának több házát részben innen elhordott kövekből építették. — [5]) Dl. 24854. — [6]) *Tört. Adattár*, 1872. — 379—381. l. — [7]) *Dl.* 20907. — [8]) *Böröni* S. levéltára Nagyváradon.

a tatárjárás után, úgy látszik, mind nagyobb romlásnak indúlt. Ezt mutatja, hogy midőn 1439-ben az alföldi népség a törökök beözönlésétől remegett, Aradról a kanonokok sz. Ágota karját — bizonyosan más ereklyékkel és kincsekkel együtt — Váradra, mint biztosabb helyre vitették. Csak a veszély multával hozták vissza[1]). S 1514-ben *Dósa* György, ki a Maros mellett Solymost, Lippát és Zádorlakát, a Hegyalján pedig Világosvárát is bevette, nem kímélte meg Aradot sem, mit egyéb alig bizonyít annál, hogy 1514-ben új pecsétet kellett csináltatnia a káptalannak[2]). Sem sáncz, sem fal nem védelmezte magát a mezővárost[3]), de lehetetlen, hogy teljesen elhanyagolták volna a vár sekrestyéjében levő országos levéltár védelmét. A szomszéd megyék gyakran tartották itt gyűléseiket. Így 1331. Drugeth János nádor jelenlétében Arad-, 1370. máj. 20. László nádor vezetése alatt Arad- és Csanádmegye, 1405. okt. 4. Arad-, Temes-, Csanád-, Krassó- és Kevemegyék *Ozorai* Pipo temesi gróf elnöklete alatt stb.; 1445. jún. 15. maga *Hunyadi* János is tartózkodott e városban, mely nem vesztette még el jelentőségét. Közvetlenül a mohácsi vészt követő időkben is — 1527. Iván czár, 1550. Kászonbég s Nadum ellen — itt vontak össze csapatokat s a következő évben még e városban tanácskozott *Aldana* lippai parancsnok az alföldről összehívott vezérekkel Szeged megmentése ügyében. Annyi azonban áll, hogy a XIV. és XV. században Arad vára, mint ilyen, nem szerepel.

Keletfelé szomszédságában feküdt, a mai Glogovácz délnyugati részén, a megerősitett *bizerei* apátság. A Maros hajdan a mai Mondorlak déli részéről kissé éjszaknyugatnak tartott, s Glogovácz alatt a Kucsokpatakával gyarapodva, Bálványos vidékén tért vissza a fő mederbe. A várhely egy kis fennsík s ma is rajta van az apátság templomának romja, a csínos új róm. kath. templom és iskola, az ispánlak és a piacz. Az egészet nyugatról keletre egyenes útcza metszi keresztül; a külső útczasorok ellenben a domb kanyarúlataihoz alkalmazkodnak. Az erődítvény fő tömege, a törmelékekből itélve, a régi templomtól délre, az ispánlak táján, a falu délnyugati részén emelkedett; a tér azonban a múlt század első felében annyira beépült új házakkal, hogy alakját meghatározni többé nem lehet. A falu éjszakkeleti részén az országút mellett délről éjszak felé szabályosan emel-

[1]) *Lakatos* szerént (Arad tört. I. 40.) egészen biztosra vehetni, hogy »a mint Zsigmond király alatt a törökök átkeltek határainkon, az aradiak rögtön ott hagyták régi romladozott városukat s a mostaninak vetették meg alapját.« E végből az orsz. levéltárnak egy 1452-ből való s Dl. 14563. számú oklevelére hivatkozik, mely már Aradot említ és aradi templomról, aradi polgárról »szól«. Neki magának is feltűnik e »nevezetes körülmény«, mert ez a város akkor a váradi egyházmegyéhez tartozott, — »különben, ú. m., nem ítelhetett volna a váradi egyház vicariusa az aradi egyház, aradi polgár bűnöse felett.« Valóban nem. De ezen Orod (s nem Arad, mint Lakatos írja) Biharmegyében feküdt, Zsáka (Isaka) közelében, mely tájon most is van egy hasonlónevű puszta. — [2]) *Karácsonyi*, Emlékkönyv, 127. és 150. — 1. l. — [3]) *Verancsics*, Összes Munkái, VII. 168.

kedő öt dombot, mint régibb idők alkotását, külművek gyanánt használhatták. Az erőd sorsát nem ösmerjük.

Négy és fél km.-rel távolabb állt *Bodorlak*, a mai Mondorlak, melynek csekély váráról különben csak a XVI. században szólnak. Ellenben már 1483-ban, midőn a borzliki és solymosi várnagyok elfoglalták[1]), említik *Töviskvár* falut, melynek neve korábban fennállott erősségre emlékeztet. Olyan földvár lehetett, hol tüskeborona és vesszőkerítés közé gyömöszölték be a sáncz földét. Ez is valószínűvé teszi, hogy síkon állott, nem hegyvidéken[2]), hol elég kővel rendelkeztek. Tekintve, hogy a Maros mellett a szabadhelyi határban levő Tornova neve Töviskvárat jelent s hogy ott a római sánczok mellett a konvent s egyéb épületek romjai némileg még láthatók, valamint hogy Lippával kapcsolatban említik, azt hiszem, helyét a mai Szabadhely keleti szomszédságában kell keresnünk. 1543-ban Ternovát másképp már Csurának nevezték, a mi csak annyit jelent, hogy egybeolvadt ezzel. Szabadhelynek 1607. említett vára is valószínűleg az egykori Töviskvár helyén emelkedett. E vár Pálülése közelében a Maros kijáratát védelmezte.

Pálülésénél végződik a Maros utolsó szorulata. Ott, a hol kezdődik, a kladovai patak torkolata táján, mély völgyben feküdt a tíz Kalodva. Ezeket együttvéve Kalodvapataka-kerületének nevezték. Itt állott, a Maros szigetén a pálosok egy kolostora, közelében a rév s a patak torkolatának baloldalán a Várhegyen *Patak* vára. Mint erődöt (fortalitium) e korból csak egyszer, 1474-ben említik, midőn nov. 25. Kérő Fóris, Dengelegi Pongrácz János lippai várnagya 8 nemesből és 109 jobbágyból álló csapatával körűlfogta Báffny Jakabnak és Miklósnak ezt a várát s addig ostromolta, míg parancsot nem kapott urától a megszállás abbanhagyására[3]).

Arrább, a solymosi völgy torkolatánál, hasonlókép a torkolattól balra, a Kapu-Cernova legdélnyugatibb csúcsán, a Cioka Tautzuson, Lippával átellenben épűlt *Solymos* vára. Kétségkívűl azok közől való, melyek a tatatárjárás után nemsokára emelkedtek; hacsak nem hiszünk a népnek, mely szerént ezt és a világosvárit a tündérek emelték. Első biztos nyoma 1278-ból való, midőn *Pál* solymosi bán V. István engedelmével végrendeletében úgy intézkedett, hogy azon javakból, melyeket a királytól az *Ottokár* cseh királyon Mosonynál nyert győzelem jutalmáúl kapott, az ungi Lipóczot s az aradi Solymos várát s uradalmát Pósa comesnek, testvére, János fiának adhassa[4]). 1335-ben Sinka mester, Solymos várnagya részére, határjárást tartottak a zaránd- és aradmegyei Martontelekén és Bathán[5]).

Több mint száz év múlva, 1439-ben a várba s uradalmába, melyet *Albert* királytól zálogjogon nyert, az aradi káptalan Berekszói *Hagymás*

[1]) Dl. 18791. — [2]) Hadtört. Közl. 1890., 498. Solymos és Borzlik közt lévén említve, a Deaulu Teus táján kerestem. — [3]) Dl. 17660. — [4]) Orsz. lt. NRA. 1665. nro 67. — [5]) *Leleszi* lt. Metal. divers. cottuum. Zaránd et Arad, 1.

Lászlót igtatta be[1]). Mivel azonban — V. László pártjára állva — hűtlenséget követett el I. *Ulászló* ellenében, ez már a következő évben megfosztotta tőle és Solymos várát s Lippa uradalmát Guthi *Országh* Mihálynak és Jánosnak ajándékozta[2].) Utóbb Hagymás László hasonlónevű fia is értékesíteni akarta jogait, mire a perlekedők úgy oldották meg a kérdést, hogy 1446-ban közakarattal lemondtak Solymos váráról és Lippa mezővárosról *Hunyadi* János javára[3]).

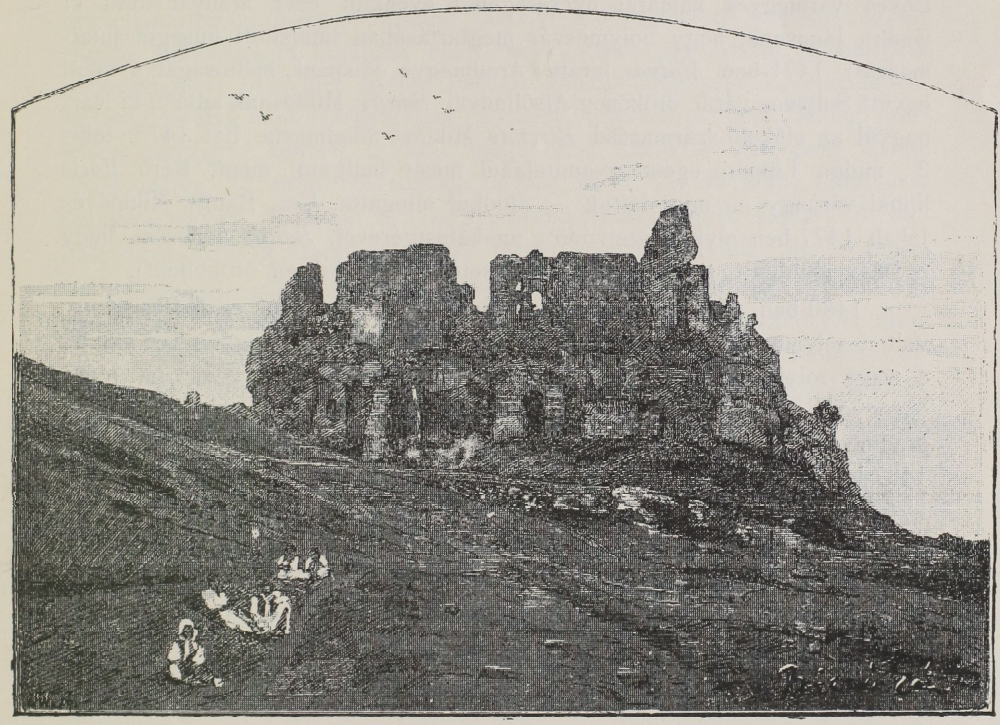

Solymos vára.

A vár, melyet a nagy kormányzó és hadvezér átvett, elég jelentéktelen lehetett. — Solymost egészen ujra építtette Hunyadi s az építés költségeinek fedezésére egyebek közt Liki, Deszk, Kér, Ivánháza és Kasza aradmegyei falvak borkilenczedét is felhasználta[4]). Szép faragott kövek bizonyítják, hogy itt ugyanazon műértő kéz működött, mely Vajda-Hunyad várát is emelte. Az építésre, úgy látszik, *Balázs* deák ügyelt föl, ki huzamos ideig volt várnagy[5]), s oly bizalmas embere a családnak, hogy 1458.

[1]) Orsz. lt. Dl. 13375. — [2]) Dl. 13597. (A budai kápt. igtató levele.) — [3]) Dl. 13927. és 13974. — [4]) Dl. 19274. (Aradmegye írata 1483-ból.) — [5]) 1448—1458-ig is van emlékezete. (L. *Kaprinay*-kézíratok, 4r. B., 43. kötet, 223. l. az egyet. könyvtárban; továbbá *Fábián*, I. 254—7.; s 1501-ben mint »néhai« u. o. I. 234—5.)

január 23. is őt küldte Szilágyi Mihály kormányzó Kassa városához Mátyás királylyá-választatásának örvendetes hírével.

V. László 1453. decz. 9. és 1456. május 4. ismételve *Hunyadi* Jánosnak adta Solymos várát[1]), mely a királylyal a következő évben kötött szerződés értelmében is a Hunyadiaké maradt[2]); a bekövetkezett nagy politikai változások azonban Solymost is érintették. 1462-ben Lippával együtt *Giskra* János kapta[3]). Két év múlva a király Arad-, Zaránd- és Békés vármegyék kamarai nyereségéből évenkint ezer aranyat utalt ki Giskra Jánosnak, hogy Solymosvár megtartásában tanusított hűségét jutalmazza[4]). 1471-ben *Mátyás* király Aradmegye főispáni méltóságát s azzal együtt Solymos várát örökösen Alsólindvai *Bánffy* Miklósnak adta[5]), ki várnagyúl az előkelő származású *Berendy* Miklóst alkalmazta. Ezt 1475. febr. 2., midőn Lippára egész gyanútalanúl misét hallgatni ment, Kérő Fóris lippai várnagy — mint láttuk — álnokúl elfogatta. Ura, Bánffy Miklós és Jakab 1477-ben olykép szerződött unokatestvérével, *Bánffy* Jánossal, hogy egymás jószágait, magtalan haláluk esetére, kölcsönösen örököljék[6]).

1480-ban *Baky* László — egy ősnemes aradmegyei család tagja — volt a solymosi vár tiszttartója[7].) Ekkor tájban történt, hogy a két Bánffy a maga solymosi és borzliki várnagyai által elfoglalta a *Pongrácz* János özvegyénél zálogban levő Lippa várat és mezővárost, valamint Töviskvár aradmegyei falut[8]). Említettem már Mátyás király rendeletét, melylyel 1487-ben szigorúan meghagyta Aradmegye nemesei egyetemének, hogy biztosait, Dóczy Pétert és Jaksics Istvánt segítsék Solymos és Lippa várak visszafoglalásában, mivel bizonyos súlyos okok miatt Bánffy Miklóst megfosztotta uradalmaiból[9]). Még csupán néhány várnagyát említem föl e korból. 1490-ben a hatalmas *Haraszthy* Ferencz[10]), 1498-ban *Mercziny* György és *Pethő* László[11]), 1509-ben Razvajai *Horváth* János[12]), 1512-ben *Bodó* Miklós[13]), ki mellett alvárnagyúl a német *Prantner* György müködött. *Künisch* káplánnal együtt ez utóbbi védelmezte Solymos várát *Dósa* György ellen, ki azonban, a várbeliek által részletesen leírt ostrom után, Solymost is bevette[14]). Többnyire ugyanaz volt sorsa, mint az átellenben fekvő Lippáé, melylyel együtt a Marosnak egy nevezetes szorosán uralkodott.

Odább keletre a folyónak tág völgye csak Kapronczánál, (a mai Kapruczánál) szűkült ismét össze, Solymostól 22—23 km. távolságban. Nem is hanyagolták el e pontot az ősök. A XV-ik században az Ábrahámffyak régi, törzsökös családja volt itt a birtokos és valószínűleg ez

[1]) *Müncheni* kir. levélt. Hunyadi-íratok, Fasc. XI. nro 53. — [2]) *Teleki,* Hunyadiak kora, II. 536. — [3]) *Horváth,* Magyarorsz. tört. III. 101. — [4]) Dl. 15999. — [5]) Dl. 17154. — [6]) Dl. 17902., 17904., 17908. és 27752. — [7]) *Századok,* 1870. — 468. l. — [8]) Dl. 18791. és 18878. — [9]) Dl. 19303. — [10]) Dl. 19647. és 19682. — [11]) NRA. fasc. 30. nro 36. — [12]) *Müncheni* kir. levélt. Hunyadi-íratok. Fasc. XXXV., nro 267. — [13]) U. o. Fasc. XL. nro 312. — [14]) Századok, 1887. — 193—209. l.

építette a dumbraviczai völgy torkolatánál *Kapronczа* várát is. 1508. febr. 20. *Ábrahámffy* János egyebek közt Kapronczа várban levő részjószágait is elzálogosította *Haraszthy* Györgynek és Jánosnak[1]). Mint várról többé sehol sincs emlékezet.

A Marosba torkolló Nagypatak (Valea Mare) vidékén, egy, a Marosnál meredeken megszakadó bércztetőn épült *Váradja* (a mai Tótvárad) vára. Mátyás király 1483-ban megerősítette *Garay* Jóbnak azon, még 1479. tett elhatározását, hogy a váradjai kastélyt a hozzátartozó falvakkal együtt *Bánffy* Miklósnak és Jakabnak eladta[2]). A várat, úgy látszik, a *Garayak építették*, mert 1427-ben, midőn, *Mikolay* Mihály hűtlensége következtében, Váradja királyi falut Garay János (a nádor testvére) s neje Hedvig massoviai herczegné kapta[3]), a várat magát nem említette *Zsigmond* király. 1510. márcz. 22. mint Solymoshoz tartozó várat, *Corvin* János többi uradalmával együtt, Váradját is *György*, brandenburgi őrgróf kapta[4]). A várnak, mely 1709-ig szerepelt a hadi történelemben, ma alig van nyoma[5]).

Ezen 23, az Aradvármegyét középütt szelő Maros mellett épült vár védelmezte Aradmegyét a vegyes házbeliek korában. De valamivel távolabb is feküdt még néhány erősség. Egyszerű földsáncz volt Panádtól éjszakra *Földvár*, mely 1343-ban még Aradmegyében feküdt[6]), 1434-ben azonban már Zarándban[7]) s 1495-ben újra Aradban[8]). Hatalmas sánczai, melyek az avar időkig vezetnek vissza, ma is látszanak. Kuvin és Kovaszincz (a régi Kövi és Kovászi) határán is állt egy kis erősség a *Vurvu tornya* nevű meredek csúcson. A köralakú, elég mély árok oldalai kővel voltak kirakva s itt-ott épületek nyomai látszanak. Az oláh nép szerént akkor építették, mikor a görög meg a török császár egymással hadakozott; a legyőzöttet ebbe a várba zárták[8]). Lenn a falu közelében is vannak romok, a miket várnak (csetátye) nevez a nép. — Aradvármegye legdélibb részét, a Berekszó vonalát, egyetlenegy vár védelmezte, t. i. *Borzlyuk*, a mai Temesben, Piskitől délre, a Lukim-szőllőhegy éjszaki részén. Várnagya, a solymosi várnagygyal együtt a Bánffyak hűségében, 1483. fegyveresen vett részt Lippa és Töviskvár visszafoglalásában. 1468—71-ben 28 aradi és temesi falu tartozott ez uradalomhoz, melyet 1510. «Berzlikvidéke» néven György őrgróf kapott.

Mindent összevéve, az akkori Aradmegye 27□ myriaméternyi területének minden □myriaméterére esett egy erősség s így, legalább a várak számát (27) tekintve, alig lehetett panaszkodni a helyvédelem elhanyagolásáról.

[1]) Dl. 11524. Ennek átíratát kiadta *Haan*, Békésm. hajdana, I. 135—7. — [2]) Dl. 18198. és 18199. — [3]) Dl. 11939. — [4]) Müncheni kir. levélt. Hunyadi-iratok, Fasc. XXXVI. nro 274. — [5]) Az 51. számú vasúti őrház, mely az épen a Maros fölött emelkedő dombon áll, jelzi, hol feküdt hajdan a vár. — [6]) Zichy-okmánytár, II. 54. és 59. — [7]) A gyulafejérvári káptalanból. Cista Zarándiensis. Fasc. I. nro 50. Tört. Adattár, II. 280—2. — [8]) Dl. 20343. — [9]) *Földes* János úr szíves tudósítása Aradról.

A zarándi várak.

Zarándmegyének most Aradhoz tartozó részében nem volt oly egységes a védelem vonala, mint a tulajdonképeni Aradban. Egyfelől a Hegyalját, másfelől főkép a Fejér-Körös völgyét erősítették.

A Hegyaljának legnagyobb erőssége *Világos* volt.

Mint várat először 1331. szept. 8-ról említik, midőn Dezső mester, királynői fólovászmester özvegye és fia, Heydruh, Világosvár várát (castrum), a vár alatt levő Siri, továbbá Galsa, Meszt (most Muszka), Füzes és Appadsig faluval együtt Antal comesnek ajándékozta[1]). Összefüggőbb a hely története a XV. században. 1404—7. években Wlkasin albániai király fia, Demeter zarándi-főispán volt a világosvári királyi castellanus, ki elfogta és lefejeztette a király ellen fölzendült Seléndi Albertet[2]). — 1410. november 6-án, Zsigmondnak október 10. kelt parancsára, az aradi káptalan *Sághy* Lőrinczet, Világos királyi várnagyát, Haraklyán birtokába igtatta, miről a káptalan nov. 15. tett jelentést[3]). 1412-ben *Derecskey* Pál világosi várnagy az egri püspököt Nyüvedteleke és Somboly birtokában háborgatta[4]). — Úgy látszik, Guthi *Országh* János zarándi főispán volt Világosvár utolsó királyi várnagya; 1431. szept. 20. már castellanus, midőn Palóczy Máté országbíró a Báthoryak és Károlyiak birtokvillongásában intézkedett[5]); 1434-ben is világosi várnagy, midőn Földvár falut kapta[6]); s 1436-ban Zsigmond őt bízta meg, mint zarándi főispánt és világosvári várnagyot, hogy Kátai Lászlóval együtt az örökös kun kapitányságok ügyét megvizsgálja[7]). Csak 1439-ben[8]) került ismét magánkézbe Világosvár, midőn Albert király 110 faluval egyetemben *Brankovics* György szerb despotának s Albánia urának ajándékozta[9]).

A mint politikai oka volt ez adománynak, úgy I. *Ulászló* király szintén politikai okokból, hűtlenség czímén vette vissza Világosvárt s uradalmát Brankovicstól. 1440-ben ugyanis Harapkai *Bothos* András temesi főispán a leghatározottabban csatlakozott Erzsébet királyné s illetőleg a csecsemő V. László pártjához; jelen volt a gyermek-király koronáztatásán, föllázította a délvidék egy részét s egyebek közt *Sztepán* vajdát, Brankovics világosi várnagyát is fegyveres csatlakozásra bírta. — Bothost azonban Szekszárd és Báttaszék közt megverte Hunyadi János; a lázadó főúr

[1]) *Hazai Okmánytár,* III. 110—1. — [2]) A galgóczi lévéltárra hivatkozva említi *Pesty* Frigyes, Brankovics György birtokviszonyai, 15. l. — [3]) Ifj. *Bölöni* Sándor levéltára Nagyváradon. Nro. 5. B. — [4]) *Wenzel,* Stibor vajda, 35. — Századok, 1883., 587. l. — [5]) *Károlyi*-oklevéltár, II. 135. — [6]) Az oklevelet közli Tört. *Adattár,* II. 280—2. — [7]) *Pesty,* id. h. 19. l. — [8]) *Thuróczy* szerént már 1425, *Fábián* (I. 71.) szerént, (ki itt *Fejér,* Cod. Dipl. X. 6. 503. lapjára gondolhatott) még 1422. került a despota kezére. Láttuk azonban, hogy ez időkben Zsigmond kir. várnak nevezgette Világost. — [9]) Dl. 24822. Továbbá NRA. fasc. 88. nro 1. (eredetije nincs helyén) és Dl. 13433. V. ö. *Pray*-féle kézíratok a budapesti egyet. könyvtárban, XIV., 21. (Töredék) és *Fejér,* Cod. Dipl. XI. 293.

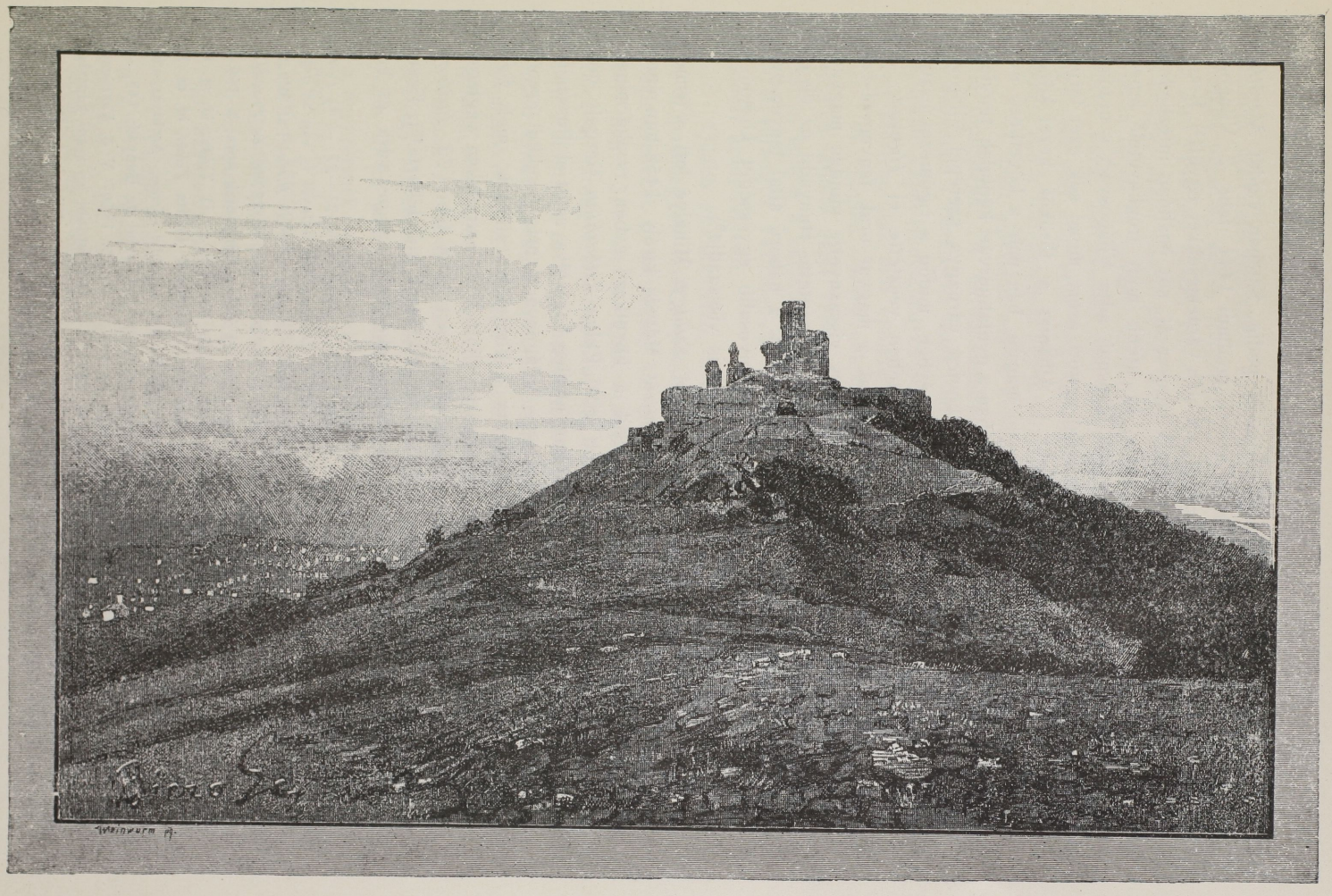

Világos vára.

maga is a csatatéren maradt, párthívét pedig, Sztepán vajdát *Maróthy* László aradi főispán győzte le, ki azután jutalmúl 1441. febr. 2. Világosvárt s uradalmát kapta I. *Ulászló*tól, az oláh várnemesekkel együtt[1]). Brankovics mindamellett is megtartotta Világosvárát, sőt önállóan intézkedett róla; először 1442. *Birini* Pál javára, ki utóbb mint trónkövetelő lépett föl ellene[1]); 1444-ben pedig *Hunyadi* Jánosnak adta Világosvárt s uradalmát a magyar és oláh várjobbágyakkal együtt azért, mivel sok ezer forintot fordított arra, hogy Ráczországot s Albániát a törökök kezei közől kiszabadítsa[3]). Ez ellen *Maróthy* László macsói bán már a következő évben tiltakozott ugyan[4]), Hunyadit azonban a gyulafejérvári káptalan tényleg beigtatta[5]). 1448-ban mégis mint Brankovics várnagya szerepel Világosvárott egy László nevű úr[6]). Tehát azon évben, midőn a rigómezei csatát részben épen a despota árulása következtében vesztette el *Hunyadi*. A despota el is fogatta a nagy vezért és csak a magyar urak fenyegetésére bocsátotta szabadon, oly föltétel alatt, hogy visszanyerje minden magyarországi jószágát[7]). A pápa 1450. ápr. 12. fölmentette Hunyadit az elvállalt kötelezettségek alól[8]) s 1451. aug. 7. csak a háború által fenyegetve állt reá Brankovics, hogy Hunyadival méltányosabb egyességet kössön s neki egyebek közt Világosvárt s uradalmát is visszaadja[9]).

Az uradalom azután Hunyadi sógoráé, *Szilágyi* Mihályé lett, s ösmeretes az az elbeszélés, hogy a kormányzót Mátyás király 1458-ban épen Világosvárban csukatta el, honnan csak a következő évben, szakácsának sokszor emlegetett cselével, szabadúlt ki[10]). Ekkor *Lábathlan* Gergely volt a várkapitány, ki, mint ilyen, 1460-ban hősileg harczolva esett el Possasinnál[11]). 1461-ben Szilágyi Mihály özvegye Világosvárát más javakkal együtt 7000 arany forint fejében elzálogosította a királyi kincstárnak, mely Szilágyi adósságainak törlesztését is magára vállalta[12]). Az uradalom véglegesen is visszakerült a koronához, mely azután azt 1464 febr. 22. *Báthory* Andrásnak, Istvánnak, Lászlónak, Pálnak és Miklósnak ajándékozta[13]). Ezentúl az egész korszakon keresztül a Báthoryaké volt Világos vára és ha-

[1]) NRA. fasc. 957. nro 4., *Fábián*, Aradm. I. 72. és *Pesty*, id. h. 23—27. — [2]) *Pesty*, id. h. 19. s a chronol. nehézségekre nézve 27—28. l. Azonban két oklevél is van az orsz. levéltárban (Dl. 13686. és NRA. fasc. 88. nro 3.), mely szerént veronai *Birini* Pál, Mihály veronai herczeg fia, e várat már 1442. kapta. — [3]) Dl. 13785. és 13786. és *Pray*-féle kéziratok, XIV., 23. — [4]) NRA. fasc. 1066. nro 2. — [5]) *Teleki*, Hunyadiak kora, X. 159—164. l. — [6]) A galgóczi levéltárból említi *Pesty*, id. h. 29—30. — [7]) *Teleki*, id. m. II. 105. — [8]) *Pesty*, id. h. 34. — [9]) A *müncheni* kir. levéltárból kiadta *Teleki*, id. m. X. 305—312. Orsz. levélt. NRA. fasc. 1524. nro 6. Kiadta továbbá *Spiesz*, Archivarische Nebenarbeiten, I. 173. és *Fejér*, Genus, incunabula et virtus J. Corvini de Hunyad, 149. — [10]) *Teleki*, id. m. III. 165. — [11]) *Századok*, 1869. — 496. — [12]) *Dl.* 15567. V. ö. *Kaprinay*-kéziratok, II. 181. — [13]) *Dl.* 24545., 24837. és 15915. — (Ez utóbbi az aradi káptalan jelentése.) Özv. Szilágyiné másodszor Bánffy Pálhoz ment férjhez s Világos kiváltása végett több falut 2500 arany írton zálogosítottak el a testvérek. (*Dl.* 15961.)

talmas uradalma, melyben 1519. nov. 30. és decz. 13. osztályos atyafiaikká fogadták ugyan *Rozgonyi* Istvánt[1]); osztályra azonban nem került a sor. 1494-ben nemes *Horváth* István és *Verbőczy* János volt a világosi várnagy, *Moga* László pedig a tiszttartó, kik ellen Aradmegye a Haraszthy István lippai és kovászi szőllőhegyeiben tett károk miatt tartott vizsgálatot[2]). Várát bizonyosan jobb karba helyeztették ugyan a Báthoryak; de így sem volt elég erős, hogy ellenálljon *Dósa* György ostromának, 1514-ben[3]). A vár történetének legérdekesebb korszaka különben a XVI. század.

A most alaktalan romok kétségkívül nagy igényekkel emelt várkastély omladékai. A három oldalról elég meredek hegyen büszkélkedett a Hunyadiak s Báthoryak vára, mely művészi tekintetben nem sokkal állt hátrább Vajda-Hunyadnál és Solymosnál. A szép, faragott köveket azonban rég szertehordták már épületanyagnak[4]).

A világosi várhegynek nyugat, azaz Muszka felé menő gerinczén szintén látható némi várrom. Ez erődítés nem a világosinak valami külműve, hanem a különálló *meszti* (muszkai) *vár*. A Bánffyak szolgálatában álló várnagya 1477-ben a solymosi várnagygyal együtt hatalmoskodott Meszt aradi faluban.

Odább éjszakkeleten, a Hegyes-Drócsa legéjszaknyugatibb dombján, a Kopaszhegyen levő temetőben, a csősz háza mellett, hamu, szén és téglatöredékek gyaníttatják, hol feküdt hajdan *Pankota* vára. Ez a vár állott már 1318-ban is. Ekkor június 14-én *Ivánka*, Pankota és Dézna (Dezne) várnagya, résztvett a Sár Domokos temesi alispánnak ajándékozott Fülöptelek és Rigácstelek határa bejárásában[5]). 1387. febr. 28. Zsigmond király Pankota várát Losonczy László és István szörényi bánoknak adományozta[6]). A vár, úgy látszik, a Losonczyak idejében is egy parancsnokság alatt állott Déznával; legalább 1374. április 24-én, midőn a Losonczyaknak 28 belső embere és *praedialis nemese*, valamint 126 pankotai jobbágy Meszt aradi faluból a Bánffyak jobbágyaitól 45 ökröt elhajtott, július 25-én pedig ugyanazoknak terméséből is sokat erőszakkal elvett, a fegyveresek sorában fel van említve Rakolchy (Rákóczy?) deznei várnagy is és a katonai rang egyedül ő nála lévén jelezve, valószínűleg ő állott a hatalmaskodó pankotai csapat élén; mit csak úgy képzelhetünk, ha egyúttal pankotai várnagy volt[7]). Pankota várát említik még 1536-ban is[8]) és azután elég gyakran az egész XVI. században. Pankota különben régi, nevezetes hely, 1217-ben már egy benedekrendi apátság székvárosa[9]),

[1]) Közlé *Fábián*, id. h. I. 220—1. — [2]) *Dl.* 20100. — [3]) *Verancsics* Összes munkái. II. 6. — [4]) A romok leírása *Márki*tól, Kárpátegyes. évk. XII. 11—12. l. — [5]) *Anjoukori* okmánytár, I. 474. — [6]) A galgóczi levéltárból említi *Pesty*, A szörényi bánság, I. 265. Adományát jún. 2. megújította, sőt ki is bővítette, mert a déznai várat is a Losonczyaknak adta. (U. o.) — [7]) Dl. 17660. — [8]) *Oláh* M. geogr. (*Bél*, Adparatus, 30.) —[9]) Ritus expl. veritatis, 43. §. (*Bél*, Adparatus, 204—5.

hová a XIV. században a zsombolyi főesperesség is áttette székét[1]). Az apátság romjai a Kopasz-hegy aljában láthatók s tőle délre egy nagyobb, a XVI. században elpusztult erősség sánczolatait szemlélhetjük[2]).

A pankotai erősségek közelében állott *Kerek* és *Zaránd* vára[3]), mely utóbbiban Zaránd s veleegyütt olykor Békésmegye is, többször tartott gyűlést s így fontosságát még nem vesztette el egészen. A *simándi* castellumot csak egyetlenegyszer, 1469. említik, mint a Maróthyak jószágát[4]).

Arad-Hegyalja, vagy, a hogy a középkor végén a Hegyes-Drócsát s a tövében éjszakon elterülő síkot nevezték, a Nyírköz[5]) éjszaknyugati részén csak jelentéktelen erősítések álltak. *Egregy*en (Ágris) vár volt már 1406-ban s ezt Zsigmond király, Egregyi László magvaszakadtával, a kamara-haszna ispánjának, *Tétényi* András mesternek ajándékozta 4 magyar (Felső-Egregy, Csúcs, Kázmér, Csumóteleke) s 13 szlavon (slavonica) vagyis oláh faluval együtt. 1409-ben azonban e várat a király némely pest-, heves- és nógrádmegyei javakért visszacserélte[6]). Várának némi romjai ma is láthatók a Csintyióra nevű hegyen[7]). A helység maga már 1214-ben mint bortermő vidék szerepelt. — *Feltót*on (Tauczon) többé-kevésbbé tekintélyes romok maradtak fenn. A feltóti erősséget, mely az itt már 1238-ban említett jánosvitézeké lehetett, 3 sánez körítette. A most jelentéktelen falu a középkor végén a mezővárosok közé tartozott[8]).

A Makraaljának s egyúttal a Fejér-Körösnek védelme főkép *Boros-Jenő* hívatása volt. Az a várszerű kaszárnya, melyben ott, a Körös jobboldalán, most honvédek tanyáznak, a régi, de 1652-ben alaposan megújított vár helyén épült. Állott e vár már a középkorban is[9]). A vár alatt folyó Körösben Hunyadi János korából találtak ugyan pénzeket[10]), s 1472-ből is tudjuk, hogy Losonczy László jenői várának castellanusa és tisztartója volt Jenőn[11]) (kár, hogy nincs megnevezve); *Oláh* Miklósnak 1536-ban készült földrajza azonban nem sorolja a várak közé. Ismét említik 1552-ben[12]), a XVI. század második felében s az egész XVII. században

[1]) *Balássy*, A pankotai főesperesség. (Egri egyházm. Közlöny, 1875. — 15—19. sz.) 1332. még zsombolyi, 1337. már pankotai főesperesteket emlegetnek az oklevelek. L. *Kandra* Kabos, Századok, 1883., 590. — [2]) *Márki*, A pankotai ásatások. (Tört. Értes. 1885. — 196—202. Tervrajzzal.) — [3]) *Oláh* geogr. (Bél, Adpar. 30.) — [4]) Dl. 16811. — [5]) U. o. Nyírségnek írják e tájt már 1319-ben is. (*Anjoukori* okmánytár, I. 498.) — [6]) *Kapy*-cs. lt. E. fasc. 1., nro 1. és 2. (*Csánki*, I. 722.) — [7]) *Fábián* I., 89. és II., 110. A Kapy-család levéltárából való adat előkerülte előtt e romok multját nem is sejthettük. — [8]) Az omladékok közt a mezőváros latin köriratú pecsétjét is megtalálták; *Oláh* is mezővárosnak írja. (*Bél*, 30.) — [9]) *Sándor* comes, ki 1295. a zarándi Murul falut megszerezte (*Wenzel*, Árpádk. új okm. XII. 574.) jenei kir. castellanus volt ugyan, de a nógrádi Diós-Jenőé. Viszont azon »villa Borozieneu«, melyet Mária királyné 1311-ben említ (*Anjoukori* okm. I. 281.), az oklevéltár indexe szerént Aradban, tényleg azonban Pilismegyében keresendő. — [10]) *Archaeol. Ért.* 1870. 162. l. — [11]) Gr. Teleki-család lt. Gyömrőn, Elench. XV. fasc. 1. nro 7. — [12]) Orsz. lt. NRA. fasc. 566. nro 38. és Lib. Reg. Ferd. I. 35.

pedig úgy, mint a mely az ország legfontosabb végházai közé tartozott. Úgy látszik, 1387-ban ezt is Pankotával és Déznával kapta *Losonczy* István szörényi bán; legalább e várak igen sokáig a Losonczyak uradalmához tartoztak s 1387. júl. 18-án — tehát körülbelül a beigtatás idején — Losonczy István itt, Jenőben tartózkodott[1]). Közelében az egykori *Dienesmonostort* 1552-ben még mint *szentdienesi* kastélyt említik[2]).

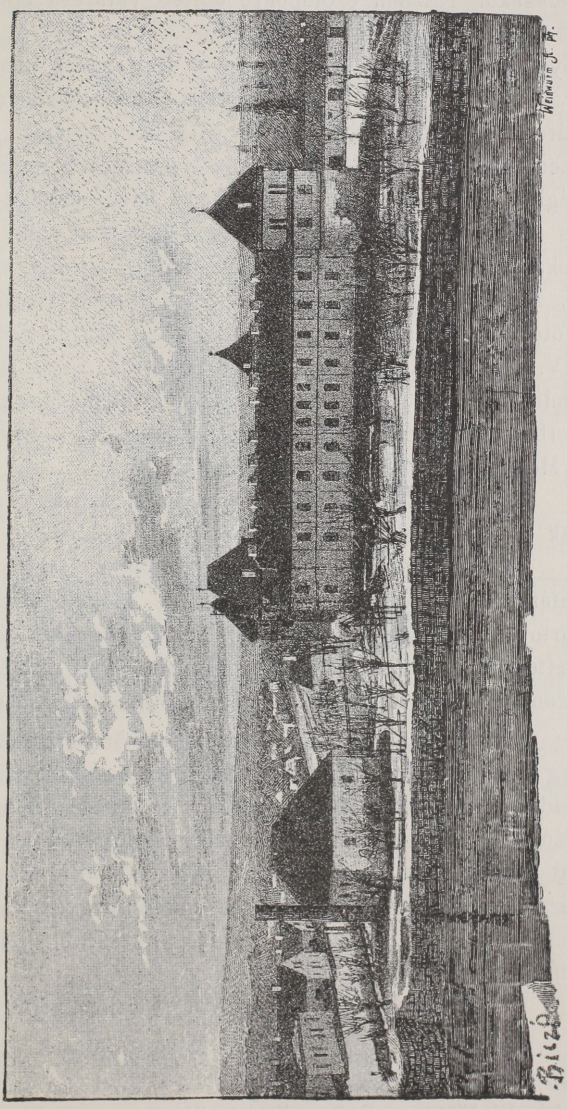

Boros-Jenő vára jelenleg.

A Fejér-Körös felső völgyében nem volt egyetlen valamire való erősség sem. A Körösfő vidékén, Halmágyon, Kápolnán és Kisbányán némi katonai szervezet lehetett; Hunyadi János ugyanis, tekintetbe véve *Moka* (Moga) halmágyi vajda érdemeit, megerősítette őt Kápolna, Halmágy és Kisbánya (ma Boicza Hunyadmegyében) vajdaságában, melyet fiaival (Mihálylyal és Sandrinusszal) együtt idáig is békésen bírt[3]). Halmágy vára és egyik temploma a Sortok délnyugati részén állott. Délnyugatról éjszakkeletnek menve, megvan még belőle egy 22 m. hosszú s $2^1/_2$ m. széles föld alatti üreg, sőt másfél méternyi darabon épen áll ennek boltozata is, körülbelül 2 m. maga-

[1]) Dl. 30139. Közölte már, de hibásan és nem teljesen *Fejér*, X. 1., 747. s *Pray*, Annales, II. 177. — [2]) Lib. Reg. Ferd. és Max. 1552—75., 74., 75. l. — [3]) Dl. 30188. Egy név s az oklevél alsó balsarkából egy kis darab leszakadt.

san a talapzattól. Délnyugati részében óriási csontvázat és színes ablaküvegeket találtak. Lenn a városban, talán a templomromok körül (az urasági s urad. ügyvédi telken) volt a Kasza-család ősi kastélya[1]). Kis-Halmágyon a mostani (özv. Weber Miksánéféle) kastély helyének egyengetésekor részben czölöpökre épített várszerű épület nyomaira bukkantak. Itt, Csúcs táján, feküdt *Solymos-Csősvár*, melyet 1510-ben Brandenburgi György kapott[2]) s melyre, nevén kívül, más nem emlékeztet.

A Fejér-Köröshe ömlő Sebes-patak védelmére épült *Deznye* (Dézna) vára, melynek első várnagyát 1318-ból ismerjük, Ivánka pankotai várnagy személyében[3]). Őt 1318. a miatt panaszolta be a Becse-Gregor-nemzetségből származó Leel mester, hogy Dienesmonostorát a hozzátartozó oláh és más falvakkal együtt jogtalanúl elfoglalta volt; Károly-Róbert e foglalásokat május 15. visszaadatni rendelte[4]). Királyi vár jellegét 1387. június 2. vesztette el, midőn Zsigmond *Losonczy* Istvánt, Dalmát-, Horvát- és Tótország főkapitányát valamint Szörény bánját Deznével jutalmazta[5]). XV. századbeli várnagyai közől 1440-ből *Senye* mestert s 1475-ből a már említett Rakolczyt (Rákóczyt?) ismerjük[6]). Maga a vár, melyet a középkorban 1478. említnek utoljára[7]), romjaiban a 389. m. magas Vurvu Ozoin, a Mestes déli nyulványain látható.

Boros-Jenőn alúl a síkságon szintén csak csekély erősségek sorakoztak egymás mellé.

Zarándot már említettem. *Nadabon*, melynek közelében folyt le a tatárjárás egyik legvéresebb jelenete, előkelő nemesség lakott és gyakran tartottak itt megyegyűléseket; némi erődítései tehát e korszakban is lehettek. Székudvar, Bökény és Tamász közt szintén több rom van; ezeket azonban maga a nép is csak a törökidőkből származtatja.

Ott, hol a Fejér-Körös elhagyja Aradmegyét, *Varsándon* tudvalevőleg már 1280-ban kir. szekerészek és favágók laktak; 1341-ben azonban, midőn Károly-Róbert maga is járt e faluban, s midőn Varsándot Berend fiának, Márton békési főispánnak ajándékozta, egy kúrián kívül nem volt ott több ház és lakás[8]); csak 1473-ban, Brünnben engedte meg Mátyás király a Szokolyiaknak, hogy a zarándmegyei Vassan (Varsánd) helységben, vagy más jószágukon várat építhessenek[9]), Ez engedélylyel azonban, legalább Varsándon, nem éltek.

A Fekete-Körös csak rövid vonalon képezi Arad határát. Még az

[1]) *Bethlen* F. Historia, VI. 53. —[2]) *Müncheni* kir. levélt. Hunyadi-iratok, fasc. XXXVI. nro 274. — [3]) *Anjoukori* okm. I. 474. — [4]) *Zichy*-okm. II. 131—3. — [5]) *Csánki*, I. 722. — [6]) *Dl.* 17660. — [7]) *Pesty*, Krassó, III. 441. — [8]) Dl. 3363. Kiadta *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 4—5. — [9]) A zsélyi levéltárból. Említi Századok, 1869. — 594. l. Ha e vár elkészült volna, nem kell vala attól tartania Mágocsy Gáspárnak, (1558. febr. 2.), hogy a török, Gyula könnyebb ostroma végett, Varsándon is palánkot építtet. De ez a kastély Varsándon sohasem épült fel. (Békésm. tört. társ. évk. I. 12.)

irodalomba is átment az a hit, hogy itt az első vár az aradmegyei *Talpas*on lett volna; holott ez téves, mert a vár a folyó tulsó partján, a már biharmegyei Fekete-Bátoron állott[1]). Ellenben fölelevenithetjük a tőle és Apátitól délnyugatra levő *Váraskeszi* nevét, mert a név maga s az ú. n. oroszkeszi erdőben fennmaradt romok egyaránt igazolják, hogy itt hajdan vár állott[2]). Tőle kissé keletre, *Sámolykeszi*ben oláh vajdaság volt. A vajdák közöl *Székely* Pál 1494. május 7. beiratkozott a római Szent-Lélek társulatba[3]); a következő évben Corvin János, ki személyesen időzött e faluban, az ezen időközben elhúnyt Pál fiát, Sámolykeszi Székely Mátét tette meg az oláhok vajdájává testvéreivel, Jánossal és Gáspárral együtt. Megkapta az igazságszolgáltatás és jövedelemszedés jogát s feladata a lakosság számának emelése lett[4]). Mindez nem katonai szervezet, de van benne ebből is, mert ura iránt bizonyos hű szolgálatokra volt kötelezve a vajda; ily szolgálatok jutalmául kapta Máté vajda 1500-ban Kő-Keszi falut[5]).

A három Keszitől éjszaknyugatra, a Köröshöz közelebb feküdt a pontosan meg nem határozható *Meszlénymező*, melyet már 1429-ben mint kastélyhelyet emleget egy okirat[6]). E kastélyt a Vadászi *Farkas*-család épithette, mert ez volt a hely legrégibb, ösmert birtokosa.

A vármegye legéjszaknyugatibb része teljesen nyitva állott. — A mostani malom-csatorna s a Trajan-út balpartján halmok sorakoztak egymás mellé. Simánd és Sikló közt az oklevelekben 500 év óta emlegetett *Szenteskirály* dombján némi erősités nyoma látszik; tőle délre 7, éjszakra a Bugyér mentén pedig 8 apró földvárat ismernek a lakosok. Székudvar és Ottlaka közt a Kékesben közel 50 kisebb nagyobb halom fekszik s az ottlakai főhalmon várromok vannak. Elek határában a Papihalmon, Szent-Anna határában a Papokhalmán s több más helyütt szintén látszanak épületmaradványok és sánczolatok. Mindenezekről azonban még az utolsó három század oklevelei sem emlékeznek meg. Csak anynyit tudunk, hogy a XIV. és XV. században sok egyház és szerzet s még több jómódú köznemes család virágzott e tájon s hogy tőlük telhetőleg megerősített helyeken szerettek lakni. Arad ezen zárándi (36□ myriaméternyi) részeit csupán 17 nevezetesebb vár védte s igy s itt csak körülbelül minden 2□ myriaméterre jutott egy vár.

[1]) Ezt bebizonyitja *Bunyitay*, A váradi püspökség tört. I. 416. — [2]) Igy különböztették meg a szomszédos Csana-, Sámoly- és Kő-Keszitől. — [3]) *Monum. Vaticana.* I. sor. V. 42. — [4]) *Müncheni* kir. levélt. Hunyadi-iratok. Fasc. XVI. nro 104. — [5]) U. o. Fasc. XVIII., nro 144. — [6]) Dl. 12086.; kiadta *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 40—2. l.

XI. DALIÁS IDŐK.

Az Anjouk és vezéreik. Fegyvernemek. A XV. század hősei. Török háborúk. Pártvillongások. Lázadások.

Aradvármegyét a vegyes házakból származott királyok idejében feltünő nagy csapás nem érte; a mi azonban épen nem jelenti azt, hogy külső ellenségek támadásaitól, vagy belső zavaroktól meg lett volna kímélve.

III. Endre halála után a mostani Aradvármegye egyházfőnökei, az egri, váradi és csanádi püspökök egyaránt a nemzeti pártot követték s a pápa jelöltje, Károly-Róbert ellen dolgoztak. János kalocsai érsekkel — a magyar Langtonnal — *Antal* csanádi püspök Venczel, majd Ottó királynak leghatározottabb hívei közé tartozott[1]). Résztvett azon küldöttségben, mely Venczelt a magyar trónra meghítta, s mely meghívás polgárháborúra vezetett.

Azonban, úgy látszik, Arad-Zaránd nemessége is Csák Máté pártjához csatlakozott. Ott voltak Budán, Venczel király oldalán, *Bethlen* fiai, midőn Károly-Róbert hívei tűzzel, vassal pusztították a főváros környékét; résztvettek a várból való kirohanásban s Máté úr e közben halálos sebet kapott, Mihályt pedig a fogságban fejezték le[2]); Bethlen Olivér szintén a vár védői közé tartozott[3]).

1305. decz. 6. a csanádi és veszprémi püspök koronázta királylyá Ottót[4]) s vele Aradmegye is a szabad választás nagy elvét vallotta. A küzdők azonban lassankint kifáradtak s a nemzeti és pápai párt fusiora lépett. *Miklós* aradi prépost már mint Károly határozott híve vett részt az 1308. tartott híres országgyűlésen, mely az Anjou-herczeget királylyá választotta s onnan nov. 18. Erdélybe indúlt, hogy a korona visszaadatása ügyében a hatalmas László vajdával, Keán ivadékával s a lázadó Gyula szlavoniai bán fiával[5]) értekezzék. Ily fontos dologban azonban mind őt, mint társát, Imre váradi püspököt, kicsinyelte a vajda[6]).

Nemsokára maga a király is a délvidékre költözött; Temesvárra tette

[1]) *Pór*, Csák Máté, 43. és *Horváth*, Magyarorsz. tört. II. 145. — [2]) *Pór*, id. h. 51. — [3]) *Fejér*, Cod. Dipl. VIII., 1., 89., 115. — [4]) *Horváth*, II. 157. — [5]) *Turul*, 1889. — — 137—9. l. — [6]) *Batthyány*, Leges eccl. III. 92—4. s *Gentilis* követségei (Monum. Vatic. I. 1.) XC—XCIII. és 212—8. l.

át székhelyét, épületekkel díszesítette Arad- és Zarándmegyék városait, erősítette várait s tökéletesen részére hódította a nemességet. Egyik leghatározottabb hívét, *Széchenyi* Tamást, Bars- és Szerémmegyék főispánját s a kunok bíráját állította Aradvármegye élére; ezt a híres vitézt, ki a zarándi részekben nagybirtokos *Nekcsei* Sándorral együtt 1312. június 15-én a rozgonyi csata sorsát megfordította s Károly-Róbertet győzelemre segítette[1]). Hogy a Záh-család kiirtása után királya fogyatékos népszerűségét ismét emelje, *Szécsy* Dénes szörényi bánnal, Dezső zarándi főispán atyjával együtt ő állott a háború-párt élén, midőn Bazarád havasalföldi vajda megtámadásáról volt szó. Ezen 1330. évi hadjárat elveszett; de örök nevet szerzett magának *Szécsy* Dezső zarándi főispán, ki életével fizette meg azon hősies szép önfeláldozását, hogy végveszélyben levő királyával fegyvert s ruházatot cserélt; mert így főkép ellene zúdult az oláhok dühe[2]). Lovagiasan fedezte a király visszavonulását *Berendy* Márton is, Aradmegye egyik legkiválóbb családjának tagja, kit azután a békési főispánsággal, Zarándban pedig jószágokkal s azzal jutalmazott a hálás király[3]), hogy fiát Jánost aradi prépostá tette[4]). A környék főispánjai ily előkelő szerepet játszván e hadjáratban, kétségtelen, hogy Arad-, Zaránd- és Békésmegye dandárai erősen résztvettek abban.

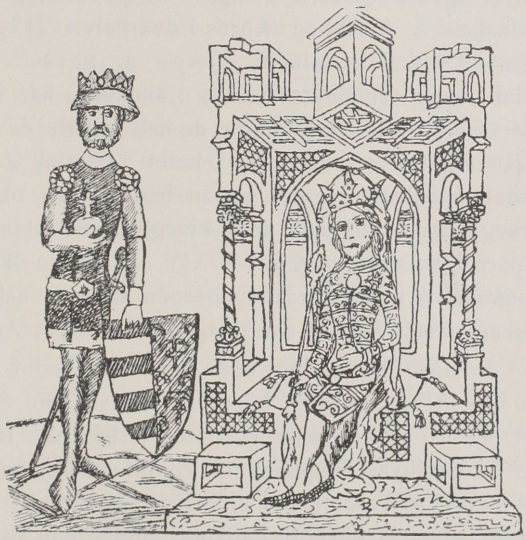

Károly-Róbert s nagy Lajos. (Márk krónikájából.)

Az Anjoukkal beköszöntött daliás idők legdaliásabb alakjai közé tartoznak a kerekegyházi *Laczkfyak*, kik közől nagy Lajos királynak több hadvezére került ki. A család a Hermán-nemzetségből származott[5]) s ősi fészke az aradmegyei Kerekegyháza, egy hét faluból álló uradalom feje. Laczknak, a székelyek ispánjának legidősebb fia, *István* erdélyi vajda volt 1348—49-ben Lajos király nápolyi vezére; testvére s a vajdaságban utóda, *Endre*, a Moldvába tört tatárok ellen harczoló hős, kit a legenda szerént a

[1]) *Pór*, Csák M. 121. A Nekcseiekre nézve u.-ő, Századok, 1890. — 20—43. l. — [2]) *Horváth*, id. h. II. 208. — [3]) Dl. 3363. — [4]) *Karácsonyi*, Emlékkönyv, 121. — [5]) Ezt bebizonyítja *Karácsonyi* a Turulban, 1886. — 167., elvetve az Apor-származás meséjét.

holt szent László segített győzelemre[1]); öcscsük *Miklós*, a beneventi győző, s 1356-ban egy, a pápa segitségére küldött sereg vezére[2]); *Mihály*, a nápolyi hadjárat részese; *Pál* pedig 1355. aug. 9. főkép Tulnnál tűnt ki, hol 400 magyar íjász élén legyőzte az osztrák herczegek ellen föllázadt svábokat[3]). A nápolyi hadjáratban résztvett már István két nagyobb fia is, kik közől *Dénes* különösen Somma bevételénél nyert hírnevet[4]). Utóbb aradi főispán stb., majd erdélyi vajda lett. Azonban a hyperloyalis Laczkfyak mellett illoyalisok is szerepelnek. István erdélyi vajda, majd horvát bán, ki a Carrara Ferencz szövetségében Velencze ellen vívott harczokban Trevisonál fogságba esett, utóbb (1386.) Laczkfy Imrével együtt résztvett a Mária királyné ellen Horváthy által szervezett lázadásban s 1379-ben Kőrös-Udvarhelytt (1397. febr. 27.) a bosszús Zsigmond felkonczoltatta[5]). *György* úr ugyan, a költők által emlegetett Vajdafi, nagy szolgálatot tett a Luxenburg-ház ivadékának az által, hogy Hédervári *Kont* Istvánt elfogta, de már Mihály és István urak nápolyi László pártján állottak s a hol csak lehetett, ártottak Zsigmondnak. A család bukásának épen az öregebb István bán lett az oka. A gyorsan emelkedett kerekegyházi Laczkyfak az ő kivégeztetése után gyorsan is hanyatlottak. Ha pörrel, hatalmaskodással a XIV. században ők elszegényítették az aradi prépostságot, a XV. század közepén túl már nekik is meg kellett válniok Kerekegyháztól s nem említhetjük többé őket Arad főurai közt[6]).

A hanyatlás ez idejében kezd emelkedni *Losonczy* István családja, ki a mai Aradmegyében közel 140 helységből álló három uradalomra tett szert (1387.) A vagyonszerző vitéz férfiú volt: Horvát-, Tót- és Dalmátország főkapitánya, Zsigmondnak egyik vezére, midőn Mária királynét a lázadó horvátok kezei közől ki akarta szabadítni[7]); a mellett azonban, úgy látszik, itthon is buzgott Pankota, Boros-Jenő és Deznye várak megerősítésében. A Dán havasalföldi vajda ellen vívott háborúban esett el. «Minekutána ő elesett, nagy zavarodás lett a magyarok közt és kevesen szabadúlhattak meg az oláhoktól»[8]). E dynastia tagjai már a törökök ellen szereztek babérokat; Dezső vajda 1438-ban az Erdélyben pusztító törököket szerencsésen megverte és zsákmányuktól megfosztotta; Benedek tíz év múlva a rigómezei csatában esett el, — a vitézség koszorúját azonban István, a temesvári hős tette föl igazán a család czímerére.

Hős tett által lép előtérbe a mai Arad terűletén, a hajdani Zarándban az *Aba-nemzetség* is. A hódtavi harczban Gergely mester IV. László

[1]) 1352-ben. Szent László gyönyörű legendája *Arany*tól. — Laczkfy István nápolyi hadjárata: *Horváth*, II. 255—264. l. Endre 1352. évi hadjárata u.-o. 270. — [2]) *Turul*, 1886. — 168. l. — [3]) U.-o. — [4]) *Horváth*, II. 262. — [5]) *Turul*, 169—170. l. — [6]) E nevezetes családról l. *Turul*, 1884., 21—29., 110—117. l. s *Majláth* Béla és gr. *Lázár* Miklós ezen értekezéseit felülvizsgálva *Karácsonyi* u.-o., 1886. 166—173. l. — [7]) *Márki*, Mária királyné, 105. *Budai*, Polgári Lexikon, II. 589. — [8]) *Budai*, II 590.

király szemeláttára több kunt megsebesített, miért Izabella királyné Varsánd faluval ajándékozta meg[1]). Szerencsésebb, mint a szintén aradmegyei *Bő* János, ki halálát lelte e csatában[2]); családja azonban szintén az egész középkoron keresztül virágzott Aradmegyében. I. Lajos király idejében, a hagyomány szerént, *Bethlen* János, a család ez ágának őse, oly ügyes nyilazó volt, hogy egyszer egy lövéssel két hattyú nyakát lőtte keresztül[3]). A Bethlenek hősiességének emlékezete azonban régibb ennél; mint láttuk, egyidős a vegyesházbeli királyok trónraléptével.

A Bethlennel rokon *Neczpáli-család*nak szintén vannak hősei. Ősatyjának, Maczonkának négy fia közől János dicsőséges részt vett a stillfriedi (1278.) és a hódtavi csatában, hol igen súlyos sebet kapott, majd az Albert osztrák herczeg ellen folytatott küzdelemben s Adorján vára ostromában; az arad-zarándi jószágok megszerzői azonban testvérei, Lőkös és Domokos voltak. — 1421. Zsigmond király Neczpáli Györgyöt és fiát, kik neki — és pedig László Csehországban a wickleffista és tanaiért «méltán megégetett» Husz János párthívei ellen «az igaz hit érdekében» kivált Neuburg város ostromakor tanúsított hősiessége által jó szolgálatot tettek, — Zaránd- és Békésvármegyében új adománykép Ősi, Bodon, Seprős stb. birtokával jutalmazta meg[4]).

Az Aba-nemzetséghez tartoznak a *Lipóczyak*, *Keczerek* és *Nekcseyek* is, Aradmegyének szintén nagybirtokosai, Lipóczy *Demeter* már a XIII. század elején kitűnt a II. Endre fia, Kálmán herczeg galicziai királysága miatt folytatott harczokban, majd II. Endre szentföldi hadjáratában; fia *Sándor* a sajói ütközet (1241.) egyik hőse, ki a király visszavonúlását fedezte egészen a dalmát partokig; a Lipóczyak egy ága már a XIII. század közepén a Nekcsey nevet vette föl s a család tagjai 1299-ben osztozkodtak meg a zarándi ősi jószágon, Székudvaron, Varsándon, Árkicsalánon s a Fejér-Körös és Maros közt levő egyéb jószágokon. Lipóczy és Nekcsey Demeter az első Anjouk védelmében mint valami vitéz «huszáróbester» vett részt, száz jelét adva hősiességének; a rozgonyi csatában Kozma János nyilai ellen öntestével védte a királyt s idős ember létére is résztvett Kopasz nádor bihari lázadása leverésében[5]).

Ha mindezen s más családok Arad-Zarándban elég hatalmasok voltak is arra, hogy az Anjouk által dédelgetett banderialis rendszer értelmében tekintélyes erővel gyarapítsák zászlóaljaikat, s ők-maguk elég

[1]) *Fejér*, Cod. Dipl. V. 3., 215. és Orsz. levéltár, Dl. 1179. — [2]) Új Magyar Muzeum, 1851—2. I. 205. és *Szabó*, Kun László, 103. — [3]) *Bojthy* G. De rebus M. Gabr. Bethlen. *(Engel*, Monum. Ungr. 240—1.) Szerénte ezért kapta Zsigmondtól János úr a czímert és Bethlen-Ősit. Azonban a Bethlen- és Neczpáli-család már 1347. egyezkedett egyebek közt B.-Ősi birtokára nézve is. *(Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 22—28. l. s Bethlenekről korábban is van emlékezet.) — [4]) *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 36—37. és 46—48. l. *Századok*, 1875. — 233—4. és 237. l. és *Békésm.* tört. társ. évk. I. 71—3. — [5]) *Századok*, 1890. 26—29. l.

képzettek és vitézek, hogy e zászlóaljak élére álljanak, maga a *megyei banderium* gyönge volt. 1433-ban a honvédelem újjászervezése alkalmával *Maróthy* János bánt, kinek legnagyobb birtokai Arad-Zarándban feküdtek, Ozora felé a török ellen 1000 lovas kiállítására kötelezték; ellenben a Temesköz felé, szintén a török ellen, Zarándmegyének 300, Aradnak pedig csak 100 lovast kell vala fölszerelnie[1]). Feltűnő, hogy pl. a Losonczyak stb. banderiumai itt meg sincsenek említve. A század vége felé, nagyobb terhet is elbírt a vármegye, mert 1498-ban a XVI. törvényczikk szerént Arad, Zaránd s még 9 délvidéki vármegye minden 24 porta után egy pajzsos, lándzsás, vértes *huszárt*[2]) adott, míg a megyék nagy része csak minden 36 porta után küldött egyet. Ezt nemcsak a jóllét jelének, hanem annak is vehetjük, hogy a délvidéknek jobban helyt kellett állania a törökök támadásai ellen.

Arra, hogyan voltak fölszerelve e lovas és gyalog katonák, kielégítő választ nem adhatunk. Lippán, külön *pajzs-, íj- és tegez-gyártók* és *kardcsászárok* laktak; legalább e mesterség neve mint családnév is használatos, ép úgy, mint a hogy csak ily nevek tartották fenn a *szíjgyártás* emlékezetét[3]). *Csákányt, csatabárdot, lándzsát, kardot, tollas* és *lánczos buzogányt, sarkantyút* stb. ma is gyakran találnak a megye egyes vidékein, kivált a várak környékén; ezek koráról azonban nem lehet biztosat mondani. *Kengyel* nevű aradi helyet már 1453-ból ismerünk. A *távoli fegyverek* közől általánosan használták a nyilat; s 1241 óta, midőn a tatárok ellen azzal kell vala védekezni a nadabi szigeten, az egész koron keresztül emlegetik. *Bethlen* János mint kiválóan biztos kezű nyilas híresedett el; 1485-ben egy liki jobbágy nyillal lőtte mellbe a szomszéd ménesi uradalom jobbágyát[4]); a békésmegyei Földvárra támadó medgyesi, ottlakai, jánosházi, bánkúti stb. jobbágyok nyillal lövöldöztek Posgay Gáspár kuriájára, viszont 1486-ban Nagy Ambrus székudvari tiszttartó is megnyílazással fenyegette a nadabi jobbágyokat[5]). 1511-ben a zádorlakiak íjjal, nyíllal, de már *kézi és szakállas puskákkal* is fel voltak fegyverezve[6]). *Tűzi fegyvert* Aradmegyében 1459-ben Világosvár ostrománál említnek először, midőn Szilágyi Mihály «lövésekkel» hajtotta vissza a törökök kereséséből visszatért királypárti őrséget[7]). Pár év múlva, 1463. deczemberében egy aradmegyei nemes ifjú, *Baky* Gáspár vezette lenn, Bosniában, Jajcza ostrománál az *ágyúzást* s ő igazgatta a kőhajító gépeket is. Részletesebb adataink vannak Solymosvár 1514. évi ostromáról, mely szerént Dósa György *ágyúk*kal lövette az ellenséget s a felek puskákkal harczol-

[1]) *Horváth*, II. 499—500. — [2]) »Unum Huszaronem«. Huszár, Baka, Katona, Zsoldos stb. nevű jobbágycsaládok már Mátyás idejében éltek Aradban. — [3]) 1475-ben Dl. 17660., 1487-ben Dl. 19274., 1525-ben Dr. *Komáromy* András gyűjteményében. (Újhelyi-lt.) — [4]) Dl. 26031. — [5]) *Békésm.* tört. társ. évk. XII. 98. és Dl. 26034. — [6]) Dl. 22214. — — [7]) *Heltai* Magy. Krónikája. (1854.) 393—4.

tak egymás ellen[1]). Ugyanazon időtájban már *Puskás*-családot is ösmerünk Aradmegyében[2]), s a kézi és szakállas puskákról (1511.) csak imént volt emlékezet.

Az okvelekben beigtatások, jószághábortások stb. alkalmával gyakran emlegetett «fegyveres ellenállás» és «fegyveres hatalmaskodás»[3]) csak általános kifejezések, melyek a használt fegyvereket nem nevezik meg. A hadiéletben azonban nemcsak fegyvere szerént becsülték a jobbágyot. 1476. szept. 16. Mátyás király meghagyta Zarándmegyének, hogy a délvidék oltalma végett október 18-ára haladéktalanúl 200 kocsit s ásóval és fejszével ellátott 700 embert küldjön Temesvárra[4]).

Mi részt vett Arad-Zarándmegye a XV. század törökellenes küzdelmeiben, csak abból vethetünk hozzá, mily túlhatalmas családai voltak e korszakban, s hogy e családok egyes tagjai igazi babérokat arattak a harczokban.

Így maga *Hunyadi* János, ki már 1434-ben földesúr volt Aradban[5]) s 1444-ben Világosvár 110 faluból álló uradalmát is megszerezte Brankovics szerb despotától és pedig azon érdeménél fogva, hogy Ráczország és Albánia visszafoglalására 95,000 aranynál többet költött s a törököt Erdélyben, Havasalföldén, Bulgáriában és Albániában ismételve megszalasztotta[6]). Aradba készült már 1445. jan. 25. is, kijelentvén, hogy személyesen megy Lippára, a mint a jég olvadni kezd s a Maroson a sószállítást megkezdik[7]); s ez évben talán ismételve is járt itt, mert június 15-én Aradon tartózkodott[8]). Ez útjában alkalmasint Solymosvár megerősítésének ügye foglalkoztatta[9]). A nagy ember elhunyta után sógora, *Szilágyi* Mihály kormányzó is huzamosabban múlatott Lippán, honnan márcz. 19. kérte Carvajal János pápai követet, intézkednék, hogy a török ellen összegyűjtött kereszteshad, mihelyt erre külön levélben felszólítja, vele együtt odamenjen, a hová kívánja[10]). Május 14-én ugyanonnan tudósította őt Galambócz ostromáról s a török ellen a Ráczföldön sikerült harczokról; kérte tehát, ne indúljon meg addig a keresztes hadakkal, míg ujabb levelet nem kap tőle[11]). Mikor azonban az agg kormányzó odahagyta állomását s Erdélybe sietett, hogy a nyakas beszterczeieket megostromolja, — Mátyás király őt okt. elején elfogatta[12]) s Világos várába csukatta. A következő év elején a török elfoglalta Szerbországot, mire a nyáron Csanádig és Aradig dúlta és pusz-

[1]) *Müncheni* levélt. Brand. 66. — III. Fragm. — [2]) 1519-ben, Écsfokán. *Bölöni* S. gyűjteményében, Nagyváradon. — [3]) 1470.: Dl. 17093.; 1480.: *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 102—4.; 1507.: *Müncheni* kir. levélt., Brand. XXXII. 232.; 1516.: u.-o., XLIX. 388.; 1517.: u.-o. LVIII., 345. stb. — [4]) *Pesty* a M. Tört. Tárban (1863.), XII. 211. — [5]) Dl. 12574. V. ö. u.-o. Dl. 12707. — [6]) Dl. 13785. — [7]) A bécsi cs. könyvtár irataiból M. Tört. Tár. (1861.), IX. 150. — [8]) *Pesty*, Szörényi bánság, III. 46—7. — [9]) Dl. 19274. — [10]) *Mátyáskori* dipl. emlékek, I. 15—6. — [11]) U.-o. 25—26. — [12]) U.-o. 39. *Varese* őrgróf nov. 28. levele Velenczéből. Mátyás azonban az elfogatást már okt. 8. tudatta a beszterczeiekkel.

tította hazánkat. Ez alkalommal történt, hogy, Lábatlan Gergely várnagy távollétében[1]), Szilágyi hű szakácsa három más társával együtt egyszer csak, augusztus valamely napján azon hírrel lármázta fel az őrséget, hogy a törökök a vár alatt portyáznak, mi épen nem hihetetlen hír. Az őrség nagy része tehát *Dóczy* György vezetése alatt kirohant és csak a kapuk őrzésére maradt vissza néhány ember. Ezeket a szakács a siri és galsai már megnyert jobbágyok segítségével csakhamar lefegyverezte, Szilágyit a börtönből kiszabadította s társaival együtt hűséget esküdött neki. Mikor azután a felűltetett őrség visszatért, Szilágyi fegyverrel és lövésekkel verte el azt a vár alól s az őrséget párthíveivel megerősítvén, az eredményt magával Mátyással is tudatta. A király, ki ezzel egyidőben értesült a törökök becsapásáról, Várkonyba hítta nagybátyját s vele szept. 9. kibékült. Reá bízta Erdély kormányát s a délvidék főkapitányságát[2]). A következő 1460. évben ismét egészen a Marosig dúltak a törökök, kiket azonban az erdélyi hadak visszavertek. Az öreg Szilágyi Mihály Lábatlan Gergely világosi várnagygyal még azon év őszén újra a török ellen indult; Posasinnál azonban tőrbe csalta s mindkettejöket elfogta az ellenség. Szilágyit Konstantinápolyban lefejeztette, Lábatlant ellenben, egy előkelő fogolyért, szabadon bocsáttatta a szultán[3]). Míg a világosi uradalmat Szilágyi özvegye, *Báthory* Margit, majd a Báthoryak nyerték a királytól, azalatt a Hunyadiak is nagy birtokosok maradtak Arad-Zarándban s uradalmaikat 1490 óta a hős, de szerencsétlen *Corvin* János kezelte, ki gyakran tartózkodott e vidéken, kivált a Csontmezőn elvesztett csatája után. 1492-ben, mint írja,[4]) a török jövetelének híre miatt nem mehetett Aradra. Hadi sikereit más csatatéren, mint Dalmát-, Horvát- és Szlavonország bánja, a Száva és Alduna mellékein aratta. Javai azután özvegyének kezével Brandenburgi Györgyre szálltak, kinek tisztjei oly erősen zsarolták a népet, hogy ez a legelkeseredettebben vett részt Dósa György 1514. évi fölkelésében.

A Hunyadiak rokonai, a *Báthoryak*, 1464-ben kapták a világosvári uradalmat; ezek között István országbíró, majd erdélyi vajda, igen sok hadjárat részese és az 1479. évi kenyérmezei diadal halhatatlan hőse[5]). Velök körűlbelűl egyidőben lettek aradi földesurak a *Bánffyak*, kik közől viszont Miklós, sok egyéb hivatala mellett aradi főispán, szerzett kiváló hírnevet. Résztvett (1467.) az erdélyi lázadás lecsendesítésében s a moldvai hadjáratban, 1468-tól kezdve a cseh és lengyel háborúban, 1477 óta a III. Frigyes császár ellen folytatott küzdelmekben, 1494-ben a lázadó Újlaky Lőrincz herczeg ellen; s többször küzdött a törökkel[6]). 1487-ben

[1]) Lábatlan állítólag parancsot vett Mátyástól Szilágyi megöletésére; s most e parancs valódiságának megtudása végett ment Mátyáshoz. — [2]) *Bonfin*, dec. III. lib. X. 527. — *Heltai*, Magyarok Krónikája (1854.), 392—395. — *Engel*, Gesch. von Serbien, 414. — *Horváth*, II. 95. — [3]) *Bonfin*, id. h. dec. IV., lib. I., 543. stb. — [4]) *Dl.* 19793. — [5]) Életrajza: *Kerékgyártó*, Magyarok életrajzai, I. 331—348. — [6]) Életrajza u.-o. 236—249.

júl. 12. Schottwien ostromakor a király, ki pedig testvéreként szerette, elfogatta[1]), sőt aradmegyei javaitól is megfosztotta, Aradmegyének nemességét pedig fegyverre szólította, hogy Dóczy Péter és Jaksics István vezetése alatt tőle Solymos és Lippa várakat visszavegye[2]). A király ugyan csakhamar megbocsátott neki, de ő nem maradt többé híve fiának, Jánosnak; 1490-ben a trónkövetelő Miksához állott[3]), ki neki saját személyére havonkint 50, katonáinak pedig 400 frt zsoldot rendelt s a mellett biztosította, hogy váraiban és javaiban megtartja; a következő évben azonban már nem írta alá a Miksával kötött gyalázatos békét s ettől fogva (1500-ban történt) haláláig II. Ulászló híve volt. Az 1498. évi XXII. t.-cz. értelmében zászlóaljait a megyétől függetlenül állíthatta ki.

Mátyás királynak köszönhették emelkedésöket a *Dóczyak* is; Dóczy Mihály, ki már 1440. birtokos Aradmegyében[4]), 1443. óta a Hunyadiak házi tisztje volt; 1458-ban Dóczy György a világosi egyik várnagy[5]); a család arad-zarándi hatalmas uradalmának megszerzője azonban, 1470-től, Dóczy Imre s ennek fia, Ferencz. Imre már 1476-ban vitézül harczolt a török ellen Szendrő és Posasin táján. A következő évben résztvett a III. Frigyes ellen viselt harczokban is[6]); 1483-ban már harami bán volt[7]) s 1487-ben testvérével ostromolta, a király megbízásából, a Bánffyak aradmegyei két várát, Solymost és Lippát s ő kezdte építtetni a zádorlaki várat. — 1493-ban húnyt el[8]). Fia *Ferencz* túlélte a paraszthábort, mely zádorlaki várát feldúlta s résztvett a Jagellóknak a törökök ellen vívott utolsó hadjáratában. 1526-ban a pétervárad táborból kérte feleségét, Forgách Margitot, ki Zádorlakán tartózkodott, hogy a török ellen használandó nyerges és hámos lovakról, valamint fegyverekről sietve gondoskodjék[9]).

Egykori gyámatyja[10]), *Haraszthy* Ferencz boszniai és szörényi bán, Aradmegye főispánja s egyik legbüszkébb főura volt, ki azonban mohón vetette magát a birtokszerzésre[11]) és midőn 1492. Solymost és Lippát, melynek imént még kapitánya volt, zálogba vette[12]), némi uzsoráskodástól sem rettent vissza; úgy, hogy e miatt Corvin János 1498-ban az országgyűlésen is bepanaszolta[13]). Ugyanakkor a rendek megrótták őt Koszorú-

[1]) *Teleki,* Hunyadiak kora, V. 413. — [2]) Dl. 19303. és 19307. — [3]) Dl. 33449. — [4]) *Teleki,* Hunyadiak kora, X. 87. és 124. — [5]) *Nagy* I., Magyarorsz. családai, III. 334. *Heltai* (Magyar Krón., 393.) Daczó Györgynek írja. — [6]) *Budai,* Polg. Lex. III., számozatlan 4. l. — [7]) Dl. 18862. — [8]) Dl. 20099. és 20108. már özvegynek írják Dóczynét, ellenben ugyanazon év első felében Dóczyt s nejét még együtt igtatják be Nyék birtokába (Dl. 19954.). Egyszer 1490-ben már néhainak nevezték Imre urat s özvegynek nejét, Margitot (Dl. 20143.). Alkalmasint az ekkor meghalt Lászlóval tévesztették össze, mert Aradmegye ugyanazon ülésén kétszer ismét az élők közt említik Dóczy Imrét. (Dl. 19614 és 19629.) — [9]) Dl. 24316. Általában véve az orsz. levéltár uj regestrumának 92—93. kötetében igen sok adat van a Dóczy-családról. — [10]) II. Ulászlónak 1494. jan. 22. rendelete szerént. Dl. 20135. — [11]) 1518-ban 75 faluja volt, ebből 16 Aradban. — [12]) Müncheni kir. levélt. Brand. fasc. XV., nro 88. [13]) Hazai Okm. IV. 438. és *Fraknói,* Bakócz Tamás, 71.

vár elvesztése miatt s törvényt hoztak, hogy megbüntessék azt, ki ezután önhibájából juttat valamely várat az ellenség kezére. Különben, úgy látszik, 1478 óta, midőn már a király táborában találjuk[1]), nem dicstelenül harczolt a törökökkel, mert csálai várában sok török raboskodott. 1516-ban II. Lajos megfosztotta őt az aradi főispánságtól, sőt birtokaitól is, mert a kapzsi ember hamis pénzt veretett[2]).

A Körösközben nevezetes dynasták voltak a *Massayak* és a *Czibakok*, kiknek családjai már Zsigmond idejében vagyonosak voltak ugyan, de virágzásuk kezdete szintén Mátyás idejére esik[3]). Czibak Imre már 1514-ben elhíresedett a kuruczok ellen való harczairól; résztvett 1526-ban a mohácsi csatában is, Arad vidékén 1527-ben ő verte le Cserni Jován lázadó hadát, 1530-ban hősiesen védte Budát s 1534-ben, mint erdélyi vajdát, először is őt tette el láb alól Gritti, hogy nagyravágyó terveit valósíthassa.

A XV. század legjobban szereplő családai közé tartoztak a *Maróthy*ak. János, a macsói bán, Zsigmondnak egyik leghíresebb hadvezére volt. Gara és Diakovár közt, 1386. szeptemberében, Mária és Erzsébet királynékat védve, sebesülten jutott a lázadók kezei közé; a mint kiszabadult, csakhamar ismét újabb sebeket és újabb érdemeket szerzett a lázadók ellen való küzdelemben. 1392-ben Aradban Pálülését s 1403-ban, már mint macsói bán, ez érdemek jutalmául kapta zarándmegyei nagybirtokait, melyeket azután ő és utódai egyre növeltek. Résztvett a törökök ellen vezetett összes hadjáratokban, míg 1415-ben Hervoja boszniai király fogságába jutott, melyből csak három év múlva, 40,000 arany forint lefizetése után szabadulhatott meg. Utolsó hadjárata volt az 1426-i, midőn Dán havasalföldi vajdát újra trónra ültette[4]). 1436-ban történt halála után fia, *László* kapta a macsói bánságot; s aradi főispán volt már 1441. febr. 2., midőn Ulászló király a világosvári uradalommal jutalmazta azon szolgálatait, melyeket a *Garay* László, Harapki *Bothos* András temesi gróf és *Sztepán* vajda, György despota világosi várnagya által Erzsébet özvegy királyné érdekében támasztott lázadás leverésében tett[5]). Kevéssel utóbb ő fejezte be a gyulai várnak még atyja által kezdett építését[6]). Csak általánosságban tudjuk róla, hogy megfogadta, mire atyja, a költő szerént, esküvék[7]):

[1]) Orsz. levélt. Dl. 18088. — [2]) *Rácz*, A zarándi egyházm. tört. 114—6. és orsz. levélt. NRA. fasc. 1660. nro 28. — [3]) A Massay-levéltár meglehetősen fennmaradt Nagyváradon ifj. *Bölöni* Sándornál, ki a Czibakokra vonatkozó adatokat is szorgalmasan gyűjti. — [4]) Életrajza dr. *Karácsonyi*tól. (Békésm. tört. társ. évk. XIII. 1—29. l.) *Vörösmarty* Marót bánja csak névleg ő; e szomorújáték czíme eredetileg »Erdődi bán« volt és csupán a censura akadékoskodásai miatt változott. (*Gyulai*, Vörösmarty élete, 3. kiadás, 220. l.). — [5]) Orsz. levélt. NRA. fasc. 957. nro 4. és *Fábián*, id. h. I. 72. *Századok*, 1869. — 732. — Horváth, II., 545. — [6]) *Karácsonyi*: A gyulai vár keletkezése. Békésm. tört. társ. évk. VIII. 134—5. — [7]) *Vörösmarty*, Marót bán, V. felv., utolsó jelenet.

»Hogy míg pogánynak karja dúl hazámon,
Kiírtok bennök annyi életet,
Míg azt nem mondod: hű szolgám, elég!«

Ez elvnek hódoltak az *Országh*ok is, kik közől Mihály mint kincstartó, főajtónálló s végre mint nádor szolgálta hazáját, melyet karddal védett már 1444-ben, a várnai csatában is, Mátyásnak pedig majdnem összes hadjárataiban résztvett. 1437-ben három falut kapott Aradban[1]; 1440-ben megnyerte Solymos és Lippa várak hatalmas uradalmát is[2]) és 1481-ben történt haláláig, midőn javait unokaöcscse, János örökölte, elég élénken érdeklődött Aradmegye iránt. — Mátyásnak szintén hadvezére volt Dengelegi *Pongrácz* János, 1475-ben Lippa egyik várnagya[3]), erdélyi vajda, ki 1460-ban a székelyekkel Temesvár alatt szép csatát nyert a törökök ellen, résztvett Mátyás 1467. évi moldvai hadjáratában s 1476-ban húnyt el.

Hű szolgálatainak jutalmául kapta Dobozi *Dánfy* András, Szörény egyik bánja, a maga békési, csongrádi és aradi javait[4]), Ripacsi *Gerdosics* Péter deák pedig 1504-ben Medgyest, mivel a végvidéken fekvő Ripacs mezővárost a törökök ellen megtartotta[5]).

De a magyarság szemében kissé kétes értékű politikai és hadi érdemek, vagy inkább érdekek is növelték az aradmegyei birtokosok számát. Láttuk már, 1439-ben mint szerezte meg a világosvári uradalmat *Brankovics* György szerb despota, kinek hintapolitikáját eléggé megmagyarázzák a körülmények s kinek a diplomatiában s a harcztéren egyaránt szomorú sorsa akkor a magyar nemzeti tőke szegényítésére, négyszáz év múlva azonban a magyar drámairodalom gazdagítására vezetett. Rövid időre ő juttatta Aradmegye büszke arisztokratái közé Veronai *Birini* Pált, István rácz és bolgár császár fiát, kire Világosvár uradalmát átruházta; a szláv elem egyik legellenszenvesebb képviselője, Brandisi *Giskra* János, a felvidék réme, a zsebrákok rettegett vezére is aradi földesúr lett, midőn 1462-ben legyőzőjétől, Mátyás királytól Lippa várát kapta, hogy azután nemsokára (1464.) még dícséretet is halljon a királytól Solymosvár védelme miatt. Ugyanazon időtájban tűntek fel Csanádban és Arad nyugati részén a rácz *Jaksicsok*, Nagylak, Fellak, Sasvár várak urai, kik Mátyás több hadjáratában vettek részt s kik közől István 1487-ben Dóczy Péterrel együtt ostromolta Solymosvárt. — E szláv dynasták telepítései bizonyosan hozzájárúltak, hogy Mátyás király híres feketeseregében aradmegyei szerbek és csehek is szolgáljanak. A király s az ő arad-zarándmegyei uradalmainak örököse évek multán s törvény ellenére ismét egy idegen lett, *Brandenburgi György*, kinek kapzsisága nélkűl e vidéken talán nyom nélkűl vonúlt volna el a parasztháború.

[1]) Dl. 13093. — [2]) Dl. 13597. — [3]) Dl. 17660. és 18791. — [4]) *Pesty*, Szörényi bánság, I. 287. — [5]) *Müncheni* kir. levélt. Brand. XXVII. 14.

De a kisebb, törzsökös nemesség is erélyesen résztvett a török ellen való harczokban. 1464-ben *Erdőhegyi* Miklósnak a török fogságból való kiváltása végett 800 arany forintot kellett összehoznia a családnak[1]). — Ugyanakkor juthatott fogságba Nadaby Erzsébet is három gyermekével, mert a megszomorodott férj és atya, Neczpáli Balázs, 1465-ben 200 arany forinton már elzálogosította Bethlen-Ősit, hogy őket kiválthassa[2]). S Aradnak ezen pusztulása, úgy látszik, annyi ember szabadságába került, hogy Gerlai *Ábrahámfy* Tamás 1469-ben is egészen méltatlankodva nevezi török módnak azon eljárást, melyet békésmegyei falvainak dúlásában s a jobbágyok elhurczolásában a simándiak és gyulaiak követtek[3]). De abban is része lehetett az arad-zarándi nemességnek, hogy 1498-ban a csálai vár börtönei viszont török rabokkal teltek meg.

Hogy a *pártviszályok* sem kímélték meg Aradot s a hűtlenség vagy nyilt lázadás esetei nem voltak igen ritkák, azt az eddigiekből is észrevehettük. A magyar középkor utolsó másfél századából különösen érdekli Arad helytörténetét 1386-tól 1397-ig a *Laczkfyak* lázadó magaviselete Mária és Zsigmond ellen; a XV. század első éveiben *Seléndi* Alberté, melynek Demeter világosi várnagy és zarándi főispán (1404—1407) a fölkelő úr elfogásával és kivégzésével vetett véget. 1440-ben a *Botos* András temesi gróf által Erzsébet királyné érdekében I. Ulászló ellen kezdett lázadáshoz *Sztepán* világosi várnagy s *Hagymás* László, Solymosvár ura is csatlakozott. Sztepánnak ura, *Brankovics* György, Hagymás pedig személyesen, mint hűtlenek, jószáguk elvesztésével lakoltak. — 1457-ben Arad- és Zarándmegyében, hol a szomszéd Hunyaddal együtt a Hunyadiak törzsbirtokai feküdtek, nevezetes tápot nyert *Hunyadi* özvegyének és *Szilágyi* Mihálynak az esküszegő V. László ellen intézett fölkelése; az ellenpárton levő *Rozgonyi* János tárnokmesternek a Maroson sót szállító hajói közől ötöt Lippánál le is foglaltak Szilágyi emberei[4]). Két évvel utóbb, mint láttuk, Szilágyi saját öcscse, Mátyás király ellen lázadt fel, midőn világosvári fogságából kiszabadúlván, párthíveivel rakatta meg Világos várát. — 1465-ben *Illyey* Dénes hűtlenség következtében vesztette el Zádorlaka uradalmát[5]), melyért utódai, a Dienessyek, éveken át pereltek a Dóczyakkal. — 1473-ban, talán az 1471. évi pártütésben való részvétele miatt, *Erdőhegyi* Miklóst és Andrást érte hasonló sors[6]), a mennyiben ősi fészköket, Erdőhegyet is elveszítették, 13 más birtokukkal együtt. 1487-ben a kegyvesztett *Bánffyak*tól Aradmegye haderejének fölhasználásával akarta visszavenni Mátyás király Solymos és Lippa várakat. A XVI. század elején az 1498. óta, Koszorúvárnak török kézre jutásától kezdve gyanús *Haraszthy* Ferenczet hamis pénzverés és egyéb okok miatt nyilvánították hűtlennek.

[1]) U. o. XXV. 48. — [2]) *Századok*, 1875. — 240. — [3]) *Müncheni* lt. XXVI. 12. — [4]) Dl. 15423. — [5]) Dl. 16594. — [6]) U.-o. Dl. 17415.

XII. KÖZIGAZGATÁS ÉS TÖRVÉNYKEZÉS.

A megyeiség kezdete. Fő- és alispánok, szolgabírák és esküdtek. A megyegyűlések. A nemesség. Arad az országgyűlésen. Igazságügy. Istenítéletek. Párbaj, sorshúzás, eskü, választott bíróság. Ügyvédek. Perek. A főbb bűntettek. Az aradi káptalan, mint hiteles hely. Adó, vám, pénzverés, a kamara haszna.

Az első Árpádok alatt a vármegyék gazdasági és hadi intézmények voltak. Kálmán király idejében még az ú.-n. zsinaton a püspök elnökölt, de már jogot nyert a megye 2—2 nemes bíró választására s így arra is, hogy jogszolgáltatással foglalkozzék. A nyilvánosságot a kikiáltott gyűlés (proclamata congregatio) képviselte. III. Béla óta ily gyűlésben hirdették ki az új törvényeket s birtok- és bűnperekben való tanúskodás végett tömegesebben jelenhetett meg rajta a nemesség. Valószínű, hogy ilyenkor választották meg a megye tisztviselőit is; mert a király, vagy megbízottja, a főispán, ki gyakran lakott a megyén kívül, képtelen lett volna akár a tisztviselők kinevezésére, akár működésöknek aprólékos ellenőrzésére. A tatárjárás után IV. Béla (az 1267 : 8. törvénynyel) képviselet alapjára akarta fektetni az országgyűlést s így alkalmat adni a megyei nemességnek, hogy gyűlésein, követeinek választásakor, politikai ügyekkel is foglalkozzék. Ugyanakkor kezdettek szerepelni a szolgabírák is, — igaz, még mindig csak az igazságügy terén; a mint azonban III. Endre (1298.) mindenkire kiterjesztette a megye hatóságát, a szolgabírák jogköre nevezetesen tágult s erősödött vele a megyeiség is. 1405—1435. Zsigmond már a királyi rendeletek ellenőreivé s a nemesség követeinek utasítóivá tette a megyéket, melyek azóta határozottan politikai testületek, a törvényhozó-hatalom részesei.

Fájdalom, a vármegyék *általános* története máig sincs megírva s nincs könyv, melyre utalva, adataimat az általánosságok ismétlése és a nélkül állíthatnám együvé, hogy a tárgyhoz szigorúan való ragaszkodás némi homályval vagy hézaggal ne fenyegetne. A rendelkezésre álló, aránylag kevés tér azonban csakugyan nem engedi meg a kitéréseket s arra kényszerít, hogy Arad megyeiségéből csupán annyit említsek, a mennyi a fennmaradt történeti forrásokban egyenesen reá vonatkozik.

I. Főispánok.

A tatárjárás idejétől 1318-ig egy aradi főispán nevét sem ösmerjük.[1]) 1318. táján említik ismét *Bereczket*, mint Szatmár- és Aradvármegye főispánját. Idősebb férfiú lehetett, mert fia, János, már mester volt. Közel atyafiságban állt a Kállayakkal[2]).

Széchenyi Tamás mester, Farkas nógrádi főispán fia, 1318—1330. közt Arad-, Bács-, Csongrád-, K.-Szolnok- és Szerémmegyék élén állott s e mellett a kunok bírája, majd tárnokmester, végre erdélyi vajda volt[3].) Arad főispánja volt már, midőn 1318. Simon comesszel együtt fényes követséget vezetett Prágába, hogy megkérje János cseh király valamelyik leánya testvérét királya, Károly-Róbert részére; így VII. (Luxenburgi) Henrik német császár és cseh király árvái közől az ifjabbat, Beátrixet jegyezte el, s hazakísérvén őt Magyarországba, Károly már novemberben megkoronáztathatta ifjú nejét. A király dúsan jutalmazta Tamás mester szolgálatait[4]), melyekre pedig talán az is sarkalta a főispánt, hogy a Temesvárott lakó ifjú király és saját leánya közt folyó viszonynak véget vessen[5]). 1319. júl. 27. mint Arad-, Bars- és Szerémmegyék főispánját, s a kunok biráját a Varsányiak Varsány és Pilis nevű birtokaival ajándékozta meg Károly, s Hasznos és Solymos várnagyává tette[6]), mi szintén bizonyítná, hogy Tamás úr gyakrabban tartózkodott Aradban. Méltóságait csakhamar újabbakkal is növelte. Az ifjú királyné a maga tárnokmesterévé nevezte őt ki s Tamás 1321-ben mint ilyen s Arad, Bács és Szerém főispánja bocsátott meg a Csák pártján levő Draai Tamás fiainak, kik szécsényi jószágait elpusztították[7]). Ez időben még aradi, szerémi és bácsi főispánnak írja magát[8]). Ekkor, júliusban lett erdélyi vajda is[9]), nemsokára szolnoki és szebeni főispán[10]), a nélkül, hogy Aradban viselt méltóságát letette volna; 1330-ban legalább mint erdélyi vajda, aradi, csongrádi és szolnoki főispán vett részt a Záh-család kiirtását kimondó határozatban[11]), míg az Aradban is birtokos Becsey Imre, lévai várnagy, Záh leányával

[1]) Comes Petrus Niger de Orod (orodi Fekete Péter comes), kit 1297. okt. 20. említ egy oklevél (Századok, 1871., 670. és Hazai Okm. VII.. 262.), ungmegyei ember s az ungi Orodról vette nevét. — [2]) Kállay-lt. a nemz. muzeumban. Hazai Okm. VII. 391. Kállay Iván és Bereczk fia János mester vállalkoznak Panyolay Péter mester pénzben való követelésének kielégítésére. — [3]) L. a »Daliás idők« című fejezetet. — [4]) Adománylevele *Fejér*, VIII. 2. 202. *Madius (Schwandtner*nél III.) 26. fej. *Anonymus (Bél*, Notitia, Hung. III. 473.). *Pray*, Annales, II. 12. *Horváth*, Magyarorsz. tört. II. 187—8. — [5]) *Pór* a Századokban, 1879., 371—2. — [6]) *Anjoukori* okm. I. 529. Az 1324. és 1365. kelt megerősítés, Dl. 1972. — [7]) *Anjoukori* okm. u.-o. 640. — [8]) U.-o. I. 640. V. ö. *Fejér*, VIII. 2.. 202. és VIII. 3., 423. *Pór*, Csák, 126—8. — [9]) *Századok*, 1880., 735. — Gr. *Lázár* (u.-o.) kétségbevonja, hogy székelyek ispánja is lett volna. — [10]) 1324—1341. Dl. 1972., 2147., 2245., 2420., 2506., 2878—9., *Székely Okl.* I. 38, 40. — [11]) *Kovachich*, Suppl. ad vest. Comit. I. 268. *Fejér*, VIII. 3., 423. *Fábián*, I. 6. *Századok*, 1874., 243. *Tört. Tár*, 1888., 309.

szemben, a bakó szerepét vette át[1]). A havasalföldi hadjárat (1330) után nem aradi főispán s 1343 óta nem erdélyi vajda többé; de 1340—3. ismét tárnokmester, majd több vármegye főispánja, végre (1349—1350). országbíró. 1354-ben húnyt el[2]). Fiai közől Mihály egri püspök, Kónya Miklós bán pedig, még apja életében, pozsonyi főispán lett[3]).

Széchenyi Tamás állott akkor Arad élén, midőn Károly Róbert a *főispánok hatáskörét* annyira kiterjesztette. Míg azelőtt a köznemesség csak a tized- és pénzügyekben ösmerte el a főispán hatóságát, most mind személyes, mind birtokügyeikben el kellett azt ösmernie, ellenben a bandériumok vezetőit a király kivette a vármegye hatósága alól[4]) s így élesebbé tette a fő- és köznemes közt való különbséget. Idejárúlt, hogy — mint épen a jelen esetben láttuk — egy emberre több méltóságot ruházott, úgy, hogy az valóságos zsarnok lehetett a maga vármegyéjében s elnémíthatta a közvélemény minden erősebb nyilvánúlását. Csak az 1486: 60. t.-cz. intézkedett ismét erélyesebben ezen, az államhatalomra nézve is veszélyes tulságos hatáskör ellen.

Nagy Lajos idejében elég gyakran változtak Arad főispánjai. Trónralépésének évében, 1342-ben, Rajki *Rajky* Zsigmondot találjuk a megye élén. Családja nem volt idegen Aradban; Rajky Benedek, V. István alkanczellárja, éveken át viselte az aradi prépostság tisztét s maga is egy comesnek, Márknak fia volt[5]). Az ősrégi család főkép Zalavármegyében vett élénk részt a közéletben[6]) s Rajky Zsigmond aradi főispánságának sem maradt okleveles nyoma[7]). Egy adat szól a Gileth-család törzsapjáról[8]), *Gileth*ről, Miklós nádor apjáról is, mint 1347-ben[9]) és *Solymosy* Balázsról, mint 1352-ben aradi főispánról[10]), ki ez állásában vett dicső részt a tatárok ellen való küzdelmekben. Simontornyai *Laczkfy* Dénes, a sommai hős[11]), 1350—1359. kir. fólovászmester, 1356-ban Arad-, Csanád- és Szolnokmegye főispánja volt[12]). Úgy látszik, nem maradt e méltóságaiban tovább 1359-nél, midőn erdélyi vajda lett[13]); 1366-ban erdélyi vajdának, Temes- és Szolnokmegyék főispánjának írta magát[14]). 1371-ben már nem élt[15]). Utána a Szalók-nemből való *Hém* Benedek, Pál fia viselte e tisztet 1365-ben[16]), úgy látszik, idős ember korában, mert már a század elején említik őt. Nagy Lajos utolsó aradi comese *Sándor* volt, Solymos várnagya, ki Miklós aradi préposttól és az aradi káptalantól zálogba vette

[1]) *Századok*, 1888., 244. — [2]) *U.-o.*, 1880., 736. V. ö. *Nagy* I.. XII., 343—4. *Mocsáry*, Nógrádvárm. Esmértetése, III. 139. *Wagner*, Collect. geneal. II. 130—8. — [3]) *Pór:* Érdekes per a XIV. századból. (Pozsony, 1885.) — [4]) *Horváth*, II. 199. — [5]) *Hazai Okm.* I. 78. — [6]) *Nagy* I. (IX., 594.) téved, hogy okleveles nyomuk csak 1536-ig megy vissza. — [7]) *Lehóczky* Stemmatographiája után *Fábián*, I. 191. — [8]) *Fejér*, VII. 2., 165., 200. — [9]) *Wenzel*, az Egyet. M. Encycl. III. 681. — [10]) U.-o. 679. — [11]) *Horváth*, II. 262. *Szalay*, II. 208. — [12]) *Tud. Gyüjt.* 1830. I. 87. — [13]) *Turul*, 1886., 169. — [14]) *Fejér*, IX. 3., 560. *Teleki*, Hunyadiak kora, XII. 297. — [15]) *Fejér*, IX. 4., 375. — [16]) *Wenzel*, Encycl. III. 681.

Deszk aradi falut[1]). Az itt említett Miklós 1379-ben volt aradi prépost[2]) s így Sándor aradi főispánságát is e korra kell tennünk[3]).

Mária királyné és Zsigmond együtt-uralkodásának idejéből *Geszthy* Miklós és *Széchenyi* Kónya bán fia, Frank mester szörényi bán és zólyomi főispán nevét ismerjük[4]). Mária királyné a bán fiainak, Frank és Simon mestereknek ez évben adta Györgyteleke aradi falut[5]).

Sokkal jelentősebb politikai és katonai egyéniség Zsigmond korában *Scolari*, vagy *Ozorai* Pipo, ki Florenczből származott ugyan, de gazdagon házasodván, magyar nejének, Ozorai Borbála családjának nevét vette föl; 1405-ben már Temes-, Csanád-, Arad-, Krassó- és Kevevármegye főispánja volt[6]) s mint ilyen, 1405. okt. 4. az öt vármegye nemeseivel Aradon tartott közgyűlést[7]). Rendesen csak temesi grófnak s a kir. sókamarák ispánjának nevezte magát, hogy a hosszas czímezgetéseket kerülje. 1407-ben kir. főkincstartó, 1408—9-ben szörényi bán is volt. A művészeteknek nagy barátja s politikában, hadban egyárant járatos férfiú lévén, nagy hatással lehetett Aradvármegyére, melynek közelében, Temesvárott töltötte életének legmunkásabb részét; sőt gyakran ellátogatott Lippára, Arad legszebb helyére is és ott végezte be életét 1426 decz. 27[8]). Örök nyugalomra a székesfejérvári Boldogasszony-templomban tették[9]).

Az általa Aradon 1405-ben öt vármegyével tartott közgyűlésnek egyik feladata kétségkívül az volt, hogy az ugyanazon év elején az országgyűlésen alkotott törvénykönyvet hozzájárulás végett a nemesség előtt is felolvassák. Nagy elégtételére válhatott ez az aradi nemeseknek is; nemcsak azért, mert a törvénykönyv az oligarchia túlkapásainak meggátlására s a többi nép osztály, főkép a parasztság érdekeinek megóvására irányult; hanem azért is, mert ekként politikai ügyek tárgyalására is tágabb tért nyert a megye, — s épen akkor, midőn élén oly nagy műveltségű államférfiú állott, mint Ozorai Pipo. Mióta, Mária királyné korában, hatásosabb kísérletek történtek arra, hogy az országgyűlést lassankint képviseletivé alakítsák át, természetes, hogy a jogait ébren őrző nemesség a megyei életben keresett kárpótlást és otthon, saját megyéjében kezdte bírálgatni a törvényt, melynek hozatalában közvetlenül ezentúl már nem vehetett oly nagy részt.

[1]) A csanádi káptalan 1520. évi oklevele, Dl. 23283. — [2]) Memoria Basilicae Strig. 125. — [3]) I. Miklós aradi prépost korában (1292—1309.) volt ugyan 1295-ben egy Sándor nevű comes, ki jenői kapitány volt s kit Murul birtokába is beigtattak (Árpádk. új okm. XII. 574.), de bár így a két név s a vidék megfelel, az 1520. évi oklevél közelebb álló eseményre utal s így nem kereshettem a régiséget az igazság rovására. — [4]) *Wenzel*, Encycl. III. 681. Ugyanő 1407-re Pon de Buzlikot említi, mi valószínűleg tévedés. — [5]) Dl. 7539. Pedig ép az előbbi évben adták át Zsigmondnak krassó-, temes-, keve- és aradmegyei javaikat cserében. (*Pesty*, Szörényi bánság, I. 266. — [6]) *Századok*, 1872., 393. — [7]) *Zichy-okm.* V. 411—3. [8]) Életrajzát már 1856. megírta *Wenzel* Gusztáv s ehhez a Tört. Tárban (1884.) 74 darabból álló becses oklevéltárt adott. — [9]) Végrendelete Tört. Tár, 1884., 430—7.

Ozorait Aradmegye főispánságában 1421-ben *Kerekegyházy* (Laczkfy) László váltotta fel[1]). Az utolsó Laczkfy, úgy látszik, nem is viselt ennél egyéb méltóságot[2]). Őt *Palóczy* Imre követte a főispánságban. Kedves embere volt Zsigmond királynak, pedig ifjúsága nem ment a hibától; 1403-ban ugyanis Máté nevű testvérével s más társaival együtt kirabolta a leleszi konvent egyházát s levéltárát[3]). Utóbb testvéreivel együtt mindinkább emelkedett a király kegyeiben. Az említett Máté mint nádor, legidősebb bátyja mint esztergomi érsek húnyt el, ő-maga pedig a király titkos kanczellárja, majd Aradvármegye főispánja lett. Mint ilyet, 1427. aug. 30. Zsigmond király őt, Csáky György szatmár- és szabolcsmegyei főispánt s Várday Mihályt bízta meg, vizsgálnák meg, miben áll Károlyi Lancznak (Lászlónak) az a panasza, hogy Báthory István főétekfogó és a másik Báthory István (Szaniszló fia) az ő jobbágyain erőszakoskodtak[4]). Palóczy főispánsága alatt ismét nyert hatalmában a megye. Az 1432-ben kelt honvédelmi javaslat értelmében minden vármegye maga határozza meg, hogy a szegényebb nemesség, mely készületlensége s rosz fegyverzete miatt személyesen többé föl nem kelhet, maga helyett hány jól fölfegyverzett vitézt küldjön a táborba; a birtokos nemesek jószágaik arányában a többi jobbágytól külön szedett adón eltartandó vitézeket állítsanak a megye zászlai alá. Ezek számát is a megye szabja meg. Az így összejövő megyei dandárt maga a főispán vezesse a derékhadba[5]), stb. A vármegyék már 1433-ban megvitatták e javaslatot s Aradvármegye 100 lovas katona kiállítását határozta el, míg Palóczy Imrének szintén ugyanannyi lovast kellett fölszerelnie[6]). Maga az országgyűlés sohasem foglalkozott ugyan e határozattal, de mégis törvényerőre emelkedett az s nagyban növelte a vármegyék önkormányzatát, valamint a főispánok tekintélyét.

Még jobban fejlődött e hatáskör és tekintély Güti *Országh* János idejében, ki 1437. már aradi főispán volt[7]), s épen ez évben kapott nagy javakat Aradban[8]), sőt — most is testvérével közösen — Solymos és Lippa várak uradalmait nyerte ajándékúl[9]). Az ő gondja lett az 1435. évi törvények foganatosítása Aradban. Az ekkor kelt két törvénykönyv kimondta egyebek közt, hogy míg a kir. főtörvényszék el nem dönti, van-e joga a kincstárnak valamely kihalt család jószágához, vagy sem, a vagyont a megye ideiglenesen valamely középbirtokú nemes által kezeltesse. A közigazgatás tekintetében fontos, hogy a négy szolgabírát a jómódú nemes urak közől a megye egész nemessége válaszsza s a választott, ha más tisztje nincs, 25 gira büntetés terhe alatt legalább egy évig szolgálja a megyét. E szolgabírák a főispán elnöklete alatt ítélnek a megyei szék megsértőinek, a kamarai adó késedelmes megfizetőinek, a jobbágyok sza-

[1]) *Wenzel*, Encycl. III. 681. — [2]) *Turul*, 1886., 170. — [3]) *Fejér*, X. 4., 272. — [4]) *Géresy*, Károlyi-okl. II. 108—110. — [5]) *Kovachich*, Suppl. ad Vest. Com. I. 374. s köv. — [6]) *Horváth*, II. 500—1. — [7]) Dl. 13142. — [8]) Dl. 13093. — [9]) Dl. 13597.

bad költözését akadályozóknak, vagy mások jobbágyait magukhoz édesgetőknek ügyében. A honvédelem tekintetében kimondta a törvény, hogy megszabott esetekben a főispán által vezetett megyei banderium, a királyt segíteni, a birtokos nemesség személyesen fölkelni, s minden 33 jobbágy után egy jól fölfegyverzett lovast állítani tartozik a megyei zászló alá. E végből egy, a megyegyűlés által választott nemes a király, az urak s a nemesek jószágain összeírja s egy példányban a főispánnak átadja a telekkatonaság jegyzékét. Tehát a parasztság is belépett az akkori értelemben vett rendes katonaság kötelékébe; igaz, hogy csak mint a nemes jószágának járuléka, melyre külön adót vetettek ki, hogy tartásának költségeit fedezhessék. Honvédelmi jelentőségét a várszerkezet után sem vesztette el a vármegye, de határozottabban lépett előtérbe polgári jellege; s ha a törvény, mint imént is láttuk, terheket rótt a nem-nemesekre, bizonyos, hogy ez időben még azok is részt vettek a tisztviselők, különösen a szolgabírák választásában s e demokratikus vonást csak a XV. század második felében vesztette el a megye.

I. Ulászló aradi főispánja a Gútkeled-nemzetség tagja, *Maróthy* László volt (1441—1444.), Zsigmond hű emberének, János macsói bánnak fia. Az V. László megkoronáztatásakor támadt zavarokban Harapki Bothos András temesi gróf és Sztepan vajda ellen oly hősiesen küzdött, hogy I. Ulászló 1441. febr. 2., már mint aradi főispánnak, a Sztepán vajda hűtlensége miatt Brankovics György szerb despotától elvett világosi uradalmat adta jutalmúl[1]). A következő évben, Aradon kívül, Zarándnak és Békésnek is főispánja volt, Macsónak pedig, Ujlaky Miklós erdélyi vajdával együtt, bánja[2]). E méltóságait viselte még 1444-ben is, midőn Garay Lászlóval (Miklós nádor fiával) oly egyességre lépett, hogy ha a királylyal, vagy Ujlaky Miklós és Hunyadi János erdélyi vajdákkal ellenségeskedéseik, vagy egyenetlenkedéseik támadnának, a másik ne csatlakozzék egyik párthoz sem, hanem inkább közvetítő gyanánt kívánjon szerepelni[3]). A várnai csata után főispáni méltóságait nem viselte többé.

Nem tudjuk, ki vezette Arad ügyeit az ideiglenes kormány, majd Hunyadi János kormányzósága (1446—1452) idejében. Maga a kormányzó többször járt e vidéken, melyhez őt, az előtte legszentebb országos érdekeken kívül, anyagi érdekek is csatolták. Valószínű, hogy ő nevezte ki aradi főispánná sógorát, Horogszegi *Szilágyi* Ozsvátot, Mihálynak, a későbbi kormányzónak öcscsét[4]), kivel azonban, mint aradi főispánnal, csak egyetlenegyszer, 1455-ben találkozunk[5]). Mint előkelő köznemes család tagja s a köznemesség bálványának, Hunyadinak rokona, hívatva volt, hogy a megyében, mint országszerte felülkerekedő köznemességnek vezére

[1]) *Fábián*, I. 72. — [2]) Dl. 13680. — [3]) Dl. 13755. és *Teleki*, Hunyadiak kora, I. 385. (hibásan Jánosnak nevezvén őt). — [4]) *Nagy* Iván, X. 708. — [5]) *Wenzel*, Encycl. III. 681.

legyen. Életének körülményei azonban ez idő szerént ösmeretlenek. Talán a következő évben (1456.) a nándorfejérvári ütközetben esett el, mert — az aradi dandárral — ő sem hiányozhatott azon csatatérről, melyen a halhatatlanság babérja első sorban ő családja tagjait illette.

Mátyás király uralkodásának első feléből csak két főispánt nevezhetek meg; *Váradjay* Ferenczet és *Ernsth* Jánost[1].) Amazt 1469-ben, egyetlenegyszer találjuk említve[2]); lehet, hogy éveken át volt főispán, de működéséről épen semmi adatunk sem maradt. Utóda (1469—1471.) *Ernsth* János, köznéven Hampó, a Vasmegyében ma is tekintélyes Ernusztcsalád őse volt, ki 1467-től kezdve mint a pénzügy terén kiváló szakember lett ösmeretes; az 1467. évi országgyűlés reá bízta az összes vámjövedelmeket, melyeket elidegeníthetetlen államjavaknak nyilatkoztatott ki[3]), s egyáltalán főkép reá várt az a feladat, hogy a kamarai nyereség (lucrum camerae) és harminczad helyébe léptetett új adó- és vámrendszert életbeléptesse. Mint aradi főispán, e vármegyében kétszeresen őrködött a fontos reformok végrehajtásán. Mátyás kijelentette, hogy mind itthon, mind táborozásaiban teljes nyugalmat biztosít számára Hampó s hogy nélküle végre sem hajthatná tetteit. 1471. febr. 5. fölmentette ugyan aradi főispánságától, de nem azon okból, melyet még azon évben, de csak szept. 18. mondott ki a 15. t. cz., hogy t. i. főispánok csupán magyar nemes urak lehessenek; mert — ha Ernsthet némelyek sváb, mások zsidó származásúnak mondták is, — ez nem akadályozta a királyt, hogy őt 1474-ben Tótország bánjává nevezze ki. Mint ilyen húnyt el 1480-ban.

[1]) Az oklevél maga sem elegendő bizonyíték mindig. Így pl. 1459-re kénytelenek volnánk a főispánok sorába igtatni *Bánffy* Miklóst, mert egy, ezen évjegygyel ellátott okírat (Dl. 15314.) valóban annak nevezi őt; pedig Bánffy tényleg csak 1471. febr. 5. lett főispán, Dóczy Imre viszont, ki a vármegyének a főispánhoz írt levele szerént a király monostori jobbágyai ellen panaszkodik, mint kik az ő szőllősi jobbágyait bántották, teljes hitelességű oklevél szerént (Dl. 17076) csupán 1470-ben szerezte meg Szőllőst s így 1459-ben nem mondhatta magáénak. A Bánffy főispánhoz Aradmegye által írt levél datumának vége ez: »Anno Domini Millesimo Quadragesimo Lmo Nono«, hol az L (ötven) után tollhibából XX kimaradt, minélfogva az orsz. levéltárban is jóval kisebb számjelzést (Dl. 15314.) kapott, mint tényleg kellett volna kapnia; mert ugyanott Dl. 18192. és 18212. sz. a. ugyanazon monostori ügyben 1479-ből egyszerre két okíratot is találunk. Ezek egyikében Bánffy főispán 1479. máj. 22. már megtartotta a kívánt vizsgálatot; valjon váratott volna-e arra húsz évig az »igazságos« király, midőn épen ekkor Temesmegyét is sürgős vizsgálatra utasította ez ügyben? 1459-re nézve feltűnő volna a nap jelzése is; akkor a csütörtökre eső Pál fordulása előtt való szombat jan. 20-án, vagyis a hetvened-vasárnap előtti napon volt s ezt kétségkívül így is jelezték volna az oklevélben, mivel mindig a legközelebbi ünnepet szokás venni az előre-, vagy visszafelé való számolásnál. 1479-ben Pál fordulása hétfőre esett s így, mint a vasárnapnál nagyobb ünneptől, ettől számították a szombatot, mely egészen közel esett hozzá. Ilyenforma az is, hogy 1477-ben Berendy Miklóst czímezi egy oklevél (Dl. 17983) aradi comesnek, kifelejtvén a »vicé«-t. A vitás oklevelet különben Bánffy főispánságának történetében közlöm. — [2]) *Wenzel*, Encycl. III. 681. [3]) *Kovachich*, Suppl. ad vest. Com. II. 182. *Teleki*, XI. 260.

Fölmentésével egyidőben (1471. febr. 5.) *Bánffy* Miklóst *Aradvármegye örökös főispánjává* nevezte ki a király. Ez az első kinevezés, mely egész terjedelmében reánk maradt; s mivel egy Aradban idáig ismeretlen intézménynyel, az örökös főispánsággal[1]) tesz kísérletet s mivel körülírja a főispán feladatát, fordításban egészen közlöm[2]):

»Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Csehország stb. királya. Orodvármegye nemeseinek s más akármilyen rendű bírtokos embereinek összesen és egyenként üdvöt és kegyelmet! Mivel teljesen megbízunk hívünk, nagyságos Miklósnak, Alsólindvai bán fiának, pozsonyi grófnak hitében és hűségében, a nevezett vármegye tisztét, melyet idáig hívünk, tekintetes *Ernsth* János kincstartónk viselt, ettől elvevén, elhatároztuk, hogy ugyanazon Miklósnak, a bán fiának, szokott hatáskörével együtt örökösen odaajándékozzuk s hogy ezt Solymos nevű, ugyanazon Orodvármegyében levő várához kapcsoljuk, olykép, hogy egyéb feladatai mellett különösen az alább megírtakat is köteles legyen teljesíteni.

Először[3]), hogy mindnyájatokat megtartania és védelmeznie kelljen szokott jogaitokban és szabadságaitokban s ügyelni és nagyon vigyázni tartozzék, hogy a királyi kincstárunk és kamaránk javára a mondott vármegyéből befolyni köteles jövedelmeket hozzánk hűségesen beszállítsák, és hogy leveleink s parancsaink számára azon vármegyében mindenkinél valóságos engedelmességet szerezzen; s végre, hogy só-, pénz- és minden egyéb tiszteink szabadságát és előmenetelét gyámolítnia és pártolnia kelljen.

Hűségteknek s akármelyikőtöknek tehát erősen meghagyjuk és parancsoljuk ezen levelünk rendében, hogy ezután nevezett Miklós grófot, a bán fiát, mint főispánotokat tiszteljétek és becsüljétek, tanácsban és ítélethozatalban segítségére legyetek, úgy minden szabad és szokott dologban, valamint azokban, a miket nektek a mi nevünkben parancsol, annak engedjetek, engedelmeskedjetek s hozzá alkalmazkodjatok. Máskép tenni ne merjetek; jelen levelünket pedig elolvasván, bemutatójának visszaadjátok. Kelt Budán, a Gyümölcsoltó-Boldogasszony ünnepe után való kedden, az Úr ezer négyszáz hetvenegyedik évében, uralkodásunk tizenharmadik s koronáztatásunk hetedik évében.« (Pecséthely.)

Bánffy eleintén nem vett élénk részt a megye vezetésében, ha gyakran tartózkodott is annak területén. Jellemzi a királyt, de a főispánnak s a megyének egymáshoz való viszonyát is, hogy Mátyás király a királyi személynököt s a kir. kúria főjegyzőjét küldvén ki a Bánffy Miklós és Lippa királyi város közt fölmerült viszályok elintézésére, fölhítta a megyét, hogy a maga részéről is küldjön megbízottakat[4]). Érdekes az is, mint ír maga a megye saját főispánjához 1479. jan. 23-án[5]). Fordításban ekként:

»Nagyságos és kegyelmes urunk! Mivel a királyi felségnek Monostoron lakó jobbágyai Dóczy Imrének Szőllős nevű falujára fegyveres kézzel törtek és ott megrohanván a nevezett Szőllős falut, jobbágyai közől némelyeket kegyetlenül megvertek és megsebesítettek, másokat pedig elfogtak, jelen levelünk által azért megkeressük Nagyságodat, hogy a király úr előtt az ily tolvajmódon dolgozókat előhozni s őt rájok figyelmeztetni szíveskedjék. Kelt Orodon, Szent Pál fordulásának ünnepe előtt való szombaton, az Úr ezer négyszáz L (XX) kilenczedik évében. *Orodvármegye alispánjai és szolgabírái.*« S maga a külső czím: »Nagyságos Lindvai Bánffy Miklós orodmegyei főispánnak, a mi kegyes urunknak.«

A főispán hajolt a megye kérelmére s a négy szolgabírával együtt megvizsgálván az ügyet, már 1479. május 22. kiadta arról Aradon kelt

[1]) Ez intézményről l. *Hajnik,* Az örökös főispánok. — [2]) Dl. 17154. — [3]) A levél nem ír »másodszor«-t stb. — [4]) Dl. 17486. — [5]) Dl. 15314. Datumáról fentebb szóltam.

jelentését. Ez egyúttal első fennmaradt példánk az oklevél-hitelesítésnek Aradvármegyében, mint mindenütt szokásos voltáról. Az oklevél végén középütt áll ugyanis a főispán négykrajczár-nagyságú pecsétje s attól jobbra-balra 2—2 szolgabíró kis gyűrűpecsétje. Ebből is látszik, hogy ha a főispán jelen volt a gyűlésen, ő-maga elnökölt s a szolgabírákkal együtt ő-maga adta ki a megye határozatait, pl. 1484. okt. 30.[1]), 1485. febr. 19.[2]), okt. 15.[3]), okt. 29.[4]), nov. 12.[5]) stb. Látjuk tehát, hogy néha heteken át minden második szombaton bement Aradra, hol a megyei gyűléseket tartották. 1487. aug. 1. azonban Schottwienből azt a meglepő rendeletet intézte Mátyás király Aradmegye nemeseihez s más birtokosaihoz, hogy «mivel Mi Lindvai Bánfy Miklóst nevezetes okok és dolgok, valamint Felségünk ellen elkövetett nagy becstelenségei miatt letartóztattuk, parancsoljuk híveinknek, tekintetes Dóczy Péternek és Jaksics Istvánnak, hogy bizonyos más híveinkkel Lippa és Solymos várakat, a mint egyesülten tehetik, számunkra visszavegyék és visszafoglalják. Azért hűségeteknek is erősen meghagyjuk és parancsoljuk, hogy azon Dóczy Péternek és Jaksics Istvánnak, mint ezennel kiküldött királyi bíztosoknak, mindenben segedelmére és rendelkezésére álljatok s hogy hitetek és hűségtek ellen tenni semmi mást ne merjetek.» Ha pedig volt főispánjuk ellen valami panaszuk volna, azt terjeszszék a bíztosok útján eléje[6]). Aradvármegye a maga csapataival kétségtelenül részt is vett Lippa és Solymos ostromában s Arad első és utolsó örökös főispánja, a büszke főúr, kin először mutatta meg Mátyás, hogy a múlt 1486. évi 21. t.-cz. értelmében őt illeti meg a bíráskodás, lehetetlenné vált Aradvármegyében. 1488-ban, visszanyerve a király kegyeit, Verőcze főispánja lett ugyan[7]), Aradból azonban távoznia kellett.

Utóda[8]) *Haraszthy* Ferencz lett, kit az 1486: 40. t.-cz. értelmében nevezett ki. Nevezetes és a megyében nagybirtokú férfiú volt[9]), 1483. már szörényi bán, ki mint ilyen vett részt az 1486. évi törvények hozatalában is. Ez országgyűlés mondta ki, hogy a főispán az alispánt mindig a megyei nemesség sorából nevezze ki. 1492-ben a Bosnya-királyság bánja volt; midőn, mint ilyen, leszámolt Corvin tótországi herczeggel a bosnyák várak fenntartásának költségeire nézve, a herczeg adósa maradt 3800 frttal, melyek fejében Solymos és Lippa várát kötötte le[10]). Nagyon gyakran kellett tartózkodnia a megyében, melyhez annyi anyagi érdek kötötte. Csála várában palotája is állott; főispáni működését azonban nem ösmerjük. 1492. óta pedig az országgyűlés mindnagyobb buzgalommal

[1]) Dl. 19001. — [2]) Dl. 19023. — [3]) Dl. 19078. — [4]) Dl. 19083. — [5]) Dl. 19098. — [6]) Dl. 19303. — [7]) *Hajnik*, Örökös főispánok, 44. — [8]) *Nagy* Iván szerént már 1486-ban; de csak Lehóczky Stemmatographiájának 1586-os évszámát javítva mondja ezt. — [9]) Az 1486. évi törvény záradékában. Ugyanakkor Bánffy Miklós csak pozsonyi grófnak van írva; itt is, ott is elhagyták a kisebb czímeket. — [10]) Müncheni lt. fasc. 15. nro 88.

foglalkozott a megyei hatóság szervezésével, különösen a fő- és alispán s a szolgabírák működése körének kijelölésével; s így igen tanúlságos volna látnunk, mind e reformokat ki és mint hajtja végre Aradban. Írott malaszt maradt a legtöbb helyen az 1498: 44. t.-cz., mely elrendeli, hogy — Temest kivéve — minden megyének külön főispánja legyen; Aradban azonban, úgy látszik, egyelőre csakugyan visszalépett Haraszthy, ki egy végvár elvesztése miatt az országgyűlés neheztelését vonta magára.

1500-ban már Bajnai *Both* Bálint kormányozta Aradot[1]), Mátyás híres hadvezérének, Both András dalmát-, horvát- és tótországi bánnak valamely atyjafia. Utána másodszor is *Haraszthy* Ferencz állott Aradmegye élére. Úgy látszik, teljesen maga ellen zúdította ennek fő- és köznemességét 1514-ben, midőn a Dósa György alatt fölkelt parasztság leverésére semmi figyelemre méltót sem tett, ellenben 1515-ben nagy szigorral járt el a károk helyrepótlásának kérdésében, míg őt magát kapzsiságról, sőt hamispénz-verésről is vádolta a közvélemény. II. Ulászló tehát meghagyta Aradmegye rendeinek, hogy Haraszthy Ferencz helyett ezentúl Nagylucsei *Dóczy* Ferenczet ismerjék el főispánjokúl[2]) s e parancsát 1516-ban azon hozzáadással ismételte, hogy neki, mint igaz és törvényes főispánjuknak, valamint a közűlök általa választandó alispánnak mindenben segítségére legyenek s nekik engedelmeskedjenek[3]). Ebből gyaníthatjuk, hogy az 1515—16. évben nagyon zajos közgyűlései lehettek Aradvármegyének s hogy Haraszthyval nem bánhatott el egykönnyen a király. Dóczyt, úgy látszik, be sem igtatták főispáni székébe s a kormány úgy oldotta meg a kérdést, hogy helyökbe egy harmadikat nevezett ki *Rozgonyi* István személyében. (1516—1519.) Anyja Báthory Dorottya lévén, 1519-ben örökösödési szerződésre lépett Báthory István nádorral és Andrással, hogy egymás jószágait kölcsönösen örököljék[4]). Családját már 1523. sírba vitte[5]).

Pár évvel utóbb *Tahy* György világosi főkapitány, majd (1526.) *Kisserjényi* Ferencz deák volt Arad főispánja[6]). Ő hordozta meg Szabolcs-, Külső-Szolnok-, Csongrád-, Csanád-, Zaránd- és Aradmegyében a véres kardot s ő hirdette ki az általános fölfegyverkezést elrendelő királyi parancsot[7]). Ekkor (júniusban?) a főispánságot *Pathócsy* Miklós vette át, ki mint ilyen jelent meg 1526. okt. 14—16. a tokaji gyűlésben[8]), mely nov. 5-re királyválasztó gyűlést hirdetett Székesfejérvárra. Még azon év végén[9]) másnak engedte át helyét. 1527. márcz. 17. a budai országgyűlésen Pákosi *Paksy* Gáspár, a Sarnónál (1515.) elesett Paksy Mihály szörényi bán és

[1]) *Lehóczky* Stemmatogr., *Fábián* I. 192. és *Nagy* Iván, II. 215. — [2]) NRA. fasc. 1660. nro 28. Eredetije nincs helyén. — [3]) Dl. 22753. — [4]) Dl. 23295. *Fábián*, I. 220—1. *Jankovich*-gyűjt. 8r. 108. sz. — [5]) *Budai*, Lex. III. 210. — [6]) *Wenzel*, Encycl. III. 681. — [7]) *Engel*, Monum. Ung. 227., *Horváth*, III. 406., *Bel*, Notitia nova, I. 455. — [8]) *Haan*, I. 171. — [9]) *Nagy* Iv. IX. 15. *Jászay*, A magy. nemz. napjai, 141.

Haraszthy Anna 3. fia[1]), János király határozott híve gyanánt jelent meg s mint aradi főispán írta alá (márcz. 24.) a törvényczikkeket[2]). De már azon évben ő volt I. Ferdinánd egyik lovas vezére az egri ütközetben[3]). Ő e korszak utolsó ösmert főispánja Aradban.

Zarándvármegyében ugyanezen időben a következők voltak a főispánok: 1) *Széchy* Dezső, 1324—1330; 2) *Vilmos*, egyúttal Szepes és Győr comese, 1330-ban; 3) *András*, Dénes fia, 1366; 4) *Maróthy* László, macsói bán, 1442—1444.; 5) *Kanizsay* László; 6) *Maróthy* Mátyus; 7) Gúti *Országh* László 1467.; a két elsőt egyszerre, ez utóbbit — u.-a. évben — külön említik főispánúl; 8) *Báthory* László, egyúttal Szatmár comese és Nándorfejérvár kapitánya 1470-ben; 9) *Sarmasághy* Ferencz 1479; 10) *Benkovics* Gáspár 1532.; 11) Eperjesi *Pathócsy* Miklós 1542.; 12) *Pathócsy* Ferencz, egyúttal Békés főispánja, 1549.

II. Az alispánok.

Az alispán mindinkább mellérendelt társa lett a főispánnak. A valódi (nem praedialis), birtokos és senki más iránt le nem kötelezett (tehát urad. tisztséget stb. nem viselő) megyei nemesek közől választották őt s meg kellett esküdnie, hogy szegénynek, gazdagnak részrehajlás nélkül kiszolgáltatja az igazságot. Ez volt fő feladata; a mellett azonban ő állott a közigazgatás élén is és lassankint, a török hódítások idejében, ő benne nyilvánúlt a gyakran értelmetlenül gúnyolt megyei omnipotentia. Ez általánosságok fejtegetése nem tartozhatik ide.

Már a nagy Lajos korából ösmert első alispánnal, mint hatalmasok ellen is vizsgálatot tartó férfiúval találkozunk 1344-ben.

»Mi *János mester*, László fia, *orodi alispán* s ugyanazon megye szolgabírái — így szól a legrégibb, fennmaradt megyei ítélet — adjuk emlékezetűl, hogy nemes Mihály mester, Ajkay Péter csolti nemes fia, a közelebb múlt Gyertyaszentelő-Boldogasszony után való kedden színünk elé járúlván, a következő módon jelentette ki tiltakozását, hogy a vele határos népek és pedig az orodi prépost úrhoz tartozók Miklós comesszel, azok bírájával együtt hatalmaskodva jövén, szántóföldeit és területeit elszánttatták és elszántották. Ehhez képest arra kért bennünket, hogy az említett dolgok látására s a nevezett népeknek e féle hatalmaskodások és meg nem engedett tettek elkövetésétől való eltiltására vele valamely emberünket kiküldjük. Mi azon Mihály úr kérelmét igazságosnak és illőnek találván, a bírák közől János mestert, Gergely fiát és Vidát, a vár egyik jobbágyát küldtük ki vele a vár területének megszemlélésére. Kik végre hozzánk visszatérve, jelentették, hogy a nevezett szántóföldek elszántását látták s Miklós comes aradi bírót s a prépost úr minden jobbágyát, úgy orodi, mint más falusi népeit az ország szokásainak értelmében letiltották. Kelt a nevezett tiltakozás idejében, az Úr ezer háromszáz negyvennegyedik évében«[4]).

Azt, hogy egyszerre két alispánja volt a vármegyének, csak Zsigmond korától kezdve tudjuk Aradban kimutatni. 1410-ben *Solymosi* László

[1]) *Nagy* Iv. IX. 15. — [2]) *Fraknói*, M. országgy. Eml. I. 100., 128. — [3]) *Budai*, III. 37. — [4]) *Bölöni* S. nagyváradi lt. A viaszpecsét némi nyomaival.

és *Kolozsváry* Tamás, 1417 és 1425. közt *Kolozsváry* Tamás és *Bocskay* Miklós, 1437-ben *Szokolyi* János és Serjéni *Orros* György[1]), 1444-ben Orros és *Székely* Miklós[2]), 1445-ben Orros, 1449-ben *Keszy* Balázs deák[3]), 1451-ben *Csályay* Mózes és *Somosy* Máté[4]), 1452—3-ban *Keszy* Balázs deák[5]), 1455-ben *Baky* György és *Petres* János[6]), 1477—8-ban *Berendy* Miklós[7]), 1489- és 1490-ben *Baky* László[8]), 1497-ben *Székelyszegi* Antal és *Etheley* András[9]), 1506—1515. *Csályay* László volt Arad egyik alispánja[10]). Ez utóbbihoz erélyes parancsot intézett 1515. nov. 25. II. Ulászló, hogy a megye a múlt évi lázadásban részt vett parasztokat többé ne üldözze[11]).

Az 1492: 80. t.-cz. értelmében az alispánt mindig a megye módosabb birtokosai közől kellett választani; és pedig az 1504: 2. t.-cz. értelmében a főispán által ugyan, de a megyei nemesség hozzájárulásával, és egyetértésével; most e jogot 1516-ban Aradra nézve akként szorította meg II. Ulászló, hogy ez alispánt a megyei urak közől az általa kinevezett új főispán, Dóczy Ferencz, választsa[12]). Nem valószínű, hogy Arad rendjei megnyugodtak volna e törvénytelen rendeletben, s valószínű, hogy Baki *Baky* Gáspárt, ki már 1515-ben élükön állott, a régi módon választották meg[13]). Nem szülhetett jó vért János királynak 1540. kelt azon rendelete sem, hogy Zaránd-, Arad-, Csanád-, Csongrád-, és Békésvármegyék alispánjai jelenjenek meg Biharvármegye alispánja és szolgabírái előtt s itt tanúskodjanak arról, a békési káka mily jogon illeti Toldy Miklóst[14]). Pár évvel később 1549-ben, *Szabó* József lippai várparancsnokot említik alispánul[15]). Vele kezdődik az 1548: 70. t.-cz. értelmében a nemesség által közvetlenül választott s végződik e korszak aradi alispánjainak sora.

1552. június 6. a simándi országgyűlésen Arad- és a szomszéd vármegyék rendei elösmerték a kir. biztos (Losonczy István) azon megjegyzésének jogos voltát, hogy a több megyében üresen álló alispáni széket be kell tölteni, mivel az alispánra mind az adó behajtása, mind az igazság kiszolgáltatása, mind pedig egyéb ügyek miatt halaszthatatlanul szükség van. A rendek — sajátságosan ellenmondva az imént idézett 1548. évi törvénynek — ez ügyben az intézkedést a királyra bízták[16]). Élt-e vele, adatok híjján nem lehet eldönteni.

Zarándmegye első ismert alispánja, II. Endre korában, *Nevetlen* (Nuetlen); 1478—1481. *Horváth* István; 1481—4. Kemecsei *Mikó* János és bernóti *Nagy* László; 1484. *Mikó* János és ivánházai *Kenther* István;

[1]) *Századok*, 1873., 647. — [2]) *Fábián*, I. 192. és Századok, u.-o. — [3]) *Századok*, u.-o. — [4]) *Sztáray*-okl. II. 485. — [5]) *Századok*, id. h. — [6]) *Csánki*, I. 783. Dl. 19589., 19614., 19629. — [7]) *Dl.* 17983. és 18017. — [8]) *Dl.* 19470. — [9]) Dl. 20573. — [10]) 1506: *Századok*, id. h.; 1510: Müncheni lt., rendezetlen íratok; 1545: u.-o. fasc. 49. nro 391. — [11]) U.-o. fasc. 47. nro 373. — [12]) *Dl.* 22753. — [13]) *Fábián*, I. 193. Baky már 1515. szept. 15. alispán volt. *Dl.* 22715. — [14]) *Haan*, Dipl. 157. — [15]) *Rácz*, 208. — [16]) *Fraknói*, Magyar Orszgy. Eml. III. 382—3.

1485. *Horváth* István és *Verbőczy* János; 1486. *Mikó* János és *Kenther* István; 1487. *Horváth* István stb. Zaránd alispánjait, szolgabíráit és esküdtjeit a családtani részben sorolom fel.

III. A szolgabírák.

A vármegye négy szolgabírájának hatáskörét Zsigmond kora óta mindjobban kifejtették törvényeink. Évről évre, a birtokos nemesek közől választották őket s büntetést szabtak a választást el nem fogadóra. (1435: 2. t.-cz.) Aradvármegye legrégibb ösmert szolgabírája a már 1344-ből említett *János mester*, Gergely fia. — 1478. Szentdemeteri *Bessenyey* Lászlót[1]), 1485. ugyan-őt[2]), Séghi *Szász* Andrást, *Séghy* Ambrust, *Iványházay* Lászlót és *Baky* Domokost[3]), 1487-ben Séghy Ambrust[4]), 1489-ben ismét *Bessenyeyt* és *Séghy* Ambrust[5]), 1497-ben Baki *Bew* Lászlót és Kaszai *Bandy* Pált[6]), 1515. Basarági *Baky* Istvánt[7]), 1517-ben Baki *Bew* Gáspárt, Erdőkereki *Szentiamásy* Jánost, *Baky* Mihályt, és Basarági *Baky* Istvánt[8]), 1548-ban *Papy* Ezsaiást[9]) említik forrásaink.

IV. Esküdtek[10]).

Az 1486: 8. t.-cz. elrendelte, hogy minden megye évenkint 10—12 tehetősebb nemest válaszszon, kik a nyomozások, idézések, beigtatások s más törvényes eljárások alkalmával a káptalan emberével együtt, mint királyképei, eskü mellett tanúskodjanak a látott és hallott dolgokról. E szerént az aradi káptalan okírataiban gyakran emlegetett »*királyképe*« (homo regius) Aradban is állandóan tényezője lett a megyei közéletnek és törvénykezésnek. Már 1487-ben Aradvármegye kiküldött esküdtjei tartanak vizsgálatot Dóczy Imre és Güti Országh Lőrincz bán részére egy jászpéli jobbágy megöletése miatt s júl. 18. ők tartanak vizsgálatot a solymosi borkilenczed ügyében[11]). Ez első ismert esküdtek: Szentmiklósi *Erdélyi* Mihály, Ségi *Szász* András, Asszonylakai *Ravazdy* Miklós és *Muronyi* Balázs deák. 1489-ben e «választott és esküdt nemesek» (electi et jurati nobiles) sorában gyakran emlegetik *Répás* Mátyás nevét[12]). Aradvármegyét a nagy törvényhatóságok közé számították, mit az is bizonyít, hogy esküdtjeinek száma elérte az 1486: 8. t.-cz.-ben meghatározott maximumot, t. i. a tizenkettőt[13]).

[1]) *Dl.* 18017. — [2]) Dl. 19023. — [3]) *Dl.* 190.3. — [4]) Dl. 19274. — [5]) *Dl.* 19470. és 19589. — [6]) *Dl.* 20573. — [7]) *Müncheni* lt. fasc. 49. nro 391. — [8]) *Fábián*, I. 208. — [9]) *Rácz*, 116—7. — [10]) Kétségtelenül ez az ősi elnevezés. 1438-ban »arbor *eskwthfa*« alakban már említik e nevet (Haan-Zsilinszky, 44.), míg a »homo regius«-t népiesen királyképének hítták. — [11]) Dl. 19259. V. ö. — 19274. — [12]) Dl. 19470. V. ö. Dl. 19589., 19614. — [13]) Müncheni kir. lt. fasc. 49. nro 391. (1515. okt. 13.)

V. Megyegyűlés.

A megyegyűlést ősidők óta a főispán, kivételkép a király valamely megbízottja hítta össze. Aradban tagjai voltak az aradi, bizerei, bulcsi apátok, az alább fölsorolandó nemzetségek tagjai, a köznemesek, sőt — az Árpádok korában — a várőrök, udvarnokok és várnépek is. Az 1298: 32. t.-cz. mindenkire kiterjesztette a megyei hatóságot; s az 1351. országgyűlés kimondta, hogy nemesek ellen törvényes vizsgálatot csak a megyegyűlés tarthat. — Ha a tömérdek kivételt csupán az 1495: 15.

Aradvármegye egy XVII. századbeli térképen.

t.-cz. szüntette is meg, ez időtől kezdve mindjobban emelkedett a megyegyűlés tekintélye; főkép mióta az országgyűléseken nem személyesen, hanem csak követei által kezdett megjelenni a nemesség. — Aradban, az oklevelek tanúskodása szerént, négyféle megyegyűlés volt szokásban.

1) *A nádori törvényszék* (judicium generale seu palatinale), midőn a nádor egy vagy több vármegye nemeseit egy meghatározott helyre hítta össze. Így 1331-ben Drugeth János nádor Aradon csupán Aradvármegye

nemeseivel tartott gyűlést[1]), 1370-ben pedig László nádor Arad- és Csanádmegyékkel Arad falu közelében[2]), kétségtelenül szabad ég alatt. Érdekes, hogy e gyűlés 6. napján külön oklevélben hagyta meg a nádor Arad- és Csanádmegye közönségének, hogy Péter aradi prépostnak és a kanonoknak Szombathely birtoka miatt emelt vádjait megvizsgálja. — Több vármegye *együttes közgyűlését* a király valamely megbízottjának elnöklete alatt is meglehetett tartani[3]). Így 1405. okt. 4. Ozorai Pipo temesi gróf és a királyi sókamarák ispánja Aradon Temes-, Csanád-, Arad-, Krassó- és Kevevármegyékkel együtt tartott — szinte részleges országgyűlésnek nevezhető — gyűlést[4]). Mindezen gyűlések egy folytában több napig folytak. Az említett 1370. évi congregatio a 6. napon tárgyalta a nádornak egy parancsát, 1405-ben pedig Ozorai Pipo a nádortól és országbírótól azon okból kért perhalasztást Vajdafi Jakab részére, mivel az ezen közgyűlésen el van foglalva.

2) *A vármegye külön közgyűlése* a fő- vagy alispán elnöklete alatt. Ily gyűlésekből kelt okleveleit a vármegye, mint a «nemesek egyeteme» (universitas nobilium) adta ki. Mint ilyen, 1473. szept. a megye megbízottakat küldött ki a Bánffy Miklós és Lippa királyi város közt fölmerült viszályok elsimítására[5]) s 1477. szept. 6. három márkányi bírságot rótt Dóczy Lászlóra, ki a kalodvai pálosok ellen folytatott perében a megye előtt sem személyesen meg nem jelent, sem ügyvédje által nem képviseltette magát[6]). 1487. aug. 1. Mátyás király «egyenként és összesen megparancsolta Aradmegye nemeseinek s valamennyi birtokos emberének, hogy saját elfogott főispánuk, Bánffy Miklós ellen, mindenféle segítséget adjanak a királyi biztosoknak[7]). 1494. jan. 11. a közgyűlés a lippai és kovászi Hegyalján elkövetett hatalmaskodások ügyében megtartott tanúvallatásokról tett jelentést II. Ulászlóhoz[8]). A rendes eljárás az volt, hogy a megye egy vagy több nemest (nem mindig esküdtet vagy szolgabírát) küldött ki a vizsgálat megejtésére s ezek azután a legközelebbi gyűlésen beszámolván működésökről, ennek eredményét a királylyal, vagy más hatósággal minden tovább való nyomozás nélkül közölték. Aradvármegye szabályrendeleteket (statutumokat) is alkotott; nevezetesen, még 1495. előtt, megállapította a törvénytelen kilenczedszedésre szabott büntetés fokozatait[9]). E gyűléseket már csak azért is Aradon tartották, mivel ennek káptalana, mint hiteles hely, legalkalmasabb volt az oklevelek megőrzésére.

3) *A kikiáltott gyűlésekeu*, az Árpádok idejétől kezdve, a nádor ítélt erőszakos birtokfoglalások stb. ügyében; ily gyűléseken csak betegség,

[1]) *Encycl.* III. 658. — [2]) *Tört. Tár*, 1889., 767. — [3]) Ezt határozottabban kimondta az 1435: 7. t.-cz. — [4]) *Zichy-okm.* V. 412—3. — [5]) Dl. 17486. — [6]) Dl. 17983. — [7]) Dl. 19303. — [8]) Dl. 20100. — [9]) Dl. 20345. — A statutum-alkotás jogát határozottan csak az 1649: 15. t.-cz. adta meg a megyéknek, de gyakorolták-e jogot már a Hármaskönyv (III. r. 2. czím) szerént is.

öregség, vagy más igen fontos ok menthette ki a nemesnek elmaradását. Az 1435: 7. t.-cz. 7. pontja a főispánt és a szolgabírákat bizta meg, hogy az igazolatlanúl távolmaradóktól 3 márka bírságot szedjenek. Ez csak javára válhatott a megye közügyei iránt való érdeklődésnek, mely azonban, mint az 1439: 29. t.-cz. is mutatja, csak lassan élénkült. Az 1478: 7. t.-cz. elrendelte, hogy közgyűléseket, vagyis egyetemes törvényszékeket öt éven át az ország megyéi ne tartsanak, kivéve Pozsega, Valkó, Szerém, Baranya, Csanád, Temes, Zaránd és Arad megyéket, melyekben a rablás, tolvajság, gyilkosság stb. nagyon is elhatalmasodott. Itt ezen, az ország inséges állapotával megokolt kivételes állapot idejében kellett ugyan gyűléseket tartani, de nem volt szabad bírságot kivetni, sem birtokügyekben ítélni. Az öt év elmultával csupán a főpapoknak, bárónak és az ország előkelőinek javaslatára lehet összehíni e gyűléseket. — Utóbb az ilyen «kikiáltott» gyűléseken, melyeken a főispán a megyei nemesség tanúskodása alapján rögtön ítélhetett, oly hallatlan botrányok és visszaélések történtek, hogy az 1486: 2. t.-cz. kénytelen volt e gyűléseket föltétlenül eltiltani, s a bíráskodásnak állandóbb alakot adni.

4) *A megyei ítélőszék* (Sedria, sedes judiciaria) a székvárosban minden második szombaton[1]) ülést tartott a fő- vagy alispán elnöklete alatt. Tagja volt a 4 szolgabíró és 12 esküdt. Megsértőit már Zsigmond törvénye pénzbüntetéssel fenyegette, II. Ulászló pedig eltiltotta, hogy azon fegyveresen jelenjenek meg s hűtlennek bélyegzett mindenkit, ki az ítélőszékre utazót háborgatta, megverte, vagy épen megölte. Aradot, úgy látszik, nem érintette az 1495: 29. t.-cz. azon rendelkezése, hogy az ítélőszéket a régi székhelyekre kell visszavinni, mert e megyében, az oklevelek tanúskodása szerént, mindig Aradon tartották azt. Legrégibb ösmert kiadványa 1478-ból egy vizsgálat, melyről Bessenyey László szolgabíró előadása alapján Berendy alispán s a négy szolgabíró adott hivatalos értesítést. 1479. máj. 22. már a főispán elnökölt a sedrián s így az oklevél is az ő nevében kelt[2]); ellenben időközben, január 20. forma szerént fölterjesztést tett hozzá az ítélőszék[3]). Bizonyos esetekben miként járjon el, maga a király, nádor, vagy országbíró írta eléje. Pl. 1487. május 25. a Bánffy által illetéktelenül Solymosvárhoz szedett borkilenczed ügyében, melynek megvizsgálására az országbíró így útasította a megyét:

»nemességteket szorgosan kérjük, hogy választott és esküdt társaitok közől egyet, kettőt, vagy többet is Liki, Deszk, Kér, Ivánháza és Kasza falvak határaiba küldjetek, s ezek ott az új törvény[4]) erejéhez és alakjához képest minden jómódú és becsületes nemes és nem-nemes, az illető falvaknak szomszédságában és közelében lakó embertől, a kitől csak illő és alkalmatos, a király urunk és a szent korona iránt köteles hűségökre és engedelmességökre és Urunk szent keresztjének megérintése mellett eskessék meg őket s egyen-

[1]) Ez következik az oklevelek datumaiból. Az 1550: 37. t.-cz. szerént minden 15 napban kellett tartani. — [2]) Dl. 18017., 18212. — [3]) Dl. 15314. — [4]) 1486: 8. t.-cz. Erre hivatkoznak 1489. jan. 24. is. Dl. 19470.

ként megvizsgálva, tudják, nyomozzák és tanulják ki tőlük a dologra vonatkozó igazságot. S az ekkép megtudott igazságot és a nemeseknek és nem-nemeseknek egyenként a kérdésekre adott feleleteit a szerént, a mily rendben és a mely szavakkal tanúskodtak, a tanúskodó nemesek és nem-nemesek saját neveivel s állapotával együtt király urunknak annak rendje s módja szerént megírjátok«[1]).

A sedria nyomozásokat tartott a leghatalmasabb urak ügyeiben is, meghallgatta a tiltakozásokat, megintéseket, ügyvéd-nevezéseket, egyeztetett és békéltetett[2]) birságokat rótt ki[3]) stb., szóval kezeiben volt a megyei igazságszolgáltatás ügye.

Zarándmegye a maga gyűléseit felváltva 3 helyen tartotta. Így 1309-ben Békéssel együtt *Zarándon* s 1397-ben *Simándon*; 1508., 1515. s legtöbbnyire a sedria Zarándon, s *Nadabon* gyűlt össze.

VI. Nemesség.

A tisztikar és a megyegyűlés tagjai a nemesemberek voltak. Róluk, mint a megyei élet tényezőiről, külön fejezetben bőven lesz szó.

VII. Arad az országgyűlésen.

A megyei nemesség legsarkalatosabb joga volt, hogy eleinte személyesen, utóbb követek által vett részt az országgyűléseken. Nagyobb számmal bizonyosan sohasem, mint 1136-ban, midőn II. Béla épen Aradon tartott országgyűlést. Részleges országgyűléseken, voltaképen több megyének együttes tanácskozásán, még a XV. században is fejenként jelent meg a nemesség. Különösen látogatott lehetett pl. az 1278. és 1291. első napjaiban Váradon «azon részek nemeseivel» tartott «congregatio generalis». 1392. előtt valamely országgyűlés már Arad házi bajaival is foglalkozott s a termény- és bortized ügyében az aradi káptalan és prépost közt felmerült viszályra nézve határozatot hozott[4]). Sőt magában Aradon is tartottak csakhamar, 1405-ben részleges országgyűlést, a milyennek tekinthetünk minden nádori törvényszéket. Akkor öt vármegye nemessége jelent meg Aradon s ez foglalkozhatott Zsigmondnak a városok ügyében leküldött decretumával is. 1416-ban a Pécsett összegyűlt főurak a Hervoja bosnyák király fogságába esett Maróthy János bán s más urak kiváltására az ország 41 megyéjében pénzgyüjtést rendelvén el, Aradba *Laczkfy* Mihályt küldték követül[5]). 1426. szept. 5. Zsigmond király Lippán országtanácsot tartott[6]) s ebben az aradi főurak feles számban jelentek meg. Aradmegyének első ismert követe *Keszy* Balázs deák solymosi várnagy, kit 1458. január 23. Mátyás királylyá választatásának hírével küldött a kormányzó

[1]) Dl. 19274. — [2]) Dl. 19614., 19629., 20143., 20345., 20573., *Főbián*, I. 208. stb. — [3]) Dl. 22173., 22214. stb. — [4]) Dl. 29743. — [5]) *Fejér*, X. 8., 568. *Turul*, 1886., 170. — [6]) Dl. 11863. Hadtört. Közl. 1888., 164—170.

Kassa városához. Mennyire egybeforrt Arad és Zaránd nemessége, eléggé mutatja, hogy 1461-ben Gyanthei István *aradi* kanonok volt *Zaránd* egyik követe[1]). Az 1475. évi országgyűlés vizsgálatot rendelt az aradi káptalan ellen, mely Dóczy Imre több liki jobbágyát elfogatta[2]), az 1486: 2. t.-cz. pedig Arad igazságügyét szabályozta. 1497. decz. 3. az országgyűlésen Dengelegi Pongrácz Mátyás nyiltan kijelentette, hogy Mátyás király idejében Bánffy Miklós csellel foglalta el tőle Lippa várát.

Bánffy ebben ártatlannak érezvén magát, a királyhoz fordúlt panaszával, ki decz. 5. Dorogházay László kir. személynököt s Gerech Antalt (Geréb Péter országbíró főjegyzőjét) küldte ki Pongrácz tiltakozása hiteles szövegének megtudására. Ezek az országgyűlés választott és esküdt emberei előtt a Pest mellett a Rákos mezején levő sátorban megjelenvén, s az ott egybegyűlteket Istenre és a király s a szent korona iránt való hűségökre figyelmeztetvén, a hiteles szöveg megállapítását kívánták. Erre a két küldött visszavonúlt, mialatt a bizottság tanácskozott. A tanácskozás végével visszahították a király küldötteit s a követek sorából Hangarthy Mihály alnádor fölemelkedvén, a választott esküdtek nevében előadta, hogy decz. 3. Pongrácz Mátyás egy szolgája kíséretében megjelent a választott esküdtek előtt s az ura mellett álló szolga előadta azon panaszt, hogy néhai dicsőséges emlékű Mátyás király életében Bánffy Miklós Pongrácz Mátyásnak Lippa nevű vára alá menvén, ennek várnagyát »*dolose vulgo kegyetlensegwel*«[3]) magához hívatta, megkötöztette s ekként tőle a várat is cselesen elvette. Ehhez Pongrácz Mátyás szolgája még ezt tette: »Úgy tudom azonfelül, hogy uramat Bánffy Miklós keresztfiául fogadta, hogy várát tőle elvehesse és eltulajdoníthassa.« Ezt Pongrácz maga is ismételte. — Erről Ulászló király még azon napon kiadta pecsétes levelét.

Az 1505. évi országgyűlésen, mely a nemzeti királyság eszméjét kimondotta, Asszonylakai *Ravazdy* Péter, kecskeméti *Pathócsy* Bertalan, Keszi *Ákos* Miklós és Ivánházi *Kenter* István volt Arad követe[4]). 1525. Thurzó Elek kincstartó Nagy Istvánt küldte Lippára, hogy az ott időző Szapolyay György szepesi grófot a király levelével az országgyűlésre meghíjja[5]). Valószínű, hogy Aradvármegye részére is ezen Nagy István vitte a király meghívását. Az 1527. márcz. 17-i budai országgyűlésen *Paksy* Gáspár aradi főispán és *Paksy* László volt jelen Aradból[6]).

1541-en túl s az egész XVI. és XVII. században Arad a Részekkel Erdélybe küldte követeit. Izabella királyné 1541. okt. 15. Erdélynek Medgyesre decz. 26-ra Lippáról hirdetett országgyűlést[7]) s ha ezen még nem jelentek is meg Arad küldöttei, más 8 megyével együtt megjelentek 1542. és 1543. január 6. Váradon, 1543. febr. 11-pedig Gyulán. A két elsőben még Ferdinánd királynak kivántak hódolni; emitt azonban Martinuzzi kezei közt hagyták Erdély kormányát, sőt 1544. júl. 2. a Részek — s velök Arad — az erdélyiekkel együtt már közös országgyűlést tartottak Tordán[8]). Ez utóbbi helyütt aug. 1. elhatározták, hogy az aradi káptalan javait — jog-

[1]) *Müncheni* lt. fasc. 11. nro 56. — [2]) Dl. 17689., 17690. — [3]) Dl. 20629. Mivel ez országgyűlést csak az 1498. évi törvényczikkek előszavából ismertük, helyén valónak tartottam ez ügy bővebb előadását. — [4]) *Kovachich*, Suppl. ad vest. Com. II. 336. — [5]) M. tört. tár, 1877, 156. [6]) *Magyar Országgy. Eml.* I. 100. 128. — — [7]) *Erdélyi Országgy. Eml.* I. 32, 73. — [8]) U.-o. 96., 107., 122. s Magy. Országgy. Eml. II. 446. és 485.

talan elfoglalóiktól — visszaveszik s hogy az egyházi javakat csak érdemes embereknek adja a fejedelem[1]). Az 1546: 32. t.-cz. már nem említi Aradot a királyhoz hű megyék közt. Ellenben az 1552: 1. t.-cz. elösmerte, hogy Erdély s az alsó részek (Arad, Zaránd stb.) vissza vannak kapcsolva. A 20. t.-cz. szerént Ferdinándnak s Jánosnak ott tett adományai érvényesek, a 21. t.-cz. szerént pedig Arad-, Zaránd- s még 8 megyében János királynak oly adományai is megmaradnak, melyeknek alapján a beigtatás még meg nem történt. Érvénytelenek ellenben Izabella és Petrovics adományai[2]). — Az 1552. június 6. az aradmegyei Simándon a szomszédmegyék követeivel tartott részgyűlésről[3]) a maga helyén lesz szó.

VIII. Igazságügy.

Az igazságügy és a közigazgatás a régi megyében úgy egybeforrt, hogy a kettőt egymástól el sem lehet választani. A négy különböző alakjában ismert *megyei gyűlés* ítélt a nemesek ügyében, vagy legalább teljesítette a vizsgálatot, melynek alapján a legfőbb bíró, a király, vagy ennek nevében a nádor, esetleg országbíró mondta ki ítéletét. Ily ítéletlevelek nagy számmal maradtak fenn s rájok a megyei nemescsaládok történetében elég alkalmam lesz hivatkozni.

A kivételes törvényszékek lassankint megszüntek. A XIII. században magán Aradon is találkoztunk *istenítéletekkel* s még többször Váradon. Ekkortájban a vallás, házasság és szemérem ellen elkövetett bűnök és vétségek még jobbadán a főesperesekhez tartoztak s az egyházi bíróság nem-egy ügyet vont el a világi hatóság illetősége elől. Ellenben az egyháziak még az Anjouk idejében is megőríztek bizonyos kiváltságokat a maguk számára. Így 1329. márcz. 19. Károly-Róbert király, az erdélyiekhez intézett parancsában, előrebocsájtván, hogy Szent-Márton aradi egyházának népei és jobbágyai a régi királyok kiváltságaihoz képest némely ügyeikre nézve a király, vagy más bíróságok és comesek elé tartoznak, meghagyja, hogy az aradi egyház népeit és jobbágyait, kivált az erdélyi részekben lakókat, megítélés végett sohase kényszerítsék maguk elé; hanem ha valami pört akarnak ellenök indítani, azt azon egyház tisztei előtt tegyék. Ha ezek vonakodnának kiszolgáltatni az igazságot, vagy azt elhanyagolnák, ne a nevezett egyház jobbágyait, hanem azok tiszteit idézzék törvényesen az erdélyi vajda tulajdon személye elé, ki azután a király nevében a panaszosaknak teljes elégtételt szolgáltasson[4]).

A régi istenítéleteknek egyik sajátságos neme, a *párbaj*, az egész középkoron keresztül a bizonyítás eszköze volt. 1258-ban IV. Béla király

[1]) Erdélyi Országgy. Eml. I. 124., 189. — [2]) *Magyar* Országgy. Eml. III. 369—370. [3]) U.-o. III. 382—3. — [4]) Ezt 1344. júl. 15. nagy Lajos is megerősítette. Az oklevél: *Fábián*, I. 231—2. és *Tört. Adattár*, II. 136—7.

arra ítélte a Dienesmonostora miatt versenyző Becse-Gregorokat, hogy «karddal és lóháton» víjjanak párbajt. A párbajon megjelent maga a király s fia, a már szintén megkoronázott V. István, a szerémi prépost s az atyafiság. Az összecsapás előtt a bírák békülésre szólították föl a feleket, a mi sikerült is[1]). 1311-ben az Aba-nemzetség tagjai a Fejér-Körös és Maros közt levő javaikon egyezkedtek «sub vinculo succubitus duelli potentialis»[2]); sőt még 1494-ben is «sub vinculo succubitus duellaris dimicationis» adta el zarándi javait Nadaby Lázár özvegy Dóczynénak és Dóczy Ferencznek[3]). Természetes, hogy az ilyen perdöntő párviadaloknak rendesen a megyén kivül, a király jelenlétében, kiküldött bíróság előtt kellett megtörténniök.

Az istenítélet egy neme volt a *sorshúzás* is, melyet olykor szintén alkalmazott a bíróság. Így pl. 1412. decz. 7. a nádor s az aradi káptalan emberei Ősiben, Seprősön, Bodonban sors útján jelölték meg, mely részek jussanak Neczpály Györgynek s Bethlen Gergelynek.

Az *eskü*nek néha már nagyobb bizonyító erőt tulajdonítottak. V. István 1271-ben az egyházi hatóságával Zarándra is kiterjedő egri püspökség kiváltságát 25 éltesebb úr — Zarándból Csolthy Ábrahám comes — esküje alapján újította meg[4]). Határjárásoknál gyakran használták az esküt; kétes esetekben a tanúnak hit alatt kellett vallania, meddig terjedt a határ; így keletkezett Zarándban (1438.) az «esküdtfa» elnevezés.[5]). 1456. máj. 1-én 50 nemes esküdött meg, hogy Betlenősi stb. a Neczpályaknak csupán férfiágát illeti[6]); 1459-ben Maróthy Lajos és Máté Bazthe Benedek ügyében az aradi káptalan előtt tett esküt[7]). Ugyanazon káptalan előtt 1469-ben 150-ed magával esküdött Maróthy Mátyus macsói bán, Szokolyi Gáspár és Békési Bicze Gergely[8]). 1496-ban az aradi káptalan által beperelt özvegy Dóczynénak megengedte Szapolyay István nádor, hogy ötvenedmagával tisztító-esküt tehessen s hogy eskütársait saját jobbágyai közől válogathassa[9]). 1502-ben Országh Lőrincz, mint alperes, kapott hasonló engedélyt, hogy aradmegyei jobbágyai közől ötvenet küldhessen esküdni. 1503-ban Bánffy János Solymosvár ügyében 24-ed[11]), 1517-ben pedig Dóczy László nem kevesebb, mint 213-ad magával esküdött meg, — ez utóbbi arra, hogy a nadabi malom elrontása miatt 4000 frt. kárt szenvedett[12]). A tanúk, mint ezt 1499. április 26. határozottan írva találjuk, a feszületre esküdtek meg; 1559-ben Mágocsy Gáspár gyulai kapitány s aradi és zarándi nagybirtokos és buzgó református, már megtagadta a kath. mód szerént való esküt, inkább lefizetvén a 16 márkányi bírságot[13]). — Az eskü elmúlasztása annyival hátrányosabb volt, mert azt többnyire

[1]) *Fejér*, IV. 2., 462. és VII. 4., 121. *Jakab* E. közlése: Történ. Lapok, 1874., 25. — [2]) Dl. 1791. — [3]) Dl. 20157. — [4]) *Fejér*, V. 155—6. — [5]) *Haan-Zsilinszky*, 44. — [6]) — U.-o. 75. — [7]) Dl. 15361., 15393. — [8]) Dl. 16845. — [9]) Dl. 20450. — [10]) Dl. 26106. — [11]) Dl. 21224., 21502. — [12]) Dl. 22892—3. — [13]) *Rácz*, Zaránd, 13.

az alpereseknek szokták volt megítélni. Azt a körülményt, hogy Dóczy Imre nem tette le a neki 12-ed magával még 1478-ban megítélt esküt, 1496-ban is fölhasználták özvegye ellen a Dienessyek[1]). Ugyanőneki Mátyás király 1476-ban megengedte, hogy a váradi káptalan ellen Kis-Jenő miatt folytatott perében az elmulasztott esküt letegye[2]); úgy látszik azonban, most sem tette le s perét elveszítette. 1485. nov. 12. maga Aradmegye bizonyította[3]), hogy Muthnoky Dénes sződi várnagy is elmulasztotta az eskütételt (juramentum seu sacramentum). Pedig az esküszegőre (fidefragius) — mint ez a gyulai Gál Ispán és Brandenburgi György között kötött szerződésből kitűnik — anyagi veszteségein kívül becsületének és emberségének elvesztése (amissio honoris et humanitatis) várakozott[4]). Az ily eskü többnyire a káptalan előtt történt; 1329-ben Miklós aradi prépostnak magában a kir. kápolnában kellett azt letennie[5]).

A világi bíróság általában véve az egész középkoron keresztül felhasználta az egyház segítségét, úgy — kezdetben — a tüzesvasítéleteknél, mint a párviadalnál, eskünél, legfőkép pedig a *bírói szemlé*nél. A királyt s megyét képviselő homo regius tulajdonkép csupán tanú volt a káptalan embere által eszközölt határjárásoknál, beigtatásoknál stb.; csak az esküdtek intézményének kifejlesztése után nyert a világi bíróság önállóbb kört a működésre.

Időnkint *választott bíróság* ítélt a peres ügyekben. Így 1458. július 7. a Neczpályak az aradi káptalan előtt, feledve minden korábbi hatalmaskodást, pert és viszályt, mindkét fél által egyenlő számban választott bírák előtt egyeztek ki a leánynegyedre, jegyajándékra s hozományra nézve[6]). 1485. febr. 21. választott bírák ítéltek a kutasi tolvajlás ügyében[7]); 1511-ben Dóczy Ferencz és Ravazdy Péter kijelentették, hogy Zádorlaka, Apácza és Ság nevű falvaikat illető viszályukban becsületvesztés terhe alatt megnyugodnak bizonyos választott nemesi bíróság ítéletében[8]). Világosvár ügyét 1533. Pekry Lajos és Báthory András is választott bíróságra bízta[9]).

A pereket gyakran egészen a király elé vitték. De a mily kérlelhetetlenül hajtotta végre Mátyás, az igazságos, a maga ítéleteit, pl. az aradi főispán, Bánffy ellen, épen aradiak által, ép annyira hanyatlott a legfőbb bíró tekintélye utódai alatt. Hiszen 1494-ben II. Ulászló azt hagyta meg az aradi káptalannak, hogy Bánffy Miklóst beigtassa Solymos és Lippa birtokába, ha időközben mást rendelne is[10]). Nem csodálhatjuk, ilyenek után, ha Dóczy Ferencz 1511. okt. 21. a zádorlaki perben a nádornak jutalmúl egy — paplant ígért[11]). Addig, mig Esztergomban, Visegrádon,

[1]) Dl. 18120. és 19222. — [2]) Dl. 17849., 17865. — [3]) Dl. 19098. — [4]) A békésmegyei muzeum müncheni kézirataiból, 482. — [5]) Zichy-okm. I. 336. — [6]) *Haan-Zsilinszky*, 86—8. — [7]) Dl. 19048. — [8]) Dl. 22170. — [9]) NRA. fasc. 40. nro 5. — [10]) Dl. 20184., 20506. — [11]) *Hazai Okl.* 452.

Budán, vagy Székesfejérvárott találhatták a királyt, még volt értelme s így gyakorlata is a feljebbvitelnek; de midőn ezen részeket a török mindinkább fenyegette, 1543. január 10. a váradi országgyűlés, melyen Arad- és Zarándmegye is képviselve volt, arra kérte I. Ferdinándot, hogy «a nagy távolság, török veszély és nagy költség miatt ne kelljen peres ügyeik elintézése végett Pozsonyba járniok, hanem bízza meg Fráter Györgyöt, hogy az ország e részén az igazság kiszolgáltatásáról gondoskodjék.» A király az ország rendes bíráit bízta meg, hogy oda 2—2 bírót küldjenek[1]).

A bíróságok mellett már a XIII. században találunk *pristaldusok*at, kik mint a felek képviselői, azaz mint *ügyvédek* szerepeltek[2]). A procurator (prókátor) elnevezés későbbi. Amazok közől a tüzesvasítéletekről szóló «Váradi Regestrum» többnek nevét fenntartotta. 1217-ben a Kilián besenyődi lakos által 6 varsándi lakos ellen indított ügyben *Minos* és *Dászló* a pristaldus[3]); a gyániak ügyében Ompud fia, *Dénes* varsándi lakos[4]), a septelyi ló-, ökör- és juhlopás ügyében *Duntia*[5]), a nevegyi 3 fertós kölcsönügyben *Peta* nevegyi lakos[6]), 1219-ben, a pankotaiaknak egymás ellen indított perében *Csanády* György[7]), Gottfried aradi prépostnak a berenteiek ellen emelt panaszában pedig *Zuma* jánosi lakos volt a pristaldus[8]), ki fél márka tiszteletdíjat kapott. 1235-ben az aradi várjobbágyoknak és várnépeknek Csanády Gerváz ellen való perében a Hodosnembeli Gonga szerepelt hasonló minőségben.[9]) 1343-ban János aradi prépostnak szolgája és ügyvéde volt *Pető*, a Berendyeké pedig *Tamás*, János fia és *István*, Hosszú (Chozzow) fia[10]); 1412. Neczpály Györgyöt *János* mester, Bethlen Gergelyt pedig *Szilasy* Benedek váradi kanonokok képviselték, mind ügyvédek, az Ősi, Bodony és Seprős falukon való osztozásnál[11]); a mi épen nem jelenti azt, hogy magában Zarándban nem akadt volna ügyvéd, sőt valószínű, hogy Benedek maga is az Aradban és Zarándban birtokos Szilasy-családból származott. — 1458. május 2. a váradi káptalan az ugyanazon javak ellen erőszakoskodó Szokolyi Lászlót olykép idézte a király színe elé, hogy ne képviseltesse magát ügyvéd által, hanem személyesen kelljen megjelennie[12]). 1483. Ősy János pecseri lakos ügyvéde Varsányi *Dancs* Lőrincz volt[13]). 1490. febr. 20. Dóczy Imre Aradvármegye színe előtt Szentdemeteri *Bessenyey* Lászlót, *Szigethy* Andrást, *Teleky* Bálintot, Ségi *Szász* Andrást, *Nyéky* Balázs deákot és Orodi *Borsóka* Mártont[14]), 1493. decz. 13. pedig özvegye *Erdőhegyi* Miklóst, *Horváth* Mátyást s Bertalant és *Somosy* Péter deákot vallotta ügyvédeiül[15]). 1494-ben a lippai és soly-

[1]) *Fraknói*, M. Orszgy. Eml. II. 469—470. — [2]) *Nagy* Aladár: A pristaldusok. Századok, 1876., 337—343. — [3]) Váradi Reg. §. 298. (*Bél*, Adparatus, 254.) — [4]) U.-o. §. 323. (258. l.) — [5]) U.-o. §. 331. (260. l.) — [6]) U.-o. §. 332. (260. l.) — [7]) U.-o. §. 43. (205. l.) — [8]) U.-o. §. 46. (205. l.) — [9]) U.-o. §. 158. (229. l.) — [10]) *Fábián*, I. 226—7. *Anjoukori* okm. IV. 309—310. — [11]) *Haan-Zsilinszky*, 26—8. — [12]) U.-o., 77—9. — [13]) *Dl.* 18782. — [14]) Dl. 19629. — [15]) Dl. 20108.

mosi uradalomért folytatott perben Bánffy Miklós mester ajtónállónak ügyvéde Szentmihályi *Pálfy* Bálint s Iborliszkai *Garázda* Tamás, az alperes Corvin Jánosé pedig *Szigethy* Mátyás deák volt[1]).

Jobbadán ügyvédek és középiskolát végzett férfiak voltak azok a »*deákok*« is, kiknek neveivel középkori okíratainkban nem-egyszer találkozunk. Így 1438. okt. 26. Albert király homo regiusnak jelölte Pili *Pani* László deákot, nov. 24. pedig *Sebestyén* deák mint szomszéd vett részt a nagysomosi határjárásnál[2]). 1449. ápr. 26. *Fejéregyházi* János deák tanú volt a molnai perben[3]). 1469. ápr. 10. *Lorántháhny* László deák jelen volt a kissárosi határjárásnál[4]). 1475-ben *Egyed* deák lippai, *Gergely* Benedek és *Kisbalázs* Balázs deákok pankotai lakosok voltak[5]). 1498. jún. 24. *Székelyszegi* Antal deák az aradi káptalan némely falujában erőszakoskodott[6]). 1504. *Gerdasich* Péter deák Corvin Jánostól Medgyest kapta[7]). 1511. *Iván* deák basarági tiszt Evest falu ellen erőszakoskodott[8]). 1514. *János* deák fogalmazta meg azon föltételeket, melyek alatt a lippaiak Dósa Györgynek hódolni kívántak s utóbb, Dósa nevében, ugyanő szólította megadásra a solymosiakat is[9]). 1517. *Moróczy* Albert deák a bodzási erőszakoskodás ügyében királyemberűl volt jelölve s ugyanakkor nemes *Medgyesi* Péter deák mint tanú szerepelt[10]). Azontúl mind több és több deák nevét jegyezték föl okleveleink.

A *perek* néha a végtelenségig húzódtak. A Csanád-nemzetség a simándiakkal 1290—1339-ig majdnem félszázadon át, — az aradi káptalan Kerekegyházy Lászlóval, a székelyek bírájával, 1343—1377-ig s így 34 éven át perlekedett Mikelaka birtoka miatt[11]). Novák falu miatt a Laczkfyakkal s Kőváryakkal félszázadig perelt a káptalan[12]); a Dienessyek Zádorlaka miatt 1465—1520-ig 55 éven át álltak szemközt a Dóczyakkal stb. — E hosszadalmasságnak általánosan ösmert okai mellett meg kell említnem, hogy pl. *Maróthy* László bán 1445—6-ban nem kevesebb, mint 17 káptalan előtt tiltakozott azon állítás ellen, mintha atyjában, Jánosban, kihalt volna a Maróthy-család férfiága; idejárúlt, hogy a bizonyítás e korban már általán oklevelekkel történt s ha ezek illetéktelen kezekbe jutottak, mint pl. Dóczy László íratai 1483-ban[13]), Corvin Jánoséi 1490-ben[14]), a királyi parancs sem volt mindig elég erős azok visszaadatására. Néha magának az expeditionak lassú és késedelmes voltában rejlett a hiba; pl. 1517. «nem tudni mi okból, sok sürgetés után is» vonakodott kiadni Hencselfy István, az országbíró főjegyzője, a Solymos és Lippa megvételéről szóló szerződés másolatát, mire természetesen ismét tiltakoznia kellett az

[1]) Müncheni lt., fasc. 17. nro 102. — [2]) Dl. 13244. — [3]) Tört. Adattár, II. 284—6. — [4]) U.-o. II. 353—4. — [5]) Dl. 17660. — [6]) Tört. Adattár, II. 379—381. — [7]) Dl. 21349. — [8]) Tört. Tár, 1890., 338. — [9]) Müncheni lt. Brand. 66. III. Fragm. — [10]) U.-o. fasc. 53. nro 435. — [11]) *Fábián*, I. 160—1. *Tört. Adattár*, II. 140. — [12]) *Tört. Adattár*, II. 258—9. [13]) Dl. 18784. — [14]) 20053.

érdekelt félnek — Brandenburgi Györgynek — az ebből vonható káros következtetések ellen[1]). Ez örökös tiltakozások, perhalasztások — pl. 1405-ben a Várdayak részére a miatt, hogy az aradi gyűlésen vannak elfoglalva[2]) stb. — in infinitum nyujthattak egy pört. S mily nehézségekkel járt azután egy ily évtizedek óta folyó pörben pl. a pör elejére vonatkozó tanúvallatást beszerezni, legjobban bizonyítja a simándiak esete, kik még 1290-ben megvevén a Csanád-nemzetség simándi javait, 1338-ban tanúskodni voltak kénytelenek, hogy az e vétel ellen tiltakozó Csanády Pál 48 év előtt hány éves lehetett?[3]) Anyakönyv híjján ezt öreg emberektől, matrónáktól és papoktól kellett megtudakolni[4]). Megesett, hogy nemtelen ember nemes ember gyanánt kezdett meg egy pört s midőn roszhiszeműsége kitűnt, mindent elkövetett, hogy nemességére tanúkat szerezzen; az aradi káptalan előtt 1335. szept. 20. Lippay Pál hasonló esetben tiltakozott, hogy ellenfelét a per folyama alatt valaki megnemesítse[5]).

A perelés sok költséggel járt. 1219-ben, midőn Gottfried aradi prépost bevádolta a berenteieket, hogy 15 ökrét elhajtották, egy emberét pedig karddal megvágták, Váradon Miklós nádor, mint bíró és Zuma, jánosi pristaldus előtt úgy egyeztek meg, hogy a berenteiek a prépostnak 4, a pristaldusnak fél márkát adjanak, a bírót pedig a prépost elégítse ki; a mi a keresztesek Pap nevű falujában 1219. júl. 22. meg is történt[6]). Viszont 1339. jan. 9. Drugeth Vilmos nádor olykép békítette ki Csanád érseket s rokonait a simándiakkal, hogy Csanádék, bár nem kénytelenek vele, visszafizetik a márkáját 4 akkori frtjával számított 36 ezüst márkányi vételárt, sőt *kegyképen* megfizetik azon 20 márkát is, melyre perköltség fejében a simándiak voltak elítélve[7]). Ez $55^1/_2{}^0/_0$-nak felel meg.

Néha bíróság közbejötte nélkül, a maguk jószántából is megszüntették egyesek a pört; pl. Ábrahámffy Tamás 1469. ápr. 26. megyeri kastélyában az aradi káptalan küldötte előtt halálos ágyán vonta vissza a Maróthyak ellen tett minden panaszát[8]); máskor azonban még a király előtt tett határozott igéret sem vethetett véget a pörnek, mint ez pl. 1503-ban a Zádorlaka miatt viszálykodó Dóczyak és Dienessyek közt történt[9]).

A nevezetesebb *bűntettek*, melyek az igazságszolgáltatást maguk ellen kihívták, a következők:

1) *A hűtlenség* a haza, vagy király ellen. E miatt vesztették el aradi, illetőleg zarándi jószágaikat 1440. Hagymás László, 1444-ben Brankovics György, 1465. Illyey János fiai, 1473. Erdőhegyi Miklós és András, 1528. Keczer István, 1556. Horváth Ferencz, 1557. Bethlen Gábor, 1558. Baloghy,

[1]) Müncheni lt. fasc. 53. nro 433. — [2]) *Zichy*-okm. V. 411—2. — [3]) U.-o. I. 557. — [4]) 1346. is hozzávetőleg határozta meg egy kis fiú korát, 5 évesnek »ítélvén« Tyugus Miklós comes fiát, Pétert. (U.-o. II. 189.) — [5]) *Hazai* okl. 207. — [6]) *Ritus* expl. veritatis. (*Bél*, Adpar. 205.) — [7]) *Zichy*-okm. I. 550—6. — [8]) Dl. 16843. — [9]) Dl. 21220.

Doroszlay, Drághy, Sasváry, 1559. Massay, Toldy, Kaztha, Ravazdy stb. A mohácsi csata után I. Ferdinánd és I. János egymás alattvalóit kölcsönösen hűtleneknek tekintették; 1549. jún. 28. a Dóczyak úgy akartak megalkudni a valóban sajátságos helyzettel, hogy I. Ferdinánd engedelmével egyikök a királynak, másikuk az erdélyi fejedelemnek legyen híve[1]). Magában álló eset Haraszthy Ferencz volt aradi főispáné, kit — II. Lajos idejében — hamispénzverés miatt nyilvánítottak hűtlennek.

2) *Az egyház ellen elkövetett bűnök.* A pápa 1221-ben kiközösítette György urat, ki az aradi egyház javait pusztította; 1235. az esztergomi érsek Albert aradi prépostot a miatt átkozta ki, mert megtagadta az érsek egyházi fennhatóságának elösmerését; 1384. pedig az aradi prépost azokat fenyegette egyh. átokkal, kik az aradi Szent-Péter-templom építését gátolnák. — 1507-ben némely szomszédok a Corvin János özvegyének kegyurasága alatt álló simándi templomot megfertőztették és feldúlták stb.

3) *Az eskü vagy szerződés megszegése* a becsületvesztésen kívül súlyos anyagi hátrányokkal is járt. 1338-ban a Varsányiak 50 márkát róttak arra, ki a szerződést megtörné s e kikötéssel azontúl is számos oklevélben találkozunk.

4) *Gyilkosság, emberölés, súlyos testi sértés* nem-egyszer történt azon szilaj időkben. 1214-ben Kátay Bodó meggyilkolta a szentpáli egyház szolgáját, 1332-ben a Varsányiak tíz márkát fizettek *vérdíj* gyanánt egy megölt szolgáért[2]). 1433-ban Macskás János és társai emberölés, sebesítés és más hatalmaskodás miatt vádolták magát az aradi káptalant is[3]). 1479. Erdőhegyi Demetert testvérének meglopása és megölése miatt száműzték és vagyonát elkobozták[4]). 1485. egy liki jobbágyot, 1487. egy jászpélit lőttek agyon a hatalmaskodók[5]), stb.

5) *Hatalmaskodás.* Első fontosabb esete, hogy az aradi vár népei Miklós aradi főesperest 1217-ben Basarág erőszakos elfoglalása miatt vádolták be[6]). Ugyanakkor Simon septelyi lakos lovainak, ökreinek s juhainak elhajtása miatt emelt panaszt Medeusz, Farkas és Ludger ellen[7]). 1219-ben a pankotai Róland és Lőrincz hatalmaskodásaikkal társaiknak 2 márkányi kárt okoztak, míg a berenteiek az aradi prépost 15 ökrének elhajtásával követtek el bűnt[8]). 1363. Vadászon a gazdatisztek ellen hatalmaskodnak; 1428. a bizereiek erőszakosan felszántják az aradi káptalan molnári pusztáját; 1453. Szokolyi Betlenősiben, 1459. Szilágyi népsége — Rozgonyi öt sószállító hajójának lefoglalása által — Lippán, 1461. több nemes úr a Maróthyak vadászi jószágán, 1465. Jaksics Varjason, 1475. Bánffy Lippán és Patakon, Losonczy pedig Meszten, — 1479. Nagy Ambrus temesi comes Szőllősön és Tófőn, 1484. Dóczy Liki, majd

[1]) NRA. fasc. 1663. nro 28. — [2]) *Zichy-okm.* I. 387. — [3]) Gyulafejérvári kápt. lt. Tört. Tár, 1890., 138. — [4]) Révay lt. Styavnicskán. Divers. fam. III. 8. — [5]) Dl. 26031. és 19259. — [6]) Ritus expl. ver. 249. §. — [7]) U.-o., 331. §. — [8]) 43. és 46. §.

a Jaksicsok ellen, 1498. Ongorék az aradi káptalannal szemben, 1506 Ongor a sződi kastély elvétele által erőszakoskodik stb. 1458. ápr. 17. Mátyás ugyan erélyesen kijelentette, hogy nem tűr hasonló erőszakoskodásokat, milyenek Betlenősiben, Seprősön és Bodonban történtek, Dóczyt és Pathócsyt pedig örökös jobbágysággal fenyegette, ha Tompa Mihálynak és jobbágyainak az okozott károkért s jogtalanságokért elégtételt nem adnának, jövőre pedig aféléktől nem óvakodnának s 1535-ben még János király is rendreutasította az aradi káptalan ellen erőszakoskodó Petrovicsot; végkép azonban meg nem gátolhatták az ököljognak e boldogtalan divatát.

6) *Rablás.* Amazzal többnyire együttjárt. 1478-ban külön törvényt (IV: 7.) kellett hozni szertelen eláradása ellen.

7) *Tolvajság.* 1217-ben a galsai (de villa Colosa) Czéka és Vid, tolvajságról vádoltatva, kénytelen volt istenítélet alá vetni magát; hasonlókép, 1235-ben, Tengörd piski jobbágy[1]). 1479. Erdőhegyi Demetert a testvérgyilkosságon kívül tolvajsága miatt is száműzték. 1485-ben két iratosi tolvajért a soklói (siklói) nemesek 100 frt. erejéig kezeskedtek[2]); 1486-ban kelt bizonyságlevél szerént Tatár Péter szentmártoni jobbágy az ura, Dóczy Imre, által lopás miatt rárótt homagiumot még nem fizette meg[3]); 1489-ben Major Péter sződi lakos lókötőnek bizonyúlt be[4]), stb. A tolvajság úgy szólván mint szervezett banda jelenik meg a simándi czigányok közt, kikről a maga helyén lesz szó.

A *büntetés* nemei közt a halált nem találjuk, — a száműzetést, egyházi átkot, becsületvesztést is ritkán; annál gyakrabban a jószágelkobzást, pénzbírságot és kártérítést. Szokásban van a bánatpénz kikötése, a homagium és a fejváltság; pl. 1485-ben a Kutason kárttevő iratosi jobbágyokat 40—40 frt. fejváltságra ítélte Zarándmegye[5]).

A földesurak saját váraik börtöneibe csukatták el a foglyokat, nemritkán minden ítélet nélkül. 1498-ból a sződi és csálai várak börtöneit említik[6]). Valószínű, hogy a vármegye is gondoskodott külön börtönről.

IX. Az aradi káptalan, mint hiteles hely[7]).

A közigazgatás és igazságszolgáltatás terén a káptalanoknak fontos feladatot juttatott a törvényhozás, főkép azóta (1231. után), hogy a pristaldusok tennivalóinak egy részét reájok ruházta. Hogy az aradi káptalan már a XIII. század elején hiteles hely volt, eléggé bizonyítja az *istenítélet*, a tüzes vassal való ítélés, melyet ott 1217-ben kétségtelenül tartottak; s az,

[1]) Ritus, 165. és 309. §. — [2]) Dl. 19048. — [3]) Dl. 19131. — [4]) Dl. 19470. — [5]) Dl. 19048. — [6]) Tört. Adattár, 1872. — 380—1. — [7]) Erről bővebben, de mindamellett is hiányosan szól *Jerney* a Tört. Tár 2. kötetében s *Karácsonyi* (4 fejezet az aradi káptalan történetéből), Emlékkönyv, 133—155. l.

hogy a káptalan erről rendes bizonyságlevelet állított ki[1]). E jogát ugyan valószínűleg nemsokára elvesztette a prépostság s talán azon viszály miatt, melybe Gottfried prépost II. András királylyal bonyolodott; a tatárjárás után azonban már teljes buzgósággal folytatta hiteles hely gyanánt való működését. Legrégibb bizonyságlevele 1247-ből való, mely szerént Achilles, Csűd fia, varsányi részbirtokát előtte Ompudnak és Fábiánnak adta el[2]).

II. Endre kora 2[3]), IV. Béláé 1, Károly-Róberté 6, nagy Lajosé 10, Zsigmondé 36, Alberté 6, I. Ulászlóé 1, Hunyadi Jánosé 10, V. Lászlóé 11, Mátyásé 95[4]), II. Ulászlóé 42, II. Lajosé 19, I. Jánosé 9, Izabelláé 4, az 1217—1550-ig[5]) terjedő idő tehát összesen 252 káptalani kiadványnyal van képviselve. Ez oklevelek 10 megye (Arad, Zaránd, Csanád, Békés, Szörény, Krassó, Temes, Keve, Torontál és Csongrád) birtokviszonyait érdeklik s eléggé bizonyítják, mily élénk szerepe volt — Csanád s Várad mellett is — e káptalannak, mint hiteles helynek.

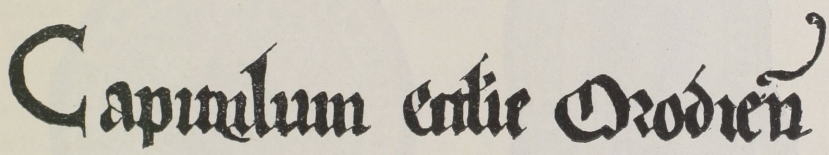

Az aradi káptalan egy kiadványának kezdőszavai.

Az aradi káptalan kiadványai közől *idézés* (evocatio seu citatio) 16, *intés* (admonitio) 4, *tiltakozás* (prohibitio) 18, *vizsgálat* (inquisitio), főkép hatalmaskodás ügyében, 15, *végrehajtás* (executio), a hogy általában a káptalan más czímen említett ténykedéseit is nevezhetnők, 5, — *beigtatás* (statutio) 64, *zálogügy* (impignoratitio) 50, *örökbevallás*, vagyis eladás, ajándékozás (fassio perennalis) 27, *osztálylevél* (divisio) 4, *határjárás* (literae metales) 15, *egyezkedés* (conventio, transactio) 10, *csere* (cambium) 2, *bizonyságlevél* letett és le nem tett esküről 6, befizetett pénzről 5, megnemjelenésről 1, leánynegyedről 1, *átírás* (transsumptum) 3, egyéb okirat 4.

Ez okíratok, melyek jobbadán birtokügyre vonatkoznak s melyekre a munkában elszórva, de kivált a családok történetében gyakran hivatkozom, csak csekély maradványai az élénken működő káptalan *levéltárának*. A felek okleveit — mint ezt már 1420. április 10. említve találjuk[6]), — a káptalan sekrestyéjében vagy conservatoriumában helyezték el s rendes

[1]) *Vár. Reg.* 347. §. *(Bél,* Adp. 263.) — [2]) *Zichy*-okm. I. 19. (1269.) — [3]) Egynek (1217.) a Vár. Reg.-ban, egy másiknak (1224.) csak III. Honorius egy levelében van emlékezete. — [4]) *Karácsonyi* (id. h. 137. l.) az egész három századból csak 85 kiadott oklevelet ismer; főkép az orsz. levéltárban levő Dóczy-levéltárnak köszönhetjük, hogy e számot ma csupán Mátyás korának oklevelei is felülhaladják. *Rácz* Károly (Kölcsey-egyesület évk. I. 235. és Alföld, 1883., decz. 14.) 39 oklevelet sorol föl. — [5]) Téved *Karácsonyi* (id. h. 155.) hogy »hasztalan keresünk az aradi káptalan által kiállított 1549-ki és 1550-ki okleveleket.« Találunk még 1550. decz. 21. is. — [6]) *Haan-Zsilinszky,* 53.

jegyzőkönyvet vezettek róla[1]), Ez oklevelek ismételten forogtak a legnagyobb veszedelemben; így 1241-, 1514- és 1551-ben. Ez utóbbi évben — mint a gyulafejérvári káptalan követe maga kijelentette az 1604. évi országgyűlésen — a török veszedelem elől «Orodból és Csanádból Fejérvárra vitték volt az ország leveleit»[2]). S harmadfélszáz okirat valóban fennmaradt korunkra, mi szintén eléggé bizonyítja, hogy tévednek azon írók, kik szerént a káptalan levéltárát a futáskor valamely földalatti üregben rejtették el[3]).

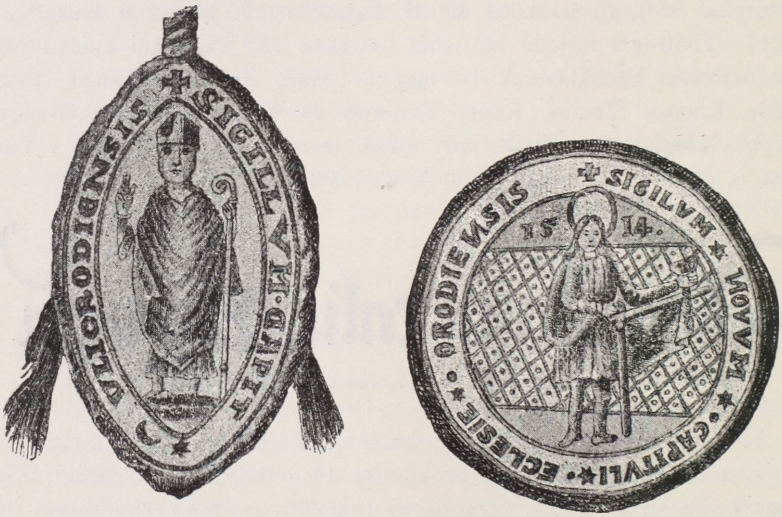

Az aradi káptalan régibb és újabb pecsétje.

A sekrestyében tartották a felek által letett pénzt is, melynek őrzéséért 10%-ot kaptak az aradi kanonokok[4]). Corvin János egyízben 2000, Losonczy Zsigmond és Albert pedig 500 arany forintot helyezett el az aradi káptalannál, hogy kezelje mindaddig, míg e zálogösszeget tulajdonosa fölveszi[5]).

A káptalannak két pecsétje maradt reánk. A középkorban használt nagyobb pecsét kerülék alakban tartalmazta a felírást (SIGILLVM CAPITVLI ORODIENSIS) s közepütt az egyház védőszentjének, az áldástosztó szent

[1]) Említi ezt János Zsigmond 1569. márcz. 9. *(Pesty,* Szörényi bánság, III. 372.) — [2]) Tört. *Adattár,* I. 430. *Tudománytár,* 1841. X. 64—6. — 1569-ben, mint az előbbi jegyzetben láttuk, tényleg mondja is a fejedelem, hogy egy 1550. decz. 21. kiadott okíratot az egykori aradi káptalannak a gyulafejérvári káptalan sekrestyéjében őrzött jegyzőkönyvéből közöl. — [3]) *Knauz* az Encycl. III. 670., *Jerney,* Tört. Tár, II. 36., *Thuróczy* L. Ungaria, 207., *Rupp,* M.-o. helyr. tört. III. 62. stb. Ezt már *Karácsonyi* (Emlékkönyv, 152.) visszautasítja; de téved, midőn (154. l.) a kápt. levéltár elvitelét 1548-ra, s Arad feldúlását (153. l.) 1550. novemberére teszi, mert hiszen 1550. decz. 21. még oklevelet állított ki a káptalan s így mindkét esemény csak ez *után* történhetett. — [4]) *Hazai okm.* IV. 442. — [5]) Dl. 21152.

Mártonnak képét. Az 1514-ben az elveszettnek helyébe készült nagy pecsét köralakú, szintén körírattal: SIGIL(L)VM NOVVM CAPITVLI ECCLESI(A)E ORODIENSIS; közepén évszám arabjegyekkel (1514) s a kardjával köpenyét levágó szent Márton képe[1]). A kisebb pecsétet nem ösmerjük.

Szent Lajos lippai konventjét nem számíthatjuk a hiteles helyek közé.

X. Adó.

A vármegye jövedelmének $^2/_3$-a kezdetben a királyt, $^1/_3$-a a comest illette. E jövedelem azon arányban csökkent, a mely arányban elidegenítették a királyok a várjószágokat, melyeken túladniok, szent István törvényei értelmében, nem lett volna szabad. III. Béla idejében még a királynak egy várispánságból átlag 347 gira, Arad- és Zarándvármegyéből tehát közel 700 gira (mintegy 50—51000 frt) jövedelme volt, kétségkívül a főispánnak jutó 25.000 forint levonása mellett. Aradról különösebb adataink e korból nincsenek.

II. Endre idejében Arad közjövedelmei is az izmaeliták kezeibe kerültek. 1220. táján Miklós és Othes comesek «pogányok» élén támadták meg az aradi prépostság javait. A Zaránd határán levő Baszarabásza helynév jelenlétökre emlékeztet. Temerkény 1266-ban állítólag — de tévesen állítva — aradmegyei izmaelita község volt. Az aranybullának (1222.) az izmaeliták adóbérlése ellen kiadott tilalma mindenesetre közelebbről érdekelhette Aradot. A király jövedelmeit, ezek hűtlen kezelésén kívül, nagyban csökkentette az *egyházi tized* is; IV. Bélának 1261., V. Istvánnak 1271. és Fülöp nádornak 1323. évi levele szerént Zaránd tizede az egri püspököt illette, 1198. és. 1342. pedig a váradi püspöké volt Zarándvármegye vámjainak fele[2]). Idejárult, hogy a beregi erdőben II. Endre s a pápai követ közt kötött egyesség értelmében az aradi káptalan vám nélkül szállíttathatta a maga 2000 darab kősóját; a kincstár részére eszközölt sószállításoknál pedig minden rakodmány után 25 girát (1800 frtot) kapott. Ugyanakkor a johanniták csak 10 girát (720 frtot) nyertek fuvardíjúl. Az eperjesi apát ugyanakkor 3000, a bulcsi pedig 5000 kősót kapott a kincstártól. 1238-tól a német lovagrend szintén tarthatott 6—6 hajót az Olt és Maros vizén. 1406-ban már a lippai ferenczrendiek is pénzben szedték a kilenczedet és tizedet a Maroson sót szállító hajók után. Utóbb V. László megengedte volt Rozgonyi János tárnokmesternek, hogy sallariuma fejében a Maroson sót szállíthasson; midőn azonban 1457.

[1]) Mindkettőnek rajza először *Jerney*nél, id. h., másodszor *Karácsonyi*nál, id. h. 151—2. Én a kerek pecsét legépebb példányát egy 1520-i (müncheni lt. fasc. 48. nro 481.) és egy 1528-i oklevelen láttam (*Bölöni* S. levéltárában.) — [2]) 1562-ben Zaránd tized fejében az egri püspöknek adott 411 simándi köböl s 1 véka búzát, 87 k. 1 v. árpát, 544 bárányt, 4 méhkast, 1987 akó és 3 pint bort.

— épen Szilágyi Mihály útlevelével ellátva — 5 thumenus sót vitt le a Maroson, ezt Szilágyi Erzsébet, sőt maga Szilágyi Mihály is, ki a Hunyadiak letartóztatása miatt a király ellen fegyvert fogott, emberei által Lippánál lefoglalta[1]). A koronai sójövedelem III. Béla idejében is átlag megyénként 222 gira volt, Arad-Zarándban tehát mintegy 16,000 forinton. Azonban már II. Endre idejében közel 600,000 forintra tették a Maroson lejövő só értékét s kétségtelen, hogy ez összegben jelentékenyebben szerepel Aradvármegye.

A *vám* általában szintén a királyi jogok közé tartozott. 1233-ig az aradi káptalan még vám nélkül szállíthatta a sót. 1198—1342., mint láttuk, a zarándi vámok java részét a váradi püspökség kapta. 1389-ben a lippai vám $^1/_3$-a az aradi egyházé volt. Vámszedő hely volt Arad, Bizere, Lippa, 1404-ben Pél, Fajdas, Simánd, 1497. Nadab, 1510-ben Solymos, 1512. Tamáshida, 1514. Asszonylaka, Nagyfalu, Pécska stb. — 1461. máj. 11. Maróthy Lodomér és Márton Mátyástól újra megnyerte Zsigmond királynak azon kiváltságát, hogy Sámolykeszíben igazságos és igazi adót (vámot) szedhessenek a vásárosoktól s egyéb utazóktól s hogy a vámszedés jogát a falu végén felhúzott kerék által jelezzék[2]). Olyan uradalmak, melyek korábban királyi jószágok voltak, úgy látszik, nem fizettek vámot; biztosan tudjuk ezt 1514-ből a solymosiakról és váraljiakról. A vámot többnyire készpénzben szedték. *Harminczad-hivatalok* csak az ország határain voltak; az 1498: 34. t.-cz. említi ugyan, hogy Zarándon is működött a pozsonyi harminczadnak egy fiókja, ezt azonban nem szabad egynek venni a mi Zarándunkkal. Akkor e tájon csupán Temesvárott és Karánsebesen állott egy-egy harminczad; a lippai a XVII. s a radnai, buttyini és halmágyi a XVIII. században, tehát oly időben keletkezett, midőn a régi Arad- és Zarándvármegye már a véghelyek sorába lépett.

A *pénzverés* jogát az Anjou-királyok Lippán is gyakorolták, hol I. Lajos pénzverő-házat és kamarát állított fel[3]). 1477-ben Kusi Ferencz aradi prépostot, egy nemigen hiteles adat szerént[4]), olyan aranypénzek verésével bízta meg, a melyeknek egyik felén szűz Mária s a másikon szent László képe legyen. Ha tette, valószínűleg csak a lippai pénzverőházban való felügyeletet bízta rá. Tényleg 1344-ben már a pénzértékek közt találjuk a *lippai márkát*[5]), a nélkül, hogy ennek értékét pontosan meghatározhatnók. Körülbelül ugyanezen időben azonban, 1339-ben a simándi nemesek egy ezüst márkára 4 forintot (quatuor florenos in florenis lorandinis pro qualibet marca) számítottak[6]); s ennyit vettek a Maróthyak Murolyért még 1426-ban is[7]).

[1]) *Fábián*, I. 184—6.; Árpádk. új okm. VI., 183., 349., 520.; *Fejér*, IV. 3., 40., V. 155—6.; Századok 1872., 447—8. és 1883., 587.; Tört. Tár, 1884., 19.; Dl. 15423. stb. — [2]) Dl. 15585. — [3]) *Kathol. Szemle*, 1889., 556. — [4]) P. *Nagy*, Orod, 38. — [5]) 1344. ápr. 24. az aradi káptalan a Tisza mellett levő Morotva-halastavat 4 évre 20 lippai márkáért adta bérbe a Szeri Pósáknak. *Anjoukori* okm. IV. 412. — [6]) *Zichy-okm.* I. 550—6. — [7]) Dl. 11762.

1442-ben Varsándon egy részjószág 25 finom ezüst márkáért kelt el. Egy budai ezüst márka 250 grammot nyomott; ennyi súlyú ezüstnek ára ma 22 frt. 49 kr.[1]). Nagyon csekély különbséggel annyit érhetett a lippai márka is. E szerént egy arany forint, a márka negyedrésze, 5 frt 62 kr. volt, azaz körülbelül oly értékű, mint egy mai cs. és kir. arany. Arany forintban főkép Zsigmond és Mátyás király idejétől kezdve számitottak az aradiak. 1463-ban pl. Szeri Pósa István a maga aradi javait 2000 magyar arany, tehát 11240 mostani forintért adta el[2]). Egy 3 arany frt. értékű báni márkára 240 báni pénzt, vagy banalist számítottak; Károly-Róbert király idejében, az aradi és zaránd papoknak a pápa részére fizetett tizedökben, még minduntalan szerepel a *banalis* és így itt is forgalomban volt e pénznem és pedig a *garas*sal egyidőben. Pl. Miklós lippai plébános 1334-ben 32 garast és 1 banalist fizetett. Öt ilyen banalis ment egy garasra; vagyis egy garas = 35 s egy banalis = 7 krajczárral. E szerént a lippai plébános pápai adóban 11 frt 27 krt. fizetett. 1434-ben az aradi káptalan előtt Bessenyey András 400 frtot ú.-n. *keresztespénz*ben fizetett le[3]).

A király jövedelmeit nem csekély mértékben csökkentették a *hamispénzek*. II. Endre alatt a csanádi egyházmegyében a Vituhu (?) kolostor szerzetesei a templom keresztjeiből, kelyheiből stb. vertek hamispénzt s bűnük kiderülvén, mindannyian megszöktek[4]). 1508-ban Ábrahámffy Péter s pár év múlva Haraszthy Ferencz mint hamispénzverő vesztette el aradi jószágait. Mindez ép úgy károsította magát az adózó népet is, mint a pénz ujjáveretésével járó veszteség s a pénzérték bizonytalansága.

A pénz értéke többször változott; 1323-ban pl. Károly Róbert 3 új dénárt (1 dénár 6—7 kr.) egyenlővé tett 4 régivel. 1389. febr. 21. az aradi prépost Lippán Zsigmond király jelenlétében úgy egyezett meg az aradi egyházat illető lippai vámra nézve, melynek egyharmadát Nagy Ferencz lippai polgár vette bérbe, hogy, a *pénzérték nemrégiben megváltozván*, a vámot Nagy Ferencz a régi módon csak Szent-György napjáig szedhesse[5]).

A *kamara haszna* (lucrum camerae) az utolsó Árpádok idejében főkép a pénz veréséből és becseréléséből állott; az Anjouk ugyan bizonyos határig egyenes adót hoztak be, a lucrum camerae azonban mindamellett is megmaradt s e czímen még Mátyás idejében is jelentős jövedelme volt a kincstárnak. Arad-, Zaránd- és Békésvármegyék kamaranyereségéből 1464-ben a király évenkint ezer aranyat (5620 forintot) rendelt Giskra

[1]) Erd. Muzeum-egyl. évk. IV. 5., 70. — [2]) Dl. 15897. — [3]) Dl. 12636. Aradban e korból csak kevés pénz korát ismerjük. II. Béla (?) korabeli pénzt találtak Glogováczon; IV. Béla két kis ezüstjét Ágyán, III. Endréét u.-o., I. Ulászlóét s Hunyadi Jánosét Boros-Jenőn, Mátyás aranyát Világoson s Buttyinban, I. Ferdinándét Ágyán stb. Csálán, Csicséren, Szent-Annán, Paulison, Talpason stb. nagyobb számmal leltek középkori magyar pénzeket. — [4]) *Fejér*, III. 1. 282. — [5]) Erdélyi kápt. lt. *Tört. Adattár*, II. 184.

részére[1]). E kamaranyereség *számvevője* 1445-ben Zarándmegyében György deák volt s Hunyadi kormányzó őt bízta meg, hogy egy ló ára fejében 12 frtot *pénz*ben, másik 12-őt pedig *arany*ban fizessen ki a gyulai várnagynak[2]). 1453-ban Zarándban és Aradban a Miskeyek és Keczerek voltak a királyi jogok celatorai vagyis czellérjei[3]). Czellér alatt ugyan rendesen a só-regale bérlőit, a salariusokat értették[4]), de — mint ez oklevélből kitűnik — egyéb királyi haszonvételeket is béreltek. — Ha ideveszszük, hogy az uradalmak is igénybe vették az adókivetés jogát s pl. Szokolyi László önkényesen adóztatta meg a seprősieket[5]), nem csodálhatjuk, ha a királyi jövedelmek nagyon megfogyatkoztak. S ki a Jagellók szomorú pénzügyeit ösmeri, alig találna rendkívűlit benne, ha adósikkasztók neveire találna Aradban. Gyulai Gál Ispán tényleg 8000 frtnyi értéket sikkasztott a mai Arad éjszaki részeire is kiterjedt gyulai vár jövedelmeiből[6]). 1557-ben a király Arad, Zaránd, Békés, Külső-Szolnok, Csongrád és Csanád országos adóját a gyulai vár fenntartására engedte át; e czímen azonban a 6 megyétől csupán 4046½ frt. folyt be[7]). Az adót 1559-ben már csak katonai fedezettel lehetett behajtani s a töröknek behódolt területek különben is csupán felét fizették. 1559-ben a 6 megye egyik félévi adójánál 7635 s a másiknál 7438 portát vettek föl, mi — portánként 2 frt. országos adót számítva, — közel 30,000 frtnyi sudsidiumot tett ki[8]). 1561-ben 1 frt 10 dénárral rótták meg Aradmegye 451 és Zarándnak 2024 portáját s így e czímen 2722½ frt. adóra számíthattak[9]). 1552-ben a simándi országgyűlésen Temesvár megsegítésére a rendek minden adóforint után még 15 dénárt ajánlottak meg[10]); ez — ha a porták előbb említett számát elfogadjuk — 408 frt 45 dénár rendkívűli segélyt jelent.

Az adó összeírásával e korszak végén a dicator (Földváry István), behajtásával a szolgabírák voltak megbízva.

[1]) Dl. 15999. — [2]) Bécsi cs. könyvtár íratai. *Tört. Tár,* 1861. IX., 150. — [3]) Dl 14639. — [4]) *Nyelvtört. szótár,* I. 346. — [5]) *Haan-Zsilinszky,* 63. — [6]) *Müncheni* lt. LVI., 464. — [7]) Békésm. tört. évk. V. 25. — [8]) 1552-ben Biharnak 11097½ portája volt; igaz, hogy Zaránd néhány helyét is hozzászámították. — [9]) U.-o. VIII., 81. — [10]) Magyar Országgy. eml. III. 382—3.

XIII. VÁROSOK.

Aradvármegyében a középkorban 14, Zarándban 11 *mezőváros* állott. Ezek közől kettőt (Arad, Lippa) elvétve már a XV. században *civitas*nak neveztek az oklevelek; 1529-ben Lippát csakugyan a *szabad királyi városok* jogával ruházta föl I. János király.

I. ARAD VÁROSA.

Arad, régiesen Orod városa volt a róla nevezett *vármegye*, egy *főesperesség*, *prépostság* és *káptalan*, tíz vármegye nemességét érdeklő *levéltár*, s egyideig az *istenítéletek székhelye*. 1344-ben még oly tekintélyes hely, hogy *bírájául* egy Miklós nevű comest emlegetnek[1]), — magát a várost 1329-ben és 1384-ben *civitas*nak nevezik[2]) s már a XIV. században szólnak *piaczáról*[3]) s *vásárairól*, melyeket a Mikelaka felé eső közlegelőn tartottak[4]). Gyakran látogatták *sószállító hajók* s a Maroson levő *réve* a XVI. század elején a hadtörténelemben is többször szerepelt. *Vára* a tatárjárás után elhanyatlott ugyan, s a XVI. század elején Arad már nyilt város volt, általán csak oppidumnak nevezve; mint megyei és káptalani székhely azonban egészen a török hódítás koráig megőrízte fontosságát. Annál csodálatosabb, hogy e városnak mind hajdani nevéről, mind hol-fekvésről valóságos legendák jöhettek forgalomba s mai napig mindkét irányban teljes bizonytalanság uralkodott.

Arad városa, melyet a középkorban csaknem kivétel nélkül Orodnak híttak, *nem Glogováczon* feküdt, mint a néphit s az irodalom tartja[5]), ha-

[1]) *Bölöni*-lt. — [2]) *Zichy*-okm. I. 336. *Dl.* 7064. — [3]) *Dl.* 29743. — [4]) *Fábián*, I. 205. — [5]) Már *Bél* Mátyás (Comitatus Aradiensis; esztergomi érseki könyvtár, B. Nro 17a. X. d. 6.) azt tartja, mit azután Arad monographusai, P. *Nagy* László, *Fábián* és *Lakatos* tettek közkeletűvé, hogy Arad a mai Glogovácz helyén állott; ez a könyvhagyomány tehát nem ötven, hanem több mint 160 éves. »A mostani Arad — úgymond *Bél* — a régihez egy egész mértföldre van ugyanazon parton nyugatra, ott, hol a váradi országút Temesvárnak megy; miért *némelyek szerént* Ó-Aradot a törökök tették át ide, hogy akadályúl szolgáljon a Temesvárt háborgatni akaró keresztényeknek«. De már önmagának ellentmond, midőn a török hódítás korában a régi s az új Arad helyén levő várakat szerepeltet. Megvallom, magam is Glogováczon kerestem idáig a régi Aradot, pl. a múlt (1890.) évben megjelent értekezéseimben is (Az osztrák-magyar monarchia írásban és képben, II. 453. s Hadtört. Közlem., 315. l.); ha tehát kutatásaim más eredményre nem vezettek volna, sem-

nem — mint ezt az oklevelek világa mellett a helyrajzi nyomozások eléggé megmutatják — a mai Aradváros helyén és pedig főképen annak délkeleti külvárosa, Sarkad területén állott.

Ezt a sarkot hajdan *Vonuk*nak, vagy Vomuknak nevezték s a király íjászmesterei laktak ottan[1]). 1343-ban maga a káptalan jelentette ki, hogy Vonuk faluban van a prépostság védőszentjének, boldog Márton hitvallónak tiszteletére alapított egyház[2]) s hogy e falu Kerekegyház és Itelaka vagy Mikelaka között állott. A Mikelakáig való távolság valóban csak 2 km. Másik szomszédja Kerekegyház volt, a Marosból kiszakadó Aranka mellett, mintegy 19 kilométerre tőle[3]). E szerént a kettő közt feküdvén, mai helyén állt Arad. Vomukházát még 1720-ban is a *mai* Aradváros határában említik[4]). A régi Aradnak egy városrészét tehát Vonuknak, vagy Vomuknak hítták, mint a hogy az újnak, ugyanazon területen levő külvárosát ma Sarkadnak nevezik. Ezt a helyet úgy szólván koszorú gyanánt körítették a II. Béla által az aradi egyháznak ajándékozott falvak; t.-i. Hek[5]), Ség (a mai Séga külváros), Milona (ettől kissé éjszakra), Csemperlaka (a mai Buzsák külvárosnak a Holt-Maros felé eső részén) s Abád (Wiesenhaid, az oláhoknál most is Ibéd). E helységeket az első pontban

miesetre sem czáfolgatnám magamat. *Glogovácz mellett szól* 1) a 160 éves *könyv-* és az annál csak 20—30 évvel régibb *néphagyomány*. Megbízhatatlan mindakettő, mert Aradvármegye I. Lipót korabeli lakossága s a régibb között nincs folytonosság. — 2) Maga a helység mostani *neve*, mely (*Rácz* K. szerént, Alföld, 1884., 483. sz.) a Glogau (káptalan) és vacz, vagy vecz (föld) szóból van összetéve s káptalanföldet jelentene. Így azonban, a Glogovácz, Glogovecz, Glogovicza, Glogovnicza és Glogovo nevezeten indúlva, hazánkban még kilencz helyre lehetne kisütni, hogy ott káptalan volt. A glogováczi öreg oláhok szerént a helyet különben »a török időkben« itt garázdálkodó rácz Glogov rablóról keresztelték el (*Niedermayer* János úr szíves tudósítása). — 3) Legfőbb érv a nagyszerű *templomrom*, melyet magam is mint az aradi prépostság romjait ösmertettem (Történ. Értes. 1883., 2. füzet). Azonban egy adat sem bizonyítja, hogy ez valóban az aradi prépostság temploma volt. Az sem, hogy mellette, az ispánlak építésekor, 1807-ben Béla király korából jó marék ezüst pénzt találtak, (*Fábián*, Arad, II., kézír. kötet, 39.) mert vak Béla pénzei ritkák, IV. Béla pénzei gyakoriak s nincs megmondva, ezek melyik Béla idejéből valók. — 4) Az 1449. ápr. 26. eszközölt tanúvallatás (Gyulafejérvári kápt. lt. Cista Márm. fasc. 4. nro 12. és Tört. Adattár, II. 284—6.) azon adata, hogy az aradi káptalan Molnai-pusztájának *szomszédait* Csura és Orod felől sorolják föl, épen nem bizonyít sem a mellett, hogy Glogováczon, sem a mellett, hogy a mai Aradon volt Orod, mert egyszerűen csak az irányt jelöli. Hiszen Glogováczig is közbeesett még Molnaitól nyugatra Csolt, Bizere, Szent-György, Martonoslaka és Szent-Iván.

[1]) *Rupp*, Helyr. III. 61. — [2]) *Fábián*, I. 226—7., Tört. Adattár, II. 138. Írva: Vonuc, mit Vonuknak kell olvasnunk. *Karácsonyi* (Tört. Ért. 1890., 212. l.) megrójja Fábiánt, ki e falut a mai Arad helyére tette. L. a következő jegyzetet. — [3]) Fekvését bebizonyítja *Karácsonyi*, Tört. Ért.. 1882., 166—7. Ha Vonuk Glogovácz közelében feküdt volna, az oklevél nem használhatná e helynevet a fekvés meghatározására. — [4]) Aradváros összeírása 1720-ból. (Orsz. lt. Közölte *Szőllőssy* is, Aradi Közlöny, 1884., 137. sz.) — [5]) Talán azonos az 1440-ben említett Henk-kel (amaz Hec, emez Henc az oklevélben), melyet a Zsigmondháza és Kisfalud közt levő két Kékes közelében kell keresnünk. (Dl. 13597.)

említi II. Béla alapító oklevele[1]) s így bizonyos, hogy azok a káptalan törzsjószágai voltak, melyeknek középpontján állott maga a káptalan székhelye. Ez úgy is van a mai Aradra nézve; de Glogovácz már nem vált volna be ilyetén középpontnak. Mikelaka, Vonuk, Szent-Pál szintén a káptalan ősi, kétségtelenül még II. Bélától, talán az aradi várjószág rovására nyert javai. Általán a mai Arad közelében találjuk — ezeket nem tekintve is — a régi Arad várjószágait. Ilyen Basarág[2]). Anya-Sziond[3]), Hudi[4]), Alsó-Vajla[5]). E földek mívelésére nagyon kényelmetlen lett volna Glogováczból kijárni, míg a mai Aradból közel érték a vár népei (castrenses).

A vár legnevezetesebb épűlete a *prépostság temploma s a káptalan épűlete* volt; azon kívűl a várban még csak néhány épűlet fért el. A templomról — melynek helyén állhatott a múlt század közepén lebontott vár terűletén a ferenczíek temploma — a magyar renaissançe egyik jelese, Verancsics, ki mint műértő és főpap egyaránt jól ismerhette az egyházi építkezések stílusát, világosan írja, hogy az bazilika volt s így semmiesetre sem érthette azt a tiszta románkori ízlésű templomot, melynek Glogováczon levő romjait nemrégiben magam is az aradi prépostság omladékai gyanánt tiszteltem.

Arad középkori várából éjszak felé (a mai Szabadságtér s Andrássy-út irányában) az úgynevezett *Középútczá*ra lehetett jutni. Az ily széles főútczák maig is jellemzik a legmagyarabb városokat s Aradnak e büszkesége az első magyar lakosoktól örökségképen maradt a XVII. és XVIII. században odatelepedett szerbekre, románokra és németekre[6]). Ez útcza, oklevelek tanúskodása szerént is, délről éjszakra ment[7]) s később úgy egyezett meg rajta az aradi prépost és káptalana, hogy a tőle keletre (a Maros partjáig) lakó jobbágyok a káptalannak, a nyugati házsorokban élők pedig a prépostnak engedelmeskedjenek[8]).

A Középútcza éjszaki végétől keletfelé, a Maros kanyarodásának megfelelő módon, Mikelakára vezetett egy út s nyugatról keletre terjedő

[1]) Átírta a csanádi káptalan 1405-ben. Dl. 31121. E falvakat 1349-ben is ugyanezen rendben említi a váradi káptalan (Tört. Adattár, II. 139.) csakhogy Hek helyett Mikelakát ír. A többi helynév mind világosan felismerhető. (Cemperd, Milana, Apaad). A többi jószág Glogovácztól is, Aradtól is távolabb feküdt. — [2]) Bursorog. Ritus expl. ver. 249. §. *(Bél,* Adparatus, 245.) 1232-ben Posorogh. (Hazai okm. I. 12.) — [3]) Anha Zehund, 1230. (Hazai Okm. VI. 24—5. — [4]) Talán a II. Béla oklevelében (Dl. 31121.) említett Hodust, mely a Maros mellett Ség stb. közelében feküdt s így egynek vehető a mai Hodossal. — [5]) Alsu Woyla, az 1230. oklevélben. — [6]) A Középútczát egy 1380. ápr. 17. kelt oklevél említi először. (Közli Tört. Adattár, II. 141—2.) — [7]) U.-o. II. 183—4. és *Fábián* I. 237—8. és Dl. 29728. — [8]) Glogovácznál a templomromok a helység legdélnyugatibb részén vannak s a legrégibb útczák ott, a kis fennsík terepviszonyaihoz alkalmazkodva, egészben délnyugatról éjszakkeletre kanyarodnak, az Öthalom felé. A házak itt is, mint minden magyar városban, az ér oldalán s igy főkép nyugat-keleti irányban állottak, míg a mai Aradon a Maros folyása s vele az építkezés az éjszak-déli irányt követte s követi.

valóságos őserdő közé volt eldugva Mikelaka. Az odavivő út mindkét oldalán, a Keszeg (Kesegh) nevű halászóhely (piscina) keleti oldala s egy Tatárszeri (Chatarsery) nevű mező mellett cserjés, bokros hely feküdt[1]). Keszeg a Marosból kiszakadó Holt-Maros zsilipje táján eshetett s ma is jó halászó hely; Tatárszeri a tájon terűlhetett el, a hol most a mikelakai katona-temető van[2]). Mikelakát három napi járó földre becsűlt erdő kerítette. Innen Aradig s Glogováczig valóban nem tudom kimutatni egy középkori falu helyét sem, míg Aradtól éjszaknyugatra s Glogovácztól délkeletre egymást érték a falvak. Az erdő nyugatról kelet felé vonúlt, szélességét pedig éjszakról délre számították[3]). Ez bizonyítja, hogy csak egy része esett Glogovácz és Mikelaka közt, mert hiszen a két helység csupán 3 km.-re van egymástól; ekkor tehát az erdő széle nem lehetett több 2 km.-nél; már pedig 6—10 □ km. bejárására nem három nap, hanem 2 óra is untig elég. Ellenben, ha az oklevél szavaihoz híven, Mikelakát veszszük az erdő középpontjául, akkor Aradtól Glogováczig 8 km. volna az erdő hossza, 6—7 km. a szélessége s igy mintegy 1 □ myriaméter a terjedelme, úgy, hogy a lassan lépkedő határigazítóknak csakugyan belekerűlhetett 2—3 napjukba az erdő körűlkerűlése. Részei közé tartozott a Gyirakszék (Gyrakzek), Morotva s a Maroson túl Sziget (Zigeth). Arad mellett 1707-ben is több szigetet említ Károlyi Sándor gróf; Glogováczmellett egyet sem ösmerünk.

Aradot és Mikelakát egymástól a «Marosköz» választotta el[4]); régi és modern térképekre vetett egyetlen tekintet meggyőzhet, hogy e föld alatt helyesen csak a Marosnak azon kanyarúlatát érthetjük, melyen ma az aradi vár emelkedik s melyet még a múlt század elején is Orod-szigetnek neveztek. A Marosköz éjszaki részén, tövisbokrok, cserjék és gyümölcsfák közt, mezőségen át vezetett az út Mikelakára. Közelében halastavak sorakoztak egymás mellé. Így a *Talamír* (Thalamir), *Farkaslyuk*, *Papferedő* (Papferedew), *Onna* és *Szent-György-tava* (Zenthgergthowa). Mindezeket a Maros kiöntései alkották; de míg partjaikon az elvadúltságot a bőven termő gyékény (herba mattarum, quae vocatur vulgo gyeken) és nád mutatta, másrészt gyümölcsfák árnyékában hűselhettek a fürödni menő kano-

[1]) Tört. Adattár, II. 325. (Egy 1449. évi oklevélben.) Egy, vagy szomszéd a Tatárfűrmezővel. (Dl. 29728.) A Pereg felől portyázó tatárokkal itt ütközhettek meg az aradiak 1241-ben. Keszeget 1392-ben Kwchugnak (Köcsög) írják (Dl. 29743.) — [2]) Így könnyű megérteni az idézett oklevél helyét. A Glogováczról Mikelakára menő út akkor sem jutott, most sem jut a Maros közelébe s így, hacsak mesterséges halastavat, vagy egyszerű mocsarat nem akarunk érteni piscina alatt, (mi, Herman Ottó könyvének megjelenése után, nem mindig tanácsos), Keszeget csak a mondott helyen kereshetjük. — [3]) Az erdőt széltében metsző út, egy 1388. évi oklevél szerént, az Arad és Mikelaka közt levő úttól a Maros folyónak Asszonylaka nevű révéig, tehát egészben véve éjszakról délre ment. — [4]) Gyulafejérv. kápt. (1430.) Cista Marm. fasc. 4. nro 30. Adattár, II. 259—260. — [5]) E leírás 1392. évi adatok alapján készűlt. Dl. 29743.

nokok, sőt az út egy részét is ily gyümölcsfák szegélyezték. A Marosköz, hová akár gyalog, akár csolnakon könnyen juthattak a kanonokok, kellemes kirándúló helye lehetett már az akkori Aradnak is.

A város közelében, valószínűleg délnyugaton, a mint 1384-ben írják, «emberemlékezetet meghaladó idők óta» elhagyatva állott Szent-Péter temploma[1]). Figyelmet érdemel, hogy a mostani Arad g.-kel. szerb temploma a Szent-Péter-tér közelében, valószínűleg az 1384-ben és 1499-ben megújított Szent-Péter-egyház helyén s talán köveinek fölhasználásával épült. Midőn 1499-ben e templom építéséhez fát akart hozatni a káptalan Kis-Rékasról, emberét Sződi (Schöndorf) határában elfogták. E fuvaros mint legegyenesebb útat követte Aradtól Ellősfalváig (Aliosig) a most is használt útat, mely a Kis-Rékastól éjszakra levő erdőkbe vezet.

Egy másik útirány szintén tanúságos. 1550-ben Kászonbég, Erdélyből jövet, Szent-Miklósnál kelt át a Maros jobbpartjára, hogy Nadummal egyesülten támadjon Aradra[2]). Ha ez a mai Glogovácz helyén áll, Kászonbég semmiesetre sem megy túl rajta majdnem 4 kilométerrel, hanem már valahol Asszonylakánál kelt volna át. Azonban Nadum épen Csálavárát foglalta el s így a sor a Csála és Sz.-Miklós közt — mai helyén — fekvő Aradra került[3]). A város, melyet falak és sánczok nem öveztek[4]), elpusztult. 1554-ben azonban Kászon basa új erődöt kezdett építni *az aradi templom körül;* 1555-ben pedig kastélyt állított oda, azt naponkint erősíttette, sőt szandzsákságot is helyeztek belé a törökök[5]). Ez volt az a vár, melyért a XVI.—XVII. században annyi véres harczot víttak a magyarok és törökök, melyet azután 1698—1701. Savoyai Jenő terve és Haruckern János György vezetése alatt helyreállíttatott a kir. kormány s mely fennállott egészen addig, míg Mária Terézia föl nem építtette a mostani várat és pedig az Arad-város tanácsa által 1763-ban az óvártól éjszakkeletre levő s már akkor régen Orodnak (hajdan Marosköznek) nevezett szigeten[6]). A ferenczrendiek, kiknek temploma az óvárban bizonyosan a réginek helyén állott, templomi szereikkel 1781. máj. 21. fényes egyházi menetben költöztek át az új várba. Másnap már durva munkások csákányai bontogathatták azon falakat, melyek az 1135-ben alapított templom romjai fölött

[1]) Dl. 7064. — [2]) *Verancsics* munkái, VII. 166. Megjegyzi, hogy e Sz.-Miklós mintegy 3 mfdre van Lippától, értve a geographiainál valamivel nagyobb magyar mfdet. A valóságban 4 mfd (30 km.) a távolság. Már előbb *Sződi*nél, »a Maros mellett Aradtól 5000 lépésnyire« ütközött meg a hajdúkkal Kászon és Nadum. A távolság (a mai Arad és Szépfalu közt) jóval nagyobb ugyan; de hiszen Verancsics (VII. 167.) Simándot is (30 km.) Arad szomszédjának mondja s így valami nagy szabatosságot alig követelhetünk tőle. A sződi csatában megszalasztott hajdúk csak nyugatfelé juthattak és csupán így érthetjük meg, miként segíthettek rajtok az aradiak. Arrafelé szabad volt az út; éjszakra, Glogovácz felé, azonban a Maros több ágán kellett volna átkelniök; ily irányt pedig alig választhatott futó had. — [3]) *Verancsics,* VII.166—169. — [4]) U.-o. — [5]) *Keresztury,* Descr. Ep. et Cap. Varad. II. 217—8. — [6]) *Márki,* Történ. Ért. 1887., 182. l. (bővebben.)

épűltek s a szent helyen, hol hetedfél századon át szólt ének és ima, kondások kurjongatása hallatszott csakhamar.

A régi Arad hol-fekvésére nézve döntő fontossága van azon adatnak is, hogy a török nem Glogováczon, hanem — a régi templom körűl — a mai Aradon épített erődöt s hogy az ezzel közvetetlenűl szomszédos szigetet — Glogovácztól 7 km. távolságban! — Orodnak nevezték. Egyébiránt az újabb korban is találtak — pl. a régi színház alapfalainak ásásánál — a középkorra valló, állítólag bolthajtásos épűletmaradványokat; s ha többet nem, annak oka, hogy részént nem ügyeltek a régiségre a modern építkezéseknél, részént pedig, hogy az óvár köveit az aradi újvárnál használták föl, azután pedig elegyengették az óvár és templom helyét, hogy azt köztér gyanánt használhassák.

Különben szinte példátlan volna, hogy oly híres helynek neve is elveszszen s hogy a török, mely hazánkban seholsem s máshol is alig alapított új várost, épen a mostani Aradnak alapjait vetette volna meg[1]). Bizonyítékaink még távol sincsenek együtt, de már az eddigiek alapján is szakíthatunk azzal a meggyökeresedő balhittel, hogy Arad a mai Glogovácz helyén állott valaha. Ott állott hajdan is, a hol ma büszkefejjel áll egy ifjú város tündérképe: a Maros termő partjinál; s «az ifjú, szép Arad» ott virúl, hol már nyolczadfél század előtt megindúlt a városi élet; nem jövevény azon helyen, hol oly biztosan fejlődik s régi, a XV. századig visszanyúló joga van a királyi városi czímre, melyet, a közbejött századok mostohasága miatt, csak az újabb időkben nyerhetett meg újra.

II. LIPPA VÁROSA.

A mily mértékben hanyatlott Arad a középkor vége felé, ép oly biztosan emelkedett a vármegye másik városa, Lippa. A Maros mellett, mai helyén feküdt. Váráról már volt szó. A minoriták temploma és konventje s még 6—7 más templom ékesítette. A beghard-apáczáknak is volt

[1]) *Lakatos* (Arad, I. 40). úgy véli, hogy az orodiak már Zsigmond korában fölkerekedtek ősi városukból (Glogovácz) s a mostaninak alapját vetették meg. Ezt onnan gondolja, hogy a még azután is (de hányszor!) emlegetett Orod helyett már 1452-ben feltűnik az Arad név. Csakhogy az idézett oklevélben (Dl. 14563., kiadva *Bunyitay*nál, III. 496—7.) nem Arad áll, hanem Orod s ez sem Aradban, hanem Biharban feküdt. Lakatos nem látta az eredeti oklevelet, hanem csak az orsz. levéltárban levő regestrumot, hol az Orodot a levéltárnok Aradnak írta. Így jártak ő-előtte *Fábián* (I. 8—10., 130—1.) s *Knauz* (Encycl. III. 658) is, kik 1517-ben Aradot találtak írva, — de nem eredeti oklevelen. Aradot ír azonban már 1332-ben egy oklevél (Anjouk. okm. II. 602.) s az 1358-ban befejezett Márk-krónika; Thuróczynak e könyvben (78—9. lapon) is közlött 1488. évi kiadása a vak Béla idejében tartott véres országgyűlést szintén Aradra teszi. A legrégibb, 1528. térkép, melyet e könyvhez is (62. l.) mellékeltem, csakis Aradot ismer. Ebből világos, hogy a Palma, Pázmány, Thuróczy László, Fábián, Lakatos stb. által említett kétféle Aradról nem lehet szó s hogy Arad és Orod ép úgy csak hangtani változat, mint vidékén Ant és Ont, Sarkad és Sorkod stb.

itt kolostoruk s valószínűleg kórházuk is (1531-ben). Itt állt a vármegye leggazdagabb plébániája s a minoriták szerzetesi iskolája (gymnasiuma), a szűz Máriáról nevezett kolostor s egy kórház. A Maroson levő vámjának jövedelme eleintén az aradi prépostot s a lippai minoritákat illette. Volt kir. sókamarája, királyi adó- (lucrum camerae) hivatala, kir. pénzverőháza[1]), pénzváltó-üzlete[2]), látogatott piacza és vására[3]) s meglehetősen fejlett ötvös-, asztalos-, szabó-, kocsi-, íj- és szíjgyártó-, mészáros-, malom- stb. ipara[4]). Fő terén kívül a Szent-Lajos-utczán emelkedtek legcsinosabb házai s elég gyakoriak a kertek is. Hol városnak (civitas), hol mezővárosnak (oppidum) nevezik[5]), lakosait pedig polgároknak[6]). Első ismert bírája Szűcs Simon, 1455-ből[7]). Bíráját és esküdjeit Mátyás király 1473-ban «körültekintők»-nek (circumspecti) nevezi[8]). 1414-ben Vad Tamás, 1516—20-ban Kovács Péter, 1525-ben Lukácsy Mátyás, 1531-ben Dancsok János, 1544-ben Szabó István volt a bíró[9]), s 12 esküdt polgárral együtt alkotta a tanácsot. Úgy látszik, évről-évre választották őket s mint nevök mutatja, a magyarok közől; 1516-ban a lippai bíró nem tudott olvasni, s midőn II. Lajos király parancsával ment hozzá Pókaházy Orbán csanádi kanonok, ennek s a körűlötte álló néhány polgárnak a nyilt piaczon vagyis útczán (in theatro sive vico communi) kellett azt elmagyaráznia[10]). A panasz ekkor épen a körül forgott, hogy a lippai városi hatóság a maga bírósága elé idézte a budai káptalan dékánját s tisztjét, melylyel szemben a király kimondta, hogy az ország törvényei értelmében mindenki csak saját bírósága előtt köteles megjelenni s így azok, mint nemesek, nem is kötelesek a paraszt bíró (Iudex popularis conditionis) jelentkezni. Máshonnan ösmerjük meg, 1514-ben politikailag is mily érdekes szerepet játszott a lippai bíró és tanács. E politikai szerepének jutalmául kapta a város 1529. júl. 29. János király szabadalom-levelét, melylyel Lippát a szabad királyi városok sorába emelte s Buda főváros szabadalmaival látta el. E nevezetes okíratot tehát bővebben is meg kell ösmernünk[11]).

»Azon szerencsétlen csata után — írja a király, — melyet Lajos király a *mohácsi* mezőn vívott a hatalmas Szulejmán török császárral s melyben Lajos király a főpapok, bárók és nemesek nagy részével együtt becsületesen halt a hazáért, hitért s a keresztény vallásért, — az egész nemzet egyező akaratával és szavazatával (csupán a fejedelem és

[1]) Sókamara 1397—8., adóhivatal 1414., pénzverő 1454. — *(Wenzel,* Bányászat tört. 437., *Rupp,* III. 76., Dl. 8316., 14839. V. ö. *Csánki,* I. 765.) Kathol. Szemle, 1889., 556. — [2]) Müncheni lt. (1514.) és Századok, 1887., 195. — [3]) Dl. 17660. (1475.) — [4]) XV századbeli személynevek s oklevelek alapján. — [5]) *Civitas* 1426-tól *(Fejér,* X. 6., 784.; Dl. 13597., 15423., 17486., 18601., 19129. s a XVI. században általán); *oppidum* 1446—1494. (Dl. 13927., 17660., 18791., 20100.) — [6]) 1389-ből Dl. 24729. (Nagy Ferencz); 1414-ből, Dl. 10245. (Csanády László); 1455-ből *Fábián,* 254—7. (Bakó László) stb. A XVI. században gyakran. — [7]) *Fábián,* 257. — [8]) Dl. 17486. II. Lajosnál »providi et circumspecti«. M. Tört. Tár, 1863., XII., 84. — [9]) Müncheni és Újhelyi-lt. az illető évekre nézve. — [10]) *Tört. Tár,* 1863. XII. 86. — [11]) Átírta és megerősítette *Báthory* Gábor fejedelem 1611. ápr. 28. Latin eredetijét közli *Fábián,* I. 240—44.

haza kevés árúlóját véve ki, kiket családi szükség, gyűlölet, vagy nyereségvágy térített le az igaz útról s a haza igaz szeretetéről Ferdinánd választott cseh király pártjára), az ország régi bevett szokásai szerént őt, Jánost, választották s koronázták királylyá. Azután midőn éjjel-nappal azon tünődött és gondolkozott, az elkínzott hazát miként védhetné külellenség ellen, a múlt időkben elvesztetteket mint szerezhetné vissza s miként helyezhetné az ország ügyeit ismét oly állapotba, hogy necsak az ország lakóit tartsa épségben, hanem hogy a többi kereszténységet is, mint már százötven év óta tette, most is saját vérével védelmezve, békében és nyugalomban tarthassa, — híről hozták, hogy Ferdinánd, egészen jogtalanúl, fegyveres és ellenséges kézzel tört az országra; János területe némely városát magáévá tette s az ő — mint hallatszik — igen kevés számú főbb párthívei által magát Pozsonyban királylyá választtatta, sőt ezeknek árúlása és hűtlensége által sokszor izgatva, végűl királysága elhagyására s Lengyelország határaira menekűlni kényszerítette Jánost. Ott körűlbelül öt hónapot töltvén, a jó Isten kegyelméből ismét visszatérhetett saját országába. S midőn ezen, Lippa nevű öröklött városában tartózkodék dolgainak ilyetén alakúlásakor, a bölcs és körűltekintő bíró és esküdtek, valamint a város egyéb polgárai és lakói, (kiket, hűségökről megemlékezve, *a nyomorúság idején sem fenyegetésekkel, sem tisztségekkel, sem jutalmak igérgetésével nem lehetett eltéritni a király iránt való igaz hűségöktől, szeretetöktől és engedelmességöktől)* örömmel fogadták János megérkezését, őt szívesen látták, s a mi tőlük telt, erejökhöz képest minden szükségessel híven szolgáltak neki. Hogy tehát a polgárok ily nagy hűségét, engedelmességét, hitét, állhatatosságát és szíves vendégszeretetét a királyi bőkezűségnek valamely módjával viszonozhassa, a nevezett Lippa várost s következésképp minden most és a jövőben élő lakóját Magyarország *szabad királyi városainak* számába, társaságába és sorozatába írja és sorolja s *ugyanazon szabadalmakkal díszesiti örök időkre, a melyekkel Budaváros él;* s mivel azonkívűl is akarja, hogy a nevezett város polgárai más kegyeit is tapasztalják, minden, Lippa várához évenkint beszolgáltatandó rendes adónak fizetésétől, valamint más illetékeknek, adóknak, segélyeknek és kamarai nyereségeknek idáig bármikép szokásos fizetésétől s mindazon adótól, vámtól, illetékektől, a miket Magyarországban bárhol fizetnek, örökre kiveszi, fölszabadítja és fölmenti, megparancsolván mindenkinek, hogy Lippa városa lakóitól behajtani ezeket senki se merészelje, hanem hogy őket szolgáikkal, minden dolgaikkal, árúikkal, szekereikkel, barmaikkal, lovaikkal s hajóikkal oda-vissza mindenütt szabadon, békésen, biztosan stb. engedjék járni-kelni. Miről magyar királyi titkos pecsétjével ellátott levelet ad ki.«

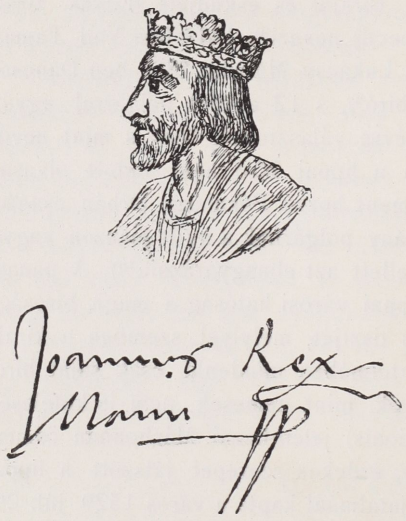

I. János király[1]).

A város most már büszkén viselhette korábban is használt kis és nagy pecsétét, melynek közepén csolnakformából kiemelkedő két szörny tátogatta száját a középütt álló magas keresztre[2]). 1540. aug. 29. Szulej-

[1]) Egykorú éremrajz után. [2]) A 183. lapon levő ábrák az Újhelyi-ltban levő eredeti példányokról. A hol zöld, a hol fejér kettős viaszpecsét zöld, vörös, vörös-fejér, vagy vörös-sárga-zöld selyemzsinórról függ alá.

mán szultán Lippát rendelte János király özvegyének Izabellának s fiának, János-Zsigmondnak székvárosává, hogy onnan uralkodjék a tiszai részeken s Erdélyen. És «az keserves asszony az urakkal be is szálla az *nömös* Lippában»[1]), hová Budáról szept. 5. indúlt el s onnan csak 1542. májusában tette át székhelyét Gyulafejérvárra[2]). Később, még 1554-ben is e várost akarta «István király» (János Zsigmond) székvárosává tenni a török[3]). Ez elmaradt; hanem azután, a XVI. század második felében egy szandsák székhelye lett Lippa.

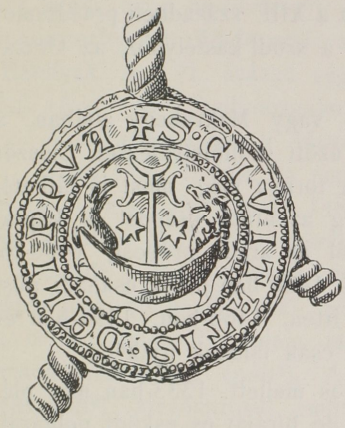

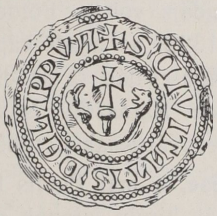

Lippa-város kis és nagy pecsétje.

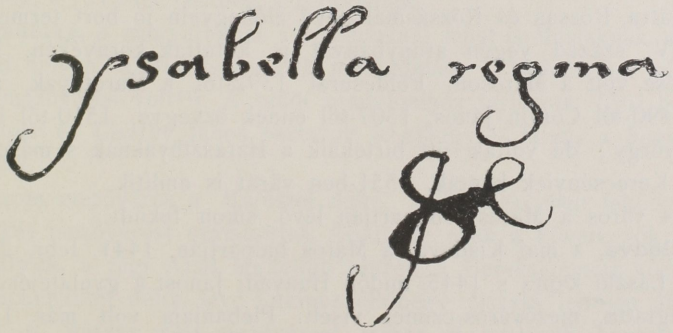

Izabella királyné névaláírása.

III. ARADI MEZŐVÁROSOK.

A mezőváros élén szintén bíró állott a tanácscsal. Aradvármegye középkori oppidumai, az időnkint hasonlóképen ilyenek gyanánt szereplő Aradon s Lippán kívűl, a következők:

Papi, a mai Pécskától délkeletre a Poppin-erdőben. Mint ilyet említik már 1434-ben, midőn Zsigmond király a Maroson levő rév felével együtt Hunyadi Jánosnak adta[4]). Utóbb már csak falunak nevezték[5]). Földesurai: 1219. a jánosvitézek, 1434-ig a király, 1434. Hunyadi János,

[1]) Az János király fiáról való szép cronica. Századok, 1871., 39. — [2]) *Szilágyi,* Erdély országgy. eml. I. 94. — [3]) *Szádeczky,* Izabella, 44. — [4]) Dl. 12574. — [5]) Dl. 13367. (1439); Dl. 14588 (1452.)

1435—1439. a király, 1439—1452. a Marczalyak, 1452-től (zálogjogon) a Hunyadiak, majd a kincstár, 1561-ben Földváry István[1]). 1332. plébánia.

Szent-Pál, a Szárazér jobb s a beleömlő Szentpáli-ér baloldalán, Aradtól éjszakra, Aradvármegye legéjszakibb városa. 1235-ben már állott temploma[2]), 1337-ben pedig plébániája. 1471-ben a XIII. századbeli praediumot már oppidumnak írják[3]). Ekkor és 1500-ban a sződi kastélyhoz, az Országhok uradalmához tartozott.

Kovászi, a mai Kovaszincz, a Mátra-, vagy Makrahegy aljában, a Csorván s egyéb hegyeken már 1412-ben űzött szőllőmíveléssel. Először 1333-ban említik plébéniáját, s templomának tornya még most is látható. 1368-ban vajdája volt[4]). Földesurai: 1380-ig az aradi prépost és káptalan, 1380—1392. az aradi káptalan, 1392-től az aradi prépost, 1466-tól a gúti Országh-család (a sződi uradalommal). 1486-ban János csanádi püspök, 1494-ben Haraszthy is szőllőbirtokos itten. 1466-ban, 1494-ben és 1561-ben mezővárosnak[5]), többször azonban csak falunak írják[6]).

Pálűlése, a mai Paulis helyén, a Maros mellett. 1333-ban már plébánia; Mátyás király falunak nevezi ugyan, de bíráját és esküdt polgárait említi[7]). 1510. márcz. 22. II. Ulászló valóban mezővárosnak írja[8]). Szomolya, Mátra, Rózsás és Rózsásmál nevű előhegyein jó bort termesztettek, sőt a XIV. század végén aranybányát is kutattak környékén. Réve és vámszedése volt a Maroson. Földesurai 1392-től a Maróthyak, azután a király, 1490-től Corvin János, 1507-től ennek özvegye, 1510-től Brandenburgi György; de voltak ott birtokaik a Haraszthyaknak s másoknak is. 1563. a Kerecsényiek kapták. 1551-ben várát is említik.

E 4 város a Maros jobbpartján levő síkon feküdt.

Kalodva, a mai Kladova, a Maros balpartján, 1441. febr. 2., midőn Maróthy László kapta s 1445. midőn Hunyadi Jánost a gyulafejérvári káptalan beigtatta, mezőváros-czímet viselt. Plébániája volt már 1333-ban, azonkívül közelében állt Szent-Pál remetéinek a Szent-Szűz tiszteletére emelt kolostora s egy vár. A Kalodvapataka mentén egymást érték a Kalodva nevű falvak, melyek közől Magyar-Kalodva volt az uradalom feje. E völgy a világosvári uradalomhoz tartozott, a mi feltűnő körülmény annyiban, hogy a Világoshoz számított falvak egyébként mind Zarándban feküdtek; de egyúttal érthető is annyiban, hogy Kalodva-pataka uradalmát külön birtok gyanánt ajándékozták a királyok[9]).

[1]) L. az illető családoknál. — [2]) Váradi reg. 203. §. *(Bél,* 235.) — [3]) *Pesty,* Krassó, III. 428., 430. — [4]) Tört. Adattár, 1872., 139. — [5]) Dl. 29826., 20100. és Földváry-regestruma. (1561.) — [6]) Dl. 29743. (1392), 19126. (1486.) és 20343. (1495.) — [7]) *Kovachich,* Formulae solemn. styli, 215. (év n.) — [8]) *Müncheni lt.* fasc. 36. nro 274. — [9]) *Csánki* (I. 772.) csak egy Kalodvát említ Aradban, a többit Zarándba teszi; az oklevelek azonban, midőn e Kalodvákat felsorolják, más aradi helyeket nem említnek s végűl csak általánosan jelzik, hogy a világosi uradalom falvai Aradban és Zarándban feküdtek. Kladova Zaránd-

Kapronca, a mai Kaprucza, vár (l. ott) s 1479-ben mezőváros[1]). 1350-től kezdve az Ábrahámfyakat ösmerjük földesurai gyanánt. Ők a mezővárost és várát többször elzálogosították.

Váradja, s mai Tótvárad, vár (l. ott), a XV. század elején még királyi falu[2]), majd mezőváros[3]) és egy tekintélyes uradalom feje, melyhez 46 falu tartozott[4]). Földesurai: a király, — 1427—1479. a Garayak, azontúl a Bánffyak. A XVI. század végén még népes városnak mondják[5]), pedig élénk részt vett a hadimozgalmakban.

Mindhárom város a Maros jobbpartján feküdt.

Szád vagy Szádja, a mai Soborsinnal átellenben, Valiamare táján, eleintén királyi falu[6]), majd 1483-ban mezőváros, kastély s egy 17 faluból álló uradalom feje[7]). Váradjával ugyanazon földesurai voltak.

Sződi a csicséri Háda-szigeten. Neve fennmaradt déli szomszédjának, Szépfalunak (Schöndorfnak) Sefdin román nevében. Várának omladékai ma is látszanak. Plébániája már 1333-ban állt; temploma Szent-István vértanú tiszteletére épült[8]). A Maroson (a mai Holt-Maroson) keresztül révje volt[9]). Mezővárosúl említik 1472-ben s 1499-ben[10]). Földesurai a szeri Pósák s ezek magvaszakadtával 1471-től a nádasdi Ongorok, 1506-tól a Pethők, s 1515-től részben a Buttyániak.

Mácsalaka, a magyaroknál s románoknál most is Máslaknak nevezett Blumenthal helyén, a Berekszó-patak jobboldalán. 1335-ben már plébánia, 1471-ben mezőváros volt[11]). A sződi uradalomhoz tartozott. 1561-ben Mágocsy Gáspár és Liszthy János osztozott az elhagyott falun, a hogy többször nevezik.

E három mezőváros a Marostól délre, a Temesközben feküdt. Időnkint még két mezővárost számítottak Aradhoz; ezek a következők:

Borzlyuk, a régi Arad legdélibb részén, a Berekszópatak közelében, a mai Bruckenautól délre levő Lukim-szőllőhegy éjszaki lejtőjén állhatott. 1471. febr. 6. Mátyás mint mezővárost, márcz. 6. az aradi káptalan mint aradi falut említi[12]). Ekkor Aradban és Temesben hozzá 29, 1510-ben «Berzlik vidékéhez» 22 falu tartozott[13]). Földesurai: 1462—1468. Giskra János, 1468-tól a knyesiczei Pánok, 1490-től Corvin János, 1510-től Brandenburgi György. Váráról már volt szó.

Donáttornya 1463-ban kétszer, mint mezőváros, Aradhoz[14]), máskor

ban *nem* volt, (a Világos mellett levő puszta csak a rácz határőrség felállítása idejében nyerte nevét), Aradban ellenben mind a most is így nevezett völgyben találunk ilyen falut és pedig két rommal, mind pedig lenn, Krassó-Szörényben, a régi Arad legdélibb részében.

[1]) *Pesty,* Krassó, III. 453. — [2]) Dl. 11939. (1427.) — [3]) Dl. 18199. (1479.) és Dl. 18198. (1483.) — [4]) *Csánki,* I. 763. — [5]) *Istvánfi,* Hist., 29. könyv. — [6]) Dl. 11942. (1427.) — [7]) Dl. 18198—9. — [8]) Monum. Vatic. IV., 454. (1402-ről). — [9]) Dl. 17282. (1472.) — [10]) Dl. 17282. és Tört. Adattár, II. 379—81. — [11]) *Pesty,* Krassó, III. 427., 430. — [12]) Dl. 17155. — [13]) Müncheni lt. fasc. 36. nro 274. — [14]) Dl. 15818. és 15862. Itt falu; 1465. már mezőváros. (Dl. 16153. s 1480-ból Dl. 18387.)

Békéshez, legtöbbször azonban Csanádhoz számítva. A mai Tornya táján, a Szárazérnek valószínűleg jobbpartján, Varjas felé feküdt[1]), tehát épen azon vonalon, hol leginkább ingadozott Aradvármegye határa.

Az oppidum czím a vásártartással együtt járt.

IV. ZARÁNDI MEZŐVÁROSOK.

Siri (Siri, Syry, Sery, Chyry, ma Siria, vagy Román-Világos, Világos déli része). Már 1334. plébánia, Szent-Márton tiszteletére emelt egyházzal[2]). 1411-ben itt, Világos-Váralján időzött Zsigmond király[3]). 1331. Antal comes még mint falut, 1439. már mint mezővárost kapta Brankovics, 1441. Maróthy, 1442. Berini Pál, 1444—5. Hunyadi, 1464. Báthory. Ez időkben vámszedő hely volt. 1494. a Báthoryak csirii jóbbágyai részvettek Haraszthy lippai és kovászi szőllejének pusztításában. 1519. Báthoryék, még mint mezővárost, föltételesen odaigérték Rozgonyi Istvánnak[4]). 1533. Világosvár elfoglalásában résztvett a Szent-Kereszt siri papja is.

Galsa (Gsossa, Golsa, Galsa), mai helyén. Vas-, Nógrád- és Zalamegyében már az Árpádok idejében használt hely- és személynév. Szőllőhegyeit először 1214-ben említik, midőn Boleszló püspök ott 10 szőllőskertet adott, vinczellérekkel együtt, a leleszi prépostságnak. 1331-ben Dezső fólovászmestertől Antal comes kapta. 1334. plébánia. 1439—1519. Sirivel egy sorsa volt e mezővárosnak, kivéve, hogy 1510. Brandenburgi György kapta. — Még 1651. is oppidumnak írják.

Meszt (Mezt, Mezth, Nest, Gest), ma Muszka. 1331. Antal comes kapta. 1334. plébánia. 1407. még csak falu[5]), úgy 1427. is, midőn Losonczy, 1439., midőn Brankovics, 1441., midőn Maróthy s 1442., midőn Berini Pál kapta; ellenben Hunyadi 1444. már mint mezővárost nyerte. 1461-ben Szilágyi M. özvegyétől a kincstár váltotta magához. 1475—77. Meszt a Bánffyaké, 1559. a királyé. Az Aradhoz számított Meszt ettől délre eshetett. Vára is volt.

Pankota (Pancata, Pankata, Pankotha), mai helyén. 1216-ben már mint apátságot, 1318. mint várat, 1334. mint plébániát, 1337. mint főesperességet említik. 1387. óta a Losonczyaké volt. Ekkor már mezőváros lehetett, mert 1363-ban Sike nevű polgárát nevezik meg[6]). 1475—8. s 1561. nyiltan mezővárosnak mondják[7]). 1501-ben Mátyás a pankotai pap[8]). Pankotáról több ifjú tanúlt külföldi egyetemeken s ezek terjeszthették el a refermatiót, melynek híveit Losonczy Pankotáról 1552. kiűzette. Ekkor még 76 portája volt.

[1]) *Csánki*, (I. 691.) egynek veszi a Szentes (Csongrád) mellett levő Donáttal, holott minden adat összehasonlítása a mellett szól, hogy csakis a mai Tornya táján feküdhetett. — [2]) Pápai tizedj. 351., 366. — 1403: Monum. Vat. IV. 494. — [3]) *Pesty*, Krassó, III. 267. — [4]) Dl. 23295. — [5]) *Csánki*, I. 724. — [6]) *Fejér*, IX. 3., 352. — [7]) Dl. 17660., *Pesty*, III. 438. és 443. — [8]) Mon. Vat. I. 5., 135.

Simánd, másnéven Apás[1]), a mai Simánd helyén. 1387. az aradi káptalan tiltakozott az ellen, hogy a király Losonczynak adja. 1397. Békés és Zaránd s 1400. és 1517. Zaránd e falu közelében tartott gyűlést. 1403-ban Maróthy kapta, vámjával együtt. Határjárása 1446-ból fenmaradt. 1465. mezőváros volt. 1466-ban is Kalmár Balázst mint Simánd mezőváros polgárát említik. 1467-ben országos vására volt[2]), mely kivált a következő században vergődött hírre. Plébániája kétségkívül régi, s nevezetes, de csak 1523. óta említik. E mezővárost utóbb Corvin János, majd (1510.) özvegyének férje, Brandenburgi György kapta. 1507. a Mezőgyániak Frangepán Beatrix e mezővárosára fegyveresen törtek, sok jobbágyot elhajtottottak, a nőket megverték, a házakat feldúlták, s még a templomot is megfertőztették[3]). 1510. az őrgróf éjnek idején, titokban, a szomszédok és hatóságok távollétében, és az új adomány helytelen czímén igtattatta be magát birtokába[4]). Az aradi káptalan 1518. pört indított s igtatóparancsot is eszközölt ki a maga részére, de 1518-ban György gróf emberei visszakergették a bizottságot s még a harangokat is félreverték.[5]) Simándnak csőcselékei közé tartoztak a czigányok[6]). Hajdúi utóbb sokszor küzdöttek a törökök ellen[7]), kikkel Martinuzzi 1549. még itt alkudozott[8]), kik azonban a mezővárost már 1550. deczember 12. rövid időre elfoglalták[9]). Mindamellett még 1561-ben is 101 portája volt Simándnak, mely a maga 84 frt. 20 kr. adóját Gyula várának erősítésére szolgáltatta be. Népességre nézve felülmúlta Zarándmegye minden más városát.

Tót (Tol, Tauti, Thouth, Thouc, Felthóth), a mai Taucz. 1238-ban valószínűleg itt állott a jánoslovagok egyik háza[10]); 1273. már a váradi püspökségé, melynek tisztje itt 1344-ben Mátyás. 1334—1492. plébánia. Romjai közt a XIX. század elején egy «Sigillum oppidi Thouc» felíratú pecsétet találtak[11]). Oklevelek sehol sem szólnak róla, hogy mezőváros lett volna; csak általában említik, hogy a XVI. században az oppidumok közé tartozott[12]). Mindenesetre nagy hely volt, mert 1552., midőn Biharhoz számították, 156, de 1561., midőn a váradi püspök zarándi mezővárosának írják, már csak 57 portából állott. 1564-ben 84 bel- és 72 kültelek tartozott hozzá[13]). Az 1528. évi térkép Nagy-(Boros-)Jenő és Kápolna közt, a Fejér-Körös mellett tünteti föl.

Sebes, a mai Boros-Sebes, épen a korszak végén, 1552- s 1553-ban

[1]) 1387—1519-ig többször. — [2]) Dl. 16455., 16555. Mezővárosi rangját 1465-ből először említi a körmendi levéltárból *Csánki*, I. 724. — [3]) *Müncheni* lt. XXVIII. 212. XXXII. 234. — [4]) *Fábián*, I. 154. *Haan*, 111. — [5]) Tört. *Adattár*, 111, I. 49—52. — [6]) *Oláh* Miklós, Hungaria, 93. Bővebben a nemzetiségek közt. — [7]) *Dudás*, Szabad hajdúk, 12—3. — [8]) 1507. falunak, 1510., 1559. ismét mezővárosnak írják s e czím meg is illette, mert vásárai voltak. — [9]) *Fábián*, I. 120. A jánoslovagok egyik házát Thoutnak írják, 1334. Tauti nevű zarándi hely, 1344. Touty nevű zarándi család ösmeretes, a mi világosan a mai Tauczra utal. — [10]) *Fábián*, I. 120. — [11]) *Oláh*, Geogr. (*Bél*, 30.) — [12]) *Csánki*, I. 730. — [13]) *Bölöni-lt.* és *Bunyitay*, II. 251.

mint mezőváros tűnik fel először. Sebes oppidumot ugyanis I. Ferdinánd 1552-ben a hozzátartozó Tótvidékével és Bekeny zarándi falvakkal együtt Losonczy István leányainak adta[1]), s ebbe az esztergomi káptalan őket 1553. be is igtatta[2]). Mezővárosnak írják 1597 is. 1561-ben 7 kapuja volt.

Bökény, (Buken, Bewkewn) a mai Buttyin, a Fejér-Körös mellett. 1553-ban egyik részét Bökény (Beken) mezővárosnak, a másikat Bucsín (Buchyn) falunak nevezik[3]). 1334-ben már plébánia volt. Valószínűleg még 1387. kapták a Losonczyak s a fiág kihaltával (1552.) a Losonczy-leányok. 1561. Déznához szolgáltatta be adóját.

Jenő (Jeno, Jenew, Nadienew), a mai Boros-Jenő, 1332—7. már plébánia. Váráról máshol volt szó. Jenőt várnak és mezővárosnak írják 1553-ban, a Losonczy-lányok beigtatásakor. 1561-ben e mezőváros 38 kapuból állott.

Betlenősi (Bethlenewsy, Bethlemoysy, Bethlenews), a Kis-Jenő és Zerind közt levő Ősi-puszta helyén, hol La Rona névvel ma is mutatnak romokat[4]). 1332—7. már plébánia, 1364. a Bethlenek faluja volt. Állítólag Bethlen János építtette (1387.) s a «hajdani mezővárost róla nevezik, mint Gyulafejérvárt Gyula kapitányról»[5]). 1407—1560. gyakran említik a Bethlenek, Neczpályak, Szokolyiak és Liszthyek történetében.

Varsány, a mai Gyula-Varsánd, 1486-ban oppidum volt s orsz. vásárokat tartott[6]). Vossyan, majd Wassan, 1479-től Gywlawarsan a neve. 1217-ben Simon faluja volt s Buda, Péter, Bende, Poroszló, Póka és Bunda nevű lakosait lopásról vádolták[7]). Ugyanez időtájban Dénes, Ompud fia, mint pristaldus lakott itt. Az Ompud név azután is szerepelt Varsányban, hol Achilles 1269. a maga részét 6 ezüst márkáért eladta Ompudnak és Fábiánnak[8]). A falu némely része 1230—1560. közt az aradi káptalané volt[9]), részében pedig a király szekeresei és favágói laktak[10]). 1284-ben az Aba-nemzetség kapta e falut[11]), melyre nézve a nemzetség Nekcsey- és Lipóczy-ága 1299. és 1311. ismételten is egyezkedett egymással[12]). A falu egyik részét az Abák közől való Mátyásról nevezték *Mátyás-Varsányá*nak (Mathiaswossana). Ezt azonban tőle s Beentől megvette Varsányi Jakab s

[1]) NRA. DLXVI., 38. Liber Regius I. 35., 74—5. — [2]) NRA. CCCXCVII. 31. — [3]) 1552. falunak (Lib. Reg. 1552—75., 75. és NRA. DLXVI. 38.), 1553. azonban a Losonczy-lányok beigtatásánál mezővárosnak írják. (NRA. CCCXCVII. 31.). »Bökény, oláhúl Buttyán« mondja 1707-ben *Károlyi* Sándor is. (Önéletírása, I. 187.) A Klecsováról Buttyinon átmenő vizet ma is Bökény-pataknak nevezik. A bécsi egyetem egyik 1535. évi tanulóját, Laczovicz de Buchinchot *Rácz* (Zaránd, 119.) buttyininak tartja. Ez ép oly koczkáztatott, mint az 1500. előforduló Felbökényi (Felbekini) családnevet Buttyinra vonatkoztatni. — [4]) *Fábián,* (II. 148.) szerént Seprős határában, az 1528. térkép szerént Gyarmat és Zaránd közt feküdt. — [5]) *Bojthy* Engelnél, Monum. 242—3. E szerént 1624-ben, midőn Bojthy irt, már nem volt mezőváros. Az oklevelek falunak nevezgetik. — [6]) *Teleki-lt.* Gyömrőn. El. XV., fasc. I. nro 24. *Csánki* szíves közlése. — [7]) *Vár. Reg.* 298. §. — [8]) *Zichy-okm.* I. 19—20. [9]) *Fejér,* VII. 5. — [10]) U.-o. V. 3., 215. *Dl.* 1179. — [11]) U.-o. — [12]) *Dl.* 1537. és 1792.

már 1338. elcserélte Varsányi Márknak Pál és Keszi nevű falujáért[1]). A Been- és Bencs-család kihaltával Károly-Róbert az ő részöket, melyen csak az a kúria állott, a hol 1341. máj. 12. maga a király is megszállt, Berendy Márton békési főispánnak ajándékozta[2]); beigtatásuknak azonban a Samusházyak ellenmondtak[3]). A falu két harmada, mely 12 sessiót tett ki s melyeken 1335—1492. plébánia is állott[4]), az Abáké maradt. 1369. tűnik föl *Pető-Varsány* (Peteuossyan), mely valószínűleg a Pethő-családról vette nevét[5]); s 1429. említik először Közép- és Gyula-Varsányt[6]). 1403. Maróthyban kapta. 1473-ban a Szokolyiak engedélyt nyertek, hogy itt várat építtessenek[7]). 1495. már Czibak Ferencz és Imre a legnagyobb birtokos Varsányon, hol ez évben hídat verettek a Fejér-Körösön[8]). 1557. Varga és Ingay, 1559. a Massay-javakból Bornemisza, Zólyomy és Paraszthy kapott részjószágokat[9]). 1561-ben 17 portából állott a falu s a Massayak, Nadányiak, Dersyek, Pongráczok, Glezsánok voltak a földesurai; 1563. a Vizesyek s 1574. a Soklói-Szabók is új adományt nyertek rá[10]).

Körösbánya, (Altenburg, máskép Nagybánya, Fejérkörös-Nagybánya, vagy Czibebánya), *Kisbánya* vagy Medvepataka (a mai Boicza) és *Gyula* Zarándnak a mai Arad területén kívül eső vidékén feküdvén, számításba itt nem jöhetett.

[1]) *Zichy-okm.* I. 536. *Haan-Zs.* 3. — [2]) *Anjouk. okm.* IV. 92—3. *Haan-Zs.* 4—5. *Századok,* 1870., 470—5. — [3]) Dl. 3514., 33592. *Haan-Zs.* 6—7. *Anjouk.* okm. IV. 307—311. — [4]) A Berendy-rész 4 sessio s $^2/_3$ az Abáké. U.-o. és Monum. Vat. I. 1., 351., 366. és I. 5., 18. — *Haan,* I. 316. — [5]) *Károlyi*-okl. I. 314. *Haan-Zs.* 41. — [6]) *Haan-Zs.* 40—1. — [7]) *Századok,* 1869., 594. — [8]) Dl. 20281., 26062. — [9]) *Lib. Reg.* 313. és 389—390. — [10]) U.-o. 521—2. és 767—8.

XIV. ARADVÁRMEGYE HELYSÉGEI.

Ugyanazon területen, melyen ma 122 helység áll, a középkori Aradvármegyében[1]) 437 falu és nagy-puszta, 2 város és 12 mezőváros, összesen tehát 451 helység sorakozott egymás mellé. Talán nem állott valamennyi egy és ugyanazon időben, de számuk mindenesetre 3—400 közt ingadozott; így a Hunyadiak korában[2]) 9 vár, 10 város és 382 helység feküdt Aradban. Az is igaz, hogy a határszéleken fekvő helységeket, felváltva, hol egyik, hol másik megyéhez számították; de ez összegen akkor sem tapasztalunk lényeges változást, ha az ily bizonytalan helységek számát 30—40-re tesszük, mert, az oklevelek pontatlan jelzése miatt, némely aradi helységet viszont talán más szomszéd vármegye javára írtunk.

Valószínű különben, hogy mindamellett az egész vármegyének nem volt több lakosa, mint ma az egyetlen Arad városának; a falvak néha csak 5—6 házból állottak s 50 lakónál többet egy falura, 500-nál többet egy mezővárosra, s 5000-nél többet egy városra alig számíthatunk. Így az egész területen mintegy 40—50,000 ember élt; körülbelül $^1/_8$-a a mostani népességnek. Ily kicsinyek lévén, nemcsak a Maros vonala mellett s az éjszaknyugati sík s a délnyugati dombos vidéken, hanem még keleten, a Makra és Hegyes gerinczéről lerohanó kis oldalvölgyekben is egymást érhették a falvak és telepek. Bíró és tanács állt a nagyobb helységek élén[3]); az apróbbakat azonban alkalmasint azon uradalomból igazgatták, a melyhez épen be voltak osztva.

Aradvármegye mellékelt középkori térképén feltüntetni ügyekeztem a főbb helyeket, a melyeknek fekvését teljesen, vagy hozzávetőleg megállapíthattam; a birtokviszonyokat pedig a családok történetében ösmertetem. Ehhez képest itt csupán a falvak betűrendes felsorolására szorítkozom.

Abád[4]), (ma Wiesenhaid, Ibéd), néha Apádnak írva, a vármegye egyik legrégibb, már 1135. táján említett faluja[5]), az aradi prépostság ősi jószága, mely miatt 1349—1377. perelnie kellett a Laczkfyakkal[6]). — *Abony* (a mai Pécskától nyugatra, a Maros mellett), többnyire Csanádban, 1437.

[1]) A *mai* Aradban 271 helység van. — [2]) *Csánki*, I. 760—782. — [3]) Hely- és családnevek bizonyítják, hogy a *kenézség* intézménye Aradban sem volt ismeretlen; erről az oláhok történetében lesz szó. — [4]) A feltűnőbben szedett név ma is meglevő falut jelent. — [5]) Dl. 31121. — [6]) Ott, hol családnév van idézve, a bizonyítékot a családok történetében adom.

és 1446. azonban Aradban említik[1]). — *Almaszeg*, Szabadhely, Gyorok és Paulis közt, az elsőnek határában, a Marosnak egy nagy kanyarúlatában[2]). 1337. Telegdy Csanád érsek s unokaöcscsei kapták osztályrészül; 1360. újra osztozkodtak. 1487. már Ábrahámfy Istváné volt, ki zálogba adta ugyan, de önkényesen visszafoglalta Dóczy Imrétől. 1561-ben Bánkőy Péter, Méregh Ferencz, Társy György, Nagy György és Makay Albert a földesura. A templomosoknak közelében állt konventjéről már volt szó. — *Almateleke*, 1518. Fizes pusztája. — *Almás*, a Kisalmáspatak mellett, Erdély határán ott feküdt, hol e patak a Marosba ömlött. Most Petrishez tartozik. 1364-ben az erdélyi káptalan birtokába akarta igtatni Elek és Irueus mestert, de a bulcsi apát ellenmondott[3]). — *Alsó-Batonya*, l. Batonya. — **Alsó-Bozva**, a Maros mellett, Berzova helyén vagy közelében. 1508. Haraszthy György zálogba vette Ábrahámfy Jánostól, — miről 1519. Haraszthy Ferencz bizonyságot adatott magának. — *Alsó-Bruma*, a Maros mellett, 1479-ben a váradjai uradalomhoz tartozott; földesurai 1479-ig a Garayak, 1479—1510. a Bánffyak, 1510—1526. Brandenburgi György. *Alsó-Csolta*, l. Csolt. *Alsó-Dobravicza*, l. Dobravicza. — **Alsó-Füves**, a mai temesi Fibis táján, 1453-ban Alsofyesnek írva. — **Alsó-Gutonya** a mai Ja-Kutina-hegy tövében, Szpata és Vizma közt[4]), 1477-ben a Bánffyak solymosi uradalmának tagja. — *Alsó-Iváncs*, vagy Iváncz, 1440-ben az Országh- 1477-ben a Báthory-családé. 1518. itten Lázár volt Frangepán Beátrix vajdája (gazdatisztje). 1561. az aradi káptalané. E falu a Maros jobb partján, a Vurvu-Ivaniczáról eredő Milova és Milovicza összefolyásánál feküdhetett. — *Alsó-Kalotha* 1440. és 1447. Országh Mihály s Jánosé, 1475. a Bánffyak birtoka volt[5]). 1510. György őrgróf, 1597. Jósika István kapta. Ma csak neve van meg (Alsó-Kalocsa) Konoptól keletre[6]). — **Alsó-Kápolnás**, a mai Krassó-Szörény éjszakkeleti részében, — Kápolnás helyén. 1427—1479. a Garayaké, azontúl a Bánffyaké. — *Alsó-Kékes*, l. Kékes. — **Alsó-Kövesd** ma Guvesdia, Lippától délre; 1483. a Garayak eladták a Bánffyaknak. — **Alsó-Milova** a Maros mellett, a mai Milova helyén, a solymosi uradalomban; 1440. Országh M., 1477. Bánffy, 1510. György őrgróf a földesura. — **Alsó-Monyorós**, ma Monorostia, Tótváradtól ényra. 1515—1519. az Ábrahámffy és Buttháni-családé. — *Alsó-Part*, Fűskút vidékén (ma Temesben), 1471—1493. a Keszy-családé. — *Alsó-Radna*, l. Radna. — *Alsó-Székas*, Tótváradtól éjszakra; 1477. a váradjai uradalomban a Bánffyaké, 1510. György őrgrófé. — *Alsó-Talmágy* a Maros balpartján, Dubest és Bata közt feküdt, a mai Krassó-Szörénymegyében; a Garayaké, majd (1483.) a Bánffyaké. — *Alsó-Vidék* Tótvárad közelében feküdt, talán

[1]) *Fejér*, X. 7., 893—5. és Tört. Tár, VI. 28. — [2]) *Fábián*, I. 165. *Pesty*, Krassó, III. 487. — Tört. Ért. 1885., 27. — [3]) Dl. 29698. — [4]) *Csánki*, I. 762, a Lugos vidékén levő Kutinával veszi egynek; az oklevelek azonban a három Gutonyát Szpata, Vizma és Krivobara vidékén sorolják fel. — [5]) Dl. 17660. — [6]) *Fábián*, I. 167.

Bulcscsal szemben; 1510. György őrgróf kapta. — *Alsó-Zámsor*, valahol a krassószörényi oldalon; 1358. az Illyeyeké[1]). — *Anyasziond*, l. Sziond. — **Apácza**, a mai Új-Arad helyén[2]). 1333-ben már plébánia. 1480. Gyanthei István aradi őrkanonokot Dóczy Imre eltiltotta annak eladásától. 1481. Dóczy zálogbavette Csályay István, 1484. Pathócsy Orsolya, 1484. Haraszthy részeit s a következő években be is igtattatta magát. 1488. Haraszthy a maga részét Dóczynak, 1497. pedig özv. Dóczyné a saját fiának adta, ki 1504-ben Pathócsyné részjószágait is megszerezte. 1510—11-ben Dóczy határsértés miatt perelte a sági (segenthaui) oldalon birtokos Ravazdy Pétert. 1520-ban Dóczy föltételesen ezt is lekötötte Maczedóniay Miklósnak. Dóczy Miklósnak még 1561. is 4 portája volt itt. — *Aranyos-Szőllős*, l. Szőllős. — *Aranyút*, alkalmasint a mai Paulis és Kladova közt; 1350—55-ben az aradi káptalané[3]). — *Ardó*, l. Kerecsen-Ardó. — *Asszony*, Vingától éjszakra, 1454. a Hunyadiaké. — *Asszonylaka*, melyet amazzal nem lehet összetéveszteni, a mai Engelsbrunn átellenében[4]) a Maros mellett, melyen réve volt, erdős vidéken feküdt. Törzshelye a Ravazdy-családnak. 1561. már Kassay János kezén találjuk e falut, mely a marosi hajózás és az országút mellett feküdvén, elég élénk lehetett. — *Avas*, körülbelül a mai Trójás helyén, a Marosba ömlő Temesesti-völgy mellett. A váradjai uradalomhoz tartozott; földesurai fölváltva a Garayak, Bánffyak, Corvin János és Brandenburgi György. — *Ároki* vagy Árki, Csála és Arad közt, a Maros mellett, alkalmasint az ú. n. római sáncz árkáról elnevezve[5]). 1337-ben már plébánia. 1342-ben a Sándorfiak és Szeri Pósák pereltek érte; 1463. a Gesztieknek stb. adta zálogba s ez úton került az Országh-család sződi uradalmához, melyhez még 1500—2-ben is tartozott. 1561-ben hét kapuja volt itt a Mágocsy-, Liszthy, Zay és Pethő-családnak. — *Árpatarló*, a mai Traunau közelében, a Maros mellett; 1463. ezt is elzálogosította Szeri Pósa. — *Árvahegy* Halálos és Vérteske közt, alkalmasint a Soborsin mellett emelkedő Czukorhegy régi neve. 1510-ben György őrgróf kapta.

Babos, Basarágtól és Sziondtól délre, 1232. egy Péter nevű ember földje gyanánt szerepel; 1456 a csanádi Járával említik. 1759-ben Varjasháza, Sziond és Babos puszták közt határvillongás folyt[6]). — **Bagd**, ma Bogda, vagy Neuhof, Temesmegyében. 1552-ben Bagdy Mihály halálával Alsó- és Felső-Bagdot Gaal András és Bertalan kapta. — *Bak* a Maros

[1]) *Pesty*, Krassó, III. 42. — [2]) Bizonyítékok: Tört. Ért. 1882., 154. és 168. — [3]) Tört. Adattár, II. 256—7. — [4]) *Csánki*, I. 766. és Tört. Ért. 1882., 168. Kér és Fűskút közé, a mai Wiesenhaid helyére teszi; de helytelenül, mert egy 1388. évi oklevél szerént itt volt az aradi erdő déli része s itt rév is volt a Maroson, melyet még 1514. is emlegettek. — [5]) Egy 1723. évi térképen egy Jareck nevű pusztult hely így van bejegyezve. Rácz (Zaránd, 151.) tévesen keresi Arad és Kurtics közt. — [6]) *Haan*, Dipl. 6., Dl. 15076. — *Parecz*, 5.

mellett, Iváncs, Pálűlése és Nyárrév szomszédságában feküdt, a mai Paulis és Szabadhely közt; 1333. már plébánia; 1436., 1451., 1471., 1517. és 1561. ismételve említik az oklevelek[1]). A Bakyak ősi fészke; 1561-ben is Baky Menyhérté és Méregh Ferenczé. -- **Baktornya,** a mai Tornya helyén. Olykor Bat- vagy Bát-tornyának is nevezik. 1454. mint a kerekegyházi uradalom egyik falujába, az aradi káptalan ide is beigtatta Hunyadi Jánost. 1455. mint csanádi falut kapták Bothos András leányai. 1463. Baaktornya Aradban a király jószága volt, melyet még azon évben Szilágyi Erzsébet nyert adományúl[2]). 1561. Csanád pusztult faluja. — **Baltaháza,** a mai Bulza, Kapriorától délkeletre, Krassó-Szörénymegyében. 1366-ban — a megye megnevezése nélkűl — a Csanád-nemzetségé. — *Baltanágra,* szószerént Feketető; 1337-ben még valóban Feketetónak, máskép Mikcseházának nevezik[3]), 1479. és 1483. ellenben már Balthanagránák; s így kétségtelen, hogy 1337—1479. közt oláhosodott el. A mai Tok helyén feküdhetett. Szád uradalmához tartozott. — *Baniczi,* 1477. Solymosvár uradalmában, Lapusnyik és Dobroincze közt; 1440. Országh kapta. — **Bara,** a mai Barra, a Ménespatak mellett, mely itt a Barra nevű tavat alkotja. Krassó-Szörényben, Vizmától dk-re fekszik. 1440. Országh,- 1473. a Bánffy-családé. — *Basarág,* Arad egyik legrégibb helysége; ma puszta, Batonya és Pécska közt. 1216—1232. az aradi vár jószága volt; 1232. Csák Miklós, 1337. Vezekényi István, 1407. Lépes János, 1464. a Báthory-család kapta; 1511. Jaksics Péteré, 1561. Bánúry Péteré és Pongrácz Kristófé. A középkorban rendesen Aradhoz számították; mivel az 1561. évi összeírásban Csanádban is említnek egy Basarágot, valószínű, hogy csakugyan két helység volt. Szent Imre herczegnek szentelt temploma már 1407-ben állott. — **Batonya,** mai helyén, a Szárazér mindkét partján, Csanádmegyében. Felső-, Középső- és Alsó-Batonya néven 1463—1477., s Batonya néven 1454—1516. Arad faluja; 1437. csak általában említik, hogy a Szárazér mellékén feküdt. A középkorban csupán egyszer, 1455. írják csanádi helynek; 1549-től többnyire odaszámítják[4]). Földesurai: 1437. Herczeg Ráfael, 1454. Hunyadi János, 1455. a Bothos-lányok, 1463. Szilágyi Erzsébet, 1477. a Bánffyak, 1508. Brandenburgi György. — *Bábolna,* 1471—1508. az Ábrahámffyak kapronczai uradalmában. A mai Berzovától ék-re, a monorostyai völgyben feküdhetett. — *Bácsa,* ennek közelében állott s hasonló volt a sorsa. Nevét, úgy látszik, a Dumbroviczától é-ra levő «Kapu Voşiu» hegy őrzi. — *Bálványos* Mikelaka és Glogovácz közt délfelé, a Maros mellett[5]), 1388. az aradi káptalané; még 1607. is Arad

[1]) *Csánki* (I. 766.) a muz. és Forgách-ltból; Sztáray-okl. II. 435., Dl. 29805. Mok, Botk és Bok néven. *Fábián* tehát (I., az előszóban), hiában rótta meg *Vályi*t, ki Aradban kereste. *Karácsonyi* (Tört. Ért. 1882. 157.) a mai Tornyára helyezi. — [2]) Dl. 15814, és 15862. — [3]) *Anjouk.* okm. III. 370. — [4]) Bővebben írtam meg történetét: Alföld, 1890., 67. sz. — [5]) Egy 1763. évi térkép még följegyzi. *(Szentkláray,* Száz év, B. térkép).

pusztája gyanánt említik. — *Bánliget* 1358. az Illyeiek jószága, a mai Krassó-Szörénymegyében. Fekvését pontosabban nem ösmerjük. — **Bánya,** a mai Bája, Tótváradtól é-ra. Ennek uradalmához tartozott 1479-ben. — *Bátya* (Bathya, Baatya, Bachya) nevét, úgy látszik, Mikelaka Batanicza nevű pusztája tartja fenn. Az oklevelek hol Kovászi és Csolt, hol Szabadhely, Csolt, Fejéregyház, Keresztúr, Ség és Cserfalva vidékén, hol pedig Radna és Papi közt sorolják fel s így megerősítik e föltevést. 1388—1561. az aradi káptalan birtoka volt. — *Belső-Csála*, l. Csála. — *Belső-Zábrány*, l. Zábrány. — *Benes*, a mai Berzova közelében, a Maros mellett; 1479-ben, zálogképen, a Dóczyak szerezték meg az Ábrahámffyaktól. — *Benkefalva* Arad és Csála közt, 1411—1421. közt van róla szó; Benke Péter 1421-ben csálai birtokos volt. — *Berbencze*, máskép Tót-Berbencze, a temesi Féregyház vidékén; csupán 1443—1444. és 1452. említik[1]). — *Besen*, Temesben, a Hodosi-völgyben, hol a Busina-hegy őrzi nevét. 1470—1477. a Bánffyaké, 1518. Farkas Imréé és Dakó Jánosé. — *Besenyőd* 1235. az aradi vár földje volt, melyet a Csanád-nemzetség akart elfoglalni. A Bessenyey-család aradi ágának ősi fészke s mint ennek okirataiból kiderül, Szentdemeter és Udvari közt kellett feküdnie. Nevét tehát aligha nem Bezdin őrzi. — *Bécs* azon tájon, hol — Aradtól ny-ra, — a Marosból a Cseszt öreg kiszakadt, gázlóval. 1421. a csanádi káptalané. — *Bike*, Ménesi és Bodorlaka közt, a Maros közelében, 1472-ig a Szeri Pósáké, azután az Ongoroké, 1561. pedig a Mágócsy-, Zay- és Pethő-családé. 1607. Bikács néven Arad pusztája. — **Bikkes** ma Buchberg, Temesben; hajdani magyar nevét a Dealu Bikisu batrin őrzi. 1471. a mácsalakai uradalomhoz tartozott. — **Bizere** a mai Glogovácz helyén feküdt, hol a bold. szűz Mária tiszteletére emelt templomának nagyszerű romjai most is láthatók[2]). Az első királyok korába visszamenő benedek-

[1]) *Csánki*, I. 767. — [2]) Apátságáról értekezett *Balássy*, Magyar Sion, VI., 336—350., a nélkül, hogy helyét közelebbről meghatározná. Bizere mint helynév előfordúl Krassó-Szörényben, a mai Vercserova mellett *(Pesty*, Szörényi bánság, II. 15.) és a békés-gyulai határban is. (Békésm. tört. társ. évk. X. 27.) — Régi térképek Lippa és Zábrány közt, körűlbelűl Paulissal szemben tüntetik föl. *Fábián, Fényes, Oltványi* s legutóbb *Karácsonyi* (Tört. Értes. 1884., 131.) helyét a csicséri Háda-szigeten jelöli meg. Ott azonban nincs nyoma templomnak s mivel a határ e része Schöndorfhoz, a régi Sződihez tartozott, ott kétségtelenül Sződivár romjait kell keresnünk, ha Bizerével tőszomszédnak mondják is (1522.) a bizerei apátot. Tőszomszéd volt (1507.) Sződivel is, a mi azt mutatja, hogy legrégibb javai a Maros jobb partján terjedtek el. A sződi romoktól valamivel odább ény-ra levő templomfalak határozottan Bizerére utalnak, mert Arad és Almaszeg közt más emlékszerű épűletről — a középkorban — nincs tudomásunk. Romjait már *Pázmány (Péterfy*, Concil. Reg. Hung. II. 273.) említi. *Rupp* (III. 67—8.) *Mogyoróssy* nyomán (Gyula hajdan és most, 105.) Gyula mellett keresi Bizerét, melynek helyét *Czinár* (Monast. I. 289.) viszont ismeretlennek vallja. Mivel azonban az adatok határozottan e tájra, az aradi prépostsággal, Sződivel, Csolttal való szomszédságra utalnak, úgy hiszem, nem jogtalanúl keresem ez apátságot Glogováczon, hol a hagyomány s a látható romok szerént valóban volt is ilyes főpapi intézmény.

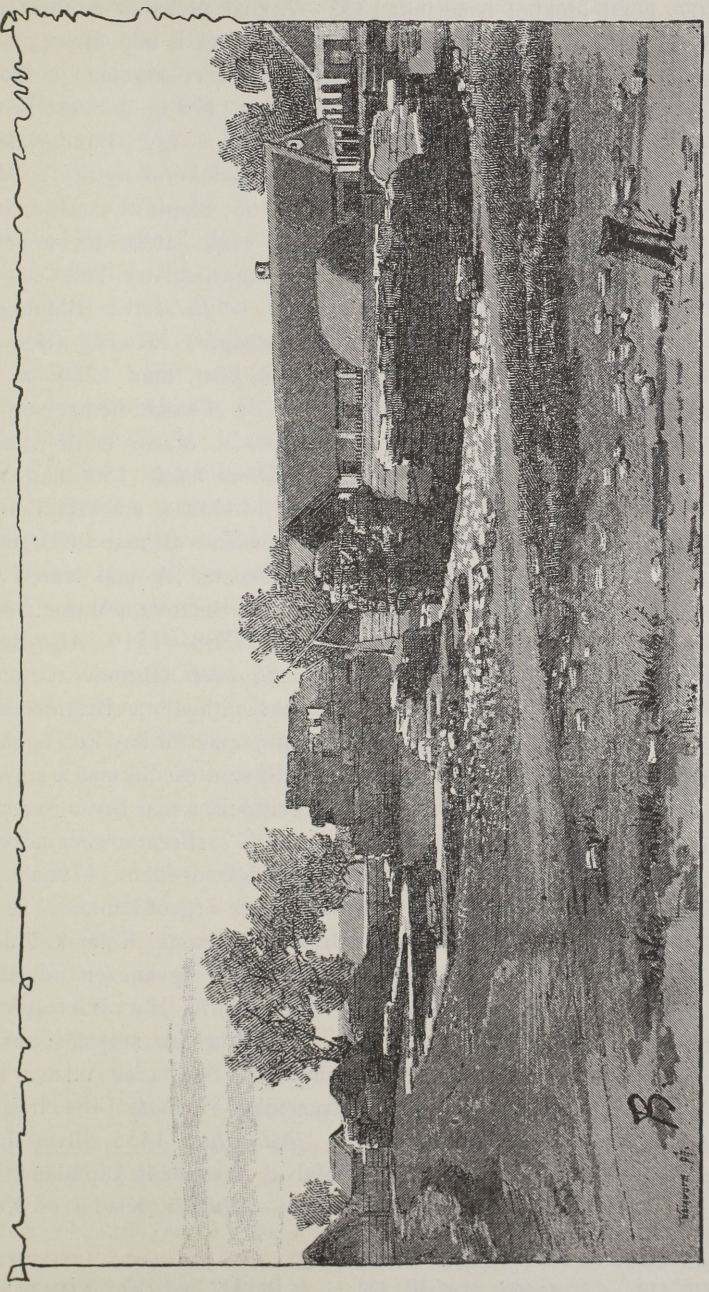

A glogováczi romok.

rendi apátság még 1514-ben is vámot szedetett a Maroson. Apátjait az 1322—1507. közti időkből ismerjük. 1333—7. közt plébánia is állott itten. A romokról s a glogováczi Öthalomról számos rege él a nép ajkán; Bizere nevét azonban semmi sem őrzi — sem itt, sem a csicséri szigeten. — **Bodorlaka,** a mai Mondorlaka helyén, a Maros mellett; 1472-ig a Szeri Pósáké, 1561. Mágócsy Gáspáré, kinek itt 10 portája volt s így «Bandarlaka» a népesebb helyek közé tartozott. — **Bodrog,** Zádorlakától ny-ra, a Maros mellett, 1561-ig a Bessenyeyek ősi birtoka[1]). 1465. alapított szerb apátsággal. Először említik 1422-ben[2]), Kétségkívül csak játék, ha nevét az obotritoktól származtatják[3]). — *Bogorfalva* (Bogurjefalva) Tok és Iltyó közt; 1479-ig a Garayaké, azontúl a Bánffyaké. — *Bolókerék* (Boluhkerek) a Szárazér közelében, 1256. a Csanád-nemzetségé[4]). *Boncsó* (Bonchou) máskép Döbördön, Kapriora, Pozsega és Pestes közt, már 1256. a Csanád-nemzetség egyik uradalmának feje. 1337. a Csanád-nemzetség osztálylevele mindkét néven említi[5]). — *Bonnfalva*, a Maros mellett, a mai Krassó-Szörényben állt 1366-ban[6]). — *Boroshalma-teleke* 1506-ban Vizes pusztája. — *Bosztos*, Remete és Halmos közt, 1471. a mácsalaki uradalomban. Neve sem maradt meg. — **Botegyház**[7]) puszta volt már 1455., midőn Keszy Balázs deák az aradi káptalannak ajándékozta. A mai temesi Féregyház táján lehetett. — **Bozova** vagy Bozva, ma Berzova a Maros mellett. Okleveles nyomai 1471-től. 1479. Nagy-Bozvát, 1508—1519. Alsó-Bozvát is találunk írva. Az Ábrahámffyaké volt. — *Branóczi* (Branovczi) puszta 1477. a Bánffyaké. — *Bratastinacza* (Brathastynathya) a Braticze alatt, Soborsintól é-ra, 1479-től a Bánffyaké. — *Bratest* emettől dny-ra; ugyanakkor a Bánffyaké. — *Bratisinócz* (Brathysynowcze) szintén, de már a solymosi uradalomban, a Ménespatak völgyében. — **Bresztócz,** a mai Bresztovácz helyén, Temesben; 1440. az Országh-család kapta. 1477. (Brezthowecz néven) a Bánffyaké. — *Brukán* (Bryakay), a Vurvu Briazda déli tövében, 1479. a váradjai uradalomban; 1510. Bryczkanfalva néven György őrgróf kapta. — *Bruma* (Alsó- és Felső). L. ezeket. — **Brusznik** (Bruznyk, Brozink) Kelmáktól délre, a Magura déli tövében, Krassó-Szörény ny-i határán ugyanezen néven áll. Neve a vándornevek közé tartozik; 1287. már említik Horvátországban a Bruznyik-folyót. 1440. Országh, 1477. Bánffy kapta. A solymosi uradalomhoz tartozott. — *Bucsöcs* (Buchez, Bwchewchy) Spatta és Viznya közt, Krassó-Szörény ny-i határán. Sorsa mint Bruszniké. — *Buda* 1484. Iregddel és Keresztúrral együtt a Pathócsyaké. — *Budafalvát* 1455. Illyey János vette meg Thelegdy Jánostól. 1471. (Buvafalva) a csanádi káptalané volt. Utóbbi a mai Buzád temesi falu közelében. — *Bukócz*, Kizdia és Kékes

[1]) 1562. Cseffy és Vizessy kapta. — [2]) Dl. 11258. — [3]) *Századok*, 1881., 582. — [4]) *Árpádk.* VII. 430. — [5]) *Anjouk.* okm. III. 370. — [6]) Dl. 322. — *Pesty*, Krassó, II. 71. — [7]) *Rácz* (Zaránd, 199.) templomának építése módjából magyarázza nevét. Valószínű azonban, hogy a XI. századtól kezdve személynévül gyakran használt Bothról keresztelték el.

közt[1]), a Bukorecz-hegy tövében. 1440. Országh, 1477. Bánffy pusztája. 1477. Bworowcznak is találjuk írva, mi még határozottabban utal e hegyvidékre. — **Bulcs** (Bulch, Bwlch, Buch), mai helyén, a Maros mellett, hol benczés apátságának romjai is láthatók. Apátságának első okleveles nyoma 1225-ből maradt reánk, midőn apátsága évenkint 5000 darab kősó szállítására nyert engedélyt II. Endrétől[2]). A váraknál volt róla szó[3]). — **Bunya** (Buhnia) 1440. a solymosi uradalomban, a ma is álló Bunya krassói falu helyén.

Csaba, 1479—83. a váradjai uradalomban, a Zubanhegy nyugati oldalán, a Marosba Lippánál torkolló Szisztaroveczi-patak mellett. 1483. a váradjai kastélyhoz tartozott. — *Csála* a ma róla nevezett erdőben, Aradtól ny-ra. 1421—1487. Külső-, vagy Szélső és Belső, 1422. Kis-, 1495. mindkét Csála, 1445-től többször egyszerűen csak Csála néven említik. Csálának magát a várat nevezték, mely a Müra nevű mocsár keleti oldalán épült. E mocsár éjszaki partján állott Belső- s tőle éjszakra, mintegy 850 méterre, Külső-Csála. Romok mind a két helyen látszanak. Kis-Csála, ha nem volt egy ezek közől valamelyikkel, a kettő közt feküdhetett. Váráról s temploma romjairól már volt szó. Földesurai: 1421. Kolozsváry Tamás, Benke Péter s Miklós; 1426. Kolozsváry Tamás leányai; 1486—1500. az Országh-család, 1489—1500. Haraszthy és Pathócsy. 1511. Belső-Csáláról írta magát Szokolyi János. 1530—1548. Petrovics, 1535. Podmaniczky, stb., 1561. Pászthory, Ábrahámffy, és Berthóthy a birtokos[4]). — *Czegze* Vinga és Arad közt feküdt 1446—1484[5]). — *Csemperlaka* vagy Csemperd (Chemperlaca, Cemperd), Arad és Csála közt; az aradi káptalan ősi (1135.) birtoka s mint ilyet említik 1349., 1359. és 1405. is. 1331-ben Somogyban is találunk Chempred nevű birtokot; bizonyos, hogy Cs-vel és nem Cz-vel ejtették. — *Csenkörvénye* vagy Csenke-vereme (verme) a Maros mellett, Ároki és Zádorlaka közt állt[6]). 1256. a Csanádnemzetségé. 1323. Csanád püspök új adományúl kapta. — *Csepánháza* puszta 1479. Csepán Mártoné s Györgyé és Szilasy Jánosé. — *Csepcső* (Chepchew) 1477. a Bánffyak pusztája a Szisztaroveczi-völgyben. — *Cseralja* a Maros mellett, Hidegkúttól éjszakra. 1463. Szeri Pósáé. — *Cserfalva* a mai Földvár mellett[7]). 1457. Czibak az aradi káptalannak adta s ezé 1471. és 1535. is; 1548. Petrovics kapta; 1561. Pászthory János, Mágocsy és özv. Zay Györgyné birtoka. 1440—1477. a solymosi uradalomban a Szisztaroveczi-völgyre néző Csernoberi-bércz alatt. 1510. Csernobérczinek írják. — *Csernel*

[1]) *Csánki* (I. 762.) tévesen veszi egynek a mai, Facsettől délre levő Bukoveczczel. — [2]) Története: Tört. Adattár, II. 340—8. és 378. — [3]) Az egri regestrum szerént »Bucsvidéke«, melyben 28 helység van, az aradi prépostsághoz tartozott. *Karácsonyi* szerént (Tört. Ért. 1890., 86. l.) a bulcsi benczés monostor elpusztúlása után csak igazgatás végett vette át e javakat az aradi prépostság. — [4]) *Márki:* Csála és vára. Arad, 1882. — 8r. 16. lap és Alföld, 1882.. 74—5. sz. — [5]) *Csánki*, I. 768. — [6]) *Tört. Ért.* 1885., 33. — [7]) 1656. egyenesen Földvárnak nevezik (Ujhelyi-lt.), 1535. Panád és Keresztúr, 1561. Kasza és Kő közt említik.

vagy Czernecz Szádia uradalmában, a Maros mellett. 1483. Garay Jóbtól Bánffyék vették meg. — *Csertelek* 1446. és (Chertheleke néven). 1449. falu[1]), 1457. mint puszta az aradi káptalané Fűzkúttól ék-re. — *Cservenakolcz* vagy Csernakócz, 1440—1477, a Bánffyak pusztája a Szisztaroveczi-völgyben. — **Csesztaróczi** (Chestarowczy) vagy Szesztaróczi, a mai Sistarovecz, a róla nevezett völgyben 1477. a solymosi uradalomban. — **Csicsér,** mai helyétől kissé odább délre, a Maros mellett. 1522. a bizerei apátot, 1561. az aradi káptalant említik birtokosáúl. Sajátságos, hogy Ungmegyében már 1297. említnek egy Orod és Csicsér nevű földet[1]). — *Csolt* (Chold, Cholch, Cholth, Csihold stb.) Csicsér és Sződi közt a Maros mellett, melynek egyik ágát ma is csolti ágnak, vagy Kótnak nevezik. Az 1723. és 1783. évi térkép Csolda néven még följegyzi[2]). 1333. már plébánia. 1499. egy része az aradi káptalané, mely 1522. a Vácsonyiak itt levő részjószágait is megszerezte, és pedig Nagy- és Kis-Sáros zarándi falvakat adván cserében. 1535. Petrovics már erősen háborgatta Csolt birtokában a káptalant, melynek azonban még 1561. is volt itt egy telke. Apátsága nem volt, mint némelyek hiszik, mert Csoltmonostora a mai Vésztő (Békésm.) közelében állott[3]). Magában Aradban is volt még ezenkívűl 3 és Zarándban egy Csolt nevű falu. — *Csolta* (Also-, Felsew- és Kewzepsew-Choltha) a Marostól és Sistarovecztől délre, hol nevét ma is őrzi a Dimpu Soldului és a Valea Soldului. 1440. Országh, 1477. Bánffy, 1510. György őrgróf kapta. 1477-ben már Felső- és Alsó-Csoltát pusztának írják. — *Csura*, másképp Tornova[4]), vagy Csura-Szombat, a mai Szabadhely Ternova nevű határrészében. A templomosok, illetőleg jánosvitézeknek konventjök volt itt. 1365—1449. egyik földesura a bizerei apát, 1399. Maróthy János, ki Pathócsy Miklós özvegyére hagyta. Már 1484. említik a Csuray-családot, melynek ősi fészke e falu. 1543. Pathócsy Ferencz Móricz Péternek adta. *Czigol* (Czygul) 1477. a váradjai uradalomban, Zombró és Temesest közt. —

Damasafalva a monyorosti völgyben, Kapronczához tartozott. 1471. az Ábrahámffyaké. — *Deszk*, Aradtól ék-re[5]), szőllőkertekkel. Deszket már

[1]) *Hazai okm.* VII. 262. — Rácz (170. l.) Szentleányfalva helyén keresi. — [2]) *Szentkláray,* 100 év, I. Története Tört. Ért. 1890., 151—3. — [3]) *Bunyitay,* II. 375—8. — [4]) 1668. is így. Tört. Ért. 1884., 168. — [5]) Az aradi káptalan alapító levele Hek, Ség, Milona, Csemperlaka, Abád, Hodus, Geled és a Maros szomszédságában említi; 1465. s azután gyakran az oklevelek Zádorlaka, Liki, Deszk, Szőllős és Szent-Mária falvakat sorolnak föl egymás mellett; 1472. Bodorlaka és Háromfülű, 1473. Szőllős és Kő, 1497. Szőllős, Liki és Vizes. 1561. Csála, Kovászi, Püspökfalva, Háromfülű, Ároki és Arad, 1605 Mikelaka vidékére helyezik Deszket. — Még a múlt század elején is *Bél* Mátyás (Com. Aradiensis, kézírat, 42. l.) egymás mellett Milona, Ségh, Daszka és Iratos nevű pusztúlt helyeket ösmert. Tehát kétségtelenűl Aradtól éjszakra feküdt. Annál érthetetlenebb, hogy *Pesty* (Eltünt régi vármegyék, I. 40.) a mai torontáli Deszkkel veszi egynek. Nehézséget csak az okoz, hogy Deszknek olykor előhegyeit is említik; ez azonban csak annyit jelenthet, hogy a közeli halmokat ültették be szőllőkkel. Már az 1135. évi levél 2 hegyet is emleget az Arad mellett levő Deszken, a mi csak ily halmokra vonatkozhatik.

1217—1341. személynévül használták[1]). Legrégibb földesura az aradi káptalan, mely 1379. táján Sándor comesnek zálogosította el; a XV—XVI. században az Illyey-, Muthnoky-, Dóczy-, Szokolyi- és Kerecsényi-családé volt. — *Deszkeny*, ettől keletre[2]), valahol a mai Fakert helyén, már 1561-ben puszta; a Pethő- és Zay-családé. — *Dezsőgubacz*, a mai Temesben, Komját, Lichtenwald mellett, a Sogaczi-völgyben feküdt, melynek neve egykor Gubacz lehetett; 1547. az aradi káptalan szűkhatárú faluja. — *Diógy* (Dyogh) falut 1467. Deszkkel és Likivel együtt említik. — *Disznó-Kalodva*, l. Kalodva. — *Disznóól*, 1366. a Csanád-nemzetségé s a mai Krassó-Szörény é-k-i részében feküdt. — *Dobokna*, Kapronca vidékén, 1471. az Ábrahámffyaké. — **Dobravicza** a mai Dumbrovicza, Tót-Váradtól ény-ra, Felső-Dobravicza 1515. néven is[3]). 1471—1508. Ábrahámffyaké, kiktől a Haraszthyak vették zálogba. — **Dobreincze**, ma Dobresty, Krassó-Szörényben. 1477. előtt a Garayaké, azután a Bánffyaké. — *Dobroszlácz* (Dobrozlaucz, Dobrezlaucz), Sistaovicztól délre, hol most is van egy Dobruszlácz nevű hegy. 1440. Országh, 1477. Bánffy a földesura. — *Dombavicza*, Gyulató, Szilas, Halálos, Kövesd stb. vidékén, talán a Dobreio-hegy aljában[1]); 1479 előtt a Garayaké, majd a Bánffyaké s 1510. György őrgrófé. — *Dombegyház*, ma puszta, Batonyától ék-re. Nevét vagy a kúnhalmoktól, vagy egy Aradban már 1329. említett Dombó nevű egyéntől vette. 1437. a Herczeg-, 1454. a Hunyadi-, 1455 a Bothos-, 1463. a Szilágyi-, 1485. a Jaksics-, 1559. a Kasztellánffy-családé. Többnyire Aradhoz, 1498-tól kezdve azonban inkább Csanádhoz számították s most is abban fekszik. — *Dominócz*, talán Brusznik déli szomszédja; 1477. a Bánffyak solymosi uradalmában. — *Dorsz*, 1471. a csanádi káptalannak adta Keszy Balázs. A Maros mellett Batta és Lalasincz közt, a Dealu Dorstilorban maradt fenn emléke. — *Döbörďön* (Duburdun) l. Boncsó. — *Dragamanócz*, Solymosvár uradalmában (1440. és 1477.), a Voksinczi-völgyben. — *Drugsóczi* (Drwgsowczy) 1477. a Bánffyak solymosi uradalmában, Paulócz és Ovopatyi közt.

Ellősfalva, a mai Allios. Helleus, Heleusfelua, Elleusfelua, Ellefalva, Ellywfalwa, Elesfalwa s Elleusmonustra változatban, annyit jelent, mint Illésfalva (Ehellous = Elleus = Illés). Már 1306. és 1326. említik monostorát, mint a Szeri Pósák birtokát[4]). 1335—7. plébánia, 1561. Szentmiklósy, Finta, Báldy, Méregh és Baráthszegi a földesura. A falu, templom és erősség romjai ma is látszanak. — *Előfalu* (Elewfalu) egy 1440. évi oklevél szerént a Maros jobb partján, Solymos és a két Milova közt feküdt. Földesura 1440. Országh, 1477. Bánffy. — *Elzen*, Kér és Bodorlaka (Mondorlak) közelében; 1472. a Szeri Pósáké. — *Eperjes*, már a XII. században apátsággal; 1511-ben Eperjes-Fejéregyháza néven, a mai Féregyháza

[1]) Váradi Reg., 262. §. Anjouk okm. IV. 135. — [2]) *Bél* (id. h. 36. l.) Deskeny falut Arad közelébe azon mezőre helyezi, »mely a hegyekig ér.« — [3]) *Csánki* (I. 769.) tévedésből egynek veszi Dobraviczával. — [4]) *Anjoukori*-okm. I. 107—8., II. 259.

tőszomszédja, Temesben. Az eperjesi apátság, ösmeretlen időkben, megszűnvén, itt levő javait az aradi káptalan nyerte. 1511-ben Eperjes és Fejéregyház (l. ezt) már egybeolvadt. — Egy másik **Eperjes** a Maros egyik kanyarúlatában, a mai Kelmák helyén feküdt. Váráról s fekvéséről már volt szó. A Pathócsyak ősi jószága; magvukszakadtával 1563. Pethő és Kerecsényi kapta. — *Erzsébetkúta*, Simánd és Remete közt, a római sáncz mellett feküdhetett; 1471. Mácsalaka közelében említik[1]). — *Etre*, ősmagyar családnév után elkeresztelve, 1471. a csanádi káptalané. A két Etre Budafalva s a két Parti közt épült[2]). — *Evesth*, Basarág és Arad közt, 1511. az aradi káptalané.

Farkastelke, a Harangod vize balpartján; 1455. a Bothos-családé, majd Kis Balázsé; 1478., már mint pusztát, a Jaksicsok kapták. — **Fejéregyház**, a mai Féregyház, Temesben. 1256. a Csanád-nemzetségé; 1511. már egybeolvadt Eperjessel s egyrésze az aradi káptalané, másrésze pedig (1519.) a Csályay-családé volt; 1525. a Dóczyak kapták. 1333—7. már plébánia. — Különbözik ettől *Papok-Fejéregyháza*, Királyság (a mai Arad külvárosa) szomszédságában, melyet Feritház néven 1732. s Ferigyház néven 1743. még emlegettek s akkor ide alapították — az azóta szintén elpusztúlt — Piperszki-szállást[3]). 1535. ezen Fejéregyháza, Csolt, Bátya és Szombathely birtokában némely urak háborgatták az aradi káptalant; 1559. Papok-Fejéregyháza — Mikelaka és Szent-Miklós közelében levő — faluban a gyulai várnagy emberei pusztítottak; 1561. ugyane néven az aradi káptalané. — *Feketető*, l. Baltanágra. — **Fellak**, ma Fenlak, a Maros mellett, Temesben. 1333—7. már plébánia az aradi főesperességben. Váráról fentebb volt szó. Földesurai: 1330. Szentmihályi Mihály, 1455. Bothos András és György leányai, 1478. (midőn pusztának írják) a Jaksicsok. — *Felső-Bruma* Soborsin és Pernyest közt. Sorsa, mint Alsó-Brumáé. — *Felső-Csolta*, l. Csolta. — *Felső-Dobravicza*, l. Dobravicza. — *Felső-Füves*, így csupán 1447-ben írva[4]); a mai Fibis táján. — *Felső-Gutonya*, ma Kutina, egy sorsa volt Alsó-Gutonyával. — *Felső-Iváncs*, l. Alsó-Iváncsot, melylyel egy sorsa volt. — *Felső-Kalodva*, l. Kalodva. — *Felső-Kalota*, l. Alsó-K. — *Felső-Kápolnás*. l. Alsó-K. — *Felső-Kékes*, l. Kékes. — *Felső-Kizdia*, a régi Arad déli részén, a Bégába ömlő Kornyét-patak mellett feküdt. 1440. Országh, 1477. Bánffy solymosi uradalmában. — *Felső-Kövesd*, l. Alsó-Kövesd. — *Felső-Milova*, l. Alsó-M. — *Felső-Monyorós*, l. Alsó-M. — **Felső-Musa** (Felsemuwsa), Szlatina és Halálos közt, 1479. a váradjai uradalomban. (Ugyanakkor csak Musát említnek, Alsó-Musát nem.) 1510. György őrgróf kapta. — Musa ma a Musai-völgyben van, mely a

[1]) *Csánki* valószínűnek tartja, hogy egy Elzennel; ez azonban a Maros jobb partján feküdt. — [2]) Másik lehet azon Etre, a temesi főesperességben, hol 1133-ban plébánia állott. (Mon. Vat. I. 1., 149.) — [3]) *Fábián*, (l., az előszó VII. lapján) megrótta a múlt századbeli Vályit, ki e falut Aradban kereste. — [4]) *Csánki*, I. 771.

Baia-patakba ömlik, Tótváradtól éjszakra. — *Felső-Part*, l. Alsó-Part. — *Felső-Radna*, l. Radna. — *Felső-Székas*, máskép (1440-ben) Kis-Székas, 1477. a solymosi uradalomban, a Ménes-patak völgyében, a régi Arad egyik legdélibb helye. — *Felső-Székas*, 1479-ben a váradjai uradalomban, a Maros jobb partján, Tótváradtól éjszakra. — *Felső-Talmágy*, l. Alsó-Talmágy. — *Felső-Zámsor*, l. Alsó-Zámsor. — *Földvár*, 1656-ban máskép Cserfalvának is nevezve[1]), ma puszta éjszakra Panádtól, melylyel 1487—1495. együtt emlegetik[2]). 1343., midőn Márkusy István Becsey Tötösnek eladta, Aradban, 1434., midőn Országh kapta, Zarándban, 1495., szintén mint Országh-jószágot, s 1656. ismét Aradban említik. Sánczolatainak nyomai is láthatók. — Egy másik *Földvár* (Fewldwar, Feldwar) 1446—50. a Maros balpartján, Simándtól nem messze[3]), alkalmasint a mai zsadányi avargyűrű helyén feküdt. — *Fülöpköve*, ma is Piátra lui Filippu, ott, hol a Maros Aradmegyébe ér, Krassó-Szörénymegyében. (L. a várak közt). A Csanád-nemzetség ősi birtoka (1256); 1337. öt, 1455. midőn Telegdy Lőrincz Illyey Jánosnak adta, tíz falu tartozott hozzá[4]). 1597. Jósika István kapta; a falu még 1622. is állt. — *Fülöplakát* a XIII. században Piski (Bruckenau) és Baricza (Charlottenburg) közt, a Berekszó-folyó mellett építtette a Csanád-nemből való Fülöp. 1256. két gazdatisztje volt itt a nemzetségnek. 1299. felében már Fülöp fiának, Benedeknek unokaöcscséé, Mihályé; 1323. Benedek úr az egész falut eladta 50 márkáért az Udvardi Budafiaknak. — *Fülöptelek* (Phylepthelek) ennek szomszédságában állhatott; 1471. és 1500. a sződi várhoz tartozott, s az Országh-családé volt. — **Füzes** (Fyuves), a mai Fibis. L. Alsó- és Felső-Füves. — *Füzes* (Fizes), 1366. a Csanád-nemzetségé, Krassó-Szörény ék-i részén, hol egy hegyet Battától dny-ra ma is Dimpu Fusuluinak neveznek. — **Füzkút,** már 1493. e néven, a mai Fűskút, Vingától ék-re.

Gabrilócz (Gabrilowcz), Lippától dk-re, hol nevét egy, a Sistaroveczi-völgybe nyíló patak tartotta fel. 1440—77. a solymosi uradalomban. 1607. Aradmegye pusztult falvai közt említik. — *Galsa* nevét szintén egy völgy őrízte meg (Valea Galsa), mely a Piatra-albából ered s a Temesesti-patakkal együtt Soborsinnál ömlik a Maros jobboldalába. 1477. előtt a Garayaké, azután a Bánffyaké a váradjai uradalomban. A Galsa helynév az ország más vidékein is gyakori. — *Ganerlócz* (Ganerlowcz) puszta 1477. a Bánffyaké. Voksincz mellett, a solymosi uradalomban említik. — *Geled*, vagy Gelet, később Gyelid, (Geled, Geleth, Gheleed, Gelyd, Gyelyd,) Aradtól éjszakra, hol a Gyelte-puszta és Gyelin-ér tartotta fenn emlékezetét[5]). Az aradi egyház szolgáinak faluja volt már 1135-ben. Gyelidi Lukács Lőrincz nevű jobbágya még

[1]) Orsz. lt. XXVI. Lib. Reg. 634—5. — [2]) *Csánki*, I. 770. — [3]) A nagymihályi ltból *Csánki*, I. 770. — [4]) Tört. Értes. 1885., 69—70. *Pesty*, Krassó, III. 401. — [5]) *Csánki* (I. 771.) Gyorok vidékére teszi, holott már az első adat, mely fennmaradt (1135., az 1405. évi átíratban) mutatja, hogy Arad vidékén volt.

1605. is volt az aradi várnak; 1410. Gyeledi János aradi kanonok. 1561. birtokosai Mágocsy, Liszthy, özv. Zayné s Pethő Gáspár és Péter. 1743. Zimánd és Tomasinszki-Gaj nevű szállás képződött rajta. — *Gergelyforra* (Gergorforya, Gergelforra), a Maros mellett, Csála közelében; 1421. Kolozsváry Tamás és Benke Péter osztozott rajta; 1246. Kolozsváry leányaié. Utoljára 1487. említik. — *Girolfalva*, a kimondásban Girótfalva[1]) (Gerlothfalva, Gerlochfalua, Gyroltfalwa), a mai Glogovácztól délre, a Maros partján feküdhetett[2]); 1333—7. már plébánia, egyszer Geroltházának, máskor Gerlochfalvának írva, Mikelaka és Bizere közelében; egy és ugyanazon helység. 1463. a Szeri Pósáké. — *Görcsöny* (Gurchun, Gerchun, Gwrchen) a Szárazér mellett, Panád táján feküdhetett; 1380. s 1392. az aradi káptalan s prépost osztozott rajta. — *Gözevámja*[3]) (1479: Gozawamya, — 1483: Gozewmya 1510: Gwzawmya), a mai Soborsin s valószinűleg a vele együtt említett Váma mellett, előbb a Gavayaké, utóbb a Bánffyaké, 1510. György őrgrófé. — Eredetileg vámszedő hely a Maroson. — *Grassa*, a mai Gross, Tótváradtól é-ra; 1508—19. az Ábrahámffyak kapronczai uradalmában. Vidékén a lakosság aranymosással foglalkozott. — *Gutonya*, ma a Ja-Kutin-hegy nevében; voltakép három falu volt: Alsó-, Felső- és Középső-Gutonya. L. ezeket. — *Gyabarfalva* (Gyabarfalwa) 1478. a bulcsi apáté Husznával együtt, mely Iltyó közelében a Maros mellett feküdt[4]). — *Gyakarócz*, Krassó-Szörény é-i részén; 1440. az Országh-, 1477. a Bánffy-családé, a solymosi uradalomban; ma teljesen ösmeretlen. — **Gyarak**, a mai Gyorok; 1135 Gyarak néven az aradi káptalan kapta. Az egész középkoron át Gyaraknak írják[5]) s hangváltozás tekintetében érdekes körülmény, hogy ugyanakkor Orodot írtak, míg ennek neve ma Arad, amazé pedig Gyorok. Mellette a Mátrahegyen már 1471. művelték a szőllőt. Terűletén pénzt s egyéb régiséget ma is találnak. 1480., 1483. a Dóczyaké, 1495., 1500. az Országhoké (utóbbi évben a sződi kastély tartozéka); majd Haraszthyé; 1548. Petrovics, 1559. (Gyorost) Zagyva Simon kapta. 1561. Mágocsyé, özv. Zayné és Ödönfyé[6]). — Egy másik *Gyarak* a Maros balpartján, Bruszniktól dny-ra feküdt, 1440—77. a solymosi uradalomban. — *Gyerk* vagy Györk 1435. Gyerky János és Csegze László faluja; 1552. Gyewrköt a Gaálok kapták. Bagd és Kis-Rékas vidékén, a mai Temesben

[1]) Gerhard, Gerold, Gerlót, Gyirót a. m. Gellért. — [2]) *Rácz*, (Alföld, 1883. máj. 1.) szerént ötödmagával a mai Arad terűletén feküdt. — [3]) Azt hiszem, így kell kimondani. Göze kétségtelenűl a Géza régies alakja. *Csánki* (I. 771.) Gozemiát ír, holott 1479. egész világosan áll a szó végén »vámja«, 1483. pedig a szó elején Goze (=Göze). De ha Goza marad is, ekkor is Gözát kell olvasnunk, a mi még közelebb áll a Géza név mai alakjához. — [4]) Aradm. jegyzőkönyve, 1769., 8. és 153. sz. — [5]) 1235. van egy »pristaldus Iuan de villa Gyorocz« (Vár. Reg. 165. §.), ez azonban valamely zarándi helyre vonatkozik. — Kálmán királynak volt egy Gyorok nevű vezére; tehát e hely is keresztnévről vehette nevét. — [6]) Történetét megírta egykori érdemes ev. ref. papja, *Rácz* Károly: »Értesítvény a reformátusok ménesgyoroki gyülekezetéről. Sárospatak, 1875.« és »Zaránd«-jában, 187—8. l.

feküdt[1]). — *Gyerlyános* (Gyurthyanus, Gyorgianos), másképp Stanislóháza, de külön is; a románok ma is megőrizték emlékét a Kapriorától délre levő Gertenes-határrész nevében. 1337—1455. a Telegdyeké. — *Gyoszán* (Gyozan) Hidegfa és Ivánfalva közt feküdt a Maros mellett; 1455. Telegdy Lőrincz eladta Illyey Jánosnak. Ebben is a Gyösza (Géza) név rejtőzhetik. — *Györgyteleke* (Geurteleke, Gyurghthelleke) 1388—89. említik, midőn Kónya Frank és Simon kapta. E levelét 1406. újra kiadta Zsigmond király. A hely fekvése ösmeretlen. — **Gyulató** (Gyulathy), a mai Gyulicza, éjszaknyugatra Tót-Váradtól, melynek uradalmába tartozott 1479—1510. (Garay-, Bánffy-, Brandenburgi-birtok). — **Halálos** (Halalos), a mai Halalis, Soborsintól ny-ra, a Maros mellett. 1483. a Bánffyaké, 1510. György őrgrófé. — *Halmos*, ma Hamas-puszta Temesben, Remete (Königshof) közelében. 1471. a sződi vár tartozéka. — *Harmadik-Kizdia*, l. Kizdia. — *Harmadik-Nádasd*, l. Nádasd. — *Hasznosfalva* (Hasznosfalva), a mai Krassó-Szörény é-i részében, Sándorfalva és Budafalva közt. 1455. Telegdy Lőrincz eladta Illyey Jánosnak. — *Hatíncz* (Hathynczy) a solymosi uradalomban. 1477. a Bánffyaké, 1510. Györgyőrgrófé. — *Háromalmás* (Haromolmos) 1471. Ördöglyika és Remete közt. — *Háromfülű* (Haromfilew, Haromfylw), Aradtól é-ra feküdt; 1449. mint pusztát kapta az aradi káptalan; 1472. a Szeri Pósáké. Zarándnak a mai Békésmegyéhez került részében is volt egy ilyen nevű falu. — *Háromoltárom* puszta Botegyház és Kamarás közt; Keszy Balázs 1455. az aradi káptalannak adta. — *Hegyesd*, a Bánya-(Baia-)völgyben, 1510. György őrgrófé. — *Hek*, Arad közelében, 1135. az aradi káptalané. — *Hencz* a Marostól délre feküdt Krivobara közelében; 1440. Országh kapta. — *Heszota* (Hezotha) 1477. a Garayaktól a Báthoryakhoz, ezektől 1510. György őrgrófhoz került. Milova vidékén állt. — *Hidegfa* Pozsoga és Szelcsova táján; 1366—1455. a Csanád-nemzetségé. — *Hidegfő* (Hidegfew), a mai Hidegkút táján; 1463. a Szeri Pósáké. — Ezzel összefüggött *Hidegkút* (Hydegkwth), ma Gutenbrunn; 1561. földesurai özv. Zay Györgyné, Mágocsy, Pethő. — **Hodos**, a mai Ó-, vagy Hodos-Bodrog vidékén; ettől különbözik Kis- és Tót-Hodos. 1323. Kis-Hodos a Csanád-nemzetségé; e néven említik 1471. is. — Tót-Hodos a régi Arad déli részén, 1472. a Szeri Pósáké. — Csak Hodosnak írják 1247. (Hodos juxta Burzua), 1337., midőn 3 falu tartozott hozzá, 1500. midőn Dóczyé, 1561. midőn Pethő, özv. Zayné, Mágocsy és Liszthy bírta, s még 1562. is, midőn Cseffy és Vizessy kapta. 1235-ben már említik a Hodos-nemzetséget is. — *Hodosd* (Hodust), körülbelül Mikelaka és Glogovácz közt; egyháza már 1135. állt. 1561. Bessenyey Lénárdé. — *Hódi* (Hude, Hody), 1230. az aradi vár jószága; 1337. a Csanád-nemzetségé. Szécsény és Vinga közt feküdhetett. — *Horpataka*, Keszi és Nádas közt; 1455. Keszy Balázs a csanádi káptalannak adta. Nevét, Keszincztől délre, az Orasul őrzi; azon hegyről két

[1]) Lib. Reg. 1552—75. — 19. l.

patak is ömlik Keszincz felé. — *Hosszúaszó* (Hozyoazo), ma Hosszuszó a Maros mellett. 1418. a Maróthyaké. — *Huholó* (Hwholo) 1515. az Ábrahámffyaké Kaproncza és Monyorós vidékén. Jó magyar elnevezés, mely a bagoly huholását jelenti[1]). — *Huszna* (Hwzna) Iltyó közelében a Maros mellett; 1478. a bulcsi apáté.

Illinczi, ma határrész a zádorlaki puszta dk-i részén. 1477. a Bánffyaké. — *Iratos* (Irathos), a mai Forray-Nagy-Iratos, most is Aradban; 1418. Belső-Iratos Maróthyé; 1455. a Bothosoké; 1454. Iratost Hunyadi kapta; 1437. a Herczegheké; 1484. Nagy-Iratos a Jaksicsoké Csanádban; 1498. és 1506. ugyanott említik, 1517. azonban ismét Aradban. A régi Nagy-Iratos és Dombiratos Csanádban, — Belső-Iratos ellenben Aradban feküdt s ezt rendesen csak Iratosnak nevezték. (Ma csanádi Domb- és Kis-Iratos, aradi pedig Nagy- és Almás-Iratos). — *Iregd*, Lippa és Hosszúaszó közt; 1418. a Maróthyaké, 1484. a Pathócsyaké, kiknek ősi birtoka volt. 1511. ők «de Eperjes, alias de Iregd» írták magukat; a miből épen nem következik, hogy Eperjes és Iregd egy és ugyanazon hely lett volna[2]). — *Itelaka*, l. Mikelaka. — *Iváncs* a kladovai völgy torkolatával szemben a Maros mellett, a mai Iváncsa határrészben; 1334. már plébánia; 1510., midőn György őrgróf kapta, Iwanchy a lippai uradalomhoz tartozott. Különbözött tőle Alsó- és Felső-Iváncs. (L. ezeket.) — *Ivánfalva* (Iwanfalwa), Krassó-Szörény ék-i részében, 1455. Thelegdy-birtok. — *Ivánháza* (Iwanhaza), Liki, Deszk, Kér és Kasza közelében, szőllőhegyekkel; 1487. szőllőkilenczedét Solymosvárhoz szedték. A Tánczos-család erről írta magát. — *Izvorcz*, emléke a Solymostól éjszakra levő Isvoru-hegy nevében maradt fenn. 1440—1477. a solymosi várhoz tartozott, de a Maros balpartján levő helyek közt említik; 1622—1633. is Iszvoracz a nagylippai járásban feküdt.

Jánosfalva, a Repesvölgyben, a mai Temesben, 1440—77. Solymosvár tartozéka. — *Jánoskalodvája*, l. Kalodva. — *Jászpél*, vagy csupán Pél (Jazpeel, Jaazpel. Pel, Peel, Pely), a mai Béla-puszta, a Szárazér balpartján, Arad és Tornya közt. 1334. plébániája már állott s plébánosa 1394. Árky János aradi kanonok lett. 1437. Országh M. nyerte e falut s 1495. Országh Katalin még leánynegyedet kapott belőle; közben azonban (1474) zálogjogon Dóczy szerezte meg. 1561. Mágocsy, Pászthory és Ábrahámffy a birtokosa. — *Jelenkő*, 1366. a Csanád-nemzetségé. Talán a mai Jelenácz-domb tövében, Nádasdtól ény-ra.

Kadraszó, másképen Keresztyénkenézháza (Kadrassou), Szádvár vidékén, 1337—1344. a Csanád-nemé. — *Kakaró*, a váradjai uradalomban, Tót-Váradtól é-ra. Nem zavarható össze a ma szintén Aradban, a Fejér-Körös mellett levő Kakaróval. 1479. a Bánffyaké, 1510. György őrgrófé. — *Kalivháza* 1358. az Illyeyeké, a mai Krassó-Szörényben. Fekvése ösmeretlen.

[1]) Nyelvtört. Szótár, I. 1511. — [2]) *Csánki*, I. 769. és Századok, 1889., 122.

— **Kalodva,** a róla nevezett patak völgyében. Név szerént 1) Felső-Kalodva, 2) János-Kalodvája, 3) Kis-Kalodva, 4) Magyar-Kalodva, 5) Miklós-

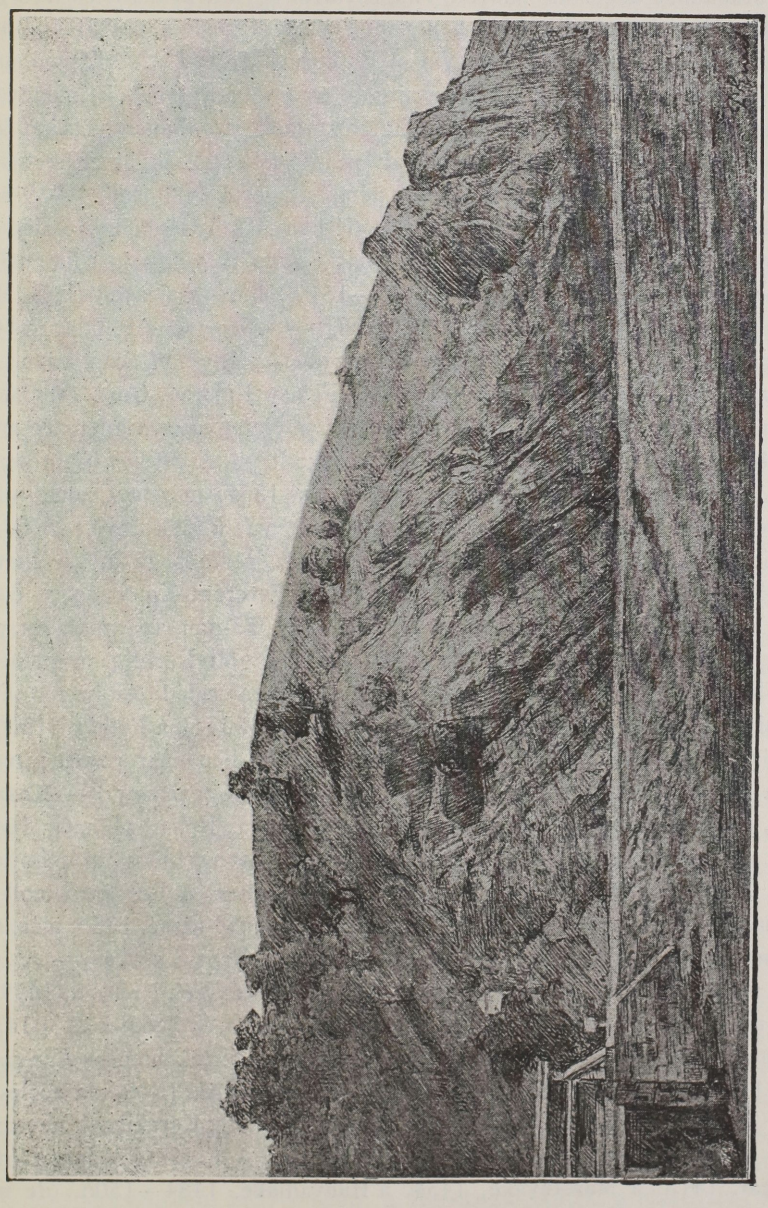

A Kalodvai-völgy bejárata a várhegygyel.

kenéz-Kalodvája, 6) Szilvágy-Kalodva, 7) Székas-Kalodva, 8) Disznó-Kalodva 9) Unyás-Kalodva, 10) Kalodvapataka. Ezekhez járult tizenegyediknek a már említett Kalodva-mezőváros. E szerént a Kalodva-pataka mellett, az aradiak

által most is föl-föl-keresett regényes Kladovai-völgyben egymást érték a Kalodva nevű falvak. 1439-ben az első 6 falu, Magyar-Kalodva központtal, külön uradalmat képezett, melyet, Világosvárral együtt, Brankovics György, 1441-ben Maróthy László, 1444-ben pedig Hunyadi János kapott; 1464-ben Magyar-, Székas- és Felső-Kalodvát a Báthoryak kapták. A világosi uradalom helyeit az oklevelek általán zaránd- és aradmegyeieknek mondván, hovátartozásuk nem tűnik ki mindig határozottan; azonban egyeseket közölök ismételten aradiaknak mondanak s így kétség alig merülhet föl. Lehet, hogy a tíz falu neve közől némelyik csak változat; 1439-ben azonban ugyanazon oklevélben 6, — 1464-ben 3 s 1519-ben 5 Kalodvát említenek; számuk tehát mindenesetre nagy volt. A völgy torkolatánál a Rózsásmálon és Rózsáselőhegyen (1498—1510.) bort termesztettek, a Maroson pedig (1501.) révet tartottak fenn. — *Kalogyerolcz* falut 1440. Országh kapta; 1477. a Bánffyaké, a Gabrilóczi-völgy torkolata táján. — *Kalota*, l. Alsó- és Felső-Kalota. (Alsó-, Felsew-Kalotha, Also-, Felsew-Kalacha alakban, 1440—1607.) — *Kandafalva*, Batonya és a Szárazér mellett. 1446. tűnik föl[1]). Épen Csanád határán feküdt. — *Kaprevár* (Caprewar), a mai Kapriora, Krassó-Szörényben. 1256. és 1337. már a Csanád-nemzetségé. Több barlangja közől legnevezetesebb a falu fölött levő; a tatárjárás idején ezekbe vonúlhatott a lakosság egy része s talán vár nevét is ettől vette a hely. — *Kasza*, más kiejtés szerént Kaza, vagy épen Kása, a mai Világos és Kovaszincz közt, — 1333-ban az aradi főesperesség legéjszakibb plébániája. Csaknem összefüggött Kérrel; azért néha Kasza-Kérnek írták (1453., 1466., 1471.). A Kasza-család ősi helye. Földesurai az aradi káptalan (1453), a Szeri-Pósák (1472-ig), a Pethők (1506.), Földváry, Mágocsy, Pilethy és More (1561). 1607-ben már puszta; most nyoma sincs. — *Kasza-Kér*, l. Kasza. Birtokosai ugyanazok. — **Kaszapereg**, most Csanádban, ref. Kovácsházától ény-ra. Néha, pl. még 1642. jul. 2. is, Aradhoz, máskor Csanádhoz vagy Csongrádhoz számították. 1486. tekintélyes plébánia. — *Kávás*, most Temesben, a Berekszó mellett, melyen 1337. malma és vámja volt. Már 1256. a Csanád-nemé, 1333. plébánia a Temesközben. — *Kebles*, l. Köblös. — *Kecskés*, l. Nagy-Kecskés. — *Kecsefalva*, máskép Geczefalva (Gethefalwa), Krassó-Szörény ék-i részén, 1479. a szádi uradalomban. — *Kenderfark* pusztát (Zádorlaka és Sződi közt?) 1421. Zsigmond továbbra is meghagyta a csanádi káptalan birtokában. — *Kerecsen-Ardó* 1437. a Herczegh-család pusztája. — *Kerekegyháza* (Rotunda ecclesia) a mai Temesben, Bodrog és Nagyfalu közt, 1723. még Kerekiknek nevezve. 1333. az aradi főesperesség második plébániája. A Laczkfyak innen írták magukat. 1418. a Maróthyaké, 1454. a Hunyadiaké, 1484—1506. (de már Csanádban) a Jaksicsoké[2]). 1557. Pathócsy Ferencz Gyula városának ajánt-

[1]) Magyar Történelmi Tár, VI. 28. — [2]) Története bővebben: *Turul*, 1886., 166. s köv. ll.

dékozta, mint már pusztát[1]). — *Kerekes*, a mai temesi Kékes mellett, a Hiziás és Nagy-Kékes-patak összefolyásánál, hol nevét a Dealui Krisin őrzi. 1440. Országh, 1477. Bánffy kapta. A solymosi uradalomban feküdt. — *Kerek-Vinga*, l. Vinga. — *Keresztúr* (Sancta Crux, Kerezthwr), a mult században Nagy- és Kis-Keresztúr néven Kuvin pusztája volt. 1334. már plébánia (Sancta Crux néven) Csold, Papi, Mező-Somlyó és Iváncs közt. 1403. Maróthy kapta, kit ide 1404. igtattak be. 1495., midőn Országh Katalinnak a leánynegyedet kiadták belőle, Gyarak és Panád közt említik; 1535., mint részben az aradi káptalan jószágát, Panád és Cserfalva közelében. — Egy másik *Keresztúr* a Maros balpartján, Allios és Gutenbrunn közt feküdt, hol még 1723. is följegyzi nevét egy térkép. 1335-ben, Vinga és Bak közt említve, tehát ezen a helyen, az aradi főesperesség egy kis plébániája; 1484. a Pathócsyaké, 1561. Mágócsyé, özv. Zaynéé, Pathócsy Jánosé s a szegényebb Nadányiaké. — *Keresztyénkenézháza*, l. Kadraszó. — *Kermelőczi*, Bruznyiktól dny-ra, hol a Dimpu ku Kremenie sejtteti nevét. 1440. Országh, 1477. Bánffy kapta. — **Keszi**, ma Keszincz, Temesben, már 1334. plébánia. 1439. és 1461. Kezy néven. 1561. a csanádi káptalan, Ravazdy János, Vetésy Ferencz s több köznemes jószága. — **Keves**, ma Kujás, Soborsin mellett, 1479. a váradjai uradalomban. 1510. György őrgróf kapta. — *Kevesd* vagy Kövesd, l. Alsó-, Felső- és Nagy-Kövesd. — *Kékes* (Kekes) 1440. Kékes és Másik-Kékes, 1477. pedig Alsokeykes falu és Felsewkeykes néven a solymosi uradalomban; a mai Kékes Temesben, a régi Arad déli határán. — *Kér*, helyesebben Kis- és Nagy-Kér (Keer) a Maros mellett, Kisfalud és Sződi közt; 1325. egy része Kéri Fekete Gergelyé, ki a maga részét Szeri Pósa mesternek zálogosította; el a másik az aradi káptalané. 1333—7. plébániája is volt. 1448. Hunyadinak s 1471. a csanádi káptalannak is volt itt birtoka. 1463—1472. a Pósák elzálogosították. 1487. szőllőkilenczede Solymos építésére ment. 1561. Kis-Kér az aradi káptalané. — *Két-Bata*, 1367. a bulcsi apátságé. Ma Batta, Bulcs mellett. — *Két-Mahus* Udvari és Tövisegyház vidékén; 1471. a Keszyektől a csanádi káptalan kapta. — *Két-Sopron*, (Kethsopron, Kethsoffrony, Keeth Sopron), a mai Sofronya Aradtól é-ra. 1437., 1446., 1546. a Herczegh-, 1454. a Hunyadi-, 1455. a Bothos-, 1463. a Varjassy-, 1559. a Kasztha-családé volt, ekkor azonban I. Ferdinánd Luka János, Albani György, Székely Balázs és Spiek György fiainak adta. Békésben egy másik Két-Sopron s Aradban egy Sopron nevű hely volt. — *Kinged* (Kynged, Kyngeed,) Batonya és Sofronya közt; romjai Basarága határában, Gál Sándor bérletén. (Kinge, vagy Kúnigunda régi magyar leánynév). 1335—6-ban már plébánia az aradi főesperességben, 1437—1546. a Herczegh-, 1439. a Marczaly-, 1454. a Hunyadi-, 1463. a Varjassy-, 1549—1561. (midőn már Csanádban említik) a Szeleményi- és Dóczy-családé. — *Király-Ség*, l. Ség. — *Kisárokfölde*

[1]) Lib. Reg. Ferd. 137.

(Kysarokfewldew), a mai Cackajeruga, a Berekszó mellett, 1440—1477. a solymosi uradalomban. — *Kis-Csála*, l. Csála. — **Kisfalud**, (Kysfalwd), a mai Kisfalud vagy Engelsbrunn, Aradtól dk-re; 1457. Czibak az aradi káptalannak adta a maga részét; 1466. a Ravazdyak s Garayak osztoztak rajta; 1561. Balogh Imréé. — *Kis-Hodos*, l. Hodos. — *Kis-Kalodva*, l. Kalodva. *Kis-Kér*, l. Kér. — *Kis-Kövesd*, a mai Gavosdia, Tót-Váradtól ény-ra; 1479. váradjai uradalomban. — *Kis-Rékas*, l. Rékas. — *Kis-Szécsény*, l. Szécsény. — *Kis-Székas* (Kyszekas), 1440. így, 1477. Felső-Székasnak nevezve. L. ezt. — *Kis-Udvari*, l. Udvari. — **Kizdia** vagy Kisgye (Kyzdja), ma Temesben, a Kizdiai-völgyben. 1440. a négy Kisgyét Országh, 1477. Radacsiva-Kizdiát, Harmadik- és Negyedik-Kizdiát Bánffy kapta. *Kjakóczi* (Kyakowczy) 1440—77. és 1510. a solymosi uradalomban, a Sistaroveczi-völgy eredete táján. — *Klesva* (Kleschwa, Klethva), Kaprucza és Monorostya vidékén; 1508—19. az Ábrahámffyaké. — **Komját**, ma Temesben Lichtenwald, 1547. az aradi káptalané. — *Komaróczi* (Komarowczy) Odvas és Milova közt; 1510. György őrgróf kapta. — **Konop**, ugyane néven, a Maros jobbpartján, 1510. György őrgrófé; 1597. Jósikáé. — *Kovácsfalva* (Kowachfalwa), Pozsoga vidékén, 1366. a Csanád-nemzetségé. **Kő** (Ku, Kw, Kew, Kewy, Kev), a mai Kuvin, Kovaszincz és Gyorok közt. 1333. már plébánia. 1483. a Dóczyaké, 1495. az Országh-lányoké, 1548. Petrovicsé, 1561. özv. Zayné, Mágocsyé, Pászthoryé. — *Köllös* (Kebles, Kewbles), 1489. és 1492. Pécska vidékén említik[1]). 1485. Dóczyé. — *Kökényfalva*, Bodrog és Hodos vidékén; 1562. új adományúl kapta Cseffy és Vizessy. — *Kölp* (Kwlp, Kewlp), Ménesi táján feküdt 1471-ben[2]). — *Köved*, l. Keved. — *Kövesd*, l. Kevesd. — *Középső-Csolta*, l. Csolta. — *Középső-Gutonya*, l. Gutonya. — *Középső-Monyorós*, l. Monyorós. — *Középső-Radna*, l. Radna. — *Krivavára* (Crivabara, Krywatvara, Krymarwara, Krywanara), a mai Krivobara; 1440. Országh, 1477. Bánffy kapta. Még 1631. is Aradhoz számították. Ma Temesben. — *Kupa*, (Kwpa, Krwpa) most csanádi puszta, 1437. és 1463. (midőn a Herczegh-családé volt) Aradban; 1446. nincs kitéve, Arad-, Zaránd-, vagy Csanádmegyében feküdt-e; ezek közől az idébb délen levő tartozhatott Aradhoz. 1561. Csanádban a Kasztellánffyaké. — *Kútfő* (Kwthfe) 1447. Zábránytól és Lippától nyugatra feküdt[3]). — *Külső-Csála*, l. Csála. — *Külső-Zábrány*, l. Zábrány.

Labasócz (Labasowcz), ma Labasincz, Lippától délre. 1477. a Bánffyaké. — *Laposnak*, (Loposnyk, Loposnik) Krassó-Szörény ény-i részén, 1440—77. a solymosi uradalomban[4]). — *Levelespataka* (Leuelespataka), Pálülése vidékén; 1399. Maróthyé. — *Lezpede*, vagy Lespegye, a Petrari-, vagy Leszpedari hegynyelv nevében él Odvas vidékén; először csak 1607. említik e falut, de kétségtelenül állt a XVI. században is. — *Liki* (Lyky) Vingától

[1]) Jászói prot. A fol. 109., Dl. 19783. *Csánki*, I. 773. — [2]) *Pesty*, Krassó, III. 428., 430. — [3]) Nagymihályi-lt. *Csánki*, I. 774. — [4]) A Tört. Adattár (II. 377.) tévesen írja, hogy a XVI. században Moldvából bevándorolt románok alapították.

éjszakra, a németsági szőllőhegyeken állhatott. Mindig Deszkkel együtt említik. Szőlleje nevezetes volt. 1465., 1468., 1512. a Muthnokyak, 1465., 1470., 1512. a Mezőgyániak, 1473., 1474., 1475., 1478., 1484., 1485., 1490., 1494., 1495—8., 1506., 1511., 1520. a Dóczyak, 1483., 1496. és 1519. a Dienessyek, 1520. a Haraszthyak részjószága. Szőllőkilenczedét egyideig Solymoshoz szogáltatta be; 1520. Haraszthy elfoglalta előhegyeit is. — *Lombinya* (Lombynya) puszta 1477. a Bánffyaké, Lippától dk-re. — *Lomnacsa* (Lomnacha) ugyanazoké, Székas és Csolta közt. — **Lőkösfalva,** (Lekesfalwa), ma Leokosest, Lugostól é-kre. 1440—77. a solymosi uradalomban. (Lőkös keresztnév). — *Lukácsfalva*, a Szárazérmellékén, Batonya vidékén; 1437—1547. a Herczegh-családé. — **Lupefalva,** a mai Lupest, Tót-Váradtól é-ra; 1510. tényleg már Lupestnek (Lwpesth) írva. 1479—1510. a váradjai uradalomban.

Magurásháza, a Temesesti-völgy eredeténél, Galsától é-ra levő Magura aljában; 1510. György őrgróf kapta. *Magyar-Kalodva*, l. Kalodva. — *Magyar-Radna*, l. Radna. — *Majmat* (Maymath) Paulistól dny-ra; 1421. a csanádi káptalané. — *Marján* (1723. is Marián), Pécskától ny-ra, egy negyedórára, 1333. Morán, 1335. Morian néven plébánia. 1377. (Aaryan) az aradi káptalané. 1437. a Herczegh-, majd 1561. az Olcsárovics-családé. Még ekkor is népes hely volt, 16 kapuszámmal. — Egy másik *Marján* a mai Tokkal átellenben a Cioka Mori tövében, a Maros mellett, melyen réve is volt. 1479. a Bánffyak szádvári uradalmában[1]). — *Martoni* (Marthony, Marthoni), Martinecz néven most Szabadhely határában. 1449. említik először[2]). 1477. a Bánffyaké s részben a kalodvai remetéké, kiknek szántóföldein itt Dóczyné jobbágyai erőszakoskodnak; 1561. is ezek birtoka (Martonos néven). — *Martonoslaka*, Mondorlak és Glogovácz vidékén, 1444. Szt.-György szomszédságában. — *Másik-Nádasd*, l. Nádasd. — *Mátyustornya* vagy Pókatornya (Mathestornya, Mathyustornya, Mathywsthornya) 1446., 1449., 1457., 1459. Sopronynyal együtt említik. A mai Tornya vidékén állhatott. 1457. a Keszyek az aradi káptalannak adták. — *Megyest* (Nyegest) Tót-Várad vidékén feküdt, 1479. — *Meszt*, különbözik a zarándi Meszt mezővárostól (a mai Muszka falutól). 1475. mint aradi falura támadnak Losonczy pankotai jobbágyai. Az aradi káptalannak is voltak itt (az aradiban) javai, melyeket azonban György őrgróf elfoglalt. 1510. György őrgróf mint aradi falut kapta. Fekvését nem ösmerjük. — *Mező-Ság*, l. Ság. — **Ménesi** (Menise, Menesi, Menusi, Menes, Menesy, Menesyw, Menessy), ma Ménesi, Aradban. 1333. már plébánia; 1485. Ongoré, 1496—1500. Országhé, majd Haraszthyé, 1561. egy része Mágocsyé és Pethőé. Szőllőhegyeiről ez időben nincs szó. — *Mikcseháza*, l. Balta nágra. — *Mikeháza*,

[1]) Egy Cioka Marian nevű hegy a Konopi-völgy eredeténél is van. Valószínű, hogy itt szintén falu állott. — [2]) Sztáray-okl. II. 436. — 1471. és 1484. a Forgách-lt.-ban; *Csánki*, I. 775.

Batonya vidékén, Csanád határán. 1437., 1446. és 1546., a megye kitétele nélkül, a Herczegheké. — **Mikelaka,** régebben Itelaka (Mekilaka, Mykelaka, Hytalaka, Itelaka, Mikelaka), ma Mikalaka Aradtól ék-re. 1377. egészen a Maros mellett feküdt[1]). Az aradi káptalan még 1135. táján kapta. 1333. már plébánia, 1343,, 1349., 1350., 1359., 1367., 1368., 1377. (midőn Jakab országbiró is megjelent Mikelakán) birtokáért elkeseredetten pörölt a káptalan a Laczkfyakkal, kik 1387. önként lemondtak igényeikről. 1380. Itelaka felét a káptalan, másik felét pedig a prépost nyerte; 1392-ben a Gyirakszék (Gyrakzek), Morotva és Sziget nevű erdőrészszel együtt egészen a káptalannak jutott. 1496. Dóczyék elhajtották innen a káptalan gulyáját, 1559. pedig a gyulai őrség erőszakoskodott itten. 1561. még 20 kapu után fizetett Mikelakán a káptalan[2]). — *Miklóskenéz-Kalodvája*, l. Kalodva. — *Millenfalvát* 1461. Lippával és Keszivel együtt említik. — *Milona* (Milana, Mylona), a mai Arad é-i részén, Ség szomszédságában; 1135. táján kapta az aradi káptalan, mely 1349. eltiltotta birtokától a Laczkfyakat, 1405. pedig átíratta a rávonatkozó alápítólevelet. — **Milova,** l. Alsó- és Felső-Milova. — *Miszelecz* 1471. Udvari környékén (Temesben), a csanádi káptalané. — *Mogyoród* (egy 1723. évi térképen még Magyarata néven pusztult falu), Bruckenautól (Piskitől) é-ra. 1333. plébánia. — *Moldovácz*, 1471. Kaproncza vidékén az Ábrahámffyaké. — *Molnári* (Molnary), a csicséri Háda-Szigeten, vagy attól mindjárt keletre feküdt[3]). 1428., 1448. és 1449. az aradi káptalan és bizerei apát közt határvillongás folyt e puszta miatt. — **Monostor** (Monustur, Monostre, Monustor, Monostor), ma Temesben, Orczifalva közelében. 1285. a Csanád-nemé. 1333. az aradi főesperesség egyik határplébániája. 1479. kir. jobbágyai erőszakoskodtak Szőllősön, miért is Nagy Ambrus temesi comes vizsgálatra utasította Aradmegyét. 1552. már Temesvárhoz tartozott. — Egy másik *Monostor* Kuvin és Kovaszincz közt feküdt, s helyét az oláhok most is monasteriának hívják. A pápai tizedjegyzék szintén Paulis közelében említi 1333-ban, mint plébániát. — *Monostorlaka*, (a mai Mondorlak) 1561-ben az aradi káptalané[4]). — *Monyorós*, l. Alsó-, Felső- és Középső-Monyorós. — *Musa*, Soborsin pusztája. L. Felső-Musa.

Nagy-Bozva, L. Bozova. — **Nagyfalu,** Pécskától dny-ra a Maros mellett; 1463. és 1514. Aradban mint vámszedőhelyet említik. De már 1333., mint plébánia, a csanádi főesperességhez és így Csanádhoz tartozott. Ott említik a Maroson levő révét 1454. is és ott van most is. — *Nagy-Kecskés* (Nagykechkes) nevét a Kuvintól keletre emelkedő Kecskés-hegy őrzi; 1256. a Csanád-nemzetségé. — **Nagy-Kevesd,** 1479. Váradja uradalmában, Tót-

[1]) Dl. 29716. — [2]) Bővebben *Karácsonyi,* Emlékkönyv, 122—3. s Tört. Ért. 1890., 161—4. és *Rácz,* Zaránd, 214—5. Dl. 29743. — [3]) A csicséri nép a sződi (mások szerént bizerei) romokhoz számított koczkaköves zömtorony (»kút«) s a többi omladék helyét ma is Morárinak hívja. — [4]) Nevére nézve l. Tört. Ért. 1890., 165. l.

Váradtól ény-ra, a mai Gavosdia. — *Nagy-Szécsény*, l. Szécsény. — *Nagy-Székas*, a mai Székas Lugostól ény-ra, 1440—77. a solymosi uradalomban. — *Nádas*, 1437. a Herczegh-család pusztája. — *Nádasd*, Másik-Nádasd és Harmadik Nádasd a Berekszóba ömlő nádasdi patak mellett. Nádasd 1256. a Csanád-nemzetségé. A három Nádasdot Keszy Balázs 1471. a csanádi káptalannak adta. — *Negovanolcz* (így és Nygwanoczy), 1440—77., 1510. a solymosi uradalomban, Szabadfalu és Voksincz közt. — *Negyedik-Kizdia*, l. Kizdia. — *Novák* (Noák) a mai Mondorlakkal átellenben. 1135-től az aradi káptalané s ennek birtokául írják 1561. is. 1355., 1377., 1385—6., 1399., 1411. a Laczkfyakkal perelt birtoka miatt a káptalan. 1496. az Alerdő, Ösztövér és Kér nevű erdő feküdt mellette[1]). Bírája 1511-ben Kerekes Elek[2]). — *Nyárrév*, Bak falu és a Maros mellett, mint neve mutatja, révvel. Zábránynyal és Cseraljával együtt emlegetik. 1463—72. a Pósáké, 1517. Kenéz Jánosé és Pethő Ferenczé, 1561. Pethő Péteré s Jánosé, Mágocsyé, Liszthyé s özv. Zaynéé.

Odvas (Odwas, Odvas, Oduos), ma Otvos, a Maros mellett, Konop és Milova közt. 1440. Országh, 1477. Bánffy, 1510. György őrgróf, 1597. Jósika kapta. — *Ohaba*, a mai Ohaba lunga, 1440—77. a solymosi uradalomban. — **Ohaba,** a mai Ohaba Szerbszka, 1427—1479. a váradjai tartományban. — **Ohaba,** a mai Szoborsin és Váma közt; sőt, téves hagyomány szerént[3]), ennek helyén épült volna Soborsin. 1440. az Országhoké, 1477. a Bánffyaké, 1510. György őrgrófé. — *Ohabicza*, 1440. falu, 1477. és 1510. már puszta a solymosi uradalomban, Ohaba Szerbszka közelében. — *Olnos* (talán Ónos) 1452. a Fejéregyházyaké, 1500. az Országhoké a sződi uradalomban, Fülöptelek és Remete vidékén, hol egy patakot ma is Hónosnak neveznek. — *Oshyz* földje 1232. Basarág és Sziond közt. — *Ovopáty*, Lapusnik és Lőkösfalva közt, 1440. Opath és 1477. Owopathy néven a solymosi uradalomban. Eredeti neve Apát lehetett.

Örděglyika, ma Luka vagyis Greifenthal, ép az Ördögárok (római sáncz) mellett; 1471. Erdeglyka néven. Borzlyuk uradalmában. — *Öregkolcz* (Wyrygkowcz, Wregkolcz) 1440—77. a solymosi uradalomban a Ménes-patak völgyében. — *Ötvenablaka* (Ewthwenablaka, Ethwen Ablak), ma Ötvenes puszta, Aradtól é-ra. 1471. a Szeri Pósáké a szentpáli uradalomban[4]); 1489. (Ewtthween néven) a királyé; 1457—1490. a Hunyadiaké, kiknek magvaszakadtával 1508. (Kötvenablaka, helyesebben Ötvenablaka néven) Podmaniczky János és Horváth Iános kapta; 1553. Getthyey Jánosé; 1561. Ötvenablakos földesura Ujlaky Sebestyén, Papfy Lajos, Mágocsy Gáspár, Glesán Miklós és özv. Zay Györgyné.

[1]) Története u.-o. 203—5. — [2]) Dl. 22214. — [3]) *Fábián*, I. 47. — [4]) *Csánki* (I. 701.) szerént két különböző hely. A Pósák faluja Ménesi és Bodorlak vidékén állott volna; ettől a mai Ötvenes sincs távol; de ha Ötvenablaka 1457. Szilágyi Erzsébeté volt, ezt csak úgy érthetjük meg, ha Csanádba helyezzük, hol 1484. is említik.

Panád, a mai Új-Panád. 1315. Dósa kapta. 1333. már plébánia. 1486—7., 1495., 1500—2. az Országhoké, s a sződi kastélyhoz tartozott. 1561. Nagy, Zayné, Mágocsy, Pászthory és az Ábrahámffyak szegényebb ága volt a földesura, 6 portával. — *Papfalva*, a mai Neudorf táján, 1463. a Szeri Pósáké. — *Papok-Fejéregyháza*, l. Fejéregyház. — *Papok-Ségje*, l. Ség. — *Part* vagy Parti, l. Alsó- és Felső-Part. — *Patak* (másképp Kalodva-Patak), a Kalodvai-völgy torkolatánál; 1475. várral. — 1355. az aradi káptalan faluja; 1440. Országh, 1477. Bánffy, 1510. György őrgróf szerezte meg. — *Paulócz* (Pavlovecz, Pawlocze, Paulovcz, Pawlesth) Radmanest körűl. 1440. Országh, 1477. Bánffy kapta a solymosi uradalommal. — *Peleczke* (1471-ben Beleczke), Kapruczától é-ra, a Pliskivölgyben, 1471—1519. az Ábrahámffyaké. — *Pernyefalva*, ma Pernyest, Soborsintól é-ra, 1479. a váradjai uradalomban. 1483. a Bánffyaké, 1510. György őrgrófé. — **Perő** (Perew), a mai Perul, vagy inkább a Székas és Bara közt levő Dealu Pueri őrzi emlékét (Lugostól ény-ra). 1337. a Csanád-nemzetségé ; de inkább Fülöpköve közelében említik. — *Pestös* (Pestews), 1337. ugyanott. Most puszta a Kaprióra mellett lévő pestesi völgyben. — *Pestösfő* (Peztuzfew), 1366. a Csanádnemzetségé. Kétségkívűl az épen most említett pestesi völgy eredeténél. — **Petercse** (Petherche, Petterche), a mai Petirs, Lippától dk-re. 1337—1444. a Csanád-nemzetségé. — *Petrőcz* (Petrolcz, Petrowcz), a Repes-völgyben ; 1440—1510. a solymosi uradalomban. — **Pécsk** (Pechk), a mai Pécska, a Maros mellett, melyen réve vagy gázlója volt 1421., midőn új adományúl kapta a csanádi káptalan. Mint vámszedő helyet 1514. is említik. 1516—17. Pécsky Mátyás aradi kanonok volt. 1549. Pécsk, az urbarium szerént, Csanádban feküdt. (1750. nov. 11. Pécskát Aradhoz, Puszta-Pécskát Csanádhoz csatolták). — *Pél*, l. Jászpél. *Péntek*, Radnától é-ra, 1440—77. a solymosi uradalomban. — *Péntekülése* (Penthekylese), ugyanennek közelében; 1446. az Országhoké. — *Poklosi* (Puklussy), Simándtól délre, az Ördögárka vidékén lehetett; 1256. a Csanád-nemzetségé. — *Polyana*, Tót-Váradtól ék-re, — 1479., 1483. ennek uradalmában. — *Pongrácz fája* (Pongrachfaia) a Maros mellett, Zádorlaka átellenében ; 1247. és 1256. a Csanád-nemzetségé. — *Pongrácztelke* (Pangraczthelke), 1247. amannak szomszédságában. Valószínű tehát, hogy az 1437. és 1486—7. említett *Pongrácz* a két falu egyesűléséből keletkezett. — 1510. és 1518. már Csála pusztái. Közelükben volt a Pongráczörvénye nevű halastó. — **Pozsoga** (Posga, Posoga), ma ugyane néven Krassó-Szörényben, a Maros mellett. 1366., 1455., 1508. a Telegdyeké. — *Pókatornya*, l. Mátyustornya. — *Pórszékely* (Porzekel), 1466—78. a Dóczyaké, a megye szabatos megjelölése nélkűl, Szent-András és Gyarak között. — **Pörség** (Puerseegh, Pwrsegh, Peersegh, Perwsegh, Pewrseegh, Persek,) Peszák, a mai Torontál ék-i részén, Perjámostól dny-ra; 1399—1549. gyakran említik.

Radacsiva-Kizdia, l. Kizdia. — *Radajócz*, (Radayowcz, Radowecz) 1440—77. a solymosi uradalomban, Bruznik közelében. — *Radamócz* (Radomewcz), Felső-Kövesd és Sistarovecz közt, 1440—77. a solymosi uradalomban. — **Radmanócz** (Radmanowcz) Bara és Spata közt, a mai Radmanecz, Lippától dk-re. 1440—77. Solymos tartozéka. — **Radna,** mai helyén, Lippával átellenben; 1477-ben[1]) Magyar-, Középső-, Rácz- és Új-Radna néven 4 különböző helység; s ezeken kívül még egy Radna nevű pusztájok is volt a Bánffyaknak. 1494. Alsó- és Felső-Radnát is említnek. 1440. Országh, 1477. Bánffy, 1490. Corvin János, 1510. Brandenburgi György, 1561. a király a földesura. 1514. némi szerepet játszott «Dorff Radnern«, midőn Dósa Solymost ostromolta. Kápolnája — melynek helyén emelkedik most a híres búcsújáró-templom — állítólag 1520. épült. 1559. e falut tévesen Temeshez számította a király. Egy 1663. évi krónika szerént s így kétségkívül már a XVI. században is — ezüst és rézbányákat műveltek ottan. — *Ravazd*, 1478. óta többnyire nemesi névben. Asszonylaka táján feküdhetett. — *Rácz-Radna*, l. Radna. — *Rágásföldű* (Ragasfeldew), a Marosba Valemárénál ömlő Rogoselui-patak mellett, 1477. a solymosi uradalomban. — *Raznicza*, 1510. Solymos vidékén. — **Remete,** ma Königshof Temesben; 1471—1500. a szőrdi uradalomhoz tartozott. — *Repes* nevét fenntartotta a Répás-völgy és Répás-major Temesben. 1440—77. (mely utóbbi évben Répásnak írják) a solymosi uradalomban. — **Rékas,** ma Rekesel, vagyis Altringen. 1436. a Berekszó mellett említik. 1499. Kis-Rékas a Ravazdyaké volt. — *Rékasacz*, emennek szomszédságában, vagy vele egy lehetett; 1552. a Gaalok kapták a két Bagddal és Györkkel együtt. — *Rincsor* (Riusor, Rynestor, Rewesor), Szterkoványa és Galsa közt, 1479. a váradjai uradalomban.

Salafő (Salafe), talán Zalafő, Gyarak és Ménesi közt; 1561. Bebek Györgyé 27 telekkel. Valószínűleg a Kecskésről leömlő egyik patakról nevezték el. — **Ság,** máskép Mező-Ság (Mezewsagi, Mezeusak, Mezesag, Sag, még 1561. is Saagh), a mai Segenthau vagy Dreispitz, Temesben[2]). 1333. már plébánia Mező-Ság. 1489. Ethele István, 1510—11. Ravazdy Péter, 1561. Kassay János a földesura. — *Sándorfalva*, Hasznosfalva vidékén, 1455. a Telegdyeké. Fekvése ösmeretlen. — *Sáregyház*, Cserfalva, Kő, Bodrog és Hodosd közt felsorolva, 1561. Pászthory Jánosé. — *Sárszó* (Saarzow, Sarzow) Lippától dny-ra s Hodostól ény-ra, 1330—1439. említik. 1471. a Keszyek a csanádi káptalannak adták. — *Sásszerteleke*, 1508—18. Vizes pusztája. — *Sebes* Odvos és Konop közt feküdt, a nevét ma is viselő Sebes-völgyben (Valea Sebesului). 1440—77, a solymosi

[1]) Elesik tehát *Fábián* (I. 123.) azon állítása, hogy Radna alapját Janics ferenczrendi barát csak 1553. vetette volna meg. — [2]) 1333. Oyczewsaginak másolták (Csanádi Schem. 1880., 41. l.); a Monum. Vat. (I. 1., 146.) már helyesen Mezewsaginak. Azt a kiírást tehát, mint értelmetlent, figyelembe sem vehetni.

uradalomban. — **Selle,** a mai Czella, Krassó-Szörény é-i részén; 1427. Garay Jób kapta, kitől 1479. Bánffy Miklós és Jakab vette meg. — 1510. (Zegle néven) György őrgróf kapta. — *Serfesd* (Serfesd, Serfesdev, Seruusdey) Fellak közelében. Aradban említik[1]) már 1330., midőn a Garayaké volt. 1455. az e családdal rokon Botosoknak fiúágon történt magvaszakadtával a Botos-lányok, majd 1478. — már mint pusztát — a Jaksicsok kapták. 1561. óta Csanádhoz számították. — **Ség** (Seegh, Seeg), 1398-ban Király-Ség, 1561. Papok-Ségje név alatt, valószínűleg azért, mert egyik része a kincstáré volt s a másik az aradi káptalané, mely ezt még alapíttatása idejében kapta. Később Kis- és Nagy-Ség (Szeg) név alatt a reformátusok egyházai közé tartozott. Ma Séga, Aradváros egyik külvárosa, melytől 1411-ben, midőn bitorlóitól visszanyerte a káptalan, a Szárazér (a mai Holt-Maros) választotta el. 1496. Dóczy, 1498. Haraszthy dúlta a káptalan itt levő javait. 1561. még 4 portája volt. — *Simánd,* ma Puszta-Sumanda, Königshof és Bencsek közt, a római sáncz mentén, Temesben. Már 1290. tiltakozott eladatása ellen a Csanád-nembeli Pál; 1323. Fülöplaka szomszédjának mondják; 1333. plébánia; 1339. a Csanád-nem tagjai, — 1360. viszont az e nemből való Telegdyek osztozkodtak rajta. — Vele egy, vagy csak szomszédos vele *Tót-Simánd,* Mácsalaka és Fülöptelek közt, 1500. a sződi uradalomban. — *Simanócz* (Symanowcz) Bratasináczа és Alsó-Székas közt, 1479—83. a váradjai uradalomban. — **Solymos,** mai helyén, Váralja és Magyar-Radna közt; egy sorsa volt a várral. (L. ennek történetét. — *Sopron,* l. Két-Sopron. — *Sopron,* a mai Allios vidékén. 1446—1457. a palotai Czibakoké. — **Spatta** (Zpatha), ma is e néven, Krassó-Szörény ny-i részén; 1440. Országh, 1477. Bánffy szerezte meg. — *Sterkovácz* (Stherkowacz) Dobreincze és Baniczi közt, 1440—1510. a solymosi uradalomban. — *Sterkoványa* (Stherhovanya, Ztherkonya) Pernyest és Rincsor közt, 1479. és 1510. a váradjai uradalomban. — *Sregolcz,* Bukócz és Bánya közt, 1440. a solymosi uradalomban. — **Szabadfalu** (Zabadfalw), ma Zabalcz, Lippától dk-re; 1440. a solymosi uradalomban. — *Szalaanya-Kúta,* 1366. a Csanád-nemzetségé; ezé 1455. Szlatina is a Maros mellett, mely ezzel kétségtelenül azonos. A pestesi völgyben feküdt. — **Szalcsva** (Zaczwa, Salchwa), ma Szelcsova, Krassó-Szörényben. 1455. Telegdy Lőrincztől Illyey János vette meg. E családé 1508. is — *Szamarócz* (Samarowcz), Martoni vidékén említve, a solymosi uradalomban; 1477. a Bánffyaké. — **Szarvaság** oly régi elnevezés, mint a Konopi-völgyben a Medveág; ma Szoroság a Valea-mare mentén, é-ra Tót-Váradtól, melynek uradalmába tartozott 1483. és 1510. — *Szavas* (Zavas, Zawas) 1440. a solymosi uradalomban, a Repes-völgyben. — **Szavarsin** (Zawasim, Zawa-

[1]) Abból, hogy ekkor Seruusdeynek írják, ki ne hozza valaki, hogy Servus dei (Isten szolgája) volt a neve, mert úgy járna vele, mint a Névtelen Jegyző, ki Deést a pogány magyarok Deus-kiáltásától származtatta. Serfesd és Serefel régi magyar keresztnév.

syn) Gözevámja és Ohaba közt, a mai Soborsin. 1479. és 1510. a váradjai uradalomban 1551. a soborsiniak Petrovicscsal viszályba keveredtek s Martinuzzinak esküvel igérték, hogy neki ellenállnak. Ekkor tehát vára is volt s ennek nyomait pár évtized előtt még mutogatták a Czukorhegyen. — *Száldobágy* (Zaldobagh, Zabolath, Szalobaty), 1479. a szádjai uradalomban, a mai Birkistől k-re. — *Száldobos*, Parti és Dorsz közt; 1471. a Keszyek a csanádi káptannak adták. — *Szárcsaháza* (Zarchahaza, Zarthahaza, Sarsahaza, Zarchiaza, Szarchyahaza). Még 1743. is Szent-Tamás és Ferigyház közt sorolják föl Szeroczház néven[1]). 1437. Országh M., 1495. leánynegyedül Országh Katalin kapta; 1500. a sződi kastélyhoz tartozott; 1549—1561. az adójegyzékekben még szerepel, Kő és Bodrog közt. — *Szelistye*, Bánya és Musa közt, 1479. a váradjai uradalomban; 1510. György őrgróf kapta. — *Szent-András* (Senthanduryas, Zenthandras) Gyoroktól ény-ra; 1380—1451. az aradi préposté. — *Szent-Demeter*, Jászpél és Kinged közt; 1360. a Telegdyek osztoztak rajta; 1484—1492. Csanádhoz, 1489. részeit Aradhoz számították. 1493. Bessenyey Kristóf itt levő javait elzálogosította Dóczy Imrének. — *Szent-György* (Zenthgergh, Zenth Gyergh), még egy 1761. évi térképen is ény-ra a Háda-(Adda)-szigettől (Mondorlak és Glogovácz közt). Aradban 1444. említik először; 1561. az aradi káptalané. — *Szent-Iván* (Zenthywan), először 1434. és 1444. nemesi előnévben; 1498—9. az aradi káptalané; 1607. Arad pusztája; 1761. ugyanazon térkép Glogovácz és a Háda-sziget közé teszi. — *Szent-Margita* puszta kilenczedének szedésétől 1495. özv. Dóczyné mindenkit letiltott. — *Szent-Mária* (Zenth Maria, Zenthmaria), a kimondásban talán Szentmarja, a mai Müra, Csála mellett. 1465. a Muthnokyak, 1470. a Mezőgyániak, 1473. a Dóczyak, 1483. a Dienessyek a földesurai. 1487., 1495—1498. mind több részt szereztek ott a Dóczyak. 1506. itélet útján a Dóczyak elvesztették ugyan, de még 1519. is tiltakozniok kellett ellenök a Dienessyeknek s 1520. tényleg Dóczy kapta meg Szent-Máriát. — *Szent-Mihály*, másképen Veszető, Szombathely vidékén; 1359., 1393., 1479. Csanádban. 1428—1449. a bizerei apát faluja. — *Szent-Miklós* (Zenthmiklos), Szemlak és Pécska közt, a Maros jobb oldalán[1]); 1472. a Varjassyak tartottak rá igényt. 1489. a Dóczytól lopott lovat itt találták meg Major Péternél. 1559. a gyulai katonák pusztították. — **Szent-Miklóstelke,** a mai Kis-Szentmiklós; 1471. a csanádi káptalan kapta. — *Szent-Tamás* (Sanctus Thomas, Zenththamas), Arad és Pécska közt, a Holt-Marostól é-ra[2]); 1334. plébánia. 1485. nemesi névben. — *Szente-Tornya* (Zenthethornya), puszta Orosháza és Szarvas közt. 1463. Aradhoz, 1471—77. Békéshez számítottak. Ma is Békésvármegyében fekszik. — *Szeremiklósfalva*

[1]) 1761. térkép (Szentkláray, Szózév, I.). *Csánki* ugyanitt Csanádba teszi s az aradi Sz.-Miklóst a mai temesi Kis-Szent-Miklóssal azonosítja (I. 703. és 779.); ez inkább Szent-Miklósteleke. — [2]) 1761. évi térkép *Szentkláray*nál, I. B.

(Zere-Miklosfalwa, Zerenyklosfalva, Zeremyklosfalwa), 1464. a Báthoryaké. Baialestefalva (a mai Baia) és Medvefalwa (a mai Cioka Ursoini) vidékén említik; ez utóbbitól keletre s Baiától ék-re valóban ott van a Magura-Seri, a helységnek nyoma nélkül, hacsak délfelé «La Rovina» (A rom) nevű magaslat nem utal reá. — **Szesztarócz** (Felsew- és Alsosestarocz 1440-ben; Sestharowczy 1477-ben) a solymosi uradalomban; a mai Sistarovecz, a hasonlónevű völgy fejénél. — **Szécsény** (Zechen, Zehen, Zechen, Zechewn), a mai Szécsány, Temesben[1]). 1360. Kis-Szécsény a Telegdyeké; 1452. Nagy-Szécsényt a Marczalyak eladták Hunyadi Jánosnak; 1442., 1451., 1452., 1488. szintén két Szécsényt említnek Aradban az oklevelek, — néha (1480. 1506.) Csanádban is. Máskor egyszerűen Szécsénynek nevezik. 1333. az aradi főesperességben már tekintélyes plébánia; 1337. két papja volt. Ugyanekkor említik, hogy egy forrás bugyogott fel a falu közepén; keleti oldalán állt Csanády Mihály kuriája, a nyugatin Telegdy Csanád esztergomi érseké; éjszakon az ú. n. nagyút vezetett; délen egy varga háza állott. A falu közepén levő forrástól egy útcza egyenesen a templomhoz vezetett. E kútat 1458. Albertkútjának nevezték. Földesurai régebben a Csanádyak és Telegdyek, 1452. a Marczalyak és Hunyadiak, 1458. a Bosoryak, 1485. a Jaksicsok. 1438—48. Szécsényi János aradi kanonok volt. — *Székas*, l. Felső- és Nagy-Székas. — *Székas-Kalodva*, l. Kalodva. — *Szigetfő* (Zygethfew, Zykethfew), 1479, a szádjai, 1510. a sugdyai uradalomban, Veresmart és Selle közt, a mai Osztrov, melynek neve szigetet jelent. — *Szilas* (Zylas, Sylas), 1479. a váradjai uradalomban, Kis-Kövesd és Dombavicza közt. — *Szilvágy* (Zylwagh), majd Szilvágy-Kalodva, a mai Kladovai-völgyben feküdt, 1439. — *Szilvásfalva*, ugyanott; 1464. a Báthoryaké lett. — *Szionđ* (Zyond, Ana-Zehund, Zyhan, Zyhond), a mai Szionda-puszta Tornya és Batonya közt. Már 1230—32. az aradi vár tartozéka. 1437. és 1446. a Szárazér mellett (a megye megjelölése nélkül) a Herczegheké, kik 1546. is igényt tartanak reá. 1454. Hunyadi kapta. 1463. egy részét a Varjassyak és Csirayak követelték. 1549. már határozottan Csanádhoz számították. — **Szlatina** (Slathyna, Zlathyna), ma ugyanezen néven a soborsini járásban. 1439. Garay, 1479. Bánffy, 1510. György őrgróf kapta. — *Szlatina*, máskép talán a már említett Szalatnya-kúta (l. ezt); 1455. a Telegdyeké (Zlathana néven). — **Szombathely**, (Zombathel, Zumbathel, Zombathel), a mai Szabadhely, a Maros jobbpartján. 1135. óta az aradi káptalané, mely 1370. már itt szenvedett némely sérelme miatt, 1428. pedig a szomszéd Molnári miatt perelt. 1333. plébánia. 1449., 1455., 1468. a Bothosoké. 1455. itt levő részeit Keszy Balázs részént az aradi káptalannak, részént a kalodvai pálosoknak adta; a káptalan, mely 1484. a remeték részét is elfoglalta, 1517-ben, mint maga mondja, háromszáz évnél nagyobb idő óta birtokos. 1501. II. Ulászló meg-

[1]) Bővebben *Tört. Ért.* 1886., 94—96.

erősítette a pálosokat itteni javaikban, melyeket azonban már 1511. eladtak. 1535. Petrovics dúlta. 1561-ben az aradi káptalannak, özv. Dóczy Miklósnénak és Szeleményi Lászlónak 4 portája volt itt. Még 1787. is Szombathelynek írta a megye. — *Szomorúfalva* (Zwmarynfalwa), úgy látszik, Iltyó átellenében, a Trieste-hegy tövében. 1479. Szádjához tartozott. — *Szor* földje 1232. Basarag és Sziond közelében, Basarág és Szent-Tamás közt feküdhetett. Talán egy vele Zoras, vagy Zawas, melyet 1332. Varjas és Gedus közt említnek. — *Szőllős* (Zewlews, Zewles), v. ö. Nagy-Szőllős és Aranyos-Szőllős. Vingától ény-ra feküdt s már 1333—7. plébánia volt. A pápai tizedjegyzék két ily plébániát említ egymás közelében (Scelews, Zolews); s az 1763. évi katonai térkép Vingától é-ra szintén két Selleust jegyez föl. Az 1561. évi dicalis összeírás már csak Aranyos-Szőllőst ismeri. 1465., 1468., 1473., 1498. a Muthnokyaké; 1470. Mezőgyáni a maga részét eladta Dóczynak, kit ide 1474. be is igtattak; 1479. a monostoriak dúlták; 1483. a Dienessyek is elzálogosították a maguk részét Dóczynak; 1495. a Muthnoky-részt Dóczyné vette meg s 1497. eladta fiának, kit ebbe 1498. beigtatni rendelt a király. Ítélet útján 1506. elvesztette ugyan Dóczy, de még 1510. az övé, mert villongott határai miatt Ravazdyval s 1511. zálogbavetette; 1519. Illyei Dienessy Tamás váradi kanonok és szőllősi plébános tiltakozott ugyan a Dóczyak itten való birtoklása ellen, 1520. azonban végkép megkapta e falut Dóczy Ferencz s 1561. is Dóczy Gáboré volt Aranyos-Szőllős. — *Sztaniszlóháza*, l. Gyertyános. — *Sztojanócz* (Ztainocz, Sthoyanowczy), 1440—1510. a solymosi uradalomban, Radmanócz és Szpata közt. — *Sztondincz* (Standincz), u.-o., Kermelőczi és Bara közt. — *Szudas* (Zwdas) vagy Szuvas (Zouas, Zovos) 1256. a Csanád-nemzetségé; 1477. a Bánffyaké, 1510. György őrgrófé, valahol Radna vidékén. — *Szunyogszeg* (Zwnyogzeg), Milova vidékén; 1440—77. a solymosi uradalomban. — *Szurakrév* (Zwrakrew) nevét ma is őrzi a Sura-völgy Vingától dk-re. 1256. a Csanád-nemzetségé.

Talmágy, l. Alsó- és Felső-Talmágy. — *Tamási*, állítólag az aradi káptalan ősi birtoka[1]). Arad egyik külvárosának, Gájnak egy részét, a mult században még Tamásdának hítták[2]) s így Tamásit itt kell keresnünk. — *Telkes*, Odvas és Sebes közt, 1477. a solymosi uradalomban. — **Temesest**, Czigol és Gözevámja közt, 1479. Váradja uradalmában; ma is megvan, Soborsintól ék-re. 1510. György őrgróf kapta[3]). — *Terimtelek* (Therimteluk); 1256. együtt említik Szudassal. — *Tiszafalva* Soborsintól é-ra. 1479. a váradjai uradalomban. 1510. György őrgróf kapta. — *Told* Nagy-Szőllős és Majlátfalva közt (a mai Temesben), 1443—4-ben a Fejéregyházyaké. — *Tófája* (Thofaya), Csálától délre. 1421—26. a Kolozsvá-

[1]) *Perecsényi*, A régi Orod dolgai, 20. — [2]) *Lakatos*, I. 49. — [3]) Temerkényt tévesen sorozza Dr. *Réthy* László (Pénzverő izmaeliták, 11. l.) az aradi helyek közé, mert ez Csóka és Szanád közt, Csanádban feküdt. (*Csánki*, I. 705.).

ryaké, majd a Csályayaké, 1519—25. Keserű Mihályé és Dóczy Ferenczé. Az 1561. összeírásban még említik, sőt az 1723. évi térképen is szerepel, mint Tótfaj. — A Tófája név némileg emlékeztet az Arad-város czímerében is megörökített Póva-tóra. (Egy Tófő nevű, ettől különböző falu, 1472—1520. közt Temesben). — *Tót-Berbencze*, l. Berbencze. — *Tót-Hodos*, l. Hodos. — *Tót-Simánd* l. Simánd. — *Tóti* (Tothy), a Maros mellett, Bodrog vidékén; 1562. új adománykép kapta Cseffy és Vizessy. — *Tövis* (Thys), Váradjától é-ra. 1427. Garay, 1477. Bánffy, 1510. György őrgróf szerezte meg. — *Tövisegyház* Udvari és a két Mahus közt Temesben. 1471. a kesziektől a csanádi káptalan kapta. (A ma Aradban levő Tövisegyháza akkor Zarándban feküdt). — *Töviskvár*, l. a várak közt. — *Tudorócz* (Thwdorowcz) 1477. a Bánffyaké; puszta volt Középső-Kövesd vidékén. — *Tusovo* (Twsovo) 1440—1490. a solymosi uradalomban, Repes és Petrőcz közt. (1477. Thwsthrew néven is).

Udvari (Wdwary) ma Dvorin, Vingától ény-ra. 1471. a csanádi káptalan kapta. 1480. Gyanthey Istváné; 1481. Dóczy egy részét zálogba vette Csályay Lászlótól, 1484. Pathócsy Orsolyától; abba 1482., ebbe 1485. igtatták be; 1484. egyik birtokosa Bessenyey Flóris; 1497. Udvarit Dóczyné fiának adta s ez 1504. hozzávette a Pathócsy-részt is. 1520. Dóczy pusztája gyanánt említik. Kis-Udvari pusztát Haraszthy 1488-ban adta Dóczynak. — *Újlak* (Vilak, Wylak), 1467—1443. a bulcsi apáté. — Egy másik *Újlak* a mai Féregyház vidékén feküdt 1446-ban. — *Új-Radna*, l. Radna. — *Ulma* (Wlma) 1479. a váradjai uradalomban, Lupest és Ohaba közt. *Ulmafalva* a galsai völgyben, Galsa közelében, 1479—1483. szintén a váradjai uradalomban. — *Unyás-Kalodva*, l. Kalodva. — *Úrkuta* (Wrkuta, Wrkucza) a mai Kapriora vidékén, 1337—1344. a Csanád-nemzetségé.

Vadkert (Vodkerth), 1367. a bulcsi apátságé. — *Valka* (Walka) Tófája és Fejéregyház vidékén; 1519. a Csályaiaké, 1525. a Dóczyaké. — *Varjas*, a mai Tornyától ék-re. 1437—1546. a Herczegh-család szárazérmelléki birtoka; 1465. a Jaksicsok megrohanták az itt tősgyökeres Varjassyakat. 1559—60. a gyulai katonák erőszakoskodtak ott. A megyét, a hová tartozott, világosan nem említik s így Csanádhoz is számíthatni. 1582. az egyik oklevél Csanádba, a másik (Tornyával és Batonyával együtt) épen Csongrádba teszi. — *Vasegyháza*, 1437. a Herczegh-család aradi pusztája, a Szárazér vidékén. — *Váma*, a mai Vinyest, Soborsin mellett, a réginek alapján épült kápolnával; 1479. még Wama, 1510. már Vinyest (Wygenisth) néven tartozott a váradjai uradalomhoz[1]). — *Váralja* Solymosvár alatt levő falut 1440. Országh, 1477. Bánffy, 1490. Corvin,

[1]) *Csánki* (I. 763.) Vilmesdet veszi egynek Vinyesddel, holott Vinyestet még e század elején is Vámának nevezgették. (Vinyest vulgo Váma. Protoc. Parochiae Soborsinensis, 1812.)

1510, György őrgróf kapta. 1514. a váraljai jobbágyok terheik könnyítését kérték ez utóbbitól. — *Veresegyház* pusztán állott már 1418-ban Szécsény és Fejéregyház közt, midőn betelepítés végett Szeri Pósa fia, Péter, Fejéregyházy Benedeknek adta át[1]). — Egy másik *Veresegyház* falu 1331. Aradban Szőllős és Feltímár csanádi falvakkal együtt Hasznosi Péter özvegyéé lett. 1418-tól kezdve helyesebben Zarándmegyében s 1507. mint Lőkösháza pusztáját említik. — Egy harmadik *Veresegyház* 1360-ban Pálűlése és Almaszeg vidékén feküdt. — **Veresmart** (Weresmarth) nevét őrzi a mai krassó-szörényi Vörösmart, mely azonban a XVIII. század végén ősi helyét, a Maros áradásai miatt, odahagyta. 1427. Garayé, 1479. Bánffyé. — *Veres-Vinga*, l. Vinga. — *Veret* (Vereth), egy 1663. évi oklevél szerént Aradtól keletre, a Maros mellett[2]). Az aradi káptalané volt. — *Vesszö* (Wezew), Csanádmegye határán, a Maros közelében. 1430. a Varjassyaké. — *Veszető* (Vezethe), talán a vesze nevű halászeszközről így nevezve. Máskép Szent-Mihály. (L. ezt). Alkalmasint egy Verettel. — — *Vicze*, Keszi közelében; 1471. a Keszyektől a csanádi káptalan kapta. — *Villenfalva* (Wyllenfalva, Wlmafalva) 1479. a váradjai uradalomban. — *Vilmest* szintén. Vámától Vértecske választotta el. — **Vinga,** Temesmegyének ma is virágzó mezővárosa, árkokkal szeldelt halmokon. Már 1333—37-ben plébánia az aradi főesperességben. Kerek- és Veres-Vinga Aradban feküdt 1454-ben is, midőn Hunyadi Jánost és fiait a kerekegyházi uradalomba igtatta az aradi káptalan. — *Vizes* (Wyzes), ma Csanád pusztája. Batonyától ék-re. Egykori monostorának csupán neve maradt fenn[3]). 1437., 1446. a Herczegh-, 1455. a Bothos-, 1485. a Vizessy- és Horváth-, 1487—1497. a Dóczy-családé. 1563. máj. 9. Vizessyék már mint pusztát kapták új adományúl. — **Vizma** (Wyzma és Wysnya) 1440—1477. a solymosi uradalomban. Ma is e néven áll e falu Szpata és Krivobara közt, Temesben. — *Voksincz* (Woksynczy és Woxincz) Bruzniktól keletre, hol a patakot ma is Válea Voksintzuluinak hívják. 1440—1477. a solymosi uradalomban. — *Vonuk* (Vorur? Vonuc; 1720-ban még Vomukháza), a mai Aradváros délkeleti része. (L. 176. l.). — *Vrehőcze*, helyesebben talán Verőcze (Wrechewcze), Gutonya és Vrekolcz táján, 1440—77. a solymosi uradalomban. — *Vrekócz* (Wrekolcz), Öregkolcz vidékén; 1440. a solymosi uradalomban. — *Vucsecs* (Vuchech), Marján és Novák közelében; 1377. az aradi káptalan perelt miatta Laczkfyékkal.

Zagoricza (Zagorycza, Zagorichye, Zagwrincz), Besen mellett, a Hodosi-völgyben. 1440. Országh, 1477. (Besen-Zagoricza néven) Bánffy, 1510. György őrgróf szerezte meg. — *Zamarinócz* (Zwmarinocz, Zamarynowcz), Bruznik vidékén, 1440—77. a solymosi uradalomban. — **Zábrány** (Zabran), ma Zábrány, Lippától ny-ra. 1349-ig a titeli káptalantól Tötös

[1]) Sztáray-okl. II. 192. — [2]) *Rupp*, III. 61. A Tört. Ért. szerént (1888,, 9. l.) egy Vonukkal s így a mai Arad helyén feküdt. — [3]) Wyzesmonostor, 1483. — Dl. 18791.

mester bérelte. 1463. Külső- és Belső-Zábrányt Szery István elzálogosította; Szery György leányai 1472. megszerzésétől eltiltották Országhékat és Ongor Jánost. 1471. «mindkét Zábrány» néven említik. 1506. a Pethő-család visszakapta. 1561. Mágocsy, Liszthy, Pethő János és Péter s özv. Zayné osztozott rajta. — **Zádorlaka** (Zadarlaka, Zadurlaka, Zadorlaka), a mai Zádorlaka, Temesben. 1333—7. már plébánia. 1465—1520-ig terjedő történetét lásd a Mezőgyáni-, Muthnoky-, Dienessy- s főkép a Dóczy-család történetében; váráról szintén volt már szó. 1511-ben réve volt a Maroson. 1514. Dósa, 1551. a török foglalta el e falut. 1561. azonban még mindig Dóczy Gábor volt a földesura. — *Zámsor*, l. Alsó- és Felső-Zámsor. — *Zivernicze* aradi pusztát 1508. Ábrahámffy zálogba vetette Haraszthynak. Kaprióra vidékén feküdt. — *Zombró* (Zwmbro) Avas és Czigol közt, hol a Temesesti-völgybe szakadó Zimbrói-patak maig fenntartotta nevét. 1479., 1483. és 1510. a váradjai uradalomban.

XV. ZARÁNDVÁRMEGYE HELYSÉGEI.

Zarándvármegye azon részén, mely ma Aradvármegyéhez tartozik, a középkorban 10 mezőváros és 419 falu, összesen 429 helység állott. Az *egész* Zarándban a Hunyadiak korában 7 vár, 7 mezőváros és 435 falu, összesen 449 helység volt. Aradi területen a következők:

Acsucza (Aczwcza, Achowycha), Halmágytól nyugatra; 1439. Világosvárhoz, 1477. a Bánffyak uradalmához tartozott. Régi bányászat nyomaival. — **Acsva** (Achwa), a mai Acsuva, Halmágytól ény-ra. Hét halmon fekszik s 1439—1477. közt már Acsva, Alsó-, Felső- és Fenyő-Acsva, 1561. Kis- és Nemes-Acsova néven említik. 1427. Losonczy Zsigmond kapta. 1439. óta Világos sorsában osztozott. 1510. György őrgrófé lett. — *Agaz*, neve fennmaradt a Vurvu-Akatzel (hegy) nevében. 1553—1561. Jenő vidékén a Losonczyaké. — **Agnafalva**, a mai Ignest, B.-Sebestől é-ra. 1553. a Losonczyaké. — *Agyagbél* Kis-Agyagbéllel a közöndi (kiszindiai) uradalomban az Ábrahámffyaké 1471—1513. «Agyagbélvidéke» 1561. már a Báthoryaké. — *Agyagos-Dud*, l. Dud. — *Agyagos-Siklós*, l. Siklós. — *Alatka* (Alathk, Alathka), ma puszta F.-Varsánd és Zaránd közt. 1477. a Nadabyak elzálogosították Dóczynak, kit ide 1478. igtattak be. 1494. Alathkay Ambrus borostyánkoszorús volt a krakói egyetemen. 1510. Nadabi Lovász Ferencz s a Nadabyak itt lakó jobbágyai hatalmaskodtak Dóczy ellen. 1535. Erdőhegyi Péter, utóbb (1559 táján) Csányi Bernát, 1561. Vas Mihály és Nádasy László özvegyei, 1564. Mernyey János a földesurai. — *Albosfalva* és *Albófalva* Közönd vidékén. 1471. zálog czímén az Ábrahámffyaktól a Vérekhez került. — **Almás** (Almas, Almos), a mai Almás, Magyarádtól dk-re. 1334. már plébánia. 1464—1494. a Báthoryaké; 1494. Kolbász Lőrincz visszakapta s a családé volt 1561. is. — **Almás**, máskép (1439—1464.) Alsó- és Felső-, utóbb (1519—1525.) Kis- és Nagy-Almás a Fejér-Körös mellett, Kakaró és Al-Csil közt. A világosi uradalomhoz tartozott. — *Alsó-Acsva*, l. Acsva. — *Alsó-Almás*, l. Almás. — *Alsó-Baglyos*, l. Baglyos. — *Alsó-Barcza*, l. Barcza. — *Alsó-Bucsva*, l. Bucsva. — *Alsó-Csil*, l. Csil. — *Alsó-Egregy*, l. Egregy. — *Alsófalu* (Alsofalw) Dézna vidékén; 1441—5. a világosi uradalomhoz, 1553. a Losonczyakhoz tartozott. — *Alsó-Karatna*, l. Karatna. — *Alsó-Lonka*, l. Lonka. — *Alsó-Menyéd*, l. Menyéd. — **Alsó-Ménes**, a mai

Kreszta-Ménes, még 1561. is a Báthoryaké. — *Alsó-Raj*, l. Raj. — *Alsó-Rasztócz*, l. Rasztócz. — *Alsó-Siklós*, l. Siklós. — *Alsó-Szakács*, l. Szakács. — *Alsó-Társ*, l. Társ. — *Alsó-Tornova*, l. Tornova. — **Apa** (Apa, Appa), a mai Apatelekben maradt fenn a neve[1]). 1214-ben már mint szőllőhegyet említik. 1235-ben Juhász Pál (Paulus Opilio) alispán (vicecomes) lakott itt. Úgy látszik, 1389. a Losonczyak kapták; 1477. Dóczy Imre megintette őket, hogy e zálogjószágukat visszaváltsák; 1478. azonban már magáévá tette a falut s 1480. tiltakozott Országhék igényei ellen, míg ellene 1483. Dóczy László özvegye indított pert. 1553—1561. ismét a Losonczyaké. — **Apáti,** Kis-Jenőtől ék-re[2].) 1219. már villa, külön pristaldussal. — 1344-ből egy Jakab nevű nemesét (Bertalan unokáját) említik. Határos volt (Fekete-)Bátor és Kalácsa falukkal. 1406. Buga Péter tett végrendeletet róla[3]). 1453. Keczerék s 1497. rokonaik, a Miskeyek kapták. A Zarándban említett másik Apáti, melyet 1418. a Maróthyak szereztek meg s hol 1451. a Sztárok és Czibakok is birtokosok voltak, Kétegyháza, Kígyós, Eperjes és Medgyes-Bodzás közt, a mai Arad határán, de már Békésben fekszik. Egy harmadik *Apáti* 1415-ben Komlóssal volt határos; földesurai a Czibakok és Apáthyak. — **Aranyág,** Alsó-, Felső-, Medvés- és Székas-Aranyággal együtt, tulajdonképen öt faluból állott. A világosi uradalomban feküdt; Felső-Aranyág külön gazd. kerület székhelye volt. — *Aszúrét* erdő 1429. a sámolykeszi uradalomhoz tartozott. — *Avashely* Dézna és Diécs közt, a Batrina-hegy tövében; 1553. a Losonczyaké. — **Ágya,** régi magyar tulajdonnév[4]). Kis-Jenőtől ény-ra fekszik. Nevét a bihari Ágya comestől vehette[5]). Vajdája 1241. erélyes részt vett a tatárok ellen való küzdelemben. Papja, Péter, 1332—7-ben évenkint 17 garas pápai adót fizetett. Mai temploma a réginek helyén épült. 1479. a váradi káptalan faluja volt; 1552-ben Kis- és Nagy-Ágya néven Biharhoz tartozott s 49 portából állott. — **Áldófalva,** a mai Álgyest, Boros-Jenőtől keletre, Vojvogyén és Berza közt, a Fejér-Körös mellett. 1477—1553. a Losonczyaké. — *Árkos* és Felső- s Új-Árkos, l. Ároki. — *Árkostő* (Arkostew), Bokszeg és Monyoró közt, hol az Árkos-patak (most Jarkos) a Körösbe torkollik. 1553. a Losonczyaké. — **Ároki** (Aroky, Arky) a mai Jarkos, Silingyia és Hodos közt. 1387-től a Losonczyaké; 1478—1483. a Dóczyak zálogjószága. 1553. ismét a Losonczyaké, az Ároki közelében levő Új-Árkossal (Wyarkos) együtt. 1561. Felső-Árkos már pusztult hely. — *Árok-*

[1]) *Apayteluke* máskép Szőllős nevű helyet a Nyír vidékén már 1319. említnek a Gútkeledek birtokában. — (*Anjouk.*-okm. I. 498.) Ez azonban Szabolcsban feküdt. — [2]) De nem mai helyén, hanem, hagyomány szerént, odább é-ra, Csunyakeszi felé. (*Hus* Lázár tudósítása. Szabad Egyház, 1886., 16. sz.) — [3]) A Dl. 8772. alapján a *Haan* (49. l.) által használt 1446. évi keltezést a *Hazai Okm.* III. 150—4. és *Csánki,* I. 725. igazította ki ekként. — [4]) Szolnokban 1219., Nyitrában 1247. említnek Ágya nevű urat. (*Bél,* Adp. 193. *Hazai* okm. VII., 35.). 1508. Veszprémben is volt Ágya nevű falu. (*Széll,* Bessenyey, 11.). — [5]) *Vár. Reg.* 234—5.

szék, 1394. Királyi határában[1]), valószínűleg a Simánd és Székudvar közt levő Traján nevű, 500 holdas birtok területén.

Baglyafalva 1441—5. Világoshoz tartozott. — *Baglyos* és Alsó-Baglyos, Nadalbest és Láz közt, 1553. a Losonczyaké. — *Bagösvény*, út 1429-ben Vadász és Csegedszeg közt. — *Bajalesfefalva* (Baylesthafalwa) 1464. a világosi uradalomban, Zöldes közelében, talán a bogyesti völgyben. — *Bajhozó* (Boyhozow), Apa közelében, a Makra aljában feküdt; 1214. Boleszló püspök a leleszi prépostságnak adta. — *Bajla*, vagy Bajlafalva, 1441—5. a világosi uradalomban. — **Bajnokfalva** (Baynfalva, Baynokffalwa), a mai Bohány, a déznai völgyben[2]). 1441—5. a világosi, 1553. a Losonczy-uradalomhoz tartozott. — **Bakolszeg** (Bakolzegh), a mai Bokszeg, Boros-Jenőtől k-re; 1553. a Losonczyaké. — *Balamérfalva*, az egregyi (agrisi) vár uradalmában, előbb Egregyi Lászlóé, 1406—9. Tétényi Andrásé s azután a királyé. A Hegyesről fakadó s a mai Drauczon átfolyó Siklós völgyében feküdt. — *Baliczafalva*, Dézna vidékén, 1553. a Losonczyaké. — **Baltafalva** (Balthfalva, Balthafalva, Balth), Jószászhely és a Fejér-Körös közelében, a mai Baltyele, 1441—5. a világosi uradalomban. 1464—1525. a Báthoryaké. — *Barafalva*, Doncsény közelében, 1553. a Losonczyaké. — *Bara-Kertes*, l. Kertes. — **Barakony** (Barakon, Barakun), a mai Aradmegye ék-i részén, Somoskeszi és Talpas közt. 1344-ben falu, ér és mocsár neve. 1515. Buttháni kapta. 1561. Toldy Tamásé. — *Barázdafoka* 1418-ban a Maróthyak uradalmában, Vári és Kevermes közt. — **Barcza** (Barza, Barcza), a mai Berza, Boros-Sebes és Algyest közt. A Losonczyak ősi birtoka. Losonczy László ugyan Erdőhegyi Balázsnak s ez 1489. Dóczy Imrének elzálogosította, de 1553. ismét a Losonczyaké. — *Barót* (Baroth) 1418. a Maróthyaké, Vári, Pél és Fekete-Gyarmat közt. — *Bavara*, Kiszindia határában; 1471. az Ábrahámffyaktól Vér András vette zálogba. — *Bánkamarás*, l. Kamarás. — *Bánkuta* (Banchwtha) Kétegyháza és Almás-Kamarás közt. 1488-ban a királyi kincstáré volt. — *Bánvásári*, Pankota vidékén, 1553. a Losonczyaké. — **Bányafalva** (Banyafalwa), a mai Banyesd, Halmágytól é-ra. Közelében Vosdócson állítólag már a rómaiaknak is voltak bányáik. A világosi uradalomhoz tartozott. 1441-ben Bányafalva, 1445. Felső-Bányafalva, 1451. Kisbánya néven írják; 1510-ben, midőn György őrgróf kapta, már Banyesdnek s így az utóbbi félszázad alatt oláhosodott el. — *Bárd* (Bard), e néven 1449. óta, midőn elfoglalása ellen tiltakozott az aradi káptalan. 1553. Nagy-Bárd 17 portával a Losonczyaké, 2-vel az aradi, 1561. Kis-Bárd a váradi káptalané. Bardu néven 1790-ben közösen használta e pusztát Ternova és Kurtakér[3]). Volt azonban egy Barda a borosjenei járásban

[1]) *Haan-Zs.* 57. — [2]) *Csánki* (I. 726.) egynek veszi a Halmágy vidékén levő Banyesddel. Ez azonban Bányafalva, vagy Kisbánya. — [3]) *Aradmegye jk.* 1790. nro. 29., 9. sz.

is[1]) és egy legelőt Buttyin határában manap is La Barda néven ösmerünk. A XVI. század adójegyzékeinek Kis- és Nagy-Bárdja alatt (Egregy vidékén) kétségtelenül a Ternova és Kér közt említett pusztát kell érteni. E falut 1563-ban is Pankota várához számították. — *Bátor* 1477—1561. közt Pély, Fekete-Gyarmat, Nagy-Zerind, Gelvács és Földhíd szomszédságában feküdt. Kis-Bátoron 1561. mindössze 2 porta volt. — *Belényszeg* (Belenzek), Vadász és Talmács közt, 1429. a vadászi uradalomban[2]). — *Belótfalva* (Belothfalwa, Belochfalwa), 1429. a sámolykeszi uradalomban, Csermő vidékén. — *Belső-Iratos*, l. Iratos, Aradban. — *Berekvég* (Berukweg), 1214-ben a Makra aljában, Makrafarka és Masar közt, Boleszló püspöké, majd a leleszi prépostságé. — *Bendefalva* (Bondefalva és Bendefalva), a megye ék-i részén, 1464—1525. Világoshoz tartozott. — **Berende** (Beryndew, Berende), a mai Berindia, Buttyin és Revetis közt. Nevét talán a megye egyik legnagyobb birtokosától, Berend comestől nyerte. Határában egy dombon némi várromok látszanak[3]). 1553. a Losonczyaké, 1574. Kaza Alié. — *Bernót* (Bernold, Bernolth), a Bernót (Bernát) keresztnév után. 1338-ban mint (Kis-)Jenő és Haraklyán, XVI. századbeli adójegyzékek pedig mint Zerind szomszédját említik. Plébánia már 1332—7-ben. Voltakép három faluból állt; Bernótból (1332—1478), s Nagy- és Kis-Bernótból (1464—1487). A XVI. században Erdős-Bernótnak is nevezték. — *Besztegnyő* (Beztegnew) 1429-ben a sámolykeszi uradalomban feküdt; 1453. új adománykép kapták a Keczerek. A XVIII. században, Besenyőre ferdített névvel, Zaránd határában sorolják föl[4]). — — *Betlenfalva*, Ignest táján, 1553. a Losonczyaké. — *Bélmező*, Apáti vidékén. 1453. új adományúl kapta Keczer. — **Bél-Zerénd** (Belzerend, Beel Zelend, Belzelend), 1879. decz. 9-éig, midőn a Fekete-Körös árja, 4 ház kivételével, elsöpörte, ősi helyén állott. Most Vadászhoz közelebb épült újra a község. 1326. a Salánkyaké. 1473. Báthory, 1479. Ráskay és Czeczey, 1510. Simayné kapott itt jószágokat. 1512. Gyulafi István a maga részjószágait átíratta Telegdy Istvánra. 1561-ben a Szokolyiak, Kutasyak és Ártándyak voltak földesurai. — **Bodjafalva** (Bodyafalva), a mai Bogyest, Halmágytól ény-ra. 1441—1445. még Bodjafalva, 1525. már Bogyestfalva (Bogesthfalwa) néven tagja a világosi uradalomnak. — *Bodon*, a Hodos nevű folyó mellett, Seprős és Miske közt feküdt. 1407., 1412. és 1413. a Neczpályak és Bethlenek osztoztak rajta; 1421. a Neczpályak s Bethlenek új adományúl kapták; 1456. a Neczpályak női ága követelte. 1458. Szokolyi László hatalmaskodott benne; 1466. (midőn tévesen Békéshez számították) Szokolyiné s Bajmóczyné kapta; 1473. e birtokból Neczpály István kielégítette a nőrokonokat; 1478. a Bethlenek és Necz-

[1]) U.-o. 1744. okt. 29., 351. l. — [2]) A múlt század elején Bellyénségnek, Vadász mellett, mindössze 6 (magyar) lakosa volt. (*Bél*, Zaránd, kézirat, 43. l.) — [3]) P. *Nagy*, Arad (kézirat), V. 137. — [4]) Mesztegnyő nevű falu ma is van Somogyban.

pályak e falura nézve is kölcsönös örökösödési szerződésre léptek; 1479. Juszt Jodók vette zálogba; 1480. özv. Bethlen Domokosné nem engedte meg, hogy birtokába igtassák Bajmóczy Imrénét; 1494. Justh András szerezte meg, de már 1496. visszaadta Bethlenéknek; 1559. Liszthy Jánosé, 1561. Kis-Bodon 15 portával özv. Bethlen Gábornéé volt. — *Bodonfalva* 1561. a Losonczyaké. — *Bogdánfalva*, 1441—5. a világosi uradalomban. — **Bogyelestefalva,** máskép Bogylest (Boglezth, Boglesthfalva, Bogyelestefalva, Bogyefalva), azaz Bogyest, mely 1828-ban Felső-Csillel egyesült. 1464—1525. a Báthoryaké. — *Bokorfalva*, a mai Kakaró határában; 1439—1445. a világosi uradalomban. — *Bokor-Bucsvafalva*, (Bokorbuchwafalwa, Bokorstan Buchwaja), a mai Solymos-Bucsava közelében; nevét Bokor Sztánról (Istvánról) vehette. 1439. óta Világoshoz tartozott. — **Boncsafalva** (Bonchafalva, Bonczafalva, Bonczefalva), 1602 óta már Boncsesd, mely néven ma is áll, Holdmézes és Gurahoncz közt, a Fejér-Körös mellett[1]). 1441—1519. a világosi uradalomban. — *Boros-Megyer*, l. Megyer. — **Boros-Telek,** l. Telek. — **Borosd,** vagy Borosdafalva (Brosd, Borosthfalwa), 1560. már Brusztur, 1561. Alsó- és Felső-Bresztor, 1574. Brosztur néven, a mely alatt ma Halmágytól é-ra, a Valea-doliban fekszik. 1464—1525. Világoshoz, 1560. B.-Jenőhöz tartozott. — *Botfalva* (Bothfalwa), az ősi magyar Bot személynévről. — Ágristól délre, a Botpatak völgyében feküdt s helyét ma is Botfalunak nevezik[2]). 1439—45. a világosi uradalomban. — **Bozos** vagyis Bodzás (Bozas, Bozos), a mai Medgyes-Bodzás határában. 1418. a Maróthyaké, 1488. Etheley Györgyé volt. 1549. Csanádhoz számították, 1561. ismét Zarándhoz. Ekkor 44 portája volt s így a népes faluk közé tartozott. — *Bozosegyház*, ennek közelében, a siklói Bodzás-pusztán. 1418. a Maróthyaké. — *Bozzástelek* (Bazyastelek), Sikló és Kevermes közt; 1418. szintén a Maróthyaké. — *Bökény* (Buken, Bwken, Beken, Bewken), ősmagyar személynévről elnevezve. Feküdt Székudvartól ék-re, a Fejér-Körös jobboldalán, a mai bökönyi pusztán. 1326-ban a Salánkyaké; 1332—7. plébánia. 1394-ben már országút kötötte össze Székudvarral. 1473. a Báthoryak, 1479. a Ráskayak és Czeczeyek, 1484. a Bekényiek, Basthayak, 1510. az Egeyek és Szinayak a földesurai. 1561-ben 13 nemes compossessorának 23 telke volt s így még népes hely lehetett. — **Bucsava** (Buchawa, Buchwa), a mai Bucsáva, Zöldes és Madrizest közt 1439. a két Bucsavát Brankovics s 1464. Alsó- és Felső-Bucsavát, Madárságfalva (Madrizest) közelében Báthory kapta. 1441-ben és 1445-ben e vidéken csak egy Bucsaváról van szó. (A körösbányai kerületben Zarándnak még 3, illetőleg 4 Bucsava, vagy Bucsva nevű faluja volt). — **Bucsin** (Buchyn), Bökény mezőváros tőszomszédja. Utóbb a két hely Buttyin név alatt forrt össze. 1387—1561. Losonczy-birtok.

[1]) Lakói most is jobbadán Bants nevűek. — [2]) *Antal* Zsigmond községi jegyző tudósítása. *Csánki* (I. 727.) Kis-Kápolna és Almás közé helyezi s Bogyesttel veszi egynek. —

Csanakeszi (Chanakezu, Chanakezew, Chwnakezy, Chunakeszy) Apáti határában feküdt; az Apátiból Talpasra vezető út baloldalán alig 200 méternyire most is láthatók templomának romjai a Csinyikesz-dűlőben[1]). Utóbb inkább Csunyakeszinek hítták. 1344., midőn mint a váradi püspök jószágának határait bejárták, Apáti, Teleki, Váraskeszi és Fekete-Bátor közt említik. 1515. Buttháni, 1519. Báthory, 1559. és 1561. számos apróbb nemes birtoka, 27 portával. — *Császár-Kertes*, l. Kertes. — *Cseged*, 1409. Vadász és a Makrahegy közt[2]). — *Csegedszeg* (Chegedzegh, Chegedzek), Vadász és Miske táján; talán egy volt amazzal. 1429. három malma volt a Fekete-Körösön. 1461. a Maróthyak a Sárosyak és Maróczyak itt levő földeit elvették. 1462. Mátyás király megparancsolta ezek visszaadatását. 1561-ben 6 nemesi kúriája jobbadán pusztán állott. — *Csencsfalva* (Chenchfalva, Chenczfalwa, Chnyngfalva) 1441—1464. Világoshoz tartozott. — **Csente** (Chenthe, Czynche, Chyenthe, Chente), ma Csintye, Kis-Jenőtől dk-re. Birtokáról már 1396. egyezkedtek a Maróczyak a Dóczyakkal. 1410-ből ismerjük Csenthei Eleket; 1438-ban Hegenháza és Kerecsény szomszédságában említik. 1480-ban határában feküdt Érhát. 1510-ben is a Dóczyaké. 1561-ben 12 portából állt. — *Cserép* (Chereep) 1326. a Salánkyaké; egy Cserépegyházával, melyet 1473. Báthoryék kaptak és Cserépegyháztelekével, melyet 1497—1520. közt már mint a Dóczyak pusztáját említnek. Székudvar és Bökény táján feküdt. — **Csermely** (Chermel, Czyermely), a mai Csermő, a Szartosfolyó mellett. Eredetileg kissé odább keletre, a balparton állhatott, hol az erdő egy részét Rovinának (romnak) nevezik. 1429. előtt a Farkas-, azután a Maróthy-családé. — *Csernecz falva* (Chernechfalua) 1406—7. Egregy vidékén; 1439. Chernyfalva, 1464. Chernesfalva, 1525. Chernez néven a világosi uradalomhoz tartozott. — *Cserszegyepűrétje* (Cherezgyepewrethe), tulajdonképen csak «terra», 1429-ben Vadász és Csegedszeg közt. — *Csigatős* (Cygachius, Chigatevsse, Ciga Twse, Chytagos, Chigatess), alkalmasint a mai Kreszta-Ménestől kissé nyugatra, a kövűlt csigákban oly gazdag hegy tövében, a Csiger jobb partján. Először 1389. említik[3]). 1470. Tantos Mártontól az aradi káptalan foglalta el[4]). 1485. Pércsy Balázs kapta. 1487-ből egy Csigatősy nevű nemescsaládot ismerünk[5]). Még 1650. is a borosjenei várhoz tartozott. — **Csigerfalva,** a mai Szőllős-Csigerel helyén, a Csiger balpartján. Magát a folyót már 1331. megnevezi egy okirat. 1387. a Losonczyak kapták; Losonczy Zsigmond és Albert 1503. visszakövetelte e falut Haraszthytól, ki zálogjogon bírta s vissza is kapta, mert 1553. a Losonczyak kezén találjuk. 1561-ben 7 portából állott. — **Csil** (Cyl), a

[1]) *Huf* Lázár apáti jegyző tudósítása. Szabad Egyház, 1886., 16. sz. — [2]) Biharban Erdő-Gyaraktól ny-ra, a Gyepes mellett van egy Csegőd-puszta, tehát elég közel Vadászhoz. — [3]) *Nadányi*-lt. *Csánki*, I. 742. — [4]) Erdélyi kápt. *Tört.-Tár*, 1890., 150. — [5]) Dl. 19274.

mai Al-Csil és Bogyest. Már 1439-ben Alsowcyl és Felsewcyl néven. A világosi uradalomhoz tartozott. — **Csolt** (Cholth), a mai Kiszindiába olvadt. 1508—1519. az Ábrahámffyaké. — *Csókástelek* (Chokastelek, Chokatelek, Czyokas) 1407—1413. a Bethlenek és Neczpályak közös jószága. 1421. ugyanők — mint már pusztát — új adományúl kapták. 1479. Justh Jodók vette zálogba. 1480. Bajmóczy Imrénét igtatták birtokába; 1494. Lichtenburg Burján és Bekényi Dénes kapta; 1553. a Losonczyaké volt. Csermő vidékén feküdt. — *Csősvár*, l. Solymos. — *Csuba* (Chuba) Szintye, Bernót, Kis-Jenő és Haraklyán közt[1]), 1338. szent Tivadar vértanú templomával. Ez évben a Gútkeledek neméből való Bereczk és Lőkös cserében adta e falut Báthory András váradi püspöknek. — **Csúcs** (Choch, Chwch, Chuch, Czotz), a mai Csúcs, Halmágytól ény-ra. 1439. Brankovics, 1441. Maróthy, 1442. Berini, 1444. Hunyadi, 1477. Bánffy, 1510. György őrgróf, 1551. Kendy kapta. 1494-ben Corvin és Bánffy perelt érte. A világosvári uradalom egy kerületének székhelye volt. — *Csúcs* (Chuch), 1406-ban Egregy (Ágris) várhoz tartozott; 1427. Losonczy Zsigmond kapta. — *Csumótelke* (Chumotheleke, Chyomotelek), 1406—7. Egregyhez tartozott. A XVI. században még népes falu. — *Czéklásegyház*, valahol Vári és Kevermes közt. 1418. a Maróthyaké.

Dalafalva és **Dancsfalva** (Danchofalwa, Danchfalwa), 1439. a világosi uradalom kápolnai kerületében; 1553. a Losonczyaké. Ez utóbbi a mai Doncsény, B.-Sebestől é-ra, 1574. már Doncsanfalwa néven. — **Deákfalva**, a mai Diécs, Revetis és Krokna közt. 1553—61. a Losonczyaké. — *Deménűlése*, 1429-ben már csak legelő, korábban azonban — nevéből következtetve — lakott hely Csegedszeg határában. (Más olvasás szerént Keménűlése.) — **Deznye** (Dezne, Deznye), a mai Dézna. 1318. már vár. 1387—1552. ismételten a Losonczyak kapták. Története csak a XVI. század második felében kelt nagyobb érdeket. — *Dékánhalma*, 1418. a Maróthyak possessioja Vári és Kevermes közt. (Talán Kéthalom). — *Dienesmonostora*, Boros-Jenő mellett, 1199—1390. közt említett prépostsággal, Boros-Jenő mellett, a Balukányban. 1334. egyúttal plébánia. 1553. Szent-Dienes és 1561. Monostor néven, 10 kapuval, a Losonczyaké. — *Disznópataka* (Dyznopataka, Diznospataka), 1439—1445. Magyar-Kalodva kerületében, a világosi uradalomban. Talán egy (1525.) Disznós-Kalodvával. — *Dombavására*, csupán családnévben említve (1492.), a mai Szent-Anna közelében (Nyék és Zaránd közt) állhatott. — **Dombegyház** (Dombeghaz), Krokna és Raj után említve, hol Dumbrava neve emlékeztet reá. 1553. a Losonczyaké. — *Dombpapfalva*, 1406—9. az egregyi várhoz tartozott. — Egy másik *Dombpapfalva*, ugyanakkor ugyanannak tőszomszédságában feküdt. — **Dombravicza**, a XIX. század elején beleolvadt Diécs községbe. 1553. a Losonczyaké. — *Doroszló* (Doruzlo) 1406—9. az egregyi uradalomban.

[1]) *Bunyitay* (III. 469., 472.) és *Csánki* (I. 738.) Kubának olvassa.

E három utóbbi falut Draucz és Tornova közt kereshetjük. — *Dragojafalva* (Dragoyafalwa, Dragwyafalva) 1441—5. a világosi uradalomban. — *Dragulafalva*, 1464. a Báthoryaké, Solymos-Bucsava mellett. — Egy másik *Dragulafalva* 1525. a világosi uradalomban, Almás mellett. — *Drakulafalva* (Draculyafalwa) 1464. a Báthoryaké, Kápolna vidékén. Lehet, hogy e négy név alatt csak 3 falut szabad értenünk. — **Dud** voltakép 5 faluból állott, a mai Duud helyén. Mind Losonczy-birtok, valószínűleg már 1387. óta. Magyar-Dud (Magyardwd) zálog-czímen Losonczy Lászlótól Erdőhegyi Balázshoz, ettől 1488. Dóczy Imréhez került. 1552. új adományúl kapták a Losonczy-lányok Mézlő-Duddal (Mezlewdud) együtt s 1553. be is igtatták őket. 1561-ben Magyar-, Székes-, Agyagos- és Felső-Dud nevű falvai voltak a Losonczyaknak. — *Dusunkbos* és *Dusunkzoch* Pecsér és a Körös vidékein szent István ajándékából az egri püspöké[1]).

Ecsfoka (Echfoka, Ecsfoka, Eghsoka, Echioka, Hecsoka, 1732. már Asuka.) Fok alatt 1322-ben is egyesülő vizek földközét értették[2]). Fajdas, Pipályi és Szilas vidékén ez is a Fejér-Körös és a Csiger összefolyásánál, a Csiger-erdőben feküdhetett. 1519. a Majsayak nem igtathatták be magukat, mert az ecsfoki nemesek (Fejér, Ecsfoki, Marthon, Vásáry, Fertőzy, Taby) ellenmondottak. 1559-ben Egysokát Bökény és Gurba, 1561. Echiokát, midőn 8 birtokosának itt 5 adózó portája volt, Gelvács és Gáb között, tehát az imént megjelölt vidéken említik. — **Egregy** (Egreg, Greg, Felsewegregh, Felegregh, Egreg, Fejeregreg, Alegregh, Alsoegregh), a mai Ágris, Pankotától dk-re. Már 1214. említik szőlleit, 1332—7. plébániáját s 1406—9. várát, melyhez tekintélyes uradalom tartozott. Egregy-vár köré voltakép három hasonlónevű falu sorakozott: Alsó-Egregy, hol 1494—1552. a Kolbászok a legnagyobb birtokosok; Felső-Egregy, magyar lakossággal, kőtemplommal[3]), mely mellett még 1532. is kertje volt a plébánosnak. 1519—1552. a Majsayaké; Fejér-Egregy 1519-ben szintén a Majsayaké. 1561-ben Alsó-Egregy 1., Felső-Egregy 2 kapuból állott. — *Egyházas-Kereki*, l. Kereki. — *Egyházaskirály*, l. Király. — **Elek,** talán Velekről nevezve, mai helyén. 1232. Elec határos volt a később Gyula városába olvadt Krakóval. 1404. Eleki Péter homo regius. 1495-ben Czibak Jánosé és Ferencz itteni 48 jobbágya erőszakoskodott Corvin János varsányi és péli jószágán. 1508—9. jobbágyain Dóczy Ferencz erőszakoskodott; 1557. Varga és Ingay, 1559. Bornemisza, Zólyomi és Paraszthy kapott itt részjószágokat. — 1561. a gyulai várhoz adózott s 25 portából állt. — *Endrelakát* (Cudrelaka, Endrelaka) Tamáshidától a Fekete-Körös választotta el. 1341-ben 120 márkára becsülték. — *Eperjes* Közönd (Kiszindia) vidékén feküdt s 1349. az Ábrahámffyaké volt. — Egy másik Eperjes Kétegyházától nyugatra, épen Békés és Zaránd határán

[1]) *Századok*, 1883., 587. — [2]) *Herman*, Halászat, 786. — [3]) *Kapy-lt., Csánki*, I. 730. (1406-ból).

állott; déli felét most is Elekhez számítják. — **Erdőhegy** (Erdewhegh), a középkorban gyakran emlegetett hely. Kis-Jenőtől ma is a Fejér-Körös választja el. 1394.[1]) már az Erdőhegyieké, kiknek történetében 1394—1548. számos erre vonatkozó adattal találkozunk. 1412-ben hibásan Bodrogmegyében levőnek írták. 1421. papját, 1422. nemesi kúriáját, 1466. erdeit, 1477. malmát, 1507. új hídját említik. 1422. a Maróthyak, 1473. a Báthoryak, 1477. a Somosyak, 1483. a Dóczyak is földesurak voltak itt; 1561-ben 5 birtokosának csak 3 adófizető portája volt. — *Erdős-Kereki*, l. Kereki.

Fajdas (Foydes, Faydas, Fayldas, Foydas) a mai Szinitye táján feküdt, Hegenháza és Morócz közelében. 1334. már plébánia. 1403. a Maróthyak kapták; 1404. vámszedő hely. 1418. a Maróthyak itt egyes birtokháborítók ellen tiltakoztak; 1444. Magsondi Caesar visszaadta a Maróthyaknak. Utóbb Corvin János, majd özvegye, 1510. György őrgróf, 1552., Benkovics Gáspár magvaszakadtával, Császár és Belényesi kapta; 1559. birtokos itt Horváth Márk özvegye és Bornemisza is. 1561. tíz portája mind özv. Horváthnéé. — Mellette feküdt Kis-Fajdas, 1522-ben malommal és halászattal a Nagyéren. Birtokosa 1519-ben Erdélyi Benedek. — *Fazekas-Varsánd*, a mai Szent-Annától ék-re, 1559. Jász Lukácsé. 1561-ben 17 kapujából 14 a Toldy László özvegyéé, 3 a Báthory Lászlóé. Egészen más falu Fazekasegyház (1403—1418.), mely Gyula és Kétegyháza közt esett. — *Fejéregyház* (Feyereghaz), 1406—7. részben Egregy várához, részben egyes nemesekhez tartozott. Ezek közt legnevezetesebbek a Kolbászok, kik 1468. elzálogosították, de 1494. ismét visszakapták. 1561-ben egyik portája a Kolbász Gáspáré, a másik a Massay Imréé. Somos és Morócz közt állt. — *Feketehalom*, Vári és Kevermes közt, 1418. a Maróthyaké. — *Felső-Acsva*, l. Acsva. — *Felső-Almás*, l. Almás. — *Felső-Aranyág*, l. Aranyág. — *Felső-Bányafalva*, l. Bányafalva. — *Felső-Bucsva*, l. Bucsava. — *Felső-Csil*, l. Csil. — *Felső-Dud*, l. Dud. — *Felső-Egregy*, l. Egregy. — *Felső-Hont*, l. Hont. — *Felső-Karatna*, l. Karatna. — *Felső-Menyéd*, l. Menyéd. — **Felső-Ménes**, a mai Felménes, Taucztól k-re. 1561. a világosi uradalomban. — *Felső-Raj*, l. Raj. — *Felső-Rasztócz*, l. Rasztócz. — *Felső-Siklós*, l. Siklós. — *Felső-Szakács*, l. Szakács. — *Felső-Tisza*, l. Tisza. — *Felső-Zöldes*, l. Zöldesfalu. — *Feltelek*, l. Telek. — **Fenes** és Kis-Fenes, a mai Fényes, Mézestől k-re; 1553. a Losonczyaké. — *Fenyő-Acsva*, l. Acsva. — **Ferecsfalva** (Ferechfalva, Ferreczfalwa, Ferichora) 1441—1525. a világosi uradalomban. Fericse 1822. Musztesttel egyesült. Szakács és Fel-Csil vidékén a Fericzaskavölgy neve emlékeztet rá; a fericsei templomromok még láthatók. — *Ferenczfalva*, 1441—1464. ugyanott, az aranyági kerületben. — *Filipmihályfalva*, 1439. a kápolnai kerületben. — *Fiztető* (Tyztethw, Fyztethew, Fyztethewfalwa, Fyztetho) Almás vidékén, a Fejér-Körös közelében. 1439

[1]) *Rácz* (Zaránd, 178.) szerént története csak 1553. kezdődik.

—1525. a világosi uradalomhoz tartozott. — *Fodor-Lupsafalva* (kétszer így, egyszer Todorlupsafalvának írva), Zöldes vidékén; 1464. a Báthoryak kapták. — *Földhíd* (Feldhyd, Fewldhyda), Fekete-Gyarmat, Keszi és Gelvács környékén. 1477. a Nadabyaké; 1478. zálog czímén Dóczy Imre és Péter kapta; megmaradt részét 1494. Nadaby Lázár Dóczynénak, ez pedig 1497. saját fiának, Dóczy Ferencznek adta el, kitől 1498. Nadaby Ferencz visszafoglalta. A villongások továbbtartottak 1505—1510. is; 1511. Dóczy F. elzálogosította Tarcsay Miklósnak; 1561. a Báthoryak, Dóczyak, Kutassyak, Nádassyak és Zayak 7 portájából állott az egész falu[1]).

Gacsál-Kér (Gachalker), valahol Kurtakér vidékén. 1427—1446. említik[2]). — *Gáb* (Gab) templomromjai ma is láthatók a sikulai határban. Ősmagyar családtól kapta a nevét. 1332. már szerény plébánia. 1561-ben a Társyak, Szabók, Vajdák, Varsányiak, Mórék, Pászthyak, Erőssek, Vásáryak és Orsóthyak jószága 22 portával. — *Gelvács* (Gylwach, Gywluacz, Gylwach, Gelwach), ugyanezen néven a gróf Almásyak pusztája Vári és Varsánd közt. 1418-ban egyik nemese Gaál Mihály; 1438., midőn határát bejárták, Maróthy, Ispán, Gaál, Nagy, Kakas, Bothos, Király és Pethő nevűeket találunk birtokosai közt; 1485. Horváth Pál a maga itt levő részeit a Vizesyekkel cserélte el, majd eladta Dóczynak; 1517. Fintha László a maga részeit Gaál-Ispánnak zálogosította el, viszont 1520. Gaal-Ispán György őrgrófnak vetette zálogba, kit ide be is igtattak. 1553. új adományúl kapták Gaál-Ispán fiai. 1561-ben 14. közbirtokos család osztozott rajta. — *Gorzófalva*, Halmágytól ény-ra, 1427[3]). — *Gorzsás-Ősi* (Gorsas Ewsy, Korsas Ewsy,) Sikló és Gelvács közt. 1478. Dóczy zálogba vette a Nadabyaktól; 1485. a Vizesyek egymás közt elcserélték. 1561. a Méregh-családé. — **Gosd,** a mai Govosdia, Buttyin mellett; 1553. a Losonczyaké. Egyik völgyének neve «Valea monastiri.» A község pecsétje is templomot és monostort ábrázol. — *Gosztilafalva*, Jenő vidékén, 1553. a Losonczyaké; 1601. már Gosztilecznek nevezik. — *Görhe* (Gewrhe, Gerhe, Kewrhe), ma is közlegelő Székudvar és Erdőhegy közt. Az előbbi falu lakói Gyürhének is hívják. 1396—1406. országút kötötte össze Simánddal és Királylyal; 1412. Siket Elek kapta. 1396-ból és 1446-ból reánk maradt a határjárása. 1473. Báthory, 1479. Ráskay, 1510. György őrgróf szerezte meg örökösen, 1483. Dóczy zálogjogon. 1477. Somosi László, 1484. Nagy László is birtokosai közé tartozott. Ez utóbbit illette egy malom $^1/_{12}$-e. 1548. új adományúl kapták az Erdőhegyiek, kik 1412. is igényt tartottak rá. 1561. a falu 12 portája közől 4 volt az övék. — *Gődény* (Gewden) 1439. M.-Kalodva kerületében. — **Gurba** (Gurba, Gorba), Boros-Jenőtől ény-ra. 1332—7. már plébánia[4]). 1559. a

[1]) *Kozma* (Zarándvármegye leírása, 22.) rosz olvasás után, de találóan írja már ekkor *Döłöthid*nak (Dőlthídnak). — [2]) *Csánki*, I. 732. — [3]) U.-o. — [4]) A Vár. Reg.-ban (270. §.) a XIII. században említett Gurba bihari falu s tévedésből állhat Görbed vagy Furta helyett.

gyulai katonák hatalmaskodtak benne; 1561-ben 13 portája volt; birtokosai: a két Sárosy, Nagy, Écsfokay, Gorbai és Bibarcz. — *Gyarak*, máskép Hosszú-Gyarak (Garag, Garach, Garad, Garak) Vadásztól é-ra, a Fekete-Körös mellett lehetett. 1332—7. plébánia a köleséri főesperességben; 1387—1553. a Losonczyaké, 1561-ben 5 portával. — **Gyarmat** (Garmad, Giarmad, Gyarmath), a mai Fekete-Gyarmat, a Fekete-Körös mellett. Vajdája már 1241. résztvett a nadabi sziget védelmében. Plébániáját először 1332—7. említik. Árpádkori templomának XV. századbeli freskóit csak 1889-ben távolították el. 1477. Nadaby Lázár megintette testvéreit a múlt évben Somogyiéknak elzálogosított Gyarmat visszaváltására, de 1478. Dóczy ült az ősi kúriába, mely épen a Körös mellett állt s melyet 1481-ben csak 5 frtra becsültek. A Nadabyak 1483. megverték a Dóczyak nadabi molnárát s a Budayak elrontották (1486.) malmukat; Dóczy azzal felelt, hogy 1492. zálogba vette Nadabot; majd (1494.) örökösen is megszerezte Dóczyné, ki viszont (1497). fiának adta el. 1505—1510. is pereltek a Nadabyak a Dóczyakkal, míg 1511. özv. Nadaby Lőrinczné kibékült Gyarmatra nézve Dóczy Ferenczczel, ki e falut még azon évben Tarcsay Miklósnak zálogosította el. 1519. már a Báthoryaké; 1561-ben 24 portáján 11 közbirtokos osztozott. — **Gyarmat** (Gormat, Gyarmath), a mai Gyarmata, Apatelek és Szőllős közt. 1332-ben plébánia a pankotai főesperességben; 1387—1553. a Losonczyaké; 1561-ben Kis-Gyarmat néven 4 portájuk volt itten. — *Gyulavarsány*, l. Varsány.

Halásztelek neve csak egyszer, 1493. fordúl elő, mint az egri püspökség jószága[1]). — **Halmágy** (Halmagh) és Halmágyfalva (Halmaghfalwa) vagyis Kis-Halmágy (Kyshalmagh), a mai Nagy- és Kis-Halmágy, már 1439. a világosi uradalomhoz tartozott. 1439. Brankovics, 1441. Maróthy, 1442. Berini, 1444. Hunyadi kapta, kit ide 1445. be is igtattak. Kápolna, Halmágy és Kisbánya vajdája 1451-ben Móga volt. Halmágy külön gazdasági kerület székhelye volt. — *Hamvazó* (Humowozow) 1214-ben a Makra aljában, határos volt Apával (Apatelekkel). — *Haraklyán* (Haraklyan, Haroklyan, Harkyan), a nyéki határban, a mai Szent-Anna közelében feküdt. Egy 1338. évi levél szerént Jenő, Csuba, Szintye és Bernót, — egy 1410. évi okírat szerént Szintye, Csintye, Pipály, Nyék és Somos között állott. E szerént ott, hol Kerűlős és Szintye közt a Fejér-Körös jobb partján a Harkály-erdő terül el, melyet — mint makkos erdőt — már 1520. és 1522. említenek. Haraklyán nevű családokat Nógrádban 1339., Zarándban 1478. szintén ismerünk. — 1410. Sághi Lőrincz világosi castellanus kapta. Utóbb a Massayaké lett, kik már 1516. Haraklyánról írták magukat. 1520-ban Bagdy Pál is birtokosai közé tartozott. 1559. Bornemisza kapta egy részét, de 1561. még tényleg Massay Imréé volt mind a 16 portája. — *Harna*, Csanakeszi vidékén feküdt 1344-ben. — *Harnyakfalva*

[1]) *Bakocs-codex*, 438. *Csánki*, I. 732.

(Harnyakfalwa, Haryachfalwa, Hazyachfalwa) 1439—1445. a világosi uradalom kápolnai kerületében. — *Hasznaradamélfalva* 1439. már puszta a világosi uradalom aranyági kerületében — *Háromház* (Haromhaz), Nadab közelében. 1473—1511. a Nadabyak és Dóczyak zálogjószága. — *Háromlábú* (Haromlabow) a mai Arad, Csanád és Békés határán lehetett. 1418. a Maróthyaké. 1465. Kasza-Perekhez tartozott. — *Hegenháza* (Hegenhaza) talán egy a már 1217. említett Chegyennel, hol pristaldus lakott. Kerecsen, Somos és Csente szomszédságában, a római sáncz irányában esett. 1418—1438. a Maróthyaké; 1464. Báthory, 1479. Ráskay és Czeczey, 1483. és 1492. (zálogjogon) Dóczy, 1510. György őrgróf kapta; 1548. az Erdőhegyiek pusztája. — *Herczeg* (Herseg) 1214. a Makra aljában, Apa közelében. Utóbb alkalmasint összeolvadt Moróczczal, mert ezt 1561-ben Herczeg-Morócznak írja. A szintén Zarándban említett Herczegfalva (1439—1525.) a mai Herczegány, Hunyadban. — *Hernécsfalva* (Hernicz-falwa, Hernecesth) 1464—1525. Báthory-jószág Madrizest vidékén. — *Hetény* (Hethyn) falura 1481. Dóczy, Csombolyi, Kasza és Baky tartott igényt. Világostól ny-ra feküdhetett. — *Hodos*, a Vadász határában folyó Hodos mellett, régebben Farkas-, 1429-től Maróthy-birtok. Maróthy bánról még 1561. is Bán-Hodosnak nevezték. Ekkor már — 2 portával — királyi birtok. — **Hodos** és Tölgyes-Hodos, Algyesttől délre, a Hodos-patak mellett. Erdejét ma is cser- és tölgyfák alkotják. 1553. a Losonczyaké. 1561. már csak Hodost említik birtokukban; az is pusztult hely volt. — *Hodostó*, ezektől é-ra, valószínűleg ott feküdt, hol a Hodosba ömlik az Akatzelről jövő patak. 1553-ban a Losonczyaké. — *Holt* a mai Hold-Mézesben őrízte meg nevét[1]). Így csak 1574-ben találom írva. Valószínűleg egy *Holtkörös* (Holthkerews) faluval, melyet ugyane vidéken említ a Losonczyak 1553. évi igtató-levele s az 1561. évi adójegyzék. — *Hont* (Honth) a Fejér-Körös baloldalába Gurahoncznál ömlő patak (hajdan Hontesér) völgyében. Több Hont nevű falut találunk e völgyben. Legdélibb helye volt *Felső-Hont* (Felsew Honth), mely 1441—5. a világosi uradalomhoz tartozott. Összefüggött vele *Hontfalva*, melyet 1464., midőn Báthory kapta, Honczfalvának (Hwnczfalwa) írnak. Odább éjszakon feküdt **Hontesér** (Hontheser) 1441—5. és *Hontesérfalva*, melyeket 1464-ben már Hunczissornak és Hunczissorfalvának, 1519-ben Honczisornak és Jatrehonczurnak, 1525-ben pedig egyszerűen Honczisornak találunk írva. Ma is e néven áll a falu Gurahoncz és Szaturo közt. A Hontes-ér torkolatánál épült **Honttő**, (Hontheu), melyet 1439—1445. már fölváltva Hontheunek és Hunnczteunek írnak. Minthogy a Hont vizének tövében (torkolatánál) feküdt, csakis Gurahonczczal (szó szerént Honcz-száj) vehetjük egynek. Honttő most az arad-csanádi vasút végsőállomása. Korán el-

[1]) *Csánki* (I. 733.) Hont nevét keresi benne, holott Hont nevű falvak Honczisor és Gurahoncz közt voltak.

oláhosodott; 1519-ben már Gurahoncznak írják, de pl. 1784-ben is még egyszerűen csak Honcznak nevezi Forray alispán. — *Hosszú-Lászlófalva* (Hozywlazlofalwa) 1441—5. a világosi uradalomban.

Igriczverse (Igrechwerse) 1429. Sámolykeszi vidékén. — **Iványfalva,** a mai Juonesd, Halmágytól dny-ra, a Fejér-Körös völgyében. 1441—5. a világosi uradalomban. — *Jaroszlófalva* (Jaruslofalva, Jarozla-, Zarazlo-, Jarazlofalva), Szakács vidékén, 1439—1525. a világosi uradalomban. — *Jánosfalva* 1439. Aranyág kerületében. — *Jánosháza*, a lőkösházi s ottlakai szőllők, Kétegyháza és a budapest-aradi vasút közt fekvő puszta. 1415-ben Jánosegyházának híjják egy család nevében. Nagy János Simándy Istvánnak, ez 1479. Dóczy Imrének zálogosította el. 1481., 1483., 1487. Csályai István, Varsányi Nagy Mihály s a Hathy-család is zálogba adta a maga részeit. 1488-ban Dóczy jobbágyai a szomszédokon erőszakoskodtak s az ottlakaiakkal együtt rontottak a békési Földvárra. 1497. Tálas András több földet foglalt el Dóczynétól, ki az egész falut még azon évben saját fiának adta el. 1509. Czibak Imre is földesurai közé tartozott. 1552-ben kapták Gallék. Palánkja 1558. épűlt, de már 1560. nyarán leégett, mire a törökök odahagyták. 1561-ben Banverics Péteré volt. — **Jenő** (Jenew, Kis-Jenew, Kyss-Jenew) a mai Kis-Jenő, a Fejér-Körös mellett. 1338-ban mint Szintye, Csuba, Bernót és Haraklyán szomszédját említik. Az 1374. évi váradi chartularium szerént a váradi káptalané volt. 1476. már Kis-Jenőnek, de — s azóta többször — bihari falunak írták, valószínűleg azért, mert a káptalanhoz tartozott. 1484-ben határjárást rendeltek el a káptalan Kis-Jenő (Kis Jenew) nevű falujának Nadab felé keletre eső érszegi határrészére nézve. 1507. a káptalan kisjenei hídját, melyen vámot is szedhetett, fegyveresen támadták meg az Erdőhegyiek. 1515. Kisjeney Bernát a bécsi egyetemen járt. 1552-ben 25 portával Biharban, 1564. ismét Zarándban sorolták föl[1]). — **Jószás,** Gurahonczczal szemben, a Jószás-patak torkolatának baloldalán. A Névtelen Jegyzőnek Jouxasa alatt e helyet, mint láttuk, nem érthetjük. 1553—1561. a Losonczyak faluja, Alsó- és Felső-Jószás néven. Ez utóbbi s az 1574. említett Kis-Jószás a mai Jószáshely, a patak másik oldalán. Most ez utóbbi a fejlettebb. — *Jugafalva* (Jwgafalwa) 1439—1445. a világosi uradalomban, Zöldes falu mellett.

Kakacsánfalva, Jenő vidékén; 1553. a Losonczyaké. — **Kakaró,** máskép Kakarófalva, ma Kakaró Buttyin és Almás közt, a Fejér-Körös mellett[2]). 1439—1445. a világosi uradalomban; 1464—1525. a Báthoryaké. — *Kalodva*, l. Aradban. — **Kamarás** (Kamaras, Komoras), ma Nagy- és

[1]) Sőt 1484. Zarándba »vagy« Békésbe helyezi egy oklevél. *Csánki* (I. 611. és 773.) állandóan Biharhoz számítja. Különben a sarkadi határban (Bihar) is van egy Kis-Jenő. — [2]) P. *Nagy* László 1806. egy határjárás alkalmával Keresszegre, *Török* Gábor utóbb Kőkaróra javasolta változtatni a nevét. A Kakaró azonban történeti név nemcsak Zarándban, hanem Aradban is.

Almás-Kamarás, Elektől dny-ra. 1452-ben Aradban, többször Csanádban, rendesen azonban Zarándban említik. 1403. a Maróthyak, 1439. a Marczalyak, 1452. a Hunyadiak kapták, kiknek egyébiránt már 1449. is volt tisztjök a faluban. 1471-ben Keszy Balázs e puszta felét az aradi káptalannak adta. Csak ezt érthetjük a Bodzás és Kevermes közt felsorolt (s Maróthy bánról elnevezett) Bán-Kamarás alatt, hol 1561. Sarkady Farkasnak 17 portája volt. — *Karancs* (Karancz), ma erdőhegyi puszta. (Kis-Karancsnak nevezik a Nadabtól délre levő pusztát is). Nadaby Tamás vajda Csegedy Mátyásnak és Vér Andrásnak, ez pedig 1492. Dóczy Imrének zálogosította el. 1561-ben még 10 portája volt ott özv. Horváth Márknénak. — **Karatna** vagy Korotna (Karathna, Korothna, Kirotna), a mai Krokna, Diecs és Holdmézes közt, a Fejér-Körös közelében. 1448-ban már a Losonczyaké volt Felső-Karatna, melyet Brankovics kápolnai vajdája és Csili Jankó ez évben megtámadott. 1553. és 1561. Alsó- és Felső-Korotna (ez utóbbi 3 portával) Losonczy István özvegyéé volt. 1732-ben már Kroknának írják. Mily soká fennmaradhattak a középkori intézmények, mutatja, hogy 1785. Kroknán még kenézség volt. — **Karulyos** (Karwlos, Karulos, Karalyos), a mai Kerűlős, a karul- vagy karvalymadarakról így nevezve. 1334. már plébánia; a XV. századból csak egyszer (1462.) említik. 1519. Toldy László itteni makkos kertjét Brandenburgi György emberei pusztították, 1559. pedig a gyulai katonák. 1561-ben 8 portája Toldy László és Bethlen Gábor özvegyéé[1]). — *Karva-Györgyfalva* (Karwaggywrgfalwa) Tótfalu és Jugafalva közt, 1439. a világosi uradalom kápolnai kerületében. — *Kápolna*, a mai Arad- és Hunyadvármegye határán, Bonczesd, Rosztócs és Gurahoncz táján, a Fejér-Körös völgyében feküdhetett[2]). 1439-ben Kápolnafalva kerületében 45 falu és 5 puszta tartozott a világosi uradalomhoz. 1448—1451. Moga volt a halmágyi és kápolnai vajda. 1464-ben Kis- és Nagy-Kápolnának nevezték. «Kápolna vidéke» még 1561. is a Báthory-családé volt. — *Kávás* (Kawas), Görhe, Erdőhegy és Simánd közt. 1403. kapta Maróthy, ki itt 1406. határjárást tartatott. 1507-ben Corvin János özvegyéé volt; 1510. György őrgróf kapta; 1559. Horváth Márk özvegyéé, kinek ott 1561-ben is 10 portája adózott. — *Kázmér* (Kazmeer, Kazmer, Kazmyr, Kezmer), 1326. a Salánkyak jószága. — Zerénd vidékén, de mégis a Fejér-Körös balpartján épűlhetett, mert plébániája 1334. a pankotai főesperességhez tartozott. 1519-ben a Báthoryaké. — *Kecskerez* (Kechkerez) Somos és Kereki közt; 1485. Horváth Pál elcserélte Vizesy Tóbiással. — *Kecskés-Kér*, l. Kér. — *Keczer-Kutas*, l. Kutas. — *Kemecse* (Khemeche), Nadab vidékén lehetett. A határában levő

[1]) *Arad*vármegye XVIII. századbeli jegyzőkönyveiben *Kerellős*. — [2]) *Rajnáld* modenai hg. adománylevele 1732-ben világosan említ »Kápolna, vel Kavna« nevű falut, mely a Taucz és Lugozó közt levő Kavnának felel meg; erről azonban, a középkorból, nincsenek adataink.

érháti kúriát Pipály Balázs és Lőrinczy Albert elcserélte, 300 frt. ráfizetéssel, Massay Benedek szilasi telkével. — *Kenderató* (Kenderatho), most Monyoró pusztája, Bokszegtől délre, Kontrató néven. 1553. és 1561. a Losonczyaké. Még 1650. és és 1667. is Kenderatónak, de már 1749-ben Kontratónak írják. Eredeti neve valószínűleg Kenderestó volt, mint egy, a sámolykeszi uradalomhoz tartozó erdőé 1429-ben. — *Kengyel*, Miske és Ottlaka közt. 1453. a Keczerek s ezektől 1497. a Miskeyek kapták. 1559. itt is hatalmaskodtak a gyulai katonák. — *Kerecsen* (Kerechen) Kemecse közelében, Csintye és Somos közt. 1326. a Salánkyaké. 1344. Kerecsen határos volt Nagy-Somossal a Fejér-Körös mellett. — **Kereki** (Kereky, Kereuk, Kerek), a mai Kereki, Galsa és F.-Varsánd közt. 1326. a Salánkyaké. 1396. említik a határában támadó Pogányeret, melynek száraz medre most is barázdálja a falu ék-i határát. 1418—1426. Maróthyé. 1485. Horváth Pál elcserélte Vizessyvel. 1536. már állott a vára. Simonkereky és Erdőskereky nevű családnevek már a XV. században utalnak e tájra. 1556. Erdős-Kereki (Erdews-kereky) egyes részeit Kisserjényi és 1560-ban Bácsmegyey kapta. 1561-ben Egyházaskerek már jobbadán elpusztult; földesurai Móre Mihály, Jász Lukács, Horváth János, Pipály Bernát és Simon Bálint. — *Kerektó* (Kerecktou, Karactou), talán a most érintett Egyházas-Kereki; 1334. már mint plébániát említik. Kereki és Zaránd közt ma is jókora tófenék van. — **Kereszte-Jánosfalva** (Kerezthe Janusfalwa), a mai Krisztes, Halmágytól é-ra, Banyesd közelében. 1464. Báthory kapta. (Karasztafalva, a mai Hunyadban, a mai Karasztó helyén feküdt.) — *Kermezsinfalva*, 1445. az aranyági kerületben. — **Kertes** (Kerthews, Kerthes), a mai Kertes, B.-Sebestől é-ra. 1553. Alsó-, Felső-, Mézlő- és Bara-Kertes, 1561-ben pedig Kápolnás-, Császár- és Mihály-Kertes a Losonczyaké. E falvak — melyek közől háromban már 1561. is csak 2 porta volt — egymás közvetlen közelében, a Kertes-patak völgyében feküdhettek. Bara-Kertes talán kissé kelet felé, Doncsény irányában, hol Barafalva állott. — *Kerva*, Kiszindia vidékén; 1471. az Ábrahámffyaktól a Vérek vették zálogba. — **Keszend** (Kuzund, Kuszund, Kuzynd, Kewzend, Kuzynd, Közönd), a mai Kiszindia, Buttyintól délre[1]). Az Ábrahámffyaknak már 1350-ben négy aranybánya-telepök volt ezen nem kevesebb, mint 8 részből álló faluban, mely még a XVIII. században is 5 hegyen feküdt, 8 különböző névvel[2]). Az egyiket Martonoskeszendnek (Mortunus-

[1]) Aradvármegye 1890. szept. 18. kérdést tévén Kiszindia nevének megállapítása végett, a belügyminisztérium a Keszend-név használását rendelte el. (*Alföld*, 1890., 244. sz.) A XIV. században s még 1571—1651. közt is Közönd, vagy Köszönd volt a kiejtés, vagy épen Köszend. *Csánki* (I. 737.) Kőszendnek írta. Hogy az okmányok határozatlansága mellett is helyesen kereste e falut Kiszindia helyén, bizonyítják a bányászatnak e vidéken levő ősrégi nyomai. — [2]) Gavrány, Csolt, Vályere, Haburecz, Prum. A múlt században még Alsó- és Felső-Keszindia s Pajzsán, mely azóta külön község lett. (*Vályi*, Magyarorsz.

kuzyndy) hítták. — 1361. is említi Lajos király, hogy aranyat mostak a Keszend-patakban. 1471. az Ábrahámffyak zálogba adták Vér Andrásnak. 1574. Közönd néven Kurt bég faluja volt. — *Keszi*, l. Csana-, Váras-, Kő- és Sámoly-Keszi. A már 1232. említett Keszi (Gyula mellett) most Békéshez tartozik. — **Keved** (Kewed), a mai Kujed, mely 5 dombon van elszórva. 1553-ban csakugyan öt ilynevű falujok volt a Losonczyaknak; t.-i. Felső-, Kis-, Pap- és Dragán-Keved és Keved-Kápolnás. Még 1650-ben is Kövednek írták. E falvak a Köved- és Hodos-patak völgyének találkozásánál épültek. — **Kér**, a mai Kurta-Kér, a Csiger balpartján. 1332-ben Kecskéskéri Péter megintette Kecskés-Kéren levő egy sessioja miatt Baka Miklós özvegyét; 1482. Marcziházy László a Pethőkkel egy kecskés-kéri részbirtok miatt egyezkedett. Nemes-Kér mint Feltóti *Bereczky* Benedek jószága, 1526. táján tűnik föl. Nemes-Kis-Kér 1561. Vajda Lászlóé volt. Ellenben már 1427—1446. virágzott Gacsál-Kér, vagy Kacsál-Kér, melyben 1561. a Méregh- és Toldy-család volt a birtokos. — *Kérfalva* (Keerfalwa) 1441—5. a világosi uradalomban, Szakács mellett. — *Király*, (Kyrali, Kerali), Székudvar pusztája, Sikló, Szent-Márton és Simánd közt. Több faluból alakúlt. Már 1374. állott Egyházaskirály (Eghazaskyraly), noha 1334. Királyt nem találjuk a plébániák közt. 1374. vele együtt említik Kis-Királyt (Kyskyraly) is. 1387-ben már Szent-Királynak (Zentkeral) írja az aradi káptalan, mely tiltakozik az ellen, hogy Zsigmond a Losonczyaknak adja. Utóbb rendesen Szenteskirálynak (Zentheskiral, Zentes-kiral) írják. Egyházas-, Szentes- és Kis-Király egymás tőszomszédságában állottak s nagy darab föld tartozott e 3 faluhoz. Az 1394. tartott határjárás szerént területén feküdt a Hőhalom, Szék, Meggyes, egy fás mező, Árokszék, mely mellett Görhéről Királyiba vezetett az út s onnan Mácsa felé ment tovább; azután szántóföldek közt vitt a Szívesút. Az éjszaki határon két régi kút is volt; egyik a Horgasérben. A Sátorhalom csúcsán határdombot hánytak. Birtokosai az Ábrahámffyak, Keczerek s az egri káptalan. 1406-ban az aradi káptalan már a Maróthyak javára járta be határait, 1412. beigtatta Siket Demeter fiait s 1420. kiadta az Erdőhegyieknek Királyit illető s nála letett íratait. Az Erdőhegyiek szenteskirályi javait 1466. Kalmár Balázs vette zálogba s ebbe 1468. statuálták is. 1479. a száműzött Erdőhegyinek királyi részeit Ráskay és Czeczey, 1552. Kis-Királyt Császár és Belényesy s 1563. Vizesyék kapták. 1561-ben Szentes-Királynak már csak 7 portája volt; de 6 compossessora közt még 2 Erdőhegyit találunk. — *Királymezeje* (Keralmezei, Kyralmezeye), Harna és Méhlő közt a sámolykeszi uradalomban, a Barakonyi-ér mellett feküdt 1344-ben. 1429. Farkas Illés magvaszakadtával Maróthy János kapta. 1561. a királyé. — *Kirsa-Péter-lakása*, 1439. a világosi uradalomban, Szakács táján. 1525.

II. 372. s *Aradm.* jk., 1782. nov. 13.) A kiszindiaiak csak 1782. kérték, hogy 3 völgyből egybe vonúlhassanak.

a Báthoryaké Kirsafalva (Kersefalwa) néven. — *Kis-Agyagbél*, l. Agyagbél. — *Kis-Bánya*, l. Bányafalva. — *Kis-Bátor*, l. Bátor. — *Kis-Bernót*, l. Bernót. — *Kis-Bodon*, l. Bodon. — *Kis-Jenő*, l. Jenő. — *Kis-Kápolna*, l. Kápolna. — *Kis-Király*, l. Király. — *Kis-Láz*, l. Láz. — *Kis-Morócz*, l. Morócz. — *Kis-Nyágra*, l. Nyágra. — *Kis-Nyüved*, l. Nyüved. — *Kis-Ocs*, l. Ocs. — *Kis-Sáros*, l. Sáros. — *Kis-Somos*, l. Somos. — *Kis-Vaja*, l. Vaja. — *Kis-Zöldes*, l. Zöldes. — **Kocsoba** (Kochyoba), a mai Kocsuba, 1553. a Losonczyaké, 1574. (Kazoba néven) Haszán spáhié. — *Kolt* (Cholth, Koth, Kooth, Kolth, Kolt), még a XVIII. században is (Kót vagy Kocs néven) Ágya pusztája. 1332—7-ben plébánia. Eredetileg a Bethleneké és Neczpályaké volt. — 1549—1561. mint Apáti és Gurba táján levő pusztult falut említik s birtokosai a Bethlen-, Méregh- és Szabó-családok. — **Komlós** (Komlous, Conlous, Komlos), Ó-Komlós néven ma Szent-Annának éjszakkeleti része. 1334. már plébánia s 1415-ben is állott határában szent Miklós tiszteletére egy «oraculum» (inkább talán oratorium). Ugyanakkor egy Csemelverme (Chemelwerme) nevű határrészét is említik. 1549-ben bírája Kincses János volt s jobbágysága egészen magyar. Földesurai 1549—1561. a Massayak és Sasyak. Már 1559. dúltak benne a gyulai katonák és 1561. csak 8 portából állott. 1563-ban Vizesyék kapták. — *Korcsomárosfalva* Közönd (Kiszindia) vidékén az Ábrahámffyaké volt, kiktől 1471. Vér András vette zálogba. — *Kornásfalva*, vagy Kornyafalva, most Kornyest-puszta, Repszegtől keletre; 1553—61. a Losonczyaké. — *Kónyafalva*, Jenő vidékén, 1553. szintén az övék volt. — *Köbli* (Kwbly, Kubli, Kebly, Kegbli, Kewbly), a Fejér-Körösbe szakadó Nagyér torkolatánál. A Fejér-Körösen (1438.) réve volt. Hozzátartozott Mácsaszék is. A simándi útvonalba esett. 1403. óta a Maróthyaké, kik 1464—5. az Erdőhegyiek részjószágait is megszerezték. 1473. Báthory, 1479. Ráskay és Czeczey, 1483. — zálogjogon — Dóczy, 1510. György őrgróf kapta egy részét. 1548-ban ismét az Erdőhegyieké volt, de már mint puszta. — *Ködegyház* (Kwdeghaz, Kewdegyház, Kewdeghaz, Kydeghaz, Kydeghaztheleke) Gyarmat, Veresegyház, Földhíd és Keszi vidékén, a Fejér-Körös közelében feküdt[1]). 1477. a Nadabyaké, de már 1478. zálogba s 1494. teljesen is megvette tőlük Dóczy, kinek családjával azonban e helyért még 1520. is pöröltek a Nadabyak. Ugyanazon (1520.) évben Ködegyháztelekére s más javaira tábláztatta be Dóczy Ferencz a Maczedóniay Miklóstól kölcsönvett összeget. A XV.—XVI. századbeli oklevelek már mindenütt pusztának mondják; de «egyház» neve tanúsitja, hogy valaha falu volt. — *Középegyház* (Kezep Eghaz) Szent-

[1]) Nem egy tehát Kétegyházával, melyet szintén Zarándhoz számítottak ugyan, de melyet már 1412—1420. Ketheghaznak írtak. E Kétegyházát 1582 világosan Békéshez sorolták. V. ö *Haan*, Békésm. Tört., I. 217—9. *Csánki* (I. 735. és 737.) szintén világosan megkülönbözteti a két falut.

György és Király vidékén eleintén az Erdőhegyieké, 1479. után a Ráskayaké és Czeczeyeké. — *Közép-Siklós*, l. Siklós. — *Közép-Varsány*, l. Varsány. — *Kő-Keszi* (Kekezhi) falut, Csana- és Sámoly-Keszi szomszédságában, Corvin János 1560. Máté vajdának adta. — *Kőszoros* (Kewzoros), valahol a Kinsuri-völgyben, Kertestől k-re; 1553. a Losonczyaké. — **Krajkova** (Kraykova, Kraikoua), utóbb Krokova, Diécs-községbe olvadt. 1553—61. a Losonczyaké volt, 2 portával. — *Kriminász* (Cremenosa, Criminaz), a mai Kriminyosza-(Tűzköves)-völgyben feküdt, Jószászhelytől k-re. 1430—5. a világosi uradalom kápolnai kerületében. — **Kurtegyház** (Kurteghaz), a mai Kurtics[1]), 1519. a Báthoryaké, 1559. Kurta-Fejéregyház néven a Ravazdyaké, 1561. Méregh Ferenczé és Figedy Mihályé. E században már puszta volt. 1645. Kurtile a neve. — *Kutas* (Kwthos, Kuthos, Kwthus, Kuthus, Kwtas), másképp Keczer-Kutas (Keczer Kuthos, Kecher-Kuthas, Keczer Kwtas), a mai Kutas-puszta, Mácsa, Kevermes és Kis-Iratos közt[2]). Előnevét ősi birtokosáról, a Keczer-családról vette. 1437. a Herczegh-család követelte. Mátyás király elvette Keczer Mihálytól és zálogba vetette Muroni Vér Andrásnak, de 1479. ismét visszaváltotta tőle s 1480. Czeczey Mátéának, Köte János pedig a maga kutasi részjószágait, melyeket Keczer Imrétől vett zálogba, Dóczy Imrének zálogosította el. 1484-ben Czeczey és Dóczy keczer-kutasi jobbágyai a Jaksicsok jószágait dúlták, míg 1485. Keczer-Kutason két iratosi jobbágy követett el lopást. 1488. a Keczerek perrel követelték vissza kutasi javaikat Czeczeytől s úgy látszik, eredménynyel, mert Keczer Ambrus és Ferencz 1520-ban Kutas miatt már egymással pereltek. 1524. Kutasi András Bécsben tanúlt. 1528. Kutast Bessenyey István, 1556. Horváth, Marinics és Gál kapta I. Ferdinándtól. 1559. e faluban is dúltak a gyulai katonák. 1560—1-ben Kutast a Keczerek — János, majd János-Zsigmond hívei — egymás közt elcserélték s 1564. kölcsönösen való örökösödésökre nézve szerződtek a Drághyakkal. 1561-ben a falu 21 portájának birtokosa Balassa János és Keczer Ferencz.

Lalfalva (Lalfalua) Agris vidékén, 1406—9. oláh falu az egregyi uradalomban. — **Lazur** (Lazwr, Lazul, Lazura, Lazwra) vagy Lazurfalva (Laturfalva, Lazwrfalva), a mai Lazur (Irtásfalva), Halmágytól ény-ra. Először 1427. említik. 1441. Maróthy, 1464. Báthory, 1477. Bánffy, 1510. György őrgróf kapta. — **Láz** (Nagy- és Kis-Laaz), a mai Láz, Déznától délre; 1553—1561. a Losonczyaké volt, de már pusztán állott. — **Lésza** (Leza), most Leásza vagy Soványfalva, Halmágytól ny-ra; 1439. Brankovics, 1477. Bánffy kapta. — **Liszcsora** (Lyzchora), ma Lestyora, Halmágytól ény-ra. 1477. a Bánffyaké. — **Lonka** (Lonka, Lonkaa, Lunka),

[1]) *Tört. Ért.*, 1883., 159. A középkorban (1430.) Aradnak is volt egy Kortegfenék nevű erdőrésze (*Adattár*, II. 259.), nem-messze Kurticstól. Valószinű, hogy mindakettő egy Kurtegy nevű magyarról vette a nevét. — [2]) *Fábián*, *Kozma* és *Rácz*, hibás másolat alapján, Ezerszer-, vagy Ezerezer-Kutasnak írják.

vagy Lonkafalva, a világosi uradalom kápolnai kerületében 1439—1561., Almás, Ples és Kakaró közt feküdt és csak 1818. csatolták Almáshoz. Alsó-Lunkát 1464. Báthory kapta. — *Loránthalma* (Loranthalma) Ágya vidékén feküdt. 1467—1561. említik. — *Lónya* (Lonya, Lonja) Járkos, Kujed és Buttyin közt állott. 1498—1561. a Losonczyaké. — *Lőkösegyháza* (Leokuseghaz, Lewkeshaza, Leökösháza), a mai Lőkösháza-puszta és vasúti állomás. Nevét Lőkös nevű aradi comesről (1364.) vehette. 1418. Lőkösegyház a Maróthyaké; 1507. Corvin János özvegye s a Báthoryak pereltek érte s ugyanakkor Mezőgyáni Miklós itt több jobbágyát megölette. 1510. György őrgróf kapta. 1559. ismét kincstári falu. 1561. még 22 kapuból állott. — **Lugozó** (Lugozo) Silingyia és Kavna közt, 1561. a világosi Báthory-uradalomhoz tartozott. — *Lukácsfalva* (Lukachfalwa, Lukasfalwa, Lukatfalwa), Honczisor és Zöldes közt, a mai Szaturó helyén vagy közelében feküdhetett. 1437—1546. a Herczegh-család igényelte, de 1464. Báthory kapta. — *Lukácsúrja* (Lukachwcya) ugyanazon tájon; 1439. Brankovics kapta. — *Lupsafalva* (Lubsanfalva, Lupsafalva), másképp Fodor-Lupsafalva, 1439. és 1464. a világosi uradalomban; de már 1553. a Losonczyaké, Kápolna vidékén, Berza és Kurta-Kér közt.

Madárságfalva (Madarsagfalwa, Madarsakfalwa, Madersak, Madársok), a mai Madrizest, S.-Bucsavától ny-ra[1]). 1441. Maróthy, 1445. Hunyady, 1464. Báthory, 1552. a Losonczyak nőiága kapta. — *Madjafalva* (Madyafalva), másképp Madjafifalva (Madyafifalwa), valahol Kakaró környékén; 1441—5. a világosi uradalomban. — *Magas-Demeterfalva*, Kakaró szomszédságában feküdt 1439-ben. — **Magulicza** (Maglwycza, Magalucha, Magwlyschya, Magurich, Magyorich), a mai Magulicza, Vidra közelében. 1427. óta van nyoma; 1439—1445. és 1461. a világosi uradalomban; 1477. a Bánffyaké. — *Magyar-Dud*, l. Dud. — *Makrafarka*, a Makrahegy aljában feküdt; 1214. Boleszlótól a leleszi konvent kapta. — *Makzina* (Makzyna, Maczina), valahol Pankota és Kiszindia közt; 1508. az Ábrahámffyaké. — *Marót* (Maroth, Marod), a mai Moroda, Pankotától ék-re, a Csiger mellett. 1508. az Ábrahámffyaktól zálogképen Haraszthy Györgyhöz került; 1561. a Székely-, Kolbász-, Ábrahámffy- és Vér-család osztozott a pusztult falun; 1564. Csányi Bernát a maga itt levő részét Mernyey Jánosnak adta[2]). — *Martonteleke*, Világostól nyugatra, Arad határán lehetett. 1335. Sinka mester solymosi várnagyé volt[3]). — *Mazzagfalva* (Mazzagfalwa, Mazzakfalwa) 1429. a sámolykeszi uradalomban feküdt, Somoszkesz közelében. 1561. a kincstár puszta faluja. — **Mácsa** (Machya, Macha, Macza), a mai Mácsa, Kurtics és Szent-Márton közt. Az aradi

[1]) Lehet, hogy Madár*sok*falvának ejtették; a sok egyértelmű a fokkal (pl. Malomsok, Malomfok) s a költöző madarak egyik pihenőhelye meg is érdemli e nevet. Madár*zsák*nak aligha ejtették. *Csánki* (I. 739.) szerént Madarsákfalvának kell kimondani. — [2]) Masar falura nézve l. Vásári. — [3]) Lelesz. Metal. divers. cottuum. Zarand et Arad. 1. (*Csánki* szíves közlése.)

prépostság ősi jószága, mely 1380. a káptalannak jutott osztályrészül; 1394-ben a Székudvar és Király felől jövő útvonalba esett. Ősi birtokosai a Keczerek is; 1458. Keczer Istvánné s fiai tiltakoztak az ellen, hogy Keczer Lukács Mácsát elidegenítse; Keczer Mihály hűtlensége után a kincstár Vér Andrásnak vetette zálogba, de tőle 1479. visszaváltotta. 1480. Czeczey, 1481. Dóczy vette zálogba s e miatt 1488. pörölt is a két úr; 1520. viszont Keczer Ambrus pörölt az ősi javakért; egy részét 1528. Bessenyey István kapta; 1559. Bornemisza gyulai kapitány dúlta; 1560. a Keczerek egymás közt elcserélték s a falu 17 kapuja 1561. Keczer Ferenczé és Balassa Jánosé volt; 1564. a Keczerek és Drághyak Mácsára nézve is biztosították kölcsönösen való örökösödésöket. — Mácsaszéke nevű mező 1438. Köbli határában is volt. — *Mátyás-Vassánya*, l. Varsány, a városok közt. — *Medvefalvát* (Medwefalwa) 1439—41. a világosi uradalomban aranyági, 1445. körösbányai falvakkal együtt említik. 1464. a Báthoryaké. — *Medvésfalva* (Medwesfalwa) Székas- és Felső-Aranyág közt feküdt 1464-ben; 1519. már Medvés-Aranyágnak nevezték s így e faluba olvadt. — *Megyer*, vagy Boros-Megyer (Mager, Meger, Megyer) valószínűleg a mai Új-Pankota helyén feküdt. 1214-ben gyümölcsösét és malmát, 1334. plébániáját említik. 1388., 1507. s 1563. az aradi káptalan egyik jószágának mondják. De nemes földesurai is voltak. 1406. általában szólnak a megyeri nemesekről[1]; ezek közé tartozott 1494. Báthory István s András és Kolbász Lőrincz, 1508—19. Ábrahámffy és — zálogjogon — Haraszthy, 1519. Báthory, 1559. Bornemisza, 1561-ben Kerecsényi. Ez évben a falu még 71 portából állt, a miből 25 az aradi káptalané, a többi pedig világi uraké volt. 1519. már Boros-Megyer a neve; e nevénél bortermelése még régibb lehet. — **Meggyes,** korábban Meggyesegyház (Megyes, Meggyes, Medgyes), most Bodzással egybeolvadva, Medgyes-Bodzás. Régi templomáról neve tanúskodik. 1418. a Maróthyaké, 1437. a Herczegheké, 1488. a kincstáré, utóbb Corvin Jánosé, ki 1504. Gerdasics Péter deáknak s jegyesének adta s 1506. be is igtattatta; Péter deák 1517. büszkén nevezte magát meggyesi nemesnek. Hosszú életet élt; meggyesi javait 1559. eladta a Gál-Ispánoknak, kik ott már 1518. szerzettek földet, de azt 1520. át kellett engedniök György őrgrófnak; 1553. azonban új adományt kaptak reá. 1549. e falut Csanádhoz számították. — *Meggyestelek* 1394. Görhe és Székudvar közt feküdt. — **Menyéd** (Menyed) a mai Minyád, Bohány és Nyágra közt; 1553—1561. Alsó- és Felső-Menyéd néven a Losonczyak pusztult faluja[2]. — *Meszlény*, utóbb Meszlénymező (Mechlen, Mezlenmezeu) a Makraaljában, a sámolykeszi uradalomban, Apatelek táján. Először 1214. említik. 1429. előtt a Farkasoké, azután a Maróthyaké. Ekkor már elpusz-

[1]) *Kapy-lt. Csánki*, I. 740. — [2]) *Kozma* (Zaránd, 33.) az 1561. jegyzékben hibásan írja Ményesnek.

túlt a kastélya. — *Méhlő* (Mehleu) Váras-Keszi és Apáti vidékén feküdt 1344. — *Ménes*, l. Alsó- és Felső-Ménes. — *Ménesakol* 1429. Vadász és Csegedszeg határában állott. — **Mézes** (Myzes, Mezes), e század elejétől Holt (Hold) faluval együtt képezi Holdmézest. 1553—61. a Losonczyaké. — *Mézlő-Dud*, l. Dud. — *Mézlő-Kertes* és *Mihály-Kertes*, l. Kertes. — *Mikespusztatelek*, Agris (Egregy) vidékén, 1494. a Báthoryak kezéről visszakerült a Kolbászokhoz. — *Miklósfalva* (Myklosfalwa) a Hegyes éjszaki lejtőjén feküdhetett. 1464. a Báthoryak kapták; 1475. külön vajdája volt. — *Mikodánhoncza* (Mykodanhonchya) Gurahoncztól dk-re, a Bonteo-celmicu és Magura közt, a Vale Vaciban, a mai Trihoncz-puszta táján állhatott. 1439. Brankovicsé. — *Mikófalva* (1427-ben Mikefalva néven) 1441—5. Világoshoz tartozott. Nem lehetetlen, hogy Mikespusztatelkét kell alatta értenünk. — *Miladini*, vagy Miladini-Jánosfalva, 1439. az aranyági kerületben. — **Miske** (Myske, Miske), már 1249. család- és keresztnév; a Tőz mellett, Ágyától é-ra, ma is álló falu. 1332—7. plébánia. 1393. már a Miskeyeké. 1418. a Maróthyak tiltakoztak a miskei nemesek birtokháborításai ellen. 1453. Keczer kapta; 1480. zálogba vette Czeczey; 1497. kikapták a leánynegyedet a Keczerek; 1543. Pathócsyé; 1558. Kerestheli kapta; 1561-ben 40 portája volt (Méregh, Móre, Miskey, Dersfy, Nádassy, Perkuti és Borbély birtokában. 1564. a Keczerek és Drághyak ezt is bevonták kölcsönösen való örökösödésökbe. — **Monyorós** (Monyoros), már 1341-ben egyúttal személynév, a mai Monyorós, Bokszeg és Repszeg közt, a Fejér-Körös mellett. Eredetileg az Ábrahámffyaké volt, kik azonban 1508. elzálogosították Alsó-Monyoróst részben, a Felsőt pedig egészen. 1515. birtokába igtatták Buttháni Pétert. — *Morócz* (Morach, Moruch, Moroch, Maroh, Morocz) egyúttal személynév, — ma Szt.-Anna pusztája. A Nádorcsatornának Szőllős és Simánd közt levő részét most is Moróczi-csatornának nevezik[1]). 1332—7. plébánia. 1403. Maróthy kapta; 1453. említik először a Moróczy-családot. 1507. e falu Corvin János özvegyéé, 1510. György őrgrófé. Birtokosai voltak az Erőssek, Dersyek és Horváthok is. 1556. és 1560. Kisserjényi Pál, Káthay Imre és Bethlen Anna kapott itt javakat. 1561. mindamellett királyi birtok 36 és Herczegh-Morócz 4 kapuval. (L. Herczeg). Csupán Kis-Moróczon volt 4 nemesnek 3 portája. — **Moszta-Györgyfalva** (Moztagywrghfalwa), később Mosztafalva (Mestefalwa, Muzthafalwa), a mai Musztesd, Szakácsi és Bogyest közt; 1602. már Musztecznek írják. Határában régi bányamívelés nyomaival. 1439. Brankovics, 1464. a Báthory-család kapta, melyé volt a falu 1519. és 1525. is és csak 1602. vált meg tőle.

Nadab (Nodob, Nadob, Nadab, Naab), Kis-Jenő és Simánd közt fek-

[1]) *Rácz* (Zaránd, 212.) szerént romjai Vadász határában az egyik Kunhalmon látszanak. Nem lehet összetéveszteni Szentmoróczczal sem, mely Gyula mellett feküdt. (Békésm. tört. évk. X. 15.)

szik. Hasonlónevű hely Fejérmegyében is van. 1241. közelében sokan estek áldozatúl a tatároknak. 1334. plébánia. 1347. nádori gyűlést tartott itten Gútkeledy Miklós. 1418. köznemesei a Maróthyak szomszédos javait háborgatták. 1449.—1520. közt számos adatunk van a Nadaby-család itteni birtokviszonyairól. (L. «Nadaby-család.») 1464—1561. (részben zálogjogon) a Dóczyak s 1511. óta a Tarcsayak is birtokosok. Mindkét család kúriáját említik 1481. és 1486.; innen, illetőleg a várhelyről egyes szép dombormüves kályhacserepek maradtak fenn. 1497—1520. malmai voltak Nadabnak s a Körösön vámot szedhetett. 1561-ben 19 kapuja Dóczy Gáboré, Horváth Boldizsáré és Báthory Ferenczé. Váráról már volt szó. — *Nagy-Bárd*, l. Bárd. — *Nagy-Bernót*, l. Bernót. — *Nagy-Kápolna*, l. Kápolna. — **Nagy-Patak** (Naghpathak), a mai Valemare, a Nagy- és Jószáspatak egyesülésénél, Fényestől ék-re; 1553—1561. a Losonczyaké. — *Nagy-Nyüved*, l. Nyüved. — *Nagy-Sáros*, l. Sáros. — *Nagy-Somos*, l. Somos. — *Nagy-Zerénd*, l. Zerénd. — **Nádalbafalva**, melynek neve az Ábrahámffyak Albófalva nevű helységére emlékeztet, Szuszány és Monyásza közt a mai Nadalbest. 1553—1561. a Losonczyaké. — *Nádas*, a Csiger egy oldalvölgyében, Kreszta-Ménestől délre. 1464. szerezhették meg a Báthoryak s az övék volt 1561. is. — *Nádashatár* 1429. a sámolykeszi uradalomban. — *Nemesfalu* (Nemesfalw) 1439—1445. az aranyági kerületben feküdt. — *Nemes-Kér*, l. Kér. — *Nemes-Pél*, l. Pél. — *Nemes-Vásári*, l. Vásári. — **Nyágra**, a mai Nyágra, Nadalbest és Minyád közt. 1553. Kis- és Vrathyknegra, alkalmasint az 1561. említett Nagynagra, a Losonczyaké. — *Nyermig* (Nermygh) Lazur, Vidra és Acsucza vidékén, 1477. a Bánffyaké[1]). — *Nyék* (Nyeek, Nyek, Neck) Szent-Anna, Simánd és Tövisegyháza közt; most puszta, jobbadán Sz.-Anna határában. Zarándi családnévben már 1396. előfordúl. 1483. zálogjogon Massaytól Dóczy kapja, ki 1492. özv. Barcsayné ellen hatalmaskodik. 1493. Dóczy több újabb részbirtokot szerzett; özvegye 1497. Dóczy Ferencznek adta el. 1520. a Massayak nyéki jobbágyaikkal a haraklyáni erdőben hatalmaskodtak; 1536. visszadták az Erdélyi György részjószágait; 1559. Massay Imréé a falu nagy része, de Bornemisza is adományt kap reá. 1564. Massay, Liszthy, Szentmiklósy, Szalay és Vizesy a földesura; ez utóbbi forma szerént csak 1563. nyerte vissza nyéki javait, de halála után már 1561. Cséffy Balázs kapta azokat, mi ellen Massay Imre azonnal tiltakozott. — *Nyikád* (Nikad) 1214. a Makra-aljában feküdt. — *Nyüved*, utóbb Nyüvedtelek (Neueg, Nyuegh, Nevegy, Niuektelek, Nevedtelek, Nyuetelek) Bél és Gurba irányában, de már a Fejér-Körös mellett feküdt. 1261—1412. az egri püspöké, kit Derecskey Pál világosi várnagy háborgatott e birtokban 1412. — A faluban plébánia állott már 1332—7.; 1502—1561. a Losonczyaké, Kis- és Nagy-Nyüved néven.

[1]) Egy Nyermegy ma is falu Bihar és Arad határán, Kertestől é-ra.

Ocs (Olch), a mai Ocs, Halmágytól délre ott, hol a Fejér-Körös Aradba jön; 1439. Kis-Ocs (Kisolch) Brankovics faluja volt. Bizonyosan volt egy Nagy-Ocs nevű falu is, a mint Ocs és Ocsisor most is egymás mellett fekszik. — *Oprisafalva*, Acsuva közelében, 1439. a világosi uradalomban. — *Oroszútja* falut, Láz, Krokna és Alsófalu vidékén, 1589. új adományúl kapta Dégel Márton. — *Oszojfalva* (Ozzoyfalwa, Osziofalva, Wazzwyfalva), Dézna-vár tövében feküdt, hol a Oszoj-várhegy (az Ozzoi) őrzi nevét[1]). 1464—1525. a Báthoryaké. — **Otlaka** (Olthlaka, Athlaka, Othlaka), a mai Ottlaka, vasúti állomás, Elek és Sikló közt. Először 1438. egy határjárás alkalmával említik. 1453. a Keczerek kapták, kiktől időközben elkobozta a kincstár s ezé volt 1488. is, midőn otlakiak is résztvettek a földvári támadásban. 1497. a Keczerektől a Miskeyek kapták. 1499. Keszy Péter is kapott 2 sessiot. 1519. Brandenburgi Györgyé, kinek 1520. a maga itt levő részeit is elzálogosította Gál-Ispán. 1552. a Gálok, 1560. a Kisserjényiek szerezték meg. 1561. (18 kapuval) földesura Gál István, Bagdy Ferencz, Massay Imre és Miskey András. — *Ökörító* (Ewkerytho), Monyoró és Kalácsa közt. 1515. Buttháni kapta. (Ökrös, ugyane tájon, 1344. zarándi, most bihari falu). — *Ölyved* (Elweth, Elwed, Wlweth, mai kimondásban Ölvegy.) Romjai Kerűlős határában, a Tőz holtmedre mellett láthatók. 1433. említik először (a csanádi Ölyvedet 1428.). 1495. Corvin Jánosé. 1510. György őrgróf kapta. 1559. Bethlen Gábornak, 1561. Bethlen Gábor, Toldy László s Kis-Toldy Miklós özvegyeinek s Balog Lászlónak puszta faluja. — *Ősi* (Ewsy, Ewzy), l. Betlenősi mezővárost és Gorzsás-Ősit. 1413—79. a Bethleneké s Neczpályaké. A 2, vagy talán 3 Ősi egymás szomszédságában állott. — *Őstelek* (Ewsthelek, Ewstheleke), ma Óstelek-puszta, Fazekas-Varsándtól kissé keletre. 1485. Vizesy Tóbiás 3 jobbágytelket cserélt itt el Horváth Pállal. 1532. Massay és Tóth perelt érte s a határában levő Gyakor-erdőért. 1563. Vizesyék új adományúl kapták.

Panusa (Panussa) később Panusest, Bucsáva körűl, 1441—1525. a világosi uradalomban. — *Papfalva*, 1429. a sámolykeszi uradalomban. — Egy másik *Papfalva* 1406—9. az egregyi várhoz tartozott, a Siklós völgyében. — *Pap-Istvánfalva* 1439. a kápolnai kerületben. — *Pálfalva* ugyanakkor Aranyág vidékén. — *Pecsér* (Pecher, Peczer, Pelcher, Pether, Pecheer) nevét Székudvar mellett a picséri dombok őrzik. Az egri püspökség ősi s 1261. új adományúl nyert birtoka; utóbb egyes nemeseké. 1334. plébánia. 1492. a Nadabyaknak a Csegedyek és Vérek kezein levő zálogjavait Dóczy Imre vette át. 1510. ismét a Nadabyaké; 1561. az elszegényedett Budayakon kívűl a Jász- és Bede-családnak volt itt 15 portája. — *Pestere* (Pesther) Acsuva, Pojána és Lazur vidékén; 1510. György

[1]) *Csánki* (I. 741.) szerént Jószásnak, vagy Jószáshelynek látszik megfelelni. Oszoly nevű hegy a Pilis-Gerecse csoportjában is van. Oszoj=Ozul.

őrgróf kapta. — *Pető-Varsány*, l. Varsány. — **Pél** (Pyli, Pyl, Pel, Paly, Pywl, Peel, Pelii), a mai Nagy-Pél, Gyula-Varsánd és Ottlaka közt. 1280. Apa comes fiaitól a kunok elfoglalták, de 1283., Vancsok özvegyétől elvéve, jogos tulajdonosainak vissza adta IV. László. 1334. plébánia. 1338. a Varsányiak egymás közt elcserélték. 1403. a Maróthyak kapták az itt szedett vámmal együtt. Ez időtől fogva a falu egyik részét Vámos-, a másikat Nemes-Pélnek (Wamospewl, Nemespyl), vagy — a kettőt összefoglalva — csak Pélnek, utóbb Nagy- és Kis-Pélnek nevezték. 1418. Maróthy birtokháborítást szenvedett; 1495. Corvin jobbágyait megverték, 1512. barmaikat elhajtották a Czibakok; 1519. pedig György őrgróf, ki 1510. kapta (Nemes-)Pélt, Vámos-Pélben 100 véka búzát vett el a lakosoktól. Ez a Vámos-Pél az egri püspökség ősi jószága volt a vámmal és a Körösön való halászattal együtt. 1561. Pély a gyulai várhoz tartozó királyi falu volt 45 portával[1]). — *Pénteklaka* (Pentheklaka) emlékét az Apatelek és Kurta-Kér közt levő Pintlaka-erdő neve tartotta fenn. 1553. a Losonczyaké; 1611., midőn Garázda Anna kapta, Pintelakának hítták. — *Pipály* (Pypaly, Pypoly, Pypal, Pipali), a mai Pipáj, vagy Pipaja-puszta, Sikulától délre, hol templomának romjai még láthatók. 1384. említik először, nemesi névben 1410. óta. A falu egy részét 1485. Pércsy Balázs és Miklós kapta. 1515—1561. birtokosai a Sárosyak is. 1561-ben 4 portája 11 földesúr közt oszlott meg. — *Piski* (Pisuqui, Pysky) Seprős vidékén feküdt. 1235-ben Jáczintnak Tengörd nevű jobbágyát Juhász Péter alispán lopásról vádolta, Tengörd azonban ártatlannak bizonyúlt. 1561. Kátaynak, Dobynak, Székelynek, Báthorynak s a kincstárnak 17 kapuja volt benne. — *Pisztrángosfalva* (Pistrangasfalwa), Bogyest táján, 1464. a Báthoryaké. — **Pleska,** vagy Pleskafalva, utóbb Ples, mely 1818. Almásba olvadt; a Fejér-Körös balpartján emelkedő Ples-hegy azonban most is őrzi nevét. 1439. Brankovics, 1441. Maróthy, 1445. Hunyadi, 1464. Báthory kapta. — Ugyanez volt a sorsa a vele tőszomszédos **Plop** falunak is, mely 1818. — végkép elszegényedve — szintén Almással egyesült. 1441—5. Plófalvának, 1464. már Ploplefalvának, 1525. óta Plopnak nevezik. — *Podradje* (Podradye) Csucs vidékén feküdt. 1510. György őrgróf kapta. — **Pojána** (Polyana) a Moma-hegy déli tövében, Acsuvától ény-ra. 1510. György őrgróf kapta. — *Pojenicza* (Poenycza), a mai Pojána közelében. 1553. a Losonczyaké. — *Pokolfalva* (Pokafalwa, Pokolfalwa puszta). 1439—1561. a világosi uradalom kápolnai kerületében említik. — **Prázsafalva** a mai Prezest, B.-Sebes és Doncsény közt; 1553. a Losonczyaké. — *Prodánfalva*, Szuszány közelében, 1553. a Losonczyaké. — *Priskófalva* (Pryskofalwa), Agris vidékén, 1519. a Majsayaké.

Ragán (Ragan) Medgyes-Bodzás tájékán, 1418. a Maróthyaké. —

[1]) *Haan* (l. 265.) és *Rácz* (226.) Nemes- és Vámos-Pél történetébe az aradi Jász-Pél történetét is beleszőtte.

Raj, Alsó- és Felső-Raj (Ray) néven a mai Szaturó, vagyis Ró-(Raj-)falu, Honczisor és Zöldes közt, mely tájon 1553. mint a Losonczyak birtokát említik. 1634. már Szatulreo néven kapta Torma Katalin és Kasza István. — **Rakásszeg** (Rakaszegh, Rakassigh), a mai Repszeg, a Fejér-Körös mellett; 1553. és 1561. (2 portával) a Losonczyaké. Már 1650. Rakaszegnek, 1744. Rekszignek írták. — **Rasztócz** (Rastolcz, Rachtocz, Rastolch), a mai Rosztócs, Guravoj átellenében, a Fejér-Körös mellett; Alsó- és Felső-Rasztócz néven 1439—1561. a világosi uradalomban. 1451. Hunyadi János Vitéz Illésnek adta. — *Ratinva* (?) 1406—9. Egregyvár uradalmában. — **Ráczfalva,** a mai Szirbi, ott, hol a Szirb-patak a Halmágyi-patakba ömlik. 1561. a Báthoryaké; 1651. már Szerbnek írják, de párhuzamosan — pl. a katonai térképen — most is használják Ráczfalva nevét. — **Revekesz** (Revkecz, Revekes), a mai Revetis, a Fejér-Körös utolsó szorosa kezdeténél. — Eredetileg Révkeszinek híhatták. 1553—61. a Losonczyaké, 1574. Bali spahié. — *Rokszin* (Rokzyn), most Monyoró pusztája. 1553. és — 32 kapuval — 1561. a Losonczyaké. — **Rossa,** most Rossia, Revetis és Dézna közt; 1553. Kys- és Nagh-Rossa s 1561. Rosafalva néven a Losonczyaké. — *Rosztoka,* vagy Rosztokafalva Almás és Kakaró közt feküdt. 1439—1525. a világosi uradalomban. — **Róna** (Rona, Ronak, Róna) a mai Ravna, Dézna és Monyásza közt. 1553—61. a Losonczyaké.

Ság (Sagh), Elek szomszédságában lehetett, s 1495. ezzel együtt a Czibakoké volt. — *Sállaka,* másképen Sád-, vagy Sárlaka (Saadlaka, Sallaka, Sarlaka, Saarlaka), Kerűlős, Zerénd és Ősi táján[1]). 1371. Péllel együtt említik. 1549. és 1561. a Sárlakyak, Losonczyak, Orgonások és Varsányiak faluja 5 portával. — **Sámolykeszi** (Samugkezew, Samulkezy, Samolchesi, Samolkezy), a mostani Somoszkesz, Csermőtől é-ra. — 1332. plébánia; 1344. Fekete-Bátorral és Csanakeszivel út kötötte össze; ez időben a vadászi Farkasoké volt s 1429., midőn a Maróthyak kapták, 19 falu, dűlő és patak tartozott hozzá. Azonban még 1446. is tiltakozniok kellett a Maróthyaknak a falut visszatartó Miskeyek ellen. 1461. a Maróthyak új adományúl kapták vámszedés és vásártartás jogával együtt. Utóbb Corvin Jánosé lett, ki 1495. maga is tartózkodott e faluban, melynek vajdáit (1495—1500.) ismételten kitűntette. 1561-ben már csak 2 portája volt, az is a királyé. — *Sára* (Saara), Krokna határában; 1553. a Losonczyaké. — *Sáros* (Saros, Sarus) emlékét a Miskétől délkeletre levő Sáros-erdő tartotta fenn. — 1453. Nagy-Sárost új adományúl kapták a Keczerek és Miskeyek. 1469. Kis-Sároson határjárást tartottak az aradi káptalan javára. 1477. egy határjelzés ellen Kis-Sárosban a Bethlenek tiltakoztak. 1522. nagy- és kissárosi jószágait a káptalan elcserélte. 1558. Kerestheli kapta; az ő puszta faluja volt az 1561. is. — *Sebred,* utóbb

[1]) Az eredeti kiejtés Sárlaka lehetett; az r azonban ép úgy beolvadt az l-be, mint a hogy ma pl. Csallóközt mondunk Csarlóköz helyett.

Sebren (Sebrith, Sebred, Sebren, Sebryn) Simánd és Nadab táján feküdt. 1412. Siketh Elek kapta, de már 1423. eladta Maróthynak, ki ott épen az előbbi évben is vett részjószágot. 1464. Erdőhegyiék is eladták a maguk részét Maróthynak, kit ebbe 1465. igtattak be. Mindazáltal az Erdőhegyiek pusztája volt még 1548. is. — **Selénd** (Solend, Selend, Szelend vagy Szelendek, Selind) a mai Silingyia, Lugozó és Kurtakér közt. 1332—7. plébánia. 1475. nemesi előnévben említik. Úgy látszik, két részből, Nagy- és Kis-Seléndből állott; ez utóbbit Ferdinánd királytól 1559. a Soklósyak, Pattantyúsok, Keresztheliek és Pongorok kapták. — **Seprős** (Seprews, Cheprews, Sewpreus), a mai Seprős, Somoskesz és Miske közt, a Szartos és Hodos (Benisel) folyó mellett. 1407 s 1412. a Bethlenek és Neczpályak egyezkedtek birtokán. Ez utóbbi évben közelebb feküdt a Hodos-folyóhoz. A fő-útcza két részre osztotta a falut, melyben Neczpály Györgynek 10 és Aprós Istvánnak és Tóth Illésnek 1—1 házát említik ez évből. 1421. új adományúl kapták a Neczpályak. 1453. s 1458. ismételve hatalmaskodott benne Szokolyi L. s a Neczpályak nőága 1456. nyiltan igényt emelt reá; Neczpály Balázs zálogba vetette 1466., de már 1469. kiváltotta s örökseiűl nőrokonait nevezte meg. 1478. a Bethlenek és Neczpályak kölcsönös örökösödésre szerződtek; 1479. Neczpály Jodók vette zálogba s 1480. be is igtattatta oda Bajmóczy Imrénét. 1494. Justh András perelt itt a Dóczyak, illetőleg Tarcsay János és neje Bethlen Sára ellen, de 1496. a falut visszaadta a Bethleneknek. 1559. és 1561. Bethlen Gábornénak 20 portája volt itt, Kolbász Gáspár portái azonban elpusztúltak. — *Septely* (Septil, Siptul, Septhel) az ország más részeiben, így Biharban is föltalálható helynév. Igen régi hely. Már 1214. említik, mint Apával (Apatelekkel) határos helyet s 1217., mint állattenyésztő falut. Innen származnak a Septhelyiek és Ághok (1505., 1515.). — 1553—61. a Losonczyaké volt egy része, kik mellett úgy elpusztúltak a többi családok, hogy 1561-ben 6 családnak mindössze csak 2 portája volt. — *Siklós* (Siclus, Syklos), a XV. században Nagy-, Közép- és Felső- s a XVI.-ban Alsó- és Felső-Siklós néven több falu a Siklós völgyében, melynek neve a Draucz mellett folyó patakban ma is megmaradt. 1406—7. az egregyi uradalomban; 1519. Alsó- és Agyagos-Siklós Massay Ferenczé s Benedeké, kik közt itt János király 1532. évi parancsára 1533. tett osztályt Zarándmegye. 1561. Alsó- és Felső-Sikló 1—1 portája Szántayé és Massayé. — **Sikula** (Sikula, Sycula), a mai Sikula, B.-Jenőtől ny-ra, a Fejér-Körös mellett. 1235. először mint személynév szerepel. 1334. plébánia, 1561-ben 8 portával a Losonczyaké. — **Sokló** (Soklo, Soklyo), a mai Sikló, vasúti állomás Ottlaka és Székudvar közt. 1406. óta említik. 1418. Nagy, Kakas, Bothos, 1456—1485. Korom, 1418—1517. Ispán, 1485. Csúcsy, Jakabfy, Martoni, Horváth, Vizesy, 1491. Pipály, 1517. Szalay, 1517. Tálas, 1519—1533. Massay nevű családjai voltak. 1485. Horváth a maga részeit cserében adta Vizesynek.

1563. Vizesy és Cseffy, 1574. más részét Szabó nyerte új adományúl. — **Solymos** néha Solymosfalva (Solmus, Solmos, Solmosfalva), ma Solymos-Bucsáva egyik része, Zöldestől d-re. 1439. Brankovics, 1441. Maróthy, 1445. Hunyadi, 1464. Báthory kapta s 1591. — föltételesen — Rozgonyi. 1561. is a Báthoryaké. — *Solymos-Csősvár* (S.-Chewswar), Csúcs vidékén; 1510. György őrgróf kapta. — *Somboly*, l. Zsomboly. — *Somos*, most puszta Nadab és Csintye közt s erdő a Fejér-Körösnek a Holtkörössel képezett szigetén. 1438. Nagy-Somos Maróthyé, Kis-Somos Panaszyé, révvel a Körösön. 1485. Horváth Páltól Vizesy, 1552. Császár és Belényesy, 1456. Kisserjéni, s új adományúl 1563. Vizesy és 1574. Szabó nyerte. A Horváthoknak Nagy-Somoson még 1561. is volt 2 portájuk. — *Süveg* (Sywegh) 1441—5. a világosi uradalom kladovai kerületében, egészen Aradmegye határán. — **Szakács** (Zakaach, Zakachy) vagy Székás (Zekas) — így nevezve örvös galambjairól — a Drócsáról eredő Krizaska-völgyben, Gurahoncztól délre. 1439—1525. Alsó- és Felső-Szakács vagy Székas a világosi uradalomhoz tartozott; közben egyszer (1477.) pusztának írják. — *Szalagfalva* (Zallaghfalva) Láz és Dézna vidékén, 1553. a Losonczyaké. — **Száldobos** (Zaldobos), Száldobágy néven még a XVIII. században Buttyinba olvadt; 1553. a Losonczyaké. — *Szántóháza*, utóbb Szántós-, vagy Szantusháza (Santhohaza, Santhoshaza, Sanctushaza, Sankthwshaza), a mai Szantus dűlő a ternovai határban; családnevekben már 1384—1485. szerepelt. 1553. a Losonczyaké, de velök 1561. még 4 földesura volt a falunak. — *Szántóhalma* B.-Ősi és Kis-Somos közt feküdt; 1477. Kolcsy Alberté. — *Szászfalu* (Zazfalw) Csúcs vidékén volt; 1510. György őrgróf kapta. — *Szederkény* (Zederchen, Zederken), emlékét Erdőhegy Szederkény nevű pusztája őrzi. 1406 óta családnévben szerepel. 1485. Horváth Pál s Vizesy elcserélte. 1515. egyik nemese Lukács Mihály. 1561. a Losonczyaké 4 kapuval. A XVI. században két Szederkényi tanúlt külföldi egyetemeken. — **Szelecsény** (Zelechyn, Szelecsen), a mai Szelezsan[1]), a Kikirics-völgy balpartján, B.-Sebestől keletre. A Szelecsény a Coelestin keresztnév magyarosítása. Csak 1574. tűnik föl, mint Muharem aga faluja s 1589., midőn Dégel Márton új adományúl kapta. — *Szelestő* (Selesthew) Kiszindia vidékén. 1472. az Ábrahámffyaké, 1553. a Losonczyaké. — *Szelestye*, vagy Tőz-Szelestye (Thewz-Zellesthye) Kertes vidékén a Tőz mellett feküdt. 1553. a Losonczyaké. — *Szent-Albert*, Fajdas és Morócz közelében; 1418. a Maróthyaké. — *Szent-Dienes*, l. Dienesmonostora. — *Szentes-Királyi*, l. Király. — *Szent-György*, (Zenthgyergh, Zenth Gergh), Királyi, Simánd és Székudvar közt feküdt. 1412. Siketh, 1422. Maróthy kapta, kinek 1461. Erdőhegyiék is eladták a maguk részét. 1473. Báthory, 1479. Ráskay és Czeczey, 1486—7. Dóczy is szerzett itt jószágot. 1486. már puszta volt. — *Szent-Ivántelek* (Zenth Iwan Thelek) faluban a Majsay-

[1]) Még *Görög* D. 1806. évi térképén is Szeledsény.

rész 1489. a Dóczyaknál volt zálogban. — *Szent-János*, Morócz vidékén, 1418. a Maróthyaké. — **Szent-Kereszt,** ma Kreszta-Ménes egy része, Taucztól dk-re. 1561. a Báthoryaké. — *Szent-Király*, l. Király. — **Szent-Márton** (Zenthmarthon), a mai Sz.-Márton, Simánd és Mácsa közt. 1477. a Nadabyak nem váltván vissza, zálogjavaikba a Dóczyakat igtatták be. 1486. egyik lakóját, Tatár Pétert, tolvajsággal vádolták. 1492. Nadaby László zálogba, 1494. örökösen is eladta a maga részét özv. Dóczynénak, ez pedig 1497. fiának, kivel a Nadabyak 1498—1520. pereltek, de elvesztették pörüket; időközben 1511. Tarcsay János vette át a Dóczy-zálogot s 1519. már a Báthoryak is földesurai közé tartoztak. 1559. adományt kapott rá Bornemisza is, de 19 kapujának birtokosai 1561. jobbadán a régiek: Dóczy, Báthory, Nagy, Kutasy, Bede. 1564. új adományúl nyerték Dóczy Gábor s fiai. — *Szeretőfalva* (Zerethefalwa) a világosi uradalomban, Szakács és Szaturó vidékén. — 1464—1525. a Báthoryaké, az utóbbi évben már Zerresth néven. — *Szerény* (Zerren) Dézna és Zimbró közt; 1553. a Losonczyaké. — *Szék*, Székudvar és Bökény közt feküdt s már 1394. érintette az országút. — *Székás*, l. Szakács. — *Székes-Aranyág*, l. Aranyág. — *Székes-Dud*, l. Dud. — *Székeshelyfalva* (Zekeshelfalwa) az aranyági kerületben feküdt (1441—5.) s talán egy Székes-Aranyággal. — **Székudvar** (Zekuduor, Zecuduor, Zekudwar, Zeekwdwar), a mai Székudvar, vasúti állomás, Kis-Jenő és Sikló közt. 1299—1311. az Aba-nemzetségbeliek osztoztak rajta. 1332—7. már plébániája, 1394. országútja volt. 1474—1564. a Keczerek, 1478. Vér, 1480—9. Czéczy, 1471—9. Dóczy, 1488. Köthe, 1528. Bessenyey, 1557. Horváth-Marinics, 1561-ben, 41 kapuval, Balassa és Keczer a földesura. — *Szénás* (Zenas), Csermőtől délre, 1553. a Losonczyaké. — *Szénégető*, (Zenegethő) Boros-Jenő vidékén, 1553. a Losonczyaké. — *Szilas* (Zylas, Sylas) Székudvar, Simánd és Nadab közt, 1334. plébánia. 1394. a székudvar-simándi országút mellett feküdt. 1463. a Maróthyak kapták. 1528. Massay B. a Forgách Jánostól hozzákerült szilasi részt Pipályékkal cserélte el. 1532. Dordáncz Lőrincz szilasi nemes volt. — *Szincse*, l. Szinte. — **Szineke** (Zyneke, Zyncke, Czyneke, Zenyke), a mai Szinitye, Zarándtól ny-ra. 1477. a Nabady-rész a Dóczyakhoz került, kiket 1478. igtattak be. 1510. egy része ismét a Nadabyaké. 1535. Erdőhegyi Pál, 1560. Kátay Imre és Kisserjényi Pál kapta. 1564. Csányi Bernát a maga részét Mernyey Jánosnak adta. — **Szinte** (Zynta, Szinte, Zintha, Zynche, Szenche) eleinten Szincse néven, a mai Szintye, Kis-Jenőtől k-re. 1338. Báthory András váradi püspök váltotta magához; 1342. Báthory Bereczk fiai új adományúl kapták; 1410. Köves László szintei nemes volt; 1531. Szintay Péter Krakkóban tanúlt. 1552-ben $34^1/_2$ portával Biharhoz, 1561. ismét Zaránd-hoz számították, mint a váradi püspök jószágát. — *Szkradina* (Zkradyna) Szuszány közelében, 1553. a Losonczyaké. — **Szlatina,** Monyásza és

Nyágra közt, 1553—61. a Losonczyaké. — *Szödi*, vagy Szödiliget (Zewdy, Zewdyligeth) Gyarak és Vadász közt, a Fekete-Körös mellett feküdt. Amazt, 1409. mint falut, emezt 1429. mint a Farkas-családról a Maróthyakra átszállott erdőt említik. — **Szőllős** (Zewles, Zewlws), ma Szőllős-Csigerel egy része. 1489-ben Dávidházy Gergely innen Dóczy Imre 3 jobbágyát elhurczolta. 1503. Haraszthy Ferenczet a Losonczyak felszólították szőllősi és csigerfalvi zálogának visszaváltására; ez nem történvén meg, 1553—1561. (17 kapuval) már a Losonczyaké volt. — *Sztaniszlófalva* (Stanizlafalwa), Almás vidékén, a világosi uradalomban feküdt 1439—45. — *Szunyogfalva* (Zwnyoghfalva) B.-Jenő vidékén, 1553. a Losonczyaké. — **Szuszányfalva** (Zuzzanfalva), 1574. óta egyszerűen Szuszánynak nevezve, a mai Szuszány, Déznától ény-ra; 1553—61. a Losonczyaké.

Talágy (Thalak, Thalagy), a mai Talács, a Fejér-Körös mellett, Acsucza és Leásza közt; 1439. Brankovics kapta. Még 1561. is a Báthoryak világosi uradalmához tartozott. — **Talpas** (Thalpas) ott, hol a Fekete-Körös Aradba jön. Már 1344. a Körös mellett levő falunak mondják. 1515. Buttháni kapta. 1554. róla nevezték a már voltakép Fekete-Bátor határában állott várat. 1559. Bornemisza gyulai kapitány harácsolta. 1561-ben 35 kapuval a Pongráczoké, Dersyeké, Porkoláboké és Toldyaké. — *Talpasmező* (Talpasmezew), talán a mai Kis-Talpas, Talpastól ny-ra; 1344. szintén a Körös mellett említik. — *Tamány* (Thaman), a mai Tamánd-puszta, vasúti megállóhely, Bokszeg átellenében, a Fejér-Körös mellett. A Becse-Gregorok ajándékából a szomszéd dienesmonostori prépostság birtoka még 1502. is. 1332—6. plébánia. 1515. Buttháni kapta. 1552. Telegdy Miklós átengedte a Massay-testvéreknek. 1561. Patakyé. — *Tamásfalva* 1429. Vadász pusztája. — **Tamáshida** (Pons Thomae, Thomashida, Tamashida), a mai Tamásda, a Fekete-Körös mellett, most Biharban fekszik; a középkorban azonban Zarándban feküdt s geographiailag is ehhez tartozik. 1169. III. István megerősítette a szentjobbi apátságot II. Gézától itt nyert javaiban. 1241. már «nagy német város», mely szerepet játszott a tatárjárásban. Árpádkori templomának romjai ma is tekintélyesek. 1332—7. már plébánia, 1421. vámszedő hely. 1341. külön vizsgálat bizonyította be, hogy nem egy és ugyanaz Endrelakával és hogy Széchenyi Tamás erdélyi vajdának fiai atyjuktól örökölték. 1520. óta néha már Biharhoz számították. 1540. Erdély rendei falai közt tartottak egy országgyűlést. 1552-ben 17 portája volt, Báthory Endre s Perényi Gábor kastélyaival. — *Tamász* (Thamaaz, Thamaz, Thamasy, Thamacz), a mai Tamási-puszta, Kis-Jenőtől ény-ra. 1326. említik először, mint Salánky-jószágot. 1473. Báthory, 1479. az Erdőhegyi-részt Ráskay és Czeczey, 1510. Simayné, 1512. (Kubinyitól és Gyulafytól) Telegdy, 1558—9. Kerestheli szerezte meg egy részét. 1559—60. a gyulai katonák itt is erőszakoskodtak. 1561-ben 22 kapuja és 10 compossessora volt. — *Tárkányfalva* (Tarkanfalva,

Ztarkánfalva) Nadalbest és Ignyest vidékén, 1553—61. a Losonczyaké. — *Társ* (Thars, Taars), most Sikula pusztája. 1508. óta főkép családnévben szerepel. 1560. Alsó-Társat Bácsmegyey kapta. 1561-ben 7 kapujának 10 birtokosa közt három Társy van. — *Tekerés* (Thekeres), Buttyin mellett, 1553. a Losonczyaké. — **Telek** vagy Teleki (Thelek, Teleky) néven több községe volt Zarándnak. 1) Boros-Telek falut, mint az egri püspök jószágát, 1493—1561. Gurba és Piski közt sorolják fel; tehát egész világosan azt a falut értették alatta, mely utóbb Apatelekbe olvadt s ma is bortermelő falu. Még 1732-ben is Társ szomszédja gyanánt, egyszerűen Teleknek nevezi III. Károlynak a modenai herczeg számára készített adomány-levele. 2) Teleki 1344-ben Apáti, Váras- és Csana-Keszi s Bátor közt feküdt, a Fekete-Körös mellett; tehát ugyanott, hol — Vadász határában — Telek-pusztán ma is láthatók némi romok, melyeket B. Simonyi ezredes meg is ásatott. Ezt 1453. új adományúl kapták a Keczerek és Miskeyek; 1528. Majsay Benedeknek is volt ott egy sessioja. Már 1467-ben említnek Zarándban egy Teleky-családot, melynek ez az ősi fészke. 3) Feltelek, ennek tőszomszédságában feküdhetett. Az 1561. évi összeírás Sáros, Viznek, Talpas és Csana-Keszi táján említi 12 portával; földesura Méregh Ferencz és Móré Farkas. A sárosi erdőtől é-ra, a Szartos-folyó mellett feküdhetett. 4) Tiszmostelek (Tyzmoztelek) Kamarás és Belső-Iratos vidékén, 1418. a Maróthyaké. — *Teljös* (Thellyws) Buttyin vidékén; 1553. a Losonczyaké — **Técs** (Theech, Theth), Zerénd, Várajt, Betlenősi vidékén említik. 1326., a Salánkyaké, szőllőskerttel; 1453. Forgách Balázs técsi nemes volt; 1559. Sárosy Istváné. Még 1667. is Técs a neve. A török időkben végkép elpusztúlt. — *Tégláshalom* (Theglashalom), Lőkösháza és Kevermes vidékén; 1418. a Maróthyaké. — **Tisza,** vagy Tiszafalva (Tyzafalwa, Thyza), most is mind a két nevén áll fenn Halmágytól dny-ra. 1439. Brankovicsé; 1477. a Bánffyaké s Felső-Tisza (Tecza) néven az övék 1561. is. — *Tivadarfalva* (Thywadarfalwa), Acsuva és Csil közt feküdhetett. 1439. Brankovicsé, 1464. a Báthoryaké. — *Tolmács* (Tholmach, Tholmath), a mai Talmács-puszta Barakony határában. (Egy másik Talmács, ugyane vidéken, Vadásztól keletre, Biharban is van.) 1429. a Farkasok magvaszakadtával Maróthy kapta; róla még 1559. is Bán-Tolmácsnak nevezték Tolmács falu közvetlen szomszédját. 1515. Buttháni kapta. 1561. hét portája volt itt a Porkoláb-, Pongrácz-, Dersy- és Toldy-családnak. — *Topáza* vagy Topázfalva, Déznától dk-re, Valemáre és Jószás közt feküdt; 1553—61. a Losonczyaké. — **Toplicza** (Thoplycza), a mai Toplicza, Kertestől ény-ra; 1553. a Losonczyaké. — *Toposicza*, vagy Topesicza, Dézna és Láz vidékén feküdt. 1553. a Losonczyaké. 1575. a déznai várnagy ott levágatta egy ember fülét. — **Tornova,** (Thornowa) a mai Ternova vasúti állomás, az Almás-patak mellett. 1406—9. az egregyi Kolbászoké, melyet utóbb elvesztett, 1494. azonban ismét

visszakapott a család, s 4 portával az övé volt még 1561. is. — *Tótfalu* (Thotfalw) Nadab és Háromház vidékén feküdt. 1473. Nadaby Lázár zálogba vetette, 1481. pedig 2 portáját s 1494. minden többi részét végkép eladta Dóczy Imrének. Özv. Dóczyné 1497. fiának adta el s ezé 1520. is. — Egy másik *Tótfalu* Talpas, Csana- és Váras-Keszi közt 1515. Butthánié, 1561. pedig, 10 portával, a Pongráczoké, Toldyaké, Porkoláboké és Dersyeké volt. — Egy harmadik *Tótfalu* (Tothfalw) Musztesd és Almás vidékén állott. 1439. Brankovics, 1464. Báthory kapta. — **Tótűlés** (Toth Iles) Seprősnek a Hodos-folyó felé eső része; 1413. tíz telkét említik, ezek közől azonban 7 pusztán állott. A Bethlenek és Neczpályak osztoztak rajta. — *Tövisegyház* (Thwiseghaz, Thywseghaz, Thewysegyház, Tewsegyház) ma puszta, Kurtics és Zimánd-Újfalu közt. 1433. említik először. 1462. a Toldyaké, kik s a Bethlenek azt 1559. máj. 30. hűtlenség czímén vesztették el. Ugyanekkor a gyulai katonák pusztították. 1561-ben 19 portával Székely Balázsé és Báthory Lászlóé. — *Tövisfalu* (Thywsfalu) Berza és Repszeg közt. 1553. a Losonczyaké. — *Tőtös* (Thewthes), Boros-Megyer vidékén; 1508. Ábrahámffy János Haraszthy Györgynek zálogosította el. — *Tőz-Szelesiye*, l. Szelestye. — *Tulnikfalva* (Thulnykfalva) Szuszány és Székas táján feküdt. 1553. a Losonczyaké.

Újfalu (Wyfalu) még a XVIII. században egyesült Buttyinnal. 1477. a Bánffyaké, 1525. a Báthoryaké. Egy másik Újfalu is volt Zarándban (1497—1559.) s ez utóbb Gyula városába olvadt. — *Útfalva* (Uthfalva, Hwchfalwa) Halmágy és Baszarabásza közt, Ocs közelében. 1439. Brankovics kapta.

Vadász (Wadazow, Vadaz, Vodaz, Wadaz), a mai Vadász, a Fekete-Körösből kifakadó Leveles mellett, ősrégi telep. 1214. már falu, közelében két malommal. 1332—7. plébánia. Árpádkori templomáról még lesz szó. 1363. egy részét Becsey László kapta, tisztjeit azonban Sámolykeszyék kiverték a faluból. 1374. a váradi székesegyházé. 1409-ben a Pethők, Vásáryak és Illyeyek panaszt emeltek, hogy a Biharból Sződin, Vadászon és Csegeden át a Makrahegy felé vezető útak és révek jogtalanúl vannak megadóztatva, kivált Bátorban. 1429. vadászi Farkas Illésnek magvaszakadván, a hozzátartozó 21 helylyel együtt Maróthy János kapta, de már 1446. tiltakoznia kellett a Miskeyek ellen, kik visszatartották. 1461. a Miskeyek lemondtak minden jogukról, még a vadászi egyház kegyuraságáról is; ekkor azonban Nagygyaraky, Földes, Panaszy, Sáfár, Kisgyaraky, Andacsy, Vásáry és Telegdy nemes urak vágatták a Maróthyak vadászi erdejét s még a Körösön levő hídjukat is lerombolták. 1510. György őrgróf kapta. 1552. Jenő-Vadász néven 14 portával Biharhoz, 1559. és 1561. Vadászy néven 31 kapuval ismét Zarándhoz számították, mint kincstári jószágot. 1596. óta Cseke-Vadásznak is nevezték. — **Vajdafalva,** a mai Vojvogyén, Repszeg és Álgyest közt, a Fejér-Körös, illetőleg a Nádor-csatorna mel-

lett. 1553, a Losonczyaké. — **Vajkafalva** (Voikafalva), a mai Guravoj, Rosztócs átellenében, a Fejér-Körös mellett. 1553—61. a Losonczyaké. — *Vancsfalva* (Wanchfalwa) Tótfalu és Almás vidékén, 1439. a kápolnai kerületben. — **Vasaticsa** (Vassaticha) a mai Vosdócz, Halmágytól ék-re; 1561. a Báthoryaké. — *Várajt*, vagy Várajtegyház (Waroct, Waruhth, Warayt, Waratheghaz, Warath), a mai Várajt-puszta, Gyula-Vári határában, de már Aradban, Gelvács szomszédságában. Eleintén Zaránd várához tartozott. 1230. II. Endre meghagyta Csák Miklós birtokában, a ki erről 1231. végrendeletében csakugyan mint tulajdonáról intézkedett; 1237-ben azonban már nem volt a Csákoké s úgy látszik, IV. Béla visszacsatolta Zaránd várához. 1326. a Salánkyaké; 1418—1438. a Maróthyaké, kik ez utóbbi évben határát bejáratták; 1510. György őrgróf kapta. — *Váras-Keszi* (Varaskesev, Varaskezu, Varaskezew, Varaskezy); Apáti határában Orostyes erdő terűletén romjait most is láthatni. 1332—7. plébánia. 1344. mint Csana-Keszi szomszédját említik. 1407. már innen írta magát a Lépes-család, mely 1515-ig volt itt földesúr. Várát is e hatalmas család építtette. 1469. különben a Bethleneknek is voltak itt javaik. 1559. a gyulaiak pusztították. 1561-ben még 18 kapuból állott s a Pongráczok, Porkolábok, Dersyek, Toldyak, Lovasyak, Jakabfyak és Bertótyak osztoztak rajta. — *Vásári*, máskép Nemes-Vásári (Vasari, Wasari, Wasary, Nemes Vasary) Zaránd és Szent-Anna közt feküdt. Valószínű (a W betű kétes írásából következtetve), hogy ez azon Masar falu, melyet 1214. Apa, Septely stb. vidékén említnek. Mindenesetre régi hely; 1333—7. már plébánia. 1492. Szakál Benedek a maga itt levő részét zálogba vetette Dóczy Imrének. 1556. Kisserjényi, 1560. Bácsmegyey kapta; 1561-ben 23 portájának 11 birtokosa volt s így méltán viselhetett «Nemes» nevet. — *Veresegyház*, utóbb Veresegyházteleke (Wereseghaz, Wereseghazteleke), mint 1507-ben nyiltan írják, Lőkösháza pusztája volt. 1403. Maróthyék kapták, kiket ide 1404. igtattak be. Már 1418. tiltakoztak szomszédaik birtokháborításai ellen; viszont 1469. az ő veresegyházi jobbágyai dúlták az Ábrahámffyak javait. 1477. a Nadabyak nem váltván vissza itt levő részeiket, azokba 1478. Dóczyt igtatták be. 1494. Nadaby L. eladta özv. Dóczynénak, ez pedig 1497. fiának. 1520. a Nadabyak e birtokukra nézve is kiegyeztek a Dóczyakkal. 1497. már Veresegyházteleke a neve s 1520. pusztának írják. — *Versicz* (Vershycz) Vojvogyén és Hodos közt feküdt; 1553. a Losonczyaké. — *Vesafalva*, Dézna vidékén, ugyanazoké. — *Vidra* (Wydra), Csúcs és Acsuva közt, 1477. a Bánffyaké. — *Visznek* (Visnek, Viznek), ma Viznik-puszta, Kerűlős határában, a Tőz mellett, hol hatalmas erdőktől kerített romjai még láthatók. 1433., midőn a Nadabyaké és Toldyaké volt, Csegedszeg, Miske, Sáros vidékén fekvőnek írják. 1559. a gyulaiak dúlták. 1561-ben még 4 kapuja volt, Földesy László birtokában. A Polányiak ekkor már elszegényedtek.

Zamord, a mai Zemerd-puszta Rossia és Diécs közt, 1553. Nagy- és Kis-Zamord néven a Losonczyaké. — *Zapodja* (Zapodya) B.-Jenő vidékén, 1553. a Losonczyaké. — **Zaránd**, ma is e néven, a Csiger balpartján. Még a honfoglalás idejében kapta Velek vezér. A várához tartozó földeket a XIII. század elején a Csákok foglalták el, kiktől II. Endre 1230. elvette, 1232. azonban ismét visszaadta nekik e földek legnagyobb részét. Plébániájáról 1332—1499. van emlékezet. 1331. Zaránd comese Antal lett. A XVI. században egymás mellett állott Nagy- és Tót-Zaránd. Amabban tartotta gyűléseit (pl. 1508., 1515.) Zarándvármegye, kétségkívül a még 1536. is álló várban; már 1561. ez a Zaránd is B.-Jenőhöz adózott s 16 portája volt, míg a szomszédos Tót-Zarándnak csak 6. Mindkettő a Horváthoké, kik már 1545. is bírták. 1556. Pathócsy Boldizsár itt szállt tátáborba a török ellen. A falu határában 1840. még freskókkal ellátott romok voltak. — *Zemerdi*, (Zenerdy) 1214. a Makra vidékén. — **Zerénd** (Zerend, Zelend, Naghzelend), a mai Nagy-Zerénd, a Fekete-Körös mellett, az arad-váradi országút mindkét oldalán. 1326. a Salánkyaké; 1332—7. plébánia; mai ref. temploma az árpádkori egyház romjain áll. 1473. a Báthoryak kapták. 1483. jobbágyaik megverték a gyarmati molnárt. 1512. Telegdy István megvette a Gyulafyak itt levő részjószágait. 1516. egyik nemes embere Tompa Mihály. 1558. Nagyzelindi Buda Miklós halálával Soklósy István, Pattantyús Balázs és Kerestheli János kapta. 1559. itt is dúltak a gyulai katonák. 1561-ben 42 portájának birtokosai: a Budák, Szokolyiak, Kutassyak, Ártándyak, Toldyak, Sasok, Zayak, Gerzsenyek, Nagyok. Csak egyszer, 1483. számították Biharhoz, alkalmasint az oklevélíró tévedésből. — **Zombród** (Zombrad, Zombrod), a mai Zimbró, Valemare és Bruszturesz közt a Jószás völgyében. 1553—61. a Losonczyaké, 1 portával. **Zöldes** és *Zöldesfalva* (Zeldefalu, Zewdesfalu, Zewdesfalva, Felsew Zeldes, Zwldesfalwa, Zewldes), a mai Zöldes, Szaturó és Solymos-Bucsáva közt. 1439. Brankovics, 1441. Maróthy, 1445. Hunyadi, 1464. Báthory kapta. Az övé még 1519. és 1525. is. 1441. egymás mellett említik Felső-Zöldest és Zöldesfalvát; a Zöldes-patak ma is két részre osztja a falut, — s így valószínű, hogy akkor is ehhez képest különböztették meg. — *Zsomboly* (Somboly, Zombor, Zombolj, Sombolj, Somboreghaza, Sombol) nevét Muszka és Pankota közt a Zsimbolya-puszta tartja fenn. 1248—1332. e faluról, azután Pankotáról nevezték az egri püspöki megye egyik főesperességét. Nagy része az egri püspöké volt s 5 telekkel az övé 1561. is; 1519. Nagy nevű nemes családját említik. A falu egyik részét Egyházas-Zsombolynak hítták; ezt 1477. már mint pusztát kapták a Bánffyak s pusztának nevezik e Zsombolyt 1494. is.

XVI. A NEMZETSÉGEK.

Az Abák (Bethlenek, Neczpályak, Keczerek), Ajtonyok, Borsák (Nadányiak), Bők, Becse-Gregorok, Buzádok (Bánffyak), Csanádok (Csanádyak, Makófalvyak, Telegdyek), Csákok, Csoltok (Ábrahámffyak), Dorosmák (Garayak), Gütkeledek (Báthoryak), Szokolyiak, Maróthyak), Hermánok (Laczkfyak), Hunt-Pázmánok (Forgáchok), Kaplonyok (Károlyiak), Szalókok (Bessenyeyek), Tomajok (Losonczyak).

A régi és a mai Arad terűletén a középkorban 880 helység sorakozott egymás mellé s ezen a király, 534 család, 11 papitestűlet, összesen 546 földesúr osztozott. A nemzetségek közös birtokai már az első királyok idejében megszűntek e vidéken; a közös származás, az osztatlan közös jószág és a közös monostor azonban továbbra is együtt tartotta a nemzetségek kiágazásait, a családokat. Közönségesen 108-ra teszik a nemzetségek számát; a felsorolt 108 névből azonban csak nehányat találunk fel a törzsnevek közől s a genus és generatio a legtöbb esetben csupán vérségi összeköttetést, többnyire közös telepet s nem valami állami szervezetet jelent. Birtokuk címe az adomány; az első foglalók ivadékait voltakép nem ösmerjük. De így is hatalmas szervezet volt a nemzetségeknek ez a rendszere. A Csanádok közől pl. 1256-ban 29 férfiú élt és 108 birtokuk nyolcz vármegyében feküdt, a Maros, Temes, Tisza, Duna és Száva vidékén, Mosonytól Temesig A mint új meg új rajokat bocsátottak ki magukból a nemzetségek, a megszállt terűletre jobbadán magukkal hozták az anyabirtok nevét, szokásait, erkölcseit; innen van, hogy a helynevek az ország különböző részein annyiszor ismétlődnek s hogy nem egyszer ugyanazon összeköttetésekben fordúlnak elő. S innen van, hogy a nemzetségeknek az országban való megoszlása mindenüvé magával vitte az állameszmét, melynek — már birtokai természeténél fogva is — szolgálatában állott s hogy a földeikkel decentralisált nemzetségek a közügyek iránt való érdeklődést már csak a maguk haszna miatt is ébren tartották az ország különböző részeiben.

Arad és Zaránd fejlődésére főkép tizenhat nemzetség gyakorolt hatást. A XIV. század végétől kezdve ugyan megfogyatkoznak a régi nagy nevek, s helyet adnak az Anjouk, Luxemburgok, Hunyadiak, Jagellók és Habsbur-

gok által fölemelt újabb nemességnek; de ez a fogyatkozás inkább csak a részekre való bomlásban s a jószágok felaprózásában nyilatkozik. A Buzád-, Hermán- s főkép a Gútkeled- és Tomaj-nemzetségből kivált családok az Anjouk, Luxemburgok és Hunyadiak korában szereztek itt oly hatalmas jószágokat s nem lehet vádolni a királyokat, hogy a régi, törzsökös családokat a gazdagon jutalmazott köznemesek, vagy épen idegenek kedvéért végképen elhanyagolták volna. A Temes és Fekete-Körös közt elterülő vidékén a következő nemzetségeket ösmerjük:

I. AZ ABÁK.

Az Aba-nemzetséget a tudákos hagyomány Attilától, majd meg Edu és Edumér kun vezérektől származtatja s Aba Sámuel királyt (1041—44.) tekinti heros eponymosának[1]). Aradban és Zarándban eleintén Apa néven szerepeltek s úgy látszik, hogy a két elnevezés közt csak hangtani különbség volt, ha-ugyan ez Apákat nem a Becse-Gregorokból kivált Apafyak, vagy a Borsa-nemből való Nadányiak őséiül kell tekintenünk. 1214-ben Apát, 1319-ben Apatelkét valóban a Becse-Gregorok jószágainak szomszédságában találjuk. 1349-ben az aradi Abádot egyúttal Apádnak is írják, mint a hogy Simándot is Apásnak nevezték 1387. előtt. *Apa comes* 1217. a nyüvediek pörében már bíráskodott. Fiaitól, Gergelytől és Jakabtól a kunok 1280-ban elfoglalták Pélt, melyet kir. adománynyal csak 1283. jún. 23. szerezhettek vissza, s az erről szóló oklevelet 1353-ban ezen Bethlen Jakabnak fia, *Dénes*, íratta át az erdélyi káptalannal[2].) 1284-ben ugyanezen Gergely Izabella királynétól Varsánd (Wosyan) földét kapta ajándékban[3]). 1299-ben az Abanemzetség tagjai, *Lukács*, *Péter*, *Demeter* és *István*, vagyis *Péter* comes fiai, — továbbá *László* titeli prépost és alkanczellár s végre *Demeter*, *Miklós* és *Sándor*, azaz *Sándor* comes fiai megosztoztak Székudvar, Varsánd Árkicsalán s a Fejér-Körös és Maros közt levő más falvak birtokán[4]). Ez osztályt 1311-ben ismételték[5]). E nemzetségből váltak ki az iktári Bethlenek, Lipóczyak és Nekcseyek.

Bethlen fiai, *Miklós*, *István*, *Demeter* és *Péter*, — továbbá Bethlen *Lőkös* fiának *Domokos*nak fiai, *Miklós* és *Lőkös*, valamint Miklós fia, *Péter*, egyezkedni óhajtottak Betlenősi, Seprős, Bodon és Csókástelek zarándi javaikra nézve a Neczpályakkal Zaránd- és Békésmegyéknek 1347. júl. 23. Nadabon tartott gyűlésén, az egyesség azonban nem sikerült[6]). Bethlen *János* és *Péter* 1364-ben a Neczpályakkal való osztályban családjuknak Ősi és Seprős felerészét biztosították[7]). A Bethlenek és Neczpályak csak 1413-ban békültek ki egymással, Bethlen Miklós fia, Gergely és Neczpály György eszközlésére. — 1421-ben már Iktárról nevezték magukat; Iktári Bethlennek fiai *János* egri kanonok, *Demeter* (és fia, István), *Miklós* és *Péter* a Neczpályakkal együtt 1421. május 20. új adományképen kapták Ősit, Bodonyt, Seprőst és Csókást[8]). Seprősön utóbb, Neczpály Balázs, a maga részét — elkeseredve, hogy javaira rokonai még életében kir. adományt

[1]) Aba S. legújabb életrajza *Kandra* Kabostól, Eger, 1891., 158. l. — [2]) *Árpádk. új okm.* XII. 388. — Dl. 1146. — [3]) *Fejér*, V. 3., 215. — [4]) Dl. 1536. és 1537. *Árpádk.* új okm. IX. 340. — Századok. 1890. 24—25. l. — [5]) Dl. 1791. Közli Anjoukori okm. I. 242. — [6]) *Haan-Zsilinszky*, 22. — [7]) *Századok*, 1875. — 234—5. l. — [8]) *Haan-Zsilinszky*, 36—7.

eszközöltek ki, — Bethlen *Domonkos*nak zálogba vetette, de már 1469-ben visszaváltotta[1]). 1477-ben Iktári Bethlen *Gergely* és Domokos tiltakozott a kissárosi határban a Hosszúrét-mocsárban Neczpály Balázs által emelni akart határjel ellen[2]), de a következő évben (febr. 1.) már kölcsönös örökösödési szerződésre léptek Balázs úrral, kinek fiú-örököse úgy sem volt s ki nem akarta, hogy javai idegen kezekre szálljanak. E szerződést júl. 8. a király is megerősítette[3]). Itt már Betlenősiről írták magukat Bethlenék. Domokos és Neczpály Balázs csakhamar meghalt; e szerződés értelmében azonban Iktári Bethlen Domokos özvegye Margit 1480. decz. 24. tiszttartója és fegyveres cselédei által megszalasztotta a Neczpály Balázs örökségére igényt tartó Bajmóczy Imrénét beigtatni akaró budai kanonokot és a király emberét[4]). Az özvegy utóbb zádorlaki Dóczy Imréhez ment férjhez s fiai, Bethlen *István*, *János* és *Domokos* 1489-ben egyezkedtek vele az első házasság után járó jegyajándékra nézve[5]). 1494-ben özv. Bethlen Domokosnét és fiát Jánost, továbbá Bethlen *Sárát* (Tarcsay Jánosnét), *Katát* (Czely Istvánnét) és *Krisztinát* II. Ulászló elmarasztalta a Betlenősiben, Seprősön, Bodonyban és Csókateleken néhai Dóczy Imre hagyatéka ellen elkövetett erőszakoskodásuk (actus majoris potentiae) miatt[7]). János és ifj. Domokos, kikről 1489-ben hallottunk először, éltek még 1507-ben is, midőn mint szomszédok voltak jelen Pethőéknek a sződi uradalomba való beigtatásánál[8]), a mi bizonyítja, hogy az Abák utódainak, a Bethleneknek, az egész középkoron át voltak birtokaik a tulajdonképeni Aradmegyében is. A Bethlenektől vette nevét Betlenősi s valószínűleg Lőkösháza is.

Bethlen-czímer[6]).

E nevezetes család, melynek virágkora a XVI. századra esik, e megyében is sok előkelő családdal állt rokonságban, a Neczpályakkal pedig osztályos atyafi volt.

Neczpály Maczonka volt a család őse. Ennek fiai, *Lőkös* és *Domokos* a délvidékre szakadtak s ott harmadik testvéröknek, *János*nak fiaival, *Imré*vel és *János*sal együtt csakhamar mint a Bethlenek osztályos atyjafiai jelentek meg. Láttuk, hogy Neczpály Imre és János már 1347-ben egyezkedni akart a Bethlenekkel, mi azonban akkor nem sikerült. Imrét, ki rendesen Turóczmegyében, ősi birtokán lakott, 1350-ben, midőn Turócz-Szent-Mártonból hazafelé ment, Gyulafalvai Miklós és Mihály, kikkel határvillongásai voltak, kegyetlenül meggyilkolták[9]). Két fia maradt, *György* és *János*, kik a kúria ítélete alapján atyjuk gyilkosainak jószágait (Duliczát, Bélát és Turócz-Szent-Mártont) is megkapták. János csakhamar elhunyt s a család összes jószágait György mester örökölte, ki nemcsak felvidéki, hanem arad-zarándi birtokait is növelte. Mivel Neczpály Domokos fiának, *Lőkös*nek fiai, *Miklós* és *Márton*, kik a zarándi és temesi javakon a Bethlenekkel 1364-ben osztozkodtak, maradék nélkül húnytak el, örökségökbe Neczpály György mester lépett. Annyival inkább gondolt vagyonszerzésre, mert fiai már maguk is fölserdültek. Egyik fia, Demeter, 1407-ben kinyilvánította, hogy hajlandó a Bethlenekkel folyó perben a pörlekedő

[1]) *Haan-Zsilinszky*, 81—2. és Századok, 1875. — 241. — [2]) NRA. fasc. 1687. nro 2. (csak a regestrumban), — [3]) *Haan-Zsilinszky*, 91—94. — [4]) U.-o. 102—4. — [5]) Dl. 19555. — [6]) A XVII. századból. — [7]) Dl. 20212. — [8]) *Hazai okm.* V. 399—403. — [9]) Századok, 1875. — 235.

felek által egyenlő számmal választandó nyolcz nemes elé terjeszteni a maga okíratait, ha mind a két fél kijelenti, hogy 50 márka büntetés terhe alatt megnyugszik az ítéletben. Bethlen Miklós fia, Gergely azonban háromszoros idézésre sem jelent meg a bíróság előtt, miért is 15 márkában csakugyan elmarasztalták. Az egyességet Neczpály Imre s fia György, valamint Bethlen Gergely, tudvalevőleg, csak 1413-ban kötötte meg.

Györgynek másik fia, *László*, Zsigmondnak a csehek ellen vívott harczaiban annyira kitűnt, hogy a király az apát és fiát s érdemökre való tekintetből ennek testvéreit, *János* egri kanonokot, *Istvánt* s a már említett *Demetert* 1421. márczius 15-én Betlenősivel, Bodonnal, Seprőssel, Csókással stb. új adományképen jutalmazta meg[1]). László, mint trencséni főispán és szakolczai kapitány, azután is nevezetes szerepet játszott; öcscse, István 1451-ben már nem élt s ennek fia, László is csakhamar meghalt; leánya, Anna (Szokoly Lászlóné) igényt támasztott nagybátyja, Balázs vagyonára, ki evvel szemben 1456. május 1. fia, Demeter részére, 50 ember által esküt tétetett, hogy Betlenősi, Seprős és Bodon nem a nőágat illeti[2]). Szokolyné és anyja 1458-ban mindamellett erőszakosan elfoglalta Ősit, Seprőst és Bodont[3]), melyeket csak akkor kapott vissza Balázs, mikor kielégítette őket a leánynegyedre s jegybérre nézve. Balázs kétszer nősült. Első feleségétől, Nadaby Erzsébettől (nagyfalusi Toldy Miklós özvegyétől) született gyermekei: *Benedek*, *György*, *László* és *Erzsébet*, kik, Benedeket kivéve, 1464-ben anyjukkal együtt török fogságba estek s Balázs csak úgy válthatta ki őket, hogy 1465-ben Aranyádi Miklós temesi alispánnak 200 aranyért zálogba vetette Betlenősit[4]). Neczpály László trencséni főispán unokája, Pongrácz Zsófia, Bajmóczi Niffor (Onuffrius) Imre felesége s Neczpály Anna (Szokoly Lászlóné) akkor, midőn a három Neczpály-fiú fogságba került, a királyhoz szaladt, hogy Balázs úr magvaszakadtának esetére a zarándi javakat a maguk részére biztosítsák. Mátyás király valóban nekik adta Betlenősit, Seprőst, Bodont stb., mire Balázs 1466. ápr. 29. bújában Bethlen Domokosnak zálogosította el Seprőst, de már 1469. visszaváltotta tőle[5]). 1467. január 7. a nyitrai káptalan szerént Balázs Istvánnak özvegyét s leányát, Szokolynét, Ősi, Seprős, Bodon, Csókásháza stb. jószágokból a jegyajándékra s hozományra nézve kielégítette ugyan, mivel azonban e birtokok Pongrácz István (második) nejét[6]), Zsófiát illetik, a nevezett Zsófia Balázsnak száz forintot visszafizetett[7]). Ekkor tájban nősült másodszor az özvegygyé lett Balázs, feleségül vevén Styavniczai Ágnest, kitől egy Zsófia nevű lánya született. 1478. febr. 1. Neczpály Balázs Bethlen Gergelylyel és Domokossal megkötötte a már említett szerződést, mely szerént az utód nélkül előbb meghalónak birtokait kölcsönösen öröklik; de már a következő évben (1479. febr. 16.) a turóczi konvent előtt összes javait *Justh* Andrásnak (a Justh-család törzsatyja, Kussoi Jodók egyetlen fiának) zálogosította el, kinek fia, János, amúgy is eljegyezte leányát, Zsófiát. Mátyás király már febr. 23. elrendelte a beigtatást, melyet márcz. 21. a budai káptalan Betlenősiben, Seprősön, Bodonban és Csókásteleken teljesített is. Bajmóczi Niffor Imrének neje

[1]) *Haan-Zsilinszky*, 46—48. Századok, 1875. — 237. l. — [2]) U.-o. 75. — [3]) Századok, 1875. — 241. l. — [4]) *Századok*, 1875. — 240. — [5]) U.-o. 241. — [6]) Első neje Neczpály László főispán leánya, Cziczelle volt. *Nagy* Iván, ki a Századokban nagyobb tanúlmányt írt a Neczpályakról (1875., 232—242. l.), nem tudja meghatározni, mely családból való Pongrácz István második felesége, Zsófia. — [7]) *Haan-Zsilinszky*, 88.

s fiai, Albert és Imre, valamint Bethlen Domokos ugyan április 5. tiltakoztak az ellen, de nagyon is későn, mert időközben, márcz. 15-én, Neczpály Balázs még tovább ment. Meggondolván ugyanis, hogy atyja, Neczpály Demeter Jodóktól időnkint mennyi pénzt vett föl, s hogy saját kölcsönözgetései következtében is adóssága immár többre megy 4000 aranynál, mivel készpénzben nem fizethet, felbontva a Bethlenekkel s másokkal kötött minden más szerződését, összes birtokait 6000 frtban elzálogosította Justh Andrásnak[1]). Balázs halála után (mely talán még ez évben történt) Justh András maradt kiszemelt menyének gyámja; csakhogy a házasságból nem lett semmi, mert a gazdag árvát rokonai elszöktették s utóbb Koromházi Korom Bálinthoz adták férjhez. Más jogon azonban, mint különben is vérrokon, csakhamar mégis a Justhok örökölték a kihalt Neczpályak javait[2]).

Az Aba-nemzetségből származtak a **Nekcsey-, Lipóczy-** és a **Keczer-**család is[3]). A Sáros- és Zemplénvármegyéből való három család az alföldön is tért foglalt s 1282 óta többször osztozkodott ősi és szerzett javain. 1299-ben, a szintén Aba-nembeli Péter, Kompolt fia közbenjárására, úgy egyezkedtek, hogy Lipóczy Sándor fiai más megyékben, Lipóczi Keczer Péter fiai pedig Lipócz éjszaki része, továbbá Székudvar, Varsánd, Árkicsalán s a Fejér-Körös és Maros közt levő egyéb javak birtokában maradjanak[4]). 1311-ben Sándor fiai még 1300 budai finom ezüst márkát, tíz vég fínom yperni (flandriai) posztót s öt darab 60 márka értékű lovat adtak ráadásban a Keczereknek[5]). Az atyafiak még azontúl is sokáig pereltek és ízetlenkedtek egymással. Nekcsey Sándor, a rozgonyi hős, 1326 táján mint körösszegi várnagy, Demeter pedig 1338. mint tárnokmester húnyt el; amaz nőtlenül, emez 3 leányt hagyván maga után[6]). Ez időn túl Zarándban csakis a Lipóczi, Radványi és Székudvari Keczerekről van szó.

Keczer Miklós már 1394-ben határdombokat hányatott a Székudvar, Görhe és Bökény közt levő Széken s nov. 30. ellenmondott az Erdőhegyiek javára eszközölt határjárásnak[7]). — 1453-ban Székudvari Keczer István s neje Zsófia, valamint leányuk, Hedvig (Kötegyáni Köthe János özvegye), Miskey Péter fia, István és ennek leánytestvérei V. Lászlótól *új adományképen* kapták Miske, Otlaka, Kengyel, Nagy-Sáros, Bélmező, Apáti, Teleki és Mesztegnyő zaránd- s Ant, Sarkad és Szemcse biharmegyei falvak részjószágait[8]). Ugyanazon évben Otlaka zaránd- és Sarkad, Szemcse és But biharmegyei falvakban V. László az összes királyi jogokat Székudvari K. Istvánnak és Gethes Györgynek s testvéreinek adta, megjegyezvén, hogy e falvak egy része Keczernél, más része pedig a Miskeyeknél van, mint a királyi jogok celatorainál[9]). 1458. márcz. 29. özv. Keczer Istvánné fiai, Mihály és Péter nevében is, valamint Keczer László, eltiltották testvéröket, Lukácsot, Mácsa elidegenítésétől[10]). 1474-ben Keczer Lukács székudvari részjószágába zálogjogon Dóczy Imrét igtatták be[11]). 1479. június 2. Báthory István országbíró bizonysága szerént Muroni Vér András a székudvari Keczer Mihály-féle székudvari, kutasi és mácsai rész-

[1]) *Haan-Zsilinszky*, 96—97. és 100—2. l. — [2]) *Századok*, 1875., 223—245. és Békésm. tört. évk. I., 68—75. — [3]) *Pór*, a lipóczi Keczerek. Tört. Tár, 1891., 353—366. — [4]) *Árpádk.* új okm. IX., 340. — [5]) *Anjoukori* okm. I. 241. — [6]) Nekcsey Demeter és Sándor életrajza *Pór* Antaltól, Századok, 1890., 20—43. l. — [7]) *Haan-Zsilinszky*, 56—57. — [8]) Dl. 14719. (A szepesi kamara 1693. évi másolata.) — [9]) Dl. 14639. — [10]) B. *Révay-lt.* Div. fam. fasc. 2. nro 30. — [11]) Dl. 17872.

birtokokat, a székudvari nemes telket és a Fejér-Körösön levő malmot, melyet neki Mátyás király zálogosított el, ezen zálogösszeg lefizetése után a királynak most visszaadta[1]). 1480-ban Czeczey Miklós zálogba vette Keczer Mihály s neje, Katalin, gyermekeinek (Péter, István, György és Ilona) székudvari, kutasi, mácsai és miskei részjószágait[2]). 1481-ben Kötegyáni Köthe János Radványi Keczer Imrének Székudvar, Kutas és Mácsa zarándi falvakban levő s neki 100 arany forintban elzálogosított részbirtokait ugyanazon összeg erejéig a váradi káptalan előtt Dóczy Imrének vetette zálogba[3]). Ugyanakkor azonban a székudvari és lipóczi Keczerek még mind a három helységben földesurak maradtak[4]). 1488-ban a Czeczeyek a Köthe- és Dóczy-családot Keczer János fiainak (Imre, Ferencz, Péter) székudvari, kutasi és mácsai javai megszerzése miatt perelték. 1497-ben Keczer Péter, István, Tóbiás és György, továbbá Margit (Komlóssy Mihályné), Anna (Ravazdy Miklósné) s Katalin (özv. Rhédey Lukácsné) Apátit, Kengyelt és Otlakát átengedték Miskey Gergelynek és Jánosnak; ellenben ezek ama részjószágokat, melyeket Keczer Péter és nővérei Sarkad, Szemcse, Ant és Miske falukban s Bélmező és Halásztelek pusztáknak a miskei határ felé eső részén idáig leánynegyed és jegyajándék czímén bírtak, a Keczereknek örökjoggal adták át[6]). 1517-ben Székudvari Keczer (Kechely) István még miskei nemes-birtokos volt. 1520-ban Radványi Keczer Ambrus, az ő fia, a nyolczados törvényszék előtt Budán tiltakozott azon örökbevallása ellen, melyet gyermekkorában és éretlenül Székudvar, Mácsa és Kutas falvakban levő részbirtokait illetőleg testvére, Ferencz intésére, nógatására, sőt kényszerítésére ennek, vagy bárki másnak részére tett. Különben is, midőn a mohácsi vész után a család János király pártjára állott, javait (Székudvart, Kutast és Mácsát) I. Ferdinánd 1528-ban Bessenyey Istvánnak ajándékozta[7]). Mindazáltal a családé maradt e 3 falu; s 1560-ban Radványi K. Kristóf a jászói konvent előtt 400 frton lipóczi K. Ferencznek (Ambrus fiának) vetette zálogba ott levő részeit[8]). 1561-ben lipóczi K. Ferencz és radványi K. Kristóf a leleszi konvent kiküldött embere előtt ideiglenes csereszerződést kötött, mely szerént lipóczi K. Ferencz az anyja, Bocskay Katalin jogán reászállt javakat, t. i. a kőrösmegyei Razinnyához tartozó jószágokat 150 frt. ráfizetése mellett elcserélte Kristófnak Székudvaron, Mácsán és Kutason levő felevagyonával[9]). 1561-ben Keczer Ferencznek Székudvaron 15, Mácsán 9 jobbágytelke volt. 1564-ben lipóczi K. Ferencz s Keczer (máskép Miskei Drághy) Boldizsár kölcsönös örökösödési szerződésre lépett olykép, hogy Ferencznek 5 sáros-, 1 abaúj-, 3 zarándmegyei (Székudvar, Mácsa és Keczer-Kutas) faluját, továbbá Kőrösmegye 5 falujában levő részjószágait, Drághy Boldizsár pedig Miske zarándi faluban, Derecske mezővárosban s még 5 bihar-, szatmár- és sárosmegyei helységben levő javait az életben maradó örökölje[11]). Zárándban azontúl nem találkozunk e családdal. Keczer Péter a birtokaira vonatkozó leveleket megtakarítás végett Gabriel Györgynek adta át és Keczer András sárosi alispán azokat még 1585. is hasztalanul követelte vissza[12]). Annál szebb és előkelőbb szerepet játszottak a Keczerek a felvidéken, hol az egész XVII. században hűségesen küzdöttek a szabadságért.

[1]) *Révay-lt.* fasc. 3., nro 20. Gyulafejérvári prot. 23., 159. l. — [2]) Dl. 18411. — [3]) Dl. 18495. — [4]) *Csánki*, I. 752. — [5]) Dl. 19362. — [6]) Dl. 20540. — [7]) Dl. 23393. — [8]) *Lib. Reg.* Ferd. I. 98—99. — [9]) NRA. fasc. 1027. nro 45. — [10]) U.-o. nro 48. — [11]) *Anjoukori okm.* II. 418. — [12]) *Tört. Tár*, 1891., 358—366.

II. AZ AJTONYOK.

Ajtony nemzetsége már szent István idejében birtokos volt a mai Aradmegye nyugati vidékein. A nemzetség alapítójáról bővebben volt szó. Egyenes leszármazottjait nem ösmerjük; de nemzetségével, melynek birtokait azután jobbadán a Csanád-nemzetség kapta, ugyanazon vidéken, még a XIV. században is találkozunk. E szerént 1318-ban az Ajtony nemzetségéből (de genere Ohtun) való *Albert* fiai, Gergely, Tamás és János, Felső-Szőllős nevű öröklött jószágukat testvérök leánynegyede fejében Ószőllősi Mihálynak, István fiának adták át. Ez a Mihály azután Szőllőst, melyet Ajtony és Serjén tartozékaiból felesége hozománya gyanánt kapott, 40 forintért a csanádi káptalan előtt Felszőllősi Szőke Péternek zálogosította el[1]). A nemzetség jószágai Pécska és Nagylak közt terültek el[2]). Úgy látszik, e nemzetségből vált ki a *Serjényi-család*, melynek első ismert tagja, Máté, aradmegyei nemes, királyképe gyanánt szerepelt, midőn 1449. július 18. a csanádi káptalan az aradi káptalant Háromfülű faluba bevezette[3]), 's a család maga egészen a törökhódítás bekövetkeztéig földbirtokos volt Aradban, övé levén Két-Sopron és Ivánháza is[4]).

A nemzetséget megtűrte ugyan sz. István s a többi király kegye, azonban koránsem fejlődött annyira, mint megalázójának, Csanádnak nemzetsége.

III. A BECSE-GREGOROK.

A Körös-Maros közének egyik ősrégi birtokosa a *Becse-Gregor-nemzetség*. Kézai szerént[5]) a Becse- és Gregor-nemzetség Franciaországból ered, Vilmos nemzetségéből, melyet Cornesnek neveznek. Becse és Gregor III. Bélával hosszasabban tartózkodott Görögországban[6]). De már előbb, szent István vagy első királyaink idejében telepedhetett meg a nemzetség a Körösközben, hol Apatelektől le a biharmegyei Sarkadig, mindenütt voltak uradalmai[7]). A nemzetség tagjai közt Apa és Bethlen nevűeket is találunk; s ha nem hihetjük is, hogy az Apafiak és Bethlenek őseit köztük kereshessük, kétségtelen, hogy az Abák nemzetségével szoros rokonságban állottak. A Körösközben való birtoklásuknak első emléke 1199-ből való, midőn a nemzetség egyik tagja, *Dienes comes* által a Szentlélek tiszteletére alapított dienesmonostori prépostság kegyúri jogát Imre király elvette *Becse* fiaitól, *Lukács*tól, *János*tól s a comes más ivadékaitól és azt *Ant* (Onth) comes fiaira, *János*ra, *Jakab*ra és *Ant*ra ruházta át[8]). Ant comes emlékét a Körösköz nyugati részén a biharmegyei Ant község neve őrzi.

A nemzetség legösmertebb két jeles fiáról, *Elvin* váradi (1189—1200). és *Boleszló* váczi (1186—1214.) püspöknél nemcsak arról volt szó,

[1]) Dl. 4289. s *Anjoukori okm.* V. 594. — [2]) *Karácsonyi*, Sz. Gellért, 85. — [3]) *Tört. Adattár*, II. 283—4. — [4]) Bővebben értekezett e nemzetségről *Ortvay* (Századok, 1891., 263—278.) Helyesen jegyzi meg, hogy »csakis a *genus Ohton* ismerete szállott reánk okíratilag, míg egykori birtokviszonyait *egyenes adatok alapján* még csak megközelítőleg sem ismerjük.« — [5]) Ford. *Szabó*. U.-o. 89. — [6]) U.-o. 78. l. — [7]) A sarkadi Leelősyek, kik ugyanezen nemzetségből valók, 1729-ben III. Károly királyhoz írt folyamodásukban említik, hogy a családnak szent Istvántól nyert adománylevele (?) Ossy Gáspárnál van. A család ezt sokszor kereste, de többé nem akadhatott rá. (A Leelősyek sarkadi lt.) — [8]) *Fejér*, II. 373—5. — *Fábián*, I. 235—6. — *Knauz*, Monum. Strig. I. 160—1.

mint szerepeltek a közéletben, hanem arról is, mily nevezetes jószágaik voltak a zarándi Körös vidékén. Csakhogy a nekik jutott falvakat örökre el is vesztette a nemzetség, mert azokat az egyház szerezte meg. Sok baja volt a nemzetségnek a dienesmonostori kegyúri jog miatt is. — 1258-ban ismét perben állott egymással *Lőrincz* szerémi prépost, egy másik *Lőrincz*, *Dénes* comes, *Apa*, stb. A király megparancsolta, hogy Lőrincz és Dénes a király jelenlétében lóháton kardpárbajt vívjanak. A felek meg is jelentek, a bírák azonban kibékítették őket, de Dénes comesre nézve elég megalázó módon; mert le kellett mondania a kegyuraságról s halála után fia is csak úgy részesülhet abban, ha «annyira kedves és alkalmas lesz, hogy a kegyúri jogot megérdemli s nemzetsége nem ellenzi»[1]). A XIII. század végén *Apa* fia, *Gergely*[2]), majd 1318. május 15. *Lőrincz* fia, *Leel* mester lett a monostor kegyura[3]). Dienesmonostor uradalmát ekkor, az oláh és más községekkel együtt[4]), Károly király pankotai és deznyei (déznai) várnagya, Ivánka tartotta elfoglalva. Leel, »*de genere Bechegregor*«, 1344-ben már nem élt, midőn özvegye s három fia (*György*, *László* és *Lőrincz*) ezen oklevelet a váradi káptalan által átíratta[5]). A Leelek másik ága, melynek alapítója, úgy látszik, Leelősy *Miklós* volt, Biharba származott át, hol 1359-ben Miklós fiai, *János* és *Bakony*, a leányágat illető negyedet Méhkeréken saját jószántukból kiadták[6]). A nemzetség ez ága ma is él Sarkadon, az ősi birtokok egyikén[7]). Az Apafyak és bethleni Bethlenek, kik szintén e nemzetségből valók, Aradban nem szereztek jószágot.

IV. A BORSÁK.

A *Borsa-nemzetség*nek, melynek ősi javai a szomszéd Biharban és Békésben feküdtek, Zarándban és Aradban is voltak jószágai. A nemzetség első ismert tagja Apa, ki 1230. táján élt. E nemzetségből vált ki a *Nadányi-család*, melynek szegényebb része Aradban Keresztúron s Nadányi György özvegye Gyula-Varsándon 2—2 porta s Lajos özvegye is Kő-Keszíben némi föld birtokosa volt. Ferdinánd király csak pár évvel előbb, 1557. nov. 26. fosztotta meg a hűtlen Nadányi Mihályt varsándi jobbágyaitól. Nadányi László 1644. Elek, Őstelek, Csigatövis, Megyer és Pecsér helységekben levő részeit 1600 forintért s 2 év múlva Nadányi György ugyanazokban a maga javait 200 tallérért borosjenei Tisza Istvánnak zálogosította el, mire 1647-ben Tisza magát be is igtattatta. Ezentúl Arad-Zarándban nincs nyoma a családnak.

V. A BŐ-NEMZETSÉG.

A *Bő-nemzetség* egyik tagja, János, Izsip fia, 1280-ban a kunok ellen vívott csatában esett el[8]). 1397. nov. 2. Békés- és Zarándmegyének Bebek nádor elnöklete alatt Simándon tartott közgyűlése bizonyította, hogy Kéregyház, máskép Kenderes, mely most a kunok kezén van, a Bő-

[1]) *Fejér*, IV. 2., 462. és VII. 4., 121. — [2]) *Árpádk.* új okm. V. 246. — [3]) *Zichy*-okm. II. 132. — [4]) »Cum villis tam Olachalibus, quam aliis.« (U.-o. 132.) — [5]) U.-o. 131—3. — [6]) Biharvármegye lt. fasc. 47. nro 1084. — [7]) Története: *Márki*, Sarkad Tört., 128—131. [8]) Új M. Muzeum, I. 205. (1851—2.) és *Szabó*, Kún László, 103.

nemesek jószága[1]). Ezt 1405-ben visszakapván a nemzetség, maga közt — az egri káptalan által — 3 egyenlő részre osztatta fel[2].) A nemzetség egy ága Aradvármegyében telepedett meg. 1510-ben Baki Bew *Lázár* fia, *Boldizsár*, továbbá *Gáspár* és *László* Pálülése vidékén szőllőtulajdonosok voltak[3]). Ezek között Baki Bew Gáspárt 1517. decz. 12. Aradmegye szolgabírójaként említik[4]). 1561-ben már nincsenek az aradi nemesek közt.

VI. A BUZÁDOK.

Meissenből, a wartburgi kerületből, 1162-ben hítta be IV. István király Hadolt (vagy Hahót) orlamundi német grófot, kinek két fia maradt, Hadolt Buzád bán és Arnold. *Buzád*, Imre és Endre királyok idejében, pozsonyi főispán, egy új nemzetséget alapított. Négy fiú apja volt már, midőn, aszkéta-hajlamait követve, a dömés szerzetesek közé lépett s 1241-ben Pesten az oltár előtt várta be a tatárokat, kik lemészárolták. Őt már *Bánffy* Buzád név alatt említi a történelem; bizonyos azonban, hogy a nemzetségéből származó *Miklós*, István tótországi bánnak fia s az alsólendvai (zalamegyei) várnak építője, csak a XIV. század elején vette föl, mint bán fia, a Bánffy-nevet s ő alapította az *Alsólendvai Bánffy-családot*. 1347-ben már ő maga is Tót- és Horvátország bánja volt.

Az *Alsólendvai* **Bánffyak** hatalmas urak voltak már, midőn Aradban is birtokszerzésre gondoltak. Bánffy Miklós 1459. febr. 10-én huszonnegyed magával megesküdött, hogy Mátyás királyt életével és vérével segíti a pártütők ellen[5]). 1465-ben főpohárnokká s 1466-ban pozsonyi főispánná tette a király. Már ezen első főispánsága idejében szerezhetett javakat Aradmegyében. Így 1470-ben fegyveres kézzel állt ellen, hogy az aradi káptalan Lippai Jakós Imrét és Pétert az aradmegyei Beseny faluba beigtassa[6]). 1471-ben a király Aradmegye főispánságát Solymosvárral és uradalmával együtt örökösen Bánffy Miklósnak ajándékozta[7]). E hatalmas uradalomhoz 93 falu tartozott s így el lehet képzelni, mily rendkívüli befolyást gyakorolhattak ezentúl a Bánffyak Aradban. Alkalmatlan lehetett a büszke szomszéd a lippai polgárokra nézve, kiknek már 1473-ban volt is vele valamely pöre, melynek megvizsgálására a király külön bizottságot küldött ki[8]). 1476. decz. 27-én a király, hogy megjutalmazza sokféle, legutóbb különösen a nápolyi követség alkalmával szerzett érdemeiért, Bánffy Miklóst és általa testvérét, Jakabot, megajándékozta a fiúutód nélkül elhunyt Maróthy Mátyás macsói-bán zarándmegyei javaival[9]) s így a szomszéd megyében is rendkívül növekedett a tekintélyök.

Bánffy-czímer.

A két testvér nagybátyja, Bánffy Pál, a Hunyadiak ellensége, ki 1461-ben, első feleségének, Stibor Katalinnak halála után, Szilágyi Mihály kormányzó özvegyét, Báthory Margitot vette nőül, zálogképen magához váltotta a Báthoryaktól Világosvárt is. 1464-ben Báthory István fiai Dénes esztergomi érseknek 2500 arany forint fejében 1 esztergom- s 2 komáromegyei falut vetettek zálogba, hogy sógoruktól az uradalmat visszavált-

[1]) *Haan-Zsilinszky*, 15. *Gyárfás*, A jászkunok tört. III. 529. — [2]) Dl. 9029. — [3]) Müncheni kir. lt. — [4]) *Fábián*, I. 208. — [5]) *Kovachich*, Vestigia com. 352. — [6]) Dl. 17093. — [7]) Dl. 17154. — [8]) Dl. 17486. — [9]) *Teleki*, Hunyadiak kora, XI. 579. Az oklevélben a falvak neveit nem tették ki.

hassák[1]), nagybátyjuk halála (1469?) után azonban Bánffy Miklós és Jakab, úgy látszik, mégis tartottak némi igényt a zálogjószághoz s 1475-ben a meszti jobbágyokat megkárosították[2]). 1477-ben január 3. egyrészt a két testvér, másrészt unokatestvérök, a most említett Bánffy Pál fia, *János*, a király előtt kölcsönös örökösödési szerződést kötöttek olykép, hogy a törvényes örökösök nélkül előbb meghalónak javait az életben maradó nyerje[3]). Vagyis, ha Bánffy Miklósnak és Jakabnak magvaszakadna, Solymosvárát s az Aradban hozzátartozó 73 falut és 23 pusztát sok más temesmegyei faluval és pusztával együtt; továbbá Zarándban Meszt, Csúcs, Fenyő- és Felső-Acsva, Lázur, Újfalu, Acsucza, Nyermeg, Vidra, Maglovicza, Lésza, Liszcsora és Tisza falukat, Szakácsi és Egyházas-Zsomboly pusztákat; Aradban Szamarócz, Marthony s fele részben Kalodva falukat Bánffy János és örökösei kapják; ellenben Jánosnak bolondóczi uradalma 18 trencséni, 9 nyitrai s 2 pozsonyi faluval és Újhely (Vágújhely) mezővárossal Bánffy Miklósra és Jakabra szálljon.

A két testvér csakhamar még nagyobb tűzzel látott aradmegyei birtokainak növeléséhez. 1479-ben Mátyás király előtt 4000 arany forinton megvették Garay Jóbnak Szádja és Váradja nevű arad- és Sárád temesmegyei kastélyait. Szádjához Aradban 15, Váradjához 38 falu tartozott; s azonkívül Csongrádban is vettek 4, Temesben 17, Csanádban 2 és Hunyadban 6 falut[4]). Érdekes, hogy Váradja és Szádja kastélyokba csak 1479-ben, vagyis akkor igtatták be őket, midőn az egyházak kegyuraságának jogát is megszerezték[5]), — az uradalom többi részébe pedig csupán 1483-ban[3]).

Időközben Bánffy Miklós és Jakab szemet vetett a lippai uradalomra is, mely azelőtt mindig együtt járt a solymosival s nagyon fájt nekik, hogy azt 1477-ben meg nem kaphatták. A lippai vár és uradalma Giskra halálával a koronára szállt vissza s Mátyás csak zálogképen adta azt 1475-ben és 1482-ben 10,000 arany fejében denglegi Pongrácz Jánosnak. Kevéssel utóbb azonban, ugyanazon évben, örökjoggal adományozta Lippa várát és városát Bánffy Miklósnak és Jakabnak[6]). A Bánffyak ajánlkoztak ugyan, hogy új uradalmukat kiváltják a zálogból, de 10,000 frtot mégis sokaltak érte, Pongrácz János erdélyi vajda özvegye Erzsébet, s fia János, pedig Lippa vár és város, valamint Töviskvár aradmegyei falu jogtalan elfoglalásáról vádolta őket, illetőleg solymosi és borzliki várnagyaikat[7]). A nádor meg nem jelenésök miatt már azon évben elmarasztalta a Bánffyakat[8]), kiket azonban Mátyás ép ezen évben erősített meg Garaytól vett aradi javaikban, s ekkor (január 8.) emelte őket az örökös grófok sorába, megengedvén nekik, hogy vörös pecséttel éljenek[9]). S mégis csakhamar elvesztették a király kegyét[10]). 1486-ban egyelőre még pereltek Dengelegi *Pongrácz* Mátyás leánya, Újlaky Lőrincz herczeg felesége ellen, kivel nem tudtak megegyezni a Lippáért járó zálogösszeg ügyében[11]), 1487-ben azonban július 12-én Schottwien vívásakor a király elfogatta Bánffy Miklóst s megparancsolta Aradmegyének, hogy a Lippa és Solymos visszavételére kiküldött Dóczy Péter és Jaksics István királyi biztosokat mindenkép segítsék[12]). Ezzel egy időben nyerte a két uradalmat a király fia, Corvin János.

[1]) Dl. 15961. — [2]) Dl. 17660. — [3]) Dl. 17902. és 17904. A beigtatás u.-a. évben (a fejérvári káptalan által) Dl. 17908. — [4]) Dl. 18198. — [5]) Dl. 18199. — [6]) *Csánki*, I. 764. — [7]) Dl. 18791. — [8]) Dl. 18878. — [9]) Dl. 33437. — [10]) Ennek mesés okaira nézve l. *Jakab* Elek, Budapesti Hirlap, 1891., 130. sz. — [11]) Dl. 19129. — [12]) Dl. 19303.

A Bánffyak nem is pártolták Corvin Jánosnak trónra való jelöltetését. Atyja halála után Miksa német királynál kerestek védelmet, ki 1490-ben Bánffy Miklóst biztosította, hogy megoltalmazza váraiban és uradalmaiban[1]). Corvin Jánost nagy zavarba hozta, hogy a csontmezei csatában (1490. júl. 4.) a birtokviszonyait illető oklevelek is legyőzőjének, Kinisy Pálnak kezei közé kerültek[2]); s különösen odavesztek azok, melyeknek segítségével Solymosra és Lippára való jogait Bánffy Miklós ellenében védhetné; II. Ulászló tehát 1493-ban ez ügyben Kinisy Pált megidéztette[3]). Érdekes, hogy a következő évben (1494). épen Kinisy Pál országbíró sürgette Corvint, hogy a Bánffy ellen folyó perben Lippára és Solymosra vonatkozó íratait beadja[4]). Úgy látszik, a király nem gondolt komolyan arra, hogy megtartsa őt uradalmaiban, melyeket, hogy részére vonja, úgy látszik, mindjárt eleinte Bánffy Miklósnak igért, ki oda is hagyta Miksa pártját. 1494-ben a király megparancsolta az aradi káptalannak, hogy Bánffy Miklóst azon esetre is beigtassa Solymosba és Lippába, ha időközben mást parancsolna[5]) s Bánffy csakhamar tiltakozott is az ellen, hogy a neki bíróilag megítélt két uradalmat Corvin a kincstárnak eladhassa[6]). Ulászló 1496-ban ismételte parancsát[7]), pedig ez ügyben Bánffy nemcsak Corvinnal, hanem a Pongrácz-családdal is pörösködött. Ismeretes, hogy Ulászló királynak 1497. évi bizonyítványa szerént Pongrácz Mátyás az országgyűlésen «hazug módon« vádolta Bánffy Miklóst Lippa várának sérelmes elfoglalásával[8]). De hiszen ez ügyben azzal is lekötelezte Ulászlót, hogy 1494-ben ő vezette a pártos Újlaky Lőrincz herczeg ellen a király seregét[9]) s tudvalevő dolog, hogy Újlaky felesége épen a peresfelek egyike volt, Pongrácz Katalin. Másfelől 1498-ban Lippa és Solymos miatt folytatott perében csak nehezen kaphatott újabb határidőt[10]). A hatalmas Bánffy Miklós 1501. táján a nélkül húnyt el, hogy Corvin Jánostól visszaszerezhette volna két szép uradalmát. Nejétől, a szép Margit sagani herczegnőtől való legidősebb fia, *János*, utóbb nádor s az ország egyik legönzetlenebb embere, az 1503. évi ítéletlevél értelmében[11]) 1505-ben huszonnegyedmagával tisztító esküt tett ugyan, hogy atyja, Miklós, Giskra özvegyének jogait nem csorbítva foglalta el Solymosvárát s hogy az özvegy jegyajándékát és hozományát még 1488-ban visszaadta[12]); s 1511-ben unokaöcscsével, Ferenczczel együtt most már Corvin János özvegyének új férjével, György őrgróffal, 1507 óta a két vár urával[13]), a nádor által átíratta ugyan az aradi káptalannak 1497. évi levelét, melyben részletezve van Lippa-várnak és mezővárosnak fölbecslése[14]); ez uradalmat azonban többé sohasem szerezhette vissza. I. Ferdinánd 1527. nov. 3., Báthory István javára, megfosztotta Solymoshoz és Lippához való minden jogától[15]). Felesége térdreborúlva kérte őt, álljon el János király pártjától s ne juttassa koldúsbotra önmagát és gyermekeit. Bánffy János azonban — ritka példaképen ebben az önző korban — továbbra is híven szolgálta királyát; mint hadvezér többször kitűnt s utóbb nádorságot is viselt. 1534-ben húnyt el s halála után a Bánffyak eltűnnek Aradmegye történetéből.

[1]) Dl. 33449. — [2]) Századok, 1869. — 734. — [3]) Dl. 20053. Közölte Hazai okm. VII. 484—5. V. ö. müncheni kir. lt. fasc. 15. nro 90. — [4]) Müncheni lt. fasc. 17. nro 102. — [5]) Dl. 20226. — [6]) Dl. 20226. — [7]) Dl. 20506. — [8]) Dl. 20629. Müncheni kir. lt. fasc. 27. nro 205. (1506. évi átírat). — [9]) *Bonfin*, V. 4., 742. — [10]) Dl. 20773. — [11]) Dl. 21224. — [12]) Dl. 21502. — [13]) Müncheni kir. lt. fasc. 28. nro 214. — [14]) U.-o. fasc. 39. nro 297. — [15]) Lib. Regius Ferdinandi. I. 7.

VII. A CSANÁDOK.

A *Csanád-nemzetség* mely Erdélyből, Gyula vezértől származott s melynek Aradban a Temesközben oly tekintélyes uradalmai voltak, szintén a gyökeres nemzetségek közé tartozik. Története[1]) Csanád vezérrel kezdődik (1030.). Később a *Telegdy-*, *Makófalvy-*, *Csanády-*, *Kökényéry-* és *Tömpösy*-család ágazott ki a nemzetségből, melynek egyik tagja, *Kelemen*, 1214-ben Aradvármegye főispánja volt. A nemzetségnek 81 birtoka közől 8 vagy tíz feküdt Aradvármegyében. Nem mindegyikhez jutott a legigazságosabb úton. 1235-ben pl. az aradi várjobbágyok és várnépek bevádolták a Csanád-nemből való *Gervázt*, hogy a vár Besenyő nevű földjét elfoglalta[2]). A családnak 1256-ban 29 felnőtt tagja lévén, úgy látszik, már korán külön uradalmi középpontok alakúltak.

A nemzetség aradi ága *Belenik* fiaitól, *Kelemen* aradi főispántól és bántól s öcscsétől, *Vaffától* származott le. Kelemen legidősebb fia, *Pongrácz* comes sok birtokot szerzett; Aradban ő alapította Pongráczfáját és Pongrácztelkét. Unokája volt *Csanád* esztergomi érsek († 1349.) és *Miklós* csanádi főispán; s dédunokája *Tamás* (1320.), kitől a *Telegdy*ek eredtek.

Belenik másik fiának, *Vaffá*nak (Jeromosnak) utódai szintén bírtak Aradban; pl. harmadik fia, *Fülöp* alapította a Berekszó mellett (Piski és Baricza közt) Fülöplakát, melyet azonban már fia, *Benedek* eladott az aradi káptalan előtt az udvardi Budafiaknak. Vaffa legidősb fiának, *Csanád* comesnek fia, *Dénes*, 1290-ben szintén túladott Simándon, mi ellen saját kiskorú fia, *Pál* tiltakozott az aradi káptalan előtt. Vaffa ivadékai, a Makófalvyak szerezték azután (1339.) vissza Simándot. A Makófalvy-család 1582-ben halt ki.

A nemzetség aradi birtokaira vonatkozó főbb adatok a következők:

1247 tavaszán a Csanád-nemből való Kelemenös bán fia, Pongrácz comes az aradi és csanádi káptalannal bejáratta s megigazíttatta Arad-, Csanád-, Temes- és Szerémmegyében levő ősi és szerzett jószágainak határait; és pedig Aradban Pongráczfáját, Pongrácztelökét. E határjárást IV. Béla úgy rendelte el, hogy mivel az eredeti adománylevél elégett, minden más lehető adománylevél érvénytelen legyen[3]). Csakhamar, 1256-ban, Kelemenös és Vaffa fiai megosztozkodtak a javakon, kivéve az aradmegyei Fülöpkövéhez tartozó hegyi uradalmat, melybe két gazdatisztet neveztek ki a testvéreket egyenlően illető jövedelmek kezelésére[4]).

1285-ben IV. László már új adománykép adott Kelemenös bán unokájának, Tamásnak, több arad-, csanád- és temesmegyei falut.

1290-ben a Csanád-nemzetségből való Pál az aradi káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy atyja, Dénes, a nemzetség egyik örökös birtokát, a Fülöplakával határos Simándot 36 ezüst márkáért Szállas ispánnak, Filpének s más simándi embereknek jogtalanúl eladta[5]).

[1]) Ezt kimerítően megírta dr. *Karácsonyi* a Tört. Értesítőben, 1884., 1—24. *Ortvay* Tivadar sokban máskép adta elő a dolgot. (Századok, 1891., 270—8. l.) Szerénte a nemzetség Erdélyből jött e vidékre s nem első foglaló, hanem adományos. — [2]) Váradi Reg. §. 158. *(Bél,* Adpar. 229.) — [3]) Orsz. lt. Dl. 322. (Kiadta *Wenzel,* Árpádk. új okm., VII. 242—4.) Ezt 1285. IV. László s 1320-ban régi, 1323-ban pedig új pecsétje alatt, I. Károly király is megerősítette Csanád egri püspök (később esztergomi érsek), valamint a szintén Csanád-nemből való Miklós és Pongrácz (Pongrácz unokái) kérelmére. A nemzetségre vonatkozó sok melléklettel. — [4]) *Wenzel,* VII. 429—431. (Az erdélyi muzeumból). Báthory István erdélyi vajda 1572. évi átírata után. — [5]) *Zichy-okm.* I. 551.

1319-ben Károly király megparancsolta, hogy Csanád püspököt s testvéreit (Pongrácz fia, Tamás comes fiait) a csanádi káptalan bevezesse a nekik új adományban adott Pongráczfája, Csenkörvénye és Kis-Hodos aradmegyei falvakba. Parancsát 1323-ban ismételte. 1337. június 11. a csanádi káptalan előtt Csanád esztergomi érsek és három testvérének 7 fia rokonaikkal (Dénes, Pál, Péter) együtt egyenlően megosztoztak Arad-, Csanád-, Temes- és Krassómegyében s Erdélyben levő más ősi javaikon[1]), mit Pál országbíró már június 24-én kiváltságlevélben átírt és megerősített[2]).

1338-ban Drugeth Vilmos nádor bizottságot küldött Aradmegyébe, hogy öreg emberektől, öreg asszonyoktól és egyházi férfiaktól tudják meg, hány éves lehetett Csanád Pál, midőn 1290-ben Simánd eladása ellen tiltakozott? Az alperesek az aradi káptalan előtt maguk is elismerték, hogy Pál akkor még kiskorú lévén, az eladás valóban érvénytelen[3]), mire a nádor 1339 január 9. olykép békítette ki a feleket, hogy Csanádék, bár nem kötelezhetők rá, visszafizetik a 36 ezüst márkát, sőt kegyképen megfizetik azon 20 márkát is, melyet, mint perköltséget, egyébként a simándiak tartoznának megtéríteni[4]).

A nemzetség aradmegyei birtokai, mindent összevéve, a következők: Almaszeg (Paulis és Szabadhely közt), Csenkörvénye a Maros mellett, Duburdun (Kapriora mellett, a pestesi völgyben), Fejéregyház (Szécsány és Nádasd közt), Fülöpköve (1256-ban ez öt faluval: Peró, Szlatina, Sztaniszlóháza vagy Gyertyámos Feketetóval; később Szacsva azaz Szelcsova, Szlatina, Pozsoga, Hidegfa, Gyozan és Ivánfalva; 1455-ben hozzátartoztak e lakatlan helyek is: Budafalva, Hasznosfalva és Sándorfala); Fülöplaka (Piskitől ék-re), Kaprevár (Kapriora), Kis-Hodos, Nádasd, Petercse, Pongráczfája, Pongrácztelek, Simánd és Szécsény.

A **Telegdy-család** a XIV. század elején már mint a Csanád-nemzetség folytatása jelenik meg. A váradi káptalan jelentése szerént egyrészt *Tamás* kalocsai érsek s testvére *Pongrácz* fia, *Kelemen*, másrészt néhai *Miklós* fiai, *György* és *Miklós*, végűl pedig néhai *Lőrincz* fiai, János és Tamás, *mindannyian nemes Telegdyek*, megosztoztak Fülöpkövén s tartozékain, Staniszlóházán s vidékén, Szent-Demeteren, Fejesen, másképen Hodoson és uradalmán, Almaszegen, Veresegyházán, Szécsényen vagy Kis-Szécsényen, Simándon, Kingerten és még 47 községen, melyek Arad-, Bihar- és Csanádmegyében feküsznek. Az itt említett Miklósnak *János* nevű fiától való unokája, *Lőrincz*, 1455-ben Fülöpköve, Szacsva, Szlatana, Pozsoga, Hidegfa, Gyozan és Ivánfalva faluban levő részjószágokat, kivéve a Gyertyános (Gyorgyános) faluban levőket, továbbá az egész Hasznosfalvát, Sándorfalvát és Budafalvát, melyek mindannyian Aradban feküsznek, Illyey Jánosnak s örököseinek 250 magyar arany frtért adta el az erdélyi káptalan előtt[5]). Ezen Lőrincz 1461-ben több más zarándi lakossal együtt résztvett Maróthy Lajos és Mátyus vadászi erdejének vágatásában s a Köröshíd lerontásában[6]). — Leghíresebb tagja e családnak a már említett Telegdy *Csanád* esztergomi érsek (1330.) s több vitéz és világlátott emberen kívül Telegdy István kincstartó. Ezen Telegdy István 1508-ban Aradmegyében nagy jószágokat kapott II. Ulászlótól[7]). 1512-ben Kubinyi László deáktól és Pathócsy Gyulaffy Istvántól Tamáshídán (a vámmal),

[1]) *Anjoukori*-okm. III. 364—371. — [2]) U.-o. III. 383. — [3]) *Zichy-okm.* I. 552—3. — [4]) U.-o. I. 550—556. — [5]) Dl. 322. (1360. és 1455.) — [6]) Dl. 15556. — [7]) *Fábián*, II. 192.

Nagy- és Bélzerinden, Tamászon, a bihari Kis-Keményben s a békési Kákán 2000 aranyforintért több részjószágot nyert a maga s Albisi Zólyomy Fruzsinától született gyermekei, *Miklós*, *Katalin* és *Orsolya* részére[1]), mit a következő évben márcz. 18. a király is helybenhagyott, a nélkül, hogy igtató-parancsot adott volna ki[2]). Ennek érvényét tehát a Hármaskönyv első része 63. czíme alapján lehetett megítélni. A következő (1514.) évben épen aradmegyei jószágaiba indúlt Telegdy István, midőn Dósa kuruczai elfogták s kivégezték. Fiúága unokáiban (Miklós és János) 1583-ban halt ki.

A *Makófalvy-család* szintén régóta szerepelt Aradban. M. Dénes, de genere Csanád, már 1339. visszaszerezte a nemzetség régi birtokát, az aradi Simándot[3]). M. Gergely 1510—14. közt aradi mesterkanonok volt. A család Makófalvi Makónak is nevezte magát; Csanádban mindvégig megtartotta nagy birtokainak tekintélyes részét s 1562-ben M. Lászlóval halt ki[4]).

A *Csanády-család* Aradban csak az egyházi téren tűnt ki. Cs. Ambrus 1467—1469. éneklő, Máté pedig 1491—1539. mesterkanonok volt az aradi káptalanban.

VIII. A CSÁKOK.

A **Csák-nemzetség**et krónikáink a hétvezér közől való Előd fiától, *Szabolcs*tól származtatják[5]). Unokája, *Csák*, a még Előd által megszállott Vértes-erdőség tövében, a Fertő mellett várat építtetett s a Csákok ősi javait valóban a Dunán túl kell keresnünk. Azonban már az első Árpádok idejében szereztek uradalmakat a Dráván túl s a Tisza és Maros közében is, különösen Arad-, Zaránd- és Csanádmegyékben. Legrégibb okleveles nyomuk II. Géza (1141—1161). koráig vezet vissza. A nemzetség legelső nagynevű tagja *Ugrin*, 1175-ben zágrábi, 1188—1204-ig győri, 1204-ben pedig esztergomi érsek, ki még azon év nyarán elhúnyt. A Dunán túl sok jószágot szerzett s vagyonát jobbadán öcscse, *Miklós* pozsonyi comes örökölte, kit fia gyanánt szeretett. Nagyralátó terveihez képest minden eszközt megragadott birtokai növelésére. II. Endrének kegyeltjei közé s kétségtelenül azok közé tartozott, kik a várjószágokból vagy elkértek egyes részeket, vagy jogtalanúl foglalták el azokat. Mikor a rendek sürgetésére II. Endre végre rászánta magát, hogy fiai, Béla és Kálmán herczegek által az urak adományleveleit megbíráltassa, Miklós comes egyességre lépett a bizottsággal. Kénytelen volt belenyúgodni, hogy elveszítse a csanádi parochiában (megyében) Besenyőt, Pónyt, Jenőt, Telökit és Csönejt, *Aradmegyében* Anya-Szehöndöt (Zehundot, a mai Sziondát) és Hudet, Temesben Szanádot, *Zaránd*ban Albát, Krakót, Szerhetet s Fejérben öt földet. Továbbra is megtartotta Csanádban Bátort, Eködöt,

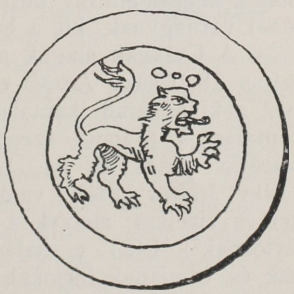

A Csák-nemzetség czímere.

[1]) *Haan*, Dipl. 114—5. — [2]) *Gochetz* Gábor: Genealogia vetustae familiae Chanad seu Telegdy. 1734. (*Bölöni* S. nagyváradi lt.) II. Ulászló adománylevele u.-o. — [3]) *Zichy-okm.* I. 559. — [4]) Tört. Értes. 1884. — 19. — [5]) *Komáromy* szerént (Turul, 1887. — 103.) a Névtelen Jegyző e tekintetben föltétlen hitelt érdemel.

Inádot, Szőllőst vagyis Újfalut; *Aradmegyében* Vojlát, *Zarándban* Várajtot és Várit, Fejérben Bodajkot és Veleget, Sopronban pedig Petlendet[1]). Az öreg comes azonban nem nyugodott s az elveszetteket vissza akarta szerezni első nejétől, egy görög nőtől született fia *Izsák* s a második — franczia — nejétől való *Lőrincz* részére. Végrendeletet tett, melyet 1231. deczember 25-én II. Endre is megerősített[2]). E szerént a nemzetség 14 ősi birtokát, melyek közé tartozott az aradmegyei Vinga is, fiainak hagyta olykép, hogy azokon bármikor megosztozhassanak. Szerzett javainak kisebb részét idősb fiára hagyta, kit időközben gazdagon kiházasított; többet hagyott Lőrinczre, kinek születése idejében már ő maga is gazdagabb volt. Ez kapta a Tisza és Maros közt Koppáncsot, Szőllőst a révvel együtt, Újlakot, Trucmant (?), Miklóst, Szanádot s úgy látszik, a mai Aradban, Ságot, Zarándban pedig Várajtot és Várit. Vojla pusztát, szabad rendelkezési joggal együtt, nászajándokképen második felesége nyerte. — 1232-ben született harmadik fia, *János* és ugyanazon évben — tudvalevőleg — visszakapta mindazon javait is, melyeket a király tőle Fejérben, Csanádban, Aradban és Zarándban elkobzott[3]); a mellett néhány új földet is szerzett. 1237-ben és 1239-ben újabb végrendeletet tett, az utóbbiban legifjabb fiáról, *Márk*ról s leányairól is gondoskodván[4]), mire csakhamar elhúnyt.

Fia, Izsák pozsonyi comes és Márk comes, örökös nélkül húnyt el. Lőrincz comes fia, János, a *Kisfaludy-család* őse lett, János (Lőrincz testvére) pedig a mihálydi *Csákyaké*. Volt a Csákoknak egy *Adorján* nevű ága is. Adorján fia, *András comes* Márk fiának, Istvánnak rabságába jutván, Egyed fiától, Sándor jenői várnagytól vett föl 40 márkát s fiainak, *Sédtői Péter*nek és Jánosnak megegyezése és a király jóváhagyása mellett 1295-ben a békési Muroly birtokát — ez összeg fejében — bevallotta Sándor jenői várnagynak, kit a budai káptalan be is igtatott[5]).

A Csákyak maguk nem-igen szerepelnek Arad történetében. 1387. május 28. Csáky *László* erdélyi vajda és szolnoki comes Mikelakát, melyet neki az aradi káptalan 2000 arany forintért elzálogosított, tekintve a káptalan s prépost szegénységét, nekik visszaajándékozta[6]). 1418-ban Maróthy János és fia, László, tiltakozott az ellen, hogy egyebek közt Csáky *Miklós* erdélyi vajda használhassa az ő földjeiket, legelőiket, erdeiket és vizeiket, melyek a Fejér- és Fekete-Körös vidékén fekvő falvaikhoz tartoznak[7]). 1421. a család zálog czímén igtattatta be magát Tamáshídának és vámjának birtokába[8]). Terjeszkedni mindakét hatalmas vajda akart Aradban; úgy látszik azonban, hogy itt, állandóan, egyik sem szerezhetett jószágokat.

IX. A CSOLTOK.

Csolt-nemzetséget először Esztergom vidékén, 1233-ban említ egy oklevél[9]); de már 1221-ben ösmeretes Békésben Csolt fia, Csolt[10]); 1271-ben pedig Csolthy Ábrahám is tagja volt Zarándmegye részéről azon 25 főnemesből álló bizottságnak, mely az egri püspökség jószágait, szabada-

[1]) *Hazai* okm. VI. 24—5. Hibás tulajdonnevekkel *Fejér*, III. 2., 204—5. *Fábián*, I. 6. — [2]) *Fejér*, III. 2., 227. — [3]) *Hazai okm.* I., 11—14. *Békésm.* tört. társ. évk. X. 19. — [4]) *Turul*, 1885. — 53. — [5]) *Árpádk.* új okm. XII. 566., 574. — [6]) *Dl.* 29726. — [7]) *Dl.* 10711. — [8]) A Csáky-ltból, *Csánki*, I. 749. — [9]) *Árpádk.* új okm. VI. 530. — [10]) Váradi regestrum, 361. §.

lom-levelének elvesztével, V. István előtt hit alatt bemondta[1]). 1295-ben Vata fiai, Csolt és Imre, jelen voltak, midőn az ó-budai káptalan Sándor jenei várnagy részére bejáratta Muroly határait, sőt tiltakoztak is az ellen, hogy a tulajdonukat tevő s a murolyi templomtól csak egy nyillövésnyire eső Poklostelek idegen kézre kerüljön[2]). A nemzetség törzse eredetileg kétségkívül Békésben volt ugyan, a hol Vésztőtől nyugatra Csoltmonostora is épült[3]), de igen korán átszármazott Arad- és Zarándvármegyékbe is. Aradban Csolt falu (mely utóbb Alsó-, Középső- és Felső-Csoltra oszlott) már 1333-ban plébánia, a zarándi Csolt pedig — ugyanaz, mely utóbb Kiszindiába olvadt — a XVI. század elején Ábrahámffy-birtok volt. Mivel a békési és zarándi Csoltot és Poklostelket utóbb az Ábrahámffyak kezén találjuk, könnyű feltennünk, hogy családjuk a Csolt-nemzetségből származott.

Az **Ábrahámffy-család** őse *Dénes* volt a XIII. században, kinek négy fia (Dénes, János, Márton és Tamás) maradt. Az ifjabb Dénes Ábrahám nevű fiának utódai már Ábrahámffyaknak nevezik magukat. 1350-ben a családnak 16 birtokát említik Aradban Kapronca és Monyorós vidékén[4]). Ezekből Gerlai Ábrahám idősebb fia, Ábrahámffy Bálint 1471. decz. 11-én az aradi káptalan előtt 9-et elzálogosított; névszerént elzálogosította Kapronca (Kaprucza) faluban levő összes részbirtokait Dobravicza, Peleszke, Damásfalva, Moldovácz, Dobokna, Bátya, Bábolna és Bozova aradmegyei falvakkal, továbbá Agyagbél és Kis-Agyagbél falu részbirtokaival, valamint a zarándi Szelestye, Bavara, Albófalva, Korcsomárosfalva, Eperjes, Kerva és Keszend vidékéhez tartozó falvakkal együtt 1800 magyar arany forintért[5]). Testvérének, Istvánnak árvái, Benedek, István és Mátyás viszont 1479-ben aradmegyei Benes falujokat s Nagy-Bozva szintén aradi faluban levő részjószágukat zálogosították el 36 arany forintért Dóczy Imrének[6]). 1490-ben a legidősebb testvérnek, Tamásnak († 1467. előtt) elsőszülött fiát, Sebestyént Aradmegye törvényszéke előtt Dóczy Imre letiltotta néhai Dóczy László javainak megszerzésétől[7]). Ezen Sebestyén legkisebb öcscsének fia, János 1508. február 20-án 8000 aranyért több arad-, békés- és zarándmegyei helyet zálogosított el Haraszthy Györgynek és Gáspárnak[8]). Így Aradban Kapronca várában, Kapronca, Alsó-Bozva, Alsó-Monyorós és Grassa falvakban levő részjószágait, az egész Kletva, Felső-Monyorós, Felső-Dobravicza, Bábolna és Huholó falukat és Zivernicze pusztát. Mindamellett jelentős szerepet játszottak az Ábrahámffyak; Péter, Miklós és István 1526-ban Aradmegye követei voltak[9]); Pétert már 1527-ben s Istvánt 1535-ben békésmegyei főispánúl említik[10]). 1535. július 22-én ezen Ábrahámffy Istvánt is pörölte az aradi káptalan Szombathely, Bátya, Csolt és Fejéregyház szántóföldeinek használása miatt[11]). 1561-ben Aradban még Istváné volt Panád, Alsó- és Belső-Csála, Kovácsi és Jászpél s Ferenczé Két-Sopron.

Ábrahámffy-czímer.

Az *Ábrahámffy* család Zarándban is 1349-ben tűnik föl, mint már a keszendi aranymosásoknak is tulajdonosa. Említik e birtokát 1363. is.

[1]) *Fejér*, V. I. 155—6. — [2]) Árpáék. új okm. XII. 574—5. — [3]) *Karácsonyi* a békésm. tört. társ. évk. XI. 78. — [4]) *Anjoukori-okm.* V. 363. — [5]) NRA. fasc. 1821. nro 38. §. 14. — [6]) Dl. 18165. — [7]) Dl. 19614. — [8]) Dl. 11524. Az 1519. febr. 20. átírat *Haan*nál, Dipl. 135—7. — [9]) M. Országgy. Eml. I. 5. — [10]) U.-o. I. 100. — [11]) Erdélyi muzeumi lt. Tört. Tár, 1890., 353. l.

— A század végén 1394. nov. 30-án Ábrahámffy Dénes, Miklós és László ellenmondott a Fövényes, Vadad, Görhe és Királyi közt eszközölt határjárásnak[1]). 1469-ben néhai Gerlai Ábrahám fiai, Tamás, Bálint és István, valamint Tamás fiai, Sebestyén, János és Ferencz az aradi káptalan előtt tiltakoztak Maróthy Máté ellen, ki némely gyulai, simándi stb. jobbágya által az ő békésmegyei jobbágyait «török módon» megkárosította[2]). Ez ügyben Maróthy bán és társai csakhamar tisztító esküt tettek[3]), mire Tamás úr 1469. április 26-án halálos ágyán a megyeri kastélyban az egész pert megszüntette s erről ápr. 29. az aradi káptalan is bizonyságot tett[4]). 1471. A. Bálint Vér Andrásnak elzálogosította a keszendi uradalomhoz tartozó Szelestyét, Bavarát, Albosfalvát, Korcsomárosfalvát, Eperjest, Kervát és Albópatakát, valamint agyagbéli és kisagyagbéli részjószágait[5]). 1478. Dóczy Imre Csanádmegye előtt tiltakozott az ellen, hogy Á. Sebestyén vagy bárki más a Dóczy László után maradt falvakat vagy részjószágokat megszerezhesse[6]). 1508-ban, mint láttuk, Á. János zálogba vetette zarándmegyei falvait is. Pár nap mulva II. Ulászló Á. Mátyást és Bernátot, mint hűtleneket, kik 15 vagy több év előtt Gyulán hamispénzt hoztak forgalomba s e miatt börtönbe vettetve, onnan megszöktek, megfosztotta Békés-, Arad- és Zarándmegyében levő minden jószágaiktól s azokat Gerlai Á. Péternek ajándékozta[7]). Péter 1513-ban az aradi káptalan előtt békési (vésztői, magori és fási) részjószágait 12 évre elcserélte Á. Istvánnak Zarándban Agyagbélben, Vay-Meroson és Porouton levő rész- és Onomakon levő egész birtokával. Ki a szerződést felbontaná, a másiknak 300 arany forintot fizessen[8]). 1519-ben Á. János a zarándi javakat is elzálogosította Haraszthy Gergelynek[9]). Az Ábrahámffyak a mohácsi vész után tüzes hívei voltak János királynak. Az 1505. évi országgyűlésnek az ő szavazatukkal is támogatott törvényéhez képest nemzeti királyságot óhajtva, megjelentek 1526-ban a tokaji gyűlésen; Békésmegyét Á. Péter és János főispánok János hűségében ügyekeztek megtartani. István fiát, Imrét, a csabai vár urát, ki János Zsigmond borosjenei «pártosaival» egyetértett, 1556-ban Mágocsy Gáspár gyulai várkapitány Csabán kiostromolta s megölette[10]). A család későbbi történetéről a II. részben lesz szó.

X. A DOROSMÁK.

A *Dorosma-nemzetség* legkitűnőbb családja a **Garay,** melynek sasfészke a valkómegyei Gara (Gorján), legrégibb tagjai pedig István comes és ennek fia, János, ki 1269-ben már macsói bán volt. István macsói bán fiai, Pál és András, 1330. márcz. 30. Aradban Fellak és Serfestő s Temes-, Valkó- és Somogymegyében több más jószágon osztozkodtak Bothos János mesterrel. E család háromszázadon át sok nádort adott a hazának s fiai kitűntek a közélet minden ágában. Az említett Istvánnak fia volt *Pál*, ennek fia *Miklós*, Mária királyné híres nádora, ki 1387-ben királynéja védelmében esett el; az ő fia, szintén *Miklós*, Zsigmond alatt macsói bán, majd nádor, ki már a Maros-vidéken is számos birtokot szerzett. Testvére *János*, erdélyi vajda és temesi comes Aradvármegyében is jószágokat

[1]) *Haan-Zsilinszky*, Békésm., 57. — [2]) Dl. 16555. — [3]) Dl. 16845. — [4]) Dl. 16843. és *Haan-Zsilinszky*, 82—4. — [5]) *Csánki*, I. 737. — [6]) Dl. 18021. — [7]) *Haan*, 110. — [8]) U.-o. 117. — [9]) U.-o. 135—7. — [10]) U.-o. 126—3.

szerzett. 1427-ben ugyanis Zsigmond király neki és nejének, Hedvig masszóvi herczegasszonynak ajándékozta a Mikolay Mihály hűtlensége és magvaszakadta miatt a kincstárra szállt s az országban bárhol levő javait, de olykép, hogy ez csak férfiágukat illesse; ha pedig a Mikolay-féle javakat a tiltakozók miatt birtokukba nem vehetnék, Turd, Bosár, Monostor és Stugya temes-, és Szád s Váradja aradmegyei királyi falvakat 15,000 aranyforintért zálogjogon bírhassák[1]). János vajdának azonban csak lányai maradtak (Katalin és Hedvig) s javait jobbadán unokaöcscse, László, Miklós nádor fia örökölte. Föltétlen híve volt V. Lászlónak s mint nádor, végzetes szerepet játszott az ország történetében, sőt titokban a királyságra is vágyódott. 1459-ben húnyt el. Feleségétől, Alexandrina tescheni herczegnőtől három fia maradt: *Jób*, *János* és *Miklós*; leányai közől Anna Héderváry Imréhez, Mária pedig, kinek Hunyady László iránt való szerelmét a költők is megénekelték, utóbb Újlaky Miklóshoz ment nőül.

Az aradmegyei uradalmon László nádor legidősb fia, Garay *Jób* adott túl. 1479-ben ugyanis Szádja és Váradja aradi és Sárád temesi kastélyokat; továbbá Szádja mezővárost, Tövis (Thys), Alsó- és Felső-Kápolnás, Bogorfalva, Szumarinfalva, Baltanyágra, Cserné, Szalobat, Keczefalva, Alsó- és Felső-Talmágy, Veresmart, Szigetfő, Selle és Marján, Aradmegyében a szádjai kastélyhoz tartozó falvakat; Váradja mezővárost, Nagy- és Kis-Kövesd, Szilas, Dombavicza, Gyulató, Tövis, Kápolnás-Gyula, Bökény, Megyest, Ulma, Csaba, Polyána, Szarvaság, Felső- és Alsó-Székas, Simanócz, Brathasthynathya, Szlatina, Felső-Musa, Halálos, Váma, Vértecske, Vilmest, Alsó-Bruma, Pernyefalva, Szterhoványa, Rincsor, Tiszfalva, Ulmafalva, Galsa, Avas, Zombró, Czigul, Temesest, Gözevámja, Szavasim (Soborsin), Ohaba és Köves, Aradmegyében a váradjai kastélyhoz tartozó falvakat; továbbá Csongrádban 4, Temesben 17, Csanádban 2, Hunyadban 6 falut 4000 arany forinton örökáron eladta Bánffy Miklósnak és Jakabnak[2]), kik az illető egyházak kegyúri jogait is megvették s magukat Váradja és Szádja kastélyok uradalmába a fejérvári káptalan által beigtattatták[3]). Garay Jób 1482-ben örökösök nélkül húnyt el s 1528-ban Lászlóval a nagyhírű család másik ága is kihalt.

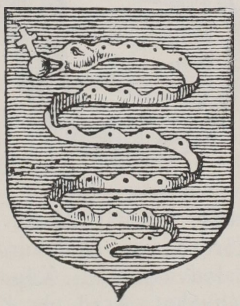

Garay-czímer.

XI. A GÚTKELEDEK.

A Gútkeled-nemzetség őseit 1042. táján Péter király Stauf várából hítta be, Salamon király s László és Géza vezér pedig kedvezésekkel halmozta el. Hét főbb családja: a Báthory, Bervey, Butkay, Kisvárday, Maróthy, Márky, Szokoly és Zeleméry[4]). A Báthoryak és Szokolyak idő folytán Aradban is jelentős uradalmakat szereztek.

A **Báthory-család** 1300-ben a Gútkeled-nemzetségneven kívül már családnevét is használta, a mikor megosztozván szabolcsmegyei javaikon, az egyik ág Bátor, a másik Szokoly faluról hívatta magát. A Báthoryak,

[1]) Dl. 11939. — [2]) *Dl.* 18198. — [3]) Dl. 18199. — [4]) *Cserghő* Géza: A Gútkeled-nemzetség czímere. 14 czímerrajzzal és egy táblával. (Turul, 1891., 9—15.).

1614-ig, midőn magvuk szakadt, 1 királyt 3 fejedelmet, 1 nádort, 2 alvajdát, 1 bíbornokot, 3 püspököt és sok zászlósurat adtak a hazának; rengeteg uradalmaik 10—12 vármegyében feküdtek s nem egy vármegyében viselték a főispáni tisztet. Az ecsedi előnevet Báthory *Lőkös* fia, *Péter* vette föl 1335. táján. Ennek fia, *János*, Pethő Katát vette el, egy Aradban is nagybirtokú család tagját. Hét gyermekök maradt; második fiuktól, *István* országbírótól, ki 1444-ben Várna alatt esett el, 8 gyermekök született; ezek közt *László* zarándi főispán, *István* erdélyi vajda és országbíró, a kenyérmezei hős; *Miklós* váczi püspök és a legkisebb leány, *Margit*. Zarándmegyében e leány juttatta óriási uradalomhoz a Báthoryakat. Ő ugyanis Horogszegi *Szilágyi* Mihályhoz, Magyarország kormányzójához ment férjhez, de már 1460. szeptemberében özvegyen maradt, mert hős urát Pozazinnál elfogták s Konstantinápolyban lefejezték a törökök. Mátyás király azonban gondoskodott róla, hogy nagybátyjának özvegye fényben és kényelemben éljen. 1461. április 21-én Báthory Margit urának összes javait, Diód és Világosvár várakon s Túr és Varsány városokon kívül, átengedte a királynak, kitől élethosszig megkapta Diódot, egyéb követelései fejében pedig Világosvárat Mesztteł (Muszkával) s tartozékaikkal együtt, továbbá Túr és Varsány mezővárosokat 7000 arany forintért zálogba vette s egyúttal Szilágyi adósságainak kifizetését is magára vállalta a kincstár[1]). Az özvegy már a következő évben férjhez ment Alsólendvai Bánffy Pálhoz, a Hunyadiak egykori halálos ellenségéhez, de továbbra is megtartotta a világosi uradalomhoz való zálogjogát.

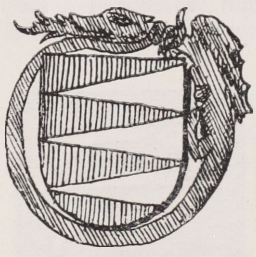

Báthory-czímer.

1464. február 22-én azonban Mátyás király Világos várát, Siri, Galsa és Körösbánya mezővárosokat az ott szedett adókkal, Basarága, Aranyág, Kalodva-pataka, Kápolna és Kisbánya falvakat, az uradalomhoz tartozó bányákat, Arad- és Zarándmegyében 91 más faluval, összesen tehát 99 helységgel Báthory István fiainak, András főlovászmesternek, Istvánnak, László főétekfogónak, Pálnak és Miklósnak ajándékozta[2]) s az aradi káptalan által őket még azon évben beigtattatta[3]), hogy a csehek, törökök és a ráczok ellen folyt küzdelmekben tanusított hűségöket megjutalmazza. Az Aradban és Zarándban most már legtekintélyesebb új földesurak Széchy Dénes esztergomi érseknek 2500 arany forintért zálogba vetették 3 esztergomi és komáromi helységöket, hogy húguktól és Bánffy Páltól teljesen kiválthassák a világosi uradalmat[4]), melyet — úgy látszik — ezen kötelezettséggel kaptak a kincstártól. Azontúl jó ideig háborítatlanúl bírták Világost a Báthoryak, egészen a család kihaltáig.

1473-ban Báthory István, András és László megkapta Mátyás királytól a hűtelen Erdőhegyi Miklósnak és Andrásnak Erdőhegy, Görhe, Szenteskirály, Kiskirály, Sebren, Köbli, Hegenháza, Cserépegyháza, Bökény, Tamász és Szent-György zarándi, valamint Nagy- és Kisbaj s Bélzerénd biharmegyei falvakban levő részjószágait[5]). Ezen adomány következtében jöhettek a testvérek összeütközésbe a váradi káptalan Kis-Jenő nevű falujának Nadab felé eső egyik határrésze, Érszeg miatt, melynek határjárása

[1]) *Dl.* 15567. *Katona*, Hist. Hung. XIV. 483. — [2]) Dl. 24545. és 24837. Közölte *Fábián* is, I. 74—5. — [3]) Dl. 15915. és 24545. — [4]) Dl. 15961. — [5]) Dl. 17415.

ellen 1484-ben tiltakoztak[1]). Báthory András és István nemsokára megkapta Mátyás királytól Alsóegregi Kolbász Lőrincznek Alsó-Egreg (a mai Agris), Almás, Megyer, Fejéregyház s Tornova (a mai Ternova) zarándi falvakban levő birtokait, valamint a szintén zarándi Mikespusztatelket; István vajda azonban (ki 1493-ban húnyt el) Kolbász Lőrincz kérelmére s mások közbenjárására visszaengedte a ráeső két részt, mire Báthory András is lemondott a maga igényéről 1494-ben, de olykép, hogy ha Kolbász Lőrincznek fiai nem maradnának, e javak ismét B. Andrásra és utódaira szálljanak[2]). Pedig ezen András az ecsedi várat megerősítvén, 1492-ben kőbe vésett sorokban intette utódait, hogy «a keresményt el ne vesztegessék; mert nem kisebb erény a szerzettet megtartani, mint azt összegyűjteni»[3]).

Valószínű, hogy a jeles testvérek egyszer-másszor huzamosabban is időztek arad-zarándi javaikon. *István*, a nagy hős, — mint erdélyi vajda — bizonyosan gyakrabban meglátogatta világosi uradalmát, midőn Erdély és Buda közt ide-odautazgatott. 1485. máj. 1. és 1487. máj. 25. csakugyan «Siri nevű mezővárosában» adta ki egyik parancsát[4]). *László*, mint egyúttal Zarándnak is főispánja, már e méltóságánál fogva is el-ellátogatott ide. Ő azonban aránylag fiatalon húnyt el; 1474-ben már nem élt. *Miklós*, a váczi püspök, korának egyik legnagyobb humanista tudósa, aligha törődött sokat a gazdasággal s látjuk, hogy nem is vett részt a későbbi vagyonszerzésben. *Pált* némaságra kárhoztatta a mostoha természet.

A családot *András* folytatta, kinek nejétől, Bélteki Drágffy Júliától 3 fia (István, György, András), és 2 leánya (Borbála, Perényi Imre nádor neje és Erzsébet, Telegdy Jánosné) maradt. — 1505-ben a Báthory-fiúk pörben álltak özv. Dóczy Imrénével és fiával, Dóczy Ferenczczel, kiknek nadabi malma lerontásában az ő jobbágyaik is résztvettek[5]). E fiúk közől *György*nek volt szánva a legszebb jövő. István, a kenyérmezei hős, azt remélte, hogy Mátyás király halála után ennek *fejére tétetheti szent István koronáját*[6]). II. Lajos megkoronáztatásakor vitte is szent István kardját, de sohasem köthette azt a maga oldalára. A hozzáfűzött nagy reményeket nem igazolta; úgy látszik, szívesebben foglalkozott gazdálkodással s Aradban is azzal tűnik föl először, hogy 1493. előtt nagybátyjával Istvánnal s atyjával egyetemben világosi várnagyaik s más tisztjeik vezetése alatt álló jobbágyaikkal Haraszthy István kovászi és lippai szőlleit dúlatta[7]).

Nagy, de nem szép szerepet vitt testvére, *István*, Magyarország történetében. Mint temesi grófnak kiváló része volt a Dósa-forradalomban s 1519 óta ő, a «sánta nádor» nem csekély mértékben járúlt a politikai erkölcsök megrontásához. Verbőczyvel való küzdelme, a mohácsi csatában és azután. I. Ferdinánd pártjának élén való magatartása eléggé ösmeretes. Nádor volt már, midőn 1519. nov. 30. és decz. 13-án II. Lajos király színe előtt testvérével, András szatmári főispánnal és nándorfejérvári bánnal egyetértve, örökszerződés útján ifjabb Rozgonyi János fiát, Istvánt, testvéröknek és atyjuk-fiának fogadták az egész Világosvárában s annak óriási uradalmában. Ez elhatározásuknak azt az okát adták, hogy egyrészt isteni szeretet, másrészt első ifjúságuk óta kimondhatatlan testvéri szeretet fűzte őket egymáshoz. Kijelentik tehát, hogy a fiúutód nélkűl meghaló-

[1]) Dl. 18886. — [2]) Dl. 20175. — [3]) *Wagner*, Collectanea, I. 35. — [4]) Dl. 19040. és 19274. — [5]) Dl. 21394. — [6]) *Tubero* Schwandtnernél, II. 120. *Katona*, Hist. Crit. XVII. 39. — [7]) Dl. 20100.

nak javait kölcsönösen az életben maradó örökli[1]). A dolog magyarázata az, hogy Istvánnak még ekkor nem volt neje, András pedig Rozgonyi István leányát, Katalint vette feleségül s mivel ettől három fia (István, György és András) született, valószínűnek látszott, hogy a Báthoryak túlélik a Rozgonyiakat s hogy ők öröklik Rozgonyi István jószágait. Még inkább növekedett ez a remény Báthory István nádor házasságával. Nyírbátorban 1521. július 28. vígan lakta lakodalmát Zsófia massovi herczegnővel ugyanakkor, midőn Szulejmán szultán az ország legnevezetesebb végvárait ostromolta. A nádor, felesége hozománya fejében, Világosvárát és uradalmát adta jegyajándékúl más somogyi jószágokkal együtt[2]). A nádor, ki — legény korában — Zarándban csak kicsinyes dolgokkal, holmi malomperekkel[3]) foglalkozott, — mint egy fényűző herczegasszony férje — határozottabban jószágszerzésre adta magát. S annál szívesebben, mert ezzel gyűlölt ellenfelét, Szapolyay Jánost, most már János királyt sujthatta. 1527. nov. 3. ugyanis, koronáztatása napján, I. Ferdinánd király Báthory István nádort, királylyá-tételének egyik főeszközét, megjutalmazta a felségsértése miatt számkivetett Szapolyay Jánosnak Solymos és Lippa nevű váraival s a hozzájok tartozó városokkal, mezővárosokkal, falvakkal stb. együtt. Sőt odaadta a király azokat a jogokat is, miket ez uradalmakban az iránta makacs és lázadó Alsólendvai Bánffy János támaszthat[4]).

János király azonban csakhamar győztesen vonúlt a Maros vidékére s ellenfeleinek uradalmaival párthíveit jutalmazta. Solymost és Lippát elvesztette István nádor, a miért egyébiránt Dévény uradalmával kárpótolta őt a hálás Ferdinánd. Nemsokára, 1531-ben elhúnyt a nádor, kit a pozsonyi szent Márton-templomban tettek örök nyugalomra. Leánya Anna, a münsterbergi herczeg arája, csakhamar követte őt a sírba. Így uradalmai testvérét, Andrást és ennek fiait illették. Az özvegy csakhamar férjhez ment Petrovinai Pekry Lajoshoz és birtokba vette a világosi várat, melyet azonban csakhamar elvesztett[5]). Ferdinánd király 1533-ban Tamás egri püspököt és kanczellárt, Thurzó Elek helytartót, Frangepán Ferencz érseket és Brodarics István szerémi püspököt kérte meg, hogy «János király országrészeiben» egyességet kössenek Báthory András és sógorasszonya közt[6]), Pekryt is buzdította békűlékenységre[7]) s akadtak, kik erősen pártjára keltek az özvegynek[8]). János király a maga részéről megengedte ugyan Tamás egri püspöknek a Veszprémbe-menetelt, hol a két fél által egyenlő számban választott bíróságnak kell vala ítélnie a kényes ügyben, ő azonban még sem ment el oda, csak a kivánt okíratokat küldte meg Pekrynek[9]); az aradi káptalan viszont a hely színén folytatott vizsgálatot az iránt, miképen vette el Báthory András Világos várát Pekrytől s nejétől[10]); a dolog vége azonban az lett, hogy a világosi uradalmat Báthory András 3 fia tartotta meg.

András vagy Bonaventura tárnok, erdélyi vajda, székelyek ispánja s több vármegye főispánja, I. Ferdinánd főkapitánya, egyúttal azonban némileg János Zsigmond udvara előtt is kedvelt egyén volt. 1551. július 19. Ferdinánd nevében ő vette át Erdélyt s a szent koronát Izabella királynétól s pár nap múlva júl. 31. Martinuzzi őt küldte Lippa és Solymos

[1]) Dl. 23295. V. ö. NRA. fasc. 958. nro 7. — *Jankovich* gyűjt. 8r., 108. sz. *Fábián*, I. 220—1. — [2]) NRA. fasc. 413. nro 14. — [3]) Dl. 23435. — [4]) Liber Reg. Ferd. I. — I., 7. — [5]) NRA. fasc. 40. nro 5. [6]) U.-o. fasc. 311. nro 13—14. — [7]) U.-o. 15. — [8]) Pl. Zöldesi Németh Bálint és Balyói Komornyik Ferencz. U.-o. fasc. 339. nro 9. — [9]) U.-o. fasc. 40. nro 5—6. — [10]) U.-o. fasc. 631. nro 31.

ostromára; meg is támadta azt, egy álhírre azonban hada szét oszlott s ő Tótváradnál csak a sereg maradványának vezetését adhatta át az ifjú Perényi Gábornak. Martinuzzi megöletése után átvette Erdély kormányát, melynek vajdájává 1552. ápr. 1. őt nevezte ki Ferdinánd. A zsoldosok féktelenségein elkedvetlenedve, csakhamar lemondott. Mint főkapitány sem mutatott elég erélyt. A Körösvidék védelménél beérte azzal, hogy 200 embert küldjön Talpas vára ellen; ezt is azért, hogy Ferdinánd pártját növelje. 1561-ben saját öcscsét, Miklóst is ennek hűségére eskette föl. Ez évben, az adóösszeírás szerént, még az övé volt Világos vára, Siri és Halmágy; Lippa és Solymos azonban a kincstár kezére került; 1566-ban ő vezette a Szigetvár ostromának hírére összegyűlt magyar dandárokat; de minden sürgetésére sem indúlhatott azokkal Zrínyi megsegítésére. Még értesűlhetett arról, hogy elesett Szigetvár és Gyula s hogy ez utóbbival együtt zarándi javai is török kézre kerültek. Október 4-én Dévényben húnyt el. Feleségeitől (a dúsgazdag Thurzó Annától s ennek halála után Mindszenti Klárától) gyermekei nem maradtak.

Öcscse, *György*, már egy évvel előbb elhúnyt. Ennek egyetlen fiában, kihalt az ecsedi ág. György leánya Erzsébet is, ez a szörnyeteg, ki ártatlan lányok vérében fürdött s kiben leányágon is megszünt az ecsedi ág.

A harmadik testvér, *Miklós* országbíró, a temesvári hősnek, Zarándmegye dúsgazdag nagy birtokosának, Losonczy Istvánnak leányát, Annát vette feleségül s ekként kétszeres kapocs fűzte e vidékhez. Gyermekei nem maradtak.

Az utolsó ecsedi Báthory, *István* országbíró, 1605. július 25-én húnyt el s Világos jog szerént a somlyai Báthoryakra, majd 1613-ban a kincstárra szált vissza. Tényleg azonban 1566. óta úgy sem vehették már hasznát földesurai.

A *Gútkeledek* második ágának, a **Szokoly-család**nak Aradban nem volt ily nevezetes szerepe; csak a XV. század második felében találkozunk vele. 1453. aug. 14. Szokoly László Betlenősiben és Seprősön hatalmaskodott Neczpály László ellen[1]). Ez ügyben Zarándmegye már okt. 5. teljesítette a vizsgálatot[2]). Neje, Neczpály Anna, nőágon tartott számot a Neczpályak zarándi javaira, Bethlenősire, Seprősre és Bodonra s ezekre 1466. ápr. 29. nővérével Zsófiával (Bajmóczy Onoffrio Imrénével) együtt kir. adományt eszközölt ki[3]).

1473-ban Brünnben Mátyás király megengedte a Szokolyaknak, hogy a zarándi Vassan (Varsánd) helységben, vagy más birtokaikban várat építhessenek[4]). Ugyanazon évben Szokoly Lászlóné s húga kiegyezkedett Neczpály Lászlóval. — 1478-ban a Szokolyak Zelénden, Ságon és 1492-ben Vásáriban is bírtak. Ságon (év nélkül) egyes részjószágokat Muronyi Vér Andrásnak zálogosítottak el[5]).

A családnak Aradban birtokos többi tagjáról még kevesebbet tudunk. 1458. márcz. 29. Szokoly (Zakoli) Bálintot a Keczerek eltiltották Mácsa megszerzésétől[6]). 1511. Áradmegye törvényszéke elmarasztalta Dóczy Ferenczet, ki Belsőcsályai Szokoly Jánosnak Vizneki Pál nevű szabadosától, midőn ez Szőllős faluból Szokolynak Deszk aradi faluban levő részbirtokára akart átköltözni, a Zádorlaka mellett a Maroson levő réven 5 frtot

[1]) *Haan-Zsilinszky*, 63—4. — [2]) U.-o. 65—66. — [3]) U.-o. 81—2. — [4]) *Századok*, 1869. — 594. — [5]) *Csánki*, I. 755. — [6]) *B. Révay-család* lt. Diversarum familiarum fasc. 3. nro 30. (*Nagy* Imre kúriai bíró úr szíves közlése.)

csikart ki[1]). E család, mely Belső-Csályáról írta magát, kétségtelen rokona volt Gútkeledi Szokoly Albertnek, 1495. óta Nándorfejérvár bánjának és Temesmegye főispánjának. — 1514-ben a Szokolyak a Jaksicsokkal és Báthoryakkal együtt harczoltak Dósa ellen[1]); az imént említett Albertnek és nejének, Ril Katalinnak egyik fia pedig, Gútkeledi Szokoly Ferencz, 1520-ban aradi prépost volt[3]). Ez évben a prépost megintette Folthy Lászlót, hogy azon összeget, melyért néhai Miklós aradi prépost és a káptalan Deszket Sándor aradi főispánnak elzálogosította, átvegye és a nevezett falut visszabocsássa[4]).

Az 1561. évi összeírásban Szokoly Gergely Nagy-Zerénden 3 és Kis-Zerénden 6 portával még Zarándmegye földesurai közé tartozott; Aradban azonban már ekkor sem szerepelt többé s pár év múlva Zarándból is kipusztult a család.

A Gútkeledek harmadik ága, a **Maróthy-család,** Zarándban is hatalmas uradalmakat szerzett. E család törzsfészke a valkómegyei Marót. Második felvirágoztatója Maróthy János macsói bán[5]). Ő 1366. táján született; egyszerű, vallásos nevelést kapott, s mint királyi apród korán az udvar bűvös körébe jutott. 1386-ban Mária és Erzsébet királynék elfogatásakor megsebesűlve, a lázadó Horváthyak fogságába jutott, de megszökött belőle s a délvidéki hadjáratokban csakhamar hírnevet szerzett. Zsigmond király testőrré tette s 1392-ben az aradi Pálűlésével jutalmazta meg[6]). Még azon évben engedélyt kért és nyert reá, hogy ott aranybányát nyithasson[7]). 1395—6-ban résztvett a Balkán-félszigeten vívott harczokban; szept. 28. a nikápolyi csatából megmenekűlt ugyan, de testvére, Dénes, szemeláttára esett el. Hazájába visszatérve, a Száva vonalát fenyegető török csapatokat többször visszanyomta. 1396-ban azért macsói bánná s egymásután több vármegye főispánjává és a székelyek ispánjává nevezte őt ki a király, kinek trónját 1403-ban azzal mentette meg, hogy megakadályozta a nápolyi László trónkövetelő benyomulását, a következő években pedig Boszniában küzdött. Nem csoda, ha ennyi baj közt már 1398-ban engedélyt kért a királytól végrendelkezésére s hogy a megnyert joggal 1399-ben tényleg élt is. Végrendeletében az aradi Pálűlését és Csura s Levelespataka aradi falvakban levő részjószágait, ha örökösök nélkűl húnyna el, örökjoggal hagyta nővérére, Ilonára, Pathócsy Miklós özvegyére s örököseire[8]). De életben maradt s a javakorában levő férfiú, immár családot alapítva, mohó vágygyal látott a vagyonszerzéshez. 1403. nov. 5. kapta a 43 faluból és pusztából álló gyulai uradalmat, melyhez a *mai* Aradvármegye területének legtermékenyebb részei is tartoztak[9]). 1405. az aradi káptalan beigtatta őt a szombathelyi részjószágba[10]). 1408. a Sárkányrend tagja s 1414-ben, a mely évben épen szőlőt vett Pálűlésén[11]), friauli kormányzó lett. 1415-ben fényes kísérettel jelent meg a konstanczi zsinaton, de még azon évben visszatért, hogy Hervoja bosnyák király ellen harczoljon. Azonban fogságba jutott s 1416-ban a pécsi országgyűlés Aradmegyébe is küldött követet

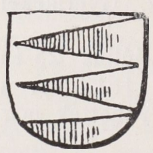

Maróthy-czímer.

[1]) Dl. 22173. — [2]) *Verancsics* munkái, II. 6. — [3]) *Wagner,* Collectanea, IV. 111. — [4]) Dl. 23283. (Miklós 1379-ben volt prépost). — [5]) Életrajza dr. *Karácsonyi*tól, Békésm. tört. társ. évk. XIII., 5—29. — [6]) *Pesty,* Eltűnt vármegyék, II. 443 — [7]) *Wenzel,* Magyarország bányászatának tört., 433. — [8]) Dl. 8405. — [9]) Gyulai muzeum, müncheni okl., 8. sz. — [10]) Dl. 9000. — [11]) Dl. 10267.

(Laczkfy Mihályt), hogy a váltságösszeghez itt is járuljanak[1]). Végre is Maróthy önerejéből teremtette össze a szükséges 40,000 arany (mai értékben mintegy 200,000) forintot, mire a harmadik évben kiszabadult. 1418-ban már fiával, Lászlóval együtt eltiltotta némely szomszédját Pil, Varsánd stb. zaránd- s Keresztúr, Iregd, Hosszúaszó és Pálülése aradi birtokaihoz tartozó földek, erdők stb. használásától[2]). 1420-ban Sztáryéktól és Czibaéktól zálogba vette a zarándi Apátit, Siketh Elektől pedig Kétegyházát[3]); 1422-ben Erdőhegyen Orbonázy Lukácstól s az Erdőhegyiektől, Sebrenben, Györkén, Szentgyörgyön az Erdőhegyiektől[4]), 1423-ban Sebrenben Siketh Elektől[5]), 1424-ben Murolyban a Dánfokyaktól[6]), 1425-ben Fövényesen özv. Sikethnétől s Erdőhegyi Györgytől vett zálogba javakat[7]).

1426-ban győzelmes sereg élén helyezte vissza trónjára Dán havasalföldi vajdát s az ősz vezér ezért is megkapta jutalmát. 1427-ben már kir. adományúl nyerte a magvaszakadt Vadászi Farkas Illésnek az országban bárhol, kivált Zarándban Vadász, Csegedszeg és Sámolykeszi körül feküdt javait[8]) és pedig 1429-ben egész ünnepélyes alakban[9]). Ez uradalom egymaga 13 faluból s 27 határrészből állott. Új birtokát csakhamar a gyulaihoz csatolta a bán, ki 1435-ben húnyt el s Nyitrán temették el.[10]).

Roppant uradalmait fia, *László* örökölte, ki atyja halálának évében körülbelül 41 éves volt, s apjának utóda a macsói bánságban (1438-tól); egyúttal Arad főispánja (1441—1444.), kiről, mint ilyenről, már volt szó. — Újlaky-lányt vévén feleségül, családi összeköttetéseit még inkább növelte. Mint atyjánál, nála is mellőzöm más vármegyékben való birtokszerzéseit, csupán az arad-zarándiakat emelem ki. 1441. febr. 2. I. Ulászló király neki ajándékozta az óriási világosi uradalmat[11]) s így a Fejér- és Fekete-Körös, Szárazér és Maros közt egy vármegye nagyságával fölérő föld volt már az övé. Nem csoda, ha szerencséje irígységet keltett. Mikor Brankovics György a régibb adomány alapján őt illető világosi uradalmat Hunyadinak adta, Maróthy László arad-, békés- és zarándmegyei főispán s Garay László szövetkezett egymással érdekeik védelmére[12]); Világost azonban nem lehetett megmenteni s László bán s fiai (Lajos és Mátyás) 1445-ben hiában tiltakoztak az ellen, hogy Hunyadiék legyenek Világos földesurai[13]). Ugyanő 1445—6-ban 17 káptalan és konvent előtt tiltakozott Maróthy Anna, Csáky Ferencz bihari főispán nejének[14]) azon állítása ellen, mintha atyjukban, Jánosban, kihalt volna a Maróthyak férfiága[15]).

A többi csekélyebb érdekű. 1444. László és fiai visszaváltották Fajdast[16]), 1446. bejárták Simánd és Kávás határát s tiltakoztak a Vadászt és Sámolykeszit visszatartó Miskeyek ellen[17]), s ekkortájt fejezték be az uradalmak középpontján, Gyulán, a vár építését[18]). — 1456. szept. 23. óta

[1]) *Fejér*, X. 8., 569. — [2]) Dl. 10711. és *Haan*, 45., *Haan-Zsilinszky*, 47. — [3]) Dl. 10004—5. A beigtatás decz. 10. *Haan-Zsilinszky*, 34—5. — [4]) Dl. 11195., 11256., 11257., 11258. — [5]) Dl. 11307. — [6]) Dl. 11531. s *Haan-Zsilinszky*, 38—9. Ezt 1426. örökáron is megvette tőlük. Dl. 11762. — [7]) Dl. 11651. V. ö. 11666. s a beigtatást (1426) Dl. 11852. — [8]) Dl. 11918. — [9]) Dl. 12085. A statutio Dl. 12086. és *Haan-Zsilinszky*, 41—2. — [10]) 1435. évi 24. t.-cz. — [11]) NRA. fasc. 957. nro 4. — [12]) Dl. 13755. — [13]) NRA. fasc. 1066. nro 2. — [14]) Előbb Kórógyi János neje volt, kitől regényes körülmények közt kellett elválnia. Karácsonyi még nem tudta, férjhez ment-e másodszor. Mint látjuk, Csáky Ferencz neje lett s erről a köv. jegyzetben említendő oklevelek tanúskodnak. — [15]) Dl. 13860—4., 13866—9., 13878., 13882., 13886., 13888., 13890—3., 13902—3., 13905—6. — [16]) Dl. 13799. — [17]) Dl. 13973., 14002., 14051. — [18]) Békésmegyei történeti évkönyv, VIII., 134.

már csak Maróthy *Lajost* és *Mátyást* nevezik meg az oklevelek, midőn az aradi káptalan őket beigtatja Kígyós birtokába[1]). 1458. márcz. 29. a Keczerek eltiltották őket Mácsa megszerzésétől. (L. ott). 1461. máj. 11. a király megerősítette sámolykeszi vámszabadalmukat[2]) s ez évben tiltakoztak Miskey Péter ellen, ki egyességöket[3]) megszegve, még most sem vallotta be nekik Vadászt[4]). 1462. szept. 1. a két testvérre Mátyás király szigorúan ráparancsolt, hogy Csegedszeg elfoglalt részét a Sárosyaknak és Moróczyaknak visszaadják[5]). 1463. az aradi káptalan beigtatta őket a *zarándi* Kunágotába és Szilasba[6]). 1464-ben zálogba vették Erdőhegyi Miklós és Dénes részbirtokainak egyharmadát[7]). 1469-ben azt a heves pört, melyet ellenök határvillongás miatt Ábrahámffy Tamás folytatott, mivel Mátyus *bán* úgyis esküvel tisztázta magát, Ábrahámffy megszüntette[8]).

Ez az utolsó adat, mely Aradban és Zarándban e családra vonatkozik. A két testvér a politikában ritkán szerepelt; *Lajos* 1464-ben szintén aláírta a Mátyás király és Frigyes közt kötött békét, *Mátyus* pedig egyideig, a család hagyományaihoz híven, macsói bán volt. Családjukat 1476-ban sírba vitték s jószágaik gyöngyét, a gyulai uradalmat, már 1482-ben Corvin János kapta adományúl.

XII. A HERMÁNOK.

A *Hermán-nemzetség* állítólag szent István feleségével Gizellával, Nürnbergből jött be; a krónika[9]) szerént «eléggé nemes», melynek okleveles nyomai 1255-ig nyulnak vissza. Legkiválóbb családja a Laczkfy-, vagy Laczfy-család[10]), mely két ágra oszlott: a szántaira és a kerekegyházira. A *Kerekegyházi* **Laczkfy-család** ősi fészke az aradmegyei Kerekegyház. Kerekegyházi *Laczk* (László) mester, Dénes fia, a székelyek grófja, mint szomszéd, Tamás fiának, Balázsnak nemessége mellett bizonyított, mi ellen 1335. szeptember 20. Lippai Fodor Pál az aradi káptalan előtt tiltakozott[11]). Laczk 1329—1342. volt a székelyek ispánja és czímét megtartotta egészen 1360. táján történt haláláig. Hét fia maradt; *István*, 1336—1352. főlovászmester és erdélyi vajda; *András* (máskép Kőváry András), 1336—1359. székelyek ispánja, erdélyi vajda és macsói bán; *Miklós*, 1336—1368. zempléni főispán; *Mihály*, *Laczk* († 1339 előtt); *Pál* beregi főispán s *Imre* († 1336. előtt). Atyjuk, László, 1343-ban Mikelakát elfoglalta az aradi káptalantól, mely hiában tiltakozott a csanádi káptalan előtt[12]), mert a bitorlást Miklós zempléni és Pál beregi főispán s testvérök, Kőváry András vajda és fia, György, is folytatta. 1359. jún. 28. a király a váradi káptalant megbízta, hogy az aradi káptalant beigtassa Mikelaka birtokába, mit ez azonnal teljesített is[13]). 1368. ápril. 6. a váradi káptalan néhai Kőváry András fiát, Györgyöt és László fiát, Laczk Miklóst ismét eltiltotta Mikelaka s főkép a mikelakai halastavak használatától[14]).

[1]) *Haan-Zsilinszky*, 73—4. — [2]) Dl. 15585. — [3]) Dl. 15638. — [4]) Dl. 15651. — [5]) Dl. 15765. és *Haan-Zsilinszky*, 80. — [6]) Dl. 15862. — [7]) Dl. 16085. és 16157. — [8]) Dl. 16843. és *Haan-Zsilinszky*, 82—4. — [9]) *Kézai*, Függelék, I., 13. §. — [10]) V. ö. *Majláth*, A Laczk-nemzetség. (Turul, 1884., 21—9.). *Szinvay*, Laczk Imre vajda pecsétje (u.-o. 78—9.); gr. *Lázár*, A két Laczk-család eredete (u.-o. 110—7.); dr. *Karácsonyi*, A kerekegyházi Laczkfyak családja (u.-o. 1886., 166—173) és a Laczkfyak története (Tört. Értesítő, 1888., 5—12.) stb. — [11]) Hazai Okl. 206—7. — [12]) 1343-ban Tört. Adattár, II. 138. *Fábián*, I. 226. s *Turul*, 1884., 111. l.; és 1350-ben Tört. Adattár, II. 138. — [13]) Tört. Adattár II., 139. — [14]) *Fábián*, I. 160—1.

Végre 1377. január 13. Szepesy Jakab országbíró Kőváry György és Imre ellenében a káptalan javára döntött s visszahelyezte azt Mikelakába; egy hónap mulva azonban Péter prépost már ismét tiltakozott az ellen, hogy György újra elfoglalja Mikelakát[1]).

Miklós zempléni főispán fia, *László* (1399—1421.) aradi főispán volt. A családot nagybátyja, István vajda folytatta, kinek öt fia maradt: *Dénes* erdélyi vajda és székely ispán (1349—1366.), *Miklós*, ki ugyanazon méltóságokat viselte, a már említett *Imre* nádor (1350—1375), *István* (1350—1397.) székely ispán, erdélyi vajda, horvát bán, végre nádor s *László*. Dénes vajdának két fia volt; István (1372—1397.) fólovászmester s Dénes; és Miklós vajdának egy, t. i. András. István nádor felkonczoltatása (1397. febr. 27.) anyagi tekintetben is

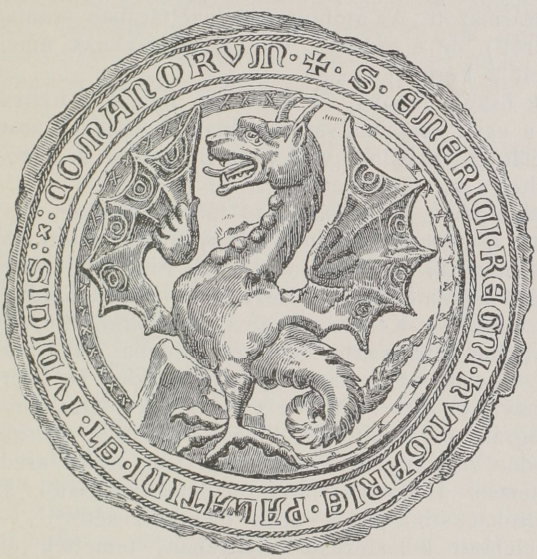

Laczkfy Imre nádor pecsétje, 1375.

Laczkfy István nádor pecsétje, 1389.

romlást hozott a családra, melyben egyszerre annyi testvér viselte a legfontosabb tisztségeket. 1412. aug. 13. Kerekegyházi Laczk László az aradi káptalan előtt a csanádi Szent-György-székesegyház Mária-oltárának ajándékozta a makrai hegyen az aradmegyei Kovászi helység határában levő Csorva nevű egyik nagy, de most teljesen elhanyagolt szőllejét a szokásos hegyvámmal s egy, a Maroson levő malommal együtt; ennek fejében azonban azon oltárnál minden hétfőn misét kell mondani a meghalt hívekért. 1421-ben Kerekegyházi Laczkfy Lászlót még mint aradi főispánt említik. Úgy látszik, ő vitte sírba e családot s ő volt a Laczkfyak közül utolsó ura a tíz (Asszony, Veres- és Kerek-Vinga, Baktornya, Batonya, Iratos, Dombegyház, Két-Sopron, Sziond és Kinged) faluból álló kerekegyházi uradalomnak, melyet 1454-ben a még dicsőbb Hunyadi-család kapott ajándékúl.

A Laczkfyak majdnem egy századig minden más családnál jobban hatottak Aradvármegye közéletére. Igen kedvelt emberei lévén az Anjouknak, velök gyakran ellátogattak a Maros vidékére, hol törzsjószágaik feküdtek; s ha nem szólnak is róla forrásaink, kétségtelen, hogy a kormány több kedvezését ők eszközölték ki Aradvármegye számára[2]).

A *szántói* Laczkfyak története a Bánffyakéval függ össze.

[1]) Tört. Adattár, II. 140. — [2]) V. ö. e könyv 133—4. és 145. l.

XIII. A HUNT-PÁZMÁNOK.

A *Hunt-Pázmán-nemzetség* megalapítója Hunt és Pázmán «svábföldi eredetű» pánczélos vitéz testvérek, kik — még Géza vezér idejében — «vitézeikkel Magyarországon átutazva, túl a tengerre igyekeznek vala, de Géza vezér által letartva, utóbb szent István királyt a Garan vizében német módra vitézi karddal övezték»[1]). XIII. és XIV. századbeli oklevelek még gyakran emlegetik e nemzetséget, melyből a Batthyány-, Forgách-, Kubinyi- és Újhelyi-család származott. Az utóbbiaknak levéltárában számos oklevél szól ugyan megyénkről[2]), de e vidéken való birtoklásuknak nincs nyoma. Ellenben földesúr volt a Forgách-család.

A *Ghymesi* **Forgáchok** ősapja Ivánka, ki 1226-ban nyerte a nyitrai Gimest[3]). Unokája, András, a sajói csatában saját lovának átengedése árán mentette meg a futó IV. Bélát. E családból való azon Balázs is, ki 1387-ben II. Károly királyt megölte, s kit utóbb ennek hívei levágtak.

Aradmegyében a Forgách-név a XV. században tűnt fel először.

A birtokszerző *Miklós*, vagy ennek Rozgonyi Margittól született fia, *János*, a várnai csata egyik hőse, ki 1449-ben húnyt el. Fia *Félix* vagy Feliczián 1463-ban Szeri Pósa Istvántól Kasza, Kér, Ároki, Felső-Zábrány, Külső-Zábrány, Nyárrév, Cseralja, Kis-Kér, Giroltfalva, Árpatarló, Hidegfő és Papfalva aradmegyei falvakban több részbirtokot vett zálogba 2000 aranyon, mint a Geszthyek és Máchadonyiak társa[5]). Ugyanezekkel és Szeri Pósa György leányával, Annával együtt 1472-ben a csanádi káptalan előtt eltiltotta a királyt több csongrádi és Bike, Kér, Elzen, Bodorlaka, Deszk, Háromfülű, Nyárrév, Tót-Hodos, Zábrány és Kasza aradi falu, Sződi aradi mezőváros és rév, s a temesi Hodos és Bél eladományozásától, az Országhokat, Nádasdi Ungorokat stb. pedig azok megszerzésétől[6]). — 1503-ban húnyt el s az elefánti kolostorban (Nyitrában) temették el. Gyermekei nem lévén, javait unokaöcscse, *János* örökölte, ki már a mohácsi vész előtt birtokos volt a zarándi Szilason; e jószága azonban egy 1528. ápriljében az aradi káptalan által kiadott oklevél szerént «valamikép» (utcunque) a Massayakhoz került[7]). 1525-ben II. Lajos az aradi káptalan által egyebek közt Forgách *Ferencz*et is megidézte, mivel Lévay Zsigmond anyjának, Annának halálával az ő felesége is igényt tartott a Csályay László magvaszakadtával Keserű Mihálynak és Dóczy Ferencznek adományozott Valka, Tófája, Fejéregyház, Csála és Csege aradi falvak részbirtokára[8]). Ő azonban az idézésre nem jelent meg[9]). 1552-ben a nyitrai káptalan átírta Ferdinánd király rendeletét, melyet Lévay János, Forgách János és Pászthory János érdekében a temesi főkapitányhoz intézett, hogy t.-i. azon esetre, ha Csála, Lugas, Zsidóvár és Rékas várakat a töröktől vissza lehetne venni, azokat tartozékaikkal együtt nevezetteknek, mint birtokosoknak, azonnal átadja[10]). A század elején Dóczy Ferencz Forgách Margitot vette feleségűl s Dóczy 1526. a táborból kérte őt egyebek közt, hogy testvérének, Forgách Zsigmondnak akkor született

[1]) *Kézai* függelékének I. fej. 3. §. — [2]) Ezeket Dr. *Komáromy* András t. barátom volt szíves velem közölni. — [3]) Ebből is kitűnik, mennyire alaptalan az a felfogás, melyet a köztudatba a hegedősök s a krónikások vittek át, hogy t. i. másfélszázad múlva, II. Károly meggyilkolásáért kapta volna a család Gimest és Gácsot. — [4]) E kétségtelenűl vitéz, de eszközeiben legkevésbbé sem válogató férfiúnak egész tragoediáját elmondtam »Anjou Mária, Magyarország királynéja« czímű könyvemben (Budapest, 1885.). — [5]) Dl. 15897. — [6]) Dl. 17282. — [7]) *Bölöni*-lt. — [8]) Dl. 24046. — [9]) Dl. 24105. és 24106. — [10]) NRA. fasc. 798. nro 2.

fiáról is gondoskodjék[1]). Azonban hosszú szünet állt be. — 1601. jún. 7. Rudolf király a nógrádi Gácsot, Szécsényt és Somoskővárat, az abaúji Szalánczot, a nyitrai Tapolcsányt, a zempléni garami kúriát, a szabolcs-szentmártoni kastélyt, melyeket Forgách Zsigmond zálogban bírt; továbbá a zarándi Jenő, Desznő és Pankota-várakat s uradalmaikat, melyek a Losonczy-család magvaszakadtával a kincstárra szálltak, összesen 107,389 frtért Forgách Zsigmondnak s örököseinek adta el[2]). A zarándi 3 vár megvételére fordított 40,000 forintért azonban kárpótolni kellett a híres vitézt[3]), mert azokban ugyan az erdélyiek el nem ismerték a magyar király adomány-jogát. E szerént a mohácsi vész ideje után a Forgáchoknak csak igényeik voltak e vidéken, de nem birtokaik.

XIV. A KAPLONYOK.

A *Kaplony-nemzetség* oklevelei 1221-ig nyulnak vissza[4]). A nemzetség az elsőfoglalás jogán telepedett meg Szatmárvármegyében, hol a Károlyi-nevet az e nemből származó Ördög Simon 1322-ben kezdte használni. A **Károlyi-család** ugyanazon század végén már Zarándban is terjeszkedett. 1400. deczember 13-án Zaránd- és Békésmegye rendeinek Simánd falu közelében különös kir. parancsra tartott közgyűlésén Károlyi *Marhard* fia, *László*, a többi közől fölemelkedve, előadta, hogy ő a fia Henczidai Panaszy Gergely és Bathó Katalin leányának, Ilonának, miért is őt illeti a Bathóféle javak leánynegyede, melyet Bathó unokái visszatartani ügyekeznek. Ő a Bathókat ezen közgyűlés idejére törvényesen megidéztette, azok azonban nem jöttek el, sőt nem is képviseltették magukat; miért is László azt kívánta, hogy ha jogosnak és igazságosnak látszik, nevezett henczidai lakosokat a megyék a nádor elé idéztessék. 1401. febr. 13. Visegrádon a nádor meg is hagyta a váradi káptalannak, hogy nevezetteket másodízben is megidéztesse[5]). Azontúl birtoküggyekben semmiképen sem érintkezett a család Zaránddal; de kiválóan barátságos viszonyban állt Aradmegye az 1712. ápr. 5. grófi rangra emelt Károlyi Sándorral, az egykori híres kurucz vezérrel és fiával, Ferenczczel. Birtokot csak Sándor gróf dédunokája, György szerzett Aradmegyében, 1862-ben megvásárolván a mácsai uradalmat, mely örökségül fiának, Tibornak, a főrendiház alelnökének jutott.

XV. A SZALÓKOK.

A *Szalók-nemzetség*et az egyik rész a gyökeres nemzetségek közé sorolja[7]), a másik pedig egyszerűen az Aba-nem sarjának tartja, vagy épen egynek is veszi vele[8]). Azokon a helyeken, a hol Abákkal találkoztunk, Szalók-nembeliek is szerepeltek. Nemcsak a Dunántúl és a Tisza vidékén, hanem a Maros mentén is voltak jószágai. Első ismert tagja *Baja*, 1183-ból[9]). 1271-ben a Dunántúl a nemzetség egyik tagja Ant (Onth) s egyik ősi birtoka Ant. Amaz, mint keresztnév divatos az Abáknál, emez, mint helynév, Biharban a Fekete-Körös mellett, az Abák ura-

[1]) Dl. 24316. — [2]) *Lib. Reg.* IV. 375. — [3]) *Anjouk.* okm. II. 479—482. — [4]) Károlyi-család oklevéltára, II. kötet. (Előszó, VIII.) — [5]) U.-o. I. 510—1. — [6]) NRA. fasc. 1027. nro 32., 37. — [7]) *Horvát*, Gyökeres nemz. 66. — [8]) *Kandra*, Adatok az egri egyházm. történetéhez, I. 366—9. — [9]) *Árpádk.* új okm., VI. 148.

dalmában szintén előfordúl. Ez évben Szalóky Hém comes fia, Hém (Heym) mester és Ant fia, Ant a Dunántúl osztályos atyafiak voltak. Aradban, úgy látszik, ez a Hém szerzett birtokot. Négy fia maradt, Domokos, János, László és *Pál* s Domokostól 2 unokája. — Hém comes legifjabb fiától, *Pál*tól (1271.) származott Péter, Miklós, János, Bertalan, Benedek és Balázs, kiket 1307—1347. évi oklevelek emlegetnek. Ezek, a talán korábban elhúnyt Bertalan kivételével, 1347. decz. 11. az aradi káptalan előtt tiltakoztak *Bod úr* fia, Miklós ellen, ki Perdeve birtokra igényt támasztott[1]). Hém *Benedek* 1365-ben Aradmegye főispánja volt[2]), mi eléggé bizonyítja, hogy a nemzetség nagy tekintélyben állhatott e vidéken.

A Szalók-nemzetségből vált ki a **Bessenyey-család,** melynek törzsapja *Márk* comes, ki 1322-ben Hevesmegyében Bessenyőt megszerezte. Az ő emlékét a bessenyői határban ma is jelöli a Márki-halom[3]). Szintén egy Márktól, talán ugyanettől, származtatják magukat a Barcsayak, kikről alább lesz szó. A két családnak ugyanaz a czímere s Felbarcsára (1468.) a Bessenyeyek ősi jogon tartottak igényt. A Bessenyey-család, melynek főkép nagybesenyői ága virágzott[4]), Aradmegyébe is átszármazott s Bodrogról és Szent-Demeterről írta magát.

1434-ben Wysadi Bessenyey *András* az aradi káptalan előtt hozomány fejében 400 forintot adott leánya, Erzsébet (Varjassy Sebestyénné) részére[5]). 1435-ben az aradi káptalan a király parancsára vizsgálatot tartott Bessenyey *Lőrincz* s mások részére salánki kúriájok megtámadása miatt[6]); 1436-ban Lőrincz fiának, *Miklós*nak fia, *László* az Isakayak ellen a bihari Orod s más falvak miatt perelt[7]). Lőrincznek volt egy másik fia is, *Bálint*, ki 1454. febr. 24. Bessenyey *László*val együtt mint szomszéd volt jelen Hunyadi Jánosnak a kerekegyházi uradalomba való beigtatásánál. Kerekegyházán nekik maguknak is volt birtokuk[8]). Már korábban, 1449. ápr. 26. Bessenyey és Szentdemeteri Bessenyey János mint földi tanúskodott az aradi Molnai-puszta ügyében[9]). Maga Szent-Demeter, honnan a család ez ága írta előnevét, Jászpél és Kinged közt feküdt s hol Aradhoz, hol Csanádhoz számították. 1478—1489-ben Szentdemeteri Bessenyey László Arad egyik szolgabírája volt[10]). 1480-ban a király Jaksics István és Demeter, valamint Bessenyey Fóris érdekében vizsgálatra utasította az aradi káptalant Dóczy Imre, Sárközy Márton, Végh Márton, Csontároki Bálint és Bessenyei Oroszlános Mátyás ellen az általuk Szecsőn, Kerekegyházon, továbbá *Bessenyő csanád*- és Udvari aradmegyei falvakban elkövetett sérelmek miatt[11]). 1483-ban Bessenyey András a néhai Gyulavarsáni Filep Gergelytől a zarándi Jánosházán zálogba vett 3 portát az aradi káptalan előtt Dóczy Imrének adta zálogba[12]). 1484-ben Szentdemeteri Bessenyey *László* fia *Miklós*, Dóczy Imre udvari embere s mások Bessenyei Farkas Lászlóval együtt erőszakoskodtak Bessenyey *Fóris*nak Udvariban (Aradmegyében) lakó jobbágyain[13]). 1489-ben a szentdemeteri Bessenyeyek Hodos, Bodrog,

Bessenyey-czímer.

[1]) *Hazai* oklevéltár, 252. — [2]) *Wenzel* a Magyar Encyclopaediában, III. 681. — [3]) *Széll*, A Bessenyey-család, 8. — [4]) Ennek jeles története *Széll* Farkastól (Bessenyey-család. Budapest, 1890. — 8r. 304 lap.) — [5]) Dl. 12636. — Erzsébet 1449-ben már özvegy, 3 gyermekkel. (Dl. 14287.) — [6]) Dl. 12644. — [7]) Dl. 1148., 12553., 12850. — [8]) *Haan-Zsilinszky*, 69. — [9]) Tört. Adattár, II. 284—6. — [10]) Dl. 18017., 19023., 19040. 19470. — [11]) Dl. 18370. — [12]) Dl. 18761. — [13]) Dl. 18973. Fóris úr először említve 1485. decz. 1. Dl. 19090.

Szent-Demeter és Köblös falvakban bírt jószágaikat a Czeczeyeknek zálogosították el[1]). Czeczey Lőrincz felesége különben is Bessenyey Mihály alnádor testvérének, *Benedek*nek özvegye volt. — Nem tudni, milyen viszonyban állt Benedekkel Bessenyey *Kristóf*, ki 1493-ban az aradi káptalan előtt szentdemeteri részjószágait 26 arany forintért Dóczy Imrének elzálogosította[2]). Benedek fia, *István*, a bodrogi előnevet használta. 1511-ben Perényi nádor utasítására az aradi káptalan, melynek 1510-ben Besenyődy Ferencz mester volt a lectora, vizsgálatot tartott Bodrogi Bessenyő István panaszára, mivel az aradmegyei Bodrog faluban alkalmazott tisztjét, Seres Jánost, Dóczy Ferencz és tisztjei elfogták[3]). Az ország kettészakadása után 1527. okt. 7. a budai vár előtt ez üdvözölte Ferdinánd királyt, kijelentvén, hogy a nemzet, mely odáig megtévesztve, János királynak engedelmeskedett most már azt kívánja, hogy Ferdinánd mielőbb megkoronáztassa magát[4]). Ennek jutalmául kapta, Gerendi Miklós választott erdélyi püspök és kincstartó előterjesztésére, I. Ferdinándtól már 1528. márcz. 7. a János király pártjára állott székudvari Keczer Istvánnak Székudvar, Kútas és Mácsa zarándi falvakban levő részjószágait[5]) s így lettek a Bessenyeyek Zarándban is földesurak. De csak rövid időre, mert az 1561. évi adójegyzékben már nem szerepelnek; ellenben Aradban még ekkor is Bessenyey *Lénárdé* Bodrog 8 és Hodosd 4 portával. A török hódítás e családot is elsöpörte.

XVI. A TOMAJOK.

A *Tomaj-nemzetség*et némelyek Töhötömtől, mások Tonuzoba besenyő fejedelemtől származtatják. A Névtelen Jegyző szerént Tonuzobát szent István, mint makacs pogányt, nejével együtt élve temettette az abádi révbe. Fia, Urkund, azonban megkeresztelkedett, s tőle származott a *Tomaj-nemzetség*[6]), melyről a XIV. század közepéig számos oklevél szól. A nemzetségből a XIII. század elején kiváló *Losonczy-család* a középkor második felében jelentékeny helyet foglalt el Zarándmegye nagybirtokosai közt is, ellenben a velök egy törzsből való nagyfalui és bonczidai Bánffyak szereplésére e megyében nem kínálkozott alkalom. Annál nagyobb tért foglaltak utóbb az alsólendvai Bánffyak, kik azonban más nemzetségből valók.

Losonczy-czímer.

A **Losonczy-**, *vagy Losonczy-Bánffy-család* őse *Dénes*, 1227—1235. közt Magyarország híres nádora, II. Endrének IV. Béla által megvetett kegyeltje. Ő kapta a Gertrud királyné egyik gyilkosától, Folcus comestől elkobzott losonczi uradalmat. Erdélyben már második fia, *Dénes*, szerzett javakat. Ezen erdélyi Dénes két idősebb fia, István és Dezső *Losonczy*nak, az ifjabb, Tamás, pedig Bánffynak nevezte magát. A mai Arad területén a két elsőnek ivadékai szerzettek jószágot.

[1]) *Jászói* prot. A. fol. 109. *Csánki*, I. 783. — [2]) Dl. 19964. — [3]) Dl. 22199. — [4]) *Budai*, Polg. Lex. I. 393. *Szél*, 24. — [5]) *Lib. Reg.* Ferd. I. 98—9. — [6]) *Névt. Jegyző*, 57. fej. Először *Nagy* Imre bizonyította be oklevelek alapján (*Turul*, 1883. 96—99. l.), hogy a Losonczyak valóban a Tomaj-nemzetségből való, mit még kevéssel azelőtt sem akartak hinni történetíróink.

Losonczy István horvát bánnak öt fia maradt; köztük *Albert* vránai perjel, *László* horvát és szörényi bán (1384—1389.) s a legifjabb, *István*, bátyjának egy ideig társa a szörényi és horvát bánságban, egy ízben macsói bán, temesi és csanádi főispán stb. — 1387. február 27-én a két bán együtt kapta Zarándban Pankota várát s uradalmát[1]) s a király még azon évben június 2-án nemcsak megújította, hanem ki is bővítette ezen adományt, a mennyiben Jenő és Dézna várát is nekik ajándékozta[2]). A család terjeszkedése megijesztette az aradi káptalant, mely pár nap múlva június 21-én a váradi káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy Simándot és Szentkirályt László erdélyi vajdának (kit már a Bánffyakhoz számítunk), vagy unokatestvéreinek, Losonczy Istvánnak és Lászlónak s akárki másnak adja a király[3]). Egy hónap sem telt bele és *István* szörényi bán s temesi comes július 18-án már Jenőn járt[4]), kétségtelenül új jószágainak átvétele és rendezése ügyében. 1390-ben a nevezett adományos két testvér, Zsigmond király jóváhagyásával, olyan csereszerződést kötött, mely szerént István kapta a losonczi uradalmat, László pedig a szentmártoni birtokrészeket s mindazokat az erdélyi javakat, melyek Albert perjelnek s György testvérének magvaszakadtával szálltak rá. Aradban a családot László fejlesztette tovább. Két fia maradt, *Dénes* és *Zsigmond*. Ez utóbbi 1427-ben zálogba kapta Zsigmond királytól Acsuvát[5]), s túl is élte bátyját; fiában azonban, Lászlóban, 1439-ben kihalt a csala ez ága[6]). — Az idősebb Losonczy László elsőszülött fia, Dénes, szintén korán, már 1427. előtt elhúnyt ugyan, de öt fia maradt, *Miklós*, *István*, *György*, *János* és *Albert*. Ez utóbbi Széchenyi Lászlónak, a nógrádmegyei ág utolsó fiának leányát, Hedviget vette nőül s ekként Szécsény és Somoskő várakkal s Heves-, Gömör- és Nógrádmegyében is jelentékeny uradalmakkal növelte ősi javait. 1449. május 5-én Nádasdy János zarándi főispán és Zarándmegye színe előtt Zarándon az aradi káptalan is tiltakozott az ellen, hogy Losonczy Albert, Szacsali Mihály, vagy Kéri Fekete György az ő Bárd nevű faluját elfoglalja, vagy visszatartsa[7]). Albert nagybirtoka két fia, *László* és *István* közt oszlott meg. Ezek, mint apjuk, bonczidai Losonczyaknak, de 1477-ben jeneieknek is írták magukat[8]), a mi azt mutatja, hogy Boros-Jenőben állandó lakásuk volt. 1475-ben Losonczy László és István a miatt panaszolta Bánffy Miklóst és Jakabot, hogy meszti (muszkai) jobbágyaiktól 40 barmot elhajttattak, pankotai jobbágyaikat pedig gabonáikban károsították meg[9]). 1477-ben Zarándmegye bizonyítványa szerént *Dóczy* Imre megintette Jenei Losonczy Lászlót és Istvánt, hogy zarándi Apa (Apatelek) és Ároki (Járkos) nevű falujokat, melybe ép azon évben igtatta be az aradi káptalan, mint zálogjószágba, Dóczy Lászlót[10]), a betáblázási összeg letétele után, tőle visszavegyék[11]). Mivel Dóczy Imre beavatkozása ellen az időközben elhúnyt Dóczy László családja panaszt emelt, az aradi káptalan 1478-ban vizsgálatot tartott a Losonczy-zálog ügyében[12]); a vizsgálatot elrendelő királyi parancs[13]) azzal vádolta Losonczy Lászlót, hogy az apai

[1]) *Pesty*, A szörényi bánság, I. 265. — [2]) U.-o. Fájdalom, az adománylevelet, mely azon vidék topographiájához megbecsűlhetetlen adatokat tartalmazhat, nem ismerem. — [3]) *Fábián*, I. 153. — [4]) Dl. 30139. Közli *Fejér*, X. 1., 747. és *Pray*, Annales, II. 177. de hibásan és nem teljesen. — [5]) *Pesty*, Brankovics, 25. — [6]) *Turul*, 1883. — 23. l. — [7]) *Tört. Adattár*, II. 324. — [8]) *Rajcsányi* (Deductiones genealogicae) kézírata, melyet *Nagy* Iván idéz (Turul, 1883. — 21. l.) csak a bonczidai előnevet ösmeri, de az orsz. lt. egyik okírata (Dl. 18000) Jenewi Losonczyakat említ. — [9]) Dl. 17660. — [10]) Dl. 17276. — [11]) Dl. 18000. — [12]) Dl. 18081. — [13]) Dl. 18061.

és áraki részjószágokat sérelmesen foglalta el Dóczy Lászlótól, hogy azután Dóczy Imrének elzálogosíthassa. Pénzzavarának bizonyítéka azon körülmény is, hogy ez időben az aradi káptalan előtt Dúd vagy Magyar-Dúd nevű egész faluját 80 magyar forinton zálogosította el Erdőhegyi Balázsnak, ki azt viszont Dóczy Imrének adta zálogba[1]). Úgy látszik, ugyanő impignorálta Szőllőst és Csigérfalvat is Haraszthy Ferencznek, kit 1503-ban István úr fiai, Losonczy *Zsigmond* ó-budai prépost és *Albert*[2]), megintettek, hogy a két falut nekik visszaadja s az aradi káptalan sekrestyéjében őrízet végett le is tették a zálogváltság fejében járó 500 forintot[3]). A vagy könnyelmű, vagy szerencsétlen István úrnak különben összesen 6 gyermeke volt nejétől, Manberg Erzsébettől; ezek közől csak László alapított családot, de négy fia magtalanúl húnyt el. István úr bátyjának, Lászlónak, egy fia maradt; *Zsigmond*, kinek második felesége Dóczy Kata lévén, e házasság révén is sok jószágot szerzett Aradban és Zarándban (1482—1514). Idősebb fia, *Antal*, ki a Homonnai Drugeth Borával kötött házasságból származott, korán főpohárnok lett. 1551. körül csak két leányt hagyott maga után. A második házasságból (Dóczy Katától) való *István*nak, a temesvári hősnek, feleségétől, Petrovinai *Pekry* Annától, szintén csak leányai, *Fruzsina* és *Anna* születtek. Azonban 1552. július 20-án (tehát épen egy héttel eleste előtt) két leányát s ha ezek is utód nélkül hunynának el, mostohabátyjának, Antalnak leányait, Klárát és Dórát *fiusíttatta* s reájok íratta át Pankota, Jenő és Desznő várakat s uradalmát, a szentdienesi kastélyt, Sebes városát s a hozzátartozó Tótvidékét és Bekényt[4]). Fruzsina (szül. 1544.) utóbb Báthory Miklóshoz, Anna pedig először b. Ungnád Kristófhoz, másodszor Forgách Zsigmondhoz ment nőül. István, a temesvári hős, volt a család utolsó férfiú-tagja.

[1]) Dl. 19414. — [2]) *Nagy* Iván a Losonczyak és Bánffyak nemzedékrendében (Turul, 1883., 16—26.) ezen Albertet nem említi. — [3]) Dl. 21152. — [4]) *Kaprinay* B. MSS. XXVIII. köt. 348. l. — P. *Nagy* László, Arad ism. (MS.) VI., 1—24. l. Az eredeti adománylevél: orsz. lt. NRA. fasc. 566. nro 38. s a Liber Regiusban, I. 35. (régi számozás). Az esztergomi káptalannak a nők beigtatásáról szóló 1553. évi jelentése, NRA. fasc. 397. nro 31. Az 1650. évi átírat NRA. fasc. 1821. nro 36.

XVII. ARADVÁRMEGYE NEMESCSALÁDAI.

Egyes hatalmas dynasták mellett Aradban már a XV. században jelentékeny számmal voltak kisebb birtokosok, kik a nagyuraknál szívósabban ragaszkodtak a földhöz, melyen udvarházuk állott; napról-napra érintkeztek jobbágyaikkal, följártak a megyegyűlésekre, tisztségeket vállaltak stb., szóval igazi oszlopai voltak a vármegyének. A tizenhat nemzetség tagjaival fényben és hatalomban a XV. század újemberei, vagy a királyoknak külföldről behozott kegyeltjei vetekedtek, köztük királyok, fejedelmek, zászlósurak és herczegek s igen sokan olyanok, kik történelmi szerepet játszottak Magyarország államéletében. Ha ritkábban tartózkodtak is a vármegyében, már csak saját anyagi érdekökből sem engedték meg, hogy a király s a kormány teljesen közönyös maradjon e vidék fejlődése és haladása iránt.

E 242 család felsorolásában nem tarthattam magamat szorosan a magyar középkor határául használatos 1526. évhez; Aradnak középkori nemessége körűlbelűl 1566-ig maradt együtt és csak akkor züllött szét, hogy újabb nemességnek adjon helyet. A nemességről szóló fejezetben tehát ezt vettem normaévűl. Arad családjai a következők:

Ajkay Péter fia, Mihály mester *csolti* nemes 1344-ben Aradmegye előtt bepanaszolta Miklós comest és az aradi prépostot, kik földje egy részét elszánttatták[1]). A család később talán Veszprémbe származott át; legalább 1505-ben egy Ajkay János nevű követe is volt Veszprémnek.

András, kinek családi neve ösmeretlen, 1290-ben simándi nemes ember volt; fia, Péter, ugyanott élt 1339-ben. Volt Simándon egy másik András nevű nemes is 1290-ben; ennek 1339-ben 3 fiát említik: Bakót, Istvánt és Jánost[2]).

Arady. A legrégibb magyar családok közé tartozik, melynek származásáról (59—60. l.) Arad vezér történetében volt szó. Törzsapja állítólag *Jób*, kinek fia Zsigmond 1030-ban sz. István hadvezére lett volna. Péter 1095-ben hadvezér, István 1156-ban udv. kapitány, Sámuel 1218-ban szentföldi vitéz. Ennek két fia közől Ugolin kalocsai érsek 1240-ben a tatárok ellen esett el, Benedek pedig 1255-ben hadvezér. — Fia Imre váradi püspök (1297—1317.) és Roland tárnokmester, kitől származott Tamás országbíró (1360.) Ennek utódai: Imre (1390.), Bernát (1430.), Demeter hadvezér (1490.) s Jakab ezredes, ki 1526-ban Mohácsnál esett el. Jakab fia 1598. István ezredes, unokája Lénárd kapitány (1625.) s dédunokája Bálint, ki 1652-ben Vezekénynél elesvén, sírba vitte családját[3]). Az egész leszármazás tele van ellenmondással. Például néhai Arady

[1]) *Bölöni* S. lt. Nagyváradon. — [2]) *Zichy-okm.* I. 557—9. — [3]) *Nagy*, Magyarorsz. csal. I. 63—4. az Esterházy-féle Trophaeum után (Geneal. auth. MSS. Mus. 207. I. kötet és *Hevenesi* MSS. GG. XXVIII.); bizonyítékok hiányában azonban nem tulajdonít hitelt e leszármazásnak.

Tamás fiai gyanánt 1369-ben Bertalan császmai kanonokot, Lőrinczet és Tamást említik[1]); Imréről szó sincs. Hallgat a leszármazás Arady Péter pécsi kanonokról (1341.) és nebojszai Arady György nemesről, kinek II. Ulászló 1511. nov. 14. meghagyta, hogy a négy Csuzy-testvér és a Szomor Balázs közt kötött osztály ügyében a nyitrai káptalan előtt vallomást tegyen[2]). Ép így hallgat moróczi Arady Istvánról, ki 1532-ben zarándi nemes[3]) és az Aradmegyében ősi családnak, minden valószínűség szerént, egyenes leszármazottja volt. Hallgat György lovaskapitányról, ki 1651-ben, a család állítólagos magvaszakadta előtt épen csak egy évvel, Rákóczy fejedelemtől a borosjenei vár tartozékaiból két falut (Felső-Árkos és Teczi) s Közép-Árkosban és Lugozóban két részjószágot kapott[4]). Alkalmasint ugyanaz, kinek két ellopott lova miatt Bethlen fejedelem már 1624. jan. 28. vizsgálatot rendelt el[5]). A család mellékelt czímere újabb keletű. Az aradmegyei birtokok feledésbe mentek, magáról a családról azonban így is meg kellett emlékeznem.

Arady-czímer.

Ábrahámffy vagy Ábránffy (Gerlai) család, l. Csolt-nemzetség.

Ákos (Keszi) Miklós Ravazdy Péterrel együtt Aradmegye követe volt az 1505. évi országgyűlésen[6]). Ugyanő 1507-ben mint szomszéd jelent meg Corvin János özvegyének Lippa és Solymos várába való beigtatásánál[7]).

Bacsó (Asszonylaki és székegyházi) Tamás 1444-ben és 1450-ben aradmegyei birtokos[8]).

Bagdy (Basarági)-család 1436-ban Berekszó, Rékás, Alsó- és Felső-Bagd s Bak aradmegyei helységekben földesúr[9]). István 1510-ben aradhegyaljai szőllősgazda Paulis vidékén[10]) s 1517-ben (Baghynak írva) Aradmegye egyik szolgabírája. — Fia volt Mihály s leánya Druzsina (Gyulai Gaal Györgyné), kiknek elhunytával I. Ferdinánd 1552. márcz. 20. a család aradmegyei javait (Györk falut, Alsó- s Felső-Bagd és Rekasecz részeit) Gyulai Gaal Andrásnak s Bertalannak adta[11]). Egy Bagdy Antal 1561. még szentmiklósi birtokos.

Baky (Basarági, baki, bői és berendi), Aradmegye egyik ősi családja, melynek törzsfészke a marosmenti Bak. 1414-ben Baky Fábián fiának, Miklósnak leánya, Margit (Kis Pál özvegye), Maróthy Jánosnak 400 forintért eladott egy szőllőt a Mátrahegy Szomolya nevű részén, Pálűlése közelében[12]). 1428. június 15. Baky Pál királyképe volt az aradi káptalan és a bizerei apát által perelt Molnári-puszta ügyében[13]). 1431. márcz. 21. János járt el hasonló tisztben az aradi káptalan és prépost közt folyt viszályban[14]). Úgy látszik, 1454. febr. 6. is ő szerepelt, mint királyképe gyanánt alkalmas ember, midőn Hunyadinak a kerekegyházi uradalomba való beigtatásáról volt szó[15]). Közben 1439-ben már mint Keszi és Sárszó földesurát említik a családot[16]). 1455-ben György[17]), 1489-ben pedig László

[1]) Dl. 5770. — [2]) Anjoukori okm. IV. 87. Hazai okm. II. 394—5. — [3]) *Bölöni* S. lt. Nagyváradon. — [4]) *Liber Regius*, XXV. 320—322. (orsz. lt.) — [5]) Beszterczebányai levéltár, fasc. 327. nro 56. — [6]) *Kovachich*, Vestigia Com. 266. — [7]) Müncheni lt. Brand. fasc. 28. nro 214. — [8]) *Sztáray*-okl. II. 363., 470. — [9]) *Csánki*, I. 783., a muzeumi lt.-ból. — [10]) Müncheni lt. limbusa. — [11]) Liber Regius, 1552—75., 19. l. Orsz. lt. — [12]) Dl. 10267. — [13]) *Fábián*, I. 233—4. — [14]) U.-o. I. 205—6. — [15]) *Haan-Zsilinszky*, 68. — [16]) Dl. 13440. — [17]) *Csánki*, I. 783. György és Albert már 1449. ápr. 26. tanú gyanánt szerepelt Molnai (Molnári)-puszta perében. (Tört. Adattár, II. 284—6.)

volt Aradmegye alispánja[1]). Ezen László még Solymosvár tiszttartója (provisor curiae) volt 1480-ban, midőn Dóczy Imre eltiltotta őt és sógorát, Csályay Istvánt, az aradi Apácza és Udvari nevű falu használatától, vagy épen megvételétől[1]). A következő évben Dóczy ellene és Baky Gergely ellen Heténye (Hethin), Orothalmára és Oroltavára nézve emelt hasonló tiltakozást[3]). 1481-ben Baky János fiai, Menyhért és Boldizsár, Dóczy Imrével együtt, 26 aranyon zálogba vették unokatestvérük, Szedecsy Gellért, özv. Szedecsy Jánosné és Szedecsy Ilona temes-szedecsi részeit[4]). Baky László és Gergely tovább is viszálykodtak Dóczyval s vele csak 1488-ban egyeztek ki bizonyos sérelmek ügyében, melyek miatt Dóczyt perelték[5]). A többi Baky is tekintélyes ember lehetett. 1484. ápr. 23-án Mátyás király Lászlón kívül Baky Tamást és Zsigmondot is alkalmasnak tartja, hogy az aradi káptalan és a kalodvai pálosok közt folyó perben királyképe gyanánt szerepeljen s 1489-ben ő volt Aradmegye alispánja[6]), Domokos pedig 1485-ben Arad egyik szolgabírája[7]). A család jó papokat is nevelt a hazának. Ilyen Baky *Gáspár*, ki Berendről írta magát, de kiről tudjuk, hogy a csanádi egyházmegyében nemes szüléktől származott. Eleintén a cseh hadjáratban, mint a vezér titkára szerepelt s később is, 1463. deczemberében, Jajcza ostrománál ő ügyelt föl az ostromágyúkra és nagy parittyagépekre[8]). Azonban megunván a tábori életét, papi életre szánta magát s mint Olaszországban iskolázott ifjú, már 1464-ben szepesi prépost lett. Mint ilyen húnyt el 1493. június 5.[9]). A másik pap Baky *Barabás* mester, váradi kanonok volt; ez Baky Miklóssal, Mihálylyal és Fórissal együtt halálra verette Haraszthy Ferencz tisztjét, Sarlai Horváth Mátyást, ki a pálűlési szőllőhegyen boraikat kilenczedelni akarta[10]). Ugyanazon évben Baky Gáspár és Máté mint szomszéd volt jelen Corvin János özvegyének Lippa és Solymos várak birtokaiba való beigtatásánál[11]). — 1510. a pálűlési borkilenczed ügyében tanúk gyanánt szerepeltek Baky Mátyás deák és neje Krisztina, Baky Zsigmond özvegye Anna, Baky László özvegye Margit, Baky Máté neje Erzsébet, Baki Baky Miklós, Baky Gáspár, Gergely és Boldizsár[12]). A terjedelmes család megfelelő módon szerepelt Aradmegyében. Ennek egyik szolgabírája gyanánt működött Basarági Baky István már 1515-ben[13]). S viselte ezt a fontos tisztet 1517. decz. 12-én is, midőn Aradmegye alispánja Baky Gáspár, négy szolgabírája pedig Baky Mihály, bői Baky Gáspár, Erdőskereki Szenttamásy János és Basarági Baky István[14]). Nepotizmus, vagy érdem állította-e őket ily nagy számban a megye élére, azon lehet tanakodni; de tény, hogy rendkívűli befolyásuk lehetett a közigazgatásra. — 1518. május 27-én az aradi káptalan s a király emberét, midőn néhai Baky László fiai, Gergely és Gáspár részére az aradmegyei Bak helység határát be akarták járni, Corvin János özvegyének iváncsi vajdája, Lázár, Pelletszigetről visszaűzte[15]). 1519-ben Ujlaky Lőrincz herczeg és országbíró, majd 1525-ben II. Lajos király felszólította Baky László özvegyét, Krisztinát s fiait, Gáspárt és Boldizsárt, adnák okát, miért mondtak ellen, midőn a magvaszakadt Csályay László aradmegyei javait Ulászló király Keserű Mihály bosniai püspöknek és Dóczy

[1]) Dl. 19470. — [2]) Századok, 1870. — 468. l. — [3]) Dl. 18490. — [4]) Dl. 18532. — [5]) Dl. 19351. — [6]) Tört. Adattár, II. 354—5. és Dl. 19470. — [7]) Dl. 19078., 19083. — [8]) *Teleki*, III. 350. *Engel*, Gesch. von Serbien, 428. — [9]) *Wagner*, Anal. Scepus. III. 69—72. — [10]) Muzeumi Forgách-lt. Bunyitay, II. 167. — [11]) Müncheni kir. lt. Brand. fasc. 28. nro 214. — [12]) U.-o. a limbusban. — [13]) U.-o. fasc. 49. nro 391. — [14]) Közli *Fábián*, I. 208. és Tört. Adattár, II. 455—6. — [15]) Müncheni lt. fasc. 39. nro 296.

Ferencznek adta[1]). A felelet nem maradt reánk; de elképzelhetjük, tudva, hogy Csályay István sógorságban állott Baky Lászlóval. — 1554-ben Baky Pál Petrovics Péter követe volt a török portán és Szulejmán szultánnal Kis-Ázsiában is megfordúlt[2]). 1561-ben Baky Menyhért még baki, Péter pedig tófáji birtokos volt; — azontúl azonban nem találkozunk többé e családdal, mely oly élénk részt vett az aradi közéletben.

Bakos Mihály nejével, Haraszthy Annával, 1508-ban és 1518-ban nevezetes jószágokat kapott Aradban apósától, Haraszthy Ferencztől, kinek második felesége Bakos Anna (özv. Cseh Lászlóné) volt. (L. Haraszthy.)

Balázsnak, Tamás fiának nemességét 1335. szept. 20. az aradi káptalan előtt kétségbe vonta s a per alatt való megnemesítése ellen tiltakozott Lipvai Fodor Pál és Sáry Pál[3]).

Balogh Imréé volt 1561-ben az aradmegyei Szent-Miklós és Kisfalud 7 portával.

Barcsay Mihály 1489-ben földesúr volt Szent-Miklóson, hol még 1561. is bírt Barcsay Balázs[4]). Kétségkívül e családból való Barczay János is, ki 1507. febr. 12. mint szomszéd volt jelen a Pethőknek a sződi kastélyba való beigtatásánál[5]). L. a zarándi nemescsaládok közt.

Barthol (Bertalan?) arad-simándi nemes fiai 1290-ben Ágost és Balázs[6]).

Basarághy László 1446—1456. aradi kanonok volt. E családból való lehet Basarági[7]) Vid Lukács, a Jaksics-család nagylaki kastélyának gondviselője. Fia, János, 1529-ben Dombegyházán született s alig volt három hónapos, midőn törökök rohantak a falura, azt felégették s Vid Lukácsot feleségestül együtt rabságra vitték. A síró csecsemőt egy emberséges török mentette ki az égő házból, de bölcsőjében fekve hagyta az útczán s többé nem gondolt vele. Anyjának testvére, Fodor Ferencz azonban a szomszéd Basarág községben dajkát fogadott mellé s így tartotta életben. A Vid-család állítólag ezóta nevezi magát Basaráginak. A gyermek utóbb mint theologus és orvosi író híresedett el. Meghalt Sárospatakon, 1575. április 12-én[8]). 1561-ben Basarághy Balázs Aradban Ellősfalván bírt[9]).

Báldy Ambrus 1561-ben ellősfalvi (alliosi) földesúr.

Bánffy, l. Buzád-nemzetség.

Bánrévy-család. L. a zarándiak közt.

Bánúry Péter 1561-ben basarági birtokos.

Báthory (Ecsedi)-család, l. a nemzetségek közt, 271—5. l.

Báthory (Irögdi) Péter 1510-ben Pálűlése vidékén arad-hegyaljai szőllősgazda volt[10]).

Bebek (Pelsőczi) György, kinek ősei már a sajói csatában (1241.) kitűntek s az Anjouk idejétől kezdve igen fontos méltóságokat viseltek, 1561-ben Aradban Szalafőn (Salafén) 27 portával bírt és Zarándban Varsán-

[1]) Dl. 23253., 24046., 24105—6. — [2]) *Szádeczky*, Izabella és János-Zsigmond. 37—40., 44., 80. — [3]) *Hazai* oklevéltár, 206. — [4]) Dl. 19470. — 1561-ben Földvárynál »Barczvay« áll a dicalis jegyzékben. — [5]) *Hazai* okm. V. 399—403. — [6]) *Zichy*-okm., I. 552. — [7]) Rendesen Balsarátinak írják. Ily nevű helység azonban sehol sincs s az összes körűlmények egybevetése mutatja, hogy ez alatt Basarág neve lappang. Maga az irodalomtörténetben emlegetett Balsaráti Vid János is Bassaraciusnak írta magát 1550-ben a wittenbergi egyetem anyakönyvében. — [8]) *Bod*, Magyar Athenás, 18—24. — [9]) A Földváry-féle dicalis összeírásban. Így másolta helyesen Vásárhelyi János 1840-ben. (Aradi lyceum Vásárhelyi-kézíratai, 2373. sz., 52. l.) A többi másolatban »Barátszegi« áll. — [10]) Müncheni lt. limbusa.

don s Tamászon is voltak részjószágai. E vagyonát talán felesége, Pathócsy Zsófia kezével nyerte. György, Bebek Ferencz felvidéki kapitánynak, e valóságos rablólovagnak és Ráskay Dórának fia, Gömörmegye főispánja, igen erőszakos természetű férfiú volt, ki pártállását ismételve változtatta. Neje, Pathócsy Zsófia, az egri nőkre emlékeztető hősiességgel védte a tornamegyei Szádvárát, melyet azonban I. Miksa vezére, Schwendi Lázár 1567. január 14. mégis kiostromolt. — Ezúttal Bebek maga is oly kitartóan küzdött János-Zsigmond érdekében, hogy ez őt, ki konstantinápolyi fogságából 2 év előtt történt kiszabadulása után hozzá pártolt, serege fővezérévé s Bajom és Dézna urává tette[1]). György úr még azon évben elhúnyt és sírba vitte nagyhírű családját. Négy leánya maradt, köztük Zsófia, somlyai Báthory István, krasznamegyei főispán felesége. Az özvegy Bebekné továbbra is megtartotta zarándi jószágait s 1575-ben Déznán a vár alatt csűrös kertet építtetett, mi diplomatiai felszólalásokra adott alkalmat[2]). 1576-ban is békésen bírta Bebekné Déznát, hol, úgy látszik, nem-egyszer tartózkodott[3]). 1583. szept. 1. húnyt el a bátor és jószívű asszony s a küküllővári templomban tették örök nyugalomra.

Becsey-családról 1311. óta sűrűn emlékeznek az okíratok, melyeknek nagy része a Zichyek levéltárában maradt fenn. Itt csak Araddal való összeköttetéseiket lehetett figyelembe venni[4]). A család legkiválóbb alakja, Becsey *Imre*, kapzsi, vagyonszerző ember volt, ki ellen elég pört folytattak foglalás, határsértés, hatalmaskodás stb. miatt; 1326-ban pl. Ugrin mester a miatt panaszolta be, hogy mikor harmadéve a király Erdélyben táborozott, atyjától két, negyven márkát érő lovat erőszakosan elvett, — a tárnokmester és lévai várnagy! Jellemére különben Záh Feliczián családja iránt való viselkedése is árnyat vet. A délvidéken való birtoklásának első bizonysága az aradi káptalan oklevele, melylyel 1329-ben Becsey Imre részére Lőrinczet, Szemleki Szemlek András comest és Salánky Dombót megidézte. Mikor azonban 1330. július 10. Becsey Imre személyesen megjelent Csanádmegye közgyűlésén, hogy alkalmat adjon az ellene vagy cselédei ellen való vádak elmondására, csupán Szemlek, Dombó és Fügedy Domokos szólalt föl ellene[5]). Pedig Salánky Dombó, mint ezt Jára, Kenéz, Egrös és Alcsi lakosai bizonyították, bűnös volt, mert megölte a Becseyeknek Lőrincz nevű vörösmarti (csanádm.) jobbágyát[6]) s két társával együtt jogtalanúl igényelte Becseynek gyósdi (csanádm.) birtokát, melyet ez Károly-Róberttől kapott. Ezt 1330. aug. 1. Szemlekék beösmerték, midőn a király kegyenczével, akkor barsi főispánnal és lévai várnagygyal

[1]) *Istvánffy*, Hist., 24. könyv. (Vidovichnál 556. l.) — [2]) *Szalay*, Erdély és a porta, 270. és 312. — [3]) U.-o. 288. — [4]) A történelemben mennyire nem szabad játszani a nevekkel, épen e család története is mutatja. Így 1320-ban Lépes Miklós temesi comes és testvére, Miklós, elcserélte Perek és Bodpétörfölde nevű falvait Becsey Imrének ugyanily nevű falujáért. (Orsz. lt. Dl. 2019). A két fél azonban ezen, vagy más ügyben tovább is pörösködött, a mint kitűnik Lampert országbírónak és csanádi főispánnak Temesvárott 1320-ban Becsey Imre részére adott perhalasztásából (Zichy-okm. I. 193—4.). 1321-ben a budai s más oklevélben a hévízi keresztesek konventje azt jelentette I. Károly-Róbertnek, hogy Miklós temesi főispán Becsey Imre tárnokmestert, kivel Bodpétör (itt Bochpetur) és Budymátyusfölde, máskép Perek nevű faluját elcserélte, midőn ez Pereken az általa ellenmondás nélkűl emelt kápolna vagy imaház helyett a falu régi határában kőtemplomot akart állítni, az építéstől eltiltotta, pedig a jó kő- és czementanyag már együtt volt. (U.-o., I. 200—2.) Bechey csanádi és a temesi comes, az Aradban is egymás mellett feküdt Pereg és Bodpétörfölde, s Temesvár említtetése a Maros mentére utal ugyan, de még sem változtat azon az igazságon, hogy ezt a Pereget és ezt a Bodpétörföldét Fejérmegyében kell keresni. — [5]) Zichy-okm. I. 361. — [6]) U.-o. I. 356—8.

együtt a csanádi káptalan előtt személyesen megjelentek s kibékültek[1]). Azonban aug. 26-án az aradi káptalan (a nádornak aug. 17. kelt parancsára) már ismét megidézte Becsey Imre ellenében Dombót, Szemleket és Lőrinczet[2]); 1331. júl. 22. pedig azt jelentette, hogy Szemlek, midőn saját háza leégett, nem tudni, mi jogon, Becsey Imrének gyósdi házába költözött át s most is ott lakik[3]). Szept. 29-én Becsey — az általa a királynak önként átadott Vörösmart helyett —, szintén Csanádban, Bodhida és Bodgorsája falvakat kapta[4]).

Becsey Imre nemsokára meghalt; fiai, *Tötös* és *Vesszős* azonban tovább folytatták a birtokszerzést. 1333-ban Tötös már zálogba vette Tigös Miklósnak csanád-szőllősi részjószágát[5]). 1340-ben a kalocsai káptalan ellenmondás nélkül igtatta be őt a csanádmegyei Botszortudja és Botanya vagy Botanyaegyháza (Batonya) — gyakran Aradhoz is számított falu — birtokába[6]); 1340. decz. 17. az aradi káptalan jelentést tett azon hatalmaskodásról, melyet Filei Jakab és János okt. 22. elkövettek, midőn Becsey Tötösnek az Ecse folyón Csanádban levő malmában Orros Miklós jobbágyát kemény káromkodások közt megverték[7]); 1341. márcz. 20. Károly-Róbert király előtt Becsey Vesszős kielégítette Péli Iván özvegyét és leányát, Katiczát, Pél-birtokból a hitbérre és leánynegyedre nézve[8]). 1343. márcz. 9. Márkusy István némely szolnok-, bihar- és Földvár nevű aradmegyei birtokát ezer márkáért Becsey Tötösnek eladta s ezt az esztergomi káptalan a vevőnek, ki kir. ajtónálló, óbudai várnagy és barsi főispán volt, kérelmére át is írta április 21-én[9]). 1346-ban ugyanő az aradi káptalan előtt megvette Szőllős és Feltimárteleke csanádi falvakat[10]); — 1347. ápr. 16. a csanádi káptalan, a királynak ápr. 5. kelt parancsára, beigtatta őt a csanádi Szőllősnek és az aradmegyei Veresegyháznak birtokába[11]). Nem ment a dolog ily símán a vadászi uradalom megszerzésével. 1363. április 16—19-én ugyan abba is bevezette őt a csanádi káptalan, április 20-án azonban Sámolykeszy János és Albert kiverte Vadászban hagyott tisztjeit, Illést és Miklóst. Bebek István nádor május 2. vizsgálatot rendelvén el, május 9. a csanádi káptalan a vádat megerősítette[12]). 1418-ban a Becse-család egy ága a zarándi Egregyről írta magát[13]).

Bene fiai, János és Gergely, 1290-ben simándi nemesek[14]). (L. Gergely).

Benke (Benkefalvi) Péter 1398-ban adományúl kapta Séget[15]). Mivel azonban igazságtalanúl ütötte el az aradi káptalan kezéről, 1411. nov. 6. Rozgonyi Simon országbíró e falut a káptalannak ítélte vissza s azt a csanádi káptalan még azon évben (nov. 26.) bevezette[16]). Ugyanezen Péter és fia 1421-ben az aradi káptalan előtt megosztozott Kolozsváry Tamással az őket kir. adomány fejében illető Külső- és Belső-Csála, Tófája és Gergelyforra aradi falvakon[17]).

Berendy l. a zarándiak közt.

Bereczkffy (Vidi) Mihály mester, János király szakácsa, 1532. júl. 20. Budán a Csikszer-utczában egy házat, 1538. jún. 22. pedig Békésmegyében egy Szent-Miklós nevű falut kapott János királytól, kinek ekkor

[1]) *Zichy-okm.* I. 362—4. — [2]) U.-o. I. 365—6. — [3]) U.-o. I. 375. — [4]) U.-o. I. 376. — [5]) U.-o. I. 418. — [6]) U.-o. I. 574—5. — [7]) U.-o. I. 592—3. — [8]) U.-o. I. 605. — [9]) U.-o. II. 53—4. és 59. — [10]) U.-o. II. 189. — [11]) U.-o. II. 243—4. — [12]) U.-o. III. 214—5. — [13]) *Dl.* 10711. — [14]) *Zichy-okm.* I. 552. — [15]) *Dl.* 8354. — [16]) *Fábián*, I. 163. és 249—250. — [17]) Dl. 11116.

már főszakácsa volt. Urának özvegyét s fiát Lippára is elkísérte, hol egyik rokona, Péter, már 1536-ban egyik örököse volt Szakács Mihály polgárnak. Mihály Lippán telepedett meg; 1544-ben megvette ottan özv. Guth Lázárnénak a főtéren levő házát s Vad Bonaventurának a Zriniák-hegy alatt levő kaszálóját[1]).

Berthóti, l. Zarándban.

Bessenyey. L. Szalók-nemzetség. (E könyv 282—3. lapján).

Bélaváry György 1497—1511. az aradi káptalan tagja; a hasonlónevű György 1559. aug. 1. I. Ferdinándtól Radnán részjószágot kapott[2]). 1561-ben azonban már az egész Radna (22 portával) a királyé volt s így a beigtatás talán meg sem történt.

Bodó (Györgyi) György nemes jelen volt Lippán 1455. szept. 17., midőn Balázs deák solymosi várnagy és neje az aradi káptalan javára végrendeletet tett[3]). Testvére lehetett Györgyi Bodó *Gáspár*, *Gergely* és *Miklós*. Gáspár együtt tanúlt Hunyadi Mátyással és Lászlóval s V. László 1457-ben ezekkel együtt őt is elfogatta. Már jún. 17-én megszökött fogságából, de nem hallunk róla többet egészen 1490-ig, midőn hajdani játszótársának, Mátyás királynak holttestét Bécsből Székesfejérvárra hazavitte. Gergely 1458-ban Mátyás király tárnokmestere lett. Egy Bodó Miklós 1461-ben fejérvári prépost, egy másik Miklós pedig 1462-ben erdélyi vajda volt. A harmadik Bodó *Miklós* 1512-ben solymosi és lippai várnagy lett. 1514-ben feladta Lippát a kereszteseknek, miről bőven emlékezem a Dósa Györgyről szóló fejezetben, hol testvére, *Lajos* is szerepel. Györgyi Bodó *Ferencz* 1527-ben János király vitéz, de szerencsétlen hadvezére volt. A család aradi birtokai ösmeretlenek.

Bosory Istvánt és fiát, Temesváry Vinczét, az aradi káptalan 1458-ban beigtatta az aradmegyei Szécsény részbirtokaiba, melyeket Mátyás királytól *új adományképen* kaptak[4]). E szerént a család, mely ekkor már 2 ágból állt, régi birtokos volt Aradban.

Both-czímer.

Both (Bajnai) Bálint 1500-ban Aradvármegye főispánja volt. E család is Mátyás királynak köszönheti emelkedését. Both András horvát bán Mátyás jeles hadvezérei közé tartozott. Aradban csak a Botpataka, Botegyház, Botanya, vagy Botanyaegyháza, Botszortudja és Botfalu helynév emlékeztet rá, hogy valaha itt is volt birtoka a családnak.

Bothos (Harapkai) János mester 1330. márcz. 30. megosztozott a Garay-testvérekkel Aradban Fellak és Serfesd s több más temes-, valkó- és somogymegyei javakon[5]). Domokos, Zsigmond idejében, a pártütő Korpády Jánosnak elfogatása által (1388.) szerzett érdemeket. Családja mindvégig híve maradt Zsigmond házának. Bothos András temesi főispán, kit Albert király 1439-ben Keszi és Sárszó falvakkal jutalmazott[6]), jelen volt 1440. május 15. a csecsemő V. László megkoronáztatásán, s nemsokára, Hunyadi János ellenében a gyermeket védve, a Szegszárd és Báttaszék közt vívott csatában esett el (1440.). Két leánya s egy fia maradt; *Anna* Szekcsői Herczegh Pálhoz, *Margit* Bazini Gróff Györgyhöz ment férjhez. *György*, András fia, szombathelyi (aradi) jobbágyai által erőszakosan elfoglalta az aradi káptalan Molnai-pusztáját, melybe azonban ezt

[1]) *Újhelyi-lt.* fasc. 2. és 3., több szám. — [2]) Lib. Reg. Ferd. I. et Max., 407. — [3]) *Fábián*, I. 254—7. — [4]) Dl. 15294. (1488. évi átírat.) — [5]) Anjoukori okm. II. 479—482. — [6]) Dl. 13440.

a csanádi káptalan 1449. ápr. 26. ismét beigtatta[1]). Györgygyel fiágon magvaszakadt a családnak, s V. László 1455-ben a valkómegyei 18, szerémi 5, bácsi 2, baranyai 1, csanádi 9 és aradi 8 (Serfeld, Fellak, Farkasteleke, Szombathely, Dombegyház, Iratos, Két-Soffron és Vizes), összesen 43 falut a két leány közt egyenlően megosztotta[2]).

Brandenburgi György. L. Hohenzollern, 309—313. l.

Budafi (Udvardi) Jakab, Mihály fia, 1318. mint szomszéd volt jelen a fülöpteleki és rigácsteleki igtatásnál; noha végkép csak 1323-ban vették meg Budafi Péter és Pál comesek Benedektől, a Csanád-nemzetség tagjától, 50 márkáért az aradmegyei Fülöplakát[3]). Budafalva (1455.) és Buda (1484.) aradmegyei falvak neve azt mutatja, hogy az ősi családok közé tartozott; történetét azonban nem ösmerjük.

Csanád, l. a nemzetségek közt, 265—7. l.

Csanády, u.-o. Más családból való Csanády János fia, László, lippai polgár, ki 1414-ben Margit nővérével egyetértve Maróthy Jánosnak adta el lippai öröklött szőllejét[4]).

Csáky, l. Csák-nemzetség, 268. l.

Csákó (Besenyi) János 1507-ben mint szomszéd volt jelen Corvin János özvegyének Lippa, Solymos és Pálűlése kastélyaiba való beigtatásánál[5]).

Csályay-család törzshelye az aradmegyei Csálya, vagy Csála. Csála már a XIV. század elején tulajdonnév gyanánt használatos[6]). A család okleveles nyoma Aradban 1341. kezdődik, midőn Csályay Pál, Péter fia, Tamáshida és Endrelaka azonosságának eldöntésében mint homo regius szerepelt[7]). 1422-ben az aradi káptalan beigtatta Kolozsváry Tamást azon kis-csályai részjószágokba, melyeket Csályay Istvántól zálogjogon szerzett[8]). 1451-ben Cs. Mózes volt Aradvármegye egyik alispánja[9]). Ugyanőt és Cs. Tamást az aradi káptalannak Háromfülű aradi pusztába való beigtatásánál 1449. jún. 21. Hunyadi kormányzó homo regius gyanánt ajánlta[10]). 1480-ban Dóczy Imre az aradi káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy Apáczát, melyet ő ugyan visszaváltott Gyanthei István aradi kanonoktól, ez azonban azt Baky Lászlónak és sógorának, Csályay Istvánnak s Endrődi Békés Benedeknek átadta, nevezettek a magukénak tekintsék s használják[11]). 1481-ben Cs. István egy csályai malomhelyet Dóczy Imrének engedett át[12]); ugyanannak már korábban zálogba vetette jánosházi (zarándi) részbirtokát, melynek megszerzésétől Dóczy most eltiltotta Somogyi Andrást[13]). Még ez évben elzálogosította fiai (Mihály, László és Demeter) nevében is az aradi Apácza és Udvari felét 50 aranyon «élete tartamára» Dóczynak[14]), kit ebbe 1482. igtatott be az aradi káptalan[15]). 1483-ban az aradi káptalan előtt 13 aranyért Varsányi Nagy Mihálynak Jánosházán általa zálogban bírt 3 jobbágytelkét szintén tovább zálogosította Dóczynak[16]) s ugyanott 1487-ben örökáron adott el neki egy birtokot[17]). Csályay Istvánnak nejétől, Pathócsy Orsolyától, 3 fia maradt; Mihály, László és Demeter, kik közől László 1510—1515. közt Aradvármegye alispánja volt[18]), s kétség-

[1]) Tört. Adattár, II. 284—6. — [2]) Dl. 14942. — [3]) Anjoukori okm. I. 474. és II. 109. — [4]) Dl. 10245. — [5]) Müncheni lt. fasc. 28. nro 214. — [6]) Hazai okm. VII. 358. és 364. — [7]) *Anjouk* okm. IV. 149. — [8]) Dl. 11171. — [9]) *Sztáray*-okl. II. 485. — [10]) Tört. Adattár, II. 283—4. — [11]) Századok, 1870. — 468. l. — [12]) Dl. 18549. — [13]) Dl. 18516. — [14]) Dl. 18548. — [15]) Dl. 18619. — 1485. történt az újabb beigtatás. Dl. 19040. — [16]) Dl. 18825. — [17]) Dl. 19265. — [18]) Müncheni lt. limbusa és fasc. 49. nro 391. — 1511-ben, midőn mint homo regius működött (*Fábián*, I. 248—9.), alispánságát nem említik.

telenül fontos feladata jutott Dósa György támadása ellenében. 1517-ben már nem élt[1]) s magvaszakadtával Ulászló király az aradi Valka, Tófája, Fejéregyház falut s Telek pusztát, valamint a szintén aradi Csála és Csege faluban levő részjószágokat Keserű Mihály püspöknek és Dóczy Ferencznek adta. Ez ellen azonban tiltakoztak Csályay László nőrokonai (talán leányai), *Anna*, Haraszthy Ferenczné; *Krisztina*, özv. Baky Lászlóné; *Ilona*, özv. Bánrévy Pálné s *Klára*, özv. Thassy Lőrinczné[2]). Valamely oldalágból származhatott nemes Csályay Gergely, ki 1548. jún. 20. jelen volt Petrovics Péternek a csálai uradalomba való beigtatásánál[3]); egy Csályay (Challay) László 1585. deczember végén úgy tett végrendeletet, mint a kiben a család kihal. Az ott említett ösmerősök jobbadán Zarándban laktak; így Király György, Maróczy Péter, Pisky János, Cséffy Balázsné és Cséffy Ferencz. Ő-maga világlátott ember volt s Konstantinápolyban is járt. Sarkad-Ősit a váradi páterekre, ingóságai egy részét rokonaira hagyta[4]). Rokonai csakugyan maradhattak, mert 1606-ban is van szó egy Lippán lakó Csályay Simonról. Az 1561. évi összeírás azonban már teljesen hallgat a családról.

Csegze-családot Aradban először 1434-ben említ egy oklevél[5]). 1435-ben Csegze László és Gyerki János megcserélték az aradi Gyerken levő birtokaikat[6]). 1477-en túl[7]) Aradban nincs nyoma e családnak.

Cseh Zsigmond, Haraszthy Kata férje, apósától, Haraszthy Ferencz főispántól és bántól 1508-ban és 1518-ban Aradban s máshol igen nevezetes jószágokat kapott. Haraszthy Ferencz második felesége Cseh László özvegye volt. (L. Haraszthy).

Csepán-család ősi fészke az aradi Csepánháza puszta. — 1479-ben Gúti Országh Mihály s Aradmegye bizonysága szerént, melyet Csepán Márton és György, valamint Szilasy János kérelmére adott ki, Csepánháza valóban Csepánék öröklött birtoka[8]). A Csepán- és Szilasy-család közel rokonságban állhatott egymással. 1532-ben Csepán Boldizsár zarándmegyei nemes Szilasról írta magát[9]).

Csepánagházy Tamás királyképe volt 1359-ben, midőn Lajos király vizsgálatot indított az aradi káptalan elfoglalt birtokainak, az aradi Mikelaka, Czemperd, Milona és Abád falvaknak ügyében[10]).

Cserepes Péter nejét, Katalint, Muthnoky Dénes sződi várnagy, mint ezt 1484. okt. 30. Aradmegye főispánja és szolgabírái előtt önmaga kijelentette, fegyveres emberei által, kik Dóczy Imrének liki kuriájára törtek, nem verette és nem sebesíttette meg[11]).

Cséffy-család a vegyes házbeliek idejében bírt részjószágokat az aradi Hodos, Bodrog, Kökényfalva és Tóti falvakban, valamint a bihari Kötegyán, Remete, Sarkad, Sarkad-Össi, Écs, Ant, Kötetarcsa, Semecse, Répáskeszi és Nagy-Vásári falvakban; s a Vizessyekkel együtt övé volt Zarándban Bánhegyes és Csanádban Királyhegyes. Mindezt Miksa cseh király a távollevő Ferdinánd magyar király nevében 1562. július 8. *új adományképen* adta Cséffy Balázsnak, Vizessy Farkasnak és Vizessy

[1]) Dl. 22974. E szerént *néhai* Csályay László Jánosházán Marthoni Kis Ferencznek még atyja, Csályay László, által zálogba vett jánosházi részjószágát tovább adta zálogba (25 arany forinton) Móre Zsigmondnak. — [2]) Dl. 23253. — [3]) Tört. Adattár, III. 302—5. és *Rácz*, Zaránd, 114—7. — [4]) *Márki*, Sarkad története, 151—4. — [5]) A nagymihályi ltból *Csánki*, I. 783. — [6]) Századok, 1873. — 248. — [7]) *Csánki*, I. 783. — [8]) Dl. 18183. — [9]) *Bölöni-lt.* Nagyváradon, Nro 17. B. — [10]) *Fábián*, I. 204. — [11]) Dl. 19001.

Petronellának[1]). 1563. máj. 9. Ferdinánd megerősítette őket a zarándi Nyék, Kiskirály, Gyulavarsány, Somos, Komlós, és Ősteleke falvak, Vizes és Pesze puszták, a soklói (siklói) nemesi kúria s a csanádi Kovácsháza ősi birtokában is, melyekre vonatkozó irataik elvesztek[1]). Balázsnak testvére lehetett Ferencz, ki 1552. Biharvármegye nagybirtokosai közé tartozott s élt még 1585-ben is, Cséffy Balázsnéval együtt[3]). Nem valószínűtlen, hogy e család a Becse-Gregor-nemzetségből sarjadzott ki.

Csiray Benedek és Teleki Varjasy János 1463-ban az aradi káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy Csomorkány, Királyhegyese, Demeny, Rétkert, Fecskés, Nagyfalu, Harmad, Mezőhegyese, Palota és Sámson csanádi, — Szentandoriás (Szentandrás), Csabacsüde, Királysága, Donáttornya, Szentetornya, Kútas, Földvár és Kernye békési, — Kún-Ágota és Kupa zarándi s Dombegyház aradi falvakat, valamint az aradmegyei Két-Sopron, Kinged, Szihond, Szombathely, Batonya és Baktornya részjószágait a király eladományozhassa s tőle bárki is elfogadhassa[4]).

Csiszár (Cyzar) aradi várjobbágynak 1232-ben birtoka volt az Anyaszihonddal határos Szoron[5]).

Csolt és **Csolthy,** l. a nemzetségek közt, 268—70. l.

Csorba (Korsa) Ferencz, hűtlensége következtében, 1548-ban elvesztette aradmegyei jószágait[6]).

Csornay-család 1484-ben kapta a magvaszakadt martoni Kis Ferencz csegzei birtokát[7]).

Csuray (Chora) Jánost 1418. a Maróthyak eltiltották az aradi Keresztúr, Irögd, Hosszúaszó és Pálülése bitorlásától[8]). 1418-ban e tiltakozást megújították[9]). Csuray Ferencz 1484. ápr. 23. királyképéül volt jelölve a kalodvai pálosoknak a szombathelyi részbirtokok miatt folyt perében[10]). Fia, szintén Mihály, 1524-ben a bécsi egyetemen tanúlt. A család ősifészke Csura (másképp Ternova, a mai Szabadhely és Paulis közt).

Czeczey, l. a zarándiak közt.

Czibak, l. u.-o.

Dakó János 1518. máj. 27. besenyői birtokos[11]).

Dánfy (Dobozi) András szörényi bán 1491. decz. 13. II. Ulászlótól Békés-, Csongrád- és Aradmegyékben néhány jószágot kapott[12]).

Derencsényi Péter 1497-ben zálogba vette a Bánffyaktól a lippai uradalmat[13]), mely azonban, mint Corvin János jogos tulajdona, sohasem kerülhetett kezeire.

Dienessy (Illyei)-család törzse a hunyadmegyei Maros-Illye. 1455-ben a család Telegdy Lőrincztől megvette Fülöpkövét, Szalcsvát, Szlatinát, Pozsogát, Hidegfát, Gyoszánt, Ivánfalvát, s a lakatlan Hasznosfalvát, Sándorfalvát és Budafalvát 250 magyar arany forintért[14]). 1466-ban a család zádorlaki, szőllősi, szentmáriai, deszki és liki részbirtokait illetéktelenül szerezvén meg Mezőgyáni Mihály és Muthnoky Mihály, Dienessy János a

[1]) NRA. fasc. 1713. nro 88. Hivatkozik ez adományra 1729. szept. 1. III. Károly is; egy 1744. júl. 17. kelt másolat a Leel-Őssyek sarkadi levéltárában, 62. sz. a. — [2]) Lib. Reg. Ferd. et Max. 521—2. — [3]) Challay végrendelete az Őssyeknél, Sarkadon, 33. sz. a. Közölte *Márki,* Sarkad tört., 151—4. l. — [4]) Dl. 15862. E falvak egy részét azonban még azon évben Szilágyi Erzsébet kapta. — [5]) *Haan,* Dipl. 6. — [6]) *Fábián,* I. 151. — [7]) A Forgách-ltból, *Csánki,* I. 783. — [8]) Dl. 10711. és *Haan,* Dipl. 47. — [9]) U.-o. és Békésm. tört. társ. évk. VIII. 120. — [10]) Tört. Adattár, II. 354—5. — [11]) Müncheni lt. Br. fasc. 39. nro 296. — [12]) *Pesty,* A szörényi bánság, I. 287. — [13]) Müncheni lt. fasc. 39. nro 297. — [14]) Dl. 322.

maga és gyermekei (András, György, Miklós, Bernát, Tamás és Brigitta), valamint testvére András és ennek gyermekei (László, Tivadar, András, Katalin és Margit) nevében tiltakozott azok jogtalan használata ellen. És mindamellett is, hogy e javakat a család D. János fiainak, Jánosnak és Andrásnak, az erdélyi lázadás részeseinek hűtlensége következtében vesztette el s már az előbbi (1465.) évben tényleg be is igtatta az aradi káptalan Mezőgyánit és Muthnokyt[1]), — a nyolczados törvényszék kedvezően ítélt. E javak nagy részét 1471-ben már a Dóczyak szerezték meg, de a Dienessyek fentartották tulajdonjogukat s 1478 óta egyre pöröltek velök. 1483-ban Dienessy János fia, Bernát, Zádorlaka, Szőllős, Deszk és Liki aradi falvakban levő részeit 200 arany forinton elzálogosította ugyan Dóczy Imrének[2]), de a pör már ekkor javában folyt, annyival inkább, mert Dóczy elmúlasztotta az esküt, melyet, 1482. évi itélet szerént, tizenketted magával kellett volna letennie. 1496-ban a pört, melyet Illyei Dienes fiának, Jánosnak fiai (András, György, János, Bernát, Miklós, Tamás) és leánya, Brigitta, valamint D. András gyermekei (László, Tivadar, András, Katalin, Margit) indítottak, néhai D. János fiai, Miklós és Tamás, úgyszintén néhai D. András gyermekei (László, Katalin, Margit és Potentiana) már Dóczy Imre özvegye, Margit ellen folytatták[3]). János fiai közől Tamás 1499-ben már mint váradi olvasókanonok vizsgálgatta a Székelyszegi Antal által az aradi káptalan javain elkövetett hatalmaskodást[4]). Ugyanő 1499. febr. 10. — az erdélyi vajda igtató-parancsa szerént — Harinai Farkas Tamásnak zálogba vetette Hunyad- és Aradmegyékben levő részjószágait; a beigtatás után három nappal (ápr. 7.) azonban Dienessy Miklós, illyei nemes, ellenmondott[5]). 1503. D. Tamás kanonok és testvére Miklós, — továbbá D. László kijelentette a királyi kúria elé került perben II. Ulászló királynak, hogy Dóczyékkal Zádorlaka miatt többé nem pörölnek[6]). Szavukat azonban nem váltották be. Jellemző, hogy 1506-ban Bazini és Szentgyörgyi Péter gróf országbíró a Dienessyek javára ítélt ugyan[7]), 1508-ban azonban mégis ujabb halasztást eszközölt ki Dóczy Ferencz[8]) s midőn, az országbíró ítéletlevele alapján, a Dienessyek erőszakosan is el akarták foglalni Zádorlakát, 1508-ban a király meghagyta az aradi káptalannak, hogy vizsgálatában terjeszkedjék ki a felperesek által Zádorlakán szított lázadás körülményeire is[9]). Dóczy Ferencz ügyei 1511-ben oly rosszúl állottak, hogy már egy paplan odaigérésével is kecsegtetnie kellett Perényi nádort, ha közte és Dienessy Tamás kanonok közt Zádorlakra nézve egyességet eszközöl[10]); mit ez nem tehetvén, Zádorlakát és több más részjószágát zálogba vetette Tarcsay Miklósnak[11]). A csíny, úgy látszik, sikerült, mert Tamás kanonok és szőllősi plébános, valamint Dienessy András és Potentiana még 1519-ben is tiltakozott Dóczy Ferencz ellen aradmegyei javaik visszatartása miatt[12]). A mohácsi vész után még csak egy adat van a Dienessyekről; Tamásnak (kétségkívül András fiának) özvegye, Petronella, 1548-ban Lippán 77 forintért vett egy házat[13]). Más birtoka már nem volt a családnak.

Dóczy (Nagylucsei)-család a Hunyadiak által teremtett új főnemességhez tartozott. Szerencséjének megalapítója *Mihály*, 1440-ben Thallóczy

[1]) Dl. 16594. — [2]) Dl. 18745. A pör kezdetét 1478-ra teszi a Dl. 22503. (1506-ból.) — [3]) Dl. 19222. — [4]) Károlyi-cs. lt. 13., 44. Tört. Adattár, II. 379—381. — [5]) U.-o. III. 177—9. — [6]) Dl. 21220. — [7]) Dl. 22503. — [8]) Dl. 21790. — [9]) Dl. 21807. — [10]) Hazai Okl. 452. — [11]) Dl. 22134. — [12]) Dl. 23236. — [13]) NRA. fasc. 536. nro 13.

Matkó s 1443-ban Hunyadi János gazdatisztje és már aradi birtokos[1]). *György* 1458-ban világosi várnagy volt Lábathlan Gergelylyel együtt[2]). A család legnagyobb jószágszerzője *Imre* és fia, *Ferencz*. Fenmaradt levéltáruknak gazdag töredékei[3]) sok becses adatot szolgáltatnak Arad- és Zarándvármegyék történetéhez.

1470. Mezőgyáni Mihály az aradi káptalan előtt Zádorlaka falut, s Liki, Deszk, Szőllős és Szent-Mária aradi és Csenezháza temesi faluban levő részjószágait testvéri szeretetből Dóczy *Imré*nek adta[4]). 1471-ben D. Imre és László a gúti Országhoktól zálogba vette az aradi Kő és Gyarak felét[5]). — 1472. D. Imre Újfalui Vámos Imrét és testvéreit megintette a csanádi káptalan által, hogy 600 frton visszaváltsák tőle Tófő falut[6]). 1473-ban 400 frton zálogba vette Nadaby Lázár nadabi, tótfalvi és háromházi javait[7]), pedig épen azon évben intette meg a Nadabyakat némely zálogjószágúk visszaváltására[8]). Ugyanakkor az aradi káptalan előtt inté özv. Muthnoky Mihálynét s fiait a zádorlaki uradalomra vonatkozó okíratok ügyében tett költségeinek megtérítésére s részjószágaik visszaváltására[9]).

1474-ben Nadaby Pétertől Nadabon több telket s egy malomrészt vett zálogba 20 aranyforinton[10]) és zálogjogon beigtattatta magát Zádorlaka, Szőllős, Deszk, Kő, Liki arad-, Peterd és Újfalu temesmegyei falvakba, Nadaby Lázár nadabi, tótfalvi és háromházi, özv. Nadaby Andrásné nadabi és tótfalvi, — Keczer Lukács székudvari s Országh Lőrincz péli — mind zarándi — részjószágaiba[11]). 1475-ben az országgyűlés elé vitte azon panaszát, hogy Likiben több jobbágyát elfogatta az aradi káptalan[12]); ugyanakkor Nadabyéktól Nadabon 9, és Keszíben 2 jobbágytelket vett zálogba 28 aranyforinton[13]). — 1476-ban Mátyás király a váradi káptalan ellen eskütételre utasította őt[14]). Dóczy azonban nem esküdött meg arra, hogy Kis-Jenőből, mely a váradi káptalané volt, a káptalan 25 barmát el nem hajtatta[15]). — 1477-ben Dóczy Jenei Losonczy Lászlót és Istvánt megintette, hogy zarándi Apa és Ároki nevű falujokat tőle visszaváltsák[16]); ugyanakkor Dóczy *László*t Aradmegye a kalodvai pálosok által ellene indított perben való meg nem jelenése miatt megbírságolta[17]), s az aradi káptalan beigtatta őt nejével Veronikával s gyermekeivel (Erzsébettel és Orsolyával együtt) Losonczy Lászlónak apai és ároki részjószágaiba[18]); Imre viszont Somosy Lászlótól vett zálogba némely görhei, erdőhegyi és szenteskirályi jószágot 50 arany forinton[19]); Nadaby Ferencztől pedig 600 magyar arany forinton előbb zálogba, majd u.-a. összegért örökösen is megvette Szinke (Szintye) és Alatka zarándi falvakat[20]). 1478-ban a zádorlaki uradalom ügyében a kir. kúria tisztítóesküre kötelezte Dóczyt[21]). Ez évben perelt Országh Lőrinczczel 6 lovának elvitele miatt[22]), a Losonczy-féle Apa és Ároki záloga miatt saját testvérének, Lászlónak (Erzsébet és Zsófia nevű) lányaival[23]); tiltakozott a Dóczy László után maradt javak visszatartása ellen[24]), mire nézve a király az aradi káptalant bízta meg a vizsgálattal[25]); megintette Vér András a szék-

[1]) *Teleki*, Hunyadiak kora, X. 87., 124. — [2]) *Budai*, III. »Dóczi.« — [3]) A levéltár jegyzéke az orsz. lt. ujonan regestrált aktáinak 92. és 93. kötetében s elszórtan több helyütt is. — [4]) Dl. 17076. — [5]) A Forgách-ltból *Csánki*, I. 784. — [6]) Dl. 17296. — [7]) Dl. 17436. — [8]) Dl. 17485. — [9]) Dl. 17497. — [10]) Dl. 17560. — [11]) Dl. 17872. — [12]) Dl. 17689. és 17690. — [13]) Dl. 17669. — [14]) Dl. 17865. — [15]) Dl. 17849. — [16]) Dl. 18000. — [17]) Dl. 17983. — [18]) Dl. 17276. — [19]) Dl. 17931. — [20]) Dl. 17930. és 17932. — [21]) Dl. 17920., 18117., 18120. és 18122. — [22]) Dl. 18017. — [23]) Dl. 18081. — [24]) Dl. 18021. — [25]) Dl. 18061.

udvari rész és malom visszaváltására[1]) s egyúttal eltiltotta őt e javak használatától[1]); az aradi káptalan előtt kiegyezett Országh Lőrinczczel az eddig kölcsönösen okozott károkra nézve[3]); testvérével, Dóczy *Péter*rel együtt, ki 1482-ben segített Kinisynek a szendrői győzelem kivívásában, a budai káptalan által beigtattatta magát a Nadabyak gyarmati, földhídi, keszi, szentmártoni, kétegyházi, szincsei, alatkai, veresegyházi és a bihari ólyi részbirtokokba[4]), ellenben bele kellett nyugodnia, hogy özv. Dóczyné és Haraszthy Ferencz ellen indított pere halasztást szenvedjen[5]).

1479-ben kedvező ítéletet nyert a Lőkös Demeter domomáli szőlejének elfoglalása miatt ellene s özv. Dóczy Lászlóné ellen indított perben[6]); zálogba vette Németh Márton simándi lakos görhei és erdőhegyi zálogjószágát[7]), az aradi káptalan előtt Szedecsy Jónás és Gellyén Péter szedecsi (temesi) részét[8]) Ábrahámffy István árváinak benesi és nagybozvai (aradi) birtokait[9]), és Simándy István jánosházi zálogát[10]); egyúttal nagy pert indított a királyi kincstár ellen, melynek monostori jobbágyai az ő Szőllős arad- és Tófő temesmegyei falvait feldúlták[11]). — 1480-ban ellenmondott annak, hogy Czeczey Mártont beigtassák a székudvari, kútasi, mácsai és miskei Keczer-javakba[12]); hogy Országh Lőrincz Apa, Ároki, Gyarak s Kő falvakat más aradi, zarándi és csanádi falvakkal együtt megszerezze[13]); hogy Gyanthei István Apácza és Udvari aradi falvakat eladja[14]); ő-maga 100 aranyon megvette Garai Szakács Benedek kovászi telkét[15]), Panády Gergelytől magához váltotta 40 aranyon 12 évre a temérdekegyházi[16]) s Kereky Demetertől 10 aranyon a csentei részeket[17]).

1481-ben szerzett zálogjószágai: Szedecsyéktől Szedecs részei 26 aranyon[18]), Kötegyáni Köthe Jánostól a Keczerféle székudvari, kútasi és mácsai javak 100 aranyon[19]), Csályay Istvántól Apácza és Udvari részei 50 aranyon[20]); ugyanez egy csálai malomhelyet örökáron adott el neki[21]). Letiltotta Somogyi Andrást Csályay István jánosházi birtokának használásától[22]), Csomboli Lászlót s Istvánt, Kaza Mártont s Baky Lászlót és Gergelyt pedig Hetény, Orothalma és Orottava elfoglalásától[23]). 1482-ben az aradi káptalan beigtatta Dóczyt Apáczában és Udvariban a Csályay-zálogba[24]), Csanád- és Temesmegyékben a Rábéy Sebestyén-féle javakba[25]), 1483-ban Balogh Mihálynak erdőhegyi, görhei, szenteskirályi, hegénházi, köbli és (Biharban) atyási[26]) s 40 arany fejében Majsay László nyéki zálogába[27]), 13 aranyért Csályay Istvánnak jánosházi jobbágytelkébe[28]), 200 aranyon Dienessy Bernát aradmegyei részeibe[29]), 80 aranyért Bessenyey András jánosházi és 5 frtért Eősy János péteri részeibe, mind zálogjogon[30]). Ugyanakkor megszerezte a királytól a maga s testvére, Péter és ennek fiai (János és Miklós) részére örökjoggal az állítólag örökös nélkűl elhúnyt Erdőhegyi Tamásnak összes jószágait[31]), melyekbe (Erdőhegy, Görhe, Szenteskirály, Hegénháza, Köbli és Biharban Atyás részeibe) be is igtatta őt az aradi káptalan, de ifj. Erdőhegyi Miklós, Balázs, Bernát és Mihályné ellenmondása mellett[32]). A vagyonért reszkető harami bán

[1]) Dl. 18012. — [2]) 18013. — [3]) Dl. 18069. — [4]) Dl. 18042. — [5]) Dl. 18088. — [6]) Dl. 18167. — [7]) Dl. 18163. és 18183. — [8]) Dl. 18194. — [9]) Dl. 18165. — [10]) Dl. 18164. — [11]) Dl. 18189., 18192. és 18212. — [12]) Dl. 18411. — [13]) Dl. 18318. — [14]) Dl. 18337. V. ö. 18370. és Századok, 1870. — 468. l. — [15]) Dl. 18351. — [16]) Dl. 18362. V. ö. 18363. — [17]) 18317. — [18]) Dl. 18532. — [19]) Dl. 18495. — [20]) Dl. 18548. — [21]) Dl. 18549. [22]) Dl. 18516. — [23]) Dl. 18490. — [24]) Dl. 18619. — [25]) Dl. 18620. — [26]) Dl. 18787. és 18856. — [27]) Dl. 18833. — [28]) Dl. 18825. — [29]) Dl. 18745. — [30]) 18782. és 18761. — [31]) Dl. 18812. — [32]) Dl. 18814. U.-a. évben Erdőhegyi Istvánt letiltotta Erdőhegyi Tamásnak Erdőhegyen levő részbirtoka használatától. Dl. 18862.

ugyanekkor erősen perelt testvérének, Lászlónak özvegye ellen, ki Szárafalva és Perjémes csanádi, Csama, Remete, Szent-András és Rékas temesi helységek negyedrészét, a zarándi Apát és Árokit s az aradi Kőt és Gyarakot a kocsi- és igáslovakkal, ezüstneműekkel, sőt a Dócz falut illető oklevelekkel együtt visszatartotta[1]). Mátyás király viszont utasította, hogy visszaadja a Jaksicsok jobbágyainak s az értök jótálló soklói nemeseknek javait, míg a temesi comes az ügyet meg nem vizsgálja[2]).

1484-ben Nagy Jánostól 27 aranyon a görhei[3]), Erdőhegyi Dorottyától 60 aranyon a bekényi[4]), Kölcsey Andrástól 8 aranyon a temesmegyei rábéi stb.[5]), Bekényi Lászlótól 14 aranyon a bekényi[6]), Pathócsy Orsolyától 100 aranyon az apáczai és udvari részt vette zálogba[7]). Áradmegye törvényszéke előtt arról vádolta özvegy Ongor Jánosnét, hogy sződi várnagya által megtámadtatta liki jobbágyait[8]) s Jaksics Istvánt és Ispán Miklóst, hogy Zádorlakáról hatvan hátaslovát elhajttatták[9]); a mi különben csak kölcsönbe mehetett, mert ő meg, nemes cselédeivel együtt, a Jaksicsok udvari, szécsényi, kerekegyházi és bessenyői jobbágyain hatalmaskodott[10]). — 1485-ben is folyt a per s bővült Ongorné ellen azzal, hogy annak egy ménesi jobbágya Dóczynak egy liki jobbágyát nyillal mellbelőtte[11]). Perelt egy ló s annak nyerge miatt, melyet Simonfy Miklósnak egy köblösi jobbágyánál találtak meg[12]). 1486-ban, hogy változatosság is legyen a dologban, Kovásziban 2 házat és 1 kúriát zálogba vetett a csanádi püspöknek, mi ellen a tulajdonos Güti Országh Sebestyén és Lőrincz tiltakozott[13]). 1000 aranyon örökáron ekkor vette meg Horváth Páltól Vizes aradi falu felét[14]). Hogy földesúri tekintélyét megóvja, Zarándmegye előtt bepanaszolta saját szentmártoni jobbágyát, Tatár Pétert, ki a lopás miatt általa rárótt homagiumot még meg nem fizette[15]) s följelentette Czeczey Lőrincz székudvari tisztjét, ki nadabi kúriáját megrohanta[16]), Buda Jánost, ki gyarmati malmát leronttatta[17]) s Farnossy Lászlót és Ethele Györgyöt, ki szentgyörgyi pusztáját háborgatta[18]).

1487-ben Dóczy Pétert és Jaksics Istvánt bízta meg a király, hogy Solymos és Lippa várát visszavegye Bánffy Miklóstól[19]); s Dóczy Péter, Imrét is maga mellé vevén, valóban ostromolta is Lippát. Távollétét felhasználva, Imre tisztjei 394 arany helyett 644 aranyat követeltek az Erdőhegyiektől a Dóczy kezein levő zálogjószágok kiváltásáért[20]); különben a vezér sietett is tiltakozni az ellen, hogy ő eme zálogjavakat kész volna visszaengedni Erdőhegyi Balázsnak[21]). — Simonkeréki Hathy Tamás 17 aranyért s 24 dénárért elzálogosította neki jánosházi részbirtokát[22]), ellenben Ábrahámffy István önkényesen visszafoglalta a zálogúl kezén levő aradi Almaszeget[23]). Nagy János eltiltotta Szokoly János csanádi püspököt és Dóczy Pétert s Imrét, hogy, a szomszédság jogán, a csanádi Munárt és Gedest s a temesi Kakatot eladják, vagy elzálogosítsák[24]); Czeczey Lőrinczet viszont ő intette meg a székudvari malom visszaváltására[25]). Ugyanakkor Aradmegye egy zádorlaki jobbágyának Jász-Pélben történt megöletése miatt tartott vizsgálatot[26]). — 1488-ban kibékült a Bakyakkal[27]), zálogba-

[1]) Dl. 18784. és 18785. — [2]) Dl. 18874. és 18908. — [3]) Dl. 18918. — [4]) Dl. 18937. — [5]) Dl. 19019. — [6]) Dl. 18941. — [7]) Dl. 18940. — [8]) Dl. 19001., 19078. — [9]) Dl. 18994., 19023., 19090., 19092., 19093., 19098. V. ö. 19048. — [10]) Dl. 18973. — [11]) Dl. 26031. — [12]) Dl. 19083. — [13]) 19126. — [14]) Dl. 19142. A beigtatás 1487-ben, Dl. 19265. — [15]) Dl. 19131. — [16]) Dl. 26034. — [17]) Dl. 19115. — [18]) Dl. 26035. — [19]) Dl. 19303. — [20]) Dl. 19307. — [21]) Dl. 19313. — [22]) Dl. 19236. — [23]) Dl. 19244. — [24]) Dl. 19232. — [25]) Dl. 19273. — [26]) Dl. 19259. — [27]) Dl. 19351.

vette Erdőhegyi Tamás 14 jobbágytelkét Tamáshidán[1]) s 80 aranyon az egész Dud falut[2]); Szőllőssy Gergelytől pedig 50 aranyon 4 temesi és krassói helységet vett át[3]). Haraszthy Ferencz a maga apáczai és kisudvari részbirtokait «testvéri hajlandóságból» örökre átengedte Dóczynak[4]), kit nemcsak Czeczey Máté intett most meg némely székudvari, mácsai és kútasi jószágok visszatartása miatt[5]), hanem Mátyás király is örökös parasztsággal fenyegette őt, ha jogtalanságoktól jövőre nem óvakodnék[6]).

1489-ben Dóczy Imre a szomszéd Zarándmegye egyik nagybirtokosának, Ősi Bethlen Domokosnak özvegyét, Margitot vette nőül s ennek fiaival egyezkedett anyjuk jegyajándéka és hozománya érdekében[7]). A mellett folytatta a vagyongyüjtést; 150 aranyon zálogba vette Pipály Lászlótól és Thársy Páltól a békési Halásztelek részeit és Zimán nevű halastavuk egy harmadát[8]); Erdőhegyi Balázstól 50 aranyon a zarándi Barzát[9]); Csomboli Péter árvájától, szintén az aradi káptalan előtt, Nagy-, Közép- és Alsó-Csombol, Temérdekegyház, Erdős, Szakálháza temesi és Tornyos csanádi falvak részeit 300 aranyon[10]); megintette Majsay Lászlót a zarándi Szent-Ivánteleke zálogösszegének visszafizetésére[11]); perelt az emberétől, Kerekes Istvántól ellopott és sződi Major Péternél Szent-Miklóson megtalált ló[12]), egy betlenősi tisztjének, Nagy Ozsvátnak Haraszthy Ferencz csálai[13]) s egy gyarmati molnárának Buda János jobbágyai által való megveretése, valamint Czeczey Lőrincz ellen székudvari kúriájának feldulása s Pethő Balázs és mások ellen a temesmegyei birtokain való kártételek miatt[14]).

1490-ben Aradmegye egy ízben ugyan már néhainak nevezte Dóczy Imrét[15]), de kétségtelenül László helyett, kinek javai megszerzésétől eltiltotta Haraszthy Ferenczet, Országh Lőrinczet és Ábrahámffy Sebestyént[16]) s Arad törvényszéke előtt ügyvédet vallott[17]). Deszken és Likiben is épen ekkor nyert ideiglenes kedvezést Corvin Jánostól a gabona- és borkilenczedre nézve. Vele még később is jó viszonyban élt[18]). — 1492-ben zálogba vette 100 aranyon Szakál Benedek vásári[19]) és Csegedy Mátyástól s Vér Andrástól a Nadaby-féle részbirtokokat 600 aranyon[20]). Ez évben vizsgálat folyt ellene, mivel Nyékről özv. Barcsay Péterné s fia, Barcsay Péter javairól 7 jobbágyot lefoglalt, 5-öt elhajtott s az erdőkben is kárt tett[21]). — 1493-ban még együtt igtatta be az aradi káptalan őt s nejét némely csegedi (bihari) és nyéki (zarándi) részjószágba[22]), s 26 aranyon zálogba vette Bessenyey Kristóf szentdemeteri összes részeit[23]); az év második felében azonban már nem élt Dóczy Imre, ki oly nevezetes szerepet játszott Arad- és Zarándvármegye birtokviszonyainak történetében, mert oly mélyen belenyúlt épen a köznemesség anyagi érdekeibe. Ő kezdte építtetni a zádorlaki várkastélyt és Zádorlakról nevezte magát. Míg Zarándban inkább csak zálogszerzésre fordított több ezer aranyat s úgyszólván uzsorása volt e megye népének, Aradban örökjoggal vásárolt uradalmakat.

Kiskorú fia, Ferencz, helyett egyelőre özvegye, Margit vette át az uradalmak bonyolúlt gazdasági és pénzügyi igazgatását. Már 1493. decz. 13. ügyvédeket vallott[24]). 1494-ben örökáron megvette Nadaby Lázár na-

[1]) Dl. 19365. — [2]) Dl. 19414. — [3]) Dl. 19406. — [4]) Dl. 19364. — [5]) Dl. 19362. — [6]) Dl. 19391. — [7]) Dl. 19555. — [8]) Dl. 19587. — [9]) Dl. 19560. — [10]) Dl. 19559. — [11]) Dl. 19508. — [12]) Dl 19470. — [13]) Dl. 19589. — [14]) Dl. 19477. — [15]) Dl. 20143. — [16]) Dl. 19164. — [17]) Dl. 19629. — [18]) Dl. 19647. és 19682. V. ő. 19793. — [19]) Dl. 19822. — [20]) Dl. 19833. — [21]) 19796. — [22]) Dl. 19954. — [23]) Dl. 19964. — [24]) Dl. 20108.

dabi, tótfalvi, háromházi, gyarmati, földhídi, keszi, szentmártoni, veresegyházi és ködegyházi, zarándmegyei részjószágait[1]). Azonban a sok ügyvéd mellett is törvénybeütközőt tett, midőn öröklött, vett és zálogbirtokaiban fiát, Ferenczet és Tótselymesi Tarcsay Jánost tette örököseivé; miért is II. Ulászló e bevallást megsemmisítette[2]), — gyámúl január 22. Haraszthy Ferenczet rendelte ki és Kinisy Pál temesi comesnek is pártfogásába ajánlta a családot[3]). Kinisy azonnal meg is hagyta Aradmegye nemeseinek, főkép az aradi káptalannak, hogy míg az özvegy be nem fejezi a férje által Zádorlakon kezdett várkastély építését, a jószágaikra átköltözni akaró jobbágyokat magukhoz fogadni ne merjék[4]). Corvin János, tekintve férje érdemeit, az özvegynek szintén elengedte a solymosi uradalmat illető borkilenczedet[5]). Komlósy Mihály elösmerte, hogy 5 arany forintnyi tartozását az özvegy teljesen kiegyenlítette[6]). — 1495-ben az aradi káptalan beigtatta Dóczy Ferenczet több temesi helységbe[7]), az özvegy pedig még azon évben — előbb eltiltván a Jaksicsokat az aradi Szent-Margita nevü pusztán a borkilenczed szedésétől[8]) — a Muthnokyaktól 2000 aranyon a maga s fia részére örök áron megvette Zádorlakán, Likiben, Deszken, és Szőllősön levő összes részjószágaikat[9]). Egy Csegedy Mátyás és Somosy Bertalan ellen folytatott pörét II. Ulászló Zarándmegye törvényszékéhez utasította[10]). 1496-ban az özvegyet Szapolyay István nádor ötvened magával tisztító-eskü letételére kötelezte a férje által az aradi káptalan ellen elkövetett kártételekre nézve[11]). 1497-ben az özvegy az Erdőhegyiek[12]), a kalodvai remeték[13]) s gyulavarsáni Tálas András[14]) ellen pereskedett. Nem csoda, ha beleunt a gazdálkodásba. Még azon évben 5000 arany forintért fiának, Nagylucsei Dóczy Ferencznek vallotta be Arad-, Zaránd, és Temesvármegyékben levő összes jószágait, melyek őt örökség, jegyajándék, vagy zálog czímén illetik[15]); a király azonban 1498-ban megtiltotta mind a rendeknek, mind a szolgabíráknak ez adomány foganatosítását[16]). Mindamellett, ugyancsak a király parancsára, szept. 15. a budai káptalan beigtatta őt és fiát Zádorlaka, Szőllős, Deszk, Liki aradi falvak és Szent-Mária aradi puszták birtokába[17]), a csanádi káptalan pedig felsőbb rendeletre vizsgálatot tartott a miatt, hogy Jaksicsék a vizesi határban elszántották Dóczyék egy dűlőjét[18]). 1499-ben II. Ulászló is elösmerte, hogy az özvegynek nincs többé birtoka Aradban, hanem hogy minden a fiáé, az egészségének helyreállítása végett Olaszországban időző Ferenczé[19]).

1500 óta Dóczy *Ferencz* állott uradalmai élén. Mint ilyen perelt — már ez évben — 3 zádorlaki jobbágya miatt Országh Lőrinczczel[20]) és gyakran tartózkodott Zádorlakon, honnan 1501-ben is utasította testvérét, Lászlót, mint járjon el némely pozsony-, mosony- és győrmegyei javak megosztásában[21]). 1504-ben 1300 aranyon e testvérével, édes anyjával és Tarcsay Ferenczczel közösen vette meg özv. Pathócsy Bálintnétól az apáczai és udvari pusztát[22]) s együtt perelt (1505.) Szentmártoni Szánthó Pállal a nadabi vízimalom lerontása miatt[23]). Nagy csapás volt a családra, hogy 1506-ban, az országbíró ítélete következtében, a Dienessyeknek visszaadni tartozott Dóczy Ferencz a zádorlaki uradalmat, még pedig fej-

[1]) Dl. 20157. — [2]) Dl. 20154. — [3]) Dl. 20135. — [4]) Dl. 20189. — [5]) Dl. 20185. — [6]) Dl. 20229. — [7]) Dl. 20240. — [8]) Dl. 20345. — [9]) Dl. 20359. — [10]) Dl. 20262. — [11]) Dl. 20450. — [12]) Dl. 20565. — [13]) Dl. 20573. — [14]) Dl. 20604. — [15]) Dl. 20623. — [16]) Dl. 20685. — [17]) Dl. 20659. és 20716. — [18]) Dl. 20692., 21160., 21525. — [19]) Dl. 20584. — [20]) Dl. 26078. — [21]) Dl. 21053. — [22]) Dl. 21307. — [23]) Dl. 21394.

vesztés büntetésének terhe alatt[1]). 1507-ben halasztást nyert ügyében a királytól[2]), minek következtében a Dienessyek a helyszínén lázadást szítottak[3]) s ez lehetett oka, hogy régi örökségökbe őket be sem igtathatta az ezzel megbízott aradi káptalan[4]). Dóczy tehát intra dominium maradt s úgy perelhetett 1509-ben Czibakékkal[5]), 1510-ben Gyarmathy Ferenczczel[6]) s a Nadabyakkal[7]), 1511-ben Szokoly Jánossal[8]), Jaksics Péterrel[9]) stb., míg Ravazdy Péterrel 1510-ben kiegyezett az aradi uradalmaikban kölcsönösen elkövetett sérelmekre nézve[10]). 1511. okt. 21. Dóczy már paplant is ígért a nádornak, ha Zádorlaka ügyében barátságosan kiegyezteti őt a Dienessyekkel[11]); ezzel azonban majdnem egyidőben bevallotta 3000 aranyon Aradban, Zarándban és Temesben levő összes jószágait, mint zálogot, Tarcsay Miklósnak, ki az ellene s testvérei ellen indított támadásban Lipcse zólyom- és Saskő barsmegyei várakat megvédelmezte[12]). De még mindig birtokon belül perelt 1514-ben Bessenyey Istvánnal[13]).

1514-ben Dósa György hadai megégették Dóczy Ferenczcnek a zádorlaki kúriában talált okíratait[14]); de csakhamar alkalma is nyílt azután a népszerűtlen főúrnak, hogy boszút álljon a fölkelés aradi részesein, mert 1515-ben Ulászló király őt aradi főispánná nevezte ki[15]). E méltóságában azonban csakhamar Rozgonyi János váltotta fel. 1517-ben még mindig perelt Dóczy Iratos és Bozos[16]), 1519. pedig Dienessy Tamással Zádorlaka stb. miatt[17]). 1519-ben igényt támasztott Csályay László örökségére[18]); 1520-ban több arad-, temes- és zarándmegyei részjószágát kötötte le azon esetre, ha a kiszabott határidőre meg nem fizetné azon 2000 forintot, melylyel Maczedoniay Miklósnak tartozott[19]). Ugyanekkor ápr. 23. II. Lajos király megajándékozta őt az utód nélkül elhúnyt Mezőgyáni Mihálynak Zádorlaka, Szőllős, Liki és Deszk falvakban és Szent-Mária pusztán levő összes javaival[20]). 1525-ben a Csályay László magvaszakadtával neki és Keserű Mihály bosniai püspöknek ajándékozott Valka, Tófája, Fejéregyház, Csála és Csege miatt perelt a nőágon való rokonokkal[21]). 1525. márcz. 16. Dóczy Ferencz kérelmére a király a krakói gymnasiumban tanuló Dóczy Jánosnak ajándékozta az esztergomi Szent-Tamás-előhegy prépostságát, melyet Székely János, hitváltoztatása miatt, az esztergomi kanonoksággal együtt elvesztett[22]). 1526-ban a pétervárádi táborból írt nejének, Forgách Margitnak, kitől a török ellen való hadjáratra a maga és Forgách Zsigmond részére hátas lovakat s fegyvereket kért[23]).

A család tekintélye nem szűnt meg a mohácsi csata után sem 1549. június 28. I. Ferdinánd Ferencz fiait, *Miklóst* és *Gábort* felhatalmazta, hogy Miklós az ő fiát átadja Izabella királyné szolgálatára s ez Izabella területén, a zádorlaki kastélyban lakhassék, mely idáig testvéröké, *Lászlóé* volt, annak halála után pedig idegen kézre jutott; a másik ellenben Ferdinánd területén lakjék s mindkettő híve maradjon a királynak[24]). 1552 ben Miklós Tóth Mihálylyal résztvett a szerencsétlen szegedi ütközetben, öcscse, Gábor, pedig 1562-ben a szécsényi csatában, honnan csak álruhában szabadúlhatott; 1561-ben még az övé volt Aradban Zádorlaka, Deszk, Ara-

[1]) Dl. 22503. — [2]) Dl. 21790. — [3]) Dl. 21807. — [4]) Dl. 22187. és 22196. — [5]) Dl. 21895. és 21911. — [6]) Dl. 21982. — [7]) Dl. 21999. — [8]) Dl. 22173. — [9]) Dl. 22211., 22214., 22886. — [10]) Dl. 22061. — [11]) Dl. 22221. és Hazai Okl. 452. — [12]) Dl. 22134. — [13]) Dl. 22199. — [14]) Dl. 22715., 22765. és 22766. — [15]) NRA. fasc. 1660. nro 28. — [16]) Dl. 22886. és 22961. — [17]) Dl. 23236. — [18]) Dl. 23253. — [19]) Dl. 23344. — [20]) Dl. 23367. — [21]) Dl. 24046., 24105—6. — [22]) Dl. 24109. — [23]) Dl. 24316. — [24]) NRA. fasc. 1663. nro 28.

nyos-Szőllős és Apácza; s 1563. nov. 20. Miklóssal együtt *új adományúl* kapta számos nyitra-, bars-, pest- és temesmegyei jószágon kívűl Aradban az egész Zádorlaka kastélyt és mezővárost, a Maros folyó révén ott szedett vámmal együtt, továbbá a Vizes, Deszk és Liki falvakban s Udvari és Szent-Mária, Zarándban pedig a Veresegyházteleke, Kisegyházteleke és Cserepesegyházteleke pusztákon levő *ősi* részbirtokokat[1]). A mint azonban megszűnt Arad vidékén a Habsburgok hatalma, a Dóczyak is elvesztették minden jószágukat és befolyásukat.

Dósa *Mátyás* András fia, Károly-Róbert király híve és komája panaszkodván, hogy László, néhai erdélyi vajda, Panádot, az ő aradmegyei örökös birtokát hatalmasúl elfoglalta, azt a király 1315. május 13-án neki ismét visszaadta[2]). Ezen Dósa, vagy Davsa mester 1317—1322 erdélyi vajda, Bihar, Szabolcs, Szatmár, Zemplén és Szolnok főispánja, 1322. táján Magyarország nádora, Debreczennek is földesura és első felvirágoztatója volt[3]). Fia, *Jakab*, 1337—1351. közt Szabolcsmegye főispánja, úgy látszik, többször megfordúlt Arad- és Zarándmegyében; 1844-ben a nadabi határban, kútásásközben, megtalálták pecsétnyomóját, melynek körírata: «SM. IACOBI F. DVCEE COMITIS. DE. ZABOLCH»[4]). — A nevezetes család, melynek panádi földesuraságáról nincs többé szó, s mely Péterben Csanádnak s így Aradnak is 1404—1423. közt egy püspököt adott, a XV. század elején kihalt.

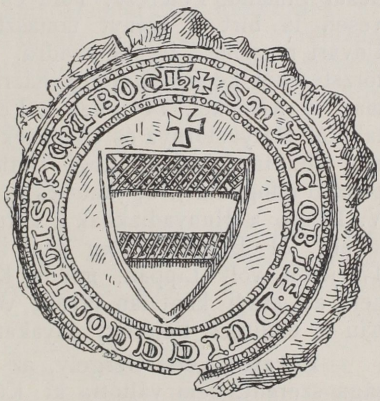

A Dósák pecsétje.

Endes fia Endre, 1290-ben simándi nemes; ennek fia 1339-ben János[5]),

Erdélyi-család Ellefalváról (Ellősfalváról, Aliosról) írta magát 1422-ben Kolozsváry Tamásnak Kis-Csálába való beigtatásánál[6]). Így 1447-ben is[7]). Erdélyi László és Erdélyi, máskép Ellesfalvy János 1449. ápr. 26. mint szomszédok tanúskodtak az aradi Molnai-puszta ügyében[8]). Zarándban is elterjedt a család. E. Benedek kisfajdasi nemes 1519. júl. 12. homo regius volt[9]). Halála után fiától, Györgytől a Massayak elfoglalták a nyéki részbirtokot; azonban, érettebb kort érvén el, 1536. decz. 16. azt önként visszaadták[10]). *Szentmiklósi* Erdélyi Mihály 1485-ben mint szomszéd volt jelen Dóczynak Udvariba és Apáczába való beigtatásánál[11]).

Ethele (Itebei) András 1475-ben Lippavár egyik alvárnagya s 1489—1499 közt sági földesúr volt[12]). Ez utóbbi évben mint homo regius vizsgálta azon erőszakoskodásokat, melyeket Haraszthy Ferencz emberei és

[1]) Lib. Reg. *Ferd.* et *Max.*, 557—8. — [2]) *Anjoukori* okm. I. 380. — *Gentilis* követségei, LXXV. l. — [3]) *Szűcs*, Debreczen tört. I. 53. *Komáromy* András »Dózsa nádor és a Debreczeni-család« (Turul, 1891., 1—9. és 67—78.) című tanúlmányában összeállítja a reá vonatkozó adatokat s egyúttal kimutatja, hogy nem volt sem a Káta-, sem az Abanemzetség tagja. — [4]) Azaz: Sigillum Jacobi filii Dosae (Ducze) comitis de Szabolcs. *Török* Gábor ajándékából a nemz. muzeumé. — [5]) *Zichy*-okm. I. 552. — [6]) Dl. 11171. — [7]) Dl. 19274. — [8]) Tört. Adattár, II. 284—6. — [9]) Bölöni-lt. — [10]) U.-o. Nro 25 B. — [11]) Dl. 19040. — [12]) Dl. 17660., 19470. és 29891. Századok, 1875., 682. l. Tört. Adattár, II. 379—381.

mások az aradi káptalan jobbágyain Ség, Csála és Asszonylaka vidékén elkövettek. — Zarándban 1488-ban Ethele György bozosi jobbágyai más földesurak jobbágyaival együtt fegyveres kézzel hatalmaskodtak Posgay Gáspár földvári birtokán[1]).

Farkas, Hazug, János és András 1290-ben arad-simándi nemesek voltak[2]). — Farkas Imre, talán más családból, 1518. ápr. 30. mint besenyői nemes vett részt a Bakyak részére Bak faluban tartott határjárás alkalmával[3]). Farkas Boldizsár 1561-ben kétsopronyi birtokos volt.

Fazokas cs. 1487-ben bernóti birtokos[4]).

Fejéregyházy-család 1444-ben a Temérdekegyházyakkal együtt földesúr Simánd, Petercse, Told és Berbencze helységekben. 1446-ban Füvesen is bírt s igényt támasztott Simánd, Földvár, majd Apácza és Udvari részeihez is; Simándra, Földvárra, Újlakra, Csegzére s a család törzsfészkét képező Fejéregyházra nézve még azon évben egyezkedett a martoni Kisekkel. 1449-ben a Fejéregyházyak zálogba vették Czibak Katalintól Mátyustornya és Csertelek részeit[5]). Fejéregyházy János deák 1449. ápr. 26. tanúskodott, hogy Bothos György az aradi káptalantól Molnaipusztát elfoglalta[6]). Ugyanőt és F. Bálintot 1454. febr. 6. királyképéül jelölte V. László a Hunyadiaknak a kerekegyházi uradalomba való beigtatásához; s febr. 24. Bálint tényleg mint ilyen szerepelt[7]). János deák 1455. szept. 17. jelen volt Lippán, midőn Keszy Balázs deák solymosi várnagy és neje az aradi káptalan javára végrendeletet tett[8]). — 1467-ben Zarándban is említnek Fejéregyházyakat[9]).

Fekete (Kéri) Gergely, az aradi káptalan 1325. jún. 5. kelt bizonysága szerént, nem váltotta ki Kér nevű faluját, melyet 9 márkáért Szeri Pósa mester várnagynak zálogba vetett[10]).

Feltói, l. a zarándiak közt.

Filpe, Tamás fia, 1290-ben társ volt, midőn az arad-simándiak a Csanád-nemből való Dénestől megvették Simándot. 1339-ben 3 fia élt: Miklós, Tamás és Fodor[11]).

Fintha, l. a zarándiak közt.

Fodor (Lipvai) Pál és Sáry Pál 1335. szept. 20. az aradi káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy ellenfele, Balázs, Tamás fia, magát nemesnek mondhassa, vagy hogy őt valaki a per tartama alatt a nemességbe emelhesse[12]).

Folthy László 1487-ben, mint aradmegyei birtokos, több társával együtt panaszkodott, hogy Bánffy Miklós most is Solymoshoz szedeti a szőllő-kilenczedet[13]).

Forgách (Ghymesi)-cs., l. a nemzetségek közt, 280—1. l.

Foris Imre deák 1507. mint szomszéd jelent meg Corvin özvegyének Lippa és Solymos uradalmába való beigtatásánál.

Földváry-család törzshelye az Arad és Zaránd határán levő Földvár; birtokos mind a két megyében. Övé Aradban Papi s részben Kasza, Zarándban pedig az egész Dombiratos. Virágzásának kora I. Ferdinánd utolsó éveire esik. 1552-ben Losonczy István, a temesvári hős, Földváry *István* deákot küldte feleségéhez, segélyhozás végett[14]). Utóbb királyi

[1]) Dl. 19378. — [2]) Zichy-okm. I. 551. — [3]) Müncheni lt. Brand. fasc. 39. nro 296. — [4]) Dl. 19274. — [5]) A nagymihályi lt.-ból *Csánki,* I. 784. — [6]) Tört. Adattár, II. 284—6. — [7]) *Haan-Zsilinszky,* 68—9. — [8]) *Fábián,* I. 254—7. — [9]) Dl. 30883. — [10]) Anjouk. okm. II. 196. — [11]) *Zichy-okm.* I. 550—6. — [12]) Hazai Okl., 206—7. — [13]) Dl. 19274. — [14]) *Fábián,* I. 40.

dicator és exactor volt s mint ilyen, ő készítette el 1561-ben Csanád-, Zaránd-, Arad-, Békés-, Külső-Szolnok- és Csongrádmegyék adókivetését, melyben oly fontos topographiai és családtani adatok maradtak reánk[1]). Majd Békes Gáspár ügyvivője volt Miksa királynál, s 1566-ban élénk részt vett Gyulavár védelmében. I. Ferdinánd gazdagon jutalmazta hűségét; 1556. szept. 6. neki és Olcsárovics Demeternek adta a csanádi káptalan szolnokmegyei Martfő és Földvár nevű falvait[2]). 1558. június 12. Henyey István hűtlensége következtében a zarándi Dombiratost és Henyeynek Gyulán levő házát kapta testvéreivel, *János*sal és *Mihály*lyal együtt[3]). Bornemisza Benedek gyulai várnagy azonnal beigtatta őket e javakba, később azonban kiderült, hogy Henyey Istvánt méltatlanúl vádolták hűtlenségről, mire 1560-ban Földváry visszaadta Dombiratost Henyeynek, de ez továbbra is meghagyta őt annak birtokában[4]). 1558. aug. 2. Ferdinánd Jaksics Péter magvaszakadtával neki s testvéreinek *(Bálint, János, Mihály)* adta a mintegy 20 jobbágytelekből álló aradmegyei Nagyfalut[5]). A török hódítás e családot is más vidékre sodorta.

Frangepán, l. Hohenzollern- és Hunyadi-család.

Gaál (Gyulai), l. a zarándiak közt.

Garay, l. Dorosma-nemzetség, 270—1. l.

Garay János és Péter, néhai Sovány fiai, testvérökkel, Anna asszonynyal együtt a csanádi káptalan előtt 1466. okt. 23. elengedte azt az esküt, melyet Ilona, Ravazdy Péter özvegye és fia, Miklós, a király ítéletlevele szerént e napon századmagával letenni lett volna köteles, hogy tisztázza magát Kisfalud erőszakos elfoglalásának vádja ellen; viszont Ravazdyné és fia azon helység másik felét, melyet zálogjogon bírtak, a záloglevéllel együtt visszaadta nekik; miért is Garay Jánosék az ellenök hatalmaskodás miatt indított pört megszüntették[6]).

Geledy aradmegyei nemes-család 1480. körül virágzott[7]).

Gergely 1290-ben simándi nemes; fiai (1339.) Ágost, István és János.

Geszthy Miklós 1389-ben aradi főispán volt. Geszthy Mihály fiának, Lászlónak özvegye 1463-ban a maga s fiai, László és Mihály, valamint leánya Anna részére, özv. Máchadonyai Miklósné s Forgách Felix társaságában 2000 tiszta magyar arany forintért zálogba vette Szeri Pósa István aradmegyei 12 falaját[8]). Geszthy Ráfael az aradi káptalanban 1510-ben mester- s 1514—1517. őrkanonok volt.

Gettyey János fia, János, fiutód nélkül elhúnyt testvérének, Gergelynek leányait (Klárát, Sárát, Katalint, Margitot) mind saját, mind testvére ősi és szerzett javaiban (Gettye, Hosszúfalva és Sármelléke Zalában; Szent-András, Komlós, Káka, Csabacsűri és Szentetornya Békésben és Csanádban, Ötven-Ablaka Aradban és Szárafalva Zarándban) férfiivadékaikban örökbe fogadta[9]).

Giskra (Brandisi) Jánost Csehországból Erzsébet özvegy királyné hítta be V. László érdekeinek védelmére. Sokáig rettegett vezére volt a zsebrákoknak. 1445-ben maguk az ország rendei választották meg egyik főkapitánynak, de 1449. és 1451. ismét harczolni kényszerült vele Hunyadi. Az 1453. trónra lépett V. Lászlónak Cilleyvel legfőbb tanácsadója volt.

[1]) L. az adózásról szóló fejezetben, 174. l. — [2]) *Lib. Reg.* Ferd. et Max. 224. — [3]) U.-o. 341. — [4]) NRA. fasc. 1088. nro 28. — [5]) *Lib. Reg.* 342. — [6]) Erdélyi muzeumi lt. 346. — [7]) Dl. 32394. — [8]) Dl. 15897. — [9]) NRA. fasc. 1085. nro 16.

Az 1457. évi forradalomban sikertelenül harczolván a nemességgel, hűséget esküdött (1458.) Mátyás királynak, de nemsokára Kázmér lengyel király mellett ütött pártot. Mátyás azonban hódolatra szorította s teljes megadásra kényszerítette a zord főurat. 1462-ben 25,000 aranyon és Zólyom várán kívül Lippa városával ajándékozta őt meg[1]). 1464-ben Solymosvár megtartásában tanúsított hű szolgálatai fejében Mátyás király Arad-, Zaránd- és Békésvármegyék kamaranyereségéből évenkint ezer aranyat utalványozott számára[2]). 1468-ban Borzlik mezővárost s az Aradban és Temesben hozzátartozó 28 falut Giskra elzálogosította Pán Mátyásnak[3]), mit a király csak 1471-ben hagyott helyben s Pán beigtatása csupán 1472. történhetett meg[4]). Második felesége, Országh Ilona, Mihály nádor leánya, férje halála után kénytelen volt eltűrni, hogy 1488. Bánffyék elfoglalták Solymost; jegyajándékának s hozományának visszafizetése miatt azonban még 1503. is perelt velök[5]). Giskra igényeit a Podmaniczkyak örökölték.

Glesán Miklósnak 1561-ben részjószágai voltak Ötven-Ablakosban, a zarándi Gyula-Varsándon, Bökényben és Eleken.

Gyanthey Istvánt, 1461—1468. az aradi káptalan mester- s 1469—1481. őrkanonokját, 1480. Dóczy Imre ugyanazon káptalan előtt eltiltotta Apácza és Udvari falvak eladásától vagy zálogba-vetésétől, Baky Lászlót és Csályay Istvánt pedig azok megszerzésétől[6]).

Gyerky János és Czegze László 1435-ben megcserélte az aradi Gyerken levő birtokát[7]). 1519-ben Gyerky Gáspár és Boldizsár is igényt tartott a magvaszakadt Csályay László aradmegyei javaira[8]).

György, Kalád fia, hatalmas kényúr, 1220. táján, valószínűleg maga II. Endre által felhívatva, elpusztította az aradi káptalan javait s elhajtotta a prépostnak 150 juhát, miért a Rómába utazott érsek sürgetésére a pápa őt 1221-ben kiközösítette. A következő évben a felek, Adorján bíbornok sürgetésére, olykép békültek ki, hogy György úr 98 márka tiszta ezüstöt fizet a 150 juhért, ellenkező esetben az esztergomi érsek, egri püspök és egresi apát beigtathatják őt Csőrévi nevű praediumának birtokába, sőt abban örökösen is megtarthatják, ha György úr még ekkor is vonakodnék fizetni[9]).

Hagymás (Berekszói) Lászlót 1439-ben az aradi káptalan beigtatta Solymos-vár uradalmába, melyet Albert királytól zálogjogon nyert[10]). Ez uradalmát azonban, melyet hűtlensége miatt azonnal elveszített, már 1440-ben Gúti Miklós és János kapta[11]), s így a 76 faluból álló hatalmas uradalom csakhamar gazdát cserélt. Azonban Hagymás László hasonlónevű fia 1446-ban már a két Országhgal egyetértve cserélte el Hunyadival Solymosvár és Lippa uradalmát a bosári és suppani uradalomért[12]) s még azon évben Hagymás László és Miklós, minden jog fenntartása nélkül, örökáron adta el Solymos és Lippa uradalmaiban levő részeit Hunyadi Jánosnak[13]). Csak 120 év mulva foglalt ismét tért a család Aradban, midőn Miklós szörényi bán és Tárczay Lucza harmadik fia, Kristóf, 1557—1564.

[1]) *Bonfin,* 542. — [2]) *Dl.* 15999. — [3]) *Dl.* 17263. — [4]) *Dl.* 17304., 17155., 17263. — [5]) *Dl.* 21224., 21502. — [6]) Dl. 18337. *Századok,* 1870., 468. l. — [7]) *Századok,* 1873., 248. — [8]) Dl. 23253. — [9]) *Theiner,* Monum. I. 37. *Fejér,* III. 3., 406. — [10]) Dl. 13375. — [11]) Dl. 13597. — [12]) Dl. 13927. — [13]) Dl. 13974. Galádi Hagymás Kristóf különben 1505. még mint szomszéd vett részt Ugraynak a temesi javakba való beigtatásánál. (Újhelyi-lt. III., 27.)

huszti kapitány s 1566-ban János Zsigmond hadainak főkapitánya, 1560. aug. 18. a fejedelemtől Csúcs falut kapta adományúl fiával, Miklóssal együtt[1]). A fiú még apja életében elhúnyt s a hatalmas főúr, kit Zsigmond halála után a székelyek Erdélyország fejedelmévé szerettek volna tenni, 1577-ben, midőn Erdély hadait Váradra vezette, maga is elhunyt. Magvaszakadtával Nagy- és Bél-Zeréndet, Szent-Mártont, Ottlakát, Tamászt és Bozost Bocskay István nyerte[2]).

Hajnal-család ősi fészke a Maros balpartján levő Simánd. Simándi Hajnal István 1514-ben Dósa Györgygyel, nemes-létére, résztvett Dóczy Ferencz zádorlaki kúriájának megrohanásában[3]).

Halász Péter 1507. mint szomszéd volt jelen Corvin János özvegyének a solymos-lippai uradalomba való beigtatásánál.

Haraszthy János és ennek fia, Jakab, valamint unokái, Péter, János és László, Zsigmond királytól még 1405-ben nyertek czímert[4]). A családnak leghíresebb tagja s a Jagellók romlott korszakának egyik legjellemzőbb képviselője Haraszthy *Ferencz* aradi főispán, szörényi, majd bosniai bán. A vitézi pályán találjuk őt már 1478-ban, midőn perhalasztást nyert, míg a kir. seregből visszatérhet[5]). Ugyanakkor Dóczy Imre eltiltotta őt Dóczy László javainak megszerzésétől[6]). 1479—82. ő és Pathócsy Bertalan, 1483. Szokoly András, 1485—89. pedig ez és Haraszthy volt a szörényi bán[7]). 1486-ban egyedüli szörényi bán volt, ugyanakkor aradi főispán[8]) s ilyenül említik 1516-ban is[9]); de e hivatalt vagy nem viselte mindig, vagy nem élt minden czímével, mert 1489-ben csak szörényi bánnak írják[10]). Legtöbbet bajoskodott Dóczy Imrével, kinek unokatestvére, Dóczy Zsófia volt első felesége. 1482-ben Dóczy őt domómáli szőlleje elfoglalásával vádolta[11]). 1488-ban Moyzes Mihály halálával kapott apáczai és kisudvari részjószágait «testvéri hajlandóságból» Dóczy Imrének adta[12]). 1489-ben csálai jobbágyai bántalmazták Dóczy tiszttartóját[13]). 1490-ben Solymos és Lippa várak kapitánya gyanánt szerepelt[14]), midőn Dóczy Imre letiltotta őt néhai Dóczy László javainak megszerzésétől[15]). 1491-ben Beatrix királynétól kapott örkényi (pestmegyei) birtokába beigtattatni rendelte őt II. Ulászló[16]); 1492-ben Corvin Jánostól zálogba vette Solymos és Lippa uradalmát 3800 forintért[17]). 1494. jan. 22. a király őt rendelte gyámúl özv. Dóczy Imréné s fia, Ferencz mellé[18]); ugyanekkor perelt a lippai és kovászi szőllejében a Báthoryak által okozott károk miatt[19]). 1496-ban Gúti Országh Lőrincz 50 arany fejében Ménest kötötte le neki[20]). Ugyanakkor II. Ulászló menedéklevelet adott Zsigmond pécsi püspöknek, hogy minden podgyászával együtt bárhova is szabadon utazhassék, de csak Haraszthy Ferencz kíséretében[21]). 1498-ban az országgyűlés megrótta őt Koszorúvár elvesztése miatt. Ugyanakkor Corvin János az országgyűlés színe előtt is bepanaszolta Haraszthy Ferenczet, kinél egyik vára zálogban volt, hogy a zálogösszeget elfogadni vonakodik[22]). 1499-ben Haraszthynak csálai várnagya erőszakoskodott az aradi káptalannal szemben[23]). 1500-ban olykép vette

[1]) *Fábián*, I. 7. és 206. — [2]) NRA. fasc. 1769. nro 14. — [3]) Müncheni lt. — [4]) *Nagy*, Magyarorsz. Csal. V. 51. — [5]) Dl. 18088. — [6]) Dl. 18021. — [7]) *Pesty*, A szörényi bánság, I. 286—7. — [8]) *Lehóczky* (Stemmatogr.) sajtóhibából 1586-ot ír. — [9]) *Fábián*, I. 192. és Dl. 22753. — [10]) *Hazai* okm. VII. 483. — [11]) Dl. 18640. — [12]) Dl. 19364. — [13]) Dl. 19589. — [14]) Dl. 19647. és 19682. — [15]) Dl. 19614. — [16]) *Pesty*, Szörényi bánság, I. 287. — [17]) Müncheni lt. Brand. fasc. 15. nro 88. — [18]) Dl. 20135. — [19]) Dl. 20100. (Istvánnak írva.) — [20]) Dl. 20422. — [21]) Dl. 20504. — [22]) Hazai Okm. IV., 438. és *Fraknói*, Bakócz Tamás, 71. — [23]) Századok, 1875., 682.

át Országh és Pathócsy csálai palotáját, hogy nekik a helyett Csála-várban új kőházat épít, különben elveszti Kőben levő részjószágát[1]). 1503-ban Pathócsy Bertalan elösmerte, hogy Haraszthy neki 400 arany forintot lefizetett[2]), ellenben Zsigmond ó-budai préposttól és Losonczy Alberttől nem akarta elfogadni a Szőllős és Csigerfalva zálogjószágért járó 500 aranyat[3]). 1507-ben egyik emberét a pálűlési borkilenczed beszedésekor a Bakyak majdnem halálra verték[4]). 1508-ban némely javát bevallotta Dóczy Zsófiától való leányainak, Katának, kit Cseh Zsigmond és Annának, kit Bakos Mihály vett el[5]). Ugyanakkor a család más tagja, Haraszthy *György* és fia, *Gáspár*, 8000 aranyon Békés-, Arad- és Zarándmegyékben Ábrahámffy Jánostól több jószágot vett zálogba[6]), miről Haraszthy Ferencz másolatot kért 1519-ben a garammelléki Szent-Benedek konventjétől[7]). 1510-ben Corvin János özvegyével a pálűlési borkilenczed miatt perelt[8]), 1511-ben pedig Pálűlése birtokából kiverte az oda épen akkor beigtatott Eperjesi Pathócsy Jánost[9]). 1518-ban bevallotta Temesmegyében 36, a lugosi kerűletben 10, Aradban 15 (Csála-kastély, Külső- és Belső-Csála, Jászpél, Pongrácz, Almaszeg, Keresztúr, Kovászi, Kő, Gyarak, Pálűlése, Panád, Sárfő, Tófája, Gergelpertója), Pestben 4, Fejérben 1, Pozsegában 8 s így összesen 74 faluból s részből álló óriási uradalmát lévai *Cseh* János fiának, Zsigmondnak s nejének, az ő leányának, Katának; továbbá Bakos Mihálynak s nejének (leányának), Annának, vejei hű szolgálatainak és — az általuk lefizetett 25,000 forintnak fejében[10]). Időközben elvesztette aradi főispáni méltóságát[11]), s vele minden politikai súlyát; most, úgy látszik, a gazdálkodás nyűgétől is szabadúlni akart. Másodszor nősűlve, Cseh László özvegyét vette el s ugyan erős atyafiságba lépett felesége korábbi családjával, mert egyik leányát, mint láttuk, Cseh Zsigmondhoz s a másikat Bakos (máskép Pakos) Mihályhoz adta férjhez. 1519-ben ő is igényt tartott Csályay László örökségére s 1520-ban unokaöcscsétől, Dóczy Ferencztől elfoglalta Liki falut[12]). Élt még 1535-ben is, midőn az aradi káptalant Szombathely, Bátya, Csolt és Fejéregyháza birtokában háborgatta. Mivel 1478-ban kezdett szerepelni a vitézi pályán, ekkor már körűlbelűl 20 és így 1535-ben 77—80 évesnek kellett lennie. Ekkortájban történhetett, hogy Haraszthy határozottan I. Ferdinánd pártjához csatlakozott, másrészt pedig hamispénzveréssel szennyezte be nevét; e miatt Izabella királyné, mint hűtlent s hamispénzverőt, megfosztotta csálai uradalmától s azt, Haraszthy halála után, 1548-ban Petrovics Péternek ajándékozta[13]). Így veszett ki a híres család Aradból. — Zarándban távolról sem volt ily gazdag a család. Ott az 1508-ból említett Haraszthy György és Gáspár szerzett zálogjószágot s 1528-ban H. *Gergelyt*, ki 1519-ben Aradban is zálogbavette Ábrahámffyék némely jószágát[14]), az aradi káptalan letiltotta egy Körösgát építésétől[15]). Milyen rokonságban álltak e zarándi Haraszthyak az aradi ággal, nem tudom megmondani. Ferencznek volt ugyan egy testvére, *János*, de annak leányával, Annával, Siráky Boldizsárnéval, ez az ág kihalt.

Herczegh (Szekcsői) Henrik bán fiának, Péter bodrogi comesnek (1343.) unokái, *Ráfael* bosniai vál. püspök, *Fülöp* és *Pál* 1437-ben úgy

[1]) Dl. 20907. — [2]) Dl. 21214. — [3]) Dl. 21152. — [4]) *Bunyitay*, II. 167. — [5]) Szentbenedeki konvent lt. fasc. 93. nro 12. — [6]) Dl. 11254. — [7]) *Haan*, 135—7. — [8]) Müncheni lt. — [9]) *Fábián*, I. 162. — [10]) Szentbenedeki konvent, protoc. B., 163. l. — [11]) Dl. 22753. — [12]) Dl. 23352. — [13]) *Rácz*, Zaránd, 114—6. — [14]) *Haan*, 135—7. — [15]) U.-o. 149—51.

egyezkedtek Héderváry Lőrincz nádorral s ennek fiaival, Imre bánnal és Miklóssal, mint János vajda (Miklós fia, János unokája s a nevezett Henrik bán dédunokája) fiainak, Lászlónak és Henriknek örököseivel, hogy a Herczeghek a család csanádi, továbbá Két-Sopron, Varjas, Mikeháza, Lukácsfalva, Kinged, Szionda, Kangafalva, Batonya és Tompa szárazérmelléke-kerületi s Dombegyház, Iratos, Vizes, Marján, Abony, Két-Kupa, Kerecsen-Ardó, Vasegyháza, Medgyes, Nádas és Háromasszonyfő aradmegyei helységeket s pusztákat kapják[1]). Ráfael és Pál 1444-ben Caesarini Julián bibornoknak esküvel fogadta, hogy küzdeni fog a török ellen s úgy látszik, részt is vett mindakettő a várnai csatában. A legifjabb testvér, *Pál*, 1455-ben Harapkai Bothos Andrásnak és Györgynek magvaszakadtával feleségének, Bothos Annának kezével megkapta a Bothosok 43 faluból álló hatalmas uradalmának felét; nevezetesen Aradban Serfeld, Fellak, Farkasteleke, Szombathely, Dombegyház, Iratos, Két-Sopron és Vizes falvakat, olykép, hogy sógorával, Bazini Szentgyörgyi György gróffal, Bothos Margit urával, közösen bírja azokat[2]). A család tagjai közől Miklós 1459-ben Mátyás főpohárnoka lett, Miklós 1526-ban részt vett a mohácsi csatában s Imre I. Ferdinánd alatt iudex curiaei méltóságot nyert. 1546-ban a Herczegh-család Hód és Vásárhely városok, Két-Sopron, Varjas, Mikeháza, Lukácsfalva, Kinged, Sziond, Kandatfalva, Batonya és Baktornya, a Szárazérmelléke kerületében levő falvakba akarta magát beigtattatni, minek a Héderváryak ellenállottak[3]).

Hohenzollern György, brandenburgi őrgróf, Stettin, Pomeránia, Rügen, Ansbach és Bayreuth herczege, s nürnbergi őrgróf, Achilles Albrecht választófejedelem másodszülöttének, Frigyesnek fia, született 1484. márcz. 4. Kilencz testvére lévén, atyja Magyarországba küldte «szerencsét próbálni» s II. Ulászló, kinek nővére volt György édes anyja, mindenkép azon dolgozott, hogy megszerezze számára Corvin János özvegyének, Frangepán Beátrixnak kezét s vele a Hunyadiak hatalmas uradalmait. Az özvegy sokáig vonakodott s végre is úgy egyeztek meg, hogy nem György őrgróf veszi őt nőül, hanem ő fogadja férjül Györgyöt, ki megesküdött, hogy felesége jószágait el nem idegeníti s hogy őt magát nem viszi ki a külföldre. Az esküvő azután meg is történt Gyulán, 1509. január 25.[4]) s a fényes ünnepségeken kétségkívül résztvett Arad- és Zarándvármegyék főnemessége is. E házasság szerencsétlen volt. A herczegnek, ki 1509. márcz. 5. már maga iránt is hűségre eskettette Solymos és Lippa kapitányát, tobzódásai tömérdek pénzbe kerültek s ha ezek ellen Beátrix szemrehányásokat tett, férje megverte s hajánál fogva húzgálta végig a földön. Néhány hónap múlva már elhúnyt a boldogtalan asszony s kis leánya, Erzsébet mellé temették a gyulai templomba[5]). György őrgrót sietett biztosítani magát felesége vagyonában. Az év végén már a budai káptalan egy emberével útazott le az alföldre s új adomány czímén éjjel, szinte lopva, a szomszédok értesítése nélkül, az ország régi szokásainak sérelmével igtattatta be magát 1509. karácsonya táján Simánd birtokába, mi ellen az aradi káptalan 1510. január 3. erélyesen tiltakozott. Nagybátyjá-

[1]) *Fejér*, X. 7., 893—5. — 1440-ben a Szekcsői Herczeghek Zomlini Gábor deák oklevélhamisítása következtében megszerezték a hódmezővásárhelyi uradalmat is, de ismét elvesztették azt 1448-ban, midőn kiderült Gábor deák hamisítása. (*Teleki*, X. 250. stb.) — [2]) *Dl.* 14942. — [3]) *Tört. Tár*, VI. 28. és *Tört. Ért.* 1882., 156. — [4]) *Fraknói* a Századokban, 1877., 460. — [5]) *Szerémy* emlékírata, 45. Ő-maga is ott volt a temetésen. Mindamellett nagyon összezavarja az eseményeket; pl. ő 16 évig tartó házasságról beszél.

nak, II. Ulászlónak is érdekében állott, hogy az alföldön 252 falu ne kerüljön valami magyar dynasta kezére; azért Györgyöt már 1510. márcz. 22. megajándékozta mindazon javakkal, melyek a Corvin-uradalomhoz tartoztak, kijelentvén, hogy ezzel nem sérti az ország ama törvényét, melynél fogva idegeneknek örökös jószágot adni nem szabad. Övé lett Gyula vára s a «részént Békés-, részént Zarándmegyében levő» Gyula mezőváros, az egész Simánd mezőváros, Vári, Pél, Morócz, Vadász, Sámolykeszi s még 72 zarándi s békési egész és 4 részjószág, Aradban Solymos-Lippa ura-

György, brandenburgi őrgróf.

dalma 180 aradi, temesi és csanádi helylyel, nem is említve a Hunyadban és Szlavoniában fekvő birtokokat. Az őrgróf azonnal építtetni kezdte Lippa várát, melynek élére 1512. Bodó Miklóst állította; de német alvárnagyot tett Solymosba s általában véve Németországból hozatott be tiszttartókat. Ezek annyira zsarolták a népet, úgy elhanyagolták a várvédelem ügyét s olyan gazdálkodást vittek véghez, hogy a magyar urak utoljára is országgyűlésen szólították föl a királyt, vegye ki a német őrgróf kezeiből a roppant uradalmat s adja oda érdemes hazafiaknak. II. Ulászlót nagyon kényes helyzetbe sodorta ezzel. Az őrgróf varasdi jószágán tanácskozott embereivel, miként csillapítsa le a rendeket; abban álla-

podtak meg, hogy Miksa császárt kérik föl közbenjáróúl. A császár pártfogása hatott is és II. Ulászló valóban meghagyta őt a Corvin-uradalomban. A nép maga is el volt keseredve; s könyvemnek más fejezete szól róla, hogy 1514-ben épen György őrgróf uradalmaiban hatalmasodott el legjobban Dósa György forradalma. Dósa azzal hatott legerősebben a német földesúr ellen nekibúsúlt solymosi várkatonákra, hogy hiszen a vár és uradalma II. Ulászló ajándékából úgyis Dósáé, magyar emberé lesz. E küzdelem a György és Szapolyay közt való személyes gyűlölködést is

Frangepán Beátrix.

nyilvánosságra hozta. 1514. szept. 2. óta György őrgróf, mint a levert parasztok védője lépett föl Aradban s kétségtelen, hogy e tekintetben érdemeket szerzett.

Pazarlása s az a félelem, hogy egyre erősödő ellenségei végre is megfoszthatják földeitől, uradalmai egy részének eladására ösztönözte az őrgrófot. 1515. decz. 11. meg is nyerte II. Ulászló beleegyezését, hogy Solymos és Lippa várakat a hozzájuk tartozó helységekkel együtt bármely honpolgárnak eladhassa. Talán arra is gondolt, hogy atyja halála után (1515.) őt illette Ansbach és Bayreuth kormánya, melynek gondjait azon-

ban testvérére, Kázmérra bízta s maga az őt gyűlölő, de jól jövedelmező Magyarországban maradt. II. Ulászló ugyan 1516. márcz. 13. szintén meghalt, de őt rendelte II. Lajos egyik gyámjául s így befolyása, melyet kortársai Cilleyével hasonlítottak össze, még jobban növekedett. Szapolyayval szemben azonban nem volt elég erős; ez az 1514. évi polgárháború költségei fejében Solymost és Lippát magának tartotta és követelte, sőt, mivel az 1508. évi törvények értelmében külföldi nem is lehetett gyámja a királynak, a modern Cilley ellenében Hunyadi János szerepét, a kormányzóságot igényelte. Az áprili országgyűlés lelkesen csatlakozott mellé és zajosan követelte György eltávolítását. Az őrgróf ágyúkkal lövetett a Buda várát ostromló nemesekre. Szapolyay távozott s György az ország élén maradt; Solymost és Lippát azonban mindamellett sem menthette meg, hogy a lengyel király személyesen is közbelépett. Csak 1516. jún. 6. egyeztek ki a hatalmas urak. Miksa császár Folkisdorfer Gáspár neuburgi prépostot s Ausztria marsallját, Mraxy János kapitányt s Cuspinianus Jánost, — a lengyel király János gnéznai érseket s Lengyelország primását, Szidloviczky Kristóf nádort, krakkói főkapitányt és kanczellárt s még két várnagyát küldte ki, kik, Szathmáry György pécsi püspökkel és kanczellárral együtt, mint választott bírák jártak el ez ügyben. György őrgróf személyesen, Perényi nádor pedig János vajda nevében kijelentette, hogy szívökön viselvén az ország és király ügyét, egyességre hajlandók, gyülölködésökkel, viszályukkal felhagynak, egymás iránt kölcsönös szeretettel és testvéri érzelemmel viseltetnek s jó és hű alattvalói lesznek Lajos királynak. János vajda a kezén levő Solymos és Lippa várát a bírák jelenlétében, nevökhöz és méltóságukhoz illő tisztességes szavak kíséretében adja vissza György őrgrófnak, ki e várat 22,000 magyar forintért azonnal eladja Perényi nádornak. — A szerződés megszegőjére 40,000 forintnyi büntetést szabtak; ennek egyharmada a királyé, egy a szerződés megtartójáé; egy harmadot a török ellen emelt végvárak oltalmára fordítsanak. Az őrgróf még aznap eladta a két várat Perényi Imre nádornak, ez pedig rögtön elcserélte Szapolyay Jánossal és Györgygyel Sárosváráért. Miksa császár, Füssenből 1516. júl. 20. kelt levelében, köszönetét fejezte ki György iránt, hogy jelentékeny veszteségére nem gondolt, midőn ekként szerződött. «Du wellest — írta — in solhem guetem willen gegen vnns beharren, vnd den genannten vnnsern lieben Sun Kunig Ludwigen in getrewem beuelh haben». Teljes bizalmáról, kegyelméről s barátságáról biztosítja s reméli, hogy hasonlót tapasztal az ő kedves fia, II. Lajos részéről is.

György őrgróf Aradban nem volt többé földesúr; annál jobban érdeklődött a zarándi részek iránt. Gyulai várnagyai, 1517-ben Horváth István, 1519-ben Skaricza György, nem csekély károkat okoztak a szomszéd köznemeseknek, kiknek rovására terjeszkedtek, — Simánd lakosságát pedig az aradi káptalan ellen, mely e várost tőle visszaperelte, fölkelésre lázították, a kanonokokat mindennek összeszidták s őket a biztos haláltól csak néhány nemes közbelépése mentette meg. Míg így folyton gyűlöletesebbé tette nevét, saját tisztjei is ellenőrzés nélkül csalták, lopták az őrgrófot; Gál-Ispán gyulai tiszttartó 8000 frtott sikkasztott tőle, a mit ugyan tisztázott azzal, hogy Medgyest eladta, más falvait pedig zálogba vetette az őrgrófnak, másrészt azonban egyremásra vásárolta magának Zarándban a jószágokat s rohamosan meggazdagodott. Simándot, úgy látszik, sikerült megtartania Györgynek. 1523-ban még föltétlenül katholikus

plébánost nevezett ki Simándra; 1524. már ő-maga áttért a protestantismusra s a következő 1525. kikötötte Simánd új plébánosánál, hogy a szentszékhez csak a gyulai tisztek, vagy a simándi bírák meghallgatása után fordúljon. A könnyelmű herczeg, ki Budán divatba hozta az álarczos bálokat és a költekezésnek száz nemét, a mohácsi vész után végkép elhagyta hazánkat. Uradalmait, melyek János király — a gyűlölt Szapolyay — hatalmába jutottak, — csakhamar elvesztette. Kinn azonban Bajorországban, Anhaltban, Bayreuthban, Nürnbergben 1527. óta önállóan kezdett uralkodni és csakhamar merészen mondta oda, hogy inkább veszítse fejét, mint hogy hitét — Luther vallását — megtagadja. «Löwer Först, — nit Kop ab!» csillapította őt, a maga rossz németségével, V. Károly császár; s György őrgrófnak helyén maradt a feje is, a szíve is. «Jámbor»-nak, «hitvalló»-nak nevezték az ágostai hitvallásúak; ő-maga nem csekély szerepet játszott a világtörténelmi jelentőségű vallásküzdelmekben s ez a fiatalságában könnyelmű brandenburgi őrgróf — mint előtte százhat évvel, egy másik brandenburgi, Zsigmond — köztiszteletben, megsiratva húnyt el 1543. deczember 17-én[1]).

Horváth (Razviai) János és Podmaniczky János kapta 1508-ban II. Ulászlótól a Corvin Kristóf elhunytával a kincstárra szállt Ötvenablaka arad-, Szent-András, Csabacsüd, Szentetornya, Szent-Miklós és Királyság békés- és Donáttornya csanádmegyei falvakat[2]).

Horváth (Sarlai) Mátyást, Haraszthy Ferencz tiszttartóját, nemes ember létére a Bakyak halálra verették, midőn a pálűlési szőllőhegyeken a borokat kilenczedelte[3]).

Horváth (Vizesi) Pál 1485-ben a maga vizesi, király- vagy nagyhegyesi, salánki, valamint a zarándi Somos, Kecskerez, Kereki, Szederkény, Sokló, Gorsás-Ósi és Gelvács falvakban levő részjószágait Vizesy Tóbiással elcserélte[4]), azonban már a következő évben eladta Dóczy Imrének[5]).

Hunyadi-család, délszláv eredetű, mely rokonságban állt több délszláv és albán fejedelmi családdal. Ősei hazánkban mint a Balkánról bevándorló néptöredékek vajdái és vezetői telepedtek meg[6]). Vajk, vagy Vuk 1409-ben már a hunyadvári uradalmat kapta, mint Zsigmond király testőr-katonája. Feleségétől, Morsinay Erzsébettől, 2 leánya s 3 fia született; a fiúk: *János*, utóbb Magyarország kormányzója, egy másik *János*, szörényi bán s *Vajk*[7]). 1434. január 17. a két Hunyadi János, néhai Vajk fiai, már Aradmegyében is földesurak lettek, a mennyiben Bázelben Zsigmond király az aradi Papi mezővárost a Maroson levő révvel s más javakkal együtt 1200 arany forinton Oláh Jánosnak, néhai Hunyadi Vojk udvari katona fiának s testvérének, szintén Oláh Jánosnak s örököseinek ajándékozta[8]). A következő 1435. évben azonban ugyanők, 300 arany ráfizetése mellett, elcserélték a Lugos környékén levő Komjáti mezővárossal és az

[1]) A legtöbb adatot a *müncheni* kir. és a *budapesti* orsz. levéltár anspachi okleveleiből merítettem. Ezek közől csak néhány van közzétéve. Brandenburgi György magyarországi tartózkodásáról pár év előtt Boroszlóban *Neustadt* Lajos adott ki egy tanúlmányt s röviden *Fraknói* értekezett róla (Századok, 1877., 459—60.). A reformatioban vitt szerepéről a legtöbb kézikönyv megemlékezik; egész más hangon, mint a hogy hazai íróink tárgyalják II. Ulászló s főkép II. Lajos udvarában tanusított magatartását. — [2]) Dl. 21848. — [3]) *Bunyitay*, II. 167. — [4]) Dl. 19084. — [5]) Dl. 19142. — [6]) *Teleki*, a Hunyadiak kora, I. 26—62. Dr. *Réthy* a Turulban, 1884., 137—142. *Csánki*, Hunyadmegye és a Hunyadiak. (A m. tört. társ. kirándulása Dévára. Budapest, 1887. — 8—31. l.) stb. — [7]) *Csánki*, id. h. 27. — [8]) Dl. 12574. és *Fraknói*, Mátyás király, 73.

egész komjáti terűlettel[1]). 1444-ben az aradi káptalan előtt György rácz despota és Albánia ura, felesége Ilona s fiuk Lázár, Gergely és István, valamint leányuk Katalin s ennek leánya, Cilley Erzsébet Világosvárát s a hozzátartozó Siri, Galsa, Meszt, Körösbánya (máskép Czibebánya), Kisbánya (máskép Medvéspataka) mezővárosokat s az ott levő bányákat; továbbá a kalodvai, aranyági, kápolnai, csúcsi, fejérkörösi, halmágyi és ribiczei kerületekben, Zaránd- és

A Hunyadiak czímere.

Aradmegyékben levő falvakat, valamint a magyar és oláh nemes várnépeket s az egyházak kegyuraságát Hunyadi János erdélyi vajdának s általa fiainak, Lászlónak és Mátyásnak s minden örököseiknek ajándékozták az összes jogokkal együtt. Különösen fölemlítik, hogy Hunyadi a magáéból 95,000 frtnál nagyobb összeget költött Rácz- és Albánországnak a törökök kezei közől való kiszabadítására[2]). A gyulafejérvári káptalan Héderváry nádornak 1445. márcz. 10. kelt parancsára márczius 16. és következő napjain

[1]) Dl. 12707. — [2]) Dl. 13785. és 13786. (1489. évi másolat.) Ugyanennek töredéke: *Pray*-féle kézíratok, XIV., 23. (Budapesti egyet. könyvtár).

be is vezette a Hunyadiakat ezen javakba, miről ápr. 8. tett jelentést a nádornak[1]). E szerént kárba veszett Maróthy László macsói bánnak tiltakozása, melyet a Hunyadiak világosvári birtokszerzése ellen szintén a fejérvári káptalan előtt emelt[2]). Hunyadi János vajda már 1445. január 25. készült lemenni Aradmegyébe[3]), de csak ez év nyarán nézhette meg nagyszerű új uradalmát; június 15. Aradon Serjéni Orros György csanádi alispánt a csanádmegyei Tóti faluval ajándékozta meg[4]). 1446-ban Güti Országh Mihály és János és Berekszói Hagymás László fia egy-, valamint Hunyadi János másrészről, a budai káptalan előtt oly csereszerződést kötöttek, melynek értelmében amazok Solymosvárra és Lippa mezővárosra való összes jogaikat átruházták Hunyadira s utódaira, Hunyadi ellenben ez uradalom fejében Bosár mezővárost és Suppán falut, valamint ezek uradalmát adta nekik[5]). Még azon évben Hagymás László és Miklós örökáron, minden jog fenntartása nélkül adta el Solymosvárban s Lippa mezővárosban és uradalmaikban örök- vagy zálogjogon bírt összes részjószágait Hunyadinak[6]). Úgy látszik, azonnal hozzáfogott Solymosvár megépítéséhez s a költségek fedezése végett több nemest is a szőllőtized fizetésére szorított[7]). Várnagygyá Keszy Balázs deákot tette, kit már 1448-ban utasított a kéri 8 ökörrel együtt elidegenített jószágok visszaszerzésére[8]). 1451-ben György despota, békét kötvén Hunyadi János kormányzóval, szégyen terhe alatt örök barátságot fogadott iránta s ennek megerősítésére tízéves unokáját, Cilley Ulrik leányát, Erzsébetet eljegyezte fiának, Mátyásnak; s ha ez ígéretet ő vagy utódai nem teljesíthetnék, vagy teljesíteni nem akarnák, akkor egyebek közt az időközben kezökre visszakerült Világosvárát és uradalmát is örökösen átadják a Hunyadi-családnak[9]). Ugyanazon évben április 10. Temesvárott a maga világosvári uradalmához tartozó Kápolna, Halmágy és Kisbánya vajdaságában megerősítette Moga halmágyi vajdát[10]). 1451. decz. 21. Marczaly János 1000 aranyon zálogba vetette Hunyadi kormányzónak az aradmegyei Nagy-Szécsényt és Papit[11]) s a következő évben ugyanazon budai káptalan előtt ő s testvérei Nagy-Szécsény, Papi, Kamarás aradi egész falvakat s a bihari Nagy-Léta és Kakat falvak felét a hozzátartozó pusztákkal együtt 600 aranyért örök áron eladták a kormányzónak és fiainak, kik úgyis zálogjogon bírják e javakat[12]). 1453. az aradi káptalan Hunyadit a király parancsára beigtatta Soggya, Supán és Thwerd temesmegyei oláh kerületekbe[13]). Ugyanez évben Hunyadi János Mesztet némely erdélyi birtok fejében elcserélte a Losonczyakkal[14]); 1454. febr. 24-én pedig, a király febr. 6.-i parancsára Kerekegyház, Iratos, Dombegyház, Asszony, Veres-Vinga és Kerek-Vinga egész falvakba, s Baktornya, Batornya, Két-Sopron, Szihond és Kinged falvak részbirtokaiba, melyek mind Arad-, Csanád- és «esetleg más» vármegyékben vannak. Erről a káptalan márcz. 10. tett jelentést.

Ez volt «itthon», Aradban a legnagyobb magyar hős, ki 1456. aug. 11. történt elhunytáig a nemzet régi harczmodorának alkalmazásával számos diadalt aratott a török népen, melynek szultánja benne mégis a világ

[1]) Müncheni lt. Ung. Docum. 22. — *Teleki*, X.. 159—164. — [2]) NRA. fasc. 1066. nro 2. Eredetijét nem láttam. — [3]) M. Tört. Tár, 1861., IX. 150. — [4]) *Pesty*, Szörényi bánság, III. 46—7. — [5]) Dl. 13927. — [6]) Dl. 13974. — [7]) Dl. 19274. — [8]) Kaprinay-kézíratok, 43. k. 223. — [9]) NRA. fasc. 1524., nro 6. A Dl-ban nincs meg. Kiadta már *Spiesz*, Archiv. Nebenarbeiten, I. 173. és *Fejér*, Genus, incunabula et virtus J. Corvini, 149. l. — [10]) Dl. 30188 — [11]) Müncheni lt. Hung. Doc. 33. b. sz. — [12]) Dl. 14588. — [13]) Egyet. Magy. Encycl. III. 670. — [14]) Dl. 15852.

egyik legnagyobb emberét tisztelte. Mint államférfiú, hat éven át (1446—52.) a legnehezebb viszonyok közt kormányozta hazáját s alapelvűl a szigorú igazságot választotta. Feddhetetlen és következetes jelleme, kötelességérzete és honszeretete nemcsak a hanyatlásnak indúlt lovagkorból magaslik ki, hanem túlél s túlragyog minden más kort és időt is.

Fia, *Mátyás*, a dicsőséges király, aradmegyei birtokait sem választotta szét szorosan a koronajavaktól; az őt egyénileg illető javakat anyjára, a Szilágyi- és Báthory-családokra szállította át. A királyi és Hunyadi-javak pontosabb szétválasztását idővel az tette szükségessé, hogy törvénytelen származású fia, *Corvin János* részére nem látta biztosítottnak a trónt; az azért való küzdelemre tehát anyagi erővel kellett őt ellátnia. Az 1473. ápr. 2. született gyermeket már 1484. nov. 11. földesurrá tette a délvidéken[2]). A nagy király halála után 1490. jún. 17. az ország 33 főura s Corvin János közt kötött szerződés nem érinti a herczeg arad- és zarándmegyei uradalmait[3]), csak általában jelenti ki, hogy megmarad atyjától bárhol örökölt jószágaiban, kivéve az ország által visszaváltandó Komáromot, Pozsonyt és Tatát. Július 4-én azonban Tolnamegyében, a Sárvizen túl, a Csontmezőn Kinisy Pál szétverte a szerencsétlen trónkövetelő hadait, javait fölprédálta s Munkács, Solymos, Lippa és Medvevárakra, s Rokonok és Lokavecz kastélyokra vonatkozó okíratait is elvette; pedig ezek nélkűl nem védhette Solymosra és Lippára táplált igényeit Bánffy Miklós ellen[4]). Egyébiránt Solymos és Lippa kapitánya, Haraszthy Ferencz, 1490-ben már Corvin János embere volt[5]) s maga Corvin is gyakran leutazott úgy békésmegyei (gyulai) uradalmaiba[6]), mint Aradba; ide, a hogy ő maga irta, 1492-ben a török jövetelének híre miatt nem rándúlhatott le[7]). A solymos-lippai uradalomban is egyre gyakorolta ugyan földesúri jogait[8]), 1494-ben mégis tanácsosnak látta, hogy erre nézve a kincstárral alkudozzék; minek neszét véve, Bánffy nemcsak eltiltotta őt Solymos és Lippa eladásától[9]), hanem, még azon évben igtató parancsot is eszközölt ki e jószágra II. Ulászlótól[10]). A per folyt még 1498-ban is[11]) s ha oly háborgatásokkal is, mint gyulai uradalmának varsándi, píli stb. falvaiban[12]), fenntartotra földesúri jogait és gyakorolta azokat 1504. okt. 12. történt haláláig. Egyetlen fia, *Kristóf*, csakhamar elhúnyván, özvegyének, Frangepán Beatrixnak kezével György brandenburgi őrgróf kapta a gyulai, solymosi és lippai uradalmat. Négy nemzedékben a Hunyadi-család: a vagyonszerző János kormányzó, fia Mátyás, a nagy király, ennek fia János, horvát-, tót- és dalmátországi bán s ennek fiacskája Kristóf 70 éven át Arad- és Zarándmegye legtekintélyesebb uradalmát bírta[13]).

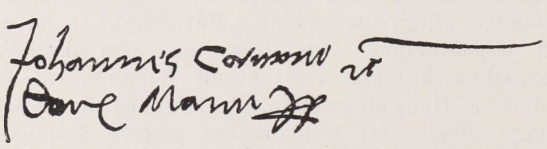

Corvin János névaláírása.

[1]) Dl. 14800. Közli *Haan-Zsilinszky*, 67—9. [2]) *Teleki*, V. 302. — [3]) Dl. 19657—8. Ennek jelentőségére nézve l. *Horváth*, Magyarok tört., III. 241—2. stb. — [4]) Dl. 20053. — Kiadta Hazai Okm. VII. 484—5. — Századok, 1869., 734. — [5]) Dl. 19647. és 19682. — [6]) *Karácsonyi:* A Hunyadiak békésm. birtokai. (Békésm. tört. társ. évk. XII., 34—56.) — [7]) Dl. 19793. — [8]) Dl. 19647., 19682., 20185. — [9]) Dl. 20226. — [10]) Dl. 20184. — [11]) Dl. 20773. — [12]) Dl. 20281., 26062. stb. — [13]) *Teleki*, a Hunyadiak kora, *Csánki*nak kiegészítő dolgozatával 12 kötetben; *Fraknói*, Mátyás élete; *Csánki*, Mátyás udvara; *Horváth*, Corvin János élete stb.

Huszár (Ivánházi) István 1510-ben pálűlési szőllőbirtokos[1]).

Illyey-családé 1358-ban Bánliget, Kalánháza, Alsó- és Felső-Zámsor némely része[2]). Osztályos volt a család a vele egy faluból való Dienessy-családdal s 1455-ön túl a kettőnek története egybeolvad. (L. Dienessy).

Ivánházy László 1485-ben Arad egyik szolgabírája; Gergely 1510-ben pálűlési szőllősgazda.

Jakós (Lippai) Imrét és Pétert az aradi káptalan 1470-ben nem igtathatta be az aradi Beseny (Beesen) faluba, mert Bánffy Miklós fegyveresen ellenállt[3]).

Jaksics (Nagylaki) *István* és *Markó* Aradban 1465. óta szerepelt. Róluk a nemzetiségek fejezetében lesz szó. 1478. István és *Demeter* Fellakot, Serfestet és Farkastelkét kapta Aradban. 1480. a király vizsgálatot rendelt jószágainak háborítói ellen[4]). 1482. a két úr egy illetéktelenül elítélt jobbágya miatt perelt Kötegyáni Jánossal és Czeczey Lőrinczczel[5]). 1483. Mátyás király javokra döntött[6]), s 1484. vizsgálatot rendelt nagyiratosi, nagylaki, kerekegyházi jószágaik háborgatói, Czeczey Lőrincz és Dóczy Imre ellen[7]). 1487. Jaksics István volt Mátyás egyik kir. biztosa Solymos visszafoglalásánál. 1498. Demeter fiai, *János*, *Demeter* és *György* dombegyházi és iratosi jobbágyaikkal elszánttatták özv. Dóczyné vizesi egyik dűlőjét[8]). 1501. István fiai, *István* és *Márk* igényeivel szemben II. Ulászló új adományúl adta Szombathelyt a kalodvai pálosoknak[9]). 1503. Jaksicsek a Dóczyakkal egy Vizes és Dombegyháza közt levő dűlő miatt perlekedtek[10]). 1508. *Péter* és Demeter basarági tisztökkel, Iván deákkal, az aradi káptalan Evest nevű jószágán hatalmaskodott; 1511., a vizsgálat idején, Demeter már nem élt[11]). Ugyanakkor az aradi káptalan Istvánt és Márkot eltiltotta a kalodvai pálosok szombathelyi jószágának megvételétől[12]); mégis megvették, miért a káptalan 1517. decz. 12. újra tiltakozott[13]). Ugyanakkor Péter úrral Vizesyék pereltek egy vizesi dűlő miatt. 1530. Jaksics Márk s elhúnyt testvérének, Péternek fiai (*Demeter*, *Miklós* és *János*) Fellak várát, szombathelyi részöket és csanádi javaikat 30,000 aranyban elzálogosították Márk nővérének, Polyxenának s leányainak, kiket e javakba 1536. igtatott be a csanádi káptalan[14]). Márk halála után leányai, Erzsébet (özv. Dóczy Miklósné) és Scholastica (Zeleméry Lászlóné) olykép osztoztak meg atyjuk örökségén, hogy Scholasticának jutott Nagylak város fele és az egész Mezőhegyes, Királyhegyesfalu, Rákos és Fellak puszta Czefresd várral, néhány jobbágy Csomorkány csanádi mezővárosban, és a Maroson túl Temesben levő Paterlakához tartozó hét faluból 3 egészen, a hetediknek, Boldogasszony-Paterlakának pedig fele; viszont Erzsébetnek jutott Nagylak másik fele, Sámson és Kútas, felerészben Szombathely, Sasvár vár a mezővárossal, néhány csomorkányi jobbágy s Paterlakának többi része Nagylak várral. Ellenben közös maradt a Lugos körűl levő 8 falu[15]). Jaksics János magvaszakadtával Ferdinánd király 1558. júl. 26. Torony falut s Dombegyháza és Butonya (Bwthonya) csanádi falvak részeit Ghymesi Forgách Imrének adta[16]).

Jász, l. a zarándiak közt.

[1]) *Müncheni-lt.* — [2]) *Pesty,* Krassómegye tört. III. 42. — [3]) *Dl.* 18370. — [4]) Dl. 18739. — [5]) *Dl.* 18874. és 18908. — [6]) *Dl.* 18974. — [7]) *Dl.* 20692. — [8]) *Fábián,* I. 234—5. — [9]) *Dl.* 21160. és (1506-ból) *Dl.* 21525. — [10]) *Tört. Tár,* 1890., 338. — [11]) *Fábián,* I. 235. — [12]) U.-o. I. 208. — [13]) *Dl.* 22886. — [14]) NRA. fasc. 1838. nro 92. — [15]) *U.-o.* fasc. 759. nro 43. — [16]) *Lib. Reg.* Ferd. 338—9.

Karay-cs. 1448-ban a bulcsi apáttól zálogjogon megszerezte, de 1478. már nem birta többé Újlakot[1]).

Kasza (Kaszai) Mártont Dóczy Imre az aradi káptalan előtt 1481-ben eltiltotta Hetény megszerzésétől[2]). Solymosvár építésekor Hunyadi János Kasza János kaszai nemest is szőllőkilenczed fizetésére szorította[3]). Aradban 1561-ben Kasza Jánosé volt Asszonylakának és Ságnak mind a 4—4 telke.

Kasza (Kenézi) Benedek 1484-ben Dóczy Imre egyik nemes tisztje Aradban[4]).

Kasza (Somosi) család 1464—1498. közt szintén aradmegyei nemes[5]). 1522-ben, midőn a kisfajdasi malmot Massay Benedeknek, eladták, életben voltak Kasza János felesége, Dorottya s leányai: Katalin (Fügedy Györgyné) és Ilona (Vásáry Andrásné). Velök, úgy látszik, kihalt a somosi Kasza-család.

Kasztha Demeter 1559. június 1-én, Ferdinánd királyhoz való hűtlensége miatt, elvesztette csanád-tompai részjószágait s az aradi egész Két-Sopron falut[6]).

Kálvay (Kálvai) Ferencz özvegye és árvája, Albert, 1539. szept. 21. megvette Petrovics Pétertől a csálai uradalom egy részét[7]).

Káthay (Csegekáthai) Jánosé volt a XVI. század közepén az aradi Szent-Miklós egy része. 1560. júl. 2. Káthay Imre, Kisserjényi Pál és Bethlen Anna kapta, Móré Péter magvaszakadtával, Morócz és Szincse részeit s az egész Alatkát[8]). 1561. Káthay János szentmiklósi, Imre pedig eleki birtokos. Ez időben több jószágot is szerzett a család Zarándban, főkép Mágócsy Gáspár gondosságából, kinek unokanővére, Margit, Káthay Ferenczhez ment nőül. Az utolsó Káthay, *Ferencz*, 1668-ban egyéb javaival együtt Ötvenes, Kovászi, Panád és Cserfalva zarándi (!) falvakat és Csura, máskép Tornova aradmegyei pusztáját is örökáron eladta báró Keglevich Miklósnak[9]).

Kebles György mester 1507. mint aradi kanonok és nemes Kebles Albert mint a sződi kastély várnagya vett részt a Pethőknek a sződi kastély uradalmába való beigtatásán[10]).

Kenéz János 1518-ben közbirtokos volt az aradi Nyárréven[11]).

Kenther (Ivánházi) István 1484-ben zarándi alispán[12]), 1485—1487. Aradmegye egyik birtokosa[13]) s 1505-ben ugyanezen megyének egyik követe a rákosi országgyűlésen.

Kerecsényi, l. a zarándiak közt.

Kerey István lippai nemes volt 1475-ben[14]).

Kerekegyházy, l. Hermán-nemzetség, 278—9. l.

Kerékgyártó Gergely 1507-ben Báthory György kalodvai udvarbírája volt.

Keresszegi (Kisfaludi)-család 1450-ben Cserteleken, Pókatornyán és Két-Sopronban birtokos[15]).

Keserű Mihály bosniai püspök 1519-ben Dóczy Ferenczczel együtt kapta Csályay László aradmegyei javait. (L. Dóczy, 302. l.)

[1]) A Sztáray-ltból *Csánki*, I. 783. — [2]) Dl. 18490. — [3]) Dl. 19274. — [4]) Dl. 18973. — [5]) Dl. 24837., 29826., 19274., 20692. — [6]) *Lib. Reg.* Ferd. 411. — [7]) *Márki*, Csála és vára, 9—10. — [8]) *Lib. Reg.* 473—4. — [9]) Extractus diversarum causarum. (Aradi lyceumi Orczy-könyvtár, »A. 69.« sz. kézirat, 249—250. l. Közöltem Tört. Értes., 1884., 167—8. l.) — [10]) Hazai Okm. V. 399—403. — [11]) Müncheni lt. fasc. 39. nro 296. — [12]) Dl. 18994. — [13]) Dl. 19040. és 19244. — [14]) Dl. 17660. — [15]) A nagymihályi ltból, *Csánki*, I. 785.

Keszy Balázs deák 1448-tól solymosi várnagy, 1451-ben baki földesúr[1]), nejével, Anasztáziával, V. László engedeléből Lippán 1455. szept. 17. tett végrendeletében több aradi birtokot hagyott az aradi káptalanra, mely ezért majdan minden héten gyászmisét mondat lelkök üdvéért az aradi egyházban. Míg az örökhagyók élnek, ők élvezik Szombathely, Fejéregyház, Botegyház, Háromoltárom és Kamarás részjószágainak jövedelmét; Anasztázia még akkor is, ha Balázs halála után férjhez menne; második házasságából születendő gyermekei azonban jogot ne tarthassanak ezen javakra[2]). 1458. január 23. Szilágyi Mihály kormányzó ezen nemes Literáti Balázs solymosi várnagyot küldte Mátyás királylyá választatásának hírével Kassa város tanácsához, melynek figyelmébe ajánlta Balázs deák megajándékoztatását[3]). 1468. ápr. 19. Gyulay János és Csanády Ambrus aradi kanonokok azon részjószágokat, melyeket Keszy Balázs deák az aradi Szombathely s a zarándi Fejéregyház falvakban 600 arany forintért nekik elzálogosított, ugyanazon összeg fejében az aradi káptalannak zálogosították el[4]). Már 1456-ban elzálogosította a csanádi püspökségnek Babost[5]), 1471-ben pedig a csanádi káptalannak Vicze, Keszi, Millenfalva, Sárszó, a három Nádasd, Büvefalva, a két Etre, a két Parti, Zintheri, Száldobos, Dorsz, Miszelecz, Udvari, Tövisegyház, a két Mohos, Horpataka és Szent-Miklós-telke, részben a felismerhetetlenségig eltorzított nevű falvakat[6]). 1499-ben Miskey Gergely 2 jobbágyteiket Otlakán olykép adott fogadott testvérének, Keszy *Péter*nek, hogy azt tőle utóbb is csak 50 frt. lefizetése mellett válthassák vissza a rokonok[7]).

Kérő Ferencz 1475-ben lippai várnagy volt[8]).

Kis (Apáczai)-család 1450 körül virágzott[9]).

Kis (Martoni)-család ugyanakkor tünt föl. 1446-ban Simánd, Földvár, Újlak, Fejéregyház és Csegze részjószágaira nézve a Fejéregyházyakkal egyezkedtek[10]). 1484-ben a király a fiúutód nélkül elhunyt martoni Kis Ferencz csegzei javait a Csornayaknak adta[11]). Zarándban azonban tovább is virágzott a martoni ág. 1517-ben martoni Kis Ferencz jánosházi birtokos volt; négy lánya maradt: Orsolya, Krisztina (Kamuti Hathy Pálné), Ilona és Ágnes[12]).

Kis Pál özvegye, Baky Margit, 1414-ben Pálűlése közelében a Mátrahegyen levő szőllejét Maróthy Jánosnak adta el[13]). 1478-ban Kis Balázs fiúutód nélkül hunyván el, Fellak, Serfest és Farkaspatak nevű pusztáit a király a Jaksicsoknak adta[14]).

Kis Mihály és Benedek 1494-ben a Báthoryak nemes szolgája volt Aradmegyében[15]).

Kolbász (Alsóegregyi), l. a zarándiak közt.

Kolozsváry (Mikeszászai és Kolozsvári) Tamás 1421-ben a Benkékkel osztozkodott Külső- és Belső-Csála, Tófája és Gergerforra aradi falvakon[16]); Kis-Csálába 1422-ben igtatták be[17]). Ez alkalommal Kolozsvárról írta magát; de 1426-ban ismét Mikeszászáról nevezték őt, midőn leányait, Dorottyát és Margitot, ugyanazon javakba bevezette az aradi káptalan[18]).

[1]) A nagymihályi ltből *Csánki*, I. 785. — [2]) *Fábián*, I. 254—7. — [3]) U.-o. I. 219—220. l. — [4]) *Tört. Adattár*, II. 328. Csánki szerént (I. 785.) 1469-ben az egész Szombathelyt az aradi káptalannak zálogosította el a Keszy-család. (Perényi-lt.) — [5]) Dl. 30214. — [6]) *Csánki*, I. 785. — [7]) Dl. 20841. — [8]) Dl. 17660. — [9]) *Sztáray*-okl. II. 471. — [10]) *Csánki*, I. 784., a nagymihályi ltből. — [11]) U.-o. I. 783., a Forgách-lt-ből. — [12]) Dl. 22974. — [13]) Dl. 10267. — [14]) *Fábián*, I. 253—4. — [15]) Dl. 20100. — [16]) Dl. 11116. — [17]) Dl. 11171. — [18]) 11839.

Valószínű, hogy ugyanazon család ez, melyből az Anjouk idejében az első nagy magyar szobrászok, Kolozsváry Márton és György származtak; sőt, hogy Tamásnak ezek közől valamelyik volt az apja.

Könczöl-cs. 1495. aradmegyei birtokos[1]). K. Albertnek Gelvácson is volt némi birtoka 1561-ben.

Kőváry, l. Hermán-nemzetség, 278. l.

Krajnik (Fivesi)-család 1450-ben virágzott[2]).

Krassói Simon 1507. mint szomszéd jelent meg Corvin János özvegyének Lippa, Solymos és Pálűlése kastélyaiba való beigtatásánál[3]).

Kulcsár (Csálai)-család okleveles nyoma Aradban 1450. óta[4]). *Tamás* 1484. királyember-jelölt a kalodvai remetéknek a szombathelyi részbirtok miatt folyt perében[5]). Továbbá említik 1495-ben[6]) és 1498-ban is[7]).

Kutfey (Nagyúti)-család 1452-ben aradmegyei birtokos[8]). 1507-ben Kutfey Harusnak részjószága volt a sződi kastélyban[9]).

Laczkfy (Kerekegyházi), l. Hermán-nemzetség, 278—9. l.

Lábathlan Mihály csongrádi főispán unokája *Gergely*, ki 1444-ben Várnánál a törökök fogságába esett. Megszabadulván, világosi kapitány lett. Mint ilyet említik 1458-ban Szilágyi Mihály megszabadulásánál. Posasinnál 1460-ban esett el. Egyik fia, András, zempléni főispán volt, majd a székelyek ispánja. A másik, *János*, Zaránd-, Arad- s más szomszédos vármegyékben akart terjeszkedni. 1463-ban az aradi káptalan előtt Teleki Varjasy János és Csiray Benedek tiltakozott az ellen, hogy Albert csanádi püspök, Lábathlan János vagy bárki más Csomorkány, Királyhegyese, Demeny, Rétkert, Fecskés, Nagyfalu, Harmad, Mezehegyese, Palota, Sámson csanádi, — Szent-András, Csabacsüde, Királysága, Donáttornya, Szentetornya, Kútas, Földvár és Kernye békési, — Kun-Ágota, Kupa zarándi s Dombegyház aradi falvakat s az aradi Két-Sopron, Kinged, Szihond, Szombathely, Batonya és Búktornya részjószágait megszerezze[10]).

Lándor Sándor 1464-ben kapott czímeres nemeslevelet. A népes (néha Tyopának nevezett) család egy ága Aradba is átszármazott[11]).

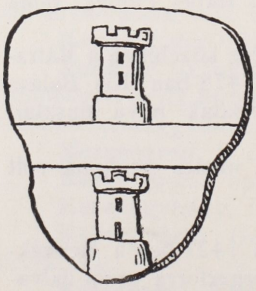

Lépes-czímer.

Lépes (Váraskeszi, Szádjai és Váradjai) Loránd fia, *János*, Szombathelyi Andrást basarági plébánossá nevezvén ki, Dósa Péter csanádi püspök 1407-ben Szombathelyinek megengedte ez állás elfogadását[12]). 1438-ban Váraskeszi Lépes *Loránd* erdélyi alvajda (1427—1438.) mint szomszéd volt jelen a Gyula, Vári, Őszi, Gelvács és Várajt közt eszközölt határjáráson[13]). Váraskeszi Lépes *Bernát* 1505-ben Zaránd egyik követe volt; 1515-ben, halála után, egykori jószágait így sorolják fel: Váraskeszi, Csanakeszi, Talpas, Tóttalu, Monyorós, Ököritó, Kalocsa, Tolmács, Barakony, Tamány falvak és Sződi puszta[14]). — A családnak 1407-ben említett hármas előneve s az a körülmény, hogy 1318-ban Lépes Miklós a maga Perek nevű földét Becsey

[1]) Dl. 20343. — [2]) *Sztáray*-okl. II. 471. — [3]) Müncheni lt. Ung. Doc. fasc. 28. nro 214. — [4]) *Csánki*, I. 786., a nagymihályi lt-ból. — [5]) *Tört. Adattár*, II. 354—5. — [6]) Dl. 20343. — [7]) Dl. 20692. — [8]) *Sztáray*-okl. II. 471. — [9]) *Hazai okm.* V. 399—403. — [10]) Dl. 15862. Ez uradalmak egy részét azonban még azon évben Szilágyi Erzsébet, más részét pedig a Maróthy-család kapta. (Dl. 15814. és 15818.). — [11]) *Nagy* Iván, VII., 20—22. — [12]) *Bölöni*-lt. — [13]) *Haan-Zsilinszky*, 44. — [14]) Dl. 30270.

Imre Perek és Bodpétörfölde nevű falujával elcserélte, Aradvármegye történetében nagy figyelmet érdemel; annyival inkább, mert ezen utóbbi adatot, melyet más helyen (290. l.) Aradra nézve nem fogadhattam el, erősítni látszik az a tudat, hogy Lépes János a mi Peregünkkel szomszédos Basarágon kegyúri jogot gyakorolt. Tényűl csak azt vehetjük, hogy Aradban, honnan Zarándba is átszármazott, igen régi birtokos a Lépes-család. — Az sincs bebizonyítva, hogy ennek arad-, vagy zarándmegyei ágából származott volna az a Lépes György, erdélyi püspök, ki 1442. márcz. 18. hőshalált halt a szentimrei ütközetben[1]). Mindenesetre rokonságban állhatott a zarándi Lépesekkel, kik közől Loránd ugyanakkor szintén Erdélyben viselt méltóságot.

Lévay Zsigmond és Zsófia, Forgách Zsigmondné, anyjuk, Anna halálával, 1525-ben tiltakoztak az ellen, hogy Csályai László aradmegyei uradalma idegen kézre kerüljön[2]). 1539. szept. 21. Lévay Zsigmond özvegye, Anna, a maga és leányai, Anna és Dorottya részére, mégis pénzen kényszerült megvenni a csálai uradalom egy részét[3]). Utóbb e vár ismét Petrovics, majd a török kezére kerülvén, Ferdinánd király 1552-ben megígérte Lévay Jánosnak, Forgách Jánosnak és Pászthóy Jánosnak, hogy azon esetre, ha Csálát, Lugost, Zsidóvárt és Rékast a töröktől visszavenné, azokat, mint jogos tulajdonosoknak, nekik adja[4]). Ebből azonban semmi sem lett.

Lippay-család, melynek jószágait nem ösmerjük, több tanúlt férfiút adott a hazának. Lippay Tamás 1500. Bécsben, Ferencz 1504-ben s Imre (ki baccalaureus is lett) 1524-ben Krakóban, Kristóf 1544. és Péter 1568-ban Wittenbergben tanúlt; Ambrus 1519-ben aradi kanonok volt, János deák pedig 1526-ban Tomory egyik vitéze, ki Kassáról 4 mázsa puskaport vitt le Pétervárad oltalmára.

Lőrincz 1290-ben aradmegyei simándi nemes. Fiai 1339-ben János és István[5]).

Maczedóniay (néha Mácsadonyay) *János* 1449. ápr. 26. mint szomszéd tanúskodott a Molnai-puszta ügyében[6]). 1463. Szeri Pósa István Kasza, Kér, Ároki, Belső- és Külső-Zábrány, Nyárrév, Cseralja, Kiskér, Giroltfalva, Árpatarló, Hidegfő és Papfalva helységeket e családnak s a Forgáchoknak zálogosította el[7]). Időközben (1471.) e javakat a király a gúti Országhoknak és a nádasdi Ongoroknak adta; 1472-ben azonban egyebek közt a Maczedoniayak is fenntartották igényeiket[8]). 1520-ban Dóczy Ferencz az országbíró előtt kötelezte magát, hogy ha határidőre meg nem fizetné azon 2000 forintot, melyet M. *Miklós*tól kölcsön vett, e hitelezője Temesben Tófőt és Németit, Aradban Apácza falut, Udvari pusztát s Vizes falu felét s azon részjószágokat, melyeket Papd, Peterd, Csatád, Öcse, Szedecz temes-, Jánosháza, Szent-Márton, Nadab, Háromház, Földhíd, Keszi zarándi falvakban s Tótfalu, Veresegyházteleke, Kidegyházteleke és Cserepegyházteleke zarándi pusztákon bír, elfoglalhassa s az összeg visszafizetéséig használhassa[9]).

Makay Imre 1520. aradi kanonok, Albert 1561. almaszegi birtokos.

[1]) Négyszázados kereszt örökíti ez eseményt Gyulafejérvárott a Lépes- és az Ompoly vize mellett levő Práter-útcza végén. A kereszten Jézus és az átszúrt püspök képe függ. A vetésen kereszttől még csak gyalogösvény sem vezet a kegyeletes emlékhez. — [2]) Dl. 24046. — [3]) *Fábián*, I. 214—5. — [4]) NRA. fasc. 798. nro 2. — [5]) *Zichy*-okm. I. 550—6. — [6]) Tört. Adattár, II. 284—6. — [7]) Dl. 15897. — [8]) Dl. 17282. — [9]) Dl. 23344.

Makófalvy, l. Csanád-nemzetség, 267. lap.

Marczali-család virágkora a XV. század első felére esik. M. Miklós erdélyi vajda volt, ki urát 1415. a konstanczi zsinatra is elkísérte. Két fia, *Imre* és *János* 1437. a Duna mellett Verőczét kapta. Ugyanők s atyai nagybátyjuk, Dénes bán fiai, *György* és *István* 1439-ben Aradmegyében Papit és Kingedet, Csanádban pedig Kamarást és Tótit kapták Albert királytól[1]), 1442-ben pedig I. Ulászlótól Aradban a két Szécsényt[2]). Imre csakhamar az ország méltóságai közé emelkedett. Tárnokmester, somogyi és verőczei főispán lett s 1448. hőshalált halt a rigómezei ütközetben. Testvére, János, 1452-ben a maga, továbbá István s ennek fia, János és György s ennek fia László nevében is a budai káptalan előtt Nagy-Szécsény, Papi és Kamarás aradi falvakat, a bihari Nagy-Léta és Kakat felét a hozzátartozó pusztákkal Hunyadi kormányzónak, ki a nélkül is zálogban tartotta a Marczali-javakat s fiainak 600 arany forintért olyképp adta el, hogy ha a kikötött időben azokat ki nem válthatnák, Juta veszprém- és Maros somogymegyei falvakat elfoglalhassák[3]). Aradban a Marczaliakkal többé nem találkozunk.

Maróthy, l. Gútkeled-nemzetség, 276—8. lap.

Martoni-cs. 1404. óta említve[4]); 1447-ben birtokos Martoniban és Füvesen[5]). 1485. M. Péter egyik vezér Dóczyék zádorlaki 60 lovának elhajtásakor[6]). Martoni János 1519. Szilasról nevezte magát és ott is lakott[7]).

Mándy Kelemen özvegyének, Bethlen Annának, Ferdinánd király 1560. márcz. 8. *új adományúl* adta az ősei által régtől fogva bírt Szentetornya, Csabacsüd és Szent-András békési, Ötvenablakú aradi s Otlaka zarándi falvakban levő részjószágokat, melyekre vonatkozó íratai elvesztek[8]).

Márkusy Dézs fiának, Lorándnak fia, István mester 1343. márcz. 9. az esztergomi káptalan előtt Szolnok-, Bihar- és Aradmegyékben levő birtokait ezer márkáért eladta Becsey Tötösnek[9]). Övé volt az aradi Földvár is.

Mezőgyáni *Mihály* Muthnoky Mihálylyal közösen kapta a hűtlen Illyey-Dienessy János aradi javait (Zádorlakát egészen s Liki és Deszk részeit), melyekbe az aradi káptalan 1465. be is igtatta őt[10]), mi ellen a Dienessyek a következő évben tiltakoztak. Muthnoky pár év mulva elhúnyt s Mezőgyáni az ő részét is megakarta szerezni Zádorlakán, Likiben, Deszken, Szőllősön és Szent-Márián, mi ellen azonban az árvák protestáltak[11]). Itt és Csenezházán levő részjószágait Mezőgyáni M. 1470-ben «testvéri jóindulatból és szeretetből» Dóczy Imrének örökre bevallotta[12]). Így előzte meg az 1478-ban kimondott s rá és Dóczyra nézve kedvezőtlen ítéletet, melyet a kúria a Dienessyek javára hozott. Mihály nagy kort ért; magvaszakadtával a király 1520. ápr. 23. zádorlaki stb. részjószágait Dóczy Ferencznek adta. Nemsokára a zarándi ág is elvesztette javait. M. *Boldizsár* ugyanis (talán az 1499. otlakai birtokos gyanánt említett M. *Máté* és Brigitta fia) János királyhoz szegődvén, 1527. nov. 13. Bánkamarás nevű zarándi faluját I. Ferdinánd Brandenburgi Györgynek adta[13]).

Méregh Ferencz 1561-ben Aradban Almaszeg, Tófő, Ellősfalva és

[1]) Dl. 13662. — [2]) Dl. 13667. — [3]) Dl. 14588. — [4]) Dl. 9000. — [5]) *Csánki,* I. 786., a nagymihályi lt.-ból. — [6]) Dl. 19090. — [7]) *Bölöni*-lt. Nagyváradon. — [8]) Lib. Reg. Ferd. 438. — [9]) *Zichy-okm.* II. 53—4. és 59. — [10]) Dl. 16594. *Csánki* (I. 784.), a beigtatásról megfeledkezve, 1467—8-ra teszi az adományozás idejét. 1512. az országbíró is elrendelte ez igtató-levél kiadatását. (Dl. 22284.) — [11]) Dl. 16732. — [12]) Dl. 17076. — [13]) Lib. Reg. I. 67.

Baka, Zarándban Gelvács, Kolt, Miske, Gorsásősi, Szántusháza, Septely és Boros-Megyer falvakban bírt.

Miklós, Máté fia, és István apja, 1290—1339. simándi nemes volt[1]).

Mindszenti-cs. 1366. osztozkodott a Telegdiekkel Fizes, Baltaháza, Kovácsfalva, Pozsoga, Hidegfa, Jelenkő, Disznóól, Bonnfalva, Szalatnakuta és Pesztőczfő falvakon[2]).

Mojzes (Csálai) Miklós halálával Mátyás király az apáczai és kisudvari (aradmegyei) részjószágokat Haraszthy Ferencznek, ez pedig Dóczy Imrének adta. (L. Haraszthy).

Mondolay-cs. 1451. baki birtokos[3]).

More, l. a zarándiak közt.

Moróczy, l. u.-o.

Muthnoky Mihályt 1465. Mezőgyáni Mihálylyal egyszerre igtatták be Zádorlaka egész s Liki és Deszk részbirtokába. 1468. már árvái tiltakoztak ezeknek, valamint Szőllős és Szent-Mária aradi falvaknak továbbadományozása ellen. Özvegyét s két fiát (Mátyást és Pétert) 1473. Dóczy Imre megintette ezen részjószágaik visszaváltására[4]). Úgy látszik, nem váltották visza, mert 1478. a Dienessyek tiltakoztak az ellen, hogy ezeket Dóczy Imre bírja[5]). 1484—5-ben M. Dénes volt a sződi kastély várnagya[6]). 1495-ben M. Mátyás és Péter a csanádi káptalan előtt eladta özv. Dóczy Imrénének s fiának Zádorlaka, Liki, Deszk, Szőllős és Szent-Mária aradi falvakban levő összes részjószágait 2000 arany forinton[7]). 1498. Ulászló el is rendelte Dóczyéknak e részekbe való beigtatását[8]), mi meg is történt[9]). Aradban ezentúl nem szerepelt a Muthnoky- (vagy Mothnoky-) család.

Nadányi, l. Borsa-nemzetség, 261. lap.

Nagy (Asszonylaki)-cs. 1444-ben aradmegyei földesúr[10]). Nagy Balázsé 1561-ben Panád, Szent-Pál és Kovászi egyrésze. 1648. Rákóczy György fejedelem megnemesítette ugyan Nagy Ferenczet, de 1649. évi adománylevelében megjegyezte, hogy ősei is háborítatlanúl bírták már az aradi Deszk és a csanádi Palota egy részét[11]).

Nemes (Ivánházi) Mihály 1510. pálűlési szőllősgazda[12]).

Nemes (Kaszai)-cs. 1494. aradmegyei földesúr [3]).

Németh (Csegzei)-cs. Aradban 1450. körül virágzott[14]).

Olcsárovics Demeteré volt 1561-ben Aradban az egész Marján, Zarándban Kétegyház, Csanádban Varjas, Tornya és Batonya. 1566-ban mint lovaskapitány hősiesen esett el Gyula védelmében s legényei mint atyjukat siratták[15]). Három utóbbi faluját 1582-ben Szászy András kapta. (L. ezt.)

Ongor (Nádasdi) János, ki már 1449-ben zarándi főispán volt, a güti Országhokkal együtt kapta 1471-ben Szeri Pósa István magvaszakadtával Aradban Sződi várát s városát, Szent-Pál és Mácsalaka városokat uradalmaikkal, Kaszát, a két Zábrányt, Nyárrévet, Cseralját, Kis-Hodost, Cserfalvát, Hidegfőt, Kért és Árokit[16]). 1485. okt. 15. Aradmegye vizsgá-

[1]) *Zichy-okm.* I. 552. — [2]) *Csánki,* I. 788. — [3]) *Sztáray*-okl. II. 475. — [4]) Dl. 17497. — [5]) Dl. 18120. — [6]) Dl. 19078. és 19098. — [7]) Dl. 20359. — [8]) Dl. 20659. — [9]) Dl. 20716. — [10]) *Csánki,* I. 786., a nagymihályi lt.-ból. — [11]) Erdélyi Lib. Reg. XXIII. 66b—67a. és XIV., 45b—46a. — [12]) Müncheni lt., limbus. — [13]) Dl. 20100. — [14]) *Sztáray*-okl. II. 471. — [15]) *Békésm.* tört. évk. VII., 25., 29. — [16]) *Pesty,* Krassómegye tört. III. 428., 430. — 1472. a Pósák leányága eltiltotta őt e javak elfogadásától. Dl. 17282.

latot tartott az özvegy Ongor Jánosné sződi várkapitánya, Muthnoky Dénes és ménesi jobbágyai által Dóczy Imre ellen Likiben elkövetett hatalmaskodások ügyében[1]). Fia, Ongor János, 1498-ban sződi várkapitánya, Salathiel Bertalan által elfogatta az aradi templom építéséhez szükséges fák elhozatala végett a rékasi erdőre menő káptalani jobbágyokat[2]). 1506-ban, midőn az általa jogtalanúl elfoglalt sződi uradalmat a Pethőknek visszaadta, II. Ulászló őt *néhai* vajdának írta[3]).

Orod, l. Arady.

Orros (Serjéni) György csanádi alispán 1445. június 15-én Aradon Hunyadi Jánostól Tóti falut kapta Csanádban[4]). László 1454. február 24. mint szomszéd vett részt Hunyadi Jánosnak a kerekegyházi uradalomba való beigtatásán[5]). 1475. Orros László és Balázs résztvett Berendy Miklós solymosi várnagynak Lippán való letartóztatásában s Patak-vár ostromában[6]). 1505. febr. 14. O. András mint szomszéd volt jelen Ugray Jánosnak némely temesi birtokba való beigtatásánál[7]).

Országh (Gúti és Csálai) Gáspár fiai, *Mihály* és *János* Aradban 1437. Pél, Szárcsaháza és Pongrácz falvakat[8]), Zarándban — már 1433-ban — Földvárt kapták[9]). 1440-ben ugyanők nyerték Solymos-vár és Lippa-város uradalmát 73 faluval, melyet a hűtlen Hagymás László elvesztett. A budai káptalan be is igtatta őket[10]). — Utóbb azonban e jószágot Giskra kapta, ki Országh János leányát vette feleségül. 1471-ben O. *Mihály*nak ajándékozta Mátyás király a Szeri Pósák uradalmainak felét[11]) s ugyanakkor O. *Sebestyén* Gyarak mellett a Mátrahegyen egy szőllőt adott a Miklósyaknak[12]). 1472. Országh Mihályt, Lászlót, Sebestyént és Lőrinczet a Pósák, Geszthyek stb. eltiltották némely aradmegyei birtok elfogadásától[13]). 1474. Csálai O. *Lőrincz*, János fia[14]) péli részjószágába Dóczy Imrét igtatták be[15]). 1475. Gúti O. Sebestyén Kovásziban egy jobbágytelket adott Szakács Benedeknek[16]). 1478. Kovászi egyrészét a Haraszthyaknak adta zálogba[17]); ugyanakkor Aradmegye vizsgálatot tartott a G. Országh Lőrincz által Dóczy Imrétől elvett hat ló ügyében[18]). 1480. Dóczy eltiltotta Lőrinczet s László özvegyét Gyarak, Kő arad-, Apa és Árki zaránd- s más megyebeli részjószágok elfoglalásától[19]). 1481. meghalt, több mint száz éves korában, Országh Mihály nádor, ki oly jelentős szerepet játszott hazánk történetében ; testvére, János, ugy látszik korábban húnyt el, mert 1481. néhainak írják őt, midőn az általa Csálán bírt malomhelyet Csályay László Dóczy Imrének engedte át[20]). Fiát, Lőrinczet s leányait Dóczy Imre 1482. a Domómál stb. elfoglalásáról vádolta[21]). 1485. mint szomszéd volt jelen Csálai Országh Lőrincz Dóczynak Apácza és Udvari birtokába való beigtatásánál[22]). 1486. ugyanő s nagybátyja, Sebestyén, tiltakozott az ellen, hogy Kovászi nevű falujok némely részét Dóczy Imre János csanádi püs-

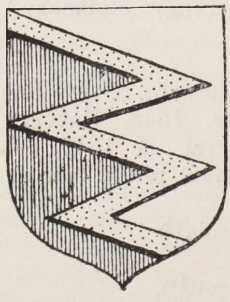

Országh-czímer.

[1]) Dl. 19078., 19098., 26031. — [2]) Tört. Adattár, 1872. — 379—381. l. — [3]) *Hazai* Okm. V. 397—9. — [4]) *Festy*, A szörényi bánság, III. 46—7. — [5]) *Haan-Zsilinszky*, 69. — [6]) Dl. 17660. — [7]) Újhelyi-lt. fasc. 3. nro 27. — [8]) Dl. 13093. — [9]) Dl. 24523. — [10]) Dl. 13597. — [11]) *Csánki*, I. 786—7. — [12]) Dl. 17208. — [13]) Dl. 17282. — [14]) *Budai*, Lex. III. 22—3. — [15]) Dl. 17872. — [16]) Dl. 17709. — [17]) *Csánki* I. 786. — [18]) Dl. 18017. — [19]) Dl. 18318. — [20]) Dl. 18549. — [21]) Dl. 18640. — [22]) Dl. 19040.

pöknek zálogosította el[1]). Ugyanazon évben azonban Sebestyén úr az aradi káptalan előtt saját kisöcscse, Lőrincz és neje Erzsébet ellen is tiltakozott, mivel ezek Aradban Belső-Csálát s ott levő palotáját külsőcsálai részjószágával együtt elfoglalták[2]). Ennek oka vagy következménye lehetett, hogy Sebestyén úr, szintén 1486-ban, Belső-Csálát a várral, Külső-Csálát, Tófáját, Szárcsaházát, Pongráczot, Jászpélt, Földvárt, Keresztúrt, Panádot, Kovászit, Kőt, Gyarakot és Gergelyforrát, illetőleg ott levő részjószágait, a Haraszthyaknak zálogosította el[3]). 1487. azonban O. Lőrincz még Jászpélben megtartotta a maga részeit[4]). 1490-ben Aradvármegye közgyűlésén Dóczy Imre O. Lőrinczet eltiltotta néhai Dóczy László javainak megszerzésétől[5]). 1495-ben őt és Haraszthy Ferenczet az aradi káptalan II. Ulászló parancsára felszólította néhai Országh János leánya, Katalin, továbbá férje, Szuhay Miklós és fiuk, Szuhay János leánynegyedének Kovászi, Kő, Gyarak, Keresztúr, Panát, Földvár, Pél, Szárcsaháza, Pongrácz s mindkét Csála aradi falvakból való kiadására[6]). 1496-ban Lőrincz Haraszthy Ferencztől 50 aranyat vett föl s ennek fejében Ménesit kötötte le[7]). 1498-ban övé volt a sződi vár egy része[8]). 1500-ban Dóczy Ferencz zádorlaki 3 jobbágyát elfogatta a sződi uradalomhoz tartozó 14 falujának jobbágyai által és csak 19 frt. váltságdíj mellett bocsátotta őket szabadon[9]), — Haraszthyval pedig ugyanakkor csálai palotáját illetőleg egyezkedett[10]); az ott kikötött új kőházra azonban már nem volt szüksége, mert még azon évben, vagy a következőnek elején elhúnyt[11]), s javai idegen kézre jutottak.

Ödönfy (Edenfi) János 1551. Martinuzzi társa Lippa bevételében, 1552. erdélyi alvajda[12]), 1561-ben gyaraki birtokos.

Ölyvedy Bertalan, Jaksics egyik nemes szolgája, 1485-ben Dóczytól fegyveres kézzel hajtott el Zádorlakról 60 lovat[13]). A család ősi fészke, úgy látszik, a zarándi Ölyved.

Paksy *Gáspár* 1527. márcz. 17. mint aradi főispán, *László* mint aradi nemes vett részt a budai országgyűlésen[14]). Gáspár azonban még azon évben mint Ferdinánd híve szerepelt Egernél, Bodó Ferencz elfogatásakor[15]). Az előbbi évben két Paksy esett el a mohácsi csatában s utóbb is kitűnt vitézsége által több Paksy; így különösen *János* és *Jób*[16]). *Kristóf* 1561-ben kapta Szent-Andrást[17]). 1702. a Paksy-család «asszonyemberei» 32.000 frt. fejében megváltották a férfiágon kihalt Paksy-családnak Fejér-, Komárom-, Csongrád-, Szabolcs-, Bihar-, Pozsega-, Kőrös- és Orbácsmegyékben, Békésben Komlóson és Szent-Tornyán, Ötvenablakon és Szent-Andráson levő összes részjószágait[18]).

Pan (Knyeziczei, utóbb Borzliki) Mátyás és neje, Borbála, 1000 aranyon vette zálogba az aradi Borzlik mezővárost és tartozékait, mely zálogjogában 1471. febr. 6. erősíté meg Mátyás király. 1471. márcz. 6. az aradi káptalan előtt leánya, Katalin, nevében is ellenmondott Borzlik elajándékozásának.

Panády (Fejéregyházi) Pétert 1430. Varjassy Sebestyén az aradi káptalan előtt eltiltotta Vessző (Wezew) aradi falu megszerzésétől[19]).

[1]) Dl. 19126. — [2]) Dl. 24854. — [3]) *Csánki*, I. 786. a Forgách-lt.-ból. — [4]) U.-o. és Dl. 19259. — [5]) Dl. 19614. — [6]) Dl. 20343. — [7]) Dl. 20422. — [8]) *Tört. Adattár*, 1872. — 379. — [9]) Dl. 26078. — [10]) Dl. 20907. — [11]) *Buday*, Lex. III. 23. — [12]) *Fábián*, I. 23. — [13]) Dl. 19090. — [14]) *Fraknói*, M. Orszgy. Eml. I. 100. — [15]) *Buday*, Lex. III. 37 — [16]) U.-o. 37—40. — [17]) Békésm. tört. évk. VII. 119. Nincs igazolva, hogy ez esetben Paksy helyett Papyt kelljen olvasni. — [18]) NRA. fasc. 266. nro 59. — [19]) Dl. 12183.

Papy Ferencz 1491., István 1516—1519. aradi kanonok, Ezsaiás 1548. aradi szolgabiró[1]), Lajos 1561. ötvenablakosi földesúr volt 2 portával.

Pathócsy (Iregdi, Eperjesi és Kecskeméti), Aradvármegye egyik legtekintélyesebb családja, mely a Maros mellett fekvő Iregdről, származott[2]) s erről, majd a szomszéd Eperjesről nevezték. Pathócsy *Miklós* volt az aradi javak megszerzője, ki nőül vevén Maróthy Ilonát, hozományúl néhány aradi jószágot kapott. Maróthy János macsói bán legalább 1399. tett végrendelete értelmében elrendelte, hogy, ha örökösök nélkül húnyna el, Pálűlését s Levelespatak és Csura aradi falvakban levő részjószágait Patowchi Miklós özvegye, Ilona (az ő nővére) örökölje[3]). 1418-ban azonban a bán már tiltakozott az ellen, hogy P. *Imre* és Csuray János Keresztúr, Iregd, Hosszúaszó és Pálűlése nevű aradi birtokait pusztítsák[4]). 1448. Pathócsy *Miklós* mint szomszéd tanúskodott Molnári-puszta ügyében[5]). 1449. a család földesúr volt Csura, Buda, Iregd és Keresztúr aradi helységekben[6]). 1453. Irögdi P. Miklós homo regius[7]). Pathócsy *Bertalan* 1479—1483. Szörény egyik bánja volt[8]) és családját, úgy látszik, zavart viszonyok közt hagyta 1483-ban vagy 1484-ben történt halálával. Egyik fiát, Bertalant, Dormányi Miklós fogadta örökbe; leánya, *Orsolya*, Dóczynak zálogosította el anyai jogon nyert Apácza és Udvari nevű birtokait, *János* pedig olykép vett föl Dóczytól 100 frtot, hogy ha azt a kikötött határidőre meg nem fizetné, Buda, Iregd és Keresztúr aradi falvakban levő javait veti zálogba[9]). 1487-ben Aradmegye alispánja volt P. János, kit a következő évben a király örökös szolgasággal fenyegetett azon esetben, ha Tompa Mihály kárát meg nem téríti[10]). 1492-ben P. *Bertalan* fogadott apjától, Dormányi Miklóstól, az alattyáni, kéri és jánoshídi részeket kapta[11]). Ugyanő és Güti Országh Lőrincz 1500-ban átengedte csálai palotáját Haraszthy Ferenczneknek[12]), 1503. pedig az aradi káptalan előtt elismerte, hogy Haraszthy Ferencz neki 400 arany forintot lefizetett[13]). Bertalan a politikai életben is résztvett s 1505-ben ő volt Aradvármegye egyik követe a rákosi országgyűlésen[14]). 1504-ben P. *Bálint* özvegye (Csályay?) Orsolya Apáczát és Udvarit 1300 arany forinton örökre eladta *Dóczy* Imre özvegyének[15]) Pathócsy Péter, ki Bertalannal osztozott a sződi váron[16]). 1514. Dósa György, 1515-ben pedig Bakocs Tamás emberei ellen védte a Brandenburgi György által gondjaira bízott Hunyad várát[17]). Bertalannak első feleségétől, ki Czibak-lány volt, *Miklós*, a másodiktól pedig *János* nevű fia született. — Miklós először Bethlen Erzsébetet, másodszor pedig Lévay Katalint vette feleségűl[18]); ezek egyikétől 1510. táján született fia, *Ferencz*, nagy szerepet játszott a XVI. század politikai változásaiban[19]). Hatalmas uradalom várt reá. Nagybátyja, ki 1507. még mint szomszéd volt jelen Corvin János özvegyének Lippa és Solymos uradalmaiba való beigtatásá-

[1]) *Márki*, Csála és vára, 11. — [2]) E család származásáról l. *Zsilinszky*, Századok, 1888., 612—4. és *Karácsonyi* (Történ. Ért. 1883., 153—163. és Századok, 1889. 121—130.) becses értekezéseit. Karácsonyi bebizonyította, hogy a család nem Békésből, hanem Aradból való. — [3]) Dl. 8405. — [4]) Dl. 10711. és *Haan*, 47. — [5]) Tört. Adattár, II. 303. — [6]) U.-o. II. 285. — [7]) *Teleki*, Hunyadiak kora, X. 410. — [8]) Dl. 18942. — [9]) Dl. 18974. — [10]) Dl. 19274. és 19391. — [11]) *Nagy* Iván, IX. 153—4. — [12]) Dl. 20907. — [13]) Dl. 21214. — [14]) *Katona*, XVIII. 425. — [15]) Bálintot már 1485. mint nős embert említik. Dl. 19040. — [16]) *Hazai* Okm. V. 399—403. — [17]) *Századok*, 1888., 106—7. és Prantner s Künisch jelentése a müncheni lt-ban. — [18]) Amazt *Nagy* Iván, IX. 154., emezt *Botka* (Új M. Muzeum, 1860., 122.) és *Karácsonyi* (Századok, 1889., 130.) említi. — [19]) *Zsilinszky*, Patócsy Ferencz élete. Századok, 1888. 611—621. és 714—729.

nál s kit nemsokára (1511.) Pálűlése birtokába igtattak be[1]). 1536. megosztozott testvérével, Miklós aradi főispánnal a jószágokon, melyek, Kabos Margittal való házasságából fiai nem születvén, ennek családjára szálltak. S reá szállott utóbb a gyulai és világosi uradalom is, úgy, hogy testvéreivel (Boldizsár, Gáspár, Miklós, Lajos, Bernát, Margit) Arad- és Zaránd-megyék legnagyobb dynastái közé tartozott s Békésvármegye főispánja volt már, midőn atyja 1539. táján elhúnyt[2]). — Ocscse, *Miklós*, 1542-ben szintén mint zarándi főispán szerepelt. Mindketten lelkes hívei Izabella királynénak; mit a kolozsvári országgyűlés is méltányolt, mert, 1542. erélyesen felszólalt, hogy Pathócsy Ferencz továbbra is megtarthassa a gyulai és a világosvári uradalmat[3]). Ő maga 1543. Csura-Szombatot Móricz Péternek ajándékozta[4]). Uradalmait meglehetősen elhanyagolta, mert többnyire a királyné közelében kellett tartózkodnia, hol folytonosan ellenezte Martinuzzi terveit. E miatt «a barát» őt a szigorúsága miatt elkeseredett nép által elfogatta; csakhamar szabadon bocsátotta ugyan, az egyetértés azonban nem állt helyre. Midőn a Ferdinánd és Izabella között való alkudozások már-már eredményre vezettek, Pathócsy és nagybátyja, Petrovics Péter, Békés-, Arad-, Zaránd- és Temesmegyékben Martinuzzi terveinek meggátlására hadat gyüjtöttek, a szerződés aláírását azonban nem akadályozhatták meg. A testben-lélekben megtört ember sírva búcsúzott el Kassán a királynétól s kibékült a baráttal, ki I. Ferdinánd kegyeibe ajánlotta őt[5]), s még azon évben Pathócsy lovashadnagyai vették vissza Csálát a törököktől[6]). Lippa ostromában személyesen részt vett, a következő évben pedig 6500 frton s Bodókő várának átengedése mellett eladta a gyulai várat a királynak, ki Mágocsy Ferenczet nevezte ki kapitányúl. Dombiratost viszont Henyey Istvánnak vetette zálogba[7]). De még azon évben (1552. ápr.) elhúnyt[8]), özvegyet és egy leányt (Zsófiát, Bebek Györgynét) hagyván maga után. Magvaszakadtával I. Ferdinánd 1563. nov. 30. Pálűlését s ősei sasfészkét, Eperjest, Pethő Jánosnak s a Kerecsényieknek ajándékozta.

Ferencz testvére, *Boldizsár*, ki 1535-ben még beérte közönséges hatalmaskodással, az aradi káptalan javainak háborításával[9]), bátyjának halála után erősebben kezdett foglalkozni a politikával. 1556. Zarándnál Izabella és János Zsigmond érdekében táborba szállott, hogy megalkotni segítsen az önálló Erdélyt. Boros-Jenő, Dézna, Pankota és Csaba helyőrségét is a maga részére vonta. Hűségét a királyfi Zarándvármegye főispánságával jutalmazta s e méltóságot viselte még 1564-ben is. Saját s testvérei jószágait Ferdinánd már korábban elkoboztatta; csupán Pathócsy Jánost említik még 1561-ben keresztúri birtokosúl. Vele záródik Aradban e nagyfontosságú család története.

Pászthory Jánosnak Ferdinánd 1552. megigérte, hogy, ha visszaveheti, csálai jószágait visszaadja[10]). 1561-ben csakugyan Panád, Alsó-Csála, Kő és Sáregyház földesurai közt találjuk őt.

Perényi, Abaújból származó nagyhírű család, mely II. Endre idejétől kezdve mind nagyobb javakat szerzett. Perényi *Imre* nádor 1516. jún. 6. olyan szerződésre bírta a Lippa és Solymos uradalmáért versengő Szapolyay Jánost és Brandenburgi Györgyöt, hogy Szapolyay e várakat

[1]) *Fábián*, I. 249. — [2]) *Szilágyi*, Erdélyi országgy. eml. I. 130—2. — [3]) *Rácz*, Zaránd, 12. — [4]) *Tört. Tár*, 1880., 267. — [5]) *Istvánfy*, Hist. 27. könyv, 302. — [6]) NRA. fasc. 822. nro 3. — [7]) Az évre nézve l. Zsilinszky tanulmányát. (Századok, 1888., 728.) — [8]) *Lib. Reg.* 543—4. — [9]) *Tört. Tár*, 1890—353. — [10]) NRA. fasc. 798. nro 2.

rossz szó nélkül visszaadja az őrgrófnak, kitől viszont 22,000 forinton ő, a nádor veszi meg ez uradalmakat[1]). György az országbíró előtt azonnal el is adta Solymost és Lippát Perényinek[2]), ki azonban pár nap múlva már Szapolyay Jánosnak és Györgynek Sárosvármegyében levő Sáros nevű váráért s 11,000 forintért mindjárt átengedte azt[3]). Az 1519. elhúnyt nádor fiai közől *Péter* 1527-ben anyja, Báthory Borbála jogán, megkapta I. Ferdinándtól Gyulát, Sombolyt és Boros-Teleket[4]). Mint temesi comes és a délvidék főkapitánya, érdekelve volt a Maros vidékén; 1528. Ferdinánd ellenében, ő is részt vett Lippa ostromában, de sikertelenül[5]). Egyik királynak sem volt őszinte híve s mint koronaőr, a szent koronát kiszolgáltatta mindkettőnek, sőt maga is vágyakozott reá. Zarándmegyei javain, melyek úgyis csakhamar idegen kezekre kerültek, alig tartózkodott s így a reformationak, melyet az elsők közt vett föl, csak pályája kezdetén, temesi comes korában lehetett a Maros vidékén való terjesztője. Nagyműveltségű s a renaissançenak hódoló főúr volt, kit a protestáns vallástörténelem magyar János-Frigyesnek nevez[6]).

Perényi-czímer.

Perseghy Demeter és Balázs 1449. ápr. 26. tanúk voltak Molnai-puszta ügyében[7]).

Pethő (Gersei) *István*, Sződi Pető fia, már 1449-ben Sződi egyik birtokosa[8]). Családja, a Nádassyak és nádasdi Ongorok rokona, Zsigmond király korában kezdett emelkedni. 1498-ban Pethő László Corvin Jánosnak egyik várnagya volt Solymoson[8]). A sződi kastélyt a családtól Ongor János vajda erőszakosan elvevén, 1506. okt. 29. II. Ulászló gersei Pethő János, György és Ferencz kérelmére ezt és tartozékait (Aradban Mácsalaka, Zábrány és Kasza, Csongrádban Szer és Szent-György, Temesben Hodos, Csanádban Mágócs és Kútas, Krassóban Agyagos és Ménes, Kevében Barlad falvakat) ismét visszaadta nekik[9]) s a budai káptalan már a következő évben bevezette őket[10]). *János* Ulászló feleségének, Annának udvarmestere volt, majd az árván maradt királyi gyermekek nevelését vette át és czímerébe e gyermekek arczképeit is megkapta. A király 1507-ben a miatt is dícsérte, hogy az egész magyar történetben nincs nyoma valamely Pethő hűtlenségének[11]). Testvére, *Ferencz*, még 1518-ban is nyárrévi közbirtokos volt[12]). 1551-ben rövid ideig Ferencz fia, *János* volt Lippa kapitánya; a rácz lakosok fenyegetése következtében azonban kénytelen volt odahagyni a várat, melyet azután Ulemán pasa szállott meg. Utóbb kassai, majd komáromi kapitány, soproni főispán, főpohárnok, kamarás, tanácsos, végre a dunamelléki hadak főkapitánya lett. Övé volt Aradban Háromfülű, Deszk, Bikács, Ménesi, Sződi, Nyárrév, Zábrány, Bandarlak és Hidegkút egy része[13]). 53 éves korában, 1578. január 22. húnyt el[14]). 1561-ben Pethő Péternek Aradban Szent-Pál, Gyelid, Áraki, Deszk, Bike, Bikács, Sződi, Nyárrév, Zábrány, Bandarlak és Hidegkút,

[1]) Müncheni lt. fasc. 49. nro 393. — [2]) Dl. 22772. — [3]) Dl. 22779. — [4]) *Kaprinay* kézíratok, 4r. 28. k., 11. l. — [5]) *Verancsics*, Összes művei, II. 29. — [6]) *Balogh*, Prot. egyháztört. 39—40. — [7]) *Tört. Adattár*, II. 285. — [8]) NRA. fasc. 30. nro 36. — [9]) *Hazai* okm. V. 397—399. — [10]) U.-o. 399—402. — [11]) *Buday*, Lex. III. 107. — [12]) Müncheni lt. fasc. 39. nro 296. — [13]) *Fábián*, I., 22. — [14]) *Nagy* Iván, IX. 264.

Ferencz és Ráskay Margit fiának, Gáspárnak pedig Gyelíd és Ároki falvakban voltak részei. A török hódítás következtében a család a dunántúli javakra vonúlt vissza.

Pethőházy Miklós és János 1475. résztvett az aradi Patak-vár ostromában[1]).

Petőfy Balázs liki nemest, ki 1484-ben özv. Ongorné kúriáján lakott, Aradvármegye bizonysága szerént Muthnoky Dénes sződi várnagy nem verette és nem sebesítette meg[2]).

Petres (Bernolthi) Benedeket 1449. királyképéül jelölte Hunyadi János a Háromfülűbe való beigtatáshoz[3]). 1455-ben Petres János volt Aradmegye alispánja[4]).

Petrovics (Suraklini)-család Pozsegamegyéből származott át a Tiszán túl levő részekbe s Erdélybe. Aradvármegyében a család egyetlen-egy tagja, *Péter* szerzett jószágot. 1514-ben a temesvári csatában, Dósa György elfogatása által tűnt ki először. A történelemben mint János-Zsigmond egyik gyámja, temesvári comes, Martinuzzi politikájának fő ellensége s mint az «első magyar kálvinista» tűnt ki. 1531-ben lippai várparancsnok volt s kevéssel azelőtt (1528.) szerezhette meg Csála várát és uradalmát. Azonban 1535-ben már János király elvette azt tőle s Podmaniczky Jánosnak adta[5]) és keményen ráírt Petrovicsra, ki az aradi káptalan némely jószágát háborgatta[6]). Petrovics azonban Csála ura maradt egészen 1539. szept. 18-ig, midőn a csálai várba hívott aradi kanonokok előtt a várat és uradalmát nővéreinek, Annának (özv. Lévay Zsigmondnénak), Fruzsinának (özv. Russóy Jánosnénak) s Katalinnak (özv. Pathócsy Miklósnénak) és Lévayné két leányának, Annának és Dorottyának, végre özv. Kálvay Ferenczné s fiának Albertnek örökáron eladta 6000 frtért[7]). Mikor azonban Ferdinánddal Izabella királyné egyezkedni kezdett, egyik tanácsosa, Kendy Ferencz, már 1544. jan. 22. azt javasolta Ferdinánd követének, Bornemisza Pál veszprémi püspöknek, hogy a király Petrovicsot, ki Munkácsot szerette volna, Temesvárért Zsidóvárral és Csálával elégítse ki[8]). Nem-ugyan Ferdinándtól, de Izabella királynétól valóban meg is szerezte ő 1548. jún. 9. a néhai Haraszthy Ferencz hűtlensége s a Korsai Csorba Ferencz magtalan halála következtében a kincstárra szállt Csála várát s uradalmát (mind a két Csála, Pél, Bartaháza, Kovászi, Panád, Cserfalva, Gyarak, Kevi, Keresztúr, Deszk falut Aradban, továbbá Tergovistyét Temesben s a szörényi Zsidóvárhoz kapcsolt Nadrágot és Zidiniczét) s az aradi káptalan őt e javakba június 20. ellenmondás nélkűl be is igtatta[9]). 1549-ben Csálában Újhelyi János volt a várnagy[10]) s úgy látszik, ő tőle is foglalta el a várat 1550-ben Martinuzzinak Petrovics ellen küldött serege[11]). A következő évben rokonának, Pathócsynak lovasai kikergették ugyan onnan a törököket, uradalmát azonban többé nem használhatta. Az 1552. évi 23. törvényczikk összes adományleveleit megsemmisítette. 1554-ben Konstantinápolyba küldött követe hiában sürgette a viszonyok javítását s egyebek közt Fellaknak, Lippának és Csálának magyar kézre való visszabocsátását. 1556-ban Erdélybe sereggel nyomúlt ugyan s kieszközölte az

[1]) Dl. 17660. — [2]) Dl. 19001., 19098. — [3]) Tört. Adattár, II. 283—4. — [4]) *Csánki*, I. 786. (Nagymihályi lt.) — [5]) NRA. fasc. 1019. nro 7. — [6]) Tört. Tár, 1890. — 353. s Tört. Adattár, III. 87. — [7]) *Fábián*, I. 214—5. — [8]) *Horváth*, Fráter György, 204. — [9]) *Tört. Adattár*, III. 302—5. *Rácz*, 114—7. *Fábián*, I. 151—2. — [10]) *Szirmay*, Ugocha, 73. — [11]) *Horváth*, Fráter György, 265—6.

erdélyi nemzeti fejedelemség megalapítását; a következő évben azonban, 70 éves korában, 1557. okt. 13. vagy 15[1]). meghalt az ősz államférfiú és katona. Gyermekei nem maradtak.

Péter, Sixtus fia, Gál és János atyja, 1290—1339. simándi nemes[2]).

Pilethy Mihály 1561. kaszai birtokos.

Podmaniczky (Podmanini) László fia, Mihály s néhai P. László leányának, Margitnak és Mesztegnyői Szerecsen Györgynek leánya, Szerecsen Anna, Giskra János özvegyével együtt perelt 1503-ban Bánffy Jánossal Solymosvár miatt, melyre Giskra János öröksége fejében tartottak igényt[3]). — 1508. P. János és Razvinai Horváth János Ötvenablakát[4]), 1535. pedig János királytól addig is, míg jobb akadna, Csála várát kapta[5]). Testvérével, Ráfaellel együtt a Vág völgyében az ú. n. Zsolnavármegyét alakította, honnan folyton dúlták Sziléziát és Morvát. 1542. Ferdinánd száműzte őket, de csak akkor dőlt meg a hatalmuk, mikor összevesztek egy Sziléziából rablott szép leány fölött, várukat, Beszterczét pedig elfoglalta a leány bátyja. Mindkét Podmaniczky magtalanúl halt meg. A bárói rangot a prusszinoviczi és aszódi ág szerezte meg.

Pongrácz (Dengelegi) *János*, 1462—76. erdélyi vajda, Mátyás egyik jeles vezére, a királytól az Erdőhegyiek elkobzott javait kapta; ő azonban ezeket (Erdőhegy, Görhe, Szenteskirály, Sebred, Köbli, Hegenháza) 1472-ben Csentey Benedeknek ajándékozta[6]). Pongrácz 1475-ben Lippa egyik várnagya volt[7]). Mátyás király és Beátrix lakodalmán (1476.) hirtelen halt meg. Özvegye, Erzsébet, már 1483. perelt fia, *Mátyás* nevében a Bánffyakkal, kik az őket zálog címén illető Lippa várat és mezővárost s Töviskvár falut solymosi és borzliki várnagyaik által elfoglaltatták[8]); ő-maga azonban 1484. a Bánffyak idézésére nem jelent meg[9]). 1486. a budai káptalan megidézte Újlaky Lőrincz herczeg nejét, Pongrácz Mátyás leányát, Katalint, mivel nem fogadta el azon zálogösszeget, melyért Bánffyék Lippa várat és várost nagyatyjának elzálogosították s Lippát nem adta vissza tulajdonosainak[10]). Bánffyék ekkor erőszakkal vették vissza Lippa várát, a mi nem akadályozta II. Ulászlót, hogy az 1497. évi országgyűlésen ezt nyiltan kimondó Pongrácz Mátyást hazugnak ne bélyegezze[11]). — A család azonban nem vesztett el minden tért Arad-Zarándban. Az ifjú Pongrácz *Kristóf* 1561. basarági földesúr volt; 1566. kiváló részt vett Gyulavár védelmében, mely alkalommal párbajban ölte meg őt egy török.

Pongrácz János pecsétje.

Porkoláb (Ősteleki)-család 1478. a gyarmatiak szomszédja[12]). András 1484. tanú az iratosi hatalmaskodás ügyében[13]). Miklós 1510. szőllőtulajdonos Pálűlése vidékén[14].) Dénes 1554 Talpas ostrománál esett el. Özvegyének Tótfaluban, Váras-Kesziben, Talpason, Ökörítóban, Tolmácson és Barakonyban 1561-ben 17 portája volt.

Porteleky Benedekné, Vácsonyi Mátyás özvegye, a maga és gyermekei (Porteleky Mátyás és Gáspár, valamint Vácsonyi Ilona) nevében

[1]) *Szilágyi*, Erdélyi Országgy. eml. II. 25. — [2]) *Zichy-okm.* I. 552. — [3]) Dl. 21224. — [4]) Dl. 21848. — [5]) *NRA.* fasc. 1019. nro 7. — [6]) *Csánki*, I. 750. — [7]) *Dl.* 17660. — [8]) *Dl.* 18791. — [9]) *Dl.* 18896. — [10]) *Dl* 19129. — [11]) Dl. 20629. [12]) *Dl.* 18042. — [13]) *Dl.* 19048. — [14]) *Müncheni* lt., rl. rész.

1522. márcz. 22. az aradi Csolton levő részjószágait elcserélte az aradi káptalan zarándi Nagy- és Kis-Sáros nevű egész falvaival[1]).

Pósa (Szeri)-család őse Pósa, kinek fia *János* 1290-ben rábírta a Csanád-nemből való kiskorú Pált, hogy tiltakozzék Simánd eladatása ellen[2]). E János fia lehetett Szeri *Pósa*, 1325. sebesi és élyedi várnagy, 1330. harami főispán[3]). Aradban ő a Csanád-nemzetség birtokainak rovására terjeszkedett. Már 1326. eltiltotta a vele egy nemzetségből származó Og és Bor fiait, hogy Illésmonostort elidegenítsék[4]). 1343. Pósa mester krassói főispán szolgája, Baky Péter, az aradi káptalan előtt az ellen tiltakozott, hogy Rajky Lukács az érsomlyói vár több birtokát elfoglalta[5]). Nyilt perben állott ekkor már, Ároki birtoka miatt, Sándor fiával, Péterrel s társaival is, ez ügyben azonban 1342. okt. 13. halasztást kapott[6]). 1344. ápr. 24. Szeri Pósa, János és God mesterek az aradi káptalantól négy évre 20 lippai márkáért bérbe vették a Tisza mellett levő Morotva-halastavat[7]). — Szeri Pósának öt fia maradt; László, János, Balázs, István és Miklós[8]). Unokája lehetett egy másik Szeri *Pósa*, kinek fia, *Péter*, 1418. az aradi Fejéregyház és Szécsény betelepítését Fejéregyházy Benedekre bízta[9]). 1446—9. Kebles, 1450. Simánd és Földvár, 1463. Kasza, Kér, Ároki, Belső- és Külső-Zábrány, Nyárrév, Cseralja, Kis-Kér, Giroltfalva, Árpatarló, Hidegfő és Papfalva[10]), 1471. Martoni még az ő családjának jószága[11]). Az 1463-ban említett jószágokat «nagyságos» *István* úr, Szeri Pósa fia, szorult helyzetében 2000 forintért a Forgáchoknak és Maczedóniayaknak zálogosította el. Pósafy János 1471-ben meghalván, fiú-ágon magvaszakadt; 1472-ben néhai Pósafy György leánya, Anna, továbbá Maczedoniay János, Forgách Felix s a Szeri- és Geszthy-nemesek János úrnak több csongrádi és Bike, Kér, Elzen, Bodorlaka, Deszk, Háromfülű, Nyárrév, Tót-Hodos, Zábrány és Kasza nevű aradi falujára igényeiket fenntartották[12]).

Pörséghy Benedek 1449. királyemberűl volt jelölve a háromfülűi igtatás alkalmával[13]).

Pösztócsy (Pevstoch) János fiának, Miklósnak, Mihály aradi prépost 1384. megengedte, hogy Arad mv. határában Szent-Péternek emberemlékezet óta elhagyott templomát saját költségén helyreállíthassa[14]).

Ragyvay Simon 1559. augusztus 1. Radnán részjószágot kapott I. Ferdinándtól[15]).

Ravazdy (Asszonylakai) *Péter* 1454. mint szomszéd volt jelen Hunyadi Jánosnak a kerekegyházi uradalomba való beigtatásánál[16]). Özvegye, Ilona s fia, *Miklós*, 1466. Garay Jánossal s Péterrel az aradi Kisfalud birtoka miatt egyezkedett[17]). E Miklós 1475. Pongrácz János nemes szolgája volt[18]). 1497. feleségéül Keczer Annát említik[19]). 1498. *Péter* és testvére, Miklós, fát adtak az aradi templom építéséhez s u.-a. évben mint királyemberek is szerepeltek[20]). 1505. Péter mint szomszéd jelent meg Ugray Jánosnak a temesi Gyarmatba való beigtatásánál[21]). Az ezévi országgyűlésen ő volt Arad egyik követe[22]). 1507. Péter úr mint szomszéd vett részt Pethőék-

[1]) *Adattár*, III. 85—7. — [2]) *Zichy-okm.* I. 557. — [3]) *Anjouk.* okm. II. 196. — *Kovachich*, Suppl. ad vest. com. I. 272. — [4]) *Anjouk.* okm. II. 259. — [5]) *U.-o.* IV. 321. — [6]) *U.-o.*, 268. — [7]) *U.-o*, 412. — [8]) *U.-o.* 268. — [9]) *Sztáray-okl.* II. 192. — [10]) *Dl.* 15897. és *Csánk*, I. 787. — [11]) *Forgách-lt. Csánki*, I. 787. — [12]) *Dl.* 17282. — [13]) *Adattár*, II. 283—4. — [14]) *Dl.* 7064. — [15]) *Lib. Reg.* Ferd. 407. — [16]) *Haan-Zs.* 69. — [17]) *Erdélyi muzeum.* Tört. Tár, 1890., 114—5. — [18]) *Dl.* 17660. — [19]) *Dl.* 20623. — [20]) *Tört. Adattár*, 1872., 379—81. *Dl.* 29891. — [21]) *Újhelyi-lt.* III. 27. — [22]) *Kovachich*, Suppl. II. 336.

nek a sződi uradalomba való bevezetésén[1]). 1510., mint ságí földesúrnak, határvillongása volt Dóczy Ferenczczel[2]), kivel 1511. is perelt, de ekkor választott bíróságra bízták ügyöket[3]). 1513—14. Asszonylakán György őrgrófnak egy, a Maroson lehajózó jobbágyát elfogatta és — a vám megtagadása miatt — csak 12 frt. váltsággal akarta szabadon bocsátni[4]). A nagylaki csatában még azon évben május 28. a parasztok fogságába esett Péter úr, kit azután a fölkelők kegyetlenül megöltek[5]). Özvegye, Mártha és fia, *János*, bosszút akartak állani megkinzóján s gyilkosán, Kis Lőrinczen, kit pedig még 1508. épen Ravazdy Péter szabadított ki a gyulai várkapitány rabságából s kit földbirtokkal és szabadossággal is jutalmazott. Most elfogatta János úr a hűtelen jobbágyot s a királynak 1515. decz. 21. és 1516. jan. 16. kelt rendeletére sem bocsátotta szabadon[6]). Ezen Ravazdy Jánostól Ferdinánd 1559. jún. 1. elvette s továbbadományozta Fűpereget, Tompát, Kurta-Fejéregyházát, Batonyát s Baktornyát[7]). Mindamellett 1561. még részjószágai voltak Keszíben.

Répás (Ségi, vagy Pörségi)-család 1466. óta szerepel Aradban[8]). Répás Mátyás 1485—95. Aradvármegye esküdtje volt[9]).

Rozgonyi István 1439. a Harapki Bothosokkal együtt kapta Albert királytól a hűtlen Mihály rácz vajdától elkobzott Sárszót és Keszit. Feleségétől, Szentgyörgyi Czeczíliától, a galambóczi hősnőtől született fia, János fiát, István aradi főispánt 1519. a maguk világosvári uradalmában osztályos atyafivá fogadták a Báthoryak[10]).

Russóy János özvegye, Fruzsina, 1539. megvette Petrovicstól a csálai uradalom egy részét, de csak pár évig volt az övé[11]).

Sár Domokos 1318. jún 7. kapta Károly-Róberttől az aradi Fülöpteleke és Rigácsteleke nevű földeket, melyekbe őt az aradi káptalan jún. 14. már beigtatta[12]). Sár Pál 1335. szept. 20. az aradi káptalan előtt kétségbe vonta Balázsnak, Tamás fiának nemességét[13]).

Sárosy, l. a zarándiak közt.

Sebesy (Dawchi) János 1507. mint szomszéd volt jelen Corvin János özvegyének Lippa, Solymos és Pálűlése kastélyaiba való beigtatásánál[14]).

Séghy Ambrus 1475—1489. aradi szolgabíró volt[15]). 1510. S. Kelemen pálűlési szőllősgazda[16]). 1532. Zarándvármegye — a Massayak ellenében — Őstelek jogos birtokosának jelenté ki Kemecsei Séghy Pált[17]).

Serjényi Máté 1449. királyemberűl volt jelölve a háromfülűi igtatáskor[18]). Pál 1561. Két-Sopron és Ivánháza földesura. Rokona lehetett Miklós, ki 1566. hősies részt vett Gyulavár védelmében.

Simonfy-család 1479. ellőfalvi (aliosi) birtokos[19]). Miklós 1485. Köblösről írta magát[20]).

Sizman Ferencz magvaszakadtával Györok aradi falut I. Ferdinánd 1559. aug. 1. Zagyva Simonnak adta[21]).

Somlyay László 1481—9., az idősb Mihály 1489—91., az ifjabb 1491—1518. és Ferencz 1507. aradi kanonok volt, kétségkívűl aradi birtokos családból.

[1]) *Hazai Okm.* V. 399—403. — [2]) *Dl.* 22061. — [3]) *Dl.* 22170. — [4]) *Müncheni-lt.* A solymosiak kérelme. — [5]) *Márki*, Dósa, 122. és *Künisch* jelentése, 2. l., müncheni lt. — [6]) *Müncheni lt.* XLVI. 371. és XLIX. 391. — [7]) *Lib. Reg.* Ferd. 411. — [8]) Dl. 29826. — [9]) *Dl.* 19040., 19470., 19589., 20343. — [10]) *Dl.* 23295. — [11]) *Márki*, Csála, 9—10. — [12]) *Anjoukori* okm. I. 473—4. — [13]) *Hazai okl.* 206. — [14]) *Müncheni lt.* XXVIII., 214. — [15]) Dl. 16670., 19083., 19470. — [16]) *Müncheni lt.* — [17]) *Bölöni-lt.* Nro 17. B. — [18]) *Adattár*, II. 283—4. — [19]) *Pesty*, Krassó, III. 451. — [20]) *Dl.* 19083. — [21]) *Lib. Reg.* Ferd. et Max. 414.

Somosy, l. a zarándiak közt.

Sövényi László 1454. V. László királyember-jelöltje Hunyadinak a kerekegyházi uradalomba való beigtatásánál[1]).

Stanissa (Váradjai) András és Péter 1507. mint szomszéd volt jelen Pethőéknek a sződi uradalomba való bevezetésénél[2]).

Surky Sandrinus 1449. mint «comprovincialis» tanúskodott Molnai-puszta ügyében[3]).

Szakács (Sekacz) Mihály lippai nemes kiváltságai iránt, melyeket János királytól nyert, Izabella királyné 1540. tiszteletre intette a lippai tanácsot[4]). V. ö. Bereczkfy, 291—2. l.

Szapolyay Benedeknek, a család ősapjának fia, Tamás (1350—8.) mint csanádi püspök működött ugyan már e vidéken, igaz fényt azonban csak Mátyás király idejében nyert a család. Aradban István nádor fia, *János* szerzett jószágot. Szepesváron 1487. született; már 1510. erdélyi vajda volt s a nemesség vezére, főkép Dósa leveretése után. E háborúban a parasztoktól Solymos és Lippa várát is elfoglalta és 1516. csak a német-római császár s a magyar és lengyel király közbenjárására bocsátotta ismét vissza György brandenburgi őrgrófnak, ki azonnal Perényi nádornak, ez pedig neki adta el a két várat s uradalmát. Érthető tehát, miért támogatta őt oly lelkesen Arad- és Zaránd-vármegyék nemessége, midőn a mohácsi veszedelem után Tokajban a királyválasztásról folyt a tanácskozás. A Dóczyak, Báthoryak, Bebekek, Czibakok, Petrovicsok, Glesánok, Bodók, mindannyian aradi urak, buzgó hívei voltak. 1526. nov. 10. az aradiak élénk részvétele mellett koronázták királylyá s már a következő évben, Cserni Jován lázadása leverésében, bőven tapasztalhatta a király az aradiak hűségét, mely futásának szomorú napjaiban sem tört meg. Ezt azzal jutalmazta János király, hogy 1529. sz. kir. rangra emelte Lippát, hol azontúl is többször tartózkodott. Az 1538. nagyváradi békében az általa szerzett javakat is biztosította családjának. — 1539. nőül vette Zsigmond lengyel király leányát, Izabellát, kitől János-Zsigmond nevű fia született. A király 1540. júl. 22. elhunyván, Szulejmán szultán 1541. aug. 29. Erdélyre szorította a Szapolyay-ház uralmát s Izabellának és fiának székhelyűl Lippát, illetőleg Gyulafejérvárt jelölte ki. Ez időtől kezdve egészen a török hódításig (1552.) Lippa királyi birtok gyanánt szerepelt és virágzásnak indúlt.

A Szapolyay-czímer.

Szállás comes, Moka fia, 1290. többedmagával megvette Csanády Dénestől Simándot. 1339-ben Kozma, Miklós és Simon nevű fia élt[5]).

Szász (Ségi) András és Ambrus 1485—1487. aradi szolgabíró[6]) és ségi földesúr volt.

Szegedy (Zygedy) 1485. zádorlaki birtokos[7]).

Szentgyörgyi (Bazini) *György* gróf, egy 1209 óta gyakran emlegetett család tagja, nőül vevén Bothos András leányát, ipának fiútód nélkül való halálával 1455-ben V. Lászlótól megkapta a Bothos-uradalom

[1]) *Haan-Zs.* 68. — [2]) *Hazai okm* V. 399—403. — [3]) *Adattár,* II. 303. — [4]) *Újhelyi-lt.* II. 37. — [5]) *Zichy-okm.* I. 550—6. — [6]) *Dl.* 19078., 19083., 19244., 19274. — [7]) *Dl.* 19040.

felét. Ez uradalom Valkóban 18, Szerémben 5, Bácsban 2, Aradban 8, Csanádban 9 s Baranyában 1 faluból állott[1]). A Bothosok és Szentgyörgyiek régi hívei voltak a Habsburgoknak. Györgynek atyja, György, 1438—9. koronaőr volt s ő juttatta 1439. Erzsébet özvegy királyné kezére a koronát; fia, az itt említett György, kit V. László ekként kitűntetett, 1459-ben III. Frigyes császárhoz pártolt át, mire Mátyás megfosztotta javaitól. Később ugyan erdélyi vajdává tette Györgyöt a király s másodszor is megkegyelmezett neki, midőn Erdélyben önmagát kiálttatta ki királyúl, a Bothos-javakat azonban többé nem adta neki vissza. (L. Bothos, Herczegh).

Szentmiklósy-családnak 1484 óta van emlékezete[2]). Ősi fészke az aradi Szent-Miklós. Kozma 1507. mint szomszéd vett részt a Pethőknek Sződibe való beigtatásánál[3]). 1510. ugyanőneki Pálűlése hegyein is volt szőlleje[4]). 1561. Sz. Balázsé Szent-Miklósnak és Ellősfalvának egy része is.

Szenttamásy-család, mely már 1479. Kerekiről írta magát s akkor Zaránd nemesei közé tartozott[5]), csakhamar Aradba származott át, hol az apáczai és udvari igtatásnál Sz. Barnabás és Tamás homo regiusúl volt jelölve[6]). 1510. Tamás még élt és Jánossal együtt szőlleje volt Pálűlésén[7]). Ezen Jánost 1517. mint aradi szolgabírót említik[8]). 1510—17. Erdőkerekinek írta magát a család.

Szeri-Pósa, l. Pósa, 331. l.

Széchenyi Tamás mester, Farkas nógrádi főispán fia s Bota unokája, 1318—1330. Arad-, Bács-, Csongrád-, Közép-Szolnok-, Bars-, és Szerémmegye főispánja, a kunok bírája, majd tárnokmester és erdélyi vajda, Hasznos és Solymos várnagya, végre országbíró. Mint ilyen hunyt el 1354-ben. Családjának valószínűleg ő szerezte meg az aradi javakat. 1341. okt. 6. a Tamáshidával szemben fekvő Endrelakát átengedte Lőrincz fiainak a gömöri Csamatelekért és Konrádföldéért[10]). Két fia maradt: Mihály, budai prépost, majd váczi s végűl egri püspök († 1377.) s Kónya Miklós szörényi bán és pozsonyi főispán[11]). Ez utóbbinak fiai, Frank mester, szörényi bán és zólyomi főispán, valamint Simon mester 1388-ban Krassó-, Temes-, Keve- és Aradmegyében fekvő birtokait elcserélte Zsigmond királylyal[12]); 1389. azonban Mária királynétől az aradi Györgytelek falut kapták[13]).

Székely Miklós 1443—4. Aradvármegye alispánja volt.

Székely (Vajai) Balázs 1559. máj. 30. Tövisegyházon és Újfaluban, jún. 1. pedig Két-Sopronban s néhány csanádi faluban kapott részjószágot I. Ferdinándtól[14]). 1561. Sz. Péter kétsoproni földesúr.

Székelyszeghy Antal 1497. Arad egyik alispánja volt[15]). 1498-ban embereivel Csolton és Ségen 200 aranyra rugó kárt okozott az aradi káptalannak[16]). 1548., mint homo regius, Sz. János adta át a csálai vár uradalmát Petrovicsnak[17]).

Szigethy András 1485. zádorlaki nemes volt[18]).

Szilasy, l. a zarándiak közt.

Szilágyi (Horogszegi) *Mihály* unokaöcscseitől, Hunyadi Lászlótól és Mátyástól 1456-ban, V. László király temesvári látogatása alkalmával,

[1]) *Dl.* 14942. — [2]) *Dl.* 18932. — [3]) *Hazai okm.* V. 399. — [4]) *Müncheni-lt.* — [5]) *Dl.* 30219. — [6]) *Dl.* 19040. — [7]) *Müncheni-lt.* — [8]) *Fábián*, I. 208. — [9]) Bővebben e könyv 144—5. lapján. — [10]) *Anjouk. okm.* IV. 148—155. — [11]) *Nagy* Iván, XII. 343—4. *Wagner*, Collect. geneal. II. 130—8. — [12]) *Pesty*, Szörényi bánság, I. 266. — [13]) *Dl.* 7539., 7555. — [14]) *Lib. Reg.* 392—3., 411. — [15]) *Dl.* 20573. — [16]) *Adattár*, 1872., 379—81. — [17]) *Rácz*, 116—7. — [18]) *Dl.* 19040.

kapta Világosvárt több faluval. 1458. márcz. 19. és május 14. már mint az ország kormányzója jelent meg Szilágyi Mihály Lippán[1]), melyet emberei már az 1457. évi forradalomban megszállottak[2]). Varjast 1458. mint kormányzó adta a kalodvai pálosoknak. De még azon a nyáron elfogatta és Világos várába záratta őt öcscse, Mátyás király, s onnan csak 1458. nov. 28. szabadult ki. Mátyás különben 1459. szept. 9. visszaadta zarándi javait[3]). Az öreg hős 1460-ban, mint hadi fogoly, Konstantinápolyban a vérpadon végezte életét. Özvegyénél, Báthory Margitnál a király 1461-ben Diód- és Világosvárt s Túr és Varsány városokat továbbra is meghagyta az azokból szedett királyi ötveneddel együtt; továbbá nász- és jegyajándéka s minden egyéb követelése fejében, melyet férje után támaszthatna, Világosvárát Mezsttel s azok uradalmával együtt, végre Túr s Varsány városokat 7000 aranyforintért a kincstár által zálogba vétette, más szóval — a nevezett összeg erejéig — magára vállalta Szilágyi Mihály adósságainak kifizetését[4]). Mikor az özvegy 1464-ben Bánffy Pálhoz ment nőül, a kincstár Szilágyi uradalmait a Báthoryaknak adta el. Ugyanakkor azonban földesasszonynyá tette Aradban saját édes anyját, Szilágyi Erzsébetet is, ki különben a férje után örökölt Ötvenablakában s egyéb helyeken mint tulajdonában intézkedett[5]). 1463. Dombegyháza, Kupa, Batonya, Donáttornya és Szentetornya falukat s Kerekegyház és Nagyfalu felét ajándékozta neki, az oklevél szavai szerént «mind Aradvármegyében»[6]). A következő évben a donáttornyiak még panaszkodtak, hogy őket, kik Szilágyi Erzsébethez tartoznak, a varjasi határban levő rétjeiken a Jaksicsok háborgatták[7]). A nagyasszony, kit a történelem és költészet egyaránt dicskörrel övez, 1484. táján hunyt el s birtokait a kincstár örökölte.

A Szilágyi-czímer.

Sződy-család 1438. sződi birtokos[8]).

Szuhay Miklós neje, Országh Katalin s gyermekeik, Katalin és János részére, II. Ulászló 1495. az Országh-féle aradi javakból kiadatni rendelte a leánynegyedet[9]).

Tamás, György fia, 1290. simándi nemes volt; 1339. Sebestyén és Péter nevű fiai éltek[10]).

Tar (Tótváradjai) Tamás fiait, Mihályt, Balázst és Mártont, Izabella királyné 1549. febr. 2. megerősítette Tótváradján levő házukra nézve a régi királyoktól nyert minden kiváltságukban[11]).

Tarcsay (Tótselymesi) *János*, 1490. brucki kapitány, 1505. a székelyek ispánja, Aradmegyében 1494-ben számos jószágot kapott özv. Dóczy Imrénétől; II. Ulászló azonban meghagyta az aradi káptalannak, hogy az erről szóló bevallást addig ki ne adja, míg az országbíró küldöttei az ügyet meg nem vizsgálják[12]). Ugyanakkor őt és feleségét, Bethlen Sárát, kinek kezével a Bethlenek zarándi javaira igényt támasztott, elmarasztalta a Dóczy Imre hagyatékához tartozó Betlenősi, Seprős, Bodon és Csókástelek falvakban Véglesi Justh András ellen elkövetett nagyobb hatalmas-

[1]) *Mátyáskori* dipl. eml. I. 15—16., 25—26. — [2]) *Dl.* 15423. — [3]) A milanói követ jelentése szerént »Li vien conceduto el suo honor, el Contado de Bistrize et tutto quello perpetualmente el Re li havea dado, et luy de restituere *Lippa et il castello*, che havea et ha in suo manj« stb. (Dipl. Eml. I. 65.) Lippa helyett kétségtelenül Világost kell érteni. — [4]) *Dl.* 15567. — [5]) Dl. 15836. stb. — [6]) *Dl.* 15814. *Haan*, 71—2. — [7]) *Dl.* 16153. — [8]) *Sztáray*-okl. II. 344. — [9]) *Dl.* 20343. — [10]) *Zichy*-okm. I. 551. — [11]) *Fábián*, I. 147—8. — [12]) *Dl.* 20154.

kodás miatt[1]). Csak leányai maradtak; Katalin Podmaniczky Mihályhoz, Lucza egy Hagymásyhoz ment férjhez. Tarcsay *Ferencz* 1504. özv. Dóczynéval és Dóczy Ferenczczel s Lászlóval együtt özv. Pathócsy Bálintnétól 1300 arany forinton megvette az aradi Apáczát s Udvarit[2]); 1511. pedig Dóczy Ferencz 3000 forintért s azért, hogy az ellene s testvérei ellen indított támadásban Lipcse és Saskő várakat megvédelmezte, aradi, zarándi és temesi részjószágait Tarcsay Miklósnak vetette zálogba, — úgy látszik azonban, csak rövid időre[3]). *Miklós*, Mátyás király egyik vezérének, Tamásnak fia, Bánffy Dorottyát vette feleségül; 1526. Mohácsnál mint sárosi főispán esett el.

Tánczos, l. a zarándiak közt.

Társy, l. a zarándiak közt.

Telegdy, l. Csanád-nemzetség, l. 266. lap.

Temesközy-család 1463. kupai közbirtokos[4]).

Temérdekegyházy-család 1444-ben a Fejéregyházyakkal együtt volt földesúr az aradi Simánd, Petercse, Told és Berbencze falvakban s 1452. Tót-Berbencze-pusztán[5]).

Töpe Péter feleségét, Katalin »urnő«-t, Ménesiben 1485. Muthnoky Dénes sződi várnagy megverette[6]).

Újlaky Sebestyén, talán ugyanaz, ki 1552. Szigetvárát Horváth Márkkal együtt vitézűl védte, 1561. ötvenablakosi földesúr volt.

Vad-család 1444-ben baki földesúr[7]).

Vadas (Ivánházi) László, 1485. aradi szolgabíró[8]), 1487-ben szintén panaszt emelt Bánffy ellen, hogy jogtalanúl szedi tőle a szőllőkilenczedet[9]). — 1399—1446. közt pörségi Vadasokat is említnek[10]).

Vajdafy (Csurai) András 1510. szőllősgazda Pálűlése vidékén[11]). 1557. nov. 26. Vajdafy Dömét, mint hűtelent, I. Ferdinánd megfosztotta zarándmegyei javaitól[12]).

Varjasy (Gyarmati és Teleki) László fia, *Sebestyén* 1422. tiltakozott Szabó Pál ellen, ki 133 forintnyi tartozása fejében nem akarja beérni Csanád-, *vagy* Aradmegyében levő földei elzálogosításával, hanem készpénzfizetést kíván[13]). 1430. Aradban az övé volt Vessző falu[14]). Felesége, Bessenyey Erzsébet, 1434-ben hozomány fejében ú. n. keresztespénzben 400 frtot kapott Bessenyey Andrástól[15]). — 1449-ben Sebestyén úr már nem élt; a család ezentúl állandóan Telek faluról írta előnevét. 1449-ben az özvegy gyermekei (János, Katalin és Zsófia) nevében tiltakozott az ellen, hogy Telek csanádi falut Teleki Varjasy Miklós özvegye, Czeczilia használja[16]). 1463-ban az időközben fölserdűlt Varjasy *János* és Csiray Benedek az aradi káptalan előtt tiltakoztak az ellen, hogy a király elajándékozza, a csanádi püspök, vagy Lábathlan János és akárki más pedig megszerezze 10 csanádi és 8 békési faluban, továbbá a zarándi Kun-Ágota és Kupa s az aradi Dombegyház, Két-Sopron, Kinged, Sziond, Szombathely, Batonya és Baktornya faluban levő javaikat[17]). Majd 1465-ben a Jaksicsokkal gyűlt meg a baja, kik varjasi kúriáját s az egész falut megrohanták és kifosztották[18]). 1472-ben már mint munkácsi várnagy til-

[1]) Dl. 20212. — [2]) *Dl.* 21307. — [3]) *Dl.* 22134. — [4]) Dl. 15818. — [5]) *Csánki*, I. 784., a nagymihályi levéltárból. — [6]) *Dl.* 19098. — [7]) Dl. 28239. és Csánki, I. 788. — [8]) Dl. 19040. — [9]) *Dl.* 19274. — [10]) *Csánki*, I. 788. — [11]) *Müncheni lt.* — [12]) *Lib. Reg.* Ferd. 313. — [13]) *Dl.* 11270. — [14]) *Dl.* 12183. — [15]) *Dl.* 12636. — [16]) *Dl.* 14287. — [17]) *Dl.* 15862. — [18]) *Dl.* 16133.

takozott az ellen, hogy a Jaksicsok, vagy a csanádi püspök az őt illető Telek, Bagd, Fecskés és Földvár nevű csanádi falvakat megszerezzék[1]). Ugyanakkor a maga, valamint Therch Mihálynak Varjasy Margittól született fiai, László, Boldizsár, Imre és Péter nevében is mindenkit letiltott az aradi Szent-Miklós megvételétől[2]). Azonban hiában s ez időtől kezdve a családnak a felvidéken kellett vagyont szereznie.

Vámos (Újfalvi) Imrét s testvéreit 1472. Dóczy Imre megintette Tófő visszaváltására[3]).

Váradjay Ferencz 1469-ben Aradvármegye főispánja[4]) és — nevét tekintve — egyúttal aradi földbirtokos volt.

Várady (Kéméndi) Farkas 1230. táján alapította Hunyadnak ezen egyik legrégibb családját. István és Balázs 1497-ben II. Ulászlótól nyerte Bulcsot (Bucsit), Váradot (Váradját) és Kapronczát s a Kéméndy nevet ekkor váltotta föl a család a Váradyval. Várady Istvánnak Pösztyéni Évától született ivadékai[5]), úgy látszik, mindig megtartották igényeiket az aradi javakra, mert Várady Zsigmondnak még 1602-ben is külön menedéklevelet adott Basta a városvízi, szádi és bulcsi jószágokra nézve.

Veres Barabás és Péter 1318. mint szomszéd vett részt a fülöpteleki igtatásnál[6]).

Vetésy Ferenczé volt 1561. Keszi egy része.

Vezekényi Istvánt 1337-ben az aradi káptalan Basarága birtokába igtatta be s az erről szóló oklevelet 1341-ben átírta a király[7]).

Vér-család már 1434. birtokos volt az aradi Csegzén[8]). Talán nem kell e csegzei Véreket megkülönböztetnünk a muronyiaktól, kik Mátyás király idejében nevezetes anyagi gyarapodásnak indúltak. Muronyi Vér *András*, az 1449. említett Jakab fia, az Ábrahámffyaktól már 1471. zálogba vette Kapronczа, Dobravicza, Peleczke, Damasafalva, Moldovácz, Dobokna, Bátya, Bábolna és Bozova egyes részeit[9]). 1478. ugyanőt eltiltotta Dóczy Imre a székudvari részjószág s malom használásától s a zálogösszeget követelte rajta[10]). 1479. jún. 2-án Vér a Keczerféle székudvari, kútasi és mácsai részjószágokat 656 arany forintért egyenesen Mátyás királynak adta vissza[11]), a Dóczy által követelt javakat azonban megtartotta s ezek czímén még 1488. is földesúr volt Székudvaron[12]). 1491. aug. 11., midőn az aradi káptalan Tarcsa és Szarvas határát Vér András javára be akarta járni, Köki Borsuk Márton fegyveresen ellenállt; Tarcsa és Edeles birtokába azonban mégis bevezette a káptalan[13]). 1492-ben Csegedy Mátyással együtt 600 aranyért továbbzálogosították a Nadaby Lázár által nekik elzálogosított javakat[14]). Az a nevezetes menedéklevele, mely 1493-ban kelt, magyar nyelve miatt egész kis irodalmat támasztott[15]). 1494. Vér András, kinek ekkor már négy fia volt, t.-i. György, János, Ferencz és András[16]), II. Ulászló udvarnokai közé tartozott[17]). 1504. az erdélyi Branicskán kelt *magyar* levelében néhány, a szabolcsi Földesen és Szent-Miklóson kezén levő, zálogjószágot továbbzálogosított atyjafia, Vér Mihály leányának, Kata-

[1]) Dl. 17290. V. ö. 13765. (1444.), 14443. (1451.), 16298. (1466). Mindez oklevelek inkább Csanádmegyére vonatkoznak. — [2]) Dl. 17289. — [3]) Dl. 17296. — [4]) *Wenzel*, Encycl. III. 681. — [5]) A leszármazás táblája *Nagy* Ivánnál, Magyarorsz. csal. XII. 47—53. — [6]) *Anjouk. okm.* I. 474. — [7]) *Encycl.* III. 670. — [8]) *Csánki*, I. 788. — [9]) *NRA.* fasc. 1821. nro 38. — [10]) Dl. 18012—3. — [11]) *Révay-lt.* III. 20. — [12]) Dl. 19362. — [13]) *Haan*, 301—3. — [14]) Dl. 19833. — [15]) *Tud. Gyüjt.* 1835. X. 99. *Döbrentey:* Régi magyar Nyelvemlékek. II., XIII. l. *Toldy*, A M. Nemz. Irodalom Tört. 25. Az évszámra nézve: *Nagy* Iván, Századok, 1874.. 654—7. — [16]) *Haan*, 303. — [17]) *Századok*, 1874., 655.

línnak[1]). Ez a róla szóló utolsó adat. Milyen viszonyban állt vele Vér *Dénes*, ki a fekete-gyarmati templom freskóját készítette, még nincs kiderítve. Később, a XVII. században Aradban ismét mint birtokszerzők szerepeltek a Vérek; András úr halála után azonban, úgy látszik, túladtak zálogjószágaikon.

Vizesy *Tóbiás* és Vizesi Horváth Pál egymás közt kölcsönösen elcserélték jószágaikat; Vizesy a Vizes faluban levő birtok déli részét a halastóval és gyümölcsöskerttel, valamint a zarándi Őstelek 3 jobbágytelkével együtt Horváth Pálnak engedte át Vizes másik feléért, továbbá Király- vagy Nagy-Hegyesért és Somos, Kecskerez, Kereki, Szederkény, Sokló, Gorsás-Ősi és Gelvács zarándi falvakban levő részjószágaiért[2]). Ugyanazon évben Ménesi bírája Vizesy Bálint volt[3]). 1506. Vizesy *Imre* deák özvegye, Anna, a Jaksicsokkal perelt, mivel Vizeshez tartozó pusztáinak nagy részét elfoglalták; e pör még 1518. is folyt[4]). 1516. viszont Vizesy *Tóbiás* özvegye pörölt a Massayakkal[5]). 1562. júl. 8. Miksa ifjabb király Cseffy Balázsnak és Vizesy *Farkas*nak, valamint nővérének, Petronellának új adományúl adta, 8 bihari jószágon kívűl, Aradban Hodost, Bodrogot, Tótit és Kökényfalvát, Zarándban Bánhegyest és Csanádban Király-Hegyest[6]). 1563. máj. 9. viszont I. Ferdinándtól kapták új adományképen Nyék, Kis-Király, Gy.-Varsány, Somos, Komlós, Őstelek Sokló és Kovácsháza zarándi falvakban s Vizes- és Pesze-pusztákon levő részjószágaikat[7]). 1564. Vizesy *János* elhunyván, jószágát unokatestvére, Cseffy Balázs szerezte meg, mi ellen Massay Imre tiltakozott[8]).

Zay (Csömöri)-családnak már a XII. században van okleveles nyoma. Zay *József*, Péter kir. udvarnok fia, Dóczy Kata férje[9]), apósával, Dóczy Gáspárral együtt 1396. jan. 2. Csencsét és Somost elcserélte a Moróczyaknak Széplakon, Csicséren, Mikelakán és Csomajon levő részjószágaikért[10]). Zay Demeter fiai ugyanezen időtájban már a pestmegyei Csömörön gazdálkodtak — s 1449-ben Hevesben, sőt Valkómegyében is feltűnt a család. Ez utóbbi ágból 1505. táján született s 1570. húnyt el Zay *Ferencz*, a hős diplomata és író, ki Zay-Ugróczot s a bárói czímet kapta[11]). — 1559-ben a családnak 23 vármegyében voltak jószágai; 1561-ben Aradban Zay *György* özvegyéé Panád, Szent-Pál, Gyelíd, Kovászi, Háromfülű, Ároki, Ötvenablakos, Gyarak, Deszkér, Bike, Keresztúr, Kő, Nyárrév, Hodos és Hidegkút része; Zay *János* özvegyéé Zábrány, Zay *Tamás*é Zarándban Gyarmat és Földhíd és *Miklós* özvegyéé Nagy-Zerénd egy része. Mindezen javak a török hódítás idejében veszendőbe mentek ugyan, sőt a pozsonyi kamara egyenesen el is kobozta azokat, az 1637—8. évi pozsonyi országgyűlés azonban a sérelmek 70. pontjában a Zayak aradi jószágainak visszaadatását is kívánta[12]). Zayak ma is élnek Aradban és Biharban.

[1]) *Századok*, 1872., 478. — [2]) Dl. 19084. — [3]) Dl. 19078. — [4]) Dl. 21525., 22886., 22990. — [5]) *Bölöni-lt.* — [6]) *Leel-Őssy-lt.* Sarkadon, 62. sz. és *NRA.* fasc. 1713. nro 88. — [7]) *Lib. Reg.* Ferd. 248. sz., 521—2. — [8]) *Bölöni-lt.* Nro 44. B. — [9]) *Nagy* Iván, XII. 330. — [10]) *Nagy*, Vetekedés, 117. — [11]) *Thallóczy*: Zay Ferencz, Budapest, 1885. — 8r., 171 lap. — [12]) *Századok*, 1885., 441.

XVIII. ZARÁNDVÁRMEGYE NEMESCSALÁDAI.

Zarándnak ma Aradhoz tartozó részében a középkorból 292 nemescsaládot ismerünk. Ezek a következők:

Aczél (Erdőkereki). Régi nemesek. Aczél *Mátyás* 1444-ben mint szomszéd volt jelen, midőn Hunyadiékat Világosvár birtokába beigtatták[1]). 1451-ben őt és Aczél (Achel) Istvánt Hunyadi kormányzó királyképéül jelölte ki Moga halmágyi vajdának beigtatásához[2]). Említik a családot 1486. és 1498. évi oklevelek is[3]). A család legnevezetesebb tagja volt Kereki Aczél *István*, 1504-ben kir. komornok[4]), ki 1526-ban a mohácsi csatában mint pozsonyi várnagy esett el[5]). Az *apostoli* Aczélok Fejér- és Komárommegyében[6]), a *becskeháziak* Tornában[7]), a *hímeskőiek* Vasban voltak birtokosok[8]). Ez utóbbiaknak már 1480-ban magvuk szakadt *Aczél* János halálával[9]). Egy Aczél János, nem tudom, mely ágból, 1522-ben Thurzó Elek kincstartó helyettese volt[10]). A *nagybári*ak és *sulli*ak Pozsonyban virágoztak. A régi Aczél-család Erdélyben, hova a török hódítás idején húzódott, 1762. halt ki; a mostanit (a borosjenei Aczél-családot) nem sokkal azután Aczél István alapította s ő szerezte meg 1803-ban az aradmegyei uradalmat[11]).

Apaghy Péter Losonczyék pankotai jobbágyaival mint praedialis nemes vett részt az aradi Meszt megrohanásában[12]).

Apáthy (másképp Gyulai Gyulay) *András* fia *Imre* 1415-ben Apáti falu felét bírta[13]).

Arady (Moróczi). L. Aradmegyében, 286—7. l.

Aranyády Miklós temesmegyei alispán 1465-ben a Neczpályaktól zálogba vette Betlenősi részeit[14]). Talán fia volt Albert, Dóczy Ferencz gazdatisztje, kinek Dóczy Keszíben részjószágot ajándékozott, kit azonban nehány jobbágy 1510-ben nemesember létére is megvert és megsebesített[15]).

Ábrahámffy-család, l. Csolt-nemzetség, 269—270. l.

Ágh (Septhelyi) János zarándi nemest, György őrgróf bánhegyesi jobbágyának, Kis Lőrincznek egyik megkárosítóját, 1515. decz. 21. törvény elé rendelte II. Ulászló[16]).

Ártándy, kihalt magyar család, mely főkép Biharban, Ártándon virágzott. A XVI. század elején élénk részt vett a nemzeti mozgalomban. Tamás 1505-ben bihari követ volt; Pál először az 1514. évi Dósa-forradalomban tünt ki; 1518-ban az országgyűlés, melynek egyik legnépszerűbb

[1]) *Teleki,* Hunyadiak kora, X. 162. — [2]) Dl. 30188. — [3]) Dl. 26034. és 20692. — [4]) Dl. 21328. — [5]) NRA. fasc. 1605. nro 1. és *Katona,* Hist. Crit. XIX. 705. — [6]) Dl. 18589. és 20861. — [7]) NRA. fasc. 934. nro 9. — [8]) Dl. 15542. — [9]) Dl. 18358. — [10]) *Wagner,* Ann. Scep. II. 143. — [11]) *Nagy,* Magyarorsz. Családai, I. 5—6. — [12]) Dl. 17660. — [13]) Dl. 10405. — [14]) *Csánki,* I. 749. — [15]) Dl. 21999. — [16]) Müncheni lt. Brand. fasc. 47. nro 381. és fasc. 49. nro 388.

szónoka volt, a lengyel királyhoz küldte követségbe, majd a bácsi országgyűlésen beválasztották az ifjú király mellé adott 24 tagú bizottságba; mikor azonban teljesen udvari emberré lett, 1525-ben a Rákoson megverte a haragvó nemesség, mire bosszút lihegve csatlakozott a kalandosok pártjához. A mohácsi csata után János királyhoz tért át. Mikor azonban, beregi főispán korában, Ferdinád király pártjához közeledett, testvérével, Balázszsal együtt lefejeztette őt Gritti 1530-ban. Ártándy Tamásnak 1561-ben egy portája volt Nagy-Zerénden; ugyanott, továbbá Bél-Zerénden, Sz.-Mártonban, Ottlakán, Tamászon és Bozoson Ártándy Kelemennek is voltak jószágai, melyeket Kelemennek, János-Zsigmond buzgó hívének, magvaszakadtával (1561.?) Beregszói Hagymás Kristóf, majd Bocskay István kapott[1]). Ártándy Tamásnak Nagy- és Kis-Zerénden 1561-ben még 3 portája volt. Ezentúl Zarándban nincs nyoma a családnak.

Bakó (Kis-bernolti)-család 1464. óta zarándmegyei birtokos[2]). 1561-ben Bakó Imrének Moróczon volt részjószága[3]).

Balassa-család, IV. Béla óta, 12 nemzedéken át nevezetes szerepet játszott hazánk történetében. Első ismert tagja Detre, 1256—1262. közt szepesi főispán. Kékkő és Gyarmat körül, a felvidéken terültek el a család főbb birtokai, de a délvidéken is voltak jószágai. Így 1561-ben Balassa *János* hont- és zólyommegyei főispánnak Székudvaron 27, Mácsán pedig 8 portája volt. Egyik fia *Bálint*, a koszorús költő (szül. 1551., meghalt 1594.), ki azonban már nem élvezhette a zarándi uradalmat, mert azt — egyebekkel együtt — még 1569-ben elvesztette hűtlennek nyilvánított atyja. A költő mély szerelemre gyúladt Losonczy Anna, a temesvári hős leánya, Zarándmegye dúsgazdag földesasszonya iránt, ki azonban Ungnad Kristófnak nyújtotta kezét. Bálint és Ferencz halálával Nagy- és Kis-Csálát Aradban s Kútas, Mácsa és Székudvar egy részét Zarándban Báthory Gábor fejedelem 1609. ápr. 14. testvéröknek, Annának, özv. Böki Paczód Ferenczné ajándékozta.

Balassa-czímer.

Balogh (Bernolti) György 1456-ban már bírt Bernolton s tanuskodott arról, hogy Betlenősi, Seprős stb. birtoka a Neczpályaknak csak férfiágát illeti[4]). 1483-ban Bernoldi Balogh Mihály az Erdőhegyi Tamás leányával kapott erdőhegyi, görhei, szenteskirályi, hegenházi és köbli zaránd- s atyási biharmegyei részjószágokat az aradi káptalan előtt Dóczy Imrének elzálogosította[5]).

Balogh (Vátyoni) Mátyást és Györgyöt, mivel János-Zsigmond pártjára szegődtek, I. Ferdinand 1559. júl. 26. megfosztotta Sáros, Bökény és Tamász részjószágaitól[6]).

Baloghdy Pál 1475-ben résztvett, mint a Losonczyak belső embere, vagy praedialisa, az aradi Meszt megrohanásában[7]).

Banverics Péter 1561-ben jánosházi birtokos.

Baranyay (Soklói)-családot a Keczerek székudvari, kútasi és mácsai javainak zálogügyében említi a váradi káptalan 1488-ban.

Barcsay (Nyéki)-család oldalága lehet a nagybarcsai Barcsay-családnak, melyet Magyarország ősi nemzetségeihez számítnak s melynek első

[1]) NRA. fasc. 1769. nro 14. — [2]) Dl. 24837. — [3]) *Fábián*, I. 30. — [4]) *Haan-Zsilinszky*, 75. — [5]) Dl. 18787. s a beigtatás Dl. 18856. — [6]) Liber Reg. Ferdiandi et Max. 412—3. (Orsz. lt.) — [7]) Dl. 17660.

ismert tagja 1216-ben Márk, állítólag horvát bán[1]). A szomszédos Hunyadmegyében már 1395. birtokosok a Barcsayak[2]) s így könnyen átszármazhattak Zarándba is. 1492-ben az aradi káptalan Ulászló király parancsára vizsgálatot tartott Barcsay Péter özvegye, Katalin és fia, Péter s a kis Dombvásáry Ferencz részére Dóczy Imre ellenében, ki a Barcsayak Nyék nevű (Sz.-Anna táján feküdt) falujából 7 jobbágyot magának tartott, ötöt elhajtott, erdejöket vágatta s a levágott fát eladatta[3]). Ezen ifjabb Péter 1516. szept. 11. már nem élt[4]). A Péter név igen gyakran előfordúl a Barcsayak legrégibb nemzedékrendében.

Bácsmegyey Miklós 1560. júl. 16. a Vízkeletiekkel és Csabay Gergelylyel együtt kapta Csanádban Boltos falut és Zarándban Alsó-Társ, Erdős-Kereki, Nemes- és Bán-Vásári azon részjószágait, melyek Erdőkereki Torkos István és Tamás magvaszakadtával szálltak a kincstárra[5]). E család már korábban is virágzott Aradban.

Bácsmegyey-czímer.

Bánrévy *Fülöp* eleki nemes a maga jobbágyai által 1507-ben sok kárt tett Corvin János némely jószágában[6]). Fia lehetett *László*[7]), ki 1527. márcz. 17. mint Zarándmegye egyik követe vett részt a budai országgyűlésen. A család Aradban is elterjedt. Ezen László Bánrévy Pálnak volt a fia; özvegy édes anyja (valószínűleg Csályay Ilona) 1519-ben igényt támasztott a magvaszakadt Csályay László aradmegyei uradalmaira[8]). 1525-ben Bánrévy *Pál* özvegye, Ilona is igényt tartott Csályay László aradmegyei javaira[9]). Lászlónak fia lehetett *Péter*, ki 1561-ben almaszegi (aradmegyei) birtokos volt s kit 1566-ban Gyula ostrománál, mint hadnagyot, a jancsárok egy ádáz roham alkalmával halálosan megsebesítettek[10]).

Báthory (ecsedi)-cs., l. a nemzetségek közt, 271—5. l.

Bebek (Pelsőczi)-család. L. az aradiak közt, 289—91. l.

Becse-Gregor. L. a nemzetségek közt, 260—1 l.

Becsey. L. az aradiak közt, 290—1. l.

Bede (Soklói) Mihály 1509-ben Frangepán Beátrix (özv. Corvinné) ellenében száz aranyat követelt s panaszkodott, hogy az özvegy nem engedte meg egy simándi jobbágynak hozzá való költözését[11]).

Bekényi *László* 1484-ben Bökényben levő 2 jobbágytelkét 14 arany forintért az aradi káptalan előtt Dóczy Imrének zálogosította el[12]). 1494-ben B. *Dénes*, hű szolgálatai fejében, Ulászló királytól a Dóczyféle betlenősi zálogjavakból némely részt kapott[13]). 1561-ben B. *Péter*nek Tamászon 1 portája volt. — Nem lehet kimutatni, rokonságban állt-e e család a Szirmayakkal közös törzsből eredő Bekényiekkel, kik főkép Ugocsában virágzottak s kiknek 1295-ben már okleveles nyomuk van[14]).

Benkey Lázár 1561-ben nemes-vásári birtokos volt.

Benkovics Miklós magát a XVI. század elején Fajdas, Újfalu, Kávás és részben Somos urává tette, mi ellen Frangepán Beátrix 1507-ben a budai és aradi káptalan előtt tiltakozott[15]). Testvére lehetett Gergely, ki

[1]) *Kerékgyártó*, Magy. Életr. I. 289. — [2]) *Kővary*, Erdély nev. családai, 25. — [3]) Dl. 19796. »Barczai.« — [4]) *Bölöni* S. lt. Nagyváradon. Itt »Petrus Barchy de Nyék.« — [5]) *Lib. Reg.* Ferd. 474. — [6]) Müncheni kir. lt. fasc. 32. nro 232. — [7]) *Fraknói* (M. Országgy. Eml. I. 100.) szerént Bánkewy. 1519-ben világosan Bánrévynek van írva. (Dl. 23253.) — [8]) Dl. 23253. — [9]) Dl. 24046. — [10]) Békésmegyei tört. társ. évk. VI. 31. — [11]) Müncheni kir. lt. Brand. fasc. 35. nro 269. — [12]) Dl. 18941. — [13]) Dl. 20212. — [14]) *Nagy*, I. 275—6. — [15]) Müncheni lt. fasc. 28. nro 211. és fasc. 32. nro 241.

1491-ben Corvin János zágrábi kapitánya volt. Úgy látszik, e réven került a család az alföldre. Egyébiránt az özvegy hiában tiltakozott, mert a Benkovicsok Gáspárnak 1552. előtt történt magvaszakadtáig bírták a nevezett jószágokat, melyekhez időközben Kis-Királyban is szereztek földeket, úgy, hogy zarándi jószáguk 40 népes jobbágy-sessiora terjedt[1]).

Berendy-család szász származású. A XIII. században az első Berendet királyaink Lengyelországból hítták be a bányák mívelésére. Ennek fia, *Márton* békési főispán 1330-ban a havasalföldi háborúban Károly-Róbert király életét megmentvén, jutalmúl 1341. május 12. a zarándi Varsándot kapta[1]). Beigtatásának ugyan az elhúnyt Bény (Been) és Bencs 4 sessiojára és egyéb javakra nézve Samosházyék ellenmondottak[3]), de már 1342. jún. 29. eladták neki ott levő részjószágaikat 25 fínom ezüst márkáért[4]). 1343. Péter (Pál fia és Mihály unokája) öt márkáért szintén átengedte varsándi telkét Berendy Mártonnak[5]). Később e megyében nem találkozunk a család nevével. Aradban ellenben Berendy Miklós 1475. mint solymosi várnagy s 1477—78. közt mint alispán szerepel[6]).

Berini (Veronai) Pál, néhai Mihály herczeg fia, kapta 1442-ben Brankovics Györgytől Világos várát és uradalmát[7]). Mihály Verona herczege és bosniai «őrgróf» volt, ki Istvánnak, Ráczország, Bulgária, Rumánia és Albánia egykori császárának családjából származott. A herczeg tényleg aligha élvezte az uradalom jövedelmeit; 1444-ben Brankovics már Hunyadinak ajándékozta Világosvárát.

Bernóthy (Bernolti) család Zarándban Bernóton vagy Barnóton már 1406. szerepelt[8]). 1478-ban Dóczy Péter és Imre beigtatása alkalmával szintén Zarándban említik[9]). 1491. júl. 18. Bernóthy János királyképéűl volt kiszemelve az aradi káptalan embere mellé; egy ugyanazon évi aug. 31-i oklevél szerént volt egy László nevű testvére is[10]).

Bertalanfy (Soklói) István 1485-ben zarándmegyei nemes[11]).

Berthóti Bálintnak 1561-ben Váraskeszíben 1, B. Gábor özvegyének Apátiban 6, B. Miklós özvegyének Miskén 4, — Aradban B. Jánosnak 7 s Belső-Csálában ösmeretlen számú portája volt.

Bessenyey. L. Szalók-nemzetség, 281—3 l.

Bethlen. L. Aba-nemzetség, 255—8. l.

Bosa András 1561-ben nemes-vásári birtokos. Bosák vannak Zemplénben is.

Bozzás-család 1483-ban varsányi birtokos[12]).

Brandenburgi György, l. Hohenzollern. (Az aradiak közt).

Brankovics György (Szmederevácz) szerb despota Zsigmond, Albert, I. Ulászló és V. László idejében. A mint a mongolok által rámért csapásból üdűlni kezdett a török birodalom, Szerbország csakhamar választani kényszerűlt, a törökhöz csatlakozzék-e, vagy megmaradjon Magyarországhoz iránt való köteles hűségében. Brankovics hintapolitikára határozta el magát, mégis árát szabta hűségének; s hogy magyar érzelmei miatt a török egészen tönkre ne tehesse, s annak fejében, hogy a szerb várak egy

[1]) Liber Regius (orsz. lt.), 1552—1575., 54. l. — [2]) Dl. 3363. és *Haan-Zsilinszky*, 4—5. — [3]) Dl. 3514. és 33592. — [4]) *Haan-Zsilinszky*, 6—7. — [5]) Dl. 3547. — [6]) Dl. 17660., 17983. és 18017. — [7]) Dl. 13686. *Pesty* (Brankovics, 28.) chronologiai nehézséget lát a dologban, mivel Brankovics 1441-ben elvesztette imént szerzett javait, 1439-ben pedig még nem volt az övé Világos. De odaajándékozhatta birtokon kívűl is; az oklevél hitelességéhez nem fér kétség. — [8]) A Kapy-ltból *Csánki*, I. 749. — [9]) Dl. 18042. — [10]) *Haan-Zsilinszky*, 302. és 304. — [11]) Dl. 19048. — [12]) Dl. 29857.

részébe magyar őrséget fogadott be, néhány magyar uradalmat kötött ki a maga számára. Ezekhez járult 1439-ben, midőn a török Szerbia nagy részét elözönölte, a világosi is, melyhez 147 mezőváros, falu és puszta tartozott Zarándban, jobbadán a mai Arad területén. Albert özvegye, Erzsébet királyné, igényt emelt Világos uradalmára, melytől I. Ulászló, hűtlenség címén, 1441. a nélkül is megfosztotta a fejedelmet s a rendek a győri békében (1442.) valóban Erzsébetnek ítélték oda az egész uradalmat. A despota, erről értesülve, még 1442-ben Berini Pál herczegnek, majd — mindamellett, hogy sem Erzsébet, ki csakhamar meghalt, sem Pál hg. nem vehette birtokba Világost, Maróthy János bán pedig, ki I. Ulászló adományával magát be is igtattatta, csakhamar elvesztette azt — a despota 1444-ben Hunyadi Jánosnak, az ő «legkedvesebb fiának» ajándékozta Világost és uradalmát; Hunyadit azonban 1445. a nélkül igtatták be, hogy ez adományra hivatkoztak volna. 1448-ban mégis saját várnagya volt Brankovicsnak Világoson s vajdája Kápolnán. A rigómezei árulás (1448) után az ország elvette, 1449. azonban ismét visszaadta minden jószágát s 1451. Brankovics külön szerződéssel adta át Világosvárát Hunyadinak, kinek fiát, Mátyást, saját unokájával, Cilley Erzsébettel jegyezte el. 1456. decz. 24. húnyt el Brankovics, ki a külhatalmak ellen meg nem védhetvén, országát legalább belügyekben akarta önállóvá tenni. Zarándban 10—12 évig volt nagybirtokos, oly zivataros körülmények közt, hogy uradalmában, mely időközben kívüle még 3 gazdát ismert, tartós jót nem tehetett[1]).

Buda (Zeléndi) Jánosé volt 1483-ban Tamász[2]). Ugyanazon évben Buda Jakabbal együtt résztvett Dóczy gyarmati malmának lerontásában, miért is ellenök 1486-ban Zarándmegye szolgabírája vizsgálatot tartott[3]). 1488-ban Tamáshidát, melyet Erdőhegyi Balázs azelőtt 72 forinton Buda Jánosnak és Buda Jakab özvegyének, Zsuzsánnának, vetett zálogba, Dóczynak zálogosította el[4]). A XVI. század második felében kihalt a család Nagyzeléndi Buda Miklós fiával, Jánossal; I. Ferdinánd az ő javai közől Tamász, Bozos és Nagyzerénd zarándi falvakban 30 jobbágytelket Soklóssy István, Pattantyús Balázs és Kerestheli János gyulai katonáknak adott[5]); 1559. júl. 11. pedig Tamáshídján, Nagy- és Kis-Zeléndeken (Zerénden) levő jószágait Soklóssy István deák, Pattantyús Balázs, Kerestheli János és Pongor Péter közt osztotta fel[6]).

Buttháni Pétert 1515-ben a gyulafehérvári káptalan beigtatta Váraskeszi, Csanakeszi, Talpas, Tótfalu, Monyorós, Ökörítő, Tolmács, Barakony, Tamány és Sződi s a talpasi nemesi kúria birtokába[7]).

Csáky, l. Csák-nemzetség, 267—8. l.

Csályay, l. az aradiak közt. 293—4. l.

Csenthey-család ősi fészke Csente, a mai Csintye, Zarándban. 1410. okt. 10. Zsigmond király őt jelölte egyik homoregiusúl a haraklyáni uradalomba való beigtatásnál[8]). 1472. Csenthey Benedek a hűtlen Erdőhegyiektől elkobzott Erdőhegy, Görhe, Szentes-Királyi, Hegenháza, Köbli és Sebred falvak részjószágait kapta[9]).

[1]) V. ö. *Pesty:* Brankovics György birtokviszonyai Magyarországban. Budapest, 1877. (8r., 65 lap). *Dimitrijevics* Milán: Gyurgye Brankovics, Despot der Serben. Újvidék, 1876. — *Thallóczy,* Az Ál-Brankovicsok. (Századok, 1888., 689—713.) Brankovics elődeinek s utódainak 471—1678. terjedő családfája: Orsz. lt., NRA. fasc. 88., nro 6. Az orsz. lt.-ban több oklevél. (L. Világos.) — [2]) Dl. 19048. és 29857. — [3]) Dl. 18786. és 19115. — [4]) Dl. 19365. — [5]) Lib. Reg. Ferd. et Max. 379. — [6]) U.-o., 392—3. — [7]) Dl. 30270. — [8]) *Bölöni*-lt. Nagyváradon, Nro 5. B. — [9]) A kolozsmonostori lt.-ból *Csánki,* I. 750.

Csep (Somosi) István 1508. márcz. 13. zarándmegyei táblabíró volt[1]).

Csepán-család, l. az aradiak közt, 294. l.

Cséffy, l. u.-o., 294—5. l.

Csévy Antal 1475-ben pankotai nemes volt[2]).

Csiga (Varsándi) János, Jakab és Lőrincz királyképe gyanánt működött 1495-ben néhány gyulavarsándi ügyben[3]).

Csigatősy-család ősi fészke a zarándi Csigatős. Első említése 1384-ből[4]), a második az Aradvármegye által Bánffy Miklós ellen tartott vizsgálatban 1487-ből[5]).

Csiray, l. az aradiak közt, 295. l.

Csuba (Somosi) Elek 1485-ben tanú volt az iratosi hatalmaskodás ügyében.

Csucsy Bertalan 1485. soklói nemessel kezességet vállalt néhány kutasi jobbágyért[6]). Egy Csucsy vajdát 1514. Lippa ostrománál említnek.

Czeczey (Székudvari) *Máté* kir. komornok és testvére, *Lőrincz* a Ráskayakkal együtt 1479. márcz. 2. örökösen kapta a száműzött Erdőhegyi Demeter némely erdőhegyi és más zarándi jószágát[7]). 1480-ban Cz. Mátét az aradi káptalan, zálogjogon, beigtatta a Keczerek székudvari, kútasi, mácsai és miskei részjószágaiba[8]). 1484-ben Cz. Lőrincz és Dóczy Imre keczer-kútasi jobbágyaik által a Jaksicsok nagyiratosi, nagylaki, kerekegyházi és czecskei (mind csanádmegyei) jószágain erőszakoskodván, Mátyás király parancsára Zarándmegye 1485-ben külön vizsgálatot tartott[9]). 1486-ban szintén Cz. Lőrinczet vádolták Dóczy székudvari malmának rongálásával[10]). 1487-ben Dóczy tiltakozott Cz. Lőrincz ellen, ki székudvari malomrészét használja és Zarándmegye törvényszéke előtt megintette őt e malom zálogösszegének visszafizetésére[11]). 1488-ban Czeczei Máté *liptói gróf* és testvére, Lőrincz, az ellen perelt, hogy Keczer János fiainak s Kamonyay Miklósnak Székudvar, Kútas és Mácsa falukban levő részbirtokait a Köthe- és Dóczy-család szerezte meg[12]). Ezzel, úgy látszik, véget ért a Czeczeyek zarándi földesurasága, még zálogjogon is; talán ez volt oka, hogy már a következő 1489. évben Aradban zálogbavetették a Bessenyeyektől Hodos, Bodrog, Szent-Demeter és Köblös helységek részeit[13]). Czeczey Lénárt az ország kettészakadása után mint a nemzeti kiralyság lelkes híve tűnt ki s Tinódi szerént

»Ő esze, elméje bölcseséggel vala;
Hogy víg ember vala, minden szereti vala.«

1551-ben a lengyelek megölték[14]) s a 10 évvel később készült adóösszeírásban nincs nyoma többé, hogy a család Aradban vagy Zarándban bírt volna valamit.

Czibak (Gyéresi, gyulavarsándi és palotai)-család a XV. században Zaránd egyik legtöbbször említett tagja. 1415-ben *Palotai* Czibak László fiai, Mihály és János úgy egyeztek meg Apáthy (másképp Gyulai Gyulay) András fiával, Imrével, hogy felerészben övék legyen a zarándi Apáti

[1]) Müncheni lt. Brand. fasc. 49. nro 391. — [2]) Dl. 17660. — [3]) *Müncheni-lt.*, 118. és 121. — [4]) A Nadányi-ltból *Csánki* I. 750. — [5]) Dl. 19274. — [6]) Dl. 19048. — [7]) A b. *Révay*ak styavniczkai lt. Divers. fam. fasc. III. nro 8. — [8]) Dl. 18411. — [9]) Dl. 19048. — [10]) Dl. 19090. és 19092. E malomsértés még 1475. táján történt. Ugyanekkor székudvari tisztje, Nagy Ambrus, Dóczy nadabi kúriájában is kárt tett. (Dl. 26034.) — [11]) Dl. 19272—3. [12]) Dl. 19362. — [13]) A jászói ltból *Csánki*, I. 783. — [14]) *Tört. Tár*, 1891. 446.

falu[1]). Ők azonban a maguk részét már 1420-ban elzálogosították 200 aranyforinton Maróthy Jánosnak[2]). 1446-ban és 1449-ben Aradban e családé volt Csertelek, Mátyustornya (vagy Pókatornya) és Soprony[3]). 1451-ben *Gyéresi* Czibak Mihály fia, János és *Palotai* Cz. László fia, Osvald, valamint Sztáry Imre fiai, Albert és Ferencz, 1900 aranyforinton Apátiban levő összes részjószágaikat eladták a Nagyboldogasszony gyulai parochialis templomának. Voltakép mivel a templom már korábban megszerezte Apátira Maróthy János bán 1500 frtos zálogjogát, most csak 400 forintot fizetett Czibakéknak[4]). 1457. január 16. Czibak Osvald az aradmegyei Mátyustornyát, Kisfaludot, Sopronyt és Cserfalva pusztát az aradi káptalannak ajándékozta a kegyúri jogokkal együtt[5]). 1495-ben Gyéresi Czibak János és Ferencz Corvin Jánosnak nagy károkat okoztak Gyula-Varsándon a Fejér-Körösön levő malmuk áthelyezése s egy híd építése által[6]). Egyidejűleg azon panaszt is emelték ellenök, hogy Szerhetről elhajtották Corvin egyik jobbágyának ökrét[7]), míg némely jobbágyaikkal fegyveresen rontottak a herczeg gyulai uradalmába, — Ferencz és fia, János, megverték Corvin János némely vári és péli jobbágyát, s varsányi, eleki és sági jobbágyaikkal Pélen vágatták a varsándi hídhoz való fát[8]). 1509-ben Palotai Czibak Ferencz panaszkodott Dóczy Ferencz ellen, ki eleki jobbágyait megkárosította, s fiával — az itt először említett *Imré*vel együtt — a miatt is perelte őt és Móre Zsigmondot, mert az elekiek gabonáját erőszakosan Jánosházára vitették[9]). 1512. aug. 9. Czibak Imre ellen, ki Pélből Brandenburgi Györgynek 50 forint ára marháját hajttatta el, Ulászló király vizsgálatra hítta föl Zarándmegyét[10]). Két év múlva Czibak Imre Perényi püspök oldalán harczolt Dósa kuruczai ellen; 1526-ban résztvett a mohácsi csatában, majd — mint János király tüzes híve és a váradi püspökség javainak kezelője — Aradban Cserni Jován ellen küzdött. Mint erdélyi vajda, nagyon is útjában állt Gritti önző politikájának, ki őt 1534-ben Dóczy János által megölette. Ő volt — állítólag olasz származású — családjának legfőbb dísze. Testvére lehetett Bálint, ki 1519-ben mint szomszéd vett részt az aradi káptalannak Simándba való beigtatásánál[11]); továbbá Péter, kinek még 1552. is sok birtoka volt Biharban.

Dancs (Varsányi) Lőrincz 1469-ben egyik tisztje volt Maróthy Mátyás bánnak[12]), 1483-ban pedig mint Eősy János ügyvéde 5 forintért ő zálogosított el Dóczy Imrének egy péteri részjószágot[13]). Úgy látszik, e családból származtatta magát Dancs Mihály és Péter lázi lakos, kiket Aradvármegye 1782. aug. 5. nem ismert el nemeseknek, miért is Dancs Mihály 1794. ápr. 29. a nemességére vonatkozó íratokat a levéltárból visszakérte[14]).

Derssy (Zarándi) Gergely 1475. résztvett az aradi Patak-vár megrohanásában[15]); Dersy Ferencz a XVI. század első felében Erős Ferencz halálával Erdős-Kereki, Nemes-Vásári, Morócz és Somos részeit kapta, melyeket magvaszakadtával Horváth Ferenczcnek, majd — ennek hűtlensége után — 1556. júl. 4. Kisserjényi Pálnak adott I. Ferdinánd[16]). Dersy Kelemen és Antal, kik Petriről írták magukat, jelen voltak az 1505.

[1]) *Dl.* 10405. — [2]) *Dl.* 10964. — [3]) A nagymihályi ltből *Csánki*, I. 783. — [4]) *Dl.* 14508. — [5]) *Fábián*, I. 257—9. és Tört. Adattár, II. 326—7. — [6]) Müncheni lt. Brand. fasc. 17. nro 118. és 121. — [7]) *U.-o.* fasc. 17. nro 119. — [8]) *U.-o.* fasc. 17. nro 120. és Dl. 20281. és 26062. — [9]) Dl. 21895. és 21911. — [10]) Müncheni lt. fasc. 41. nro 316. Brand. — [11]) Tört. Adattár, III. 50. — [12]) *Haan-Zsilinszky*, 83. — [13]) Dl. 18782. — [14]) Aradm. jegyzőkönyve, 1782., 112. és 1794., 196. sz. a. — [15]) Dl. 17660. — [16]) Lib. Reg. *Ferd.* 197—8.

évi híres országgyűlésen, amaz mint Szabolcs-, emez mint Zarándvármegye követe.

Doroszlay János sárosi, bökényi és tamászi részjószágait, melyeket hűtlensége miatt vesztett el, 1559. júl. 26. Kerestheli János kapta I. Ferdinándtól[1]).

Dóczy Gáspár 1396. január 2. olykép egyezkedett a Morócz-családdal, hogy Csencséért és Somosért a Moróczok átengedik széplaki, csicséri, mikelakai és csomai részjószágaikat s azon felül 100 aranyat fizetnek Dóczy Gáspárnak és vejének, Zay Izsépnek[2]).

Dóczy (Nagylucsei)-család, amattól különbözött. Lásd az aradiak közt.

Drághy (Miskei) György és Kántor Ilona fia, Drághy, máskép Keczer Boldizsár, 1564-ben kölcsönös örökösödési szerződést kötött Lipóczi Keczer Ferenczczel. (L. Keczer-család, 259. l.).

Egey András özvegye, Mártha, 1510-ben leányának, Zsófiának, Simay Gergelynének és gyermekeinek engedte át a zarándi Bökényt, Tamászt és Bél-Zeréndet, azon kikötéssel, hogy Zsófia őt életfogytig tartsa és ruházza[3]).

Eleky Péter fiát, Lászlót, Zsigmond király 1404-ben királyképéül jelölte ki Maróthy Jánosnak a gyulai uradalomba való beigtatásához[4]).

Emekey Benedek, a Losonczyak pankotai praedialis nemese, 1475-ben résztvett a mesztiek megkárosításában[5]).

Erdélyi, l. az aradiak közt. Különbözik ezektől a Bökényi Erdélyi-család, melynek egyik tagja, Gergely, 1475. praedialis nemes[6]).

Erdőhegyi, máskép Erdőhegyi Erdő-család igen tekintélyes tagja volt a zarándi nemességnek. Erdőhegyi *Mihály* fia, *Demeter* kérelmére az aradi káptalan, az Ábrahámffyak ellenében, már 1394-ben nov. 30. bejáratta Vadad, Erdőhegy, Görhe, Király és Székudvar határait[7]), s ezt az aradi káptalan 1420. júl. 10. Erdőhegyi *Miklós* fiai, *György* kanonok, *Péter* és *Miklós*, továbbá *István* fiai, *János* és *András* részére átírta[8]). Erdőhegyi Miklósnak 1404-ben még egy János nevű fia is élt[9]), de talán már ugyanazon évben elhúnyt, mert kevéssel utóbb csak György és Péter osztozkodott az Atyási Gágyokkal a bihari Atyás falu birtokán[10]). Nem tudom, testvérök volt-e azon Lukács, ki Siketh Eleket 1412-ben eltiltotta a Görhe faluba való beigtatástól[11]). Nem említik őt 1418-ban, midőn Maróthy János 1418-ban Erdő Jánost és Andrást, Siketh Eleket s Erdőhegyesi Pétert, Miklóst, Lászlót és *György* papot, a királyi kápolna kanonokját, Gyula, Györke, Szentbenedek, Kakucs, Boros, Koszorúshalom, Tégláshalom, Kamarás, Belső-Iratos, Tizmostelek, Sinkóvölgye, Péterkútja (máskép Szannaiszántás), Abzakútja, Humfilő, Tömörcsök és Kőegyház zarándi földek használásától eltiltá[12]); sem 1420-ban, midőn az aradi káptalan bevezette Maróthy Jánost az Erdőhegyi Miklós, György és Péter által elzálogosított Kétegyháza harmadrészébe[13]). Az Erdőhegyiek különben osztályos atyafiak voltak Siketh Elekkel, ki a már említett Erdő János és András, valamint több erdőhegyi nemes megbízásából is ugyanakkor 400 aranyon zálogosította el Kétegyháza felét Maróthynak[14]). A beigtatás megtörtént még azon évben deczember 21-én[15]). 1421-ben Erdőhegyi György pap testvérei és Siketh Elek

[1]) Lib. Reg. *Ferd.* et *Max.* 412—3. — [2]) P. Nagy L. Vetekedés a közös Szittha honos magyar és ehhez tartozó felekezetek közt. (Arad, 1820.) 117. l. — [3]) *Haan-Zsilinszky*, 120—2. — [4]) Müncheni kir. lt. — [5]) Dl. 17660. — [6]) U.-o. — [7]) Orsz. lt. Brand. fasc. XIII. nro 11. *Haan-Zs.* 54—8. — [8]) U.-o. — [9]) Müncheni kir. lt. — [10]) *Dl.* 8679. — [11]) Dl. 9956. — [12]) *Haan*, 45. — [13]) Dl. 10005. — [14]) Dl. 10967. — [15]) *Haan-Zsilinszky*, 34—5.

nevében is elzálogosította Fövényesben levő részeit Maróthynak 50 aranyon[1]), 1422-ben pedig zálogba vetették ugyanannak 100 aranyon az őket Siketh Pál halálával illető erdőhegyi[2]), sebreni[3]), szentgyörgyi[4]) és görhei részeket[5]). György pap 200 aranyon már korábban elzálogosította Siketh Eleknek a fövényesi részt, melyet 1425-ben ennek özvegye szintén Maróthynak engedett át[6]). 1446-ban az aradi káptalan határjárást végzett a Maróthyak részére Simánd és Kávás falvak, valamint a nemes Erdőhegyiekhez tartozó Szenteskirály és Görhe közt[7]). 1464-ben az aradi káptalanban tett örökbevallás értelmében E. *Miklós* és *Dénes* a nevezett Miklósnak a török fogságból való kiváltására Szent-György, Hegenháza, Köbli és Sebred faluban levő részjószágaikat 800 arany forinton eladták a Maróthyaknak[8]). Dénes és fiai, *Jakab* s *Ozsvát*, 1466-ban a szenteskirályi részeket az erdőhegyi rétekkel és erdőkkel együtt 60 aranyon Kalmár Balázs simándi polgárnak zálogosították el[9]). Utóbb Mátyás király, mint talán az 1471-ben Kázmér magyar királysága érdekében támasztott mozgalom részeseit, megfosztotta E. Miklóst és Andrást Erdőhegy, Görhe, Szenteskirály, Kiskirály, Sebren, Köbli, Hegenháza, Cserepegyház, Bökény, Tamász és Szent-György Zaránd-, valamint Nagy- és Kisbaj s Bél-Zerénd biharmegyei falvakban levő minden jószáguktól[10]). A hadi és politikai életben, mint ezekből is kitűnik, élénken szereplő Miklósnak hasonlónevű fia ekkortájban vethette zálogba Németh Mártonnak a maga erdőhegyi kúriáját, melyet azután Németh 1475-ben zálog czímén továbbadott[11]). Ugyanazon évben E. *Balázs* is részes volt, mint Losonczyék egyik familiarisa, Meszt megrohanásában.

A család további hanyatlásának oka Erdőhegyi *Demeter* testvérgyilkossága és *Tamás* magvaszakadta. Az elsőt (meg nem nevezett) testvérének meglopása és meggyilkolása miatt száműzte, javait pedig (16 helyen levő részjószágait) Ráskay Balázsnak és Czeczey Mátéának ajándékozta a király[12]). Mikor pedig Tamásnak magvaszakadt, — e czímen már 1483-ban a Dóczyaknak adta minden birtokát[13]) s az elhúnytnak veje, Bernolti Balogh Mihály is már ez évben elzálogosította nekik mindazokat a részjószágokat, melyeket Zarándban feleségével kapott[14]). Mátyás adománya ellen azonban tiltakozott ifjabb Erdőhegyi Miklós és testvére Balázs, valamint Bernát és az idősebb Mihálynak felesége, Margit[15]); sőt Dóczynak a zarándi törvényszék előtt Erdőhegyi Istvánt is külön kellett eltiltania az elhunyt Tamás erdőhegyi birtokainak használása ellen[16]). A Dóczyak lassankint hálójukba kerítették az egész családot. 1484-ben néhai E. *László* leánya, Dorottya, Földeáky János özvegye, most Bernolti Básthay György felesége a maga és gyermekei (Ferencz, Hedvig, Katalin és Kisasszony) nevében Bökényben 6 jobbágy- és 1 nemesi telket s 1 malomrészt adott nekik zálogba 60 aranyon[17]). 1487-ben a család kísérletet tett javainak visszaváltására. A szabott időben a váradi káptalan előtt Erdőhegyi Balázs letette a 394 arany zálogösszeget; Dóczy Imre tisztjei azonban 644-et követeltek[18]), maga Dóczy pedig egyáltalán ki sem akarta adni a zálogot[19]). Balázs úr erre azt a furcsa választ adta, hogy a következő

[1]) Dl. 11158. — [2]) Dl. 11195. — [3]) Dl. 11256. — [4]) Dl. 11257. — [5]) Dl. 11258. — [6]) Dl. 11651. A beigtatás 1426-ban 11852. sz. a. az aradi káptalan által. — [7]) Dl. 13973. — [8]) Dl. 16085. Beigtatta az aradi káptalan 1465-ben. Dl. 16157. — [9]) Dl. 16455. Beigtatta ugyanaz 1468-ban. Dl. 16671. Ezt Németh Márton fia 1479-ben Dóczynak vetette zálogba. Dl. 18163. — [10]) Dl. 17415. — [11]) Dl. 17654. — [12]) Br. Révay-lt. Divers. fam. fasc. III., 8. — [13]) Dl. 18812. — [14]) Dl. 18787. és 18856. — [15]) Dl. 18814. — [16]) Dl. 18862. — [17]) Dl. 18937. — [18]) Dl. 19307. — [19]) Dl. 19313.

évben még Tamáshida részeit[1]) és Dúdot is elzálogosította Dóczy Imrének[2]), kinek halálával 1493. decz. 13. az özvegy a család egyik tagjára, Miklósra bízta ügyei védelmét[3]). Erdőhegyi Miklós, Balázs és Bernát mindamellett még 1497-ben is perelt az ősi vagyon miatt Som Józsa temesi comes előtt[4]); s a mi késett, nem múlt. A mohácsi vész után újabb lendületet vett a család. 1535. nov. 3. Erdőhegyi *Albert* pécsi prépost és kamarai titkár, s Erdőhegyi *Benedek* és testvérei kapták I. Ferdinándtól a Móre Péter magvaszakadtával a kincstárra szállt Alatkát és a csencsei (csintyei) részjószágokat[5]); 1548. aug. 16. pedig, mivel okíratuk «e zavaros és háborús időkben s a törökök zsarnoksága miatt» elvesztek, ugyanő új adományképen adta Erdőhegy, Görhe, Szenteskirály falvakat és Sebren, Köbli s Hegenháza pusztákat, melyeket (az okíratnak történetileg nem épen hű szavai szerént) idáig is békén bírtak, — Erdőhegyi Benedeknek és Jánosnak, valamint unokatestvéreiknek, E. *János*nak, Lajosnak és Miklósnak[6]). Benedek és Miklós 1561-ben már nem élt. Ekkor Benedek fiainak Csencsén 1, Miklós özvegyének Tamászon 1 portájuk volt; Bökényben E. Boldizsárnak 2, Györgynek 1, Gáspárnak 1, Erdőhegyen Mátyás özvegyének 2 portája adózott, míg az ősi fészekben Boldizsár és György telke üresen állott; Társ faluban is mint szegény van fölvéve E. Ferencz. Az 1548. évi adomány egyik szerzője, János, élt még 1579-ben is és tiltakozott az ellen, hogy Kristóf fejedelem Nagy- és Bél-Zerénden, Szent-Mártonban, Ottlakán, Tamászon és Bozoson az Ábrahámffy-részt Bocskay Istvánnak adja[7]). A zord idők, a török hódítások, e nevezetes családot is elsöpörték.

Egey, l. Simay.

Erdős László zarándi tekintélyes nemes 1456-ban másokkal együtt esküt tett arra, hogy Betlenősi, Seprős, Bodon stb. a Neczpályakat csak férfiágon illeti[8]).

Erős (Kereki) Ferencz a XVI. század elején részbirtokos volt Erdős-Kerekiben, Nemes-Vásáriban, Moróczon és Somoson; javait előbb Derssy Ferencz, majd Horváth Ferencz s végre 1556. júl. 4. Kisserjényi Pál kapta a királytól[9]). 1782. szept. 24. Erős Ferencz Pozsonmegye bizonyítványa alapján Aradban újra meghirdette a maga nemességét[10]).

Eszéky Vid 1510—1519. aradi kanonok, János pedig 1561-ben gelvácsi birtokos volt.

Esztáry (vagy Sztári) Imre és Bálint 1420. Maróthy Jánosnak zálogosította el apáti részjószágát; Imre fiai, Albert és Ferencz, rokonaikkal, a Czibakokkal együtt, apáti részjószágaikat 1451. örökre eladták a Nagyboldogasszony gyulai parochialis templomának[11]).

Ethele, l. az aradiak közt, 303—4. l.

Écsfoky László 1519-ben mint szomszéd jelent meg a Massayaknak az écsfoki Fejér-kúriába való meghiusult beigtatásánál[12]).

Farkas (Vadászi) Illés tekintélyes birtokos volt Kőrös- és Zarándmegyében. Uradalmához tartozott Zarándban Vadász, Csegedszeg, Likitimis része, a Gyepes, Kenderestó, Nyárkerék és Sződiliget erdő, Póris és Tamásfalva puszta, Meszlénymező kastélyhely, Deményűlése legelő, a Csegedszeg határában a Fekete-Körösön levő malom, Nyárkerékrétje, Ménesakol,

[1]) Dl. 19365. — [2]) Dl. 19414. — [3]) Dl. 20108. — [4]) Dl. 20565. — [5]) Lib. Reg. *Ferd.* I. — I. 247. (Orsz. lt.) — [6]) U.-o., I. 431—2. [7]) NRA. fasc. 1769. nro 14. — [8]) *Haan-Zs.* 75. — [9]) *Lib. Reg.* Ferd. 197—8. — [10]) Aradm. jegyzőkönyve, 1782. — 78 sz., 445. l. — [11]) *Dl.* 10004. és 14508. — [12]) *Bölöni-lt.*

Hodos, Közerdő, Tövise, Kereshida, Pertha-rét, Szárazér, Cserezgyepűrétje, Szabadrekettye és Bagösvény határrész; továbbá Sámolykeszi s a hozzátartozó Besztegnyő, Bölényszék, Tolmács, Mazzagfalu, Papfalva a következő határrészekkel: Királymezeje, Zarándréve, Belótfalva, Hodos, Csermely, Hármashatár, Nádashatár, Emberhalász, Boderozó, Aszúrét, Somos, Haragpataka és Mocsela. Farkas Illés magvaszakadtával ez uradalmakat 1427-ben Maróthy János és fia, László kapta[1]), kiket, Zsigmondnak 1429. jún. 27. kelt parancsára, a fejérvári káptalan aug. 17. be is igtatott[1]).

Fejes-család 1488-ban b.-ősi birtokos[3]).

Fejér (Écsfoki) László leánya volt Margit, Szilasi Lőrinczy Albert özvegye és Dorottya. Écsfoki kúriájokba az aradi káptalan nem igtathatta be a Massayakat, mivel a nemestelken lakó Puskás János 1519. júl. 12. fegyveresen ellenállt[4]). Fejér Lukács, talán ugyanezen családból, résztvett Meszt megrohanásában 1475-ben.

Fejérdy (Varsányi)-családot említ 1463-ban az aradi káptalan a Maróthyaknak a zarándi Kunágotába és Szilasba való beigtatásánál[5]).

Fejéregyházy, l. az aradiak közt, 304. l.

Fekete (Kéri) György 1449. május 5. az aradi káptalant eltiltotta Bárd elfoglalásától[6]). 1475-ben Kéri Fekete István és János résztvett Meszt megrohanásában[7]).

Fekete (Soklói) család neve előfordúl a váradi káptalannak a székudvari uradalom ügyében 1488. kiadott okíratában[8]). Soklói Fekete Dénes 1515. febr. 26. Zarándmegye egyik szolgabírája volt[9]). Ugyanő a káptalannak 1517. január 3. kelt jelentése szerént fegyveresen tört Bodzásra, teheneket hajtott el s pénzt csikart ki a jobbágyoktól[10]). 1520. június 10. Báthory nádor nádorképéül jelölte őt[11]), ki pár nap múlva (jún. 22.) jelen is volt Brandenburgi Györgynek Medgyes birtokába való beigtatásánál[12].) 1521. decz. 21. az őrgróf bánhegyesi jobbágyain fegyveres csapat élén elkövetett kegyetlenségei miatt törvény elé idéztette II. Ulászló s vizsgálattal az aradi káptalant bízta meg[13]).

Feltói Péter 1507-ben Kútfei Harusnak, a sződi kastély egyik birtokosának képviselőjeként volt jelen Pethőéknek a sződi kastélyba való beigtatásánál[14]). Eredetileg Feltótinak híhatták; ez esetben zarándi származású volna. Feltóti Tamás 1510—1528. aradi kanonok volt, — Albert 1524-ben a bécsi egyetemen tanúlt.

Filep (Gyulavarsányi) János fia, Gergely, Bessenyey Andrásnak Jánosházán 2 népes és egy elhagyott sessiót zálogosított el, melyet ez 1483-ban továbbadott Dóczy Imrének[15]).

Fintha-család egy ága *Gorsás-Ősiről*, a másik *Gyula-Varsándról* írta magát. Már 1281-ben találunk egy Finta nevű nádort, de nincs okunk ezt a zarándiakkal összeköttetésbe hozni. Gyulavarsándi F. *Máté* 1509. mint nádorképe járt el a Corvin özvegyétől a bihari Sarkadot s a békési Felső-Dobozt elfoglaló Mezőgyáni Máté ügyében[16]). Ugyanő 1516. júl. 3. homo regius volt Gál-Ispán beigtatásánál[17]). — A következő évben Gorsásősi

[1]) Dl. 11918. — [2]) *Haan-Zsilinszky*, 40—2. — [3]) Dl. 19362. — [4]) Bölöni-lt. — [5]) Dl. 15818. — [6]) Dl. 29798. — [7]) Dl. 17660. — [8]) Dl. 19362. — [9]) Müncheni lt. Brand. fasc. 49. nro 391. — [10]) U.-o. fasc. 53. nro 435. — [11]) U.-o. 483. sz. — [12]) U.-o. fasc. 57. nro 471. — [13]) Müncheni lt. — [14]) Hazai Okm. V. 399—403. — [15]) Dl. 18761. — [16]) Müncheni lt. Brand. fasc. 35. nro 264. — [17]) A gyulai muzeum müncheni kézíratai, 382. sz.

Fintha László, Balázs és Sebestyén testvérek zálogba vetettek Gelvácson egy jobbágytelket 15 aranyon Gál-Ispán gyulai várnagynak[1]). 1561-ben már semmijök sem volt Zarándban; ellenben Aradban bírtak egy részt Ellősfalván (Alioson).

Fodor-család 1483-ban Szederkényről[2]), 1484-ben Erdőskerekiről írta magát[3]).

Forgách (Ghymesi)-család, l. 280—1. lap.

Forgách (Téti) Balázst V. László 1453. királyképéül jelölte a Neczpály László által Szokoly László ellen Betlenősi, Seprős és Gyoma határában elkövetett erőszakoskodás megvizsgálására[4]).

Fügedy Lőrincz 1475-ben mint praedialis nemes vett részt a meszti támadásban. Fügedy György és Somosi Kasay Katalin fia, Mihály, 1522. máj. 21-én mint a Piskyek osztályos atyafia szerepelt, midőn a kisfajdasi malmot Massay Benedeknek eladták[5]).

Gaál (Gyulai)-család csak a XVI. század elején, az Ispán-családdal való egyesülése után, kezdett rohamosan gazdagodni. E családból való lehet Gaál Fábián, kinek — egy 1438. nov. 4-i oklevél szerént — Ősiben és Gelvácson volt jószága[6]). A vagyon legnagyobb gyarapítója Gyulai *Gaal-Ispán* gyulai várnagy, ki főkép a Dósa-forradalom leveretését követő zavaros időkben szerzett derűre, borúra. 1515. jún. 15. magának adományoztatta a lázadásban részvett Varsányi Gergely és Kamuti Nagy Demeter békésmegyei javait; Dóczy Jánostól 700 aranyon zálogba vette Gyomát; Kolcsy Benedektől 75 aranyon szept. 6. az aradi káptalan előtt örökösen megvette a kiskamuti és csapcsályai (szintén békesmegyei) javakat, ugyanazon káptalan előtt pedig Török Jánosnak Gyulán a Karkó-utcza végén levő nemestelkét a maga, neje Krisztina s gyermekei (György, András, István és Bertalan) részére[7]). 1516. júl. 3. az aradi káptalan bevezette őt Fövényes részbirtokába, egy gyulai nemes kúriába, a karkó-útczai házba s a kamuti részjószágba[8]). 1517. Fintha Lászlótól és testvéreitől — mint láttuk — zálogba vett Gelvácson egy jobbágytelket. 1518. Ripacsi Gerdosics Péter deák s fiai az egész Medgyest 1500 aranyon eladták neki[9]). Ugyanakkor zálogba vette Nadaby Jánosnak[10]) s 1519-ben Nadaby Menyhértnek keszi részeit[11]). 1520. jún. 3. azon 8000 arany frt fejében, melylyel a brandenburgi őrgrófnak a gyulai várnagysága alatt beszedett adókból tartozott, de melyből az őrgróf 3500 frtot neki elengedett, örökösen bevallotta Medgyest, kivévén egy telket, mely szent Móricz gyulai templomának tulajdona; továbbá zálogbaadta Jánosháza, Ottlaka, Gelvács, Keszi, Kamut, Berek, Krakó és Fövényes nevű birtokait[12]). Ekkor 5 fia (György, András, István, Bertalan, Szaniszló) és 1 leánya (Katalin) élt. Nem kevés szégyen érte a kapzsi embert, mert hűtlen pénzkezelése miatt az őrgróf őt már korábban letette a várnagyságról, előbb említett — s kárpótlásúl szolgáló — javaiba pedig, a nádor jún. 10-ei parancsához képest, már júl. 8. bevezette Brandenburgi Györgyöt a budai káptalan[23]).

Gaál-Ispán eltűnt szemelől s fiaival is csak 32 év mulva találkozunk e vidéken. Ekkor 1552. márcz. 20. I. Ferdinánd Medgyest s a fövé-

[1]) Dl. 22874. — [2]) Dl. 29857. — [3]) Dl. 18974., 19048. (Fodor Péter és András.) — [4]) A neczpáli ltből *Haan-Zs.* 64. — [5]) *Bölöni*-lt. — [6]) *Haan-Zsilinszky*, 44. — [7]) *Haan*, Dipl. 125—8. és *Haan-Zs.* 123. — [8]) Gyulai muzeum, 382. sz. — [9]) Dl. 23044. — [10]) Dl. 23089. — [11]) Dl. 23160. — [12]) Müncheni lt. Brand. fasc. 46. nro 464. — [13]) Gyulai muzeum, 483. és müncheni lt. fasc. 57. nro 471.

nyesi, ottlakai, jánosházai, valamint a békés-krakói részjószágokat néhai Gaál-Ispán gyermekeinek (György, András, István, Bertalan, Katalin) — s ugyanaznap Györk falut s Alsó- és Felső-Bagd, valamint Rekasacz aradi falvak részeit Bagdy István fiának, Mihálynak s leányának, Druzsinának, Gyulai Gaál György nejének elhunytával, Gyulai Gaál Andrásnak s Bertalannak adta[1]). Amaz új adomány, emez átruházás. 1553. júl. 24. Medgyes, Fövényes, Jánosháza, Keszi, Gelvács, Krakó, Kamut falvakra nézve is megujította adományát[2]). 1559. május 9. Gyulai Gaál András I. Ferdinándtól megkapta Jaksics János és Esztáry Farkas magvaszakadtával az egész Kupa falut, Basarág, Vémer, Kötegyán, Remete, Sáp és Knetharchy (talán Kötetarcsa) csanádi és bihari falvak részjószágait, melyeket korábban Karthygh Miklóssal együttesen, most azonban, adományos társának halálával, egyedül nyert a királytól[3]). 1561-ben Kupa falut s Batonyán és Basarágon (Csanádban) levő részjószágait 500 forinton szentléleki Kasztellánfy Kristófnak adta el[4]). A család újabb felvirágoztatója, *András*, 1566-ban életét veszélyeztetve vitte meg Kerecsényi Lászlónak a király parancsát, hogy Gyula feladásával ne siessen. Az ő jutalma 1572. ápr. 4. ezért sok szőllőskert lett a váradi hegyen. Azután feledésbe ment a család. Hírnevét három század után Gyulai Gaál Miklós támasztotta fel, ki 1848. végén mint honvédezredes és 1849. elején már mint tábornok szerzett érdemeket Arad ostroma körül. Ezért ötévi rabságot szenvedett az aradi várban s megvakúlva, a pesti katonai kórházban végezte életét 1854. nov. 30.

Garázda (Mecsinczei)-nemzetség Bosniából származik. Belőle vált ki a Szilágyi-család s 1408. a két család már együtt kapta egyebek közt a békési Telek-pusztát, s 1409. a czímert, mely lángokból kiemelkedő vadkecskét ábrázol. 1414. a török elől Magyarországba menekültek a Garázdák, Bihar-, Békés-, Arad- és Zarándmegyékben szereztek jószágokat, és széki s teleki ágra oszoltak. 1437. már egyszerűen Telekyeknek is nevezik őket Aradban[5]). 1468. Garázda Péter szederkényi birtokos[6]). 1483—1518. Soklón is voltak jószágai a családnak[7]), melynek íratai 1592-től meglehetősen fenmaradtak a gyömrői Teleky-levéltárban.

Gelvácsy (Gylwachi)-nemes család 1418-ban Maróthyék birtokait háborgatta[8]).

Gerdasics (Ripacsi) Péter a maga s felesége, Kürthös Apollónia, testvérei Tamás és egy másik Péter, valamint nővéreik, Katalin, Orsolya, Klára és Ilona részére hű szolgálatai, hősiessége s 1000 frt. lefizetése fejében 1504. megkapta Corvin Jánostól a gyulai vártól elválasztott Medgyest, melybe őket az aradi káptalan még azon évbe beigtatta[9]). 1516-ban már eladták Gaál-Ispánnak.

Gethes Sebestyén fia, György s általa testvérei, István és Miklós 1453-ban Keczer Istvánnal együtt V. Lászlótól adományúl kapta Othlaka zaránd- és Sarkad, Szempcze és But bihari falvakban az összes királyi jogokat[10]).

Gettyey, l. az aradiak közt. 305. l.

Glesán, l. u.-o. 306. l.

Gyarmathy Ferencz s neje Anna és néhai Gy. Lőrincz fia, István,

[1]) Lib. Reg. 1552—75. — 18—19. l. — [2]) *Haan*, 160—1. — [3]) *Lib. Reg.* Ferd. et Max. 390. l. (Orsz. lt.) — [4]) NRA. fasc. 1791. nro 6. — [5]) *Nagy* Iván, XI. 78—81. — [6]) *Dl.* 16671. — [7]) *Dl.* 16671., 29857., 30279. — [8]) *Dl.* 10711. — [9]) Dl. 21349. és 21541. — [10]) Dl. 14639.

panaszára s a nádor parancsára az aradi káptalan Dóczy Ferenczet és Gyarmati Nadaby Jánost a kir. kúria elé idézte[1]).

Gyöngyös-családnak Szederkényben és Somoson voltak jószágai[2]), legalább ezekről írta magát 1484-ben Gyöngyös (Genges) György, ki Dóczy Imre nemes tisztje, s 1485-ben Gyöngyös Gergely, ki zarándmegyei nemes volt[3]).

Hagymás, l. az aradiak közt, 306—7. l.

Haraklyáni Gáspár mesternek fiágon, úgy látszik, magvaszakadt 1410-ben s haraklyáni ősi birtokát leányai, Ilona (Sághy Lőrincz világosi várnagy felesége) és Veronka (Sághy Györgyné) örökölte[4]). 1478-ban, midőn a budai káptalan Dóczyt a Nadaby-féle gyarmati stb. javakba beigtatta, leánynegyed czímén még voltak igényei e családnak[5]).

Haraszthy, l. az aradiak közt, 307—8. l.

Hathy (Simonkeréki és somosi)-család törzshelye Simonkerék (Biharban), honnan egy ág Zarándba származván át, Somosról írta magát. A Hathy-családot Zarándban már 1418. birtokháborításról vádolták a Marótyak. Somosi Hathy Máté 1456. esküvel bizonyította, hogy Seprős, Betlenősi stb. a Neczpályaknak csak férfiágát illeti[6]). 1487-ben Simonkeréki Hathy Tamás, Hathy Benedeknek néhai Ilonától született fia, testvérének, Hathy Balázs sarkadi plébánosnak nevében is, Jánosháza zarándi faluban levő részjószágát 17 arany forintért s 24 dénárért az aradi káptalan előtt Dóczy Imrének elzálogosította[7]).

Henyey István hűtlenség czímén 1558. jún. 12. elvesztette a zarándi Dombiratost[8]); kiderülvén, hogy az ellene emelt vád alaptalan, I. Ferdinándtól visszakapta ugyan e falut, ő azonban önként meghagyta annak birtokában Földváry Istvánt, az új adományost[9]).

Horváth (Vizesi), l. az aradiak közt, 313. l.

Horváth (Zarándi) *István* 1485—1487-ben Zarándmegye alispánja[10]), 1494-ben *János* Világos egyik várnagya[11]), 1505-ben pedig *Endre* Zaránd egyik követe a rákosi országgyűlésen[12]). 1493. deczember 13. özv. Dóczy Imréné Horváth *Mátyást* és *Benalant* a maga ügyvédeiül vallotta[13]). Mindebből kitűnik, hogy a családban számos intelligens férfiú volt. 1505-ben *István*, az egykori alispán, már nem élt. Fia, *András*, leánya Dorottya (özv. Nadaby Péterné) s Horváth *Tamás*né, Anna, 1505-ben Dóczyékkal a nadabi Körös-malom miatt perelt[14]). 1516-ban az országbíró már András fiát, *János*t kötelezte, hogy nemes társaival együtt lerontsa a régi nadabi malom helyett épített újat s hogy kártérítésért külön pert indítson[15]). Ő azonban ez ítéletnek nem engedelmeskedett[16]). E családból való Horváth *Mihály* diódi kapitány, kit 1542. február 19. az aradi káptalan eltiltott a káptalan tordamegyei javainak megszerzésétől[17]). De odakerültek azok mégis, a mint ez kitűnik Erdély s a Részek tordai országgyűlésének 1544. aug. 1. hozott határozatából, mely szerént a káptalan javait Horváth Mihálytól vissza kell venni[18]). Talán ő azon Horváth Mihály, ki 1548-ban mint csálai lakos jelent meg Petrovics Péternek a csálai várba való beigtatásánál[19]). Testvére lehetett *Ferencz*, ki 1551. őszén Csálát a töröktől

[1]) Dl. 21982. — [2]) Dl. 29857. és 18973. — [3]) Dl. 18973. 19048. — [4]) Bölöni-lt. — [5]) Dl. 18042. — [6]) *Haan-Zsilinszky*, 75. — [7]) Dl. 19236. — [8]) *Lib. Reg.* Ferd. 341. — [9]) NRA. fasc. 1088. nro 28. — [10]) Dl. 19048., 19273. — [11]) Dl. 20100. — [12]) Nagy, V. 172. — [13]) Dl. 20108. — [14]) Dl. 21394. — [15]) Dl. 22408. — [16]) Dl. 22993. — [17]) *Tört. Adattár*, III. 145. — [18]) *Erdély Országyűl. Eml.* I. 124. — [19]) *Fábián*, I. 248—9.

visszafoglalta s ellenségével szemben nemeslelkűségének oly szép jelét adta[1]). Gyulai várkapitány volt már akkor, midőn I. Ferdinánd 1556. márcz. 10. azon időre, míg a király a káptalant helyreállíthatná, az aradi káptalan minden javát neki ajándékozta[2]). — Pár nap múlva azonban már János-Zsigmondhoz pártolván, elvesztette gyulai kapitányságát, 1556. júl. 4. pedig Erdős-Kereki, Nemes-Vásári, Morócz és Somos falvakban a Derssy-részeket[3]) s bizonyosan az aradi káptalan javaira támasztható igényeit is. 1559-ben Kávás, Fajdas és Újfalu még Horváth Márk özvegyéé volt s az ő javain is sok kárt tett Bornemisza Benedek gyulai kapitány[4]). 1561-ben Eleken 2, Újfaluban 12, Gyula-Varsándon 2, Fajdoson 10, Karancson 10, Nagy-Somoson 2 portája volt az özvegynek, özv. Horváth Jánosnénak Gyula-Varsándon 1, Boros-Megyeren 5 s Horváth Boldizsárnak Nadabon 6, úgy, hogy a család ez 50 portával Zarándmegyének még mindig jómódú családai közé tartozott.

Hunyadi, l. az aradiak közt, 313—6. l.

Ispan Antal 1438-ban gelvácsi és ősi nemes[5]). *Pál* 1447-ben Zarándmegye egyik követe[6]). *György* 1517-ben soklói nemes[7]). *László* 1561-ben gelvácsi birtokos.

Jakabfy (Szederkényi)-család zarándmegyei birtokos[8]). 1485-ben Jakabfy László Soklóról írta magát[9]). 1561-ben Jakabfy Tamásnak 1 portája volt Varaskeszíben, Péter pedig gelvácsi birtokos.

Jaksics, l. az aradiak közt, 317 l.

Jász Lukács fazekas-varsándi jószágát Bornemisza Benedek gyulai kapitány 1559-ben megsarczolta[10]). 1561-ben részjószága volt az aradi Ivánházán s 8 portája a zarándi Nemes-Vásáriban. Jeles részt vett Gyulavár védelmében 1566-ban s társával, Földváry Istvánnal együtt többször visszanyomta a törököket[11]).

Jeney Péter 1475-ben mint a Losonczyak belső embere és praedialis nemes vett részt az aradi Meszt dúlásában[12]).

Jósika, Erdély egyik legnevezetesebb családja, mely oda Karánsebesről származott be[13]). 1561-ben Jósika Albert már gelvácsi birtokos[14]). A család virágzásának ideje a fejedelmek korára esik, aradmegyei uradalmait is akkor szerezte s így később lesz róla szó.

Justh (Kussói és Véglesi) Jodók fia, András 1479-ben megvette a Neczpályak zarándi jószágait s különösen 1479. febr. 16. zálogba vette Neczpály Balázstól Betlenősit, Seprőst, Bodont és Csókásteleket. 1496-ban a Justhok a Neczpályakkal egyezkedtek e javakra nézve. (L. a nemzetségek közt a Neczpályakat, 256—8 l.) E család Csanád- és Békésmegyében ma is virágzik[15]).

Kakas Pál 1438-ban Gelvácson és Ősiben bírt[16]).

Kakucs-család 1464-ben soklói birtokos[17]).

Kamonyay Miklós fiait 1458. márcz. 29. a Keczerek eltiltották mácsai részjószáguk megszerzésétől[18]). 1473. azonban Kamonyay Miklóst már

[1]) *Istvánfy,* Hist. XVII., 302. — [2]) *Lib. Reg.* Ferd. et Max., 170—1. — [3]) U.-o. 197—8. — [4]) NRA. fasc. 1763. nro 43. — [5]) *Haan-Zsilinszky,* 44. — [6]) U.-o. — [7]) Müncheni lt. Fasc. 53. nro 435. — [8]) Dl. 29857. — [9]) Dl. 19090. — [10]) NRA. fasc. 1763. nro 43. — [11]) *Fábián,* I. 25. — [12]) Dl. 17660. — [13]) *Mikola,* Hist. Genal. 30. *Nagy,* V. 357. — [14]) *Fábián,* I. 34. — [15]) Története: *Századok,* 1875., 223—245. és *Békésm.* tört. társ. évk. I., 68—75. — [16]) *Haan-Zsilinszky,* 44. — [17]) *Csánki,* I. 751. — [18]) B. *Révay-lt.,* Div. fam. fasc. 2., nro 30. (Nagy Imre szívességéből).

épen a Keczer-javakban, Székudvaron, Mácsán és Kútason említik földesúr gyanánt[1]), miért ellene 1488-ban Czeczey Máté pert folytatott[2]).

Karna (Barcsai) Péter 1475. mint praedialis nemes vett részt Meszt megtámadásában[3]).

Kasza (Somosi), l. az aradiak közt, 318. l.

Károlyi, l. Kaplony-nemzetség, 281. l.

Kása-cs. 1488-ban ősi birtokos[4]).

Káthay, l. az aradiak közt, 318. l.

Keczer (Lipóczi, Radványi és Székudvari), l. Aba-nemzetség, 258—9. l.

Keményi-család soklói részjószágát 1466-ban a Nagykeményiek foglalták el[5]).

Kenderessy Pál 1500—1514. az aradi káptalan mester- s 1515—1522. annak olvasó-kanonokja volt; Pétert, hűtlensége miatt, 1557. nov. 26-án I. Ferdinánd megfosztotta zarándmegyei (eleki, gyulai, varsándi és ságí) részjószágaitól[6]).

Kendy Gáspár, ugyanakkor és ugyanazon falvakban, ugyanezen sorsra jutott. Valamivel előbb, 1551-ben, I. Ferdinánd Kendy Ferenczet egyebek közt az aradi Csúcs falu birtokában is megtartani ígérte[7]). Kendy István 1565-ben I. Ferdinánd hűségében, mint jenői kapitány, halálig védelmezte a gondjaira bízott várat[8]). Rövid ideig, a Losonczyak magvaszakadása után, a Kendyeké volt Dézna vára s uradalma[9]); mikor azonban Báthory Zsigmond fejedelem, mint összeesküvőt, 1593. szept. 12. Kendy Ferenczet is kivégeztette[10]), Déznát is elkobozta a családtól.

Kenther (Ivánházi), l. az aradiak közt, 318 l.

Kerecsényi-család ősfészke a zarándi Kerecsen. Részökre 1438-ban Maróthy László Kerecsen faluban több részjószágot átengedett a Horgastóban és Kárásztóban való halászat jogával együtt[11]). 1438. nov. 24. Kerecsényi Iván fia, Péter, jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határjárásánál[12]). Tamászon, és Bökényben még 1561. is birtokosak a Kerecsényiek. Más, t.-i. zalai családból való Kerecsényi László, ki 1566-ban Gyulavár védelmében esett el, mint kapitány. Ő Kányaföldéről írta magát.

Kereky Sebestyén 1421. júl. 9. mint királyképe vett részt a Neczpályaknak Ősi, Bodon, Seprős, Csókás stb. falvakba való beigtatásánál[13]). 1458-ban K. *Miklós* is királyképéül volt kiszemelve[14]). 1475-ben ugyanő (vagy egy másik Miklós), mint a Losonczyak praedialis nemese, fegyveresen támadt a mesztiekre[15]). 1480-ban Kereky *Demeter* s testvérei, *Kelemen* és *Mihály*, a csentei határban levő Érhátat elzálogosították Dóczy Imrének[16]). — 1485-ben *Pál*, *Mátyás* és *István* tanúk az iratosi hatalmaskodás ügyében[17]). 1510-ben K. *Pál* pálűlési szőllősgazda[18]), *Mihály* 1515—1519. aradi kanonok, *Máté* pedig 1532-ben, mint zarándmegyei nemes, tanú a Massayak és Séghyek közt folyó perben[19]).

Keresztúry László bodzási nemes 1520. jún. 22. jelen volt Brandenburgi Györgynek Medgyesbe való beigtatásánál[20]).

[1]) Gyulafejérvári kápt. protoc., 23. — [2]) Dl. 19362. — [3]) Dl. 17660. — [4]) Dl. 19362. — [5]) Akad. kézírattár. *Csánki,* I. 752. — [6]) *Lib. Reg.* Ferd., I. 313. — [7]) Orsz. lt. Index literarum Gyf. 8., 122. l., 10. sz. — [8]) *Budai,* Polg. Lex. II. 446. — [9]) Tört. Adattár, 1871. — 432. l. — [10]) *Budai,* II. 456. — [11]) Dl. 13666. — [12]) Dl. 13244. és *Haan-Zsilinszky,* 43—45. — [13]) U.-o. 37—8. — [14]) U.-o. 78. — [15]) Dl. 17660. — [16]) Dl. 18317. — [17]) Dl. 19048. — [18]) Müncheni lt. — [19]) *Bölöni*-lt. — [20]) Müncheni lt., Ung. Doc. fasc. 56. nro 464.

Kezdidy István és János, Losonczy László zarándmegyei tisztjei, vezették 1475-ben Meszt ellen támadásra a pankotaiakat[1]).

Kérészy-családot 1478-ban Gyarmat táján mint a Dóczyak szomszédját említik[2]).

Király (Gyulavarsáni) János 1438-ban gelvácsi[3]), 1516-ban Mihály szintén zarándmegyei nemes[4]).

Kis (Dombavásári) Ferencz 1492-ben perelt Dóczy Imrével, ki Nyékről több jobbágyát elhajttatta s erdejét pusztíttatta[5]).

Kis (Martoni), l. az aradiak közt, 319. l.

Kis (Szennyesi) Miklós 1475-ben zarándmegyei praedialis nemes[6]).

Kis-Toldy, l. Toldy, 367—8. l.

Kolbász (Alsóegregyi és Egregyi) *Mihály* és *Albert* 1469. febr. 19. királyképéül volt jelölve a kissárosi határjárásnál[7]). 1475-ben Egregyi K. *Miklós* résztvett a meszti hatalmaskodásban[8]). Felesége, Anna (korábban Arany István felesége) elzálogosította Somosy Lászlónak Görhén, Erdőhegyen és Szentes-Királyiban levő részjószágait, melyeket Somosytól azután 1477-ben Dóczy Imre vett zálogba[9]). 1494-ben a Báthoryak Kolbász Lőrinczne s fiútódainak visszaadták Alsó-Egregy, Almás, Megyer, Fejéregyház és Tornova zarándi falvakban megvett részjószágaikat s Mikespusztatelket[10]). 1495-ben Aradmegyében is voltak jószágai a családnak[11]). 1548-ban Alsóegregyjei Kolbász *Farkas* a maga alsóegregyjei jobbágyaival Massay Imre felsőegregyjei jobbágyain hatalmaskodott, miért is őt Ferdinánd király 1552. máj. 29. maga elé idézte[12]). 1549-ben ugyanő kijelentette, hogy csak gyanúból és föltevésként vádolta Csenthei János deákot arról, hogy komlósi jobbágyát, Veress Ferenczet, Massay János tudtával tartóztatta le[13]). Kolbász Gáspár 1561-ben seprősi, borsodmegyei és (32 portával) betlenősi földesúr volt.

Kolbász (Tasi) István 1475-ben zarándi nemes[14]).

Kolbász (Zarándi) Lőrincz 1479-ben zarándi nemes[15]); alkalmasint egy alsóegregyi K. Lőrinczczel. Farkas 1552-ben Temesvárnál esett el.

Komlóssy Mihály neje, Keczer Margit, 1497-ben zarándi javaira nézve a Miskeyekkel egyezkedett[16]).

Korom (Soklói, néha Ősi)-családot 1418-ban a Maróthyak eltiltották a Fejér- és Fekete-Körös közt fekvő jószágok használatától[17]). 1453. okt. 5. Soklói K. János zarándi szolgabíró volt[18]). 1456. aug. 12. ugyanőt és Lászlót nádorképéül jelölték a Maróthyaknak Kígyós birtokába való beigtatásánál[19]). 1485-ben soklói K. Jakabot zarándi szolgabíró[20]) s 1488-ban[21]) és 1495-ben soklói birtokos gyanánt említik[22]).

Koros (Radványi)-család 1465-ben zarándi birtokos[23]).

Kóthy-család szintén 1465-ben tűnik föl[24]). Kóthy Albert és Mihály 1469. febr. 19. mint szomszéd jelent meg az aradi káptalan javára Kis-Sárosban eszközölt határjáráson[25]) s Albert 1477-ben valóban szántóhalmi birtokos volt[26]).

[1]) Dl. 17660. — [2]) Dl. 18042. — [3]) *Haan-Zsilinszky*, 44. — [4]) Bölöni-lt. — [5]) Dl. 19796. — [6]) Dl. 17660. — [7]) *Tört. Adattár*, II. 562—3. — [8]) Dl. 17660. — [9]) Dl. 17931. — [10]) Dl. 20175. — [11]) Dl. 20343. — [12]) Bölöni-lt. — [13]) U.-o. — [14]) Dl. 17660. — [15]) Dl. 18150. — [16]) Dl. 20540. — [17]) Dl. 10711. — [18]) *Haan-Zsilinszky*, 65—6. — [19]) Dl. 15095. — [20]) Dl. 19048. — [21]) Dl. 19362. — [22]) Müncheni lt. fasc. 17. nro 120. Ung. Doc. — [23]) *Csánki*, I. 752., a Justh-ltból. — [24]) U.-o. — [25]) Tört. Adattár, II. 353—4. — [26]) *Csánki*, I. 752., a leleszi lt.-ból.

Köblösy-cs. 1487. kis-bernóti földesúr.

Köbölkúthy Mihály zarándi nemest 1516. szept. 11. már néhainak nevezi II. Lajos király[1]).

Köthe (Kötegyáni) régi, talán a Becse-Gregor-nemzetségből eredő család, melynek ősi fészke a biharvármegyei Kötegyán s ősi javai közé tartozott Köte-Tarcsa is. 1481-ben Köthe János a Radványi Keczerek székudvari, mácsai és kútasi zálogjavait tovább adta zálogba Dóczy Imrének[2]). A következő évben a Jaksicsokkal egy jobbágy miatt perelt[3]); 1488-ban pedig Czeczey Mátéval, ki megtámadta őt s fiát, Albertet, a Keczer-javak bitorlása miatt[4]).

Köves (Szintei) László 1410. nov. 15. királyképéül volt jelölve Sághy László világosi várnagynak a haraklyáni uradalomba való bevezetésénél[5]).

Kövy (Nagybernolti)-család zarándmegyei birtokos 1464-ben[6]).

Kristyóry, Zarándmegye egyik ősi s Aradon ma is virágzó családja, mely a Balkán-félszigetről költözött hazánkba. Alapítója *Boar* (Bojár), kinek fia, *Boalya*, a zarándi oláhok vajdája, Zsigmond királytól 1404. aug. 24. Kristyórt stb. kapta adományúl[7]). Leányai voltak Zora (Hajnal) és Vilka (Tündér), mint ezt a kristyóri igen régi g.-kel. templomnak egy 1411. évi szerb felírata mutatja[8]). 1415-ben Zsigmond király az 1415. évi adományt megerősítette Kristyóri *Béla* vajda részére[9]). A család 1773-ban hiteles okíratok alapján összeállította a maga nemzedékrendét[10]) és Kristyóry Gábor fiai, János, Albert és Zsigmond, azt 1815-ben Aradvármegyében is kihirdették[11]).

Lábathlan, l. az aradiak közt, 320 l.

Lányay István 1475-ben praedialis nemes[12]).

Leusták fia, Tekös (Tekuse), földesúr volt 1214-ben Nyikád (Nikad) puszta egyharmadában[13]).

Léde (Soklói)-család 1488-ban zarándi birtokos[14]).

Lépes (Váraskeszi), l. az aradiak közt, 320—1. l.

Loránthalmy-család első említése 1467-ből[15]). L. *Balázs* deák 1469. febr. 19. ellenmondott az aradi káptalan javára Kis-Sárosban eszközölt beigtatásának[16]).

Losonczy, l. Tomaj-nemzetség, 283—5. l.

Lovász (Nadabi) Ferenczet, nejét Annát s néhai Nadaby Lőrincz fiait, Istvánt és Lászlót, az aradi káptalan 1510-ben Dóczy Ferencz kárára Keszíben némely keszi, gyarmati, földhídi, nadabi, szincsei, alatkai és szentmártoni jobbágyaik által elkövetett erőszakoskodásuk miatt megidézte[17]). 1561-ben Lovász (Lovassy) Ferencznek Bökényben, s Istvánnak Váraskeszíben még volt 1—1 portája.

Lőrinczy (Szilasi) Albert 1528-ban Zaránd Kemecse falujának érháti részében volt birtokos[18]).

Lukácsy (Somosi)-cs. 1487—1518. zarándmegyei földesúr[19]).

Lukácsy (Szederkényi) Mihályt 1515—1519. közt Zarándmegye

[1]) *Bölöni*-lt. — [2]) Dl. 18495. — [3]) Dl. 18739. — [4]) Dl. 19362. — [5]) *Bölöni*-lt. (Kuuisnak írva). — [6]) Dl. 15915., 24545. és 24837. Kwy (Kői)- és Kwn (Kun)-család is olvasható. — [7]) Gr. *Kemény* József az Új M. Muzeumban (1854. — I., 124. s köv. ll.) értekezik e családról. — [8]) *Turul*, 1884. — 142. l. — [9]) U.-o. — [10]) *Kristyóry* János aradi ügyvéd okíratai közt. — [11]) *Nagy* Iván, VI., 466—7. — [12]) Dl. 17660. — [13]) *Fejér*, III. l., 153. — [14]) Dl. 19362. — [15]) Dl. 30883. — [16]) Tört. Adattár, II. 353—4. — [17]) Dl. 21998—9. — [18]) *Bölön.*-lt. — [19]) Dl. 19274., 30279.

egyik szolgabíráját[1]), 1515. decz. 21. II. Ulászló maga elé idézte, mivel Brandenburgi György egyik bánhegyesi jobbágyát megkárosította[2]).

Macskásy-család 1483-ban közbirtokos Betlenősiben[3]).

Maczedóniay, l. az aradiak közt, 321. l.

Magsondy Czézár, Fruzsina és fia, Susmán, 1444-ben Fajdas falut, melyet Maróthy László volt macsói bántól hű szolgálataik fejében kaptak, 400 aranyforintért örökre visszaadták Maróthy Lászlónak s fiainak[4]).

Majsay, l. Massay.

Makray-cs. 1488. ősi földesúr[5]).

Marjay (Kismarjai) biharmegyei származású család, 1490-ig Nyüved, Komlós és Géres helységekben is bírt[6]).

Maróthy, l. Gútkeled-nemzetség, 276—8. l.

Martoni, l. az aradiak közt, 322 l.

Massay vagy Majsay (Haraklyáni), olasz eredetűnek, a Massa-őrgrófoktól származónak tartott család, melynek egyik tagja, Miklós fia, János, már 1365. szerepel[7]). E vidéken, úgy látszik, Mátyás király idejében hatalmasodtak el s egy ág a zarándi Haraklyánról írta magát. 1418. már tiltakozott Maróthy János és László a Majsayak ellen, kik zarándi javaikat háborgatták[8]). 1483-ban H. Majsay *László* az aradi káptalan előtt nyéki összes javait 40 aranyon Dóczynak adta zálogba[9]). 1489-ben ugyanőt megintette az országbíró az aradi káptalan által, fizesse meg Dóczy Imrének a Szent-Ivántelekért járó zálogösszeget[10]). — 1516. szept. 11. H. Majsay *Ferencz* és *Benedek* megkapták a leánynegyedet, mely őket Haraklyán, Felső-Egregy, Alsó- és Agyagos-Siklós, Priszkófalva és Fejér-Egregy zarándi falvakban Moróczy Albert özvegyének, (Majsay) Magdolnának czímén illette[11]). 1519. aug. 6. az aradi káptalan jelentette II. Lajosnak, hogy M. Ferenczet és Benedeket júl. 12. nem igtathatta be özv. Szilasi Lőrinczy Albertnének, született Ecsfoki Fejér Margitnak és leányának, Dorottyának, ecsfoki kúriájába, mert a kúriában lakó Puskás János fegyveresen ellenállt. 1522. máj. 21. a szederkényi Piskyek olykép adták el M. Benedeknek a kisfajdasi Nagy-Éren levő malmukat és a szabad halászat jogát, hogy ennek haraklyáni makkos erdejében barmaikat legeltethessék, onnan házi és konyhai szükségleteikre elegendő fát hordathassanak s malomvám nélkül örökösen, szabadon őröltethessenek nevezett malomban. Benedek úr, mint I. János király híve, 1527. márcz. 17. a budai országgyűlésen is résztvett. 1528. áprilisában az aradi káptalan előtt ő és felesége, Zsófia, a szilasi telket, mely ghymesi Forgách Jánostól került hozzájok, 300 frt. ráfizetése mellett elcserélte Pipály Balázsnak és Lőrinczy Albertnek a kemecsei Érháton levő nemesi kúriájáért, kijelentve, hogy megvédelmezik őket annak birtokában; mit ha bármi okból nem tehetnének, nevezetteket a zarándi Telekiben egy jobbágytelekkel kárpótolják. 1532-ben Zarándmegye közönsége vizsgálatot tartott Majsay Benedeknek a közgyűlése előtt a múlt évi nov. 25. tett azon állítása ügyében, hogy kemecsei Séghy Pálnak s társainak Ősteleken igényelt birtokukról felmutatott levelei érvénytelenek. A tanúk vallomása szerént Séghyék örökjogon bírták ama

[1]) Müncheni lt. Ung. Doc. fasc. 49. nro 391. — [2]) Müncheni kir. lt. Ung. Doc. fasc. 47. nro 381. és fasc. 49. nro 388. — [3]) Dl. 29857. — [4]) Dl. 13799. — [5]) Dl. 19362. — [6]) Dl. 30329. — [7]) *Nagy* Iván, VII. 357. — [8]) Dl. 10711. — [9]) Dl. 18833. — [10]) Dl. 19508. — [11]) *Bölöni*-lt. Bölöni Sándor nagyváradi gyüjteménye tartalmazza a Massay-család levéltárának maradványát, melyen kedves barátommal, ezelőtt 22 évvel, mint algymn. tanulók, önszorgalomból az oklevelek olvasásának módját tanulgattuk.

jószágokat; a vármegyének ezt kimondó határozata ellen azonban Massay felebbezett. János királynak 1532. aug. 19. kelt rendeletére Zarándmegye okt. 6. osztályt tett Egregyen néhai M. *Ferencz* fiai, *Imre*, *Lőrincz*, *László* és *János*, valamint nagybátyjuk, *Benedek* között. Benedekről ezentúl nincs többé említés.

1536. decz. 18. *Imre*, ki magát már rendesen Massaynak írta, a maga és anyja, Ágnes, valamint testvérei nevében visszaadta Erdélyi Györgynek azon nyéki részjószágokat, melyeket atyja halála után tőle elfoglaltak. 1548. május 31. Kolbász Farkas M. Imrének felsőegregyjei birtokán levő tisztjét fegyveres jobbágyaival majdnem megölette, a bíró házát megrongálta; később Massaynak egy jobbágyán kegyetlenkedett s így annak körülbelül 1000 arany forintnyi kárt okozott, miért is Kolbász Farkast Ferdinánd király 1552. máj. 29. a maga színe elé idézte. 1549. viszont a miatt folyt a vizsgálat, hogy M. János deákja, Csenthey János, ura tudtával tartóztatta le Kolbászéknak, kivált K. Farkasnak némely jobbágyát[1]). — 1561-ben M. Imrének Eleken 3, Ottlakán 2, Gy.-Varsándon 3, Haraklyánban 16, Boros-Megyeren 9, Alsó- és Felső-Siklóson, Apátiban, Fejéregyházon s Nyéken 1—1, összesen Zarándban 37 portája, Biharban, Békésben pedig még több birtoka volt. Lászlót hiában keressük ez összeírásban, mert ő tőle, hűtlensége miatt, Ferdinánd már 1559. máj. 9. elvette a haraklyáni, komlósi, szentmártoni, nyéki, gyulai, varsándi, eleki, borosmegyeri és fajdasi 32 jobbágytelket[2]). Különben Imrének komlósi és nyéki javait is háborgatták Ferdinánd gyulai katonái[3]); 1564. aug. 21. pedig Cséffy Balázs ellen kellett tiltakoznia, ki Nyékre emelt igényt[4]). Massay Imre a protestantismus híve volt s mint *nagyságos* úr, igen sokat tehetett és tett is Kálvin tanainak terjesztésére. Szikszai Fabricius Demeter 1563. évi versei szerént ezért

»Tégedet illet elöbb dícséret, Massay Imre,
Kit a dicsőség nagy fénye körűlsugarol«[5]).

Valószínűleg az ő leánya Massay *Margit*[6]), ki Panaszi Pázmány Miklós bihari alispánhoz ment férjhez. Első gyermekük, a Nagyváradon 1570. okt. 4. született Pázmány Péter, az ellenreformatio megindítója s a magyar egyházi szónoklat és irodalom halhatatlan alakja. Anyja, Margit, már 1580. elhúnyt s ez időn túl Zarándban is elenyészik a jeles család emléke.

Mátyus-cs. ősi birtokos 1488-ban[7]).

Medgyesy Péter deák 1517. zarándmegyei nemes[8]).

Mezőgyáni, l. az aradiak közt, 322. l.

Méregh, l. az aradiak közt, 322—3. l.

Miklósy Péter 1485. zarándmegyei nemes[9]).

Mikó (Kevermesi és Csentei) János 1483—6. közt Zarándmegye alispánja s birtokos nemes[10]).

Miskey-cs. már 1418. háborgatta a Maróthyak zarándi javait. 1438.

[1]) Mind a Bölöni-levéltárban. — [2]) Lib. Reg. Ferd. 389—390. — [3]) NRA. fasc. 1763. nro 43. — [4]) Bölöni-lt. — [5]) Rácz, Zaránd, 113 — [6]) M. Imrének Váradon palotái voltak. Az előbb említett költő szerént »Te Varadina pio candore palatia servant.« Az apa és leánya bizonyosan gyakran tartózkodtak e kőházakban, — a gazdag úr családja nagy tekintélyben állt Biharban s a leányok (Margit és Eulália) jól mentek férjhez; az egyik Pázmány alispánhoz, a másik »nagyságos« Mágocsy Gáspárhoz. — [7]) Dl. 19362. — [8]) Müncheni lt. Ung. Doc. fasc. 53. nro 435. — [9]) Dl. 19048. — [10]) Dl. 18862., 18974., 19048., 26035.

okt. 26. Miskey, Máskép Otlakay *István* jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határa bejárásánál[1]). 1446. Maróthy László tiltakozott M. *László* és *Miklós*, továbbá M. István fiai, *Simon*, *János* és *Péter* ellen, kik Vadász és Sámolykeszi nevű falvait elfoglalták[2]). 1453-ban V. László Miske, Otlaka, Kengyel, Nagy-Sáros, Bélmező, Apáti, Teleki, Besztegenyő zarándi s Ant, Sarkad és Szemcse bihari falvak részeit Miskey István leányának új adományúl adta[3]). Ez évben M. László fiai, Miklós és Imre s István fiai, Péter és Simon bérelték Otlakán s 3 bihari faluban a királyi jogokat[4]). 1461. M. István fiai, Simon és Péter, lemondtak Vadászról a Maróthyak javára, kik azonban még azon évben tiltakoztak az ellen, hogy erről örökbevallást nem tettek[5]). 1469. febr. 19. M. István, Péter, Simon és András tiltakozott az aradi káptalan javára Kis-Sároson eszközölt határjárás ellen[6]). 1497. István fia, Gergely s néhai András fiai, János, László és Ferencz, a Keczer-családdal egyezkedtek némely zarándi s bihari birtokaikra nézve[7]). 1499-ben M. Gergely Otlakán 2 sessiót ajándékozott fogadott testvérének, Keszy Péternek s viszont más sessiót kapott Otlakán Mezőgyáni Mátétól s nejétől[8]).

Misér (Szederkényi) Gergely 1483—5. zarándi nemes[9]).

Mohácsy István bodzási nemes 1520. jelen volt Brandenburgi Györgynek Medgyesbe való beigtatásánál[10]). Fia lehetett *István*, 1548. aradi éneklő-kanonok.

More vagy Móré (Györki és Jánosházi) Zsigmond 1507. Frangepán Beátrix némely zarándi javát dúlatta 8 jobbágyával[11]). Tíz év múlva özvegye s fiai, Gáspár, Boldizsár, László és Mihály, azon részbirtokokat, melyeket Jánosházán Martoni Kis Ferencz Csályai Istvánnak, ez pedig, 25 arany forintért, More Zsigmondnak zálogosított el, teljes joggal visszaadták néhai Kis Ferencz leányának[12]). 1509-ben Jánosházi M. Zsigmond s Dóczy Ferencz a Czibakék eleki töldjéről erőszakkal vitették el a learatott gabonát[13]). More László és János 1552. Temesvár alatt esett el; Péteré volt Alatka falu s Morócz és Szincse némely része, melyet, 1535. táján történt magvaszakadtával, I. Ferdinánd az Erdőhegyieknek s másoknak ajándékozott. *Mátyás*-nak azonban még 1561. is volt birtoka az aradi Kaszán s Gábon (Zarándban) is adózott 1 porta után. Társon ugyanakkor őt már mint szegényt említik. More Farkasnak ellenben 7 portája volt Miskén és Félteleken s Halmágyon némi közös birtokaik voltak.

Moróczy-család ősi helye a zarándi Morócz, vagy Marócz. 1453. Balázs királyképe volt a betlenősi és seprősi határperben[14]). 1462. szept. 1. Mátyás király a Maróthyaknak megparancsolta, hogy Maróczy Mihály és László csegedszegi földeit visszaadják[15]). 1515. Maraczy Albertet, ki már 1508-ban táblabírája volt Zarándnak[16]), Brandenburgi György egyik bánhegyesi jobbágyának megkárosítása miatt II. Ulászló maga elé idézte[17]). 1517. jan. 3. királyképéül volt jelölve Moróczy Albert, egy másik M. Albert deák és Gergely[18]). 1518. M. Albert s testvére, Mihály pap, a békési Kerekiben levő részjószágát eladta Gyulai Gál-Ispánnak[19]). 1533-ban M. Albert zarándi alispán volt[20]). 1543-ban Péter gyulai várnagy Pathócsy

[1]) Dl. 13244. — [2]) Dl. 14002. — [3]) Dl. 14719. — [4]) Dl. 14639. — [5]) Dl. 15638. és 15651. — [6]) Tört. Adattár, II. 353—4. — [7]) Dl. 20623. — [8]) Dl. 20841. — [9]) Dl. 19048. és 29857. — [10]) Müncheni lt. Ung. Doc. fasc. 56. nro 464. — [11]) U.-o. fasc. 32. nro 234. — [12]) Dl 22974. — [13]) Dl. 21895. — [14]) *Haan-Zsilinszky*, 64. — [15]) U.-o. 80. — [16]) Müncheni lt. Ung. Doc. fasc. 49. nro 391. — [17]) U.-o. — [18]) U.-o. fasc. 53. nro 435. — [19]) *Haan*, 130—1. — [20]) *Bölöni*-lt.

Ferencztől az aradi Ternovát kapta, melynek birtokában Izabella királyné őt még azon évben megerősítette[1]). 1561-ben Maróczy Györgynek Csegedszegen még volt némi birtoka.

Móga (Moka) halmágyi vajdát, érdemeit tekintve, 1451-ben Mihály és Sandrinus nevű fiaival együtt megerősítette Hunyadi János kormányzó Halmágy és Kisbánya oláh vajdaságában[2]). 1494-ben Móga László a világosi vár tiszttartója volt[3]). 1552-ben Móga Bálint és János Temesvárnál esett el. 1652-ben M. Gábor a maga nagyhalmágyi földét 45 magyar forinton, 1653-ban pedig ugyanott levő némely más szántóföldjét és szilváskertjét zálogosította el Szabó Mihálynak[3]). E családból származott Móga János 1848. évi honvédtábornok, ki a schwechati csatavesztés (1848. okt. 30.) után visszavonúltan élt 1861. történt haláláig.

Nadaby, Zarándmegyének Nadabról származó egyik régi családja. Nadaby *Csák* fia, *Lőrincz* és *János* fia, *Tamás* ellen Zsigmond király, a Maróthyak javára, 1423. az aradi káptalant vizsgálatra utasította[5]). 1438. Nadaby János, *Mihály* és Tamás mint szomszédok voltak jelen Gyula, Vári, Gelvács, Ősi és Várajt[6]), valamint Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határa bejárásánál[7]). Tamás vajdának fia volt *Miklós* és unokája *Lázár*; s testvére János, 1453—1456. zarándi alispán[8]). Ez alispán leánya, Erzsébet, előbb nagyfalusi Toldy Miklósnak, utóbb (1459—1465.) Neczpály Balázsnak felesége volt; három gyermekével együtt a törökök rabságába esvén, kiváltására férje 1465-ben 200 aranyért Betlenősit elzálogosította[9]). Úgy látszik, ezzel kezdődött a család romlása. Lázár, néhai Miklós fia, 1473-ban elzálogosította a Nadabon, Tótfaluban és Háromházán a maga, neje és nővére által bírt részeket 400 aranyon Dóczynak[10]), ki ugyanazon évben óvást tett az aradi káptalannál az ellen, hogy Nadaby Lázár, János, Mátyás, Péter, Ferencz, Ambrus és László vonakodnak visszaváltani zálogjavaikat[11]). 1474. N. *Péter* 20 aranyon ugyanőneki elzálogosította azon 4 jobbágyot s 10 puszta jobbágytelket s nadabi malomrészt, kiket s melyeket néhai Nadaby András özvegyétől, Dorottyától, ő-maga is 20 aranyforinton váltott vissza[12]). 1475-ben N. *Mátyás*, neje Zsófia s fiaik, *Mihály* és *István* Nadabon 9, Keszíben 2 jobbágytelket vetettek zálogba 28 aranyon Dóczynak[13]). 1477-ben N. Lázár megintette testvéreit (Ferencz, Péter, Mátyás, Ambrus) több zarándi falu (Szent-Márton, Keszi, Földhíd, Gyarmat, Veresegyház, Ködegyház) visszaváltására[14]); Ferencz ellenben azon évben még Szincsét és Alatkát is zálogba vetette Dóczynak[15]), sőt ezeket csakhamar örökáron is eladta neki[16]). 1478-ban Dóczy *Pétert* és *Imrét* beigtatták N. Lázár, Ferencz s Péter, valamint néhai N. Mihály fiainak (Ambrus, Mátyás) némely részjószágába[17]). 1481-ben N. Lázár Veresegyházán és Kidegyházán 9, N. Mátyás Gyarmaton 2 aranyon zálogosított el egy részt Dóczynak; Lázár pedig, Miklós és Ilona fia, nadabi ősi kúriáját a gyarmatival cserélte el[18]). Az elidegenített ősi javakban azért mégis uraskodni szerettek volna s 1483-ban Gyarmati N. Péter is részes volt a gyarmati molnár megveretésében, a ki most már nem nekik őrölt, hanem Dóczynak[19]). 1484-ben Lőrincz a nadabi Érszeg miatt perelt

[1]) *Fábián*, I. 116. — [2]) Dl. 30188. — [3]) Dl. 20100. — [4]) NRA. fasc. 938. nro 38—39. — [5]) Dl. 11326. — [6]) *Haan-Zsilinszky*, 44. — [7]) Dl. 13244. — [8]) *Haan-Zsilinszky*, 65. és 75. — [9]) *Századok*, 1875. — 240. — [10]) Dl. 17436. — [11]) Dl. 17485. — [12]) Dl. 17560. A beigtatás: Dl. 17872. — [13]) Dl. 17669. — [14]) Dl. 17972—3. — [15]) Dl. 17930. — [16]) Dl. 17932. — [17]) Dl. 18042. — [18]) Dl. 18458., 18538., 18465. — [19]) Dl. 18786.

a váradi káptalannal[1]). Lázár Csegedy Lászlónak és Muronyi Vér Andrásnak zálogosítván el Nadab, Pecser, Karancs, Gyarmat, Földhíd, Szentmárton, Hegenháza és Keszi falvakban bírt összes részjószágait, ezek azt 1492-ben 600 aranyon továbbzálogosították Dóczy Imrének[2]). 1494-ben ugyancsak Lázár, nővére Krisztina s leánya Katalin nevében is örökre eladta Nadab, Tótfalu, Háromház, Gyarmat, Földhíd, Keszi, Szent-Márton, Veresegyház és Ködegyház falvakban levő részeit özv. Dóczy Imrénének s Dóczy Ferenczneknek[3]). 1505. N. Péter özvegye, Dorottya s fiai (János, András, Boldizsár és Gáspár) s Lőrincz özvegye, Anna (most zarándi Horváth Tamásné) s fiai (Tamás, László, István) a nadabi malom lerontása miatt pereltek a Dóczyakkal[4]). 1510. Dóczy Ferenczet és gyarmati Nadaby Jánost a Gyarmathyak ellenében az aradi káptalan a kir. udvar színe elé idézte[5]). 1511-ben N. Lőrincz özvegye, Anna, az aradi káptalan előtt kijelentette, hogy Dóczy Ferencz őt teljesen kielégítette a Gyarmaton, Nadabon és Szent-Mártonban levő részjószágain okozott károkért[6]). 1516-ban a Nadaby Péter fiai, Gáspár, Menyhért és János által a nadabi Fejér-Körösön épített új malom miatt folyt a per[7]). 1518-ban N. *János*, 1519. pedig N. *Menyhért* zálogosította el Gál-Ispánnak a keszi részjószágot[8]). 1519. az országbíró Dóczy Ferencz részére megbírságolta a meg nem jelent Gáspárt, Menyhértet és Jánost, néhai Péter fiait[9]). 1561-ben többé sehol, még az ősi Nadabon és Gyarmaton sem volt birtoka a családnak, mely azonban továbbra is fenntartotta igényeit. Így 1620. május 29. Biharvármegye vizsgálatot tartott az iránt, hogy Nagy Jakab elfoglalt és visszatart Gyarmat faluban 5 jobbágytelket, melyet Rácz János Nadaby Lajostól örökölt[10]). Még a múlt században is élt a már elolálhosodott *Nadabanu*ok közt az a tudat, hogy ők az egykor tekintélyes Nadaby-családból származnak; Aradvármegye azonban 1782. febr. 18. nem igazolta Nadabanu Gyorgye nemességét s őt továbbra is «parasztiga» alatt hagyta[11]). Alak tekintetében talán helyesen járt el; valószínű azonban, hogy Nadabanunak igazsága volt, s hogy benne élt s utódaiban, a nadabi egyszerű oláh parasztokban, ma is él a Nadaby-család.

Nadányi (Körösnadányi), l. Borsa-nemzetség, 261. l.

Nagy (Bernóti) László 1485. zarándi nemes. Talán egy családból való az ugyanakkor említett János is[12]).

Nagy (Erdőhegyi) János 1484-ben a maga görhei részjószágát s Erdőhegyi Tamástól $^1/_{12}$ részben zálogba vett vizimalmát elzálogosította Dóczy Imrének[13]). A következő évben az iratosi hatalmaskodás ügyében tanúskodott[14]).

Nagy (Somosi) Máté, János (és fia Bálint) s Bálint (Péter fia) 1438. nov. 24. jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határa bejárásánál[15]). 1498. az egyik Somosi Nagy királyemberül van jelölve[16]). 1561-ben Csegedszegen Nagy Imre portája már pusztán állott, Somosban pedig semmije sem volt a családnak

Nagy (Szederkényi) Imre 1438. nov. 4. a gelvácsi határjáráshoz királyemberül volt jelölve[17]).

[1]) Dl. 18886. — [2]) Dl. 19833. — [3]) Dl. 20157. — [4]) Dl. 21394. — [5]) Dl. 21982. — [6]) Dl. 22145., 22171. — [7]) Dl. 22408., 22993. — [8]) Dl. 23089., 23160. — [9]) Dl. 23215. — [10]) NRA. fasc. 853. nro 20. — [11]) Aradvármegye 1782. évi jegyzőkönyve, 101. sz. — [12]) Dl. 19048. — [13]) Dl. 18918. — [14]) Dl. 19048. — [15]) Dl. 13244. — [16]) Dl. 20692. — [17]) *Haan-Zsilinszky*, 43.

Nagy (Varsányi) Mihály Jánosházán 3 jobbágytelket vetett zálogba Csályay Istvánnak, ki azt 1483. tovább zálogosította Dóczy Imrének[1]), majd örökáron is eladta[2]).

Nagy nevű család praedicatum nélkül is többször szerepel. Nagy Elek 1438. gelvácsi és ősi nemes[3]). Ivadékai lehettek Nagy György és Pál, kik (illetőleg ez utóbbinak özvegye) 1561-ben még mindig gelvácsi közbirtokosok. Egy Nagy Jánost 1484—5-ben szintén a zarándi nemesek közt említnek[4]).

Nagykeményi-cs. 1466. a Keményiek soklói javait elfoglalta[5]).

Nádasdy Tamás, országbíró, bán, majd nádor, Aradban és Zarándban kétségkívül a Nádasdi Ongoroktól és Pethőktől örökölt jószágokat.— 1520-ban hű jobbágyait, Kardos Gergelyt és Albertet, kik Dósa forradalma alkalmával megmentették, Alatkán egy jobbágytelekkel ajándékozta meg.

Nehéz (Csencsei) Gergely 1532. csencsei nemes[6]).

Nekcsey, l. Aba-nemzetség, 258. l.

Nemes (Acsvai)-cs. 1461. acsvai földesúr[8]).

Németh (Simándi) Márton, nővérei, Anna és Erzsébet nevében is, 1475. egy zálogban birt nemesi kúriát Fodor Ozsvátnak s Baythoni Lászlónak és Jánosnak[9]), 1479-ben pedig halála után fia, István, Erdőhegyi Miklósnak nála zálogban levő birtokát Dóczy Imrének zálogosította el[10]).

Nyéky Egyed 1410. királyemberűl volt jelölve a haraklyáni uradalomba való beigtatáshoz[11]).

Olcsárdy István deákot I. Ferdinánd 1557. nov. 26. megfosztotta zarándmegyei javaitól[12]).

Olcsárovics, l. az aradiak közt, 323. l.

Oltlaky Simon 1438. szomszéd gyanánt volt jelen Gyula, Vári, Gelvács, Ősi és Gelvács határjárásánál[13]). A család törzshelye Otlaka lehet.

Ongor, l. az aradiak közt, 323—4. l.

Ont comes, l. Aba-nemzetség.

Orbonázy Lukács 1422-ben az Erdőhegyiekkel együtt a Siketh Pál halálával reászállt erdőhegyi jószágot 100 aranyon Maróthy Jánosnak zálogosította el[14]).

Ördögh (Zarándi) László 1438. nov. 4. mint szomszéd vett részt Gyula, Vári, Gelvács, Ősi és Várajt s nov. 24. Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határa bejárásánál[15]). 1475-ben résztvett Meszt megtámadásában[16]).

Őssy János, talán a Becse-Gregor-nemzetség egyik ivadéka s a Biharban, a Fekete-Körös vidékén, nagy birtokú Leel-Őssyek rokona, 1483-ban pecséri részeit Dóczynak zálogosította el[17]). 1467-ben a család egy része Váras-Kesziről s egy másik (1468—1479). Szederkényről írta magát[18]). 1532. Essy Pál zarándmegyei nemes volt[19]).

Panaszy (Kissomosi) András, Sebestyén deák, István és Balázs 1438. jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos bejárásánál[20]). Kelemen 1485. az iratosi ügyben tanúskodott[21]).

[1]) Dl. 18825. — [2]) Dl. 19265. — [3]) *Haan-Zsilinszky*, 44. — [4]) Dl. 19048. — [5]) *Csánki*, I. 752. — [6]) Budai kápt. jk. 522. Pozsonyi kápt. jk. XIV. 151. Knauz, Encycl. II. 466. — [7]) *Bölöni*-lt. — [8]) Dl. 30204. — [9]) Dl. 17654. — [10]) Dl. 18163. — [11]) *Bölöni*-lt. — [12]) *Lib. Reg.* 313. — [13]) *Haan-Zsilinszky*, 44. — [14]) Dl. 11195. — [15]) *Haan-Zsilinszky*, 44. s Dl. 13244. — [16]) Dl. 17660. V. ö. Dl. 15915. — [17]) Dl. 18782. — [18]) Dl. 16671., 17276., 30219., 30883. — [19]) *Bölöni*-lt. — [20]) Dl. 13244. — [21]) Dl. 19048.

Panaszy (Soklói)-család 1488. körül virágzott[1]).

Pathócsy, l. az aradiak közt, 326—7. l.

Páris-cs. 1488-ban ősi és soklói ágra oszlott[2]).

Pekry (Petrovinai) Lajos, Ferdinánd király egyik legbuzgóbb híve és vezére, nőül vevén Báthory István nádor özvegyét, Zsófia massoviai herczegnőt, Báthory András örökösei ellenében Világosvárat és uradalmát követelte, mely még 1529-ben János király kezeire jutott. A per, főkép 1533-ban, teljes erővel folyt[3]). János király azonban a várat s uradalmát hívének, Pathócsy Ferencznek ajándékozta, míg Ferdinánd, még 1533-ban, Újvárral és Likavával kárpótolta Pekryt.

Pethő (Varsányi) Tamás 1420. királyképe volt, midőn az aradi káptalan Maróthy Jánost Kétegyházába beigtatta[4]). Miklós 1484—85-ben zarándmegyei nemes[5]).

Petrovics, l. az aradiak közt, 329—30. l.

Pély Pál 1456. aug. 12. nádorembere a Maróthyaknak Kígyósba való beigtatásánál[6]). 1478. a család szintén mint zarándi birtokos szerepel[7]). 1494. Pély Péter a Báthoryak egyik nemes tisztje volt[8]).

Pérchy (Mikepércsi)-család már V. Istvántól kapta Biharban Pércset. Miklós fia, Balázs mester, kir. kamarai jegyző s általa testvére, Miklós, Mátyás királytól 1485-ben Zarándban Pipály (Pypoly), Csitagos (Csigatős ?) és Sokló részeit kapta[9]). A család későbbi földesuraságának Zarándban nincs nyoma; Miklós ivadékai azonban Bihar-, Hajdú- és Szabolcsvármegyékben most is élnek.

Pipályi (Soklói), 1384. óta ösmeretes család[10]). 1410. kir. ember nemes Pipályi János a haraklyáni igtatásnál[11]). 1489. P. László elzálogosította a békési Zimán halastó és Halásztelek őt illető részét Dóczynak[12]). 1491., soklói előnévvel, királyembere volt[13]). 1519. P. János zarándi nemes[14]). 1520. P. László és András királyembere[15]). 1528. P. Balázs kemecsei (érháti) birtokos[16]). 1561. P. Mihály écsfoki, Bernát egyházas-kereki birtokos; ősi pipályi kúriája elhagyatva állt.

Pisky (Szederkényi)-család 1464 óta. — 1475. Miklós résztvett a meszti támadásban[17]). 1485. Lőrincz zarándi nemes[18]). 1519. György mint szomszéd jelent meg a simándi igtatátásnál[19]). 1522. ő és fiai, Máté s János, kisfajdasi malmukat Majsay Benedeknek adták el. 1532. egy P. Péter nevű zarándi nemest is említnek[20]). A család ősi fészke a zarándi Piski.

Poncz Lukács haraklyán-vidéki nemes, 1532[21]).

Pongrácz, l. az aradiak közt, 330. l.

Porkoláb, u.-o.

Porteleky, u.-o.

Póka (Somosi) Lukács 1453. királyember-jelölt a betlenősi igtatásnál[22]). 1464. a Báthoryak igtatólevelében nagybernóti Pókákat is említnek[23]). Pókarétje nevű dűlőföld Csanakeszi vidékén már 1344-ből ismeretes.

[1]) Dl. 19362. — [2]) Dl. 19362., 29857. — [3]) NRA. fasc. 40. nro 5., 6., — fasc. 302. nro 7., fasc. 311., nro 13—15., fasc. 339. nro 9., fasc. 631., nro 31., fasc. 636. nro 16. — [4]) *Haan-Zsilinszky,* 34—5. — [5]) Dl. 18974. és 19048. — [6]) Dl. 15095. — [7]) Dl. 17276. — [8]) Dl. 20100. — [9]) *Turul,* 1887., 128. — [10]) *Nadányi-lt.* Csánki, I. 754. — [11]) *Bölöni-lt.* nro 5. B. — [12]) *Dl.* 19587. — [13]) *Haan,* 302. — [14]) *Bölöni-lt.* — [15]) *Müncheni* kézír. Gyulán, 483. *Müncheni* levéltár, fasc. LVII. nro 471. — [16]) *Bölöni-lt.* — [17]) *Dl.* 17660. V. ö. 29857. — [18]) *Dl.* 19048. — [19]) *Tört. Adattár,* III. 49—52. — [20]) *Bölöni-lt.* Nro 14. B. és 17. B. — [21]) U.-o. — [22]) *Haan-Zsilinszky,* 64. — [23]) *Dl.* 15915.

Ragóczy Benedek 1475. a Losonczyak nemes szolgája Pankotán[1]).

Ravazdy, l. az aradiak közt, 331—2. l.

Rábay (Szilasi) Sebestyén 1484—5. zarándi nemes[2]).

Rákóczy (Rakolchy) 1475. déznai kapitány volt[3]).

Ráskay Balázs, a budai vár kapitánya, kir. kamarás, utóbb tárnokmester, 1479. márcz. 2. Mátyás királytól a maga s testvére részére Erdőhegy, Bél-Zelind, Tamászi, Bökény, Király, Köbli, Hegenháza, Görhe, Szent-György stb. falvakban az Erdőhegyiek részjószágait kapta[4]). 1514. még élt. Egyik leánya, Dorottya, Bebek Ferenczhez, a másik, Anna, pedig Pethő Ferenczhez ment férjhez.

Rozgonyi, l. az aradiak közt, 332. l.

Sal Péter, 1483—5. soklói nemes, jótállt néhány iratosi jobbágyért[5]).

Santusházy János és István nemesek, Demeter fiai, 1342. jún. 29. varsándi részjószágaikat 25 fínom ezüst márkáért eladták Berendy Márton békési főispánnak[6]). 1384—1464. ismételve említik a családot; s 1469. S. Simont a kissárosi igtatásnál királyemberül jelölték[7]). Vincze 1485. soklói nemes volt[8]).

Sarkady, 1419 óta, Biharban birtokos család; 1561. Zarándban Bán-Kamarás is S. Farkasé volt.

Sáfár (Varsányi) Pál 1438. nov. 4. Gyula, Vári, Gelvács, Ősi és Várajt határa bejárásánál homo regius[9]). Albert 1461. részes a vadászi erdő vágatásában s a híd lebontásában[10]).

Sághy Bálint fia, Lőrincz, 1410-ben világosi várnagy volt; unokatestvérével, István fiával együtt, Haraklyáni-leányt vett nőül; ez Veronkát, ő Ilonát vette el. Ipjoknak, H. Gáspárnak halála után 1410. együtt örökölték Haraklyánt[11]).

Sámolykeszy István fia volt János, kinek fiai, János és Albert, 1363. Becsey László tisztjeit Vadászról kiverték[12]).

Sándor comes fia, István, utolsó tagja volt családjának; Varsándot 1341. máj. 12. már Berendy M. kapta[13]). (L. *Lipóczy*, 258. l.)

Sápy-család 1495. Varsány szomszédságában birtokos[14]).

Sárközy Bereczk 1447. Zaránd egyik követe[15]).

Sárosy (Kissárosi és Pipályi) *László* 1447. szintén egyik követe[16]), 1453. pedig egyik szolgabírája volt Zarándnak[17]). 1455. Lippán jelen volt S. *István* és *János*, midőn Keszy Balázs az aradi káptalan javára végrendeletet tett[18]). 1458. S. István, János és László királyember-jelöltek[19]). 1462. Mátyás király meghagyta a Maróthyaknak, hogy adják vissza a S. Istvántól és Jánostól Csegedszegen és Kóton elfoglalt földeket[20]). — 1510. S. *Miklós* pálűlési szőllőbirtokos[21]). 1515. decz. 21. Pipályi S. *László*t, György őrgróf bánhegyesi jobbágyának, Kiss Lőrincznek megkárosítása miatt, II. Ulászló törvény elé rendelte[22]). 1517. jan. 3. arról tett jelentést az aradi káptalan, hogy Pipályi S. László zarándi alispán és Fekete Dénes szolgabíró fegyveresen tört Bodzásra és hogy teheneket hajtottak el s pénzt csikartak ki a lakosoktól[23]). 1519. aug. 6. Sárosy György szomszéd volt Ecsfokával[24]),

[1]) *Dl.* 17660. — [2]) *Dl.* 19048. — [3]) *Dl.* 17660. — [4]) *Révay-lt.*, III. 8. — [5]) *Dl.* 19048., 29857. — [6]) *Haan-Zs.* 6—7., Samusházy néven. Dl. 13658. — [7]) *Csánki*, I. 755. *Adattár*, II. 562—3. — [8]) *Dl.* 19048. — [9]) *Haan.-Zs.* 44. — [10]) Dl. 15556. — [11]) *Bölöni-lt.* Nro 5. B. — [12]) *Zichy-okm.* III. 214—5. — [13]) *Haan-Zs.* 4—5. — [14]) *Dl.* 20281., 26062. — [15]) *Kovachich*, Vestigia com. 268. — [16]) U.-o. — [17]) *Haan-Zs.* 65—6. — [18]) *Fábián*, I. 254—7. — [19]) *Haan-Zs.* 78. — [20]) Dl. 15765. *Haan-Zs.* 80. — [21]) *Müncheni lt.*, rlen. — — [22]) U.-o. — [23]) U.-o., LIII. 435. — [24]) *Bölöni-lt.*

hol, továbbá Csegedszegen, Gurbán, Túron és Pipályiban még 1561., Técsen pedig 1559. is voltak részjószágai S. Istvánnak.

Sásváry (Talpasi) György csegedszegi részjószágait — zálog czimén — 1493. Dóczy Imre szerezte meg[1]). Lehet különben, hogy Sasvárynak kell olvasnunk a család nevét.

Séghy (Kemecsei), l. az aradiak közt, 332. l.

Septelyi János 1505. Zaránd egyik követe s 1515. egyik szolgabírája volt[2]).

Siketh (Erdőhegyi, Fövényesi és Kígyósi) *Demeter*nek s nejének, Gerlai Ábrahámffy Orsolyának fiai (János, Pál, Elek és Tamás) és leányuk Orsolya, 1398-ban Erdőhegy, Györke, Királyi, Kétegyház, Fövényes, Görhe és Alabián birtokosai voltak[3]). 1404. Fövényesi Siketh Demeter királyemberűl volt jelölve Maróthyék beigtatásánál[4]). 1412. Erdőhegyi Lukács tiltakozott az ellen, hogy F. Siketh Elek, Demeter fia, az Erdőhegy határában levő Görhét elfoglalja; ő azonban tényleg beigtattatta magát, még azon évben, 8 zarándi falu részjószágaiba[5]). 1420. Siketh *Elek* a maga kétegyházi s 1421. fövényesi részjószágát Maróthy Jánosnak vetette zálogba[6]). 1422. Orbonázy Lukács és az Erdőhegyiek azon erdőhegyi részjószágot, mely Siketh *Pál* halálával szállt reájok, — s az Erdőhegyiek és Siketh Elek a sebreni részt elzálogosították Maróthy Jánosnak[7]). 1425. Siketh Elek özvegye, Jusztin, szintén Maróthynak vetette zálogba azon fövényesi részt, melyet Erdőhegyi György pap azelőtt 200 aranyért az ő urának zálogosított el; egy másik oklevélben pedig elösmerte, hogy jegyajándékára nézve őt a Maróthyak teljesen kielégítették[8]). A családnak ezentúl csak Erdőhegyi-ága szerepelt.

Simay Gergely felesége, Egey Zsófia és gyermekeik, Zsigmond, Mátyás és Mártha (Dománházy Mihályné) 1510. Egey András özvegyétől megkapták Bökény, Tamász, Bél-Zerénd s más helységek részjószágait[9]).

Simándy-család már 1464. birtokos Csentén[10]). 1479. István, néhai Simándy Martinkó fia, 13 aranyon zálogosította el a nála szintén zálogban levő Jánosházát[11]). E családból való lehet Simándy Dénes, 1507. aradi őr- és Benedek, 1542. mesterkanonok.

Soklóy-családról 1406. óta emlékeznek az okíratok[12]). 1412. S. Miklós mester, Mátyás és Bálint királyemberekűl voltak jelölve[13]); különben 1418. a Maróthyak tiltakoztak ellenök, hogy némely falujokat jogtalanúl használják[14]). 1453. S. János, Mátyás és Balázs királyemberekűl voltak ajánlva[15]). A család ősi fészke Sokló, a mai Sikló.

Soldos-család 1427. kéri földesúr[16]).

Somogyi András gyulai lakost Dóczy Imre 1481. eltiltotta Csályay István jánosházi részeinek elfoglalásától[17]). — Gergely 1507-ben soklói nemes volt[18]). (Az Aradon levő perlaki Somogyiak a XVIII. század közepén Ugocsamegyéből származtak be).

Somosy *Máté* 1451. Aradvármegye alispánja, János fia, *János* pedig, 1453. zarándi szolgabíró volt[19]). 1477. László és testvére, Györgyfy Benedek, a maga erdőhegyi, görhei és szenteskirályi részeit, melyeket Arany

[1]) *Dl.* 19954. — [2]) *Müncheni lt.* XLIX. 391. — [3]) *Haan-Zs.* 52—8. — [4]) *Gyulai-okm.* 9. sz. — [5]) *Dl.* 9941. — [6]) *Dl.* 10005., 10967., 11158. és *Haan-Zs.* 34—5., 54—8. — [7]) *Dl.* 11195., 11256. — [8]) *Dl.* 11651., 11666. — [9]) *Haan-Zs.* 120—2. — [10]) *Dl.* 24837. — [11]) *Dl.* 18164. — [12]) *Kapy-lt.* Csánki, I. 755. — [13]) *Dl.* 9941. — [14]) *Dl.* 10711. *Haan-Zs.*, 47. — [15]) U.-o., 64. — [16]) *Csánki*, I. 755. — [17]) *Dl.* 18516. — [18]) *Müncheni-lt.* XXXI., 226. — [19]) *Sztáray-okl.* II. 485. *Haan-Zs.* 65—6.

Istvántól, illetőleg Kolbász Miklóstól vett zálogba, elzálogosította Dóczy Imrének[1]). 1484. László többedmagával jótállt néhány iratosi jobbágyért[2]). 1495. S. Bertalan és özv. Dóczyné perében II. Ulászló Zarándmegyét bizta meg a vizsgálattal[3]).

Szabó (Soklói) 1483. Soklón birtokos család[4]). 1519. Sz. János mint szomszéd vett részt a simándi beigtatásnál[5]). 1574. István fiának, Györgynek fiai, Balázs, Illés, Benedek és Gáspár, Miksa királytól új adományúl kapták az egész Soklót, Csikósdossit és Gelvácsot s Varsány, Mikse és Somos részeit[6]).

Szabó (Varsányi) Pál 1456. királyember-jelölt a Maróthyak kígyósi igtatásánál[7]).

Szakállas-család 1478—88. gorsásősi birtokos[8]).

Szalay-család 1488. soklói földesúr[9]).

Szánthó (Szentmártoni) Pál 1505. a nadabi malom miatt perelt a Dóczyakkal[10]).

Szederkényi-családot már 1406. említnek az oklevelek[11]).

Szennyesy (máskép Toldy) János magvaszakadtával I. Ferdinánd 1561. Eperjes, Boros-Megyer, Septely és Kör falvakat Kerecsényi Lászlónak adta[12]).

Szent Balázs 1465—8. szederkényi földesúr[13]).

Szenttamásy, l. az aradiak közt, 334. l.

Székely (Sámolykeszi) Pál, majd testvére, Máté, s fiaik 1494—1500. sámolykeszi vajdák voltak. Utódaik Zarándban még 1651. is éltek.

Széky (Gyanthei) Péter 1453. királyember-jelölt[14]).

Széky (Ölyvedi)-család 1495. (a Corvin-Czibak-perben) mint zarándmegyei földesúr szerepel[15]).

Szél (Bodoni) Péter 1318. homo regius Sár Domokosnak Rigácstelekbe és Fülöptelekbe való beigtatásakor[16]). Szél István 1581—1599. Zaránd főispánja volt[17]). Utóbb a család Makóról írta magát s 1650. új adományt nyert Békés-, Csanád- és Aradmegyében bírt jószágaira.

Szilasy János 1410. homo regius a haraklyáni igtatásnál[18]). 1479. az aradi Csepánháza Sz. Jánosé és Csepán Mártoné s Györgyé volt[19]). Gergely 1485. zarándi szolgabíró[20]).

Szilágyi, l. az aradiak közt, 334—5. l.

Szokolyi, l. Gútkeled-nemzetség, 275—6. l.

Sztáry, l. Esztáry, 348. l.

Taby Tamás árvája, Fruzsina, 1519. Ecsfokán jobbágyaival együtt ellenállt a Massayak beigtatásának[21]).

Tarcsay, l. az aradiak közt, 335—6. l.

Tassy-család 1464. kisbernóti birtokos[22]). 1489. Tassy Pál az aradi káptalan előtt a Dóczyaknak zálogosította el a békési Halásztelek és Zimán nevű piscina őt illető részét[23]). 1519. T. Lőrincz özvegye, Klára, szintén igényt támasztott a Csályayak aradi örökségére[24]), melyért a

[1]) *Dl.* 17931. — [2]) *Dl.* 19048. — [3]) *Dl.* 20262. — [4]) *Dl.* 29857. — [5]) *Adattár*, III. 49—52. — [6]) *Lib. Reg.* Ferd. 767—8. — [7]) *NRA.* fasc. 1525. nro 2. — [8]) *Dl.* 18042., 19362. — [9]) *Dl.* 19362. — [10]) *Dl.* 21394. — [11]) *Kapy-lt.* Csánki, I. 755. — [12]) *NRA* fasc. 932. nro 33. — [13]) *Csánki*, I. 755. — [14]) *Haan-Zs.* 64. — [15]) *Dl.* 20281., 26062. — [16]) *Anjouk.-okm.* I. 473. — [17]) *Nagy* Iván, X. 574—5. — [18]) *Bölöni-lt.*, Nro 5. B. — [19]) *Dl.* 18183. — [20]) *Dl.* 19048. — [21]) *Bölöni-lt.* — [22]) *Dl.* 24837. — [23]) *Dl.* 19587. — [24]) *Dl.* 23253.

Dóczyak ellen még 1525. is perelt[1]). T. János 1533. zarándi szolgabíró volt[2]).

Tatár András 1438. jelen volt Köbli, Hegenháza és Nagy-Somos határa bejárásánál[3]).

Tálas (Gyulavarsányi) András 1497. elfoglalta özv. Dóczyné jánosházi földének egy részét[4]). 1517. mint soklói nemest és homo regiust említik[5]).

Tánczos (Ivánházi) Pált Nadányi Márk megölvén, Tánczos Ágota és György 1437. az aradi káptalan előtt egyezkedett ez ügyben a Telekyekkel, Piskyekkel és Nadányiakkal[6]). A család 1464. a Báthoryak igtatásánál mint szomszéd birtokos vett részt[7]). Tánczos (Tantos) Márton 1470. igényt tartott a zarándi Csigatőshöz[8]). 1487. Tánczos Mihály szintén tiltakozott Bánffy Miklós ellen, ki Solymosvár részére önkényesen tőle is szőlőkilenczedet szedett[9]). 1494. T. Tamás a Báthoryak egyik nemes szolgája[10]).

Társy Pál 1508. Zaránd egyik szolgabírája volt[11]). 1561. Társy György almaszegi és gábi, Menyhért és István écsfoki, társi és gábi, László gábi, János társi köznemes volt.

Teleky Jakab és László, a Garázda-nemzetség tagjai, 1437. a Nadányiakkal, Tánczosokkal és Piskyekkel az aradi káptalan előtt a megölt Tánczos Pál ügyében egyezkedtek[12]). Nemsokára a széki Garázda-család utolsó nőivadékát egy teleki Garázda vette el s megalapította a Széki-Teleky-családot[13]), melyből származott a XVII. században Teleky János jenői várnagy s ennek fia, Mihály (1634—1690.), Erdély híres főkanczellára s a grófiág megalapítója.

Toldy (Nagyfalusi és Péli)-családnak csak 1324. óta van nyoma. E családból származott «az híres neves Tholdy *Miklós*», kit annyi regősön és Ilosvai Selymes Péteren kívül Arany János adott át a halhatatlanságnak. Toldy Miklós 1320. táján született; résztvett nagy Lajos király olaszországi hadjáratában; 1354. pozsonyi alispán, 1359. és 1365. olaszországi követ, s ott egy zsoldos csapat vezére, 1372—1383. közt Szabolcs, Heves és Bihar főispánja. 1385. táján húnyt el[14]). Bátyja, *György*, 1376—1382. szintén Biharmegye főispánja volt. E családnak a Biharral szomszédos Zarándban már ez időben lehettek birtokai. 1433-ban *Pál*nak magtalanúl történt halála után a Nadabyak és Toldyak, váltságdíj lefizetése mellett, megnyerték Ölyved, Visznek, Kót, Varsány, Tövisegyház és Pél[15]), 1444. Kígyós és 1462. táján Karulyos és Kígyós egy részét is[16]). 1465. szintén zarándi birtokosok[17]). 1519. Toldy *Lukács* mint szomszéd vett részt a simándi igtatáson[18]). Ugyanakkor Kluedi Toldy *László* karulyosi makkos kertjében s egyéb birtokaiban mintegy száz forintnyi kárt okoztak Brandenburgi György emberei[19]). 1540. decz. 11. János király meghagyta Bihar, Arad, Zaránd, Csanád, Csongrád, Békés, valamint Külső- és Közép-Szolnok nemeseinek és lakosainak, tanúskodjanak róla, Toldy Albert, László és Mihály ellenében mennyiben illetné Toldy Miklóst az anyja, Borbála által megvett bé-

[1]) *Dl.* 24046., 24105—6. — [2]) *Bölöni-lt.* Nro 18. B. — [3]) *Dl.* 13244. — [4]) *Dl.* 20604. — [5]) *Müncheni-lt.* LIII. 435. — [6]) *Nagy* Iván, Magy. Csal. XI. 80. — [7]) *Dl.* 15915., 24837. — [8]) *Gyulafejérvári* lt. Törtt. Tár, 1890., 150. — [9]) *Dl.* 12274. — [10]) Dl. 20100. — [11]) *Müncheni-lt.* XLIX. 391. — [12]) *Nagy* Iván, XI., 80. — [13]) 1467. már egyszerűen Telekynéven. *Dl.* 30883. — [14]) *Szilády*, Régi Magyar Költők Tára, IV., 341—362. — [15]) *Dl.* 30169. — [16]) *Dl.* 26619., 28262. — [17]) *Csánki*, I. 756. — [18]) *Adattár*, III. 49—52. — [19]) *Müncheni*-lt. LVI. 467.

kési Káka falu[1]). A család egyik ágát Kis-Toldynak nevezték. Kis-Toldy *Mihály* 1539-ben az aradi káptalan custosa volt, *Miklós* pedig Talpasvár ura s Izabella királyné párthíve, kit e miatt a váradi püspök 1554. elfogott és lefejeztetett. Csak Ágota nevű leánya maradván, a család ez ágának magvaszakadt. 1559. május 30. idősb Nagyfalui Toldy *Miklós* tövisegyházi és újfalui részjószágait, hűtlensége miatt, I. Ferdinánd továbbadományozta[2]). Biharban feketebátori, csatfalvi, toldi és nagyfalui javait tőle s Toldy Pétertől már korábban elkoboztа[3]). 1561. Talpason, Tótfaluban, Váras-Keszіben, Kalocsán, Kis-Bátoron, Ököritóban, Tolmácson Toldy *Tamás*nak, Ölyveden, Karulyoson és F.-Varsándon Toldy László és Kis-Toldy Miklós özvegyeinek, Kis-Bátoron és Nagy-Zerénden Toldy Miklósnak és Mihálynak, Gacsal-Kéren, Santusházán és Septelyen Toldy Jánosnak s Nemes-Vásáriban Toldy Bálintnak még mindig voltak részbirtokai. Közőlük Toldy, máskép Szennyesy Jánosnak magvaszakadván, Eperjes, Boros-Megyer, Septely és Kör falvakban levő javait már 1561. Kerecsényi László kapta a királytól[4]).

Tompa (Zeléndi) Mihály zarándi nemes 1516. a haraklyáni Massayak ellen pörölt[5]).

Torkos (Kereki vagy Erdőkereki)-család 1464. óta szerepelt Zarándban[6]). 1485. Kereki Torkos István a soklói kezesek közé tartozott[7]). 1519. Miklós mint szomszéd jelent meg a simándi igtatásnál. Tamás 1532. a Massayak ősteleki ügyében tanúskodott[8]). Neki és Torkos Istvánnak magvaszakadván, Alsó-Társ, Erdőkereki, Nemes- és Bán-Vásári falvakban levő részjószágaikat és Botos csanádi falut I. Ferdinánd 1560. júl. 16. továbbadományozta[9]).

Toronyi István 1485. tanú az iratosi ügyben[10]). *Kelemen* az egyházjog tudora volt s 1495—6. aradi olvasókanonok. *Tamás* a XVI. században mint a törökök ellen vitézül küzdő katona híresedett el.

Tóth (Ősteleki) Pál 1532. a Séghyekkel pörölt, kik azt bizonyítgatták, hogy Ősteleket erőszakkal vette el tőlük[11]).

Tóthy (Szederkényi) György 1519. mint szomszéd jelent meg a simándi igtatásnál.

Török András 1485. az iratosi ügyben tanúskodott. Egy század múlva szintén említenek egy Szodorói Török Andrást, kit 1581. Ernő főherczeg élethosszig Kupa és Dombiratos birtokával ajándékozott meg, Báthory Zsigmond fejedelem pedig 1588. szept. 10. nemességében megerősített. — A Váradi Török-család, mely Aradban most virágzik, 1584. decz. 22. nyert nemességet.

Ugray Benedek 1483. nadabi köznemes[12]).

Vadas (Kemecsei) Simon 1485. az iratosi ügyben tanúskodott[13]). 1494-ben Lukács és Balázs mint a Báthoryak nemes szolgái vettek részt a Haraszthyak lippai és kovászi szőlleinek elpusztításában[14]).

Vajda (Aranyági) László 1494. a Báthoryak nemes szolgája[15]).

Vajda (Garai) István és János 1475. mint a Losonczyak nemes szolgája vett részt Meszt megrohanásában[16]).

Vajdafy, l. az aradiak közt, 336. l.

[1]) *Haan*, 157. — [2]) *Lib. Reg.* 396. — [3]) *U.-o.*, 283. — [4]) *NRA.* fasc. 932. nro 33. — [5]) *Bölöni*-lt. — [6]) *Dl.* 15915., 24545. — [7]) *Dl.* 19048. — [8]) *Bölöni*-lt. — [9]) *Lib. Reg.* Ferd. 474. — [10]) *Dl.* 19048. — [11]) *Bölöni*-lt. — [12]) *Dl.* 18786. Az Ugrayak levéltárát *Bölöni* S. őrzi Nagyváradon. — [13]) *Dl.* 19048. — [14]) *Dl.* 20100. — [15]) *U.-ö.* — [16]) *Dl.* 17660.

Varjas 1465. csentei nemescsalád[1]).

Varsányi Miklós és Lukács, valamint Márk szolgája, Tatár Miklós, 1332-ben tíz márkát fizettek Mihálynak, Jánosnak és Jakabnak, kiknek testvérét, Demetert megölték[2]). 1338-ban a család tagjai olykép szerződtek az aradi káptalan előtt, hogy mivel Varsányi Jakab, Pál fia, öröklött javait, Keszit és Pálit, saját kihágásai és bűnei miatt, örökre elvesztette, Jakab Mátyás-Varsányt, melyet Varsányi Péter és Jakab Beentől és Mátyástól vett, örökre elcseréli unokaöcscsével, Márkkal s ennek fiaival (Bertalannal, Istvánnal és Péterrel) Kesziért és Páliért[3]). Jakabnak szintén három fia volt: László, Pál és István. Ezek közől lehetett valamelyiknek a fia Varsányi János deák, ki 1404-ben Maróthy Jánosnak a gyulai uradalomba való igtatásához királyemberül volt jelölve[4]).

Vásáry nevű zarándi család 1427. táján virágzott[5]).

Verbőczy János 1485. zarándi alispán[6]), 1494. pedig világosi várnagy volt[7]).

Veres (Varsányi) Péter 1495. a Corvin János embereinek megveretése ügyében tartott vizsgálathoz királyemberül volt jelölve[8]).

Vitéz-család 1461. rasztóczi közbirtokos[9]).

Vizesy, l. az aradiak közt, 338. l.

Zalay Pál siklói nemes 1507. nádorképe volt Frangepán Beatrixnek a kisjenei, lőkösházi stb. birtokait háborító Erdőhegyiek ellen folytatott perében[10]); 1508. Zaránd egyik szolgabírája[11]).

Zay, l. az aradiak közt, 338. l.

Zeleni, 1465-ben bernóti nemescsalád[12]).

[1]) *Csánki,* I. 756. — [2]) *Zichy-okm.* I. 387. — [3]) *U.-o.,* 536. *Haan-Zs.* 3. *Tört. Ért.* 1875., 26. — [4]) *Gyulai* muzeum, müncheni íratok, 9. sz. — [5]) *Csánki,* I. 756. — [6]) *Dl.* 19048. — [7]) *Dl.* 20100. — [8]) *Müncheni lt.* XVII. 120. Dl. 20281., 26062. — [9]) *Dl.* 30204. — [10]) *Müncheni lt.* XXXI. 228. — [11]) *U.-o.* XLIX. 391. — [12]) *Csánki,* I. 756. Boros-Jenőben a Zeleni Zöldek még 1736. is nemesek gyanánt szerepeltek.

XIX. A PAPSÁG.

Az aradi prépostság s káptalan tagjai. — Aradi, zsomboly-pankotai, köleséri és gyulafejérvári főesperesek. — Plébánosok. — Szerzetesrendek. — Egyházi birtok.

Egyházi tekintetben a középkori Aradvármegye a hozzá azóta csatolt területekkel együtt az *esztergomi érsek* joghatósága alá tartozott, mely alól csak az aradi prépostság akart szabadúlni; de ezért 1225-ben kiközösítette[1]), 1246-ban pedig függésének újabban való elösmerésére kényszerítette az érsek[2]). A közvetlen joghatóságot azonban e vidéken Esztergom sehol sem gyakorolta; Zaránd nagy része az *egri* püspökségnek volt alárendelve, míg *Csanád*, *Várad* és *Erdély* püspöksége a *kalocsai* érsek alá tartozott. E négy püspökség kormánya közt oszlott meg Arad- és Zarándvármegye; amaz egészen a csanádi, emez pedig az egri s részben a váradi és erdélyi egyházmegyéhez tartozott[3]).

Csanádnak a középkorból (1552-ig) 47, Egernek 46, Váradnak szintén 46, Gyulafejérvárnak 47 püspökét ismerjük[4]). A kormányzatuk alatt álló aradi egyháznak személyzeti és birtokviszonyait, e szűkre szabott műben, csak röviden ösmertethetem.

I. Az aradi világi prépostság és káptalan tagjai.

A prépostok. Társas káptalan egy volt Aradmegyében; t. i. az *aradi*, melynek élén egy prépost állott. 1156. óta, midőn már körülbelül 20—22 év óta működött, e *prépostok* a következő sorrendben következtek[5]):

1) *Primogenitus*, 1156. — 2) *Richárd*, 1196., ki II. Béla alapítólevelét újra átíratta. — 3) *Gottfried*, 1205—1223., az első két évben

[1]) *Fejér*, III. 2., 457. *Theiner*, I. 137—8. — [2]) *Knauz*, Monum. Strig. I. 362. — [3]) 1392. a prépost és káptalan, szerződésök szavai szerént, szintén a csanádi püspökségtől függött *Dl.* 29743. — [4]) Schem. *Csanádiensis*, 1880., 8—12. Schem. *Agriensis*, 1888., XXI—XXVIII. *Bunyitay*, I. 50—418. Schem. Transsilvaniensis, 1848., I—XXI. Csanád első püspökét 1035-ből, Váradét 1103-ból, Egerét 1009-ből, Gyulafejérvárét 1103-ból ismerjük. — [5]) Névsorukat s a működésükre vonatkozó adatokat nagy szorgalommal, részletesen összeállította *Karácsonyi* János. (Növendékpapság emlékkönyve, 1881., 95—132. lap.)

egyúttal kir. kanczellár. — 4) *István*, 1224. A pápa subdiaconusa s alkanczellár, egy év mulva már zágrábi püspök. — 5) *Albert*, 1225—46., eleintén kir. kanczellár. Története, mint említettem, nevezetes adalék az investitura-küzdelmekben. — 6) *I. János*, 1262-ig, midőn szerémi püspök lett. — 7) *Rajky* Benedek, 1263—1273., a legkiválóbb aradi prépost, V. István híres alkanczellárja, majd budai prépost s választott esztergomi érsek. Meghalt 1276-ban. — 8) *Apáti I.* Miklós, 1292—1309. az egyházjog tudósa, ki nevezetes szerepet játszott az Anjouk trónvillongásaiban. — 9) *László*, Deés comes fia, 1314. — 10) *II. Miklós*, 1329—1332.[1]) — 11) *Berendy* II. János, Márton fia, 1337—1343. — 12) *Tarkeői* Péter, 1344—1377., ki 50 évi pereskedés után a káptalannak visszaszerezte Mikelakát. — 13) III. *Miklós*, 1379., egyúttal esztergomi kanonok. — 14) *Mihály*, 1380—84., kinek idejében a prépost és káptalan vagyonát egymástól különválasztották. — 15) III. *János*, 1387—92.[2]) Alatta anyagi tekintetben már hanyatlani kezdett a káptalan. — 16) *György*, 1431. Saját káptalanával szemben hatalmaskodott. — 17) *Emődy* Pál, 1446., a római San-Spirido-társulat tagja[3]). — 18) *Sárváry* István, 1447—49. — 19) *Kösi* (Kwsi) Ferencz, 1476. Utána nagyobb hézag következik; valószínű, hogy hosszabb ideig állott a káptalan élén s hogy utóda is előbb kezdett kormányozni, mint ezt az oklevelek említik. — 20) Gútkeledi *Szokoly* Ferencz, 1520. — 21) *Gerlisiyei* báró, 1532. körül. — 1544. a prépostság nem volt betöltve. — 22) *Draskovics* György, 1551—52., nevét a reformatio történetében tette nevezetessé. Utóbb jászói, majd pozsonyi prépost. — 23) *Kucsilics* Péter, 1553—1580., egyúttal nyitrai főesperes, kinek idejében a prépostság utolsó jószágai is a törökök kezére kerültek. — Az ő kora után ismeretes 18 főpap már csak czímét viselhette az aradi prépostságnak.

A kanonokok. A kanonokok sorában legfontosabb feladata volt a lector (olvasó) kanonoknak. Rangban utána következett a cantor (éneklő), custos (őr) és több magister (mesterkanonok). Betűrendben ezek:[4])

Adorján, 1441.[5]) — *András*, 1392. máj. 2. lector, a káptalan nevében egyezkedett János prépposttal[6]). — *András-János*, 1393—4. csanádi és aradi kanonok volt. Utóbbi minőségében 30 arany frtot kapott, e jövedelméről azonban 1393. szept. 18., midőn VIII. Bonifácz pápa őt meégi plébánossá is kinevezte, le kellett mondania[7]). 1394. nov. 30. mindamellett a kanonokok közt találjuk[8]). — *András*, custos, 1410—12.[9]) — *Apátfalvy* Gergely,

[1]) Ez utóbbi évről a *Zichy-okm.* I. 392. — [2]) Még 1392. máj. 2. is egyezkedett káptalanával. *Dl.* 29742. — [3]) *Monum. Vat. c.* I. 5., 1. (Karácsonyi nem említi). — [4]) Mivel jegyzéköket máshonnan nem ösmerem, itt a forrásokra is hivatkozva közlöm névsorukat. Hol a magasabb rang jelezve nincs, mesterkanonokot kell érteni. — [5]) *Bölöni* lt. — [6]) *Dl.* 29743. — [7]) Monum. Vat. III. 3., 223. — [8]) *Haan-Zsilinszky*, 58. — [9]) *Bölöni*-lt. *Haan*, 41. *Encycl.*, III. 668. Dl. 9941. *Haan-Zsilinszky*, 28.

1469. febr. 9.—1481.[1]) — *Ágost* 1410—26., hét oklevelen[2]). — *Árky* János Márk, 1394. péli plébános és aradi kanonok. VIII. Bonifácz azonban ezen két állást összeférhetetlennek találván, 1394. jan. 8. felszólította, hogy mostani plébániáját elhagyván, új állomását elfoglalja[3]). — I. *Balázs*, 1392—1404. cantor[4]). — II. *Balázs*, custos 1405. jun. 30.[5]) — III. *Balázs*, custos, 1452. jan. 22.—1454. márcz. 10.[6]) — I. *Barnabás* 1446. okt. 21.—1448. márcz. 2.[7]) — II. *Barnabás* 1481—1496. cantor[8]). — *Basarághy* László 1446. okt. 21.—1456. okt. 7., nyolcz oklevelen[9]). — *Bácsy* Orbán, custos, 1548. júl. 18.[10]) — I. *Benedek* mester, lector, 1344.[11]) — II. *Benedek* 1392. júl. 9.—1398. szept. 2.[12]) — *Bessenyődy* Ferencz mester, lector, 1510-ben három oklevélben[13]). — *Bélaváry* György 1497—1505.[14]) — *Bilaky* István 1539. okt. 8.—1548. júl. 18.[15]) — *Bodonyi* Mihály mester, lector, 1441.[16]) — *Csanády* Ambrus, cantor, 1467. júl. 25.—1469. febr. 9., négyszer.[17]) — *Csanády* Máté 1491. aug. 31.—1501. aug. 28., nyolczszor[18]). — *Csapó* Márton, cantor, 1500. jún. 29.—1501. okt. 15.[19]) — *Cséfay* Dénes, custos, 1510—1514.[20]) — *Demeter* 1412. okt. 18.[21])—1420. decz. 21. Demeter egy oltár igazgatója s az aradi egyház chorusának papja. — *Diósy* Mihály, 1548. júl. 18.[22]) — *Drani* Péter, 1519.[23]) — *Eszéky* Víd, 1510. jan. 3.—1519. máj. 30., ötször; 1516. júl. 3. Székynek is írva[24]). — *Fellaky* György 1501. aug. 28.—szept. 30[25]). — *Feltóthy* Tamás 1520—28[26]). — *Ferencz*, 1439. máj. 9.[27]), talán ugyanaz, ki 1421. a Szent-Mihály-kápolna rectora volt. — *Florentius* mester, custos, 1225. Rómában járt, honnan nagy dícséretekkel tért vissza Aradra[28]). — *Fülöp*, lector, 1269.[29]) — *Gall* György 1390. decz. 2-áig, midőn székesfejérvári kanonokká s a székesfejérvári Szent-

[1]) *Teleki*, XI. 370. *Kaprinay*, XL., 60. — [2]) *Bölöni* lt. *Dl.* 9941. *Haan-Zs*, 35., 37—9., 57. *Haan*, 53. — [3]) Monum Vat. I. 3., 244. — [4]) *Pesty*, Szörény, III. 14—5. *Haan-Zsilinszky*, 58. — [5]) *Gyulai* muzeum müncheni okm., 9. *Dl.* 29743., 31121. — [6]) *Pesty*, Szörény, III. 64., 66. *Encycl.* III. 668. — [7]) *Károlyi* okl. II. 252. *Pesty*, Szörény, III. 50., 56. — [8]) *Kaprinay*, XL. 60., 67. *Pesty*, Szörény, III. 104., 121. *Haan*, 305. *Haan-Zs.* 118. — [9]) Csak László néven: Károlyi-okl. 252. *Pesty*, Szörény, III. 50. Basaráthy néven: Erd. muzeum, Tört. Tár., 1890., 104. — *Pesty*, III. 56. — Basarághy néven: *Pesty*, III. 64. *Haan-Hs.* 67., 69. *Dl.* 14800. *Encycl.* III. 668. — [10]) *Rácz*, Zaránd, 117. — [11]) *Fábián*, I. 231—2. *Tört. Adattár*, II. 136—7. — [12]) *Pesty*, Szörény, 14—5. *Haan-Zs.* 52—3., 57. — [13]) *Haan* 111. és 128.; *Haan-Zs.* 122. *Fábián*, 232—3. — [14]) *Ujhelyi-lt.* fasc. 3. nro 27. *Müncheni lt.* XXXIX. 297. (1511. okl.) — [15]) *Fiath-lt.* (Pesty, Szörény, III. 217—8.) *Rácz*, Zaránd, 116—7. *Márki*, Csála, 11. — [16]) *Bölöni-lt.*, nro 5. D. — [17]) *Fiath-lt.* (Pesty, III. 80—1.) *Haan*, 77. *Encycl.* III. 668. — [18]) *Haan*, 305. *Haan-Zs.* 118. *Sombori-lt.* (Pesty, III. 119—121.) *Csaplár-lt.* (U.-o. 121—2.) *Kaprinay*, 4. r. B. XL. 75., 91. (nro. 26., 27., 32.) és *Pesty*, Szörény, III. 131—4., 139—143., 217—8. (Fiath-lt.) — [19]) U. o. III. 134., 143., 218. — [20]) *Haan*, 120., *Haan-Zs.* 122. — [21]) *Dl.* 9941. — [22]) *Rácz*, 117. — [23]) *Tört. Adattár*, III. 49—52. — [24]) *Fábián*, 233. *Haan* 111., 128., *Haan-Zs.* 124. *Békésm.* muz. (Müncheni iratok, 382). *Tört. Adattár*, III. 49—52. — [25]) *Pesty*, III. 143. *Kaprinay*, 4. r. B. XL. 91. — [26]) *Haan*, 138., 150. — [27]) *Pesty*, III. 39. — [28]) *Encycl.* III. 666. *Theiner*, Monum. I. 52. — [29]) *Zichy-okm.* I. 19. Tört. Ért. 1875., 25.

Domokos-egyház plébánosává tette VIII. Bonifácz pápa[1]). — *Gál*, 1439. máj. 9.[2]) — *Gecseni* János, 1441.[3]) — *Gellért* 1394. nov. 25.—1399., négyszer[4]). — *Geszthy* Ráfael, 1510. jan. 3.—1517. decz. 12., eleinte mint mester, 1514—7. mint custos-kanonok, hatszor említve[5]). — *Gor* Pál, 1369. aug. 9.[6]) — *Gosztholyay* Antal, 1507.[7]) — *Gyanthey* István 1461—1468. mester, 1468. jún. 10.—1481. custos-kanonok, 1461-ben Zarándvármegye országgyűlési követe. Kilenczszer említik[8]). — *Gyelidy* János 1410—12.[9]) — *I. György* mester, cantor, 1355.[10]) — *II. György* mester, lector, 1398. szept. 2.[11]) — *III. György* mester, lector, 1446. okt. 21.—1452. febr. 8., hat oklevélben említve[12]). — Gyulai *Győry* András deák, György brandenburgi őrgróf titkára, 1523. jan. 25. óta simándi plébános és 1525. május óta aradi lector[13]). — *Gyulay* János 1449. jún. 8.—1452. febr. 8. mester, 1453—1468. jún. 10. lector-kanonok. Összesen 14-szer találjuk nevét az okíratokban[14]). — *Gyulay* Márton mester, lector, 1505. febr. 28.[15]) — *Hencz* mesterkanonok, 1269-ben dékán, azaz a káptalan jogügyi képviselője s jószágigazgatója volt[16]). — *Hrasztoviczay* Dénes, 1519.[17]) — *Imre* mester, lector, 1412. decz. 17.[18]) — *I. István*, lector, 1247.[19]) — *II. István*, 1340.[20]) — *III. István*, cantor, 1398. szept. 2.—1412. okt. 18., hatszor említve[21]). — *IV. István* mester, custos, 1438. nov. 4.—1448. márcz. 2., nyolcz oklevélben[22]). — *I. Jakab* mester, lector, 1359.[23]) Talán ugyanaz, ki 1330. még papnövendék volt[23]). — *II. Jakab*, az «idősebb», 1392—1406[24]). — *III. Jakab*, az «ifjabb», 1404-ben, mely évben a családnév említése nélkül, az oklevél az idősebb és ifjabb Jakabot említi[25]). Lehet, hogy az egyik alatt Nagylaky s a másik — az ifjabb — alatt Kenézy Jakabot kell értenünk. —

[1]) *Monum. Vatic.* I. 3., 99. — [2]) *Pesty*, III. 39. — [3]) *Bölöni-lt.* nro 5. D. — [4]) *Haan-Zs.* 52—8. — Tört. Adattár, II. 254. — [5]) *Haan*, III., 128. (1514. csak Ráfael, máshol Cheth néven.) *Haan-Zs.*, 124. Bezethi R. néven. *Fábián*, I. 208. és 232. Chestinek. *Haan* (128. l.) helyesebben olvassa Geszthynek. — [6]) *Károlyi*-okl. I. 314. — [7]) *Müncheni* lt. XXVIII. 214. — [8]) *U. o.* XI. 56. *Fiath*-lt. (Pesty, III. 81., 193.) *Dl.* 16671. *Haan*, 77., *Kaprinay*, 4r. IV. B. 54. *Encycl.* III. 668. *Haan-Zs.* 85. — [9]) *Bölöni*-lt. nro. 5. B. *Encycl.* III. 668. — [10]) Tört. Adattár, II. 256. — [11]) *Haan-Zs.* 51—3. — [12]) *Károlyi*-okl. II. 252. *Fiáth*-lt. (Pesty, III. 50.) *Machkásy*-lt. (U.-o. 53.) *Erdélyi* muzeum. (U.-o. 56. Tört. Tár. 1890., 104.) — Orsz.-lt. (Pesty, III. 64., 66.) — [13]) Müncheni íratok Gyulán, 501., 513. — [14]) *Tört. Adattár*, II. 325., 286. Pesty, III. 64., 66., 77., 81. *Dl.* 16671. *Haan-Zs.* 67., 69., 74., 82., 84. *M. Tört. Lapok*, I. 207—8. *Haan*, 77. *Encycl.* III. 668. *Kaprinay*, 4r. B. XL. 54. (1449. febr. 2. Gyulaynak, 1449—1467. többnyire csak Jánosnak írják.) — [15]) *Újhelyi*-lt., III. 27. — [16]) *Zichy*-okm., I. 19. — [17]) *Tört. Adattár*, III. 49—52. Hrastowyrkának olvasta (de kérdőjellel) a közlő; ilyen helynév nincs, Hrasztovicza azonban ma is van Zágrábmegyében. — [18]) *Haan*, 41. *Encycl.*, III. 668. — [19]) *Árpádk.* új okm. VII. 242. — [20]) *Zichy*-okm. I. 592—3. *Tört.-Ért.* 1875., 26. — [21]) *Haan-Zs.* 28., 53 *Haan*, 41. *Békésm.* muz. münch. ír. 9.; *Bölöni*-lt. nro. 5., Dl. 9941. — [22]) *Encycl.* III. 668. *Haan-Zs.* 45. — *Pesty*, III. 39., 50., 53., 56. Bölöni-lt. nro 5. D.; *Károlyi*-okl., II. 252. *Tört. Tár*, 1890., 104. — [23]) Dl. 4865. — [24]) *Zichy*-okm., I. 366. — [25]) *Békésm.* muz., müncheni ír. 9. sz. *Pesty*, III. 15. *Keresztury*, Descr. Capit. Varad. I. 211—3.

I. János 1340—1359.[1]) — *II. János*, 1387. június 21.—1412. decz. 17.[2]) — *III. János*, 1501. szept. 30.[3]) — *János-Péter*, 1392. febr. 9—10. A váradi egyház Szűz-Mária-oltárának rectorából tette aradi kanonokká VIII. Bonifácz pápa, ki váradi kanonokságot ígért neki s egyúttal egy, a váradi püspök és káptalan adományozásához tartozó s évenkint 25 ezüst márkát jövedelmező állást ruházott reá[4]). — *Jeney* Márton 1468—1489. nov. 4., hat ízben említve[5]). — *Kállay* Demeter 1438. nov. 4.—1441.[6]) — *Kenderesy* Pál 1500. jún. 29.—1514. mester-, 1515—1522. márcz. 22. lector-kanonok; tizennégyszer fordúl elő az okíratokban[7]). — *Kenézy* Jakab, 1426—1439. május 9.[8]) — *Kerekegyházy* Demeter, 1539. aug. 22.[9]) — *Kereky* Mihály 1515. szept. 30.—1519. máj. 30.[10]) — *Kétfülű* Demeter, 1435.[11]) — *Kis-Toldy* Mihály, 1539. okt. 8.[12]) — *Kisvárday* János, 1492. jan. 20.—1496.[13]) — *Kovászy* Benedek, 1426.[14]) — *Kovászy* István, 1420. júl. 10.—1424. júl. 7.[16]) — *Kovászy* Mátyás, 1505. febr. 28.[17]) — *Kovászy* Mihály, 1467. júl. 25.—1470. január 29.[18]) — *Kozma* mester, 1353., egyidőben aradi, váradi és győri kanonok.[19]) — *László* 1441—1458. És pedig 1449. május 5. a káptalan dékánja, 1458. júl. 7.—nov. 25. cantora. Négyszer említik[20]). — *Lippay* Ambrus, 1519. máj. 30.—nov. 9.[21]) *Lősy* (Lewsi) Máté, 1539. okt. 8.[22]) — *Makay* Imre, 1520.[23]) — *Makófalvy* Gergely, 1510. nov. 10.—1514.[24]) — *Mácsalaky* Imre 1452. jan. 22.—1458. nov. 25., hétszer említve[25]). — *Márton*, 1446. okt. 21.—1448. márcz. 2. mester, 1456. okt. 7.—1467. júl. 25. custos; hét oklevélben nevezik meg[26]). — *Máté*, 1359. a káptalan főjegyzője. — I. *Mátyás*, 1394. nov. 30.—1398. szept. 2.[27]) — II. *Mátyás*, cantor, 1438. nov. 4.—1448. márcz. 2., hétszer említve[28]). — III. *Mátyás*, 1491. aug. 31.—1496. custos,

[1]) U.-o. — [2]) *Zichy*-okm. I. 592. Dl. 4865. — [3]) Dl. 29727. *Haan*, 41. *Haan-Zs.* 26—8. — [4]) *Kaprinay*, B. XL. 90. *Fiáth*-lt. (Pesty, III. 143.) — [5]) *Monum.* Vatic. I. 3., 184—5. — [6]) *Haan*, 77. *Pesty*, III. 84., 93., 104. *Kaprinay*, id. h. 54., 60., 67. *Haan-Zs.* 85. Dl. 16671. — [7]) Családi neve egy 1441. évi okíratban maradt fenn. (*Bölöni*-lt. nro 5. D.) 1438. nov. 4. és 1439. máj. 9. csak Demeternek írják. (*Haan-Zs.* 45.; *Pesty*, III. 39.) — [8]) *Kaprinay*, B. XL. 75., 91. *Pesty*, III. 134., 143. *Ujhelyi*-lt. III. 27. *Müncheni*-lt. XXVIII. 214. *Haan-Zs.* 122., 124. *Haan*, 120., 128. *Békésm.* muz. müncheni ir. 382. *Fábián*, I. 218. *Tört. Adattár*, II. 456., III. 52., 87. — [9]) 1426. csak «Jakab» (*Haan*, 53.) Nem lehetetlen, hogy egy az 1406. említett *ifjabb* Jakabbal. Az Encyclopaedia 1438-ban Kinisynek írja. (III. 668.) Máshol mindenütt Kenézy, — valószínűleg a temesi Kenéz, vagy Kenes helységről így nevezve. V. ö. *Békésy.* tört. évk. XIII. 23. *Századok*, 1873., 248. *Haan-Zs.*, 45. *Dl.* 13244. *Pesty*, 39. — [10]) *Pesty*, III. 217. — [11]) *Haan-Zs.* 124. *Pesty*, III. 167. — [12]) *Századok*, 1873., 248. — [13]) *Pesty*, III. 218. — [14]) U.-o. III. 110. *Haan-Zs.*, 118, — [15]) *Haan*, 53. — [16]) *Haan-Zs.* 35., 39., 57. — [17]) *Ujhelyi*-lt., III. 27. — [18]) *Kaprinay*, id. h. 50., 54. *Pesty*, III. 81., 84. *Haan-Zs.* 85. *Dl.* 16671. — [19]) *Dl.* 4375. — [20]) *Bölöni*-lt. nro 5. D.; *Tört. Adattár*, II. 324. *Haan-Zs.* 88. *Tört. Lapok*, I. 208. *Pesty*, III. 77. Orsz.-lt. — [21]) *Pesty*, III. 167. *Müncheni*-lt. LVI. 467. — [22]) *Pesty*, III. 218. — [23]) U.-o. III. 170. — [24]) *Haan-Zs.* 122., *Haan* 128. — [25]) *Pesty*, III. 64., 66., 77. *Haan-Zs.* 67., 69., 74., 88. — [26]) *Károlyi*-okl. II. 252. *Pesty*, III. 50., 56., 77., 81. *Haan-Zs*, 74., 88. — [27]) *Haan-Zs.* 53., 57. — [28]) U.-o., 45. *Pesty*, III. 39., 50., 53., 56. *Bölöni*-lt. nro 5. D. *Károlyi*-okl., II. 252.

1500. jún. 29.—1501. okt. 15. lector, kilenczszer említve[1]). — *Ménesy* Sebestyén 1519. május 30.[2]) — *Mihály* 1412. okt. 18.—1421. júl. 9.[3]) — *Mikelakay* Kelemen 1435—1439. máj. 9.[4]) — I. *Miklós*, 1350—1392. júl. 9.[5]) — II. *Miklós*, 1446—1452.[6]) — *Mohácsy* István, cantor, 1548. júl. 18.[7]) — *Monoszlay* András, 1522. márcz. 22.—1548. jún. 20., hat ízben említve[8]). — *Nagydecsy* Imre, 1548.[9]) — *Nagylaky* Jakab 1410. nov. 15.—1412. decz. 17.[10]) — *Nováky* Tamás 1420. júl. 10.—1424. júl. 7.[11]) — *Orody* Bálint, custos, 1539.[12]) — *Orody* Illés, 1453—5.[13]) — *Orody* Pál mester, lector, 1491. aug. 31.[14]) — *Ozsvát*, 1404.[15]) — *Pacséry* Vincze 1536. máj. 31.[16]) — *Pankotay* Benedek 1500. jún. 29.—1510. nov. 10.[17]) — *Pankotay* Demeter, 1458. nov. 25.[18]) — *Pankotay* György, 1514—1516. júl. 3.[19]) — *Pankotay* János, 1496—1514., hétszer említve[20]). — *Pankotay* László, 1469. febr. 9.—1491. aug. 31.[21]) — *Pankotay* Miklós, 1449. febr. 8.[22]) — *Papy* Ferencz, 1491. aug. 31.[23]) — *Papy* István, 1516. júl. 3.—1519. máj. 30.[24]) — I. *Pál*, cantor, 1269.[25]) — II. *Pál*, 1404—1411. mester-, 1420. decz. 21.—1426. custos, 1438. okt. 26.—1439. május 9. lector kanonok, nyolczszor említve[26]). — III. *Pál*, 1424. júl. 7., II. Pál custossal egyidőben, cantor volt[27]). Nem lehetetlen, hogy nem II., hanem ezen III. Pál lett azután lector. — *Pelios* János 1357-ben főd[28]). — *Perjémesy* (Perymesi) András, 1449. jún. 8.[29]) — *Pécsky*[30]) János, 1369. aug. 9.[31]) — *Pécsky* Mátyás, 1516. jan. 30.—1517. jan. 3.[32]) — I. *Péter*, 1344. cantor, 1369. lector[33]). — II. *Péter*, 1398. júl. 1.—1438. nov. 4., hatszor említve[34]). — *Sántha* (Claudus) Simon, 1410—1412. decz. 17.[35]) — *Simándy* Benedek, 1542. febr.

[1]) *Haan*, 305. *Haan-Zs.*, 118. Sombory-lt. (Pesty, III. 107., 121.) Gyfejérv. kápt.-lt. (U.-o. 110., 122.) *Fiath*-lt. (U.-o. 134., 143., 218.) — [2]) U.-o. III. 167. — [3]) *Dl.* 9941. *Haan-Zs.* 35., 38., 57. — [4]) *Századok*, 1873., 248. *Pesty*, III. 39. — [5]) U.-o. III. 15. és Bölöni-lt. — [6]) *Tört. Adattár*, II. 381—2. — [7]) *Rácz*, 117. — [8]) *Tört. Adattár*, III. 87. *Fábián*, I. 214—5. *Pesty*, III. 218. *Alföld*, 1882., 119. sz., hol azonban hibás adatok vannak Monoszlayról. — [9]) *Tört. Adattár*, III. 305. *Rácz*, 117. — [10]) *Bölöni*-lt. nro 5. D. Orsz.-lt. *Dl.* 9941. *Haan-Zs.*, 28. *Haan*, 41. *Encycl.*, III. 668. — [11]) *Haan-Zs.* 35., 38., 39., 57. — [12]) *Fábián*, I. 215. *Márki*, Csála, 9. — [13]) *Encycl.* III. 668. — [14]) *Haan*, 305. — [15]) *Békésm.* muzeum müncheni ír. 9. sz. — [16]) *Tört. Adattár*, III. 109—110. Encycl. III. 668. — [17]) *Pesty*, III. 134., 143. *Kaprinay*, B. XL. 75., 91. *Müncheni* lt. XXVIII., 214. *Haan-Zs.* 122. — [18]) *Pesty*, III. 77. — [19]) *Haan*, 120., 128.; *Haan-Zs.* 124. *Békésm.* múz. Münch. ir. 382. — [20]) *Haan-Zs.*, 118., 122. *Haan*, 120., 128. *Kaprinay*, B. XL. 75.. 91. *Pesty*, III. 134., 143. *Ujhelyi*-lt. III. 27. Müncheni-lt. XXVIII. 214. — [21]) *Kaprinay*, B. XL. 54., 60,, 67. *Pesty*, III. 84., 93., 104. *Haan*, 305. — [22]) *Pesty*, III. 64., 66. — [23]) *Haan*, 305. — [24]) *Müncheni* lt. XXVIII. 214. *Pesty*, III. 167. — [25]) *Zichy*-okm. I. 19. — [26]) Békésm. muz. müncheni ír. 9. sz. *Haan-Zs.* 35., 38., 39. Békésm. tört. évk. I. 73. *Haan*, 53. *Encyclop.* III. 668. *Pesty*, III. 39. — [27]) *Haan-Zs.* 39. — [28]) *Encycl.* III 668. — [29]) *Tört. Adattár*, II. 325. — [30]) De Pechk, azaz Pécskay; 1369. Pechky. — [31]) *Károlyi*-okl. I. 314. — [32]) *Müncheni* lt. XLIX. 390. és LIII. 435. — [33]) *Anjoukori* okm. IV. 395. Károlyi-okl. I. 314. — [34]) *Haan-Zs.* 45., 52., 53., 58., 1421. júl. 9. nem volt otthon; csak 1438. találkozunk vele ismét. — [35]) *Bölöni*-lt. nro. 5. B. *Dl.* 9941. *Haan*, 41. Encycl. III. 668. *Haan-Zs.* 28.

19.[1]) *Simándy* Dénes, custos, 1505. febr. 28. — 1507.[2]) — *Siry* Mihály, 1515. szept. 30. — 1519. május 30., négyszer említve[3]). — *Somlyay* Ferencz, 1505. febr. 28. — 1507.[4]) — *Somlyay* László mester, lector, 1481—89.[5]) — *Somlyay* (I.) Mihály mester, lector, 1489. nov. 4.[6]) — *Somlyay* (II.) Mihály, 1491. júl. 3.[7]) — 1501. mester-, 1505. febr. 28. — 1518. máj. 27. cantor-kanonok, 14-szer említve[8]). — *Szathmáry* Lukács, 1535. nov. 6. — 1540. jan. 24.[9]) — *Szederkényi* Tamás, 1478—1491. aug. 31.[10]) — *Szegedy* Tamás, 1548. júl. 18.[11]) — *Szemlöky*[12]) László, 1449. ápr. 26.[13]) — *Szerémy* György, a híres emlékíratok szerzője, 1526. előtt.[14]) — *Szécsényi* János, 1435—1448. márcz. 2., hétszer említve[15]). — I. *Tamás*, custos, 1392. júl. 9.—1399.[16]) — II. *Tamás*, 1426.[17]) — III. *Tamás*, custos, 1500. jún. 29. — 1501.[18]) — *Tasnády* János, 1489. nov. 4.[19]) Nem lehetetlen, hogy III. János is ő volt. — *Temesváry* Gergely Jakabot a temesvári Szent-Egyed-egyház plébánosát, 1394. május 5. VIII. Bonifácz pápa 20 arany évi jövedelemmel aradi kanonokká nevezte ki[20]). — *Temesváry* Jakab László 1394-ben már nem élt[21]). — *Thechnychi* Mihály, 1454. márcz. 10[22]). — *Therváry* Márton, 1453. május 4.—1456. okt. 7., négyszer említve[23]). — *Therváry* Miklós, 1453. május 4.—1458. nov. 25., ötször[24]). — *Toronyi* Kelemen, az egyházjog doctora, lector, 1495. ápr. 1. — 1496., háromszor[25]). — *Tódy* Domokos, 1491. aug. 31[26]). — *Újbécsy* Demeter, 1438. okt. 26.—1439. máj. 9., négyszer[27]). — *Vakacsin* Mátyás, 1489.[28]) — *Valpóy* Mihály, 1481. máj. 25.—1496.[29]) — *Várady* Márk, 1491. aug. 31.—1495. ápr. 3.[30]) — *Vitus* mester, cantor 1420. júl. 10.—1421. júl. 9. és lector 1424. júl. 7.—1426.[31]) — *Wyletz*

[1]) Gyulafejérv. kápt. lt. Cista Thordensis. IV. 26. Tört. Adattár, III. 145. — [2]) *Újhelyi*-lt. III. 27. *Müncheni* lt. XXVIII., 214. — [3]) Müncheni lt. XLVI. 372. *Haan-Zs.* 124. *Békésm.* muz. müncheni ír. 382. *Pesty*, III. 167. — [4]) *Újhelyi*-lt. III. 27. *Müncheni* lt. XXVIII., 214. — [5]) *Encycl.* III. 668. — [6]) *Kaprinay*, XL. B. 67. *Pesty*, III. 104. — [7]) Ekkor hibásan Mátének írva (*Haan*, 302.); aug. 31-től mindenütt Mihály néven. — [8]) *Haan*, 302., 304. *Haan-Zs.* 118., 122., 124. *Müncheni* lt. XVIII., 135. XXVIII., 214. XXXI., 228. XXXIX., 296. Kaprinay, XL. 75., 91. *Pesty*, III. 134., 143. *Újhelyi*-lt. III. 27. Békésm. muz. müncheni ír. 382. — [9]) *Pesty*, III. 200., 217., 220. — [10]) U.-o., III. 440. *Bunyitay*, II. 201., *Haan*, 305. — [11]) *Rácz*, 117. — [12]) Zemkuc talán rossz olvasás Zemluk=Szemlök, vagyis a mai Szemlak helyett. — [13]) Tört. Adattár, II. 286. — [14]) *Szerémy* György Emlékíratai, 127. l. — Életr. *Dudás* Gyulától, Századok, 1886., 242—252. — [15]) *Századok*, 1873. 248. *Haan-Zs.* 45. *Encycl.* III. 668. *Pesty*, III. 39., 50., 53., 104. *Károlyi*-okl. II. 252. — [16]) *Pesty*, III. 15. *Haan-Zs.* 53., 58. *Adattár*, II. 254. — [17]) *Haan*, 53. — [18]) *Pesty*, III. 134., 143., 218. — [19]) U.-o. 104. — [20]) Monum. Vatic. I. 3., 253. — [21]) U.-o. — [22]) *Haan-Zs.* 69. — [23]) U.-o. 67., 69., 74 *Encycl.* III. 668. — [24]) *Haan-Zs.* 67., 69., 74., 88. *Pesty*, III. 77. — [25]) U.-o. 121., 122. *Haan-Zs.* 118. — [26]) *Haan*, 305. — [27]) *Dl.* 13244. *Encycl.* III. 668. *Haan-Zs.* 45. *Pesty*, III. 39. — [28]) *Kaprinay*, B. XL. 67. *Pesty*, III. 104. *Encycl.* III. 668. — [29]) *Kaprinay*, B. XL. 60., 67. *Pesty*, III. 93., 104., 121. *Teleki*, Hunyadiak, XII. 180. *Haan*, 305. *Haan-Zs.* 118. — [30]) *Haan*, 305. *Pesty*, III. 121., 122. *Békésmegyei* muzeum müncheni íratai, 120. (De itt Mártonnak írják). — [31]) *Haan-Zs.* 35., 38., 39., 58. *Századok*, 1875., 237. *Haan*, 53.

Domokos, 1438. nov. 4.[1]) — *Zaländ*, custos, 1269.[2]) — *Zombory* Illés, 1454. márcz. 10.—1458. nov. 25.[3]) — *Zombory* László, 1449. június 8.[4]) — *Zombory* Márton, 1467. júl. 25.—1470. jan. 29.[5]) — 1452. jan. 22., febr. 8., 1453. máj. 4., 1454. márcz. 10. a cantor- s 1548. júl. 18. a lector-kanonok helye üresedésben állott[6]).

Ehhez képest ösmeretes 20 lector, 14 cantor, 18 custos és 110 mester, összesen 162 kanonok. Ezek közt: 1) *Lector:* István 1247., Fülöp 1269., I. Benedek 1344., Péter 1369., András 1392., György 1398., Vitus 1424—26., Pál 1438—39., Bodonyi Mihály 1441., György 1446—52., Gyulay János 1468—69., Somlyay László 1481—89., Somlyay Mihály 1489—91., Orody Pál 1491., Dr. Toronyi Kelemen 1495—96., Mátyás 1500—1., Gyulay Márton 1505., Bessenyődy Ferencz 1510., Kenderessy Pál 1515—22. — Üres a hely 1548-ban. — 2) *Cantor:* Pál, 1269., Péter 1344., György 1355., Balázs 1392—94., István 1398—1412., Vitus 1420—21., Pál 1424., Mátyás 1438—48., üresedés 1452—54., László 1458., Csanády Ambrus 1467—69., Barnabás 1481—96., Csapó Márton 1500—1., Somlyay Mihály 1505—18., Mohácsy István 1548. — 3) *Custos:* Florentius 1225., Zaländ 1269., Tamás 1392—99., Balázs 1404—5., András 1410—12., Pál 1420—26., István 1438—48., Balázs 1452—4., Márton 1456—67., Gyanthey István 1468—81., Mátyás 1491—96., Tamás 1501., Simándy Dénes 1505—7., Cséfay Dénes 1510—14., Geszthy Ráfael 1514—17., Kis-Toldy Mihály 1539., Orody Bálint 1539., Bácsy Orbán 1548.

Karpapok. *Jakab*, 1330. specialis clericus chori[7]). Utóbb lector. — *Miklós*, ifjú karbeli pap, 1330.[8]) — *János*, sacerdos chori, 1331.[9]) — *János*, 1342[10]). — *Demeter*, egy oltár igazgatója s karpap, 1420. decz. 21.[11]) — *Ferencz* mester, az aradi Szent-Mihály-kápolna rectora, 1421. júl. 9. — *Pál*, clericus az aradi káptalanban 1428. jún. 15. — *Mihály* presbyter az aradi káptalan chorusában, 1431. márcz. 27.[12]) — *Dénes*, az aradi egyház Szent-Péter-oltárának rectora, 1447. márcz. 20.[13]) Mindezek egyúttal a káptalan tagjai voltak.

II. Aradi főesperesek.

Az aradi főesperesek egyúttal csanádi kanonokok voltak. Ösmeretesek a következők: I. *Miklós*, 1217.[14]) — II. *Miklós* 1323—1337.[15]) —

[1]) *Haan-Zs.* 45. — [2]) *Zichy*-okm. I. 20. — [3]) *Haan-Zs.* 69., 74., 87. (Zomborynak csak ez utóbbi helyen nevezve). *Pesty*, III. 77. — [4]) *Adattár*, II. 325. — [5]) *Encycl.* III. 668. *Haan*, 77., 83. *Kaprinay*, B. XL. 54. Dl. 16671. *Pesty*, III. 77., 84. *Haan-Zs.* 85., 87. — [6]) *Pesty*, III. 64., 66. *Haan-Zs.* 67., 69. *Dl.* 14800. *Rácz*, 117. — [7]) *Zichy*-okm. I. 366. — [8]) *Hazai* okl. 307. — [9]) *Zichy*-okm. I. 375. — [10]) Encycl. III. 668. — [11]) *Haan-Zs.* 35. — [12]) U.-o. 38. E háromról l. *Fábián* I. 205., 234. — [13]) *Pesty*, III. 50. — [14]) Ritus expl. ver. 249. §. — [15]) *Anjouk.* okm. II. 109., 419. Monum. Vat. I. 1., 145. Zichy-okm. I. 364., 493. Theiner, I. 562—3. Csanádi schematismus, 1880., 24—25. Monum. Vatic, I. 1., 145.

Boniohannes de *Campello*, 1342—48 május 7.; időközben 1342. váradi s 1346. pécsi kanonok; 1348. bosniai, azután fermoi s végre 1363. patraszi püspök[1]). — *Dombrói* Bogdán fia, János, 1348 után[2]). — *Scheffenberg* János Henrik, 1352. júl. 8-tól[3]). — *Pelios* János, 1358. — *Ragoi* Bertrand, 1387. szept. 10.—1394.[4]) — *Fábián* Pál, 1394. júl. 2. óta 1402-ig ötször említve[5]). — *Bereczk*, 1408.[6]) — *Benedek*, 1411.[7]) — *Domokos*, 1417.[8]) — III. *Miklós*, 1421.[9]) — *László*, 1430.[10]) — *Orbán*, 1434. február 24.—1436. máj. 3.[11]) — *Benedek*, 1451. okt. 28.—1453.[12]) — *Tasnády* János, 1460. jún. 23.—1469. jún. 13.[13]) — *Pál*, 1471.[14]) — *János*, 1475. febr. 12.[15]) — *Mihály*, 1507. márcz. 12., egyúttal csanádi kanonok és bizerei apát[16]). — Névszerént ösmeretes tehát 18 aradi főesperes. 1552. Arad s Temesvár elfoglalásával, illetőleg 1573. a csanádi káptalan feloszlásával az aradi főesperesség is megszűnt és csak 1723-ban, még helyesebben pedig — de egészen más területtel — Csajághy püspök idejében (1851—1860). keletkezett újra.

III. Zsomboly-pankotai főesperesek.

Zsombolyi főesperesek[17]). Egyúttal egri kanonokok voltak. — *I. Jakab* 1248—59, négyszer. — *Antal*, 1271—6.; azután valószínűleg cantor-kanonok lett. — *Domonkos*, 1278. — *Miklós*, 1283—8. — *Bernát*, 1291—1302., hatszor. — *Pál*, 1311. — II. *Jakab* 1318—1322. Az utóbbi évben mesternek czímezték. — *Péter* mester, 1323—1332., hétszer, egyúttal Csanád egri püspök, majd esztergomi érsek helytartója. Talán ez állásában eszközölte ki a főesperesség székhelyének Zsombolyról (Muszka mellől) Pankotára, mint jobban megerősített helyre való áttételét.

Pankotai főesperesek[18]). *Sixtus* mester, 1332. I. — *Miklós*, 1337. — *András* 1339—1351. A következő évben zempléni főesperes lett. — II. *Miklós*, 1353. — *Benedek*, 1356—70. — *Buza* Miklós 1377—93.[19]) — *Mihály*, 1396.

[1]) Csan. schem., 25. *Theiner*, I. 649., 713., 730., 757., 765—6. — [2]) U.-o. I. 814. — [3]) U.-o., I. 814. — [4]) Dl. 7293., 7509., 30739., 7654. — VIII. Bonifácz 1394. júl. 2. már halottnak írja. Monum. Vatic. I. 3., 264. — [5]) U.-o. *Fejér*, X. 2., 590., 811.; *Tört. Adattár*, II. 357—8., III. 362. *Schem.* 25. — [6]) *Tört. Tár*, 1884., 29., 31. — [7]) *Fábián*. I. 250. *Schem.* 26. — [8]) *Századok*, 1873., 247. — [9]) *Tört. Adattár*, II. 363. — [10]) *Schem.* 26. — [11]) *Adattár*, II. 280—2. *Schem.* 26. Dl. 29743. — *Pesty*, III. 32. U.-ő: Szörényi hajdani oláh kerületek, 64. — [12]) *Haan-Zs.* 60. *Schem.* 26. — [13]) *Hazai*-okm. III. 411. Családi nevét is említi: Tört. Tár, 1863., XII. 26. — [14]) *Schem.* 27. *Adattár*, III. 345. *Oltványi*, 47. — [15]) *Pesty*, III. 87. — [16]) *Hazai*-okm. V. 401. — [17]) L. e könyv VI. fejezetét. Továbbá *Századok*, 1883., 588—590., hol *Kandra* K. a zsombolyi főesperesek névsorát 1248—1332. s a pankotaiakét 1337—1500. évekből közli, hő jegyzetekkel, melyeket azért e műben mellőzni kívánok. V. ö. Századok, 1884. 544—550. és 1885. 338—344. l. — [18]) Névsoruk: *Századok*, 1883., 590. l. Teljesebben *Balássy* Ferencz, »A pankotai főesperesség« cz. értekezésében. (»Egri Egyházmegyei Közlöny«, 15—19. sz.) — [19]) Ő lehet azon névtelen főesperes, kit egy 1391. febr. 17. oklevél említ Monum. Vatic. I. 3., 139—140.

— *Péter*, 1397. — I. *János*, 1400—11. II. *János*, 1456. — *Gyulay* Kálmán egyházi és világi jogtudó, 1492. — *Hyppolit*, estei herczeg, bíbornok és egri püspök, 1492—98. Mátyás király ifjú sógora ugyan csak jövedelmének fokozására szerezte meg e főesperességet, valószínű azonban, hogy a renaissançe szellemétől áthatott udvarával főesperességének székhelyét is fölkereste egyszer-másszor[1]). — Utóda, ki a pankotai főesperességért az ungit cserélte el vele, *Lardus* Taddé, 1499—1500. és *Erdődy* János, 1511. Pankota 1566. után a török kezeire jutván, főesperességének czímét folyton adományozták ugyan a királyok, a főesperesek névsora azonban csak hiányosan maradt reánk[2]).

Estei Hyppolit.

IV. A köleséri főesperesek.

Váradi kanonokok voltak. Kölesér maga Biharban, a mai Szalonta tőszomszédságában feküdt. Ez esperességhez tartozott a mostani Arad éjszaki része a Fejér-Körösig. Főesperesek: *István*, 1318., *Miklós*, 1337. *Péter*, 1356. — *László*, 1367[3]). A többinek nevét még ennyire sem ösmerjük.

V. A gyulafejérvári főesperesség.

A halmágyi járás, mely legújabban került Aradvármegyéhez, Zarándmegye keleti részével együtt az erdélyi (gyulafejérvári) püspökség székesegyházi főesperességéhez tartozott. Nagy-Halmágy parochiája csak 1775. alakúlt újra; régibb történetéről s 34 leányegyházáról adataink nincsenek. — Főesperesek voltak: *Pál*, 1176., *István*, 1297—1301. *Nemes* János 1318—1339., *Tamás* mester, 1347., *Márton* 1492—1502., Háportoni *Forró* Mátyás, 1524., *Ambrus* mester, 1548[4]).

VI. Plébánosok.

Az aradi főesperességben. *Apáczán* János, 1333—55[5]). *Arad* plébánosai valószínűleg maguk a karpapok voltak. E plébániát VIII. Bonifácz

[1]) Mellékelt arczképe egykorú emlékérem után. — [2]) *Kassay* István, 1598. *Cseh* János 1625. *Lauchovszky* Albert 1639. *Beregszászy* János 1651. *Nemessányi* András 1654. *Krucsay* Miklós 1687. *Tornóczy* Mihály 1695. — 1707-től a kanonokok jegyzékében nincs kitéve, ki volt a pankotai főesperes. Később *Tajer* György 1798., *Vurum* József 1810., *Nováky* József 1811—28; *Frimm* János 1830—4., *Gegel* József 1835; újabban: *Bezegh* András, 1851. okt. 31-ig; *Sehovits* Ferencz 1851-től. *Porubszky* József 1887. *Babics* János 1888. febr. 24. — nov. *Zsendovics* József 1888. novembertől s ennek utóda *Mihalik* József, 1890. márcz. 15. óta. — [3]) *Bunyitay*, II. 69., 84., 94., 100. — [4]) Schem Transsilvanensis, 1848., L. I. — [5]) Az 1333—5-ről említendő adatok mind a pápai tizedjegyzékből valók. (Monum. Vat. I. 1., 145—161.)

1395. kivette a csanádi püspök hatósága alól s egyenesen az esztergomi érsek alá rendelte[1]). — *Asszonylakán* Miklós 1333—4. *Árkiban* Miklós 1335. *Bakon* Kelemen 1333—5. *Bizerén* Tamás 1333., 1335. *Csálán* János 1334—5. *Csolton* Dénes 1334—5. *Ellősfalván* (Allioson) Márton, 1334—5. *Fejéregyházán* (Alba Ecclesia) Domokos pap 1333—4.; Miklós 1335. *Fellakon* Márton 1333—5. *Gerlótfalván* Benedek 1333. *Geroltházán* Benedek, 1334. *Ivánczon* Mihály 1334. *Kalodván* János pap 1333., 1335. *Kazán* Pál úr, 1333—4. *Kerekegyházán* (Rotunda Ecclesia) Illés úr 1333—4. E jó parochiától fél márka és 13 banalis volt a pápai tized. *Keresztúron* (Sancta Crux és Keresztúr) Miklós 1334—5. *Keszíben* Tamás pap 1334. *Kéren* János, 1334. Lőrincz 1335. *Kingeden* Póka (Gota) pap 1334. *Kovásziban* Balázs 1334—5. *Kőben* (Kuvin) Miklós 1334—5. *Lippán* Miklós, kit a pápai tizedszedő egyeduül czímez plébánosnak, 1 márka és 23 banalis pápai tizeddel az esperesség legnagyobb adófizetője volt 1333—5. — Mihály 1455. szept. 17.[2]) — Szilveszter pap, 1493. — Mátyás plébános 1497. Vele egyidőben Mihály a lippai oltár s Balázs, Szent-Mihály őrangyal kápolnájának igazgatója[3]). — Benedek pap, 1536. Ugyanakkor Sebesy István a Boldogasszony fogantatása templomának rectora volt[4]). — *Marjánban* Péter pap 1333—4. *Mácsalakán* Márton úr 1333—5. *Mezőságon* Egyed 1333—5. *Ménesiben* Pál 1333—5. *Mikelakán* Elek 1333—4. *Mogyoródon* Péter 1333. *Monostoron* (a Maros balpartján) Kozma, 72 banalissal, a legtöbb adófizetők közt, 1333. *Monostoron* (a Maros jobb partján) Péter pap 1333—5. *Panádon* Lőrincz pap 1333—4. János, 1335. *Papiban* János 1333—5. *Pálülésén* Simon 1333—4. *Pélben* Miklós 1334—5. Árky János aradi kanonok 1394. E két állást azonban VIII. Bonifácz pápa összeférhetetlennek nyilvánította s tőle e plébániát elvette[5]). — *Simándon* (a Marostól délre) Miklós 1333—4. *Szent-Pálon* 1335. *Szécsényben* Benedek 1333., János és László 1334. *Szombathelyen* János úr (13 garas adóval) 1333—5. *Szőllősön* (a Marostól délre) Péter 1333. Dienessy Tamás váradi kanonok[6]). *Szőllősön* (a Marostól éjszakra) Márton 1333. *Vingán* István pap 1333—5. *Zádorlakán* Péter 1333—4. *Zódi*ben Gergely 1333—5.

Tehát 44 helynek csak 56 papját ismerjük a középkorból.

A pankotai (korábban zsombolyi) **főesperességben**[7]). *Almáson* Domokos, 1332—6. *Bökény*ben (a mai Buttyinban) Péter, 1332—6. *Egregyen* János, 1332—6. *Fajdason* János, 1332—6. *Fövényesen* ismeretlen, 1333—5. és 1337. *Galsán* András 1332—6. *Gyarmaton* (a mai Gyarmatán) Miklós, 1332—6. *Jenőben* Ábrahám, 1332—6. *Kerektó*ban ismeretlen, 1333—5. és 1337. *Kezméren* ismeretlen 1333—5. és 1337. *Komlóson* (a

[1]) *Fejér,* VI. 350. — [2]) *Fábián,* I. 257. — [3]) *Monum. Vat.* I. 5., 22., 43. — [4]) *Újhelyi*-lt. XI. 23. — [5]) U.-o. I. 3., 244. — [6]) *Dl.* 23236. — [7]) Főforrás: Pápai tizedjegyzék. Monum. Vatic. I. 1., 332—3., 350—1., 366. Csanádi schematismus, 1880., 63—4. l. Sajnos, a plébánosok csak az 1332. és 1336. évi összeírásban vannak megjegyezve.

mai Szent-Annán) ismeretlen 1333—5. és 1337. *Megyeren* János, 1332—6. *Meszten* (6 garas pápai adóval a második helyen) Pál, 1332—6. *Moróczon* Mihály, 1332—6. *Nadabon* Péter, 1332—6. *Pankotán* Miklós (7 garassal a legnagyobb adófizető) 1332—6.; Mátyás 1501.[1]) *Pecséren* Péter, 1332—6. *Pélben* János, 1332—6. *Selendén* (Silingyián) János, 1332—6. *Sikulán* Mihály alesperes, 1332—6. *Simándon* Gyulai Győry András mester, György brandenburgi őrgróf titkára 1523. június 25.[2]) Aradi olvasó kanonokká lévén, helyét 1525. májusában János kenderesi pap foglalta el[3]). *Siriben* ismeretlen 1333—5., 1337. A Mindenszentek kápolnájának lelkésze 1528-ban Mihály volt[4]). *Székudvaron* Miklós, 1332—6. *Szilason* Pál 1332—6. *Tótiban* (Tauczon) Péter, 1332—6. *Varsándon* ismeretlen 1333—5. és 1337. *Vásáriban* és *Zarándon* ugyanakkor szintén; Lukács, 1499.[5])

Így e főesperesség 28 helyéről csak 22 plébános neve ösmeretes, a nélkül, hogy életök körülményeiről adatok maradtak volna reánk.

A köleséri főesperességben[6]). *Apáiban* János 1333—4., Marczel 1335—6., Márton 1337. *Ágyán* Péter 1332—7. *Betlenősiben* Tamás 1332—5. és János 1336—7. *Bökényben* (Tamásda mellett) István 1333., Miklós 1335. — *Dienesmonostorában* Benedek 1332—4. *Gabon* Mihály, 1332—3. *Gurbán* Ivánka (Johanka) 1332—7. *Gyarmaton* (a mai Fekete-Gyarmaton) Miklós 1332—5. és Illés 1336—7. *Jenőben* (Kis-Jenőben) Miklós 1332—7. *Karulyoson* Tamás 1334. *Kolton* Márton, 1333—7. *Miskén* Csépán (István) 1332—4., Péter 1335., Tamás 1336., Mátyás 1337. *Nyüvedteleken* Miklós 1332—5., Bálint 1336., Mihály 1337. *Sámolykeszíben* Miklós 1332., Marczel 1333—4., Benedek 1335. *Szintén* Péter, 1337. (egyúttal Szent-Bereczk kis fakápolnájának papja). *Tamándon* István 1332—6. *Tamászon* (az akkor szintén Zarándhoz számított Tamáshidától délre) Péter 1332. és 1335. *Vadászon* György (21 garas pápai tized alapján e vidék legmódosabb plébánosa) 1332—7. *Váraskeszíben* Marczel 1332., Miklós 1333—7. *Zerénden* (a mai Nagy-Zerinden) Miklós 1332—7.

A főesperesség 44 plébániájából tehát 20 a mai Arad területén esett s ezeknek 33 plébánosát ismerjük név szerént.

Egyéb főesperességekben. A főesperességek szélein levő néhány plébánia idővel politikai tekintetben oly vármegyékhez került, melyeket eredetileg nem érintett az illető esperesség egyházi hatósága. Ilyen volt a) *a marosontúli főesperességben* az Aradhoz tartozó *Pécsk* (ma Pécska), melynek plébánosa 1335-ben Péter és *Basarág* (Bazarak), melynek plébánosa 1333-ban Póka s 1407-ben Szombathelyi András; továbbá *Kaszapereg*,

[1]) *Monum. Vat.* I. 5., 135. — [2]) *Müncheni* okl. Gyulán, 501. sz. — [3]) U.-o., 513. sz. — [4]) *Szerémy* világosi papnak nevezi. L. »A világosvári pap árulása« cz. czikkemet, Alföld, 1881., 292. sz. — [5]) *Monum. Vat.* I. 5., 67. — [6]) Bőven lásd *Bunyitay*, A váradi püspökség története. III. kötet, XIV. könyv: A köleséri főesperesi kerület, 445—480. l., az illető betű alatt. A pápai tizedjegyzék ę része: *Monum. Vat.* I. 1., 39—90. l.

melynek plébánosául 1486. Bacsányi Andrást ajánlják[1]). b) *A csanádi főesperességben* rendesen Csanádhoz, de 1463. és 1514. Aradhoz is számították *Nagyfalut*, melynek plébánosa 1333. Péter. c) *A temesközi főesperességben* a régi Arad legdélibb faluja *Kávás*, hol 1333-ban Demeter volt a plébános.

Mindent összevéve, a régi és mostani Arad területén a középkorból 97 (helyesebben 92) plébániát és 116 (111) plébánost ismerünk. A káplánok sorában csupán Künisch Mathesst, György brandenburgi őrgróf udvari emberét emlegetik gyakran az 1514. évi források; 1421-ben Erdőhegyi Györgyöt szintén papnak írják[2]), de nem mondják meg, hol paposkodott.

VII. Szerzetesrendek.

Benczés apátságok. 1) *Bizerei apátság*[3]). A Bold. Szűzről elnevezve. A mai Glogovácz helyén. Apátjai: Ismeretlen 1235. és 1322—23[4]). *Miklós*, 1385—88[5]). *Balázs*, 1428. jún. 15[6]). *Antal*, 1471[7]). *Mihály*, egyúttal aradi kanonok és főesperes, 1507. febr. 12[8]). Ismeretlen 1514. és 1522[9]). — Mintegy két század múlva, 1705-ben Kürtös András vízerei apát is aláírta a szécsényi confoederatiot[10]). — 2) *Bulcsi apátság*[11]). Szintén a Bold. Szűzről nevezve. Névtelen apátja, 1235., a pécsváradi apáttal egyetemben a rendet reformáló madocsai capitulum generale egyik összehívója[12]). 1233. apátja II. Endrétől 5000 kősót kapott[13]). Ismeretlen apátja 1342-ben 10 frtot fizetett a garammelléki apátságnak némely monostor kijavítására[14]). Apátja 1364. ellenemondott a kisalmási beigtatásnak[15]). *Domokos* neve az általa 1368. öntött harangon[16]) maradt fenn. *Bereczk*, «divina gratia favente abbas monasterii beatae virginis de Bulch»[17]), 1390. szept. 21. némely hunyadmegyei falut zálogba adott Rápoltiéknak. 1498. ápr. 11. II. Ulászló a bulcsi apát kijelölésének jogát Corvin Jánosnak adta[18]). Címzetes apátjait 1732. óta ösmerjük[19]). — 3) *A pankotai apátság*[20]). Hasonlóképen a Bold. Szűzről elnevezve. Apátja már 1219. bíráskodott a pankotaiak dolgában[21]), — 1252. az apátnak Úriban volt birtoka[22]). Névszerént egyetlen apátját

[1]) *Bölöni*-lt. nro 3. D. és *Fábián*, I. 170., 253. — [2]) Dl. 11158. — [3]) Története: *Balássy*, M. Sion, VI. 336—350. *Rupp*, III. 66—68. *Pesty*, (Bizere és Zásty) Tört. Ért. 1883., 164. stb. — [4]) *Balics*, II. 2., 203. és *Dl.* 22002. *Anjoukori* okm. II. 108—9. — [5]) *Hazai okm.* VII. 419. *Fábián*, I. 237. *Adattár*, II. 183. — [6]) *Fábián*, I. 233—4. *Adattár*, II. 215—6. — [7]) *Dl.* 17208. — [8]) *Hazai okm.* V. 401. *Békésm.* tört. évk. X. 30. — [9]) *Müncheni* iratok, rendezetlen csomag; Tört. Ért. 1883., 165. — [10]) *Századok*, 1870., 340. l. — [11]) Története: Tört. Adattár, II. 339—378. *Rupp*, III. 83—4. — [12]) *Fejér*, III. 2., 25. — [13]) *Knauz*, Monum. Strig. I. 294. — [14]) *Fejér*, VIII. 4., 604. — [15]) Dl. 29698. — [16]) Most a temesvári seminarium tornyában. — [17]) Dl. 29735. Rendesen Szent-Mártonról elnevezettnek tartják ez apátságot. Bereczk oklevele után többé nem lehet kétségünk a névre nézve. — [18]) *Müncheni* lt. XVIII. 135. — [19]) *Adattár*, II. 344. — [20]) *Fuxhoffer*, Monasteriologia. I. 228—9. *Czinár*, Monast. I. 291. Tört. Ért. 1885., 197—202. *Rupp*, III. 79—80. — [21]) Ritus expl. ver. §. 46. — [22]) *Árpádk.* új okm. VII. 338.

sem ösmerjük a középkorból. Az apátság czímét 1713. Kozma Péter, 1762. Szentilonay József arbéi püspök, 1776. Scharlach Károly győri éneklő-kanonok, 1810—11. Marton Pál szombathelyi őrkanonok, 1812. senki, 1821—4. Szuhányi X. Ferencz, 1825—9. senki, 1831—5. Hartmann Konstantin körmöczbányai alesperes és legújabban Mayer Károly kassai éneklő-kanonok († 1890. jan. 29.) viselte[1]).

Ismeretlen rendű apátság volt az *eperjesi*. 1135., és 1233. említik[2]), de apátjait sehol sem nevezik meg. 1569. már az ismeretlen rendűek közé sorolták[3]).

Ágoston-rendiek. Szent-Ágoston szabályai szerént alakúlt augustinus prépostság[4]) volt 1) *Dienesmonostorában*, a Szent-Lélek tiszteletére szentelve. Prépostjai: *Belus*, 1199.[5]) Ismeretlen 1258., 1300. 1318.[6]) *Pál*, a pápa káplánja, 1390. okt. 10.[7]) Ekkor már nem a váradi, hanem az egri egyházmegyéhez tartozott. A szerzetes kanonokokat fekete öltönyük felett viselt fehér karingökről karingeseknek is nevezték[8]). — 2) *Solymosvárban* Pál solymosi bán 1278-ban szintén ágostonrendieket telepített meg és számukra az ungmegyei Lipóczot, ménesi erdejét s néhány szőllejét, Kovászi (Kuaci) és Beti két malmát és szőllejét adta, a tordai sóaknákból húzott tizeddel együtt[9]). További sorsát egyáltalán nem ösmerjük.

Lovagrendek. I) *A johanniták* monostora volt Tót (Thout, a mai Taucz), melynek egyházát III. Orbán pápa 1187. említi). — 2) *A templomosok* ternovai vagy csura-szombati konventje utóbb, úgy látszik, a johanniták kezeibe került.

Ismeretlen rendű monostorok. Néhány monostornak csak neve maradt reánk; azt sem tudjuk, apátságok, vagy prépostságok voltak-e s hogy milyen szerzetesrendhez tartoztak. Ilyenek: 1) *Ellősmonostora*. Romjai («Okkopvár») maig is láthatók Allios mellett. Nevét alapítójáról, Illésről vette. 1306—1326. a Szeri Pósák birtoka. — 2) *Vizesmonostor*, ma Csanádban a vizesi puszta. Emlékét 1483-ból egy homo regius neve őrzi[10]). — 3) *Monostor*, ma Temesben; neve 1285—1552. közt többször szerepel. A Csanád-nemzetség alapíthatta. — 4) *Monostor*, Kuvin és Kovaszincz

[1]) *Rupp*, III. 80. V. ö. Calend. Agriense, 1776. 36., 1810—1. 10., 1812., 1822—35. és 1888. — [2]) L. fentebb, a VI. fejezetben. — [3]) *Pázmány*, Acta et Decreta synodi 1629. Appendix, II. 107. Ott aparei apátság áll; s ezt (Balics, II. 2., 246.) az eperivel azonosítják. Az eperjesi apátság nevét s fekvését azonban az 1135. évi oklevelet átíró 1405. évi okirat (Dl. 31121.) kétségtelenné teszi. — [4]) *Balics* (II. 2., 290.), sőt *Bunyitay* is (II. 412—5.) az ismeretlen rendű (de valószínűen premontrei) prépostságok közé sorozza. VIII. Bonifácz 1390. okt. 10. nyíltan mondja egy levelében (Monum. Vatic. I. 3., 67. l., 83. sz.) hogy Pál, dienesmonostori prépost »ordinis sancti Augustini« volt. — [5]) *Knauz*, Monum. Strig. I. 160. *Fejér*, II. 171. *Fábián*, I. 235. — [6]) Egy 1344.-i átírat említi a monostort. *Zichy*-okm. II. 131—2. V. ö. *Fejér*, III. 2. 439. *Árpádk.* okm. V. 246. *Bunyitay*, II. 413. *Balics*, II. 2., 291. — [7]) *Hon. Vat.* I. II., 67. — [8]) *Rupp* III. 81. — [9]) *Anjoukori* okm. I. 107—8., II. 259. »iuxta fluvium Tycie«. — [10]) Dl. 18791.

közt 1333 óta. — 5) *Monostorlaka* (a mai Mondorlak) neve csak 1561. fordúl elő. — 6) *Monostor*, 1552-ben Rokszin és Csermő vidékén. Igen valószínű, hogy a Dienesmonostora közelében a «Barátok rétjén» levő zárdaromok helyét jelöli. — 7) *Monostor-völgye* «Valea monastiri» a neve Govosdián ma is egy völgynek. — 8) *Lippán* a Szűz Mária kolostorának testvérei 1528-ban Kalmár Miklóstól 3 frtot kaptak örökségben, 1536-ban pedig Szakács Mihály 4 frtot hagyott reájok[1]). A nép azonkívül még számos más helyen tartotta fenn egy-egy monostor emlékezetét, a nélkül, hogy e hagyományt megbízható adatokkal támogathatná. Így Ölvegyen, Siklón s párjával is Székudvaron. A Székudvar határában levő zárda alapítójának szelleme, a rege szerént, azzal áll bosszút, hogy a romok közelében elszunnyadót éjjelenként megfordítja s lábaihoz teszi a párnát.

Ferenczrendi minoriták. A ferenczíek az ú. n. koldúló barátok közé tartoztak, de magyar nemesek is szívesen állottak tagjai közé. A rend csak a XIII. század elején keletkezett; annál feltűnőbb, hogy Aradvármegyében azonnal találkozunk vele. 1) *A radnai konvent* ugyanis, ha tévedés nincs az oklevél keltezésében[2]), már 1268-ban fennállott. Nem anachronismus tehát, ha Arany Jánosnál Pázmán lovag akként esküdözik a király előtt, hogy

»Azt az egyet uram király, *a radnai szűzre!*
Megölöm, ha ma jutok is a gyehenna-tűzre!«

Radna patronusát középkori vallásos énekek is említik. Hagyomány szerént[3]) 1522. készült el a radnai kápolna s ennek első papja Jánics András «rácz barát» (bosniai franciscanus) lett. A körülmények egybevetéséből azonban az tűnik ki, hogy a ferenczíek ide végkép csak 1551. után telepedhettek át. Hiteles története csupán 1668. után kezdődik; a zárda maga 1730. keletkezett. 2) *Lippán* szent Lajos tiszteletére Károly-Róbert 1325. kezdett templomot és 1332. május 25-én kolostort építtetni. 1345., 1352. és 1359. években itt tartották a szűz Máriáról nevezett ferenczrendiek a maguk tartománygyűlését[5]). Némelyek szerént Caesarini Julián bibornok 1444-ben, mások szerént V. Miklós pápa 1492-ben a minorita atyáktól elvette s helyettök a boszniai kapisztránrendű ferenczrendieket, vagy observáns-barátokat helyezte be[6]). Ennek azonban nincs alapja, mert a fenmaradt oklevelek továbbra is Szent-Lajos ferenczrendi minoritáiról beszélnek. Lippa plébánosai valószínűleg ferenczrendiek voltak. A konventnek csak két guardiánját ösmerjük; 1) *Lippay* Ferenczet 1526-ból[7]). 2) *Szegedy* Ferenczet 1551-ből[8]).

[1]) *Újhelyi*-lt. III. 4. és XI. 21. — [2]) *Fejér*, IV. 1., 480. és VII. 4., 77. V. ö. *Balics*, II. 2., 364. Mit sem tud róla a radnai Matricula I. kötete. — [3]) *Dugonics*, Radnai történetek, 8—10. *Jaics*, Gesch. des Gnadenbildes der Jungfrau zu Radna, 29. — [4]) *Rupp*, III. 76. — [5]) U.-o. és *Varga* F., Természetvizsg. aradi nagygyűlése 1872-ben, 347. l. — [6]) *Újhelyi*-lt. III. 15. — [7]) Istvánfy-Vidovich, 343—4.

A konvent nem tartozott ugyan a hiteles helyek közé; mindamellett Keszy Balázs deák 1455. szept. 17. e konvent előtt tett végrendeletet s gvardiánjának külön pecsétje volt e körírattal: «S(IGILLVM) FR(AT)RIS QVARDIANI DE C(ON)-VENTV S(ANCTI) LVDO-VICI.»[1])

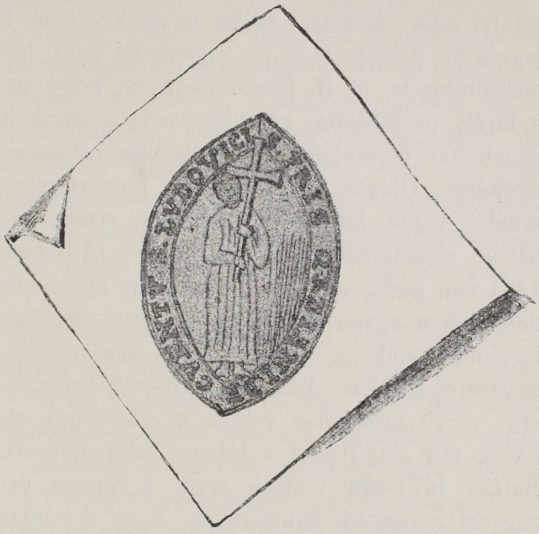

A lippai konvent pecsétje.

Pálosok vagy paulinus remeték. Sarlós Boldogasszonyról nevezett *kalodvai konventjök*[2]) a Maros egyik szigetén épült. 1308. és 1332. már szó van róla[3]). 1458., 1519. közt ismételten említik ugyan az oklevelek a kalodai pálosokat, de csak egy priorjukat ismerjük, t. i. Frater *Mihály*t 1510-ből[4]). *Lippa* mellett a pálosoknak Hunyadi János is emelt kolostort s ennek kertjét ő maga rendezte be[5]).

Apáczák. *Beghardok* vagy beguina-apáczák laktak Lippán 1531-ben. Kápolnájuk szent Erzsébet tiszteletére épült[6]). Hazánkban máshol — tudtomra — sehol sincs nyomuk. Apáczákra emlékeztet a mai Új-Arad hajdani (már 1333-ból ismert) Apácza neve s a tauczi néphagyomány, mely az ottani (azelőtt durva nevű) Rózsahegyen kolostoruk romjait keresi.

Ezek szerént Aradmegyében és Zarándnak ma hozzátartozó részeiben a középkorból teljes hitelességgel 20 monostort s 11 szerzetfőnököt tudunk megnevezni.

VIII. Egyházi birtok.

Arról a földbirtokról, melyet az egyház magának Aradvármegyében szerzett, a 388—390. lapon lesz szó. Itt csak általában emlékezem meg az egyházi vagyon szerzésének és növelésének módjáról.

Gyarapodott az egyház 1) *kir. adomány útján.* Az aradi prépostságot maga II. Béla alapította s látta el vagyonnal, melyet utódai közől is többen szaporítottak. A lippai ferenczrendi zárdát szintén egy király,

[1]) A mellékelt ábra, eredeti nagyságban, egy 1526. évi oklevélről. *Újhelyi*-lt. III. 15. — [2]) Története: *Rupp*, III. 71—3. — [3]) U.-o., 71—2. *Kürcz*, A magyarországi pálosrend tört. (M. Állam, 1889. 201. sz.), alapítása évét e szerént hibásan teszi 1359-re, mikor csak újabb földeket kapott a rend nagy Lajostól. — [4]) *Müncheni* lt. Brand, rlen iratok. — [5]) *Szerémy*, 236—7. — [6]) *Újhelyi*-lt. III. 4.

Károly-Róbert építtette s látta el javakkal. Mint láttuk, az egri, csanádi és váradi püspökségnek e részekből való jövedelmeit is külön királyi kiváltságok biztosították. Föld, vám, sójövedék és tehermentesítés a királyok adományainak fő tárgya. Az egri egyház zarándi népei pl. nem fizettek királyi adót; másrészt pedig az egyház saját bírósága alatt állottak, minek legrégibb példája (1217.) a pankotai apát bíráskodásának joga. Ha tehát megtörtént is, pl. II. Endre idejében, hogy az aradi egyház birtokait maga a király pusztíttatta, egészben véve a papok Aradban is a királyoknak köszönhettek legtöbbet. 2) *Magánosak adományai* szintén gyarapították az egyházat. Dienes és Illés urak monostorokat alapítottak; Csáky László erdélyi vajda ingyen ajándékozta vissza az aradi káptalannak a 2000 frtban elzálogosított Mikelakát; — 1457-ben a Keszy-család az aradi, 1471-ben pedig a csanádi káptalant ajándékozta meg gazdagon s végrendeleteikben egyes lippai stb. polgárok még a XVI. században is rendesen megemlékeztek az egyházról. De elég példája van annak is, hogy világiak nevezetes károkat okoztak a papbirtokosoknak, pl. a Laczkffyak, Petrovicsok stb. — 3) Szokásban voltak a *misealapítványok*. 1339-ben Kerekegyházy Laczk tett alapítványt a rokonai lelke üdvéért mondandó misékre[1]). Keszy Balázs 1471-ben számos aradi helységet örök alamizsnaképen a végből hagyott a csanádi káptalannak, hogy a káptalan a székesegyházban misét mondasson hétfőn az elhunytakért, kedden a bűnösökért, szerdán szent Balázs, csütörtökön Krisztus szent teste, pénteken Krisztus kínszenvedése és szombaton a Szűzanya tiszteletére. Ha a soros kanonok valamely misét elmúlasztana, első ízben kenyéren és vizen bőjtöljön, több napi mulasztásáért pedig összes jövedelmei megvonásával bűnhődjék. Ha a káptalan együttesen mulasztana, a püspök foglalja le és élvezze e javakat, míg hibáját jóvá nem teszi a káptalan. A püspököt viszont a kalocsai érsek ellenőrízze, ki a káptalant egyházi átokkal is szoríthassa kötelességeinek teljesítésére[2]). 1528-ban Kalmár Miklós lippai polgár 15 forintot testált misékre és a szegényeknek[3]). Ugyanakkor 3 frtot hagyott szent Lajos lippai egyházának és szerzeteseinek; szent István király templomának 10, a beghárd-apáczáknak 2, a Szent-Erzsébet-kápolnának 1, a Bold. Szűz Mária zárdájának 3, a Bold. Szűz Mária kalodvai remetéinek pedig 4 frtot rendelt. 1536-ban Szakács Mihály lippai polgár a pléb. templomnak, a Szent-Szűz zárdájának és szent Lajos kolostorának 4—4, a kórháznak pedig 2 frtot hagyott[4]). 1457. január 16. Czibak Ozsvát öt aradi jószágot ajándékozott az aradi káptalannak a végből, hogy abból a főoltár előtt egy öröklámpát égessenek, s hogy hetenkint egyszer misét olvassanak Szűz Mária tiszteletére[5]).

[1]) *Fejér*, VIII. 4., 400. 1412-ből X. 5., 373—6. Tört. *Adattár*, III. 341—3. — [2]) *Oltványi*, 47. *Adattár*, III. 345. — [3]) *Újhelyi-lt.* III. 4. — [4]) *U.-o.* XI. 23. — [5]) *Dl.* 29816. *Fábián*, I. 257—9. *Adattár*, II., 326. V. Lászlónak febr. 2-i átírata u.-o. II. 327.

A kegyúri jogok gyakorlása iránt is érdeklődtek a világi urak. 1258-ban a Becse-Gregorok már-már perdöntő párviadalra keltek a miatt, ki gyakorolja azt Dienesmonostorában[1]). 1318-ban ismét követelte e jogot a család egyik tagja, Leel mester[2]). 1429. Zsigmond Maróthy Jánosnak a vadászi[3]), 1444. Brankovics György Hunyadi Jánosnak a világosvári[4]), 1457. Czibak Ozsvát az aradi káptalannak a kisfaludi[5]), 1479. Garay Jób Bánffyéknak a szádjai és váradjai uradalmat[6]) a kegyúri jogokkal együtt engedte át. 1498-ban II. Ulászló a bulcsi apátság kegyuraságát azon czímen adta Corvin Jánosnak, hogy ez apátság úgyis közel van az ő solymosi várához[7]). A kegyúr figyelmébe ajánlta Ramocsaházy Albert Bacsányi Andrást, ki 1486. kaszaperegi plébános akart lenni; megjegyezte, hogy szüleivel együtt óhajt odamenni e pap s azonnal építéshez és javításokhoz akar fogni[8]).

Maga a protestáns érzelmű Brandenburgi György még 1525-ben is gonddal gyakorolta zarándmegyei uradalmában a kegyúri jogokat. A plébánost a földesúr nevezte ki, de a püspök erősítette meg. 1407-ben Péter csanádi püspök[9]) Andrást, Szombathelyi Illés fiát, kit Váraskeszi, Szádjai és Váradjai Lépes János az uradalmához tartozó Basarág nevű falunak szent Imre hg tiszteletére emelt egyháza plébánosává választott s erről és ellátásáról okíratot bocsátott ki, saját kérelmére állásában megerősítette s hatalmat adott neki, hogy a lelkiekben a plébániájának alávetett népet igazgassa[10]).

Az egyházi tized és vám a nép állandó terhei közé tartozván, róla az adó rovatában volt szó[11]).

[1]) *Fejér,* IV. 2., 462. és VII. 4., 121. — [2]) *Zichy*-okm. II. 131—2. — [3]) *Dl.* 12085. 1461-ről v. ö. *Dl.* 15585. — [4]) *Dl.* 13786. — [5]) *Dl.* 29816. — [6]) *Dl.* 18198. — [7]) *Münchení*-lt. XVIII. 135. — [8]) *Fábián,* I. 170., 253. — [9]) A csanádi schematismus szerént 1404—1423. közt Dósa volt a csanádi püspök. — [10]) *Bölöni-lt.* »1407. nro 3. D.« — [11]) E könyv 171—2. lapján.

XX. FÖLDESÚR ÉS JOBBÁGY.

A latifundiumok általában. — Egyházi és világi jószágok. — Uradalmi élet. — Gazdatisztek. — Az ingatlanok forgalma. — Munkáskezek. — Jobbágyok.

Aradvármegyében nagyban és egészben véve ugyanaz volt a földesúr és a jobbágy közt való viszony, mint Magyarországban általán. E viszony külön tárgyalására tehát nincs ok és alkalom. Az az elv, mely ferde irányba terelte a középkor egész nemzetgazdaságát, a *latifundialis rendszer*, a várszerkezetben nyerte itt is első alakját; ennek bomlása után pedig óriási uradalmak alakúlásában.

A királyi jószágokon kívül első sorban a *papi javak* szervezkedtek. Az aradi káptalan 1135-tól kezdve Aradmegyében Abád, Arad, Aranyút, Bátya, Bálványos, Botegyház, Bulcs vidéke, Csemperd, Csertelek, Csicsér, Csolt, Dezsőgubacz, Erinth, Fejéregyháza, Görcsöny, Háromfülű, Háromoltárom, Hek, Iváncs, Kamarás, Kisfalud, Kis-Kér, Komját, Kovászi, Marján, Mátyustornya, Meszt, Mikelaka, Milona, Molnári, Monostorlaka, Novák, Ség, Sopron, Szent-András, Szent-György, Szent-Iván, Szombathely, Veret, Vonuk, Vucsecs, összesen tehát 41, — Békésben Décse, Zarándban Barnót, Bárd, Boros-Megyer, Földvár, Kis- és Nagy-Sáros, Köbörnyes (Kevermes), Simánd, Szent-Király és Varsány, — Alsó-Fejérben Szunyogszeg, — Tordában Bábolna és Egyházfalva, Küküllőben Asszonynépe és Fugád, Külső-Szolnokban Szelevény, Krasznában Urmán vidékén 3 faluja s ösmeretlen helyen Iber, Aradmegyén kívül tehát 18, s így mindössze 62 faluja és részjószága volt az aradi káptalannak[1]). Ténylég már megszűnt a káptalan, midőn — 1561-ben — magában Aradvármegye 16 helységében még min-

[1]) *Karácsonyi:* »Az aradi prépostság és káptalan birtokai« (Tört. Értesítő, 1890.) című nagy tanulmányában kimerítően foglalkozván e kérdéssel, a részletekre nem terjeszkedem ki. Az általa felsorolt 59 (helyesebben 58) birtokhoz kell azonban adnunk az 1405. évi oklevélben (Dl. 31121.) említett négy falut is. E tárgy irodalmához tartozik továbbá: *Balássy*, Nyomozása az aradi káptalan birtokainak (Magyar Sion, IV. évfolyam); *Rácz*, Zaránd, 3—6.; ugyanő Alföld, 1883. máj. 1. és 125. sz., bebizonyítva, hogy Aradon sohasem volt jószága a váradi püspöknek. *Oltványi*, A csanádi püspökmegye birtokviszonyainak rövid története s utána *Lakatos* (Arad története, I. 31—3.) szintén ösmerteti a káptalan jószágait.

dig 67 portát írtak javára; vagyis még anyagi romlásának idejében is az ő kezei közt volt a megye összes telkeinek 12%-a. A birtok a prépost és káptalan közt oszlott meg, de csak körülbelül 1380 óta. Voltak azonban azontúl is közös javaik és jövedelmeik a káptalannak s prépostnak s így három részre oszlott az uradalom, mi elég bonyolúlttá tehette kezelését. Az uradalom élén a *dékán* állott, kit a kanonokok sorából évenkint a végből választott a káptalan, hogy a testület érdekeit a törvény előtt képviselje, jobbágyai közt rendet tartson, birtokait műveltesse, igazgassa. 1269-ben *Hencz*, 1357. *Pelios* János, 1435. *Széchényi* János volt a dékán[1]). Alatta állott a főtiszt; 1329-ben pl. *Miklós*, kit Becsey Imre, a káptalan erőszakos szomszédja, magában Aradvárosában gyilkoltatott meg[2]).

Az 1380. évi osztálylevél értelmében külön tiszteket tartott úgy a káptalan, mint a prépost[3]). Épen azért külön kezelés alatt állhattak az oly jövedelmek, mik a káptalant és prépostot közösen illették; ilyenek voltak a II. Endre által az aradi egyház javára évenkint szállítani rendelt 2000 darab kősó, vagy — ennek megváltása fejében — 25 ezüst márka, a makkoltatás, tized, a Maroson szedett vám stb. kezelése. Az oklevelek kiállításáért járó díjat közvetlenül a káptalan szedte be. Hogy a földmíveléssel kapcsolatban az állattenyésztést is nagyobb arányokban űzték, arról 1220-tól több adat tanúskodik. A belterjes gazdálkodás felvirágozását nagyban gátolta a sok hatalmaskodás, melyet egyes urak — 1220-ban a király által is pártoltatva — az egyház jószágán elkövettek s melyek a Laczkffyakkal s másokkal hosszas pörökre vezettek[4]).

Az aradi prépostság javaival már 1135. táján határos volt az *eperjesi apátság*, Hodosd és Deszk táján[5]); birtokait azonban nem ösmerjük. — Odább keletre a *bizerei apát* csekély javai terültek el. 1323. Fülöplakával volt szomszédos az apátság[6]). 1428. pedig földesúr Szombathelyen és Vezetén, vagyis Szent-Mihályon[7]). A Mátra alján, Gyarakon bírt szőllőt 1471. már elvesztette[8]).

Tőlük keletre feküdtek a *kalodvai pálosok* falvai (Varjas, Martoni, Szombathely) s még odább keleten a *bulcsi apátság* 28 faluból álló uradalma állott. 1367. kapta a két Batát, Újlakot, Csurát és Vadkertet s a ménesi, kovászi és lippai szőllőket[9]). 1478-ban az övé volt Huszna és Gyabarfalva is. A monostor elpusztulása után 28 falu kezelését az aradi prépost vette át. II. Endre évenkint 5000 kősót rendelt az apátság részére.

A *csanádi káptalan* csak 1471-ben a Keszyek jóvoltából szerzett Aradban javakat, összesen 22 részjószágot. Keszi (Keszincz) és Nádas vidékén a Keszyek 26 faluból álló uradalmának helyén feküdt uradalma[10]).

[1]) *Zichy-okm.* I. 19. Encycl. I. 668. — [2]) *Zichy-okm.* I. 336. — [3]) *Dl.* 29740. — [4]) Ezekről l. *Karácsonyi* czikkét, Emlékkönyv, 95—132. — [5]) *Dl.* 31121. — [6]) *Anjoukori okm.* II. 109. — [7]) *Dl.* 29769. — [8]) *Dl.* 17208. — [9]) *Dl.* 26375. — [10]) *Adattár*, III. 345. *Csánki*, I. 785.

A *csanádi püspöké* volt Pécsk, Kenderfark, Majmat és Kovászi, melyet 1421. új adományúl kapott[1]). 1456. a Keszy-családtól Babost kapta[2]); volt részjószága Ároki, Keszi, Pereg, Mikelaka, Lippa, Ménes, Püspökfalva, Sziond és Zádorlaka helységekben is, Kovásziban pedig egy egész útczája.

A mint aradi intézmények kaptak javakat az ország távolabb eső részeiben, úgy viszont más vidékbeli egyháznak is voltak jószágaik Aradban. 1349-ben pl. az aradi Zábrány a *titeli káptalané* volt[3]).

Zarándban, mely ma jobbadán Aradhoz tartozik, szintén sok egyházi jószágot ismerünk. Itt is csak a főbbeket említve, az *egri püspöknek*, kinek az egész pankotai főesperesség engedelmeskedett, öt helysége volt. (Somboly, Pecsér, Nyüved 1261-ben s Halásztelek és Telek 1493—6-ban). Ő szedte a tizedet is. — Az *aradi káptalané* Szent-Király és Apás (1387.), Bárd (1449.), Megyer (1453.), Kis- és Nagy-Sáros (1467—9.), Varsány, Barnót, Földvár, Kevermes, és Simánd[4]). A *váradi püspöké* 1552. és 1561-ben 22 falu[5]). A legnevezetesebb birtok Feltót mezőváros, mely a jánosvitézek kezéről juthatott a püspökhöz; és Ágya 1479-ben[6]). A *váradi káptalan* a XIV. században Vadász, Csuba, Szintye és Ágya, 1484-ben Kis-Jenő, 1561. pedig Kis-Gény és Nagy-Bád egy része[7]). 1198. és 1342. a váradi egyházmegye kapta Zaránd vámjait is[8]). A *csanádi püspöké* Bökény, Kis-Jenő, Pél, Somos és Váras-Keszi egy része. — A *leleszi* prémontrei prépostság kapta 1214-ben Boleszló váczi püspök zarándi jószágait, összesen 9 nagyobb részbirtokát[9]), számos szőllőskerttel.

A többi egyházi javak jelentéktelenebbek voltak.

A *világi urak* már a XIII. században megkezdték uradalmaik szervezését. 1256-ban pl. a Csanád-nemből való Kelemen és Vaffa fiai a Fülöpkövéhez tartozó hegyi jószágokon nem osztoztak meg, hanem úgy szerződtek, hogy *két gazdatisztet* neveznek ki, kik a jövedelmet kezeljék s egyenlően oszszák meg a testvérek közt[10]). A családnak a Maros magyarországi szakasza mentén mintegy 80 birtoka volt; ebből 10 Aradban. Könyvem más helyén (a 254—369. lapon) 16 nemzetségnek s 242 aradi és 292 zarándi nemescsaládnak középkori történetét állítván össze, elég alkalmam nyílt, hogy a birtokviszonyokkal foglalkozzam; itt tehát csupán néhány általános megjegyzésre szorítkozom.

Aradvármegye legdélnyugatibb részén a *Laczkffyak*, majd a jobbadán ezek s a Marczalyak örökébe lépő *Hunyadiak* 16, a Szárazér mellékén pedig, Csanádból ide is átnyúlva, a harapki *Boíhosok* 11 faluból álló uradalma terjedett el. Fennmaradt 1457-ből az a parancs, melyet Hunyadi

[1]) Dl. 11118. — [2]) Dl. 30214. — [3]) *Zichy-okm.* II. 373. — [4]) L. *Karácsonyi* czikkét (Tört. Ért. 1890.), az illető helységek neve alatt. — [5]) *Bunyitay*, II. 257., *Fábián*, I. 38., *Rácz*, 3. A legtöbb név nagyon el van ferdítve. — [6]) Dl. 30219. — [7]) *Bunyitay*, II. 283. — [8]) *Fejér*, IX. 1., 58—60. *Anjouk. okm.* IV. 292—3. A váradi püspök aradi állítólagos javairól a 388. lap 1. jegyzetében volt szó. — [9]) *Fejér*, III. 1., 153. — *Fábián*, 210—3. [10]) *Erdélyi* muzeum. *Árpádk.* okm. VII. 429—431. *Tört. Tár*, 1889., 525.

János özvegye intézett Ötvenablaka és egyéb falvai tisztjeihez gazdasági és törvénykezési ügyekben[1]). 1449-ben *Gyürky* György Hunyadi kormányzó kamarási, s ugyanakkor *Lőrincz* a Bothosok gazdatisztje[2]). — Ez utóbbiaknak szomszédai voltak a Jaksicsok, kiknek basarági tisztje 1508—1512. *Iván deák*[3]), talán az oroszországi utazó. — A *Barcsayak*nak szintén rendezett uradalmuk volt Szent-Miklóson, hol tisztjeikül 1511-ben *Sztaniszló* Gergelyt és *Fodor* Gergelyt említik[4]).

A güti *Országhok* csálai és kovászi uradalma, mely utóbb jobbadán a *Haraszthyak* kezére került, 11 faluból állt. Némely javaikat, sok más egyébbel együtt, a *Dóczyak* vették zálogba, kiknek javai főkép a Maros jobb partján feküdtek ugyan, de a zádorlaki kastély volt a caput dominii. Így 1511-ben *Boldi* Benedek zádorlaki castellanus egyúttal tiszttartó is volt[5]); 1514-ben egy *Fábián* nevű ember a zádorlaki tiszttartó[6]). Tisztjeikkel, úgy látszik, jó viszonyban éltek; így pl. nemes *Aranyádi* Albertnek Kesziben 1509-ben jószágot adtak; tisztjeik, mint ezt *Nagy* Ozsvát esete is mutatja, feleségeikkel együtt is ellátogattak hozzájok[7]). 1511-ben Ségi *Mácsay* János és *Balos* György is az ő nemes familiarisaik, János és Tamás pedig szőllősi tisztjeik voltak. Ugyanez évről van adatunk, hogy a Dóczyak szomszédainak, a *Bessenyeyek*nek bodrogi uradalmát szintén külön tiszt, *Seres* János igazgatta[8]). Haraszthynak 1497-ben Lippán *Török* s Pálűlésén *More* Zsigmond a tiszttartója s 1518. Pálűlésén Mihály az altisztje[9]).

A Hegyaljától nyugatra a Maros közelében levő síkon 39 falu tartozott a *Szeri Pósák* szentpáli, bodorlaki, ménesi, sződii, zábrányi és mácsalakai uradalmához. 1471-ben, férfiágon kihalván a család, javai megoszoltak a güti *Országh-* és a nádasdi *Ongor-családok* közt s az uradalom feje Sződi lett. Az Országhok 1440-ben megszerezték a Hagymásyak 76 faluból álló solymosi uradalmát is[10]) és így Aradban egy-magában közel száz falujok volt, ha nem is egy és ugyanazon időben. A solymosi vár uradalma azonban gyakran cserélt gazdát; így 1446-ban és 1453-ban Hunyadi János, 1462-ben Giskra János, 1471-ben lendvai Bánffy Miklós és Jakab, 1487-ben Corvin János, 1510-ben Brandenburgi György, 1516-ban Perényi Imre s még azon évben Szapolyai János és György, 1527-ben Báthory nádor kapta, míg 1528-tól fogva ismét a Szapolyai-család szerezte meg az uradalmat, mely végűl mint a király jószága jutott a török kezébe. Nem is említve, mennyi pörösködés folyt birtoka miatt, pl. különösen a Pongráczok, Haraszthyak, Báthoryak és Corvinok közt, ez a száraz chronologia[11]) egymaga is meggyőzhet arról, hogy a 95 faluból álló hatal-

[1]) *Dl.* 15836. — [2]) *Adattár*, II. 284. és 286. — [3]) *Erdélyi* muzeum. *Tört. Tár*, 1890., 338. — [4]) *Dl.* 22214. — [5]) U.-o. — [6]) *Dl.* 22715. (Két példányban.) — [7]) *Dl.* 19589. — [8]) *Dl.* 22199. és 22214. — [9]) *Müncheni* lt. fasc. 39. nro 296. és 297. — [10]) *Dl.* 13597. — [11]) A XV. századra nézve érdekes részletek *Csánki*nál, I. 760—2. — Bővebben l. a családok, valamint Solymos és Lippa történetében.

mas latifundium már csak a miatt is gátolta a vármegye gazdasági felvirágozását, mert sűrűn váltakoztak a gazdák, kiknek tehát kedvök sem lehetett költségesebb befektetésekre. Valóságos rablógazdálkodást folytattak. Az uradalom élén külön tiszttartó állt ugyan, pl. 1480-ban *Baky* László, 1497-ben *Török*, 1547. *Szabó* István, az uradalom egyes falvaiban pedig ispánok, pl. 1518-ban Iváncson *Lázár* vajda, — úgy látszik azonban, hogy a solymosi és lippai várnagyok is nagyban befolytak a kezelésre. Brandenburgi György idejében jobbadán németek voltak a gazdatisztek, kik nem értették a nép nyelvét s a számadásokat is németül és elég hiányosan vezették. 1514-ben pl. némely számadás egyáltalán el sem készült. 1514-ben az uradalom egész jövedelme *a*) készpénzben 1249 frt. 12 denár[1]), *b*) a kilenczedből terményekben $178^1/_4$ köböl búza, $20^1/_4$ köböl zab, $5^1/_4$ köböl árpa s kicsépeletlenül 3566 kereszt búza s némi köles, a miről azonban nem számoltak el. Tizedben továbbá 310 sertést, 70—80 hordó bort (ez évben csak 31-et) kapott az uradalom. Majorságból az uradalom bevétele 2401 köböl búza s 1073 köböl zab. Oly csekélység tehát, hogy ma egy ötszáz holdas gazda nagyobb eredményt mutathat föl, mint a XV—XVI. században egy közel száz falu hatalmas ura. De 1516-ban nem is ment többre az egész rengeteg uradalom vételára 22,000 forintnál[2]); annyira, a mennyiért — az összeg tízszeresét számítva is, — 300 frtjával ma csak 740 holdat lehetne vásárolni.

Solymostól és Iltyótól éjszakra a Hegyes-Drócsa gerinczéig az *Ábrahámffyak* kapronczai (kapruczai) uradalmának 16—18 s a Garayak, majd *Bánffyak* váradjai (tótváradi) dominiumának 45 faluja sorakozott egymás mellé. Ez utóbbival átellenben feküdt ugyancsak a Garayaknak, majd (1479. óta) a *Bánffyak*nak szádjai uradalma 17 helységgel. Eredetileg az egész vidék a Csanád-nemzetséghez tartozott, melynek fülöpkövei uradalmáról volt szó. A Csanád-nemből kivált Telegdy-család kaprevári, pozsogai és szalcsvai uradalma, ha hozzá számítjuk a megye délnyugati felében Arad, Szécsény és Fejéregyház vidékén levő javakat is, körülbelül 50 helységet foglalt magában.

E szerént Aradvármegyében mintegy százhúsz falu részben vagy egészben az egyházhoz, háromszáz pedig egyes hatalmas dynastákhoz tartozott. Az egész vármegyén mintegy 5—6 papi testület és 9—10 nagyúri család osztozott, alig hagyván néhány falut s más részbirtokot a köznemesség egyes tagjainak, pl. a Czibak-, Kolozsváry-, Ravazdy-, Pathócsy-, Fejéregyházy-, Baky-, Bagdy- stb. családoknak. Ezen urak sok helyütt voltak ugyan a nagyurak társbirtokosai; de eléggé meg is szenvedtek e szomszédságért, mert minduntalan ki voltak téve a hatalmasok támadásainak. Sőt ezek egymást is eleget zaklatták. 1220-ban maga II. Endre dúlatta az aradi prépostság javait, melynek a Laczkffyakkal, Kerekegy-

[1]) Helyesebben 1279 frt 62 dr. — [2]) *Müncheni lt.* Ung. Doc., az illető éveknél.

házyakkal, a bizerei apáttal stb. is elég baja volt; 1465. Varjast a Jaksicsok, 1475. Patakot a Pongráczok, Mesztet a Losonczyak, 1479. Szőllőst és Tófőt a jobbágyok magának Nagy Ambrus temesi comesnek parancsára dúlták; 1484. az Ongorok és Dóczyak stb. erőszakoskodtak egymás ellen s a barbárságban olykor annyira mentek, hogy még a szőllőtőkéket is kiirtották vagy lovaikkal tapostatták össze. A latifundialis rendszer Aradban már korán vészhozónak bizonyúlt. Egyes pénzes családok, pl. a Dóczyak, épen annak köszönhették fölvirágzásukat, hogy a hibás gazdálkodás következtében tönkrement urak jószágait zálogbavették, vagy összevásárolták.

Zarándban hasonlók voltak a viszonyok, sőt talán még rosszabbak. Hiszen a *világosi uradalom* egymaga öt (Siri, Galsa, Meszt, Körösbánya és Kisbánya) városból és 140—160 faluból állt. Végighúzódott a Hegyes-Drócsa egész éjszaki lejtőségén. S amúgy is milyen hatalmasok a földesurai! 1326—1439. kincstári jószág volt. 1439—1441. Brankovics György szerb deszpota, 1441. Maróthy László aradi főispán, 1442. Erzsébet királyné, 1444—1456. Hunyadi János, 1456—1461. Szilágyi Mihály, 1461—1464. zálogjogon özvegye, Báthory Margit, 1464-től a Báthory-család tulajdona. Báthory Margit második férjének, lendvai Bánffy Pálnak, váltságdíjat fizettek érte a Báthoryak. Az uradalom határai Aradvármegye felé bizonytalanok voltak. Ehhez számították 1445-ben az egész aranyági és kalodvai kerületet; sőt 1464-ben Mátyás király mint aradmegyei területet ajándékozta a Báthoryaknak ez egész uradalmat. Az uradalom felosztott 5 mezővárosra s a *kalodvai*, *aranyági*, *csúcsi*, *fejérkörösi*, *halmágyi* és *ribiczei* kerületekre. Mindegyiknek élén egy-egy főtiszt állott; 1494-ben *Moga* László volt a világosi vár tiszttartója, *László* az aranyági vajda[1]), 1507-ben *Kerékgyártó* Gergely a kalodvai udvarbíró. A főfelügyeletet valószínűleg a világosvári két várnagy gyakorolta. Az egyes helységekben a kenézek vigyáztak az uradalom érdekeire. Az uradalom nemcsak földmíveléssel és baromtenyésztéssel, hanem bányászattal is foglalkozott. Urbariuma és összeírása legszemléltetőbb módon 1525-ből maradt reánk[2]). Az egységes igazgatásnak nem csekély hátrányára válhatott, hogy az uradalom testébe egyes kisebb uradalmak ékelődtek be; így 9 faluval az Ábrahámffyak *keszendi* (kiszindiai), az alegregyi Kolbászok *egregyi* (agrisi) s 15 faluval a Bánffyak meszti *(muszkai)* jószága stb.

A világosi uradalom éjszaki szomszédja a Losonczyak *pankotai*, *jenői* és *desznői* uradalma volt. Pankotához 8, Jenőhöz 51, Déznához 80, az egész uradalomhoz tehát 138 helység, vagy annak része tartozott. 1387—1553. közt számos adat vonatkozik e javakra, melyeket 1472-ben, úgy látszik, a borosjenei várnagy egyúttal mint tiszttartó igazgatott[3]).

[1]) *Dl.* 20100. — [2]) *Orsz. lt.* Urbaria et conscript. f. 61., nro 28. Az uradalom bővebb története *Pesty*től, Brankovics György birtokviszonyai Magyarországban. Budapest, 1877., 65 lap. — [3]) *Gyömrői* Teleki-lt., XV., 1., 7. *(Csánki* szíves közlése).

A Losonczy-javaktól éjszakra Zaránd- és Békésvármegyék határán mintegy 76 faluból állott a *gyulai* vár uradalma, mely királyi jószágból 1403-ban alakúlt át magán uradalommá s egyik tiszttartósága Simándon volt. 1429. óta 14 faluval a *vadászi* jószágot is magában foglalta. 1403. a Maróthyak, 1482. Corvin János, 1510. Brandenburgi György kapta[1]). A gyulai dominiummal szomszéd, vagy be volt ékelve néhány nemesi (Ábrahámffy-, Szokoly-, Toldy-, Czeczey-, Czibak-, Bethlen-Keczer-Miskey-, Neczpály- stb.) birtok, mely, kisebb-nagyobb terjedelme mellett is, tiszti kezelés alatt állott. Így 1363-ban[2]) Becsey László *vadászi* gazdái (officiales) Illés és Miklós «szolgák» (famuli); 1453-ban Szokoly László betlenősi tisztjei *Szabó* László és *Panády* Lukács[3]); 1480-ban özv. Bethlen Domokosnénak is külön tiszttartója (provisor curiae) volt Betlenősiben[4]), talán *Kovács* Balázs, kit ilyenűl már 1469. említnek; s ugyanott, a Dóczyak zálogjószágán, *Nagy* Ozsvát volt (1489. előtt) a tiszt[5]). A Dóczyak e megyében is mintegy 11 családtól szereztek zálogjószágokat. Nagyon tanulságos e tekintetben több ősnemes család története; miként olvadnak mindinkább össze az Erdőhegyiek, Nadabyak, Fövényesyek 8—10 faluból álló uradalmai s hogyan esnek az uzsora áldozataivá már a XV. század vége felé. 1387-ben a káptalan még 2000 aranyban zálogosíthatta el Mikelakát[6]), a mely áron 1463-ban Szeri Pósa István 12 aradi falut vetett zálogba[7]). A legnagyobb zálogösszegek, melyeket Arad- és Zarándmegyékben fizettek: a szádjai és váradjai uradalomért 1427-ben 15400 arany[8]), 1508. az Ábrahámffy-jószágért 8000[9]), 1461-ben Világos, Meszt (valamint Túr és Varsány) uradalomért 7000[10]), 1479-ben Ősi, Bodony, Seprős és Csókástelek falvakért 6000[11]), 1511-ben a Dóczy-javakért 3000[12]), 1471. a borzliki uradalomért 1000 arany[13]) a zálogösszeg. A javak értéke e részben is igen ingadozó; Giskra pl. 1471-ben ezen 28 faluért csak annyit kapott, mint 1520-ban Gyulai Gál-Ispán 4 zarándi és 3 békési helységért[14]); 1474-ben egy nadabi malomrész, 4 jobbágy és 10 telek zálogértéke 20 arany[15]); 1483-ban Jánosházán 3 telek 80, 1484-ben Bökényben 2 jobbágytelek viszont 14 arany s 1488-ban Tamáshida zarándi faluban 14 jobbágytelek már csak 72 frt[16]). Az eféle betáblázások a birtokosok anyagi romlását nem egy esetben okozták. 1487-ben például a Dóczyak egy 394 frtos zálogösszeg visszafizetésénél 644 frtot követeltek[17]), ami elég tanúlságúl szolgálhat, mily roppant bajos volt pénzt szerezni, s hogy a földbirtokos mennyire ki volt szolgáltatva a tőkepénzes önkényének. Lippán

[1]) Bőven: A gyulai várnak és uradalomnak keletkezése. (Békésm. tört. évk. VIII. 104—136.) 1468. Kamonyay János a simándi tiszttartó. Dl. 16671. — [2]) *Zichy-okm.* III. 214. — [3]) *Haan-Zsilinszky*, 63. — [4]) U.-o. 103. — [5]) Dl. 19589. — [6]) *Dl.* 29726. — [7]) *Dl.* 15897. — [8]) *Fejér*, X. 6., 867. — [9]) Dl. 11524. — [10]) Dl. 15567. — [11]) *Haan-Zsilinszky*, 94—6. — [12]) Dl. 22134. — [13]) *Dl.* 17155., 17263., 17304. — [14]) *Müncheni lt.* fasc. 56. nro 464. — [15]) Dl. 17560. — [16]) *Dl.* 18761., 18941 és 19365. — [17]) *Dl.* 19307.

különben 1514-ben már rendes pénzváltó és kölcsön-üzlet működött, a mi egyébiránt nem sokat segíthetett a gazdákon.

Általában elmondhatni ugyan, hogy a fekvő birtok lévén azon időben a nemesség tekintélyének alapja, attól a földesurak nem-könnyen váltak meg; az *eladások* esetei azonban mindamellett sem ritkák. A jószágok eladását maga a király kezdette meg, a nélkül, hogy azokat elaprózta volna; a királyi javak rendesen egy tömegben kerültek valamely hatalmas úr kezeire.

1269-ben egy varsándi részbirtok 6 ezüst márka[1]), 1290-ben Simándé 36[2]), 1322-ben Fülöplakáé 50[3]), 1343-ban Varsándon egy sessio, a rajta levő úri házzal, 5[4]), ugyanakkor a Márkusy-uradalom 1000 márka[5]) stb. A XV. század legnagyobb birtokvásárlása a világosi uradalom megszerzése; 1444-ben ugyanis Hunyadi János 95,000 forintra rugó költségei fejében, de egyúttal hadi érdemei elismeréséül kapta Világost Brankovics Györgytől[6]). Ha ez összeget összemérjük az uradalomra, sőt néhány, azon kívül eső jószágra is 1461-ben adott záloggal, úgy azt kell hinnünk, hogy a zálogpénz a fekvőjószág becsértékének csak 6—7%-át tette; van azonban rá eset, pl. a Dóczyak zádorlaki uradalmánál, hogy felszökött 60%-ra is. 1434-ben Papiért 1200, 1451-ben Apátiért 1900, 1495—7-ben némely, a zádorlaki uradalomhoz tartozó részjószágért 2000, magáért az egész zádorlaki uradalomért 5000, 1504-ben Apáczáért és Udvariért 1300 s Medgyesért 1518-ban 1500 aranyat fizettek. Mily gyorsan alászállhatott egy birtok értéke, mutatja, hogy Papi s uradalma, melyért 1434-ben még 1200 aranyat adtak, 1452-ben már csak felényi összeget ért[7]); a szádjai és váradjai uradalom pedig, melyre 1427-ben még 15400 aranyat tábláztak be, 1483-ban már csak 4000 aranyon kelt el[8]). A XVI. század első felében a legnagyobb vétel — 22,000 arany forinttal — a solymos-lippai uradalomé[9]).

A birtok elaprózásának állandó oka a *leánynegyed* (quartalitium) s mellékesen a *jegyajándék* és *hozomány* (dos, res parafernales) kiadatásának kötelezettsége, mely a vagyon egy részét a nőágra szállította át. Még nagy Lajos ősiségi törvényét megelőző időkből való azon adatunk, hogy 1341-ben Varsánd egy részére, a királytól megajándékozott Berendy Mártonnal szemben, mind e három czímen igényt tartott egy úri nő[10]). A törvény kiadatása után pár évvel (1369. aug. 9.) János fiai a maguk petővarsányi részjószágukból vonakodás nélkül kiadták a leánynegyedet nővéröknek, Petky Tamásnénak[11]). Ellenben Károlyi Lászlónak Zaránd- és Békésmegyék simándi közgyűlésén külön kellett felszólalnia, hogy mint

[1]) *Zichy-okm.* I. 19. — [2]) U.-o. I. 557. — [3]) *Dl.* 22002. — [4]) *Dl.* 3547. — [5]) *Zichy-okm.* II. 53. — [6]) *Dl.* 13786. — [7]) *Dl.* 14588. — [8]) *Dl.* 18198. — [9]) *Müncheni lt.*, XLVIII. 383., XLIX. 393. és a rendezetlen iratok közt (1516). — [10]) *Haan-Zsilinszky*, 5. — [11]) *Károlyi-lt.* I. 313—4.

Panaszy Gergely és Bathó Katalin leányának, Ilonának fia, az anyja után őt illető leánynegyedet megkapja[1]). 1458. júl. 7. a Neczpályak az aradi káptalan előtt kiegyeztek özv. Szokoly Lászlónéval, ki leányával együtt fegyvereseket küldött volt Betlenősire, Seprősre és Bodonra, hogy a leánynegyedre, jegyajándékra és hozományra táplált jogait kivívja[2]). 1461. Mátyás király özvegy Szilágyi Mihálynénak a férje után őt illető jegyajándék stb. fejében adta a világosi uradalmat[3]). 1484. Pathócsy Bálint árvája, Orsolya, anyai jogon bírt aradi pusztáit Dóczy Imrének vetette zálogba[4]). 1495-ben Országh Katalin perelt a maga aradmegyei leánynegyedéért[5]). 1497. özv. Dóczyné fiának, Ferencznek adta el összes aradi javait, melyek őt jegyajándék, vagy zálog czímén illetik[6]). 1539. Petrovics a maga nőrokonainak adta el a csálai uradalmat[7]). 1561-ben Aradban 2 és Zarándban 20 özvegyasszonynak volt, részben (pl. Losonczynénak vagy Zaynénak) nagy terjedelmű jószága.

Kezdve az ősi foglaláson, vétel, csere, zálog, ajándék, átruházás, elkobzás, magszakadás és más e féle módokon miként kerültek a jószágok egyik kézről a másikra, annak elmondását — hely szűke miatt — ép úgy az egyes családok történetére kellett hagynom, mint a beigtatásokra, tiltakozásokra, határjárásokra, igényperekre stb. vonatkozó adatokat is. Külön is meg kell azonban emlékeznem a *jobbágyok*ról, kik egyeduli munkásai voltak az uradalmaknak. Az Anjouk koráig nem szűnt ugyan meg a rabszolgaság s 1331. szept. 8. Világosvárnak még rabszolgái is voltak[8]); azontúl azonban nyomuk vesz s helyöket a várnépek utódai, a jobbágyok foglalják el.

A királyi jószágokon a jobbágyok helyzete országszerte egyforma lehetett; adományozott jószágokon kétségkívül első sorban a gazdától függött. Az egyházak már az első századokban szabályozták viszonyaikat s pl. az aradi prépostok még a káptalan alapítása alkalmával megszerezték azt a jogot, hogy jobbágyaikon ökmaguk bíráskodhassanak. *Populi et jobbagiones* néven említik alattvalóikat[9]). Az Anjouk korán túl Aradban is előfordúl, hogy földbirtok fejében örökös jobbágyságra kötelezi magát egy-egy szabad ember; így pl. 1471-ben Kovásziban. 1488-ban viszont Mátyás király örökös parasztsággal fenyegette Dóczy Imrét, ha erőszakoskodásaival föl nem hagyna[10]). 1214-től 1515-ig azonban több adatunk van a jobbágyság alól való felszabadításra. Az első, névszerént ösmert szabados *Bera*, kit Boleszló váczi püspök, II. Endrének 1214. évi oklevele szerént[11]), «hűsége miatt kivett a szolgaság igájából, hogy semmiféle szolgai munkát ne végezzen, kivéve, ha ő vagy utódai az egyháztól megválni akarnának.» Azonban, mint épen ez esetben is történt, az ilyen szabadost

[1]) *Károlyi*-okl. I. 510—1. — [2]) *Haan-Zsilinszky*, 77—9. és 86—8. — [3]) *Dl.* 15567. — [4]) *Dl.* 18942. — [5]) *Dl.* 20343. — [6]) *Dl.* 20623. — [7]) *Márki*, Csála, 10. — [8]) *Hazai* okl. II. 110. — [9]) *Fábián*, I. 231—2. — [10]) *Dl.* 19391. — [11]) *Fábián*, I. 212.

a birtokkal együtt szintén eladományozhatták. Hasonlóképen 1314. előtt Ravazdy Péter minden fizetés és szolgaság alól fölmentette az öt *Kist;* mikor azonban Batonyáról, a Ravazdyak részjószágáról, Brandenburgi György bánhegyesi jószágára telepedtek át, a család törvénytelennek jelentette ki ez átköltözést s a terragiumot követelte rajtuk[1]). Általában véve a *szabadköltözködés* jogán Aradban is sok sérelem esett. Abból, hogy a földvári bírák nem engedték meg két földvári jobbágynak Bodzásra, illetőleg Medgyesre való költözködését, illetőleg, hogy a terragiumon kívül még a papbér, pásztorbér lefizetését s a hitelezők kielégítését is követelték, 1488-ban a szomszéd falvak támadása következett be a békési Földvárra s a felzúdult nép néhány nyillövés és némi erőszakoskodás árán biztosította régi jogait[2]). 1509-ben Bede Mihály, 100 arany frt. kárpótlást követelt Corvin János özvegyétől, ki nem engedte meg, hogy Kovács István simándi jobbágy az ő jószágára költözködjék át[3]). 1511-ben Dóczy Ferencz a zádorlaki Maros-réven 5 frtot csikart ki egy Vizneky Pál nevű szabadostól, ki Szokoly János deszki jószágára akart átköltözködni[4]). Hasonló eset miatt, hogy t.-i. letartóztatott 2 jobbágyot, ki Zádorlakáról Jaksics Péter toronyi jószágán kívánt letelepedni, Aradvármegye Dóczyt 100 arany frtban marasztalta el[5]). Kinizsynek 1494-ben külön kellett meghagynia, hogy a zádorlaki vár építésének idejére az oda kívánkozó jobbágyok szabadon költözködhessenek.

A szegény jobbágyokat amúgy is gyakran zaklatták. 1469-ben a nyolczados törvényszék szerént «török módon» hajtották el a Maróthyaknak gyulai, simándi stb. emberei az Ábrahámffyak némely jobbágyát[6]). 1492-ben Dóczy Imre Nyéken a Barcsayaktól és Dombvásáryaktól elvett 7 jobbágyot, 5-öt pedig elhajtott[7]). 1496-ban ugyanő Mikalakáról Zádorlakára hajtotta el az aradi káptalan némely jobbágyát[8]). 1499-ben, a sződi várnagy a káptalan egyik jobbágyát elfogatván, «a várba vitette, kegyetlenül megverette, kalodába záratta, s nyakán késsel vagy más eszközzel megsebesítette, úgy, hogy sebeiben még azon éjjel meghalt, mire hulláját harmadnapra máglyán elégettette»[9]). 1500-ban Országh Lőrincz saját jobbágyaival fogatta el és birságoltatta meg Dóczynak zádorlaki 3 jobbágyát[10]). 1507-ben Mezőgyáni Mátyás és Mocstőy Miklós jobbágyaikkal Corvin János özvegyének simándi jobbágyaira rohantak, közülök sokat levágtak, másokat elfogtak, tisztességes asszonyokat megvertek, a házakat s épületeket feldúlták, a templomokat megszentségtelenítették s megrongálták, a barmokat elhajtották és több ezer aranyra rugó kárt okoztak[11]).

[1]) *Müncheni lt.* XLIX., 391. A terragium a földnek egy évre szóló bére. — [2]) *Dl.* 19378. »A puszta-földvári támadás« *Karácsonyi*tól, Békésm. tört. évk. XII., 92—100. — [3]) *Müncheni lt.* XXXV., 269. — [4]) *Dl.* 22173. — [5]) *Dl.* 22214. — [6]) *Dl.* 16555. — [7]) *Dl.* 19796. — [8]) *Dl.* 20450. — [9]) *Adattár,* 379—81. — [10]) *Dl.* 26078. — [11]) *Müncheni lt.,* XXVIII., 212. és XXXII., 234.

Hatalmaskodásaikat a nagyurak többnyire fölfegyverzett jobbágyaik élén követték el, s ily támadások alkalmával nem egy békés földmívelőt ölettek meg, s nem egyet tettek tönkre. Példák összeválogatása végett ismét a családok történetére kell utalnom. Nagy baj volt az is, hogy a jobbágyokat különféleképen taksálták. A földesúrnak fizetett kilenczeden kívül az egyház is megkapta a maga tizedét. 1271-ben V. István király, régi kiváltságok alapján, szabályozta az egri egyházmegye tizedszedésének jogát. Búza, rozs, árpa, zab, köles, hüvelyes vetemények, len és kender voltak a tized fő tárgyai. Ha az egész telkes gazdának nincs gabonája, személyes tized és évi alamizsna fejében csupán két kepét, a házas zsellér pedig egyet adjon. A bárány, méh, stb. szintén tized alá esett. A házas szolga egy kepét fizetett. Minden telek után egy tyúkot, minden libanyáj után egy libát, stb. Mindez a káptalant s püspökséget közösen illette; a zarándi bortized azonban egyedül a püspöké volt[1]). 1453-ban Szokoly László önkényesen sarczoltatta meg a seprősi jobbágyokat, Betlenősiből pedig elvitette a búza-, zab- és borkilenczedet[2]). A nagy uradalmak közől ismerjük a solymosi és világosi jószágok jobbágyainak terheit. E földesúri terheken kívül *közterhek* is nehezedtek az arad-zarándi jobbágyokra; 1476-ban pl. kocsival, ásóval, fejszével kellett indúlniok háborúba s ilyenképen azelőtt is, azután is gyakran kellett szolgálniok, s a mellett katonáskodniok. A roppant uradalmakban néha egészen idegen uraknak, pl. Brankovicsnak, Giskrának, Brandenburgi Györgynek stb. s ezek jobbadán idegen tisztjeinek alárendelve, az aradi jobbágy sok tekintetben rosszabb helyzetben lehetett, mint az ország egyéb vidékein lakó jobbágy; s ezt látszik bizonyítani, hogy úgy Dósa György, mint pár év mulva Cserni Iván oly nagy sikereket értek itt el, sőt hogy a solymosi parasztok jóformán elsők voltak, kik földesuruknak az engedelmességet nyilván megtagadták.

[1]) *Fábián*, I. 259—265. — [2]) *Haan-Zsilinszky*, 63—4.

XXI. ŐSTERMELÉS.

Halászat. Vadászat. Állattenyésztés. Földmívelés. Kertészet. Szőllőmívelés. Erdészet. Bányászat.

I. Halászat.

A honfoglalás idején Arad- és Zarándmegyébe betelepedett magyarság eleinte főkép halászattal, vadászattal, állattenyésztéssel s kisebb mértékben földmíveléssel foglalkozott; bányászattal csak a középkor vége felé.

A halászatot nagyban előmozdították a megyét minden irányban beágazó folyók, patakok, tavak és mocsarak. A falvak és helyek egy részét halakról, a halászat eszközeiről s egyes emberekről nevezték el. 1438-ban említik *Kárásztó* halastavat[1]). Gyakori a *keszi*, vagy *kesze*, mely az Abramis és Leuciscus halfajoknál Szeged vidékén ma is genusnév, de nem általános; a *pisztráng* halászatára utal, már 1464-ben, a Bogyest közelében feküdt Pisztrángosfalva[2]) s a halpusztító *vidrá*ra Vidra neve 1477-ben[3]). Ha nem maradt is fönn helynevekben, bizonyos, hogy a harcsa, kecsege, potyka stb. akkor is élénk halászat tárgya volt.

Fogásukra a legősibb eszközöket alkalmazták. Ilyen volt — mint Batonya neve mutatja — a *batony*, a halászhoroginán az a vékonyabb rész, melyre a horgot kötik[4]); a Gorsás-Ősi nevében 1485. óta fennmaradt *garsa;* a *háromláb*, a hogy 1418-ban Zarándban egy helységet neveztek, mint a hogy nevezik Komáromban ma is a hálófoltozásnál kiszakadt három szemet[5]); a *horog*, a Kis-Jenő vidékén levő Horgostó[6]) nevében; a *káva* alatt (Kávás 1438. óta) a Bodva mentén most is azokat a farészeket értik, melyekre a hálókat feszítik, vagy kötik; a *kecze* (Keczefalva, 1483.) Szeged vidékén háromszögletű súlyozott fakeretre alkalmazott fenékháló, melyet csolnak után vonszolnak; a *lésza* (Leza, 1439., most Leász) Tápé vidékén ma is az őshalászat egyik eszközének, a vejszének szárnyát jelenti; a *pelle* (Pelletsziget, 1518.), Komáromban mindenféle apró hal össze-

[1]) *Dl.* 13666. — [2]) *Dl.* 15915., 24545. és 24837. — [3]) *Dl.* 17902. [4]) *Herman*, Halászat, 772. — [5]) U.-o. 795. — [6]) 1438-ban Hragasthó. — [7]) *Herman*, 800., 801., 810., 819.

sége, melylyel a fenékhorgot felhalmozzák; végre a *varsa*, mely, mint Gyula-, Pető- és Fazekas-Varsány neve mutatja, erősen használatos volt e vidéken[1]).

Az Emberhalász, Csenkörvénye, Oroltava, Pongráczörvénye stb. mindmegannyi, a halászat birtokosairól vett helynév. A halászatot a királyság első évtizedeiben is szabályozott foglalkozásnak tekinthetjük Aradban is. Már 1135. táján nagyobb számú halas tavat (piscina) kapott II. Bélától az aradi prépostság, melyet e javaiban 1197-ben Imre király is megerősített. 1232-ben a zarándi vár halászainak 6 tanyájuk (mansiojuk) volt Szerheten, és csak annyi földjük, a mennyit udvaraik és házaik elfoglaltak. Ebben az időben már voltakép a váradi püspöknek szolgáltak[2]). A papok általán nagy gondot fordítottak a halak védelmére. Így 1380-ban az aradi prépost egy kanonokot bízott meg az aradi és itelakai (mikelakai) erdő- és halastó-őrökre való felügyelettel[3]). A péli halászat még a XVI. században is az egri püspököt illette[4]). S hogy a halászattal néha egész falu foglalkozott, 1493-ból Halásztelek neve látszik bizonyítni[5]). Féltékenyek is voltak a tulajdonosok a halászat jogára. 1285-ben IV. László király külön is megemlíti azon halászhelyeket, helyesebben halastavakat[6]), melyeket a Csanád-nemből való Tamásnak Csanád-, Arad- és Temesmegyékben új adomány czímén biztosított. 1343-ban az aradi káptalan 20 márkáért adhatta bérbe a Tisza mellett lévő Morotva nevű halastavát[7]). 1368. ápr. 6-án az aradi káptalan kerekegyházi Laczk Miklóst eltiltotta Mikelaka falu s *különösen* a mikelakai halastavak használatától[8]). Húsz év múlva az aradi prépost és káptalan megosztozván ugyanazon falun, a halászhelyek a prépostnak jutottak[9]). 1392-ben a prépost már csak a Kucsug (Köcsög, Keszeg) piscinát tartotta fenn saját magának; a Talamir, Farkaslyuk, Papferedő, Onna és Szentgyörgytava nevű, Arad és Mikelaka határán levő halastavak használatának jogát azonban megosztotta káptalanával[10]). 1438-ban a Kerecsényiek szabad halászatot engedtek Panaszy Balázsnak és Szederkényi Andrásnak Horgostó (Hragastho) és Kárasztó halastavaiban[11]). 1458. április 17. Mátyás király kárpótlásra ítélte Szokoly Lászlót, ki a múlt évi okt. elsején fegyveres kézzel rontva a Neczpályak Betlenősi, Seprős és Bodon nevű falvaira, halastavaikat és halászó helyeiket elrongálta[12]). 1485. és 1486-ban külön meg van említve a vizesi két halászhely, melyet Vizesy Tóbiás Horváth Pálnak s ez Dóczy Imrének eladott[13]). 1522. május 21. a Szederkényi Piskyek is oly föltételek mellett ruházták át Majsay

[1]) *Herman*, I. 27. — [2]) *Wenzel*, Árpádk. új okm. VI. 503., Codex Patrius I. 14. *Haan*, Dipl., 7. — [3]) *Dl.* 29720. (Custodes piscinarum). — [4]) *Századok*, 1883. 587. I. — [5]) *Csánki*, Magyarorsz. tört. földr. I. 732. — [6]) »Cum piscaturis, potius piscinis Pathoktow, Chakatho et Rasanto«. (Orsz. lt. *Dl.* 322.) — [7]) *Anjouk. okm.* IV. 395. és 413. — [8]) *Fábián*, I. 160—1. és Tört. Adattár, II. 140. — [9]) *Fábián*, I. 237—8. és Tört. Adattár, II. 183—4. Dl. 29728. — [10]) Dl. 29743. — [11]) III. 13666. — [12]) *Haan-Zsilinszky*, Békésm. okl. 77—9. — [13]) *Dl.* 19084. és 19142.

Benedekre a kisfajdasi Nagyéren való szabadhalászat jogát, melyek eléggé mutatják, hogy az jelentős jövedelmet hajthatott[1]).

A nevezetesebb halászhelyek Arad-Zarándmegyében, említtetésök sorrendje szerént, a következők voltak: 1232. Zaránd, 1247. Pongráczörvénye, 1285. Kisfalu, Monostor, Szent-Miklós, 1337. Iltyó-tó, 1368—1388. Mikelaka, 1380. Arad, 1405. Büngösd, 1412. Kerektó (Ősiben), 1429. Emberhalász, 1438. Horgostó és Kárásztó, 1458. Ősi, Seprős, Bodon, 1481. Oroltava, 1485. Vizes és Gorsás-Ősi, 1489. Zimán s a század végén Pél és Kis-Fajdas. A halastavak közől ma már csak egy-kettőnek helyét ösmerhetjük föl; legjobban még a dienesmonostori prépostságét a Balukányban.

II. Vadászat.

A vadászatot Aradban kezdettől fogva szenvedélylyel űzte a magyar nép, ha egyetlen keresetforrásnak sohasem tekintette is. Vadad és Vadász helységek nevöket ez ősi foglalkozástól vették. A nagyobb ragadozók közől gyakori volt a *medve* (Medvésfalva, 1439., Medvefalva 1464., Medvés-Aranyág, 1519.), a *farkas* (Farkastelek, 1455.), a kisebbek közől a *borz* (Borzlyuk, 1468.). Sok lehetett a *vaddisznó* is; hiszen a török hódítás idejében a vadásziak épúgy, mint a közeli szalontaiak vaddisznókat szelidítettek meg s velök egy ma is híres, bár veszni indúló fajtát alapítottak. A helynevek tanúsága szerént sok volt a *kerecsény* (Kerecsen, 1326. és Kerecsen-Ardó 1437.), a *karvaly* (Karulyos, 1334.), *ölyű* (Ölyved, 1241. és Ölyvös, 1500.), a *sólyom* (Solymosvár, 1439., Solymosfalva, 1439., Solymos, 1441. és Solymos-Csősvár, 1510.), *varjú* (Varjas, 1437.), *csóka* (Csókástelek, 1413.), *bagoly* (Baglyas, 1553.), *fajd* (Fajdas, 1334.); a *vízimadarak* közől a *szárcsa* (Szárcsaháza, 1437.) stb. s a magyar alföldön egykor oly elterjedt *gödény* (Gődény, vagy Gewden, 1439.). A hegyek közt fekvő Madrizestet eredetileg Madárságfalvának (1464.) vagy Madársoknak (1519.) nevezték. Talán azért, mert — mint Halmágytól délnyugatra a juonesdi Korbilor-hegy — a vándormadarak pihenője volt; de míg a juonesdi hegyen, épen e tény következménye gyanánt, Közép-Európának majdnem minden faneme előfordúl, Madrizest körül ma már elszegényedett a növényzet. — Vadászszenvedélyökről csak kevesen híresedtek el. A Bethlenek őse oly jeles lövő volt, hogy nyilával egyszerre két hattyút lőtt agyon[2]); Károly-Róbert és Mátyás királyok ismételve vadászgattak Solymoson, mely nevét a betanított sólyommadarakról vette[3]). Mátyás — hagyomány szerént — csak akkor szokott visszatérni solymosi vadászatairól, ha megszólalt a «bulcsi bika», a bulcsi apátság harangja. A középkorból egy Nadabon talált kályhacserepen érdekes vadászkép maradt

1) *Bölöni* S. levéltára, Nro 14. B. — 2) *Böjthy* Englnél. Monum. 240—1. — 3) *Grossinger*, Hist. Phys. Regni Hung. II. 231.

reánk; vitézt ábrázol, ki gazdagon felkantározott és felcsótározott lován lépést halad az erdőben s betanított solymát, mely alig várja, hogy kisebb madarak után röppenhessen, jobb kezében tartja[1]). Nemesebb vadak tenyésztésére már akkor is alkalmasint gondot fordítottak. Ilyesmire enged következtetni, hogy a bulcsi apátság egyik birtokát 1367-ben Vadkertnek

Solymár. (A nadabi középkori domborművön.)

hítták[2]), a mi nem annyira elvadult, elhanyagolt, mint inkább *vadaskertet* jelenthetett. Egy falut, éppen a legszebb vadászterületen, a tótváradi uradalomban 1483-ban Szarvaságnak neveztek[3]), kétségtelenül a *szarvas-*

[1]) Eredetije a *nemzeti muzeumban*. L. a mellékelt rajzot s e könyv 424. lapját. — [2]) *Dl.* 26375. — [3]) *Monum. Vatic.* I. 1., 146. A pápai tizedlajstrom szerént Menise; *Rácz* K. (Zaránd, 212.) hibáztatja, hogy Ménes nevét a lótartástól származtatják, holott e hely arra nem alkalmas és fölemlíti, hogy olykor helyesebben írták Méhesnek. Irták azt Merusénak is u.-a. tizedlajstrom egy más kiadásában is (Theiner Monum, és a csanádi schem. 1880-ra), de azért Ménes volt az igazi neve.

ról, mely más nemes vadakkal együtt nagy számban élt a megye vidékén. Az óriási erdőségek, melyekről alább lesz szó, roppant vadászterületet fedtek, s az általuk borított hegyek közt sok vadászkastély emelkedett. Azok a romok, melyek helyén egy-egy kolostort keres a mai nép, részben ilyen épületek voltak. A jobbágyokat uraik erősen zaklathatták ugyan a hajtóvadászatoknál, de hogy ezek maguk is szenvedélyes vadászok voltak, a körülményeken kívül főkép az a szokásuk gyaníttatja, hogy jobbadán fegyveresen jártak.

III. Állattenyésztés.

Állattenyésztésre kiválóan alkalmas volt a megye területe s főkép a XV. században sok nagybirtok alakúlván, ménesek, gulyák, nyájak és csürhék tartása elég közönséges lehetett. Így különösen kifejlett a *lótenyésztés*. Már 1333-ból ismeretes Ménes neve s 1429-ből Vadász és Csegedszeg határából Ménesakolé[1]), a mi mutatja, hogy a ménest télen át istállózták a csikósok, kiknek neve a XVI. századból Csikósdossi — végén bizonyosan elferdített helynévben — maradt reánk. Oklevelekben csak később (1650.) emlegetik a zarándi Alsó-, Felső- és Brán-Ménest, a nélkül, hogy e miatt tagadni lehetne régiségét. A lovak értéke nagyon változott. 1311-ben, midőn Nekcsey Sándor fiai egyebek közt Székudvaron, Varsándon, Árkicsalánon stb. megosztoztak, Sándor fiai emezeknek többi közt öt lovat is adtak ráadásban, összesen 60 márka értékben[2]), a mi 240 arany forintnak (1350 mai forintnak) felel meg, s így egy ló darabja, a mi pénzünk szerént, 270 forint volt. Épen kétszáz év mulva, 1511-ben egy parasztlovat és parasztcsuhát Iratoson együttvéve is csak 10 frtra becsültek[3]). Van emlékezet hátas, nyerges, hadi, igás és hámoslovakról, még pedig jobbadán lólopásokkal kapcsolatban; ezekről is csak a XV. századtól fogva. Így 1478-ban Gúti Országh Lőrincz Dóczy Imrétől 6 lovat hajttatott el[4]), 1484-ben pedig ugyanőtőle Zádorlaka alól Jaksics István és Ispán Miklós 60 darabot[5]). 1489-ben az aradmegyei szolgabírák és esküdtek által megejtett vizsgálat szerént a Kerekes Istvántól, Dóczy Imre emberétől ellopott lovat Major Péter sződi lakosnál Szent-Miklóson találták meg[6]); 1509-ben ellenben már Czibak Ferencz panaszkodott Dóczy Imre fia, Ferencz ellen, ki Elekről két jobbágyát, egy kocsiját s 5 lovát hajttatta el[7]), stb.

Lovagok, vitézek zajától gyakran visszhangoztak Arad hegyei s völgyei. Nem kellett az Anjouk korára várni, hogy királyaink lovagiasságra szoktassák a nemzetet. 1258-ban pl. IV. Béla elrendelte, hogy a Dienes monostor kegyúri jogain versengő Becse-Gregorok «karddal és lóháton»

[1]) *Békésm.-okl.* 41. — [2]) *Árpádk.* új okm. IX. 340. — [3]) Az *erdélyi* muzeumban. — [4]) Aradmegye írata. Orsz. lt. *Dl.* 18017. — [5]) *Dl.* 6050., 18994., 19023., 19090., 19092., 19093. — [6]) *Dl.* 19470. — [7]) *Dl.* 21911.

vívjanak meg az egész udvar jelenlétében[1]), mi azonban elmaradt. Károly-Róbert idejében, midőn Aradmegye délfelé majdnem Temesvárig ért, hány aradi úr nézhette a temesvári tornákat, s hány vehetett benne maga is részt! A hatalmas nagybirtokosok, kik a messze külföldön lóháton annyi hadjáratot küzdöttek végig, szükségkép fajlovak nevelésére voltak szorítva; s a Maróthyak a maguk költségén fölszerelt ezer lovas élén bizonyosan a legszebb paripákon jelentek meg. — 1433-ban Aradnak 100, Zarándnak 300 lovast kell vala kiállítania, 1498-ban pedig minden porta után egy huszárt. 1514-ben a Dósához pártolt Bodó várnagy 400 lóval szökött ki Lippáról. Még 1526. nyarán is Dóczy Ferencz a pétervaradi táborból kérte Zádorlakán hagyott feleségét, Forgách Margitot, hogy a török ellen használható nyerges és hámos lovakról s fegyverekről mielőbb gondoskodjék[2]).

A képzőművészetek sem feledkeztek meg a lóról s nagyon megfelelhetett a fekete-gyarmatiak ízlésének az a templomi freskó, mely a XIV. században szent Györgyöt lóháton ábrázolta; vagy a nadabiaknak is tetszhetett az a kályhába beillesztett dombormű, mely egy lovagló solymárt tüntetett föl.

Az állattenyésztés más ágai sem voltak csekélyek. A *baromtenyésztés*ről legrégibb adat az 1220. évi, mely szerént Gottfried aradi prépost bepanaszolta a berentei lakosokat, hogy 15 ökrét elhajtották s egy emberét megölték. Utóbb 4 márkát fizettek a prépostnak[3]) s így egy ökröt, mai pénzértékben, csak 9—10 forintra becsültek. 1344-ben említik először Ökrösföldet (Váras-Keszi környékén), utóbb Ököritót s még később Tulkost, mint a hol a lakosság főkép baromtenyésztéssel foglalkozott. Oly időben, midőn még mindig nagyban járta a cserekereskedés, a barom mint a fizetés eszköze is szerepelt, s nagyban ingerelte az emberek bírásvágyát. 1448-ban Hunyadi János meghagyta Balázs deák solymosi várnagynak, hogy a kéri 8 ökörrel együtt elidegenített jószágokat visszakerítse[4]). 1458. Neczpály Balázs a miatt panaszkodott, hogy Szokoly László a betlenősieknek, seprősieknek és bodoniaknak majdnem minden barmát elhajttatta[5]). 1475-ben viszont[6]) Bánffy Miklós és Jakab fosztotta meg 40 baromtól a meszti (muszkai), 1486-ban Czeczey Lőrincz több darabtól a nadabi[7]), 1496-ban Dóczy Imre egy egész gulyától a ségi és mikelakai[8]) s 1498. decz. 17. Székelyszeghy Antal deák 17 ökörtől a bátyai, csolti és ségi jobbágyokat[9]). Ezen 17 ökör árát 200 aranyra tették s így egy-egy darab 70 forintba került volna. Jellemző, hogy 1517-ben magát Sárossy László zarándi alispánt és Fekete Dénes szolgabírót is azzal vádolják, hogy Bodzásról a lakosok teheneit fegyveres embereik által elhajttatták[10]).

[1]) *Bunyitay*, II. 413. — [2]) *Dl.* 24316. — [3]) *Váradi Regestrum*, 46. §. — [4]) *Kaprinay*-kézíratok. 4r. B. — 43. k. 223. l., 53. sz. — [5]) *Haan*, 77—9. — [6]) *Dl.* 17660. — [7]) *Dl.* 26034. — [8]) *Dl.* 20450. — [9]) *Gyulafejérv.* kápt. lev. Cista Marm. fasc. IV. nro 3. — [10]) *Müncheni* áll. levéltár. Brand. fasc. LVIII. nro 435.

A *juhtenyésztést* 1220-ban említik először, midőn György úr az aradi káptalan jószágairól 150 juhot erőszakosan elvett. E miatt a pápa 1221-ben kiközösítette Györgyöt, ki feloldoztatása végett Rómába menvén, megigérte, hogy a káptalannak 98 ezüst márkát fizet s hogy a juhokat is visszaadja, vagy pedig Csőrévi nevű pusztájával pótolja kárát[1]). Így, mai értékben, 2226 forintot, vagyis egy-egy juhért mintegy 15 frtot kell vala fizetnie, holott tudjuk, hogy ugyanakkor csak 9—10 frtot adtak egy ökörért. A káptalan azután is nagyban űzte a juhászatot s lovakon és barmokon kívül 1392-ben különösen juhokat tartott a Marosköz dús legelőin[2]). 1498. decz. 17. Németh Pál és Aranyos János juhászokat[3]), midőn az aradi káptalan nyáját a gatyai közlegelőn legeltették, Haraszthy Ferencz csálai kapitánya befogatta s a törökökkel egy tömlöczbe záratta[4]). 1511. decz. 3. viszont a káptalan egyik Vida Bálint nevű evesti jobbágyának juhait Jaksics Péter emberei Nagylakra hajttatták[5]). A juhállományt fogyasztotta, hogy az egyes földesurak, pl. az egri, csanádi és váradi püspökök messzebb fekvő tájakon laktak s így a tizedbárányokat a megyéből ki kellett vinni. — Így még 1562-ben is, tehát már a törökpusztítás és hódoltság idején, 544 dézmabárányt kapott az egri püspök Zarándból[6]). Érdekes különben, hogy Brandenburgi György solymos-lippai uradalmának 1514-ben csak négy frt 19 kr. jövedelme volt «juhpénz» (Schaffgelt) czímén[7]).

A *kecske* a középkorban is a hegyvidék szegényebb lakosainak állata volt. Kecskés-Kér, Nagy-Kecskés és Kecskerez (1485.) különben a Hegyalja s az alföld találkozásánál feküdt s azt látszik bizonyítni, hogy a magyarság is jobban kedvelte a kecskéket, mint manap.

A sertéstenyésztés fejlett volt, mit érthetővé tesz a tölgy- és bikkerdők s a mocsarak nagy száma. 1380-ban benne van az aradi prépost és káptalan közt kötött szerződésben, hogy ha Isten jóvoltából az aradi és itelakai erdőkben makk teremne, az odahajtott tizeddisznók fele a káptalant, másik fele pedig a prépostot illesse[8]). Már 1366-ból ösmerünk egy Disznóól[9]) és 1394-ből Erdőhegy határában, egy Bede-Pál-ólja nevű helyet[10]). — 1439-ben Disznópataka és 1518-ben Disznó-Kalodva[11]) helynév tanusítja, hogy a mai Kladovai-völgyben nagyon elterjedhetett a disznótartás. A nyugati szomszédságban lévő Molnári pusztán lakó egyik káptalani jobbágy «jó» disznaját a maga hasznára ölte meg Békes György 1428-ban[12]), míg 1514-ben — keleten — a miatt panaszkodtak a solymosi

[1]) *Fejér*, Cod. Dipl. III. 1., 406. és *Theiner*, Monum. I. 37. — [2]) Dl. 29743. — [3]) 1235-ben Juhász Pál nevű alispán lakott Apában. (VR. 158. §.) — [4]) *Gyulafejérv.* kápt. C. Marm. fasc. IV. nro 3. — [5]) *Tört. Tár*, 1890. — 338. l. — [6]) *Bunyitay*, II. 262. — [7]) *Müncheni* áll. lev. rendezetlen cs. — [8]) *Dl.* 29720. — [9]) Dl. 322. — [10]) *Békésm.* okl. 56. (Bedepaloya). — [11]) *Csánki* (I. 729.) azt hiszi, hogy e két utóbbi egy hely. — [12]) *Fábián*, I. 234.

parasztok, hogy az uradalom számára ölt disznók beleinek tisztogatására a solymosi várhegyre kell járniok, holott az eféle munkát lenn a faluban is elvégezhetnék. Az uradalomnak készpénzben 50 frt 81 denár volt a jövedelme a disznótizedből; azonkívül 310 darab kövér és 99 sovány disznót adtak a jobbágyok, s ez összegből 70-et a két vár (Lippa és Solymos) őrségének szükségleteire fordítottak[1]). A tizeddisznókat rendesen az uradalom székhelyén gyüjtötték össze s azután együttesen makkoltatták, vagy máskép hízlalták. Így 1510-ben Dóczy Ferencznek földhídi (zarándmegyei) tizeddisznait tisztje, Aranyády Albert, a zádorlaki kastély felé hajttatta, útközben azonban a gyarmati, földhídi, pecséri, nadabi és czinkei jobbágyok megverték, megsebesítették, lovát és disznait elvették[2]). Pedig e fajta kalandok nélkül is sok bajoskodásba került, míg a Fekete-Körös vidékéről, annyi vizen keresztül, a Maros balpartjára terelhettek egy csürhét; de legalább arra mutat, hogy az állattenyésztésben volt bizonyos központosító rendszer.

IV. Földmívelés.

A földmívelés, mely időhaladtával a nép főfoglalkozása lett, ezen fontosságához képest, egyre nyert terjedelmében. A határjárásokból kitűnik, hogy erdős vidékeken csak foltonként, pl. ujonan irtott tisztásokon, vízjárta földeken pedig csupán hátas helyeken űzték, míg a laposokat kaszálóknak és legelőknek kellett hagyni. A gabonaféléket kezdettől fogva szorgalmasan mívelték. Földeiket ekével szántották (Szántóhalma, 1477.) és barázdákat vontak, mint ezt 1418-ból Barázdafoka helynév[3]) s az erdőkön itt-ott maig is látható bogárhátú szántás nyomai bizonyítják. Nem egy villongásra adott alkalmat a tagból való elszántás. 1428. elején pl. a bizerei apát 23 jobbágya az aradi káptalan Molnári nevű pusztáját erőszakosan felszántotta s bele kölest vetett[4]). A föld nagyságát is egy-egy eke-igával való szánthatósága szerént mérték. Így 1214-ben Boleszló váczi püspök a Körösön túl Megyer pusztán négy ekényi földet hagyott a leleszi konventnek[5]), 1265. pedig Benedek aradi prépost két szolgájának Zalában hét ekényi földet ajándékozott IV. Béla[6]). Egy ekefogatra a XIII. században rendesen 110—150 holdat számítottak, de legalább is 100 holdat[7]); miből eléggé kitűnik, hogy a baromnak elég keserves volt a munkája. Az aratás sarlóval vagy kaszával történt. Ez utóbbit Kasza s a néha Aradhoz számított Kaszapereg ősi neve is bizonyítni látszik. Az aratás ideje változott. Rendes körülmények közt akkor is július elején arattak, de olykor előbb is, pl. 1552-ben már június 6-án[8]). «Minthogy aratás ideje volt —

[1]) *Müncheni* levéltár. — [2]) *Dl.* 21999. — [3]) *Dl.* 10711. — [4]) *Fábián*, I. 234. — [5]) U.-o. 210—3. és *Fejér*, III. 1., 153. — [6]) *Hazai okm.* VI. 130—1. — [7]) *Kerékgyártó*, A míveltség fejl. I. 454. — [8]) Magy. *orszgy. eml.* III. 382.

így vázolja Rogerius 1241-ből, a tatárjárás idejéből, az erdőháti viszonyokat[1]), — a gabonát egy szívvel-lélekkel letakaríták s azt és a szalmát, szénát s egyebet *csűrökbe* hordják vala». Ez később is szokásban maradt; így 1514-ben Solymoson magában a várban volt a csűröskert[2]). A búzát *keresztek*be, vagy *csomók*ba (rudasokba) s úgy azután *asztagok*ba, a szénát pedig *boglyák*ba rakták. Egy csomó 27 *kévé*ből állott[3]). De kepék szerént is számítottak; 1519-ben pl. Vámos-Pélről és Otlakáról több mint száz kepe búzát vitt el a jobbágyoktól Brandenburgi György gyulai várnagya, Skaricza György[4]). Nyomtatás után egy csomó vagy kereszt körűlbelűl egy köblöt adott s 7—8 csomóért 1501-ben egy aranyat fizettek[5]). Az asztag divatát inkább XVI. századbeli okíratok tanusítják[6]), a boglyáét pedig 1441-ből Baglyafalva neve[7]). A termés nagyságáról bajos nyilatkozni. A mai Arad éjszaki részét tevő Zarándvármegyében, odaértve Körösbánya vidékét is, a közepesen fizető 1501. évben — hozzávetve — 101,820 csomó gabona termett s így 1 négyszög mértföldön körűlbelűl 2545½ csomó tavaszi és 848½ csomó őszi gabona[8]). Hasonló termést számítva, az akkori Aradmegyében 177,094½ csomó tavaszi és 6703½ csomó őszi, összesen 244,126 csomó gabona évi termésre lehetne következtetnünk, a mi ugyanannyi köböl gabonát képviselne, mintegy 692,000 mai forint értékben. A mostani termésviszonyokhoz képest ez összeg igen csekély ugyan, de meg kell gondolni, hogy 1501-ben a 250□ myriaméternyi Heves, Borsod, Szabolcs, Zemplén, Abaúj, Sáros és Bereg összes termését sem becsűlték többre l.100,000 csomónál. Így Aradot és Zarándot a műveltebb és termékenyebb terűletek közé számíthatjuk.

Tanulságosak az egyes uradalmakra vonatkozó tételek is. Így 1513-ban a solymos-lippai hatalmas uradalomban nyáron a kilenczedből 178 köböl és 1 véka kicsépelt s a csűrökben csépeletlenűl 3576 kereszt búza volt a jövedelem. Ehhez járúlt a majorságból 2401 köböl. Így az egész búzatermés, ha egy 27 kévés keresztre legalább is egy köblöt számítunk, 7569 köböl és 2 véka lehetett. Termett továbbá (majorságival együtt) 1950 köböl és 2 véka zab s árpa. A kölest nem vették számadásba[10]).

A gabonát lovakkal nyomtatták el, vagy kézzel csépelték s azután vermekbe rakták, vagy köblös zsákokban helyezték el. A köböl használatát Köblös és Köbli falvak neve is megerősíti. Mértékegység a simándi köböl.

Aratás után egy darabig legelőűl tartották a *tarlót* — egy aradi helységet már 1463-ban Árpatarlónak nevezgettek, — s azután láttak az

[1]) *Siralm. ének*, 35. fej. — [2]) *Müncheni* áll. levéltár. Némelyek szerént Csura neve is Csűr volt eredetileg. — [3]) *Müncheni* lt., az 1514. évi számadások közt. — [4]) U.-o. Brand. fasc. 56. nro 467. — [5]) *Századok*, 1870. — 666. l. — [6]) Pl. 1583. nyarán Deszni alatt a török 11 *asztag* szénát és búzát égetett el. (Orsz. lt. *Acta* publ. Trans. 1583—94. — 39. l.) — [7]) *Csánki*, I. 726. — [8]) A modenai Hyppolit-codexek nyomán, *Századok*. 1870. — 666. l. — [9]) Ezt már *Rogerius* említi, id. h. — [10]) *Müncheni* áll. lt.

őszi szántáshoz. Az őszi vetés a tavaszinak egy negyedrészét tette; hogy nem többet, annak okai valószínűleg a gyakori áradások, melyek miatt őszszel, koczkáztatás nélkül, csak a hátas helyeket vehették munkába.

Talajnem szerént már a helynevekben is megkülönböztették a földeket. Az *agyag*ról vette nevét Kis-Agyagbél, Agyagbél (1471.), Agyagos-Siklós (1519.) és Székes-Agyag; a jelentékeny területet borító *szék*ről Székudvar (1311.) Mácsaszék és Kisszék mezeje (1438.) Szék (1394.), Székes-Aranyág és Székeshelyfalva (1441.), Székes-Kalodva (1464.), Székes-Agyag; *köves* vidékéről Kő (1332.), Köved vagy Kujed (1479), Kövesd (1477), Kőkeszi (1500.), Köves vagy Kujás 1479. stb.

Máshol *erek* és *mocsarak* csökkentették a termőterületek számát. Rogerius szerént 1241-ben a két Körös közt egymást érte a sok láp és mocsár. Egy 1438. évi határjárás e részben közelebbi adatokkal szolgál. Elmondja pl., hogy Gyula, Vári, Gelvács, Ősi és Várajt közt a sok mocsár és tó miatt csak kevés határdombot hányhattak. Név szerént említ egy *nádas* tócsát, Vári, Gelvács és Ősi közt megnevezi a *fatelki* mocsarat, Gelvács és Várajt közt a Mélyeret, mely helyenként lappá szélesedett ki, Vári és Várajt közt a *Laposrét* tócsát, az *oltványi* lápot stb.[1]). Erdőhegy határát 1394-ben a Hosszú-, Fekete- és, Királyitól éjszakra, a Horgasér barázdálta[2]). Divatos a *Hosszúrét* elnevezés. 1438-ban Nagy-Somos[3]), 1477-ben Betlenősi és Kis-Sáros közt volt egy ily nevű láp; ez utóbbit *Homolszeg*nek is hítták[4]). 1461-ben Maróthy Ladomért és Mártont Sámolykeszivel megajándékozván, kötelezi a király, hogy «a mocsaras helyeken, hol az utasokat és vásárosokat veszedelem érhetné, jó hídakat tartsanak»[5]). Csanakeszi vidékén 1344-ben a *Dalomér*, a *Barakony* mocsár és ér, *Pókarétje*, *Ökrösfolyó* és *Kerekmocsár*[6]); Vadász, Csegedszeg és Sámolykeszi határában 1429-ben a *Hodos*, *Kereshida*, *Szárazér*, *Szabadrekettye*, *Somos*, *Haragpataka* és *Mocsela* vize[7]); Bodonnál és Seprősnél (1412.) a *Hodos*folyó[8]), Köblinél (1438.) a *Nagyér*[9]) s ugyanaz (1522.) Kis-Fajdasnál[10]), Csenténél (1480.) az *Érhát*[11]), Nadabnál (1484.) az *Érszeg*[12]) stb. mind hozzájárult a vidék képének megadásához, a szántóföldek megszorításához, egyúttal az állattenyésztés előmozdításához. Csakhogy az erekben nem lehetett mindig jó ivóvizet kapni. Így pl. 1394-ben magában a Horgasérben említnek egy régi kútat; s réginek mondanak ugyanakkor egy Mácsa és Királyi közt levő kútat is[13]). Alig képzelhetni, hogy ilyet bármely háztartás is nélkülözhetett volna.

A gabonafélék közől a *búza*, *rozs* és *árpa*; a pázsitfélék közől a *zab*, *köles* és (mint Nádalbafalva, a két Nádas, három Nádasd és Nádashatár

[1]) *Haan-Zsilinszky*, 44—5. — [2]) U.-o. 56. — [3]) *Dl.* 13244. — [4]) *NRA.* fasc. 1687. nro 2. §. 6. (Nincs helyén). — [5]) *Dl.* 15585. — [6]) *Hazai okm.* III. 149—154. — [7]) *Dl.* 12086. — [8]) *Haan-Zsilinszky*, 27. — [9]) *Dl.* 13244. — [10]) *Bölöni* S. lt. — [11]) *Dl.* 18317. — [12]) *Dl.* 18886. — [13]) *Haan-Zsilinszky*, 57.

neve is mutatja) *nád* volt a legszokottabb. A házfödéshez, vertfalakhoz, tüzeléshez stb. keresett czikk lévén, 1392-ben az aradi káptalan és prépost úgy egyezett meg, hogy a Marosköz mocsaraiban termő nádat csak egymás tudtával adják, vagy ajándékozzák el. Ugyanott — a typhaceák közől — buján nőtt a «herba mattarum, quae vocatur *gyékény*«, különösen az Arad és Mikelaka határán levő Talamir, Farkaslyuk, Papferedő, Onna és Szentgyörgytava mocsaraiban[1]). A cyperaceákat főképen a *sás* képviselte. (Sásszertelek, 1518.). 1392-ben nagy legelőket, kaszálókat, füves helyeket említnek a Marosközben; s a Szénásegyház, Szénás, Füves és Gyepes igen régi helynevek eléggé tanúsítják, hogy ebben a részben nem volt akadálya a marhatenyésztésnek. Úgy látszik azonban, hogy már ez időben is gondoltak a takarmány pótlására és — az 1418-ban említett Czéklásegyház nevéből következtetve — erre a *czéklát* s az 1477. jelzett Répás falu nevén indúlva, a *répát* is használták. A csalánfélék közől egy egész falut (Árkicsalán) neveztek a *csalán*ról, de nem valószínű, hogy iparczélokra fordították volna; ellenben termesztették a *kendert* (Kenderfark, 1421., Kenderestó 1429. és Kenderató), melyet külön tavakban, állóvizekben áztattak s házilag dolgoztak föl; végre a *komlót*, melyre már 1334-ben utal Komlós helység neve, a belőle gyártott sörre pedig (ha nem keresztnév) már 1315-ből Serföld és 1330-ból Serfestő falu elnevezése.

V. Kertészet.

A kertészetnek szintén van multja Aradban. Ha Kertes helynév csak a XVI. századtól fogva szerepel is, kertekről már a XIII. században történik említés. 1214-ben Boleszló váczi püspök a megyeri pusztán egyebek közt gyümölcsöskertet is ajándékozott a leleszi prémontrei konventnek[2]). Már ekkor kertszerűen mívelték a szőllőt is; erről azonban külön akarok megemlékezni. 1392-ben a Marosköz egy része gyümölcsfákkal volt beültetve s 1431-ben a miatt pereskedett az aradi prépost és káptalan, hogy György prépost a káptalan egyik birtokát, az aradi közlegelőt, hol a vásárokat szokták tartani, felszánttatta s ott most kertet akar alakítani[5]). Hunyadi János, ki gyakran tartózkodott Lippán, szép kertet rendezett be a lippai szerzetesek számára[6]). Alig hihetjük, hogy elhanyagolta volna a solymosi és világosi várak környékét, vagy a Losonczyak a déznaiét; a világosi és déznai várhegyen ma is feltűnően sok az orgonabokor; a *rózsá*ról pedig Kalodva két előhegyét már 1510-ben Rózsásnak és Rózsásmálnak nevezték. A köznemesek közt is akadtak kertbarátok. Így a Nadabyaknak Fekete-Gyarmat közelében kertjük is volt a ház és nemesi kúria mellett, melyet azonban 1481. jún. 2. Dóczy Imre vett meg[7]); 1485-ben Vizesy

[1]) Dl. 29743. — [2]) *Dl.* 10711. — [3]) *Fejér*, III. 1., 153. — [4]) *Dl.* 29743. — [5]) Az oklevél *Fábiánnál*, I. 205—6. — [6]) *Szerémy*, 238. — [7]) *Dl.* 18464. és 18496.

Tóbiás más javakkal együtt vizesi gyümölcsöskertjét is elcserélte Vizesi Horváth Pállal[1]), ki ezt már a következő évben Dóczy Imrének adta el[2]). 1486-ban Gúti Országh Sebestyén és Lőrincz az ellen tiltakozott, hogy Kovászi (Kovaszincz) faluban Dóczy Imre János csanádi püspöknek két házat s egy kúriát a hozzátartozó kerttel együtt 116 arany frt erejéig elzálogosított[3]). Rendesen a falusi plébániák körül is terültek el kertek; de tényleg — azt is csak a kor legvégén, 1532-ben[4]) — az egregyi (agrisi) plébános kertjét találom említve.

A konyhanövények közől ősréginek ösmerjük a *bab*ot; Babos földet — Sziond és Basarág közt — már 1232-ben felsorolják az okíratok. Legrégibb multú gyümölcsfánk a *körte*, melylyel, szintén 1232-ben, Varsánd közelében találkozunk először[5]), majd 1344-ben Csanakeszi határában[6]); a vadkörtefával 1412-ben, Bodonnál[7]). A többit inkább helynevek emlegetik, egyúttal annak jeléül, hogy tömegesebben díszlettek; így az *almát* (Almás, 1334., egy másik 1464.; Almaszeg, 1337., Kisalmáspatak, 1364., Almateleke, 1518.), *szilvát* (Szilvágy, 1439., Szilvásfalva, 1464.), *meggy*et (Medgyestelek, 1394., Medgyes, 1394., Medgyesegyház, 1418., Megyesth, 1483.), *som*ot (Nagy- és Kis-Somos, 1438.)[8]), *dió*t (Diógy, 1467.), mely Ravna környékén most is sok százados törzset mutat; *mogyoró*t (Középső-Monyorós, 1320; Alsó- és Felső-Monyorós, 1515., mindhárom a mai Monorostia), *epret* (Eperjes 1471. s a marosmelléki 1510.), *szedret* (Szederkény, 1406.) stb. Legnagyobb gondot azonban a szőllőmívelésre fordítottak.

VI. Szőllőmívelés.

A szőllőmívelés legrégibb okleveles nyomára e megyében 1214-ből akadunk. Ekkor a leleszi prépostságnak adta Boleszló váczi püspök a Makrahegy közelében levő Nyikád faluhoz tartozó 12 szőllőskertjét, azon részt tudniillik, mely Tekösé, Leusták fiáé volt valaha s melyen szent Margit egyháza épült; továbbá 10 szőllőskertet adott Galsa faluban *vinczellérekkel* s lakásra és szántásra elegendő földekkel együtt; Egregyen (Agrison) szintén adott 12 szőllőskertet, de vinczellérek nélkül[9]). Mindezen helyeket (Apa, Nyikád és Galsa) szőllőskertjeikkel egyetemben vérszerénti rokona, Elvin váradi püspök, 1198. táján adta el Boleszlónak négyszáz ezüst márkáért (9600 mai forintért), hogy római útjának költségeit fedezhesse. Elvin, némelyek szerént Bot bihari főispán fia, ki 1189-től 1200-ig ült Várad püspöki székén, ezek szerént Arad-Hegyaljának első ismert szőllősgazdája. S ha nem tulajdoníthatjuk is neki a szőllőültetés kezdetét,

[1]) *Dl.* 19084. — [2]) *Dl.* 19142. — [3]) *Dl.* 19126. — [4]) *Bölöni* S. nagyváradi lt. Nro 18. B. — [5]) Mindkét adat: *Haan*, Dipl. 6. — [6]) *Hazai* okm. III. 152. — [7]) *Haan-Zsilinszky*, 26—28. — [8]) Somoskeszit a középkorban Sámolykeszinek hítták. — [9]) Az oklevél *Fábián*nál, I. 210—3. s *Fejér*nél, III. 1., 153.

annyi áll, hogy nevével együtt emelkedik ki a felejtés homályából Arad-Hegyalja multja. Az adománylevél szőllőskerteket és vinczelléreket emleget, a mi azt mutatja, hogy rendszeres és szakszerű kezelés alatt állottak már ekkor a Makrának — a mai Hegyes-Drócsának — éjszaknyugati lejtőségei.

A helynevek tanúskodása szerént a régi és mostani Aradmegye számos vidékén művelték a szőllőt. A Makra éjszaki oldalán folyó Fejér-Körös völgyében Boros-Sebes (1552.) és Boros Jenő (1295.) voltakép csak a XVI. századon erről viselik «boros» jelzőjüket; Arad-Hegyalja éjszaki részén feküdt Apatelek vagyis Szőllős (1319.), Boros-Telek, Csigérfalva (1503.), Szőllős (1489.) és Boros-Megyer (1214. és 1334.); Arad közelében a síkságon Boroshalom-Teleke (1506.) s a Temesközben Szőllős (1332.) A középkorban leghíresebbek voltak az Arad-Hegyalja nyugati részén s a Maros mellett fekvő szőllőhegyek. A Hegyalja egész tömegét *Makrá*nak nevezték még legdélibb, a Maros mellett levő részén is[1]). Épen Kovászi fölött emelkedett a *Makra*-[2]), *Csorva*-[3]) és *Kerekhegy*[4]); Gyaraknál a Dornomál[5]) vagy *Domómál*[6]), s Pálülésénél a *Szomolya*[7]). A Makra déli részén, a Maros jobbpartján Kalodva mellett a *Rózsásmál* vagy a *Rózsás-előhegy*[8]). Ezen kívül gyakran emlegetik az okíratok Kovászi, Liki, Deszk, Gyarak, Pálülése, Kalodva és Lippa előhegyeit.

Az aradi káptalan és prépost jövedelmének egyik legjobb forrása a XIV. században a bortermelés volt. Mivel nem tudtak megegyezni, kinek mi jusson a bortizedből, nemcsak a királynak, hanem magának az országgyűlésnek is közbe kellett lépnie s 1392-ben végre is úgy egyeztek meg, hogy $^3/_5$ rész illesse a prépostot, $^2/_5$ a káptalant[9]). Ha meggondoljuk, hogy a megye legnagyobb birtokosai közé tartozó Laczkfyak mily élénk részt vettek nagy Lajos olaszországi hadjárataiban s ha meggondoljuk, országszerte mily lendületet nyert nálunk e hadjárat után a szőllőmívelés, biztosra vehetjük, hogy az aradi Makra vidékén szintén emelték a Laczkfyak és mások a bortermelés ügyét. A XV. századból valóban róluk szól az idevágó első adat. E szerént 1412. aug. 13-án Kerekegyházi Laczk László az aradi káptalan előtt szent György csanádi székesegyházának a Bold. Szűz Mária oltárát gondozó csanádi olvasó-kanonokját megajándékozta a Makra-hegyen az aradmegyei Kovászi helység határában levő Csorva nevű nagy, de most teljesen *elhanyagolt* szőllejével s a vele járó *hegyvám*mal, valamint a Maroson egy malommal; ennek a fejében azonban minden hétfőn misét kell mondania az elhúnyt hívekért[10]). A szőllők meglehetősen értékesek voltak; Csanády László lippai polgár 1414-ben Pálülésen egy

[1]) *Fejér*, X. 5., 373—6. (1412-ből) és *Szerémy* Emlékíratai, 305—7. (1533-ból). Mátra néven 1414. (Dl. 10245.) 1471. (Dl. 17208.) és 1481. (Dl. 18511.) Helyesebb olvasásnak a Makra látszik. — [2]) *Szerémy*, id. h. — [3]) *Fejér*, id. h. — [4]) *Dl.* 18511. (1481.) — [5]) *Dl.* 17208. (1471.) — [6]) *Dl.* 18167. (1479.) — [7]) *Dl.* 10245. (1414.) — [8]) *Müncheni* áll. lt. Brand. (1510.) — [9]) Dl. 29743. — [10]) *Fejér*, X. 5., 373—6.

szőllőt 500[1]) s özv. Kis Pálné ugyanott a Szomolyán egy másikat 400 frtért adott el Maróthy Jánosnak[2]). A módosabb urak, úgy látszik, akkor sem értek be egyszerű, síksági kerti borokkal; legalább igen valószínű, hogy az az egy akó bor, melyet Neczpály László betlenősi házából erőszakosan elvitetett Szokoly László[3]), nem betlenősi, hanem hegyaljai termés volt.

A XV. század közepén még inkább emelkedett a szőllők értéke. Ezt egy elég sajátságos példával is igazolhatjuk. 1471-ben is ugyanis Gúti Országh Sebestyén olykép adta — az aradi káptalan előtt — Domómál nevű, Gyarak fölött fekvő s Antal bizerei apáttól törvényesen visszaszerzett szőllejét Miklóssy Mihálynak és Demeternek, hogy ezek magukat és örököseiket az ő Kovászi nevű falujában 200 arany (1200 mostani) forint büntetésterhe alatt örökös jobbágyságra kötelezzék[4]). 1479-ben viszont Lőkös Demeter, a csanádi püspöknek Kovásziban lakó jobbágya perelt G. Országh Lőrinczczel, Dóczy Imrével s Dóczy László özvegyével egy domómáli szőllő miatt; pörét azonban Országh Mihály nádor előtt elvesztette[5]). Ez a szőllő lehetett az, melynek elfoglalása miatt Dóczy Imre 1482-ben Haraszthy Ferenczet s nejét, valamint leányaikat (Országh Lőrincznét s özv. Dóczy Lászlónét) perelte[6]). Általánosabb érdekű Dóczy Imrének, Tóthy Lászlónak, Keczer Istvánnak, Vadas Lászlónak, Tánczos Mihálynak és Kasza Jánosnak 1487. a miatt emelt panasza[7]), hogy Hunyadi János kormányzó és erdélyi vajda annak idejében Liki, Deszk, Kér, Ivánháza és Kasza aradmegyei falvak szőllőkilenczedét önkényesen lefoglalta és Solymosvár építésére fordította s hogy azt Alsólindvai Bánffy Miklós pozsonyi gróf azon vár részére még most is szedeti[8]). Hasonló önkény ellen szólalt föl 1494-ben Haraszthy István. E szerént néhai Báthory István, továbbá Báthory András és fia, György, világosi várnagyai, Horváth István és Verbőczy János, valamint tiszttartójuk, Moga László az aradmegyei Lippa és Kovászi előhegyein levő szőllejét sérelmesen kilenczed alá vetették, összetaposták, sőt helyenként a tőkéket is kitépették sírii, galsai, kalodvai s más jobbágyaik által[9]).

A *hegyrendőrség*et mindenesetre szabályozni kellett valamiképen. 1498-ban Mercziny György és Pethő László solymosi kapitányok, mint uruk, Corvin János képviselői, csakugyan egyességre léptek Haraszthy Ferenczczel, hogy a kalodvai hegyen nyert bor és az úgynevezett *ferten-*

[1]) *Dl.* 10245. — [2]) *Dl.* 10267. — [3]) *Haan-Zsilinszky*, 63—4. — [4]) *Dl.* 17208. — [5]) *Dl.* 18167. — [6]) *Dl.* 18640. — 1495-ben az aradi káptalan a kir. kúria elé idézte az Országh János árvaleányát és Szuhay Miklós leányát illető gyaraki és kovászi szőllőkből és egyéb javakból a leánynegyedet visszatartó Országh Lőrinczet és Haraszthy Ferenczet. *Dl.* 20343. — [7]) *Dl.* 19274. — [8]) Szedette Corvin János még 1494-ben is és csak Dóczy Imre érdemeire való tekintetből mentette föl ennek özvegyét, Margitot, hogy élete tartamára ne kelljen Liki és Deszk előhegyeiből a borkilenczedet a solymosi várhoz beszolgáltatnia. (Dl. 20185.) — [9]) *Dl.* 20100.

pénz ügyében idáig folyt viszályokat kiegyenlítsék[1]). Ilyeneket azonban maga is támasztott az erőszakos természetű Haraszthy Ferencz. Mikor pl. 1507-ben kiküldte emberét, nemes Sarlai Horváth Mátyást, hogy a pálülési szőllőhegyen a borokból kilenczedet szedjen, Baky Barabás váradi kanonok, továbbá Baky Gergely, Miklós, Mihály és Fóris reá küldték embereiket s Horváthot nemes ember létére is halálra verték. Ezért, mint főben járó bűnért, Ulászló király mind az öt Bakyt maga elé idézte[2]). Általában véve Corvin halála után Haraszthy maga részére igényelte a kilenczedszedés jogát az egész promontoriumon; s e miatt az özvegygyel, ki időközben György brandenburgi őrgrófhoz ment férjhez, ismételve ízetlenkedett. Ennek következtében 1510-ben az aradi káptalan, Perényi nádor megbízásából, megvizsgálta az ügyet. A tanúk egy része odavallott, hogy a Rózsásmálon, vagyis a Rózsás-előhegyen, mely Pálülése határában fekszik, Giskra idejétől Corvin János haláláig mindig Solymoshoz szedték a tizedet; mások, hogy e promontorium folyton Kalodvához tartozott. Kereky Pál szerént a Rózsáshegy gerinczén éjszakon levő útig Solymoshoz, az azon túl levő résztől pedig Világosvárhoz szedték a kilenczedet; a tizedet pedig, mint Frater Mihály, a kalodvai pálosok perjele bizonyította, Hunyadi János vajda idejében Lippához szolgáltatták be, de a kalodvai kolostornak is adtak két-két hordó bort. Pálüléséhez csak 1506. óta vittek kilenczedet, míg a parasztok tudomása szerént korábban is ez volt a rend; s ezt maga Csályay László aradi alispán is úgy magyarázta, hogy Haraszthynak pálülési birtoka nem határos Brandenburgi Györgyével, hanem a Báthoryakéval; sőt, hogy Pálülése egyáltalán nem is szomszédos Solymossal és Lippával, hanem csak Világosvárral[3]).

Ilyen túlkapások következtében nem csoda, ha borból aránylag kevés jövedelme volt a solymos-lippai uradalomnak. A mennyiségről bajos nyilatkozni, már csak azért is, mert nem tudjuk, hány akó volt egy hordóban. Rendesen 70—80—90 hordó bort szűrtek, 1513-ban azonban csak 31-et s ebből 16 kellett a várőrség szükségleteire[4]).

Lippa körül szintén voltak szőllőskertek; és pedig a *Vashegyen*, hol 1525. decz. 5-én egy, az országút, továbbá Darabos Mátyás és Pajzsgyártó János szőlleje által határolt elhagyott szőllőt Kalmár Miklós 3 frtért vett meg, egy másikat pedig, melynek szomszédjai Herbe János, a már említett elhagyott szőllő s az országút, 88 frtért vett meg Dancsul Orsolya megbizottjától, Szíjgyártó Mátyástól[5])

Az akkori Zarándmegye szőllőmíveléséről, az Elvin és Boleszló püspök idejéből való adatokon kívül, alig ösmerünk részleteket. Ott az egri

[1]) *NRA.* fasc. 30. nro 36. (Csak a jegyzékben találtam). A ferten, vagy ferteu (fertő, vagy fertály?) pénz jelentését nem adja a Nyelvtört. Szótár. Lehet, hogy a disznók makkoltatásánál az erdei fertők (pocsolyák) használata után külön díjat szedtek. — [2]) *Forgách*-lt. a muzeumban. *Bunyitay*, II. 167. — [3]) *Müncheni* áll. lt. Brand. — [4]) U.-o. — [5]) *Újhelyi lt.*

püspök szedte a bortizedet; és pedig a XVI. század első éveiben az odavaló többi papi haszonvétellel együtt Czibakházy Márton vállalta magára, hogy azt negyedében behajtsa[1]). Lehet, hogy a zsombolyi főesperességnek a meszti (muszkai) szőllőhegyen maig is meglevő pinczéjében gyüjtötték össze a tizedbort.

A bortermelésnek, mint láttuk, akkor is meg voltak a maga terhei: a *hegyvám*, *fertenpénz*, *kilenczed* és *tized;* de hogy rendszeresen űzték, mutatja — már 1214-ben — a *vinczellérek* említtetése. A *hordók*, melyekhez kitűnő tölgyfát kaptak a közel hegyekben, az 1453-ban először említett akók szerént kisebbek, nagyobbak voltak. — Mérésökre külön vinczellért alkalmaztak; 1487-ben Siriben Hordómérő Mihály és Lukács nevű nemeseket említnek[2]). A XV. századból névszerént csak 25—30 szőllőbirtokost ösmerünk ugyan, de kétségtelen, hogy jóval nagyobb volt a számuk, s hogy a bortermelés mindenesetre fedezte a vármegye lakosságának szükségletét. Jellemző különben, hogy a Hegyaljának most legkitünőbb pontjai, Magyarád, Meszt (Muszka) és Ménesi[3]) borukról abban az időben épen nem voltak nevezetesek. A bor általában makrai név alatt került kereskedésbe. Így írta még 1563-ban is Szikszai Fabricius Demeter, hogy Gyulán gazdagon van mind Ceresnek, mind Bacchusnak adománya s a test semmit sem kénytelen nélkülözni; mert

»A mit a termékeny Bárodság s Makra teremhet,
Teljes bőségben mind Gyula kapja meg azt«[4]).

A szőllőskertek azonban még legjobb esetben is csak kis tért borithattak, jelenben is csupán 4260 hektárt (7400 kat. holdat) foglalnak el a Makrán (Arad-Hegyalján); a hegység többi, valamint az alföld nagyobb részét jobbadán erdőségek takarták.

VII. Erdészet.

Erdészetet nem űztek a középkorban rendesen, sőt, mint látni fogjuk, igen sok panasz merült fel az erdők pusztítása miatt; azonban rablógazdaságnak sem bélyegezhetjük az erdőkkel való bánást, sőt némi szabályos kezelés nyomaira is akadunk. Így pl. a király, illetőleg királyné *favágói* laktak Gyula-Varsándon; 1284-ben azonban Izabella királyné földeiket Gergely mesternek ajándékozta, ki a hódtavi csatában, a király szeme-

[1]) *Századok*, 1870. — 336—7. — [2]) *Dl.* 19274. — [3]) *Fábián*, (I. 164.), a középkorról szólva, azt állítja, hogy »míg Paulis, régi fekvésében, távolabb esett a hegyektől (?), annak promontoriuma is a ménesi név alá volt foglalva«. Ez csak a mult század elejére illik. — [4]) *Haan*, Dipl. 183. *Rácz* (Zaránd, 113.) nem egész híven fordította; pl. a feraxot vadnak írta s Makrára vonatkoztatta, holott termékenyt jelent s a Bárodság és Makra közös jelzője.

láttára, több kunt sulyosan megsebesített[1]). E favágók kétségkívül szerszám-, épület- és tűzifákat készítettek, első sorban a zarándi vár számára. Egy nadabi középkori dombormű (melyet rajzban is bemutatok) épen azt a jelenetet ábrázolja, midőn egy kucsmás, szoknyás magyar fát vág, a másik (kanászkalapos) pedig a fa ágát földre húzza. A szénégetés már külön várszolgák, vagy talán egyes béresek föladata volt; 1553-ban a Losonczyak egy faluját Szénégetőnek (Zenegethő) nevezték. Ha fából épí-

Favágó magyarok. (Nadabi dombormű).

tették is akkor a házak nagyobb részét s ha sok helyütt irtani kellett is az erdőt, hogy szántóföldeket nyerjenek, a pusztítás épen nem volt általános és föl sem igen tűnhetett az erdők roppant terjedelméhez képest.

Rogerius maga említi 1241-ben[2]), hogy a (nadabi) szigetről kiszökve, az erdőben a lápok közt lappangott s mindenkitől elhagyatva bujdosott

[1]) *Dl.* 1179. Kiadta *Fejér*, V. 3., 215. Említi *Szabó*, Kún László, 183. — [2]) Siralm. ének, 34. és 35. fejezet.

ottan. Gödrökben, odvas fákban keresett menedéket, mert a tatárok a sűrű bozótokat, a homályos berkeket is felkutatták s az erdőkben rejtőzőket egy hónapnál tovább keresték. Az erdők nagyok voltak s annyian bujdokoltak bennök, hogy mikor a tatárok cselére előjöttek, három napi járásra népes lett a föld. Ezt a vidéket, a mai Erdőhátat, 1319-ben Nyírségnek[1]), s 1536-ban is még Nyírköznek[2]) nevezték s értették alatta a Körös és Maros közt elterjedő egész tájékot. *Nyír* ma — tudtommal — csak Csúcs és Halmágy közt képez erdőséget; hajdan Erdőhegytől, mely a rengeteg nyugati szélén állt, be Nyírpatakig (a mai Mesztákonyig) összefüggő hatalmas szalagot alkotott. E rengetegnek ösmert részei: *Oltványszéke* Vári és Várajt határán, melyet az Oltványere áztatott s a *Fatelek*, Vári és Gelvács határán[3]). Mindkettőben sok volt a láp és mocsár. Délfelé a királyi favágóiról emlékezetes *varsándi*, valamint a *péli* erdők sorakoztak egymás mellé. A XV. század vége felé már nagyon ki lehetett irtva a varsándi erdő, mert 1495-ben Corvin János a miatt panaszkodik, hogy Czibak Ferencz és János az ő péli erdejéből nagy darabot kivágatott, Varsánd határában a Fejér-Körösön hídat építni akarván[4]). Odább keleten a Szilbokornál (Tamászi és Bökény közt) még van némi maradványa az *erdőhegyi* erdőnek, melyből egy részt Erdőhegyi Dénes, Jakab és Ozsvát, egyéb javaikkal együtt, 60 arany forinton Kalmár Balázs simándi polgárnak adtak zálogba 1466-ban[5]). — Keleten Kis-Somos és Köbli közt 1438-ban még erdőség vonúlt, mely Köbli mellett a Nagyérnek a Fejér-Körösbe való ömléséig tartott. Más irányban azonban tovább ment az erdő Csente (a mai Csintye) felé, hol tisztások szakították meg; a kis-somos-köbli és nagysomosi erdőtől a *kisalmásit* a Hosszúrét választotta el egymástól; a mocsár déli részén pedig a *Czillebes-erdő* emelkedett. Közelükben Kerecsen felé a Nagymezőn túl a *Hosszúerdőt* különböztették meg[6]). Éjszakkeleten szintén dús erdőségek sorakoztak egymás mellé Vadász, Csegedszeg és Sámolykeszi határában. Ennek részei, egy 1429. évi igtató-levél szerént, *Gyepös*, *Kenderesió*, *Nyárkerék*, *Ződiliget*, *Közerdő*, *Emberhalász*, *Bondorozó* és *Aszúréi*[7]). E nyolcz erdő máig sem veszett ki teljesen, mert a Vadász, Seprős, Somoskesz, Barakony és Talpas által határolt területen még most is tölgyesek vannak. A szilerdőséget azonban erősen irthatták, mert már 1344-ben erdőktől meglehetősen szabadon feküdt Csanakeszi s határjárásában két kisebben kívül csak az úgynevezett *nagyerdőt* említik, mely Talpas és Talpasmező felé esett[8]).

Mindezektől jóval odább délen, a Körös és a Csiger összefolyásánál feküdt a *haraklyáni* makkos erdő, melyben Majsay Benedek 1522. május

[1]) *Anjoukori* okm. I. 498. — [2]) *Oláh* geogr. *Bél*nél, 30. — [3]) 1438-ból említi *Haan-Zsilinszky*, 44—5. — [4]) *Dl.* 26062. — [5]) *Dl.* 16455.; a statutio Dl. 16671. (1468.). — [6]) *Dl.* 13244. — [7]) *Dl.* 12086. — [8]) *Hazai okm.* III. 152.

21. szabad legeltetést engedett a Szederkényi Piskyeknek s jóváhagyta, hogy onnan házi és konyhai szükségleteikre elegendő fát hordassanak, természetesen viszonszolgálatok fejében[1]). Odább keleten, Őstelek határában, 1532-ben szintén Majsay Benedek igényt tartott ugyan a *Gyakor*-erdőre, a tanúk vallomása szerént azonban az a Dordáncz-családé volt, mely azon erdőről gyakran rendelkezett[2]). Az Erdőhát alföldi szakasza — nevéről ítélve is — *Berökvég* volt, melyet, Makrafarka közelében, Boleszló püspök 1214-ben a leleszi prépostságnak ajándékozott[3]).

Ha ekként a Körös közt összefüggő tömeget képezett is az erdőség, úgy látszik, néhol mesterségesen ültettek erdőt. Nevezetesen Karulyoson, melytől délnyugatra pedig a Fejér-Körösig és Csigerig most is erdőség terül el, 1519-ben Brandenburgi Györgynek, illetőleg gyulai várnagyának, Skaricza Györgynek emberei több mint száz forintnyi kárt okoztak Toldy László makkos kertjében (hortus glandinosus)[4]).

A Fejér-Körös baloldalától a Marosig szintén sok erdőség volt. Épen az imént említett ügygyel kapcsolatban panaszkodtak a Majsayak, hogy a Fejér-Körösnek Karulyossal átellenes partján, a haraklyáni és moróczi erdőkben (a mai Kereki és Sikula közt) szintén sok kárt okoztak az őrgróf emberei[5]). Morócz déli szomszédját, a mai Kerekit, a XVI. században Erdős-Kerekinek nevezték; az ettől nyugatra feküdt *nyéki* erdőt, mint 1492-ben Barcsay Péter özvegye és fia, valamint Dombvásáry Ferencz panaszolta, Dóczy Imre vágatta, a levágott fát pedig elhordatta[6]). Komlós és Szent-Anna környékét még e század elején is valóságos rengeteg födte, mely délkeletnek egészen Világos alá folytatódott. A Maros mentén Mikelaka, Arad és Novák közt volt egy meglehetősen összefüggő erdő. 1380-ban az aradi prépost és káptalan megosztozott az Itelaka, Görcsöny és Kovászi közt levő erdőkön s ligeteken. Az aradi és itelakai erdők és halásztanyák őreinek felügyeletével mind a prépost, mind a káptalan egy-egy szabadon választott kanonokot bízott meg. A hányszor csak makk termett ez erdőkben, a prépost tizeddisznai az erdő egyik, a káptalanéi pedig annak másik felében legeltek[7]). Az 1388-ban tett újabb osztály szerént az «Arad mezővároshoz tartozó erdőt, melyet széltében, hosszában három nap alatt járt be (a bizottság) s minőségét és nagyságát jól szemügyre vette, Jakab érseki helyettes úgy osztotta föl, hogy «azon útig, mely a Maros folyónak Asszonylaka nevű révéig megy és széltében metszi az erdőt, az éjszaki rész, mely határjelekkel jól el van látva s mely rész hosszában a Kucsokpataka nevű mocsárig terjed (kivéve mégis az említett Arad mezővároshoz tartozó *mikelakai erdőt* és a Tatárfűr nevű mezőt), minden hasznával és tartozékaival (t. i. kaszálóival, halászhelyeivel, cser-

[1]) *Bölöni* S. lt. Nro 14. B. — [2]) U.-o. Nro 17. B. — [3]) *Fábián*, I. 211. — [4]) *Münchcni* lt. Brand. fasc. 56. nro 467. — [5]) U.-o. — [6]) *Dl.* 18796. — [7]) *Dl.* 29720. Közli: *Adattár*, II. 141—2.

jéseivel) együtt mindörökre a prépostté legyen; azon erdőnek másik, vagyis az említett út déli részétől hosszában *Betfűz* nevű faluig terjedő része pedig halászhelyeivel, mocsaraival és kaszálóival együtt örökre a káptalané maradjon»[1]). A hatalmas erdőség azonban később is új meg új viszályra szolgáltatott okot; így 1431-ben a káptalan bepanaszolta a prépostot, hogy jogtalanúl lefoglalta a Mikelaka faluhoz tartozó *Kortegfenék* nevű erdőrészt s hogy az Aradról Mikelaka felé vezető út mindkét oldalán levő bokrokat, cserjéket s ligeteket kivágatta és jobbágyai által használtatta[2]). Sajátságos, hogy 1498-ban az aradi templom építéséhez szükséges fát idegen erdőségből hozatta a káptalan. Ennek oka vagy az, hogy az övében nem voltak épületfák, a mit bajos elhinni, mert hiszen az aradmikelakai erdők tölgyesek voltak; vagy pedig hogy másfélszázad alatt szinte teljesen kiirtották a területet. Adatunk szerént, midőn 1498. deczember 17-én a káptalan némely jobbágya szekerekkel az Arad mezővárosában a szent Péter és Pál apostolok tiszteletére akkor emelt templomhoz szükséges fák elhozatala végett Asszonylakai Ravazdi Péter és Miklós testvérek *kisrékasi* erdeje felé mentek, Nádasdi Ongor János és Güti Országh Lőrincz Sződi nevű várának parancsnoka feltartóztatta őket, s az egyik jobbágyot halálra kínoztatta[3]). — Pedig a káptalannak ugyanezen időben az Aradtól délkeletre, a mai Mondorlak átellenében, a Maros morotvái közt fekvő Novák mellett is jelentékeny erdői voltak; igaz, hogy épen ekkor-tájban, 1496-ban emelt panaszt Dóczy Imre ellen, ki *Alerdő*, *Öszövér* és *Kér* nevű erdőrészeit jogtalanúl pusztította[4]). Nyugatra, a mai csálai erdő legdélibb részét tehette a *pongráczfáji* tölgyes, mely 1247-ben, kétoldalt eső berkekkel, egészen a Maros révéig terjedt s a hatalmas Csanád-nemzetség birtokát tette[5]).

A Maros és Temes közt levő erdőségekről nincsenek adataim.

Uralkodó *fanem*, mint láttuk, a *tölgy* volt, melyet 1247 óta az oklevelek is gyakrabban emlegetnek, s melyből, a Körös mellett, még ma is vannak törzsek, melyek kétségtelenül látták a középkort. A *cserfa* szintén gazdagon tenyészett, mint ezt Cserfalva (1411.), Csertelek (1457). és Cseralja (1463.) helynevek — mind a Maros közelében — mutatják. *Gyertyánfát* a Maros balpartján, Pozsoga vidékén találtunk tömegesebben, hol 1337-ben Gyertyámos falu feküdt. Talpas és Csana-Keszi közt 1344-ben s 1350-ben Keszendnél szintén említnek egy magános gyertyánt[6]). — *Bikk* is elég bőven díszlett néhol, pl. a Temesközben, hol 1471-ben egy Bikes nevű falu állott. Talán Bike (1472.) és Bikács (1561.), a Maros mellett levő falvak is e fáról vették nevöket. —A megye vizenyős talaját nagyon szerette a *fűz* is; Betfűz (1388.), Füzes (1331.), Fíztető (1439.), Fűzkút

[1]) *Dl.* 29728. Közli *Fábián*, I. 237—8. és *Adattár*, II. 183—4. — [2]) *Fábián*, I. 205—6. — [3]) *Adattár*, 1872. — 379—380. — [4]) *Dl.* 10450. — [5]) *Árpádk.* új okm. VII. 220—1. és 242—5. — [6]) *Hazai okm.* III. 152. *Anjoukori* okm. V. 363.

(1493.) és Füzegy (1650.) róla vették nevöket. A *nyárfa* is gyakoribb volt; Vadász közelében feküdt (1429.) a Nyárkerék-erdő és Nyárkerék-rétje legelő, Aradban Nyártő (1463.) és Nyárrév (1517.); Gyula közelében pedig, sőt talán már Biharban, a Hétnyár-rétje (1493.).

A *nyírfélék* közől, mint láttuk, roppant terűletet foglalt el a *nyír*, melyet 1319. óta emlegetnek.

A samareákat a szil és kőris képviselte. Csana- és Váras-Keszi közt 1344-ben határjel volt egy helyütt 2 *szilfa*, másutt ismét 1—1; sőt ilyenűl szolgált egy szilfatörzs is[1]). Százados sziltörzseket most is láthatni a Körös mentén. Egy Szilas (1334.) Zarándban, egy másik pedig (1483.) Aradban feküdt. A vármegye czímerében is kitépett szilfát tart két oroszlán; s a nép Szent-Anna határában még a hetvenes években is mutogatta azt az «Ulm»-ot, mely egyenesen a czímerben volna ábrázolva. Ulma és Ulmafalva aradi falvak, valamint Vilmest (1483.), úgy látszik, szintén a szil latin műnevéről vannak elkeresztelve. — A vele együvé tartozó *kőrist* sem oklevelekben, sem helynevekben nem találom említve; alkalmasint azért, mert az ornusszal (vad kőrisfa) a nép, pl. Zarándban Mártonoskeszendjén 1350-ben[2]), az *égerfát* azonosította; de talán érdemes megjegyezni, hogy a megye legrégibb és legszebb kőrisfájának a bodrogi temető két óriási törzsét tartják, melynek korát legalább is 400 évre teszik. Alattuk nyugosznak a szerzetesek.

A *hárs* mint határjel szerepel 1438-ban Vári és Várajt közt; egy nagy hársfa ugyanakkor Ősi, Gelvács, Várajt, Gyula és Vári határának összeszegelését jelezte[3]). — Lippa szláv neve maga is hársat jelent s 1324 óta gyakran szerepel.

A *juhart* 1344-ben, mint határjelt, már említik Csana-Keszi vidékén.

A *bodza* akkor sem lehetett ritka növény. A gyalog bodza — a felvidéken most is divatos borza néven — Barza (1489.) s a gyepű-bodza Bodzás (1400.), Bozosegyház (1418.) és Bodzástelek (1418.) nevében őrízte meg terjedt voltának emlékét.

A *rekettyére* (siler) Szabadrekettye (1429.) neve figyelmeztet.

Vad gyümölcsfák sem hiányoztak, mint erről volt is szó a kertészet rovatában. Itt külön csak a *kökényt* akarom megemlíteni, melyre Kökényfalva (1562.) helynév utal.

A lombos fák mellett tűlevelűeket is találunk; így pl. *fenyőt*, mint ez Fenyő-Acsva (1477.) és Fenyőpatak (1439.) nevéből kitűnik. Mindkét helység a Fejér-Körös partjain, a hegyek közt feküdt.

Az oklevelek és helynevek felsorolnak más fákat is, melyeket azonban lehetetlen meghatározni. Ilyen — 1438-ból — az *esküdtfa*[4]), 1256-ból

[1]) *Hazai okm.* III. 151—2. — [2]) *Anjoukori* okm. V. 363. — [3]) *Haan-Zsilinszky*, 45. — [4]) *Haan-Zsilinszky*, 44. Neve onnan jöhet, hogy a tanú a határjáráskor e fánál tett esküt, meddig terjed a földbirtok.

a *feketefa*[1]), 1366-ból a *hidegfa*[2]), 1421-ből a *tó fája*[3]), e három utóbbi mint helynév.

A közlekedő útak hiányossága és gyarlósága egyik legfőbb akadálya volt az erdők értékesítésének; azok jobbadán csak a házi szükségleteket fedezték s ha helyenként említnek is erdőőröket, a felhozott példák is igazolják, hogy maga az erdei rendőrség ugyancsak gyenge lábon állhatott.

VIII. Bányászat.

A bányászat, az őstermelésnek harmadik ága, nem árvúlhatott el annyira, mint az erdészet; mert az Anjouk idejétől fogva mindjobban érdeklődött iránta a kincstár. A középkorban két nevezetesebb bányavidéke volt Aradnak; az egyik a Fejér-Körös, a másik a Maros völgyében.

Aranyat, mint magukból az oklevelekből kitűnik, már a XIV. század közepén mostak a Fejér-Körös vidékén. Keszend (a mai Kiszindia) közelében 1349-ben a keszendi hegyek közt négy aranybányát műveltek[4]). 1363-ban Lajos király szintén említi a Keszendi-patakban levő aranymosást György pankotai polgár javára kiadott parancsában[5]). Hogy ez tényleg űzhette a bányászatot, mutatja, hogy városában 1475-ben is találunk Bányász nevű jobbágycsaládot[6]). Maga a hely akkor az Ábrahámffyaké volt. Nádason is láthatni a hajdani aranymosás kiterjedt és százados erdőkkel benőtt maradványait[7]). — A Fejér-Körösbe tartó Csiger forrásvidékén Alsó-, Felső-, Székas- és Medvés-Aranyág neve (1439.) annyival inkább figyelmet kelthet, mert ott bányanyitásra, kivált e században, többször tettek kísérletet; Aranyág (Mons aureus) nevű hely azonban, a régi Zaránd legnyugatibb táján, a mai gyulai vasúti állomás mellett levő szőllők területén, tehát oly vidéken is ösmeretes 1232-ből, hol aranyat keresni senkinek sem juthatott eszébe. Ép így óvatosságra inthet bennünket Aradnak Csanádfelé eső részén Aranyút (1355.) s Vingától éjszaknyugatra Aranyos-Szőllős neve (1333.). Ellenben történeti tény, hogy 1392-ben Zsigmond király Maróthy Jánosnak *Pálűlésén*, a Maros völgye mellett, aranybánya nyitására adott engedélyt[8]). A kutatások aligha vezettek eredményre, mert többé sohasem halljuk említeni. — Grassán (a mai Grosson, Tótváradtól éjszakra) hajdani nagymérvű aranymosások nyomai vannak s az aranykincsről szóló mondák középpontját ott a Runk-hegy képezi[9]). A nádasi határban bányafúrókat és csákányokat találtak, a község 1711. évi pecsétjén pedig két hegy közt arany-ág van ábrázolva[10]).

[1]) *Arpádk. új okm.* VII. 429. — [2]) *Dl.* 322. — [3]) *Dl.* 11126. — [4]) *Anjoukori okm.* V. 361. — [5]) *Kaprinay*-kézíratok, IV., nro 10. pag. 26. és *Fejér*, IX. 3., 352. — [6]) Dl. 17660. — [7]) *A földtani intézet* 1887. évi jelentése, 92. l. — [8]) *Békésm.* tört. társ. évk. XIII., 12. — [9]) *Földt. Közlöny*, 1876., 284. l. — [10]) *Fábián*, II. 116.

1311-ben az Aba-nemzetség tagjai, kik Székudvar, Varsánd, Árkicsalán s a Fejér-Körös és Maros közt, valamint a Dráva mentén levő javaikon megosztoztak, az iránt is szerződtek, hogy ha időközben *arany-*, *ezüst-*, vagy *más ércbányát*, *sófejtőt* vagy *sókútat* fedeznének föl jószágaikon, azok jövedelme is közös legyen[1]). Aranyat, ezüstöt, ónt és esetleg bármely más érczet tartalmazó bányákat kapott Maróthy László 1441-ben Ulászlótól s Báthory András, István és László 1464-ben Mátyás királytól, még pedig az arany- és ezüsttartalmazó vizekkel és folyókkal együtt[2]), akkor, midőn Világosvárra és uradalmára adományt nyert. Az uradalomban volt a zarándi (most hunyadi) Körösbánya, Nagybánya vagy Csibebánya és Kisbánya, vagy Medvepataka is. Kétségtelen, hogy ezek körül már élénken űzték a bányászatot; e vidéknek kutatása azonban nem tartozik föladatomhoz. Más, teljesen megbízható adatot nem találhattam a tulajdonképeni Aradmegyéről, noha, mint az 1392. évi oklevél mutatja, nemes ércz után való keresgélések egyszer-másszor ennek területén is történtek, — a Körösökben és a Marosban való aranymosást pedig e korban, bővebb adatok hiányában is, általánosnak mondhatjuk. — A *vasbányászatra* még csak helynév sem utal. Van ugyan 1437-ben Aradban egy Vasegyháza nevű hely, de a síkon; és Zarándban is van egy Vastelek nevű puszta, de ezt csak a XVIII. század elején említi először egy oklevél, midőn az aradmegyei bányászatra is nagyobb világ derül. Erről a maga helyén lesz szó.

[1]) *Dl.* 1791. — [2]) *NRA. fasc.* 957. nro 4., továbbá *Dl.* 15915., 24545. és 24837.

XXII. IPAR, KERESKEDELEM, KÖZLEKEDÉS.

Szövő-fonó-, bőr-, agyag-, kőfaragó- és kőmíves-, fa-, vas- és élelmezési ipar. — Átmeneti kereskedés. Piaczok és vásárok. Főbb árúczikkek. — Folyami közlekedés, hajózás. Szárazföldi közlekedés.

I. Ipar.

Aradnak a középkorban jobbadán csak háziipara volt, mely a honfoglalástól a török hódításig lefolyt hetedfélszázad alatt lassan, szinte észrevétlenül fejlődött. A nép sokáig élt az itt talált, vagy épen az ősnépektől reá maradt eszközökkel s alig változtatott az öröklött formákon. Kézműveivel eleinte voltakép csak az élet mindennapi szükségleteinek fedezésére szorítkozott; másrészt azonban tagadhatatlan, hogy — pl. az építés terén, — már az utolsó Árpádok idejében figyelemreméltó alkotásokkal találkozunk. Aradban igazi városi élet sohasem fejlett ki; de a kolostorok és várak alapítása itt is, mint mindenütt, ösztönt adott az ipar némely nemének meghonosodására. A középkorban Lippa volt Arad legiparosabb városa. Az Anjouk által dédelgett városban alkalmasint már az Anjouk idejében keletkeztek egyes *czéhek;* de csak 1550-ből olvasunk ezekről határozottan, midőn Uloman pasa felgyujttatta Lippa terjedt külvárosát, melyben «nagy számmal voltak *czéhek* és kereskedők s legtöbben a kalaposok»[1]). Zarándban már 1418. ismerünk egy Dékánhalma nevű birtokot[2]) s a XV. században egy Dékán nevű jobbágycsaládot; valószínű, hogy mindkét név valamely czéh dékánjára vonatkozik. Mellőzve azon iparágakat, melyekkel népünk ma is házilag foglalkozik, csak azokról emlékezem meg, mikről határozottabb adataink vannak.

A *szövő-fonóipar* Aradban is a legrégibb magyar mesterségek közé tartozik. A Kenderestó, Kenderató, Kenderfark stb. helynevek bizonyítják, hogy a fonáshoz szükséges anyagot magában a vármegyében állították elő az asszonyok, kik bizonyosan maguk készítették saját ruháikat s a férfiak ingeit, gatyáit[3]). A megyei oláh asszonyok ma is ősi minták szerént dolgoznak[4]). A csipke emléke jobbágycsaládnévben, a szalagé és

[1]) *Istvánfy*, XVI. — [2]) *Dl.* 10711. — [3]) Gatya, mint helynév, 1498-ból. — [4]) *Dömötör* L. Művészi Ipar, 1886.

madzagé helynévben maradt reánk a középkor végéről. Mazagfalu neve (1429.) talán azt bizonyíthatná, hogy a helység lakói jobbadán hálóhoz stb. való madzag készítésével foglalkozott. Az az aranyhímzésű csipke, melyet 1863-ban a pankotai romok közt találtak[1]), már kereskedés útján kerülhetett Aradba. Felső ruháikat daróczból készítették s a férfiak gubát is hordtak[2]). Némely családot mesterségéről neveztek *szabó*nak. E szabók az urak számára már posztóból, bársonyból stb. is dolgoztak. 1311-ben a Lipóczyak egyebek közt tíz vég finom yperni *posztó*t kötöttek le, ha aradi s más javaikra nézve tett egyességöket megszegnék[3]). 1511-ben Dóczy Ferencz egy *paplan* odaígérésével akarja lekötelezni az ország nádorát[4]); s a kor végén (1566.) a betlenősi lápok közt bújdosó Bethlen Farkas a zsombékokban összevérezett lábait *bársony* dolmányának szétszaggatott darabjaiba göngyölgette. 1550-ben Lippán számos czéh volt; s ezek közt legnépesebb a *kalaposoké*[5]).

A *bőripar* Aradban is a régiek közé tartozik. 1337-ben János *csizmadiá*nak saját háza volt Szécsényben[6]). Csizmadia-, Varga- és Fekete-Varga nevű jobbágycsaládokat már a XV. századbeli oklevelek emlegetnek. A *szűcs*, *szíjgyártó*, továbbá az *íj-*, *tegez-* és *pajzsgyártó* mesterség emlékezetét szintén családnevek tartották fenn.

Az agyagipar, némely részében, már majdnem művészetté izmosodott. A *fazekasok*, *cserepesek* stb[7]) kitűnő agyagot találtak mesterségökhöz magában a megyében is. 1418-ban Zaránd egyik helyét Fazakasegyháznak, a másikat, 1561-ben Fazekas-Varsándnak hítták[8]). Varsándnak még akkor nem volt meg mai «Fazekas» jelzője. A mázas és mázatlan edények cserepeivel mindenütt találkozunk s az ú.-n. őskori cserepek közé igen gyakran tévednek efféle középkoriak. Paulis, Pankota, Arad, Simánd, Nadab stb. ezekben is igen gazdag lelőhelyek. Az összetévesztés könnyű, mert a kő- és bronzkori népek agyagedényeinek mintáit még sokáig használta a középkor s Aradban csak ritkán alkalmazta a mázt. Nadabon és Simándon különösen sokszor találnak sajátságos pohár- vagy tányéralakú cserepeket, melyek egészen eltérnek a maiak alakjától. Érdekesek a simándi *bábsütő minták* is[9]), melyek a legváltozatosabb alakokat mutatják. A *mécses*ek közt szintén vannak ritkább alakok[10]). Egészen abban a modorban készültek, mint a pankotai apátság templomának *téglái*, melyek kezdetleges domborművekkel állatokat, növényeket stb. ábrázolnak[11]). Aradon szintén találtak domborműves, középütt párhuzamos jegyvonalakkal

[1]) *Parecz*, 16. A nemz. muzeumban. — [2]) Daróczok és Gubás nevű jobbágy-család a XV. századból. — [3]) *Anjouk. okm.* I. 241. — [4]) *Hazai okl.* 452. — [5]) *Istvánfy*, 17. könyv. — [6]) *Anj. okm.* III. 369. — [7]) Családnevekben, 1474—7. — [8]) *Dl.* 10711. — [9]) A nadabi és simándi cserepek nagy számmal vannak a nemz. muzeumban, az aradi lyceumban és *Török* Béla simándi gyűjteményében. — [10]) Kivált egy, az aradi Maros medréből, az aradi lyceumban. A kalodvai romok közt szintén találtak. — [11]) Több darab a nemz. muzeumban. A 424. lapon lévő ábra az aradi lyceum példányáról.

ellátott téglákat[1]). Mindezek kétségkivül magában a megyében készültek. — Legérdekesebbek azonban a Világosról, Pankotáról s főkép Nadabról reánk maradt *kályhacserepek*, Arad középkori agyagiparának már művészies alkotásai. Világoson a várromok közt két darabot[2]), a pankotai apátság omladékai közt pedig számosat találtak, mázzal és a nélkül[3]). Nadabról ismerünk cserepet, mely, barnás keretbe foglalva, sárga alapon lombozat fölött lépdelő domborműves oroszlánt ábrázol[4]). Egészen magyar jellegű a másik két cserép. (Rajza a 402. és 415. lapon.). Az egyik, szintén domborműben, jobbra tartó magyar lovast ábrázol, jobbjában sólyommal. Öltözete turbánforma süveg, bő felső ruha, magyar nadrág. Az elég szabályos fejű, de annál idomtalanabb testű lovat csótár díszesíti. Mögötte fa látszik. A másik domborművön favágásban fáradozik két süveges, hosszú felső ruhába öltözött magyar.. Ugyanonnan poháralakú kályha-díszítéseket is gyakran ásnak ki; ezek, úgy látszik, a levegő keringésének előmozdítására szolgáltak[5]).

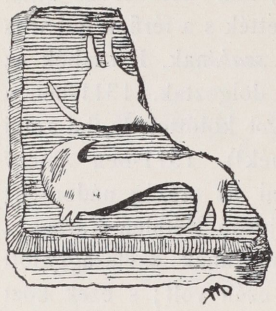

Pankotai tégla.

A *kőfaragás* a középkor vége felé ép oly fejlett lehetett Aradban, mint maga a *kőmívesség*. A művészetek történetében bővebben is előadom, mily érdekes alkotások maradtak reánk ez időből. A művésziesebb farag-

Nadabi kályharészlet.

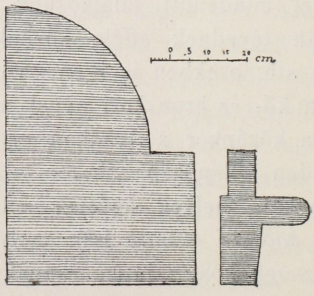

Csálai szeglet- és párkánykő.

ványokat, domborműveket talán tengelyen szállították ide; azokat a koczkaköveket azonban, melyeket templomaink és váraink omladékai közt találunk, jobbadán a megye hegységeinek községeiből, helybeli munkások faragták ki.

[1]) *Nemz. muz.* 1867. évi jk. 33. sz. — [2]) A délmagyarorsz. muzeumban. V. ö. Tört. Ért., 1879., 197. — [3]) *Márki*, u.-o.. 1885., 200. — [4]) *Nyéky* Alajos Kis-Jenőről küldte ugyan be a nemz. muzeumnak (1870. jk. 127. sz.), de egészen megfelel az ugyanott őrzött nadabi leletnek. — [5]) *József főhg.* ajándékából a nemz. muzeumban, 1880., 93. (1—4.) Néhány darab az aradi lyceumban és *Török* B. simándi gyűjteményében is.

Mindjárt Arad mellett, a csálai várban is igen csinosan faragott gyám-, szeglet- és párkányrészletek hevernek szanaszét, a mennyiben ugyan újabban egy kút kávázására nem pocsékolták el az épebb darabokat[1]). Ugyanonnan egészen ép és kitűnően égetett, a maiaknál hosszabb alakú és vastagabb téglákat is ösmerünk[2]). Az *épitő-ipar*, melyről máshol szólok, a fejlettségnek nem csekély fokán állhatott. A szegény falusi házakat jobbadán csak fából rótták össze s így készítették az aklokat, csűröket is; bizonyosan minden falunak megvolt a maga tapasztómestere s Tapasztó nevű jobbágycsaládot ösmerünk is a XV. századból. A kőházakhoz való meszet magában a megyében égették; Meszt és Pestes a vidék legrégibb falvai közé tartozik s nevét mészégető kemenczéiről vehette. Egyszerű kőházak, minők voltak jobbadán a nemesi kúriák, még aradi pallérok tervei szerént készülhettek. Az emlékszerű templomok, kápolnák és várak építésénél az aradiak már alkalmasint csak mint munkások szerepeltek.

A fa feldolgozása jelentékeny lehetett. Az *ácsok* nemcsak az egyszerű faházak egyberovásánál találtak munkát, hanem a monumentalis épületek födélszékeinek, tetőzetének elkészítésénél is. Az anyagot, mint ez természetes és mint különösen az aradi templom 1498. évi építésének történetéből tudjuk, a környék erdőségeiből szerezték be s helybelieket alkalmaztak ácsokúl, vagy faragó béresek gyanánt. Mindamellett csak egy Ács nevű jobbágycsaládról hallunk a középkorban. Hasonlóképen a megyében gyárthatták a zsendelyt is, melyet szívesebben használtak a cserépnél. De csak a solymosi várról tudjuk határozottan, hogy 1514-ben zsendelylyel volt fedve. A butoriparra emlékeztet az Asztalgyártó lippai jobbágycsalád (1475.) neve, az *asztalos* mesterség egyetlen emléke; hacsak az Ágya és Szék helynevekre nem akarunk gondolni. A *bognár* és *kádár*[3]) mesterséget nélkülözhetetlenné tette a virágzó szőllőmívelés, melyről már volt szó. *Kerékgyártó*-családdal szintén csak 1475-ben találkozunk először; e vidéken inkább szekereket használtak, mit a Szekeres családnév látszik bizonyítni. *Kútmesterek*, mint ma vannak, alkalmasint akkor is akadtak a nép közt, mert a kútásás gyakorlatot és ösmereteket kíván.

A vasipar kezdetleges lehetett. *Kovácsok*ról csak családnevekben hallunk, *császárok*ról (1232 óta) szintén. Ásó, kapa, kasza, sarkantyú, kengyel, nyílhegy, lándzsa, golyó, szeg, patkó, kampó, horog stb[4]), valamivel utóbb azonban már kard és kés volt a leggyakrabban készített tárgy. Valószínűen aradi munka azon XVI. századbeli ostyasütő is, melyet a Betlenősi templom romjai közt találtak[5]). Az *ércöntés* emelkedett-e arra

[1]) E sorsra jutott azon két faragvány is, melynek rajzát a beépítés előtt még el készíthettem. L. 424. l. — [2]) Onnan s más aradi helyekről néhány darab a nemz. muzeumban és az aradi lyceumban. — [3]) Kádár Máté 1495. pili jobbágy. A Kádár-halom neve is utal e mesterségre. — [4]) A megyei leletek szerént felsorolva. — [5]) 1823-ig a seprősi g.-kel. templomban, 1823—1848. Déznán *Török* Gábor gyűjteményében őrízték.

a fokra, hogy harangokat, csengőket stb. tudott volna előállítani, a bulcsi, pankotai és glogováczi leletekből meg nem határozhatjuk. Kisebb rézműveket itthon is önthettek.

Ötvös nevű család élt 1475-ben Lippán is; valószínű, hogy foglalkozása után nevezték így. Ötvösmunkát a középkorból Arad területéről csakis a bodrogi zárda őrzött meg; de ezt sem tarthatjuk aradi műnek. Hogy *könyvsajtó* sem működött Aradban, azt az irodalomról szóló fejezetben lesz alkalmam kimutatni.

Az élelmezési ipar ellenben virágzónak mondható. A *malomipart* először egy 1214. évi okirat említi. Ekkor ugyanis Boleszló váczi püspök a Körösön túl levő Mager pusztát két malommal s a Vadász (Wadazow) mellett levő területet két malomhelylyel a leleszi prépostságnak adta[1]). 1326. a Salánkyaknak Bökényben (Kis-Jenő mellett) voltak malmai[2]) s ugyanott 1484-ben is dolgozott egy malom[3]). 1331-ben Dezső comes Antal comesnek a Csiger vizén, Kerekegyházy Laczk pedig 1412. a csanádi káptalannak a Maros aradi szakaszán egyebek közt egy malmot is ajándékozott[4]). Fajdason a Fejér-Körösön Majsay Lőrincz 1418. a Maróthyak tagján építtetett malmot[5]); 1429. a Csegedszeg határában, a Deménűlése nevű legelő partján a Fekete-Körösön levő malmokat Maróthyék kapták[6]). Sok pörre, viszályra nyujtottak alkalmat (1474—1520.) a nadabi malmok, melyek a Fejér-Körösön állottak s a Nadabyak számára őröltek[7]). — E vidéken egyáltalán sűrűn építettek vízimalmokat. 1477. Erdőhegyen a Kolbász- (majd Somosy- és Dóczy-)családnak 2[8]), ugyanakkor Betlenősiben a Neczpályaknak 1[9]), 1478—87. Székudvar határában a Czeczeyeknek s a Muronyi Véreknek 1—1[10]), 1486—9-ben Gyarmaton a Fekete-Körösön Dóczynak 1 malma volt s ennek molnárát megverte, csolnakját pedig elvitte Zeléndi Buda János[11]). Az olyan sokat emlegetett nadabi ó-malom csak egy kőre járt, mégis aránytalanúl nagy volt az értéke, mert 1516-ban 4000 frtra becsülték; s így érzékenyen sujthatta a nadabi közbirtokosokat, hogy új malmukat le kellett romboltatniok s a réginek helyére építniök[12]). Ebből is látjuk, hogy a Fejér-Körösön levő malmok épületei szilárdak voltak egészen Sebesi István fölléptéig, ki 1780. febr. 13. a Fejér-Körös egyik mellékvizén, a Tasnyikon adta át a közhasználatnak újabb rendszerű hajómalmait, melyek oly nagy becsületet szereztek az aradi lisztnek[13]). A szomszéd birtokosok nem szívesen látták, ha a malom helye változott, mert a vizet könnyen földjeikre szoríthatta az érdekében

[1]) *Fábián*, 211. — [2]) *Dl.* 28575. — [3]) *Dl.* 18937. — [4]) *Hazai. okm.* III. 110. *Fejér*, X. 5., 373—6. — [5]) *Haan*, 47. — [6]) *Haan-Zs.* 41—4. *Dl.* 12086. — [7]) *Dl.* 17560., 18464., 18496., 20623., 20685., 21394., 22408., 22993., 23344., 23435. — [8]) *Dl.* 17931. — [9]) NRA. fasc. 1687. nro 2. §. 6. Csak a regestrumban. — [10]) *Dl.* 19090., 19092., 19272—3. s *Rávay*-lt. Divers. fam. III. 20. — [11]) *Dl.* 19477. — [12]) *Dl.* 22408. — [13]) *M. Hirmondó*, 1780., 99. l.

emelt malomgát vagy új ásás. 1495-ben pl. Corvin János panaszkodott a Czibakok ellen, kik Gyulavarsándon a Fejér-Körösön levő malmuk épületét megváltoztatván, a herczeg rétjei víz alá kerültek[1]). Csatornákat, vagy fokokat a Fejér-Körösnél épen a malomipar érdekében ásattak. Erdőhegy határában a Körös egyik helyét már 1394-ben *Marosi Miklós ásásának* nevezték[2]). A Körös fokain és erein különben már a középkorból ösmeretesek egyes malmok. Így pl. a Szederkényi Piskyeknek több malmuk is volt a kisfajdasi Nagyéren s ezeket 1522. május 21. egyebek közt azon kikötéssel adták el Majsay Benedeknek, hogy azokban *malomvám* nélkül örökösen, szabadon őröltethessenek[3]). — A tulajdonképeni Aradban szintén szép számmal működtek malmok. Ott a Maros mellett 1428. óta ismeretes Molnári-puszta neve. 1481-ben Csályay István Országh János egykori marosi malmának helyét élethosszig Dóczy Imrének engedte át[4]). 1514. márcz. 24. a Mázsás-család 2 forintért adta el Sebesy János lippai polgárnak Lippán, a Maroson, a Molnár Mátyás és Csery Tamás malmai közt levő malmát[5]). A solymosi várnak külön *szárazmalma* volt; legalább 1514-ben a solymosi jobbágyok panaszkodtak, hogy a búzát föl kell vinniök a várhegyre s ott kénytelenek azt megszeleltetni, megmosni és megőrölni, holott azt saját lakásaikban is megtehetnék[6]). Az aradi káptalan, mely csak 1519-ben adta el a Torda közelében, Egyházfalva határában, az Aranyos vizén három s megtartotta ugyanott két kőre járó másik malmát[7]), semmiesetre sem hagyta felhasználatlanúl a Maros vizét.

Az élelmezési ipar másik ága, a *mészárosság*, a középkorban nem fejlődött ki annyira, mert a lakosok saját gazdaságukból is elláthatták magukat hússal. Az aradi piaczon a prépostnak régi s 1392-ben ismét elösmert joga volt rá, hogy a mészárszékekben (in macellis) czímeres húst (carnes, quae sigillares apellantur) méressen; hogy azonban a kanonokok piacza rövidséget ne szenvedjen, a prépost egy jobbágyának sem volt szabad a húst otthon, saját lakásán kimérni és eladásra kitenni. A káptalant, illetőleg annak dékánját s nem a prépostot, vagy tisztjét illette meg az a jog, hogy a fölmerült visszaélések ellenében intézkedjék s hogy megbüntesse a kihágókat, akár a prépostnak, akár másnak jobbágyai, *régi szokás szerént* bírságot vetvén ki reájok[8]). A jobbágyok közt már e korban is ösmerünk Mészáros nevűt. — Itt-ott *korcsmá*ról is van szó. 1471-ben Keszend vidékén állott Korcsomárosfalva[9]) s a Kladovai-patak forrásánál, Arad és Zaránd egykori határán egy emelkedést, mely Ágris és Kladova közt az erdei út mentén fekszik, ma is Korcsmahegynek hínak. Egy 1489. évi tanúvallatás szerént a Zádorlakáról Csálára vezető úton korcsma

[1]) *Müncheni* lt., XVII. 121. — [2]) *Haan-Zs.* 56. (Marosimiclosasasa). — [3]) *Bölöni*-lt. nro 14. B. »Fruges et blada molendini, sive porcio molendinarum, quod vulgariter malomwam dicitur.« — [4]) *Dl.* 18549. — [5]) *Újhelyi*-lt. II. 28. — [6]) *Müncheni*-lt. Miscell. — [7]) *Tört. Adattár*, III. 23—5., 109—110. *Tört. Tár*, 1891., 124. — [8]) Dl. 29743. — [9]) *Csánki*, I. 737.

(Taberna bibentium) állott; de bajosan örvendett jóhírnek, mert alig fogott ki előtte Nagy Ozsvát betlenősi tiszttartó, feleségét Haraszthynak egy fegyveres jobbágya, mint valami rossz asszonyt[1]), bekísérte a csálai bíróhoz. Boron kívül sört is ittak Aradmegyében s valószínű, hogy — főkép ez utóbbit — útszéli csárdákban is mérték. Végre meg kell emlékeznünk a nagyurak *szakácsairól*, kik «művészetökkel» néha tekintélyes birtokot szereztek maguknak. Zarándban 1439-ben két Szakács nevű helység állott[2]) s eredetileg alkalmasint a világosi királyi vár szakácsainak javadalmazására szolgált. A gazdag főurak és főpapok külön szakácsokat tartottak. Ösmeretes, hogy Szilágyi Mihály kormányzót 1459-ben szakácsa szabadította ki világosi fogságából[3]). 1475-ben Gúti Országh Sebestyén Kovásziban, hű szolgálatai fejében, egy jobbágytelket adott Cocus, vagyis Szakács Benedeknek[4]). 1532-ben Budán, 1538. Békésben s időközben valahol Aradban is megajándékozta János király a maga hű szakácsát, Bereczky Mihály mestert, (kit közönségesen csak Szakács Mihálynak neveztek), s Izabella királyné 1540. meg is parancsolta Lippa városának, hogy a nemes szakácsot János királytól kapott minden szabadságában megoltalmazza[5]).

II. Kereskedelem.

Arad ipara oly csekély volt, hogy a belső szükségletet is alig elégíthette ki; ehhez képest behozatalra szorult. A kereskedők meg-megjelentek a vármegye különböző helyein tartott vásárokon s még alig gondoltak arra, hogy állandó üzleteket nyissanak. A Maros, a keleti kereskedelem egyik fő ere, egész folyásának 12%-ával érdekelte Aradvármegyét, melynek helységei mindkét oldalon sűrűn sorakoztak egymás mellé. A folyón hajók és tutajok közlekedtek s a víz partján csinált út (via publica) vezetett. Mindaddig, míg a kereszteshadak a szárazföldi útakat követték, a Levante-kereskedés a Maros vonalát sem hanyagolta el. Az Anjouk idejétől kezdve, midőn a török hódítás nemcsak a Görög-császárságot rendítette meg alapjaiban, hanem érzékeny csapást mért Velencze tengeri kereskedelmére is, a Maros völgye ismét élénkülni kezdett s Lippa és Arad (Brassó, Szeben, Szeged és Pest közt) a Levante-kereskedésnek egyik állomása lett. 1233. után a Maroson való sószállítás a vállalkozó zsidóktól, kiknek elegendő eszközük és tárházaik voltak, e vidéken tudvalevőleg a bulcsi apátság, a jánosvitézek és az aradi káptalan kezei közé jutott[6]) s így a kereskedelem csökkent; mert alig képzelhetjük, hogy e papi testületek mellékes üzletekbe bocsátkoztak volna. Ezt az állapotot nem is lehetett fenntartani sokáig. Nagy Lajos idejében már *szebeni kereskedők* járnak

[1]) Tanquam meretricem. *Dl.* 19589. — [2]) Dl. 24822. — [3]) *Heltai*, M. Krón. 392—5. — [4]) *Dl.* 17709. — [5]) *Újhelyi*-lt., II. 35. és 37. III. 17. — [6]) *Árpádk.* új okm. VI. 183., 349., 520. *Fábián*, I. 184—6.

a Maros aradi szakaszán, kiknek azonban nem-egyszer lehetett okuk olyas panaszra, mint 1386-ban, midőn Gregus és János bulcsi lakosok őket kirabolták[1]). Annak, hogy 1457. végén Rozgonyi János sószállító-hajóit Szilágyi Mihály Lippán lefoglaltatta[2]), politikai okai voltak s nem riaszthatták vissza a kereskedőket. Még *raguzai* kereskedők is útba ejtették Lippát s 1551-ben, átutaztukban, épen ezek hítták meg a törököt Lippa elfoglalására[3]). Ferdinándnak Lippát ostromló csapatai, kivált a spanyolok nyomában, egész csapat külföldi, kivált olasz kereskedő járt s a katonáknak oly méregdrágán árúlták selyemszöveteiket, ruháikat stb., hogy ezek majdnem egész zsoldjukat rájok költötték. Ferdinánd tehát 1551. nov. 20. a táborban való kereskedést kénytelen volt eltiltani[4]). A tordai országgyűlés még 1577-ben is Szászsebest jelölte ki a Lippa felől Erdélybe menő idegen kereskedők árúinak lerakására[5]). Ehhez képest valamennyire a helyi-kereskedelem is kifejlődött Lippán. 1475-ben Kalmár (Mercator) és Tőzsér nevű polgárait említi egy oklevél, 1526. pedig Cseke Miklós lippai kereskedőt ismerjük névszerént[6]), a mi mutatja, hogy tősgyökeres magyar emberek sem vonakodtak a kereskedéstől. A tőzséreket, kik eleintén jobbadán izmaeliták és zsidók voltak, a pénzérték gyakori változása és a könnyebb hitelnyitás tette szükségesekké. A pénzűzlet Aradban sem volt ismeretlen s a kölcsönzéssel nemcsak egyes urak és papok foglalatoskodtak; mit az említett Tőzsér-néven kívűl az is bizonyít, hogy 1514-ben Künisch Mátyás, Brandenburgi György káplánja, a solymosi és lippai őrség költségeire száz forintot egy lippai aranyváltótól (golt wechsler) vett kölcsön[7]).

A *vásártartás* első nyomát 1198-ból találjuk. Ekkor ugyanis Imre király a Bihar-, Zaránd- és Békésvármegye piaczain szedett vámjövedelem két harmadrészét a váradi püspökségnek ajándékozta, s I. Lajos 1342-ben a hiányzó egyharmadot is átengedte[8]). 1241. még a tatárok is gondoskodtak e vásárok megtartásáról. Aradnak az Árpádok idejében is volt piacza s 1392-ben már ennek régi szokásaira hivatkoztak, midőn különösen a piaczi mészárszékek ügyét szabályozták. Érdekes, hogy a prépost és káptalan külön piaczokat tartottak s hogy a piaczra a kanonokok vagy személyesen, vagy dékánjok által ügyeltek föl s, a prépostnak és tisztjének mellőzésével, a vásár szabályai ellen vétőkre egyenesen ők rótták ki a bírságot[9]). Vásártérűl, mint egy 1431. évi oklevélből kitűnik, az Arad és Mikelaka közt elterülő közlegelő volt kijelölve[10]). Sámolykeszíben már Zsigmond király engedélyezett vásárokat, Mátyás király pedig 1461. május 11. megparancsolta, hogy az azokon megjelenő kereskedőknek és kalmároknak szabad útjok legyen mind javaikra, mind személyökre nézve s

[1]) *Tört. Adattár*, II. 342. — [2]) *Dl.* 15423. (1459.) — [3]) *Hammer-Purgstall*, Gesch des Osm. Reiches, II. 215. — [4]) *Tört. Tár*, 1891., 436. Orsz. lt. — [5]) *Erd. orsz. eml.* III. 117. — [6]) *Dl.* 17660. *Újhelyi*-lt., III. 15. — [7]) *Müncheni* lt. Brand. 66. Fragm. III. — [8]) *Anjouk.* okm. IV. 292—3. — [9]) Dl. 29743. — [10]) *Fábián*, I. 205.

s hogy királyi vámokat ne fizessenek. Ellenben a Maróthyak méltányosan megvámolhatták az utazókat és vásárosokat, minek jelzésére joguk volt egy magasra felhúzott kereket felállítniok. E kiváltság fejében azonban arra kötelezte őket, hogy Sámolykeszi határában a mocsaras helyeken, hol az utasokat és vásárosokat veszedelem érhetné, jó hídakat készíttessenek[1]). Ugyanazon vidéken (1486.) még a varsándi vásárokat említik[2]); a simándiak a XVI. század második felében híresedtek el leginkább. De már e korból számos bábsütő mintát találtak ottan, a mi bizonyítja, hogy a mézeskalácsosok sátrai akkor is a vásárok keresett helyei voltak; s az a körülmény, hogy a simándi köböl közhasználatban volt, a gabona-kereskedés nagyobb önállóságára és élénkségére figyelmeztet. — 1475-ben nem sokat használhatott a lippai vásár (nundinae, seu forum armale) jóhírének, hogy a várnagy néhány ott megjelent jobbágyot hatalmaskodva elfogatott[3]). Különben minden városnak és mezővárosnak volt joga vásártartásra.

A piaczi árakról nincsenek följegyzéseink; de következtethetünk a pénz szűkére, ha tudjuk, hogy — még II. Ulászló idejében is — Aradban 2 frtért malmot, 3 frtért szőllőt, 5 frtért nemesi kúriát lehetett venni s hogy 1511-ben Iratoson egy ellopott lovat és csuhát 10 frtra becsűltek.

A *terménykereskedés* jelentéktelen lehetett, mert jóformán termelőkből állott ki a vármegye és szomszédsága. Kivételt képezett a *fa*, melyet tutajokon egészen Szegedig szállítottak a solymosiak, váraljiak stb.[4]) s a *bor*, melyet ugyan jobbadán szintén csak háziszükségletekre szűrtek, de melylyel az élelmes lippaiak, pankotaiak stb. bizonyosan távolabbi vidékeket is fölkerestek. E kereskedés természetes útvonala az alföld felé vezetett, hol Szeged csak akkép tudott versenyezni, hogy polgárai a Szerémségben vásároltak szőllőt és a híres szerémi borral kereskedtek. — Az *állatkereskedés*, ha van is rá példa, hogy Aradból, Zarándból távolabb vidékekre is vittek lovakat, általában a vármegye határain belül folyt; mint a hogy a megyében lakó iparosok is inkább csak közvetlen megrendelésekre, vagy a megyei vásárok számára dolgoztak s aligha volt sok bajuk az idegen versenynyel. Maga az *átmeneti kereskedés*, melynek fő iránya a Maros völgye volt, aránylag kevéssel járult a lakosság jóllétének emeléséhez.

Súlymértékűl szolgált a *mázsa*[5]), ürmértékűl az *itcze*[6]), a *pint*, az *akó* (1453.), a határozatlan jellegű *hordó*, az olykor köbölnek (cubulus) is hítt *akó* és a simándi *köböl*[7]), valamint az ennek negyedét tevő *véka*, melyet azért quartának is neveztek. Hosszmértékűl a *könyök* vagy *rőf*[8]) (ulna) stb. volt divatban.

[1]) *Dl.* 15585. — [2]) Gyömrői *Teleky-lt.* XV. 1., 24. (Dr. *Csánki* szívességéből). — [3]) Dl. 17660. — [4]) A solymosiak kérelme 1514. *Müncheni* lt. — [5]) Mázsás nevű lippai család, 1514. *Újhelyi*-lt., II. 28. — [6]) Yciafuca, 1232. *Haan*, 7. — [7]) 1561. *Bunyitay*, II. 261—2. Ezt a mértékegységet Békésben is széltére használták. — [8]) 1412. — *Haan-Zsilinszky*, 27.

III. Közlekedés.

Mátyás király, mint a sámolykeszi szabadalom-levélből kitűnik, a kereskedelem előmozdítása végett az útak jókarban tartásáról is gondoskodott. Nagyon sok lehetett ez irányban a kívánni való, de még sem voltak oly kétségbeejtők a viszonyok, mint általában hiszik.

A közlekedés legrégibb útja a *folyóvíz*, legnagyobb akadálya a sok mocsár, ér és fok. A *Maros*[1]) volt Arad életere, közlekedésének fő vonala, mint ma, akkor is 214 km. vonalon. Mindjárt a magyar állam megalakúlása után találkozunk rajta járó hajókkal. Szent István és Ajtony közt, egyebeken kívűl, az mérgesítette el a viszonyokat, hogy Ajtony lefoglalta a király sószállító hajóit. E hajók 1100 métermázsányi terhet, Aradtól pedig 3—4 annyit is elbírtak. Valószínű, hogy az aradi káptalan, melynek alapítólevele (1135.) említi először az aradi Marost s annak egyik fokát[2]), Aradig három hajón szállíttatta az őt megillető 2000 darab kősót, a mi — egy darabra 25 kilogrammot számítva — bátran reá ment egy 500 métermázsás hajóra. Egy rakodmány (thumenus) só ennyi lehetett. 1192-től a pannonhalmi apátságnak három hajója járt a Maroson[3]) s e hajók 1211-ben II. Endrétől ugyanazon kiváltságokat nyerték, a miket a beszterczei és aradi egyház hajói élveztek[4]). Tehát vámfizetés nélkűl, szabadon járhattak. Pannonhalmának ezen kiváltságát, Aradra hívatkozva, 1233-ban[5]), tehát két évvel utóbb erősítette meg, hogy az aradi káptalan hajóinak vámmentességét megszüntette[6]). 1238-tól a jánoslovagok tauczi házának is 6 hajója járt a Maroson, melyet a bulcsi, egresi stb. apátság hajói szintén szeldeltek. De magánosoknak is voltak hajóik a Maroson; így 1457—9-ben Rozgonyi Jánosnak[7]), 1514-ban Königsfeld Péternek[8]) stb. Lippaváros középkori czímerében is benn van a hajó. (Lásd 183. lap.). 1551-ben az ostromlott Lippa számára külön hajók szállítottak eleséget[9]); később pedig a török külön kis hajóhadat szervezett a Maros aradi szakaszán. A hajózás a jégzajlás elmúlta után azonnal megindúlt[10]). Mivel a terhes hajókat vízmentében sem lehetett pusztán az evezőkre bízni, kétségtelen, hogy a hajóvontatás, mely a parton vezető út nélkűl képzelhetetlen, már akkor is divatozott. A régi pécskai népdal szerént

»Arad felől jön egy terhes hajó,
Húzza aztat harminczhat sárgaló«[11]).

A két parton, egymással szemközt, számos helység lévén, a helyi közlekedésre is tekintettel kellett lenni. *Híd*, tudtommal, sehol sem volt a

[1]) A XVII. századbeli *Szamosközy* szerént (Tört. Munkái, III. 320.) Magyarországnak nagyságra második folyója. — [2]) Dl. 31121. — [3]) *Árpádk. okm.* VI. 183. — [4]) U.-o., 349. — [5]) U.-o., 520. — [6]) A törvénykönyv (1231.) *Endlicher*nél, 428. — [7]) Dl. 15423. — [8]) *Müncheni* lt. Künisch jelentése. — [9]) *Horváth*, Frater György, 336. — [10]) Hunyadi J. levele, 1445. Tört. Tár, 1861. IX. 150. — [11]) *Kálmány*, Koszorúk, I. 140.

Maros aradi szakaszán; csak később, a törökök építettek egyet Lippánál[1]). Arad közelében, Szent-Miklósnál még 1550-ben is hajókon kellett átkelnie Kászon pasának[2]). *Révhelyek* nagy számmal lehettek ugyan, de az oklevelek a Maros alföldi szakaszán csak a kalodvait (1501.), sződit (1472.), asszonylakit (1388—1514.), zádorlakit (1511.), bécsit (1421.) és papit (1434—1529.) említik. *Vámszedő helyek:* Gözevámja, Lippa, Bizere, Aszszonylaka, Nagyfalu, Pécsk. A Maroson ezenkívül, mint láttuk, számos *malom* is állott, a mi nem kevéssé akadályozhatta a *tutajozást* és *faúsztatást*, melyet 1514. is gyakoroltak a solymosiak s bizonyosan más parti lakosok is.

Jobbról a Kisalmáspataka (1364.) a Solymosi- és Kalodvapatak (1441.), balról a Pestes-, Rágáspataka, a Bélakútjával gyarapodott Nyirespatak, a Csesztaróczi-patak ömlött bele stb. s a Harangod szakadt ki belőle. Középkori oklevelek csak ezekről emlékeznek, pedig jobbról közel 40 s balról 54 patak vagy száraz érmeder vezet a Maros felé; s ezek hajdan, midőn az erdők több csapadékot tarthattak fenn számukra, bővebb vízűek lehettek. A velök gyarapodott Maros medre néhol nagyon kiszélesedett, máshol ismét összeszűkült. Zátonyai néhol valóságos szigetekké növekedtek. Egy nagyobb sziget Tótváraddal szemben feküdt, mire (1483) Szigetfő (a mai Osztrov, azaz Sziget) neve utal. A kalodvai pálosok kolostora maga is szigeten állott (1497). Tőle kissé nyugatra esett Pelletsziget (1518). Lippától Szegedig még 1707-ben is számos szigetet említnek a Maroson s különösen nagy lehetett ezek száma Aradon alúl, hol a Harangod kiszakadt belőle. Máshol ismét örvények veszélyeztették a közlekedést; pl. Aradon alúl a Csenkörvénye (1256.). Azonban, mint láttuk, mindamellett is rendesen közlekedhettek a terhes hajók a Maros egész vonalán.

Zaránd fő folyója a *Fejér-Körös* volt[3]), mely tulajdonképen egész völgyével, még torkolatával is odatartozott. Oklevelekben 1199. említik először, mint a mely mellett, a Makra közelében, Dienesmonostora épült[4]). Az alföldre kiérve, vizei nagyon szétterültek s roppant mocsarakat alkottak. Még a XVII. században is Boros-Jenőtől Gyuláig és Sarkadig olykor síkvíz volt az egész terület; Betlenősitől pedig le, a Fekete-Körössel való egyesüléséig, a XVI—XVII. századbeli irók szerént «*a megmérhetetlen sarkadi tavat*» alkotta[5]). E tó voltaképen az erek és fokok összevisszaságából állott. A zarándi vártól elvett (Gyula határában lévő) Szerhet határában már 1232-ben ezeket említik: Salfoka, Lósok-őrvénye, Itczefoka, Lehödfoka, Csekefoka, Perefoka[6]). Mellékvizei közől említik a Keszend-patakot, 1363-ból a Nagyér-folyót Köbli határában 1438-ból, a Nagyérpatakot Kis-

[1]) Az 1550. évi ostromban említett szűk híd a várba az egyik sánczárkon keresztül vezetett. — [2]) *Verancsics*, VII. 166. — [3]) Nevét a középkori oklevelekben mindig *Fejér*nek írják. — [4]) *Fábián*, I. 235. — [5]) *Márki*, Sarkad Története. 7—8. — [6]) *Árpádk. okm.* VI. 503.

Fajdas vidékén 1522-ből, Érhátot 1480., Csentét s Érszeget 1484., Nadab határában. Baloldali legnagyobb vize, a *Csigere*, 1331-től fogva szerepel. A Csigerén s magán a fő folyón, a Fejér-Körösön, Nadab, Székudvar, Erdőhegy és Varsánd alatt malmok állottak. 1498—1505. Kis-Jenőnél Corvin Jánosnak állt egy hídja, melyen vámot is szedett; ezt azonban Erdőhegyi Balázs, Miklós és Bernát fegyveres erővel lerombolták s a maguk terűletén, Erdőhegyen építettek új hídat 1507-ben[1]), 1495. Czibak Ferencz és János a maguk varsándi hídját Corvin János péli erdejéből építették[2]). Vámszedő hely volt Pél már 1404-ben[3]), Nadab pedig 1497—1520. közt is[4]). 1429. említik Zaránd révét, mely a Körös és Csiger egyesülésénél feküdhetett[5]); 1438. Köblinél magán a Körösön, a belészakadó Nagyéren pedig Kerecséntől nyugatra és Csentén volt egy-egy rév.

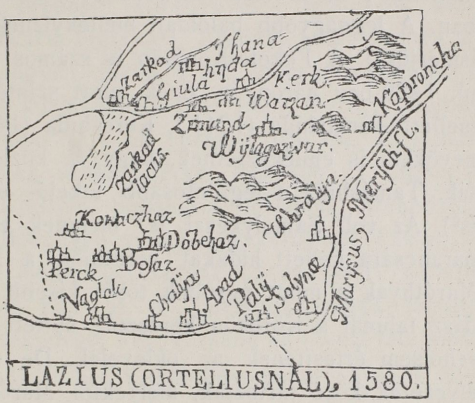

A Fejér-Körös torkolata, régi térképen.

A *Fekete-Körös*[7]) jóval rövidebb vonalon mosta Zarándot; Talpasnál érte el s Antnál már ismét bihari terűletre jutott. Csak furcsaság-számba mehet az a mód, melylyel folyását Sambucus 1579. évi térképe ábrázolja[8]). Szerénte a folyó, melyet 1214. említnek először[9]), egy névtelen városnál a Makra-hegyekből ered s Pankotánál egyesül a Solymos felől jövő kis Fejér-Körössel. E régi térképekre csak azért hívatkozom, hogy pár vonásból megérthessük, kereskedők, utazók, katonák stb. mily végtelenül kevés hasznát vehették még a XVI. század derekán is a kartographiának. Különösen XVII. századbeli írók roppant mocsarasnak mondják a Fekete-Körös környékét.

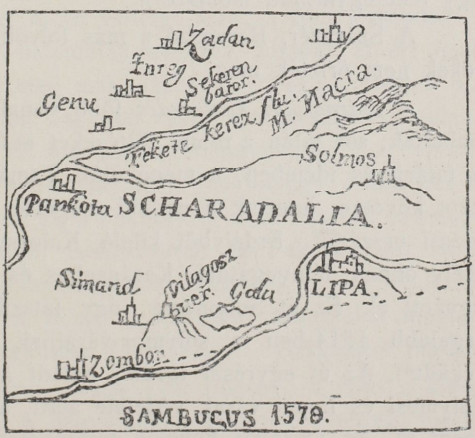

A Fekete-Körös folyása.

[1]) *Müncheni* lt. XXXI. 228. — [2]) *U.-o.* XVII. 118. és *Dl.* 20281. — [3]) *Békésm.* tört. évk. VIII. 128. — [4]) *Dl.* 20623. — [5]) *Haan-Zs.* 42. — [6]) Dl. 13244. — [7]) *Márki*, A Fekete-Körös és vidéke. Nagyvárad, 1877. — 8r., 146 lap. — [8]) *Ortelius*nál a 84. táblán. — [9]) *Fejér*, III. 1., 157.

Baloldalt a Dalomér, Barakonyér, Pókarétje, az Ökrösfolyó és Kerekmocsár (1344.) Csana-Keszi határában; a Haragpataka, a Hodos, Kereshida, Szabadrekettye, Somos és Mocséla, Vadász, Sámolykeszi, Seprős és Csegedszeg környékén, egyebekkel együtt, össze-visszabarázdálták a folyó mellékét s az árvizek maradványait hosszú időn át megtartották magukban. A legnagyobb baloldali mellékvíznek, a *Tő*znek nevét csak 1553. óta ismerjük[1]). A Fekete-Körösön is számos malom dolgozott; Csegedszegnél pl. 1429-ben három is. Ezek miatt szintén vezettek utak a folyóhoz, mely mellett Tamáshida (1241.), Kereshida (1429.), Földhíd (1477.) már puszta nevökkel is emlékeztetnek, hogy a közlekedés érdekeit szemelőtt tartották. Tamáshida a legfontosabb átkelő- és vámszedő-hely volt még 1512. is[2]). Az volt Sámolykeszi is, melynek erein 1461-ben a király egyenes parancsára kellett hidakat veretniök a Maróthyaknak. Ugyanez évben a Maróthyak a miatt pöröltek több kisebb birtokos ellen, hogy azok a Vadász falunál a Körösön keresztül épített hídjukat lerontatták[3]). Révekről seholsem értesítenek az oklevelek. De ezek is alkalmasint azon haszonélvezetek közé tartoztak, melyektől Maróthyék 1418. mind a két Körösön eltiltották szomszédaikat[4]). — A helyi közlekedés csak egyszerű *csolnakok*on történt, melyeket — mint jobbadán manap is — egyetlen fatörzsből vájtak ki; a legrégibb csolnak, melyet okleveleink említnek, 1486-ból egy feketegyarmati molnáré[5]).

A Szárazér, Beregszó s más folyók közlekedési jelentőségét az emlékek nem őrízték meg.

A szárazföldi közlekedés főbb vonalai szintén a fővölgyek irányában haladtak, sőt talán a római töltéseket is felhasználták. Legalább 1241-ben, a tatárjárás idejében, a menekülők Tamáshidáról egyenesen a római sánczot követve jutottak a nadabi szigetre. Legnevezetesebb volt a marosmenti országút. Erdélyből kifelé Kolozsvártól egy út vezetett Dévának, mely onnan délnyugatnak Karánsebes és nyugatnak egyenesen Lippa felé ágazott el. Ez út Solymosig, úgy látszik, a folyó jobb partját követte; legalább 1514-ben a solymos-váraljiak legelője az országút közelében feküdt[6]). Az út egyrészt tovább haladt Arad felé, másik ága ellenben, a solymosi és lippai várak védelme alatt, a folyó balpartjára, Temesvár felé ment át. Az átszállás kompon történhetett. Egyébiránt kétségtelen, hogy idáig is egyenes út kötötte össze Lippát a baloldalon fekvő helységekkel. A lippai országútat közvetlenül a Maros mellett fekvőnek mondja egy 1514. s egy 1525. évi okirat[7]). Lippán mindenesetre több út találkozott.

[1]) Így is csupán Thewz-Zellesthye összetételben. Orsz. lt. NRA. CCCIXCVIII., 31. — [2]) *Haan*, Dipl. 114. *Bölöni*-lt., 1512—3. — [3]) *Dl.* 15556. — [4]) *Dl.* 10711. *Haan*, 48. — [5]) *Dl.* 19477. — A csálai határban a Holt-Maros iszapjában 1889-ben egy csolnakba fektetett ember csontvázát találták. Kár, hogy e leletet nem vizsgálták meg alaposan. — [6]) A solymosiak kérelme, 1514. *Müncheni* lt. — [7]) *Újhelyi*-lt. II. 28., III. 16.

Elég élénk volt pl. a közlekedés Buda felé, a meddig 1525-ben egy kocsiért 10 frtot kellett fizetni[1]). A dévai út egyik főállomása Arad volt, hová, Mikelaka felől, a Közép-útczán keresztül vezetett be. Nagy fölháborodást keltett, midőn 1431-ben a vásártér felé tartó *egyik* országútat, «melyet régóta használnak», a prépost «sövénynyel s igen erős akadályokkal elzáratván», kertjéhez akarta foglalni[2]). Aradnál tehát szintén több országút találkozott. Szegedfelé ugyan, főkép a sok mocsár elkerülése végett, kocsi helyett inkább hajón közlekedtek[3]); de Papi, Tornya, Batonya, Nagy-Iratos és Csongrád irányában járt út vezetett Budára. Egy másik, Asszonylakán át, Temesvárra s ez útból kitérve, Rékason át Lugos felé vitt[4]). Egy harmadik Mácsán, Királyin, Simándon, Szilason, Székudvaron, Görhén, Széken, Erdőhegyen, Bökényen s úgy nagykerülővel Tamáshidán át Nagyváradra tartott[5]). Ez út elejét Szívesútnak (Ssyweswth) nevezték. Simándon több út kereszteződött. Egy út pl., melynek iránya feltűnően összeesik az ú. n. Trajánnal, Székudvar, Pél, Varsánd és Gyula felé ment[6].)

Gyuláról azután Boros-Jenőig a két Körös közt ismét egyenes összeköttetést találunk, mi anynyival érdekesebb, mert e vonalat ma teljesen elhanyagolják. Valószínű, hogy visszafelé Pélig a már ösmert útat követte; onnan Nadab, Köbli, Kerecsen, Csente, Hegenháza és Nagy-Somos falukon át ért Zarándra[7]). Zarándról egyik ága Pankota, Galsa, Siri, Világosvár s Kovászi felé haladt s Pálülésénél ért ki az erdélyi útra; a főút Zarándrévénél szegte a Csigert s ismét a Körös baloldalán maradva, Sikulán át ért Jenőre. Csakhogy ez útnak aligha volt meg mai országos jellege; különben a tájékkal kevésbbé ösmerős németek nagyobb része nem veszhetett volna el 1566-ban a gyula-jenői úton. Ez út, annyira-mennyire, ki volt építve a Fejér-Körös mentén körülbelül Körösbányáig[8]). Jenőtől egy vonal Bél felé fordult, a másik pedig, az ereken át, a Fekete-Körös felé tartott és Sámolykeszi, Csegedszeg, Vadász, Sződi, Erdő-Gyarak és Fekete-Bátor falunak tartva, Kölesér táján torkollott a tamásdai útba, melylyel együtt folytatódott Várad felé. Ezen ú. n. makrai út bihari szakaszának aránytalan megadóztatása miatt Biharvármegye közgyűlése 1409. aug. 7. vizsgálatot rendelt[9]).

A «via publica», «via regia», vagy «via libera», a mint a közútat nevezik itt említett okleveleink, a hegyvidéken elég jók lehettek, mert kő és kavics volt. A hegyek gerinczén helyenként még most is vannak meglehetős jó karban maradt ú. n. tolvaj-útak, melyek annyit mindenesetre bizonyítnak, hogy a XV—XVI. században tudtak is, szoktak is útakat

[1]) *Tört. Tár,* 1877., 156. — [2]) *Fábián,* I. 205. — [3]) Az arad-csála-bodrogi útat Aradvármegye 1787. ápr. 21. nyilatkozata szerént, *ősidőktől fogva* használták. (Aradm. jk. 1787., 684. sz.) — [4]) 1388—1499. Dl. 29728. L. *Fábián,* I. 237—8. Tört. *Adattár,* 1872. II. 379—81. — [5]) 1394-ből. *Haan-Zs.* 56—7. — [6]) 1495-ből Dl. 26062. és *müncheni* lt., XVII., 120. — [7]) 1438-ból Dl. 13244. — [8]) Erre emlékeztet is 1439-ből Bucsáva vidékén Lukácsútja és Basarabásza táján Útfalva neve stb. Dl. 24822. — [9]) *Bölöni*-lt.

építeni nálunk. Ilyen út vezetett 1510-ben a Rózsáshegy gerinczén Pálűlésétől Világosig[1]). — Lenn a síkon a falukat dűlőútak kötötték össze; sőt a mocsarak közt olykor csak gyalogútak kigyóztak, pl. Vadász vidékén a Bajösvény[2]), melynek neve ugyancsak jellemzetes.

Gyalog, lóháton, vagy kocsin, télen bizonyosan szánon is közlekedtek az emberek. A talyiga Aradban még a XVIII. században sem divatozott. Varsándon 1280-ban is királyi szekerészek laktak[3]) s a fuvarozás, kivált háborús időkben, a rossz útakban, itt is egyik legnagyobb terhe volt a földnépének. Maga az útkészítés, hídépítés nem volt közteher, hanem, mint ez igen világosan látszik a sámolykeszi vásárszabadalomból, azt illette, kit a vám- és révjog illetett. Költekezéseinek egy részét az utasok megtérítették ugyan s mint az 1409. évi panaszból kitűnik, egyesek mohón is láttak költségeik visszafizettetéséhez; az útadó azonban akkortájt, ha fel-felszóltak is ellene, nem nyomta különösebben a népet. Igaz, hogy az urak sem vették valami komolyan az útépítést s a távolabb, a megyén kívül lakók meglehetősen el is hanyagolták. Hiszen az alföldi váraknak főelőnyei közé számították, ha hozzáférhetetlen mocsarak közt épültek. A csatornákat, melyeket váraik körül ásattak, nem a folyók vizének szabályozására, hanem inkább szétterítésére használták; mint a hogy a molnár is csak saját külön érdekei szerént készített gátot, vagy csatornát, hogy a vizet feldúzzaszsza s egykedvűen pörölt, ha a szomszéd gazda panaszt tett ellene, mert rétjeit, szántóföldeit elárasztotta. A közlekedés vonalainak kijelölése, készítése és fenntartása majdnem teljesen magánügy volt; azért olyan kanyargósak, olyan alapnélkűliek és olyan elhanyagoltak.

[1]) *Müncheni* lt., rdl. ir. — [2]) *Dl.* 12086. — [3]) *Fejér*, V. 3., 215.

XXIII. MŰVÉSZET.

Az egyházi és világi építkezések főbb emlékei. Falfestmények. Szobrok. Üvegfestés. Zene.

Nagyon felületes, de annál ösmertebb állítás, hogy az alföldnek nincsenek műrégiségei s hogy a tatár, török tisztára elpusztított minden műemléket. Mióta a kutatások ezen a téren is megindúltak, mind több és több mű emlékét sikerül fölelevenítni; a szegény tatárokat és törököket lassankint fölmentjük a *mindent* lerombolás vádjától vagy legalább vádlott-társaik közé helyezzük az idők viszontagságait, s az emberek szegénységét, gyakran közönyét, sőt olykor-olykor vakbuzgóságát is.

Manap Aradvármegyére nézve is teljes biztonsággal megállapíthatjuk, hogy a középkorban az emlékszerű építkezés — még pedig nemcsak az egyháziak, hanem a világiak körében is — a mostaninál fejlettebb és stilszerűbb volt s hogy a művészet más ágaiban sem tapasztaljuk azt a sekélyességet, melyet az alföld régiségeinek birálgatásakor kimondani szokás. Összegyűjtött adataim nem teljesek ugyan, de arra bizonyosan elegendők, hogy a vármegye műemlékeit azok alapján jobban megbecsüljük és jobban megőrizzük.

I. Egyházi építkezés.

A mai Arad legrégibb *egyházai* többnyire sövényből, vagy fából készültek. Az építkezés első módjára utal a Tövisegyház elnevezés. Kétségtelenül azon a kezdetleges módon építették az eféle templomokat, mint a hogy itt-ott még most is emelnek falusi házakat sövényből és paticsból. Ki hereshetné ma nyomukat! — Valamivel előbbkelőek voltak a fából összerótt egyházak. Nyugaton állott főajtajuk, mely a 6—8 méter hosszú hajóba s a keletre fekvő 2—4 méteres szentélybe vezetett. Faragott faoszlopok tartották a mennyezetet s a kőből koczkaalakra vésett oltárt s a templom belsejét alig egy méter magas ablakok világították meg. Ilyenek voltak azok az egyházak, melyeket szent István törvénye értelmében 2—3 századon át legalább is 10—10 falu együttvéve épített magának. A szintei, sz. Bereczk vértanú tiszteletére épült kápolna 1338-ban

fából készült[1]). A halmágyi s általán a hegyvidéki járások román falvaiban, mint a nép conservativismusának jelei, többnyire halmon állanak a tölgyből gyakran ízlésesen faragott s rendesen *félkörives* eféle templomok. A *juonesdi* valamennyi közt a legjellegzetesebbek közé tartozik.

Módosabb helységek csakhamar kőtemplomokat kezdettek építtetni. 1333—36-ban 45 plébániai temploma volt a szoros értelemben vett Aradvármegyének[2]). A pankotai főesperességben 19[3]), a köleséri főesperességnek arad-zarándi részében pedig 14[4]), összesen tehát (ha a marosontúli főesperesség 3 helyét is idevesszük) 81 plébániai templom állott a mai Aradmegye területén, már az első Anjou idejében. Az egyházak száma azonban jóval nagyobb volt. A XIV. és XV. században 19 falut neveztek egyházairól[5]), 4 falut tornyáról[6]), 6-ot kápolnájáról[7]) s 15-öt arról a védő szentről[8]), kinek tiszteletére volt rendelve a templom, vagy inkább egyház, a hogy e tájon mindenütt hítták. E 44 faluban tehát szintén kellett templomnak, vagy kápolnának állnia s így a XIV. században már 125-re tehetjük a mai Aradvármegye kisebb templomainak számát. A puszta elnevezések is tanúsítják, hogy e korban a templomok egy részét már fejérre meszelték (a két Fejéregyháza), vagy vörösre, esetleg sárgára mázolták (Veresegyház, Sáregyház); azután, hogy némelyiket cseréppel födték (Cserepegyház és talán Fazokasegyház) és hogy — bizonyosan szentélyeiknél — kerekre építették azokat (Kerekegyház). E név egymaga is eszünkbe juttatja a *románkori* templomoknál alkalmazott félkörívet.

S valóban, a Körös-Marosköz legtöbb falusi egyháza a XIII. században s bizonyosan még a XIV.-nek elején is román modorban épült. Az ajtók, ablakok, a boltozat, a szentély stb. alapidoma a félkörív s onnan nevezik az építés módját magát is félkörívesnek. Néhánynak romja maig is áll. Ilyen a szomszéd tamásdai templommal körülbelül egyidőben épült feketegyarmati, nagyzeréndi, vadászi s a tulajdonképeni Arad területén a kovászi (kovaszinczi) templom. — A két Körös közében levő templomok mintaképe a tamásdai. Tamásdát a középkorban időnkint Zarándmegyéhez számították; délfelé most is mélyen benyúlik Aradvármegye testébe s tornya messziről látható a síkon. E torony hatalmasan kiégetett téglákból, külső vakolat nélkül volt rakva, s természetes piros színével ma is élénken hat.

[1]) *Anjouk.* okm. III. 484. — [2]) *Monum. Vat.* I. 1., 146. — [3]) U.-o. 332—3. s 350—1. — [4]) U.-o. 50—3., 66—7., 75—6., 81—2. és 88. l. — [5]) Bozos- és Megyesegyház 1418., Botegyház 1448., Cserepegyház 1473., két Dombegyház 1437. és 1553., Fejéregyház 1256., Papok Fejéregyháza 1455., két Kerekegyház (1343. és 1463.), Ködegyháza 1412., Középegyház 1479., Kurtegyháza 1519., Sáregyház 1561., Egyházas-Somboly 1271., Tövisegyház 1471., Vasegyháza 1437. és Veresegyház 1331. — [6]) Donáttornya 1463., Mátyustornya 1457., Szentetornya 1463. és Torony, 1454. — [7]) Kápolna, Kápolnafalva, Nagy- és Kis-Kápolna, Kápolnás és Kápolnás-Gyula 1441—1510. — [8]) Szent Albert, András, Demeter, Dénes, György, Iván, Ivántelek, János, Margita, Mária, Márton, Mihály, Miklós, Pál és Péter 1235—1498.

Öt emeletnyi magas; a 2.-at a 3.-tól egyes, a 3.-at a 4.-től 2-ős párkányzat választja el; a 4. és 5. emelet fölött hármas párkányzat vonúl. Az ablakok félkörívesek s a nyugati oldal második-emeletén levő kerek nyílást kivéve, párosak; legmagasabbak az ötödik emeleten.

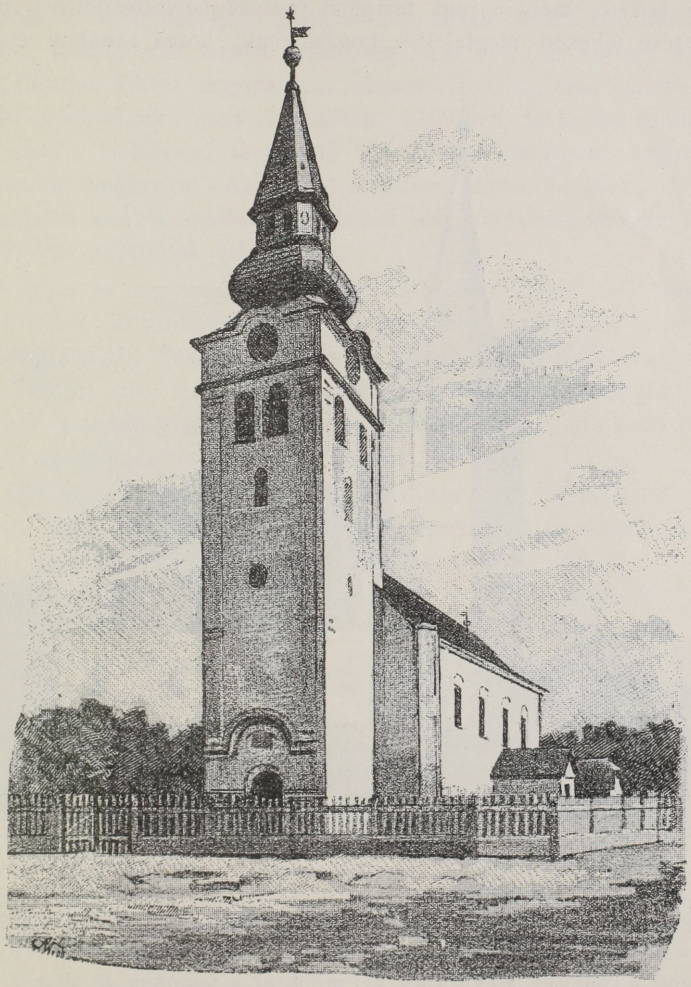

A vadászi templom.

Nyugaton van a templom egyetlen bejárata, festés nyomait mutató három téglaoszlop közt fölötte nem-egészen félkörű, hanem már csúcsosodni kezdő ívezettel s e fölött határozottan csúcsíves ormózattal. A templom maga három hajóra oszlott; keleti része, a szentély, ma is áll még a félkörű apsissal együtt. A középső hajó s a szentély hossza 24 méter[1]).

[1]) Először leírta s rajzát közölte *Pataky* Ferencz. (Vasárn. Újság, 1856., 196. l.) Másodszor *Bunyitay*, Váradi püspökség, III. 473—6. (Tervrajzzal s a torony képével).

A tamásdaival egykorú, vagy talán még régibb a *vadászi* templom. Hajója s tornya nem egyszere épült. Ezt bizonyítja, hogy a templom kapuzata s archivoltéja tagozottabb, téglája más idomú s vékonyabb, mint a toronyé; továbbá a kapuzat fölött a torony padlásáról csúcsban végződő kiugrás látszik, mely a régi templom tornyát helyettesítette[1]). E bejárat berendezése teljesen megfelelt a tamásdainak, hozzá azonban éjszakra és

Az ágyai templom.

délre körülbelül 2 méteres kiugrás csatlakozott, mely ernyőszerűen védelmezte a bejárat fölött levő csúcsív freskóját. E kiugrást kiegészítve, utóbb valóságos toronynyá alakították át, mi által a templom fő díszét, a művészies főbejáratot, belső ajtóvá s festményeit láthatatlanokká tették. A mostani torony éjszaki részén, a régi kiugrásnak megfelelően, egy fülkében, hagyomány szerént, szobor állott. Maga a fülke ma is látható. A mostani templom részben a réginek falait is magában foglalja[2]).

[1]) *Romer* az Alföldben, 1878., 222. sz. — [2]) Vadász temploma — állítólag — 1703. szenvedte a legnagyobb rongálást. A várost 1711. szállták meg ismét a lakosok s 1713. helyreigazgatták a templom tetejét; 1744-ben ismét kijavították a templom kőfalait és padlása romjait. (L. a *vadászi* helv. hitv. egyház anyakönyvi följegyzéseit.)

Ó-román stilű templom volt a *feketegyarmati* is. Itt azonban a réginek csak éjszaki és déli oldalából maradt egy töredék, mintegy 9 méter hosszaságban s $2^1/_2$ m. magasan. 1721-ben még annyira ép volt a templom, hogy, gaztetőzettel ellátva, használhatták. 1743-ban a falak csorbaságát kiigazították s a templomot mennyezettel látták el és bezsindelyezték. Minthogy a templomnak tornya eredetileg nem volt, ily torony építésére csupán 1760-ban kértek engedélyt a lakosok. Azonban csak 1819—21-ben teljesedett kívánságuk, mert időközben, 1799-ben, le kellett bontaniok a Körösre néző s bedőléssel fenyegető régi falakat, melyeket nagynehezen tudtak azután kiegészíteni. Az apsis, fájdalom, áldozatúl esett. A déli és éjszaki oldalon freskók díszlettek; emezek már korábban, amazok azonban csak 1889-ben pusztúltak el[1]).

Az *ágyai* és *nagyzeréndi*, hasonló modorban emelt régi templomok némi düledékeit (az utóbbiét már 1690.) szintén felhasználták a helv. hitv. lakosok. Betlenősi[2]), Társ, Gáb, Pipályi, Viznek, Váras-Keszi, Csana-Keszi, Morócz, Nyikád, stb. templomromjai ma már alaktalan tömegek és csak gyanítanunk szabad, hogy ezek is a XIII—XIV. század uralkodó ízlése, a román stil szabályai szerént épűltek valaha.

A síkság legkeletibb részén Boros-Jenőben plébánia, mellette, *Dienesmonostorán* pedig a Szent-Lélek tiszteletére díszes templom és kolostor állott. Innen egy fejér homokkőből faragott oszlopfő maradt reánk[3]).

Ezt három oldalon domborművek ékesítik. A középsőn szembenéző szirén látszik, kinek haja kétfelől dús fonadékokban omlik alá. Kezeivel egy delfinnek fölfelé kunkorodó farkát tartja. A jobb és baloldalon függélyesen, fejjel hol lefelé, hol fölfelé elhelyezett halak (ΙΧΘΥΣ) láthatók[4]). A XVII. században még állott Boros-Jenő mellett, a Balukánban, egy nagy kéttornyú

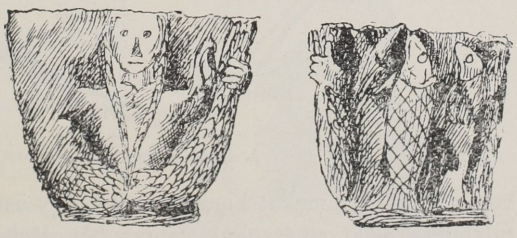

Dienesmonostori oszlopfő.

[1]) A fekete-gyarmati anyakönyvekből. — [2]) Ennek romjai közt egy XVI. századbeli ostyasütőt találtak, melyet 1823-ig a seprősi g.-kel. templomban őriztek. Az 1848. évi dézsnai rablászkor elveszett. (*Parecz.* 12.) — [3]) *Nemz. muz.* napló, 1878. 10. sz. 75. l. *Atzél* Péter ajándéka. A borosjenői vár restaurálásakor a romok közt találták ugyan; kétségtelen azonban, hogy oda 1652. táján került, midőn a jobbadán reform. erdélyiek az építéshez a szomszéd Dienesmonostor romjait is felhasználták. — Rajzát lásd a mellékletben. — [4]) Az őskeresztényeknél képeket és szobrokat nem lévén szabad alkalmazni, Jézus isteni küldetését a falakon betűkkel jelezték. E mondatban: „Ἰησοῦς Χριστὸς Θεοῦ Υἱὸς Σωτήρ“ (Jézus Krisztus, Isten fia, Megváltó) az összeolvasott kezdőbetűk a hal görög nevét (ἰχθύς) adták s utóbb a hal képe által jelezték Jézust.

templom[1]). Ezt tojásdad alakú sánez körítette s az árkolások mutatják, hogy egész szabályszerűen volt orientálva. Nyugaton, két torony közt állott a főkapuzat, mely a középső hajóba vezetett. Ettől oszlopsorok különítették el a mellékhajókat, melyeknek féloszlopaiból a már említett egyetlen oszlopfő maradt meg. Ezek tartották a hatalmas keresztboltozatot. A szentély közelében az árkolások, melyek az alapfal kiemelése következtében keletkeztek, kissé szélesebbek s így e helyütt kell keresnünk a kereszthajót. Maga az apsis félkörrel záródott s kétségtelenül altemplom

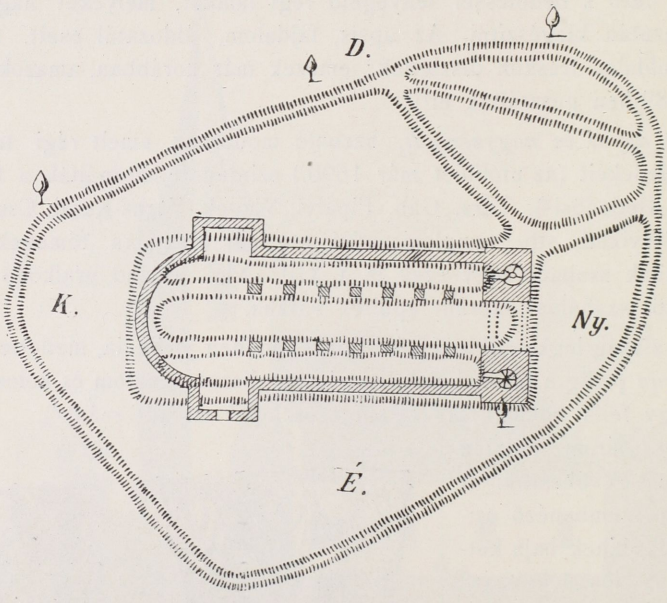

A dienesmonostori templom alaprajza.

volt alatta. A romokat kincskeresők[2]) úgy össze-vissza turkálták, hogy csak találomra lehet elkészíteni alaprajzát[3]). Délfelé újabb sánczolatok vannak, melyek az egykori prépostság épületét jelzik.

E templom nagy díszét s előkelő alakját már egy 1199. évi oklevél említi[4]). Valószínű, hogy augustinus prépostság volt s hogy II. István idejében alapították. E szerént a vidék legrégibb emlékszerű épülete, még pedig román modorban, mint az ágostonrendiek régibb templomai egyáltalán.

[1]) Így beszélte ezt 1804-ben P. *Nagy* Lászlónak egy 92 éves ember, kinek apja, vagy ennek nagyapja tehát 1652-ben még valóban láthatta a jelentős romokat. (Aradm. tört. kézíratban. V. 108.) — [2]) Pl. maga P. *Nagy* László is, ki 1818. ápr. Plathy kamarai praefectust értesítette, hogy az ásatást megkezdi. (L. kézírati naplóját, 1855. sz.) — [3]) Saját laikus fölvételem alapján melléklem ezt. — [4]) Ez a templom az oklevél szerént (*Fábián*, I. 235—6. és *Knauz*, Monum. Eccl. Strig. I. 160.) a Körös folyó mellett, a Makra közelében épült s Onth comes fiainak kérelmére a király az egyházat »pro elegantioris industriae forma« nekik örökjogon adta.

1344-ben még fennállt, szerzetesei azonban aligha el nem züllöttek, mert a XIV. század elején már csak plébánosa volt Dienesmonostornak s 1502-ben romokban állt[1]).

Az *újdéznai* g.-kel. templom régi, románkori építmény alapján áll[2]), mint azon vidék templomai közől még akárhány. *Fericsén* e század elején a kőtemplom omladékai közt sajátságos — a tudákos hagyomány szerént deák, géta, gót — betűkkel és «hieroglifekkel» ellátott köveket találtak. A pásztorok azonban keresztekkel vésték tele a köveket s az írásjeleket kipattogtatták[3]). *Szakácson*, vagy Székácson a régi falu helyén áll még az ú.-n. «török-templom» fala, 3—4 méter magasan. Külön pitvarral van ellátva és szentélye félköríves. A *nagyhalmágyi* egyik régi templom helyén ma g. kath. templom s a másiknak helyén az uraság (Schweiger József) kertjében lugas emelkedik[4]). Közelében[5]) másik épületet találunk, mely egyenlő szárú keresztet ábrázol. Ez volna vármegyénk területén az egyetlen *bizánczi modorú templom*. A kereszt egy-egy szára 27 s a hajók belső szélessége 9 méter. A falak 80 cm. vastagok. A két ág összetalálkozása fölött kupola büszkélkedett. Keleten volt az apsis és ezzel szemben, nyugaton, a főbejárat. E főbejárat előtt — egy irányban az urad. kertben levő régi templommal — csak $1^1/_2$ méter széles folyosók közt 4·75 m. széles és 11·5 m. hosszú, nyugatról keletre menő épület állott; valamely udvarház, melyet a későbbi, ízléstelen világban emeltek a templom elé. Halmágyon a XV. században már jelentős számban éltek együtt magyarok és románok; az utóbbiaknak külön vajdájok is volt. Valószínű, hogy ők hozták magukkal a Balkán-felszigetről az építkezésnek ez alakját, melylyel a vármegyében máshol sehol sem találkozunk. Ma csak a terméskő-alapfalak láthatók még; föltesszük azonban, hogy a falak burkolva és faragványokkal ékesítve voltak.

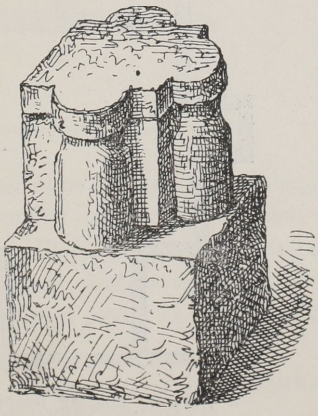

Pankotai oszloprészlet.

Kinn a síkon, a Fejér-Köröstől délre, a pankotai főesperességben helyenként már az *átmeneti román stil* alkotásai mutatkoznak. Magán Pankotán teljesen föl van tárva az apátság románkori egyháza[6]). Két torony közt, a középső mezőben, hármas betétű főkapú vezetett a főhajóba, melyet jobbra és balra faragott oszlopok választottak el a két mellékhajótól. Ez oszlopok közől az

[1]) *Bunyitay*, II., 412—5. — [2]) P. *Nagy*, Arad (muz. kézirat), V. 161. — [3]) U.-o. 199. — [4]) Azt az 1877. évi lugosi g.-kath. schematismus (93. l.), ezt a néphagyomány mondja. — [5]) Az urad. ügyvéd telkén. — [6]) Bőven leírtam a *Történ. Értesítő*-ben, 1885., 196—202. l., tervrajzzal.

egyiknek alapzata teljes épségben maradt reánk. Sajátságos, hogy a tornyoktól csekély távolságban mind éjszakon, mind délen kiugrásokat találunk, melyekben kétségtelenül egy-egy oltárt helyeztek el. Rajtok túl keletfelé összébb szűkül a templom falazata, a mi azon hitet kelti föl, hogy az eredetileg ó-román egyház elé csak később, az Anjouk idejében építették a nyugati tágasabb és emlékszerű bejáratot a két toronynyal. A szentély félköralakú, tágas és nyilt; a sekrestye tőle balra esett.

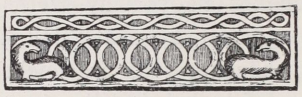

Pankotai dombormű.

A falak, melyek még 1—2 méterrel emelkednek a felszín fölé, csiszolt kövekből készültek s faragott párkányzatokkal és egyéb ékítésekkel voltak ellátva. Az egyik igen szépen, végén két-két visszahajló sárkányfejjel s közepén koszorúk közt szintén sárkányfejjel díszesített kő valódi műdarab. Magukon a hatféle alakban előforduló téglákon is vannak domborművek s ezek is, egymás ellenében, nyugvó, visszanéző állatokat ábrázolnak.

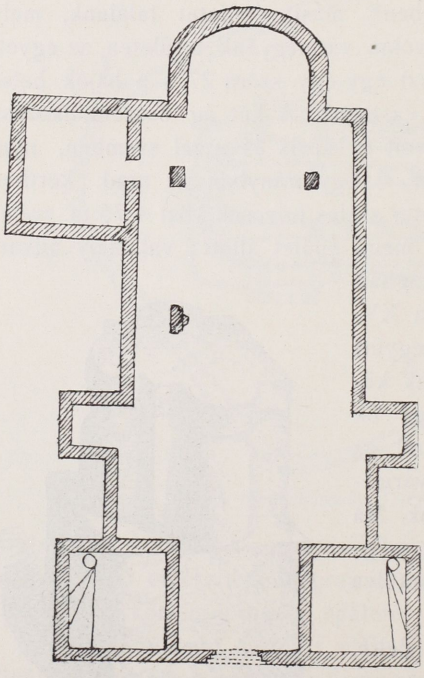

A pankotai apátság temploma.

Az egyik toronyban megtalálták egy harang olvadt tömegét s benn a templomban találtak egy ezüst és egy sárgaréz keresztet, a templom védő asszonyát, Szűz Máriát ezüst alapon ábrázoló képet, kő szenteltvíztartót, üvegedény-töredékeket, cserép olvasószereket stb.; a falakon kívül pedig körülbelül 54 sírt tártak fel idáig, köztük egyetlenegy sírkövet, melynek homorú és domború betűs felíratai azonban két különböző korra utalnak[1]). A templomtól délre s attól egy, részben faragott kövekből emelt kerítés által elrekesztve, a kolostor romjai láthatók; ezek közt még ma is sok a koczkakő. Még odább délre következik az épület-tömeg harmadik, idáig nem bolygatott része, mely valószínűleg a már 1318-ban emlegetett várat foglalta magában[2]).

[1]) A kőlapon csak az első A BS szó (Abbas?) látható világosan; azután még, némi közökben, OLV . . . . . SS és lenn egymásba fonódó köröcskék. Ugyanazon lap szélén későbbi, homorú vésettel BELÆ, oldalt pedig POLO . . . . . áll. A lap hossza 160, szélessége 47, vastagsága 29 cm. — [2]) A templom romjait *Medgyaszay* Lajos pankotai pékmester a vármegye és saját költségén ásatta ki s a talált tárgyakat részént a nemzeti

I. Ferencz király a század elején elrendelvén, hogy Pankotán saját költségén emeljenek templomot, kiásták a földből az apátság kolostorának s egyházának romjait, hogy köveit felhasználják a falu közepére tervezett templomhoz, melynek alapkövét 1806. márcz. 5. tették le. 1809-ben a plébániai kert végén levő iskolát is e régi templom köveiből emeltek[1]).

A muszkai szőllőhegyen levő *zsombolyi* főesperességi templomról csak gyaníthatjuk, hogy szintén románkori volt.

Világoson három templomrom látható. Az egyik Galsa felé, a szőllők közt, valószínűleg az 1528-ban még épen álló g.-kel. szerb templom; a másik, a mostani róm. kath. templom helyén, alkalmasint Síri mezőváros körűlárkolt plébánia-temploma; s a harmadik a Bohus-kastély fölött, a várhegyre vivő út mellett, a Mindszentek-kápolnája. Ez utóbbi már az átmeneti román stil alkotása. Szentélye nem félkörben, hanem háromszor tört ívben záródik s hozzá külső gyámoszlopok járúlnak. Falainak romjai éjszakon és délen 8—9, keleten 2·5 m. magasak. E templomok faragott köveit részént a mostani templomnál, részént egyéb épűleteknél használták fel.

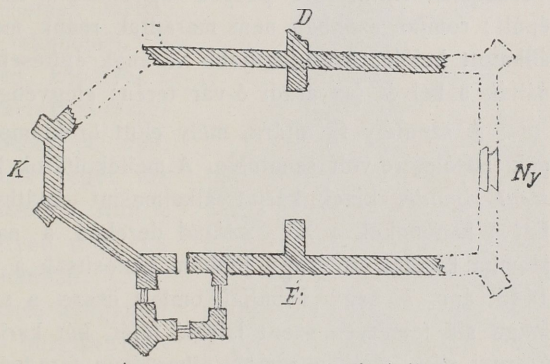

A világosi Mindszentek-kápolnája.

Simándon azon a dombon, melyen jelenleg a Török- és Bittó-kúriák állanak, sok magyar középkori tárgyat s épűlettörmeléket találnak. Egy, az átmeneti román ízlésben, a csúcsíves irányhoz már erősen közelítő oszlopfő[2]) az egyetlen bizonyság, hogy itt is átmeneti román stilű templom állott, mely semmiesetre sem nélkűlözte a külső díszt. A mohácsi vész idején András mester, aradi kanonok, egyúttal simándi plébános is volt; ez állás tehát a jelesebbek közé tartozott.

*Feltót*on a románkori templomnak alapfalai még eléggé jellemzetesek; az altemplomban, vagyis sírboltban igen sok csontvázat találtak[3]).

A Szárazértől délre kezdődő Aradvármegyében szintén voltak emlékszerű templomok és pedig többnyire *román stil*ben emelve. Az aradit és a lippait királyi felügyelet alatt s nagy műgonddal építették.

muzeumnak, részént az aradi lyceumnak szolgáltatta be. A legszebb faragott kövek azonban még most is a lelet helyén hányódnak s az ügyesen föltárt romok megóvásával senki sem törődik.

[1]) *Protocollum* rerum memorabilium ab exordio erectae capellae Neo-Pankottensis. — [2]) Aradi *lyceumi* régiségtár, 113. sz. Átmérője 15 cm. A földben 2 méter mélyen találták. — [3]) A romok szebb köveit a silingyiai magtárba építették be.

Az aradi prépostság templomának alapjait szent Márton tiszteletére 1135. táján II. Béla tétette le, de csak *Jolánta* királyné, II. András második neje fejezte be 1224-ben. Jolánta atyja a thessalonikai despota ellen vívott harczokban kapott sebeiben halt meg; anyját, a szép Jolántát, 1219-ben vesztette el, mire testvére, a durva, szeszélyes, lusta és gyáva *Róbert*, Courtenay-Conches grófja lett a bizánczi császár[1]). Akkor már, midőn ez 1221-ben Magyarországon keresztül utazott, állottak az aradi egyház falai; s az egyszerű fatemplomból, melyben idáig meg kellett húzódniok a prépostnak és kanonokoknak, az istentiszteletet méltóbb helyre lehetett áttenni. A királyné, kétségtelenül ösztönöztetve Gottfried és István prépostok által, kik ez időben váltották föl egymást a kir. kanczelláriában, 1224-ben, mint láttuk, valóban föl is szenteltette az egyházat.

E templom teljesen ép volt még 1550-ben s óriási méretei által Verancsics Antal egri püspök figyelmét is felköltötte. *Bazilika stílus*ban épült; romjai azonban nem maradtak reánk, mert, a mi kevés még fennállhatott belőle, Arad legújabb várának építésekor követi a várhoz felhasználták s helyét (az aradi ó-vár terén) elegyengették.

A szentély fő oltára, mely előtt öröklámpa égett, *szent Márton* püspök tiszteletére volt szentelve. A mellékoltárok közől kiváló díszszel készült *szent Ágotáé*, kinek karját alkalmasint Apáthy Miklós hozta Nápolyból. Ezt a kanonokok a XV. század derekán a nagyváradi Szent-László-templomba küldték át, hogy jobban biztosítsák a törökök beütései ellen; ott 1443. ápr. 7. nagy robajjal omlott össze a székesegyház egyik tornya, maga alá temetvén szent László fejét, két karját és sz. Ágota karját. Az ezernyi nép, mely a romok elhordásán fáradozott, mindezeket sértetlenül találta meg. A szent ereklyéket azonnal ünnepélyes körmenetben hordozták meg a többi egyházakban[2]), szent Ágotáét pedig, úgy látszik, visszavitték Aradra, hol 1457-ben már ismét említik «bőkezűen feldíszített» oltárát[3]). Harmadik oltár volt (1439.) a *szent Mihályé*[4]), a negyedik (1453.) a *Szent-Lélekė*[5]), az ötödik pedig (1447.) *szent Péteré*[6]). Mindenik oltárnak külön «rectora» volt, kinek föladatai közé tartozott az illető oltár gondozása.

A főtemplom körül levő temetőben külön kápolnája állott *szent Mihály*nak[7]).

Arad városának harmadik temploma, szent *Péter egyháza*, 1241-ben elpusztult ugyan s azóta falai düledeztek, tetőzete hiányzott; Mihály aradi prépost azonban 1384. jan. 27. felhatalmazta *Posztóczy* Miklóst, hogy azt saját költségén helyreállítsa s egyházi átokkal fenyegetett mindenkit, ki ebben gátolná[8]).

[1]) *Kugler* Gesch. der Kreuzzüge, 294. — [2]) *Ivanich* Pál *Schwandtner*nél (SS. Rer. Hung. II. 1. és 25.), *Keresztury*, Descr. Cap. Varad. I. 91. Részletesen *Bunyitay* (I. 265—6.), de sz. Ágota ereklyéjét nem említve. — [3]) *Fábián*, I. 257—9. — [4]) *Haan-Zsilinszky*, 44. — [5]) *U.-o.*, 64. — [6]) *Pesty*, A szörényi bánság, III., 49—50. — [7]) *Haan-Zsilinszky*, 37. — [8]) Dl. 7064.

1498-ban e helyett, úgy látszik, egészen új templom épült Aradon *szent Péter és Pál* apostolok tiszteletére, — talán a régi Szent-Péter-egyház helyén. A szükséges fát Ravazdy Péter és Miklós ajándékozták rékasi erdejökből; Ongor János és Országh Lőrincz sződi várkapitánya azonban alvárnagyai által megakadályozta a szállítást[1]).

E három, vagy talán négy templom, melyek fölé büszkén emelkedett a prépostsági egyház kettős tornya, egészen városias színezetet adott Aradnak.

Környékén a falvak sűrűn állottak egymás mellett és szinte egybenőttek vele. Templomaik építésmódjáról fogalmat nyujthat a *kovászi* (kovaszinczi), melynek tekintélyes romjai most is állanak[2]). A nép török mecsetnek tartja, holott tiszta román ízlésű templom[3]). A romok között, ásatásközben, koporsót s drágakövekkel és aranyékszerekkel díszesített csontvázat is találtak; a nép, mely erről tudósít, számos regét fűz hozzá, mik nem állnak meszsze attól a phantasticus leírástól, melyet róla egy regényíró ad[4]). E templomban 1537. decz. 2. János király is misét hallgatott, miközben az iskolás fiúk buzgón énekelték: «Gaudete, iterum dico gaudete!»[5])

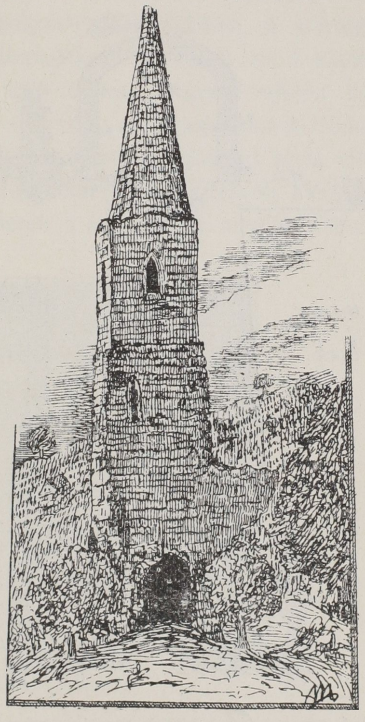

A kovaszinczi templom romjai.

Aradtól keletre a Maros mellett több emlékszerű templom emelkedett. Így a Maros és annak csolti ága által képezett Háda-szigeten a *bizerei apátságé*. A Boldogságos Szűz Mária tiszteletére emelt s a benedekrendiek által gondozott egyháznak romjai, melyeket egészen a legújabb időkig az aradi prépostság romjaival azonosítottunk[6]), Glogovácz délnyugati részén az ér hídjától jobbra

[1]) Tört. Adatok, II. 379—81. — [2]) Rajza és leírása *Kallós* Kálmántól, Vasárn. Újság, 1858., 137. l. 6 m. magas és 2 m. széles nyílás mutatja a főbejáratot, melynél most egész halom képződött a törmelékekből. Az ajtó ívezete a mai földszinttől már 3 méterre kezdődött. A 15 méter magas homlokzatból 76 téglasor-magasan emelkedik a torony, melynek födele is merő téglából van rakva. Alapja nyolczszög; csúcsa már beomlott. E födél magassága 8—9 s így az egész torony magassága mintegy 30 m. Az ablakok 2—2 m. magasak. — [3]) *Vályi* (Magyarorsz. leírása, 1799. — II., 423.) »*roppant* templomának« romjait s török mecsetét külön említi. — [4]) *Pálfy* Albert: Fekete könyv. (Pest, 1847.) — [5]) *Szerémy*, 306. — [6]) Bővebben leírtam, de mint az aradi prépostság romjait, a *Tört. Értesítő*ben, 1882. — 49—52. l., két rajzmelléklettel; és Arad és Vidéke, 1886., 208. sz.

láthatók s első tekintetre a román stilusra figyelmeztetnek. A templom, úgy látszik, ugyanazon kor műve, mely az ócsai templomot is alkotta. Három hajója volt s egy ezt keresztező, mely csak néhány centiméterrel volt kisebb, mint az 57 méter hosszú főhajó. Az éjszakkeleti szögleten egyetlen egy faltömb jelzi az éjszaki kereszthajót. Ennek két végén keletfelé fülkék emelkedtek, melyek azonban nem sorakoztak egyenesen a szentélyhez, hanem valószínűleg ajtók választották el attól; az ajtók egy, a szentély külfalaival párhuzamos folyosóra nyíltak, úgy, hogy egy alacsonyabb, fedett folyosón az egész szentélyt meglehetett kerűlni. (Lehet különben, hogy az apsis belső félköre az első, ideiglenes templom maradványa). Ezzel esetleg azon hibát hárították el, hogy a mellék hossz-szentélyek bennső zárófalai ne okozzanak semmire sem használható zugokat, mint a hogy okoztak pl. a közel egykorú ócsai templomnál.

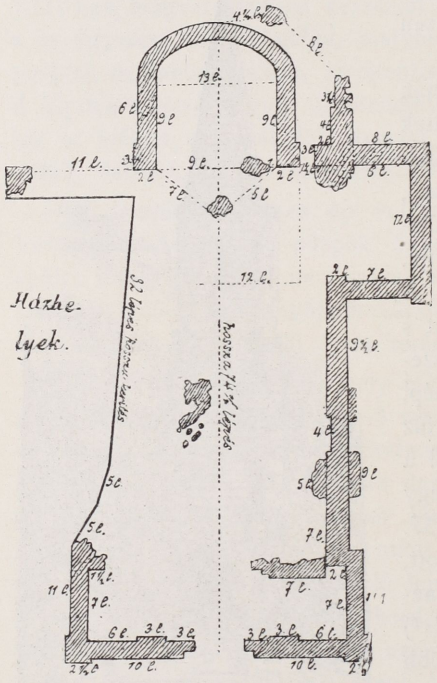

A bizerei (glogováczi) templom alaprajza.

Kapuzata a nyugati, fő homlokzaton volt s jobbról-balról erős tornyok állottak, hatalmas gyámoszlopokkal. Baloldalt a körűlbelűl 5 méter magas falmaradványon rés látszik, mi a torony feljáratának megvilágítására szolgáló kerek ablaküreg lehetett. Maguk a toronycsarnokok itt is oly szélesek, mint a nekik megfelelő hajók; s így a magyarországi román templomoknak ezen sajátsága itt sem hiányzik. A falak jobbadán milovai homokkőből, a vésett művek többnyire solymos-lippai gránitból készűltek. Ez is mutatja, hogy a templom építése körűl elfoglalt kőfaragók helyben dolgoztak. A homokkövek mindenütt meg vannak fosztva koczkakő burkolataiktól s pl. a nyugati bejárásnál épűlt ház falaiból ma is kikandikál három kőlépcső, mely innen került oda. A szomszédban alig is van ház, mely föl nem használta volna az egykor oly díszes templom köveit. Az oszlopoknak egyszerűen szép faragottságára azon töredékekből következtethetünk, melyek most a róm. kath. lelkész kertjében hevernek.

Odább keletre a csicséri Háda-szigetben ismét romokat találunk, melyek inkább várat, mint templomot gyaníttatnak. Közönségesen itt keresik a bizerei apátság romjait; én ezeket, máshol már említett okoknál

fogva, a *sződ i vár* düledékeinek tartom. A falak külső burkolalát több helyütt tégla képezte; a falak közét tört kövekkel töltötték be. Az anyagot jobbadán Szépfalu lakosai hordták el s ma vadszőllő, tüske és bozót fedi a romok nagyobb részét. Legvadabb a nyugati épülettömeg. Ettől keletre kövekkel kirakott kút látható, a sziget legkeletibb részén pedig egy éjszakról délre haladó kőtörmelék, melynek hossza 91, szélessége 43 méter. Ez utóbbi jelzi a templom hosszaságát[1]). Közelükben, a mintegy 10 méterre levő Holt-Marosban (a Jerugában, azaz árokban) — a szomszéd csicsériek elbeszélése szerént — még a mult század elején két harangot találtak, melyek közől az egyik eltörvén, azt Radokanács Simon csicséri határőr-kapitány 1722-ben újraönttette és szerb felírattal látta el[2]). Oly erősen csengett, hogy a tudatlan lakosok, mérsékelni akarván hangját, a harangot egyszer levették, tejben megfőzték s úgy tették megint vissza.

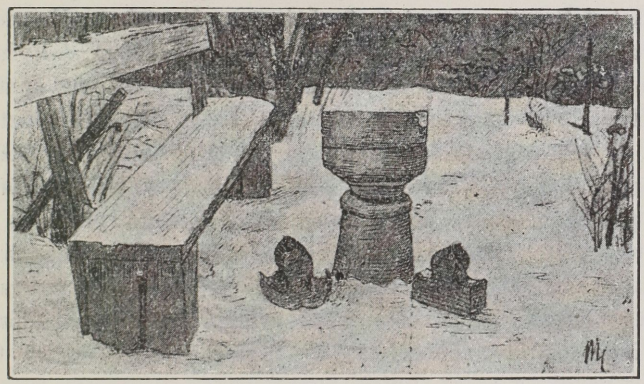

Faragott kövek a bizerei templomból.

A másik harangot is újra öntötték azóta; fájdalom, a nélkül, hogy felíratát valaki följegyezte volna. Az épület stiljére az eddigi vizsgálatokból nem következtethetünk; valószínű, hogy román modorban készült.

Keleten a Kladovai-völgyben, a XV. században külön kerületet alkotva, hat *Kalodva* feküdt[3]). A pálosoknak zárdája és Szűz-Máriáról elnevezett temploma, mely kétségkívül a vidék szebb emlékei közé tartozott, a Maros révénél, egy szigeten állott[4]). Az országút közelében, a Maros és a Várhegy alá kanyarodó Holt-Maros közt most is láthatók a kolostor némi maradványai. A remeték konventje működött már 1308-ban is és nagy Lajos, Zsigmond, Szilágyi Mihály, Mátyás stb. több ajándékban részesítette. 1519-ben Véghedy Imre, gyulafejérvári kanonok, ároki részjó-

[1]) *Rácz* Károly a Tört. Értesítőben, 1883., 109—111. l., tervrajzzal. Egyebekben *Dragán* Gyula erdész, volt tanítványom, szíves tudósításait használtam. — [2]) Az általam is látott összetört harang felírata szerént. — [3]) Dl. 24822. NRA. fasc. 957. nro 4. — [4]) Dl. 20573., *Fábián*, I. 234—5. Tört. Adattár, II. 426.

ságát olykép hagyta a kalodvai remetékre, hogy azért örökidőkön át misét mondjanak lelke üdvéért[1]). 1528-ban Kalmár Miklós még 4 frtot hagyott a zárdára[2]). Lippa és Arad eleste (1551—2.) után azonban, úgy látszik, innen is elmenekültek a barátok.

Aradvármegye legszebb városában, *Lippán*, 1325-ben maga Károly-Róbert kezdett új egyházat emelni «az új szent, boldog Lajos[3]) toulousei püspök és hitvalló tiszteletére, ki atyjával egy testvér, t. i. II. Károly szicziliai király első szülöttje s Mária királynénak, István magyar király leányának, IV. Béla unokájának fia vala, ki fogadásával s öltözetével magát a minorita-barátok rendjébe avatta»[4]). Az egyház gondozásával a király a minoritákat bízta meg, kiknek darócz ruháját viselte az ifjú püspök is. Az építkezést Károly-Róbert fia, nagy Lajos fejezte be[5]), ki az alapítás után egy évvel, 1326. márcz. 5. született s kit Károly szintén nagybátyjának tiszteletére kereszteltetett Lajosnak[6]). Úgy látszik, jelentős jövedelemforrásokat kapott az egyház és kolostor; így pl. a Maroson szállított minden hajótehertől kilenczedet és tizedet szedhettek, sőt készpénzben kétszeresen róhatták ki ezt a szállítóra[7]). Az Anjou-királyok mintegy családi szentélyeik közé számították; így nagy Lajos anyja, Erzsébet királyné, 1380. ápr. 6. tett végrendeletében drága kövekkel és gyöngyökkel dúsan kirakott arany kelyhet, 1528-ban pedig Kalmár Miklós 3 forintot hagyott a lippai egyháznak[8]). Maga Lajos és Zsigmond király is többször tartózkodott a város falai közt. A XVI. században díszes orgonája is volt a templomnak, melyet 1551. Uleman bég is élvezettel hallgatott[9]). A templom, úgy látszik, jobbadán még ez évben elpusztult; midőn ugyanis Castaldo Lippát ostromolni kezdette, a nyugati oldalról, hol a falak leggyöngébbek voltak, a szent Lajos temploma felé lövetett legerősebben. Ulemán a toronyból szemlélte meg a magyar tábort s onnan intézte a védelmet; a külvárost azonban csakhamar elfoglalták a magyarok s rövid időn a várat is föladták a törökök; a templom teljesen csak a következő évben pusztult el, midőn Aldana cs. parancsnok Lippa főbb épületeit leromboltatta. Ekkor a szerzetesek egy része Radnára menekült át, s ott kezdett építeni egy szerény kis kápolnát. A templom romjai még ma is láthatók Lippán[10]).

A plébánia-templom — több oltárral — szent István király tiszteletére épült. Hozzá volt ragasztva, vagy tán külön állott tőle egy-egy kápolna Boldogasszony fogantatásának, szent Mihály főangyalnak és szent

[1]) *Rupp*, Magyarorsz. helyr. tört. III. 72. — [2]) *Újhelyi-lt.*, fasc. 3. nro 4. — [3]) Szent Lajos született 1273-ban, meghalt 1297. aug. 19. — [4]) *Márk* krónikája. Fundatio claustri Lypuensis, CXIII. l., a magyar fordítás CIX. l. *Thuróczy*, II. 93. — *Bonfini*, II. tized, 9. könyv. *Katona*, Hist. I., VIII., 529. — [5]) V. ö. *Fábián*, I. 121. — [6]) *Márk*, CIX. l. — [7]) *Kállay-lt.* Tört. Tár, 1884., 18—9. — [8]) *Katona*, X. 672. — Újhelyi-lt., fasc. 3. nro 4. — [9]) *Istvánfy*, 17. könyv. — [10]) Csanádi schem. 1880. — 125.

Erzsébetnek dicsőségére. Úgy látszik, külön templomuk volt az apáczáknak, a pálosoknak a Szűz-Máriáról nevezett kolostornak s talán a kórháznak is[1]). A görögkeleti szerbeknek 1426. után szintén volt templomuk, úgy, hogy 7—8 templom hirdette Lippán a vallásosságot. Állítólag bosniai francziskánusok vették magukra a Lippával átellenben, a mai radnai egyház helyén alapított kápolna gondozását is. E kápolnát 1520—22. közt 2—300 frt. költséggel egy jámbor özvegyasszony építtette. Az egész 8 m. széles, 18 m. hosszú s 4 m. magas volt[3]). A szomszéd Solymoson is mutogatják a régi templom helyét[4]).

Odább keleten, a Maros mellett, a *bulcsi apátság* templomának csupán csekély omladékai vannak. A nyugatról keletre vonúló alapfalak körűlbelűl 80 m. hosszan követhetők s így itt a vidék legnagyobb egyháza állott. Igen tömör, nyolczszögletű szentélyét, melybe római téglák is voltak bevakolva, 1871. márcz. 21. rombolták le. Számos faragott kő s oszlop — közöttük egy felíratos[5]) — bizonyítja, hogy a tatárjárás századában, átmeneti román ízlésben épűlt. 1807. ápr. 30. a romok közt megtalálták azt a harangot, melyet Domokos bulcsi apát szent Mihály tiszteletére 1468-ban öntetett[6]). Néphagyomány szerént a solymosi erdőkben vadászgató Mátyás csak akkor tért ebédelni, ha megszólalt a «bulcsi bika», vagyis az apátság öblös hangú harangja[7]). A mai templomban még most is használnak egy itt talált (kopott, latin felíratú) oltáricsengőt. Maga a benedekrendiek monostora éjszakról délre vonúlt s ennek közepéhez nyugatról keletre csatlakozott a már említett templom. A legtöbb törmelék most is e két irány keresztezésénél van. A szent romokat sűrű bozót takarja.

Keletfelé nem volt több emlékszerű egyháza Aradnak. A XVIII. század elején Radnától be Erdélyig egyáltalán csak romokat lehetett találni. Soborsintól nyugatra, a Czukorhegy tövében, egy kis kápolna omladozott,

[1]) Monum. Vatic. I. 5., 64., 67. — Újhelyi-lt., fasc. 3. nro 4. és fasc. 11. nro 23. (1528—1536. évi végrendeletekben). — [2]) 1551. nov. 28. *Martinuzzi* Lippának 4 tornyát ösmerte. (Tört. Tár, 1881., 64.) A kápolnáknak tehát vagy nem volt tornyuk, vagy egybeépűltek a főbb templomokkal. — [3]) *Dugonics*, Radnai történetek (Szeged, 1810., 8—10. l.). Az 1520. év, mint datum, hibás; de figyelmet érdemel, hogy 1536-ban Lippán egy zárdát Szűz-Máriáról neveztek el (Újhelyi. lt., fasc. 11. nro 23.) s ez az utóbb Radnára átköltözött ferenczrendieké lehetett. — [4]) A Solymosi-völgyben a falutól mintegy 600 méterre látható a templom alapja s a domb alján a temető. »Isten tudja, mikor építették.« »Van annak 300 éve is.« »Dédapjának a dédapja járt abba« válaszolt kérdéseimre vezetőm, a solymosi Ilia Pavel. Odább a Cioka lui Miska átellenében, a Dempuraki tövében, a *Piatra Popi* diorit szikláját mutatta s elbeszélte, hogy hajdanában, a »mikor még a templom is állott« e helyütt a rablók pénzt követeltek a paptól s mert nem adhatott, a sziklaodúba dugták. (A 7 méter magas sziklában, mely épen a patak mellett emelkedik, csak 30—40 cm. széles az odú nyílása.) — [5]) Az értelmetlenűl másolt, 116 cm. hosszú gránit-oszlop felírata: »MA-ETIS-ONI-CAS-NA-CPA-LAI<I<-AMPA-NTON.« (*Márki:* Aradtól Petrozsényig, 19. l.) — [6]) Felírata: „Dominicus Abbas $\frac{\text{in gr}}{\text{Michael}}$ † Anno DO. M. CCCLXVIII." Jelenleg a temesvári seminarium tornyában van. Súlya 235 kgr. — [7]) *Tört. Adattár*, II. 378.

melyben, az oláhok szerént, csodák történtek[1]). Már akkor helyre akarta állíttatni az épületet az aradi sótárnok, e szándék azonban csak 1812. teljesedett. A nép ma is azt hiszi, hogy a kis kápolna régi ablakai lőrések voltak a török időkben s hogy hajdanában keresztalakja volt. Régiségét ma csak az előtte álló gyönyörű két tölgy sejtteti[2]).

Nyugaton, a *Temesközben*, kétségkívül legszebb templom lehetett az *eperjesi apátság* «fejér egyháza», valószínűleg ó-román izlésben, mert már a XII. század első felében említik; azonban még romjai sem maradtak reánk. Fellak, Kerekegyház, Monostor és Sződi plébániai templomai — papjaik 1333. évi jövedelmeiről ítélve — előkelőek voltak. *Hodos* egyházáról már 1135. táján tesznek említést. De csak a szomszédságában levő *bodrogi* g.-kel. bazilita-kolostor templomának tornya látta a még fennlevő épületek közől a középkort. Jaksics István és Márk, Jagostin ó-szerbiai városból 1200 harczossal menekűlvén, e vidéken több templomot építtetett az óhitűek számára. A bodrogi 1465-ben készült el. Még áll az átmeneti román ízlésben tartott «Jaksics-torony,» s déli oldalán látható a Jaksicsok egykorú czímere: egy gyalog és egy lovas vitéz, kivont kardjaik hegyén levágott török fővel. A kolostort a múlt században ragasztották hozzá. Múlt századbeli a különálló s keresztalakú templom is[3]). A templom némely szentedénye azonban még a XVI. századból való. Így 1523-ból egy talpas szenteltkenyértartó, vert ezüstből; egy amphora a 12 apostol s az evangelisták domborképével, középütt a sárkányölő szent Györgygyel; egy kisebb aranyozott ezüst kereszt, filigrán munkákkal, melyek drágaköves és reteszzománczos keretbe zárt képeket tartalmaznak Jézus életéből; végre egy gyönyörű művű, talpas, drágaköves ezüst kereszt, Jézus életéből vett miniature-festményekkel[4]). A Jaksicsok nagy szent Vazúl szerzeteseit telepítették meg Hodoson, mely a mai Bodrog pusztája. A török hódoltság idején ismételve leégett a kolostor, lakói elszéledtek, okíratait elvesztették; az 1749. júl. 21. Karloviczon tartott nemzeti zsinat azonban bizonyságot tett róla, hogy a templom és zárda emberemlékezetet meghaladó idők óta a baziliták rendjére volt bízva[5]).

Néhol kis helyeken álltak díszes templomok. Pl. *Háromoltárom*, hacsak a pogánykorra nem gondolunk, nevét háromoltárú templomától vehette. Azonban a plébániák közől — e vidéken — csak kevésnek romjait ösmerjük. Mutogatják még — Pécska mellett — a papiakat. — 1725-

[1]) A csanádi püsp. lt. *Tört. Adattár*, II. 39—42. — [2]) A mai 10 m. hosszú kápolnához keletfelé egy 4.34 m. hosszú, félköríves boltozott s keskeny ablakai fölött félköríves ékítésű kis keresztelő kápolna állott még 1872. is; ezt azonban a bérlő elhányatta s köveit épen nem kegyeletes czélokra használta. — [3]) *Zsivkovics* Kornél (1853—1886.) bodrogi volt archimandrita szíves értesítése. — [4]) Ezen tárgyakat *Metianu* János aradi g.-kel. püspök úr meghívására és társaságában *Zsivkovics* apátúr és egy szerzetes volt szíves bemutatni. — [5]) A *hodos-bodrogi* zárda irattárából. Másolatát *Metianu* János püspök úr ő mga volt szíves megküldeni. Nem lehetetlen, hogy Hodos hussita hely volt.

ben tekintélyes romjai állottak a szélső-csálai egyháznak[1]), melynek helyét most is Biszerikuczának (templomocskának) nevezi a nép. Keleten terméskő-falmaradvány jelzi a hajdani kerek apsist s nyugaton is vannak omladékok. A hajó hossza 17, szélessége 8 méter. Egy nagy gránitkoczkát most is tüzelőül használnak a pásztorok[2]). A templomhelyek emlékét ma is őrzi a nép; egészben véve azonban a XVI. század végén már igen szomorú volt a Pécsktől Pálüléséig terjedő síkság képe. Egy azonkorbeli történetiró szerént[3]) «csak itt-ott láthatni, a hajdani népesség jelei gyanánt, *magas templomokat;* de ezek is a vadak odúi ma s a hajdan igen vallásos helyek most nemcsak az emberektől, hanem az istenektől is el vannak hagyatva».

II. Világi építkezés.

A világi építmények közől ezentúl a *várakra* fordítottak minden gondot. Róluk a 107—131. lapon szóltam. Itt csupán arra akarok figyelmeztetni, hogy a XV. századon erről ezek is mind több műgonddal készültek.

Hunyadi János, Vajda-Hunyaddal egyidőben, *Solymos* várának építését, vagy inkább czélszerű átalakítását is elrendelte[4]). Az építkezésekre Keszy Balázs deák és Nádasy János várnagyok ügyeltek föl. A régibb épületek korai csúcsíves, az újabbak renaisançe-ízlésben készültek. A vár szabálytalan négyszögébe délkeleten félköríves kapu vezetett[5]), s e kaputól jobbra és balra a keleti és déli arczvonallal párhuzamos külső udvar csatlakozott. Ennek homokkőből korai gót modorban faragott kapuzatán még most is láthatók a felvonóhíd sarkvasai s előtte, a sánczban, a hatalmas oszlopok, melyekre a hídat leeresztették. Hatszögű zömtornya, mely alatt kapu volt, 18—20 m. magasan még áll s felül 6 alacsony, de teljesen csúcsíves ablakkal van ellátva. A másik, négyszögű (27 m. magas) tornyon, melynek sarkai faragott kövek, az ablakok félkörívesek. A lakóházak közől a fő palota egyemeletes és 20 méter magas volt, ablakai hatalmas nagyok, tágívezetűek, renaissançe-modorúak s a szobák és termek magasak, tágasak lehettek. Legépebb része a belső udvarban «Izabella királyné erkélye«, egyszerű, renaissançe-betéttel. Két ablak belső falain még láthatók az egykori festés nyomai. A falakról azonban általán már lehullott a vakolat s mindenütt kilátszanak a durva terméskövek. A főépület magas tűzfallal és zsendelyfödéllel volt ellátva. Az erkély előtt, az udvar közepén, víztartó-medencze, talán szökőkút állott; a nép természe-

[1]) *Haring, Kaiser* és *Hautemont:* Der Temesvárer Banat. (Térkép. Kiadta *Szentkláray,* Száz év Délmagyarország történetéből, »A« alatt.) — [2]) *Márki,* Csála és vára, 5—6. — [3]) *Szamosközy* Tört. Munk. III. 320. — [4]) Dl. 19274. — [5]) *Wattay* Ferencz, ki 1604-ben török fogságában, emlékezetből rajzolta le Solymost (az akad. kézirattárból a II. kötetben fac-similében közölt) kezdetleges képén félköríves kaput tüntet föl. A romok is ezt mutatják.

tesen azt hiszi, hogy ez is összeköttetésben állt a Marossal. Csodás dolgokat mesélnek a tágas, de jobbadán beomlott pinczékről is. A vár fénykora Bánffy Miklós és Izabella királyné ott-tartózkodásának idejére eshetett.

Lakópalota volt a csálai várban is; Országh Sebestyénnek (1486.), *Országh* Lőrincznek, *Pathócsy* Bertalannak, *Haraszthy* Ferencznek (1500—1539.) jeles palotáik, vagyis kőházaik álltak Belső-Csálában, még pedig szabályosan faragott kövekből építve, párkányzattal ellátva, renaissançe-modorban.

Oly várak, melyekben — mint pl. a lippaiban, sződiben, zádorlakiban, világosiban stb. — az uraság bennlakott, kétségkívül nagyobb gondot fordítottak az építkezésnél úgy a szépségre, mint a kényelemre. A világosi és pankotai romok közt már kályhacserepeket is találtak s még szebb domborműrészleteket a nadabi várban. Emelték az épületek díszét a házakon és templomokon alkalmazott ablakok is. A mai Ötvenest 1471-ben Ötvenablakának írták; valószínű, hogy nevét a Szeri Pósák udvarházának üvegablakaitól vette. A pankotai apátság romjai közt olvadt üveget találtak; s általán kétségtelen, hogy a hol a kályhát alkalmazták, azt a másik fényűzést is megengedték maguknak az urak, hogy ablakaikat beüvegeztessék. 1528-ban Kalmár Miklós lippai polgár három ajtón kívül kisebb szobáját egy, a pincze fölött lévő nagyobbat három, s a húsfüstölő pincze fölött lévőt egy kőpárkányos ablakkal láttatta el, sőt a padláson is vágatott egyet; mindezt összesen hét forintért[1]).

A díszítés leghatásosabb módja természetesen a festés és a kőfaragás volt.

III. Képírás és képfaragás.

A képírás és képfaragás terjedt voltára első sorban a templomok nagy számából kell következtetnünk. Vadászon Krisztus, Szent-Kereszten és Siriben a Szent-Kereszt, Dienesmonostoron a Szent-Lélek képe, Aradon, Kalodván, Fekete-Gyarmaton, Bizerén, Bulcson, Pankotán és Szent-Márián Szűz-Mária, szent Albert, András, Demeter, Dénes, István (Szent-Király), Iván, János, Margit, Miklós, Pál, Péter és Tamás a róluk nevezett helységekben, szent Ágota Aradon, György Szent-Györgyben és Fekete-Gyarmaton, szent Imre Basarágon, szent Márton Aradon és Bulcson, szent Mihály Aradon és Szent-Mihályon, sz. Bereczk Szintén, sz. Tivadar Csorbán, szent Miklós a róla nevezett helyen és Vizesen, szent Péter és Pál Aradon több-kevesebb művészettel volt ábrázolva. Milyenek lehettek, arról néhány freskó-maradvány adhat fölvilágosítást. *Fekete-Gyarmaton* egy bemeszelt és csak 1889-ben megsemmisített freskó[2]) két jelenetet ábrázolt. Az egyik

[1]) *Újhelyi*-lt. III. 3. — [2]) 1862-ben a templom-hajó déli oldalán, az újítások alkalmával talált képet *Kallós* Kálmán, utóbb aradi gymn. rajztanár († 1877. decz. 26.) lemásolta s az ő rajza nyomán ösmertette *Romer* (Régi falképek Magyarországon, 108.) e freskót,

A feketegyarmati falkép

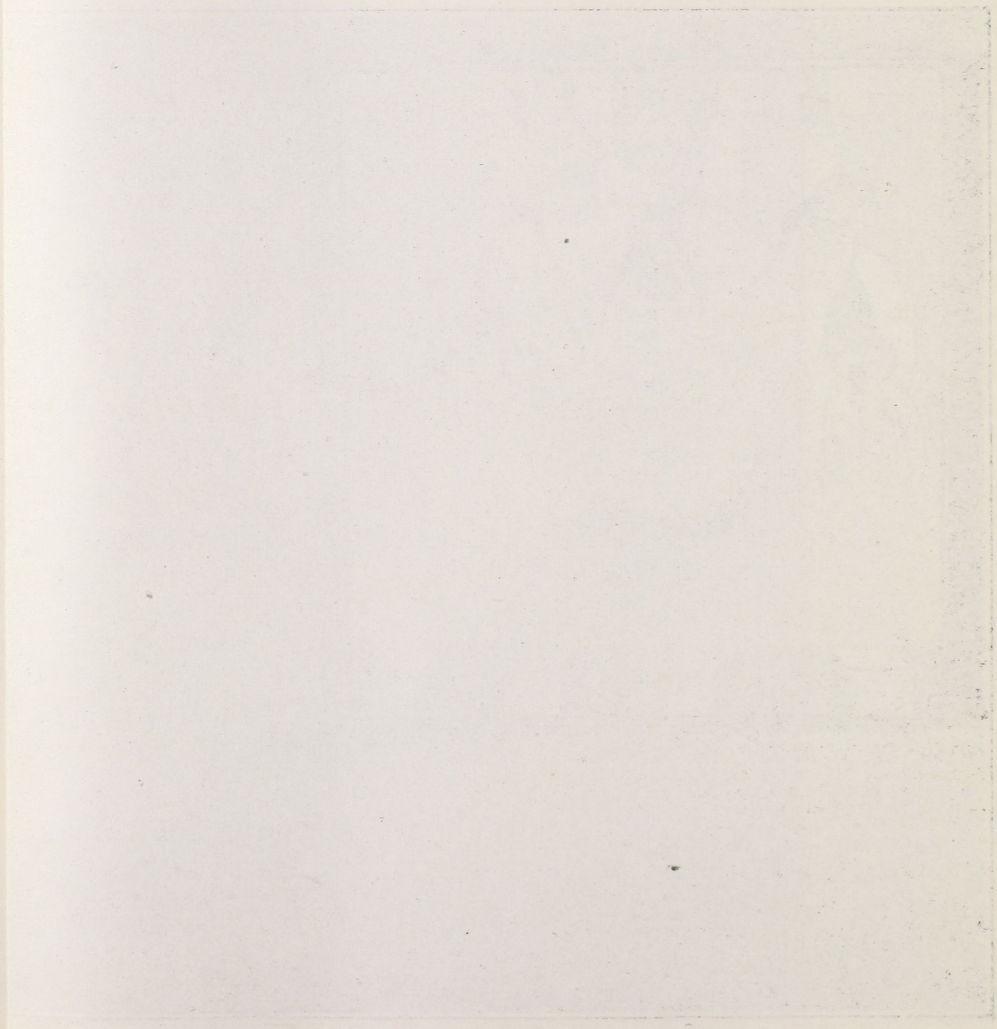

képen Szűz-Mária trónon ül, ölében a gyermek Jézussal. Mögötte a jóságos tekintetű szent Anna áll s kezeit a tőle jobbra és balra álló két más Mária fejére teszi. A baloldali Mária viszont négy leányka fején nyugtatja kezeit; a jobboldali Mária előtt két kis leány áll, kik egy könyvből olvasnak, míg a másik csoportban négynek van két könyve. Az arczok általában szelídséget és szendeséget mutatnak; a csoportosítás ügyes, a rajzolásban arány, a színezésben élénkség mutatkozik s a távlat sem hibás.

E képtől keret választotta el szent György vitézségének ábrázolását. A Diocletianus idejében élt hősről, ki 303-ban halt vértanú-halált, a XIII. század végén jött forgalomba az a legenda[1]), hogy megölt egy sárkányt, mely Cleodolinde királyleányt el akarta nyelni. A képen magán a sárkány nem látszik; de látszik az imádkozó királyleány, kinek fején a szentek koronája ragyog. Az előtérben szent György sallangos, fejér lován, baljával veres pajzsot szorítván melléhez, keztyűs jobbjában tartott lándzsájával épen átszúrta a szörnyet. Az ifjú, szőke hőst, ki német lovagruhában, kengyel nélkül, de nyeregben ül lován, a háttérben álló kerített város egyik ablakából az áldozatra szánt leány koronás szülői szívszorongva nézik. A hősnek alakja nem hat ugyan reánk oly élénken, mint a középkori magyar művészet legragyogóbb emléke, a Kolozsváry-testvérektől Prágában fennmaradt Szent-György-szobor[2]); azonban ez sincs élet és erő híjján s legjobb freskóink közé sorozhatjuk. Felíratok sem hiányzanak a képről és a kép alól. A mennyire a bizonytalan másolatból kibetűzni lehet, magán a festményen ez állott: „Do(mine ɛɣau)di (orati)onem m(eam)"! (Uram, hallgasd meg könyörgésemet!). Az egész kép alatt, középütt: „(In hono)rem b(ea)te m(atri)s b(ea)te m(arie) v(ir)ginis fi(eri fe)cit Dyoniſ(i)us veer . . . . . .» (s még 2—3 szó). Azaz: «A boldog Mária szűz boldog anyjának tiszteletére készíttette *Veér Dénes*». Tőle jobbra, hibás egyeztetéssel: «Non omnes sunt sanus» (Nem mindenki okos). A baloldali részből csak egyes szókat lehet megérteni. Az utolsó három, »*Egidius de des*«, úgy látszik, a festő nevét s a kép alatt középütt levő, 1⅄67 a festés évét jelenti. E szerént e freskót 1467-ben *Dézsy* Egyed által *Vér* Dénes festtette s így egy új festő és egy új műbarát nevével ösmerkedtünk meg[3]).

melynek bemeszelését 1889-ben elrendelte az egyh. hatóság. Mivel azonban e festéken nem maradt meg a mész, a kellő felügyelet nélkül hagyott kőmíves egészen a téglákig leverte az egész vakolatot s nagyon örült azután, hogy az új vakolaton pompásan megállt a mész. A freskó rajzát, melylyel özv. *Kallós* Kálmánné s leánya, *Zachariásné*-Kallós Ilona úrnők voltak szívesek megajándékozni, e könyvhöz melléklem. Kár, hogy e felírat hibásan volt másolva; megsemmisűlvén az eredeti, kijavítására ma nem is gondolhatunk.

[1]) *Voragine* Jakab Legenda aureájában. — [2]) Ennek rajza: Archaeol. Ért. VIII., 203. és 205. — [3]) Vér Dénes atyjafia lehetett Andrásnak. A szomszédban — oklevelek szerént — már a XV. században is birtokosok voltak a Vérek; gyarmati birtokukról azonban e korból még nem tudok. Figyelmet érdemel azonban, hogy 1651-ben mint ősi, öröklött javukat említik azt (Erdélyi *Lib. Reg.* XXIV., 223.b., és XXV., 512—3.) »Középkori freskók

Vadászon a mai helv. hitv. templom félkör alakjában záródó, nyugati bejárása fölött szintén van egy félig-meddig bemeszelt, s az eléje épített új torony által szinte eltakart freskó[1]), melybe 1—2 nagy lyukat vágtak, hogy a torony gerendáit megerősíthessék s egyébként sem kímélték, *kivált XIX. században.* A festmény, már eredetileg kitéve a szabad levegő, eső és vihar hatásának, megfakúlt ugyan, némi gonddal és költséggel azonban könnyen ki lehetne javítni s addig is deszkaburkolattal kell ellátni, hogy a még meglevő részek ne menjenek tönkre[2]). A kép a keresztfán függő Jézust ábrázolja, a háttérben az Atya-Istennel, feje fölött pedig a Szent-Lélekkel. A Jézus feje körül repdeső angyalok egy, most már elmosódott felíratú szalagot tartanak. A kereszt jobboldalán két szentasszony vígasztalja a kesergő Szűz-Máriát, míg oldalt térdeit meghajtva s fejét jobbvállára csüggesztve szomorkodik egy férfiú. Bal felől két apostol áll, míg a harmadik térdenállva, fejét jobboldalra hajtva könyez Urának kínos halálán. A tárgy fennsége, a csoportosítás, a helyzet természetessége, a kép meggondoltsága, s technikájának fejlettsége a közönséges vidéki templomok freskófestőinek színvonalán felül álló mester kezére enged következtetni.

A *zarándi* határban is lehetett még látni e század első harmadában több régi épület alapját s festett falromot[3]) s megtörténhetik, hogy bővebb kutatás növelni fogja még a megyénkben fennmaradt freskók számát. Arra, hogy fára, vagy talán épen vászonra festett középkori képekre bukkanjunk, semmi reményünk többé. Nem annyira a török, mint inkább a reformationak a képimádástól való aggodalma pusztította el ezeket. Borbély Györgyről, Lippa, Facsét és Tótváradja elfoglalójáról, emlékezetben maradt[4]),

megyénkben« című czikkemben (Aradi Közlöny, 1886. 38. sz.) még abban a hitben voltam, hogy a freskó a templommal egykorú. Ez állítást, mióta az évszám (1467) ismeretes, többé nem lehet védeni. Magának az évszámnak arabszámjegyekkel való írása későbbi lehet; de nem közönyös ez ügyben, hogy Vér András 1493. évi menedéklevele is arab számjegygyel van jelezve.

[1]) A 457. lapon levő rajzot, fiának fénykép-fölvétele után, *Somogyi* Ágoston, aradi polg. isk. rajztanár készítette, s a kép felső és alsó részét úgy állította egybe, a mint a közbeeső deszkapadlás odahelyezése előtt eredetileg festve volt. A rajzon levő fejér foltocskák azt mutatják, hogy ott még nincs levakarva a festményt fedő vakolat; a fekete pontok pedig azok a bevágások, miket a végből tettek, hogy a vakolat megálljon a freskón. A kép felső részén a torony tégláiról le van szedve, az alsón ellenben még látható a vakolat. A fényképet a szűk és sötét toronyban csak magnesium-világítás mellett lehetett fölvenni. Azért olyan homályos, mert az árnyékolás a festésnél is igen gyönge s az egyes részleteket csakis a színek különfélesége emeli ki. — A freskó felíratai rendkívül elmosódtak; a mit a jobboldali szalagon még látni lehet, a 458. lapon levő vázlat mutatja. *Haydu* Elek lelkész különben már mozgalmat indított a templom és fresko helyreállítására. V. ö. *Bunyitay,* III. 477—8., *Márki,* Aradi Közlöny, 1886., 38. sz. s *Lóczy* Lajos, *Király* Pál és *Somogyi* Ágoston tanárok hozzám intézett tudósításait. — [2]) Ezt *Haydu* Elek ev. ref. lelkész kérelmére és saját fölterjesztésemre a műemlékek orsz. bizottsága el is rendelte. — [3]) *Fábián,* II. (kézirat), 122. — [4]) M. *Tört. Tár,* 1877. XXII. 269.

hogy Székely Mózes idejében a kolozsvári jezsuiták templomának feldúlatásakor «az faképeknek ez vette fejöket, hazavitte és káposztáshust főzött az tüzénél». Az aradi műemlékekkel is aligha bánt kíméletesebben. De hiszen a mult század végén, 1767 után is megtörtént, hogy tiszteletes Szilágyi János vadászi lelkész uram (1767—1797.) lefaragtatta a vadászi

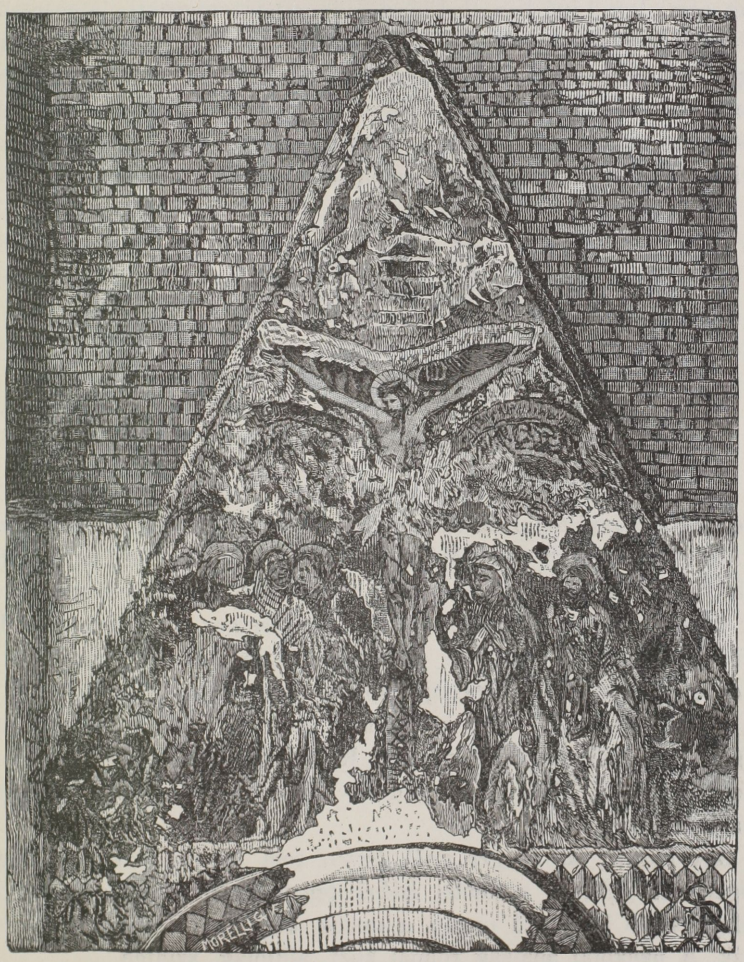

A vadászi fresko.

templomban sok közől[1]) még egyedül magmaradt szobrot, mely a torony belső, keleti oldalán foglalt helyet s mely valamely szentet ábrázolt[2]). A templomok tele voltak kisebb-nagyobb szobrokkal, szentek s a pokol hatal-

[1]) »Templomunk régibb része — írja a vadászi ref. egyház anyakönyve — mint most is (1832.) látszik és a még most is élő öregektől tudatik, vak ablakokkal (?), faragott és festett képekkel volt teljes.« — [2]) *Dávidházy* János ágyai pap szerént »Molok« volt aláírva. Román ízlésű templomokban — az Isten hatalma előtt való megalázkodás jeléül —

mainak, állatoknak, virágoknak stb. ábrázolásával. Világoson egy gazda a szántóföldeken sokáig használt boronanyomtatéknak egy kőből faragott kecskét, mely valamely románízlésű templomban állhatott valaha. Nyoma veszett annyi százzal együtt. Pedig a hogy úton, útfélen találunk manap kereszteket, kezdetleges szobrokat stb., úgy nem hiányoztak ezek a középkorban sem. Így 1506-ban II. Ulászló vizsgálatra utasította a csanádi káptalant Jaksics Demeter és Péter ellen, mivel az özvegy Dóczynénak és özvegy Vizesynénak Vizes faluhoz tartozó Ősvilághalmateleke, Boroshalmateleke és Sásszerteleke pusztáikon jobbágyaikkal kiásatták *szent Miklós püspök határszobrát* s Vizes nagy részét elfoglalták[1]). 1518-ban az aradi káptalan folytatta a vizsgálatot[2]), melynek eredménye ösmeretlen.

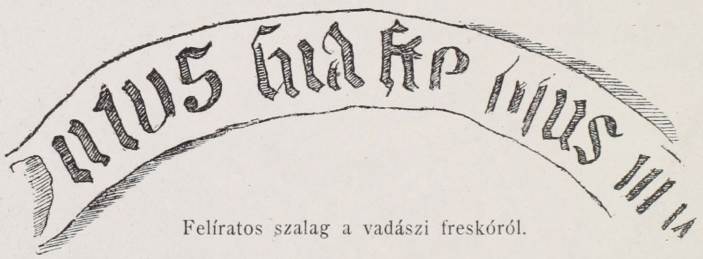

Felíratos szalag a vadászi freskóról.

Az egyes templomainkban a renaissançe korából őrzött képek csak újabb időkben kerültek Aradvármegyébe. Így a zarándi Ajtósról származott *Dürer* Albrechttől Szent-Mártonban Krisztus fölfeszíttetése, fára festve, 56 alakkal. Az egyik poroszló a félig megdöntött kereszthez szegezi Jézus egyik kezét, a másik balkezét erősíti a kereszthez s a harmadik durván kötözi meg lábait. A jelenlevő sokaság a legkülönbözőbb indulatok közt nézi ez eseményt. Jézus keresztje mögött megkötözve, szorongva űl a két lator, kiknek keresztjei már be vannak ásva. A távolban Jeruzsálem látszik[3]). — A radnai templomban is van Ráfael iskolájából származó Krisztusfej és — már a XVII. századból — Carlo *Dolci*tól (1616—1686) egy Annunciatio-kép[4]).

Úgy látszik, az *üvegre való festést* sem hanyagolták el, pedig erre nem-igen volt szükség a román ízlésű templomoknál. A halmágyi Sortok legdélnyugatibb kúpalakú ormán a romok közt üvegfestmények töredékeit találták. A pankotai apátság romjai közt, állítólag, szintén.

alkalmazták ugyan szörnyek és vadállatok képeit, de pogányistenek ábrázolásától óvakodtak. Talán a reformatio korában, gúnyból karczolták alá azon nevet. 1832. évi (u.-o.) feljegyzés szerént a 91 éves *Albert* Mihály még emlékezett e szoborra.

[1]) Dl. 21525. — [2]) Dl. 21990. — [3]) A deszka négyhelyütt megrepedt s fölhajlott. Hossza 75, széle 65 cm. Dürer ismert monogrammja itt művészi fogással készült. A Krisztus kezébe vert szeg és árnyék A, a kalapács T betűt (Thürer) ábrázol. A képet a gr. Wenckheim-család ajándékozta a szentmártoni templomnak. Lemásoltatását már 1882. elrendelte a békésmegyei muzeum; a dolog azonban, úgy látszik, abban maradt. — [4]) E két utóbbit 1889-ben *Moretti* restaurálta.

IV. Zene.

A *zenét* müvelték mind az egyházban, mind a közéletben. Az egyházi éneket nagyobb templomokban, pl. a lippaiban, orgonával kísérték. Az első ismert *orgonista* Bácsanyay András, kit 1486-ban Ramocsaházy Albert torontáli főesperes és csanádi kanonok Kállay Jánosnak a kaszaperegi parochiához való kinevezésre ajánlott[1]). 1537. decz. 2. János király énekes misét hallgatott a kovászi (kovaszinczi) templomban[2]). A világi dalokat, mint láttuk, hegedű-, illetőleg *tambura-szó* mellett[3]) adták elő. 1514. május 26. Nagylaknál, a Balogh Istvánon, Dósa egyik hadnagyán nyert könnyű győzelem után, az Aradban is birtokos Jaksicsok aradi vendégei, Ravazdy, Szokoly stb. *hegedű* és *bodzasípok* hangjainál múlattak, daloltak[3]). 1487-ből egy *Flótás* nevű kovászi jobbágyot ismerünk[4]). Az énekesekről a következő fejezetben lesz szó.

[1]) *Kaprinay*-kézíratok, B. in 4-to, T. 135. — [2]) *Szerémy*, 306. — [3]) *Szilády*, Régi m. költők, III. 409. A XV. század végén még a czigányok is kobzokon játszottak. (Századok, 1874., 81.) A vonó (lengyel) hegedű e korban még nem terjedt el. — [4]) *Márki*, Dósa György, 119. — [5]) *Dl.* 19274.

XXIV. KÖZMŰVELTSÉG.

Tanügy. Káptalani iskola. A külföldi egyetemek látogatása. A lippai deák-iskola. Királyi kanczellárok. Mesterek és deákok. Nyelvemlékek. Szónoklat. Igriczek és költők. Tudósok. Codex-írás és sajtó.

Aradvármegyében az iskolázás ügye egyidős az aradi főesperesség alapításával. Oly régi tehát, mint maga a kereszténység. Aradvármegye első főesperese, kinek nevét biztosan nem tudjuk, iskolázott és magyarúl tudó férfiu volt, kit maga szent Gellért állított a kerület élére. Az első századokban papnövelő-intézetek nem lévén, olvasni és énekelni tudó s az elemi ösmeretekben jártas papok kiképzéséről első sorban a főesperesnek kellett gondoskodnia. Az aradi főesperes azonban rendesen Csanádon, a zsomboly-pankotai Egerben, a köleséri pedig Váradon tartózkodott s így a nagyszámú plébániák betöltésére valószínűleg nem is magában a megyében nevelték a papokat.

A XII. század közepétől kezdve azonban kétségtelenül magában a vármegyében, Aradon is volt már *deák-iskola*, mert hiszen ez egyetlen káptalan mellől sem hiányzott. Az iskola élén, mint mindenütt, az olvasó-kanonok állott, s mellette kivált az éneklő-kanonoknak volt fontos feladata. Az első lectorok neveivel csak a XIII. században találkozunk; így *István*éval 1247-ben, Fülöpével 1267-ben. A cantorok közül először *Pált* említik 1269-ből. Utódaikat, mint általán az ú. n. mesterkanonokokat, az első aradi középiskola tanárainak kell tekintenünk, kik reggel nyelvtanra, délben szónoklatra és gondolkodásra, délután pedig latin szavalásra tanították a papnövendékeket s talán más, önként vállalkozókat. Hetenkint egyszer rendesen zene-órákat is adtak. A növendékpapok közől névszerént csak kettőt ismerünk; ezek *Jakab* és *Miklós*, 1330-ból[1]). A karbeli pap (sacerdos chori), milyen pl. *János* 1331-ben[2]), valószínűleg a lectorok és cantorok helyettesítője volt.

Az aradi *káptalani iskola* egyébként jelentéktelen lehetett, mert hiszen plébánosok nevelésére alig nyílhatott alkalma, ez a püspökségek káptalanainak feladata lévén. Az aradi káptalan fennállása óta ismert 162 kanonok közt sokan mint lectorok, custosok és cantorok is viselték a

[1]) *Hazai-okl.* 307. és *Zichy-okm.* I. 336. — [2]) *Zichy-okm.* I. 375.

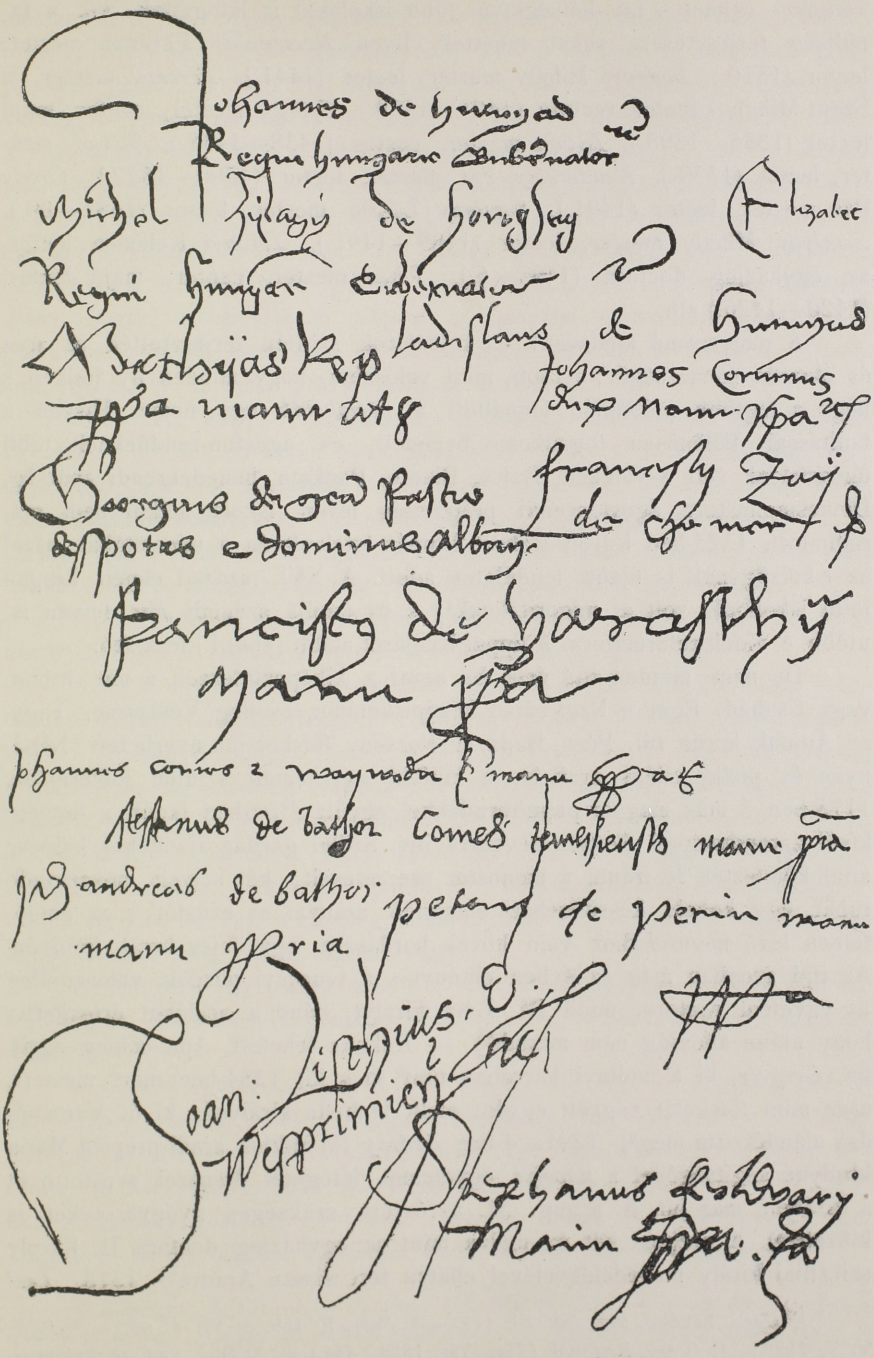

Aradi földesurak névaláírásai, 1446—1561.

«*mester*» czímet s így kétségkívül főbb iskolákat is látogattak, kik a tanultság terjesztésére sokat tehettek. Ilyen *Bessenyődy* Ferencz mester, lector (1510.), *Bodonyi* Mihály mester, lector (1441.), *Ferencz* mester, a Szent-Mihály-kápolna rectora (1421—1439.), *György* mester, cantor, majd lector (1335—1398.), *István* mester, custos (1438—1448.), *Jakab* mester, lector (1359.), *Kenderessy* Pál mester, lector (1500—1522.), *Orody* Pál mester, lector (1491.), *Somlyay* László mester, lector (1481—89.), *Somlyay* Mihály mester, lector (1489—1491.), *Toronyi* Kelemen lector, az egyházjog doctora (1495—6.), *Vitus* mester, cantor, majd lector, (1420—1426.) stb.

A nagyszámú apátságok és kolostorok szintén terjesztették az írás és olvasás mesterségét; s több, mint valószínű, hogy minden ily helyen s hogy a legtöbb plébánián fennállott a *népiskolák* egy neme. Hiszen a tanítással különösen foglalkozó benedek- és ágoston-rendűeknek több társasházuk volt e vidéken. Bulcs, Bizere, Pankota benedekrendi apátság, Dienesmonostora ágostonrendi prépostság lévén, iskola nélkül sem maradhatott. 1325-ben Károly-Róbert Lippán letelepítvén a minoritákat, ezzel az iskolaügynek is újabb lendületet adott. A XVI. század elején Lippán latin iskolájuk volt a minoritáknak[1]) s itt tanúlt szegedi *Kis* István is, utóbb e vidék reformatora. A lippai iskoláról alább (464. l.) lesz szó.

De nem minden ifjú érte be azzal a kiképeztetéssel, a mit itthon, vagy Csanád, Eger s Nagyvárad középiskoláján, esetleg Veszprém, vagy, az Anjouk korán túl, Pécs, Buda és Pozsony főiskoláján nyerhetett. Néhányan és pedig világi urak is, a külföld egyetemeit szintén fölkeresték. 1175-ben 3 más magyar papnövendékkel együtt *Párisban* tanúlt a kétségkívül zarándmegyei *Bethlen* nevezetű ifjú. Szülei gazdag ajándékok küldése által kötelezték le iránta a monostor szerzeteseit; két selyem misemondó ruhát, egy kehely készítéséhez elegendő aranyat és ezüstöt s az épülőfélben levő monostorhoz való kövek hordására egy fejér lovat küldvén. Az ifjú azonban még ez évben elhúnyt s a tournayi püspök, valószínűleg az egyetem rectora, mind III. Béla királyt, mind a szülőket értesítette, hogy utána adósság nem maradt[2]). — Rokona lehetett Apa comes egyik fia, *Gergely*, ki a hódtavi harczban tűnt ki s kit 1284-ben mint mestert, azaz mint főiskolát végzett egyént említ Izabella királyné, ki őt Varsánddal ajándékozta meg[3]). 1291—4-ben *Apáthy* (?) Miklós aradi prépost Mária királyné segítségével a *nápolyi* egyetemet látogatta. Pénzzel segítette őt a királyné már júl. 8. s aug. 31. a részére szükséges gyógyszereket is kifizette[4]). A prépost két év mulva mint az egyházjog doctora II. Károly szicziliai király menedéklevelével ellátva tért vissza Aradra[5]). 1318. *Leel*

[1]) *Haan*, Békésm. tört. évk. III. 115. — [2]) *Fejér*, II. 189. és VII. 4., 63. — [3]) *Fejér*, V. 3., 215. — [4]) *Óváry*, Regesták (Tört. Tár, 1888., 453.) — [5]) Dipl. Eml. az Anjoukorból, I. 93., 97., 113.

mester, ki a Becse-Gregorok közől származott, visszakapta Dienesmonostorát[1]); 1335. szept. 20., Kerekegyházy László mestert, a székelyek grófját, Gall mestert, kit egyúttal litteratusnak ír, és Sinka mestert, Solymosvár várnagyát, mint aradmegyei birtokost, egyszerre említi két oklevél[2]). 1383. a *prágai* egyetem jogi karában más két magyarral együtt tanúlt *Miklós* pankotai apát[3]). 1388. *Széchenyi* Frank *mester* egyúttal aradi földesúr volt[4]). A következő évben az aradi Györgytelekét testvérével, Simon *mester*rel egyszerre kapta[5]). 1412. okt. 18. *Soklói* Miklós mester mint királyképe vett részt a szentgyörgyi, görhei stb. beigtatáson[6]). 1464-ben Berendi *Baky* Gáspár, utóbb szepesi prépost, a *bolognai* egyetemen nyerte kiképeztetését[7]) s ott taníttatta utóbb unokaöcscsét, *Baky* Barabás váradi kanonokot is[8]). A többi példát talán mellőzhetem.

A mester, vagy, teljes czímén, a szabad művészetek mestere, az egyetemek bölcsészeti karán nyert akadémiai rangot s az e fokozatot nyert egyénnek joga volt a szabad művészetek tanítására; ők készítettek tehát elő a szaktanulmányokra. Természetes, hogy az aradi nemes urak ezt a szerzett jogot nem vették igénybe. Legfeljebb talán a mesterkanonokok, kik Aradon is találtak alkalmat az iskolai ösmeretek terjesztésére.

Az a lendület, melyet Mátyás király idejében nyert a közélet, gyakoriabbá tette *a külföld egyetemeinek látogatását.*

A *bécsi* egyetemen a «scholares nobilium status tenentes infra baronatum» között találjuk Bécsben 1500-ban *Eiheley* Mihályt, *Thasy* Ferenczet; 1506-ban Suri *Ségi* Jánost; 1512-ben Mesztegnyői *Szerecsen* Jánost; a »*scholares sub nobilium statibus non comprehensi*« közt 1500-ban Lippay Tamást, 1503. *Szentkirályi* Tamást (ki 1506. borostyánkoszorút nyert), 1515. *Kisjeney* Bernátot, 1522. *Pankotay* Andrást, *Bélaváry* Mihályt és *Panaszy* Ferenczet; 1524. *Csuray* Mihályt, *Kutasy* Andrást, *Feltóthy* Albertet és *Kereky* Istvánt, a mi eléggé bizonyítja, hogy ifjainkban már a reformatio előtt is meg volt a tanulás vágya.

A *bolognai* egyetemen tanúlt a század elején *Keserű* Mihály aradi birtokos és utóbb bosniai püspök; 1526-ban *Paksy* Farkas, 1556. Basarági *Vid* János.

A *krakói* egyetemen járt 1492. *Lippay* Ferencz és Barabás, 1493-ban *Lippay* Tóbiás, 1494-ben *Lippay* Ferencz, *Váry* András és *Alathkay* Ambrus, ki ott is lett borostyánkoszorús. 1508-ban ott tanúlt *Lippay* Ferencz és *Baky* János, 1511-ben Gerlai *Ábrahámfy* János főesperes, 1513-ban *Borosjeney* Lőrincz, 1516-ban *Bélaváry* János és *Makófalvay* Imre, 1525-ben *Szászy* Miklós, 1536-ban Pankotai *Vér* Ferencz kanonok.

[1]) *Zichy-okm.* II. 131—2. — [2]) *Hazai okl.* 207. és leleszi lt. Metal. divers. cottuum Zarand et Arad, 1. (*Csánki* D. szíves közlése.) — [3]) *Budapesti Szemle,* XLV., 462. — [4]) *Pesty,* A szörényi bánság, I. 266. — [5]) *Dl.* 7539. — [6]) Dl. 9941. — [7]) *Katona,* XV. 464. *Wagner,* Analecta Scepusii, III. 69. — [8]) *Bunyitay,* II. 166.

Lipcsén 1539. *Jaksics* János.

*Páduá*ban 1556. körül Basarági *Vid* János, utóbb IV. Pál pápa udvari orvosa képviselte Arad tanuló ifjúságát.

*Wittemberg*ben, Luther és Melanchton hallgatására, Aradvármegyéből először is *Fellaky* Péter jelentkezett 1535-ben. Őt követte 1538. *Kisserjényi* János, 1544. szept. 26. *Lippay* Kristóf, 1545. márczius 21. *Feltóti* Albert, 1550. Basarági *Vid* János, 1558. Pankotay István, 1568. Lippay Péter, 1572. *Toronyi* Péter, 1577. *Pankotay* András és bizonyosan mások is, kiknek származása helyét az egyetem anyakönyveiből meg nem határozhatjuk[1]).

Az ifjak egy része valamely tekintélyes úr költségén tanult. Így Basarági *Vid* Jánost, ki Európának nagyobb részét bejárta, *Perényi* Gábor taníttatta. A hazában s a külföldön több ifjat taníttatott *Jaksics* Péterné és *Petrovics* Péter is. De nemcsak a reformatio emberei pártolták a tanúlni vágyó ifjakat. 1563-ban nemes Vas Ferencz halálával a király Alatkát, a kitűnő humanista, *Oláh* Miklós érsek közbenjárására, nemes *Csányi* Bernátnak, fövényesi *Gaal* Istvánnak és *Dubniczky* Mihály deáknak ajándékozta. Csányi azonban a reá eső részt moróczi *Mernyey*, máskép *Nezdey* Jánosnak engedte át, mivel őt, atyja halála után, ez a Mernyey neveltette, ő járatta iskolába s juttatta be Oláh Miklós udvarába[2]).

A reformatio részént készen találta és csak átalakította, részént ekkor alapította a vidék néhány középiskoláját, Gyulát, Békést, Csanádot, Temesvárt és Lippát. *Gyulán* mindjárt a vallásújítás kezdetén keletkezett iskola, melyet azután részént a környék urainak bőkezűsége, részént tanárainak (Gálszécsy István, Sztáray Mihály, Siboltby Demeter, Sz. Kis István s talán maga Dévai Biró Mátyás) hírneve is csakhamar tekintélyhez juttatott. Az arad-zarándiak közől itt tanúlt pl. Basarági *Vid* János, *Feltói* Albert, *Lippay* Kristóf stb[3]); *Csanád*nak, a gymnasium rövid fennállása idején, fő dísze Szegedi Kis István volt[4]); *Temesvár* iskolájának igazgatójául Petrovics Péter 1548-ban szintén Szegedi Kis Istvánt hítta meg, kinek azonban, pár év múlva, a török elfoglalván a várost, ismét vándorbotot kellett ragadnia[4]), hogy azután rövid időre *Békés* deák iskolájában pihenje ki fáradalmait.

Legkétségesebb Aradvármegye középiskolájának, *Lippá*nak sorsa. Lippán, a mohácsi vész után, úgy látszik, nem is egy, hanem két középiskola volt. A minoriták ugyanis, kiknek gymnasiumáról már találtunk adatot, háborítatlanúl maradtak kolostorukban egészen 1551-ig, midőn a török a várost elfoglalta. Valami nagy hatással aligha voltak a közműveltségre; mert hiszen pl. 1516. nov. 14. a csanádi káptalan küldöttének, Pókaházy

[1]) Főforrás *Frankl*tól: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században, 195—320. — [2]) *Knauz*, Egy. M. Encycl. II. 467. — [3]) Története: *Rácz*, Zaránd, 39—43. — [4]) *U.-o.*, 43—47. — [5]) *U.-o.*, 47—49.

Orbán mester krassói főesperesnek a betűket nem ösmerő Kovács Péter lippai bíró s az egész elűljáróság előtt felolvasni kényszerűlt II. Lajos király egy parancsát[1]). Pedig a lippai minorita konvent élén 1526—1551. oly kitűnő guardián állott, mint *Lippay* Ferencz[2]), ki tanulmányait a krakói egyetemen fejezte be s ki szerzett ösmereteit semmiesetre sem hevertette parlagon. Tanítványai közé tartozott Szegedi *Kis* István, ki már tanúló éveiben régi magyar énekek gyűjtésével foglalkozott; másrészt azonban nagy örömmel tanúlta a grammatikát s a remekírókból vett idézetek megérlelték benne a classica-philologiára való hajlamot. Másfél évtized múlva már ennek magántanára volt a krakói egyetemen, épen akkor, midőn — meg nem bízható adat szerént — a lippai protestáns iskolában említik tanárúl[3]). — János király, ki igazi hálával fogadta a lippaiaknak 1528-ban személye iránt tanusított hűségét, 1529-ben, éppen akkortájt tette szabad királyi várossá Lippát, midőn a protestantismus ellen is erélyes rendeletet adott ki. Ő alatta semmiesetre sem szűnt meg a minoriták iskolája s nem szűnt meg a halálát követő első években sem; mi képzelhetetlen is oly városban, hol János király, majd Izabella udvara gyakran tartózkodott s hol a szomszéd Zarándmegye pankotai protestánsait üldöző Martinuzzi György váradi püspök sokszor megfordúlt. Maga Petrovics Péter 1522—1541. lévén lippai várparancsnok, terjesztette ugyan e városban Luther tanait, de nem alapított ott külön főiskolát. Az az adat is, a mit erre nézve felhoznak, csak annyit mond, hogy «a lippai lakosok a maguk oskolájából és a maguk fiai közől *Lippay* Kristófot 1544-ben theologiát tanúlni a wittenbergi akadémiába küldötték»[4]) és csupán azon alapúl, hogy ez évben a wittenbergi theologusok közt egy Lippay Kristóf nevű is volt. Ebből merész képzeleterő sem hozhatja ki, hogy ez ifjú egy lippai prot. főiskolából kerűlt oda. Kétségtelen, hogy Lippán, de a minoritáknál, név- és talán vérrokona, Lippay Ferencz, esetleg már Szegedy Ferencz vezetése alatt végezte középiskolai tanulmányait, mint mindazok, kik Lippáról 1551. előtt mentek külföldi egyetemekre. A protestánsok nem nézték jó szemmel a minoritákat s guardiánjukat, Szegedy Ferenczet be is vádolták a győztes török vezér, Ulemán előtt, hogy kincseket rejteget; iskolájuknak azonban nem állíthattak versenytársat. Petrovics csak akkor volt Lippa kapitánya, midőn ott még túlnyomóan katholikus irány uralkodott; s a

[1]) *Knauz*, Magy. Tört. Tár, 1863. XII. 86. Ellenben 1544-ben a 12 esküdt közt 3 »literatus«-t említnek. (Újhelyi-lt. fasc. 3. nro 1. és 13.) — [2]) Újhelyi-lt., fasc. 3., nro 15. (Dr. *Komáromy* szívességéből). — [3]) *Czvittinger*, Specimen Hung. literatae, 365. — Utána *Frankl*, Hazai és külf. isk. 121., *Oltványi*, 127., *Rácz*, 38., a nélkűl, hogy megbízható forrást idéznének. Sz. *Kiss* István életírója, *Haan* (Békésm. tört. évk. III. 117.) szerént a tudós reformator 1537—1544. a krakói egyetemen tanúlt s ott utóbb mint magántanár, a classica-philologiával foglalkozott. Nem állhat meg tehát Rácz Károly föltevése (39. l.), hogy 1538—1542. tanárkodott Lippán. *Haan* szerént egyáltalán sohasem is működött ottan. — [4]) *Buday*, Magyarorsz. hist. (3. kiadás). II. 88.

gondolt is prot. főiskola alapítására, ezt már csupán mint Délmagyarország főkapitánya, Temesvárott valósíthatta meg. Az pedig csak föltevés, hogy oly nagy szellem, mint Dévai *Bíró* Mátyás (1547—1551.), lippai prédikátor volt. Ha az volt, kétségkívül sok hivőt, sok követőt szerzett az új hitnek és sok későbbi prédikátor lelkesedett tanításain. Ez azonban még távolról sem jelenti azt, hogy a minoritákéval szemben prot. közép-, vagy éppen főiskola lett volna Lippán.

Jobbadán főiskolát végzett férfiak voltak azon aradi prépostok, kik mint *királyi kanczellárok* szerepeltek. III. Béla tudvalevőleg 1181-ben rendelte el, hogy minden ügyet írásban kell a király elé beterjeszteni. A kanczellártól, mint a királyi iroda vezetőjétől, kiváló jogi és nyelvismereteket követeltek; s valóban, a kanczellár a stilus curialis megalapítója, egyúttal az írásművek külső alakjának szabályozója.

Az aradi prépostok közől először (1205—1206.) *Gottfried* viselte e méltóságot[1]), ki okirataiban abban találta a királyi hatalom feladatát, hogy a fejedelem Isten kegyelméből örökölvén az országot, már azzal is tartozik hódolni a folytonosságnak, hogy elődeit minden elhatározásában kövesse[2]). A mennyei trón ura ugyan — mondja máshol —, mint minden jónak ajándékozója, látszólag a maga részére tartja fenn a jutalmazásokat; hinnünk kell azonban, hogy helytartója (a király) is jutalmazhat, s hogy — az isteni hatalom földi szolgája lévén — jutalomra érdemes alattvalóit javak osztogatásával kell gyarapítnia[3]). — 1224-ben *István* prépost[4]), két év múlva *Albert*[5]), s 1263—1264. és 1268—1272. a mindannyinál nagyobb *Benedek* mester volt V. István egyik kanczellárja[6]). Az ő irálya is a királyok bőkezűségének magasztalásában használja a legtöbb szóvirágot. «Szükséges, — ugymond, — hogy a király méltó jutalmakkal örvendeztesse meg a neki híven és igazán szolgálókat s hogy igazságosan, de egyúttal bőkezűen mérje dícséretesen szolgáló alattvalói hűségének jutalmát». «Az alattvalók hűsége és érdeme nem méltatlanúl ösztönzi a királyi felséget a maga kegyelmének alattvalói iránt való bővebb gyakorlására; mert ekként mintegy felszólítják híveiket, hogy, az adott példához képest, a kegyelem elnyerése után annál inkább vágyakozzanak.« «A király annyi más gondja közt nem a legkisebb, hogy alattvalóinak hasznát növelje s hogy érdemeiket gazdag ajándékokkal viszonozza.» «A király kegyelmének ugyan bőkezűnek kell lennie mindenki iránt, azokat azonban, kiknek dícséretes derekasságáról jó- és balsorsban egyaránt meggyőződtek, mégis kiválóan kell részesítniök ajándékaikban és kedvezéseikben, hogy a jutalmazottak példája másokat is annálinkább édesgessen hű szolgálatokra«. Ennek csak változata egy másik elve. »Nagy jóindúlattal méltányolja a király mindenkinek, de legkivált azoknak tetteit, kiket nemességök, előkelő állásuk, jámbor erkölcsük, aczél hűségök és erélyök tesz érdemesebbekké; működésök és jellemszilárdságuk által ösztönöztetve, hálájának jeleiben részesíti őket, hogy példájok követésére másokat is serkentsen, s így mindenkorra gyümölcsöztesse a ragaszkodás erényét.« »A királyi kegyesség magasztossága, ha legnagyobb megfontolással a magasakról (égiekről) kell is gondoskodnia, nem hanyagolja el, könyörületesen könnyítvén terhein, az alacso-

[1]) *Fejér,* III. 1., 21. és 32.; III. 2., 465.; *Árpádk.* új okm. VI., 308. *Hazai* okmánytár VI. 7., VII. 3.; *Századok,* 1881., 224—5. — [2]) *Árpádk.* új okm. XI. 300. Ennek változata Hazai okm. I. 3. — [3]) *Hazai* okm. VI. 6. — [4]) U.-o. IV., 12. és *Fejér,* III. 1., 458. — [5]) *Theiner,* Monum. 72. *Fejér,* III. 2., 102., 140. — [6]) *Fejér,* IV. 3., 153., 157., 164., 203., 471., 527.; V. 1., 26., 101., 156., 179. stb. *Árpádk.* új okm. IX. 67., 95., 286., 301., 393.; *Zichy-okm.* I. 21., 25. *Hazai okm.* V. 41., 44—5., 47.; VI. 117., 124., 175. — 178., 180., 182., 184. VII. 126. *Károlyi*-cs. okl. I. 6. — *Tud. Gyüjt.* 1833., II. 88. stb.

nyakat (földieket) sem, hogy a múlandókat méltányos határozattal intézze, az örökkévalókat pedig szerencsés módon jámbor ajándékok kövessék.«

Mindezen aphorismákból nemcsak a középkor gondolkozásmódjára, hanem íróik műveltségének fokára is következtethetünk. Valóban, az említett aradi prépostokat e vidék első, rhapsodikus állambölcselői közé számíthatnók; s ha jobbadán ugyanazon tétel változatait adják is, nem volna érdektelen, oklevelekben, a legünnepélyesebb módon nyilvánított gondolataikat rendszeresen összefoglalni. Mint kanczellárok, az aradi prépostok csak a XIII. században működtek; azontúl oklevelekben, mint ilyenekkel, egyetlenegynek nevével sem találkozunk.

A politikai és jogi pályán működő világiak részben szintén főiskolákról kerültek ki. Így pl. mester volt Arad első ismert alispánja, *János*, László fia, 1344-ben; deák, vagyis literatus *Keszy* Balázs 1449—1453. Mint *ügyvédek* szerepeltek a XIII. században gyakran emlegetett *pristaldusok*, valamint *procuratorok*, kikről a 164. lapon, az igazságszolgáltatás rovatában volt szó, épp úgy, mint a *deákok*ról és *literatus* emberekről, kiknek működés-köréről kétségben lehetünk ugyan, de az iránt nem, hogy iskolázott emberek voltak.

A káptalanok, konventek és megyék állítván ki a hiteles okíratokat, mindegyiknél kellett lennie írástudó embernek. *Miklós* aradi prépost (1292—1309.) s *Toronyi* Kelemen kanonok decretalium doctor, *Gyulay* Kálmán pankotai főesperes (1492.) juris utriusque doctor volt[1]). Másrészt sokan nem tudnak írni, olvasni a zászlósurak közől; így pl. *Báthory* országbíró, kinek mások által írt több levele kelt Siriben.

A *latin nyelv*, melyen a törvényt hozták s a közokíratokat kiállították, a deák iskolák mellett sem tudott mindenütt tért hódítani. Az aradi káptalan latin leveleiben elég gyakran mutatkoznak nyelv-, írás- és szórendi hibák és sokszor látszik, hogy magyarúl gondolta azt, a mit latinul írt le. Hogy azonban magyarúl is szerkesztett volna okíratokat, mint a hogy azt egy 1396. évi példából következtetik, bebizonyítani senki sem fogja[2]). Ez a levél azonban kitűnő bizonysága annak, hogy deáktalan nemes uraink ügyekeztek szóról szóra lefordíttatni okírataikat, hogy azok tartalmát pontosan ismerjék. Ösmeretes *Vér* Andrásnak XIV. századbeli magyar menedéklevele éppen e vidékről, mi szintén e tény mellett bizonyít. A káptalannak, mely maga is gyakran kiteszi, «vulgariter» mit jelent valamely deák szó, egyes tagjai, vagy az ú. n. deákok, mintegy mellékkeresetképen űzték az ilyen fordítást. Egymás közt az urak kétségtelenül magyarúl leveleztek, a mennyiben t.-i. deákjaikat, vagyis titkáraikat és ügyvédeiket nem akarták igénybe venni. — Arad és Zaránd egyik leg-

[1]) Egri schematismus 1849-re. 15. — [2]) Közölte P. *Nagy* László (Vetekedés stb., 117. l.), megbírálta *Horvát* István (Tud. Gyüjt. 1835., III. 106—7.) és *Karácsonyi*, (Emlékkönyv, 138—149.)

hatalmasabb földesura, *Hunyadi* János, ki mint kormányzó, valóban európai politikát űzött, gondoskodott ugyan, hogy külföldre küldött leveleit klaszszikus latinsággal szerkeszszék titkárai, de maga csak fiaival együtt tanúlta a latin nyelvet.

A megyegyűléseken magyarúl folytak a tárgyalások s kétségkívűl azon kornak is meg voltak a maga *szónokai.* Ilyen lehetett Dóczy Imre és Dóczy Ferencz is, kik gyakran megjelentek Aradvármegye gyűlésein. Ez utóbbitól maradt reánk egy 1511. okt. 21. kelt magyar levél, mely Aradvármegyének *legrégibb magyar nyelvemléke.* Egész terjedelmében, mai helyesírással, így hangzik[1]):

»Én Ferencz Dóczy, adom emlékezetre, hogy én fogadtam adnia[2]) nádrespán uramnak egy paplant ilyen ok alatt és szerzés alatt, hogy aminemű peri[3]) én velem vagyon Dienesy Tamásnak, a váradi lectornak és az ő atyjafiainak, Zádorlaka és hozzájatartozó végygyel[4]), ki[5]) Zádorlaka most én kezemnél vagyon, azt ő kegyelme nádrispán uram vélök megszerzi és engemet én-akaratom szerént vélök megszerződtet, kiről[6]) meg is fogadok[7]) hitemre, hogy ha az én akaratom szerént ő kegyelme engemet vélök megszerződtet, a felűlmondott paplant *Mendel* kezébe adom, ki most a zsidóknak előttök-járójuk[8]); hol kedig[9]) ő kegyelme az én akaratom szerént még nem szerzenéje[10]) és engemet ő-vélök a felűl megmondott peresekkel meg nem szerződtetne én-akaratom szerént, tehát[11]) ő kegyelmének semmivel ne tartozzam. Ki[12]) levél költ tizenegyezer szűz napján, ezerötszáz tizenegy esztendőbe.«

Második régi nyelvemlékünk valószínűleg az aradi káptalan említett 1396. évi oklevelének magyar fordítása, mely János király idejében készűlhetett[13]). Összehasonlításúl álljon itt ennek is szövege, szintén mai helyesírással:

»Üdvözítőnknek, Isten ő szent fiának testesűlte után az 1396. esztendőbe jövének mihozzánk Morócz Estván, Mihály, János uramék, Bánvásáry Barbara, Nyék Sára, Ördöng Kata férjei és ő-kegyelmök osztályos atyjafiai, Nadaby Péter és Pélyös László ilyen beszéddel: A ti határföldtökről jövő Fejér-Köris vizitől és a lapos Pogány-jértől[14]) a mi szántóföldink[15]) elöntetvén, kire nízvést a Csencse, Somos falvait engednék cserébe a mi Széplak, Csicsér, Mikelak és Szomaj porcziónkért. Kire száz Szent László aranyai(t adnók) felibe való füzetés fejibe, vagy kedig, a szűk pínz mivótába[16]) vátnók[17]) Ödönfy Ábraám uramtól az ő becses marháit[18]) és zálogos eszközeit, a mik többet jérnének[19]) és bírná Isten hírivel azon javainkkal együtt« stb.

Ez oklevelek irálya és helyesírása egyaránt bizonyítja, hogy a közbeszédben széltére használt magyar nyelvet írásainkban is némi könnyedséggel tudták már alkalmazni a deákok. Másrészt némi fényt vetnek arra a tájszólásra is, melylyel az akkori aradi magyarság beszélt.

Már szent Gellért gondot fordított rá, hogy papjai magyarúl tudjanak

[1]) Az eredeti helyesírással közli Hazai okl., 452. — [2]) adnom. — [3]) pere. — [4]) völgygyel. — [5]) mely. — [6]) mire nézve. — [7]) fogadom. — [8]) elüljárója. — [9]) ha pedig. — [10]) szerezné. — [11]) tehát, (akkor). — [12]) mely. — [13]) Ezt az is mutatja, hogy arab évszámot használ, mi csak II. Ulászló idejében jött nálunk divatba. — [14]) értől. — [15]) földeink. — [16]) pénz mivoltában (mivolta miatt). — [17]) váltanók. — [18]) jószágait. — [19]) érnének.

s az egész középkoron keresztül kétségkívül magyarúl szóltak híveikhez a lelkipásztorok. A főesperesek, kanonokok és plébánosok közt csak igen elvétve akadunk egyre, kettőre, kinek tősgyökeres magyar voltát már neve is el nem árúlná; lehetetlen tehát, hogy ezek *egyházi szónoklataikban* mellőzték volna őseik nyelvét. 1514-ben Brandenburgi György udvari káplánja, Künisch, német létére is magyarúl értekezett a solymosi őrséggel; 1516-ban egy csanádi kanonok a lippai bírák előtt magyarra fordította a király latin parancsát. 1528-ban Mihály, a sirii Mindszentek-kápolnájának papja, magyar szent beszédben buzdította híveit a János hirályhoz való hűségre s a szavai által nekibuzdúlt jobbágyok el is foglalták Világosvárát. S mennyire megkövetelte a temesvidéki kath. népség papjaitól a magyar szót, bizonyítja a temesváriaknak 1582-ben XIII. Gergely pápához intézett kérelme, melyben magyar papok és tanítók hiánya miatt panaszkodik[1]). A XVI. század derekán, midőn a hitújítás teljes erővel megindúlt, a reformátorok, pl. Szegedi *Kis* István, magyarúl szóltak a néphez, hogy azt az új iránynak megnyerjék. S el lehet képzelni, hogy lelkesedésök magának a nyelvnek erejét és szépségét is fokozta s hogy szónoklataik főkép közvetlenségökkel hatottak.

A templomokban magyar énekek dicsőítették Istent[2]) s az egyházias irányú népköltésnek néhány töredékét ösmerjük Pécska környékéről, ha nem mondhatjuk is, hogy e *Betlehem-játékok* szövege csakugyan Pécskán s nem valahol Hevesvármegyében keletkezett[3]). Azonban biztos, hogy igazi *népdalok* és *históriás énekek* innen indúltak körútjokra a hazában.

E népies versek költői az Árpádok idejében az *igriczek*, később, a XVI. században, a *deákok* voltak. Zarándban, Sámolykeszi vidékén már 1429-ben említve találjuk *Igreczverse* nevű földet s több, mint valószínű, hogy ez igriczek a zarándi vár udvarnokai közé tartoztak. Paulison Igriczcnek, Pécskán ma is Igriczánnak hínak egy román családot; s ugyanazon vidéken fekszik a Kladovai-völgybe nyíló Valea Igrisolui. «Trombitának, sípnak és hegedűnek és bozfában alkotott igrecz-készségnek és a zsoltárnak és dobnak szózatja és minden igrecz-készségnek nemzései»[3]) e vidék magyar jellegét nem-kevéssé erősíthették; s ha utóbb, a műveltség emelkedésének korában, hitelét vesztette is az «igreczbeszéd,» s ha nem maradtak is ránk alkotásai, kétségtelenül megérdemlik, hogy, mint a nép szellemének nyilatkozatait, figyelembevegyük. Az igreczség, úgy látszik, egy-egy családhoz volt kötve; 1475-ben Lippán egy *Lantos*, Pankotán pedig egy *Énekes* nevű jobbágy-család élt[4]). A XVI. században Simánd nyomorékjai «maguknak *tulajdon nyelvet* koholtak, melyet kívülök senki

[1]) *Oltványi*, A csanádi püsp. megye birtokviszonyai. 129—130. — [2]) Már 1318. említi az aradi káptalan Jakabot, az egyház énekkarának tagját. (Anjouk. okm. I. 474.) — [3]) *Kálmány*, Koszorúk, I. 1—17., különösen a 15—16. — [4]) M. Nyelvtört. Szótár, I. 1558. — [5]) Dl. 16670.

sem ért s mélyet *vakok nyelvének* neveznek. E csodálatos embereknek oly kiváltságaik voltak, melyek őket, minden, a *többi* magyarnál szokásos teher alól fölmentik s felszabadítják, hogy *kolduló-énekléssel* kereshessék élelmöket maguk s övéik számára országszerte[1])». Czigányok voltak-e, mint általán hiszik, vagy elkorcsosúlt igriczek, mint gyanítni szabad, — még feleletre vár; bizonyos ellenben, hogy kevés közük lehetett a Muzsákhoz. 1553-ban már a ráczokkal kellett megosztaniok a hegedűt (cziterát, vagy tamburát). Tinódi Sebestyén szerént[2])

»Sok *hegedűs* vagyon itt Magyarországban,
Kármán Demeternél jobb nincs a rácz módban.
Sokat csélcsap bégnek a Lippa várában,
Azt állítja, érte esnék nagy gazdagságba.
Az ő hegedűjét felhajtván, rángatja.
Az Ulomán neki csúfságban fogadja:
Minden ajándékkal őt meggazdagítja.
— A fogadás hozza őtet nagy kódússágra«.

Maga *Tinódi* Sebestyén szintén gyakran emlékezik Arad végvárairól azon verses krónikájában, melynek kinyomatása végett 1553-ban Erdélybe menvén, Lippát, Solymost és Tótváradját is útbaejtette[3]) s viszonyaikkal jól megösmerkedett. Izabella királynénak 1551. óta «birodalma vala Lippába, Solymosba» s így Erdély históriájában gyakran kellett e vidékkel foglalkoznia a költőnek. Az 1549. évi simándi tanácskozás, Varkocs Tamás simándi hadgyüjtése 1550-ben, a Lippa és Solymos megadására Izabella királynétól ugyanakkor kiadott parancs csak csekély mellékesemény az első két részben. Fontosabb a III.-ban «az erős Lippának ő csodaromlása»[4]), a IV.-ben

»Lippának erős vívása,
Ulomán bék elszaladása,
Tinódi Sebestyén írása,
Kéri, minden megbocsássa«[5]).

A «Szegedi Veszedelem»-ben leírja az aradi tanácskozást[6]), Losonczy halálában Fellak bevételét[7]); s elvétve azontúl is többször emlékezik aradi eseményekről, melyeknek elmondásában a történetíró is használhatja.

Jóval könnyelműbb hegedűs volt *Moldovai* Mihály deák, ki tréfát űzött saját vándoréletének nyomorúságaiból s ki egyetlen énekkel bejárta az egész országot.

»Ez éneket Molduvában
Szerzék kéncses Kolozsvárban,
Simándon, Egren, Tokajban,
Vándor-útczában, szállóban«[8]).

[1]) *Oláh*, Hungaria (*Bél*nél), 93. — [2]) *Szilády*, Régi Magyar Költők Tára, III. 43. és Szilády jegyzete, 408—9. — [3]) U.-o. III., XXI. l. — [4]) U.-o. 38—41. — [5]) U.-o. 43—52. — [6]) U.-o. 62. — [7]) U.-o. 75. — [8]) *Századok*, 1882., 37. l.

Ilyen históriás énekesek tarthatták fenn *Toronyi* Tamásnak Gyulán, Simándon stb. végzett hőstettei emlékezetét is; az elbeszélés ösmert alakja azonban csak századunk elejéről való[1]).

Az igriczek, regősök egyszerű énekei sok adatot szolgáltattak a *történetírás* számára. Bármint tiltakozik ellene, senki sem merített bővebben e forrásból, mint *Béla király névtelen jegyzője*, ki — talán III., talán IV. Béla korában — bőven elmondja Arad és Zaránd terűlete meghódításának történetét is. Azt a föltevést[2]), hogy a Névtelen aradi prépost volt, egyetlen adat sem igazolja; annál több bizonyítja, hogy nem volt ismeretlen e vidéken. Mint szemtanú, először a XIII. századbeli *Rogerius* váradi kanonok szólt a zarándi és aradi tájakról; Siralmas Énekében élénk színekkel ecseteli Zarándmegyén keresztűl való bujdosását s a tatároknak főkép ott elkövetett kegyetlenkedéseit[3]). A XIV. századbeli *Márk* szerzetes, ki 1358-ban több krónikából szerkesztette össze a bécsi képes krónikát, a szokottnál bővebben beszéli el az aradi gyűlés történetét s valószinű, hogy ez előadás ily terjedelemben a kir. kanczellária-ban szolgált aradi prépostok útján került a krónikákba. A többi följegyzés csak mellesleg szól Aradról; s mint szemtanúk, ismét csak a János király által aradi kanonoksággal kecsegtetett *Szerémy* György, *Oláh* Miklós, *Verancsics* s valamivel utóbb *Istvánfy* Miklós, *Szamosközy* István stb. irhattak róla.

Oláh Miklós nyitja meg a *geographiai* írók sorát. Hungáriájában aránylag pontos helyrajzot nyújt ugyan, de csodálatos adatokat szolgáltat, például Simándról. A *térképírás* terén még megelőzte őt *Lázár deák*, Bakocs Tamás esztergomi érsek egykori titkára, kinek Magyarországról készített térképe Apiani Péter ingolstadti mathematikus átdolgozásában először 1528-ban, másodszor 1553-ban jelent meg[4]). Hazánkat s vele megyénket két századon át jobbadán az ő térképe nyomán tüntették föl, csak a részletekben tértek el tőle. Így 1556-ban *Lazius* Farkas, kinek térképét főkép Ortelius híres könyve terjesztette el[5]). Ennél függetlenebb *Münster* Sebestyén, kinek kozmographiája először 1544-ben jelent meg[6]). *Mercator* (Kremer Gellért), a kartographia nagy reformátora, Lazius nyomán indúlt ugyan, de annyi önállósággal, hogy önmagát nevezhette szerzőűl. Sajátságos, hogy ő a Fejér-Körös, Tisza, Maros és Erdély közt levő

[1]) A vitéz Toronyi Tamás. Írta *Vörös* Mihály. Első kiadása Szegeden, 1807. Grün Orbán betűivel. 8r., 64 lap. (*Szélt* Farkas szíves közlése.) Most *Tatár* Péter elbeszélésében szerepel a ponyván. — [2]) *Kollár* hozta forgalomba azt a hitet, hogy a Névtelen Jegyző Péter aradi prépost volt IV. Béla alatt; *Fábián* szerént (I. 93—99.) valamely *Pál* lett volna ez a prépost, még III. Béla idejében. — [3]) 26., 34.—38. fejezet. — [4]) Gr. *Apponyi* Sándoré; egyetlen példány. Első hasonmása e könyv 62. lapján. — [5]) A 433. laphoz csatolt hasonmás *Ortelius* Theatrumának antwerpeni 1580. évi kiadásából van véve. — [6]) Később közlendő vázlata az 1552. évi bázeli kiadásból való. E térkép czime: Landtafel des Ungerlangt, Polens, Reussen, Littaw, Walachey vnd Bulgarey. Ily nagy tért ölelvén föl, nem csoda, ha vidékünkkel oly mostohán bánik el. — Münster 24 kiadást ért.

részt határozottan Orodvármegyének nevezi, a mely tévedés utóbb a XVII. századbeli kartographusok némely munkájába is átment[1]). *Sambucus* (Zsámboky) János jobbadán csak Lazarus térképének kiigazítására szorítkozott Ortelius[2]), Ens[3]), Ramer[4]) stb. nagyon elterjedt műveiben s annál többet ártott a földrajzi helyes ösmeretek terjedésének, mentűl nagyobb tekintélyben állott a műve.

Azt hinné ugyan az ember, hogy oly időben, midőn minden jog a birtokon alapúlt, a helyrajzi tájékozódás erős lehetett; ez azonban tényleg máskép volt. *Bonfini*[5]) 56, *Falco* János, I. Miksa német király titkára 1491-ben 62-ből 46[6]), *Heltay* 1571-ben[7]) 53, — 1575-ben[8]) 66, a Mossóczy-Sambucusféle Verbőczy-kiadás 73 vármegyét ösmert[9]), köztük Aradot is.

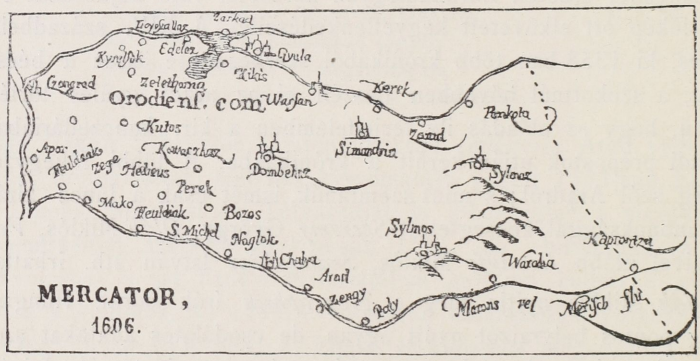

Aradvármegye térképe Mercatortól.

Határait azonban nagyon különbözőképen adták s e részben a legmeglepőbb tévedésekkel találkozunk[10]), mint erről a megye határainak megjelölésénél (a 65. lapon) volt szó.

Utazásokra csak elvétve vállalkoztak a régi aradiak. Megösmerkedtünk már azokkal, kiket katonai kötelesség, vagy a tudás vágya vitt külföldre. A Szentföldre, vagy a kereszteshadakkal, vagy egyéni buzgóságból, kétségkívül többen is vállalkoztak. Némelyek politikai küldetésben jártak. Európaszerte terra incognita volt, Herberstein könyvének megjelenése előtt,

[1]) *Atlas* sive cosmographicae meditationes. Amsterdam. Első kiadása 1595-ből. Ösmerem az 1606., 1619., 1630., 1638. és 1675. évieket. A könyvemben levő facsimile az 1606. évi kiadás után készült. — [2]) *Theatrum* orbis terrarum. 3. kiadás, Bécs, 1570. — 84. tábla. — [3]) *Fama* Austriaca, 219. l. (1592.) — [4]) *Kozmographia.* (1592.), 731. l. — [5]) *Hist.* 1. tized, 1. könyv. — [6]) *Pesty*, Eltűnt vármegyék, I. 18. — [7]) *Verbőczy* hármas könyvéhez írt bevezetésében Orod a 46. helyen. — [8]) *Chronica.* Arad a 37. helyen. — [9]) Csak 1696., 1740., 1751., 1779., 1822. és 1844. évi kiadásaiban. — [10]) Ha Mercator nyugatfelé Szegedig terjeszti ki Arad határait, nem oly meglepő, mint mikor oly jeles tudós, mint *Pesty*, azt írta (Eltűnt vármegyék, I. 37.), hogy Csanád valaha Világosig terjedt, Arad pedig a torontáli Deszkig (I. 40.). Amott Fulgudusból (Fölgedös) csinált Fulgundust, vagyis Világost, emitt pedig a hegyaljai Deszket tévesztette össze a torontálival.

Oroszország. Magyarországba a III. Vasziljevics Iván által épen akkor felszabadított nagy birodalom belsejéből, az ő művének megjelenése előtt jó félszázaddal, már 1488-ban biztos tudósítást hozott *Iván deák*, Mátyás király követe.

»A te embered, Iván deák — írta volt a czár Mátyásnak — minálunk a német föld felé kéredzett és mi őt el is bocsátottuk és vele küldtük a magunk emberét (Kuzminski Fedeczet), hogy Lievlandon át a tengerig kísérje; és meghagytuk egy lievlandi németnek, hogy a te embéredet, Ivánt ültesse hajóra és a tengeren szállítsa Lübeckbe, vagy más helyre, a hová szándékozik a te embered, Iván. És hozzád a magunk emberét küldtük a te embereddel együtt ezen az úton, mert — a mint beszélik — a tenger mellett a mi közös ellenségünk, Kázmér lengyel király által elfoglalt földek vannak és a mi emberünknek a te embereddel együtt lehetetlen lett volna ezen az úton hozzád jutni. És midőn a te embered, Iván, azt mondta nekünk, hogy a mi emberünk vele együtt nem kelhet át ezen a földön, mi egyenesen Mengiliráj krími czárhoz és Voloszk vajdához akartuk emberedet bocsátni és a mi emberünket is vele együtt küldeni; de azon időben az út nem volt bíztos; és a te embered nem akarta bevárni, hogy mi — az útra felkészítve — a mi emberünket vele együtt küldjük hozzád«[1]).

Iván deákkal utóbb 1508-ban mint a Jaksicsok basarági gazdatisztjével találkozunk, midőn fegyvereseivel az aradi káptalan egy jobbágyának juhait Nagylakra hajttatta; 1511-ben pedig Iratoson foszttatta ki a káptalan egy másik jobbágyát, miért is a királynak 1511. decz. 3. kelt rendeletére a csanádi káptalan 1512-ben vizsgálatot tartott ellene[2]). Mint a szerb Jaksics Péternek a szláv nyelvekben jártas embere jutott e küldetéshez, melynek körülményeit és szereplőit csak az újabb időkben ösmerhettük meg. — Nem kevesebb vesződséggel járt *Baky* Pál követsége sem, melyet, Petrovics Péter megbízásából, 1554-ben intézett a török szultánhoz, kit Kis-Ázsiába is követett.

Az aradi prépostok közől *Albert* 1226-ban Rómában, 1241-ben Ausztriában, *Apáti* Miklós 1291—4-ben Nápolyban, *Emődy* Pál 1446. Rómában is megfordúlt s valószínű, hogy időnkint az alsó papságból is elzarándokoltak egyesek Rómába. Tömegesebb lett e zarándoklás a XV. század második felében. 1493. *Szilveszter* lippai pap vezetése alatt Lippai *Bocskay* Tamás özvegye, Katalin s Iregdi *Pathócsy* János és neje, Borbála; 1495-ben *Váraskeszy* Péter és Gergely nejeikkel; 1497-ben *Mátyás* lippai plébános, *Mihály*, a lippai oltár igazgatója s *Balázs*, sz. Mihály őrangyal lippai kápolnájának igazgatója; 1499-ben *Lukács* zarándi plébános, 1500-ban *Felbekényi* Mihály s neje, 1501-ben pedig *Mátyás* pankotai pap, anyja s testvérei (János és neje s Ágota) ajtataskodott az örökvárosban[3]).

Lehetetlen, hogy észre nem vették volna ott az eszmékben és a világnézetben beállott új irányt s hogy a renaissançe semmiképen sem hatott volna reájok. Csibarti *Keserű* Mihály, utóbb bosniai püspök, ki 1519-ben

[1]) Oroszból fordította *Géresy* (Századok, 1879., 239—249. lap), elmondván Iván deák moszkvai követségének egész történetét. — [2]) Az *erdélyi* muzeumban. Tört. Tár 1890.—338. — [3]) *Monum. Vaticana*, I. sor. V. köt. 22., 42., 43., 64., 67., 73. és 135. l.

Dóczy Ferenczczel közösen kapta Csályay László aradmegyei javait, már 1512-ben megérdemelte Beroald Fülöp bolognai tanár magasztalását, mivel görögből latinra fordította Isokrates két beszédét s Bolognában kinyomatván, az egyiket Ulászló királynak, a másikat pedig György pécsi püspöknek ajánlotta[1]). *Liszthy* János, egy szebeni polgár fia, ki a nagy humanista, Oláh Miklós közbenjárására csak 1554. nyert nemességet és számos birtokot Aradmegyében, érdekesen írta le Miksa királynak 1563. évi koronáztatását s nagy része volt abban, hogy Janus Pannonius versei megjelenhettek. A mellett azonban a magyar nyelvet sem hanyagolta el.

Magyarúl szóltak a reformatio nagyjai is a közönséghez. Szegedi *Kis* István állítólag már 1530. összegyüjtötte a Kova Áron által összeírt históriás énekeket, melyeknek hitelessége azonban nagyon is kétséges[2]). — Kétségtelenebb Dévai *Biró* Mátyás irodalmi érdeme; mert 1549-ben, tehát éppen lippai állítólagos papsága idején adta volt ki Krakóban magyar nyelven az első *nyelvtani* művet, tudniillik «az igaz írás módjáról való tudomány»-t[3]). Épp így elkallódtak a boldogúltaknak az utolsó-ítélet előtt való életéről és a tízparancsolatról írt művei is, melyeket még Lippára-jövetele előtt (1537—1544.) adott ki. Nem ösmerjük többé a dombegyházi születésű Basarági *Vid* János művét sem, melyet 1571-ben «a keresztyéni vallás ágazatinak rövid summája» címmel adott ki. Maga Szegedi *Kis* István, ez egykori lippai tanúló, számos theologiai művet írt s mivel a buzgó reformátor fölváltva Gyulán, Békésen, Csanádon, Makón és Temesvárott huzamosabban tartózkodott, valószínű, hogy könyvei el is terjedtek Arad- és Zarándmegyékben. *Ozoray* Imre és *Gálszécsy* István, kiknek reformátori buzgalma szintén érintette Zarándvármegyét, könyveik által hasonlóképen hatottak a kedélyek átalakítására s már a XVI. század harmadik tizedében figyelmet keltettek; e vidék írói közé azonban nem sorozhatjuk őket. A katholikus irányú aradi írók közől egyetlenegyet sem nevezhetek meg[4]).

[1]) *Horányi*, Nova Memoria, 645. — [2]) Régi Magyar Énekek. Kiadta *Somogyi* Antal. Budapest, 1873. Ösmertettem az Athenaeumban, 1873. IV., 3314—19. l. — [3]) *Szabó*, Régi Magyar Könyvtár, 10. l. Volt a műnek régibb, talán 1538-ból való kiadása is, mely azonban nem maradt reánk. — [4]) *Monoszlay* Andrást *Rácz* Károly (Alföld, 1882. 119. sz.) aradi kanonoknak mondja, ki mint híres kath. író és veszprémi püspök húnyt volna el. Azt írja, azonban forrást nem idéz, hogy M. 1515-ben született; de akkor ennek hét éves korában már aradi kanonoknak kellett volna lennie, mert M. nem — mint ő hiszi — 1539-ben, hanem már 1522. márcz. 22. helyet foglalt az aradi kanonokok közt. (Gyulafejérv. kápt. lt. Cista Marm. fasc. 4. nro 32.) s 1548-ig szerepelt ottan. Az *író* Monoszlay bizonyosan rokona volt ugyan, de az ő utolsó említtetése után csak 4 évvel, 1552-ben, s nem Monoszlón (mint Rácz írja), hanem Nagyváradon született, hová a család a Dunántúlról a »de genere Monozlo« származott Lodomér nagyhírű váradi püspök, majd esztergomi érsek idejében ágazott el. Pozsonyban, a főtemplom főoltárának jobb oldalán magam is láttam sírkövét, mely szerént M. András veszprémi püspök és pozsonyi prépost 1601. decz. 11. húnyt el »anno aetatis suae 49«; holott, ha 1522. aradi kanonok volt, mintegy 110 évesnek kell vala lennie. Életrajzát l. *Danielik*, Magyar Írók, II. 207—211.

Az *orvosi tudományok* terén Basarági *Vid* János szerzett hírnevet. Jaksics Péter leányának, Annának költségén tanúlt a wittenbergi egyetemen, hol 25 éves korában (1554.) már doctor philosophiae lett. A nagy Melanchton tanácsára ezután az orvosi tudományokhoz fordúlt s már Wittenbergben annyira vitte, hogy órákat adhatott a füvészetből. Melanchton ajánlatára új pártfogója, Perényi Gábor, Olaszországba küldte orvosi ösmereteinek tökéletesítésére; Paduában orvostudor lett s Rómában IV. Pál pápa udvarában is működött mint gyakorló orvos. 1560. tért vissza hazájába, hol eleinte Perényi Gábor udv. orvosa, majd ref. lelkész és sárospataki lelkész lett[1]). E városban húnyt el 1575. ápr. 7. E szakba vágó művei: 1) De remediis pestis prophylacticis és 2) Magyar chirurgia, azaz a seb gyógyításának mesterségéről írt négy könyve. Ez utóbbi azonban kéziratban maradt. Maga a gyógyítás a középkor második felében Aradmegyében talán még alacsonyabb fokon állott, mint másutt. *Ottmár*, állítólag aradi comes, 1114-ben iszonyodva látta, mily tapaszt alkalmaztak királya, Kálmán fejére. Otthon valószínűleg babonasággal, ráolvasással, kuruzslással gyógyították a népet; noha egyes bajokon, mint mindig és mindenütt, tudott az segíteni magán. A ki tehette, külföldre, Olaszországba menekűlt, hogy baját gyógyíthassa. 1292. aug. 31. Nápolyban a beteg *Miklós* aradi prépost részére rendelt orvosságokat Mária nápolyi királyné fizette ki. 1499-ben Nagylucsei *Dóczy* Ferencz, mint II. Ulászlónak egy Aradvármegyéhez intézett leveléből kitűnik, egészsége helyreállítása végett külföldön időzött[3]). Rómában a Szentlélekről nevezett kórházgyámolító társulatnak Arad- és Zarándmegyéből 1446—1501. közt 22 tagja volt; ezek közt Emődy Pál aradi prépost (1446. okt. 19.) negyedik volt a világ minden részéből odaözönlő beíratkozók közt[4]). Eszökbe jutott-e a külföldről hazatérőknek, hogy hasonló emberbaráti intézeteket itthon is alapítsanak?[5]) Aradban és Zarándban nem volt városi élet; magát Lippát is, mely különben 1529-ben Budához hasonló szabadalmakat nyert, vagy Aradot, melyet olykor civitasnak neveztek, csak népesebb mezővárosnak tekinthetjük. Ez a fő oka, hogy e vidéken a szellemi műveltség mélyebb gyökeret nem vert. Aradnak, Lippának, Pankotának és Simándnak voltak civisei; de hiányzott az a polgárság, melyet hazánknak főkép felvidéki városaiban találunk s mely fejlett intelligentiájával hosszasabb töprengés nélkűl fogadott el minden czélszerű újítást. Aradban a tanúlt emberek jobbadán zárt köröknek, egyes uraságoknak szolgáltak s nem-igen hatottak magára a közönségre. S hiányzott a renaissançeot bevezető nagy találmánynak, az írót és olvasót egymáshoz közelebb hozó nyomdának áldása is. Arad- és Zarándmegyében az első nyomda csak a XIX-ik század elején kezdett

[1]) Életr. u.-o., 15—17. és Sárospataki Füzetek, 1864., 223. — [2]) Anjoukori okm. I. 93., 97—8. Tört. Tár, 1888., 453. [3]) — Dl. 20854. — [4]) Monum. Vat. I. 5., 1—135. l. [2]) Lippának 1536. tényleg volt »ispotály«-a. *Újhelyi*-lt., XI., 23.

működni[1]). Nem csoda, ha e vidék, melynek negyedfél századon át kellett nélkülöznie a sajtót s mely csak másodkézből vehette annak termékeit, csupán jelentéktelen helyre tarthat számot a magyar irodalomtörténetben.

[1]) *Jókai* Mór (Magyarhon szépségei, 2. kiadás, 45—6. l.) szerént »Mátyás királyunk idejében az ország négy (!) könyvnyomdája közől az egyik Világosvárott volt; a miből sejthetni, hogy ott kellett a hazai tudományok egyik menhelyének lenni. A török világban eltűnt a nyomda.« *Fábián* (I. 189. l.) és *Rácz* (50—57. l.) ellenben azt állítja, hogy épen a török időkben, 1582-ben működött ott egy sajtó. Ezt azon adatra alapítja, hogy *Beythe* István »Köröztyéni tudománynak rövid summája« czímű könyvét nyomtatta »*Velágos-váratt* Manlius János.« (8r., 48 számozatlan levél). *Németh* János (Memoria typogr. Hung. 167—9.) hihetetlennek tartja, hogy Beythe, mint németujvári prédikátor, ugyanakkor, midőn — szintén 1582-ben — az úrvacsoráról, esketésről stb. írt másik művét ugyanazon betűkkel és ugyanolyan papírra, ugyanazon Manlius által Német-Újvárott (Gyzzing Városában) nyomatta ki, ezzel a török birtokában, az ország másik részében levő zarándi Világosvárba ment volna; holott pl. a közelfekvő Bécsben is találhatott nyomdát. Szerénte Német-Újvárat magas fekvése miatt nevezte Világosvárnak Beythe. E véleményhez csatlakozott *Fabó* András (Beythe István életrajza, 44.), *Szabó* Károly (Régi Magyar Könyvtár, 103.) *Thury* Etele (Szabad Egyház, 1887. — 22. sz.), *Ballagi* Aladár (A magyar nyomdászat, 60. és 64. l.). Ez utóbbi szerént Német-Újvárnak, mint a prot. felvilágosodás erős várának épp úgy adhatták a Világosvár, mint Kazinczyék Kassának a Széphalom és Dicshalom nevet. De mindannyian figyelmen kívűl hagyják, hogy a XVI. században épűlt a ménfői hegyen Győrvárnak egyik elővára Világosvár (*Villányi* Szaniszló, Győrvár és város helyrajza, 54.), sőt hogy már az Árpádkorban erre a vidékre vonatkozik a »Comitatus de Világosvár« elnevezés. (Codex Patrius, III. 32. Századok, 1871., 307.) 1615-ben Breiner János győri várkapitány felhívására a megye ismét fölépítette, vagy talán csak kíjavíttatta a ménfői szőllőhegység legmagasb pontján Világosvárt, melynek helyén ma kereszt áll, honnan a stájer havasokra s a Kárpátokra gyönyörű kilátás nyílik. A nép a romok helyét ma is Világosvárnak nevezi. (*Fehér* Ipoly: Győrmegye és város egyetemes leírása, 567. l.) Német-Újvár és Ménfő-Világosvár egy hatalom körében, egymástól csak 114 kilométerre, a zarándi Világosvár Német-Újvárhoz még légvonalban is három-annyi távolságban, a Dunán és Tiszán túl, a török kezében volt, a hová el nem ért a labancz Batthyány Boldizsár keze. Azt pedig, hogy Beythe ekkor is, 1582-ben ura mellett tartózkodott, bizonyítja, hogy Német-Újvárott (németűl Güssingben) szintén ekkor nyomatott egy másik könyvet s bizonyítja Clusiusnak (Rariorum aliquot Stirpium..... observatarum historia. Antwerpen, 1583.) reá s német-újvári tartózkodására vonatkozó nyilatkozata. (A Bécsben 1583. jan. 1. kelt előszóban). A török hódítás területén egyébiránt máshol sem volt nyomda. (*Ballagi*, 49.) Ezek szerént a zarándi Világosvár részére sem követelhetjük ezt e dicsőséget.

XXV. FÖLDMÍVESEK FORRADALMA.

A köznép s a társadalom, vallás és nemzetiség. A parasztság helyzete. A forradalom kitörése. Dósa György Aradban. Lippa és Solymos ostroma. A forradalom bukása.

A renaissançe hazánkban is megtette a maga körútját. Hatott a tudományosságra, irodalomra s művészetekre és, a mint néhány adatból láttuk, Aradvármegyét sem kerülte el. Hatása sokkal általánosabb volt a *társadalom*, a *nemzetiségek* s a *vallás* nagy kérdéseiben; s ha Aradban, már a XVI. század elején, renaissançeról beszélhetünk, mint kell is beszélnünk, ezt éppen eme kérdések vizsgálása közben teszszük.

Nincs Magyarországnak terűlete, hol elemibb erővel tört volna magának útat ez a három eszme. A társadalomnak csak szélsőségei voltak itten. A roppant vagyonú, dölyfös nagyurakkal szemben erőtelen jobbágyságot találunk, mely sérelmeit panaszolja s bizonyos fokig támogatást nyer a köznemességtől, sőt a polgárságtól is. Csanád és Bihar huszita-községeinek szomszédsága tette-e, — vagy az általános vágyódás, a középkornak az a gyakran tagadott, de nem mindig hiányzó közszelleme, mely a társadalom ellentéteit most már, az intézmények vénűlésének idején, kiegyenlíteni törekedett, — annyi bizonyos, hogy Arad köznépe megértette az első szózatot, mely állapotainak javítására serkentette s első volt, mely Dósa György táborába sietett.

S alig zúgott el a vihar, alig hamvadott el *Dósa* György máglyája a szomszéd Temesvár falai alatt, — Arad köznépe, kivált a szláv származású parasztság, ismét fegyverben áll, hogy az imént legyőzött társadalmi kérdést a *nemzetiségekkel* szövetkezve juttassa diadalra. Dósa forradalmának eredménye a parasztság felszabadítása s a nemzetiségek confoederatioja lett volna. A szolgából lett czár, *Cserni* Jován, most ezt az utóbbit írta zászlajára; de avval a kecsegtetéssel, hogy a másikat is kivívja általa. Tudatlan volt és elbukott; olyan történet, a mi ugyanazon földön, két század múlva, majdnem szóról szóra ismétlődött, Pero lázadása alkalmával. Mégis tagadják, hogy egy századnál nagyobb időre nyúlna vissza a magyar nemzetiségi kérdés megalakúlása.

A harmadik eszme, mely Európának ezt a zugát is forrongásba hozta

s mely a köznép közt közszellemet teremtett, a *vallásújítás*, a reformatio. E földön a világtörténelemnek egyik alakja, *Brandenburgi* György a megindítója. Idegen és népszerűtlen, kit a politikai események csakhamar elsodortak Magyarországból; s mégis az ő nevéhez fűződik Aradban a köznép lelkét betöltő harmadik nagy vágyódásnak, a reformationak meggyökereztetése.

Ezek ez eszmék egykorúak s nem is véletlenül találkoztak egymással. Mind a háromnak láza magával ragadta az egész vidéket. Túlkapásokkal járt valamennyi; s a vármegye akkori urai a közrend és a közjóllét nevében küzdöttek ellene. A meg nem értett eszmék hivőt és tagadót egyaránt igazságtalanságokra ragadtak. De végre is csak eszmék voltak, melyek a királyok által kijelölt megyei határoknál szorosabban együvé tartották Arad és Zaránd 7—800 községét s bizonyosan jobban lelkesítették, mint a dézma, kilenczed és a robot.

1514-ben agrár-mozgalmak, 1524. óta vallási versenygések, 1526—1530. nemzetiségi küzdelmek háborgatták a vármegye nyugalmát. A többi esemény elvész a forrongás e zajában, mely a középkor intézményeinek megbomlasztása végett támadt; míg éretlen reformot, szűkkeblű conservativismust s minden társadalmi és politikai tevékenységet megzsibbaszt, sőt halállal fenyeget a török hódítás, mely 1552-ben már a megye nagy részére kiterjed s a közérdeklődés helyébe közapathiát állít.

Az első ügy, mely általános hódítást tett Aradvármegyében s első sorban éppen a nemesi vármegyét fenyegette végenyészettel, a földmívesek forradalma volt 1514-ben.

Kihirdette már Esztergom érseke a keresztes hadjáratot s kezébe adta *Dósa* Györgynek a nagy vörös kereszttel ékesített fejér zászlót, mely alá az ország minden részéből, legkivált pedig az alföldről gyülekezett a magyarság. Élénk mozgalom támadt Aradvármegyében is, hol *Brandenburgi* György őrgróf óriási uradalmai feküdtek. A táborba vonúlók, családjaikat biztosítni akarva, de talán az itt-ott elejtett izgató szavak által is hevítve és különben is gyűlölve magyarúl nem értő német tisztjeiket, már 1514. tavaszán *kérelemmel* fordúltak földesurukhoz. A Váraljához és Solymoshoz tartozó falvak jobbágyai nyujtották be alázatos folyamodásukat, mely egyúttal szerény is volt nagyon. Például, hogy búzamosás és a disznók belső részeinek tisztogatása végett télvíz-idején ne kelljen feleségeiknek a hegy csúcsára menniök, mert karjaikon hordozott csecseműikkel a föl- és lemenetelkor könnyen bajuk eshetnék; hanem a hegy lábainál fekvő házacskáikban végezhetnék el az efféle munkákat. Hasonló, épen nem forradalmi szellemű a többi négy pont is.

Pedig jócskán igénybe vette őket az őrgróf.

Solymos és Lippa várak részére mindenféle czímen 1049 forintot és 12 dénárt szedetett be tölük, nem is említve a kilenczedet, melyet

szintén nagy szigorral hajtották be a várnagyok. A számadások elég szép összegeket mutattak.

Földesuruk messze lakott, a várnagyok pedig nem sokat törődtek velök. De mégsem zaklatták őket annyira, hogy e miatt kitörésöktől kellett volna tartaniok. Dósa táborában azonban ők is magukba szították a fölkelés szellemét s a mozgalom csakhamar oly arányokat öltött, hogy az urak biztonságba ügyekeztek helyezni családi javaikat.

Brandenburgi György őrgróf a felesége, Corvin János özvegye kezével őt illető Hunyadi-féle kincsek átvételével udvari káplánját, *Künisch* Mátyást bízta meg. A küldött még Budán értekezett volt *Bakocs* Tamás esztergomi érsekkel, sőt az ez ügyben szintén érdekelt *Schwarz Mendel*lel vagy Mandllal is és jóelőre intézkedett, hogy, míg odajár, *Königsfeld* Péter hajókat szerezzen az értéktárgyak elszállítására. Szerencsésen útra is kelt s közben Lippán *Perényi* Imre nádorral és *Telegdy* István kincstartóval beszélt, ki e vidéken jószágainak megtekintése végett tett látogatást. Elment-e magára Vajda-Hunyadra, hová megbízatása szólt, nem tűnik ki világosan az urához intézett előterjesztésből. Annyi bizonyos, hogy mikor — visszatérőfélben — Lippáról Budára akart sietni, Aradvármegyének legnagyobb városát már annyira körűlvették a keresztesek, hogy csupán néhány száz lépést tehetett előre. Életének megmentése végett maga is keresztet varrt ruhájára és csak üggyel-bajjal tudott bemenekülni Lippára, hol 1512. jan. 20. óta urának, az őrgrófnak embere, *Bodó* Miklós volt a várkapitány.

Aznap történt ez, saját nyilatkozata szerént, mikor a nép *Csáky* Miklós csanádi püspököt, ki a nagylak-csanádi csata (máj. 27.) után a Maroson fölfelé, Aradba akart menekűlni, *Ravazdy* Pétert, Orosz Andrást és társaikat karóba vonta; nyolcz nappal pünkösd előtt, 1514. május 28-án[1]). S június 16-án Heves-, Nógrád-, Pest- és Hontvármegyék is aggódva figyelmeztették szomszédjaikat, hogy Bihart, Békést, Zarándot, Aradot és Csanádot már május végén «fölemésztették ezen tűzvész lángjai». Az imént kivégzettek közől Asszonylakán Aradvármegyének egyik törzsökös birtokosa volt *Ravazdy* Péter, kire csak imént panaszkodtak a tótváradiak és solymosiak, hogy Asszonylakán régi szabadságaik sérelmével szed vámot a Maroson s hogy egy parasztot napokon át fogva tartott, míg csak 12 forint váltságdíjat nem fizetett. Most keresztre feszítette őt a nép dühe. *Kis* Gergely, kit pár év előtt épen ő szabadított fel a jobbágyság alól,

[1]) »Do war ich oben ganczer acht tag vermanendt ..... bisz auff den phingstag.« Kézírat a *müncheni* bajor királyi levéltárban. (Brandenburg, CCIII. 66. III.). Dósa Györgyről írt könyvemben, még a második kiadásban is (115. l.), ide vonatkozó adatainkat csak egyszerű hozzávetéseknek kellett neveznem; itt már határozottabb időponttal van dolgunk, mely — ha a káptalan nem tévedett, mit ki kell zárnunk — módosítja a Dósa György alföldi hadjáratának kezdetét illető chronologiát.

egy másik ember segítségével vitte őt a «verő» (verw) alá[1]). *Nádasdy* Tamás, a későbbi nádor csak két alatkai jobbágyának, Kardos Gergelynek és Albertnek segélyével menthette meg életét[2]). Még válogatottabb kínzást gondoltak ki a derék *Telegdy* István kincstartóra, ki 1508-ban és 1512-ben jelentékeny birtokokat szerezvén Aradvármegyében, most azok meglátogatására rándult le a fővárosból; de alig hagyta oda Lippát, június első napjaiban a parasztok kezei közé esett és szörnyű módon végezte életét[3]).

Ily rémhírek hatása alatt csak rövid ideig való tartózkodásra határozhatták el magukat a Lippába és Solymosra menekült urak.

A veszedelem és a saját életéről való aggódás bizonyos bátorságot adott a káplánnak, ki egyúttal urának titkára is volt. A lippai őrség vezetőivel szemben már korábban is meglehetős követelően lépett föl. Előmutatta megbízó levelét, mely teljes hatalommal ruházta őt fel s azt kívánta, mindenben úgy engedelmeskedjenek neki, mintha maga *Brandenburgi* György volna jelen. Nem igen világos, miféle czímen, *Bodó* Miklóstól száz forintot vett föl s ezt egy lippai pénzváltónál, a keresztes hadjárat után Békés- és Zarándmegyében oly hirtelen fölgazdagodott Gál-Ispánnál aranynyal cserélte be. A semmis ürügyek közt kicsikart pénz mindenesetre nagyban akadályozhatta Bodót, hogy a gondjaira bízott erősséget kellően ellássa minden szükségessel.

Most, hogy a keresztesek szorongatni kezdték a várat, a káplán sehogysem érezte jól magát Lippán s át akart menni a biztosabb Solymosra, mely szintén az őrgróf vára volt. Bodó Miklós örült távozásán, míg a solymosi alvárnagy, *Prantner* György, aligha látta szívesen. Unták beavatkozásait.

Nyolcz napja ült már itten a káplán s közben elég sok értesítést kapott a keresztesek előnyomulásáról, az általuk elfoglalt várak számáról. Pünkösd napján, június 4-én, ebéd után, szokott pihenőjüket tartották a solymosi urak, midőn betoppant hozzájuk a lippai várnagy, Bodó Miklós. Sírt, mint egy gyermek s azt mondta, nagyon fél, hogy nem tarthatja meg Lippát, mert a keresztesekkel egyetértő polgárok életére törnek. A káplán és Prantner azonban azt felelte segélyt sürgető szavaira, hogy magának Solymosnak rendelkezésére is csupán kilencz kapuőr áll, a mi nagyon kevés a lippai vár védelmére; ha tehát meg van győződve arról, hogy nem oltalmazhatja tovább, hadi népével együtt jöjjön át a solymosi

[1]) Aradmegye vizsgálata, 1515. okt. 13. *Müncheni lt.*, fasc. 49. nro 391. *Szerémy*, 63. Ez lehetett oka, hogy a nemes urak Kis Gergely testvéreit, Lőrinczet és Bálintot, Brandenburgi György őrgróf bánhegyesi jobbágyait nemcsak megkárosították (II. Ulászló levele 1515. decz. 21. Müncheni lt., fasc. 47. nro 381.), hanem Ravazdy János őt testvéreivel el is fogatta, Asszonylakára vitette s az aradi káptalan 1516. jan. 30. tett jelentése szerént (u.-o. fasc. 49. nro 388. és 390.) a királynak 1516. január 19. kiadott parancsára sem akarta szabadon bocsátni. — [2]) *Pozsonyi* kápt. protoc. XIV. 151. *Knauz*, Encycl. II. 466. — [3]) *Istvánfy*, 44. s átírói. A részletekre nézve: *Márki*, Dósa, 125—6.

fellegvárba, mert *ez az őrgróf uradalmainak feje;* Lippán pedig csak némi népet hagyjon, mely azt addig védje, a míg lehet. A várnagy most arra kérte a káplánt, adná vissza számára a tőle fölvett száz forintot, hogy várát a legszükségesebbekkel elláthassa; mert pénzt — ezenkívül — máshonnan nem remélhetve, már *ruháit is el akarta zálogosítni*, — kölcsönt azonban így sem kaphatott. Bodó kijelentette, hogy urának terhére száz arany forintot vesz föl a pénzváltótól, miért a felelősség a káplánt terheli. *Künisch* azonban ezt haragosan hárította vissza Bodóra s eljárását nem tartotta sem jámbor emberhez, sem hű szolgához méltónak. — Az egyre jobban fenyegetőző (a száz forint visszaadásáról azonban — ő tudta miért — bölcsen hallgató) káplánt a magyar beszédből keveset értő *Prantner* azzal csillapította, hogy, az ország forrongását tekintve, hagyja függőben ez ügyet az őrgróf megérkeztéig. Ez azonban saját urát látta sértve a maga személyében s kijelentette, hogy hatalmában állna letenni Bodót a várnagyságról.

A dolog mégsem került kenyértörésre. Bodó ugyanis megígérte, hogy hadinépével együtt átjön Solymosra s résztvesz annak védelmében. Nemsokára azonban lóháton, csupán egyetlenegy lippai polgár kíséretében érkezett meg s ezzel tolmácsoltatta Prantnernek, hogy mivel tudomása szerént étellel és itallal Solymos nincs ellátva eléggé, az általa csakugyan fölvett száz forintból ezennel átad neki ötvenet, hogy abból a szükségeseket bevásárolja s még a legénység zsoldját is fizesse. Többször nem jöhet, mert az ostromló keresztesek egy óráig sem engedik pihenni. Prantner átvette s a vár fölszerelésére a káplánnak adta át a pénzt. Ez, ha kelletlenül is, elfogadta.

Mialatt *Prantner* bizalmatlanúl tapasztalta, hogy az őrséggel a káplán sokat beszélget magyarúl, tehát előtte ismeretlen nyelven, míg az ő rendelkezésére még tolmács sem áll, azalatt a keresztesek teljes erővel ostromolták Lippát, hol a nagylaki csata után a menekültek egész csapatával három napon át rejtőzködött *Báthory* István, a délvidék főkapitánya, azon aranyos zászlóval együtt, melylyel a hadjárat kezdetén a király ajándékozta meg. Azután azonban Temesvár alá sietett, melyet 2500 ember védett ugyan, míg Lippát — Bodó szerént — csak tizennégy (!); s amazt mégis bevette volna Dósa György, ha Szapolyay vajda három nappal késik. Ezzel a mentséggel élt utóbb a lippai várnagy, ki június 6.-a táján[1]) is fellovagolt Solymosra.

Értesítette a papot és Prantnert *Dósa* György azon ajánlatáról: adja át neki, Dósának, szép szerével a várat, hogy ne kelljen parasztok holttesteivel teletöltenie a sánczokat. Tanácsért jött, mitevő legyen; mert ő maga úgy van meggyőződve, hogy Székely (Dósa) György ellenében nem tarthatja tovább Lippa várát. A polgárok ugyanis ellenséges érzelműek s

1) (Pünkösd után) ungeferlich drey tag.

gizzel-gazzal úgy tele fogják szórni az árkokat, hogy meg nem akadályozhatja a vár bevételét.

Prantner s a német tisztek feleletét a magyarúl jól tudó káplán tolmácsolta. Azt válaszolták, jó katonái vannak Bodónak s úgy el van látva mindennel, hogy egész bátran tarthatja a várat Székely Györgygyel szemben; ha azonban éppen nem bízik magában, jöjjön át szolgáival együtt Solymosra, melyet, mint remélik, teljes sikerrel oltalmazhatnak Székely György ellen.

Bodó megnyugodni látszott a dologban. Biztosította a solymosiakat, hogy szolgáinak egy részét már holnap reggel átbocsátja; ha tovább csakugyan nem tarthatja magát, van egy jó lova s bízik benne, hogy, csak annak hátára kaphasson, estefelé átusztat a Maroson s feljöhet a várba. Azután érzékeny búcsút vett a solymosiaktól s visszament Lippára

«Nem tudtuk — sohajtott fel utóbb a káplán — hogy a gazember már nyolcz nap előtt elárúlta és átadta a várat Székely Györgynek!«

Árúlásáról csakhamar szállingóztak a hírek. Másnap egy radnai szegény ember jelentkezett Solymoson s tudatta a káplánnal, hogy őt Székely György egyik szolgája, *Végh*[1]) István azon okból küldte *Bodó* Miklóshoz, kérné meg ezt, hogy, mivel egymáshoz úgyis kölcsönös eskü köti őket, ezen eskü értelmében bocsássa ki hozzá testvérét, Lajost[2]). Mikor ez izenetet a szegény ember mások jelenlétében tudatta Bodóval, a várnagy reá támadt, nyilvános helyen miért mondja ezt neki; szolgái könnyen azt gondolhatnák, hogy valami igazságtalan dologban jár.

A szegény ember védekezése szerént Végh István nem kívánta, hogy izenetét titokban adja át. Bodó különben csakugyan kiküldötte Végh Lajost Lippáról s általa hivatta be bátyját. Ezzel együtt evett, ivott éjfélig s öt szolgával csupán Fóris porkolábot hagyva a várban, június 7-ének első óráiban — «becsületéről s esküjéről megfeledkezve» — negyven lovassal nemannyira kiszökött, mint inkább kivonúlt a várból.

Bodó kétségtelenül vonzódott a felkelőkhöz; a becsületéről és esküjéről való megfeledkezést azonban nem lehet oly egyszerűen szemére vetni, mint azt ellenei utóbb tették. Nem is tekintve, mily csekély őrség s mily kevés pénz állt rendelkezésére, ő, a *Vad* Tamás bírósága alatt álló lippai polgárok egy részével, az utolsó napokban segélyre szóllította volt Szapolyay János erdélyi vajdát. Hozzáküldött követével kivonúlása után pár óra múlva találkozott.

A követ, ki mindenesetre hiszékeny ember lehetett, elmondta, hogy útjában Székely György testvérére, *Gergely*re akadván, ez megkérdezte tőle, mi járatban van. Őszintén előadta, hogy őt a lippaiak a keresztesek ellen való segítség megszerzése végett indították *Szapolyay* János vajdához. Székely György testvére viszont biztosította a követet, hogy őt meg

[1]) A káplán Weghnek, Prantner Metnek, a tanúvallatás Saffynak írja. — [2]) Laysch.

Szapolyay János[1]) azon izenettel küldte Székely Györgyhöz, hogy ez semmit se tartson tőle, csak hajtsa végre, a mit reá bíztak; ő legkevésbbé sem fogja akadályozni. A követ tehát bátran visszafordúlhat, nem kell megtennie az útat Erdélybe; mert hiszen Szapolyay és Dósa egyetért. S e biztatást meg is fogadta a lippai polgár, mi egymaga is bizonyítja, hogy ily egyetértést a közvélemény éppen nem tartott lehetetlenségnek s hogy sem hadicselt, sem kérkedést nem keresett Dósa Gergely szavaiban.

A hazafelé ügyekvő követtel Bodó most azon parancsot küldte Lippába, hogy Fóris porkoláb vagy alvárnagy *Végh* Istvánnak, mint Székely György emberének s ne másnak adja meg a várat. A követ azután Végh Istvánnal együtt tért vissza Lippára.

Fóris porkoláb, kívánságuk hallatára, rögtön átizent Solymos várába, *Prantner* várnagy után, hogy jöjjön azonnal segítségére, mert ő különben egy óráig sem tarthatja az erősséget. Prantner valóban még azon órában át akart lovagolni; ezt azonban nem engedte meg neki Brandenburgi György titkára, a káplán, mivel Bodó Miklós már megszökött, őt pedig elfoghatják s megölhetik, úgy, hogy várnagyok hiányában mindkét várat könnyebben elfoglalhatná az ellenség; hanem majd inkább *Csúcsy*[2]) vajdát küldi a városba. Kellő hatáskörrel ellátva Csúcsyt, a gyalogság kapitányát, azaz vajdáját, a káplán csakugyan Lippára parancsolta, maga pedig Prantnerrel tanakodott tovább Solymos védelme ügyében. Attól tartott ugyanis, hogy *Bodó* Miklós az őrség megnyerése végett most Solymosra jön át s a katonák, mint azt már megszokták, ezúttal is beeresztik őt, mi könnyen a vár vesztét okozhatná. Ennek elkerűlése végett helyén valónak látta a legénységet György gróf iránt tartozó hitére s esküjére, illetőleg arra figyelmeztetni, hogy a várkapitány helyett egyenesen az őrgrófnak fogadjon hűséget.

Ez esküt készségesen letette az őrség, mely, úgy látszik, teljesen magyar emberekből állt; *Prantner* alvárnagy maga is abban keresi Bodó árulásának sikerét, hogy nem értesülhetett szándékairól, mivel a nyelvben való járatlansága miatt nem beszélhetett a tervbe már talán korábban beavatott legénységgel.

Miközben *Prantner* és *Künisch* káplán lázas sietséggel erősítette Solymost, *Csúcsy* vajda csakugyan átment Lippára. Itt először is arról értesült, hogy *Fóris* porkoláb, az alvárnagy, *János deák*[3]) által levelet íratott Székely Györgyhöz. Levele szerént kész megadni a várat, ha biztosítja a lakosság életét és vagyonát. Ezzel egyidőben a tanács és a község egy kocsi ruhát s más ajándékot küldött Székely György számára s egyúttal a várost is feladta.

Ily körülmények közt *Csúcsy* sem maradhatott tovább, hanem azonnal visszatért Solymosba. *Prantner* csak most kezdette egész erélylyel

[1]) Graff hansen. — [2]) Tschutschy. — [3]) Durch Janisch diacken.

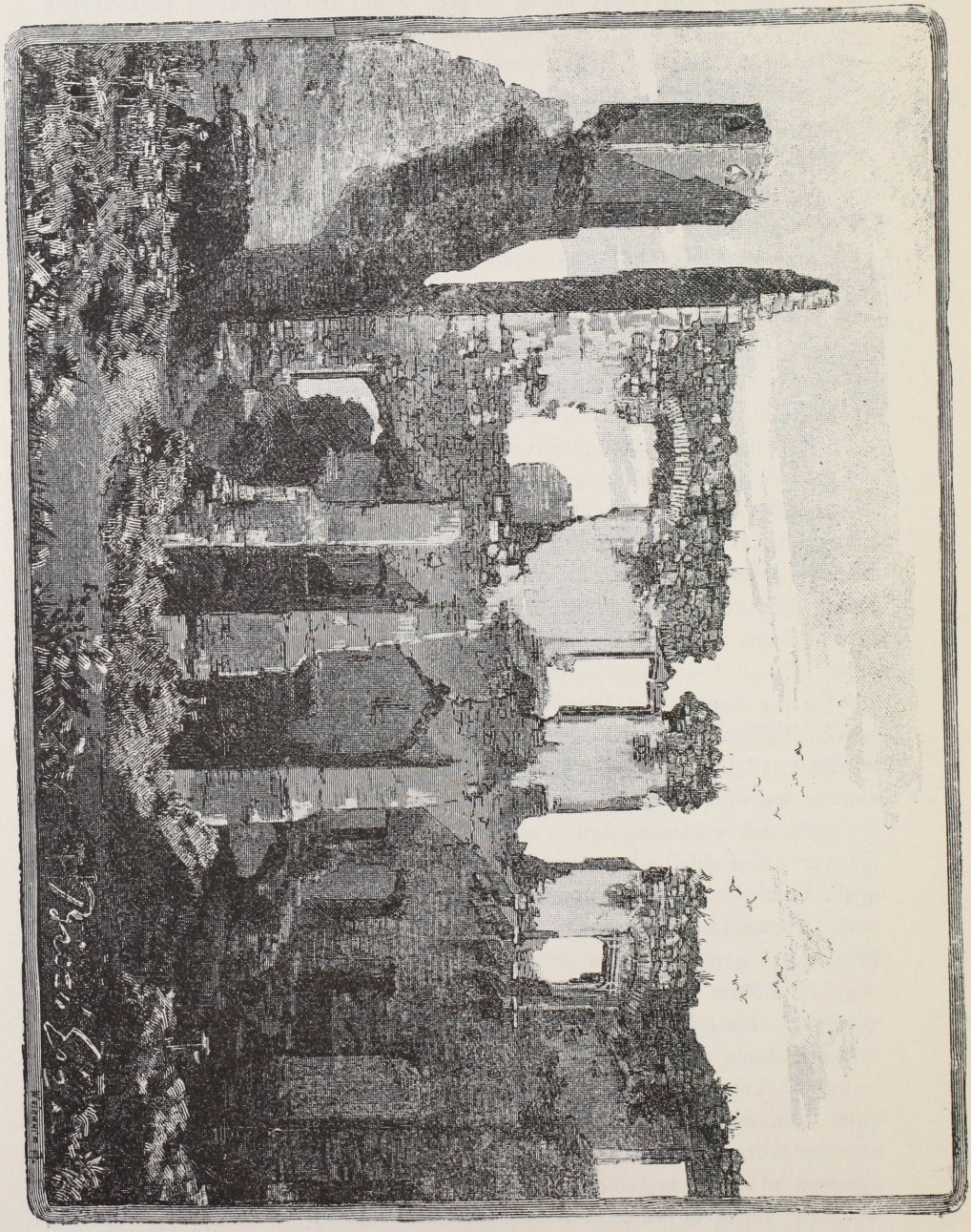

A solymosi vár belseje.

sürgetni a káplánt a várnak élelemmel való ellátására. Másnap reggel néhány ökröt hajtottak fel a várba s annak egy részét azonnal levágták.

E közben Dósa György Csanád és Nagylak felől a Maros mellett Erdély felé nyomult. Hadai útba ejtették *Zádorlakát*, melynek várnagyai és jobbágyai oly kevéssé álltak ellen, hogy könnyű szerrel bevehették azt Dóczy Ferencztől, kinek az Oláh Miklós házában elrejtőzött tiszttartójától, Fábiántól, erőszakkal elszedték ura írásait; a pecséteket leszaggatták, a leveleket pedig megégették[1]). A fölkelőket *Dósa* György, egy ismeretlen kapitány, Simándi *Hajnal* István és Harmathi *Sós* Benedek személyesen vezették a megerősített úrilakra, melyet egyébként nem bántottak[2]).

Hasonlóképen jártak el *Arad*dal, hol szintén megsemmisítették a káptalannak némely, talán idejében el nem dugott levelét, például a Jaksicsok ellen szóló 1512. évit[3]), s magukkal vitték a káptalannak régi pecsétjét is, melylyel máj. 2. még oklevelet hitelesített a káptalan[4]), mely helyett azonban még azon évben újat kellett készíttetnie. Arról, hogy a várost feldúlták volna, nincs emlékezet, de nem is valószínű, mert őket ilyesmire csak az ellenállás ingerelte.

Világosvárát, a gyűlölt Báthoryak zarándi uradalmának fejét, szintén bevették[5]).

Dósa eközben a derékssereggel Lippa és Temesvár közt foglalt állást; nemsokára azonban ő maga is Lippa alá nyomult hét zászlóaljjal, hogy átvegye a neki önként hódoló várost és várat[6]). *Csúcsy* vajda visszatérése után két órával már átkelt a Lippát övező vizen és gázlón, «a keresztesek nagy seregével» s nemcsak a várost vette át, hanem a várat is meghódoltatta.

Első tette volt, hogy hasonló megadásra szólítsa föl a solymosiakat is. Bennök nagyobb bizalmat akarván kelteni, ez ügyben írt levelével csupán egy fiút küldött át a Maros túlsó oldalára. A gyerek a hegy lábától kiabált fel a várba, hogy jöjjenek ki, mert levelet hozott *Mátyás* papnak. A káplán rögtön parancsot adott, hogy néhány fegyveres szolga menjen le a fiú és a levél felhozására. Ez sehogysem volt *Prantner* ínyére, nem tartván helyesnek, hogy ily körülmények közt egyetlenegy szolga is távozzék a várból s kereken kijelentette, hogy ez az ő beleegyezésével nem is fog megtörténhetni. A káplán azonban hangoztatta, hogy a levél neki szól s hogy azt okvetlenül olvasnia kell.

Prantner aggódott a legények sorsán s egy, puskáját utána vivő

[1]) *Csanádmegye* levele Dóczyhoz (*Dl.* 22765.) és Perényi nádorhoz (Dl. 22766.), 1516-ból. — [2]) *Aradmegye* bizonysága 1515. szept. 15. (*Dl.* 22715.) — [3]) *II. Lajos* levele 1516. aug. 23. — Erdélyi muz. (Tört. Tár, 1890., 341. l.) — [4]) *Haan*, 123—4. — [5]) *Veranesics*, II. 6. Egy főúri nő íródeákjának egykorú fordítása. Tört. Tár, 1891., 340. — [6]) Darchin der Czekell Georg personlich quam. (*Künisch* jelentése.)

gyermekkel együtt, maga is a vár előtti térre ment, hogy szemmel kísérje a történendőket. A következés igazolta aggodalmait. Katonái ugyanis alig értek a hegy alján levő kis faluba, egy asszonynyal találkoztak, ki azon hírrel lepte meg őket, hogy, egy házban elrejtőzve, jó sok keresztes várakozik rájok, hogy lemészárolják őket; jobban teszik tehát, ha visszafordúlnak.

A legények kétszer sem mondatták ezt maguknak, hanem visszafutottak a várba s jelentést tettek mindenről a káplánnak, ki, jobban meggondolva a dolgot, igazságot adott Prantnernek.

Cselének meghiusúlta nem csüggesztette el *Dósa* Györgyöt. Népét most már a vár megostromlására kívánta feltüzelni. Hogy jó kedvök kerekedjék, június 7-én szabad zsákmányt engedett Lippa várában, azután pedig néhány akó bort üttetett csapra a piaczon. Felszólította őket, hogy mint kedves hívei kövessék őt Solymos ostromára s ő mindent átenged nekik, a mi az elfoglalás alkalmával kezeikbe kerül.

Másnap, június 8-án, körűlbelűl déli 12 és 1 óra közt, a keresztesek «megszámlálhatatlan» sereggel keltek át a Maroson s azonnal teljes erővel kezdték ostromolni a várat. *Prantner* és a káplán azonban már jó előre megtették intézkedéseiket; kijelölték az őrség minden egyes tagjának helyét, kötelességét. Solymost különben csak valamivel védte több ember, mint Lippát. Az alvárnagyon kívűl, ki készpénzben mindössze 50 frtot kapott — felét a Bodó fizetésének — évi 8 frtért 10 kapuőr, 6 frtjával 2 más katona s 4 frtjával 1 sütő és 1 szakács, összesen 14 fegyverfogható, fizetett zsoldos védelmezte; négygyel így is több, mint Lippát. Annál hihetetlenebbűl olvassuk tehát a várbeliek azon dicsekedését, hogy ágyúikkal mintegy ötszázat öltek meg a keresztesek közől, kiknek meggondolatlan, heves rohama e szerént kudarczot vallott.

Dósa György elhatározta, hogy rendszeresen fogja ostromolni Solymost. A Lippától 15 kilométerre álló derék seregtől azonnal több ágyút hozatott s azokat nagy erőfeszítéssel még az éjszaka felállíttatta a Solymos mellett levő hegyen; sőt lövészárkokat is húzatott védelmökre.

Péntekre, június 9-ére virradólag azután követséget küldött a várba; s midőn a várnagy a feladást megtagadta, teljes erővel látott a tüzeléshez. *Dósa* pattantyúsai ezúttal is ügyeseknek bizonyúltak. Jól irányzott lövéseikkel ugyanis nemcsak a vár némely épűletét gyujtották föl, hanem a puskaporos tornyot is felrobbantották, a nélkűl mégis, hogy nagyobb rést üthettek volna a falakon. Az őrség csak roppant erőfeszítés mellett nyomhatta el a tüzet; mire, a káplán beleegyezésével, *Prantner* elrendelte a zsindelytetők lehányását. Parancsát azonban csak szombatra virradólag hajthatta végre a nagyon is igénybe vett legénység. E napon, úgy látszik, maga Dósa a temesvári táborba vonúlt vissza, másra bízván az ostrom folytatását.

Ugyanezen időtájban a keresztesek is közelebb nyomúltak ágyúikkal, mit éppen nem akadályozhatott meg *Prantner* csatakígyója. Az őrség ennek láttára, valószínűleg azonban kívülről jött bátorítás és *Benedek* porkoláb, valamint Csúcsy vajda biztatása folytán is zúgolódni kezdett. — «Ily körülmények közt — a káplán véleménye szerént — az ördög hozta *Szaniszló*[1]) lippai deákot a vár alá.» A deák harsogó szavakkal kiabált fel a falakon állókhoz, hogy ő a *kapitányok* nevében békét és biztonságot ajánl, ha az őrség átadja a várat. A legénység ne engedelmeskedjék tovább vezetőinek, hiszen az őrgróf többé nem lesz a várnak és a hozzátartozó jószágoknak az ura, mert a király akaratából valamennyit Székely György kapja; *a király örökbirtokúl adja neki mindet.* Vonúljanak ki tehát a várból s ne harczoljanak a keresztesek ellen; mert, ha ezt nem tennék, tudják meg, hogy Lippán elfogott feleségeiket és gyermekeiket keresztben kötik az ágyúk elé, úgy hozzák a vár alá, hogy először is azokra lőjjenek.

Mindezen kívánságoknak bővebb meghallására a káplán, *Prantner* tudta nélkűl, *Benedek* porkolábot küldte ki, holott már előbb is gyanúsította őt, hogy elégűletlenségre csábítja a népet. Szaniszló deák és Benedek porkoláb szavai nem is téveszték el hatásukat; a katonák megtudva, mily sors vár feleségeikre és gyermekeikre, kijelentették, hogy nem küzdenek tovább; s ha Prantner és a káplán nem akarják feladni, majd feladják ők a várat. A két parancsnok mellől csupán két szolga nem pártolt el. Prantner ezalatt a csatakígyó ujabb megtöltésén bajlódott s éppen lőni akart, midőn a káplán a veszélyes fordúlatról értesítette. A várnagy semmi áron sem akart hallani a békéről, egyezségről, mert félt, hogy kijátszszák vele; társa azonban értesítette, hogy ő rá áll a kötésre; már meg is ígérte ezt Szaniszló deáknak s meg akarja tartani szavát.

E vita közben érkezett hozzá *Benedek* porkoláb, ki neki is jelentést tett Szaniszló deákkal folytatott beszélgetéséről. Ismételve, hogy Szaniszlót a keresztesek kapitánya küldte azon kívánattal, önszántukból, békén adnák fel a várat. Mert ő felsége a király ugyan megelégelte a keresztény vér hullását, de továbbra is folynia kell annak, ha ez végbe nem megy; s ha meg nem hódol a vár, szörnyű halált hal minden benne levő; látniok kell majd, rabbá tett és megkötözött feleségeiket, gyermekeiket mint hurczolják az ágyúk elé, hogy saját testöket, véröket lőjjék a keresztesek helyett. Ha ellenben békén adják meg a várat, biztonságban hagyják éltöket és vagyonukat.

Benedek magyar beszédét a káplán tolmácsolta. Prantner elutasítólag válaszolt.

«Előbb — úgymond — egész Magyarországot hódítsa meg Székely György, ha Solymost el akarja foglalni.» S tovább tudni sem akart a kívánatról.

[1]) Prantner jelentése szerént a már említett János (Janisch) deák jött a várhoz.

E közben elérkezett az ebéd ideje s a két parancsnok asztal mellé ült. A káplán egyszer csak fölemelkedett s kijelentette, hogy ő *Székely* Györgyhöz levelet akar írni. Félre szeretné vezetni, hogy némi haladékot nyerjen tőle tervének kivitelére. Ő ugyanis a fegyverszünet idején az őrgrófhoz lovagol, kieszközli segélyét s hitére és szavára fogadja, hogy ismét visszatér a várba.

Prantner újból elutasító módon felelt. Az ő megegyezésével ugyan nem írja meg levelét a káplán s nem is fog kimenni a várból; mert *ő nem érti az őrség nyelvét, tolmács sem áll rendelkezésére;* ily körülmények közt nem is válnék becsületére a távozás.

A sarokba szorított káplán a rómaiakra hivatkozott. Ésszel és ügyességgel azok mindig többre mentek, mint háborúskodással. *Prantner* azonban egészen szárazon figyelmeztette, hogy eféléről ne beszéljen, mert kenyértörés idején nem illik becsületes emberhez, hogy akár a várból való menekűlésre, akár pedig írásra gondoljon. Mire a káplán nem felelhetett mást, mint hogy ő tisztességesen kíván cselekedni, s hogy Magyarországban épp úgy vannak igaz emberek, mint Németországban.

Néhány pillanatig gondolatokba mélyedve űltek az asztalnál.

A káplánt akkor *Csúcsy* vajda kihítta néhány szóra; mit beszéltek, mit nem, azt csak a visszatérő káplán szomorú arcáról találgathatta Prantner. Nem is állta meg szó nélkűl s megkérdezte, mi történt. «*Csúcsy* vajda — úgymond — éppen most hozta hírűl a legények végső elhatározását, hogy a várat nem fogják védelmezni.»

Nem érhette készűletlenűl, *Prantner* mégis megdöbbent ennek hallatára. «Isten mentsen tőle, hogy szükségtelenűl adjuk fel a várat.» Gondolja meg a káplán, milyen rossz emlékezetök maradna, ha ezt megengednék. Szerénte a legénységet azonnal össze kell híni s figyelmeztetni az őrgróf iránt tartozó hűségre.

Szaniszló deák, kit tagadó nyilatkozattal küldött el, nemsokára azon izenettel tért vissza, hogy a fölkelő vezérek még mindig hajlandók teljesíteni a föladás föltételeit; de ha el nem fogadják, ostrommal veszik be a várat.

«Csak árúló gazember adhatná föl, — válaszolt a hajlíthatatlannak látszó *Prantner*. — Én, mint becsületes ember, a falak közt akarok meghalni!» S ismét buzdító beszédet kívánt intézni a legénységhez. Nevében a káplán beszélt; egyszerre azonban magyar nyelven igen ingerűlten s teli torokból kezdett lármázni és szitkozódni.

«Ne is kérdezze! — szólt az ennek okát tudakozó *Prantner*hez. *Csúcsy* vajda éppen most jelentette ki, hogy ő nem védi magát tovább, s hogy álljon ellen, a ki akar, — most már nem tart velök. Ha így beszél — feleltem én erre — akkor kegyelmed a mi árúlónk.»

Prantner kértére azonban újból is felszólította a vitézeket, ne bíz-

zanak az ellenség ígéretében; gondolják csak meg, mily kárt tettek a keresztesek közt: ilyesmit azok nem tűrnek bosszú nélkül. Mindennel fölszerelt erős várban vannak, melyet Isten segítségével meg is tarthatnak. Várnagyuk, *Prantner*, az övék marad élve, halva.

E másodízben való felszólításra egy vitéz, *Kis* János, nyomban föl kiáltott, hogy mindnyájan készek védeni a várat; a többiek azonban agyonveréssel fenyegették, ha még egyszer ilyesmit mond. Nem felejtették el ők, mit fogadtak az őrgrófnak. A vár azonban tarthatatlan; s ha Prantner mégis védni akarja, meglátja, mi sors vár reá a keresztesek táborában.

«Szívesebben halok idebenn becsülettel, mint odakinn gyalázattal, — szólt, megdöbbenését palástolva, a várnagy. — Idebenn maradok s nem megyek ki élve.»

«Mi az ördögöt akar? — mordúlt reá a káplán. Csak nem hiszi, hogy egymaga megvédheti a várat? Hallhatja, mit beszélnek a legények. S ha a várnagy meg akar halni, neki, a káplánnak, semmi kedve hozzá. De még urának, az őrgrófnak itt levő kincseit sem veszi mind magához és a katonákkal szemben nem koczkáztatja életét. Azután meg a keresztesek különben is *a király nevében követelik a várat*; hát föl is kell azt adni, mert az őrgróf éppen a királytól kapta s ő felsége, a hogy most elveszi tőle, épp úgy vissza is ajándékozhatja neki. Ő bizony nem temetkezik hát a romok alá s nem vereti magát agyon a legényekkel.

«Isten legyen irgalmas-kegyelmes a tisztelendő úrnak! — kiáltott fel az érveiből kifogyott várnagy. — Nekem ne legyen semmi részem a vár elvesztésében.»

A káplán most már egymaga intézkedett. Megmondta a deáknak, hogy másnap reggel jöjjön fel harmadmagával; ő szintén vesz maga mellé még két embert s együttesen majd eligazítják a dolgot.

Másnap, tizedikén, csakugyan megjelent két hadnagy a deákkal; mire a káplán — *Prantner* tudta nélkül — fölnyittatta a kapukat s magához véve *Csúcsy* vajdát és *Benedek* porkolábot, a keresztesek küldötteihez ment. Senki sem jegyezte föl, mit beszéltek együtt. A káplán azonban nemsokára *Prantner*hez közeledett s figyelmeztette arra, a mit maga is hallhatott, miképen nyilatkoztak katonái; hogy t. i. új támadás esetén nem tudnának tovább ellenállni s hogy egy-két ember nem tarthatja meg a várat. Ő tehát *fel is adta* azt oly kikötéssel, hogy személyeiknek, javaiknak bántódása ne legyen.

«Tegyen úgy, a hogy tetszik», — válaszolt a várnagy; a felelősség a káplánt terheli, mert az ő akaratával sohasem kapitulálnak.

«Bízza csak rám! — szólt ez vállvonítva. — Elvállalhatom a felelősséget, mert a katonák nem akartak harczolni. De meg azt is mondták, hogy ha mi vonakodunk, levágnak bennünket s ők maguk hódolnak meg».

«Bár halott volnék — sohajtott *Prantner*, — hogy ne látnám, mily gyalázatosan adják fel a várat»!

Erre *Künisch* káplán Solymosvárába vezette a kurucz hadnagyokat s a nyelvet nem értő várnagy szemeiben könyekkel, de némán hallgatta, *őrsége mint esküszik hűséget Dósa Györgynek*, kinek emberei most otthonosan helyezkedtek el a várban[1]).

*Prantner*t a káplánnal együtt azonnal őrizet alá vették s fölnyársalással fenyegették. A káplán, kit, adott szó ellenére, mindenéből kifosztottak, lóhalálában küldött *Dósa* Györgyhöz valakit, hogy bántatlanságot eszközöljön ki számára; a keresztesek azonban nem sokat adtak reá s társával együtt, «mint valami tolvajt», Lippára kísérték át, hol négy napig voltak letartóztatva s bővebb kihallgatásra a fővezérhez, *Dósa* Györgyhöz akarták őket küldeni.

Ötödnapra (június 24.) azonban megjött *Dósa* György válasza, hogy *az adott szót meg kell tartani;* a foglyokat ereszszék szabadon[2]). Dósa Györgynek ezen lovagiasságáról utóbb maga a két ellenség tett bizonyságot.

Prantner és a káplán az őrgróf vajdahunyadi várát ügyekezett most elérni. Ennek várnagya, *Pathócsy* Péter azonban nem akarván beengedni őket, kénytelenek voltak a kolostorba szállni. Balvégzete idehozta Lippa volt varnagyát, *Bodó* Miklóst is, miről a káplán titkon értesítvén *Pathócsyt*, *Bodót* sajátkezűleg elfogta s Hunyad várába záratta egyik hű szolgájával, *Tót* Istvánnal együtt.

Szapolyay vajda ekkor már javában fegyverkezett a kuruczok ellen. «Bár adná a mindenható Isten, hogy megverje őket!» sohajtozott a várnagy, ki egyre azt hajtogatta, hogy ha Pathócsy átengedné vitézeit s még néhányat fogadna melléjük, hiszi, hogy visszavehetné Solymos várát.

A káplán ez ügyben tárgyalni is kezdett Pathócsyval s utóbb, egy *Laczkó*[3]) nevű tolmácsot véve maga mellé, *Prantner* maga is bővebben fejtegette terveit; ez azonban, úgy látszik, nem igen bízott azok sikerében és csak annyit igért meg, hogy neki magának is lesz gondja a vár visszavételére.

Félig-meddig elútasítva, nem akartak tovább maradni és pedig annál kevésbbé, mert *Pathócsyné* is vigyázatot ajánlt, hogy *Bodó* Miklósnak a keresztesekhez szegődött bosszús szolgái valamikép agyon ne verjék őket. Nagy tanakodások után a minden oldalon feltünedező kurucz csapatok közt lóháton Nagy-Szebenbe menekültek, hol *Szapolyay* János vajda oltalma egyúttal azonban némileg őrizete alatt is állottak; mert a város kapuin nem volt szabad kilépniök.

[1]) Júl. 9. még csak hírképen tudták Gyöngyösön, hogy Lippa, Solymos és Világosvár elesett. (Tört. Tár, 1891., 340.) — [2]) Arról, mit *Verancsics* említ (Munkái II. 6. l.), hogy Világos, Lippa és Solymos bevétele után nemes urakat vonnak karóba és nemes lányokat szeplősítettek meg a parasztok, ezen egykorú tudósítások hallgatnak. — [3]) Letzko.

Ezalatt *Dósa* teljes erővel ostromolta Temesvárt s elképzelhetni, hogy kellő gondot fordított a Maros vonalának őrzésére is, honnan az Erdély felől jöhető támadást várhatta. Ez azonban a Bisztra-Temes völgye felől jött. Július közepén már szét volt verve a keresztesek 40,000 főnyi serege, fogva Dósa György és a többi vezér. A szomszéd Aradmegyét csoportosan lepték el a menekülők, magukkal ragadván az ott elfoglalt várakban elhelyezett kurucz őrséget is. S öt nap múlva már Dósa szörnyű halálának hírét hallhatták Arad parasztjai. De nagyon későn jutott el annak híre Solymosvár két védőjének, a Szebenben letartóztatott Prantnernek és Künischnek füleihez.

Szent-Bertalan-nap, augusztus 24-e estéjéig időztek itten; és csak akkor nyerték vissza szabadságukat, melynek azonban nem igen örvendhettek. Meggyűlt a bajuk már a szebeni vendéglőssel is, kit, úgy látszik, alig birtak kielégíteni. A káplán felszólította *Prantnert*, adja zálogba pecsétnyomó gyűrűjét, mit azonban ez nem akart tenni. «Hát csak tartsa meg; majd kifizeti ő az egész számlát.»

Innen Budára akartak menni, hogy — hír szerént odaérkezett — uruknál igazolják eljárásukat. A káplán azonban már Hunyadon értesült róla, hogy az őrgróf elrendelte elfogatását, mintha gonosztevő volna. E hír adott alkalmat neki, hogy a Szent-Bertalanra következő pénteken, aug. 25-én, mentegetőző levelet írjon Brandenburgi György őrgrófhoz.

«Szorgalmasan és híven szolgált — úgymond — s úgy is akar szolgálni; mégsem kegyelmet kér, ha valamiben hibázott, hanem méltányos megítéltetést. Ura kincseinek megvédése végett menekült a várba, hol az őrgróf emberei nem cselekedtek esküjök szellemében. Tehet vele, a mit akar, mert rendelkezik élete és vagyona felett; de vegye figyelembe, hogy ő nem akart várnagy lenni. Szóval sokat tudna felhozni mentségül; most azonban távol van s némely dolgokat le sem írhat. Addig is kéri, mivel nem hogy tallérja volna, de még fillérje sincs, parancsolja meg *Békés* Jánosnak, hogy lássa őt el a szükségesekkel s haladéktalanúl írjon a Hunyadhoz tartozó parasztoknak, hogy Budán van s hogy engedelmeskedjenek a várnagynak, mert ezek a parasztok attól félnek, rosszúl járnak, ha meghódolnak a vajdának, Szapolyaynak; s azt is mondják, hogy az őrgróf sohasem jön többé az országba. Neki semmi esetre sem tetszik a várból ki- s bejáró követség; attól tart, árúlás lesz a vége. Szükségben ismerhetni meg az embert. Ítéljen az őrgróf, hűtelen volt-e s büntesse meg őt; ha nem találja annak, bocsássa színe elé.»

Nem tudni, mi lett a kérő levél sorsa s hogy mit válaszolt *Brandenburgi* György *Prantner* várnagynak alkalmasint ugyanakkor írt előterjesztésére. Annyi bizonyos, hogy bennök és általuk nevezetes adalékot nyert Dósa György forradalmának története, mely hasonló részletességgel egy más vár ostromát sem ismeri s mely egészen új nevekkel, új ada-

tokkal s részben megbízhatóbb időszámítással gyarapítja azon korszaknak éppen nem teljes krónikáját[1]).

*Prantner*nek, úgy látszik, megkegyelmezett az őrgróf; «Mátyás pap», vagyis a káplán és Bodó Miklós ellen azonban vizsgálatot rendelt el.

Bodó Miklósnál főleg annak megtudására fektettek súlyt, mit tárgyalt *Dósa* György szolgájával, *Saffy* Istvánnal (kit a káplán Wégh, Prantner Met Istvánnak nevezett); nem értett-e egyet Dósa Györgygyel s egyáltalán tagadja-e, hogy beszélt Saffyval? Mondta-e bizonyos német kalmár előtt, hogy hívja be Saffy István testvérét Lippa várának *Föris* porkolábtól való átvételére? Ura akaratának ellenére nem játszott-e össze Szapolyay vajdával; általában, mint vitte hivatalát: gazdájának kárával, vagy hasznával-e? S azon esetre, ha a király elutazott, vagy az őrgróf rövid időre az országból távozott volna, nem egyezett-e már meg valakivel, hogy átadja a várat?

Hasonló kérdésekkel zaklatták a káplánt is.

Igaz-e, hogy hamis levelet írt s nem használta-e föl urának titkos felhatalmazását oly dolgok elvégzésére is, a mikkel meg nem bízták? Miért adta föl a várat? Nem fordította-e saját hasznára a *Gál*-Ispántól és *Bodó* Miklóstól fölvett pénzt? Egyáltalán mint járt el az őrgróf ügyében? — Miért intette *Csúcsy* vajdát, hogy őrízkedjék az őrgróftól?

Bodó s *Künisch* káplán mindenesetre a legjobb válaszokat akarták ugyan adni a fölvetett kérdőpontokra; feleleteik azonban nem maradtak reánk. Jellemző, hogy *Brandenburgi* György őrgróf teljes aggodalommal, szinte gyűlölettel fürkészi embereinek *Szapolyay* Jánossal való esetleges összeköttetéseit, míg készen áll lázadó jobbágyainak védelmére. Temesvárott alig végezték ki *Dósa* Györgyöt, szeptember 2.-án már megjelent II. Ulászló rendelete[2]), mely, annak kijelentése után, hogy «*nem akarja alapjában megrontani a szegény jobbágyokat,*« elrendeli, hogy az őrgróf uradalmaiban üldözni, fosztogatni kezdett parasztokat azonnal helyezzék vissza javaikba. S a következő évben 25.-én ismételten megparancsolta Aradvármegye alispánjának és szolgabíráinak[3]), hogy az őrgróf aradmegyei birtokán a nemesek által a parasztoktól kárpótlás fejében elvett javakat és pénzeket azonnal adassák vissza tulajdonosaiknak s utasítsák rendes pör útjára a károsúltakat.

[1]) Hol egyéb forrásra nem hivatkoztam, főkép ezek után adtam elő Dósa aradi tetteit. *Prantner* jelentése megvan a müncheni kir. lt.-ban (Brand. 66. III. Fragm.), *Künisché* u.-o. (Brand. CCIII. 66. III.) A solymosi jobbágyok folyamodása, Prantner kegyelemkérése, a lippa-solymosi 1514. évi számadás, a várak átadása miatt folyt tanúvallatás u.-o. a rendezetlen iratok közt; II. Ulászló 1514. szept. 2. rendelete u.-o. (fasc. 45. nro 356.), 1515. nov. 25. parancsa (fasc. 47. nro 373.), 1516. átírata 4 melléklettel u.-o. (fasc. 46. nro 371. és fasc. 49. nro 391.), valamint a Lippa és Solymos miatt Szapolyay és György őrgrófok közt folyt villongásra vonatkozó iratok (u.-o.) megbecsülhetetlen források e korra nézve. (Feldolgoztam a Századokban, 1887., 193—209. l. s e könyvben.) — [2]) *Müncheni* lt. XLV. 356. — [3]) *U.-o.* XLVII. 373.

A temesvári csata után a kuruczok vagy önként hagyták oda az elfoglalt várakat, vagy Szapolyay kergette ki őket azokból. A vajda, úgy látszik, Lippát és Solymost is megszállta s nagy hajlandóságot mutatott, hogy teljes birtokjogon helyezkedjék el bennök. Német- és Lengyelország diplomatiájának közbelépésére volt szükség, hogy 1516. június 6-án lemondjon a két várról[1]) s akkor is szerződésben kellett kikötni, hogy lemondását «tisztességes szavakban» adja az őrgróf tudtára; annyira gyűlölté egymást a két hatalmas ember, kik közől az őrgróf még talán a parasztokkal való titkos egyetértésről is vádolta a vajdát, hogy aradi várait megszerezhesse. Csak ezek s a királynak 1515. deczember 11-én adott engedélye után[2]) történhetett, hogy az őrgróf 22,000 forintért még aznap eladta *Perényi* Imre nádornak a két várat[3]), melyeknek megerősitése talán egyetlen érdeme az őrgrófnak. Egy harmadiknak kellett anyagilag gyarapodnia, hogy fegyverszünetet köthessen a két dynasta; és pedig, mint Miksa német császár 1516. július 20-án Füssenben hangsúlyozta, az őrgróf nevezetes kárával[4]). Oly fejlemény, mely nem következik be, ha a parasztháború alkalmat nem ád *Szapolyay*nak, hogy úgyszólván fegyveres hódító gyanánt jelenjék meg *Brandenburgi* György aradvármegyei javain.

[1]) *Müncheni* lt. XLVIII. 383. XLIX. 393. — [2]) *U.-o.* XLVII. 375. — [3]) *U.-o.* jegy nélkül. — [4]) *U.-o.* jegy nélkül.

XXVI. NEMZETISÉGEK.

Magyarok, szlávok, oláhok, vagy románok, németek, czigányok. — Szláv nemzetiségi mozgalmak.

I. Magyarok.

A magyar honfoglalást a régi és a mai Arad terűletén hún, avar, kazar és bolgár telepítés előzte meg. Hagyományaink szerént a két utóbbi nép ellen küzdeniök is kellett a honfoglalóknak, kik a velök rokon — bármily nevű — legyőzötteket aránylag gyorsan magukba olvasztották s megadták a vidék magyar jellegét. Semmi sem bizonyítja ezt jobban a helyneveknél. A XV. században Arad 392 helysége közől mintegy 110 a szláv, csak 6 a román elnevezés; a többi 276 pedig tiszta magyar, vagy legalább magyaros. Még feltűnőbb a viszony a régi Zarándban; ott 442 helység közől tisztán román nevű 6, szláv 70 s magyar 376. A két megyében tehát együttéve 76% a magyar, vagy magyaros képzésű helynév, vagyis az egésznek $^3/_4$-e. Ez nem azt jelenti, hogy e szám egyúttal a magyarság száma is; az oklevelek szerkesztői magyarok voltak, kik egy-egy «falva», «háza» stb. odabigyesztésével talán önkényesen adtak magyaros jelleget az illető helynévnek. Az egyes falvakat azonban mégsem annyira a földesúr, vagy írástudó pap keresztelte el, mint maga az ott lakó nép; s azért, egyéb adatok híjjában, a nemzetiségek számarányainak megállapításában valamennyire mégis csak hívatkozhatunk reájok.

Ösmerjük a régi Aradvármegye nemes családait, melyek általában véve tősgyökeres magyarok; de hiszen a nemesség állami intézmény volt, mely a nemzetiség kérdésében nem bizonyít mindent. Inkább támaszkodhatunk arra, hogy magyar volt a papság, mely tagjait nemcsak a nemesek, hanem a polgárok és jobbágyok soraiból is toborzotta. Legtanúlságosabbak azonban a jobbágynevek, melyek világosan mutatják, hogy a XV. században s a XVI. századnak első felében magyar a lakosság nagy része ott, hol most jobbadán románok s németek élnek Aradban. Ime, minden válogatás nélkűl, néhány jobbágycsaládnak száraz, de igen tanúlságos névsora[1]):

[1]) 1412—1522. közt: *Haan-Zs.* 26—8., 63—4., 113. *Fábián,* I. 233—4. *Dl.* 17660., 19048., 19090., 19274., 19470., 20100. *Müncheni* lt. XXXII. 232. és 234., LVI. 467. *Tört. Tár,* 1890., 338.

Alcsi, Almási, Aprós, Asztalgyártó, Ács, Babos, Bagdó, Bak, Baka, Baki, Bakos, Bakó, Balázsi, Balog, Baranyai, Barát, Baróti, Bányász, Bárány, Bárdi, Becse, Bekenyi, Benes, Bécsfi, Bék, Békés, Bíró, Bodó, Bojtorjány, Bokor, Boldi, Bosnyák, Bőr, Buda, Budai, Csat, Csató, Csege, Cseh, Cseke, Csentei, Csergfi, Cseri, Csétény, Csécsi, Csipkés, Csirke, Csiszár, Csizmadia, Csíz, Csonka, Czigány, Dancs, Darócz, Dávid, Debreji, Deszki, Dezső, Dékán, Dézsi, Dienes, Dienesi, Doboka, Egri, Elpös, Erős, Énekes, Farkas, Fazokas, Fábián, Fekete, Fekete-Varga, Félszemű, Fires, Flótás, Fodor, Fogas, Garázda, Göböly, Gubás, Gyenge, Gyöngyös, Hajnal, Határ, Herpai, Héja, Huszár, Igaz, Igyártó, Illés, Iregdi, Jagós, Kalmár, Kambó, Kara, Karácsony, Kassai, Kastos, Katona, Kálmáncsehi, Kántor, Kegyes, Kengyel, Kerek, Keresztyén, Kerékgyártó, Kevi, Kincses, Kis, Komlósi, Kont, Korodi, Kovács, Kónya, Köböl, Köleséri, Kulcsár, Kun, Kürtös, Lantos, Lászlófi, Lede, Lencsés, Lepsény, Lős, Lubó, Makrai, Marjányi, Martoni, Máriás, Márki, Mészáros, Mézes, Mikó, Miskei, Mocsonai, Nagy, Nemes, Oláh, Orros, Otlakai, Ötvös, Őr, Paczolti, Paplövő, Pálfi, Pásztor, Petőfi, Petres, Pécsi, Péntek, Pori, Pozsár, Pozsogi, Pribék, Radó, Rajkó, Ravasz, Rácsi, Rácz, Sajti, Sarkantyús, Sági, Sánta, Sáros, Sebestyén, Sebrenyi, Segges, Seres, Ségi, Simonfi, Sipos, Somlyai, Somogyi, Sós, Sörös, Sői, Süket-Veres, Szabó, Szagyai, Szajkó, Szakállas, Szakálatlan, Szarka, Szántó, Szekeres, Szelcsi, Szemes, Szenes, Szentes, Szentmihályi, Székely, Székelyszegi, Szépkúti, Szilasi, Szőke, Szőllősi, Szűcs, Talpas, Tapasztó, Tar, Tarsoly, Tarsolyos, Tatár, Tánczos, Társi, Tegez, Tenke, Téti, Tomaji, Topa, Torbás, Torkos, Toronyi, Tót, Tökös, Török, Tövis, Tőzsér, Turós, Vad, Vadas, Vajda, Varga, Vas, Váradi, Várajti, Vásári, Veres, Vermes, Vér, Vida, Vizesi, Zsoldos stb. Ugyanazon oklevelekben csak néhány szláv és román nevet említnek. Ez oklevelek, nagyobb világosság kedvéért, gyakran kiteszik valamely fogalom magyar nevét is; pl. 1232-ben «monticulus, vulgo *holm*«;[1]) 1380-ban «insula, *Morotua* vocata» és «Kuzepucha» vagyis középútcza[2]); 1497-ben «dolose, vulgo *kegyetlenséggvel*[3])»; 1498-ban »*ferteupénz*«, vagyis fertőpénz[4]); 1522-ben «portio molendinarum, vulgariter *Malomwam*«[5]) stb. 1514-ben a solymosi őrséggel, 1516-ban a lippai elűljárókkal csak magyar nyelven lehet beszélni s az irodalomról szóló rovatban részletesen elmondtam, milyen kelendő volt e vidéken a magyar nyelv.

Ott, hol a magyarság más nemzetiségűekkel élt együtt, nemzetiség szerént is megkülönböztették egymástól a szomszédos helységeket. Aradban volt pl. Magyar-Kalodva, Magyar-Radna, Zarándban pedig Magyar-Dúd.

A magyarság számát hozzávetve sem határozhatjuk meg. A középkori Arad népességét azonban 40—50,000-re téve, e számnak legalább is fele

[1]) *Haan*, 6. — [2]) *Adattár*, II. 141—2., 183—4. *Fábián*, I. 237—8. Dl. 29728. — [3]) Dl. 20629. — [4]) NRA. XXX. 36. — [5]) *Bölöni*-lt. 14. B.

a magyarságra eshetett. Zarándnak nemcsak sík vidékein volt általános a magyarság, hanem feltűnően nagyobb volt az a hegyek közt is, úgy, hogy ott szintén lakhatott legalább 20—25,000 magyar. Ez elem utóbb besenyő és kun telepedőkkel is erősödött. A *besenyők* valószínűleg II. István korában telepedtek meg Aradban és Zarándban; 1217-ben már Besenyődnek nevezték egy zarándi falut; 1235-ben Besenyőnek s 1477-ben Besennek egy aradit[1]). — A *kunok*, kik Kuthennel együtt jöttek be, a Marosnak mind a két oldalán felütötték szállásaikat. IV. László már 1279. intézkedett, hogy a Körös-Maros és a Maros-Temes közében a IV. Béla által nekik adott szállásokban mint az ország nemesei lakjanak[2]). A Temes-Maros közében virágzott a kúnok szenteltszéke (1244—1450 közt) s ehhez tartozhatott a középkori Arad része is. Zarándban, ha 1280—83. Pélen[3]) találkozunk is velök s ha 1397. és 1405. Békés és Zarándvármegyék mint zarándi helységgel foglalkoznak is a kunok kezén levő, de a Bői-nemeseket illető Kenderes, vagy Kerekegyháza ügyével[4]), a tömegesen való lakást bizonyító adatokra nem akadunk. A nagyszámú halmokat ugyan részben róluk nevezte el a nép, de — oklevelek szerént — állottak e halmok az ő bejövetelök előtt is. A *jászt* a magyar nép mindig egynek vette a kunnal. Az aradi Pélt, melynek nevét 1334. óta ismerjük, 1487-ben már *Jászpél*nek is írták[5]). — A vezérek korabeli *székelyek*ről, kik állítólag Aradban telepedtek meg, már a honfoglalás történetében volt szó.

II. Szlávok.

Szlávokat kétségkívül tekintélyes számban találtak a beköltöző magyarok; mindamellett az oklevelek csak a XIV. század óta emlegetnek kétségtelenül szláv eredetre való helyneveket. Ilyen Bizere (1322-től), melynek neve gyöngyöt jelent; *Deznye* (Dézna, 1318.) ezen, Oroszországban is ismétlődő helynév; Harna (1344.), Kalodva vagy Kladova (1333), *Lippa* (1315.), mely hársat jelent, a Makra- és Mátrahegy neve, Marján (1333), Milana (1349), Milova (1359.), Perdeve (1347.), Vonuk (1343.) s talán még egy-kettő; 20—30-nál azonban aligha több. A következő században mintegy 170 új szláv név tűnik föl és pedig a századnak csak közepe táján. Az akkori magyarok, úgy látszik, *tótok*nak hítták az aradi szlávokat. Erre mutat a Tót, vagy Taucz (1334.), Tóti (1344.), Feltót (1496.), a három Tótfalu (1439.), Tótvidéke (1552.), Tót-Hodos (1472.), Tót-Simánd (1500.), Tót-Zaránd (1561.), Tótűlés, a Hodos mellett (1407.), Tót-Berbencze (1443.). Sőt 1406-ban tót falvaknak *(villae sclavonicales)* nevezték az egregyi

[1]) *Váradi Reg.* 158. és 298. §§. — [2]) *Szabó*, Kún László, 83—4. *Karácsonyi*, A kúnok Délmagyarországban (Tört. Ért. 1882., 93—107.) *Jerney*, Keleti utazás, I. 227—270. *Hunfalvy*, Ethnogr. 372—4. — [3]) *Fejér*, V. 3., 215. *Szabó*, 101—3. — [4]) *Haan-Zs.* 15. *Gyárfás*, Jászkunok, III. 529. *Dl.* 9029. — [5]) Dl. 19259.

(agrisi) várhoz tartozó helységek egy részét is[1]), melyek pedig kétségtelenül oláhok voltak. — A turáni származású bolgárok a honfoglalás után beolvadtak a magyarságba; a XIII. századtól fogva azonban a Balkánról beköltözött, elszlávosodott izmaelita, vagyis mahomedán *bolgárok* (szaraczénok) is feltűntek Aradmegyében[2]), de inkább csak erőszakoskodásukról (1220—23.), az aradi káptalan javainak dúlásáról, lettek emlékezetesek s a mongolokkal részt vettek Pereg ostromában is. Basarága és Basarabásza nevét az ő itten-lakásukkal szokás kapcsolatba hozni. A basarába, vagy böszörmény egyszerűen muzulmánt jelent s valószínűen e bolgárokra vonatkozik. Mindenesetre rokonnép neve[3]). Utóbb nyomuk vesz. De midőn nagy Lajos király erőszakosan kezdte katholizálni Bolgárországot, 1369-ben Strasczimir bolgár vezér kikergette az áttérteket, kiknek letelepedő helyűl Lajos király négy más helylyel együtt Lippát és Rékast jelölte ki[4]). A Sisman-család, melynek a XVI. század közepén szakadt magva, szintén ez idő tájban szerezhette meg Gyorok egy részét. Talán nem a véletlen műve, hogy — néphagyomány szerént —1552-ben a bosniai ferenczrendiek közől éppen a bolgár származású Janics András jött papnak Radnára, honnan azután az átellenben levő Lippára is átjárt misézgetni[5]). A vingai bolgárok csak 1740-ben költözködtek be; őket tehát e telepítésekkel nem hozhatjuk kapcsolatba. *Rácznak*, tudtommal, csupán az egyik Radnát hítták, azt is csak 1474-ben találom ekként írva. A *szerbek* tömegesebben valóban a XV. század elejétől fogva telepedtek meg Arad- és Zarándmegyékben. 1404—7-ben már Vlkasin albániai király fia, Demeter volt Zaránd főispánja és Világos várnagya[6]). Brankovics György rácz despota s Albánia ura 1439. kapta Albert királytól a hatalmas világosi uradalmat[7]). Uradalmában három nemzetiség lakott; a magyar, oláh és a szláv. Ez utóbbira utalnak az adománylevél következő helynevei: Siri, Galsa, Meszt, Miladini, Zibuk (Izbuk), Hasznaradamélfalva, Rasztócz, Jaroszlófalva, Tótfalu, Sztaniszlófalva, Sztanomérteleke, Dobrocsafalva, Felső-Ternova, Karasztafalva. Egyet-kettőt talán oláhnak is vehetünk. Lakosaik mindenesetre elolához odott szlávok, vagy tiszta oláhok voltak; de maguk e helynevek bizonyítják, hogy Brankovics birtokszerzése előtt is laktak már, ha talán megfogyatkoztak is a szlávok a világosi uradalomban. Ezt I. Ulászló király már 1441-ben elkobozta Brankovicstól, kinek az 1439: 25. t.-cz. világos rendelete ellen alkalmazott világosi várkapitánya,

[1]) *Csánki*, M.-o. tört. földr. I. 722. Ezek: Cserneczfalva, Nagy-, Közép- és Felső-Siklós, Fejéregyház, a két Domb-Papfalva, Ratmánfalva, Doroszlófalva, Papfalva, Lálfalva és a három Balamérfalva. (*Kapy*-lt. E. I., 1.) — [2]) *Fejér*, I. 406. *Theiner*, I. 37. *Balics*, II. 246. — [3]) *Réthy*, Pénzverő izmaeliták, 11., 21. — [4]) *Tud. Gyűjt.* 1837. VIII. 15—21. *Jireček*, Gesch. der Bulgaren, 324—6. *Kanitz*, Donau-Bulgarien, I. 21. — *Czirbusz*, A bolgárok, 16. — [5]) *Dugonics*, Radnai történetek, 13. — [6]) *Erdődy*-lt. Pesty, Brankovics, 12. — [7]) *Dl.* 24822. *Horváth* (II. 482.) tévesen sorolja Világost a Brankovicsnak még 1428. adott jószágok közé.

Sztépán vajda, résztvett Bothos András temesi comes fölkelésében. Sztépán vajda a török ellen menekülő szerbek közől válogatta össze katonaságát s közölök sokat le is telepített Zarándban, de korántsem oly nagy tömegben, mint általán hiszik. Teljesen valótlan pl., hogy Boros-Jenőt (Janopolt) ekkor építették volna a szerb jövevények[1]; mert az 1387. óta a Losonczyak jószága volt s az is maradt az egész középkoron keresztül. Jellemző, hogy midőn 1444-ben Brankovics tovább ajándékozta Világos uradalmát Hunyadinak, csupán magyar és oláh jobbágyokat emlegetett s a katholikus és oláh egyházak kegyuraságát ruházta reá[2]. Szerbekről sehol sem emlékezik. Hunyadit beigtatták ugyan az uradalomba, de Brankovicsnak mégis maradtak ottan gazdatisztjei, kik közől László kápolnai vajda és Csily Jankó a Losonczyak felső-karatnai jószágát dúlták[3]. Még 1451-ben is Hunyadinak a despota csak azon esetre ígérte oda Világosvárát, ha unokáját, Czilley Erzsébetet, nem adná nőül Hunyadi Mátyásnak. Ugyanazon szerződésben kikötötte, hogy Erzsébet (egy hatalmas osztrák főúr leánya!) férjhez-menetele után is a görög hitben maradjon s hogy udvarában állandóan tartózkodjanak görög papok[4]. Zavaros volt ugyan aradi földesuraságának haláláig (1456. decz. 24.) terjedő időszaka, de mégsem hanyagolta el ott sem a görögkeleti vallás ügyét. Kétségtelen, hogy ő állíttatta a Síriben, a világosi várhegy aljában levő g.-kel. templomot, melyet 1529-ben Balika, a rácz várnagy, «a mi templomunk»-nak nevezett[5]. Halmágy templomát is ő építtethette.

A tulajdonképeni Aradvármegyében az újabb szláv telepítések sorát a Jaksicsok, Giskrák, Pánok és Pongráczok kezdették meg. Jaksa rácz vajda fiai már 1465-ben erőszakoskodtak jobbágyaikkal Arad és Csanád határán[6]. E fiúk, István és Markó, a török elől menekülve, 1200 szerb vitézzel Jagostin ó-szerbiai városból menekültek ide. Ők építették a bodrogi g.-kel. zárdát és tornyot, melyen czímerök ma is látszik, a nagylaki várat, az oláhvárosi tornyot s a Maros mellett levő templomot, sőt, hagyomány szerént, a Nagylaktól Pécskáig vonúló sánczot is[7]. István oly buzgó görögkeleti volt, hogy 1476-ban Sallyi István csanádi kanonokot, ki azt kívánta tőle, hogy a Bradács Gergely nándorfejérvári kapitány ellen folytatott perében ne a szerbek, hanem a magyar katholikusok módjára tegyen esküt, földhöz vágta s meggyilkolja, ha társai meg nem védik[8]. Jaksics Demeter, Vuk Gregorjevicscsel együtt, 1481-ben újabb 50,000 szerbet vezetett Magyarországba; kétségtelen, hogy Demeter, ki Istvánnal együtt még 1478. jan. 16. kapta Fellakot, Serfestet és Farkasteleket[9], Aradnak e helységeibe számos szerbet telepített le. E ráczokkal Demeter úr hősies

[1]) *Hunfalvy*, Ethn. 469. *Hornyik* a Századokban, 1868., 531. és 1883., 468. — [2]) *Dl.* 13785—6. — [3]) *Pesty*, Brankovics, 29. — [4]) *Spiesz*, Arch. Nebenarb. I. 173. — [5]) *Szerémy*, 248. — [6]) Dl. 16153. — [7]) *Zayácz-Haan*, Nagylak, 5. — [8]) *Fessler*, V. 491. — [9]) *Fábián*, I. 253—4.

résztvett Mátyás király s különösen Kinizsy Pál egyes hadjárataiban. Oly jó magyar lett, hogy 1491-ben a lengyel tábor szemeláttára párbajban vágott le egy tatárt, ki a magyarok vitézségét becsmérelte[1]). A család korán hajlott a hussitismushoz, majd a reformatiohoz is. Jaksics Péterné pl. már kettérekeszttette a nagylaki templomot s annak egyik részében hussita, a másikban pedig g.-kel. módon folyt a szertartás. Ebből is látszik, hogy nem kívánták meg a vallás-változtatást szerbjeiktől, kik hitökkel együtt nemzetiségöket is hosszú időn át megőrízhették.

Mily erős lehetett a ráczság Arad és Csanád határán, eléggé mutatja, hogy 1527-ben itt dőlt el a «Fekete» Iván «czár» által támasztott szerb lázadás sorsa. Erről s Világoson *Balika*, Lippán és Solymoson pedig *Bálintics* tetteiről az 506. s köv. lapokon szólok. Mikor a rácz *Petrovics* Péter lett a temesi főkapitány, még jobban megerősödött a szerb-elem Aradban, hol nagy jószágai voltak Petrovicsnak. Rácz katonái főkép *Bosics* Péter rossz példáját követvén, 1550-ben egymásután vesztették el a gondjaikra bízott marosmenti várakat, míg maga a vezér 7000 ráczczal egyenesen Erdélybe indúlt. A következő évben a szerbek ismételve is feladták a töröknek Lippát, Csálát stb.

»Ime az beglerbék hallá, megvidúla,
Az főfő ráczoknak ajándékot oszta.
Kinek timárt, kinek bársonyt, lovat oszta«[2]).

Ellenben *Olcsárovics* Demeter, rácz vitéz, a legnagyobb buzgalmat tanúsította Lippa védelmében. *Bánverics*, *Benkovics*, *Gerdosics* stb. szintén hősiességökkel szereztek jószágokat Aradban, melynek hadtörténetében ez időtől kezdve egészen Mária-Terézia koráig a szerbek mindig fontos szerepet játszottak.

III. Oláhok.

Életmódra s nem nemzetiségre vonatkoztatják újabb íróink[3]) a vlach vagy oláh elnevezést, melyet középkori írók a XII—XIII. századtól kezdve a Duna balpartján lakó népekre is alkalmaznak. Szlávok és rumunok vegyülékének tartják, melynél vezérszerepet mégis a szlávok visznek. Erre mutat, hogy elüljáróikat szláv szóval *kenéz*eknek nevezik. Kenézeket a mai

[1]) *Istvánfy*, 8. l. — [2]) *Tinódi*, Erdély hist. III. 986—8. v. — [3]) Arad történetében talán szabad első helyen említenem, ha *Roesler* és *Hunfalvy* után lépett is föl, az aradi származású *Réthy* László, ki »Anonymus az erdélyi oláhokról« (Budapest, 1880., 8r., 72 lap) s főkép »Az oláh nyelv és nemzet megalakúlása« (U.-o., 1887., 8r. 269 l.) című munkáiban e kérdéssel behatóan foglalkozik. Aradmegyei íróink közől különösebben kell még hívatkoznom *Edelspacher* Antal »Rumun elemek a magyar nyelvben« (Budapest, 1875., 35 l. s Nyelvtud. Közlem. XII.), — *Goldis* János »A román nyelv latinsága« (Arad, 1880., 8r. 52 l.) és *Alexics* György »Magyar elemek az oláh nyelvben« (Budapest, 1888., 8r. 137 l.) című munkáikra, melyek ez ügyet — védve vagy támadva — igen érdekesen fejtegetik.

Arad területén először, 1241-ből, a vidéket jól ismerő Rogerius váradi kanonok említ[1]), a nélkül, hogy magát a népet megnevezné. Maga a Névtelen Jegyző Erdélyben s Gládnak Arad déli részére is kiterjedő tartományában szerepeltet ugyan vlachokat[2]), de már pl. Marót országában csak kazarokat ismer. S különben ő-utána még egy századdal is a pásztort vagy vlachot egyértelműnek tartja Kun László történetírója, Kézay. Éppen Kun László telepítette volna le a hódtavi csata (1280.) után a kunok ellen a Balkán-félszigetről segítségül hívott ruméneket Máramarosban és a Fejér-Körös völgyében[3]). «Földet Máramarosban jelölt ki számukra — írják 1285-ről az orosz évkönyvek — és pedig a Moresz és Tisza folyamok közt, azon a helyen, mely Krishi nevet visel. Ide gyűltek tehát a románok; itt éltek, magyar nőket vettek feleségül, a kiket aztán a latin ritusról a maguk keresztény hitére térítettek át.» A leírt terület azonban nem a mai Aradban feküdt, mire a Moresz és Krishi név látszik utalni, hanem a Máramaros és Kaszó folyók mentén[4]) s így e telepítés történetével nem foglalkozhatunk tovább. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy vlachokat ne keressünk a Fejér-Körös völgyében. Ott az oklevelek először 1318-ban emlékeznek meg róluk. Ekkor ugyanis május 15.-én Károly-Róbert király Dienesmonostorát annak kegyuraságával s a hozzátartozó *oláh* és más falvakkal (cum villis olachalibus .... et aliis) visszaadta Lehel mesternek[5]). 1364-ben Ikus vagy Fel-Ikus faluban s a hozzátartozó Solymosban, mely határos — az oklevél szerént — Nadrág, Endrőd, Kis-Endrőd, Szeleste és Szád »*aradmegyei*« falvakkal, a csanádi káptalan *Karaszt*, *Negul*, *Lajk*, *Miklós* és *László*, László fiai és *Zarna* unokái részére, kik »*mindnyájan oláhok*«, határjárást tartott Endrődy Békös fiaival s Umuri Lászlóval szemben[6]). Ezek Aradból az első ismert oláh nevek. A nevezett helyek nagyobb része azonban már a Béga és Temes közt, a Ruszka-Polyanában feküdt; csak Szád (Zaad) utal határozottan Aradra. Hogy azonban a Temestől éjszakfelé a Marosig határozottan terjedt az oláhság, vagy — ha az újabb iskola megkülönböztetésével akarunk élni, — a vlachság, bizonyítja Feketető neve, mely 1337-ben még magyar, 1479-ben azonban már román, t.-i. Baltanyágra. Vagy Bányafalváé, mely 1445. és 1510. közt változott Banyesdre; Hontesérből 1445—64. lett Honczisor, Honttőből 1445—1519. közt Gurahoncz stb. Az elolához sodásnak időközben kellett megtörténnie. Nagy Lajos király nemcsak Havasalföldén, hanem a hazában lakó oláhok közt is megkezdte a katholicismus terjesztését s pl. Keve- és Krassómegyékbe hittérítőket küldött hozzájok. A g.-kel. papok jobbadán Lippa vidékére menekültek[7]); s midőn a nép őket titkon vissza-

[1]) *Siralmas ének*, 35. fej. — [2]) 44. fej. — [3]) *Wenzel*, Krit. fejteg. Máramaros történetéhez, 16—17. *Haller-Karácsonyi:* Történelmi hazugságok, 728. — [4]) *Szilágyi* István, A tört. társ. máramarosi kirándulásáról szóló jelentésében (1889.), 19. és 22. l. — [5]) *Zichy-okm.* II. 131—2. — [6]) *Dl.* 5782. — [7]) *Küküllei* János Thuróczynál, III. 48.

hítta, Lajos király 1366. júl. 20—24. Lippáról parancsolta meg az összes hatóságoknak, hogy a menekült papokat családjaikkal és vagyonaikkal együtt Benedek kevei és krassói főispánhoz vitessék vissza[1]). A vallásháborítással járó mozgalom alighanem hagyott nyomot Arad ethnographiai térképén is. Az éppen most említett Feketető falu elolához hosodásán kívül példa reá a Hegyes-Drócsának már éjszaki részén levő Cserneczfalva, Nagy-, Közép- és Felső-Siklós, Fejéregyház, Domb-Papfalva és a három Balamérfalva, hol 1406-ban oláh (az oklevél szerént szlavon) volt a lakosság[2]).

Benn, a Fejér-Körös felső folyásánál, 1404-ben Keresztúrnak, 1415-ben már Kristyórnak (Krestornak) nevezik az oláh vajdaság székhelyét[3]), melynek hatásköre, ha különben csak a fejérkörösi járást említik is, valószínűleg az egész Zarándra s talán Hunyadra is kiterjedt. A zarándi oláhok vajdája, kik közől az erőszakos Boalyát s vitéz fiát, Lászlót, a maig is virágzó Kristyóry-család őseit tudjuk megnevezni (1404—1415.), nem függtek a vármegye főispánjától, hanem egyenesen a temesi comes alá voltak rendelve. Az oláhság egy része — jobbágyszolgálatok alól fölmentve — vajdák és kenézek alatt állott. A vajdának inkább politikai és közgazdasági hatásköre lévén, a hadiéletben csak alárendelt szerepet játszott. Maga a kenézség igen régi, 1241-től gyakran emlegetett intézmény Aradban s mint családnév is gyakran szerepel (1428., 1475., 1489. stb.). A vajdaság utóbb apróbb részekre oszlott, mit nemcsak a «Vajda» nevű családok látszanak bizonyítni, hanem egyéb tények is. 1422-ben Sztancsul mester Báb, és Dragán, Mancsul fia, mint komjáti oláh katonák jelentek meg az aradi káptalan előtt[4]). 1441-ben Ulászló király Maróthy Lászlónak és 1444-ben Brankovics György a világosi uradalmat annak nemes magyar és *oláh* várjobbágyaival s a katholikus és *oláh* egyházak kegyuraságával együtt adta Hunyadi Jánosnak[5]). 1451. ápr. 10. a kormányzó Móga halmágyi vajdát megerősítette a zarándmegyei Kápolna, Halmágy és Kisbánya vajdaságában, melyet idáig is békében bírt fiaival, Mihálylyal és Sandrinussal együtt s beigtatásukra az aradi káptalant küldte ki[6]). 1452-ben ugyancsak, az ő rendeletére, az aradi káptalan embere megjelent a *hét oláhszék közgyűlésén*, hogy vizsgálatot tartson a Duna partján épült Brankovár s az ahhoz tartozó megye (comitatus) birtokviszonyai ügyében[7]). 1493-ban a Báthoryak világosi uradalmában az egyik várnagy Bogdán, a tiszttartó Móga László, az egyik vajda László, a másik, Aranyágon, szintén László volt; Dán a kápolnási, Bogdán a kiskapronczai, István a bucsávai, Sztaniszló a solymosi kenéz; ugyanakkor a jobbágyok közt sorolják föl Rajkó

[1]) *Fejér*, IX. 3., 543. — [2]) *Csánki*, I. 722. — [3]) *Kemény*, Magyarországi oláhok hajdani vajdaságaik. (Új M. Muzeum, 1854. II. 125—8.) — [4]) *Pesty*, A szörényi bánság, III. 20—1. — [5]) *NRA.* fasc. 957. nro 4. (nincs helyén) és Dl. 13785. — [6]) *Dl.* 30188. — [7]) *Dl.* 14472—3.

és Vid vajdákat, Buda, Farkas és Mihály kenézeket s velök a magyar, oláh és szerb katonák egész tömegét[1]) — 1495. január 10. Sámolykeszi faluban s tartozékaiban az oláh vajdaság tisztét (officium woywodatus volachorum), melyet azelőtt Sámolykeszi *Székely* Pál töltött be, testvérének Máténak s a Máté fiának Jánosnak, valamint Pál fiának, Gáspárnak ajándékozta Corvin János, még pedig annak egész hatáskörével, minden jövedelmével s kiváltságával együtt. Ha Máté és a nevezettek meghalnának, *örökjoggal* testvérére, Miklósra szálljon a vajdaság, melynek fejében «a nevezett Sámolykeszi falut s tartozékait, valamint az ott élő népek sokaságát» gyarapítaniok kell[2]). 1500. szept. 27. pedig Kőkeszi faluval jutalmazta meg Máté vajda hűségét[3]). A Székely-család, nevét tekintve, tősgyökeres magyar volt és római katholikus; 1494. máj. 27.-én Sámolykeszi Pál vajda nejével s testvérével Mátéval, valamint ennek nejével s fiaikkal beiratkozott a római Szent-Lélek-társulatba[4]). Ez eléggé bizonyítja, hogy az oláhok vajdái nem voltak szükségképen oláhok[5]).

Az oláhság a megye sík vidékein nem a török idők után, hanem részben azelőtt telepedett meg. 1428-ban a szentmihályi jobbágyok közt találjuk Sile György kenézt és a Negowokat[6]). Mindgyakrabban feltűnik az «Oláh», mint tulajdonnév. Így nevezik 1434-ben, midőn az aradi Papit kapja, magát Hunyadi Jánost is[7]); 1475-ben két Oláh nevű család is élt Pankotán[8]) stb. A Brankovicsok délről nemcsak szlávokat, hanem egyéb balkán-népeket is telepíthettek le magukkal; sőt már 1404-ben albán-ember, Vlkasin fia, Demeter a világosi várnagy; s a mint nemzetiségökről neveztek egyes családokat Oláhoknak, úgy tűnik föl, már 1422-ben, *albán* vagy — szlávosan — *arbanás*-nemzetiségéről elnevezve Erdőhegy vidékén az *Orbonás*- és 1449. óta Arad-, Zaránd- és Temesmegyében a *Maczedóniay*-család[9]). Délszláv és albán rokonsága miatt nemannyira ruménnak, mint inkább délszlávoknak tartják a Hunyadi- s hagyományok alapján rácznak a Kristyóry-családot[10]). Akármint magyarázgatjuk is az oláhok eredetét, nemzetiségét s elterjedését, a puszta tény az, hogy a vlachoknak 1318. óta okleveles nyomuk van Aradban. E részt bizonyító erejök lehet Arad oláh helyneveinek is[11]), melyek különben csak a XVI. században túl szorítják mind szűkebb térre a magyarokat és szlávokat.

[1]) Dl. 20100. — [2]) *Müncheni* lt. XVI. 104. — [3]) U.-o. XVIII. 144. — [4]) *Monum. Vat.* I. 5., 42. — [5]) Érdemes fölemlítni, hogy a kisebb birtokosok közt már a XV. században találunk Vajda nevű családokat. Így 1475. Garai Vajda István és János 1475. mint Losonczyék nemes tisztje vett részt Meszt megrohanásában. (Dl. 17660.); Aranyági Vajda László 1494. a Báthoryak egyik nemes szolgája (Dl. 20100.) és Csurai Vajdaffy András 1510. paulisi szőllősgazda. (*Müncheni* rl. íratok. — [6]) *Fábián*, I. 233. — [7]) *Dl.* 12574. — [8]) *Dl.* 17660. — [9]) Dl. 11195. *Adattár*, II. 284. *Réthy* (Az oláh nyelv, 142.) csak 1585. óta ismer Orbonásokat. — [10]) U.-o., 144—6. — [11]) *Jung*, Römer und Romanen in den Donau-Ländern, 304—7. *Csánki* (Máramarosi kirándulás, 45—46.) csak általában véve mondja oláhoknak az arad-zaránd uradalmak legnagyobb részét.

Az aradi oláhoknak alig van történetök. Mint szegény pásztorok kalandoztak fel- s alá nyájaikkal, vagy — eleintén mint vár-, utóbb mint egyszerű — jobbágyok mívelték uraik földeit. Templomaik helyeit, papjaik neveit nem ösmerjük. Vajdáik voltak, nem főispánjaik; kenézeik, nem bíráik; megyét képeztek a megyében. Önkormányzatuknak jelei nem maradtak reánk; de egykori, eléggé elkülönzött állásuknak nyilvános jele, hogy nem olvadtak be egyetlen más nemzetiségbe sem, ha — ekkor még, a középkorban — nem volt is meg az az elemi erejök, hogy a többi nemzetiséget magukba olvaszszák. Szláv és oláh közt, akkor, aránylag csekély volt a különbség s a kölcsönös hatást ma már alig magyarázhatjuk meg; a magyarság, a maga hegemoniájának érzetében, a középkorban még szívósan ellenállt és csak a török hódítás idejében engedte át helyét az oláhságnak.

IV. Németek.

Rogerius 1241-ben a Fekete-Körösnél levő s akkortájban Zaránd-hoz számított Tamáshidát nagy német falunak, a mai aradi Pereget pedig Pergnek írja. 1428. a szentmihályi jobbágyok közt találunk ugyan Hermann s 1475-ben a pankotaik közt Walther nevűt[1]), kutatásainkat azonban, legkevesebb sikerrel, éppen az ő soraikban folytathatnók. 1475—9-ben Simándon egy Német nevű gazdag polgárcsalád lakott. A német-elemnek azonban — ha ugyan e családot, nevénél fogva, szabad odaszámítni — kevés keresni valója volt e vidéken, hol csak magyar városok álltak; már a Fejér-Körös felső szakaszában, hol bányákat művelhettek, több terök nyílt és Czibebányát, vagy Körösbányát máskép Altenburgnak is nevezték[2]). Hohenzollern György, brandenburgi őrgróf, 1510. márcz. 22. ugyan azon kijelentéssel kapta meg II. Ulászlótól az aradi és zarándi Corvin-jószágokat, hogy ez nem sérti azon törvényeket, melyek idegent nem tűrnek magyar uradalmak örökös birtokában; ő azonban tényleg visszaélt helyzetével s uradalmaiban, a hol lehetett, németesített; solymosi parancsnoka például 1514-ben egy szót sem tudott magyarúl és tiszttartója németűl vezette a számadásokat. Földesurasága különben Aradban mindössze hat, Zarándban tizenhat évre terjedett s így, ha talán akarta volna, sem tehetett a németség érdekében.

V. Czigányok.

Czigány nevű jobbágycsaládot Szécsényben és Dombegyházán s *Rajkó* nevűt Kerekegyházán már 1485-ben, Kalodván pedig Rajkó vajda, és Duna-Kisrajkó nevűt 1493-ban találunk[3]). Mindenesetre Arad-, illetőleg a

[1]) *Fábián*, 233. *Dl.* 17660. — [2]) *Dl.* 26389. — [3]) *Dl.* 10090., 20100.

beléolvadt Zarándmegyét illeti az a kétes dicsőség, hogy először adott *állandó lakást* a czigányoknak[1]). Oláh Miklós, a XVI. század nagy humanistája, 1530. táján bizonyos undorral szól róluk. «A Maros és Fejér-Körös közt Erdélyen kívül — úgymond — van egy falu, melynek *Simánd* a neve. Ebben majdnem csupa sánták, vakok, bénák és undok nyomorékok laknak, kik maguk közé ép embert be sem bocsátanak, hanem — éktelenségökkel dicsekedve — egész külön felekezetet alkotnak. Hogy ez a maga *béna épségében* megmaradjon, csecsemőik szemeit, a mint világra jönnek, a szülék nyomban kiszúrják, csontjaikat s tagjaikat kificzamítják, s hogy necsak testökben, de még beszédökben is különbözzenek másoktól, maguknak tulajdon nyelvet koholtak, a mit egyesegyedül ők értenek meg s melyet a *vakok nyelvének* neveznek. E csodálatos embereknek oly kiváltságaik vannak, a mik őket minden, a *többi* magyarnál szokásos teher alól kiveszik s rászabadítják, hogy a maguk és hozzátartozóik számára országszerte *koldúló énekléssel* keressék kenyeröket. Az embereknek e faja rút, gyalázatos és minden kínzásra érdemes; mert az emberi természet díszét lealacsonyítja a maga gonosz cselekedeteivel. Királyaink s mások, nagyobb dolgokkal foglalatoskodván, vagy észre sem vévén ily nagy országban, idáig nem üldözték őket; pedig égetni valók ezek az emberek, kik gyalázatosságukról és nyomorékságukról ismeretesek.»

Eddig tart a bemutatás, melyet barátságosnak senki sem mondhat. S talán nincs is elég okom rá, hogy Oláh szavait egyenesen a czigányokra vonatkoztatom. Hiszen seholsem nevezi meg, ellenben — szövegének egy helyén — szinte magyaroknak mondja őket, kik a *többi magyarnál* szokásos terhek alól föl vannak mentve. Hátha inkább az egykori igriczek, regősök elfajúlt ivadékai e szörnyű emberek? Az a körülmény, hogy a koldúló-éneklés náluk erősen divatozott, s hogy az Igriczverse nevű föld Simándtól csak néhány kilométernyire esett, némi jogot adhat e föltevésre. Egy ilyen igriczet névszerént is ösmerünk Simándról. Ez *Moldovai* Mihály deák, ki 1552. táján élt s mint maga mondja, énekét Moldvában, Kolozsvárott, *Simándon*, Egerben és Tokajban szerzette. Vándornak nevezte önmagát. Zöld fűnél olykor alig evett egyebet. Foltos, sok színű volt a ruhája. Ha felhítták is egyszer-másszor úriházakba, rendesen ebrúdon dobták ki. Ha jól fogadták, s etették-itatták, három ejteles tegezből is kihörpintette a bort. Hogy jobban megélhessen, hol kőmívesnek, hol fazekasnak adta ki magát; olykor azonban rozsdás kardját is oldalára kötötte és szeretett volna vitéznek látszani. Koldúlni szégyelt; inkább a hulladékot szedte föl nagy titokban, hogy életét tengethesse. Vásárok idején azonban olykor vaknak tettette magát s minden háznál házsártoskodott[2]).

[1]) *Oláh* Miklós, Hungaria. *Bél*nél, Adparatus, 93. — [2]) *Szilády*, Három hegedűs-ének. (Századok, 1882., 34—7.) »Az Moldovai Mihálj deák énekhe. Ad notam Irgalmasságh etc.« Több versét nem ösmerjük.

Az igricznek ezen önvallomásában is lehet bizonyitékot keresni Oláh Miklós leirásához. De ha nem akarunk elaljasodott regősökre, troubadourokra gondolni, hanem kissé finomabb gonosztevőkre és szemfényvesztőkre, — más országokban, Európa szivében is találunk példát, hogy józaneszű, éptestű, vitéz nemzet közt efféle természet- és jogellenes szövetségek alakúltak. Midőn Svájczban a Vierwaldstädti-tó partján Gersaut megpillantottam, — Simánd jutott eszembe. Pedig a háta mögött levő szép hegység, a gesztenyeerdőség, a tó csillogó vize sehogysem emlékeztet az alföldi szerény falura. Ösmeretes azonban Gersauról, hogy hajdanában e független faluba gyűlt össze az ország minden csavargója, koldúsa és tolvaja, hogy úgynevezett országgyűlést, *Gaunerkilt*ot tartson. Három napig ilyenkor felügyelet nélkül ettek, ittak, dorbézoltak, hogy a negyedik napon azután a szélrózsa minden irányába elszéledjenek. — A simándiaknak koldúló-éneklésre volt szabadalmuk s hogy avval erősen éltek, bizonyítja az éneklés e nemének országos divata, mely még manap sem szűnt meg teljesen.

Fábián Gábor volt az első, ki határozottan kimondta[1]), hogy az Oláh által említett accolák (és nem incolák) Simánd alatt megtelepült *sátoros czigányok* voltak s hogy kiváltságuk, melyre hivatkoztak, az lehetett, melyet 1423. ápr. 23. vándorlásra stb. Zsigmond királytól kaptak a magyarországi czigányok. Simánd a középkorban mezőváros volt, hol gyakran tartott közgyűlést Zarándmegye; vásárai pedig még az újkor elején is híresek voltak s hajdúk és törökök nem egyszer ütöttek rá, hogy kifoszszák a gazdag kereskedőket. Ily helyen jó dolga lehetett a czigányságnak, mely a testnyomorítást egészen napjainkig iparszerűen űzte.

Tudtommal aradmegyei az első *czigány hegedűs* is, kinek neve fennmaradt. Ez *Kármán* Döme, lippai hegedűs, kiről Tinódi Sebestyén ekként emlékezik:

»Sok hegedűs vagyon itt Magyarországban,
Kármán Demeternél nincs jobb a rácz módban[2]).
Sokat csélcsap bégnek[3]) a Lippa várában;
Azt állítja, érte esnék nagy gazdagságba.
Az ő hegedűjét felhajtván, rángatja;
Az Ulomán neki csúfságban fogadja:
Minden ajándékkal őt meggazdagítja. . .
A fogadás hozza őt nagy koldússágra«[4]).

S már a XVI. században akadtak czigányok Aradban, kik a haditéren is kitűntek[5]). Ilyen volt különösen *Lippai* Balázs, a híres hajdúkapitány, kit 1605-ben Bocskay István fejedelem kivégeztetett. «Lippai

[1]) Aradm. leirása, I. 158. és Társalkodó, 1833., 46. sz. — [2]) Azt is jelentheti, hogy rácz hegedűs volt. — [3]) Ulománnak. — [4]) *Tinódi*, Cronica. (Kolozsvár, 1554.), 38. l. — [5]) Azt, hogy *More* László zarándi földesúr, kit 1534. János király börtönbe vettetett, czigány lett volna, csak a reá haragvó *Szerémy* (326. l.) mondja. Neve mindenesetre megerősítni látszik e föltevést.

Balázs — írja egy kortársa[1]) — Lippán, czigányszülőktől származott; és sok latorság, esküszegés, lopás és árulás bélyegezte meg. Nejét megfosztották a férje hatalmaskodásai által szerzett zsákmánytól, azoktól az aranylánczoktól, miket ostoba és hozzá nem illő módon nyakán hordott; azután pedig régi, aljas állapotába taszították vissza»[2]).

VI. Szláv nemzetiségi mozgalmak.

A XVI. század első éveiben a Maros vidékén a nemzetiségi kérdés is felszínre került. Az egyre terjeszkedő török hatalom elől a Balkán-félszigetről mind több és több szláv keresett menedéket és biztosabb hazát a Duna, Tisza és a Maros közében. Brankovics, Jaksics és Kinizsy valóságos rácz gyarmatokat alapítottak. S mentül nagyobb tömegben verődtek együvé a hazátlanok, annál erősebben vágyódtak arra, hogy elhagyott hazájuk társadalmi és politikai intézményeit a vendéglátó magyarok földén is meghonosítsák s hogy államot alkossanak az államban. Ábrándjuk megvalósulásában annál inkább bízhattak, mentül jobban gyengült maga Magyarország. A mit utóbb nem egyszer s nem éppen eredmény nélkül kísérlettek meg, először 1527-ben törekedtek arra, hogy a három folyó vidékén önálló, vagy legalább is autonom szerb országot alapítsanak.

Az államalkotó képesség azonban épp úgy hiányzott vezérökben, Cserni Jovánban, vagy Fekete Iványban, mint kevéssel előtte Dósa Györgyben a társadalom reformálásának tehetsége. Mindkét embert az események vetették felszínre; valami homályos vágyódás, melyet zavaros eszmék támasztottak s melyeknek azért még azon esetben sem lehettek volna érthető tolmácsai, ha nagyobb társadalmi és politikai műveltségre hivatkozhatnak vala. Azok az eszmék, a miknek szolgálatába szegődtek, találós mesék voltak még a csiszolt eszű politikusok előtt is. Amott az egyszerű székely lófő, emitt a rácz kocsis nem oldhattak meg oly socialis és nemzetiségi kérdéseket, mikre más viszonyok közt Cromwellnek, vagy Robespierenek fiákeresekből lett államférfiai épp úgy nem tudtak helyes feleletet adni, mint a hogy korunk nagy emberei is hiában törik rajtuk a fejöket.

Nem is az észre, hanem a szenvedélyre hívatkoztak, midőn a mozgalmat megindították; s a tömeghez fordúltak, mely mindig csak egyesekre bízza a gondolkodást s okoskodás és zsörtölődés nélkül követi a maga vezéreit. Dósa is, Fekete Iván is azon szín alatt gyüjtötték össze a parasztokat, hogy keresztes háborúba viszik, a török ellen. S Fekete Ivánnak, midőn az egész országot megdermesztette a mohácsi veszedelem híre; midőn közhit, sőt annál több, köztudat lett, hogy a nagyurak nem bírják, vagy nem is akarják megvédeni az országot, az egész testén

[1]) *Istvánfy*, Hist. Hung.. 34. könyv, az 1605. évhez. — [2]) *Márki*, Aradmegye czigányainak története. (Ethnographia, 1890., 442—7.)

végig vonúló fekete csíkkal könnyű volt azt elhíresztelnie, hogy Isten küldetésének jele az a sáv s hogy ő van hívatva a hitetlenek kiűzésére. Mesebeli herczegnek tartotta a nép, a régi rácz, vagy bolgár czárok, talán éppen Deli Markó ivadékának; s ha tudta is róla, hogy nem több egyszerű kocsisnál, nem vonakodott követni őt; mert hiszen Dósa idejéből a Maros partjain tudhatták legjobban, mi az az egyéni rátermettség.

Lippa vidékén — ott, hol Dósa forradalmának szintén erős gyökere volt — Fekete Iván hívására karddal, bottal, lándzsával, kaszával fölfegyverkezve, ismét hatalmas parasztsereg gyűlt egybe[1]). Magyarok, ráczok és menekülő bolgárok ragadtak fegyvert a törökök kiűzésére — s éppen azon uradalomban, mely tíz év óta a hasonló czímen megindúlt első paraszt-forradalom leverőjének, Szapolyay Jánosnak jószága volt. Dósa legyőzőjének Dósa kora megújulásától lehetett félnie. A rejtélyes vezér azonban tíz fegyveres kíséretében Tokajban meghódolt a királyságra vágyó erdélyi vajda előtt, parancsára Bácsba vezette hadait, hogy azt a törökök ellen védje s ott értesült egykori gazdájának, Szapolyaynak megkoronáztatásáról. A sereg ugyanazon csodás fegyelmezettséggel engedelmeskedett Iványnak, mint hajdan Dósának.

A szláv származású János király a magyar nemzeti párt választottja és bálványa volt. Ferdinánd hívei *tót* királynak csúfolták; egygyel több ok, hogy a *szláv* Iván neki s ne Ferdinándnak ajánlja föl szolgálatait. S János király a Maros és Tisza balpartján jelölte ki táborhelyeit. Tizenötezer jobbadán szláv paraszt volt együtt; nem csoda, ha «recrudescunt vulnera.» A sereg a maga paraszt-voltát érezte első sorban s a hol lehetett, bosszút állott az 1514. évi törvény alkotóin. A Maros vidékén kényére dúlta a nemesek kúriáit; ölt, égetett, rabolt s nem kímélte a lányokat, asszonyokat sem. Ez okozhatta, hogy az aradi és csanádi szerb urak, a Jaksicsok, Petrovicsok stb. nem csatlakoztak a «csőcselékhez», hogy szláv létökre nem rajongtak a szláv ábrándért, «nequiebant nigrum hominem dominare» s előre örvendeztek bukásán[2]). S míg János királynak egykori lovásza, Iván «czár» küldött szláv testőrséget, a magyar nemességet egyre zaklatták ezek a szlávok. Igazán, nem lehet megmondani, hol végződik mindebben a paraszt gyűlölete, s hol kezdődik a szlávé? A nemesség egykori megmentőjéhez fordúlt; de a Joannész szotér Joannész basileüsz, vagy, mint Dósa nevezte valaha, Katalin vajda Katalin király lett azóta s az uraknak üres biztatásokkal kellett beérniök.

Iván czárnak nevezte magát és Szabadkán egész udvart tartott. Vajdái vakon engedelmeskedtek. Azt a terűletet, melyet megvédés végett kapott, országgá akarta átalakítani. Szabadka alatt Török Bálintot, Apáti alatt Csáky Lászlót verte tönkre[3]). A «czár» Szegedre tette át székhelyét

[1]) De parte Transsilvaniensi, praecipue a parte Lippa. *Szerémy*, 125. *Verancsics* (II. 26.) őt oláhnak, *Szerémy* mindig thráknak írja. — [2]) *Szerémy*, 164. — [3]) U.-o., 156.

s a Maros partjai fölött az eget gyakran festette vörösre a magyar nemesek kúriáinak tüze. Arad- és Zarándmegye úriasszonyainak egy része Világosvárába menekült, hol fekete ruhában gyászolták övéik halálát[1]). «Azért nem tudok uralkodni rajtatok — szólt János király a panaszosokhoz[2]) —, mert lázadók vagytok; uralkodjék rajtatok az, kinek megvan a maga rácz serege». A nagyralátó Ivánnak e közben Ferdinánd is megígérte, hogy Ráczország despotájává s Magyarország délszlávjainak urává teszi. Ezzel pedig kétségtelenül a világosi uradalom Brankovics egykori jószága — a mai Aradmegye nagy része — járt volna együtt. A «czár» Ferdinándhoz csapott át, mert a szláv álmoknak a «tót» királynál jobban kedvezett a német. Aradvármegye azonban föltétlen híve volt János királynak. Perényi Péter erdélyi vajda végre 1527. április végén vagy május elején Gyulán fegyverre szólította a szomszéd megyék nemességét, míg a «czár», «Isten küldötte», viszont Ferdinánd érdekében adott ki egy kiáltványt[3]). Gyulán csakhamar 12,000 ember jött össze; köztük sok pap és deák. Átkelt a Maroson. Iván czár a «vén» *Radics*ot küldte az átkelés megakadályozására. Ehhez Radics későn érkezett ugyan, Aradtól s Fellaktól azonban kissé délre, az aradmegyei *Szőllős* mezővárosnál május végén[4]) megtámadta a harczra készületlen 2000 főnyi magyar gyalogságot, melyből csak ötven menekülhetett meg. Másnap a lovasságra vetette magát s annyit levágott, hogy — a krónikás szerént[5]) — «talán Mohácsnál sem esett el több». A megyei urak közől, egyebekkel együtt, *Kérey* Pál és *Ábrahámffy* György is ott lelte halálát. Perényi vajda csak Széples nevű török lovának köszönhette megszabadulását. A tájékot nem ismervén, sokáig bolyongott, míg végre Jaksics Márknak egy szolgája átvezette a Maroson Nagylakra, hol a Jaksicsoknál titokban egy hetet töltött. Iván czár pedig, kit egy franczia követség hiában akart visszatéritni János király hűségére, kiáltványban intette a magyar nemzetet a Ferdinánd iránt való hódolatra. Szláv ábrándjainak teljesülését inkább remélte tőle; s a «próféta» serege a győzelem mámorát élvezte.

János király Perényinek egy újabb, de csak félig-meddig sikerült támadása után *Czibak* Imrére, Arad egyik leggazdagabb urára s a váradi püspökség kormányzójára ruházta át a fővezérséget. Czibak újabb támadásra szólította föl a szomszéd vármegyéket, s a karánsebesi, lugosi és karánsebesi vajdákat[6]), a miből kitűnik, hogy Cserni Iván Ráczországa

[1]) *Szerémy*, 247. — [2]) U.-o., 156. — [3]) *Smolka* (Századok, 1883., *22*—3. l.) szerént május 30. előtt kelt ez a manifestum, mert május 30. előtt már hivatkozik reá Mária királyné. *(Gévay*, Urkunden, 51. sz.) Éppen azért (*22*. l.) tévesen közli azt a szőllősi csaták elbeszélése *után*. — [4]) *Szerémy* (165. l.) szerént »ista conflictio erat anno 1527. in mense Junii et in mense Maji.« A dolgot úgy érthetjük meg legjobbban, ha a gyalogság veszedelmét május 31.-re, a lovasságét pedig június 1.-re teszszük, mert a két támadás egymásután gyorsan következett. — [5]) *U.-o.*, 164. *Verancsics*, II. 26. — [6]) *Szerémy* (166. l.) lugosi és k.-sebesi *perzsa* és körösbányai *oláh* vajdákról szól; *Smolka* (id. h. 27. l.) *magyar* nemeseket említ.

az oláhokat nem lelkesítette. A káránsebesiek kissé megkéstek ugyan, de ők is megjelentek Aradon, hol tekintélyes sereg élére állhatott Czibak[1]). «Valami idegen ember jött hazánkba — szólt vitézeihez a vezér. — Nem tudjuk, hová való; de tudjuk, hogy elfoglalta sok nemesnek a jószágát s elhurczolta, hogy meggyalázza, feleségeiket és leányaikat.» «Inkább nagyságoddal haljunk — zúgott vissza a magyarság, — mint hogy ilyesmit tűrjünk.»

Czibak most julius 22. éjnek idején átszállította seregét a Maros egyik gázlóján s a *sződi* mezőn ütött tábort[2]). Iván czár abban a reményben sietett eléje, hogy őt is készületlenül találja, mint a multkor Perényit. Három napig nézett egymással farkasszemet a tábor, míg végre a káránsebesiek érkező csapatai látszottak. Iván czár megakarta akadályozni a két sereg egyesülését, s gyors támadásra szánta el magát. De Czibak is kinyittatta a tábor kapuját s nyilsebesen rohant a lázadókra. A síkon először is a lovasok, majd a gyalogosok csaptak össze; s midőn a Maros felől újabb ráczhadak özönlöttek elő, már-már veszve érezték magukat a magyarok. Ember ember ellen küzdött, midőn délfelé a káránsebesiek is a csatatérre érkeztek s ezzel eldöntötték az ütközet sorsát. A káránsebesiek roppant erővel törtek a ráczokra; a küzdelem mészárlássá fajúlt és csakhamar hullákkal telt meg a mező. A czár maga is megsebesült; csak kevesed magával menekűlhetett a Maros jobboldalára s egyenesen Szeged felé vette útját. A futó vezért ott egy Orbán nevű magyar paraszt ölte meg, ki golyó helyett boglárral töltötte meg puskáját. János király örömtüzeket gyujttatott Budán a sződi győzelem hírére s Te Deumot mondatott. Asztal fölött is ott gyönyörködött a király a levágott főben; azután, arczczal Bécs felé, a bástyára szegeztette és csak hetednapon dobatta a Dunába[3]). A mit megtett «Katalin vajda», megtette «Katalin király» is. Kegyetlen volt a legyőzött ellenséggel szemben.

A ráczok, úgy látszik, egymásután meghódoltak. Bakics Pál ugyan 1527. egyik legfőbb oka volt, hogy — ráczaival hűtelenné lévén — János király a tokaji csatát elvesztette; midőn azonban a király Erdély felé vonúlt vissza, a marosmenti ráczok pártjára állottak. Solymos és Lippa kapitánya most maga Radics Bosics lett, ugyanaz, kit János király 1527. jún. 18. a némethez pártolt Beriszló István helyett a rácz despota czímmel ruházott fel[4]). Radics, Radonya Voksa, Jaksics Márk, Olcsárovics Demeter stb. 1300 rácz huszárt adott a király mellé, ki 1528. febr. 25. Debreczenből indúlt újabb hadjáratra Ferdinánd ellen[5]). Török Bálint, ki

[1]) *Szerémy*, 166. — [2]) *Istvánfy* szerént (IX. könyv) a szegedi, *Verancsics* (III. 26.) szerént a szögyfalvi mezőn. E tekintetben azonban sokkal megbízhatóbb a fecsegő, de éppen a rácz dolgokról jól értesült Szerémy, kinek topographiája is kifogástalan. — [3]) *Szerémy*, 165—173. *Istvánfy*, IX. könyv. Dr. *Smolka*, id. h., 1—31. l. — [4]) *Pesty*, Brankovics, 64. *NRA.* fasc. 938. nro 13. — [5]) *Szerémy*, 208.

időközben Ferdinánd pártjára csapott át, egy éjjel titkon találkozott Radicscsal, ki megígérte, hogy nem fog harczolni ellenök. János király márcz. 19. Tomory Lajost s a ráczúl is tudó Szerémy Györgyöt küldte Radicshoz, hogy harczra rendezze csapatát Katzianer ellen. «No, ha Radics is azt akarja — szólt egy őket fogadó rácz tiszt, — a mit a magyar urak akarnak, akkor a király visszamehet az anyja kínjába.» Hasonló durvasággal felelt Radics is. S másnap reggel Radics, Dóczy János és Czibak Imre csakugyan elvonúltak a csatatérről; mire a király elvesztette a csatát és Lengyelországba menekűlt[1]). Lippát mindamellett is János király hűségében tartotta meg Radics. Pe-

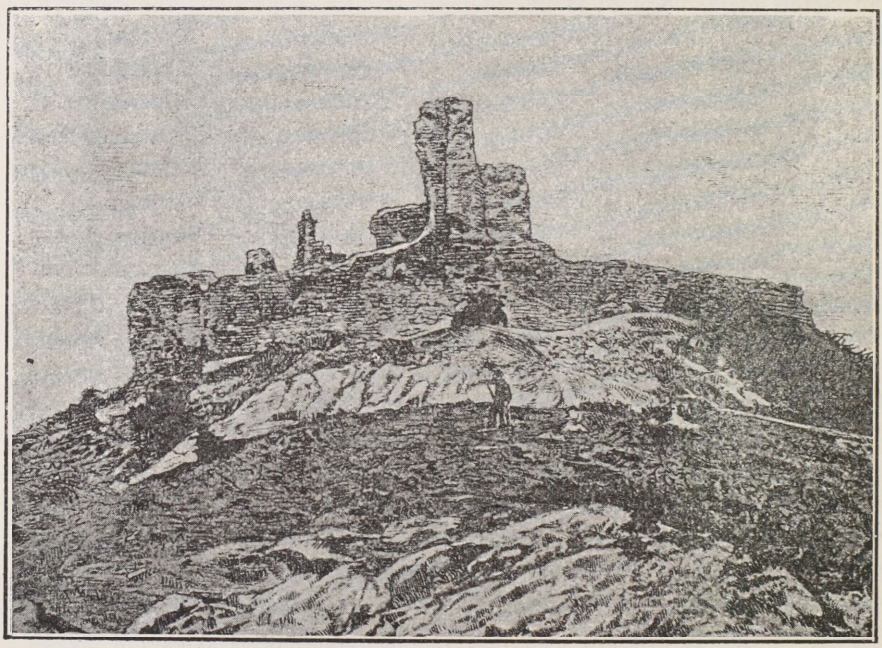

Világos vára.

rényi Péter, Mayláth István és Török Bálint az erdélyi urakkal ugyan még az őszön Lippa alatt termett, hogy Lippát megvegye és a rácz őrséget levágja. «A szerencse másképen szolgála nekiek.» Török Bálint a lippai sorompó alatt levágta a ráczok három fő emberét, Bakics Kommentet, Szilágyi Mihályt és Horváth Jánost; a vár alól azonban el kellett szállnia[2]).

János király ugyanis, a török és franczia szövetségben bízva, már nov. 3. visszajött hazánkba. Azonnal a Maros völgye felé tartott, hogy Mehemed béggel egyesűljön. Bálintics Istvánnak, kit a még lengyelországi tartózkodása idején meghalt Radics helyett Solymos és Lippa kapitányává

[1]) *U.-o.*, 214—219. *Istvánffy* (IX. 142.) e hadjáratot Bodó Ferenczével zavarja össze. — [2]) *Verancsics*, II. 29—30.

tett, már Csanádról meghagyta, hogy Temesvár ostromára siessen[1]). Szokoly Endre azonban, a Török Bálint által behelyezett várnagy, tudni sem akart Temesvár feladásáról s így Jánosnak decz 20. Lippára kellett vonúlnia téli szállásra. Lippán ekkor, saját seregén kívűl, 400 török táborozott[2]). Hatszáz török már 1528. nov. 30. Világosvár alá szállott, hogy azt János király részére bevegye a rácz *Balikától*, Báthory István emberétől. A törökök azonban csakhamar elvonúltak a vár alól s úgy látszik, ugyanezen csapat ment azután Arad és Csanád határára, hol főképen a szerb eredetű Jaksicsok birtokait pusztították s Dombegyházát lángokba borították[3]). Világos ostroma az ismét János királyhoz állott *Czibak* Imre feladata lett. *Mihály* pap[4]), a Mindszentek siri kápolnájának mestere, kijelentette neki, hogy megszerzi a várat, ha megmenti Balika bosszúja elől. Czibak megígérte, hogy ez esetben a gyulai plébániával és ezer forinttal jutalmazza meg őt. Oly embert, kinek anélkűl is ötszáz jobbágya volt, csak ily fényes ajánlattal lehetett megnyerni valami merészebb tervnek. Magában a várban is voltak javai. Erre alapította a rácz Balika megejtését.

Összehítta bátor és hű jobbágyait s megeskette őket, hogy senkinek sem szólnak arról, a mit hallanak. Akkor azután buzdító beszédet tartott hozzájuk. Sokkal jobb dolguk lesz, ha meghódolnak János királynak, mint ha engedelmeskednek ennek a törvénytelenűl betett Balikának, feleségének s gyermekeinek, kik őseiktől öröklött birtokukban napról napra zaklatják őket. «Bárcsak főtisztelendő uraságoddal tarthatnánk!» — sóhajtoztak a parasztok. Mihály pap megvígasztalta őket. «Biztosan és könnyen János király kezére játszhatjuk a várat; hanem előbb fogadjatok hűséget iránta». 1529. márcz. 24. azonnal le is tették a hitet. Meghagyta nekik, hogy másnap, nagycsütörtökön, megjelenjenek a templomban s fejenként egy-egy fejszét hozzanak magukkal.

Nagycsütörtökön a még Cserni Jován idejében odamenekűlt nők Balika kapitány elé járúltak, s arra kérték, hogy mivel a törökök már úgyis elvonúltak a vár alól s mivel hallották, hogy a plébános a városban elsőt harangoztatott, engedje meg, hogy áldozni mehessenek. Már úgyis negyedéve raboskodnak a várban; évenkint egyszer mégis csak illenék áldozniok.

Balika szívesen ráállott. A mint ezt megtudta Mihály pap, azonnal megindúlt jobbágyaival a vár felé. Valamennyinek egy kis zsák s benne valami negyedvéka búza volt a karján. Fele útján találkozott Balikával s a nemes asszonyokkal. «Mit visz, páter?» kérdezte a kapitány. «Egy kis elemózsiát viszek, uram, a várba; mert úgy hallottam, hogy megint gyülekezik a pogányság Világos megszállására». — Balika még meg is dí-

[1]) *Szerémy*, 245. — [2]) U.-o. és *Veranesics*, II. 30. — [3]) *Bod*, M. Athenás, 18. — [4]) *Szerémy* utóbb (248. l.) Péternek is nevezi.

csérte a papot. «Nagyon jól teszi, Mihály pap uram. Mi meg most megyünk az Úr asztalához».

Mikor a pap a várba ért, lerakatta embereivel a zsákokat s látta, hogy nagyon csekély benn az őrség. Az pedig onnan volt, hogy a vár természet és mesterség által egyaránt meg lévén erősítve, a Báthoryak nem szívesen költöttek zsoldosokra. A jobbágyok menten elállották a kapukat, kikergették az őrséget s felhúzták a felvonó hídat. Elképzelhetni, hogy a váratlan esemény hírére Balika réműlten hagyta ott az úrvacsorát s lóhalálában vágtatott a várba, honnan azonban nyillövések fogadták. Hiában kért bebocsátattást, hiában fenyegette őket. Szégyenszemmel vonúlt el a vár alól; úgy látszik, egyenesen Czibak táborába ment s János királyhoz szegődött. Mihály pap pedig nem magának Jánosnak, hanem a nagy sereggel megjelenő Czibaknak adta át a várat. A papot csak Czibak védelme mentette meg Balika bosszújától[1]).

Balika ezentúl hűséges embere lett János királynak, de sok latorságot követett el; Budán pl. ő ölte meg Aczél Ferenczet. 1529. elején Lippán értesült róla a király, hogy a magyarok és ráczok nagyobb csatát víttak Török Bálinttal[2]).

E közben Nándor-Fejérvárról két török ágyús jött Lippára, hol Szabó Tamásnál szálltak meg. Hírűl hozták, hogy a szultán máj. 10. megindúlt Magyarország felé s már Nándor-Fejérvárra érkezett. A király mindjárt örömtüzeket gyujttatott, a vár előtt levő hat ágyúból üdvlövéseket tétetett s boros hordókat csapoltatott, bőségesen. A király egy agát 16 törökkel együtt küldött vissza a szultánhoz. A lengyel zsoldosok, szegődésök ideje kitelvén, haza akartak menni Lengyelországba. Roppant sok kárt tettek ugyan már a vidéken s még a templomokat is kifosztották; a király mindamellett tartóztatta őket. De hiában. Szétosztatott tehát köztük ajándékban háromszáz forintot, azután Te Deumot tartott s elbocsátotta őket Temesvár felé[3]).

A király[4]) nagy titokban hagyta el Lippát; még aznap Aradon misét hallgatott s onnan Csanád és Becse felé lovagolt. Július 20-án a két uralkodó Mohácsnál személyes találkozással erősíthette meg a török-magyar szövetséget. Nemsokára a király már Budán fogadta azt a lippai követet, ki hírűl hozta, hogy szept. 27. a Lippáról Temesvár alá vonúlt

[1]) *Szerémy*, 246—50. Czibak a gyulai plebánia helyett csak a Bold. Szűz tiszteletére Deák István által alapított kápolnát szerezhette meg a papnak, ki azonban annyira félt Balikától, hogy meg sem mert jelenni a templomban. Különben volt vagy 2000 márkája, melyből úriasan élhetett Rómában, hová utóbb költözött. U.-o., 249. *Verancsics* szerént (II. 35.) Czibak Imre Gyulát, Világosvárát és Vajda-Hunyadot 1532. vette meg »markoláb Gyergy népitől«, holott Világos nem is volt a Brandenburgi Györgyé. Világosvár megvétele dolgában 1533. Ferdinánd király vizsgálatot rendelt el. *NRA.* fasc. 40. nro 5.; fasc. 631. nro 31. — [2]) *Szerémy*, 251. — [3]) *U.-o.*, 252. — [4]) *Szerémy* szerént (253. l.) in die translationis Sancti Ladislai Regis, vagyis júl. 28. De júl. 19. már Mohácson volt.

400 lengyelt Török Bálint tönkre verte s roppant zsákmányaikat elszedte. Közhit szerént Török Bálint mindezt magának János királynak kívánságára cselekedte. Hívebben segítették a ráczok. Olcsárovics Péter, Horváth Ferencz és Horváth Mihály jelentékeny hadakat vezettek budai táborába s Petrovics Péter rácz és magyar hadai a későbbi táborozásokban is jelentős részt vettek. Úgy látszik azonban, hogy némelyek Cserni Jován korát akarták megújítani Aradban. Az ő bajtársai voltak különben is. 1532. január 10-én a hunyadi vár egyik tisztje, Pap István, arról értesítette Brandenburgi Györgyöt, hogy II. Lajos király halála óta a rácz rablók állandóan megszállva tartják Morsinát és Monostort a hozzátartozó helyekkel együtt, dúlják és pusztítják a délvidéket s hogy vezérök *Bálintics* István lippai és solymosi kapitány, ki erősen sarczolja a népet[1]). Brandenburgi György, kinek zarándi várait, János király javára, éppen ekkor foglalta el Czibak Imre[2]), csakhamar hírűl vehette azt is, hogy gyűlölt vetélytársa, János király, még ez évben leverte a rácz rablókat. Vezéröket, Bálinticsot, Lippán elfogatta, azután sok ideig tarttatta a váradi tömlöczben, hol végre sulyokkal verette agyon[3]). Egy másik Bálintics azonban Lippán továbbra is a király szolgálatában maradt[4]); s ez időtől kezdve a ráczok, a különvált Erdélyben, nem egy jó szolgálatot tettek a magyarság ügyének.

[1]) *Müncheni* lt. CCIII., 170. — [2]) *Verancsics*, II. 35. — [3]) *U.-o.*, II. 39. — [4]) *Szerémy*, 322.

XXVII. A VALLÁSÚJÍTÁS.

Aradi hussiták. Brandenburgi György s a lutheranismus. Kenderesy János. A földesurak viszonya a reformatiohoz. János király magatartása. Szegedi Kis István. A toronyi zsinat s a helvét hitvallás. Kölcsönös gyűlölködések. A kath. intézmények megszűnése.

1421-ben Zsigmond király némely zarándi falut ismét a Neczpályaknak és Bethleneknek adott, egyebek közt azért, mert Neczpály László «az ősi hitet védelmezte a *wiccleffista* csehek ellen, kik követték a gyalázatos emlékű és a hamis, téves eretnek tanításai miatt a legszentebb konstánczi zsinat igazságos ítélete által a szentséges római egyház ellen áldogmákkal és a leggonoszabb tanokkal föllépni nem átálló s a tűznek lángjai által ennek következtében elhamvasztott néhai wiccleffista *Huss* Jánost[1].» Huss tanításai azonban útat törtek a magyar alföldre is és a váradi püspökség, melyhez a mai Arad egy része tartozott, már János püspök (1435—8.) alatt védekezni kényszerült azok ellen[2]. Az aradi Maros vidékén Giskra, a hussitismus egyik legkiválóbb bajnoka, Pan, Pongrácz, Jaksics stb. földesurak lettek; az utóbbiakról tudjuk, hogy Nagy-Lakon templomot emeltek a hussitáknak s így föltehetjük, hogy nem zárták ki őket Bodrogon, Fellakon emelt templomaikból sem. Számuk, a Mátyás idejében való üldözések miatt, fogyott ugyan; de — kivált a váradi egyházmegyében, Pruisz János püspöksége (1476—1490.) alatt — szabadon élhettek s 1506. már előterjesztést is tettek II. Ulászlónak az *egyházújítás* tárgyában, 1508. pedig védőíratban czáfolgatták tanaik támadóit[3]. Oly jelenség, mely annál mélyebb értelmű, minthogy a magyar főpapok közt is akadt már — még 1515. előtt — sürgetője az egyház reformálásának, Gosztonyi János győri püspök személyében[4]. Dósa 1514. évi forradalmában a magyar alsópapság egy része már nemcsak ismerte, hanem vallotta is e tanokat.

1517. javában kutatta az aradi káptalan, mi bírta rá a hussita Jaksicsokat, hogy tiszteletlenül kiásatták szent Miklósnak a vizesi határban levő *képéi*[5]), midőn híre érkezett, hogy Wittenbergben Luther Márton a

[1]) *Justh*-lt. Neczpálon. *Haan-Zs.*, 47. — [2]) *Bunyitay*, I. 258—260. — [3]) *Erdélyi* a Budapesti Szemlében. Új folyam, IV. 4. — [4]) *Herminjard*, Correspondance des reformateurs. I. 20. — [5]) *Dl.* 22990.

vallásújítás terére lépett. Ezt a hírt Aradban kétségkívül *Brandenburgi* György német alkalmazottjai tudták meg először, s a hírhozók a Maros völgyén fölfelé Szebenbe visszatérő kereskedők lehettek. Másfél év múlva a csanádi káptalan már arról gyanúsítja az őrgrófot, hogy az őrgróf tisztjeinek bujtogatására tört ki Simándon az aradi kanonokok ellen való lázadás. Zsombolyi Nagy István, Gál-Ispán és Skaricza György — utóbb a reformationak egyik legbuzgóbb híve — volt a papokat szidó és megöléssel fenyegető támadók vezére[1]).

Ösmeretes, hogy II. Lajos király udvara, melynek egyik legkiválóbb alakja az őrgróf volt, korán tudomást vett Luther hitelveiről s hogy az általa fölállított tantételek élénken foglalkoztatták a szellemeket. György őrgrófnál ismétlődött az, mire elég példát tud felmutatni a történelem, hogy, a mint kitombolta szenvedélyeit, a legjobbak közzé ügyekezett tartozni. Luther műveinek olvasása maradandó hatást tett reá; az első években, azonban, úgy látszik, mégis a túlzók közé számította a reformatort. Erre mutatnak azok a térítvények, melyeket zarándi uradalmaiban alkalmazott papjaitól vett.

»Én, Gyulai *Győry* András deák, — így szól az egyik — fenséges fejedelmemnek, György brandenburgi őrgrófnak stb. titkára, lelkiösmeretemre vallom és fogadom jelen levelem rendében, hogy a mennyiben mondott legkegyelmesebb uram Simánd nevű mezővárosának plébániáját bőkezűségénél és kegyelménél fogva nekem adta és reám ruházta, a míg csak élek, említett legkegyelmesebb uram jobbágyait, akármiféle ügy kívánná is, addig, míg Gyula várának ítéletre kiküldött várnagya és tiszttartója, vagy egyéb tisztviselői őket ki nem hallgatják és el nem ítélik, semmi szín alatt sem fogom a *szentszék elé idézni*; s megígérem, hogy senkit sem állítok egyenesen a szentszék bírósága elé, hanem előbb mindig a mondott Gyulavár várnagyától, tiszttartójától és tisztviselőitől kívánok ítéletet. Továbbá, a mennyire tőlem telik, nemcsak el nem pocsékolom a nevezett egyház javait, hanem inkább azok gyarapításán dolgozom és *az istentiszteletet és a többi szertartásokat mindig az azon egyházban régtől fogva szokott módon fogom végezni vagy végeztetni*, ezen levelem erejénél és bizonyságánál fogva. Kelt Budán, 1523. június 25«[2]).

»Én, *Kenderesy* János pap — olvassuk egy két év múlva kelt oklevélben — vallom ezen levelem által, hogy a mikor és a hányszor valamely pör, viszály, vagy egyenetlenség támad köztem s legkegyelmesebb uramnak, az őrgrófnak jobbágyai közt, az efféle ügyeket *nem a szentszék*, hanem Gyulavár tiszttartója, várnagyai és tisztjei, vagy pedig Simánd mezőváros bírája és polgárai előtt akarom tárgyaltatni és senkit sem szándékozom az egyházi jog alapján háborgatni, vagy zavarni; hanem abban a plébániában, melyet kegyelmes uram, az őrgróf, András mesternek, az aradi egyház olvasó-kanonokjának és a nevezett Simánd mezőváros plébánosának lemondása következtében reám ruházni méltóztatott, mint jó pásztor, békében megmaradok, sajátkezűleg írt jelen levelem erejéhez és bizonyságához képest. 1525., áldozó-csütörtök nyolczadán«. (Június 1.)[3]).

Ez a második levél mindenesetre színtelenebb, mint az első; mindakettő tiltakozik a szentszék bíráskodása ellen, de amaz még nem föltétlenül. S az első határozottan kimondja, hogy a régi, szokott módon

[1]) *Tört. Adattár*, III. 49—52. — [2]) A *gyulai* muzeum müncheni íratai, 501. sz. — [3]) *U.-o.*, 513. sz.

kell tartani Simándon az istentiszteleteket; ellenben a másodikban erről szó sincs[1]). Lehet, hogy a korábbi plébánost az aradi kanonoksággal való összeférhetetlenség bírta távozásra; ez az ok azonban fennforgott már 1523-ban is. Valószínűbb, hogy Győry András inkább lelkiösmerete késztette távozásra. Időközben ugyanis kegyura, György őrgróf, 1524-ben áttért a reformáta vallásra, melynek tanételeit most már magától Luthertől ismerte meg. Szinte képzelhetetlen tehát, hogy egy neophyta buzgalmával ne látott volna a réginél helyesebbnek tartott új hit terjesztéséhez. Saját titkára, Győry András, nem értett vele egyet; Kenderesy Pál azonban nem vonakodott átvenni a simándi plébániát, hogy azt — bizonyosan a reformatio szellemében — vezesse tovább. Az *eddigi* adatok szerént Aradban *Brandenburgi* György a reformatio első pártfogója s *Kenderesy* János annak első papja.

Egyébiránt eleinte a legtöbben azt hitték, hogy nem is a vallásnak, hanem csak a hyerarchiának reformjáról van szó. Várad ifjú püspöke, *Perényi* Ferencz, Virgil, Seneca és Erasmus bámulója, kit egészen áthatott a renaissançe szelleme, az újításokkal szemben már 1524. július 24. zsinatot tartott s erre a mai Arad Körösvidékének papságát is meghítta; de beérte avval, hogy egyszerűen átvette a Veszprémben 1515. tartott zsinat határozatait[2]). Ennél jobban semmi sem bizonyítja, hogy mindenki érezte ugyan a vallás-erkölcsi élet emelésének szükségét, de a magyar kath. egyház elég erősnek tudta magát arra, hogy a szükséges javításokat saját hatáskörében eszközölje. A püspök testvére, *Perényi* Péter, a vallás terén is hódolt a renaissançenak; s míg atyja, a nádor, és öcscse a katholikus hitélet megszilárdításán működött, ő már rokonszenvvel forgatta Luther s Melanchton íratait s egyik apostola lett az azokban foglalt eszméknek. 1527. tavaszán azonban még nem volt lutheránus[3]) és ha János király papja, Szerémy György, összeveszett az ő káplánjával s azt az udvar jelenlétében meggyomrozta[4]), ezt nem hite, hanem ura elhagyásának gyanúja miatt tette. S oly rövid ideig volt zarándi földesúr Perényi, s oly keveset forgolódott e vidéken, hogy valóban kevés része lehetett itt a reformatio terjesztésében. A magyar János-Frigyes nevet más téren kellett kiérdemelnie.

Az Aradban és Zarándban is birtokos *Székely*-család egyik tagja, hitének megváltoztatása miatt, már 1525. elején elvesztette ugyan az esztergomi Szent-Tamás-előhegy prépostságát, és a kanonokságot; de ez ok-

[1]) Ezen Kenderesy Jánosnak testvére lehetett Kenderesy Pál aradi kanonok, ki éppen 1522. is vállalkozott, hogy minden szombaton misézni fog a Bold. Szűz fogantatásának tiszteletére. *Gyulafejérvári* lt. Cista Marm. IV. 32. — [2]) *Gyulafejérvári* lt. Cista Bihar. 1. 2. *Bunyitay*, I. 374. — [3]) *Szilády*, Régi M. Költők Tára, IV. 284. Perényinek anyja Báthory-lány volt. A zarándi Báthoryak azonban buzgó katholikusok voltak. 1528. a siri Mindszent-kápolnában kath. módon folyt az áldozás. (*Szerémy*, 248.). — [4]) *Szerémy*, 162.

leveles bizonysággal szemben ott van az a másik jellemző adat, hogy *Dóczy* Ferencz, a zádorlaki földesúr, nemannyira hitbuzgóságból, mint kapzsiságból sietett e stallumokat elkérni a krakói gymnasiumban tanúló testvére, *Dóczy* János számára; s kérelmét II. Lajos 1525. márcz. 16. teljesítette is[1]).

Főuraink az új hittel szemben egyelőre inkább csak megfigyelő állást foglaltak el. *Czibak* Imre pl., ki 1526-ban váradi püspök lett a nélkül, hogy az egyházi rendeket fölvette s papi ruhában járt volna, gyakran dorgálta, czáfolgatta ugyan a lutheránusokat, hanem azért gyakran kikocsizott Bácsy Ferenczczel s jó barátságban élt az új hit más követőivel is[2]). Gyakran megfordúlt Arad- és Zarándmegyében, hol birtokai voltak s írva van róla[3]), hogy egy püspök sem tett annyit az új tanok távoltartására, mint ő. 1534. aug. 11. történt meggyilkoltatásáig tehát szó sem lehet arról, hogy a Körösközben tért foglalhatott volna a reformatio. Eszméi korántsem hatották át a népet oly rohamosan, mint általában hiszik[4]). «A szegény jobbágynép — írja egy kiváló protestáns tudós[5]), — mintegy tudta és akarata nélkül vezettetett át a reformatio mezejére; s voltakép csak akkor kezdett eszmélkedni, a midőn a képek, az oltárok és a misemondó ruhák, a latin nyelv s más effélék kezdettek eltűnni a templomból, a mi azonban éppen nem egy nap műve volt.» S mindenestre nagyobb dicsőség azt mondanunk egy népről, hogy őseitől öröklött ötszázados hitét csak időt kívánó tanítások után, meggyőződésből és nem puszta daczból, elkeseredésből és makacsságból cserélte föl egy újjal. Maguk a protestáns főurak sem siettek a katholikus jelleg megtagadásával. Arad egyik leghatalmasabb földesura, Lippa kapitánya és a Délvidék főkapitánya, *Petrovics* Péter, «az első kálvinista[6])», 1537-ben még hallgatta azokat a miséket, a melyeket Bebek Imrének igen gyakran olvasott Szerémy György[7]). S a lutheránusokat gyűlölő káplánnak, midőn Budát, a király parancsa ellenére, elhagyva, Nagy-Iratoson a táborhoz csatlakozott, Petrovics Péter szerzett kegyelmet. A papi Maros-réven átkelve, együttérkeztek azután Temesvárra, hol nov. 1., a domonkosoknál hallgatott mise után, János király azzal adta át Petrovicsnak Temesvár kulcsait, hogy «védje a szegényeket, özvegyeket, a nőket és az egész kereszténységet.» Ily körülmények közt elhamarkodott dolog olyasmit állítani[8]), hogy Petrovics 1522. táján már protestáns iskolát nyithatott Lippán s hogy — részben az ő pártolása következtében — e vidéken már oly korán megalakúltak volna egyes prot. egyházak. Petrovicsot nem szabad a katholikusok ellen való

[1]) Dl. 24109. — [2]) *Szerémy*, 165. — [3]) *Istvánfy*, XII. 198. — [4]) Különösen *Rácz* Károly, ki »A zarándi egyházmegye története« czimű könyvében (Arad, 1880. — 8r., 290. l.) annyi becses adat mellett sok helytelent is jegyez föl, főkép a reformatio első terjedésének korából. — [5]) *Révész* Imre, Prot. Figyelmező, 1870., 396. — [6]) *Balogh*, Magyar prot. egyháztört. részletei, 64. — [7]) *Szerémy*, 293. — [8]) *Rácz*, 25.

kegyetlenségekkel vádolni[1]). Az erősen katholikus János király udvarában ő sem szakított a katholicismussal és csak a király halála után csatlakozott nyiltan a protestantismushoz.

Ellenben már 1534. nyiltan lutheranus volt *More* László, e vidék egyik földesura. Laszky Jeromosnak ezen bizalmas emberét augusztusban politikai okokból fogatta el János király. A börtönben vigasztalására rendelt pap, Szerémy, csakhamar rájött, hogy protestáns. «Mivel igen ravasz volt — úgymond[2]) — képmutató módon hallgatta a vallás titkait. Sokszor vitatkoztam vele hittételekről; de megmaradt sophismái mellett.» Az érveiből kifogyott káplán azután avval állott rajta bosszút, hogy czigány származásúnak mondta a király előtt.

A Massayak, Jaksicsok, Csákyak, Pathócsyak, Bebekek stb., ha később jó protestánsoknak mutatkoztak is, 1540.-ig nyiltan aligha tagadták meg a kath. vallást. Jaksics Anna 1540. még misét hallgatott[3]).

Maga a király, ki gyakran tartózkodott Lippán, mindvégig igen erős katholikus maradt s ennek sok jelét adta magában Aradban és Zarándban is. 1527-ben Te Deummal ünnepelte Arad rémének, Cserni Jovánnak legyőzetését; Lippán is Te Deumot mondatott, midőn 1529. a szultán jöveteléről értesült; mielőtt Mohács felé indult, Aradon misét hallgatott; 1537-ben, midőn két heti tartózkodás után ismét Budára utazott, a «Makra hegy alatt levő Kovászi nevű kis mezővárosban» töltötte az első éjet s másnap reggel, ádvent első vasárnapján (deczember 2.), a romjaiban ma is meglevő kovaszinczi templomba ment nagy misére s hallgatta az iskolás fiúk énekét: «Gaudete, iterum dico gaudete!» «Örüljetek, mondom, örüljetek». Simándon, hol három napig tartózkodott, Soklón (a mai Siklón), hová Czibak Imre is eléje jött és Gyulán, hol szintén három napig mulatott, bizonyosan hallgatott misét a király[4]). Simándon és Gyulán nagy templomok voltak; amott többé nem volt már földesúr a protestáns Brandenburgi György[5]), emitt viszont a katholikus Czibak Imre parancsolt; plébánia nélkül egyik sem lehetett el.

Igaz, hogy az aradi káptalan javait, éppen ezen években, egyes urak jogtalanúl elfoglalták; de az is igaz, hogy efféle hatalmaskodások régente is történtek s így talán nem lehet a reformatio hatásának tulajdonítni. *Petrovics* Péter, *Haraszthy* Ferencz, *Ábrahámffy* István és *Pathócsy* Boldizsár ellen, a királynak 1535. júl. 22. adott parancsa értelmében, közönséges hatalmaskodás miatt indított vizsgálatot a csanádi

[1]) *Lányi*, Egyháztört. 60., s *Oltványi*, Csanádi egyházmegye, 126. valódi barbárságokat tulajdonítanak neki. De talán *Rácz* Károlynak (11. l.) sem volna szabad *Lampe* és *Budai* után oly teljes hittel elbeszélnie, Batthyány Orbánnak még holtteste ellen is hogyan kegyetlenkedett Martinuzzi; mert ez sem igaz. — [2]) *Szerémy*, 326. — [3]) *Mindszenti* naplója. (Kemény, Erdélyorsz. tört. tára, I. 6.) — [4]) *U.-o.*, 305—6. — [5]) De a külföldön is pártolta a magyar protestánsokat; Dévai *Bíró* Mátyást pl. 1541. decz. 28. maga Melanchton ajánlta pártfogásába.

káptalan, mivel az aradi káptalannak kárt okoztak[1]); Petrovics főkapitányhoz ez ügyben intézett parancsában pedig egyenesen kimondta a király, hogy a főkapitány az egyház szolgáit igaz javaikban és jövedelmeikben minden jogtalan háborgatóval szemben védni tartozik[2]). A káptalan erdélyi javait *Horváth* Mihály foglalta el; de 1544. aug. 1. az erdélyi országgyűlés ezeket is visszavétetni rendelte s elhatározta, hogy az egyházi javakat csak érdemes emberek kapják[3]).

Lippai polgárok még 1531—36. közt is hagyományokat tettek misékre, egyházakra, kolostorokra[4]), Gyulán s Békésen pedig János király

Szegedi Kis István.

idején túl is említnek plébánosokat, s különösen Lippán 1552.-ig sértetlenül állottak a régi egyházi intézmények. E tanok Lippán jobbadán a délvidék főkapitányának, Petrovicsnak erkölcsi támogatásával s talán a város egyik jeles fiának, *Lippay* Kristóf temesvári tanárnak ékesszólása következtében terjedtek; annál rosszabbúl eshetett Petrovicsnak az 1545. évi debreczeni országgyűlés 26. törvényczikke. Ebben ki van mondva, hogy *a lutheránusokat senki se tűrje meg jószágain* s hogy üldözésökre *Fráter György*, vagy *Petrovics* — éppen Petrovics! — főkapitány adjon engedelmet.

[1]) *Erdélyi muzeum.* Tört. Tár, 1890., 353. — [2]) *Gyulafejérvári* lt. Cista Marm. IV. 2. *Tört. Adattár,* III. 87. — [3]) *Szilágyi,* Erdély országgy. eml. I. 124. — [4]) *Újhelyi*-lt. III. 4., XI. 23.

Gyulán ez évben Szegedi *Kis* István volt a főiskola legnagyobb dísze[1]), ki Lippán kezdett tanulmányait 1544-ben Wittenbergben végezte be s reformatori működését Tasnádon kezdette meg. Onnan durván kitiltotta s János király egész birodalmából kiutasította Fráter György; a gyulai polgárok azonban 1545.-ben tanárúl választották és szívesen hallgatták magyarázatait, melyekben vezérvonalúl Melanchton «Loci communes» című munkája szolgált. Úgy látszik, nagyban hatott a mai Arad szomszédos helységeiben is a reformatio megszilárdúlására. Csak egy évig tartózkodott ugyan e vidéken, de ez idő alatt sűrűn érintkezett különösen a pankotaiakkal, mint temesvári tanár (1548—1552) korában a lippaiakkal. Szegedi *Kis* István, valamint Dévai *Bíró* Mátyás, — kinek ez időben való lippai papságát, fájdalom, nem tudom bebizonyítni, — és közös pártfogójuk, *Petrovics* Péter, a sacramentariusokhoz, Zwingli követőihez hajlott. Alig készült el az 1548. évi pozsonyi országgyűlés 9. törvényczikke, mely kiűzetni rendelte a sacramentariusokat, 1549-ben és 1550-ben *Torony*-ban ismételten zsinatot tartottak az e tanokkal rokonszenvező protestánsok. Torony mezőváros Csanádmegyében, Arad határán feküdt[2]) s a múlt században Aradvármegye maga is egynek vette a mai Tornyával[3]). A XVI. században a protestáns Jaksicsoké lévén, ez időben Jaksics János volt a földesura[4]). Szívesen látta a Lippa, Gyula, Temesvár s másfelől odagyűlő prédikátorokat és világiakat, kik Martinuzzi váradi és csanádi püspök hatalmától e helyen alig tarthattak. A zsinat kiemelkedő alakja, úgy látszik, Szegedi *Kis* István, ki már 1541-ben zwinglianus volt. A zsinat határozatot hozott az úrvacsora ügyében és pedig (ha bővebb adatok nem maradtak is reánk) kétségtelenül Zwingli szellemében[5]). Arad- és Zarándmegyében — mint alább látni fogjuk — Draskovics aradi prépost valóban már 1552-ben megkülönbözteti a lutheránusakot a sacramentariusoktól, vagyis helvét hitvallásúaktól.

A zsinat megtartása után mindélesebbek lettek a régi és új hit vallói közt való torzsalkodások. Kevés adat maradt reánk e sivár korszakból, de mégis hívatkozhatunk példákra.

Lippán 1551-ben a várost elfoglaló Uláma török vezér előtt «a lutheránusok hamisan bevádolták *Szegedy* Ferenczet, a minoriták guardián-

[1]) *Rácz* (Alföld, 1881., 277. sz. és »A hazai reformatio bölcselmi történelme« című munkájában) még *Feltóti* Albertet, Dévai *Bíró* Mátyást, *Peregi* Lőrinczet, *Bulcsy* Kelement és *Csúcsy* Lőrinczet is Aradmegye reformatorai közé sorolja, de elfogadható bizonyítékok nélkül. — [2]) 1446. oppidum. (*Tört. Tár*, VI. 28.) Possessio: 1437. (*Fejér*, X. 7., 893—5.), 1485. (Dl. 19048.), 1506. (Dl. 21525.). 1511. (*Erdélyi muzeum*. Tört. Tár, 1890., 338.), 1549. (Urbarium. *Rácz*, 112.), 1558. (*Lib. Reg.* Ferd. 338—9.), 1560. és 1561. (*Rácz*, 256.) stb. Hogy a zsinatot itt és nem más Torony nevű helységben tartották, ez adatok egy részének ismerete nélkül is elfogadhatóan bizonyítgatja *Rácz* (Zaránd, 59—70. és 255—7.) — [3]) 1750. nov. 9. U.-o., 256. — [4]) 1555. ugyan már rátette kezét a kincstár, de azért a Jaksicsok csak 1558. júl. 26. adták át Forgách Imrének. (*Lib. Reg.* 338.). — [5]) *Rácz*, 69—70.

ját, hogy a templomban kincseket rejteget.» Mire Uláma megfogatta a papot, öt fogát kiverette s ártatlanúl megkínoztatta[1]). A következő évben viszont a katholikusok léptek az erőszakoskodás terére. A Petrovics helyébe temesi commesszé kinevezett *Losonczy* István ugyanis nem akarta tovább tűrni, hogy Pankotán, mely egy apátságnak és főesperességnek s az ő egyik uradalmának székkelye, tovább terjedjen a reformatio. 1552. június 6-án a szomszédos megyékkel Simándon különben is országgyűlést tartván, felhasználta az alkalmat, átment Pankotára[2]) s onnan kiűzte a protestánsokat.

Nincs kiderítve, mint foglalt tért Pankotán az új hit; a következmények azonban megmutatták, hogy szívvel-lélekkel az új vallás hívei. Mesterök *Köleséry* Kristóf volt, ki Wittenbergben tanúlt[3]) s hazajőve, a köleséri főesperesség terűletén le, a Fejér-Körösig, annál bátrabban hírdette Luther és Melanchton tanait, mentűlinkább elfoglalták Fráter György váradi püspököt a politika s a hadvezetés gondjai. Most, hogy a lutheranusok iránt igen szigorú püspök meggyilkoltatása után a hozzájuk hajló *Varkócs* Tamás vette át a püspökség javainak kezelését, a pankotai menekűlők egyenesen Váradra tartottak. Útközben számos plébániát elfoglaltak, s azokban «a nép nagy részének ellenkezése mellett is lutheranus zsarnokságot gyakoroltak». Váradon azután házról házra jártak s hol nyiltan, hol titokban hirdették a protestantismust, mi a káptalant annál inkább megdöbbentette, mert a püspökség kormányzóját, Varkócsot magát is lutheranusnak tartotta. Oláh Miklós egri püspök által tehát egyenesen a király figyelmét hítta föl a pankotaiak missiójára[4]). Draskovics aradi prépost, ki Bécsbe csak nemrégiben tért vissza Arad és Várad vidékéről, július 10. újabb adatokkal egészítette ki e tudósítást. Szerénte a lutheránusokon kívűl a sacramentariusok is elterjedtek. Amazok hite lassankint már mély gyökeret vert; emezeké csak most csírázik. A lutheranusok fő szónoka Kristóf deák, ki hajdan Wittenbergben tanúlt s most, Varkócs Tamás pártfogása alatt Köleséren lakván, a nép és parasztság közt nagy eredménynyel prédikál. Hallván, mily sikkerrel működnek a pankotaiak, megfogadta, hogy ő még prédikálni fog Váradon. Meg is jelent s úrnap (június 16.) nyolczadában a székesegyházban elég hangosan jegyezte meg, hogy az oltári szentség maga a sátán; a haldokló Bencze deákot pedig azzal ijesztette, hogy pokolba jut, mivel az ostyában az ördögöt nyelte le. S nemcsak otthon, Köleséren izgatja a népet a plébános ellen,

[1]) *Istvánfi*, XVII. könyv. — [2]) A váradi káptalannak 1552. június 25. tett jelentése szerént »his proximis tantum diebus«, — »csak a közelebbi napokban«. Az országgyűlésnek és a kiűzésnek ideje tehát egybevág. — [3]) *Bunyitay* szerént (Századok, 1887., 392.) nem lehetetlen, hogy egy személy Lippay Kristóffal; Draskovics György aradi prépost azonban (1552. július 10.) őt egyenesen köleséri lakosnak mondja. — [4]) A váradi káptalan levele *Századok*, 1877., 397—8. l.

hanem máshol is mindenütt meghasonlást támaszt követői s a katholikusok közt[1]).

E vidék magyar katholikusai a hadi események következtében nemcsupán hazájok, hanem vallásuk romlását is sirathatták. 1551—2-ben Arad, Lippa, Csanád és Temesvár a törökök kezeibe esett s a csanádi püspökség nem működött tovább. Ferdinánd király ugyan megígérte az aradi káptalan helyreállitását[2]), Zabardy Mátyás váradi püspök pedig, úgy látszik, nemcsak politikai, hanem vallási tekintetekből is harczolt a Körösvidék földesurai ellen; 1556-ban azonban fordúlt a dolgok rendje. Az önálló Erdély érdekében Petrovics mozgalmat indított, melyhez Varkócs Tamás, Pathócsy Boldizsár, Ábrahámffy Imre, Radák László, Massay László és Imre s e vidék más urai is csatlakoztak. A forradalom sikerűlt; Erdély különországgá alakúlt, a váradi és erdélyi püspökség és káptalan javait országos czélokra lefoglalták, egyúttal azonban már 1552. kimondták a vallásszabadság elvét. 1565-ben mégis megkezdődött a képrombolás Váradon; szent László csontjait kidobták a sírból s 1566-ban az erdélyi országgyűlés megszüntette a váradi káptalant, mint egyházi intézményt. Ugyanazon évben török kézbe esett Gyula, Pankota, Világos, Jenő s ettől kezdve Aradban és Zarándban szegénység, elnyomás és bujdosás lett a magyarnak része, akár katholikus volt, akár lutheránus, akár sacramentarius.

[1]) U.-o., 398—9. Mindkettő a bécsi cs. házi levéltárból. L. *Bunyitay:* A hitújítás történetéből. (Id. h. 389—399.). — [2]) *Lib. Reg.* Ferd. 170—1.

XXVIII. HÁROM ÁLLAM KÖVETELÉSE.

Unio Erdélylyel. Lippa mint fejedelmi székhely. Az 1551. évi hadjárat. Arad, Simánd és Lippa török kézre kerül. Castaldo és Martinuzzi Lippa alatt. Aldana Lippán. Arad behódolása. Gyula és Boros-Jenő elfoglalása. Zaránd behódolása.

I. Unio Erdélylyel.

János király uralkodása mély nyomokat hagyott Arad- és Zarándvármegyék történetében. A *nemzeti királyság* eszméjét meggyökereztette az urak szívében s ezzel alapját vetette meg annak, hogy Zarándvármegye, az 1538. nagyváradi szerződés értelmében, az úgynevezett Részekkel együtt Erdélyhez csatlakozott s hogy egészben véve Arad is különvált a Habsburgok Magyarországától. A *birtokviszonyokat*, melyeken voltaképen épült a régi vármegye, tökéletesen összekuszálta. Az ellenkirályok kölcsönösen elkobozták egymás híveinek jószágait s az ingatlanoknak ezen kétséges állása maga is nagyban hátráltatta az anyagi műveltség egész fejlődését. Igaz, hogy Ferdinánddal szemben e vidéken János volt «intra dominium»; s az a körülmény, hogy gyakran tartózkodott Aradvármegyében, sőt hogy székhelyei közé számította Lippát, melyet éppen e zord időkben emelt Budával egy rangra, a nemességgel szemben különösen a *polgárság* erősítésére szolgált. A vármegye politikai súlya azon mértékben növekedett, mentül jobban megbizonyosodott, hogy a magyar *állameszmének* előbb-utóbb Erdély lesz a mentsvára. De éppen János király uralkodásának egyik eredménye az is, hogy fölvetette a *nemzetiségi eszmét*, mely éretlenül ugyan, de már a XVI. század elején véres nyomokkal haladt végig Arad térségein; s hogy Lippa ágyúi üdvözölték először a *magyar-török szövetség* megkötését. Ezzel a Maros és Körös közét kitette a törökök beavatkozásának, majd magának a hódításnak is, legjobb esetben pedig a separatismusnak, melynél fogva régi közjogi helyzete merőben megváltozott. S végre János király alatt kezdődött a *reformatio*, mely e vidék hitéletét is gyökeresen átalakította.

Valóban nincs magyar király, kihez az emlékezetnek annyi szála fűzhetné Aradot, mint Jánoshoz; és az országnak ő is kevés részét szerette annyira, mint az érte annyit áldozó Aradvármegyét.

1540. július végén Szász-Sebesből holtan hozták Lippán és Aradon keresztül a királyt, Magyarország utolsó nemzeti királyát, hogy Székesfejérvárott örök nyugalomra helyezzék. Az oláh parasztok rablótámadásai s a Ferdinánd pártján levők cselei ellenében erős dandárnak kellett védenie a holttestet. Hívei csecsemő fiát, János-Zsigmondot kiáltották ki királynak. Az aradi részek, melyekre a két gyám, Petrovics mint temesi comes és Martinuzzi mint váradi püspök nagy befolyást gyakorolt, híve maradt a királyfinak. 1541. aug. 29. Szulejmán szultán a budai táborban elrendelte, hogy a királyné s gyámjai *Lippára* vigyék a királyfit, kinek a Tiszántúl s a júl. 22. János-Zsigmondnak úgyis meghódolt Erdélyen kell vala uralkodnia. Birodalma alatt Erdélyt, Szatmárt, Zarándot, Bihart, a két Szolnokot, a Máramarostól Kassáig terjedő részt s Temesvárt és Lippát értették. Egész országát, Budával együtt, a szept. 4. kiadott biztosító levél szerént, majd nagykorúsága elérkeztével nyeri vissza a királyfi. «Ha el kell mennem — szólt a királyné, — megyek Lippára.» Mivel az ostrom idejében még lovaikat is megették a budai magyarok, s a szultánnak sem voltak heverő lovai, ötven ökröt fogtak be a tíz szekér elé és szeptember 5.-én átkelvén a pesti oldalra, 300 török lovas kíséretében Erdély felé indult a királyné, a királyfi, Fráter György, Petrovics, Batthyány Orbán stb. Egy hétig időztek Tisza-Varsányban; azután Gyalún és Kun-Szent-Mártonon át folytatták útjokat s mindhárom helyen volt halottjuk az udvari népből[1]). Így szálla be, szeptember közepén «az keserves asszony az nömös Lippába»[2]).

Lippán melyet két év előtt hitbére fejében nyert János királytól, kétségtelenül magában a várban szállt meg Izabella. Lippának és Solymosnak védelmét ez okból maga Petrovics Péter vette át, a Délvidék kapitánya[3]); Pathócsy Ferencz pedig saját várait, Gyulát és Világosvárt helyeztette jókarba[4]). — A királyné Lippáról október 15.-én deczember 26.-ra Medgyesre országgyűlést hirdetett a rendeknek[5]) s november derekán kis fiával ő-maga is beindúlt Erdélybe; azonban csakhamar visszatért Lippára[6]), melynek szabadságait kibővítette s hol egész udvart gyüjtött maga köré, hol azonban mégis rosszúl érezte magát. Egy Boner nevű úrhoz még október elején intézett lippai levele szerént[7]) voltakép csak Solymost és Lippát mondhatja már a magáénak. A nemesség közönye miatt akár koldúlni mehetne; minden pénzét és ékszerét a töröknek

[1]) *Szerémy*, 371—2. *Istvánfy*, 14. k. *Jovius*, XXXIX. *Szalay*, IV. 239—240. *Hammer*, III. 230—4., *Horváth*, IV. 179. és Fráter György, 167. stb. — [2]) *Tinódi*, a Régi M. Költők Tárában, III. 9., 275. és 366. *Mikó* (Erdély különválása, 74.) szerént szept. 18. indúlt el Budáról. — [3]) *U.-o.*, 10. — [4]) *Századok*, 1888., 618. — [5]) *Szilágyi*, Erd. orsz. eml. I. 32. Az oklevél a 73. lapon. — [6]) *U.-o.*, 31. — [7]) Vier wahrhafftige Missive; eyne der Frawen Isabella Künigin vnd nachgelassene Wittib in Vngern, wie untreulich der Türck vnd die jren mit jr vmbgegangen. Die ander stb. Állítólag latinból fordítva, 1542. — 4r., 24 számozatlan lap. (Nemz. muzeum és az akad. könyvt. 359. m. t. qu. Kétféle kiadás.)

kell odaadnia stb. Okt. 18.-ára Debreczenbe akarja híni a rendeket, de bizalmát inkább csak édes atyjába, Zsigmond lengyel királyba veti. Pedig főurai valóban nem hagyták el őt. Lippán tartózkodott 1542. márcz. 24. Petrovics is[1]) és itt adhatta Izabellának azon tanácsot, hogy székhelyét Lippáról Gyulafejérvárra tegye át. Márcz. 27. a tordai országgyűlés különben is megújította a három nemzet unióját s megteremtette az önálló Erdélyt, melynek közigazgatását, törvénykezését és honvédelmét szervezte. Izabella királyné tehát májusban Lippáról Gyulafejérvárra költözött át[2]). — A Habsburgokkal való tárgyalást azonban még ezután is folytatta. Ha, élén Joachim őrgróffal, a birodalmi sereg beveheti Budavárát, kétségtelenül Ferdinánd alatt egyesül az ország; július 26. Izabella a győzelem reményében már ki is jelentette, hogy a kezein levő összes várakat és városokat átadja Ferdinándnak, mihelyt megkapja Szepesvárát[3]).

A Kolozsvárott augusztus 6. tartott erdélyi országgyűlés kész volt a hódolatra; egyebek közt azonban kikötötte, hogy Petrovics a maga délvidéki váraiért a királyné uradalmaihoz közeleső várakat nyerjen, Pathócsy Ferencz pedig megtarthassa Gyula és Világos várát. Ferdinánd tanácsosai okt. 1. megjegyezték ugyan, hogy e várakra nagy emberek tartanak igényt s a két vár többet ér százezer aranynál; a király azonban rajta lesz, hogy a versengő feleket kiegyeztesse s hogy Pathócsy kívánságának eleget tegyen[4]).

Fráter György 1542. aug. 16. Nagyváradon országgyűlést tartott a királyné birtokában levő nyolcz magyar (Arad-, Zaránd-, Bihar-, Békés-, Csanád-, Csongrád-, Külső-Szolnok és Temes-)vármegyével. Erdély példájára e gyűlés *Somlyay* Mihályt nevezte ki követül, hogy az erdélyiekével együtt az ő hódolatukat is megvigye Ferdinándnak[5]); sőt, már alattvalóinak tekintvén magukat, Izabellától meg is tagadták az adót[6]). A hódolás különben abba maradt, mert okt. 8-án Joachim brandenburgi őrgróf csúfosan elvonúl Buda alól s Erdély tudni sem akart többé Ferdinándról. A török, neszét vevén Izabella alkudozásainak, haddal akart menni Erdélyre, mire a kincstartó, Fráter György, felkelést hirdetett. Az aradi és csanádi prépostok kétszáz lovast állítottak ki[7]), a barát pedig kiűzte a törököt s azután alkudozásokkal ámítgatta. 1543. jan. 6—10. a nyolcz vármegye váradi gyűlése ugyan újból hűséget fogadott Ferdinándnak s így elszakadni látszott Erdélytől; egyúttal azonban kijelentették, hogy a jobbágytelkekre kivetett másfél forintos adót továbbra is szedetik, sőt saját vagyonuk hatvanadrészét is felajánlják; mert nem akarják magukra vonni

[1]) *Pesty*, Szörény, III. 228. — [2]) *Szilágyi*, I. 94. — [3]) *Katona*, XXI. 185. *Buchholtz*, Urkunden, V. 172. — [4]) *Szilágyi*, I. 142., 150. *Századok*, 1888., 619—20. 1544. jan. 22. Kendy Ferencz azt javasolta Bornemisza Pál veszprémi püspöknek, hogy Ferdinánd király Petrovicsot, ki Munkácsot szerette volna, Zsidóvárral s az aradi Csálával elégítse ki. (*Horváth*, Fráter, 204.) — [5]) *Fraknói*, Magyar orsz. eml. II. 446., 485. — [6]) *Szilágyi*, I., 96. — [7]) *Knauz*, M. Encycl. II. 446. és 485.

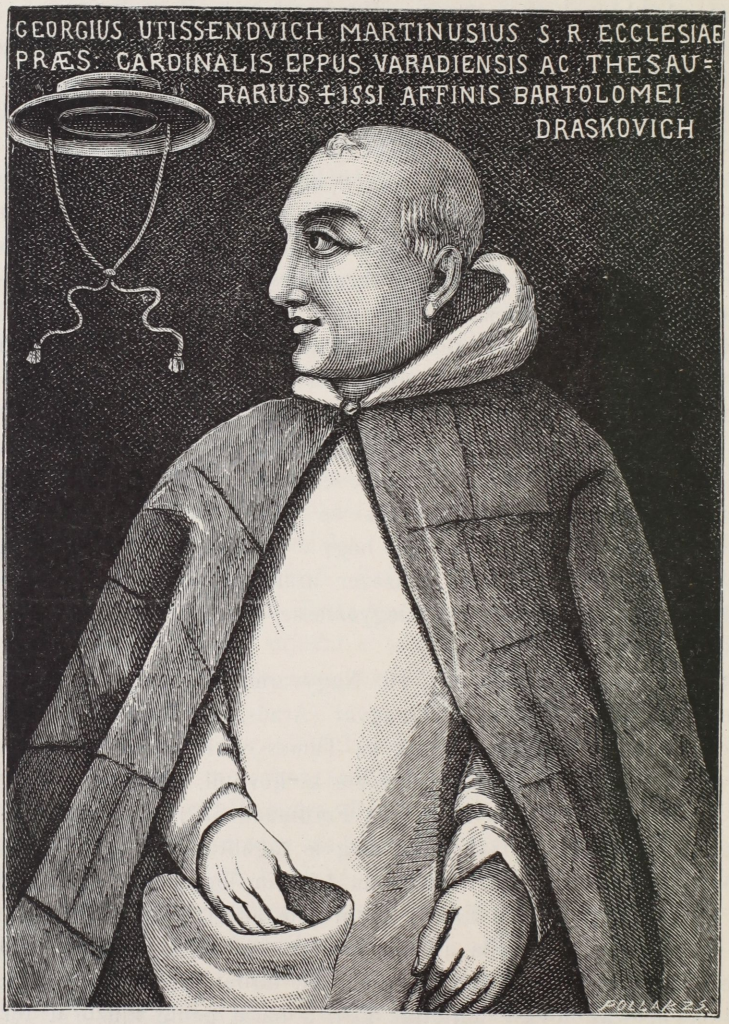

Fráter György.

a török bosszúját[1]). A febr. 11. Gyulán tartott országgyűlés azonban már ismét a független Erdély álláspontjára helyezkedett s Fráter György kezében hagyta a kormányt s az igazság- és a pénzügyet. Keservesen kifakadtak a rendek egyes nagyurak ellen, kik az ország közadóit visszatartják; Petrovics Péter ellen, ki Pathócsy Boldizsár zarándi főispánnak és Bánffy Gáspárnak javait elfoglalta; Martinuzzi ellen, ki a Toldyakat malmuktól s Losonczy ellen, ki Terényi Mihályt birtokaitól megfosztotta. A köznemesség ez országgyűlésen valóságos védő- és daczszövetséget kötött a nagyurak ellen s fegyverrel fenyegette őket, ha erőszakoskodásaikkal föl nem hagynának[2]). Erdély s a nyolcz vármegye — a «Részek» — közt a kapcsok egyre erősödtek. Febr. 26. a kolozsvári országgyűlés elhatározta, hogy a királyné Lippára, Temesvárra, Váradra vagy Kassára bármikor elutazhassék ugyan, de mindig csak a tanácsurak megkérdésével[3]). 1544. július 2. pedig Erdély s a Részek Tordán már együttesen tartották országgyűléseket s így *az unio megiörténi*[4]). Ezentúl Arad és Zaránd is az erdélyi országgyűlésekre küldötte követeit. Aradot illető első határozatuk aug. 1. kelt. E szerént elrendelték, hogy az aradi káptalan javait (melyek akkor *Horváth* Mihály kezein voltak) vissza kell venni s hogy az egyházi javakat csak érdemes emberek kapják[5]).

Ez időtől kezdve Arad és Zaránd érdekei teljesen egybeforrtak Erdély érdekeivel. Erdély politikai vezére Fráter György volt, ki aggódva látta, hogy 1548 óta a török mind hevesebben vágyott a temesi tartományra is. Ez év aug. 16. Ferdinánd király már azon a czímen tett új adományt az Erdőhegyiek zarándi javaira, hogy «leveleik e zavaros és háborús időkben a *törökök zsarnoksága következtében*« elvesztek[6]); 1549. jún. 28. pedig Ferdinánd megengedni kényszerült, hogy Dóczy Miklós fia Izabella királyné szolgálatába léphessen, Gábor pedig Ferdinánd területén lakhassék ugyan, de szabadon fölkereshesse az Izabella területén levő Zádorlakát, sőt tartózkodhassék is ottan; azonban mindketten hűségesek legyenek a király iránt[7]). Ennek annál több értelme volt, mert a Ferdinánd fogságából kiszabadult Petrovics Péter tanácsára Izabella éppen május végén határozta el, hogy Lippát választja székhelyéül s oda már el is indult; Fráter György követei azonban Déván rábírták, hogy visszatérjen[8]).

A barát tehát egyelőre meghiúsította Petrovicsnak és Pathócsynak azon tervét, hogy Erdély egyenesen török fennsőbbség alatt keresse bol-

[1]) *Fraknói*, II. 468—470., 494—5. — [2]) *Haan*, A gyulai országgyűlés. Békésm. tört. évk. I. 76—84. — [3]) *Szilágyi*, I. 176. — [4]) Az 1546: XXXII. t.-cz. Aradot és Zarándot szintén nem említi már azon vármegyék közt, melyek a királyt a törvénykezés érdekében való intézkedésre kérik; s így hallgatagon elösmeri, hogy ezek Erdélyhez tartoztak. — [5]) *Szilágyi*, I. 124., 189. — [6]) *Lib. Reg. Ferd.* I. 431—2. — [7]) *NRA.* fasc. 1663. nro 28. — [8]) *Szilágyi*, Erd. orsz. eml. I. 250. *Tinódi*, III. 13. »Petruit szóllala: Kérjük felségedet, Mi igen jól látjuk te nagy szükségedet; *Lippán* megszerezzük bőven életedet. Jöjj el, ott eltartjuk asztalodat, népedet«.

dogúlását, nem pedig az anyaországgal, Ferdinánd alatt való egyesülésben. Míg szept. 8. Nyír-Bátorban értekezett Erdély jövendő sorsáról Ferdinánd követével, gr. Salm Miklóssal, rövid idő mulva *Simándra* hítta Petrovicsot, Losonczy Antalt és Pathócsyt, kik meghallván, hogy a török már Becsét és Becskereket követeli, színleg nem idegenkedtek többé oly nagyon a Ferdinánddal való egyességtől[1]). Alig távoztak azonban Simándról, ismét izgatni kezdtek a barát ellen. A portától rendeletet eszközöltek ki, mely meghagyta, hogy az «árúló» Fráter Györgyöt élve vagy halva Konstantinápolyba küldjék. Az 1550. februárban Kolozsvárott tartott országgyűlés azon ürűgy alatt, hogy az orvok Zaránd- és Hunyadmegyékben nagyon elszaporodtak, üldözésökkel Petrovicsot bízta meg[2]), ki ekként a Maros és Körös völgyének fővonalát, mondhatni, az Erdélyből Ferdinándhoz vezető útat megszállotta s a határvárakat a maga ráczaival akarta megrakni.

II. Az első török hadjárat.

A szultán megparancsolta az erdélyieknek, hogy Fráter Györgyöt élve vagy halva Konstantinápolyba küldjék s hogy ezentúl csak a királynénak és Petrovicsnak engedelmeskedjenek. Petrovics a budai basát segítségre szólította s a ráczokat, oláhokat táborba gyüjtötte; Losonczy Antal és Pathócsy Ferencz szintén lázasan készűlődtek. Petrovics, ki a kormány székhelyét Lippára szerette volna áttenni[3]), a Maros aradi szakaszán át nyomúlt Erdélybe, hol Branyicskát, Dévát, Alvinczet elfoglalta s Gyulafejérvárt megerősítette. Szeptemberben azonban a német hadakra hiába várakozó barát is kimozdúlt ekemezei táborából, ostromolni kezdte Gyulafejérvárt, hová a királyné zárkozott, Varkócs Tamás váradi kápitányt pedig Csanád ellen küldötte, melyet 8000 rácz ostromolt s közben török módon égette, dúlta Csanád és Arad falvait. Varkócs «nagy sok néppel» szeptemberben a Körös mellett szállt táborba, valahol Zerénd táján, s Arad alatt is mintegy 1400 fegyveres paraszt, vagyis hajdú várta parancsait[4]). Azon kezdte a támadást, hogy egy rácz kémet a Körösbe dobatott, kettőt pedig nyársba húzatott. Azután Csanád alá nyomúlt, melyet a rácz Bosics Péter felgyujtott s elűzte onnan és Temesvárig kergette a ráczokat; sőt, mint alább látni fogjuk, Csála várát is elfoglalta Petrovicstól[5]).

»Ez idő közt Fráter György egy új hírt érte:
Budai pasának Lippán belűl lette«[6]).

Petrovics ugyanis, kit Martinuzzi a tábori országgyűlés által a haza ellenségének nyilváníttatott, Kászon budai basát ismételten segítségre szó-

[1]) *Tinódi*, III. 15. *Szilágyi*, I. 251. — [2]) *Szilágyi*, I. 258. — [3]) *Brutus*, Magy. hist. III. 406. — [4]) *Verancsics*, VII., 166. — [5]) *Tinódi*, III. 23. *Verancsics*, VII. 148, 168. *Lib. Reg.* Ferd. I. 525. — [6]) *Tinódi*, III. 25.

lítván, ez szept. 15.-re Szegedre rendelte a belgrádi, szerémi, herczegovinai, pozsegai, zvorniki, pécsi, fejérvári s hatvani török hadakat[1]) s október elején a Maros völgyén fölfelé indúlt.

Aldana szolnoki várparancsnok, ki eleinte Szolnok megtámadásától tartott, látván, hogy tulajdonképen Lippa s Erdély többi véghelye forog veszélyben, megbeszélte a dolgot *Bakics*csal[2]), s elhatározta, hogy a Maros védelmére ő is ad némi haderőt. A törökök kikémlése végett a vidéket jól ismerő 3—4 magyarnak kalaúzolása mellett kocsin 100 spanyolt küldött arrafelé s meghagyta nekik, hogy Erdélyben Aldana bejövetelének hírét terjeszszék; de azt is, hogy ők maguk Aldana engedelme nélkül jöttek meg a várból. A spanyolok csakhamar összetalálkoztak gyalog és lovas magyarokkal, kik szintazon módon szöktek el kapitányaiktól. Együtt mentek most egy vár, talán Csanád alá, melyet a ráczok ostromoltak; de közőlök néhányat levágván, *Petrovics* vára, az erős *Csála* alá szállottak, hogy kezökre kerítsék. Aldana, nyiltan nem szeghetvén meg a törökkel kötött fegyverszünetet, egyik őrnagyát (serganto mayor) azon ürűgy alatt küldte ki, hogy szedje össze és hozza vissza az engedély nélkül távozott spanyolokat; s hasonló parancsot adott a magyarokra nézve *Balassa* Jánosnak. Ezek azután Csála alatt megis találták a szökevényeket; természetesen, eszök ágában sem volt, hogy visszatérítsék, ellenben kitartó ostromra tüzelték s még vezették is őket. A várat jól védte a 200 főnyi őrség, s megölt néhány magyart, több spanyolt pedig megsebesített. Ekkor az őrnagy tüzet parancsolt a két árok által kerített vár kapuja ellen, a spanyolok pedig s az utánuk nyomúlt magyarok betörték azt. A ráczok megadták magukat és zsákmányúl engedték át arany és ezüst kincseiket, valamint szőnyegeiket. *Balassa* János száz magyart hagyott őrűl Csála várában, ő maga pedig az őrnagygyal együtt hazavezette Szolnokra a többi katonát. E hadi kalandnak gyorsan híre ment s már azt rebesgették, hogy Erdélybe hatezer spanyol és sok magyar tört be Martinuzzi segítségére[3]).

Október elején a budai basa 16—20,000 emberrel[4]) a Maros völgyén fölfelé valóban Erdélyre rontott és sokan azt beszélték, hogy Kászon a ráczokkal együtt ostromolja Csanádot[5]). Ez nem teljesedett ugyan; de okt. 14. táján már valóban visszavette Csála várát, megszállotta Arad, Simánd, Lippa stb. és a Makraalja környékét s kijelentette, hogy nem tér vissza olyan könnyen, mint a királyné s Petrovics gondolja. Ha ők esztelenek, bolondok és könnyelműek, az ő bíboros császára okos és nem játszik gyermekek módjára[6]). Arról, úgy látszik, nem tudott, hogy Martinuzzi, ki időközben kibékűlt a királynéval s hadait is elbocsátotta, most,

[1]) *Verancsics*, VII. 166. — [2]) *Aldana* (Villa, Expedicion, 68.) Balcochenak írja. — [3]) *Aldana* Villanál, 68—70. — [4]) *Aldana* szerént (u.-o.) 12,000-rel. — [5]) *Verancsics*, 131., 134. V. ö. *Brutus*, III. 402. — [6]) *Verancsics* (VII. 140.) tollhibából szeptembert írt.

midőn hírét vette, hogy Erdélyre három oldalról tör a török, meghordoztatta a véres kardot és mihamar 50,000 embert gyüjtött zászlói alá. A megerősített helyeket, mint Aradot, hol 1400 hajdú állott s Lippát ez alkalommal nem bántotta, hogy várostrommal ne fecsérelje idejét. Lippa közelében mégis október 22. táján pihenőt tartott s 200 lovassal előre küldötte *Feriz* agát, hogy a királynétól találkozást, s utasítást kérjen[1]). Azután ő-maga is követte seregével s Tót-Váradjáról ismét «kezde üzengetni»[2]). November elején már Illyén volt.

Ezalatt 2000 törökkel a Maros völgyébe érkezett *Nadum* bosniai basa is, ki valami egy héttel megkésett Szegedről s most kereste a *Kászon*nal való egyesülést. Baj nélkül jutott Aradig, melyet megkerülve, átkelt a Maroson s a várostól mintegy 5000 lépésre a Maros partján, *Szódi*nél ütött tábort. Az aradi hajdúk, kik pedig hatszáz fővel kevesebben voltak, mint a török, az aradi mezőkön hagyván barmaikat, a gazdag zsákmány reményében nagy riadallal ütöttek rájok. A reggeltől estig tartó csatában a törököket megverték s táborukat elfoglalták. Ezzel a közellevő faluba vonúltak, s a zsákmányon megosztozva, azt határozták, hogy másnap tovább üldözik Nadumot. Ez azonban a nyert időt csapatainak rendbeszedésére használta fel s hajnalban ő nyitotta meg a támadást. Még pedig oly erővel és szerencsével, hogy a gyakorlatlan hajdúk csakhamar megfutottak, 200 halottat hagyván a csatatéren. A törökök egészen Aradig űzték őket. Itt azonban helyt állottak az aradi polgárok, kik fegyvert ragadva fedezték a hajdúk futását s az ellenséget visszaűzték.

Nadum most *Simánd*ra tört, hová a hajdúk egyrésze menekült. A várost könnyedén elfoglalta, a megréműlt nép azonban a templomot hamarosan megerősítette s védelemre készült. A törökök körűlfogták őket s beizentek, hogy ha a kapukat kinyitják s a hajdúkat kiadják, a népnek magának megkegyelmeznek. A falaiban nem bízó lakosság valóban kinyitotta a kapukat, mire a törökök az ott talált néhány hajdút azonnal lekaszabolták. A polgárokkal, hogy készségöket jutalmazzák, igen szeliden bántak, csupán a gyermekeket hurczolták magukkal.

Időközben az aradiak három napon át rendkívül szivesen látták a a hozzájuk menekült hajdúkat, kik a sződi csatában nyert sebeik kötözgetésével töltötték az időt. Negyednapon azután, hála fejében, Arad városára rohantak a hajdúk s az egészet fölprédálták, mintegy 3000 aranyra rugó kárt okozván a lakosoknak. Nadum viszont valami ok, talán Kászonnak időközben adott parancsa miatt, nem folytathatván útját, Lippa ostromára pedig nem is gondolhatván, Arad alatt ütött tábort s leste az alkalmat, mikor állhat bosszút az aradiakon, kik a hajdúkat megmentették előle. Evvel kissé várnia kellett, mert a rabló hajdúk távoztával a szolnoki ör-

[1]) *U.-o.* Nádasdy Tamáshoz írt ezen levele okt. 26. Egerben kelt. — [2]) *Istvánfy*, XVI. *Tinódi*, III. 25.

ség élén *Balassa* János szállotta meg Aradot s mindenképen azon volt, hogy megütközzék Nadummal[1]). Ezt azonban nem csalhatván ki táborából, a már Simánd alá ért Varkócs Tamáshoz csatlakozott, ki egymásután elfoglalván Makót, Csanádot, Nagylakot, Egrest és Csálát, nemcsak Nadumot, hanem magát Kászont is avval fenyegette, hogy hátban fogja megtámadni és Simándnál újabb hadakat gyűjtött. Terve annál veszedelmesebb volt, mert Martinuzzi minden jót ígért ugyan a töröknek, de egy 50,000 főnyi sereg élén. Ennek hírére

»Elindúla Kászon basa nagy éhséggel,
Maroson költözik éjjel sietséggel,
Lippa felé siet nagy hirtelenséggel«[2]).

A még meg nem erősödött Varkócs a Fejér-Körös tulsó partjára húzódott vissza előle, Balassa pedig, keresztény zsákmánynyal megrakodva, szolnoki állomására sietett.

Kászon, ki oldalt hagyta Lippát és Nadum november közepén Sződi táján egyesültek; Szent-Miklósnál hajókon átkeltek a Maroson[3]) s közös erővel *Arad* ellen indúltak. A mezőváros lakosai, kik tudták, menynyire fenekedik rájok Nadum s kik a 16—20,000 főből álló ellenséggel ki sem köthettek, mert kevesen voltak és városukat nem védte sem sáncz, sem fal, egymásután szökdösni kezdtek Aradról; a családok egy része azonban a bazilikában torlaszolta el magát. A török azonnal felgyujtotta a várost s a tűz elharapózott magára a bazilikára is. Azután legyilkoltak mindenkit, a kit a templomban s kinn a városban elűltaláltak; csupán a gyermekeknek kegyelmeztek meg, a kiket azonban rabságba hurczoltak. Csak kevesen menekűlhettek a lakosok közől. Néhányan Egerbe futottak s deczember 11.-én az ő tudósításaik alapján beszélte el Verancsics egri püspök Aradváros romlását[4]). Kászon deczember elején már Szegeden volt s pár nap múlva hazatért Budára.

Aradvármegye roppant pusztúlást szenvedett a lefolyt hadjáratban; a magyar népet jellemző csodálatos szívósságnál fogva azonban ismét gyorsan összeszedte magát. Az a hír, hogy Martinuzzi rövid időn három sereget megugratott Erdélyből, visszaadta az aradiak önbizalmát is. A menekűltek visszaszállingóztak Arad városába s a bazilika kormos falai közt ismét misézhettek a kanonokok, s talán bensőbben hangzott, mint valaha, a *Sursum corda* . . . . Deczember 21-én az aradi káptalan, mint hiteles hely, már ismét működött[5]).

[1]) Balassának ezen második expeditiojáról Aldana nem szól. Lehet, hogy egyszerre történt az Csálavár megszállásával. — [2]) *Tinódi*, III. 27. — [3]) *Verancsics* (VII. 166.) tollhibából Tibiscust ír. — [4]) *Munkái*, VII. 166—177. Más forrás nem említi. — [5]) *János-Zsigmond* oklevele 1569. márcz. 9. Közli *Pesty*, Szörény, III. 372. L. e könyv 119., 170., 179. l. A káptalan megszűnését, *Karácsonyi* ellenében (Emlékkönyv, 163.), valamivel későbbre kell tennünk.

Martinuzzi az 1551. év elején újabb támadástól féltvén Erdélyt, okvetetlenül meg akarta nyerni Ferdinándot s ártalmatlanná tenni az ellene a törökkel tartó Izabellát s Petrovicsot. Pathócsy Ferenczet, Petrovics hű bajtársát, ki Kászon visszavonulásának hírére Gyuláról a tavon át Sarkadra, onnan pedig Kölesér városába menekült, maga a föld népe szolgáltatta ki Martinuzzinak, ki azután Váradon őríztette. — A lugosiak és soborsiniak már ekkor esküvel fogadták neki, hogy fegyverrel védik magukat Petrovics ellen[1]), ki ismét hadakat gyüjtött. A barát ezt nem nézte nyugodtan. Február 3. Diószegen ismét találkozott Ferdinánd biztosaival, Báthory Andrással és Teuffel Rézmánnal. Egyebek közt azt kívánta a királytól, hogy Izabella jegyajándékát pénzben adja ki; ekként akarta Solymos, Lippa, Küküllő s Boldogkő várát, valamint a kassai harminczadot kiszabadítni Izabella kezeiből[2]). Azonban márczius elején a királynénak megparancsolta a szultán, hogy a királyfit azonnal megkoronáztassa, Becsét és Becskereket megnyissa a török őrség előtt, adó fejében pedig 50,000 frtot küldjön a portára. Mialatt e végből az erdélyi rendek Gyulafejérvárra siettek, Petrovics Temesvárra gyüjtötte a Délvidék s Arad nemességét, hogy e parancsot kihirdesse s végrehajtsa. A temesvári gyűlés azonban csakhamar szétoszlott, mert Petrovicsnak Aradban s máshol levő javai védelmére kellett mennie, hogy megmentse azokat Martinuzzi hadainak pusztításaitól[3]). Az erdélyi rendeket Enyedre hítta a királyné, ki el akarta fogatni a barátot. Mikor híre járt, hogy ez Aradvármegyében fogadott zsoldosainak élén akar megjelenni, a gyűlés hazaárulónak nyilvánította őt, Petrovics pedig megszállta a Marosnak Aradban és Hunyadban a hegyek közt levő szakaszát. A barát tehát Aradról Boros-Jenőn, Halmágyon és Körösbányán át nyomúlt Enyedre, hol hatalmas beszédet tartott s a végzést megsemmisíttette[4]).

Ferdinánd haddal készült Erdély megszállására. Losonczy István alatt megfigyelő hadat küldött a Meszes aljába, az egész sereg vezérévé pedig április 27. *Castaldo* János Alfonz őrgrófot nevezte ki, s alája rendelte Losonczyt is. Castaldo május 16. kezdte meg hadjáratát[5]). A Petrovics-párt erre újból a budai basát szólította segélyre. Martinuzzi azonban megrontotta hitelét a török előtt, a segélyseereggel Erdélybe nyomúlt s a királynét és a rendeket június 28. rábírta a Ferdinánddal való szerződés megkötésére. Petrovics kénytelen-kelletlen maga is megnyugodott Temesvár, Lippa, Solymos stb. várak átadásában s Castaldo Báthory Andrást küldötte e várak átvételére[6]).

[1]) *Horváth*, Fráter György, 275. — [2]) *Epist. Proc.* II. 232. — [3]) *Horváth*, 279. — [4]) *U.-o.*, 280—1. *Istvánfy*, XVI. — [5]) *Villa*, Expedicion del maestre de Campo B. de Aldana. 78. l. — [6]) Júl. 31. Martinuzzinak Ferdinándhoz intézett levele szerént Báthory már elment Temesvár, Solymos és Lippa ostromára; aug. 3. pedig Szokoli Mehemed beglerbég szemére vetette Martinuzzinak, hogy Báthory megtámadta Lippát. (*Tört. Tár*, 1880., 244—5).

A két vár augusztus első napjaiban csakugyan Ferdinánd kezei közé került, a mi különben csak fokozta a törökök beütésétől való félelmet. Aug. 17. a barát a miatt nem eresztette a zarándi fölkelő nemeseket Szolnok erősítésére, mert itthon is minden pillanatban készen kell állniok, hogy fegyvert ragadjanak gyermekeik, feleségeik védelmére. Hiszen aug. 12. a török előhad már átkelt a Tiszán és csakhamar 3000 jancsár s 60,000 török nyomúlt előre *Szokoli* Mehemed vezetése alatt, hogy bevegye Becskereket, Becsét, Temesvárt, Solymost és Lippát[1]). Aug. 24. ennek következtében Ferdinánd csakugyan elrendelte, hogy a megye nemesei a barát parancsaihoz alkalmazkodjanak[2]). Augusztus elején Ferdinánd biztosai már átvették Erdélyt, Izabella távozott az országból, Petrovics pedig elkeseredve hagyta oda Lippa várát. «Csatlósa leszek annak — szólt —, ki a szultán ellen két évig megvédi e várat»[3]). És *Szokoli* Mehemed beglerbég valóban már augusztusban megkérdezte Martinuzzitól, miért esett Lippa és Solymos Báthory András kezeibe? — «Lippa és Solymos — — válaszolt szept. 10. a barát — nem volt az én kezeimen, hanem azokban, János király halála óta, Petrovics parancsolt. Ime, most nyilvánossá lett minden fondorlat, melylyel ellenségeim s árúlóim engem a hatalmas császár előtt egyre vádoltak; ők hűtelenek lettek, én pedig hű maradtam»[4]). A beglerbég erre okt. 2.-án még bocsánatot is kért tőle. «Arczodat — úgymond — szeplőtelennek találta a hatalmas császár»; és szept. 19. óta már csak azon fáradozott, hogy e várakat visszaszerezze.

Derék hada egyelőre Csanádnál ütött tábort. Szokoli ugyanis értesült, hogy *Báthory* András, *Losonczy* István és *Aldana* szept. 20. táján elhagyta Temesvárt, hogy a megyék nemességét Lippára gyűjtse. A lippai táborba öszsze is hoztak 8—10,000 főnyi nemességet s odavárták Fráter Györgyöt is az erdélyi hadakkal. Csakhamar segítségökre jött ezer német lovassal *Serotin* Károly is, Varkócs Tamás pedig, közel 10,000-nyi haddal, már szintén Erdőhegy alá nyomúlt. A nemesség bízott benne, hogy, ha Castaldotól ágyúkat kap, Lippa táján dicsőséges győzelmet arat a törökön. Fráter György azonban nem akarta, hogy Erdély sorsa fölött egyetlenegy ütközet döntsön. Nemcsak az erdélyi hadakat nem vezette Lippa alá, nemcsak *Pallavicini* cs. vezért bírta rá, hogy Egerből Váradnál tovább ne nyomúljon, hanem kéz alatt magát a lippai tábort is elkedvetlenítni ügyekezett. Kezére járt a véletlen is. A beglerbég a lippai tábor kikémlelésére 500 lovassal *Uláma* pozsegai szandsák-basát küldötte ki. Uláma a zádorlaki erdőben rejtette el csapatát s beérte volna azzal, hogy «nyelvet fogjon», vagyis hogy az erdőre tüzelőért, vagy legeltetés végett járó magyarok közől néhányat foglyúl ejtvén, tőlük hírt halljon a lippaiakról. Ezek viszont száz lovassal hasonló czélból *Egyedy* Tamást küldték a

[1]) *Villa*, 81. — [2]) *U.-o.*, 256. — [3]) *Szilágyi*, I. 293. — [4]) *Pray*, Epist. Proc. II. 282., 297. — [5]) *Istvánfy*, XVII. *Buchholtz*, Urkundenband, 598. *Tinódi*, III. 38—39.

zádorlaki erdőbe, hol az egy faluban gondtalanúl tanyázott s még őrt sem állított ki. A rejtett csapatok egymásra bukkantak s természetesen, Egyedy húzta a rövidebbet. Csupán hetedmagával menekűlhetett vissza Lippára, hol azt beszélte, hogy a török egyenesen Várad ellen indúl. A családját, vagyonát féltő nemességet hiában intette, tartóztatta Báthory András. Október 4. a nemesség a lippai tábort odahagyta s a vezér magára maradt[1]). A császári katonák sem akartak megmaradni Lippában; kijelentették, hogy ők nem várőrízésre, hanem nyilt mezőn való harczolásra vállalkoztak. Mire a péterfalvi táborból Martinuzzi e hírt Castaldoval s Nádasdyval tudathatta[2]), okt. 5. Báthory maga is odahagyta Lippát, melynek kapitányává s a némikép megnyugtatott 600 főnyi (400 magyar és 200 hajdú) őrség fejévé Gersei *Pethő* Jánost tette[3]).

Időközben *Szokoli* Mehemed beglerbég szept. 28-án bevette Csanádot s azután gyorsan elfoglalta a jobbadán ráczokkal megrakott aradi várakat, Fellakot, Csálát, Zádorlakot, Bodorlakot, Pálülését, sőt, már Lippa határában, Eperjest, s az aradi határokon túl Horogszeget, Somlyót és Illovát is. Kezeibe kerűlt tehát «a tágas, kies rónaság, melyet folyók öntöznek s mely földjének termékenysége, szarvasmarháinak sokasága, tömérdek hala s a gabona, takarmány és gyümölcs bősége által tűnik ki»[4]).

Lippa jól meg volt ugyan erősítve, a jómódú polgárok azonban nem akarták kitenni városukat a végső pusztúlásnak; nem különösen a benne tartózkodó idegen, főkép raguzai kereskedők, kik e háborús időkben amúgy is sokat vesztettek. Titokban ők maguk szólították föl a már-már téli szállásra készűlődő beglerbéget, hogy, ha a városnak kegyelmet biztosít, a várat bizton feladatják az őrséggel. A beglerbég tehát Lippa alá vonúlt, mire a polgárok halállal fenyegették Pethő Jánost, ha a várat oda nem hagyná. Pethő, nem tudván magát hősies védelemre elhatározni, felrobbanttatta puskapor-készletét, szétvettette ágyúit s valóban kivonúlt a várból. Szokoli már előbb akadálytalanúl megszállotta Csálát, hová 3 agával, 200 beslüvel (önkéntes török lovassal) és 100 gyaloggal Mikhálogli Ahmedet helyezte be. Már útban volt Lippa ellen, midőn a tanács határozatából eléje ment a főbíró s a város nagy ajándékain kívűl a vár kulcsát is magával hozta. A beglerbég okt. 8. délután 3 órakor csakugyan bevonúlt a városba és a várba, melybe 5000 főnyi janicsárt és spahit szállásolt el[5]), parancsnokukká pedig *Uláma*, vagy Ulemán basát tette[6]). Solymos

[1]) Okt. 3. a lippai táborból Báthory még csak azt írta Castaldonak, hogy a nemesség nem akarja Lippa alá várni a törököt, hanem haza kíván menni; október 4. már azt tudatta a királylyal, hogy a nemesség Becse, Becskerek, Nagylak, Csanád és Besenyő elestének hírére elszéledt s őt magára hagyta. (*Tört. Tár*, 1891., 433—4.) — [2]) *U.-o.*, 1881., 52. — [3]) *Villa*, 82. — [4]) *Istvánfy*, XVII. — [5]) *Istvánfy* és *Tinódi* szerént. *Ricaut* (Neu eröffnete Ottom. Pforte, 1694. évi kiadás, II. 201.) szerént 6000, *Verancsics* (III. 171.) szerént csak 3000 embert. *Hatvani*, Brüsseli okm. II. 275. — [6]) Nevét Ulama, Holama, Uleman, Uloman és Uliman változatban írják. V. ö. *Szilády*, III. 408.

várát is megszállotta a beglerbég, de nem boldogúlván vele, otthagyta és Temesvár alá sietett[1]). A perzsa származású Uláma, korábban Tamaszp sah helytartója, 1532-ben lépett Szulejmán szolgálatába. 1541-ben bosniai basa lett, 1548-ban erzerumi beglerbég, 1550-ben pedig ismét bosniai basa és Szokoli Mehemed egyik legbizalmasabb embere, kit szept. 28. csanádi, most pedig lippai parancsnokká tett. Uláma, Lippa várának parancsnokává neveztetvén, tiszteletben tartotta a város szabadalmait. Meglátogatta szent Lajos templomát is, meghallgatta s megdícsérte annak orgonáját; Szegedy Ferencznek azonban, a guardiánnak, kiverette öt fogát, mivel nem tudta előadni azokat a kincseket, a miket — egyes besugók szerént — a templomban rejtegetett.

Miközben Uláma Kármán Demeterrel hegedűltette magát, maga Szokoli pedig Temesvár ostromával bajlódott, majd Nándorfejérvárra tért vissza[2]), a teste erejéről híres *Horváth* Ferencz azon kérte Castaldot és Báthoryt, hogy Csála várának visszavételére csapatokat adjanak melléje. Az arad-zarándi urak közől még *Sisman* Ferencz Báthorynak és *Henyey* István, Pathócsynak lovashadnagya csatlakozott hozzá s így mintegy 600 lovassal indúlhatott Csála alá. Mikhálogli véletlenül éppen azon este érkezett haza a táborból s fáradt katonáit jól megvendégelvén, éjfélutánig itatta; úgy, hogy katonái csak reggel felé aludtak el. Ekkor Horváth emberei lajtorjákat támasztottak a falakhoz, berohantak, a részeg törököket ágyukban megölték, a kevésszámú fegyveresť elnyomták s a várat hatalmukba kerítették. Az álmaiból felriadt Mikhálogli félmeztelenül hősiesen védte magát; Horváth a félhomályban ráismervén, lefegyverezte s azután átkarolta, hogy a felkonczolás és bántalmak ellen megvédje. Egyik katonája azonban karjai közt lőtte őt keresztül. A várat azután kizsákmányolták s felgyujtották[3]).

Csálával csaknem egy időben került vissza a keresztények kezére *Fellak* vára is. *Losonczy* István temesvári parancsnok ugyanis 500 lovassal s Don Luis *Osorio* 12 spanyollal kicsapott Temesvárról s két napig hiában keresvén a spanyolok utóhadát, Fellak alá ment, melyet *Kajdász* aga alatt 50 török védett. Don Luis Osorio két spanyollal a falu piaczára sietett, hol egy törököt látott; de ez sem volt rest, s a kastély felé futott. A spanyolok utána. A várbelieknek annyi idejök sem maradt, hogy társuk után felhúzzák a hídat, az «emelcső»-t. A spanyolok rögtön lelőttek két törököt. Don Luis, harmadmagával a hídra rohanván, harczolni kezdett a kapu őreivel s midőn a lármára még 10 spanyol rohant oda, be is nyomúlt a kapu alá. Ekkor már a magyarok is odaérkeztek, mire könnyedén bevették a várat. 28 törököt megöltek, Kajdász agát 22 vitézével elfogták s lovakból, szőnyegekből, fölszerelésekből, puskaporból és néhány puská-

[1]) *Villa*, 82. *Szalay*, IV. 291. — [2]) *Hammer-Purgstall*, Gesch. d. Osm. Reiches, II. 215. — [3]) *Istvánfy*, XVII. 302. — *Hammer*, 215.

ból álló zsákmányt ejtvén, a várat felgyujtották. A mieink közől egy spanyolt öltek meg a törökök, Don Luis pedig a szájára kapott egy hatalmas vágást, úgy, hogy két fogát kiütötték s nyelvéből is lecsíptek egy kicsit. Sebeiből azonban csakhamar kigyógyúlt[1]).

Lippa eleste nagyon megdöbbentette a magyarokat s magát Fráter Györgyöt sem nyugtathatta meg *Hajdár* basának a lippai táborban okt. 13. írt azon levele, hogy Uláma Lippán csak telelni fog, a beglerbég pedig Nándorfejérvárra tér vissza[2]); másrészt azonban, habár Ferdinánd király már szept. 27. helyeselte azon tervét, hogy Lippának, vagy ha szükség, Temesvárnak tartson[3]), s bár okt. 12. ő maga kért segélyt V. Károlytól a török ellen[4]), még Castaldo Jánost is vissza akarta riasztani a török megtámadásától. Végre azonban Dévánál mégis egyesült Castaldo seregével s Lippa felé négy hadoszlopban folytatták útjokat. A köszvényes Báthory András maga helyett egyelőre az ifjú *Perényi* Gábort küldte a maga hadaival, ki *Varkócs*hoz csatlakozva, tízezer embert vezetett Tót-Váradra, hol a főseregggel egyesült. Itt értesültek arról, hogy a beglerbég Temesvár alól, melyet a hős Losonczy István védett, okt. 27. eredménytelenül vezette hadait téli szállásra. *Nádasdy* Tamás is megérkezett tüzes hadával, melynek vezérei a derék Magyar Bálint, Gyulafy László, Abstemius Sebestyén voltak. Más ünnepe is volt a tábornak. Castaldo ágyúlövésekkel fogadta a király küldöttét, ki Martinuzzinak bíbornokká való kineveztetése hírét hozta. Igazán ünnepies hangúlatban, a győzelem biztos reményében haladt a Maros szép völgyében a sereg, melynek számát túlozva százezerre teszik. Elől ezer huszár nyitotta meg a menetet; azután jöttek a székelyek, a második hadrendben a szászok, a harmadikban az oláhok s végre ismét a huszárok. — A második hadtest a Castaldoé volt. Itt is a huszárok voltak első sorban, a második sorban a spanyolok, a harmadikban a landsknechtek s a negyedikben vegyesen a német és cseh gyalog puskások. Faltörő ágyút csak hatot hoztak magukkal.

A keresztények nov. 1. értek Lippa alá[5]). Castaldo attól tartott ugyan, hogy a beglerbég Temesvár ostromát is csak azért hagyta félben,

[1]) *Aldana* Villánál, 85. és *Tinódi*, III. 75. — [2]) *Fray*, Epist. II. 303. — [3]) *Tört. Tár*, 1880., 639. — [4]) *Horváth*, Fráter, 316—7. — [5]) »Ugyanaz nap érkezett Lippára — írja Aldana testvére (Villa, 86—7.) Rodriguez de *Villandrando* kapitány, ki Aldana levelét vitte Castaldohoz, melyben ezt arra kérte, eszközölné ki Losonczytól, hogy szabadságot adjon neki a Lippára való menetelre s hogy az ő megérkezése előtt ne helyezze el a tűzérséget s nélkűle ne támadja meg Lippát. Azok közől ugyanis, kik vele jöttek, egyik sem ért ahhoz, mint kell vezetni és intézni a vár megtámadását; ő ellenben, midőn kevéssel előbb arrafelé járt, megvizsgálta a várat. Castaldo azt felelte, hogy ő a maga részéről örülni fog érkezésének, Martinuzzi azonban nem szereti őt; pedig éppen az ellenkező állott. Martinuzzi ugyanis, a mint megérkezett Lippára, azonnal hívatta; ő azonban nem akart menni a tábornok (Losonczy) engedélye nélkűl. S nagy baj keletkezett abból, hogy nem volt, a ki jól vezesse a tűzérséget s a ki ismerte volna a terepet; mert ha jártak is benne magyarok, azok nem kíváncsiak az efféle dolgok látására, vagy éppen azok megvizsgálására.«

mert Kászon budai basával egyesülten őt akarja megtámadni, másnap már komolyan intézkedett Lippa megszállásáról[1]) s november 3. készen is volt az ostromzárral[2]). A keleten emelkedő Zrinyiakot, mely a város és vár fölött uralkodván, igen alkalmas volt az ágyúk fölállítására, a spanyolok, németek és zsoldosok szállották meg s velök maradt ő maga is; délfelől[3]) Fráter György állt az erdélyi hadakkal; nyugaton, tehát a Sistaroveczi-patak torkolat-vidékén, Nádasdy hadai táboroztak, míg *Báthory*, ki, köszvényével nem törődve, mégis megjelent a táborban s *Perényi* a radnai oldalon őrködött. Uláma, ki a Szent-Lajos-templom tornyából figyelte meg a keresztény hadak elhelyezését, a terjedelmes külvárost, melyben sok iparos és kereskedő lakott, nem kívánta védelmezni s azt felgyujtatván, maga a falakkal körített belvárosba vonúlt. — Castaldo, hogy serege számára megmentse az égő külvárosban levő sok eleséget és bort, a tűz eloltására egy század spanyollal a cantabriai *Villoa* Jánost küldte ki; azonban hasztalanúl fáradozott s a külvárosok menthetetlenűl elhamvadtak. Most tehát minden erejét a belváros kőfalának lövetésére fordította s annál több reménynyel, mert e falak általában csak 7 lábnyi vastagok, régiek és gyönge szerkezetűek voltak. November 7., három napi erős ágyúzás után, az alsó klastrom mellett már rést tört a falakon. Uláma azonban ezeken belűl még korábban 3 m. széles és közel 2 m. mély árkot ásatott s igen jól értékesítette mindazokat a tapasztalatokat, miket — legutóbb különösen Esztergom ostromakor — a várerősítés körűl szerzett. A példáján lelkesedő törökök hősiesen védték a sánczot. Castaldo, a mint rést üthetett a falakon, nov. 7. már korán reggel haditanácsot tartott; Varkócsot, Villoát, Antonio da Encenillast, Rodrigo de Villandrandot és Luis de Barrientost egy kis csapattal a város és vár körűljárására küldte, s a sereget értesítette, hogy délben vagy délután 13 tárogatós által rohamot fuvat s hogy megjutalmazza azokat, kik a falakra először tűzik föl a zászlót. *Török* Jánost magyar és Serotint német hadakkal s valamivel odább nyugatra Perényi és Nádasdy lovasait küldte ki, hogy a tábort meglepetések ellen védelmezzék. *Avela* Péter spanyol zászlótartó s *Botta* Ferdinánd közlegény azonban még 5 spanyol közemberrel összebeszélt s a jeladást be sem várva, délután 3 óratájban Botta vezetése alatt a résre rohant; a janicsárok nyomban levágták mind a hét hőst. Veszedelmöket látva, a kémszemléből visszatért *Villandrando* és *Encenillas* vezetése alatt újabb spanyol csapatok rohantak a városra. Midőn már ők is ingadozni kezdtek s az afrikai harczokban kitűnt *Secelnig* Antal spanyol kapitány is elesett, a fővezér intézkedését be sem várva, a két *Arco* gróf németjei is rohamra indúltak; s miközben Castaldo, Martinuzzi s a többi vezér nyugodtan ebédelt,

[1]) *Bécsi* hadügyi lt. Tört. Tár, 1891., 434—5. — [2]) *Brüsseli okm.* II. 287. — [3]) *Istvánfy* szerént délen a Maros mellett állt; a Maros azonban éjszakon folyt és folyik ma is; *Tinódi* szerént is délfelől volt az erdélyi had (III. 45.), de ő a Marost nem említi.

Nádasdy Tamás.

hősiesen, de szerencsétlenül küzdöttek. *Encenillas* és *Aldana* Ferencz zászlótartó elesett, *Villandrando* súlyos sebet kapott s a vitéz, de meggondolatlan spanyolok és németek sok halottat és négy zászlót hagytak a viadal helyén[1]).

Mindez pár pillanat műve volt. A vezérek felugráltak az asztal mellől s *Nádasdy* Tamás volt az első, ki lóra pattant s a harcz színhelyére vágtatott, hova már magyarok is nagy számmal érkeztek. Kiragadta a magyar zászlót egy zászlótartó kezeiből s lováról leszállva, csapatait új rohamra lelkesítette[1]). Lóra űlt most már Castaldo is, hogy általános rohamra vezesse a sereget s barátcsuháját levetve, zöld dolmányban állt csapatainak élére maga Martinuzzi is. A huszárok is leszálltak lovaikról s a dombokon veszteglő tartaléksereg szintén parancsot kapott a rohamban való részvételre. Az ostromlók rivalgásába, a dobpergés és trombitaharsogás lármájába az ágyúk dörgése vegyűlt. Nádasdy vitte elől a nemzeti zászlót s egy hajdúja volt az első, ki a hágcsókon a falra jutván, a faerkélyen őrködő törököt levágta s útat nyitott a többinek is. Kitűnt olaszaival *Sforza Pallavicini*, azután *Villoa* és zászlótartója, *Salsed* Ferencz, ki az elsők közt hágott a falakra s kitűzte a zászlót. *Vettormen* és *Hafner* Tamás kapitányok a falakon haltak hőshalált. A véres küzdelem vége az lett, hogy a törökök megfutottak. Maga Uláma a janicsárok nagyobb részével bemenekűlt ugyan a várba, hétszáz lovasa azonban kinnrekedt s egyetlenegy reményét abba helyezte, hogy a Marosra nyíló kapun keresztűl vághatja magát. Ott azonban *Török* János és Serotin lovasai fogadták őket. Az erős küzdelemben Török János lova hét sebet kapott s ő reá magára is oly hatalmasan támadt egy török, hogy kengyelvasát és sarkantyúját egyetlen csapással kettévágta és sarkát is megsebezte; a magyar vezér azonban dárdájával megölte őt. *Sisman* Ferenczet, ki megölt lovával földre zuhant, bajtársai csak alig menthették meg. Azokat, kik valami keservesen átvergődtek a Maroson a radnai oldalra, Báthory és Perényi lovasai fogták körül s bár megadták magukat, egynek sem kegyelmeztek meg.

E közben a várba szorúlt törökök, kiket egészen a kapuig kergettek a győzők, ismét visszafordúltak s a lakosok javait dúlni kezdő keresztényeket vitézül megtámadták[2]). A hős *Forgách* Simon tizenegy sebből vérzett már s a lándzsák keresztűl szúrták mind a két lábszárát, midőn spanyol és magyar bajtársai kiragadták a sokaságból. Később félholtan találták meg a reá hullott törökök és keresztények hullái közt. Nagy volt a sebesűltek és azok száma, kik a roppant tolongásban a hídról a sánczba buktak. A keresztények végre ezúttal is visszanyomták a törököket, kik közől csak 1500 maradt meg az ádáz küzdelemben s mint-

[1]) *Verancsics*, II. 90. *Villa*, 87. l. szerént Encenillast is agyonlőtték, a fejét levágták a törökök. — [2]) *Verancsics* (II. 90.) szerént a keresztény lakosokat is vágták, kínozták és rabolták.

egy 2000 török hullája fedte a csatatért. E 4 óra hosszat tartó harczban kitűnt *Czelenk* (helyesebben Cznetnich) János[1]) és Szancsali *Sulyok* Ferencz is[2]).

Martinuzzi másnap (nov. 8.) értesítette Ferdinándot a szép eredményről[3]); *Tinódi* Sebestyén hosszú magyar, *Speltacher* Pál pedig nem kevésbbé hosszú német versben magasztalta a lippai ostrom hőseit[4]). Ferdinánd király nov. 22. csak Báthoryt, Pallavicinit, Pathócsyt és Nádasdyt dícsérte meg külön[5]).

November 8. haditanácsot tartott Castaldo. Martinuzzi Uláma szabadon-bocsátását javasolta, hogy Szulejmánnak ürűgye ne legyen a bosszúhadjáratra; a haditanács azonban, mely tudta, hogy az élelemben hiányt szenvedő vár úgy sem tarthatja magát sokáig, beérte azzal, hogy Perusics Gáspár, Csanád hős védője által megadásra szólítsa fel a basát. Uláma azt felelte, hogy csak úgy adja át a várat, ha fegyveresen vonúlhat ki belőle.

A város elfoglalása után Martinuzzi Temesvárról *Aldana* Bernátot hítta meg a tűzérség vezetésére. «Jött — írja testvére[6]); — de a vár nagyon erős volt s a természet is igen jól védte, a mellett nagy gonddal őrízték, míg a mi táborunkban alig volt ostromágyú és lövőszer. Sőt, mi több, Castaldo napról-napra zavarta Aldanát abban, hogy a tűzérséget saját tetszése szerént állítsa fel s intézzen rohamot; s azt adta ürűgyűl, hogy a vár majd éhség következtében adja meg magát». Castaldo különben is *Sforza Pallavicinit* tekintette a tűzérség főparancsnokának. — Egy üteg a várkaput vette czélba; a másik a Marosra nyíló vízikapu ellen működött s «kasokat töltének, rakának tornyokat». Ott 1000 német gyaloggal és 500 lovassal ő maga őrködött. A harmadik telepet nyugaton állították fel, s kivált egy *Dobel* nevű tűzérmester működött eredményesen. Martinuzzi azután olyan helyre parancsolta őt, hol kevesebbet árthatott a töröknek; s a lövőszereket oly fukarúl szolgáltatta ki, hogy pl. 10—20 golyónál többet nem adott ki egyszerre; pedig a társzekereken bőségesen volt minden készlete. Mivel a fellegvár tömör falai ellen nem boldogúlt, Castaldo Szebenbe és Váradra küldött nagyobb ostromágyúkért s míg ezek megérkeznének, tűzaknákkal ügyekezett rombolni a falakat. Az őrség azonban meghiúsította szándékát.

Majd különös hírek kezdtek szállingózni a bíbornokról. Hogy egy

[1]) *Századok*, 1871., 604. — [2]) *NRA.* fasc. 932. nro 32. Az ostrom részletei: *Verancsics*, 89—92., III. 171—3. *Istvánfy*, XVII. *Tinódi*, III. 45—48. *Fessler*, VI. 732—4. *Horváth*, Fráter, 333—4. stb. — [3]) *Tört. Tár*, 1881., 61—2. — [4]) Ein ſchön new Liedt vom zug auß Siebenbürgen, wie es jetzt im Sturme vor Lippa ergangen iſt. Was wöll wir aber heben an. Nürnberg, 1551., Neuber Bálint betűivel. 8r., 8 levél. Az egész 47 versszakból áll. Még azon évben, némileg változott helyesírással, ugyanott más kiadása is jelent meg. Mindkettő a berlini kir. könyvtárban. Egyes részletek Aldana emlékíratában is (*Villa*, 86—88.) s *Brüsseli okm.* II. 287—9. — [5]) *Tört. Tár*, 1891., 436. — [6]) *Villa*, 87.

szolgája éjjel a vár alá lopózván, törökül kiabált be a védőkhöz, hogy csak ne féljenek, a keresztény sereg nemsokára szétoszlik. A szolgát az őrök elfogták, a bíbornok azonban nem engedte haditanács elé állíttatni, hanem egyszerűen elbocsátotta s jót állott hűségéről. Talán máskor is küldött efféle üzeneteket. Egy hajnalban, mint Pethő János állította, a bíbornok Perusics Gáspárral és Varkócs Tamással személyesen ment a sánczárokba s a fal alatt találkozott is a basával[1]), kivel a fegyverszünet s a vár megadása dolgában értekezett. Uláma, a kilencz napig tartó ágyúostrom hatását szemlélve, nov. 16. valóban fegyverszünetet ajánlott. Martinuzzi kész volt erre, sőt az őrség elbocsátására is, mert nem akarta ingerelni a szultánt. Castaldo, kit Martinuzzi csak alvezérnek tekintett, azt vetette ellen, hogy az őrség nagy része már is macskát, lovat stb. kénytelen enni, az éhség előbb-utóbb már-már rákényszeríti az őrséget, hogy kegyelemre is megadja magát. Mialatt az alkudozások folytak, az erdélyiek mind tömegesebben hagyták oda a tábort, míg a többiek a miatt zúgolódtak, hogy kevés eleséget és takarmányt kapnak, pedig, mind a kettővel megrakva, sok hajója van Martinuzzinak a Maroson. — De a németek és spanyolok is sokat szenvedtek, kivált hogy eleintén bőven levő pénzöket a velök jött olasz és más külföldi kereskedők selyemszöveteire, ruháira s egyéb drágaságaira fecsérelték el. Ferdinánd pénzt ugyan nem küldhetett, de legalább eltiltotta a táborban ilyeténképen való kereskedést. Magukat az erdélyieket pedig azzal akarta maradásra bírni, hogy figyelmeztette őket Mátyás király példájára, ki tél-víz idején is foglalt el várakat a töröktől[2]).

November 20. a basa menedéklevelet s kezeseket kért, hogy tábori követei kimehessenek[3]). Martinuzzi Perusicsot küldte be a menedéklevéllel, mire még az nap délután egy janicsáraga által vezetett követség jött ki hozzá. Martinuzzi Castaldo, Balassa Menyhért, Pethő János (a lippai volt kapitány), Nádasdy Tamás, Pathócsy Ferencz, Perényi Gábor s más főbb tisztek jelenlétében fogadta őket[4]). Castaldo tudtukra adta, hogy, ha kegyelemre megadják magukat, szabadon kivonúlhatnak a várból. A követek eredménytelenül tértek vissza s nemsokára megérkezett Perusics is, Ulámától drága szőnyeget, török inget s testvéri üdvözletet hozván Martinuzzinak. A király Gráczból éppen nov. 21. köszönte ugyan meg fáradozásait, maga a bíbornok azonban nagyon elégedetlen volt. Igaz ugyan, hogy időközben Bulcsot, Eperjest, Pálűlését, Csálát, Nagylakot, Fellakot, Csanádot, Besenyőt és Galádot is visszafoglalták a keresztények; a hosszas ostrom s a rossz és esős idők által elkedvetlenedve azonban a magyar- és erdélyországi parasztok, sőt a nemesek egy része is ott hagyta már a lippai tábort, a huszárok és vértesek pedig annyira kimerültek, hogy alig

[1]) *Pray*, Epist. Proc. II. 316. — [2]) *Tört. Tár*, 1891., 436. — [3]) *Hatvani*, Brüsseli okm., II. 290. — [4]) *Verancsics*, II. 90.

tudnak lábaikon állni. A «Csalogány,» «Bika» s a többi ostromágyú, mely Szebenből és Váradról végre megérkezett, köröskörűl ledöntötte a falakat s a várban már csak négy torony látszik; ezek is jobbadán leégtek. Azt hitte, a város elfoglalása után épen kaphatja meg a várat, ha szabad elvonúlást enged az őrségnek. Terve azonban másoknak (főkép Castaldonak és Nádasdynak) nem tetszett, s most, ha elfoglalják is, sok gonddal jár a vár kijavítása. Ide járúlt, hogy a budai basa már nov. 21. átkelt a Tiszán, egyesült a beglerbéggel s mint a kiküldött kémek megbízható értesítéseiből november 25. már a táborban is tudták, útban van Uláma fölmentésére. Martinuzzi, kinél nov. 27. ismét megjelentek Uláma biztosai[1]), másnap egyrészt újabb zsoldos hadak küldésére kérte a királyt, másrészt azonban, ugyanaz-nap, midőn portai követe, *Tisza* kapitány, egy csauszszal és egy magyarúl s latinúl is tudó dervissel együtt tért vissza, újra haditanács elé hozta Lippa átadásának ügyét s a katonai becsületökre féltékeny főtiszteket végre is azzal győzte le, hogy a jövő évi júniusban lejáró békét nem lehetne megkötni a törökökkel, ha Ulámát most a várnak utolsó csepp véréig való védelmezésére kényszerítnék. Castaldo engedett, de már is bosszút forralt a barát ellen, kit árúlónak tartott; s a többi vezér is csak azért követte tanácsát, mert — mint Nádasdy beösmerte — «ha bennünket elhágy, az ellenség prédájává leszünk.» Nov. 28. tehát a haditanács kijelentette, hogy szabad elvonúlást enged az őrségnek.

Castaldo a királyt, Uláma a beglerbéget értesítette, a feleletet azonban mindkettő elkésve kapta. Uláma azonnal elfogadta az ajánlatot; de, a beglerbég válaszára várva, nem hagyta el a várat. Nov. 29. a bíbornoknál kedélyes vacsora közben beszélte meg a tennivalókat s másnap, nov. 30. Castaldo már vádlevelet küldött ellene a királyhoz[2]). Decz. 1. a beglerbég lobbantotta Martinuzzi szemére Lippa ostromát s kért határozott nyilatkozatot magatartásáról; majd 3.-án saját királyának bizalmatlanságát kellett enyhítnie azzal, hogy újabb hadszedésre, országgyűlés összehívására s az azon személyesen való megjelenésre bírja őt. Végre decz. 4. szombaton este kivonúlt az őrség, melynek védelmére 300 rácz lovassal Cserepovicsot rendelte ki a bíbornok. Lippa átadásának kieszközlése volt életének egyik legszebb sikere[3]). Lippa alatt nem arról volt szó, hogy

[1]) *Hatvani*, Brüsseli okm. II. 291. — [2]) *Buchholtz*, IX. 582. *Pray*, Epist. II. 314. — [3]) *Schiller* is foglalkozott Martinuzzi életének drámai feldolgozásával. (Phil. Közl. IV. 639., X. 187., XIV. 732.), de mert a tárgy nagyon hasonlított Wallensteinhoz, nem tudott vele megbarátkozni. Főkép Károly-Ágost buzdította rá; de 1799., mint Goethének írta, maga is eltért e szándékától. »Ha én — úgymond — abban a helyzetben volnék, hogy ezt a történetet föl kellene dolgoznom, az egész cselekvényt *Lippa vára átadásának* idejébe tenném. A királyné fiával együtt a táborban volna, hol a magyar koronáról való lemondásra bírnák; Martinuzzinak nagyobb tervekkel kellene járnia, mint a milyenek explicite a könyvben *(Berchet* A.: Histoire du ministère du Cardinal Martinusius. Páris, 1715.) állnak« stb. (Phil. közl. XIV., 732.)

alku útján kerített hatalmába egy megrongált várat, mely a keresztények rohamainak úgy sem állhatott volna már ellen; hanem arról, hogy két világhatalom közt ily csekélység miatt lángra ne lobbantsa a háború üszkét. *Salazar* fővezérmester, *Arco* Scipio s mások egyre sugtak-búgtak Castaldoval, ki mind türelmetlenebbül leste az alkalmat, hogy a barátot eltegye láb alól. Pedig az ürügyek mindjobban szaporodtak. Uláma ugyanis a kivonulás estéjén a bíbornok hadai közelében ütött tábort; meg is látogatta őt, s négy harczi paripát, drágaköves tőrt, aranyos lámpát, két aranyos viaszgyertyát, aranynyal áttört perzsa tált stb. vitt neki ajándékúl. Másnap, decz. 5. teljes harczrendben «nagy békességgel«[1]), «tisztességgel, békességgel«, «mint egy Melkisedek»[2]) vonúlt el Lippa alól az 1300 török, kiket 10 spanyol lovas és Cserepovics Miklós, Szabó István, Bosics Péter, Bálintics Tódor, Rácz Száva és Musevics Demeter lovasai kísértek délfelé a Temesig. Azon túl a basa még azon éjjel[3]) csak bajjal vághatta magát keresztül a leselkedő bosszús magyarok, pl. Horváth Ferencz, a fellaki Gergely vajda, a nagylaki Bosnyák Ambrus, Balassa Menyhért, Dombay Mihály stb. hadain és Lippára vezetett 5000 főnyi seregének alig tizedrészével menekülhetett Nándorfejérvárra[4]).

Castaldo egy spanyol őrség élén *Aldanát* tette Lippa parancsnokává; «az jó Lippa várát megerősítteté, éléssel, ágyúval bőven megtölteté». Meghagyta, hogy ha a török megtámadná s ellen nem állhatna, Erdélybe vonúljon vissza. Pár nap múlva azonban elbúsúlva olvashatta Ferdinánd király levelét, melyben kárhoztatta, hogy Ulámát Lippából szabadon bocsátották[5]). Máskép fogta fel a dolgot a beglerbég[6]). Sajnálta ugyan, hogy, a szultán parancsát mellőzve, Martinuzzi is résztvett Lippa ostromában, de föltétlenül dícsérte a vár átadásánál tanúsított magaviseletét. A török hadjárat elmaradt volna, ha maga a bíbornok nem írja, hogy Becse, Becskerek, Lippaváros és a Körösig levő többi vár nincs a kezén s ha az adót idején beküldik; Becsét és Becskereket a maga részéről szívesen átadná, ennek elhatározása azonban a portára tartozik. Különben továbbra is ügyeljen a barát, hogy botrány ne történjék a kereszténységben s hadjáratot ne kelljen indítnia a szultánnak[7]). Lippáról decz. 7. írta

[1]) *Székely* István Magy. Krón., 64. — [2]) *Verancsics*, II. 91. — [3]) Fráter György decz. 6. már mint megtörtént eseményt említi. (*Tört. Tár*, 1881., 71.). *Aldana* (Villa, 88.) a vár átadása után való napra teszi. — [4]) *Castaldo* titkos jelentése Lippa átadásáról. (M. Tört. Tár, 1877., XXIII., 250—3.). Ferdinánd emlékírata a pápához és egy lippai német tudósítás nov. 28.-ról. (*Buchholtz*, Urkunden, VII. 270., 601.). Aldana *Villánál*, 88. *Istvánfy*, XVII. *Tinódi*, III. 48—52. *Forgách*, Commentarii, 27. *Verancsics*, II. 39—91. Levelek a *Tört. Tár*, 1881. és 1891. évi folyamában s *Hatvani* Brüsseli Okmánytárában (kivált II. 287., 307.). *Sagredo*, Memorie istoriche de'monarchi Ottomani. (Velencze, 1679.), 307—9. *Kicaut*, Neu eröffnete Ottom. Pforte. (Augsburg, 1694.), II. 201. *Horváth*, Fráter György, 334—340. A Martinuzzi-bibliographiára nézve l. u.-o., és *Kertbeny*, Régi német nyomtatványok, 668. — [5]) *Tört. Tár*, 1891., 437. — [6]) *U.-o.* 1881., 72—3. — [7]) *U.-o.*, 1881., 72—3.

utolsó levelét a barát[1]), ki az erdélyi hadak nagy részét hazaküldvén, harmadnapig még Lippán maradt. Külön hadtestben távoztak onnan a németek és spanyolok, valamint a zsoldosok is. Csupán Don *Castelvi*nek Temesvárra rendelt spanyoljai táboroztak még ott, valamint az Aldana vezetésére rendelt spanyolok s a Martinuzzi személyes őrizetére szánt kis csapat. Castaldo tehát teljes biztonságban érezhette magát Lippán.

Castaldo egy napon, úgy látszik, decz. 8.-án, magához hívatta Aldanát, Sforzát s Nádasdy Tamást és tudtukra adta, hogy a mint Erdélybe mennek, darabokra vagdalják őket; mert a barát azon fondorkodik, hogy annak adja a királyságot, a kinek akarja. Legjobb volna tehát megölni a barátot, a mint megis parancsolta a király abban a levélben, melyet Salazartól küldött. — Később, elútazása előtt, külön hívatta Aldanát a tábornok. «Aldana — szólt, — ez ügyet a király általam különösen neked ajánlja. Akarom, hogy ezt magától Salazartól halld, ki részedre a király megbízását hozza.» Salazar kijelentette, hogy valóban így áll a dolog; mert Aldana adott hírt először azokról a levelekről, a melyeket Martinuzzi a beglerbégnek írt. Aldana kényelmetlenül érezte magát ebben a júdásszerepben. Azt kívánta, hogy nagyobb számban gyűljenek össze a király főméltóságai és tanácsosai, mert így egyetértve járhatnak el. A következő napon (9.-én) ismét összejöttek az imént említett urak. Castaldo és Sforza nyiltan kijelentették, hogy a barátnak meg kell halnia, mert Martinuzzi mindenesetre inkább Luczifer, mint János[2]). Nádasdy és Aldana azonban az ellenkező véleményen voltak; nemcsak azért, mert nem hittek a barát árulásában, hanem azért is, mert — mint mondták — még a király sem emelhet kezet egy püspökre és bíbornokra. Ez a vélemény kerekedett felül. S Castaldo és a barát deczember 9-én, mivel nagy hó volt, szánon, egymás mellett űlve indúltak Erdélybe s kölcsönösen szeretetreméltóknak mutatkoztak.

Elútazásuk éjjelén érkezett Lippára Alonso de *Mercado*, a király fővadászmestere és pedig azon parancscsal, hogy, ha el nem bocsátották, ne is bocsássék el Uláma béget. Ez a megbízatás, természetesen, idejét múlta. Azonban Martinuzzi ügyében is hozott leveleket. Aldana Castaldo után küldte őt. Castaldo azt a parancsot adta Andrés Lopez de *Llanos* kapitánynak, hogy egyszer, mikor majd a barát kilovagol, lövesse őt agyon négy muskétással. A kapitány azt felelte, hogy ilyesmit könnyebben és nagyobb rendben lehet elvégezni a szobában[3]). S deczember 17.-én Al-Vinczen valóban megtörtént az a politikai gyilkosság, mely abból származott, hogy idegen katonák nem érthették meg a magyar államférfiút.

[1]) *Tört. Tár*, 1881., 72. — [2]) *Hatvani*, Brüsseli okm. II. 292. — [3]) Ez igen érdekes részletek, melyeket még nem ösmert Martinuzzi történetírója, *Horváth* Mihály, s melyek teljesen bizonyossá teszik, mit ő csak gyanított, megvannak *Aldana* életrajzában Villánál, 90—2. l.

III. A török hódítás Aradban.

Aldana Bernát, Lippa új parancsnoka, 1548-ban V. Károly megbízásából érkezett hazánkba, hogy segítséget hozzon I. Ferdinándnak Basó Mátyás, Balassa Menyhért s más «lázadó urak» ellen. Gyönge haderővel jött; csapatát azonban jól fegyelmezte, a harácsolás helyébe a zsoldot hozta be s táborában nem tűrte meg az asszonyokat. Azután résztvett az 1549—1552. évi harczokban s bizonyos népszerűségre tett szert a magyarok előtt, kik őt Nagy-Kampónak nevezgették[1]). Hadi sikereire büszke volt s gondoskodott róla, hogy bátyja, Juan Villela de Aldana, apróra megírja vállalatainak történetét[2]).

Lippa várát igen pusztúltan vette át. Rom volt az, az üresen és néptelenül maradt várossal együtt, melynek falai köröskörűl leomlottak. Más spanyol nem is vállalkozott a helyreállítás munkájára. Castaldo és Martinuzzi, mielőtt Lippáról elvonúltak, megmutogatták Lippa rongált állapotát Salazarnak s fölkérték, a királyt értesítse mindenről; de arról is, hogy senki sem akar itt maradni s hogy e miatt ki sem lehet javítani s képtelenség megerősíteni a várost és a várat. Sokkal fontosabb hely Temesvár, mely egyúttal Erdély kulcsa; a király tehát ennek erősítésére törekedjék első sorban. Maga Aldana azt a parancsot kapta Castaldotól, hogy, ha a török megtámadná, Erdélybe vonúljon[3]).

1552. január 6.-án, korábban kapott szabadságához képest, Aldana Bécsbe akart utazni; valószínűleg azért, hogy Lippának saját tervei szerént való megerősítésére megnyerje a király jóakaratát. Temesvár parancsnoka, Aldana személyes jó barátja, már korábban eltávozott Pozsonyba, hogy résztvegyen az országgyűlésen; előbb azonban Temesvárott együtt beszélték meg a teendőket. Aldana Temesvárról Lippára visszaérkezvén, útasításokat adott a zászlótartónak, mint helyettesének, s már-már maga is útra kelt, midőn értesült, hogy Kászon basa egy jó nagy csapattal egészen Becskerekig jött s hogy egy várost fel is dúlt. Elhalasztá tehát útját és Temesvárra sietett. Nemcsak a környék népe kérte őt, mint ez időszerént legtekintélyesebb állású katonát a maradásra, hanem a király s

[1]) Maestre de campo. Tinódinál is (III. 62.) Magister de Kampó. — [2]) Expedicion del maestre de campo Bernardo de Aldana à Hungria en 1548. Escrita por frey Juan Villela de Aldana, y publicada ahora (1878-ban) por primera vez Antonio Rodriguez *Villa*. (Madrid, 1878., 8r. 112 lap). Villa e művet, melyet Gayangos Pascualnak ajánlott, a Biblioteca del Real Monasterio del Escorial ij— v— 3. jegyű pápai kötetének 177 lapjáról közölte. A magyar közönséget *Beksics* Gusztáv (Külföld, 1879., 168—172.) figyelmeztette rá először. Az első adat, mely Aldanáról fennmaradt, Barrantes Maldonadohoz Milanoból 1539. ápr. 19. intézett levele. Öt más levelével együtt, melyek közől három ezen expeditiora vonatkozik, megvan ez Pascual *Gayangos* »Memorial histórico español« X. kötetének függelékében s közölt néhányat az »Illustraciones de la Casa de Niebla« is. Ezen adatokat, melyeknek spanyolból való fordításáért *Pathy* Károly tanártársamnak tartozom köszönettel, földolgozva először itt veszi a magyar közönség. — [3]) *Villa*, 93—4.

Castaldo is hasonló értelemben írt neki. S ő annál szívesebben maradt, mert Castaldo azzal kecsegtette, hogy a temesi grófságot, mely Petrovics hűtlensége következtében megürült, neki adja a király. Aldana föltételekhez kötötte maradását s Benedito de *Reát* küldte a királyhoz[1]). — Egyúttal már febr. 9. felszólította a karánsebesieket s bizonyosan a Délvidék nemeseit és jobbágyait is, hogy Kászon ellen azonnal fegyvert ragadjanak[2]).

Hadi készülődéseinek hírére *Tóth* Mihály, Szeged volt főbírája, ki a vezérkarban Lippa alatt is szóba hozta Szeged visszafoglalását[3]) s ki hajdúinak élén Nagy Ambrussal együtt már Lippa ostromában megnyerte a vezérek bizalmát, Debreczenből, hol szinte száműzetésben éldegélt, Castaldo ajánlatával Aldanához jött, hogy megbeszélje vele Szeged visszavételének dolgát. Aldana azonnal a Gyula és Szeged közt való fekvése miatt erre alkalmas Aradra hítta össze a nemeseket. Megjelent a két Aldana, Bakics Péter, Dóczy Miklós, Dersfy István, Horváth Ferencz, Tóth Mihály, Perez Alfonz, ki spanyol létére a temesvári magyar lovasok vezére volt s a szileziai Oppendorf Ádám, ki mindjárt 300 vértest vezetett a tábori gyűlésbe. A tanácskozások febr. első felében valószínűleg a káptalannak másfél év előtt leégett s némikép helyreállított házában folytak[4]). Tóth Mihálynak 5000 hajdúval előre kell vala mennie s Aldana és Bakics vezetése alatt a többi is nyomon követné. Február 24.-ére, az indulás idejére, Aradon szép sereg jött össze. Ott volt *Tóth* Mihály 5000 hajdúja; *Aldana* a lippai őrségből 200 muskétás spanyol gyalogot, Oppendorf Ádám vezetése alatt 300 német vértes lovast és 100 huszárt rendelt ki; Bakics, Nagy-Horváth, Dersfy és Dóczy, kik jobbadán Aradmegyében ütöttek téli szállást, mintegy 600 huszárt vezettek Arad alá, hol — Perez magyar lovasaival — mintegy 6200—6300 ember várta a támadást. Szerdán, febr. 24. Aradról valóban elindult és még aznap Makóra ért, onnan pedig Szegednek tartott a sereg. A várost a lakosok már korábban elfoglalták s 27-én Aldana rendszeresen megszállotta a várat is[5]). Márczius 1. azonban Ali budai basa ellenében csatát vesztett, mire Aldana s Perez spanyoljai és Oppendorf német vértesei Lippa felé futottak s a hajdúk is csak nehezen menekülhettek meg. Ali a győzelem jeléül 5000 levágott orrot és 40 zászlót küldött Konstantinápolyba; az összes halottak számát 8000-re, maguk a keresztények csak 132 emberre és 179 lóra teszik[6]).

[1]) *Villa,* 93—4. — [2]) *Pesty,* I. 55. *Tört. Tár,* 1891., 643. — [3]) Egy 1552. febr. 28.-i levél szerént. Orsz. lt. — *R. M. Költők,* III. 420. *Hadtört. Közl.* 1891., 262. — [4]) *Istvánfy,* XVII. k., még nyiltan káptalani székhelynek mondja. V. ö. *Tört. Adattár,* 1871., 150. *Hadtört. Közl.* 1891., 376. Istvánfyn kívül *Tinódi* is említi Aradot. (III. 62.) A prépost akkor Draskovics volt, Ferdinánd híve, ki ez alkalommal talán a szegedi protestánsok kiűzését is kívánta. *Aldana* (Villa, 94.) nem szól sem Aradról, sem a tanácskozásról; Tóthot is csak szegedi szomszédnak nevezi. — [5]) A chronologiára nézve l. *Szilády,* III. 420. *Tört. Tár,* 1891., 647—9. *Hatvani,* Brüsseli okm. II. 328. — [6]) *Istvánfy,* id. h. *Tinódi,* III. 61—71. *Castaldo* Buchholtznál, VII. 92. Egykorú levelek *Tört. Tár,* 1891., 650—4. *Aldana,* Villánál,

Aldana a Maros völgyén vonúlt vissza s útközben mindenütt futó emberekkel találkozott, kik a török elől a hegyek közé akartak menekűlni. Megnyugtatta s hamarosan összegyűjtötte őket, hogy a végvárakat őrségekkel rakhassa meg. Ezzel mindenesetre elért annyit, hogy a basa nem folytatta előnyomúlását. Nagylakról Temesvárra készült átmenni Aldana, midőn Diego *Velez* de Mendoza is odaérkezett spanyol csapatával. Eredetileg Aldana segítségére volt rendelve; mivel azonban Castaldo úgy értesült, hogy a szegedi csatában Aldana szintén elesett, Velezt nevezte ki helyébe lippai parancsnokká. Ebből most már semmi sem lett. Nagylakra érkezett Benedito de la *Rea* is, ki 3000 aranyat hozott Aldanának, a király azon levelével együtt, hogy bizonyos fontos tekintetekből nem őt, hanem Losonczy Istvánt tette temesi gróffá; hogy azonban nagy szolgálatot tenne a királynak, ha mindamellett sem távoznék azon részekről, hanem továbbra is mindenben segítné Castaldót[1]). Ez, ha neheztelt is reá s őt okozta a szegedi veszteségért, márcz. 23. mégis őt ajánlta temesi comesnek[2]).

Losonczy valóban visszatért Pozsonyból, hol az országgyűlés, mely febr. 22. nyilt meg s márcz. 26. záródott, törvénybe igtatta Erdélynek s a nyolcz vármegyének, köztük Aradnak és Zarándnak, Magyarországgal való egyesülését s egyúttal elhatározta, hogy e vármegyékben János királynak oly adományai is érvényesek legyenek, melyek alapján a birtokba való bevezetés még nem történt meg; hogy azonban Izabella s Petrovics adományai érvénytelenek[3]). Az események ellenben oly rohamosan következtek egymásután, hogy ez az unio, minden áldásával együtt, csak a papíron maradt. Ha a király Aldanát nem tette temesi comesszé, abban része van az országgyűlésnek is, mely nyíltan követelte, hogy a király semmiféle méltóságot se bízzon idegenekre[4]). Határozottan erre hivatkozott most a király is, midőn megtagadta Aldana azon újabb kívánságát, hogy reá bízza Gyulát s a szomszédos három vármegyét. A király kijelentette különben, hogy szolgálatait másképen jutalmazza.

Ebben bízva, még mielőtt Losonczy elfoglalta volna állomását, Velez csapatával Temesvárra ment Aldana, hogy a *Rea* által hozott pénzen megkezdje a vár erősítését. E közben történt, hogy Gyula földesura, Pathócsy Ferencz, ápril közepén[5]) meghalt; Aldanát pedig már márcz. 26.

94. *Dudás,* Szabad hajdúk, 16. stb. A hadjáratról jeles monographiát írt *Czímer* Károly. (A szegedi veszedelem. Hadtört. Közl., 1891. — 243—264. és 375—396. l.)

[1]) *Villa,* 95. Ferdinánd saját nyilatkozata (ápr. 2.) szerént Aldana csak 2500 aranyat kapott. *Tört. Tár,* 1891., 659. Castaldora nem volt oka neheztelnie. Castaldo már január 8. panaszkodott Ferdinándnak, hogy Losonczyval alkudozni bajos, mert ő Lugost és Karánsebest kívánja s talán *nem pirúl Lippát is követelni,* nem is említve, hogy személyes szükségleteire 10,000 frtot kér. (*Pesty,* Szörény, I. 57.) — [2]) *Buchholtz,* VII. 92. *Tört. Tár,* 1891., 656. — [3]) 1552: 2. és 21. t.-cz. V. ö. Magy. országgy. eml. III. 358. és 369—70. — [4]) 1552: 15. t.-cz. — [5]) *Zsilinszky* a Századokban. 1888., 728—9. *Aldana* tudósítása (Villa, 96.) teljesen megerősíti Zsilinszkynek ezen, a bécsi udv. kamara tudósításán alapúló adatát.

utasította Castaldo, hogy a haláleset bekövetkeztével azonnal elfoglalja Gyulát. Ő ezt megis tette[1]), pedig Gyulára Pathócsy veje, Bebek György[2]) tartott igényt. Aldana huzamosabban tartózkodott Gyula várában, holott nagy kínokat kellett kiállania; mert útközben kiborult a kocsiból s karját törte. Már éppen Váradra készült, hogy az ott levő híres fürdőkben gyógyítsa beteg karját, harmadnapos hideglelését, egyik szemét s egyéb baját, midőn hírét vette, hogy a törökök Nándorfejérváron gyülekeznek, sőt hogy már hidakat is veretnek a Dunán s Magyarország ellen készülődnek. Szinte félholtan vitette hát magát Lippára, hol baját annyira elmérgesítették, hogy már-már beletörődött karjának elvesztésébe. Eleinte azt hitte, tíz nap alatt eldől a dolog s akkor felhasználhatja nyert szabadságát. Senki sem kötelezhette volna rá, hogy Lippára menjen; s jobb is lett volna — sóhajtott ő maga — ha valóban nem megy oda vissza. Azonban két okból sietett Lippára. Először is azért, mert a király fölkérte, hogy ne távozzék; s másodszor azért, mert (ipsissima verba) látta azt a csekély ügyekezetet, melyet, ily fontos dologban, Losonczy támogatásában Castaldo tanúsított.

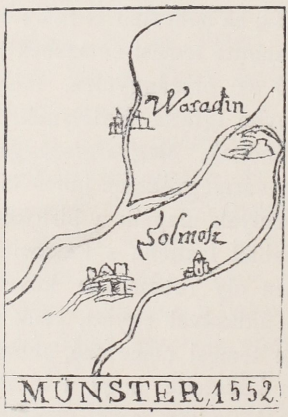

Arad, 1552.

Lippán sok csalódás várta. Castaldo az olasz Alessandro de *Urbino*t küldte hozzá, hogy új erődöt építsen; egészen mást, mint a milyet Aldana tervezett. Aldana csodálkozott kissé a dolgon, de semmiben sem ellenkezett. Ide járult, hogy sok spanyol katona régtől fogva nem kapván zsoldot, el akart menni s némelyik el is ment valóban. Losonczy, ki időközben átvette a temesi ispánságot, szintén néhány fonák intézkedést tett; s midőn Aldana, mint jó barátja, erre figyelmeztette, e miatt meghasonlottak. Aldana — mint maga mondja[3]) — elszomorodott, midőn látta, ilyen alkalmakkal milyen tévedéseket követnek el a király miniszterei; s a hogy tőle telt, segítni ügyekezett a dolgon. Losonczy azonban június 2. már nyiltan panaszkodott, hogy azon hadakat, melyeket ő a végből gyűjtött, hogy Orsovánál feltartóztassa a Temesvár ostromára sietö törököket, Aldana lippai parancsnok szétoszlatta[4]). Ugyaneznap Pankotáról, honnan éppen ez időben űzte ki a kálvinistákat[5]), mielőtt teljesen átvenné Temesvár védelmét, arra kérte a királyt, közölné vele a szörényi bán méltóságának körét s fizetésének mennyiségét[6]). Bizonyosan megsürgette ekkor azt is, hogy

[1]) S így az átadás nem késlekedett egy évig, mint *Zsilinszky* (id. h., 729.) hiszi. — [2]) Pathócsy Zsófia férje. — [3]) *Villa* 95—8., hol ez idáig ösmeretlen részletek foglaltatnak. V. ö. *Tört. Tár*, 1891., 658.—9. — [4]) *Pesty*, Szörény, I. 55—6. — [5]) L. e könyv 521. lapját. — [6]) *Bécsi* cs. titkos lt. *Pesty*, id. h., I. 295.

— fiai nem lévén — örökjavaiban, különösen Pankota, Jenő, Deznye, Szent-Dienes, Sebes, Tótvidéke és Bökény birtokában, ha halála történnék Temesvár védelmében, biztosítsa leányait a király; mit ez utóbb teljesített is[1]). Másokat is minden jóval biztatott I. Ferdinánd. Megígérte pl. *Lévay* Jánosnak, *Forgách* Jánosnak és *Pászthory* Jánosnak, hogy azonnal visszaadja nekik Csála, Lugos, Zsidóvár és Rékas várakat, mihelyt visszaveheti a törököktől[2]); s Losonczy, kihez ez iránt parancsot intézett, *Simándon* valóban *tábori országgyűlést* is tartott, hogy a törökök ellen idején fölkészüljön[3]).

A szomszéd megyék rendei június 6. szép számmal gyűltek össze Simándon, hogy a pozsonyi országgyűlés végzéseinek teljesítéséről s a törökök ellen való hadjáratról tanácskozzanak. Megnyitó beszédében Losonczy, mint a király biztosa, fejenként való fölkelésre s arra biztatta őket, hogy engedelmeskedjenek a királynak s tanúsítsanak áldozatkészséget. Midőn személyét szíves támogatásukba ajánlta, egyúttal kijelentette, hogy ő is híven teljesíti hazája iránt vállalt kötelességeit. Mivel pedig több szomszéd vármegyének nincs alispánja, s így nem lehet behajtani sem az adót, sem igazságot szolgáltatni, múlhatatlanúl intézkedni kell az alispáni hivatal betöltéséről. Másodsorban pedig arra kérte őket, hogy bocsássák rendelkezésére jobbágyaikat Temesvár megerősítésében.

Ridegen válaszoltak a rendek. Személyesen nem kelhetnek föl — a pozsonyi törvények értelmében — addig, míg táborba nem szállt maga a király is. Különben hódolattal viseltetnek a király, jóakarattal a comes iránt. Az alispánságok betöltését magára a királyra hagyják. Jobbágyaikat nem sujthatják újabb terhekkel; azok most úgyis aratnak, mezei munkában izzadnak s így nem is jelenhetnek meg Temesvár erősítésénél; a helyett minden ez évre eső adóforint után inkább 15 dénárt ajánlanak meg. — Losonczy szárazon kijelentette, hogy ragaszkodik a király parancsához, és újra elrendelte a közfelkelést; mire a rendek tiltakozó követséget küldtek a királyhoz és jobbadán eltávoztak Simándról.

Másnap, jún. 7. azonban az ott maradottak, kik nyugtalanító híreket vettek a törökről, önként megjelentek Losonczy előtt s kijelentették, hogy fejenként fegyvert ragadnak az ő vezetése alatt. S Aradból és Zarándból Sövényházy Ferencz, Cseffy Ferencz, Horváth Ferencz, Haraszti Ferencz, Pattantyús Balázs, Kolbász Farkas, Nagy Gergely, Móga Bálint és János, Ábrahámffy Imre, More László és János, Eszéky Mihály, Csomboli Miklós, Balika Mihály, Gorbai Ambrus, Glézsán János stb. csakhamar vérökkel pecsételték meg hazájok iránt való hűségöket[4]).

[1]) Júl. 20. Pádua. — *Lib. Reg.* Ferd. I. et Max. 74—5. *NRA.* fasc. 566. nro 38., fasc. 1821. nro 36. — [2]) *NRA.* fasc. 798. nro 2. — [3]) Ez országgyűlés leírása: Magyar országgy. eml. III. 382—3. és *Márki,* Alföld, 1888., 78. sz. — [4]) *Tinódi,* III. 72—89. *Istvánfy,* XVIII. *Forgách,* Comm. II. 46. stb.

Június 24. már Temesvár alatt száguldoztak a török lovasok, mire Losonczy is a várba sietett, elfoglalta állomását s felesküdtette a harmadfélezer főnyi őrséget. Lippa tavalyi hősei közől Forgách Simon, Perényi Gábor, Perez stb. állottak oldala mellett.

Aldana lippai parancsnok már Temesvár ostromának kezdetén kérte Castaldot, hogy, hacsak kellően ellátni nem akarja, ne törődjék Lippával, hanem minden erejét Temesvár védelmére fordítsa. Castaldot nagyon felbosszantotta ez a levél s kíméletlenül kifakadt Aldana ellen. S erre nagy oka volt; mert Lippa megerősítésére, élelemmel s hadiszerekkel való ellátására már százötvenezer aranyat fordított, még Váradról és Gyuláról is odavitette az ágyúk nagy részét, Lippán külön ágyúöntőt tartott, azonkívül 1100 főnyi őrséget rendelt alája[1]). De mást beszélt utóbb Aldana. Saját, sőt barátjai értékesebb tárgyait is zálogba vetette, hogy pénzhez jutva, idején megkezdje a javításokat. Arra a hírre, hogy a török már Temesvár alá érkezett, fizetetlen katonái közől sokan megszöktek, a többi pedig csak immel-ámmal végezte kötelességét. Temesvár megszállásának hírére azonnal írt a királynak, elpanaszolta vígasztalan állapotát és segítséget kért; egyúttal azonban többször összecsapott a Lippa alá is elszágúldozó törökökkel. Losonczynak még több oka volt a panaszra. Íródeákját, *Földváry* Istvánt, ki ráczúl is tudott, török ruhában küldte a török táboron keresztül, hogy feleségétől, Pekry Annától, segítséget hozzon. A nagyasszony pénzzé tette mindenét, zálogba vetette Zarándban s máshol levő ősi javait, s küldött is segítséget; csakhogy az már nem juthatott be a várba. Egy másik emberét, Antonio de *Represát*, rácz ruhában Aldanához indította Losonczy. Represa nagy dolgokat beszélt arról, milyen szorultságban vannak Temesvárott. Aldana rögtön Erdélybe küldte őt; Castaldo azonban oly keveset törődött az egész ügygyel, hogy «Aldana nem tudta, mint vélekedjék arról, ki fejedelmének ügyét így cserbe hagyja». A vezér küldött ugyan puskaport, de oly kevés kísérettel, hogy ezt már nem lehetett bejuttatni a várba; Aldana tehát Lippa számára foglaltatta le. «Bizony kár volt — írta Losonczy István július 12-én — Aldanára, a gyáva zsiványra bízni az ügyet»[2]). Temesvárt ily körülmények közt egy havi ostrom után elfoglalta a török s a hős Losonczy Istvánt hűtlenül levágatta, fejét pedig a diadal jeléül Konstantinápolyba küldte. Így állott bosszút azért, hogy fél év előtt Balassa Menyhért tőrbe csalta Ulámát, Lippa kapitányát. — Perez a spanyolokkal Lippa felé futott; a törökök azonban a Marosnál utólérték s lekaszabolták.

Temesvár bukásának híre nagyon megdöbbenthette ugyan az aradmegyeieket, Lippa helyzetét azonban még legkevésbbé sem tarthatták kétségbeejtőnek. Amhád fogadására Lippa felé ment már Bakics Péter, Tóth Mihály, Balassa Menyhért, Nikola László, Török János és Varkócs Tamás

[1]) *Buchholtz*, Urkundenband, 608. *Tört. Tár*, 1861., 542. — [2]) U.-o. 606.

serege s előre lehetett látni, hogy Erdély felől újabb hadakat is küld Castaldo az ő túlságosan kegyelt várának, Lippának védelmére. Ha csak pár napig is példát vesz Aldana Losonczytól s erélyesen védi a várat, minden valószínűség szerént megmentheti azt. A polgárok azonban nem bíztak benne. Már Temesvár elestének napján (júl. 27.) csomagolni kezdtek s követték őket ebben a parasztok, sőt a német katonák is, kik valamennyien menekűlni akartak. Réműldözve beszélték, hogy 10,000 török jön Lippa ellen. Aldana egyik csoporttól a másikhoz futott; lelkesítette, majd fenyegette őket, végre pedig spanyolokkal állatta el a kapukat, hogy levágják a futni akarókat. A megréműlt lakosok ekkor, a Maroson keresztűl gázolva, Radna felé szökdöstek el. *Olcsárovics* Demeter, ki hadaival épen Lippán időzött, *Záray* Pál és Francesco *Henriquez* a maga spanyoljaival nem látta oly sötétnek a dolgok állását s végső ellenállásra készűltek. Aldana azonban éjjel színűltig tölttette puskaporral az ágyúkat, a tornyokat s a hosszú kanóczokat meggyujttatta. Az ellenség közeledése miatt remegő tűzérség még ezt az utolsó munkáját is rosszúl végezte, s a puskapor idő előtt felrobbanván, sok tűzért összeszaggatott. Felrobbant és összeomlott — Aldana védekezése szerént természetesen véletlenűl — a vár legerősebb tornya is; mire fejét vesztette Aldana is, az őrség is. «Mindezt és az általános szökdösést meggondolva», Aldana, mint utóbb maga mondta, kényszerűlt Lippa elhagyására s az Erdélybe való vonúlásra; előbb azonban több oldalt fölgyujtatta a várost.

Ahmed Temesvár alól még aznap (július 27.) 5000 lovassal gyorsan Lippára küldötte *Kászon* basát. Kászon megmentette, a mit lehetett. Eloltotta a tüzet, mely elhamvasztott oly házakat is, melyeket Pethő János futása alkalmával maguk a törökök is megkíméltek; s az ágyúk egy részét kivonatta a tűztengerből. Azután ingyen munkára kényszerítette a föld népét s a várat hamarosan jó karba helyeztette. Egy kis erélyt tanúlhatott volna tőle Aldana. Solymost, melyet Aldana spanyoljai és magyarjai Lippával egyidőben hagytak üresen, szintén megszállotta s eleséggel és minden szükséggel bőven ellátta, elfoglalta Eperjest, majd Csanádot is[1]) és kétségtelenűl ekkor kerűlt végleg török kézre maga Arad is, honnan a káptalannak menekűlnie kellett[2]).

Lippa pusztúlása jobban fájt Castaldonak, mint Temesvár bukása. Már júl. 31. értesűlt róla. «A Mindenható úgy akarta — írta Miksa herczeghez, — hogy Aldana nemcsak nemzetének, hanem az egész keresz-

[1]) *Villa*, Expedicion, 98—100. *Istvánfy*, XVIII. *Sagredo*, 311. (Gli Spagnuoli ..... non hauendo bastante corraggio per resistere alla violenza de' Turchi« stb.). *Aldana* ítéletlevele, 1554. jún. 16. (Tört. Lapok, II. 1875., 51.) *Castaldo* szerént (u.-o., III. 508.) Solymos, Eperjes és a Maros fölött álló többi vár már korábban esett a török hatalmába, a mit bajos elhinni. — [2]) A gyulafejérvári káptalan követe szerént (1604) Aradról és Csanádról 1551. vitték Fejérvárra az ország leveleit. Hihetőbb, hogy csak ekkor.

ténységnek is ezen gyalázata, addig éljen, míg rajtunk e sebet ejthette. Meg nem foghatni, mi bírta e tettre, hacsak örökös részegsége nem s még valami külön ördög, mely természetes gyávasága mellé testébe furakodott. Isten úgy akarta, hogy annál bizonyosobban bukjunk. Én már úgy látom, hogy nincs mód a menekvésre; csak annyit tudok, hogy *mindennek vége van*»[1]). Saját tehetetlenségéről is bizonyítványt állított ki ezzel. Aldanát aug. 1. ismét gyávának és árulónak nevezte, s a királyt értesítvén arról, hogy a török már építi is Lippát, engedélyt kért arra, hogy Aldanát fogságba vethesse[2]). Aug. 6. arról tudósította a királyt, hogy a karánsebesiek és lugosiak bizalmas embereket küldvén Lippa felé, értesítették őt, hogy ők is megadják magukat, ha Lippa átadásának híre megvalósúl[3]). Pár nap múlva mind a két hely behódolt. «Temesvárért — szólt szept. 16. Pythar János, a havasalföldi vajda követe, Haller Péterhez, a szebeni országgyűlés követéhez, — szót se vesztegessetek. Lippára nézve talán megnyerhetitek, hogy *ne tegyenek bele szandzsákbéget, vagy beglerbéget, hanem csak bírót.*« «Tanácslom — szól ugyanakkor Kinán bég, — hogy az adót küldjétek be a portára s kérjétek Lippát s a Maros és Tisza közt levő részt. Azt talán visszakapjátok; hanem azon feltétel alatt, hogy a némettől elálljon s vajdát válaszszon az ország»[4]). Lippát azonban elsőrangú erősséggé alakíttatta át a török s *behódoltatta onnan az egész Aradvármegyét*, mely ez időtől kezdve csak de jure volt tagja a magyar koronának.

Aldanát csakhamar fogságba tétette Castaldo, vagyonát zár alá vette, irományait elszedte. Aldana testvére azonban, ki az Alcantara-lovagrend papja volt, kieszközölte Bécsben, hogy a király külön bíróságot állítson össze ez ügyben. Castaldo, Báthory András, Herberstein gróf és Davila Péter lett volna a bizottság tagja. Csakhogy Báthory nem fogadta el a megbízást, Herberstein pedig összeveszett Castaldoval, ki viszont azzal akarta lekötelezni Davilát, hogy neki ígérte a spanyol mezei hadak parancsnokságát; Aldana helyett ő lett volna a «nagy kampó.» Castaldo a törvényszékbe jobbadán azokat a kapitányokat hítta meg, kiket Aldana gyalázatosaknak nyilvánított, mivel Lippáról idejekorán megszöktek. Ez a törvényszék úgy találta, hogy — ha volna — a halálnál nagyobb büntetést is megérdemelne Aldana. A király, főkép Aldana testvérének közbenjárása, nem hagyta helyben az ítéletet, mert figyelembe sem vették Aldana védekezését. Zsoldosainak lázadása után Castaldo maga is Bécsbe ment; előbb azonban állítólag rá akarta bírni Aldana őrízőjét, a gyalúi várnagyot[5]), hogy Lippa szerencsétlen parancsnokát megmérgezze; Andrés Lopez kapitány előtt pedig utóbb sajnálkozását fejezte ki, hogy, Erdélyből

[1]) *Schuller*, Magazin für Geschichte, III. 135. *Szalay*, IV. 308. — [2]) *Pesty*, Szörény, I. 59. — [3]) *U.-o.*, I. 58. — [4]) *Szilágyi*, Erdélyi országgy. eml. I. 372., 425. — [5]) Alcaide de Xalu. (*Villa*, 102.).

távozta előtt Aldanát le nem fejeztette. Mivel nem akadt magyar törvénytudó, ki a Bécsbe hozott Aldana ügyének védelmét elvállalta volna, a király, hivatalból, dr. Edert bízta meg a védelemmel. Aldana tagadta, hogy bármikor is összejátszott volna az ellenséggel. Ő nem esküdött meg, hogy életfogytig védi Lippát, vagy az ország más helyét és a király sem bízta, de nem is bízhatta meg ezzel; mert ő tiszte szerént a mezei hadak parancsnoka (maestre de campo) s nem várnagy volt. Lippára saját akaratából ment, s nem kötelességből, hogy ő felségének szolgáljon. Ha leveleiben azt ígérte, hogy Lippát védelmezni fogja, ezt csak azon reményben tette, hogy nem hagyja cserben az őrség. De cserben hagyta. Sokszor kért s ígértek is neki segítséget, de sohasem gyámolították. A király nem engedte meg, hogy Aldana bebizonyítsa állításait, hanem azt követelte, hogy egyszerűen kegyelmet kérjen tőle, mit — mások sürgetésére — testvére által meg is tétetett. Juan Villela de Aldana kifejtette a király előtt, hogy Bernardo mindenkor csak a király akaratának végrehajtására s arra törekedett, hogy őt híven és odaadással szolgálja.

A király Aldana részéről csupán egyszerű kegyelmi kérvényt akart elfogadni; a bírák azonban most már megengedték, hogy állításait bizonyíthassa. Aldana számos tanúra hivatkozott s a király és Castaldo leveleinek egész sorozatát mutatta be maga mellett; a királyhoz intézett saját leveleinek lemásoltatását azonban nem engedték meg. Végre is, Magyarország törvényeinek értelmében, 1554. jún. 16. fej- és jószágvesztésre ítélték. Ekkor azonban menyének, Máriának (Miksa herczeg feleségének) közbenjárására ügyét a magyar országgyűlés összejöttéig felfüggesztette Ferdinánd s őt Trencsén várában bilincs nélkül ugyan, de erős őrizet alatt tartatta. — V. Károly császár ismételten írt Aldana érdekében. Az 1556. januárjában megnyilt országgyűlésen, a király, «tekintettel hű és sok hasznos szolgálatára, valamint a három és fél évi kemény fogság alatt szenvedett rossz bánásmódra, mely ilyen előkelő származású, nemes és jó vérből való emberre fölér a halálbüntetéssel», szabadon eresztette Aldanát s V. Károlyhoz küldte. A császár kegyesen fogadta s a Piemontban és Lombardiában Don Ramon de Cardona halálával megürült tűzérség főkapitányává tette[1]).

Aldanát, az idegent, talán kelleténél szigorúbban ítélte meg a bíróság is, a közvélemény is. Az ő személye azonban eltörpül azon bizonyosság mellett, hogy a hadi kormánynak élhetetlensége, vagy éppen közönye minden elfogadható ok nélkül a török kezére juttatta a Délvidéket s a Maros magyarországi szakaszát.

[1]) Kissé bővebben időztem e részleteknél, melyeket Aldana testvére (*Villánál*, 100—7. l.) az eddigieknél bővebben ír le. V. ö. Aldana ítéletlevelét, Tört. Lapok, II. 1875., 51. Különben az 1556. januári országgyűlés irományai közt nincs nyoma Aldana megkegyelmeztetésének. (*Fraknói*, III. 545—586.)

IV. A török hódítás Zarándban.

Izabella királyné és Petrovics már 1552. deczemberében a portára küldte a lengyel *Ossecki* Márkot s az aradi magyar *Baky* Pált. A nagyvezír kijelentette, hogy ha az erdélyiek önként nem fogadják vissza István királyt (János-Zsigmondot), a szultán Mahmud dragománt és Baky Pált küldi utána Lengyelországba, hogy török sereg élén vigyék vissza Erdélybe. Ha Erdélyt most nem lehetne elfoglalni, akkor addig, míg meghódíthatná, Lippán vagy Temesvárott lakjék István király[1]). Ebből az aradiak azt a vígasztalást meríthették, hogy a szultán nem akarja őket megfosztani szabadságuknak még látszatától is, sőt hogy előkelő helyet jelölt ki számukra abban a védett államban, melyet Erdélyből és a Részekből, külön, nemzeti fejedelem alatt kívánt alkotni. 1553. július 13. már maga a tordai országgyűlés figyelmeztette Ferdinándot, hogy alig foglalták el a törökök Lippát és Temesvárt, onnan s Moldvából és Havasalföldéről untalan tűzzel-vassal fenyegették őket, ha vissza nem fogadják János-Zsigmondot[2]). Azonban Ferdinánd sem nézte tétlenül e mozgalmakat. Kisserjényi Pált és Turkovics János kir. biztosokat megbízta Várad, Gyula s más tiszántúli várak megerősítésével, miben az 1553. tavaszán a zarándiak által erősen látogatott bihar-kereki országgyűlés ellenére váradi püspökké kinevezett Zabardy Mátyás is erélyesen munkált[3]). Zabardy püspök teljes kíméletlenséggel járt el Izabella párthívei s a protestánsok ellen. Amazok a Tisza vidékén s Erdélyben egyszerre akarták megkezdeni a forradalmat, melynek czélja az lett volna, hogy Erdély s a Részek a már serdülő János-Zsigmond alatt a török védelme alatt álló fejedelemséggé alakúljanak. A körösvidéki nemesség azonban nem követte a nemzeti párt felhívását, hanem Báthory András és Zabardy Mátyás zászlai alá gyülekezett. Zabardy az Izabella hívein 1553. okt. 3. nyert győzelem után Zarándban és Biharban a forradalom részesein akart bosszút állani, hogy Ferdinánd uralmát biztosítsa. *Tahy* Ferencz kíséretében a Fekete-Köröshez indúlt s lövetni kezdte *Kis-Toldy* Miklósnak talpasi (helyesebben feketebátori) várát, melyet *Porkoláb* Dénes várnagy vitézül védett. A püspök azonban bevette a várat, s Porkolábot azonnal lefejeztette, a kiskorú *Kis-Toldyt* pedig Váradon végeztette ki. «Az ártatlan ifjú meggyilkoltatása sok embert elidegenített tőle»[4]).

A következő évben (1554.) azon szín alatt, hogy a törökök aradi

[1]) *Szádeczky*, Izabella és János-Zsigmond, 44. — [2]) *Szilágyi*, Erdélyi országgy. eml. I. 493. — [3]) *Pray-kéziratok*, XV. 27. *Kovachich*, Formulae solennes styli. LIX. 9. *Magyar országgy. eml.* III. 391. — [4]) *Istvánfy*, (de az 1556. évre) XIX., 371. *Forgách* Magy. hist. 90. *Fábián*, I. 80. *Bunyitay* (I. 416.) bizonyítgatja, hogy a vár nem Talpason, hanem a tőle a Fekete-Körös által elválasztott F.-Bátoron volt. *Szentiványi* (Diss. paral. rerum memor. Hung. 33.) még 1699. is várnak nevezi Bátort. A talpasi g.-kel. templom kövezete a Toldy-kastély köveiből készült.

és zarándi hódításait megakadályozza, egyúttal azonban kétségtelenül azért is, hogy a harcztéren szerencsétlen, de a diplomatia terén még mindig tevékeny forradalmi pártot megijeszsze, ismét fegyverkezni kezdett a püspök. A gyulai katonákat rendkívül bosszantotta, hogy a temesvári és lippai törökök büntetlenül portyázhatnak váruk falai alatt, melyeket a püspök Armbruster építő által épp ekkor akart jobb karba helyezni. Valami negyvenen táborba szálltak, hogy ezen «igazságtalanságot és becsületök megrövidítését» megtorolhassák. Zabardy engedelmet kért Nádasdy Tamástól, az új nádortól, hogy a gyulaiakat a török ellen vezethesse[1]), Báthory András főkapitányt pedig fegyveres segítségre szólította. Azután «Istent segítségül híván» szeptember elején saját jobbágyaival, a király váradi és gyulai vitézeivel, Bihar nemességének egy részével s Báthory 200 lovasával, összesen 1200 lovassal és 100 darabanttal szállt táborba[2]). Híre járt ugyan, hogy a szultán parancsára a moldvai vajda Erdélybe fog ütni s hogy majdan a lippai és temesvári basákkal egyesül; ez azonban nem teljesedett. Mindazáltal Kászon basa, Zabardy készülődésének hírére, *Halun* bég által sietve erősíttetni kezdte *Arad*ot s falakat húzott a prépostság temploma körül; később pedig külön várat kezdett építtetni a város védelmére. Ütközetre ezúttal nem került a dolog[3]) s a fölkelő had, talán megintetve, hogy a fegyverszünetet meg ne szegje, eredmény nélkül oszlott ki. A török most lázasan folytatta Arad építését, hogy azt egy szandzsákbasa székhelyévé tegye; már pedig ekkor oly tekintélyes őrséget nyert volna Arad, hogy nem-igen lehetne megakadályozni többé ama vidék teljes behódolását. — Zabardy tehát 1555. január 19. meghagyta a gyulai kapitányoknak, hogy haladéktalanúl Arad alá menvén, a szegénységnek tiltsák meg az építésben való részvételt, a munkásokat kergessék el, a kastélyt pedig hányják szét; azonban úgy, hogy az ellenséggel való összeütközést kerüljék, mivel fegyverszünet uralkodik[4]). Ilyen záradék mellett nem is akadályozhatták meg a gyulaiak az aradi török vár fölépítését; s Horváth Ferencz gyulai kapitánynak be kellett azzal érnie, hogy a török által elűzött aradi káptalannak csak külső javait használhassa[5]). Az 1556. januári pozsonyi országgyűlés azonban, mely szemére lobbantotta Ferdinándnak, hogy elkerűlhette volna Temesvár, Lippa, Solymos stb. elestét[6]), Gyula védelméről komolyan gondoskodott. (1556: 17. t.-cz.).

1556. február végén Petrovics Péter fegyveres kézzel hatolt Erdély földjére, a forradalmat diadalra juttatta, s okt. 22.-én Kolozsvár már leírhatatlan örömmel fogadta Lengyelországból hazatért ifjú fejedelmét, János-

[1]) *NRA.* fasc. 28. nro 24. — [2]) *Váradi püsp. lt. Keresztury,* Descr. episc. Varad. II. 217. — [3]) *Mogyoróssy* (Gyula hajdan és most, 50.) szerént Gyula alatt Zabardy személyes vezetése alatt víttak volna ütközetet az építést háborgató törökökkel. — [4]) *Keresztury,* II. 217—8. — [5]) *Lib. Reg.* Ferd. et Max. 170—1. — [6]) *Fraknói,* Magyar orsz. eml. III. 454.

Zsigmondot. Erdélyt a Habsburgok elvesztették. A Részek maguk sem maradtak közönyösek. Az imént említett Horváth Ferencz az elsők közt volt, kik János-Zsigmond pártjára állottak s fegyvert fogtak[1]). *Pathóczy* Boldizsár vezette a zarándi és aradi fölkelőket, kik egész csapatukkal Kászon basához csatlakozva, Zarándnál szálltak táborba s egyik haditanácsot a másik után tartották, mitévők legyenek. Állítólag azzal fenyegették a föld népét, hogy ha János-Zsigmondot nem követik, feleségeikkel, gyermekeikkel együtt rabságba viszi őket a török; azokat pedig, kik Ferdinándhoz csatlakoznak, darabokra vágják. A *Radák* László parancsnoksága alatt álló Boros-Jenő, Pankota és Dézna vára föltétlenül János-Zsigmond mellett nyilatkozott[2]). Bethlen Gábor, Olcsárdy István deák, Vajdafy Demeter, Kendy Gáspár, Kenderessy Péter, Nadányi Mihály, Vátyonyi Balogh Mátyás és György, Doroszlay János, Drághy Boldizsár, Sasváry Ferencz, Massay László, Toldy Miklós, Ravazdy János és más zarándi urak szintén velök tartottak[3]). Az ifjú *Ábrahámffy* Imre a jenei várban Pathóczy Boldizsár kezeibe tette le a hűségesküt s megígérte, hogy csabai várkastélyába befogadja a fölkelők s a törökök őrségét. Ennek hírére Mágócsy Gáspár gyulai kapitány, Ferdinánd híve, csabai várára rohant, azt bevette, az ifjút pedig megölette. Széthányatta Székely Benedek fiainak megyeri kastélyát, Sarkadvár urát, az ifjú Sarkady Farkast pedig hűségre szorította. E rossz hírekre a fölkelők Jenőbe, a törökök pedig Lippára vonúltak vissza; július közepén azonban nagyobb erővel akartak visszatérni[4]). Váradot Varkócs Tamás elfoglalta ugyan János-Zsigmond számára, Gyula azonban, melynek fejében pedig a török talán Temesvárt és Lippát is visszaadta volna[5]), Ferdinándé maradt s továbbra is akadályozta, hogy Szolnok felé kényelmesen pusztítson a török. De Lippától Gyuláig napról napra több falu hamvadt el s mindjobban fogyott a népesség. Világosvár és — *Szterzenkovics* Mátyás kapitánysága alatt — Boros-Jenő, Pankota és Dézna Ferdinánd kezeire jutott időközben, a mi még jobban ingerelte a törököt.

Gyula ellen csak úgy remélhetett sikert a török, ha előbb e várakat is megszerzi. Béke lévén, ágyúkkal nem mehetett sem ezek, sem Gyula ellen. Világos és Pankota közt már 1558. nyarán építtetett egy palánkot, míg ugyanakkor Gyulával szemben egyszerre hármat is emelt, Erdőhegyen, Jánosházán és Varsándon[6]). Mágócsy fegyverre szólította a környék nemességét s jobbágyságát, úgy, hogy rövid idő alatt 4000 ember állt csatakészen a gyulai táborban. Mágócsy azonban, ki pedig már febr. 2. óta készült arra, hogy megmérkőzzék a lippai szandzsákbéggel, ily tekintélyes sereg élén sem akadályozhatta meg, hogy három palánk el ne

[1]) *Fraknói*, 197—8. — [2]) *Haan*, 162. Mágócsy gyulai kapitány levele jún. 20. — [3]) *Lib. Reg.* 313., 378., 389—390., 396., 411—3. — [4]) *Pray*, Epist. proc. III. 90. *Haan*, 162—3. *Fessler*, VI. 859—60. *Pesty* a Tört. Tárban, 1863., XII. 238. *Mogyoróssy*, 50—1. — [5]) *Szilágyi*, Erdély tört. I. 338. — [6]) *Csánki* a Békésm. tört. évk. VIII. 70—1. lapján.

készüljön. Szept. 19.-én a siri, erdőhegyi és jánosházi már be volt fejezve[1]), s Mágócsy, elkedvetlenedve, fölmentetését kérte a bécsi udvartól. «Kérjük az Istent, — sohajtott Verancsics egri püspök november 24.-én — tekintsen le Gyulára. Mert ha ezt is elveszítjük, elvész minden a Tiszáig; az Egert környező földet kastélyokkal s őrséggel rakják meg a törökök»[2]). S a nyár derekán az erdélyiek még azt kérték a portán, hogy a török engedje vissza a múlt évben elfoglalt vidékeket, különösen a Lippától Vajda-Hunyadig terjedő földet, vagy hogy legalább tűzzék ki az országhatárt Lippa és Temesvár felé[3]). 1559. elején már széltére beszélték, hogy Lippáról, Siriből, Jánosházáról és Erdőhegyről mind több falut hódoltat be a török timárnak[4]), miért is Verancsics püspök komolyan intette Fernánd fiát, Miksa herczeget, hogy a Világos és Gyula előtt épített várak lerontását portai követe által is sürgesse[5]). Új szandzsákbéget kapott Lippa s új kapitányt Gyula; de míg ez, Bornemisza Benedek, sikkasztással vádolta Mágócsyt, ki 47,000 forintról valóban nem tudott számolni[6]), addig az új bég, *Bag*, meddő szemrehányások helyett, roppant faanyagot hordatott jobbágyokkal Jánosházára, hogy a kastély építését teljesen befejezze[7]). S Bornemisza 1559-ben és 1560-ban be akarván hajtani a gyulai vár erősítéséhez szolgálni tartozó városokon és falvakon a különböző tartozásokat, Simándon, Vadászon, Meszten, Lőkösházán, Mácsán stb. kívül csak Zarándban 49, Aradban pedig 6 falut vert föl[8]) s így az ellenséggel versenyezve dúlta az amúgy is tönkretett két vármegyét. Draskovics aradi prépost bepanaszolta magát az országbírót is, Báthory Andrást, hogy egyik faluját «e zavaros időkben» Világos várához csatolta s güti Országh Kristóf nógrádi főispánt s özv. Losonczy Istvánnét, hogy két faluját hatalmaskodva Pankota vára alá rendelték[9]). S míg ekként a jog rendje teljes fölbomlásnak látszott indúlni, maga a török ellen nagyon lanyhán viselkedtek a vármegye urai. — Az erdélyi országgyűlés (1560. márcz. 10—15.) már maga is biztosokat küldött ki Zsáka, *Bedenősi*, Sarkad, Szalonta és *Tótfalu* megvizsgálására, hogy ezek vigyázatlanság következtében valamiképen a török kezeibe ne essenek[10]); s nagyon jó hír volt, hogy ez év nyarán a *jánosházi* kastély, maguknak a törököknek gondatlanságából, leégvén, azt a törökök pusztán hagyták[11]).

A legnagyobb baj az volt, hogy a Maros-Körös köze, mint egyálta-

[1]) *Verancsics*, Munkái, VII. 242. E levélben a varsándit említi ugyan s utóbb (VII. 362.) csak általában ír egy Gyula közelében levő kastélyról; egy 1560. évi magyar levél szerént azonban (Magyar Levelestár, I. 376.) a jánosházinál közelebb egy kastély sem volt Gyulához. — [2]) *U.-o.* VII. 275. — [3]) *U.-o.* 239. *Pesty*, Szörény, I. 63. — [4]) *U.-o.*, 326., január 29.-ről. — [5]) *U.-o.* VIII., 10. — [6]) *Csánki* a Békésm. törv. évk. VIII. kötetében, 96. Nagy világot vet e vidék akkori viszonyaira »Hevesi Bornemisza Benedek gyulai kapitánysága« czímű czikke. (U.-o., 57—103.). — [7]) *Verancsics*, VII. 362. egy márcz. 7.-i levélben. — [8]) *NRA* fasc. 1763. nro 43. — [9]) *Adattár*, I. 151. — [10]) *Szilágyi*, Erdélyi országgy. eml. II. 133. és 175. — [11]) Magyar Levelestár. I. 376.

lán a Tisza balpartjától Erdélyig terjedő országrész, örökös vita tárgyát képezte Ferdinánd és János-Zsigmond közt s így nem akadt keresztény hatalom, mely azt a török ellen erélyesen védje. Ki volt ugyan mondva (1561.), hogy Gyula várához Zarándnak 14, Jenőhöz 51, Világoshoz 6 helysége adózzék; az adók azonban még akkor sem folytak be teljesen, ha a behajtást fegyverrel eszközölték; mert a lakosság egy része már elmenekűlt a támadásoknak annyiszor kitett vidékről. 1563. aug. 4. a János-Zsigmond által követelt várak ügyében kiküldött bizottság Miksa herczegnek Pozsonyban azt jelentette, hogy Zarándban Világosvár Báthoryhoz, Jenő, Dézna és Pankota várai pedig Losonczy Istvánhoz tartoznak. E szerént e várakon túl vannak Erdély határai s így szerintök semmit sem kell átengedni János-Zsigmondnak[1]). Pár nap múlva, aug. 21., jobbadán együtt volt már Pozsonyban a Miksa koronázására összegyült országgyűlés. Zarándvármegye csakugyan megjelent azon, mint Bihar, Békés, Csongrád és Csanád is; Arad azonban távolmaradt[2]). A koronázáson Békés és Zaránd főispánja, Kerecsényi vitte Szlavónia zászlaját. A Gyula közelében levő vármegyék nemessége az országgyűlésen azt kérte, hogy peres ügyeiket Kassán tárgyaltathassák, s hogy a hiteles helyek teendőinek végzésére az egri püspök két kanonokot küldjön Gyulára, mivel az ott levő nemesek a török miatt nem mehetnek a távolabb eső káptalanokhoz s konventekhez; de meg özvegyek is vannak köztük[3]). Valóban, már 1562. tavaszán is Arad, Gyula és Csanád környékén portyáztak a temesvári törökök. A középkor lovagiassága mégegyszer fölcsillámlik e harczokban. Midőn Malchus temesvári basa, Szatmár felől visszatérve, Gyula alatt elvonúlt, a két sereg ifjai kölcsönösen párbajra hítták ki egymást. *Pongrácz* Kristófot, kinek Aradban és Zarándban szép jószágai voltak, a lándzsa-törésben mellén szúrta keresztül egy ifjú török[4]).

A magyar kormány végre komolyabban kezdett gondoskodni e vidék oltalmáról. 1561. óta az erőszakos, de erélyes *Kerecsényi* László volt Gyula kapitánya, ki már 1561. nyarán naponkint 3—5000 munkással erősittette Gyula várát. Rendelkezésére állott az az 5400 magyar forint, melyet Zaránd 1560—2. évi tizedéből a kamara Gyula erősítésére rendelt fordítani[5]); 1564. okt. 5. pedig II. Miksa utasította őt, hogy az 500 huszárból és 350 puskás gyalogból álló őrség fizetésére s a vár jó karban tartására fordítsa a vár uradalmából az Arad, Zaránd, Csongrád, Csanád és Külső-Szolnok, valamint Csehország adójából befolyó 31.000 frtnyi évi jövedelmet[6]).

A háború veszedelme azonban nem a török, hanem Erdély részéről fenyegette a királyságot. 1564. júl. 25. meghalt Ferdinánd s a most

[1]) *Tört. Tár*, 1884., 391—2. — [2]) *Fraknói*, Magy. orsz. eml. IV. 406. — [3]) U.-o., 426. és 428.; s 1563: 53. t.-cz., a 601. lapen. — [4]) *Veranesics*, VIII., 346—7. *Istvánfy*, 471. — [5]) *Veranesics*, VIII., 273—6. és IX., 7. — [6]) *NRA.* fasc. 757. nro 3.

trónra került II. Miksával János-Zsigmond nem alkudozott többé. Vezére, Báthory István, elfoglalta Szatmárt és Nagybányát, ő maga pedig a Részeket ügyekezett hatalmába keríteni. A következő 1565. év tavaszán a szerencse ellene fordúlt ugyan; midőn azonban biztosabb hírt vett a török segítségéről, megszakította Miksával a béke iránt folytatott alkudozásait s egész erélylyel indította meg a hadjáratot. Már május elsejére[1]) kalaúzúl küldte *Haszán* temesvári basa elé Bethlen Gergelyt egy csapat lovassal s Bethlen egyenesen őseinek földjére, Zarándba vezette a törököt. A török jövetelének hírére Kerecsényi, mivel Schwendi Lázár fővezér segítséget nem küldött, a gyulai várőrség nagy részét azonnal *Pankota* várába küldötte s azt hadiszerekkel is ellátta. Ennek lehetett köszönni, hogy Haszán nem boldogúlt a várral oly könnyen, mint hitte. Május 2. vette ostrom alá, s hasztalanúl vítta még 7.-én is, midőn Kerecsényi sürgősen kérte a királyt, parancsolná meg Schwendinek, hogy segítséget küldjön.

Híre járt, hogy a török Pankota bevétele után Boros-Jenőt fogja ostromolni s hogy annak elfoglalása után Gyula alá megy, ott kastélyt emel s az őrséget a várba rekesztvén, feladásra kényszeríti[2]). A király megdícsérte Kerecsényit, de nemcsak segitséget nem küldött neki, hanem utasította is, hogy Schwendit, hacsak lehet, segítse[3]). Ilykép nem csoda, ha a magára hagyott Pankota elesett. Ennek hírére Világost azonnal odahagyta a csekély őrség; ugyanezt tette a déznai is; ellenben Boros-Jenőt csak *Kendy* István hősies halálának árán foglalhatta el a török[4]). Haszán most nem ment Gyula alá, mint talán eleinte akarta, hanem Debreczen felé indúlt, hogy a beglerbéggel és János-Zsigmonddal egyesülten működjék Schwendi ellen. Schwendit, a királynak említett parancsa értelmében, Kerecsényi ezután híven segítette, Zaránd s a Gyula körül levő többi vármegye pedig kijelentette, hogy a megajánlott hadiadót, az expeditio költségeinek fedezésére, megfizeti[5]). Kerecsényi kinyilvánítván, hogy ily körűlmények közt őt gáncs nem érheti, ha távollétében Gyula s környéke az ellenség kezébe esnék[6]), júl. 11. már Szatmárra érkezett 500 huszárral s ez idő óta sok lélekemelő hír érkezett haza a gyulaiak vitézségéről. A sors úgy hozta magával, hogy főképen a temesvári basa, *Haszán* s a lippai bég, *Bag* vagy Bagli ellen kellett csatázniok. Haszán egy 25,000 főnyi sereg élén állott. Egyik alvezérét, *Bag* lippai béget, egy igen nagy hévvel vívott lovassági csatában Géczy János gyulai vitéz levágván, fejét a magyarok magukkal vitték. Testét azonban Schwenditől elkérte Haszán s Lippán temettette el[7]). Döntő ütközetre nem került a sor. Szept. 13.-án Haszán már fegyverszünetet kötött, melynek értelmében

[1]) *Tört. Lapok* 7. III. 570. — [2]) *Bécsi* cs. államlt. Békésm. tört. évk. VII. 10. — [3]) *U.-o.*, VII. 49. — [4]) *Istvánfy-Vidovich*, 514. *Fessler*, VII. 20. — [5]) Békésm. tört. évk. VII. 52. — [6]) Erről a király júl. 20. már igazoló-levelet adott neki. U.-o., 53. — [7]) *Istvánfy*, 518. *Forgách*, XV. könyv, 386.

a török Schwendinek egyebek közt Boros-Jenőt és Nagybányát is visszaadta[1]). A török sereg csak október elején húzódott vissza Lippa és Temesvár felé, János-Zsigmond pedig Erdélybe.

Schwendi azonban fölhasználta a pihenés idejét is. A törökök az erdélyieknek adták át a nyáron elfoglalt Boros-Jenőt; ezek azonban roszszúl őrízték. Schwendinek hadai gyorsan megjelentek tehát a vár alatt,

Schwendi Lázár.

azt elfoglalták, megerősítették s őrséggel jól ellátták. Parancsnokká Schwendi *Segnyey* Zsigmondot és a német *Schnell* vagy *Wagner* Györgyöt tette[2]). János-Zsigmond árúlásról vádolta a basákat és személyesen akarta fölkeresni a szultánt Konstantinápolyban; ez azonban megizente, hogy a jövő évben elégtételt szerezni ő-maga jön be s hogy akkor is találkozhatnak.

[1]) *Jankó* Vilmos, Lazarus Freiherr von Schwendi. (Bécs, 1871.). *Századok*, 1872., 397. — [2]) *Istvánfy*, 519.

1566. elején Miksa követe, Hosszútóti Konstantinápolyba érkezett, hogy Pankota s a horvátországi Krupa visszaadatását sürgesse[1]). A boszszús Szulejmán azonban elzáratta.

A kormány már febr. 8. tudta, hogy e hadjárat egyik czélja Gyula bevétele és Zaránd behódoltatása. Marinics Horváth Ferencz, Kerecsényi helyettese, a szomszéd falvakból már a télen 300 puskás és lándzsás

Kerecsényi László.

magyart osztott be a gyulai őrség közé s kémeit éjjel-nappal járatta, hogy a török támadása készületlenül ne érje. *Olcsárovics* Demeter, zarándi földesúr, gyulai lovas kapitány, még febr. elején kiköltöztette családját s példáját követte Ábrahámffy István s több előkelő katona, kik részben János-Zsigmond pártjára állottak át. Kerecsényi, ki Zaránd népét mód nélkül zsarolta, most saját zarándmegyei javainak koczkáztatásától sem riadt vissza s abban a reményben, hogy a kormány majd csak megtéríti

[1]) *Szilágyi*, Erd. orsz. eml. II. 250. *Hammer-Purgstall*, II. 311.

a költségeit, azokra márcziusban 60,000 frtot vett föl. A bécsi kormány nemcsak Gyulának, hanem Boros-Jenőnek megvédését és fölszerelését is tőle várta. Márczius 27. Károly főhg szerént mind a két véghely sürgősen kéri a pénzt, a nélkül, hogy ennek megadását egykönnyen remélhetné. Kerecsényi nagyszabású védelemre készült, a nyomorúságos pénzügyek miatt azonban csupán kis részét nyerte meg annak, a mit kívánt. Új várnagyokat kapott Világosvára is; midőn azonban 300 gyulai lovas és gyalog visszatért beigtatásukról, hírét vették, hogy Lippáról Temesvár felé, hol a délvidéki basaságok Gyula ellen készülődtek, 600 török van útban. Azonnal utánuk eredtek; április 14. megrohanták őket és 100-at levágtak, 11-et elfogtak, míg közülök csupán 1 vitéz esett el, egy pedig megsebesült[1]). Napirenden voltak a hadikalandok s a nép még századok múltán is sokat tudott regélni *Toronyi* Tamásról, ki *Vastag* Balázszsal együtt Aradig portyázott a török ellen, megvívott az aradi őrség legnagyobb vitézével, Eligány basával, stb[2]). A török Lippán és Temesváron erősen készülődött Gyula ostromára, s arra, hogy az április második felében Konstantinápolyból állítólag 100,000 lovassal és 2000 janicsárral útnak indított *Pertáf* basához csatlakozzék. Horváth Ferencz, Gyula helyettes várnagya, május 26. úgy értesült, hogy a temesvári basa június 2.-a táján már innen lesz a Maroson s hogy 7 faltörő ágyút is hoz magával.

Maga Kerecsényi csak június közepén érkezett vissza Gyulára, melynek kellő felszerelését félévi lótása-futása után sem tudta kieszközölni, holott Szulejmán május elején már megindította hadait Magyarország ellen. Június utolsó napjaiban találkozott János-Zsigmonddal, ki a búcsúkihallgatáson, júl. 1.-én, «kérte vala a többi között azt a tartományt mind éppen, mely a Körös vize és Erdély között vagyon, mely város és kastély s faluk több két ezernél; mert nem merte vala Tömösvárat vagy Lippát kérni, megintetvén a basáktól, mivelhogy ott a töröknek mecsetjök építtetett vala». A császár a Szolnok és Debreczen közt levő vonalat tűzte ki határúl[3]).

A kormány a török jöttének hírére, a védelem legbarbárabb nemére kötelezte Kerecsényit; arra, hogy az ellenség élelmezésének megnehezítése végett, pusztítsa el a behódolt falvakat; szerencse, hogy fölterjesztésére mégis elejtette ezt a tervet. A várkapitány 2000 magyar és 600 német katonával rendelkezett, midőn júl. 2. az ellenség körűlzárta. Körében volt számos zarándi nemes; *Olcsárovics* Demeter lovaskapitány, *Bánrévy* Péter, *Földváry* István, Iktári *Bethlen* Farkas, *Jász* Lukács, *Serjényi* Miklós,

[1]) *Szabó* Károly: Gyula vára bukása. Békésm. tört. évk. VII., 8—21. — [2]) *Toronyi* Tamás mondáját először *Vörös* Mihály dolgozta fel. (Szeged, 1807., 8r., 64 lap.) Maga a történelem nem beszél róla, de mégis jellemző, hogy a nép tudatában — ha a ponyvairodalom által eltorzított alakban is — fennmaradt. — [3]) *Kemény* és *Kovács*, Erdélyorsz. történeti tára, I. 47—8.

Gyulai *Gál* András stb. Olcsárovics tartozott az első áldozatok közé. A mit a már kész hős *Földváry* István tizennégy év előtt Temesvárnál tett, megtette azt most Gyulai *Gál* András, hogy t.-i. az ostromlottak segélykérő levelét (júl. 14.) szerencsésen eljuttatta helyére s egy szerencsés kitörés alkalmával júl. 25. a király biztató válaszát is meghozta reá[1]). Jász Lukács és Földváry István lelkesítő példája nagyban fokozta a védők elszántságát. Augusztus második felében Kerecsényi, ki hős volt ugyan, de nem példaképe a bevégzett hősnek, 8 napi fegyvernyugvást kért s azt meg is kapta, hogy ez idő alatt megindúlhassanak az alkudozások a vár feladása iránt.

Kerecsényi Melith Györgyöt, Pertáf basa *Mehemed* aradi béget[2]) bízta meg a tárgyalásokkal; s ha a haditanácsban Földváry kegyelettel hívatkozott is mestere, Losonczy esetére, a többség mégis elfogadta az ajánlatokat és szept. elsején Kerecsényi valóban feladta a várat. Zászlókkal, teljes fegyverzetben, minden vagyonával szabadon vonúlhat vala ki a várból. Szept. 3.-án, a sebesültek és a podgyász szállítására adott 400 szekér felhasználásával, az őrség meg is kezdte útját Jenő felé. Alig tettek azonban pár ezer lépést, a törökök fosztogatni kezdték őket; s a lippai bég Pertáfhoz utasította a panaszkodó Kerecsényit. A vezér sátoránál azonban a janicsárok elfogták s bilincsekbe verték őt s a vitézek nagy része is elesett, vagy fogságba jutott a rablótámadás következtében. Csak azok menekűltek meg, kik a vidéken jártasok lévén, a nádasból, hová hamarosan elrejtőztek, kiismerték magukat. Így Bethlen Farkas, Serjényi, Földváry stb. Az éren, a nádon bujdosva, ellenségnek vélték, midőn szembentalálták egymást; Serjényi és Zichy már össze is csaptak, midőn végre egymásra ösmertek. A zsombékokban összevérezett lábait bársony dolmányának rongyaival kötözgette be Bethlen s Gyulától pár kilométernyi levő jószágába, Betlenősibe, csak három napi bujdosás után jutott el. Kerecsényit kivégeztette a török s a magyar közvélemény nem siratta meg a hőst, kit árúlónak tartott[3]).

Pertáf basa *Mehemed* aradi béget bízta meg Gyulavár kormányzásával; s ez időtől kezdve szó sem volt többé, hogy Arad legyen az új szand-

[1]) Ugyanekkor az az álhír terjedt el, hogy Pertaf (Ferthal) basát egy golyó megölte s hogy az egész török had megszaladt. (*Verancsics*, IX. 168., 171.) — [2]) *Mehemed* horvát származású volt s keresztény korában Kunovics Mihály név alatt Enyingi Török Bálint szolgái közé tartozott. A mahomedanismusra áttérve, ennek védelmében párbajt vívott Székely Balázs váradi lovassal, ki azonban legyőzte. (*Istvánfy*, 533.). — [3]) Gyula ostromának fő forrásai: *Istvánfy* (526—34), *Forgách* (Commentarii, 413—417.), *Ortelius Redivivus* (107—9.), Der vermehrte Donau-Strand (86.), *Pethő* Gergely (Krón. 121.), *Bethlen* Farkas Hist. II., 131—145., *Bizarus* Péter (Schwandtnernél, 701.), *Münster* (Cosmographia, 1385. l.), *Sambucus* (Rer. hung app. 612.), *Szamosközy*, (Tört. maradv.) *Ulloa* Alfonz stb. Mellőzve az általános történetírókat, a feldolgozók közől felemlítem *Mogyoróssyt* (id. h. 55—73.) s mint legújabbat és legjobbat *Szabó* Károlyt (id. h., VII. 5—47.).

zsák-basaság székhelye; Gyulának azon időben méltán tulajdonított nagyobb jelentőséget a török s ezt tette a vidék katonai középpontjává.

Gyula alól Pertáf egyenesen Jenő alá vezette hadait s annak lövetését szept. 5.-e táján megkezdte. A várat *Wagner* György, a németek és *Segnyey* Zsigmond, a magyar katonák parancsnoka védte. Huszonhárom napon át vitézűl állották az ágyúzást és öt rohamot vertek vissza. Ekkor (szept. 28.) a német gyalogok kijelentették, hogy nem harczolnak tovább s a vár feladását követelték. Segnyey esdekléseire annyit mégis megígértek, hogy bevárják az estét s megkísértik, nem vághatnák-e magukat keresztűl. Hatott rájuk a gyulaiak példája, mely oly világosan bizonyította, hogy nincs mit bízniok a törökökben, főkép mivel ugyanazon Pertáf basa állt velök szemben. Éjjel csakugyan keresztűl vágták magukat az ostromló hadon. Segnyey és magyarjai, jól tájékozódván azon a földön, többnyire megmenekűltek s a béli kastélyban vonúltak meg; Wagner németjei azonban eltévedtek az ösmeretlen erdőségben s a törökök kezei közé jutottak. Pár évig a hatvani várban sanyargatták őket; Wagnert csak több év mulva válthatta ki Rueber János (Hans Rueber von Püchsendorf) kassai főkapitány, ki hősies részt vett Gyulavár védelmében is. Boros-Jenő megrongált falain szeptember végén már a lófarkas zászló lengedezett. Ez eseménynek hírére Világosvárát, mely pedig a szokottnál jobban megvolt erősítve, odahagyta a megréműlt az őrség s a török kardcsapás nélkűl foglalhatta el azt is, a környék többi várát is[1]).

Behódolt tehát Zaránd, miként már tizennégy év előtt behódolt Arad. A vármegye élete megszünt mind a kettőben; de nem szünt meg a föltámadásba vetett hit s megmaradt Aradban és Zarándban a vármegyéhez és vele a szent koronához való tartozás tudata. A magyar királyé volt *de jure*, a töröké *de facto* s Erdélyé *in spe*. Az 1566-ra következő másfél századon keresztűl három állameszme ügyekezett gyökeret verni a Maros és a Körös közén; a magyar állam eszméje, mely a legmélyebbre bocsátotta gyökerét, túlélte valamennyit. 1552-ben Arad, 1566-ban Zaránd bevégezte megyeiségének *középkori* szakaszát. De a most reázúdúló viharok csak jobban megedzették erejét s éppen a török hódítás teremtette meg számára a *politikai renaissançe* korát.

[1]) *Istvánfy*, 534. *Bethlen*, II. 146.